MIC DICȚIONAR FILOZOFIC

EDITURA DE STAT
PENTRU LITERATURĂ POLITICĂ
1954

MIC DICȚIONAR FILOZOFIC

Redactat de

M. Rozental şi P. Iudin

*

EDITURA DE STAT
PENTRU LITERATURĂ POLITICĂ
1954

DIN PARTEA REDACȚIEI

Ediția de față, a patra, a „Micului dicționar filozofic", este completată cu o serie de noi cuvinte, noțiuni și termeni, care au lipsit în ediția precedentă. În scopul îmbunătățirii textului au fost revizuite o parte din vechile articole, unele articole au fost scrise din nou, au fost făcute completările necesare care reflectă hotărîrile Congresului al XIX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. În ediția de față s-a ținut seama și de observațiile critice și de părerile exprimate în presă și în scrisorile primite din partea cititorilor după apariția ediției a treia a dicționarului din 1952.

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii de stat pentru literatură politică după originalul în limba rusă apărut în Editura de stat pentru literatură politică, Moscova, 1954.
ediția a IV-a completată și îndreptată.

A

ABÉLARD Pierre (1079—1142) — filozof şi teolog francez din evul mediu. În lupta în legătură cu problema fundamentală a filozofiei — raportul dintre gîndire şi existenţă, care în scolastică a luat forma de „dispută asupra universaliilor“, el susţinea *conceptualismul* (vezi). Cartea lui Abélard „Da şi nu“, care cerea îngrădirea credinţei religioase prin „temeiuri raţionale“ şi care scotea la iveală contradicţiile de neîmpăcat în raţionamentele autorităţilor bisericeşti, a avut în condiţiile evului mediu o însemnătate progresistă. Concepţiile sale au fost condamnate drept eretice de biserica catolică.

ABOVEAN Haceatur (1805—1848) — mare scriitor armean, democrat-luminist, pedagog, întemeietorul literaturii armene moderne şi al limbii literare armene moderne. Abovean a resimţit influenţa binefăcătoare a culturii democrate ruse, a reprezentanţilor ei: Griboedov, *Belinski* (vezi) şi alţii. În perioada cînd a urmat universitatea din Derpt (1830—1836), Abovean a cunoscut îndeaproape gîndirea socială rusă înaintată şi viaţa literară a epocii lui Puşkin. Acest lucru a avut o uriaşă însemnătate pentru formarea concepţiei sale despre lume. Prietenul său, luministul azerbaidjan *Ahundov* (vezi), avea legături personale cu decembriştii.

Abovean este autorul romanului „Rănile Armeniei“ (scris în 1840, prima ediţie — 1856) şi al unei serii de alte opere, în care a oglindit cu o uriaşă vigoare eroismul luptei de eliberare naţională a poporului armean împotriva cotropitorilor persani şi turci. El a apărat dreptul omului la libertate şi, deci, la libertate naţională. Înţelegînd libertatea ca o urmare a egalităţii fireşti a oamenilor, Abovean respingea morala creştină a nonviolenţei şi susţinea ideea activităţii poporului. Arătînd că în ideologia creştină trebuie văzută una din cauzele „nenorocirii naţiunii noastre“, el afirma că poporul este în drept să folosească arma împotriva duşmanilor săi. Operele lui Abovean sînt pătrunse de o încredere profundă în forţa poporului.

În operele sale, Abovean demască cruzimea exploatatorilor feudali, a popilor, călugărilor, bogătaşilor, arată trezirea spiritului de protest la iobagi. Slaba dezvoltare a luptei de clasă din Armenia în deceniul al 4-lea şi al 5-lea al secolului al XIX-lea nu i-a permis, însă, lui Abovean să ducă ideologia antifeudală pînă la democratismul revoluţionar,

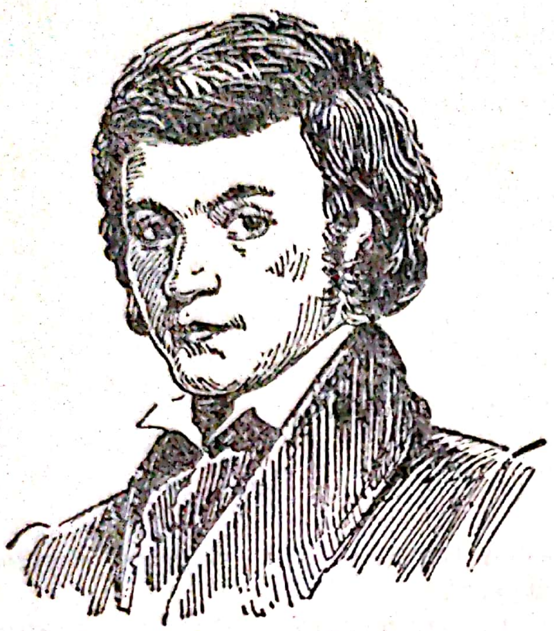

pînă la revendicarea răsturnării revoluţionare a iobăgiei.

În concepţiile filozofice ale lui Abovean există o tendinţă materialistă. Neîndrăznind încă să pună la îndoială născocirile religioase-idealiste, potrivit cărora lumea este creată de dumnezeu, de „spiritul universal", Abovean a acordat însă multă atenţie ipotezelor naturalist-ştiinţifice cu privire la formarea sistemului solar, la naşterea lumii vegetale şi animale. Prin întreaga sa operă, Abovean a căutat să atragă atenţia oamenilor asupra „chestiunilor pămînteşti" şi vorbea cu o ironie făţişă despre lumea „transcendentală". Pentru Abovean spiritualul este însuşirea numai a unor corpuri. „Copacul este, există, dar el nu îşi dă seama de existenţa lui, animalul îşi dă seama, dar vag; omul este, există, este conştient de existenţa lui pentru că gîndeşte". Sufletul omului este o însuşire a corpului său, el apare o dată cu corpul şi dispare o dată cu el, de aceea discuţiile cu privire la lumea transcendentală sînt lipsite de sens. Nemurirea omului rezidă în faptele sale. Abovean înţelegea că ideile sale sînt îndreptate împotriva religiei şi idealismului, dar el însuşi nu a tras concluzii ateiste. Acest lucru dovedeşte caracterul contradictoriu al concepţiilor filozofice ale lui Abovean. Tendinţele materialiste ale filozofiei sale apar deosebit de limpede în problema cunoaşterii. Izvorul cunoaşterii sînt lucrurile din lumea obiectivă. „Noi trebuie mai întîi să percepem obiectele pe calea simţurilor, iar apoi să înţelegem cu ajutorul gîndirii ordinea lor". „Mai întîi verifică prin experienţă, iar abia după aceea închide-te în cameră" — spunea el.

Considerînd arta ca o reflectare a vieţii, Abovean cerea ca literatura armeană să părăsească temele religioase şi să se îndrepte spre viaţa poporului, să proslăvească înţelepciunea, eroismul, vitejia şi nobleţea lui. Ţelul suprem al artei este de a sluji poporul.

Una din ideile fundamentale în opera lui Abovean este ideea prieteniei de nezdruncinat dintre poporul armean şi poporul rus. „Lumile se pot ciocni între ele, popoarele se pot forma şi dispare, dar atîta timp cît armeanul respiră şi vorbeşte, cum poate uita el clipa cînd ruşii au eliberat ţara armeană". Ideile lui Abovean despre prietenia veşnică dintre poporul armean şi cel rus, dintre poporul armean şi popoarele din Transcaucazia, ca şi alte idei ale sale au jucat în istoria culturii armene un rol uriaş. Ele au intrat în tezaurul culturii democrate armene din secolul al XIX-lea şi, fiind dezvoltate de democratul revoluţionar *Nalbandean* (vezi), au determinat în multe privinţe căile ei viitoare de dezvoltare.

ABSTRACŢIE ŞTIINŢIFICA (din lat. ABSTRACTIO — înlăturare, abstragere) — abstragerea caracterelor neesenţiale, secundare, separarea şi generalizarea mintală a celor mai esenţiale particularităţi proprii unui grup sau altul de fenomene. Rezultatele acestei generalizări făcute prin abstracţie ştiinţifică îşi găsesc expresia în noţiuni, în categorii ştiinţifice. „Cuvinte ca «materie» şi «mişcare» nu sînt decît *prescurtări*, în care cuprindem o mulţime de lucruri diferite, perceptibile senzorial şi grupate după însuşirile lor comune“ (*Engels*, Dialectica naturii, ed. rusă, pag 187). Abstracţia ştiinţifică ne permite să ne facem o idee mai deplină şi mai profundă despre realitate, decît senzaţiile directe. V. I. Lenin arată că reprezentarea senzorială nu poate, de pildă, să sesizeze mişcarea care atinge o viteză de 300.000 *km* pe secundă, pe cînd gîndirii îi este accesibil acest lucru.

Prin abstracţii ştiinţifice, cunoaşterea trece de la perceperea individualului la generalizarea unei mase de fenomene, creînd noţiuni, categorii, legi în care se reflectă legăturile esenţiale interne dintre fenomenele din realitate. Numai pe calea generalizării teoretice poate gîndirea omenească să scoată la iveală esenţa fenomenelor, legile existenţei şi dezvoltării lor. De aceea V. I. Lenin arată că pînă şi cea mai simplă generalizare, prima şi cea mai simplă formare a noţiunilor înseamnă cunoaşterea tot mai adîncă de către om a legăturilor obiective din lume. De pildă, atunci cînd observi direct lucrurile ţi se pare că preţurile mărfurilor pe piaţa capitalistă sînt determinate în ultimă instanţă de cerere şi ofertă. În realitate ele sînt determinate de cantitatea de muncă socialmente necesară cheltuită pentru producerea mărfurilor, sau, cu alte cuvinte, de valoare. Noţiunea de valoare dedusă de Marx în urma unei abstracţii ştiinţifice reflectă profund şi just relaţiile sociale reale bazate pe producţia de mărfuri. Marx arată că „la analiza formelor economice nu ne putem servi nici de microscop, nici de reactivii chimici. Puterea de abstracţie trebuie să le înlocuiască pe amîndouă“ („Capitalul“, vol I. ed. a II-a rom., pag. 40).

Imensa însemnătate pe care o au abstracţiile, munca de abstractizare a gîndirii pentru cunoaşterea esenţei fenomenelor este arătată de I. V. Stalin în lucrarea *„Marxismul şi problemele lingvisticii“* (vezi). Aşa, de pildă, vocabularul, luat ca atare, încă nu formează limba. Vocabularul capătă cea mai mare însemnătate numai atunci cînd este pus la dispoziţia gramaticii. Gramatica dă limbii armonie şi înţeles. Forţa gramaticii este forţa abstracţiei. Făcînd abstracţie de particular şi concret, atît în cuvinte cît şi în propoziţii, gramatica ia acel element comun care stă la baza modificărilor cuvintelor şi îmbinărilor lor în propoziţii şi construieşte din acel element comun reguli gramaticale, legi gramaticale. Gramatica este rezultatul unei îndelungate munci de abstractizare a gîndirii umane, un indice al uriaşelor succese ale gîndirii.

Ţinînd seama de rolul uriaş al abstracţiilor ştiinţifice pentru cunoaşterea lumii, reacţionarii burghezi contemporani din filozofie luptă împotriva lor, căutînd să infirme faptul că orice abstracţie ştiinţifică este o reflectare în conştiinţă a esenţei obiective a fenomenelor.

Argumentul lor favorit în lupta împotriva abstracţiilor ştiinţifice este invocarea faptului că abstracţia nu poate fi văzută, pipăită, fotografiată, cum se poate face cu lucrurile şi fenomenele concrete. Pe acest temei ei neagă realitatea materiei, a valorii, a plusvalorii etc. Tot trucul filozofilor burghezi constă în aceea că ei estompează în mod conştient faptul că abstracţiile se creează prin generalizarea a ceea ce este esenţial, propriu unui mare număr de fenomene singulare. Abstracţiile reflectă ceea ce este comun în obiecte, iar acest element comun nu are şi nu poate avea o formă direct senzorială, concretă. Generalul există numai în particular, prin particular.

Criticînd la timpul său pe metafizicieni, care rupeau individualul de general, Engels scria: „E vechea poveste. Mai întîi oamenii fac abstracţii din lucrurile care cad sub simţuri, iar apoi vor să le cunoască în mod senzorial, să vadă timpul şi să miroasă spaţiul“ („Dialectica naturii“, ed. rusă, pag. 187).

Dar faptul că generalul, care este cunoscut pe calea abstracţiei, nu poate fi perceput senzorial nu înseamnă că este ireal, că nu există. Legea gravitaţiei universale nu poate fi nici ea fotografiată, ca şi valoarea, dar numai obscuranţiştii pot pe acest temei să nege realitatea ei.

Trebuie să facem deosebire între concepţia materialistă despre abstracţie şi cea idealistă. Concepţia ştiinţifică, materialistă despre abstracţie este în directă opoziţie cu concepţia idealistă, care rupe gîndirea omului de realitatea obiectivă.

ACCIDENTAL (din lat. ACCIDENS — întîmplare) — însuşire vremelnică, trecătoare, neesenţială a lucrurilor. Termenul „accidental“ a căpătat cea mai largă răspîndire în scolastica medievală, precum şi în filozofia din secolele XVII-XVIII. Accidentalul ca stare schimbătoare era opus esenţei, sau substanţei, chipurile, neschimbătoare a lucrului.

ADECVAT — conform, corespunzător, identic. Cunoaşterea adecvată — cunoaşterea care reflectă exact însuşirile cele mai esenţiale ale unui obiect sau fenomen.

ADEVĂR — concordanţa noţiunii, a ideii cu obiectul; cunoaşterea care reflectă în mod just realitatea obiectivă (vezi *Adevăr obiectiv; Adevăr absolut şi adevăr relativ; Adevăr concret*).

ADEVĂR ABSOLUT ŞI ADEVĂR RELATIV — noţiuni filozofice care oglindesc procesul istoric de cunoaştere a realităţii obiective. În opoziţie cu metafizica, care porneşte de la premisa invariabilităţii cunoştinţelor umane, considerînd orice adevăr ca un rezultat încheiat al cunoaşterii, dat o dată pentru totdeauna, materialismul dialectic priveşte cunoaşterea ca fiind un proces istoric de mişcare de la necunoaştere la cunoaştere, de la cunoaşterea unor fenomene, a unor aspecte ale realităţii la cunoaşterea mai profundă şi mai completă, la descoperirea de noi şi noi legi ale dezvoltării.

Procesul de cunoaştere a lumii şi a legilor ei este tot atît de infinit ca şi dezvoltarea naturii şi a societăţii. Pe fiecare treaptă dată a dezvoltării ştiinţei, cunoştinţele noastre sînt condiţionate de nivelul de cunoaştere istoriceşte atins, de nivelul de dezvoltare a tehnicii, industriei etc. Pe măsura dezvoltării continue a cunoaşterii şi a practicii, reprezentările omului despre natură devin mai profunde, mai precise, mai desăvîrşite. În virtutea acestui fapt, adevărurile cunoscute de ştiinţă într-o etapă istorică sau alta nu pot fi considerate definitive, complete. Ele sînt în mod necesar adevăruri relative, adică adevăruri care trebuie să fie continuu dezvoltate, verificate şi precizate. Astfel, atomul era considerat indivizibil pînă la începutul secolului al XX-lea, cînd s-a dovedit că la rîndul său el este format din electroni şi protoni. Teoria electronică a structurii materiei reprezintă o aprofundare şi o lărgire a cunoştinţelor noastre despre materie. Reprezentările de azi despre atom se deosebesc mult, prin profunzimea lor, de cele care au apărut la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Mai ales au devenit mai profunde cunoştinţele noastre despre *nucleul atomic* (vezi). Dar şi ceea ce ştiinţa cunoaşte astăzi despre structura materiei nu este un adevăr de ultimă instanţă şi definitiv: „...materialismul dialectic insistă tocmai asupra caracterului provizoriu, relativ şi aproximativ al tuturor acestor *jaloane* ale cunoaşterii naturii de către ştiinţa umană, care progresează. Electronul este tot atît de *inepuizabil* ca şi atomul, natura este infinită..." (*Lenin*. vol. 14. ed. rom., pag. 256).

Adevărurile sînt relative şi în sensul că au un conţinut istoric concret, şi de aceea schimbarea condiţiilor istorice duce în mod inevitabil la schimbări în ceea ce priveşte adevărul. Ceea ce constituie un adevăr în anumite condiţii istorice încetează de a fi adevăr în alte condiţii. Astfel, de pildă, teza lui Marx şi Engels despre imposibilitatea victoriei socialismului într-o singură ţară a fost justă în perioada capitalismului premonopolist. În condiţiile imperialismului, această teză a încetat de a mai fi justă; Lenin a creat o nouă teorie a revoluţiei socialiste, teoria posibilităţii construirii socialismului într-o singură ţară sau în cîteva ţări şi a imposibilităţii victoriei simultane a socialismului în toate ţările.

Subliniind caracterul relativ al adevărurilor ştiinţifice, materialismul dialectic consideră, în acelaşi timp, că fiecare adevăr relativ reprezintă o treaptă în cunoaşterea adevărului absolut, că fiecare pas al cunoaşterii ştiinţifice are elemente de adevăr absolut, adică de adevăr deplin, care nu poate fi negat în viitor. Nu există un hotar de netrecut între adevărul relativ şi cel absolut. Totalitatea adevărurilor relative dau în dezvoltarea lor adevărul absolut. Materialismul dialectic recunoaşte relativitatea tuturor cunoştinţelor noastre, nu în sensul negării adevărului, ci numai în sensul că noi nu putem în fiecare moment dat să-l cunoaştem pînă la capăt, complet. Această teză a materialismului dialectic despre caracterul adevărurilor relative are o importanţă principială. Dezvoltarea ştiinţelor duce la apariţia continuă a unor noi noţiuni şi reprezentări despre lumea exterioară, care înlocuiesc unele noţiuni şi reprezentări vechi, perimate. Idealiştii folosesc acest moment inevitabil şi firesc în procesul cunoaşterii pentru a dovedi imposibilitatea existenţei unui adevăr obiectiv, pentru a putea susţine născocirea idealistă că lumea materială exterioară nu există, că lumea este doar un complex de senzaţii. Dacă adevărurile sînt relative, spun idealiştii, atunci înseamnă că ele nu sînt altceva decît reprezentări subiective şi construcţii arbitrare ale omului; deci, îndărătul senzaţiilor omului nu există nimic, nici un fel de lume obiectivă, sau noi nu putem şti nimic despre ea. Această metodă şarlatanească a idealiştilor este larg folosită în filozofia burgheză contemporană în scopul de a substitui ştiinţei religia, fideismul. Materialismul dialectic demască trucurile idealiştilor. Faptul că adevărul dat nu poate fi considerat un adevăr definitiv, deplin, nu dovedeşte că el nu reflectă lumea obiectivă, că nu este un adevăr obiectiv, ci că acest proces de oglindire este complex, că depinde de nivelul de dezvoltare a ştiinţei, atins de-a lungul istoriei, că adevărul absolut nu poate fi cunoscut dintr-o dată.

Un mare merit în elaborarea acestei probleme îl are Lenin, care a demascat încercările machiştilor de a reduce recunoaşterea adevărului relativ la negarea lumii exterioare şi a adevărului obiectiv, la negarea adevărului absolut. „Condiţionate din punct de vedere istoric sînt contururile tabloului (adică ale tabloului naturii descris de ştiinţă. — *Nota Red.*), necondiţionat e însă faptul că acest tablou oglindeşte un model existent în mod obiectiv. Condiţionate din punct de vedere istoric sînt momentul şi împrejurările în care am progresat în cunoaşterea esenţei lucrurilor pînă a fi descoperită alizarina în gudron sau electronii în atomi, necondiţionat e însă faptul că fiecare din aceste descoperiri constituie un pas înainte al «cunoaşterii necondiţionat obiective». Într-un cuvînt, condiţionată din punct de vedere istoric este orice ideologie, necondiţionat e însă faptul că oricărei ideologii ştiinţifice (spre deosebire, de pildă, de cea religioasă) îi corespunde adevărul obiectiv, natura absolută“ (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 127).

De aceea recunoaşterea adevărului absolut este recunoaşterea existenţei lumii obiective exterioare, recunoaşterea faptului că cunoaşterea noastră reflectă adevărul obiectiv. Marxismul ne învaţă că a recunoaşte adevărul obiectiv, adică adevărul care nu depinde de om şi de omenire, înseamnă a recunoaşte într-un mod sau altul adevărul absolut. Totul constă numai în faptul că acest adevăr absolut este cunoscut parţial, în cursul dezvoltării progresive a cunoaşterii umane. „Prin natura ei, gîndirea omenească e, prin urmare, în stare să ne dea şi ne dă adevărul absolut, care se alcătuieşte din suma adevărurilor relative. Fiecare treaptă a dezvoltării ştiinţei adaugă noi grăunţe la această sumă a adevărului absolut, limitele fiecărui postulat ştiinţific fiind însă relative, şi anume cînd lărgite, cînd îngustate de ulterioara sporire a cunoştinţelor“ (*Lenin*. vol. 14, ed. rom., pag. 126).

ADEVĂR CONCRET — adevăr care se bazează pe considerarea şi generalizarea condiţiilor istorice concrete în care are loc un eveniment sau altul, un proces sau altul. În acest sens adevărul este întotdeauna concret, deoarece totul depinde de condiţii, de loc şi de timp. Astfel, de pildă, revendicarea republicii burghezo-democratice în condiţiile ţarismului din Rusia în 1905 era o revendicare revoluţionară, iar în condiţiile U.R.S.S. este contrarevoluţionară, deoarece în comparaţie cu Republica sovietică republica burgheză este un pas înapoi.

Orice definiţie, dacă este luată abstract, în afara oricăror legături şi relaţii istorice, devine absurdă şi lipsită de conţinut. Aşa sînt, de pildă, noţiunile abstracte de

„egalitate", de „bine", de „democrație" etc. Noțiunea de „egalitate" capătă sens numai în cazul cînd este analizată în mod concret: egalitatea cui cu cine? în ce? De pildă, nu se poate vorbi despre „egalitate în general" în condițiile orînduirii burgheze. În societatea împărțită în clase noțiunea de egalitate are întotdeauna un conținut concret. Prin noțiunea de „egalitate în general" ideologii burghezi caută să camufleze exploatarea muncitorilor de către capitaliști, faptul că oamenii muncii sînt lipsiți de drepturi și duc o viață de mizerie. De asemenea nu există „democrație în general"; există o democrație burgheză și o democrație proletară, socialistă.

Prin urmare, numai atunci cînd o problemă este abordată în anumite condiții istorice, numai atunci cînd unei noțiuni i se dă un conținut concret, poate fi cunoscută în mod științific realitatea, pot fi cunoscute adevăruri într-adevăr concrete.

ADEVĂR OBIECTIV — reflectarea justă în conștiința oamenilor, în tezele științei, a lumii obiective, a realității obiective. Astfel sînt, de pildă, afirmațiile științelor naturii că pămîntul a existat înaintea omului, că lumea este materială, că omul gîndește cu ajutorul creierului etc. Idealiștii, negînd lumea obiectivă, care există independent și în afara conștiinței, nu recunosc adevărul obiectiv; pentru ei adevărul este ceva subiectiv, arbitrar. Problema adevărului obiectiv este una dintre cele mai importante probleme în jurul căreia s-a dus și se duce și astăzi o luptă îndîrjită între cele două tabere, între cele două partide opuse din filozofie — materialism și idealism. Negarea adevărului obiectiv servește idealiștilor drept mijloc de luptă împotriva științei și cunoașterii științifice, drept mijloc de apărare a fideismului, a clericalismului. Idealiștii subiectiviști, atît cei din trecut cît și cei din zilele noastre, afirmă că senzațiile, reprezentările, noțiunile sînt doar semne, simboluri, instrumente create de om în scopul „comodității" cunoașterii, dar că ele nu reflectă înseși lucrurile, obiectele și fenomenele obiective. Astfel, de pildă, machistul *Bogdanov* (vezi) declara că nu există și nu poate să existe adevăr obiectiv, adevărul fiind doar „o formă ideologică — o formă de organizare a experienței omului". Din acest punct de vedere pot fi declarate ca adevăr obiectiv superstițiile cele mai absurde ale oamenilor, de pildă credința în strigoi și spiriduși, căci și această credință este „o formă ideologică a experienței". În „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi) Lenin a demascat falsitatea și caracterul reacționar al teoriei machiste a adevărului, a arătat incompatibilitatea ei cu științele naturii. „Negarea adevărului obiectiv, pe care o găsim la Bogdanov — arată Lenin —, înseamnă agnosticism și subiectivism... Afirmația științelor naturii că pămîntul a existat înaintea omenirii este un adevăr obiectiv. Această teză a științelor naturii este incompatibilă cu filozofia machiștilor și cu doctrina acestora asupra adevărului: dacă adevărul e o formă de organizare a experienței omului, nu poate fi adevărată afirmația cu privire la existența pămîntului *în afara* oricărei experiențe a omului" (vol. 14, ed. rom., pag. 114). Idealiștii burghezi contemporani — pragmatiștii, pozitiviștii logici etc. — au făcut din negarea adevărului obiectiv obiectul principal al filozofiei lor reacționare. Tocmai prin negarea adevărului obiectiv ei caută să „prelucreze" în așa fel cele mai noi date ale științei, încît să ajungă la concluzia că în afara senzațiilor și reprezentărilor omenești nu există nici un fel de lume, că lumea exterioară este doar un complex de senzații. Idealismul „fizic" se bazează în întregime pe o astfel de „prelucrare" idealistă a datelor științei. Materialismul dialectic a demascat aceste trucuri idealiste și a elaborat în mod cu adevărat științific problema adevărului obiectiv ca problemă a posibilității existenței „în reprezentările omului a unui conținut independent de subiect, independent de om și de omenire?" (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 113).

Știința și practica ne arată că fiecare adevăr științific, care reflectă în mod just realitatea, verificată de practică, este adevăr obiectiv. Astfel, de pildă, materialismul filozofic marxist ne învață că materia și mișcarea sînt indisolubil legate, că nu există materie fără mișcare. Teoria fizicii moderne despre atom, despre energia intraatomică confirmă în întregime această teză materialistă. Însușirea practică a legilor dezagregării atomului, însușirea energiei atomice este un criteriu maxim al veracității acestei teze. Prin urmare, teza legăturii indisolubile dintre materie și mișcare este un adevăr obiectiv, întrucît în această teză este oglindit conținutul luat din însăși lumea obiectivă, independent de subiect. Un astfel de adevăr obiectiv este și învățătura marxistă despre socialism. Această învățătură este expresia legilor obiective ale dezvoltării istorice a omenirii, ea este confirmată de întreaga practică a dezvoltării societății. Victoria socialismului în U.R.S.S., trecerea pe drumul construirii socialismului a țărilor de democrație populară, lupta tuturor popoarelor pentru pace, democrație și socialism, împotriva barbariei capitaliste constituie o dovadă practică a inevitabilității înlocuirii capitalismului cu socialismul. Iată de ce materialismul dialectic ne învață că cunoștințele noastre despre legile naturii, verificate de experiență, de practică, sînt cunoștințe autentice care au însemnătatea unor adevăruri obiective.

ADEVĂR RELATIV — vezi *Adevăr absolut și adevăr relativ*.

„ADEVĂRURI ETERNE". — Metafizicienii consideră orice adevăr ca un „adevăr etern", adică dat o dată pentru totdeauna și neschimbat. „Adevăratele adevăruri sînt în general imuabile" — scria metafizicianul *Dühring* (vezi). Criticîndu-l pe Dühring, Engels a arătat că adevărurile realmente științifice se dezvoltă, se schimbă, se perfecționează pe baza îmbogățirii cunoștințelor și a activității practice a oamenilor. Analizînd cele trei secțiuni principale ale științelor — știința despre natura nevie, despre natura vie și despre societate —, Engels arată că în fiecare din ele adevărurile științifice se află în stare de dezvoltare și că forța științei rezidă tocmai în faptul că ea nu admite cunoștințe imuabile. Desigur că există „adevăruri eterne", ca, de pildă, adevărul că Parisul se află în Franța etc., dar „adevărurile" de felul acesta sînt extrem de simple și nu pot fi comparate cu adevărurile complexe cu care are de-a face știința și care nu sînt cunoscute deodată, ci în procesul dezvoltării îndelungate și grele a cunoștințelor științifice.

Dragoste pentru „adevărurile eterne" nutresc mai ales aceia care din existența unor adevăruri eterne caută să tragă concluzia că în istoria omenirii există adevăruri eterne, o morală eternă, o dreptate eternă etc. Aceasta este tendința tuturor ideologilor claselor exploatatoare, ideologi care încearcă prin fraze despre dreptatea, morala etc. „eternă" să ascundă antagonismul fundamental dintre clase, să nege dreptul celor exploatați de a lupta pentru o viață mai bună, să prezinte orînduirea sclaviei și asupririi drept o orînduire dreaptă „eternă" etc.

Materialismul dialectic, infirmînd teoria metafizică a „adevărurilor eterne", a creat singura teorie științifică despre felul cum sînt cunoscute adevărurile științifice. (Vezi *Adevăr absolut* și *adevăr relativ*; *Cunoaștere; Teorie* și *practică*).

AGNOSTICISM (din grec. ἄγνωστος—incognoscibil)— doctrină idealistă care susține că lumea nu poate fi cunoscută, că rațiunea omenească este limitată și că dincolo de limitele senzațiilor nu poate să cunoască nimic. Agnosticismul a fost elaborat din punct de vedere teoretic în secolul al XVIII-lea în filozofia lui *Hume* (vezi) și a lui *Kant* (vezi). Cea mai mare dezvoltare a luat-o în filozofia burgheză din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în epoca imperialismului.

În cartea sa „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi), V. I. Lenin a făcut o caracterizare strălucită a opoziției radicale dintre materialism și agnosticism. În această carte, Lenin a demascat esența reacționară a machismului, una dintre cele mai extreme expresii ale agnosticismului, și a zdrobit complet pe adepții acestuia. Vorbind despre cele două linii în filozofie, V. I. Lenin scria: „Prima linie constă în faptul că simțurile noastre ne dau imagini juste ale lucrurilor, că noi cunoaștem *aceste lucruri înseși*, că lumea exterioară acționează asupra organelor noastre de simț. Iată materialismul, cu care nu se declară de acord agnosticul nostru. Care e însă *esența* liniei acestuia? Aceea că el *nu pășește dincolo* de senzații, că *se oprește dincoace de fenomene*, refuzînd să vadă ceva «cert» dincolo de senzații. Asupra *acestor lucruri înseși* (adică asupra lucrurilor în sine...) nu putem ști nimic cert,— iată afirmația cu desăvîrșire categorică a agnosticului. Cu alte cuvinte, materialistul afirmă existența și posibilitatea cunoașterii lucrurilor în sine. Agnosticul *nu admite nici măcar ideea* lucrurilor în sine, declarînd că nu putem ști nimic cert în privința lor" (vol. 14, ed. rom., pag. 98). Același punct de vedere l-au îmbrățișat Hume și Kant, precum și mulți alți filozofi idealiști (*Comte* — vezi, *Spencer* — vezi etc.). Agnosticismul se manifestă sub diferite forme. În vreme ce Kant admite existența obiectivă a „lucrurilor în sine", dar neagă posibilitatea de a le cunoaște, Hume și alți agnostici neagă în general orice existență obiectivă a lucrurilor, dat fiind că, după părerea lor, nu se poate ști nimic cert despre ele.

În cartea sa „*Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*" (vezi), precum și în alte lucrări ale sale, Engels a supus unei critici profunde atît primul, cît și cel de-al doilea punct de vedere. Agnosticismul constituie una dintre manifestările *scepticismului* (vezi) în problema cunoașterii. Agnosticul este un sceptic, pentru că el se îndoiește de posibilitatea cunoașterii „lucrului în sine", se îndoiește de obiectivitatea cunoașterii, de existența lumii exterioare etc. Agnosticismul are o largă răspîndire în filozofia burgheză contemporană. El se caracterizează printr-o totală renunțare la cunoașterea științifică, la gîndirea logică, prin propovăduirea misticismului, a iraţionalismului etc. Rădăcinile sociale ale agnosticismului rezidă în tendinţa claselor exploatatoare de a îngrădi ştiinţa, căci adevărata ştiinţă susţine tot ceea ce este nou, tot ceea ce se dezvoltă şi luptă împotriva a tot ceea ce moare, ceea ce şi-a trăit traiul. Filozofii agnostici încearcă să abată atenţia oamenilor muncii de la cunoaşterea legilor obiective ale societăţii, care duc inevitabil la comunism.

Agnosticismul este dezminţit de practica socială. Pe zi ce trece ştiinţa cunoaşte tot mai adînc şi mai multilateral fenomenele naturii şi ale societăţii. Nu există limite absolute pentru cunoaşterea umană. În natură nu există lucruri incognoscibile. Există numai o deosebire între ceea ce se cunoaşte *deja* şi ceea ce nu se cunoaşte *încă*, dar care va fi descoperit şi cunoscut prin mijloacele ştiinţei şi ale practicii.

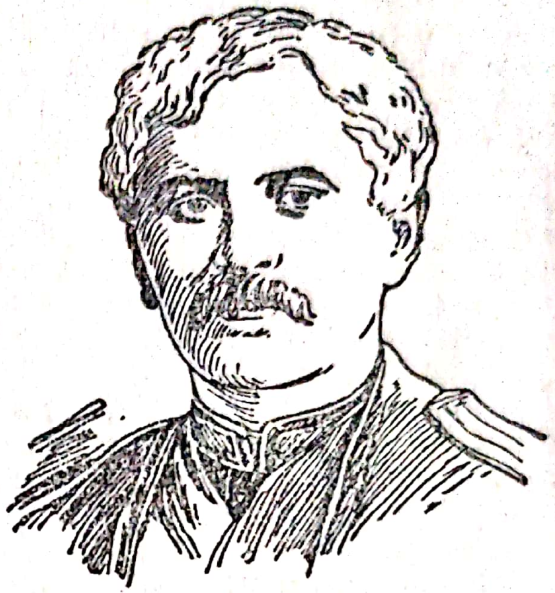

AHUNDOV Mirza Fatali (1812—1878) — scriitor, gînditor, militant pe tărîm social şi luminist de seamă azerbaidjan. Concepţia despre lume a lui Ahundov s-a format sub influenţa gîndirii sociale ruse progresiste, în special a ideilor democraţilor revoluţionari ruşi — *Belinski* (vezi), *Cernîşevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi). Prin concepţiile sale filozofice Ahundov a fost un materialist-ateu. Există, spunea el, o singură substanţă, materială. Ea este unică, eternă şi infinită, este cauza ei însăşi şi baza tuturor proceselor şi fenomenelor din lume. Materia este factor prim, conştiinţa factor secund. Natura sau materia, există în mod obiectiv, de la sine, fără ajutorul vreunei forţe exterioare. Spaţiul şi timpul sînt *atributele* (vezi) necesare ale materiei. În articolul „Răspuns filozofului Hume", Ahundov critică concepţia idealistă subiectivistă a cauzalităţii. Cauzalitatea şi legătura cauzală sînt pentru el categorii obiective, care există independent de om şi de voinţa lui. Ahundov rezolvă în mod materialist şi problemele teoriei cunoaşterii. El porneşte de la premisa că lumea şi legile ei sînt pe deplin cognoscibile, fapt dovedit de ştiinţă. Izvorul cunoaşterii sînt senzaţiile. Materialismul lui Ahundov era un materialism metafizic. În explicarea istoriei a fenomenelor sociale el rămînea pe poziţiile idealismului.

Ahundov a fost un ateu, care a declarat o luptă pe viaţă şi pe moarte religiei *islamului* (vezi). Omenirea, spunea el, a făcut cea mai mare greşeală confundînd două lucruri absolut opuse — ştiinţa şi credinţa. „Credinţa şi ştiinţa sînt două lucruri opuse, care se exclud reciproc şi care nu se pot îmbina..." Dacă în istoria omenirii ştiinţa a fost o cauză a progresului, religia, dimpotrivă, a fost o cauză a stagnării. Religia, afirmă Ahundov, a fost principala cauză a înapoierii Orientului.

Ahundov este întemeietorul dramaturgiei azerbaidjene şi al teatrului azerbaidjan. El a creat minunatele comedii: „Hadji Kara“, „Molla-ua Ibrahim Halil — alchimist“, „Monsieur Jordan—botanist şi dervişul Mestali-Şah“, „Ursul — învingătorul banditului“ şi altele. Lui îi aparţine şi prima operă de proză literară din literatura azerbaidjană — nuvela filozofică „Stele înşelate“. Ahundov a fost şi un eminent poet. El a studiat în mod profund operele lui Lomonosov, Derjavin, Gogol, Puşkin. Sub impresia tragicei morţi a lui Puşkin, Ahundov a exprimat cu o mare putere, în minunatul său poem „La moartea lui Puşkin“, mînia şi indignarea în legătură cu asasinarea marelui poet. El a scris: „L-ai cunoscut pe Puşkin şi ai auzit că el a fost în fruntea tuturor poeţilor de pe pămînt... El a devenit ţinta gloanţelor unor scelerați — viaţa lui clocotitoare a fost curmată. Un rob al întunecatei puteri, un trimis al întunericului l-a ucis pe cîntăreţ de departe“. Ahundov aprecia extrem de mult cultura şi limba rusă. El considera că „limba rusă nu are egal în ceea ce priveşte expunerea ideilor profunde“. Ahundov n-a fost numai un adevărat patriot al poporului azerbaidjan, dar şi un adept al prieteniei dintre popoarele de diferite naţionalităţi. El a dus o acţiune pentru crearea unor relaţii frăţeşti internaţionale între popoarele Transcaucaziei.

Principala operă filozofică a lui Ahundov este: „Trei scrisori ale prinţului indian Kemal-ud-Dovle, către prinţul persan Djelal-ud-Dovle şi răspunsul acestuia din urmă la ele“ (vezi *M. F. Ahundov*, Opere filozofice şi politice, Baku, 1940).

ALCHIMIE — denumirea medievală a chimiei în perioada în care chimia încă nu se dezvoltase ca ştiinţă. Alchimia îşi propunea să prefacă metalele simple în argint şi aur cu ajutorul unei substanţe fanteziste speciale, aşa-numita „piatră filozofală“, capabilă, chipurile, să facă minuni. Alchimiştii căutau de asemenea să descopere „elixirul vieţii“, care ar da oamenilor tinereţe veşnică. Alchimia s-a bucurat de cea mai mare popularitate în occidentul Europei în perioada feudalismului, cînd biserica catolică declarase ştiinţa slujnică a teologiei, cultivînd în fel şi chip credinţa în supranatural; „...între alchimie şi religie există o legătură foarte strînsă“ (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 345).

Dar căutînd „piatra filozofală“, alchimiştii au făcut uneori descoperiri preţioase (descoperirea unei serii de substanţe necunoscute pînă atunci — acidul clorhidric, fosforul, diferite săruri etc.). Ipotezele alchimiştilor cu privire la unitatea materiei şi la transformarea substanţei, deşi erau dezvoltate într-o formă fantezistă, au avut o importanţă pozitivă. Datele acumulate de alchimişti ca rezultat al experienţelor, precum şi arta experimentării au pregătit terenul pentru apariţia unei serii de noţiuni ale chimiei ştiinţifice. Unii dintre cei mai de seamă alchimişti au fost arabul Djabir Ibn Haian (Djafar) (sfîrşitul secolului al VIII-lea — începutul secolului al IX-lea) şi *R. Bacon* (vezi).

ALOGISM — negarea gîndirii logice ca mijloc ştiinţific de cunoaştere autentică. Este folosit pentru justificarea scepticismului, misticismului, fideismului. Teoria alogismului este infirmată de întreaga practică a omenirii şi de întreaga istorie a ştiinţei. Propagarea pe scară largă a alogismului de către idealiştii contemporani este foarte semnificativă pentru descompunerea, putrefacţia filozofiei burgheze din epoca imperialismului.

ALTRUISM (din lat. ALTER — altul) — grija dezinteresată faţă de binele altor oameni, fără a ţine seama de interesele personale. Altruismul este opus egoismului, care înseamnă exagerarea intereselor personale în opoziţie cu interesele altor oameni, cu interesele societăţii. În etica burgheză, propovăduirea altruismului se limitează la relaţiile dintre diferiţi indivizi, ignorînd bazele sociale, de clasă ale moralei, nu stabileşte datoria morală a persoanei faţă de societate, faţă de patrie. În morala socialistă, interesele personale ale oamenilor se află în legătură armonioasă cu interesele obşteşti, cu interesele luptei pentru comunism.

AMORALISM — negarea oricărei morale, renunţarea la morală, tendinţa de a fundamenta inumanitatea, dispreţul faţă de conştiinţă şi cinste. Amoralismul este o trăsătură caracteristică a *fascismului* (vezi) şi a tuturor celorlalte varietăţi ale ideologiei şi politicii imperialiste. Manifestarea cea mai deplină a amoralismului în perioada actuală o constituie politica agresivă a monopoliştilor americani, care au pretenţia la dominaţia mondială.

ANALIZĂ ŞI SINTEZĂ. — 1) Analiză (din grec. ἀνάλυση — descompunere) — desfacerea unui obiect sau a unui fenomen în elementele lui simple, componente. 2) Sinteză (din grec. σύνθεση — reunire, compunere) — reunirea părţilor unui obiect sau ale unui fenomen într-un tot, examinarea unui obiect în unitatea sa.

Metafizica opune analiza şi sinteza una alteia, considerîndu-le metode care se exclud reciproc. Dialectica materialistă, dimpotrivă, susţine unitatea dintre analiză şi sinteză. Engels scria că „gîndirea constă în aceeaşi măsură în descompunerea unor obiecte ale conştiinţei în elementele lor ca şi în reunirea unor elemente corelate într-o unitate. Fără analiză nu există sinteză" („Anti-Dühring", ed. a II-a rom., pag. 50). V. I. Lenin a subliniat de asemenea unitatea analizei şi a sintezei în cunoaştere. Unul dintre elementele dialecticii, arată V. I. Lenin, este „îmbinarea analizei şi a sintezei, — examinarea diferitelor părţi şi totalizarea, reunirea acestor părţi laolaltă" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 193).

Analiza şi sinteza sînt importante mijloace ale cunoaşterii omeneşti. Fără ele nu sînt posibile nici măcar formele elementare şi cele mai simple ale activităţii psihice — senzaţiile, percepţiile. Lumea obiectivă, lucrurile şi fenomenele obiective apar omului în toată complexitatea lor şi în tot caracterul lor concret. Concretul este unitatea multiformului. Acest concret nu poate fi cunoscut fără a fi descompus în părţile şi elementele lui componente, fără ca acestea să fie analizate. Chimistul n-ar putea şti nimic despre procesele chimice, despre legile asocierii şi disocierii atomilor, dacă analiza nu i-ar permite să separe părţile componente ale acestor procese — elementele chimice, atomii, moleculele. Tot astfel şi economistul n-ar putea să ştie nimic despre capitalism şi despre legile dezvoltării economice ale acestuia dacă n-ar separa prin analiză elementele lui — marfa, preţul, valoarea, plusvaloarea etc. — şi n-ar cunoaşte esenţa lor.

Analiza ca atare nu poate însă să ne dea o cunoaştere deplină a obiectelor. Ea necesită o completare sub forma sintezei, care, sprijinindu-se pe rezultatul analizei, cercetează obiectele şi fenomenele ca un tot. Marx, care a dat în „*Capitalul*" (vezi) un exemplu genial de cunoaştere dialectică, nu s-a limitat numai la analiză. Analizînd diferitele aspecte, diferitele elemente ale modului de producţie capitalist, Marx a făcut apoi o sinteză grandioasă care prezintă modul de producţie capitalist în ansamblu, în conexiunea dialectică a tuturor laturilor şi legilor lui.

Exemple grăitoare de aplicare dialectică a analizei şi sintezei la cunoaşterea problemelor complexe ale vieţii şi luptei sociale ne dau operele lui Lenin şi Stalin. Astfel, de pildă, în opera „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului", dezvoltînd ideile din „Capitalul" potrivit noii perioade istorice a capitalismului şi dezvăluind pînă în adînc esenţa imperialismului, Lenin s-a folosit cu acest prilej şi de analiză şi de sinteză. La început V. I. Lenin cercetează, cu ajutorul analizei, diferitele laturi şi trăsături caracteristice ale imperialismului, stadiul nou şi cel mai înalt al capitalismului. După ce scoate în evidenţă şi cercetează aceste trăsături caracteristice, V. I. Lenin le totalizează apoi cu ajutorul sintezei, dînd o definiţie generală a esenţei imperialismului. I. V. Stalin, în lucrarea „Marxismul şi problema naţională", definind esenţa naţiunii, scoate întîi în evidenţă, cu ajutorul analizei, trăsăturile caracteristice, semnele distinctive care-i sînt proprii: comunitatea de limbă, de teritoriu, de viaţă economică şi de factură psihică. Apoi I. V. Stalin dă cu ajutorul sintezei o profundă definiţie a noţiunii de „*naţiune*", care cuprinde într-o formă generalizată toate trăsăturile caracteristice principale ale acesteia.

Aşadar, în procesul cunoaşterii trebuie folosită atît analiza, cît şi sinteza, care, ca elemente subordonate, se încadrează în metoda dialecticii materialiste.

ANALOGIE — asemănare parţială sau într-o anumită privinţă între diferite obiecte sau fenomene. În anumite limite analogia poate servi ca mijloc de cunoaştere a unor caractere şi proprietăţi nedescoperite încă ale unor obiecte sau altele. În logică analogia este o formă specială de raţionament, cînd pe baza asemănării a două obiecte în ceea ce priveşte unele caractere se trage concluzia asemănării lor şi în ceea ce priveşte alte caractere. Dar numai analogia nu poate fi un mijloc sigur şi precis de cunoaştere. De aceea, dacă ne bazăm numai pe analogie, putem ajunge la ştergerea deosebirilor calitative dintre fenomenele şi procesele care au o asemănare exterioară. Aşa, de pildă, menşevicii identificau revoluţia burghezo-democratică rusă din 1905 cu revoluţia burgheză din Franţa din 1789, şi din această analogie greşită trăgeau concluzii politice reacţionare. Marxismul, fără a nega posibilitatea folosirii analogiei în cunoaştere, cere studierea condiţiilor istorice concrete în care are loc un proces istoric sau altul.

ANARHISM (din grec. ἀναρχία — anarhie, lipsă de conducere) — ideologie a micii burghezii şi a lumpenproletariatului, fundamental ostilă teoriei comunismului ştiinţific; ea propagă desfiinţarea oricărei puteri politice în societate şi a statului în orice condiţii istorice. Anarhiştii se declară duşmani ai puterii de stat în general, dar în special ei sînt duşmani neîmpăcaţi ai dictaturii proletariatului. Prin negarea politicii, anarhiştii realizează de fapt subordonarea „clasei muncitoare faţă de politica *burgheză...*“ (*Lenin*, vol. 5, ed. rom., pag. 317). Lenin a arătat că anarhismul nu a dat nimic în afară de fraze generale împotriva exploatării; anarhismul nu înţelege cauzele exploatării, nu vede că dezvoltarea societăţii duce la socialism, nu concepe „*lupta de clasă* ca forţă creatoare de înfăptuire a socialismului“ (vol. 5, ed. rom., pag. 314).

Există cîteva varietăţi de anarhism: anarho-individualism, anarho-sindicalism şi anarho-comunism. *Anarho-individualismul* este forma extremă a individualismului. Ideologul anarho-individualismului din perioada de apariţie a acestuia, germanul Kaspar Schmidt (1806—1856) (mai cunoscut sub pseudonimul Max Stirner), scria: „Pentru mine nu există nimic mai presus decît mine... Eu declar război oricărui stat, chiar şi celui mai democrat“. Anarhistul *Proudhon* (vezi) (1809—1865) a încercat să introducă ideologia anarhistă în conştiinţa clasei muncitoare din Franţa şi din alte ţări prin a sa teorie a „serviciilor mutuale“, a contractului liber între indivizii autonomi. Proudhonismul a propagat ideea utopică mic-burgheză a creării unei „bănci populare“ prin mijlocirea căreia muncitorii să-şi schimbe între ei produsele muncii lor şi să fie desfiinţată exploatarea omului de către om în cadrul orînduirii burgheze. Această idee convenea burgheziei, deoarece abătea clasa muncitoare de la lupta pentru putere, de la revoluţia socialistă. Utopiile anarhiste dăunătoare ale lui Max Stirner şi Proudhon au fost demascate pentru prima oară de către Marx şi Engels în „*Sfînta familie*“ (vezi), „*Ideologia germană*“ (vezi), „*Mizeria filozofiei*“ (vezi). Proudhon a fost aspru criticat de N. G. *Cernîşevski* (vezi), predecesorul social-democraţiei ruse.

Anarho-sindicalismul s-a dezvoltat în Franţa, Spania, Italia şi în alte ţări. Ca toţi anarhiştii, anarho-sindicaliştii neagă necesitatea statului dictaturii proletariatului. Ei sînt în general împotriva luptei politice şi a partidelor politice ale clasei muncitoare. Ei atribuie rolul primordial sindicatelor şi consideră că metoda principală de luptă împotriva burgheziei este greva. Anarho-sindicaliştii au căutat să scindeze mişcarea muncitorească, au luptat împotriva marxismului, au susţinut pe troţkişti, iar unii dintre liderii anarho-sindicalismului au devenit fascişti, apărători ai fascismului. Un anarhist rus de vază şi înverşunat duşman al teoriei şi practicii socialismului ştiinţific a fost *Bakunin* (vezi). Marx şi Engels au dus împotriva lui Bakunin şi a bakunismului o luptă intransigentă.

Una dintre formele anarhismului este *anarho-comunismul* lui P. A. Kropotkin (1842-1921). Kropotkin punea interesele societăţii mai presus de interesele egoiste ale individului, dar fiind idealist în ceea ce priveşte concepţia despre istorie şi adversar al socialismului ştiinţific, el punea pe primul plan rolul influenţei morale asupra claselor exploatatoare şi asupra guvernului.

Marxismul a demascat teoria şi practica anarhismului ca un curent ostil intereselor fundamentale ale proletariatului şi ale tuturor maselor muncitoare. În timp ce anarhismul pune pe primul plan individul și interesele lui, marxismul pune pe primul plan interesele maselor muncitoare. Numai eliberarea maselor populare de asuprirea și robia capitalului poate să elibereze și individul, să creeze condițiile pentru dezvoltarea fizică și spirituală multilaterală a indivizilor. Marxismul a dovedit că pentru înfăptuirea socialismului este necesară o revoluție socialistă, care să instaureze dictatura proletariatului.

Încă înainte de Revoluția Socialistă din Octombrie, anarhiștii, ca toate celelalte partide micburgheze, s-au constituit într-un partid contrarevoluționar. În perioada războiului civil, sub lozincile anarhiste s-au camuflat căpeteniile chiaburimii contrarevoluționare (Mahno în Ucraina) și mercenarii antisovietici ai imperialismului. În cele din urmă anarhiștii s-au transformat în agenți ai serviciilor de spionaj străine, în bande de spioni, sabotori, diversioniști, asasini, trădători de țară. Partidele comuniste din țările capitaliste duc o luptă hotărîtă împotriva grupurilor anarhiste, folosite de burghezie cu scopul de a scinda rîndurile oamenilor muncii.

„ANARHISM SAU SOCIALISM?“ — operă a lui I. V. Stalin consacrată criticii anarhismului și expunerii ideilor fundamentale ale concepției marxiste despre lume. A fost publicată pentru prima oară sub forma unei serii de articole, în perioada iunie 1906 — aprilie 1907, în patru ziare bolșevice georgiene, care apăreau la Tiflis: „Ahali Țhovreba“ („Viață nouă“), „Ahali Droeba“ („Timpuri noi“), „Civeni Țhovreba“ („Viața noastră“) și „Dro“ („Timpul“). Aceste articole filozofice au fost scrise de I. V. Stalin în legătură cu campania desfășurată de un discipol al lui Kropotkin, anarhistul V. Cerkezișvili, și de adepții acestuia — M. Țereteli și Ș. Goghelia — împotriva concepției despre lume a partidului marxist — materialismul dialectic, precum și împotriva socialismului științific. În articolele sale, I. V. Stalin a demascat și a zdrobit din punct de vedere ideologic pe menșevici și anarhiști, dușmani ai marxismului, a apărat și dezvoltat teoria marxistă. Criticînd pe anarhiști în toate problemele fundamentale ale filozofiei și ale socialismului științific, I. V. Stalin a făcut o expunere strălucită și profundă a concepției marxiste despre lume, a teoriei marxiste a socialismului. I. V. Stalin a arătat în lucrarea sa că adevărați socialiști și revoluționari sînt numai marxiștii, care admit necesitatea dictaturii proletariatului pentru construirea unei noi orînduiri sociale, bazată pe proprietatea socială asupra mijloacelor de producție. Anarhiștii, însă, întrucît propovăduiesc „socialismul micilor comunități“, nu sînt socialiști adevărați și, întrucît neagă necesitatea dictaturii proletariatului, nu sînt nici revoluționari adevărați. Ca toți oportuniștii, anarhiștii sînt purtători ai influenței burgheze în mișcarea muncitorească.

Anarhismul și marxismul sînt două concepții despre lume opuse, care se neagă cu desăvîrșire una pe cealaltă. Concepția despre lume a anarhiștilor este un amestec eclectic de concepții filozofice dintre cele mai variate. Marxismul este singura concepție științifică și consecventă despre lume, singura „concepție integrală asupra lumii, un sistem filozofic, din care decurge propriu-zis socialismul proletar al lui Marx. Acest sistem filozofic se numește materialism dialectic“ (*Stalin*, vol 1, ed. rom., pag. 309). Marxismul neagă cu desăvîrșire toate varietăţile şi formele metafizicii, idealismului şi materialismului vulgar, ca fiind ostile ştiinţei. În lucrarea sa, I. V. Stalin clarifică cu profunzime problemele teoriei marxiste în indisolubilă legătură cu sarcinile arzătoare ale luptei de clasă revoluţionare a proletariatului. Într-o formă concisă, I. V. Stalin caracterizează în mod viu metoda dialectică marxistă, teoria materialistă şi aplicarea lor la viaţa socială — materialismul istoric, ştiinţa legilor de dezvoltare a societăţii, ştiinţa legilor luptei politice.

Examinînd în prima parte a cărţii metoda dialectică, conţinutul ei, I. V. Stalin analizează tezele fundamentale ale dialecticii marxiste şi le apără împotriva atacurilor anarhiştilor. Dînd exemple vii şi sugestive din dialectica luptei de clasă a proletariatului, I. V. Stalin arată implicit însemnătatea dialecticii pentru înţelegerea sarcinilor fundamentale ale luptei pentru socialism. Tot ceea ce există în lume se află într-o stare de mişcare şi dezvoltare, şi pentru că totul în lume se mişcă, se schimbă, se naşte, se dezvoltă şi moare, în viaţă există totdeauna ceva nou şi ceva vechi, ceva revoluţionar şi ceva conservator, se desfăşoară întotdeauna o luptă între ele. Principala cerinţă a metodei dialectice este să privim totul în mişcare şi dezvoltare şi pe această bază să stabilim încotro şi cum se desfăşoară viaţa, ce se naşte şi ce moare, ce se distruge şi ce se creează în viaţă. Teza marxistă potrivit căreia ceea ce se naşte în viaţă şi creşte pe zi ce trece este de neînvins are o uriaşă însemnătate teoretică şi practică, învaţă pe luptătorii pentru socialism să vadă ceea ce este nou, ceea ce creşte în viaţă, îi învaţă să se orienteze spre ceea ce este nou şi creşte, să aibă încredere în forţele inepuizabile ale proletariatului, care în cele din urmă va învinge burghezia, deoarece proletariatul creşte, se întăreşte şi merge înainte, în timp ce burghezia ca clasă se descompune, slăbeşte, îmbătrîneşte şi devine un balast în viaţă, un balast care trebuie înlăturat. Mişcarea vieţii sociale, arată I. V. Stalin, are două forme fundamentale: evolutivă şi revoluţionară. Mişcarea este evolutivă atunci cînd elementele progresiste luptă spontan şi caută să aducă schimbări neînsemnate, *cantitative*, în vechile rînduieli. Mişcarea este revoluţionară atunci cînd elementele progresiste luptă pentru o schimbare radicală, *calitativă* a vechilor rînduieli, pentru înlocuirea lor cu o nouă orînduire socială.

Analizînd, în a doua parte a cărţii, materialismul filozofic, I. V. Stalin a arătat că teoria marxistă este o teorie ştiinţifică monistă. Monismul ei îşi găseşte expresia în faptul că ea concepe natura ca un tot unic, indivizibil, care apare în două forme: materială şi ideală. Marxismul neagă atît dualismul, cît şi idealismul. Pentru a fundamenta materialismul în concordanţă cu starea de atunci a ştiinţelor naturii, I. V. Stalin prezintă tabloul general al dezvoltării naturii. Pe cînd fiinţele vii nu apăruseră încă, natura exterioară „nevie" exista deja. Pe urmă au apărut primele fiinţe vii, care nu aveau nici un fel de conştiinţă. Ele erau înzestrate numai cu însuşirea excitabilităţii şi cu primii germeni de sensibilitate. Pe măsura dezvoltării istorice, pe măsură ce structura organismului animalelor şi sistemul lor nervos deveneau mai complicate, s-a dezvoltat la ele şi facultatea sensibilităţii, transformîndu-se cu încetul în conştiinţă. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lumii organice apare conştiinţa şi implicit posibilitatea cunoaşterii lumii, a naturii. Înainte ca omul să poată să-şi facă o idee despre vreun obiect, acest obiect trebuie să existe în natură şi să acţioneze asupra organelor senzoriale ale omului.

Latura materială, existenţa constituie conţinutul, iar gîndirea, conştiinţa — forma. Conţinutul determină forma, o precede. De aici teza fundamentală a lui Marx: „Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa“ („Contribuţii la critica economiei politice“, ed. rom., pag. 9). Sînt absurde născocirile idealiştilor subiectivişti care consideră lumea numai ca senzaţie, ca reprezentare a „eului“ omenesc. I. V. Stalin scoate la iveală deosebirea fundamentală dintre materialismul dialectic şi materialismul vechi, metafizic, subliniind atitudinea intransigentă a marxismului faţă de toate manifestările materialismului vulgar, care afirma că conştiinţa ar fi tot materie. Marxismul ne învaţă că baza materială a vieţii sociale, conţinutul ei este dezvoltarea economică. Moravurile, obiceiurile oamenilor depind de relaţiile lor economice. De aici, concluzia practică: dacă rînduielile politice şi formele juridice nu sînt bune, aceasta înseamnă că pentru schimbarea lor trebuie transformate în mod radical relaţiile economice.

În a treia parte a cărţii sale, I. V. Stalin arată că „socialismul proletar este o concluzie directă rezultată din materialismul dialectic“ (vol. 1, ed. rom., pag. 343). În această parte este înfăţişată într-o formă vie şi concisă societatea socialistă, sînt criticate teoriile reformiste şi anarhiste, care nu conţin nici un dram de socialism cu adevărat ştiinţific, proletar. Expunînd învăţătura economică a lui Marx, I. V. Stalin arată contradicţia fundamentală a societăţii capitaliste — contradicţia dintre caracterul social al producţiei şi forma particular-capitalistă a însuşirii. Revoluţia proletară este singura cale pentru rezolvarea acestei contradicţii. Revoluţia este inevitabilă, dar ea trebuie organizată, trebuie organizate şi educate forţele de clasă care vor săvîrşi revoluţia. Pentru aceasta, clasa muncitoare trebuie să creeze un partid marxist revoluţionar, care, ca formă supremă de organizare de clasă a proletariatului, să conducă toate organizaţiile muncitoreşti, să elaboreze tactica luptei, să coordoneze şi să îndrume activitatea pe calea revoluţionară, pe calea răsturnării ţarismului şi a burgheziei, pentru organizarea socialismului.

Acesta este pe scurt conţinutul principal al acestei lucrări filozofice a lui I. V. Stalin. Ea a jucat un rol uriaş în educarea politică a muncitorilor şi în lupta bolşevicilor din Caucaz împotriva curentelor antileniniste. Scrisă în aceeaş perioadă istorică în care V. I. Lenin a scris opera sa *„Materialism şi empiriocriticism“* (vezi), lucrarea lui I. V. Stalin „Anarhism sau socialism?“ a servit aceluiaşi scop: apărării şi dezvoltării bazelor teoretice ale marxismului, pregătirii teoretice a partidului marxist. I. V. Stalin a arătat în lucrarea sa că socialismul proletar nu este pur şi simplu una dintre doctrinele filozofice care abundă în societatea burgheză. „El este doctrina maselor proletare, steagul lor; el este respectat şi în faţa lui «se înclină» proletarii din toată lumea. Prin urmare, Marx şi Engels nu sînt pur şi simplu întemeietorii unei «şcoli» filozofice care-

care — ei sînt conducătorii vii ai mişcării proletare vii, care creşte şi se întăreşte pe zi ce trece. Cel ce luptă împotriva acestei doctrine, cel ce vrea s-o «răstoarne», trebuie să ia bine aminte la toate acestea, ca să nu-şi frîngă zadarnic gîtul într-o luptă inegală" (vol. 1, ed. rom., pag. 362—363). Aceste cuvinte sînt deosebit de actuale astăzi, cînd „răsturnătorii" burghezi ai marxism-leninismului îşi frîng gîtul, încercînd zadarnic să discrediteze măreaţa învăţătură marxistă. Zeci şi sute de milioane de proletari şi de oameni ai muncii din întreaga lume văd în această învăţătură steagul lor, care îi duce la o viaţă nouă, la comunism.

ANAXAGORAS din Clazomen (în Asia Mică) (aprox. 500—428 î. e. n.) — filozof grec antic, materialist inconsecvent, ideolog al democraţiei sclavagiste progresiste, prieten al lui Pericle — om de stat de seamă al Atenei antice din perioada înfloririi ei. Admitea existenţa unei infinite diversităţi calitative a elementelor primare ale materiei („germenii lucrurilor"), din ale căror îmbinări diferite se formează toate lucrurile existente. El considera că forţa motrice care determină unirea şi separarea particulelor elementare este „nus" (spiritul), pe care el îl reprezenta ca cea mai uşoară şi mai fină substanţă. Acuzat de ateism a fost condamnat la moarte, dar a scăpat, părăsind Atena. (Vezi şi *Filozofia antică*.)

ANIMISM (din lat. ANIMA — suflet) — însufleţirea fenomenelor naturale, ideea că după fiecare obiect din natură se ascunde un spirit invizibil care dirijează acest obiect. Animismul a apărut la începutul istoriei omenirii. El a fost alimentat de neputinţa omului în faţa naturii, de neînţelegerea legilor ei. „Forţele naturii constituie pentru omul primitiv ceva străin, misterios, copleşitor. Pe o anumită treaptă, prin care trec toate popoarele civilizate, el şi le asimilează, personificîndu-le. Această tendinţă de personificare a creat pretutindeni zei..." (*Engels*, Anti-Dühring, ed. a II-a rom., pag. 408). Animismul primitiv a fost unul dintre izvoarele religiei şi ale idealismului filozofic.

„ANTI-DÜHRING" — lucrare clasică a lui F. Engels, în care sînt expuse şi fundamentate toate cele trei părţi constitutive ale marxismului: filozofia marxistă — materialismul dialectic şi materialismul istoric, — economia politică marxistă şi teoria comunismului ştiinţific. În conformitate cu aceasta, „Anti-Dühring" se împarte în trei secţiuni: „Filozofia", „Economia politică", „Socialismul". În „Anti-Dühring" „sînt analizate probleme foarte importante din domeniul filozofiei, al ştiinţelor naturii şi al ştiinţelor sociale... Este o carte extrem de bogată în conţinut şi foarte instructivă" (*Lenin*, vol. 2, ed. rom., pag. 11).

Cartea a fost scrisă de Engels în apărarea teoriei marxiste împotriva atacurilor ideologului mic-burghez Eugen *Dühring* (vezi), care împreună cu un grup de partizani ai săi a încercat să supună influenţei mic-burgheze mişcarea muncitorească germană şi partidul social-democrat german, pe atunci tînăr. Ca şi toţi filozofii mic-burghezi, Dühring era un eclectic, un confuzionist, care căuta să concilieze în concepţiile sale cele mai contradictorii doctrine. Materialismul vulgar şi mecanismul se îmbinau la el cu idealismul împrumutat de la *Kant* (vezi), *Hegel* (vezi) şi alţii.

Scrierile lui Dühring au fost primite cu entuziasm de către oportunişti, în special de *Bern-*

stein (vezi). În scopul demascării pretenţiilor reacţionare ale lui Dühring, F. Engels a publicat la început împotriva lui o serie de articole, iar apoi, în 1878, a publicat aceste articole sub forma unei cărţi întitulate în ironie „Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa". Această carte a şi căpătat titlul de „Anti-Dühring" (împotriva lui Dühring). Engels a demascat şi a ridiculizat pe Dühring ca reprezentant tipic al pseudoştiinţei insolente şi ignorante, ruptă de viaţă, pompoasă şi lipsită de conţinut, care pretinde, plină de mulţumire de sine, adevăruri „eterne" şi „definitive de ultimă instanţă". Marx a luat cunoştinţă de cartea lui Engels în manuscris, iar capitolul X din secţiunea a doua („Din «Istoria critică»") l-a scris chiar el.

În „Introducere" şi în secţiunea „Filozofia", Engels, criticînd galimatiasul filozofic al lui Dühring, expune bazele materialismului dialectic şi materialismului istoric. El dă un răspuns materialist *la problema fundamentală a filozofiei* (vezi), fundamentează cele mai importante teze ale materialismului filozofic marxist despre materie ca factor prim şi conştiinţă ca factor secund, despre materialitatea lumii şi legile obiective ale dezvoltării ei, despre cognoscibilitatea lumii etc. Prin exemple grăitoare din ştiinţele naturii şi din istorie, Engels arată caracterul dialectic al dezvoltării naturii, societăţii şi cunoaşterii. Aplicînd materialismul dialectic la studiul naturii şi societăţii, el a tratat numeroase probleme ale ştiinţelor naturii şi ştiinţelor sociale.

În opoziţie cu idealiştii, care consideră că ideile, teoriile sînt generate de conştiinţă independent de lumea exterioară, Engels, pe baza datelor ştiinţei, în special prin exemplul noţiunilor matematice, dovedeşte că toate cunoştinţele omeneşti constituie o reflectare a lumii materiale. „Ca şi noţiunea de număr, noţiunea de figură este luată exclusiv din lumea exterioară, ea nu s-a născut în creier, din gîndirea pură. Înainte de a se forma noţiunea de figură, trebuiau să existe obiecte care să aibă formă, forme pe care omul să le compare între ele" („Anti-Dühring", ed. a II-a rom., pag. 46). Criticînd pe Dühring, Engels arată că lumea este unitară nu pentru că gîndirea uneşte toate fenomenele, ci pentru că lumea este materială, pentru că toate fenomenele şi procesele din natură sînt manifestări ale materiei în mişcare. Adevărata unitate a lumii constă în materialitatea ei. Materia există în spaţiu şi timp, care sînt formele ei de existenţă. Engels dezvăluie cu profunzime caracterul dialectic al legăturii dintre materie, spaţiu şi timp, arată infinitatea spaţiului şi timpului.

Demascînd mecanicismul lui Dühring, Engels face o expunere profundă a problemei materiei şi mişcării. Mişcarea este modul de existenţă, forma de existenţă a materiei. Nu există materie fără mişcare şi, invers, nu există mişcare fără materie. În „Anti-Dühring" Engels a dat pentru prima oară o expunere amplă a problemei formelor de mişcare a materiei. Mişcarea există nu numai sub forma deplasării mecanice a corpurilor în spaţiu. În mişcarea mecanică, fizică, chimică, biologică — „în una sau în alta din aceste forme de mişcare, sau chiar în mai multe concomitent, se află în fiecare moment dat fiecare atom de materie din univers" („Anti-Dühring", ed. a II-a rom., pag. 70—71).

De o valoare uriașă sînt tezele filozofiei marxiste despre lumea organică dezvoltate în „Anti-Dühring“. Engels dă o înaltă apreciere darwinismului ca învățătură materialistă despre natura însuflețită. Totodată, el a relevat cu perspicacitate lipsurile teoriei darwiniste, care constau în atitudinea necritică a *lui Darwin* (vezi) față de *malthusianism* (vezi) și în faptul că Darwin s-a abătut de la cercetarea cauzelor care provoacă schimbări în organisme. Engels nu numai că a arătat această lacună, dar a și trasat calea pe care trebuie să meargă știința pentru a o înlătura. În „Anti-Dühring“ Engels dă definiția vieții, arătînd că „*viața este modul de existență a corpurilor albuminoide*, și acest mod de existență constă în esență în autoreînnoirea continuă a componentelor chimice ale acestor corpuri“ (pag. 96). În timpul nostru biologia miciurinistă a înlăturat lipsurile și lacunele din teoria lui Darwin, arătate de Engels, și a pășit pe calea prevăzută de Engels.

În capitolele următoare ale primei secțiuni a operei sale, Engels critică ideile dogmatice, metafizice despre cunoaștere și adevăr, despre morală, egalitate, libertate, necesitate etc. Infirmînd ideile metafizice ale lui Dühring despre adevărurile eterne, Engels dezvăluie dialectica cunoașterii. El afirmă existența adevărului obiectiv, relevă relativitatea adevărurilor științifice și, totodată, dovedește că gîndirea umană este în stare să cunoască adevărul absolut. Mai tîrziu Lenin a dezvoltat aceste concepții ale lui Engels într-o teorie armonioasă despre raportul dintre adevărul relativ și adevărul absolut.

În „Anti-Dühring“ este explicată cu profunzime teza materialistă marxistă despre caracterul obiectiv al legilor naturii și societății și se arată că libertatea este necesitatea înțeleasă. Dezvoltînd aceste teze ale lui Engels, I. V. Stalin se referă în repetate rînduri în lucrarea sa „*Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.*“ (vezi) la „Anti-Dühring“.

În „Introducere“ și în ultimele capitole ale secțiunii „Filozofia“, Engels face o expunere vie și profundă a bazelor dialecticii materialiste marxiste.

Expunînd problemele materialismului istoric, Engels explică originea proprietății private, a claselor și a statului, dezvăluie rolul luptei de clasă în dezvoltarea societății și esența de clasă a statului. El arată că statul și dreptul, morala și religia nu sînt eterne și nu sînt imuabile, ele se schimbă sub influența dezvoltării bazei economice a societății.

Respingînd noțiunea abstractă de egalitate, Engels dovedește că „conținutul real al revendicării proletare de egalitate este revendicarea *desființării claselor*“ („Anti-Dühring“, ed. a II-a rom., pag. 126).

În secțiunea „Economia politică“ Engels a criticat concepțiile lui Dühring în problemele științei economice și a expus bazele economiei politice marxiste. El a dat definiția obiectului economiei politice în sensul larg și în cel restrîns, a expus învățătura lui Marx despre marfă și valoare, despre exploatarea muncitorilor salariați, despre plusvaloare, despre renta funciară, despre anarhia în producție și concurență în capitalism, despre crizele capitaliste de supraproducție. O uriașă însemnătate filozofică au capitolele consacrate problemei rolului violenței în istorie. Criticînd „teoria violenței“, teorie idealistă, care afirmă că violența joacă rolul principal în viaţa socială, Engels arată importanţa hotărîtoare a condiţiilor economice de viaţă ale societăţii. Totodată, el subliniază cu toată forţa imensa însemnătate progresistă a violenţei revoluţionare faţă de clasele exploatatoare.

În secţiunea „Socialismul" Engels dă o schiţă vie a teoriei socialismului ştiinţific, clarifică raportul dintre socialismul ştiinţific marxist şi socialismul utopic şi expune învăţătura marxistă într-o serie de probleme fundamentale ale socialismului: producţia, repartiţia, statul, familia, şcoala etc. Engels a arătat că socialismul proletar, spre deosebire de socialismul utopic, se bazează pe cunoaşterea legilor obiective de dezvoltare a societăţii, pe concepţia materialistă a istoriei. Socialismul ia cu o necesitate obiectivă locul capitalismului: contradicţiile interne ale capitalismului condamnă orînduirea proprietăţii private şi a exploatării omului de către om la pieire inevitabilă. Din forme de dezvoltare a forţelor de producţie ale societăţii, relaţiile de producţie capitaliste se transformă într-o frînă a dezvoltării. Capitalismul creează el însuşi forţa care îl nimiceşte — clasa muncitorilor salariaţi, proletariatul industrial. Engels arată că calea de la capitalism la socialism trece prin revoluţia proletară socialistă, prin cucerirea puterii de stat de către proletariat, adică prin dictatura proletariatului. Pornind de la presupunerea că revoluţia socialistă poate învinge concomitent în toate ţările, Engels a formulat teza potrivit căreia după victoria revoluţiei socialiste statul va începe să dispară treptat. Teza lui Engels despre dispariţia treptată a statului este justă numai în condiţiile în care socialismul ar învinge în toate ţările sau în majoritatea ţărilor. Dar ea nu este aplicabilă atunci cînd socialismul a învins într-o singură ţară, deoarece în aceste condiţii ţara socialismului victorios trebuie nu să slăbească, ci să întărească în fel şi chip statul socialist, mai ales armata, organele de informaţii etc. În aceste condiţii rolul statului socialist în construirea comunismului, în apărarea cuceririlor revoluţiei socialiste este imens.

Descriind viitoarea societate comunistă, Engels arată că una dintre trăsăturile ei caracteristice va fi inexistenţa opoziţiei dintre oraş şi sat, dintre munca intelectuală şi munca fizică. Dar Engels nu avea dreptate cînd presupunea că opoziţia dintre oraş şi sat va fi lichidată prin „dispariţia oraşelor mari". În fapt, după cum a arătat experienţa construirii socialismului în U.R.S.S., în socialism apar noi oraşe mari, care sînt centre ale unei mari creşteri a culturii, centre ale marii industrii etc.

Lucrarea lui Engels „Anti-Dühring" este un model de partinitate comunistă, de apărare consecventă a concepţiei ştiinţifice despre lume şi a intereselor proletariatului revoluţionar, un model de intransigenţă marxistă faţă de denaturările ştiinţei şi faţă de oportunism în politică. Înarmînd clasa muncitoare cu concepţia materialist-dialectică despre lume, cu o concepţie ştiinţifică a legilor dezvoltării economice a societăţii, cu teoria comunismului ştiinţific, Engels duce în cartea sa o luptă necruţătoare împotriva duşmanilor marxismului. Cartea „Anti-Dühring" constituie un model de polemică marxistă. Engels înfrînge pe duşmanii marxismului prin fapte de netăgăduit luate din toate domeniile ştiinţei, dovedeşte cu o logică irezistibilă forţa şi invincibilitatea marxismului.

Cartea lui Engels „Anti-Dühring" este şi acum o armă ascuţită a oamenilor muncii în lupta împotriva ideologiei burgheze, împotriva idealismului filozofic, metafizicii şi religiei, împotriva politicii trădătoare a socialiştilor de dreapta, o armă în lupta împotriva capitalismului, pentru socialism.

ANTINOMIE (din v. grec. ἀντινομία — contradicţie a legilor) — termen care înseamnă o contradicţie între două teze care se exclud reciproc şi care sînt considerate în egală măsură adevărate. Filozoful german *Kant* (vezi) a acordat în sistemul său un loc important antinomiilor raţiunii. El a demonstrat că raţiunea, în năzuinţa ei de a cunoaşte lumea, ajunge inevitabil în contradicţii cu ea însăşi, contradicţii pe care, însă, ea nu este în stare să le rezolve. Kant a stabilit existenţa a patru antinomii: 1) lumea este finită în timp şi în spaţiu; lumea este infinită în timp şi în spaţiu; 2) totul în lume este simplu şi indivizibil; în lume nu există nimic simplu, totul este complex şi divizibil; 3) în lume există libertate; nu există în lume libertate; totul este necesar; 4) există o cauză primară a lumii; nu există o cauză primară a lumii. După Kant, antinomiile sînt proprii numai raţiunii omeneşti. Despre esenţa lucrurilor însă noi nu putem spune nimic. Deşi doctrina lui Kant conţine unele elemente de dialectică, sensul principal al antinomiilor era unul singur — să dovedească caracterul limitat al cunoaşterii omeneşti, incapacitatea de a cunoaşte esenţa lucrurilor, să statornicească şi să justifice concepţia antiştiinţifică a *agnosticismului* (vezi). „La Kant — scria Lenin — găsim 4 «antinomii». În realitate *fiecare* noţiune, fiecare categorie are *de asemenea* un caracter antinomic" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 90). Contradicţiile din noţiunile omeneşti sînt, din punctul de vedere al materialismului dialectic, o reflectare a contradicţiilor reale, a căror luptă constituie baza dezvoltării lumii materiale.

ANTONOVICI Maksim Alekseevici (1835—1918) — unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai filozofiei ruse progresiste din deceniul al 7-lea al secolului al XIX-lea, care se grupaseră în jurul lui *Cernîşevski* (vezi). Activitatea lui Antonovici, ca şi a celorlalţi militanţi din deceniul al şaptelea al secolului trecut, s-a desfăşurat în mod mai viu în anii luptei pentru desfiinţarea iobăgiei, oglindind frămîntarea revoluţionară din rîndurile ţărănimii, care lupta împotriva iobăgiei.

Terminînd în 1859 seminarul teologic din Petersburg, Antonovici a renunţat la cariera de preot. Fiind atras de ideile lui *Belinski* (vezi), *Herţen* (vezi) şi Cernîşevski, de ideile reprezentanţilor ştiinţelor înaintate ale naturii, Antonovici a devenit încă în anii studenţiei materialist şi ateu. Contactul personal al lui Antonovici cu N. A. *Dobroliubov* (vezi) a determinat în mod definitiv locul lui Antonovici în lupta socială. Devenind colaborator activ al revistei „Sovremennik", din îndemnul lui N. G. Cernîşevski a început să scrie articole pe teme filozofice. Cele mai importante dintre ele sînt: „Filozofia contemporană", „Despre filozofia lui Hegel", „Două tipuri de filozofi contemporani", „Fiziologia şi filozofia contemporană", „Teoria estetică contemporană", „Declaraţie de dragoste făcută «epocii»". Antonovici a scris mult şi în domeniul ştiinţelor naturii. Lucrările lui Antonovici: „Charles Darwin şi teoria lui", „Unitatea dintre cosmosul fizic şi cel moral", „Unitatea forţelor naturii", „Viaţa plantelor", „Viaţa animalelor", „Despre aburi şi maşinile cu aburi" şi multe altele au popularizat în societatea rusă cunoştinţele înaintate din domeniul ştiinţelor naturii, contribuind la formarea concepţiei ştiinţifice, materialiste despre lume.

Antonovici a supus unei critici ascuţite idealismul lui *Hegel* (vezi), agnosticismul lui *Kant* (vezi), idealismul din publicistica rusă reacţionară, a apărat şi a propagat cu pasiune materialismul lui N. G. Cernîşevski. El a luat parte activă la lupta lui Cernîşevski împotriva idealiştilor ruşi, în fruntea cărora se aflau Iurkevici şi Katkov, şi prin articolele sale combative a apărat în mod consecvent principiile materialismului filozofic, principiile teoriei materialiste a cunoaşterii. Articolele sale, în care, sprijinindu-se pe datele fiziologiei, el combate argumentele agnosticismului şi dezvoltă teoria materialistă a reflectării, nu şi-au pierdut nici astăzi actualitatea şi interesul. Concepţiile filozofice ale lui Antonovici au rămas însă considerabil în urmă faţă de concepţiile învăţătorului său — Cernîşevski. Materialismul lui Cernîşevski este strîns legat de politică, de lupta revoluţionar-democratică pentru reorganizarea societăţii; operele sale sînt străbătute de spiritul luptei de clasă. Antonovici, dimpotrivă, acordă principala atenţie ştiinţelor naturii, instrucţiei. Mai tîrziu el s-a îndepărtat cu totul de politică şi s-a consacrat în întregime propagării cunoştinţelor ştiinţifice. Materialismul lui Antonovici rămîne un materialism contemplativ, metafizic, deşi conţine unele elemente de dialectică.

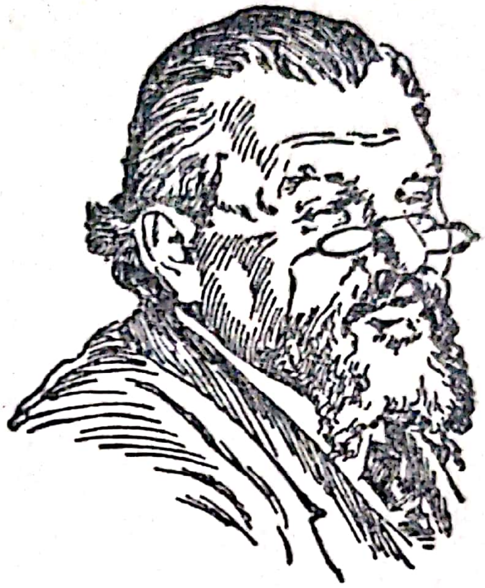

Ca critic literar, Antonovici cerea artei să redea realitatea şi să fie în slujba intereselor societăţii. Lucrarea cea mai de seamă a lui Antonovici, consacrată criticii literare, a fost articolul lui „Un Asmodeu al timpului nostru", în care Antonovici apără năzuinţele revoluţionar-democratice ale militanţilor din deceniul al şaptelea împotriva calomniilor taberei liberale. El propagă şi apără teoria estetică a lui Cernîşevski. Dar, datorită caracterului limitat al concepţiilor sale filozofice, el a emis unele teze care vin în contradicţie cu spiritul militant al teoriei estetice a lui Cernîşevski. În ultimii ani, trecînd în întregime la studiul ştiinţelor naturii, Antonovici şi-a făcut un laborator propriu de chimie, a studiat cu asiduitate geologia. În domeniul geologiei are studii şi descoperiri. „Operele filozofice alese" ale lui M. A. Antonovici au fost editate în 1945.

ANTROPOCENTRISM (din grec. ἄνθρωπος — om şi din lat. CENTRUM — centru) — punct de vedere conform căruia omul este centrul universului. Antropocentrismul este legat de ideea religioasă a esenţei divine a omului. Scolastica medievală şi teologia au fundamentat antropocentrismul pe sistemul biblico-ptolemeic al structurii lumii, după care pămîntul este centrul universului, iar lumea a fost creată de dumnezeu pentru om. *Copernic* (vezi) a pus bazele astronomiei ştiinţifice, combătînd teoria lui Ptolemeu. Darwinismul a dat lovitura de graţie concepţiei după care omul ar fi o fiinţă deosebită, supranaturală. Marxismul, materialismul istoric, a fost primul care a elaborat o concepţie cu adevărat ştiinţifică despre om ca fiinţă socială.

ANTROPOLOGISM (din grec. ἄνθρωποζ — om, λόγος — teorie) — principiu filozofic care cercetează omul ca fiinţă prin excelenţă biologică în afara legăturii cu condiţiile sociale istorice concrete. Ridicîndu-se împotriva împărţirii omului în două esenţe independente — materială şi spirituală —, împotriva teoriei idealiste care proclamă ideea, conştiinţa factor prim şi materia factor secund, antropologismul apără linia materialistă în filozofie. Dar din cauza considerării omului în mod abstract, metafizic, acest materialism a avut un caracter limitat. Caracterul său limitat s-a manifestat în incapacitatea de a lega teoria cunoaşterii de practica socială, în nepriceperea de a extinde materialismul la explicarea istoriei societăţii. La reprezentanţii antropologismului, în locul unei concepţii concrete despre societate, oameni, clase, găsim numai noţiuni abstracte despre „om în general". În filozofia modernă, cel mai de seamă reprezentant al antropologismului a fost L. *Feuerbach* (vezi). Marele materialist rus N. G. *Cernîşevski* (vezi), luptînd împotriva idealismului, a apărat de asemenea principiul antropologic în filozofie. Lenin arată că „... *e îngust* termenul de «principiu antropologic» adoptat de Feuerbach şi Cernîşevski în filozofie. Şi principiul antropologic şi naturalismul nu constituie decît descrieri vagi, imprecise ale *materialismului*" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 58). Cernîşevski a reuşit însă să biruie în multe privinţe slăbiciunile materialismului antropologic şi să se apropie de materialismul dialectic.

ANTROPOMORFISM (din grec. ἄνθρωπος — om şi μορφή — formă) — atribuirea însuşirilor şi particularităţilor caracteristice omului forţelor exterioare ale naturii, înzestrarea zeilor cu trăsături omeneşti. Antropomorfismul este legat de *animism* (vezi). Antropomorfismul s-a manifestat deosebit de puternic în cultul politeismului în religia Greciei antice. Filozofului Xenofan (secolul al VI-lea î.e.n.) îi aparţine maxima că oamenii şi-au creat zeii după chipul şi asemănarea lor, şi că dacă boii şi-ar fi putut crea zei, i-ar fi înfăţişat sub formă de boi. Critica antropomorfismului duce la concluzia că zeii tuturor religiilor constituie o creaţie a fanteziei omului.

APARENŢĂ — manifestare a esenţei obiectelor, a fenomenelor în caracterele lor accesibile în mod nemijlocit percepţiei senzoriale. Materialismul dialectic ne învaţă că în cunoaştere trebuie să plecăm de la aparenţă la esenţă, să dezvăluim esenţa aparenţei în fenomene. În opoziţie cu concepţia foarte obişnuită în filozofia burgheză care rupe aparenţa de esenţă neagă caracterul obiectiv al apare ţei, Lenin defineşte aparenţa fiind una dintre manifestăr esenţei, unul dintre momentele Trebuie văzută deosebirea dint esenţă şi aparenţă: nu se poate identifica ceea ce este aparent în fenomene cu esenţa lor intrinsecă, cu legile mişcării lor; forţa ştiinţei stă tocmai în faptul că, îndărătul a ceea ce este exterior, aparent, ea dezvăluie esenţa, legile lucrurilor, legi care nu sînt accesibile simplei observaţii. Dar această deosebire îşi are limitele ei, ea nu este absolută, deoarece esenţa unui obiect se manifestă prin ceea ce pare a fi. „Aparenţa este esenţă într-*una* dintre determinările ei, într-una dintre laturile ei, într-unul dintre momentele ei. *Esenţa* pare a fi cutare...

Aparenţa (ceea ce pare) este *oglindirea* esenţei în sine (în ea) însăşi“ (*Lenin*, Caiete filozofice, ed. rusă, pag. 107). Lenin supune unei critici severe scepticismul lui Hume şi idealismul lui Kant, care contestă aparenţei, „datelor nemijlocite“, orice însemnătate obiectivă, atribuind aparenţei un caracter iluzoriu. Ruperea a ceea ce este aparent, exterior de esenţă este organic necesară idealiştilor pentru a fundamenta teza antiştiinţifică despre incognoscibilitatea lucrurilor existente în mod obiectiv, teza după care omul, principial, nu este în stare să cunoască esenţa lucrurilor. Dînd ca exemplu mişcarea unui rîu, Lenin explică deosebirea dintre aparenţă şi esenţă şi dezvăluie legătura existentă între ele: „...ceea ce este neesenţial, aparent, superficial, dispare mai des, nu se menţine atît de «temeinic», atît de «solid» ca «esenţa». De pildă, mişcarea rîului: la suprafaţă e spumă, iar dedesubt curente adînci. *Dar şi spuma* este expresia esenţei!“ („Caiete filozofice“, ed. rusă, pag. 104). Aşadar, marxismul combate atît transformarea aparenţei în iluzie, cît şi identificarea ei cu esenţa. (Vezi şi *Esenţă şi fenomen*.)

APERCEPŢIE (din lat. AD — spre şi PERCEPTIO — percepţie) — dependenţa fiecărei percepţii noi de experienţa anterioară a omului care percepe şi de starea lui psihică în momentul percepţiei. În filozofia idealistă a lui *Leibniz* (vezi) — poartă numele de autoconştiinţa (spre deosebire de *percepţie* — vezi). *Apercepţie transcendentală* — noţiune idealistă şi metafizică falsă din filozofia lui *Kant* (vezi), care considera că baza unităţii sintetice a experienţei nu este unitatea materială obiectivă a lumii reflectate în conştiinţă, ci unitatea subiectivă, dinainte dată, a „conştiinţei pure“.

APORIA (din grec. ἀπορία — impas) — termen care înseamnă o contradicţie de nerezolvat, ivită cu prilejul vreunui raţionament. Ca exemplu de aporie pot servi sofismele filozofului Zenon din Grecia antică, care a încercat să dovedească că mişcarea nu există în mod obiectiv. El a adus următoarele argumente: sprintenul Achile nu e în stare să ajungă o broască ţestoasă, întrucît în timpul în care el parcurge distanţa care-l desparte de broasca ţestoasă, ea înaintează îndepărtîndu-se de el cu o nouă distanţă, şi aşa la infinit. Întrucît, raţiona el, distanţa care-l desparte pe Achile de broasca ţestoasă poate fi împărţită într-un număr infinit de secţiuni, această distanţă, după părerea lui Zenon, nu va putea fi niciodată parcursă de Achile. Un alt exemplu: săgeata care zboară nu se mişcă, întrucît ea se află în fiecare moment dat într-un punct determinat din spaţiu, prin urmare în fiecare moment dat ea este imobilă. Zenon presupune că mişcarea este compusă dintr-un număr infinit de astfel de momente.

Zenon a adus o serie întreagă de alte argumente analoage împotriva mişcării. Considerînd în mod greşit mişcarea ca o sumă de stări de repaus, de poziţii imobile ale corpului în spaţiu, Zenon ajunge în felul acesta la negarea mişcării. În legătură cu aceasta V. I. Lenin arată că „nu se pune chestiunea dacă mişcarea există, ci chestiunea cum să exprimi mişcarea în logica noţiunilor" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 240). Mişcarea este într-adevăr contradictorie, dar aceasta nu neagă cîtuşi de puţin caracterul ei obiectiv; mai mult, naşterea continuă a contradicţiilor şi biruirea lor constituie izvorul oricărei mişcări. „Mişcarea însăşi e o contradicţie; chiar şi simpla deplasare mecanică nu se poate produce decît datorită faptului că un corp este în acelaşi timp într-un loc şi totodată în alt loc, că este şi nu este în acelaşi loc. Naşterea continuă şi rezolvarea concomitentă a acestei contradicţii este tocmai mişcarea" (*Engels*, Anti-Dühring, ed. a II-a rom., pag. 141).

APOSTERIORI — vezi *Apriori*.

APRIORI (din lat. A PRIORI — dinainte dat) — înainte de experienţă, înainte de fapte. De aici „afirmaţia apriorică", care înseamnă o afirmaţie bazată numai pe speculaţiile abstracte ale raţiunii „pure", şi care nu se sprijină pe experienţă şi practică. Aşa, de pildă, filozofia idealistă a lui *Kant* (vezi) considera spaţiul, timpul, cauzalitatea etc. nu ca proprietăţi ale naturii obiective reflectate în conştiinţă, ci ca noţiuni apriorice proprii raţiunii umane.

Aposteriori (din lat. A POSTERIORI — de după) — în opoziţie cu apriori înseamnă: de după experienţă, din experienţă, din fapte. *Materialismul dialectic* (vezi) neagă cunoaşterea care nu se bazează pe experienţa senzorială şi pe practică.

ARISTOTEL (384—322 î.e.n.) — filozof din Grecia antică, „cel mai mare cugetător al antichităţii" (*Marx*, Capitalul, vol I, ed. a II-a. rom., pag 376). Aristotel a fost discipolul lui *Platon* (vezi), dar a respins teoria idealistă a ideilor formulată de învăţătorul său, supunînd-o unei critici aspre. În această critică se vădeşte înţelegerea rădăcinilor teoretico-epistemologice ale idealismului în general. După părerea lui Aristotel, Platon a separat esenţa de lucrul a cărui esenţă este, atribuind prin aceasta generalului (noţiunii) o existenţă aparte; el a creat paralel cu lumea senzorială, reală, o altă lume, ideală, suprasenzorială. După Platon, ideile sînt prototipurile lucrurilor, ele au o existenţă independentă de lucruri, iar lucrurile, care îşi trag existenţa din acestea, sînt numai reflectările lor, umbrele lor, copii imperfecte. Aristotel demonstrează că admiterea esenţelor imuabile suprasenzoriale nu poate explica cauzele apariţiei şi schimbării lucrurilor senzoriale: „A afirma că ideile sînt modele şi că celelalte lucruri ţin de ele, înseamnă a spune vorbe goale şi a întrebuinţa metafore poetice". Chiar în aceasta se manifestă momentele materialiste din filozofia lui Aristotel. „Critica făcută de Aristotel «ideilor» lui Platon este critica *idealismului, a idealismului în genere*" (*Lenin*, Caiete filozofice, ed. rusă, pag. 264). În opoziţie cu Platon, Aristotel afirmă că esenţa este cuprinsă în înseşi lucrurile, că generalul nu există alături şi separat de particular. În caz contrar, observă Aristotel, „ar trebui să existe un cer oarecare în afara cerului cunoscut prin simţuri, şi de asemenea încă un soare şi o lună, precum şi toate celelalte corpuri cereşti. Dar cum ar fi posibil oare să se dea crezare unor asemenea afirmaţii?" Lenin a arătat că Aristotel nu se îndoia de caracterul real al lumii exterioare. El se încurcă tocmai în dialectica generalului și particularului, noțiunii și senzației, esenței și fenomenului. După Aristotel, ideea (forma — după terminologia lui) și obiectul sînt inseparabile.

Aristotel oscilează între idealism și materialism, și pînă la urmă înclină spre idealism. După Aristotel, fiecare obiect, fiecare lucru e constituit din două principii — materie și formă (așa cum o statuie este făcută din aramă, căreia i se dă o anumită formă). La baza universului se află un substrat nedeterminat, pasiv — „prima materie“. În această formă materia nu există însă decît în abstracție; în realitate ea este determinată (și întotdeauna este determinată) de activitatea formelor, care prin ele însele sînt imateriale. Materia reprezintă o posibilitate, o virtualitate a lucrurilor, pe cînd forma ei ideală e realitate. Posibilitatea se transformă în realitate prin mișcare: forma se materializează, materia prinde formă. Cu toate că Aristotel leagă formele de materie, totuși, după părerea lui, există o formă a tuturor formelor, o formă *pură*, adică *desprinsă* de materie. Aceasta este gîndirea, rațiunea care „se gîndește pe sine însăși“ — divinitatea. Divinitatea joacă rolul de motor imobil al lumii, fiind unic și veșnic. După părerea lui Aristotel, universul are forma unui glob al cărui centru e pămîntul, deasupra căruia se mișcă „sferele“ cu aștrii fixați de acestea.

În teoria cunoașterii (ca și într-o serie de probleme ale filozofiei naturii și matematicii) Aristotel s-a apropiat de materialism, susținînd, spre deosebire de Platon, ideea că cunoașterea ia naștere din simțuri. Deși Aristotel a oscilat între dialectică și metafizică, totuși filozofiei lui îi sînt caracteristice, într-o însemnată măsură, elemente ale concepției dialectice despre realitate. Engels scria că Aristotel „a și cercetat formele esențiale ale gîndirii dialectice“ („Anti-Dühring“, ed. a II-a rom., pag. 25). Criticînd pe eleați pentru faptul că negau mișcarea, Aristotel vorbește despre ei ca despre „imobiliști“ și „antinaturaliști“. El considera că necunoașterea mișcării atrage după sine în mod necesar necunoașterea naturii. Elemente de dialectică apar clar la Aristotel atunci cînd pune problema corelației dintre posibilitate și realitate, formă și conținut etc.

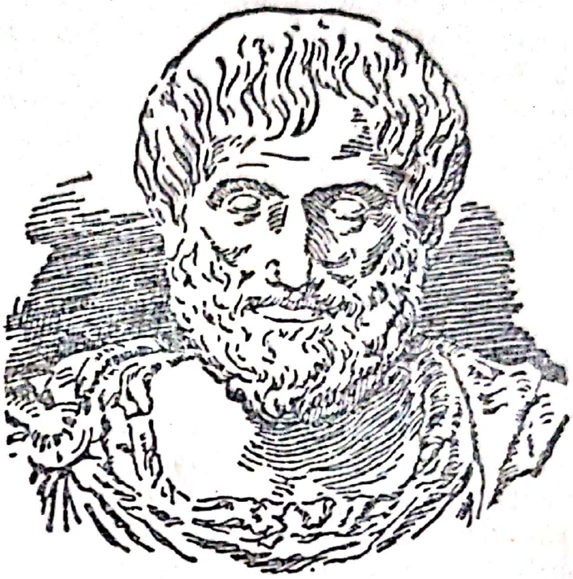

Aristotel este în filozofia antică creatorul logicii. În logica sa el caută nu să despartă, ci să îmbine formele gîndirii cu existența, să explice categoriile logice în concordanță cu realitatea obiectivă. „La Aristotel — arată Lenin —, *peste tot* logica obiectivă *se amestecă* cu cea subiectivă, dar în așa fel încît pretutindeni *se vădește* cea obiectivă" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 304). Dar logica lui Aristotel este, în ceea ce privește tezele ei fundamentale, metafizică. Prin concepțiile sale social-politice Aristotel a fost un ideolog al stăpînilor de sclavi. El considera sclavia unora și dominația altora ca fiind o stare „naturală". Cele mai importante opere ale lui Aristotel sînt: „Metafizica", „Fizica", „Despre suflet", „Etica", „Politica", „Categoriile", „Analiticele prime", „Analiticele secunde".

ARTĂ (literatura, arhitectura, sculptura, pictura, muzica, teatrul, cinematografia etc.) — una dintre formele conștiinței sociale. Ca și știința, arta posedă o uriașă forță socială și de cunoaștere. Trăsătura caracteristică a artei este oglindirea, redarea realității sub forma imaginilor artistice, percepute prin simțuri. Arta, ca și orice ideologie, este determinată de baza economică a societății. În societatea împărțită în clase, arta servește ca exprimare a intereselor diferitelor clase și ca armă ideologică în lupta dintre clase. Dezvoltarea artei în societatea împărțită în clase antagoniste are loc într-un mod deosebit de contradictoriu. Astfel, de pildă, în perioada cînd capitalismul abia lua naștere și era un fenomen progresist, reprezentanții artei burgheze au creat o literatură o pictură etc. înaintate pentru vremea lor. Dar, venind la putere, burghezia începe să frîneze dezvoltarea artei. „Producția capitalistă— scria Marx — este vrăjmașă unor ramuri ale producției spirituale cum ar fi arta și poezia" („Teorii asupra plusvalorii", ed. rusă, vol. I, pag. 239). De aceea, în societatea capitalistă arta realistă se poate dezvolta numai intrînd în permanență, într-o formă sau alta, în contradicție cu interesele claselor dominante. Marii artiști din mediul claselor exploatatoare care tind spre o reflectare realistă, veridică a realității, în creația lor intră în contradicție cu ideile și interesele claselor lor. O parte dintre ei trec pe poziția claselor înaintate, asuprite.

Poporul rus, care a avut un uriaș rol istoric în dezvoltarea tuturor ramurilor științei, tehnicii și culturii, a adus o contribuție uriașă la dezvoltarea artei. Marii reprezentanți ai artei ruse — Pușkin, Tolstoi, Nekrasov, Cehov, Gorki, Repin, Surikov, Ceaikovski, Glinka, Musorgski și mulți alții — au creat valori artistice din cele mai mari. Principala particularitate a artei lor este profunda bogăție de idei, năzuința de a rezolva complexele probleme sociale, legătura cu creația populară, faptul că au pus arta lor în slujba poporului.

O dată cu apariția proletariatului revoluționar pe arena istoriei, o dată cu ascuțirea luptei de clasă, arta burgheză devine tot mai falsă și mai fățarnică. În condițiile imperialismului arta burgheză degenerează cu totul. Principala caracteristică a artei burgheze decadente este lipsa de idei, care își găsește expresia fie în formalism (cubism, impresionism, futurism etc.), fie în reprezentarea naturalistă a realității. Arta burgheză este pe de-a-ntregul subordonată intereselor burgheziei imperialiste și este menită să pervertească conștiința maselor, să le abată de la lupta de clasă, să le infiltreze prădalnica ideologie imperialistă. O caracterizare vie a artei burgheze a fost făcută de Lenin în articolul „Organizația de partid și literatura de partid" (1905). În acest articol, Lenin a arătat noile trăsături care vor caracteriza arta proletariatului. Aceste trăsături sînt: conținutul ideologic comunist al artei, arta pusă în slujba poporului muncitor, educarea poporului în spiritul luptei împotriva oricărei asupriri, în spiritul luptei pentru o viaţă nouă, socialistă, pentru comunism.

Încă în sînul vechii orînduiri, în lupta împotriva ideologiei burgheze reacţionare, începe să se dezvolte arta proletară. Încă înainte de victoria revoluţiei, proletariatul rus a dat un scriitor atît de mare ca Maksim Gorki, care, prin operele sale, a deschis o nouă epocă istorică în dezvoltarea artei. Gorki este întemeietorul artei sovietice socialiste, care a luat naştere şi s-a dezvoltat în lupta pentru o societate socialistă. Această artă este o artă cu adevărat populară, căci este pusă în slujba cauzei clasei muncitoare şi a tuturor oamenilor muncii şi exprimă gîndurile şi interesele poporului sovietic. Fiind o treaptă nouă, superioară în dezvoltarea istorică a artei mondiale, arta socialistă îşi însuşeşte şi foloseşte în mod critic tot ce a creat mai valoros cultura omenească în dezvoltarea ei multiseculară. Partidul comunist a indicat scriitorilor şi artiştilor sovietici principala metodă a artei sovietice — metoda *realismului socialist* (vezi). Această metodă permite ca viaţa socială să fie profund şi veridic reflectată în artă, ca ea să fie înfăţişată prin prisma sarcinilor socialiste ale proletariatului, ca arta să fie folosită ca un mijloc puternic de educare a oamenilor muncii în spirit comunist. Partidul comunist apără arta sovietică de influenţa artei decadente a burgheziei, ducînd o luptă necruţătoare împotriva tuturor rămăşiţelor străine culturii socialiste în arta sovietică. Istoricele hotărîri ale C.C. al Partidului comunist cu privire la literatură şi artă îndrumă dezvoltarea artei sovietice socialiste, care este un puternic instrument de construcţie comunistă.

La Congresul al XIX-lea al partidului s-a acordat o mare atenţie sarcinilor dezvoltării continue a literaturii şi artei sovietice. În raportul de activitate al C. C. s-a arătat că ar fi greşit ca îndărătul marilor succese să nu vedem marile lipsuri în dezvoltarea literaturii şi artei sovietice. Dintre aceste lipsuri principalele sînt: cunoaşterea încă insuficientă a vieţii, îndepărtarea de adevărul vieţii, un nivel ideologic-artistic insuficient de înalt al multor opere. În rîndurile unei părţi a literaţilor a fost răspîndită teoria profund greşită şi dăunătoare a „lipsei de conflict“, care neagă existenţa contradicţiilor în dezvoltarea societăţii sovietice şi necesitatea luptei noului împotriva vechiului. Această teorie frîna dezvoltarea artei sovietice, o împingea pe calea disimulării rămăşiţelor capitalismului în conştiinţa oamenilor, minimaliza uriaşul rol al artei sovietice în educarea oamenilor muncii în spirit comunist. Partidul cere scriitorilor sovietici să-şi însuşească moştenirea marilor satirici ruşi Gogol şi Şcedrin şi să biciuiască fără cruţare tot ceea ce frînează înaintarea noastră pe calea spre comunism. Indicaţiile Congresului al XIX-lea al Partidului comunist cu privire la sarcinile artei sovietice determină pentru viitor calea luptei pentru o artă demnă de măreaţa epocă a construirii comunismului.

ATEISM (din grec. ἀ — negare, ϑεός — dumnezeu) — negarea fundamentată ştiinţific a religiei, a credinţei în miracole, în viaţa de apoi etc. În filozofia antică, materialiştii *Democrit* (vezi) şi *Epicur* (vezi), iar mai tîrziu filozoful roman *Carus* Lucretius (vezi) şi alţii au negat supranaturalul şi, au arătat că în lume nu există nimic în afara materiei, care există veșnic și este compusă din atomi. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în perioada luptei burgheziei împotriva feudalismului, descoperirile științifice ale lui *Copernic* (vezi), Giordano *Bruno* (vezi), *Galilei* (vezi) etc. au dat o lovitură nimicitoare reprezentărilor ignorante, religioase despre lume și despre structura ei. O lovitură nu mai puțin simțitoare a dat dogmaticii religioase și scolasticii teologice *Spinoza* (vezi), iar în secolul al XVIII-lea — marii materialiști ruși *Lomonosov* (vezi) și *Radișcev* (vezi). Lupta împotriva concepției religioase despre lume a căpătat o amploare și o ascuțime deosebită în perioada pregătirii revoluției burgheze din 1789 din Franța. Reprezentanții cei mai de seamă ai materialismului francez din secolul al XVIII-lea (*Diderot* — vezi, *Helvetius* — vezi, *Holbach* — vezi, *La Mettrie* — vezi, și alții) au demascat șarlatania clericilor, care se foloseau de ignoranța maselor populare și exploatau cumplit poporul. Literatura ateistă creată de materialiștii francezi nu și-a pierdut nici astăzi, după cum a arătat Lenin, ascuțimea ei în lupta împotriva religiei. Dar ateismul din perioada premarxistă avea lipsuri importante. El considera religia doar ca o înșelătorie a clericilor și socotea că lichidarea credințelor religioase e posibilă numai prin instruire. Atei militanți au fost democrații revoluționari ruși ca *Belinski* (vezi), *Herțen* (vezi), *Ogarev* (vezi), *Cernîșevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi), *Pisarev* (vezi). Prin dezvoltarea și propagarea de către ei a concepției materialiste despre lume, ei au contribuit mult la lupta împotriva religiei. Cercetătorii ruși în domeniul științelor naturii *Secenov* (vezi), *Timireazev* (vezi) și mulți alții au luptat de asemenea neîncetat, de pe poziții strict științifice, împotriva religiei. Dar numai întemeietorii comunismului științific, Marx și Engels, extinzînd materialismul la sfera fenomenelor sociale, au scos la iveală rădăcinile reale, materiale ale religiei, legătura ei cu dominația claselor exploatatoare.

Marxismul a arătat că religia este un instrument de înrobire spirituală a oamenilor muncii. Ateismul burghez, contemplativ, luminist consideră că desființarea religiei este posibilă în cadrul orînduirii capitaliste prin răspîndirea cunoștințelor științifice. Marxism-leninismul ne învață că înlăturarea completă a religiei este posibilă numai pe baza lichidării orînduirii exploatatoare și construirii societății comuniste. În procesul luptei revoluționare, o dată cu creșterea conștiinței politice a oamenilor muncii, păturile înaintate ale proletariatului o rup, încă în condițiile capitalismului, cu prejudecățile religioase. Înlăturarea definitivă a credințelor religioase este posibilă însă numai în procesul construirii societății comuniste. În decursul întregii sale istorii, Partidul comunist a desfășurat și continuă să desfășoare în rîndurile maselor largi de oameni ai muncii o consecventă propagare a concepției ateiste despre lume. Constituția U.R.S.S. (articolul 124) acordă cetățenilor sovietici deplină libertate de conștiință, libertatea exercitării cultelor religioase, ca și libertatea propagandei antireligioase. Principalele mase ale oamenilor muncii din U.R.S.S. au rupt-o pentru totdeauna cu religia și cu organizațiile religioase. A propaga singura concepție științifică, materialistă, despre lume și a explica cu răbdare oamenilor muncii prejudiciile aduse de religie constituie o sarcină importantă a muncii cultural-educative în rîndurile populației. Educarea în spirit comunist a oamenilor muncii cuprinde, ca element inseparabil, lupta împotriva prejudecăților religioase.

ATOM (din grec. ἄτομος — indivizibil) — particulă foarte mică a materiei, care posedă proprietățile elementului chimic respectiv. Atomul, fiind o formație materială unitară, un „individ chimic" (*Mendeleev*), reprezintă totodată un sistem complex, care poate fi descompus în particule mai simple — în *nucleu atomic* (vezi) și electroni. Atomi identici sau diferiți, legîndu-se între ei, formează particule mai complexe — moleculele. Așadar, atomul reprezintă o anumită treaptă în seria formelor tot mai complexe ale materiei. Proprietățile fizice și chimice ale atomului — mărimea lui, valența, capacitatea de a emite un anumit spectru, polarizarea electrică și altele — sînt determinate de structura atomului și de procesele care au loc înăuntrul lui. Totodată, în anumite limite, aceste proprietăți se schimbă în funcție de condițiile fizice în care există atomul, printre altele, în funcție de sistemul mai complex în care se află atomul.

Concepția asupra atomului ca fiind un obiect material microscopic unitar, cu calități specifice și care totodată are o structură complexă, a fost pentru prima oară formulată de F. Engels și a fost dezvoltată ulterior de V. I. Lenin. Această concepție materialist-dialectică despre atom este diametral opusă concepției metafizice despre el ca particulă absolut imuabilă și indivizibilă, concepție care a predominat în rîndurile naturaliștilor pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. *Materialismul dialectic* (vezi) exclude în genere ideea existenței celor mai simple elemente finale ale materiei, „cărămizi ale universului". În opoziție cu majoritatea naturaliștilor din timpul său, care considerau atomul ca limită absolută de diviziune a materiei, Engels scria: „...atomii nu sînt considerați nicidecum drept simpli sau în genere drept cele mai mici particule de substanță cunoscute" („Dialectica naturii", ed. rusă, pag. 216). După Engels, atomul reprezintă numai o verigă în seria infinită de forme ale materiei. Fizicienii și chimiștii înaintați de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ca, de pildă, D. I. *Mendeleev* (vezi), de asemenea înclinau să considere atomul ca avînd o structură complexă.

Revoluția care a avut loc în fizică la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea — descoperirea electronilor, a razelor Röntgen și în special a radioactivității — a confirmat în întregime teza complexității atomului. Atomul a început să fie prezentat ca un sistem complex, format dintr-un nucleu încărcat pozitiv și din particule încărcate negativ — electronii — care se învîrtesc în jurul lui. Fizicienii au continuat însă să considere particulele din care se compune atomul ca fiind ultimele particule ale materiei, ca particule elementare. Aceste concepții metafizice au fost combătute de către V. I. Lenin. „...Și dacă ieri — scria Lenin despre noile descoperiri din fizică — această aprofundare nu depășea atomul, iar azi nu depășește electronul și eterul, materialismul dialectic insistă tocmai asupra caracterului provizoriu, relativ și aproximativ al tuturor acestor *jaloane* ale cunoaşterii naturii de către ştiinţa umană, care progresează. Electronul este tot atît de *inepuizabil* ca şi atomul..." (vol. 14, ed. rom., pag. 256).

Teoria atomului a trecut prin cîteva etape de dezvoltare. În antichitate a fost doar o genială supoziţie, în secolul al XVIII-lea a devenit o ipoteză ştiinţifică, iar în ultimii 30 de ani ai secolului al XIX-lea s-a transformat în teorie ştiinţifică. Atomiştii din antichitate — Leucip, *Democrit* (vezi), *Epicur* (vezi), *Carus* Lucretius (vezi) — îşi închipuiau atomii ca fiind particule foarte mici ale materiei, absolut indivizibile. Atomii, după concepţia lor, sînt lipsiţi de calitate, sînt absolut impenetrabili şi se deosebesc numai prin mărime şi formă. Atomii sînt despărţiţi prin vidul în care se mişcă. Corpurile mari reprezintă un conglomerat de atomi legaţi între ei. Proprietăţile corpurilor depind de felul atomilor din care sînt compuse şi de dispoziţia acestora. Ideile fundamentale ale anticilor au fost adoptate de ştiinţa din timpurile moderne, care a început să considere ca o proprietate esenţială a atomilor (în afară de impenetrabilitate şi indivizibilitate) şi inerţia, adică capacitatea de a păstra mişcarea imprimată. Deosebirea dintre elementele chimice a început să fie redusă la deosebirea dintre atomii care alcătuiesc aceste elemente. Ideile formulate cu privire la atom nu au putut însă să servească ca bază chimiei şi fizicii, întrucît ele nu conţineau nici o caracteristică concretă a atomului, pe baza căreia să se poată explica deosebirea dintre proprietăţile fizico-chimice ale substanţelor.

Întemeietorul atomisticii ştiinţifice este M. V. *Lomonosov* (vezi). Enunţările lui Lomonosov cuprind idei care au fost dezvoltate şi concretizate apoi în chimia secolului al XIX-lea. Atomii au început să fie consideraţi ca fiind particule foarte mici ale elementelor chimice, înzestrate cu anumite proprietăţi chimice — capacitatea de a intra în combinaţie cu atomii altor elemente într-un număr strict determinat (legea raporturilor constante şi multiple). Proprietatea (caracterul) distinctivă determinantă a atomului chimic a devenit masa (greutatea atomică). Dezvoltarea fizicii în secolul al XIX-lea a dus la descoperirea spectrelor caracteristice emise de atomii fiecărui element (gaze incandescente). Pe baza teoriei cinetice a gazelor s-a dovedit că atomii au anumite dimensiuni (aproximativ a suta milioana parte dintr-un centimetru). În secolul al XIX-lea a fost de asemenea dovedită justeţea ideii enunţate încă de Lomonosov, şi anume că atomii, atît cei de acelaşi fel, cît şi cei diferiţi, se unesc în particule complexe, în molecule. O uriaşă însemnătate în dezvoltarea atomisticii a avut-o teoria structurii moleculei — teoria structurii chimice creată de chimistul rus A. M. *Butlerov* (vezi). Această teorie a dovedit că proprietăţile moleculelor depind nu numai de compoziţia lor, ci şi de caracterul legăturii atomilor în moleculă, în special de dispoziţia în spaţiu a atomilor. Dar majoritatea covîrşitoare a fizicienilor şi chimiştilor continuau să considere atomii ca fiind absolut imuabili, iar proprietăţile lor ca inexplicabile. Legăturile dintre diferitele elemente nu erau stabilite. Numărul diferitelor feluri de atomi era şi el considerat întîmplător. Numai descoperirea legii periodicității de către Mendeleev a dovedit că felurile de atomi reprezintă diferite forme ale materiei unitare, ale căror proprietăți fizico-chimice se schimbă de la un element la altul pe baza unor legi bine determinate. Descoperirea legii periodicității a constituit un punct de cotitură în istoria științelor naturii. În fața științei s-a pus problema de a se explica proprietățile substanței pe baza unei teorii concrete a structurii atomului. Descoperirea, la începutul secolului al XX-lea, a faptului că atomul reprezintă un sistem complex de particule a intrat în contradicție cu un alt fapt — stabilitatea extraordinară a atomului. Cu toate că atomul trece prin sute de milioane de ciocniri într-o secundă, el nu-și schimbă, de regulă, în urma ciocnirilor, proprietățile — sistemul atomului se arată a fi „ultrastabil". Acest fapt nu și-a găsit nici o explicație în fizica clasică. Numai *mecanica cuantică* (vezi), elaborată în al treilea deceniu al secolului al XX-lea, a reușit să explice în ce mod nucleul atomului și totalitatea electronilor legați pot să formeze o singură particulă stabilă, avînd calități specifice — atomul.

Această explicație avea la bază descoperirea în 1924 a dublei naturi a microobiectelor — a electronilor, a nucleelor atomice, a atomilor etc. Dubla natură a microobiectelor constă în aceea că în mișcarea lor ele manifestă unele proprietăți atît de particule, cît și de unde; acționînd (de pildă, în cursul ciocnirilor) ca un întreg, ca particulă, microobiectul manifestă totodată proprietăți de undă, mișcarea lui depinde de condițiile fizice existente în întregul sistem din care face parte. Pornind de la teoria bazată pe teza dublei naturi a microparticulelor, fizica contemporană a reușit să explice nu numai stabilitatea atomului, schimbarea în salturi a stărilor lui (așa-numita cuantizare a energiei și a unor alte mărimi care caracterizează stările atomului), dar și capacitatea atomilor de a se uni în sisteme mai complexe — în molecule, cristale etc., care reprezintă la rîndul lor formații unitare. Descoperirile făcute în domeniul fizicii în ultimii 20 de ani au confirmat pe deplin indicația lui Lenin cu privire la inepuizabilitatea electronului. S-a dovedit că așa-zisele particule „elementare" — electronii, pozitronii, fotonii și altele — sînt în stare să se transforme una în alta, că proprietățile lor se schimbă o dată cu schimbarea condițiilor existenței lor.

Fizica aduce dovezi indiscutabile și directe despre existența reală a atomilor, moleculelor și a altor microobiecte. Astăzi a devenit posibil nu numai să se fotografieze urmele mișcării microparticulelor încărcate cu electricitate, dar și să se vadă molecule foarte mari (la microscopul electronic). Prin aceasta știința a combătut afirmațiile idealiștilor, care negau caracterul real al atomilor, declarînd că atomistica este numai o „ipoteză de lucru". Fizica contemporană combate și afirmațiile reacționare ale idealiștilor „fizici" cu privire la incognoscibilitatea proprietăților particulelor foarte mici. Teoria contemporană a atomului constituie baza nu numai a fizicii, dar și a tehnicii. Pe baza fizicii atomului și a nucleului atomic au fost create noi ramuri ale industriei. Fizica sovietică arată calea creării de noi materiale cu proprietăți dinainte stabilite și, prin aceasta, deschide largi perspective pentru producţia socialistă. Dar teoria atomului nu poate fi considerată ca desăvîrşită. În centrul atenţiei fizicii contemporane se află problema nucleului atomic şi a particulelor „elementare".

ATRIBUT — însuşire inseparabilă a unui obiect, însuşire fără de care obiectul nu poate nici să existe şi nici să fie conceput. *Aristotel* (vezi) a făcut în lucrarea sa „Metafizica" o deosebire între însuşirile strîns legate de existenţa obiectului şi stările sale întîmplătoare. *Descartes* (vezi) vedea în atribute însuşirile principale (obiective) ale substanţei. El considera ca atribut al substanţei materiale — întinderea, iar ca atribut al substanţei spirituale — gîndirea. La *Spinoza* (vezi) întinderea şi gîndirea sînt atributele uneia şi aceleiaşi substanţe. După teoria lui Spinoza, substanţa materială are numeroase atribute, dintre care cunoscute sînt numai întinderea şi gîndirea. Materialiştii francezi din secolul al XVIII-lea considerau ca atribute ale materiei întinderea şi mişcarea, iar alţii (ca *Diderot* — vezi, Robinet) — şi gîndirea. Materialismul dialectic consideră *mişcarea* drept însuşirea (atributul) principală a materiei.

AUGUSTIN Aureliu (354 — 430) — episcop din Hippona (Africa de nord), teolog de seamă şi filozof mistic al creştinătăţii antice, duşman înverşunat al materialismului. Doctrina filozofică a lui Augustin este apropiată de *neoplatonism* (vezi). Propovăduitor fanatic al intoleranţei faţă de eretici şi cei de altă credinţă, ura tradiţiile progresiste ale filozofiei antice. În opera sa „Despre cetatea lui dumnezeu" a dezvoltat concepţia creştină despre istoria universală, înţeleasă în mod fatalist ca rezultat al predeterminării divine. „Cetăţii pămînteşti", statului laic „păcătos", a cărui întruchipare era pentru Augustin Roma păgînă din epoca decăderii, el îi opune „cetatea lui dumnezeu", dominaţia universală a bisericii. Influenţa lui Augustin asupra dezvoltării ulterioare a *teologiei* (vezi) creştine a fost imensă. Pînă astăzi concepţiile lui Augustin sînt folosite de clericii şi de obscurantiştii idealişti ca o armă spirituală a reacţiunii şi obscurantismului.

AUTOMIŞCARE. — Materialismul dialectic priveşte natura nu ca o stare de repaus şi de imobilitate, de stagnare şi de neschimbare, ci ca o stare de mişcare şi de schimbare neîntreruptă. Cauza acestei mişcări şi schimbări se află nu în afara, ci înăuntrul naturii însăşi. În natură şi în societate mişcarea, dezvoltarea se săvîrşeşte în virtutea contradicţiilor interne proprii obiectelor şi fenomenelor, sub forma de *automişcare*. Idealiştii văd cauza mişcării nu în natură, ci înafara ei, în dumnezeu. Filozoful dualist *Descartes* (vezi) considera că rezerva de mişcare care se află în natură ar fi fost introdusă de dumnezeu la crearea lumii; *Newton* (vezi) afirma că planetele sistemului solar au primit primul impuls al mişcării lor de la dumnezeu. Materialismul mecanist neagă de asemenea automişcarea, afirmînd că sursa mişcării se află numai în ciocnirea forţelor contrarii exterioare. Dezvoltarea consecventă a acestei concepţii duce în mod inevitabil la ideea impulsului iniţial de origină divină.

Teza dialecticii cu privire la automişcare se bazează pe datele ştiinţei despre natură şi societate. Dialectica consideră *lupta contrariilor* (vezi) ca fiind izvorul automişcării în natură şi societate. Tocmai în admiterea luptei contrariilor ca izvor al automișcării în natură, adică a unei mișcări care nu necesită o forță exterioară, supranaturală, a văzut Lenin deosebirea radicală dintre concepția dialectică asupra dezvoltării și cea metafizică. Dezvoltarea, arată Lenin, este lupta contrariilor. În istoria filozofiei au existat două concepții principale asupra dezvoltării: dezvoltarea ca micșorare sau mărire, ca repetare și dezvoltarea ca luptă a contrariilor. „Prima concepție asupra mișcării lasă în umbră *auto*mișcarea, forța ei *motrice*, izvorul ei, cauza ei (sau acest izvor este transmutat în *exterior*, — dumnezeu, subiectul etc.) În cadrul celei de-a doua concepții, atenția principală se îndreaptă tocmai spre cunoașterea *izvorului* «*auto*»mișcării. Prima concepție e moartă, săracă, rigidă. Cea de-a doua — viabilă. *Numai* aceasta din urmă oferă explicația «automișcării» a tot ce există; numai ea oferă cheia «salturilor», «întreruperii continuității», «transformării în elementul contrar», distrugerii a tot ceea ce e vechi și apariției a ceea ce e nou“. (*Lenin*, Caiete filozofice, ed. rusă, pag. 328). Dezvoltarea științei a infirmat în întregime vechile concepții idealiste și metafizice despre oarecare „forțe“ străine materiei, forțe care ar constitui izvorul mișcării ei. Fizica modernă, biologia și alte științe consideră mișcarea drept o însușire inseparabilă a materiei anorganice și organice, drept modul ei de existență. De pildă, dezintegrarea radioactivă a elementelor, transformarea unor elemente chimice în altele etc. se produc ca automișcare, adică datorită proceselor intraatomice, și ele nu pot fi concepute înafara acestor procese. Un exemplu de automișcare în domeniul relațiilor sociale îl constituie trecerea de la orînduirea gentilică la orînduirea bazată pe împărțirea în clase. Această trecere s-a produs nu datorită vreunor cauze exterioare, ci în urma unor procese interne care au avut loc în cadrul orînduirii comunei primitive (diviziunea socială a muncii, apariția proprietății private și a schimbului etc.). Orînduirea comunei primitive, descompunîndu-se, a cedat locul societății împărțite în clase. Tot astfel și modul de producție capitalist își pregătește pieirea și premisele materiale pentru trecerea la socialism nu în virtutea vreunor cauze exterioare, ci în virtutea legilor economice de dezvoltare proprii lui.

Ar fi însă greșit să se înțeleagă automișcarea în dezvoltarea societății ca o dezvoltare automată, înafara activității susținute a oamenilor, a maselor populare, a partidelor etc. Dezvoltarea capitalismului creează doar premisele obiective pentru înlocuirea lui de către socialism. Pentru a se produce acest lucru trebuie distrus capitalismul. Revoluția proletară înfăptuiește această sarcină și creează condițiile pentru construirea societății socialiste. În afară de aceasta, dialectica marxistă nu neagă nici rolul contradicțiilor externe în dezvoltarea fenomenelor. Considerînd că forța hotărîtoare a dezvoltării este lupta contradicțiilor interne, ea cere ca și la studierea proceselor și fenomenelor să se țină seama de *întreg* ansamblul de contradicții care stimulează dezvoltarea lor.

AVENARIUS Richard (1843 — 1896) — filozof reacționar german, idealist subiectivist, unul dintre întemeietorii *empiriocriticismului* (vezi). Avenarius nega realitatea obiectivă a lumii; el pornea de la teza idealist-subiectivistă că numai senzația „poate fi concepută ca existentă". După Avenarius, conștiința și existența, subiectul și obiectul („eul" și „mediul") se află într-o legătură necesară, permanentă („coordonare principială"); nu poate fi existență fără conștiință și conștiință fără existență. Dar el considera că baza acestei legături este conștiința. După Avenarius, obiectul nu poate exista independent de conștiință, fără subiectul care gîndește. De aceea legătura dintre „eu" și „mediu", „coordonarea principială a lui Avenarius & Co. nu este decît un idealism subiectivist". (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 59.) Întreg acest sistem artificial al lui Avenarius vine în contradicție cu știința, care a demonstrat că conștiința este produsul unui îndelungat proces istoric de dezvoltare a materiei și că a fost un timp cînd omul cu conștiința lui nu exista pe pămînt. Căutînd o ieșire din absurditățile la care duce doctrina „coordonării principiale", Avenarius a formulat o teorie mistică tot atît de absurdă, și anume teoria „termenului central potențial". Potrivit acestei teorii idealiste, noi „ne asociem în gînd pe noi înșine", adică ne imaginăm că am existat pe vremea cînd încă nu exista omul, dar cînd exista deja globul pămîntesc.

Avenarius a avut o mare influență asupra machiștilor ruși: *Bogdanov* (vezi), Bazarov și alții. În cartea sa „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi), V. I. Lenin a zdrobit complet filozofia lui Avenarius, care este una dintre expresiile reacțiunii ideologice din epoca imperialismului. V. I. Lenin a arătat că această filozofie servește clericalismului, servește acelorași scopuri ca și filozofia lui *Berkeley* (vezi) și a lui *Hume* (vezi).

AVERROES — vezi *Ibn-Roșd Mohammed.*

AVICENNA — vezi *Ibn-Sina Abu-Ali.*

B

BACON Francis (1561—1626) — filozof englez, părintele „*materialismului englez* şi în general al ştiinţelor *experimentale din epoca modernă*“ (*Marx* şi *Engels*, vol. III, ed. rusă, pag. 157). Bacon a supus unei critici aspre filozofia medievală, considerînd că scolastica şi teologia împiedică progresul ştiinţei. Luptînd pentru o cunoaştere ştiinţifică, el arăta că „adevărata filozofie“ trebuie să aibă un caracter „practic“, adică trebuie să se bazeze pe analiza fenomenelor naturii şi să se călăuzească în concluziile sale după datele experienţei.

Bacon a elaborat metoda empirică în filozofie. După părerea lui Bacon, izvorul oricărei cunoaşteri sînt simţurile, iar obiectul de cercetare — natura, materia. După părerea lui Bacon, arăta Marx, „*simţurile* sînt infailibile şi constituie *izvorul* oricărei cunoaşteri. Ştiinţa este *o ştiinţă experimentală* şi constă în aplicarea *metodei raţionale* la datele senzoriale. Inducţia, analiza, comparaţia, observaţia, experimentele sînt condiţiile principale ale metodei raţionale“ (vol. III, ed. rusă, pag. 157). Omul poate să cunoască natura şi să şi-o supună numai „supunîndu-se ei“, adică călăuzindu-se după legile ei. Natura este în stare de mişcare, iar mişcarea este, după părerea lui Bacon, proprietatea intrinsecă „inerentă“ a materiei. Bacon recunoştea diversitatea calitativă a mişcării materiei, nereducînd-o la deplasarea mecanică a corpurilor în spaţiu. Dar din cauza condiţiilor istorice şi a nivelului ştiinţei din timpul acela, Bacon nu a putut să rezolve în mod just problema formelor mişcării materiei; filozofia lui are în general un caracter mecanist. Clasificarea felurilor de mişcare, pe care el le considera ca fiind în număr de 19, este artificială şi neştiinţifică. Pentru prima oară în ştiinţă Bacon a elaborat în modul cel mai complet metoda inductivă a cunoaşterii. El a afirmat că în procesul cunoaşterii trebuie să se pornească de la legătura cauzală, de la analiza diferitelor lucruri, fenomene, că fiecare adevăr autentic trebuie să se sprijine pe cît mai multe fapte posibile: comparîndu-le, omul are posibilitatea să se ridice de la singular, de la particular, la general, la concluzii. Bacon nu nega necesitatea gîndirii abstracte în cunoaştere, dar nu înţelegea rolul adevărat al acestei laturi a procesului cunoaşterii, subapre-

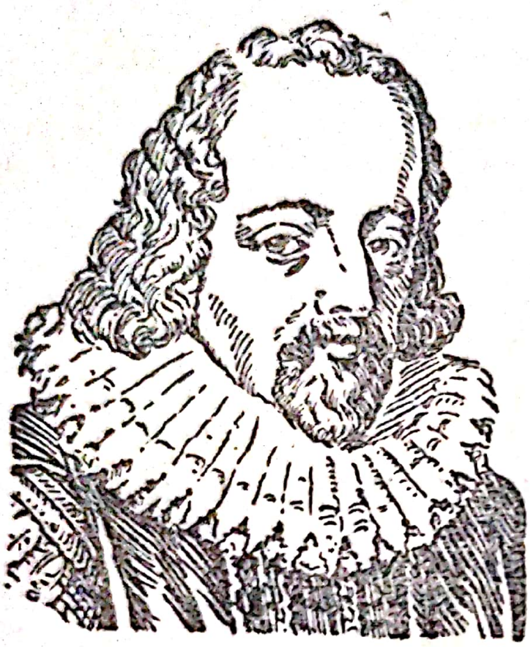

ciind rolul deducţiei. Metoda lui de cunoaştere este metafizică.

Lucrarea principală a lui Bacon „Noul Organon“, numit astfel spre deosebire de „Organonul“ lui Aristotel, conţine o critică minuţioasă făcută concepţiilor scolastice, o analiză a noţiunilor şi ideilor false, care împiedică dezvoltarea cunoaşterii ştiinţifice. Aceste idei false, iluzorii, aceste prejudecăţi sînt împărţite de Bacon în patru grupuri de „fantome“ (idoli): ale „tribului“, ale „peşterii“, ale „forului“ şi ale „teatrului“. „Fantomele tribului“ au ca izvor natura intelectului omenesc, căci „intelectul omului, asemănător unei oglinzi strîmbe, amestecînd propria sa natură cu aceea a lucrurilor, reflectă lucrurile într-o formă denaturată şi deformată“. „Fantomele peşterii“ sînt în funcţie de particularităţile fiecărui“ om în parte, de educaţia, de înclinările, de deprinderile lui, de mediul social. „Fantomele forului“ au luat naştere datorită faptului că oamenii se slujesc de vorbire ca de un mijloc de comunicare, folosind cuvinte stabilite potrivit înţelegerii mulţimii. „Fantomele teatrului“ au ca izvor diferitele sisteme filozofice false, în primul rînd sistemele idealiste.

Bacon nu a fost un materialist consecvent. Teoria lui este încă plină, după cum se exprimă Marx, de „inconsecvenţă teologică“. Paralel cu veşnicia materiei. Bacon admite şi existenţa lui dumnezeu. El demonstrează natura dublă a adevărului: domeniul revelaţiei, al credinţei aparţine teologiei, domeniul cauzalităţii — ştiinţei. Potrivit cu aceasta, el vede şi în om două suflete: intelectual, raţional şi senzorial, iraţional. Primul este creat de dumnezeu, al doilea este material, corporal. Astfel, la el materialismul se îmbină cu teologia, cu religia; este adevărat că religia nu joacă în concepţiile sale rolul principal. Clasificarea ştiinţelor făcută de Bacon, la baza căreia el a pus diferitele „facultăţi ale sufletului“ (memoria, imaginaţia, raţiunea), este idealistă.

În concepţiile sale asupra societăţii, Bacon se situează pe poziţii idealiste. Concepţiile lui social politice reflectă interesele marii burghezii şi ale nobilimii îmburghezite din Anglia. Bacon a sprijinit în mod activ expansiunea Marii Britanii, ideea dominaţiei sale mondiale, cotropirea Indiei. El considera monarhia absolută ca fiind cea mai bună organizare de stat. Poporul, după părerea lui, este un izvor de turburări. Cu toate că în filozofia lui Bacon sînt multe contradicţii şi inconsecvenţe, cu toată tendinţa de a îmbina ştiinţa cu religia, concepţiile sale filozofice au jucat un rol important în dezvoltarea filozofiei premarxiste, exercitînd o puternică influenţă asupra filozofilor materialiști care i-au urmat — *Hobbes* (vezi), *Locke* (vezi), asupra materialiștilor francezi din secolul al XVIII-lea. Operele cele mai importante ale lui Bacon sînt „Noul Organon" (1620). „Despre principii și despre origini".

BACON Roger (aprox. 1214—1294) — gînditor-inovator englez din evul mediu, vestitor al științei experimentale din epoca modernă, ideolog progresist al păturilor de meșteșugari de la orașe. A demascat moravurile, ideologia și politica care dominau în evul mediu. Cu toată inconsecvența ei, concepția despre lumea lui Bacon are o tendință materialistă clar exprimată. Condamnînd bucherismul scolastic, el a chemat la studierea pe cale experimentală a naturii. Dogmelor anchilozate Bacon le-a opus cercetarea de sine stătătoare și înnoirea științei. El considera că scopul tuturor științelor este sporirea puterii omului asupra naturii spre binele oamenilor. Studiind temeinic cuceririle științei antice și arabe, Bacon, cu toate prejudecățile alchimiste și astrologice pe care le cuprind lucrările sale, a enunțat o serie de ipoteze științifice și tehnice îndrăznețe. Pentru convingerile sale progresiste, el a fost întemnițat la bătrînețe într-o închisoare mănăstirească.

BAKUNIN Mihail Aleksandrovici (1814—1876) — reprezentant de seamă al anarhismului, dușman înverșunat al marxismului și al socialismului științific. În tinerețe a fost idealist și s-a ținut departe de politică. Mai tîrziu, în concepțiile lui Bakunin s-a produs o cotitură în direcția radicalismului mic-burghez. În 1840 Bakunin a plecat în străinătate. Concepțiile anarhiste ale lui Bakunin s-au format în deceniul al 7-lea al secolului trecut, în perioada celei de a doua emigrări — după fuga din Siberia. Bakunin a fost membru al Internaționalei I, de unde a fost exclus în 1872 pentru activitatea sa reacționară: el a dus de pe poziții anarhiste o luptă îndîrjită împotriva marxismului ca teorie și tactică a mișcării muncitorești. În această perioadă concepțiile filozofice și sociologice ale lui Bakunin reprezintă un amestec de materialism în înțelegerea naturii, de idealism și metafizică în înțelegerea societății și servesc ca fundamentare a teoriei sale anarhiste. După cum arătau Marx și Engels, teoria anarhistă a lui Bakunin se caracterizează printr-un eclectism excesiv. Schițînd societatea viitoare, Bakunin îmbină ideea proprietății colective ca trăsătură caracteristică a societății comuniste cu ideea anarhistă proudhonistă a libertății absolute a individului, pe care o proclamă drept scop suprem al întregii dezvoltări omenești. Bakunin a împrumutat de la *Saint-Simon* (vezi) ideea desființării dreptului de moștenire, afirmînd că această desființare trebuie să constituie un punct de plecare al revoluției sociale. La acest amestec de idei, Bakunin a mai adăugat ideea egalității politice, economice și sociale a claselor. Marx a supus unei critici nimicitoare această născocire burgheză, arătînd că „egalitatea claselor" nu este altceva decît ideea „armoniei între capital și muncă". Principalul lucru pe care Bakunin îl ia de la Proudhon este negarea anarhistă a statului și a luptei politice. „Bakunin — scria Engels — are o teorie originală, un fel de talmeș-balmeș de proudhonism și comunism, al cărui punct principal în ce privește proudhonismul este că nu consideră capitalul, și prin urmare contradicția de clasă dintre capitaliști și muncitorii salariaţi ivită din dezvoltarea societăţii, drept rău principal care trebuie înlăturat, ci *statul*“ (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 429).

Bakunin a combătut cu vehemenţă teoria lui Marx despre lupta de clasă şi dictatura proletariatului. Bakunin a opus luptei politice a clasei muncitoare pentru instaurarea dictaturii ei, ca instrument de construire a societăţii comuniste, „lupta socială“, „revoluţia socială“, pe care o considera ca „distrugerea imediată a statului“, ca o „revoltă“ spontană înfăptuită de elementele declasate şi de ţărănime şi care, cum scria cu ironie Marx, deschide imediat intrarea „în raiul anarho-comunisto-ateist“. Bakunin considera că Rusia va ocoli capitalismul. Bakunismul a constituit unul dintre izvoarele ideologice ale narodnicismului. Marx şi Engels au supus unei critici nimicitoare teoria lui Bakunin şi activitatea lui dezorganizatoare în mişcarea muncitorească din Europa, au arătat esenţa mic-burgheză a bakunismului, ostilă socialismului proletar. O critică nimicitoare a teoriei şi practicii anarhismului a fost făcută de Lenin şi Stalin, în operele cărora anarhiştii sînt demascaţi ca duşmani ai marxismului care se camuflează îndărătul steagului socialist.

BAYLE Pierre (1647—1706) — eminent publicist şi filozof francez. Bayle, după cum a arătat Marx, a zdruncinat din punct de vedere teoretic încrederea în metafizică şi în scolastica teologică. El a declarat făţiş că existenţa unei societăţi alcătuite numai din atei este pe deplin posibilă. Pe om îl înjoseşte nu *ateismul* (vezi), scria Bayle, ci superstiţiile religioase. Ca şi *Descartes* (vezi), Bayle a proclamat îndoiala drept singura metodă de cunoaştere a lumii obiective. Drumul spre adevăr trece prin îndoială. Dar adevărul însuşi există în mod obiectiv, independent de cel care ajunge să-l cunoască. Adevărul, spune Bayle, nu poate fi distrus nici prin tradiţia generală, nici prin asentimentul unanim al tuturor oamenilor. Scepticismul a fost în mîinile lui Bayle o armă de luptă împotriva metafizicii şi scolasticii. Bayle, arată Marx, combătea mai ales pe *Spinoza* (vezi) şi *Leibniz* (vezi). Criticînd pe Spinoza, Bayle dovedeşte absurditatea identificării substanţei materiale — baza tuturor transformărilor şi fenomenelor din lume — cu dumnezeu. Bayle înclină spre afirmaţia că substanţa este unitară, dar nu e unică. Dacă la Spinoza fiecare lucru este numai o părticică a substanţei generale şi identică ei, după părerea lui Bayle, fiecare lucru poate fi privit ca o substanţă de sine stătătoare. Universul, după concepţia lui, este alcătuit dintr-un număr infinit de substanţe izolate şi înzestrate cu raţiune.

Pe Leibniz, Bayle îl critică pentru teoria lui despre aşa-zisa armonie prestabilită. Dacă admitem că totul e spre mai bine în această lume, cea mai bună dintre lumi, aşa cum gîndea Leibniz, atunci de unde vin, întreabă Bayle, răul, nenorocirile şi înşelăciunea, şi cum poate fi pedepsit răul dacă el rezultă în mod necesar din armonia prestabilită? De aceea, după părerea lui Bayle, morala nu poate fi legată de religie. Cei mai religioşi oameni, spune Bayle, pot fi cei mai imorali şi, dimpotrivă, ateii pot fi oameni cu o înaltă morală. Religia nu este o frînă care să reţină pasiunile. Raţiunea omului poate să determine fără ajutorul religiei care fapte sînt demne de laudă şi care de oprobiu. Binele trebuie să-l iubeşti pentru el însuşi, şi nicidecum de frica lui dumnezeu. După părerea lui Bayle, comportarea omului nu este în funcţie de legile evangheliei, ci de legile statului; schimbaţi legile statului şi veţi schimba şi morala. Bayle a fost un adept al monarhiei. Deşi el şi-a extins scepticismul şi asupra raţiunii, iar critica făcută de el religiei era inconsecventă, totuşi filozofia lui Bayle a avut în ansamblul ei un rol pozitiv. Lucrarea principală a lui Bayle este „Dicţionar istoric şi critic" (1695—1697).

BAZĂ ŞI SUPRASTRUCTURĂ. — „Baza este orînduirea economică a societăţii într-o etapă dată a dezvoltării ei. Suprastructura — sînt concepţiile politice, juridice, religioase, artistice, filozofice ale societăţii şi instituţiile politice, juridice şi celelalte, corespunzătoare lor" (*Stalin*, Marxismul şi problemele lingvisticii, ed. rom., pag. 5). În ştiinţa marxistă despre societate problema bazei şi suprastructurii are o însemnătate uriaşă. Înţelegerea justă a problemei ce anume constituie baza societăţii şi suprastructura ei, care este legătura dintre bază şi suprastructură, care este legătura dintre ele şi producţie, dintre ele şi forţele de producţie, dă posibilitatea să se descopere legitatea obiectivă a dezvoltării societăţii şi să se înlăture subiectivismul în cercetarea istoriei societăţii.

Prin bază marxismul înţelege totalitatea relaţiilor de producţie dintre oameni. Relaţiile de producţie însă, un tip sau altul de relaţii de producţie, se caracterizează prin forma de proprietate. Starea relaţiilor de producţie arată în posesia cui se află *mijloacele de producţie* (vezi): la dispoziţia întregii societăţi sau la dispoziţia unor indivizi, grupe, clase care folosesc aceste mijloace de producţie pentru exploatarea altor indivizi, grupe, clase. În prefaţa lucrării „Contribuţii la critica economiei politice", Marx a arătat că „totalitatea acestor relaţii de producţie formează structura economică a societăţii, baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale" (ed. rom., pag. 9). Baza nu poate fi identificată cu producţia, şi nici ruptă de producţie. Confundarea bazei cu producţia poate duce la concluzia greşită că suprastructura este determinată în mod nemijlocit de producţie, pe cînd în realitate ea este determinată de aceasta prin intermediul bazei economice. Ruperea bazei de producţie duce la idealism, creează o idee greşită despre independenţa relaţiilor de producţie faţă de forţele de producţie. Marxism-leninismul ne învaţă că modul de producţie reprezintă o unitate indisolubilă a forţelor de producţie şi a relaţiilor de producţie. Baza nu este ceva imuabil. Marxismul ne învaţă că baza se schimbă în decursul istoriei, că ea este orînduirea economică a societăţii într-o etapă dată a dezvoltării ei. De pildă, baza societăţii socialiste se deosebeşte radical de baza orînduirii capitaliste. Baza societăţii socialiste se caracterizează prin dominaţia proprietăţii sociale asupra mijloacelor de producţie şi prin inexistenţa exploatării omului de către om. Baza capitalistă înseamnă dominaţia proprietăţii capitaliste private asupra mijloacelor de producţie şi exploatarea muncii salariate.

Dacă baza serveşte societatea din punct de vedere economic, suprastructura serveşte societatea cu concepţii politice, juridice, estetice şi altele şi creează pentru societate instituţiile politice, juridice şi celelalte, corespunzătoare acestora. Una dintre particularităţile suprastructurii constă în faptul că ea nu este legată direct de producţie, de forţele de producţie. Forţele de producţie determină nemijlocit baza societăţii. Suprastructura însă este legată de producţie numai indirect, prin intermediul economiei, prin intermediul bazei. Suprastructura nu oglindeşte schimbările în nivelul dezvoltării forţelor de producţie dintr-o dată şi direct, ci după schimbările petrecute în bază, prin răsfrîngerea schimbărilor din producţie în schimbările din bază. Această teză a marxismului are o mare însemnătate în lupta împotriva a tot felul de vulgarizatori, care deduc ideile juridice, estetice şi altele direct din producţie, denaturînd astfel legile reale ale apariţiei şi dezvoltării suprastructurii, rolul şi însemnătatea ei în viaţa societăţii.

În lucrarea sa *„Marxismul şi problemele lingvisticii“* (vezi), I. V. Stalin a făcut o analiză profundă a legăturii dintre suprastructură şi baza economică. În primul rînd, suprastructura este în strînsă dependenţă de bază. „Dacă se modifică şi se lichidează baza, după ea se modifică şi se lichidează suprastructura ei; dacă ia fiinţă o bază nouă, în urma ei se naşte o suprastructură corespunzătoare acesteia“ (ed. rom., pag. 5). Istoria societăţii oferă numeroase exemple de modul cum se transformă suprastructura societăţii ca urmare a lichidării bazei economice vechi şi a apariţiei bazei noi. Tocmai această legătură firească dintre suprastructură şi bază dă posibilitatea să se înţeleagă pentru ce în diferite epoci istorice există diferite idei politice, juridice, estetice şi altele. Suprastructura are o existenţă relativ scurtă, ea este produsul unei singure epoci, în cursul căreia există şi acţionează baza economică respectivă. Fiind dependentă de bază, ea este lichidată şi dispare o dată cu lichidarea şi dispariţia bazei date.

Generată de o anumită bază economică, suprastructura nu este însă — după cum cred tot felul de vulgarizatori — pasivă, iar baza economică nu reprezintă nicidecum unica forţă activă în dezvoltarea societăţii. Dintre vulgarizatorii care negau rolul activ al suprastructurii făceau parte „economiştii“ şi menşevicii, care propagau „teoria spontaneităţii“, negau necesitatea dictaturii proletariatului pentru construirea socialismului. Ideea vulgarizatoare a atitudinii pasive a suprastructurii este folosită în mod premeditat şi de socialiştii de dreapta din zilele noastre, care propagă teoria duşmană marxismului a integrării paşnice a capitalismului în socialism fără luptă revoluţionară, fără răsturnarea puterii burgheziei. Marxism-leninismul a zdrobit aceste „teorii“ oportuniste, contrarevoluţionare, avînd drept scop menţinerea rînduielilor reacţionare, care şi-au trăit traiul. Marxismul cere să se ţină seama de uriaşul rol al suprastructurii — orînduirea de stat, dreptul, ideile politice, filozofice şi altele — în dezvoltarea şi consolidarea bazei care a generat-o. Altfel nici nu se poate: baza tocmai de aceea îşi şi creează suprastructura, pentru ca ea să fie ajutată să capete formă şi să se consolideze. În societatea împărţită în clase suprastructura are un caracter de clasă, ea nu poate avea o atitudine indiferentă faţă de baza sa, o atitudine egală faţă de toate clasele, căci atunci ea n-ar mai fi suprastructură. Exercitînd o influenţă puternică asupra bazei, suprastructura grăbeşte sau, dimpotrivă, încetineşte dezvoltarea societăţii. Astfel, burghezia imperialistă foloseşte statul ei în vederea luptei împotriva revoluţiei proletare, împiedicînd dezvoltarea progresivă a societăţii. Toate mijloacele de înrîurire politică şi ideologică ale statului burghez sînt puse în funcţiune pentru a toci conştiinţa politică a maselor şi a face din ele un instrument al politicii imperialismului. Prin urmare, suprastructura politică joacă aici un rol reacţionar activ. Cucerind puterea politică şi folosind *legea obiectivă a concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie* (vezi), proletariatul desfiinţează proprietatea privată burgheză, care împiedică dezvoltarea forţelor de producţie, creînd condiţii pentru trecerea micii gospodării ţărăneşti pe făgaşul gospodăriei socialiste, colective. În locul proprietăţii private se statorniceşte proprietatea obştească socialistă asupra mijloacelor de producţie. Avem aci un exemplu viu al rolului revoluţionar activ pe care îl are suprastructura politică în dezvoltarea societăţii, a economiei ei şi a forţelor ei de producţie.

În socialism rolul suprastructurii devine deosebit de important. Aceasta se explică prin faptul că, spre deosebire de societatea capitalistă, unde dezvoltarea economiei se bazează pe legi spontane, în societatea sovietică socialistă economia naţională se dezvoltă potrivit unor planuri elaborate în mod ştiinţific, care oglindesc legile economice obiective ale socialismului şi sînt în concordanţă cu ele. Niciodată încă în istoria omenirii statul nu a îndeplinit funcţia economico-organizatorică şi cultural-educativă în măsura în care o îndeplineşte Statul sovietic. Puternica influenţă exercitată de politica Partidului comunist şi a Statului sovietic asupra dezvoltării bazei economice constă în aceea că această politică se bazează pe luarea în considerare a legilor economice obiective ale socialismului, este elaborată în conformitate cu necesităţile istorice care apar. Cunoscînd legile dezvoltării sociale, Partidul comunist prevede dinainte principalele procese ale dezvoltării economice în viitor şi trasează în mod corespunzător programul de activitate a statului, mobilizînd pentru înfăptuirea acestui program masele populare. Aşadar, privind suprastructura ca depinzînd de baza economică, marxismul subliniază totodată cu toată puterea uriaşul rol activ al suprastructurii în dezvoltarea bazei economice. În perioada actuală, cînd, sub conducerea Partidului comunist, poporul sovietic înfăptuieşte grandioasele sarcini ale trecerii treptate de la socialism la comunism, o condiţie importantă a înaintării cu succes o constituie întărirea continuă a Statului sovietic, educarea maselor de oameni ai muncii în spiritul comunismului, al patriotismului sovietic, întărirea întregului front ideologic, lupta împotriva rămăşiţelor capitalismului în conştiinţa oamenilor.

Învăţătura marxist-leninistă despre baza şi suprastructura societăţii este o călăuză eficace în lupta pentru desfiinţarea orînduirii capitaliste şi construirea comunismului. Întrucît statul burghez, dreptul burghez contribuie activ la menţinerea bazei economice a capitalismului, a orînduirii economice de exploatare şi asuprire, — fără desfiinţarea puterii burgheziei, ne învaţă marxism-leninismul, este imposibilă desfiinţarea orînduirii capitaliste, este imposibilă eliberarea socială a clasei muncitoare şi a tuturor oamenilor muncii şi, prin urmare, este imposibilă construirea socialismului. Numai revoluţia socialistă, care desfiinţează dictatura burgheziei şi instaurează dictatura proletariatului, asigură trecerea de la capitalism la socialism, creează condițiile pentru construirea societății socialiste, iar apoi a societății comuniste — aceasta este concluzia care rezultă din tezele marxist-leniniste despre bază și suprastructură.

BEHAVIORISM (în engleză BEHAVIOUR — comportament) — unul din curentele reacționare dominante în psihologia burgheză contemporană din S.U.A. (Watson, Lashley, Weiss, Tolman și alții). Behavioriștii neagă realitatea conștiinței ca o funcțiune a materiei care a atins un înalt grad de organizare și reduc întreg psihicul omenesc la reacțiile fiziologice ale organismului, la stimulii primiți de el. După afirmațiile lui Watson, „toate termenele cum sînt: conștiință, senzație, percepție, imaginație sau voință pot fi excluse din descrierea activității omenești“. Behaviorismul exclude astfel din știința psihologiei tocmai ceea ce alcătuiește obiectul cercetării ei. Această concepție falsă, mecanistă a fost infirmată de învățătura materialistă a lui I. P. *Pavlov* (vezi) cu privire la activitatea nervoasă superioară, care a scos la iveală bazele materiale, fiziologice ale proceselor psihice. Excluzînd toate formele conștiinței din competența științei, behaviorismul deschide calea idealismului și clericalismului.

Behaviorismul identifică comportamentul omului cu comportarea animalului. „Omul — după afirmațiile lui Watson — este o ființă biologică care poate fi cercetată ca oricare alt animal“. Ștergînd deosebirea fundamentală calitativă dintre om și animal, behaviorismul împiedică cunoașterea științifică a legilor sociale de dezvoltare a conștiinței omenești. Behaviorismul denaturează raportul dintre gîndire și limbaj. El înlocuiește legătura indisolubilă, unitatea dintre gîndire și limbaj prin reducerea gîndirii la limbaj. Pentru Watson gîndirea este doar o formă „a activității musculare“, este vorbirea „cu musculatura camuflată“. Apariția și dezvoltarea gîndirii și limbajului sînt rupte de baza lor reală — apariția și dezvoltarea societății, a practicii sociale —, fiind considerate ca un proces pur fiziologic.

Astfel, în toate problemele importante ale psihologiei — raportul dintre materie și conștiință, dintre psihicul animal și cel omenesc, dintre gîndire și limbaj —, behaviorismul se situează pe o poziție falsă, antiștiințifică, dușmană marxismului. Filozofia idealistă americană folosește behaviorismul pentru „fundamentarea“ teoriei cunoașterii „neorealismului“. Expresia practică a behaviorismului este tailorismul și fordismul, care consideră pe oamenii muncii drept vite de muncă, materie primă utilă doar exploatării.

BELINSKI Vissarion Grigorevici (1811—1848) — reprezentant de seamă al filozofiei materialiste ruse, mare democrat-revoluționar, întemeietorul esteticii revoluționar-democratice, critic literar genial. Concepția materialistă revoluționar-democratică despre lume a lui Belinski s-a format sub influența luptei crescînde a țărănimii împotriva moșierilor și țarismului. Prin deceniul al 4-lea și al 5-lea ale secolului al XIX-lea toată lupta ideologică și politică din Rusia era concentrată în jurul problemei iobăgiei. În deceniul al 4-lea Belinski era un luminist, un dușman al iobăgiei, dar nu ajunsese încă la concluzii revoluționare. Începînd cu deceniul al 5-lea Belinski s-a situat în mod temeinic pe pozițiile democratis-

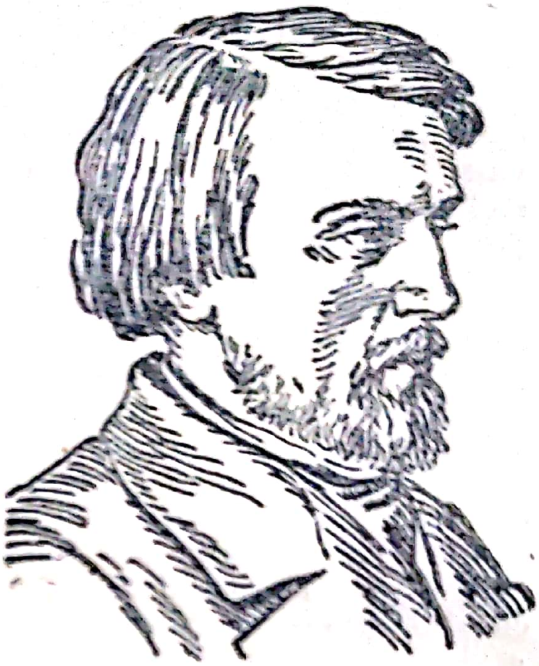

mului revoluționar și a condus ideologicește lupta împotriva iobăgiei, pentru eliberarea revoluționară a țărănimii asuprite. El a fost premergătorul ideii „înlăturării definitive a nobililor de către raznocinți din mișcarea noastră de eliberare“ (*Lenin*, vol. 20, ed. rom., pag. 240). Deși Belinski nu enunțase într-o formă directă lozinca revoluției țărănești, cum au făcut mai târziu *Cernîșevski* (vezi) și tovarășii săi de luptă, totuși în ceea ce privește esența problemei el a ajuns la concluzia că numai revoluția populară este în stare să măture de pe suprafața pămîntului robia iobagă și să elibereze poporul muncitor. Belinski a supus unei critici necruțătoare cei trei „piloni“ ai Rusiei moșierești — iobăgia, autocrația, biserica. Celebra sa scrisoare către Gogol din 3 iulie 1847, care a fost interzisă pînă în 1905, este o minunată mărturie a democratismului revoluționar al lui Belinski. Acest „testament“ revoluționar, care constituie bilanțul activității literare, social-politice a lui Belinski, „a fost una din cele mai bune scrieri democrate ilegale, păstrînd o vie și imensă însemnătate pînă în zilele noastre“ (*Lenin*, vol. 20, ed. rom., pag. 241). Această scrisoare, ca și toate operele lui Belinski din deceniul al 5-lea, a fost o expresie profundă a intereselor maselor țărănești asuprite, a stărilor lor de spirit și năzuințelor lor.

În dezvoltarea concepțiilor sale filozofice, Belinski a parcurs un drum complex. În prima perioadă a formării concepției sale despre lume, perioadă care a durat aproximativ pînă la sfîrșitul deceniului al 4-lea al secolului trecut, Belinski s-a situat pe pozițiile idealismului filozofic. După puțin timp însă, el a rupt-o cu idealismul. Belinski revoluționarul, care năzuia cu ardoare spre lupta pentru eliberarea poporului muncitor, nu s-a putut împăca cu filozofia idealistă, care ridica o barieră între gîndire și practică, între teorie și viață. Trecerea lui Belinski de la idealism la materialism are loc la începutul deceniului al 5-lea al secolului trecut, în cursul luptei împotriva ideologiei reacționare din Rusia și din Europa occidentală. În filozofie Belinski devine un materialist conștient și convins, apărînd cu pasiune principiile filozofiei materialiste. El afirmă că conștiința omului, ideile acestuia depind de mediul material exterior, că „reprezentările intelectuale cele mai abstracte nu constituie altceva decît rezultatul activității organelor cerebrale, cărora le sînt proprii anumite facultăți și calități“. Belinski își bate joc de mistici și de adepții „filozofiei nebuloase“ a idealismului german, care, trăind veșnic în abstracții, consideră că nu este de demnitatea lor să studieze natura și organismul omului. Luptînd împotriva agnosticismului și scepmului revoluționar și a condus ideologicește lupta împotriva iobăgiei, pentru eliberarea revoluționară a țărănimii asuprite. El a fost premergătorul ideii „înlăturării definitive a nobililor de către raznocinți din mișcarea noastră de eliberare“ (*Lenin*, vol. 20, ed. rom., pag. 240). Deși Belinski nu enunțase într-o formă directă lozinca revoluției țărănești, cum au făcut mai târziu *Cernîșevski* (vezi) și tovarășii săi de luptă, totuși în ceea ce privește esența problemei el a ajuns la concluzia că numai revoluția populară este în stare să măture de pe suprafața pămîntului robia iobagă și să elibereze poporul muncitor. Belinski a supus unei critici necruțătoare cei trei „piloni“ ai Rusiei moșierești — iobăgia, autocrația, biserica. Celebra sa scrisoare către Gogol din 3 iulie 1847, care a fost interzisă pînă în 1905, este o minunată mărturie a democratismului revoluționar al lui Belinski. Acest „testament“ revoluționar, care constituie bilanțul activității literare, social-politice a lui Belinski, „a fost una din cele mai bune scrieri democrate ilegale, păstrînd o vie și imensă însemnătate pînă în zilele noastre“ (*Lenin*, vol. 20, ed. rom., pag. 241). Această scrisoare, ca și toate operele lui Belinski din deceniul al 5-lea, a fost o expresie profundă a intereselor maselor țărănești asuprite, a stărilor lor de spirit și năzuințelor lor.

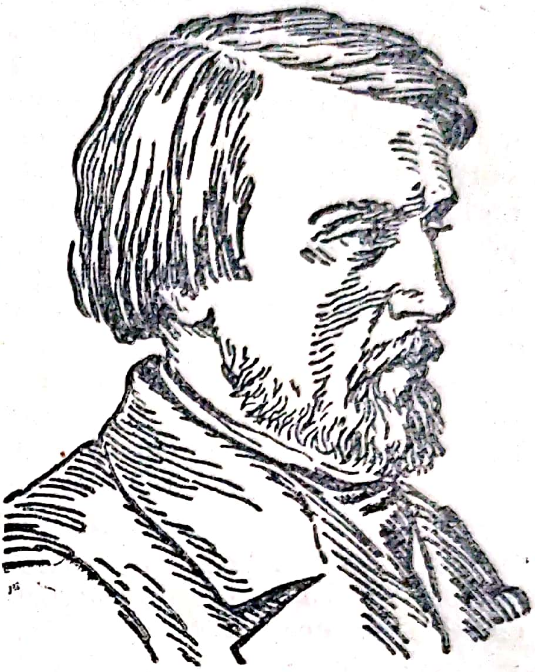

În dezvoltarea concepțiilor sale filozofice, Belinski a parcurs un drum complex. În prima perioadă a formării concepției sale despre lume, perioadă care a durat aproximativ pînă la sfîrșitul deceniului al 4-lea al secolului trecut, Belinski s-a situat pe pozițiile idealismului filozofic. După puțin timp însă, el a rupt-o cu idealismul. Belinski revoluționarul, care năzuia cu ardoare spre lupta pentru eliberarea poporului muncitor, nu s-a putut împăca cu filozofia idealistă, care ridica o barieră între gîndire și practică, între teorie și viață. Trecerea lui Belinski de la idealism la materialism are loc la începutul deceniului al 5-lea al secolului trecut, în cursul luptei împotriva ideologiei reacționare din Rusia și din Europa occidentală. În filozofie Belinski devine un materialist conștient și convins, apărînd cu pasiune principiile filozofiei materialiste. El afirmă că conștiința omului, ideile acestuia depind de mediul material exterior, că „reprezentările intelectuale cele mai abstracte nu constituie altceva decît rezultatul activității organelor cerebrale, cărora le sînt proprii anumite facultăți și calități“. Belinski își bate joc de mistici și de adepții „filozofiei nebuloase“ a idealismului german, care, trăind veșnic în abstracții, consideră că nu este de demnitatea lor să studieze natura și organismul omului. Luptînd împotriva agnosticismului și scepticismului, el tinde să întărească în oameni încrederea în posibilitatea unei cunoașteri adevărate a lumii. Trecerea lui Belinski pe pozițiile materialismului îi permite să dezvolte și să fundamenteze mai temeinic concepția sa dialectică asupra lumii. Dezvoltarea nu se poate opri niciodată și în nici un punct, afirmă Belinski. Mișcarea înainte, de la inferior la superior, e considerată de Belinski ca fiind o lege absolută a vieții. Dezvoltarea în natură și în societate este determinată, după părerea lui Belinski, de lupta contradicțiilor interne cuprinse în esența fenomenelor; ea are loc în urma distrugerii vechiului și creării noului. „Tot ce e viu — scrie el — este rezultatul luptei; tot ce apare și se statornicește fără luptă este mort“.

Materialismul lui Belinski nu este lipsit de elemente de *antropologism* (vezi); el vorbește cîteodată de om *în general*, deducînd din fiziologia omului activitatea sa intelectuală și calitățile sale morale. El vede izvorul progresului social, al mișcării înainte, ca și izvorul oricărei rutine și stagnări, în natura omenească, iar lupta dintre nou și vechi o prezintă ca fiind o luptă între rațiune și prejudecăți. Filozofia materialistă a lui Belinski se deosebește însă în esență de materialismul antropologic al lui *Feuerbach* (vezi), a cărui teorie a cunoscut-o în perioada cînd se desăvîrșea trecerea lui la materialism. Spre deosebire de Feuerbach, Belinski tinde să aplice la viața omului ideea dezvoltării, principiul istorismului. Nevoile omului, interesele sale, omul însuși se transformă, după Belinski, în urma dezvoltării istorice a societății. Punctul de plecare al lui Belinski a fost caracterul de clasă al societății; el atribuia o mare importanță luptei dintre forțele vechiului și noului. El scria: „...fiecare pătură socială de la noi își are specificul său — și îmbrăcămintea, și manierele, și felul de viață, și obiceiurile... Atît e de mare dezbinarea care domnește între... reprezentanții diferitelor clase ale uneia și aceleiași societăți!“.

Belinski a fost influențat de lucrările din tinerețe ale lui Marx. El a citit „Analele germano-franceze“, în care au fost publicate articolele lui Marx „Contribuție la critica filozofiei hegeliene a dreptului“, „Cu privire la problema evreiască“, și a regretat profund că nu poate să popularizeze ideile expuse în aceste lucrări ale lui Marx în Rusia feudală. În modul de a cerceta realitatea, lui Belinski îi era străină contemplarea. Concepția sa asupra lumii are un caracter combativ, activ, revoluționar. Gîndurile și ideile sale erau subordonate unui singur scop — transformarea revoluționară a societății pe baze democratice.

Ideea după care dezvoltarea istoriei se produce după anumite legi ocupă în concepțiile sociologice ale lui Belinski un loc central. După părerea lui Belinski, succesiunea epocilor istorice, trecerea de la un sistem de relații sociale la altul nu are nicidecum un caracter întîmplător și nu se înfăptuiește după capriciul cîrmuitorilor și legiuitorilor; această trecere se înfăptuiește în virtutea necesității istorice, conform unor anumite legi. Belinski nu a putut însă să fundamenteze în mod științific ideea că dezvoltarea istoriei se produce după anumite legi, să o pună de acord cu desfășurarea reală a istoriei: îl împiedica concepția sa — în linii generale idealistă — asupra istoriei societății. El nu a văzut că principala și hotărîtoarea cauză a luptei dintre clase, a luptei dintre nou şi vechi, este, în primul rînd, modul de producţie a bunurilor materiale. El nu desprindea încă clasa muncitoare din masa generală a celor asupriţi; el nu a văzut în proletariat decît acel element al societăţii care suferă cel mai mult. Dar Belinski a făcut o serie de presupuneri materialiste în sociologie. El a înţeles că masele populare joacă rolul hotărîtor în istorie. Puterea, presupunea Belinski, trebuie să treacă pe cale revoluţionară în mîinile întregii mase muncitoare. Dacă, spunea el, masele populare nu hotărăsc încă destinele societăţii, destinele viitoare ale societăţii depind totuşi de ele: „...cînd masa doarme, puteţi face ce vreţi, totul va fi cum vreţi voi“; cînd ea se va trezi însă, atunci problema eliberării ţăranilor „se va rezolva de la sine, într-un alt mod, de o mie de ori mai neplăcut pentru nobilimea rusă. Ţăranii sînt profund întărîtaţi şi chiar şi în somn văd eliberarea“. Belinski a fost un partizan înfocat al dezvoltării industriei, comerţului, a căilor ferate în Rusia. El a văzut caracterul progresist al capitalismului în comparaţie cu orînduirea feudalo-iobagă şi totodată a înţeles că acum burghezia „nu mai este cea care luptă, ci cea care triumfă“, că capitalismul nu va rezolva noile probleme, că nu va aduce libertate şi fericire maselor populare. Egalitatea poate fi obţinută, după părerea lui Belinski, numai după lichidarea dominaţiei burgheziei, pe care el o numeşte „plagă sifilitică“ pe corpul societăţii.

Belinski a fost un socialist utopist. El a declarat că ideea socialismului a devenit pentru el totul. Socialismul său utopic se deosebeşte de socialismul utopic al gînditorilor din Europa occidentală; la el socialismul utopic se contopea cu democratismul revoluţionar. Belinski spera nu în lichidarea pe cale paşnică a orînduirii de robie socială, ci pe calea revoluţiei violente. Belinski a fost un mare patriot al poporului rus; la baza patriotismului său se afla democratismul revoluţionar. El a luptat împotriva panslaviştilor şi slavonofililor, care se alăturaseră acestora şi care proslăveau aspectele sumbre şi negative ale realităţii iobage ruse. Totodată el a biciuit pe „vagabonzii fără paşaport“ — cosmopoliţii, pe burghezii şi moşierii liberali, pe „occidentalişti“, care încercau să transforme Rusia într-un apendice al Europei capitaliste şi să subaprecieze în fel şi chip poporul rus şi cultura lui. Belinski considera curajul, ingeniozitatea, inteligenţa, tăria de caracter, lipsa de misticism şi de contemplare religioasă, capacitatea de a da o mare amploare activităţii sale, dragostea de muncă, înţelepciunea, eroismul în lupta cu duşmanii dinăuntru şi din afară drept calităţi inseparabile ale poporului rus. Aceste calităţi ale marelui popor rus i-au dat posibilitatea să-şi apere împotriva cotropitorilor străini pămîntul, libertatea şi independenţa, să-şi creeze un stat naţional şi o cultură naţională. Belinski a subliniat în repetate rînduri că patriotismul poporului rus joacă un rol deosebit de important în menţinerea şi întărirea independenţei Rusiei. Belinski a fost un partizan al prieteniei dintre masele populare ale diferitelor naţionalităţi; el a căutat să trezească simpatia faţă de popoarele asuprite din Rusia şi s-a ridicat împotriva oricărei subjugări şi asupriri naţionale. El a înţeles profund necesitatea unei legături şi colaborări strînse între diferitele popoare ale lumii şi dorea ca Rusia să dea tuturor popoarelor exemplu de prietenie între naţiuni, exemplu de viaţă nouă, fericită. Belinski a exprimat o idee profetică în legătură cu viitorul măreţ al Rusiei: „Invidiem pe nepoţii şi strănepoţii noştri, cărora le este dat să vadă Rusia în 1940, care se va afla în fruntea lumii civilizate, dînd legi în ştiinţă şi artă şi primind tributul de veneraţie şi respect al întregii omeniri luminate“.

Belinski este părintele esteticii şi criticii revoluţionar-democratice. El a dat o definiţie materialistă a esenţei artei. Arta, după Belinski, este redarea realităţii, este o lume repetată, parcă din nou creată. Lui Belinski îi aparţine o temeinică fundamentare teoretică a realismului artistic. El a luptat pentru recunoaşterea înaltului rol social al artei şi a condamnat atitudinea contemplativă a artei faţă de realitate. Belinski considera drept artă adevărată numai arta cu un profund conţinut ideologic, care dă oamenilor o orientare justă în viaţă, care luptă împotriva asupririi sociale. Adevărata artă, spunea el, nu se îndepărtează de popor, ci trăieşte viaţa lui, îl trezeşte la lupta împotriva asupritorilor, cheamă poporul să meargă înainte. „*Caracterul popular* este alfa şi omega esteticii timpului nostru...“ — scria Belinski. „Începînd cu Belinski, cei mai buni reprezentanţi ai intelectualităţii revoluţionar-democratice ruse n-au recunoscut aşa-numita «artă pură», «artă pentru artă», ci au fost purtătorii de cuvînt ai artei pentru popor, ai înaltei ei principialităţi şi importanţe sociale“ (*Jdanov*). Lucrările de critică literară ale lui Belinski au avut o importanţă de nepreţuit pentru dezvoltarea literaturii ruse. Ele şi-au păstrat pînă în zilele noastre actualitatea şi însemnătatea. Arta sovietică foloseşte tot ceea ce este preţios în operele lui Belinski în domeniul esteticii şi criticii literare, învaţă de la el să fie intransigentă faţă de tot ceea ce este retrograd în artă, adoptă ideile lui despre înalta menire a artei înaintate, despre munca eroică pusă în slujba poporului, a Patriei. Principalele opere ale lui Belinski sînt: „Cugetări literare“ (1834), „Operele lui Aleksandr Puşkin“ (1843—1846), „Privire asupra literaturii ruse din 1846“ (1847), „Privire asupra literaturii ruse din 1847“ (1848), „Scrisoare către N. V. Gogol“ (3 iulie 1847) şi altele. Operele filozofice alese ale lui Belinski sînt publicate în 2 volume (1948); Opere complete — în 13 volume; scrisorile lui Belinski, dintre care multe nu sînt mai prejos de operele sale teoretice, în ceea ce priveşte conţinutul lor, au fost publicate în 3 volume (1914). O serie de manuscrise şi materiale ale lui Belinski au fost publicate în anii 1948—1951 în „Moştenirea literară“ în 3 volume.

BERGSON Henri (1859—1941) — filozof idealist reacţionar francez, mistic, duşman înverşunat al socialismului, al democraţiei şi al concepţiei materialiste ştiinţifice despre lume, unul din cei mai de seamă filozofi ai burgheziei imperialiste. Idealismul lui Bergson este expresia vie a cotiturii spre iraţionalism — renunţarea directă la cunoaşterea logică, raţională, ruptura făţişă cu ştiinţa —, cotitură caracteristică filozofiei burgheze din epoca imperialismului. În centrul filozofiei lui Bergson se află tendinţa de a ponegri, de a discredita cunoaşterea ştiinţifică, legile ştiinţei şi gîndirea raţională, logică. El caută să dovedească prin toate mijloacele că adevărul ar fi inaccesibil cunoașterii științifice și că gîndirea logică nu ajută la cunoașterea realității. După el, știința ar avea însemnătate numai în practică, dar ea nu este capabilă să cunoască adevărul. Cunoașterii logice, raționale, Bergson îi opune capacitatea mistică a intuiției, a „pătrunderii" nemijlocite, intuitive. Intuiția lui Bergson deschide larg porțile clericalismului și obscurantismului. Concepției științifice, materialiste, a naturii Bergson îi opune metafizica sa spiritualistă cu noțiunea „duratei". Bergson declară „durata pură", imaterială drept principiu primordial a tot ceea ce există. El consideră materia, timpul, mișcarea ca fiind doar diferite forme ale manifestării „duratei". De fapt, „durata" lui Bergson este doar un cuvințel nou pentru denumirea vechii noțiuni de „spirit" — baza oricărui idealism și misticism. În problema vieții, Bergson susține teoria *vitalismului* (vezi), teorie ostilă științei biologice, înlocuind concepția naturalist-științifică a dezvoltării organice prin concepția mistică a „evoluției creatoare", la baza căreia se află „elanul vital". Această concepție antiștiințifică l-a dus pe Bergson în mod direct la concluzia religioasă cu privire la existența unui creator, ca forță motrice a universului. Marele savant rus K. A. *Timireazev* (vezi) a calificat pe Bergson ca „metafizician de cea mai pură speță", care visează să se întoarcă „cu trei sute de ani în urmă, de la experiență la intuiție, de la filozofie la vitalism".

Sociologia reacționară profascistă a lui Bergson justifică exploatarea și agresiunea războinică. Ea consideră dominația și supunerea de clasă drept o stare „firească" a societății, iar democrația, bazată pe principiile libertății și egalității, drept o stare „nefirească". Ea declară războaiele o inevitabilă „lege a naturii". Filozofia lui Bergson este larg folosită de ideologii reacționari contemporani ai imperialismului și de obscurantiștii religioși. Pe ea se bazează filozofia catolică a „modernismului" (E. Leroy și alții). Pe ea s-au sprijinit și căpeteniile fascismului italian.

BERKELEY George (1684 — 1753) — filozof englez reacționar, episcop, idealist subiectivist, dușman înverșunat al materialismului. După părerea lui Berkeley, toate însușirile lucrurilor și înseși lucrurile nu sînt altceva decît senzații ale omului; obiectele înconjurătoare nu există în mod obiectiv, independent de om. Reale sînt numai senzațiile. De aceea obiectele există, declara Berkeley, numai în măsura în care sînt percepute. A exista înseamnă a fi perceput. Dar această teză duce pe Berkeley la solipsism, la negarea existenței obiective a tot ce există în mod real, inclusiv a oamenilor, în afara subiectului care percepe, adică „Eul" său. Căutînd să iasă din cadrul absurdităților solipsismului, Berkeley intră în contradicție cu principala teză a filozofiei sale (lucrurile nu sînt decît combinații ale senzațiilor); el afirmă că cauza care provoacă senzațiile este dumnezeu (care există independent de senzații). Berkeley ajunge astfel la idealism obiectiv: lumea nu este o reprezentare a „Eului", ci rezultatul unei cauze spirituale superioare. Sistemul filozofic al lui Berkeley, profund ostil științei, era îndreptat împotriva materialismului, ca bază filozofică a ateismului. „Pe baza teoriei materiei sau a substanţei materiale — scria Berkeley — au fost clădite toate construcţiile ateismului şi ale negării religiei, construcţii potrivnice credinţei... Este inutil să se arate ce prieten bun al ateilor din toate timpurile a fost substanţa materială. Toate sistemele lor monstruoase depind într-un mod atît de evident, atît de necesar de ea, încît atunci cînd va fi îndepărtată această piatră unghiulară, întregul edificiu se va prăbuşi în mod inevitabil“. Filozofia lui Berkeley a constituit o reacţie a marii burghezii engleze din secolul al XVIII-lea împotriva materialismului englez din secolul al XVII-lea, a reprezentat expresia intereselor burgheziei venite la putere, teama ei de revoluţie. Apărarea manifestă a religiei de către obscurantistul Berkeley, apărare care merge pînă la cinism, constituia totodată apărarea puterii exploatatoare; după Berkeley, misiunea religiei este de a pune frîu poporului. Concepţiile lui Berkeley şi-au găsit dezvoltarea ulterioară în *machism* (vezi).

În „Materialism şi empiriocriticism“, V. I. Lenin a supus unei critici nimicitoare concepţiile lui Berkeley şi ale adepţilor săi. Majoritatea covîrşitoare a filozofilor burghezi contemporani îşi bazează teoriile lor filozofice pe idealismul subiectivist al lui Berkeley. (Vezi *Pragmatism*; *Neorealism*; *Pozitivism logic*.) Principalele lucrări ale lui Berkeley sînt: „Tratat asupra principiilor cunoaşterii umane“ (1710), „Trei dialoguri între Hilas şi Philonous“ (1713).

BERNSTEIN Eduard (1850 — 1932) — reprezentant al revizionismului, al oportunismului, unul dintre conducătorii social-democraţiei reformiste germane. Bernstein a negat şi a denaturat în fel şi chip principalele teze ale marxismului, sub pretextul revizuirii lor. El s-a ridicat împotriva teoriei marxiste a luptei de clasă, împotriva învăţăturii lui Marx despre inevitabilitatea pieirii capitalismului, despre revoluţia socialistă şi dictatura proletariatului. Renunţînd la scopul final, chipurile „imprecis“, al proletariatului — la socialism —, considerînd că singura sarcină a mişcării muncitoreşti este lupta pentru reformele îndreptate spre „îmbunătăţirea“ situaţiei economice a muncitorilor în condiţiile capitalismului. Bernstein a enunţat formula oportunistă: „scopul final nu e nimic, mişcarea e totul“. Lenin scria că această „faimoasă frază“ a lui Bernstein exprimă cum nu se poate mai bine esenţa revizionismului — „de a-şi preciza de la caz la caz atitudinea, de a se adapta la evenimentele zilei“, uitînd interesele fundamentale ale proletariatului, sacrificîndu-le de dragul unor avantaje de moment reale sau închipuite. Sprijinul bernsteinismului, promotorul influenţei burgheze în rîndurile clasei muncitoare era „aristocraţia muncitorească“.

În filozofie Bernstein s-a ridicat împotriva dialecticii materialiste marxiste, identificînd-o totodată cu dialectica idealistă a lui *Hegel* (vezi). Concepţiile filozofice ale lui Bernstein reprezentau o îmbinare eclectică, lipsită de principii, a marxismului cu idealismul, cu kantianismul (vezi *Kant*). Într-o serie de lucrări („Marxism şi revizionism“, „Ce-i de făcut?“, „Statul şi revoluţia“), Lenin a demascat pînă la capăt concepţiile revizioniste ale lui Bernstein.

BIOLOGIA MICIURINISTĂ — etapă nouă, superioară în dezvoltarea științei materialiste darwiniste despre natura vie, etapă care poartă numele marelui transformator al naturii — Ivan Vladimirovici *Miciurin* (vezi). O trăsătură caracteristică importantă a biologiei miciuriniste, spre deosebire de teoriile anterioare, constă în aceea că întemeietorii ei au aplicat în mod conștient și consecvent în interpretarea și studierea legilor de dezvoltare ale formei organice a materiei concepția marxist-leninistă despre lume, materialismul dialectic. Nici unul dintre biologii precedenți nu a aplicat dialectica ca metodă, ca instrument de cercetare științifică. De aceea numai o dată cu biologia miciurinistă începe noua etapă de dezvoltare a științei biologice. Biologia miciurinistă este teoria materialist-dialectică a dezvoltării formei organice a materiei. Fiind o etapă nouă, superioară în dezvoltarea biologiei științifice, biologia miciurinistă continuă și dezvoltă în mod creator tot ce a fost mai progresist, mai bun în teoriile eminenților biologi-materialiști din trecut — *Lamarck* (vezi), *Darwin* (vezi) și alții —, curățind sîmburele materialist al teoriilor acestora de adaosurile metafizice și idealiste. Unul dintre cele mai importante izvoare teoretice și o parte componentă a biologiei miciuriniste sînt descoperirile științifice ale eminenților biologi-materialiști ruși *Mecinikov* (vezi), *Secenov* (vezi), frații Kovalevski, *Pavlov* (vezi), *Timireazev* (vezi), care au elaborat teoria materialistă a dezvoltării organismelor și care au apărat-o împotriva atacului teoriilor burgheze reacționare în biologie (neovitalism, psiholamarkism, mecanism, *weismannism-morganism* — vezi). Cercetările experimentale și generalizările teoretice ale biologilor-materialiști ruși au pregătit o etapă nouă în dezvoltarea științei biologice, etapă posibilă numai în condițiile socialismului pe baza filozofiei materialismului dialectic.

Esența materialist-dialectică a biologiei miciuriniste se manifestă consecvent în toate generalizările ei teoretice care se referă la legile de dezvoltare a vieții. Potrivit biologiei miciuriniste, viața este o formă a mișcării și dezvoltării materiei, avînd legile sale de dezvoltare, proprii numai ei. Plecînd de la premisa că materia vie a provenit din materia anorganică și că diversitatea viețuitoarelor și plantelor este rezultatul necontenitelor schimbări și dezvoltări, biologia miciurinistă a scos la iveală caracterul și formele de dezvoltare a vieții, precum și acei factori și forțe motrice care stau la baza dezvoltării organismului și speciilor. Considerînd dezvoltarea naturii vii ca un proces material unic care se dezvoltă după anumite legi, biologia miciurinistă a scos la iveală și a explicat legăturile complexe și variate care formează acest proces firesc. Cele mai importante dintre aceste legături sînt: interdependența dintre forma organică a materiei și natura anorganică. Plecînd de la teza că descoperirea legilor corelațiilor dintre organisme și condițiile mediului exterior este sarcina principală a agrobiologiei, biologia miciurinistă consideră organismul și condițiile sale de viață ca o unitate dialectică. Legea de bază a dezvoltării organismelor este modificarea lor sub influența condițiilor mediului, transmiterea prin ereditate a modificărilor dobîndite de organisme. Dezvoltarea individuală a organismelor are loc pe baza proprietăților și calităților dobîndite de o specie sau alta în decursul istoriei. De aici rezultă unitatea şi interdependenţa dintre elementul istoric (filogeneză) şi individual (ontogeneză) în procesul de dezvoltare a vieţii. Elementul istoric, adică ereditatea organismului, este rezultatul dezvoltării şi modificărilor care au avut loc la o serie de generaţii anterioare în conformitate cu condiţiile mediului care se schimbă. Biologia miciurinistă respinge teoria cromozomică a weismannist-morganiştilor cu misticele ei gene, ca fiind o născocire reacţionară. Ereditatea este reprodusă în dezvoltarea unui individ dintr-o specie dată dacă pentru aceasta există condiţii exterioare corespunzătoare. În caz că asemenea condiţii nu există, organismul se va modifica, modificîndu-se şi ereditatea ca proprietate a unui corp viu. În caz că există condiţii corespunzătoare, noile modificări se statornicesc şi intră astfel în filogeneză. Aşadar, studiind organismele în unitate dialectică cu condiţiile de existenţă, biologia miciurinistă a explicat baza procesului de dezvoltare a vieţii, care se desfăşoară pe baza unor anumite legi. Darwin nu a ştiut să descopere cauzele modificărilor individuale ale organismelor. El nu a acordat atenţie acestei probleme extrem de importante, fără rezolvarea căreia biologia n-ar fi putut fi transformată dintr-o ştiinţă care explică fenomenele naturii într-o ştiinţă eficientă, care înarmează pe practicieni cu priceperea de a transforma în mod conştient natura. Această sarcină a fost îndeplinită pentru prima oară de biologia miciurinistă.

În conformitate cu învăţătura dialecticii materialiste, biologia miciurinistă a demonstrat că dezvoltarea organismelor se produce în două forme — în forma de schimbare cantitativă şi în forma de schimbare calitativă. Schimbările cantitative, acumulîndu-se treptat, duc în mod necesar la schimbări calitative radicale. Biologia miciurinistă face o delimitare strictă între noţiunea de creştere şi cea de dezvoltare: fără transformarea unei stări calitative în alta nu există dezvoltare, ci are loc numai mărirea sau micşorarea cantitativă, are loc numai creşterea. Numai o astfel de înţelegere a dezvoltării corespunde dialecticii obiective a naturii vii. Prin aceasta biologia miciurinistă a înlăturat caracterul limitat al teoriei darwiniste, care nega salturile în natură. Biologia miciurinistă, bazîndu-se pe practică şi înlăturînd unilateralitatea evoluţionismului plat, elaborează o nouă teorie a speciei şi a formării speciilor. Potrivit acestei teorii, în dezvoltarea formelor vii nu se observă o continuitate neîntreruptă, şi aceasta nu pentru că concurenţa reciprocă duce, după cum credea Darwin, la dispariţia formelor intermediare, ci pentru că o asemenea continuitate neîntreruptă nu poate exista în natură. Dezvoltarea este unitatea dintre continuitate şi discontinuitate, dintre formele de mişcare evolutivă şi revoluţionară. Schimbările cantitative treptate duc la formarea unei specii calitativ noi, cu legi de dezvoltare noi, proprii numai ei. O însemnătate uriaşă pentru elaborarea mai departe a teoriei ştiinţifice a formării speciilor o are teza dialecticii marxiste că trecerea de la vechea calitate la calitatea nouă poate să aibă şi are forme variate, că schimbările calitative se produc atît sub forma unei schimbări rapide, bruşte, cît şi sub forma de dispariţie treptată a elementelor vechii calități și apariției elementelor noii calități.

Pe baza înțelegerii dezvoltării ca trecere a schimbărilor cantitative în schimbări calitative radicale, biologia miciurinistă a elaborat teoria dezvoltării stadiale a organismelor. Această teorie a arătat că în procesul vieții lor individuale, organismele parcurg trepte, stadii calitativ diferite. Învățătura despre legi și succesiune în parcurgerea stadiilor, despre localizarea dezvoltării stadiale în anumite celule—puncte de creștere — și mai ales despre ireversibilitatea procesului dezvoltării stadiale constituie o confirmare vie a trecerii schimbărilor cantitative din viața individuală a unui organism în schimbări calitative radicale.

Pornind de la metoda dialectică, biologia miciurinistă a respins toate denaturările idealiste și mecaniste în conceperea dezvoltării vieții și a scos la iveală contradicțiile fundamentale care constituie forțele motrice ale dezvoltării organismelor și speciilor. Împingînd biologia în brațele idealismului și metafizicii, weismannism-morganismul a născocit inexistentele gene, genofondul, ipotetica amibă, cu care începe viața și de care ar depinde viața și dezvoltarea organismelor, iar mecaniștii au explicat procesul de dezvoltare a organismului prin condiții exterioare, considerînd organismul un element pasiv. Respingînd toate aceste născociri, biologia miciurinistă și-a îndreptat cercetările spre descoperirea contradicțiilor care constituie forța motrice a dezvoltării organismelor. Biologia miciurinistă a înlăturat din teoria lui Darwin malthusianismul, care constituie un adaos antiștiințific la teoria evoluționistă și care este prezentat de weismanniști-morganiști drept „piatra unghiulară a darwinismului“. Biologia miciurinistă a demonstrat că contradicțiile care constituie forța motrice a dezvoltării formei organice a materiei decurg din contradicțiile schimbului de substanțe dintre organism și mediu, din contradicțiile procesului unic de asimilare și dezasimilare — de creare și distrugere în interiorul organismului. Tocmai din cauza acestui proces contradictoriu al schimbului de substanțe ia naștere elementul calitativ nou, se desfășoară „lupta“ dintre vechi și nou, dintre ceea ce moare și ceea ce se naște în lumea organică. Alegînd și menținînd tot ce este adaptabil și corespunzător condițiilor mediului, selecția naturală dirijează procesul de dezvoltare a vieții, eliminînd totodată tot ce este inadaptabil, necorespunzător condițiilor.

O trăsătură caracteristică a biologiei miciuriniste este eficiența ei, atitudinea revoluționară față de realitate. Baza biologiei miciuriniste o constituie faptul că ea este strîns legată de practică, că răspunde la cerințele ei, că verifică teoria în practică, că generalizează practica și recunoaște practica drept criteriu al veracității teoriei. Toate generalizările și concluziile teoretice ale biologiei miciuriniste constituie nu numai rezultatul unor experimente extrem de minuțioase, ci și al generalizării practicii agriculturii și zootehniei. Hibridarea vegetativă, metoda mentorului și a mijlocitorului, alegerea perechilor pentru încrucișare, educarea organismelor într-o anumită direcție, iarovizarea, transformarea speciilor de toamnă în specii de primăvară și a speciilor de primăvară în specii de toamnă, metodele miciuriniste de aclimatizare, teoria dezvoltării stadiale și celelalte descoperiri ale biologiei miciuriniste au devenit un mijloc important de ridicare a producției la hectar pe ogoarele socialiste și de ridicare a productivității zootehniei, au devenit de asemenea metode de obținere a noi specii de plante, a noi rase de animale. Biologia miciurinistă este o știință populară; ea a pătruns adînc în masele colhoznice, iar pe baza ei fruntașii în agricultură obțin cei mai înalți indici din lume.

Biologia miciurinistă s-a dezvoltat și s-a întărit în lupta împotriva idealismului și metafizicii în biologie, în lupta împotriva weismannism-morganismului. Situîndu-se pe poziția dialecticii materialiste, întemeietorii biologiei miciuriniste au dus o luptă neîmpăcată împotriva a tot felul de devieri de la materialism în biologie. Biologia miciurinistă este pătrunsă de intransigență față de orice clericalism în știință. Ea este singura teorie care oglindește just legile de dezvoltare a materiei organice și care arată căile de transformare conștientă a naturii în interesul poporului muncitor. Biologia miciurinistă are o uriașă însemnătate pentru dezvoltarea și întărirea continuă a bazelor naturalist-științifice ale concepției marxist-leniniste despre lume. Biologia miciurinistă, ca singura teorie materialistă științifică despre natura vie, ca etapă superioară în dezvoltarea darwinismului, a repurtat victoria deplină asupra pseudoștiinței reacționare a weismannism-morganismului. Partidul comunist a acordat sprijin savanților-miciuriniști sovietici înaintați.

BOGDANOV Aleksandr Aleksandrovici (1873—1928) — de profesie medic, a fost membru al Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia; un timp a aderat la bolșevici. Încă înainte de revoluția din 1905, el a emis teorii revizioniste în domeniul filozofiei. După înfrîngerea revoluției s-a aflat în divergență vădită cu bolșevicii, atît în înțelegerea sarcinilor luptei politice a clasei muncitoare, cît și în domeniul filozofiei. A fost organizatorul grupelor antibolșevice ale „vperediștilor" și ale „otzoviștilor", pe care V. I. Lenin i-a numit menșevici „pe de a-ndoaselea", lichidatoriști de speță nouă. Tot în acea perioadă, în perioada reacțiunii, Bogdanov a fost unul dintre organizatorii școlii de partid antimarxiste de pe insula Capri. Împreună cu Bazarov, Lunacearski și cu menșevicii Iușkevici și Valentinov, el a luptat împotriva bazelor filozofico-teoretice ale marxismului. Bogdanov a creat o varietate deosebită a filozofiei machiste — *empiriomonismul* (vezi). În cartea „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi), Lenin a făcut o critică nimicitoare concepțiilor filozofice ale lui Bogdanov.

În 1913 Bogdanov a scris cartea „Știința organizatorică generală", care de la început pînă la sfîrșit este vrăjmașă marxismului și reprezintă un amestec reacționar de idealism și mecanism. Sensul „punctului de vedere organizatoric", susținut în această carte, constă în totala înlăturare a conținutului social de clasă din problemele economice și din alte probleme ale dezvoltării societății și în reducerea legilor sociale specifice la legi ale mișcării mecanice. „Știința organizatorică" vede principala forță motrice a dezvoltării în societatea împărțită în clase antagoniste nu în lupta de clasă, ci în stabilirea unui „echilibru" între societate și natură, în „organizarea" forțelor de producție.

Ea cercetează forţele de producţie în afara relaţiilor de producţie, ca o pură tehnologie. Buharin şi alţi duşmani ai poporului sovietic au folosit „ştiinţa organizatorică" a lui Bogdanov în lupta împotriva construirii socialismului în U.R.S.S. În lucrarea „*Problemele economice ale socialismului în U. R. S. S.*" (vezi), I. V. Stalin, demascînd poziţia antimarxistă a lui Iaroşenko, care se baza în problemele economiei politice a socialismului pe „ştiinţa organizatorică", a dezvăluit totala ei inconsistenţă ştiinţifică şi pericolul pe care îl prezintă din punct de vedere practic. După Marea Revoluţie din Octombrie, Bogdanov a enunţat teoriile menşevico-machiste ale „proletcultului", care au fost demascate de Partidul comunist ca fiind teorii străine şi duşmane culturii sovietice socialiste.

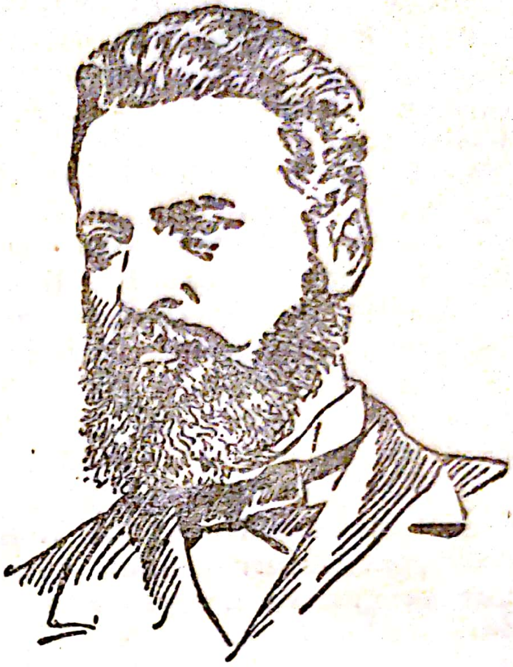

BOTEV Hristo (1848—1876) — eminent poet bulgar şi filozof materialist din perioada premarxistă. În concepţia lui Botev despre lume s-au îmbinat în mod strîns democratismul revoluţionar şi socialismul utopic. O mare influenţă asupra formării concepţiilor lui Botev au avut *Herţen* (vezi) şi *Cernîşevski* (vezi), ale căror idei materialiste el le-a propagat în Bulgaria. Hristo Botev a stat trei ani în Rusia, fapt care a avut o importanţă uriaşă pentru dezvoltarea concepţiilor sale revoluţionar-democratice. Botev — conducător al revoluţei ţărăneşti din Bulgaria — considera posibilă crearea orînduirii socialiste în ţară după eliberarea ei de sub jugul feudalilor turci şi al exploatatorilor autohtoni. Botev considera că obştii ţărăneşti îi sînt proprii „principii socialiste". Sub influenţa volumului I al „Capitalului" lui Marx, precum şi a mişcării muncitoreşti din apus, Botev a ajuns în ultimii ani ai vieţii sale la concluzia că făuritorul socialismului va fi proletariatul. Prin proletariat, însă, Botev înţelegea în mod greşit sărăcimea în general. Botev considera procesul istoric ca rezultat al dezvoltării, al perfecţionării raţiunii în procesul luptei maselor populare. În înţelegerea naturii el a fost materialist. Botev biciuia religia, ca fiind un instrument de înrobire spirituală a oamenilor muncii. Dialectica lui Botev s-a dezvoltat în cursul activităţii revoluţionare. El considera că viaţa socială se află în stare de permanentă dezvoltare: „Logica implacabilă a istoriei impune distrugerea a ceea ce este vechi, putred... şi viaţă pentru ceea ce este nou, sănătos şi omenesc". Noul învinge vechiul. El considera că forma superioară a luptei sociale este revoluţia, care reprezintă „arcul de triumf pentru fiecare popor". Botev a făcut o critică nimicitoare liberalilor.

Botev a fost un înflăcărat patriot şi internaţionalist, duşman al naţionalismului şi cosmopolitismului, un prieten al popoarelor slave. În estetică, Botev este adeptul teoriei lui Cernîşevski. În creaţia sa poetică se îmbină în mod organic realismul şi romantismul revoluţionar. Poezia lui Botev a jucat rolul unei mari forţe mobilizatoare în istoria mişcării revoluţionare din Bulgaria (vezi *Hristo Botev*, Opere alese, ed. rusă, 1948; Publicistica, ed. rusă, 1952).

BRUNO Giordano (1548—1600) — filozof italian din epoca Renaşterii, prevestitorul unei concepţii noi, progresiste despre lume, luptător neobosit împotriva bisericii, scolasticii şi obscurantismului religios. A fost ars pe rug la Roma de către inchiziţie.

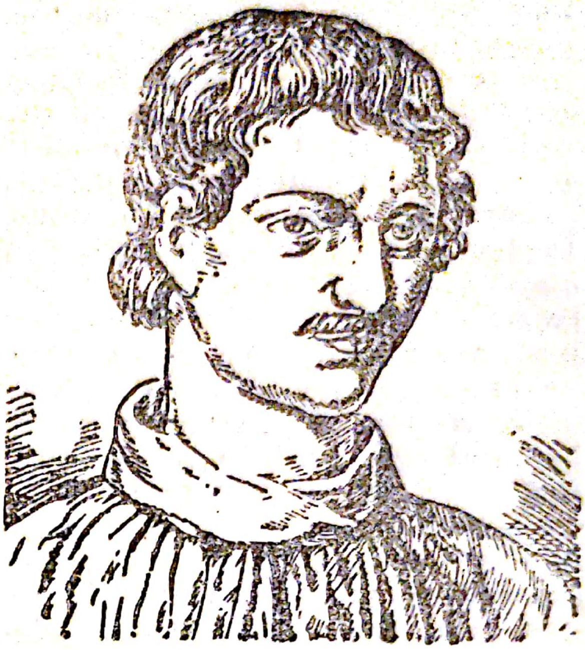

În filozofia sa, Bruno porneşte de la sistemul lui *Copernic* (vezi), completîndu-l cu o serie de teze noi, şi anume: despre existenţa unui număr infinit de lumi, despre faptul că soarele nu rămîne nemişcat, ci îşi schimbă poziţia faţă de stele, că atmosfera din jurul pămîntului se învîrteşte împreună cu acesta. Teoria îndrăzneaţă a lui Bruno a dat *religiei* (vezi) o lovitură dintre cele mai puternice. Ideea principală a lui Bruno, idee care, deşi învăluită într-un înveliş panteist, a jucat un mare rol în dezvoltarea concepţiei ştiinţifice despre lume, este ideea unităţii materiale a universului, conceput ca un ansamblu de nenumărate lumi, şi de sisteme solare identice cu sistemul nostru planetar. Lui Bruno îi aparţine ideea dezvoltării istorice a lumilor; el enunţă de asemenea teza despre modificările geologice permanente pe pămînt, introducînd astfel în acest domeniu ideea dezvoltării. După concepţia lui Bruno, materia şi mişcarea sînt inseparabile, deşi mişcarea este înţeleasă de el în mod metafizic. Bruno cere o cunoaştere ştiinţifică experimentală a naturii, respinge cu hotărîre scolastica moartă, cu definiţiile ei rupte de natură şi cu învelişul ei verbal. Împreună cu experienţa, raţiunea umană trebuie să aibă un rol esenţial în cunoaşterea naturii. Mai mult, una dintre cele mai importante sarcini ale raţiunii umane este cunoaşterea legilor naturii. Diferitele adaosuri teologice, de pildă identificarea naturii cu dumnezeu, constituie un tribut dat de Bruno timpului său. Panteismul lui Bruno a fost, însă, în acea perioadă cea mai potrivită formă pentru propagarea concepţiei materialiste despre lume. Filozofia burgheză mai caută şi astăzi să prezinte pe Bruno drept idealist. Trecînd sub tăcere importanţa istorică a gîndirii slave şi a influenţei ei asupra gîndirii Europei apusene, filozofii burghezi caută să diminueze rolul lui Giordano Bruno, care a adoptat şi a dezvoltat mai departe ideile marelui savant polonez Copernic. Cele mai

Botev a fost un înflăcărat patriot şi internaţionalist, duşman al naţionalismului şi cosmopolitismului, un prieten al popoarelor slave. În estetică, Botev este adeptul teoriei lui Cernîşevski. În creaţia sa poetică se îmbină în mod organic realismul şi romantismul revoluţionar. Poezia lui Botev a jucat rolul unei mari forţe mobilizatoare în istoria mişcării revoluţionare din Bulgaria (vezi *Hristo Botev*, Opere alese, ed. rusă, 1948; Publicistica, ed. rusă, 1952).

BRUNO Giordano (1548—1600) — filozof italian din epoca Renaşterii, prevestitorul unei concepţii noi, progresiste despre lume, luptător neobosit împotriva bisericii, scolasticii şi obscurantismului religios. A fost ars pe rug la Roma de către inchiziţie.

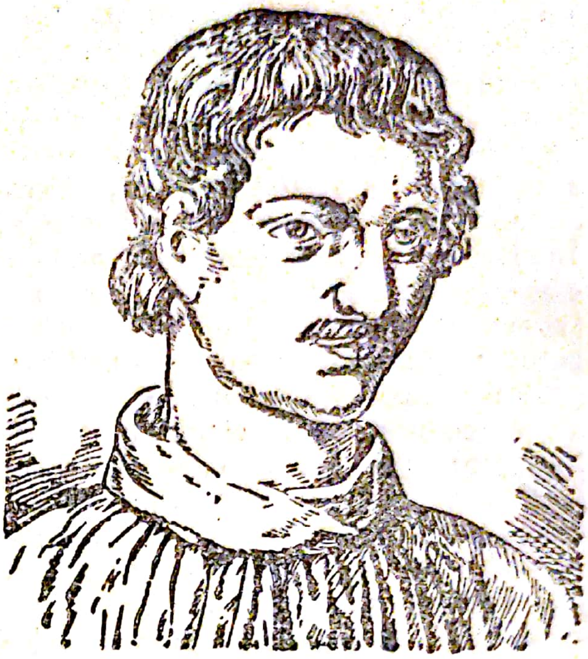

În filozofia sa, Bruno porneşte de la sistemul lui *Copernic* (vezi), completîndu-l cu o serie de teze noi, şi anume: despre existenţa unui număr infinit de lumi, despre faptul că soarele nu rămîne nemişcat, ci îşi schimbă poziţia faţă de stele, că atmosfera din jurul pămîntului se învîrteşte împreună cu acesta. Teoria îndrăzneaţă a lui Bruno a dat *religiei* (vezi) o lovitură dintre cele mai puternice. Ideea principală a lui Bruno, idee care, deşi învăluită într-un înveliş panteist, a jucat un mare rol în dezvoltarea concepţiei ştiinţifice despre lume, este ideea unităţii materiale a universului, conceput ca un ansamblu de nenumărate lumi, şi de sisteme solare identice cu sistemul nostru planetar. Lui Bruno îi aparţine ideea dezvoltării istorice a lumilor; el enunţă de asemenea teza despre modificările geologice permanente pe pămînt, introducînd astfel în acest domeniu ideea dezvoltării. După concepţia lui Bruno, materia şi mişcarea sînt inseparabile, deşi mişcarea este înţeleasă de el în mod metafizic. Bruno cere o cunoaştere ştiinţifică experimentală a naturii, respinge cu hotărîre scolastica moartă, cu definiţiile ei rupte de natură şi cu învelişul ei verbal. Împreună cu experienţa, raţiunea umană trebuie să aibă un rol esenţial în cunoaşterea naturii. Mai mult, una dintre cele mai importante sarcini ale raţiunii umane este cunoaşterea legilor naturii. Diferitele adaosuri teologice, de pildă identificarea naturii cu dumnezeu, constituie un tribut dat de Bruno timpului său. Panteismul lui Bruno a fost, însă, în acea perioadă cea mai potrivită formă pentru propagarea concepţiei materialiste despre lume. Filozofia burgheză mai caută şi astăzi să prezinte pe Bruno drept idealist. Trecînd sub tăcere importanţa istorică a gîndirii slave şi a influenţei ei asupra gîndirii Europei apusene, filozofii burghezi caută să diminueze rolul lui Giordano Bruno, care a adoptat şi a dezvoltat mai departe ideile marelui savant polonez Copernic. Cele mai de seamă lucrări ale lui Bruno sînt: „Despre cauză, principiu și unitate", „Despre infinit, univers și lumi" (vezi *Giordano Bruno*, Dialoguri, 1949) și „Alungarea bestiei triumfătoare"...

BUDISM — este una din formele religiei, apărută în secolele VI-V î. e. n. în India. Budismul propovăduia pasivitatea și supunerea în fața soartei, împăcarea cu realitatea. Tocmai de aceea el a fost folosit de către clasele dominante în interesul lor și, în secolul al III-lea, a devenit religie de stat în India. Cu timpul, budismul, pierzîndu-și însemnătatea în India, a căpătat o largă răspîndire în China, Japonia și în alte state din Asia centrală și răsăriteană, adaptîndu-se pretutindeni condițiilor locale și absorbind elementele religiilor locale mai vechi. În Mongolia și în Tibet budismul a luat forma lamaismului. În țările în care budismul a fost larg răspîndit, el a jucat un rol activ în întărirea feudalismului. Mănăstirile budiste au devenit feudali puternici. Budismul a formulat dogma despre reîncarnarea sufletelor: sufletul celui care moare se reîncarnează, chipurile, în om, animal, plantă, în funcție de felul cum a trăit omul în „reîncarnările" anterioare. Această dogmă a budismului este un mijloc de subjugare spirituală a oamenilor muncii, de împăcare cu greaua realitate. Budismul declară că suferințele oamenilor muncii se datoresc păcatelor săvîrșite în „încarnările" anterioare, propovăduiește dragostea față de exploatatori, renunțarea și nonviolența, renunțarea la lupta pentru o viață mai bună pe pămînt. După doctrina budistă, pentru a pune capăt suferințelor trebuie să atingi starea de „nirvana", adică să pui definitiv capăt tuturor dorințelor, să înăbuși în tine dorința de viață. Budismul a elaborat un cult fastuos pentru a exercita o înrîurire asupra psihicului credincioșilor. Ideologia reacționară a budismului a fost întotdeauna folosită de către exploatatori pentru a înăbuși în rîndurile maselor protestul împotriva mizeriei și lipsei de drepturi, pentru a toci ura lor împotriva dușmanilor de clasă. Burghezia imperialistă americano-engleză contemporană folosește budismul, organizațiile lui și vîrfurile reacționare ale bisericii budiste în politica ei agresivă.

BUTLEROV Aleksandr Mihailovici (1828—1886) — mare chimist rus, creatorul teoriei structurii chimice a moleculelor (1861), teorie care constituie un rezultat al întregii dezvoltări anterioare a chimiei și baza teoretică a cercetărilor contemporane ale tuturor claselor de compuși chimici, ale sintezelor lor în laborator și industrie. La elaborarea acestei teorii, Butlerov a pornit în mod spontan de pe poziții materialiste. El recunoștea realitatea obiectivă a atomilor și posibilitatea nelimitată de cunoaștere a proprietăților lor. Butlerov a relevat că toate diferitele proprietăți ale substanței se află într-o legătură cauzală reciprocă. El a arătat că teoriile chimice constituie o generalizare a faptelor empirice și a subliniat în mod deosebit că însușirea teoriei care generalizează fapte empirice este necesară pentru supunerea forțelor naturii și pentru a le pune în slujba societății omenești. În lupta împotriva concepțiilor agnosticiste ale lui Gérard și Kékulé, Butlerov a dovedit teoretic și experimental că natura chimică a unei molecule compuse este determinată de natura și numărul atomilor din care e formată această moleculă, de dispoziția și acțiunea lor reciprocă. Cercetarea transfor-

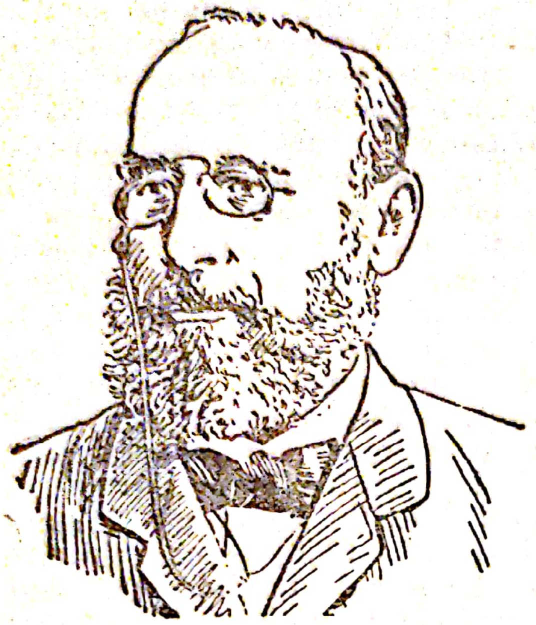

mărilor chimice, a arătat Butlerov, dă posibilitatea de a se stabili dispoziția atomilor în interiorul moleculei, ordinea în care sînt îmbinați și caracterul acțiunii lor reciproce. Butlerov a relevat în mod deosebit importanța studierii influenței reciproce a atomilor în cadrul moleculei, atît a celor care sînt uniți în mod nemijlocit, cît și prin intermediul altor atomi. Învățătura despre influența reciprocă a atomilor în moleculă constituie o parte organică a teoriei lui Butlerov. Butlerov a acordat o deosebită atenție cercetării teoretice și experimentale a dependenței proprietăților chimice ale moleculelor de structura lor chimică. Butlerov a explicat teoretic fenomenul izomeriei. El considera că fenomenele chimice sînt manifestări ale materiei în mișcare. În legătură cu aceasta, Butlerov a arătat că, în pofida părerilor multor chimiști din Occident, molecula nu constituie ceva static, ci atomii ei se află într-o continuă mișcare. Aceasta era o concepție dialectică spontană în ceea ce privește structura chimică a moleculei, de la care pornind, Butlerov a explicat în 1877, pentru prima oară în istoria chimiei, fenomenul tautomeriei, adică al transformărilor reversibile reciproce ale moleculelor unor substanțe, transformări care au loc fără vreo acțiune din exterior. (Înainte de aceasta, în 1862, el a descoperit primul caz de fenomen de tautomerie, iar în 1863 a explicat „mecanismul“ acestui caz concret.) Butlerov a subliniat că fiecare moleculă are numai o singură structură și că nu poate cuprinde în ea în același timp două structuri, cum au căutat ulterior unii chimiști să explice în mod mistic tautomeria. Butlerov a fundamentat pe cale experimentală printr-un mare număr de sinteze teoria sa și a dezvoltat-o mai departe.

Teoria lui Butlerov a deschis largi posibilități sintezei chimice, în special celei organice, fiind un puternic instrument de previziune științifică în laborator și industrie. Cu ajutorul ei a fost descifrată structura chimică a numeroși compuși naturali, au fost sintetizate în laborator și în industrie milioane de compuși chimici care nu se întîlnesc în natura. Confirmată de o practică de mulți ani, teoria lui Butlerov a fost îmbogățită în ultimele decenii cu datele fizicii contemporane, în primul rînd cu reprezentările electronice bazate pe *mecanica cuantică* (vezi), care dau posibilitate să se aprofundeze concepțiile naturalist-științifice despre natura legăturii chimice, despre interacțiunea chimică a atomilor înăuntrul moleculei, precum și despre „mecanismul“ reacțiilor chimice.

Chimiștii sovietici dețin prioritatea în ceea ce privește confirmarea și dezvoltarea teoriei lui

Butlerov; ei se sprijină pe această teorie în lupta lor împotriva idealistei *teorii a rezonanţei* (vezi). Teoria lui Butlerov şi realizările sale pe cale sintetică au dat o lovitură definitivă concepţiei idealiste despre „forţa vitală“ care ar acţiona în organismul viu şi ar fi singura cauză care poate produce sinteza compuşilor organici. În problemele filozofice generale, care nu sînt legate de chimie, Butlerov a fost un idealist, un propagator al spiritismului. Dar propagarea spiritismului, care a exercitat o influenţă dăunătoare asupra unor cercuri de intelectuali, nu s-a răsfrînt asupra concepţiilor sale din domeniul chimiei, concepţii care au un caracter materialist spontan.

Butlerov a luptat pentru pregătirea organizată a tinerelor cadre ştiinţifice ruse, pentru întărirea şcolilor ştiinţifice ruse, pentru o organizare progresistă a învăţămîntului superior, precum şi pentru un învăţămînt superior pentru femei. El însuşi a înfiinţat o şcoală de chimişti ruşi. El s-a situat în fruntea profesorilor ruşi progresişti şi patrioţi în lupta lor împotriva politicii reacţionare a guvernului ţarist faţă de ştiinţă, împotriva ploconirii în faţa străinătăţii. Lucrările lui Butlerov sînt: „Despre structura chimică a substanţelor“ (1861), „Însemnătatea actuală a teoriei structurii chimice“ (1879), „Structura chimică şi «teoria înlocuirii»“ (1885) etc. (vezi *A. M. Butlerov*. Opere alese în legătură cu chimia organică, ed. rusă, 1951).

C

CABANIS Pierre Jean Georges (1757—1808) — filozof materialist francez, luminist, medic. Cabanis a făcut parte din şcoala care a aderat la fizica lui *Descartes* (vezi), în opoziţie cu metafizica acestuia, scria Marx. În persoana lui Cabanis, această şcoală, după precizarea lui Marx, a atins punctul culminant. Cabanis, contemporan al revoluţiei burgheze franceze din 1789—1794, girondin, a condamnat teroarea iacobină. Principala operă a lui Cabanis este „Raporturile dintre natura fizică şi morală a omului" (1797). Principala problemă a cercetărilor sale filozofice a fost fiziologia. El considera că conştiinţa depinde în primul rînd de funcţiile fiziologice ale omului, de activitatea organelor lui interne. În raţionamentele lui Cabanis despre gîndire se vădeşte îndepărtarea de la teoriile materialiştilor francezi spre materialismul vulgar. Astfel, el declară că creierul ar „secreta" în mod organic gîndirea, întocmai cum ficatul secretă fierea. Cabanis socotea că ştiinţele naturii constituie baza ştiinţei despre societate; medicina şi fiziologia sînt chemate să schimbe moravurile societăţii. Cunoaşterea structurii şi activităţii organismului omenesc este, după părerea lui Cabanis, cheia pentru înţelegerea fenomenelor sociale şi a schimbărilor lor. Spre sfîrşitul vieţii, Cabanis a devenit vitalist, recunoscînd existenţa de sine stătătoare a sufletului.

CABET Etienne (1788—1856) — socialist utopist francez; după restaurarea Bourbonilor a devenit membru al societăţii secrete a carbonarilor, iar în 1830 a participat activ la revoluţia din iulie. Prin convingerile sale filozofice este idealist. După ce a citit „Utopia" lui T. *Morus* (vezi) şi a cunoscut activitatea lui R. *Owen* (vezi), Cabet a trecut pe poziţiile socialismului utopic. El a scris romanul fantezist „Călătorie în Icaria" (1840), în care demonstra superioritatea societăţii socialiste asupra celei capitaliste. El era pentru desfiinţarea proprietăţii private, pentru comunitatea averii. Ca şi Owen, Cabet s-a ridicat împotriva luptei revoluţionare a proletariatului, fiind pentru propagarea paşnică a socialismului şi pentru reforme treptate, care exclud răsturnarea prin violenţă a puterii burgheziei. Iată dece o dată cu creşterea mişcării muncitoreşti poziţia lui Cabet a căpătat un caracter tot mai dăunător şi mai reacţionar. Ideile lui Cabet despre socialism şi comunism reflectau prejudecățile lui mic-burgheze. Astfel, de pildă, Cabet încerca să demonstreze că situația lipsită de drepturi a femeii în societate este normală; după părerea lui, familia burgheză este nucleul de bază al societății socialiste. Urmînd sfatul lui Owen, Cabet a plecat în America, unde a întemeiat o „colonie comunistă" — „Icaria". Din această fantezie nu a ieșit însă nimic. Ca și toți utopiștii, Cabet și-a construit planuri și proiecte lipsite de orice bază, care s-au soldat în mod inevitabil cu un eșec. Cabet s-a bucurat un timp de popularitate în rîndurile muncitorilor, ceea ce se explică exclusiv prin lipsa de maturitate a mișcării muncitorești. Marx scrie că Cabet s-a bucurat de popularitate, dar că a fost cel mai „superficial reprezentant al comunismului".

„CAIETE FILOZOFICE" — caiete ale lui V.I.Lenin cu privire la filozofie, care formează conținutul celui de-al IX-lea și de-al XII-lea volum al „Culegerilor din Lenin" și care au apărut pentru prima oară în ediție separată în 1933. „Caietele filozofice" ale lui V.I. Lenin conțin extrase ample făcute de V. I. Lenin (în special între anii 1914 și 1916) din diferite lucrări filozofice. În afară de conspectele operelor citite, Lenin face observații critice, concluzii și generalizări extrem de importante. În „Caiete filozofice" există conspectele următoarelor cărți: Marx și Engels — „Sfînta familie", Ludwig Feuerbach — „Prelegeri despre esența religiei", Hegel — „Știința logicii", „Prelegeri despre filozofia istoriei" și „Prelegeri despre istoria filozofiei", Lassalle — „Filozofia lui Heraclit cel Obscur din Efes" și Aristotel — „Metafizica". Un mare interes prezintă fragmentul din „Caiete filozofice" intitulat „În jurul problemei dialecticii". În acest fragment, Lenin expune într-o formă concisă esența dialecticii materialiste. „Caietele filozofice" conțin de asemenea note cu privire la o serie de cărți despre științele naturii. În conspectul cărții lui Marx și Engels „Sfînta familie", Lenin menționează critica făcută de ei filozofiei idealiste a lui *Hegel* (vezi) și a *tinerilor hegelieni* (vezi). Lenin arată că în „Sfînta familie" Marx se apropie deja de socialismul științific. În conspectul cărții lui Feuerbach „Prelegeri despre esența religiei", Lenin arată deosebirea fundamentală dintre materialismul lui Marx și Engels și materialismul lui *Feuerbach* (vezi). Conspectele făcute de Lenin la cărțile lui Hegel constituie un model de critică combativă a dialecticii idealiste hegeliene. La fiecare problemă Lenin arată deosebirea fundamentală dintre dialectica marxistă și dialectica idealistă și avertizează împotriva abordării necritice a dialecticii hegeliene. În conspecte se vede cu toată claritatea atitudinea partinică a lui Lenin față de filozofie, pasiunea revoluționară și intransigența sa în criticarea laturilor reacționare ale filozofiei lui Hegel. Totodată Lenin relevă și ceea ce este de preț și just în dialectica lui Hegel, arată calea spre înțelegerea ei materialistă: „În general caut să-l citesc pe Hegel în chip materialist: filozofia lui Hegel este materialism cu capul în jos (după Engels) — adică exclud mai ales pe dumnezeu, absolutul, ideea pură etc." (ed. rusă, pag. 78). Conținutul rațional al filozofiei lui Hegel, spune Lenin, constă în teoria automișcării, a dezvoltării eterne prin lupta contrariilor.

Tema centrală a „Caietelor filozofice“ este dialectica. Lenin dezvoltă și concretizează aici teoria dialecticii materialiste. În „Caiete filozofice“ sînt date o serie de definiții profunde ale dialecticii, care dezvăluie sub toate aspectele esența metodei dialectice. De o mare importanță pentru dezvoltarea filozofiei sînt indicațiile lui Lenin cu privire la unitatea dintre dialectică, logică și teoria cunoașterii. În opoziție cu idealiștii și metafizicienii, care rup legile gîndirii de legile lumii obiective, care consideră logica ca fiind o teorie a formelor goale ale gîndirii, Lenin arată că gîndirea reflectă lumea obiectivă, că legile gîndirii corespund legilor naturii. „Caietele filozofice“ constituie un izvor de idei extrem de profunde în toate problemele filozofiei. Aici este făcută critica agnosticismului lui *Kant* (vezi), critica logicii metafizice, este dată definiția marxistă a logicii și a categoriilor ei, este caracterizat procesul dialectic al cunoașterii, este explicată sub toate aspectele esența dialecticii și elementele ei de bază. „Caietele filozofice“ conțin o serie de indicații foarte importante ale lui Lenin în problema creării unui sistem de dialectică materialistă. De o importanță deosebită în această privință sînt indicațiile lui Lenin asupra coincidenței în logică a istoriei gîndirii și a legilor gîndirii, asupra necesității de a generaliza din punct de vedere filozofic istoria tehnicii, a științelor naturii, istoria dezvoltării intelectuale a copilului, istoria dezvoltării animalelor etc. Un mare interes prezintă conspectul cărții lui Hegel „Prelegeri despre istoria filozofiei“. În observațiile sale în legătură cu această lucrare, Lenin arată că istoria filozofiei este istoria luptei dintre materialism și idealism, și critică cu asprime pe Hegel pentru încercarea lui de a diminua materialismul și de a preamări concepțiile idealiste-clericale ale vechilor filozofi (*Platon* — vezi etc.). În observațiile asupra cărții despre științele naturii, Lenin biciuiește încercările de a transpune idealismul în științele naturii, demască caracterul de clasă al acestor încercări.

„Caiete filozofice“ reprezintă un model de dezvoltare creatoare a dialecticii materialiste și dau în multe privințe un program pentru activitatea ulterioară în domeniul filozofiei marxiste. Totodată la citirea „Caietelor filozofice“ nu trebuie pierdut din vedere faptul că ele sînt alcătuite din notițe făcute de Lenin pentru sine și pe care el nu le-a pregătit pentru tipar.

CALITATE ȘI CANTITATE — noțiuni filozofice care reflectă laturi importante ale obiectelor și proceselor. Calitatea este definirea esențială a unui obiect, în virtutea căreia el este obiectul dat, și nu altul. În natură și în societate totul este într-o permanentă mișcare, dezvoltare, totdeauna moare ceva și se naște ceva. Dar de aici nu rezultă că obiectele și fenomenele nu au un anumit conținut, o anumită formă de existență, că ele sînt instabile. Definirea lor calitativă este ceea ce le face stabile, ceea ce delimitează obiectele și creează diversitatea concretă a naturii. De aceea dialectica marxistă se ridică cu hotărîre împotriva teoriilor mecaniste, care neagă calitatea obiectelor ca fiind o definire obiectivă a acestora și care reduc întreaga diversitate a lumii la deosebiri pur cantitative. Această reducere face să dispară specificul calitativ al obiectelor și deschide porțile pentru tot felul de concepții antiștiințifice, potrivit cărora dezvoltarea este numai o schimbare pur cantitativă, care nu necesită salturi, forme revoluţionare de luptă împotriva vechiului etc. Aşa sînt, de pildă, concepţiile reformiştilor, care consideră că numai o schimbare cantitativă a capitalismului, prin reforme mărunte şi schimbări neînsemnate în legislaţie, fără o radicală schimbare calitativă, fără revoluţie şi instaurarea dictaturii proletariatului, poate duce „cîndva" la apariţia socialismului. Or, capitalismul şi socialismul, ca moduri sociale de producţie, sînt diametral opuse unul altuia prin definirea lor calitativă. Lor le sînt proprii diferite legi de dezvoltare, şi tocmai din această cauză ele sînt diametral opuse în ceea ce priveşte calitatea, iar trecerea de la un mod la altul, de la capitalism la socialism, este posibilă numai în urma sfărîmării radicale a orînduirii vechi, capitaliste, în urma nimicirii revoluţionare a acestei orînduiri şi a statornicirii orînduirii noi, socialiste.

Noţiunea de calitate are de aceea o uriaşă importanţă teoretică. Cunoaşterea ştiinţifică trebuie să stabilească în primul rînd definirea calitativă a fenomenelor studiate, adică să scoată la iveală particularităţile care le sînt proprii şi care le deosebesc de alte fenomene. Fără să stabilim calitatea obiectelor, nu putem explica legile dezvoltării lor. Pentru ştiinţă este important în primul rînd nu ceea ce uneşte obiectele, ci ceea ce deosebeşte pe unul de celălalt. Tăgăduirea definirii calitative a lucrurilor, a fenomenelor duce la o afirmaţie idealist-subiectivistă, şi anume că întreaga diversitate a lumii este numai rezultatul senzaţiilor subiectului. Aşa este, de pildă, teoria despre calităţile primare şi secundare, după care numai întinderea, volumul, figura obiectelor sînt obiective, iar culoarea, mirosul, sunetul, gustul etc. sînt subiective. O asemenea concepţie este în totală contradicţie cu realitatea.

Calitatea lucrurilor şi fenomenelor nu este veşnică, ea este supusă schimbării. Metafizicianul îşi închipuie dezvoltarea ca o mişcare care se săvîrşeşte în limitele aceloraşi calităţi, care exclude orice apariţie a noului, orice nimicire a vechiului. Aşa sînt, de pildă, concepţiile antiştiinţifice ale weismannist-morganiştilor asupra dezvoltării naturii vii, concepţiile virchowienilor asupra celulei etc. În opoziţie cu aceasta, metoda dialectică consideră că procesul de dezvoltare trebuie înţeles nu ca o mişcare în cerc, ci ca o mişcare ascendentă, ca o trecere de la vechea stare calitativă la o nouă stare calitativă, ca o dezvoltare de la simplu la complex, de la inferior la superior. Noua stare calitativă survine în urma unei treceri în salturi de la o stare la alta, survine nu în mod întîmplător, ci pe bază de legi necesare, în urma acumulării de schimbări cantitative imperceptibile şi treptate. De aceea materialismul dialectic analizează problema trecerii de la o stare calitativă la alta în strînsă legătură cu problema schimbărilor cantitative ale obiectelor şi proceselor. Calitatea obiectului nu există în afara definirii lui cantitative. Laturile calitative şi cantitative ale obiectului constituie o unitate.

Latura cantitativă a obiectului exprimă gradul, nivelul sau de dezvoltare. Calitatea obiectului se află în strînsă legătură şi dependenţă de latura lui cantitativă. Astfel, de pildă, elementele chimice calitativ diferite se deosebesc între ele printr-o compoziţie cantitativă diferită: nucleul atomului de hidrogen, de pildă, este alcătuit dintr-un proton şi în jurul nucleului gravitează un electron; nucleul atomului de uraniu este alcătuit din 92 de protoni şi 146 de neutroni, iar în jurul nucleului gravitează 92 de electroni. Dependenţa calităţii obiectelor şi fenomenelor de latura lor cantitativă se poate vedea şi din exemple din viaţa socială. Nivelul productivităţii muncii, nivelul dezvoltării forţelor de producţie are, în ultimă instanţă, o importanţă hotărîtoare pentru apariţia şi existenţa unei formaţiuni social-economice sau a alteia. Astfel, orînduirea comunei primitive se bazează pe nivelul scăzut al productivităţii muncii şi al forţelor de producţie. Creşterea producţiei, a productivităţii muncii a subminat dinăuntru această orînduire, a dus la diviziunea socială a muncii, la apariţia proprietăţii private, la apariţia claselor. A luat naştere o formaţiune social-economică calitativ nouă, cea sclavagistă. Victoria comunismului depinde de crearea unui nivel mai înalt al productivităţii muncii decît cel care a fost atins în capitalism.

Dacă nu poate fi ruptă latura calitativă de cea cantitativă, nici schimbările cantitative nu pot fi cercetate în afara legăturii cu schimbările calitative, cum fac metafizicienii, pentru care dezvoltarea este o simplă creştere cantitativă. Metoda metafizică cantitativă în studierea realităţii istorice a fost caracteristică, de pildă, narodnicilor. Aceştia din urmă considerau că ţăranii, şi nu muncitorii, trebuie să înfăptuiască revoluţia socialistă în Rusia, pentru că în deceniul al nouălea al secolului trecut numărul ţăranilor era de zeci de milioane, pe cînd muncitorii constituiau un număr restrîns. Narodnicii comparau numărul ţăranilor cu cel al muncitorilor, ignorînd complet esenţa socială, calitativă a acestor două clase, ignorînd legile procesului istoric. Dar, ca clasă, ţărănimea se descompunea, pe cînd proletariatul ca clasă se dezvolta, devenind o puternică forţă istorică şi politică.

Aşadar, metoda marxistă cere ca laturile cantitative şi calitative ale obiectelor şi proceselor, schimbările cantitative şi calitative să fie cercetate în strînsa lor legătură şi interacţiune. Cunoaşterea dialecticii interacţiunii lor are o mare importanţă pentru înţelegerea ştiinţifică a esenţei dezvoltării. (Vezi şi *Măsură*; *Trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative*; *Salt*; *Evoluţie şi revoluţie*.)

CALITĂŢI PRIMARE ŞI CALITĂŢI SECUNDARE ALE OBIECTELOR. — Unii materialişti din perioada premarxistă (de exemplu *Locke* — vezi) considerau calităţi sau proprietăţi primare ale obiectelor întinderea, mişcarea, forma, volumul etc., iar calităţi secundare — culoarea, sunetul, mirosul, gustul etc. Ei considerau calităţile primare ale obiectelor ca fiind obiective, independente de percepţiile omului şi menţinîndu-se oricare ar fi schimbarea suferită de obiect, iar calităţile secundare le considerau ca fiind subiective, atribuite, chipurile, obiectului prin intermediul organelor de simţ de către subiectul care cunoaşte. Această teză greşită a lui Locke despre caracterul subiectiv al aşa-numitelor calităţi secundare a permis idealistului *Berkeley* (vezi) să considere subiective atît calităţile primare cît şi cele secundare şi, astfel, să nege complet existenţa obiectivă a lucrurilor materiale. Materialismul dialectic respinge împărţirea idealistă a calităţilor în calităţi primare şi calităţi secundare, considerînd că toate calităţile lucrurilor sînt proprii lucrurilor înseşi, că ele sînt obiective. Materialismul dialectic afirmă că justeţea reflecțării în conștiința omului a calităților obiective ale lucrurilor este verificată de practică, de experiență.

CALVINISM — vezi *Protestantism.*

CAMPANELLA Tomaso (1568—1639) — comunist-utopist italian. De foarte tînăr intră într-o mănăstire dominicană unde studiază filozofia. Sub influența operelor italianului Telesio, filozof al naturii (1508—1588), Campanella trece în tabăra adversarilor învățăturii scolasticizate de clerici a lui *Aristotel* (vezi). În 1591, Campanella își editează la Neapole lucrarea sa „Filozofia demonstrată prin simțuri“, îndreptată împotriva filozofiei medievale. Diîn cauza scrierilor sale, Campanella a fost arestat și, deși a fost curînd eliberat din închisoare, asupra lui a planat totuși amenințătoare suspiciunea inchiziției. Criticînd gîndirea scolastică, Campanella îndeamnă la cunoașterea experimentală, la studierea naturii. Campanella considera întreaga natură ca fiind însuflețită, ca fiind un organism viu. La Campanella, tendința materialistă a filozofiei naturii se îmbină încă cu rămășițe ale gîndirii scolastice, de care el nu s-a debarasat în întregime. Campanella a fost un patriot și un om politic progresist. Italia se afla în acel timp sub jugul stăpînirii spaniole, și Campanella s-a încadrat în lupta împotriva jugului spaniol, a devenit conducătorul unei organizații secrete care își propunea să elibereze Italia. În urma unei trădări organizația a fost nimicită, iar Campanella a stat în închisoare 27 de ani, unde a scris celebra sa operă „Cetatea soarelui“, publicată pentru prima oară în 1623. În această operă, el și-a expus visul despre o orînduire comunistă utopică.

Campanella este unul dintre primii comuniști-utopiști. El susținea ideea egalității politice și economice a oamenilor. E adevărat că acest principiu nu a fost dezvoltat în mod consecvent de Campanella; în „Cetatea soarelui“ forța conducătoare este numai intelectualitatea, „casta înțelepților“. În cartea sa, Campanella critică societatea exploatatoare, în care „mizeria extremă îi face pe oameni ticăloși, vicleni, șireți, hoți, perfizi, renegați, mincinoși, sperjuri etc., iar bogăția îi face aroganți, înfumurați, ignoranți, trădători, palavragii, mincinoși, lăudăroși, insensibili, profitori etc.“. Campanella a susținut cu o genială perspicacitate ideea că, în societatea unde nu va exista proprietate privată, inegalitate socială și asuprire, se vor crea premisele unei înfloriri fără precedent a științei, tehnicii și artei. Pentru a-și ușura munca și pentru a crea o abundență de produse, locuitorii Solariului (Cetății soarelui) folosesc o tehnică perfecționată în toate domeniile producției. Pentru cetățenii Cetății soarelui, pentru omul eliberat munca a devenit o necesitate organică; „de aceea, fiecare cetățean, în orice funcție ar fi numit, o îndeplinește ca pe o muncă de mare cinste. Ei... nu au sclavi: se servesc absolut singuri și chiar cu prisosință“. Idealul comunist al lui Campanella era expresia stării de spirit și a aspirațiilor populației sărace de la orașe și sate și intelectualilor simpli din Italia de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Campanella a fost un gînditor solitar, ideea lui utopistă despre viitoarea orînduire dreaptă era numai o supoziție, un vis, nefiind bazată pe cunoașterea legilor reale ale dezvoltării societății. În lucrarea „Ateismul înfrînt“, sub forma unei critici făcute *ateismului* (vezi), Campanella a dat o lovitură simţitoare religiei şi în special castei clerului.

„CAPITALUL" — principala lucrare a lui K. Marx, nemuritoarea operă care a constituit o revoluţie deplină în concepţiile asupra societăţii omeneşti şi a pus socialismul pe o bază ştiinţifică. „Capitalul" este „cea mai mare operă de economie politică a secolului nostru" (*Lenin*, vol. 2, ed. rom., pag. 11). Marx a numit „Capitalul" opera vieţii sale. Marx a început să lucreze la „Capitalul" pe la mijlocul deceniului al cincelea al secolului trecut şi a lucrat la el pînă la moarte. Primul volum din „Capitalul" a apărut în 1867. Marx scria despre „Capitalul": „Aceasta este, fără îndoială, cea mai teribilă ghiulea din cîte au fost azvîrlite vreodată în capul burgheziei (inclusiv al proprietarilor de pămînt)" (*Marx* şi *Engels*, Scrisori despre „Capitalul", pag. 111). Următoarele volume au apărut după moartea lui Marx, fiind pregătite pentru tipar de Engels: volumul al II-lea în 1885, volumul al III-lea în 1894. Prima traducere a „Capitalului" în limbi străine a fost traducerea în limba rusă. Traducerea primului volum al „Capitalului", începută de G. Lopatin şi terminată de N. Danielson, a apărut în 1872. Primul volum se ocupă cu analiza procesului de producţie al capitalului, al II-lea volum cu analiza procesului circulaţiei, al III-lea volum cu analiza producţiei capitaliste luate în ansamblu. Marx a făcut o analiză cuprinzătoare a modului de producţie capitalist ca formaţiune social-economică, a descoperit legile apariţiei, dezvoltării şi pieirii ei. „Capitalul" reprezintă „un model de analiză ştiinţifică făcută după metoda materialistă, analiză a unei formaţiuni sociale din cele mai complicate, model recunoscut de toată lumea şi neîntrecut de nimeni" (*Lenin*, Ce sînt „prietenii poporului" şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor?, ed. a II-a rom., pag. 19).

Chiar în persoana celor mai buni reprezentanţi ai săi, economia politică burgheză considera orînduirea capitalistă ca fiind o formă veşnică, „firească" a societăţii. Prin „Capitalul" său, Marx a fundamentat fără putinţă de tăgadă teza că relaţiile sociale capitaliste reprezintă o formă *istorică, trecătoare* a producţiei sociale. Această formă apare ca o lege naturală pe o anumită treaptă a dezvoltării sociale, dar tot pe baza unor legi trebuie să piară în focul revoluţiei proletare, cedînd locul său unor forme de viaţă socială noi, mai progresiste. Criticii capitalismului — socialiştii utopişti — visau să izbăvească omenirea de jugul capitalist, inventau scheme şi reţete fanteziste. Ei nădăjduiau să traducă aceste scheme în viaţă, convingînd pe oameni, şi în primul rînd clasele dominante, de justeţea şi utilitatea acestor scheme. Prin „Capitalul", Marx „a pus capăt concepţiei că societatea ar fi un agregat mecanic de indivizi, care ar îngădui orice modificări iniţiate de voinţa autorităţilor (sau, ceea ce este acelaşi lucru, de voinţa societăţii şi a guvernului) şi care ar apărea şi s-ar transforma în mod întîmplător, situînd pentru prima oară sociologia pe un teren ştiinţific, stabilind noţiunea formaţiunii social-economice ca totalitate a relaţiilor respective de producţie, stabilind că dezvoltarea acestor formaţiuni constituie un proces istorico-natural" (*Lenin*, Ce sînt „prietenii poporului" şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor?, ed. a II-a rom., pag. 17—18).

Marx a descoperit *legea economică a mişcării* societăţii capitaliste şi a arătat că comunismul este un stadiu viitor inevitabil al dezvoltării sociale, a cărui venire este pregătită de întreaga istorie a omenirii, de legile interne obiective de dezvoltare a capitalismului însuşi. Marx a arătat care sînt factorii materiali, forţele sociale, care duc orînduirea capitalistă la pieire. El a arătat că, în anumite limite şi într-o anumită etapă istorică, modul de producţie capitalist este un mod progresist, întrucît relaţiile de producţie capitaliste, fiind în această etapă în deplină concordanţă cu forţele de producţie ale capitalismului, stimulează dezvoltarea acestora şi totodată dezvoltarea lor mult mai rapidă decît dezvoltarea care a avut loc în alte formaţiuni sociale care au precedat capitalismul. Dar această dezvoltare a forţelor de producţie se realizează, în primul rînd, cu preţul unei risipe prădalnice a principalei forţe de producţie — forţa de muncă a proletariatului —, precum şi a forţelor naturii; în al doilea rînd, această dezvoltare are un caracter unilateral, înfăptuindu-se în mod extrem de inegal, împiedicînd dezvoltarea unei serii de ramuri de producţie; şi, în al treilea rînd, ea este fatală pentru capitalism, deoarece intră într-o contradicţie de neîmpăcat cu relaţiile de proprietate privată, devine incompatibilă cu aceste relaţii, impune trecerea la alte relaţii sociale, mai progresiste. Capitalismul se transformă din ce în ce mai mult în cătuşe pentru forţele de producţie în dezvoltare. Dezvoltarea forţelor de producţie ale societăţii capitaliste are ca urmare faptul că producţia capătă un caracter social. Această socializare a muncii în capitalism este exprimată în primul rînd prin faptul că, pe măsură ce înăuntrul societăţii diviziunea muncii se dezvoltă, munca fiecărui individ în parte devine o părticică din ce în ce mai puţin independentă din munca întregii societăţi. Această socializare este exprimată şi prin faptul că, sub presiunea legilor sale interne, producţia capitalistă se concentrează în întreprinderi mari şi foarte mari. Dezvoltarea formelor de cooperaţie a muncii în sistemul capitalist şi, în special, folosirea mereu crescîndă a maşinilor au ca rezultat înlăturarea micilor capitalişti. Capitaliştii mari şi foarte mari acaparează în mîinile lor o parte tot mai mare din producţia socială. Această socializare a producţiei este o socializare specific *capitalistă*. Ea nu este legată de desfiinţarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, ci de continua întărire a acesteia. Ca urmare a acestui proces creşte şi se ascute tot mai mult contradicţia fundamentală a societăţii capitaliste — contradicţia dintre caracterul social al producţiei şi forma privată capitalistă de însuşire a rezultatelor producţiei (contradicţie care se exprimă printre altele prin crizele de supraproducţie). În acelaşi timp însă se ascut toate contradicţiile societăţii capitaliste.

În teoria sa despre plusvaloare, Marx scoate la iveală esenţa exploatării capitaliste a muncitorilor salariaţi, adevăraţi creatori ai tuturor bogăţiilor societăţii burgheze. Lenin a spus că această teorie este piatra unghiulară a teoriei economice a lui Marx. Prin teoria sa despre plusvaloare, Marx a descoperit baza existenţei claselor din societatea capitalistă, a scos la iveală însăşi esenţa exploatării capitaliste, ascunsă cu atîta zel de economia politică burgheză. Muncitorul lucrează pentru capitalist, vînzînd acestuia forţa sa de muncă, care, de regulă, este plătită sub valoarea ei în formă de salariu. El creează însă valori mult mai mari. Întreaga diferenţă dintre valoarea mărfii creată de muncitor şi salariul său este însuşită de clasa capitaliştilor sub forma plusvalorii, aceasta formînd baza tuturor felurilor de venit capitalist: profit, procente, rentă, impozite. Întreaga clasă a capitaliştilor se opune proletariatului ca un exploatator colectiv, ca o clasă unitară, a cărei întreagă existenţă se bazează pe însuşirea plusvalorii. Goana capitalului după plusvaloare duce la o permanentă creştere a gradului de exploatare a muncii în capitalism. Prelungirea zilei de muncă, exploatarea cruntă a muncii femeilor şi copiilor, distrugerea forţei de muncă, schilodirea fizică a milioanelor de muncitori — iată mijloacele la care recurge capitalul pentru a-şi satisface lăcomia de lup pentru supramuncă.

Folosirea maşinilor, dezvoltarea forţelor de producţie nu constituie pentru capital un mijloc de economisire a muncii, ci un mijloc de sporire a ratei plusvalorii. Pe măsură ce capitalismul se dezvoltă, exploatarea clasei muncitoare creşte, situaţia ei se înrăutăţeşte. Dezvoltarea relaţiilor capitaliste şi folosirea maşinilor în societatea capitalistă duc la apariţia şomajului, la crearea unei armate de rezervă a muncii. Aceasta constituie surplusul forţei de muncă, care exercită o permanentă presiune asupra pieţei muncii şi permite capitalistului să reducă salariile, să le stabilească sub valoarea forţei de muncă. Muncitorul se pauperizează atît relativ, cît şi absolut. „...Acumularea de bogăţie la un pol este deci, în acelaşi timp, acumulare de mizerie, de chinuri de muncă, de robie, de ignoranţă, de brutalizare şi de degradare morală la celălalt pol, adică la clasa care *îşi produce propriul său produs sub formă de capital*" (*Marx*, „Capitalul", vol. I, ed. a II-a rom., pag. 578). Dezvoltarea capitalismului nu deschide clasei muncitoare nici o perspectivă de îmbunătăţire a situaţiei sale în cadrul orînduirii capitaliste. Tocmai de aceea proletariatul este clasa ale cărei interese sînt îndreptate direct împotriva bazelor orînduirii capitaliste şi cer lichidarea acestor baze. Totodată, „mărind dependenţa muncitorilor de capital, orînduirea capitalistă creează forţa grandioasă a muncii unite" (*Lenin*, Trei izvoare şi trei părţi constitutive ale marxismului, ed. rom., pag. 10). În cursul concentrării şi centralizării producţiei capitaliste, se produce o continuă creştere a numărului proletarilor salariaţi pe seama micilor proprietari ruinaţi şi îndeosebi a ţăranilor ruinaţi de capitalism. Proletariatul creşte numericeşte şi se dezvoltă. Muncitorii sînt concentraţi într-un număr tot mai mare şi în mase tot mai unite între zidurile marilor întreprinderi capitaliste. Astfel capitalismul însuşi generează în decursul dezvoltării sale acea forţă socială care îl va duce la pieire. Cucerind puterea pe calea revoluţiei, proletariatul îşi instaurează dictatura şi expropriază pe expropriatori.

Marx a arătat de asemenea situaţia fără de ieşire, în condiţiile capitalismului, a maselor de mici proprietari şi în special a ţărănimii cu gospodărie mică, care este crunt exploatată de către capital. Capitalismul aduce masei principale de mici proprietari o inevitabilă ruinare, transformarea lor în proletari. „...Marx — cel mai principial marxist dintre toţi marxiştii — sfătuia în mod stăruitor Partidul comunist să nu piardă din vedere ţărănimea, s-o cîştige de partea proletariatului, asigurîndu-şi sprijinul ei în viitoarea revoluţie proletară" (*Stalin*, vol. 5, ed. rom., pag. 360). Legea apariției, dezvoltării și pieirii societății capitaliste, descoperită de Marx, nu înseamnă de fel că istoria va duce omenirea spre comunism fără luptă de clasă și în afara ei. Legea dezvoltării capitalismului, ca și a oricărei societăți antagoniste, este creșterea și ascuțirea contradicțiilor sale, creșterea și ascuțirea luptei de clasă. Cunoașterea legilor obiective de dezvoltare a capitalismului dă posibilitate proletariatului să-și îndrepte pe făgașul revoluției lupta împotriva orînduirii capitaliste, să-și cunoască dușmanii, să-și găsească aliați și să pășească cu încredere spre victorie, spre instaurarea dictaturii sale. „Capitalul" dă o cuprinzătoare fundamentare necesității istorice a dictaturii proletariatului și inevitabilității victoriei ei în urma revoluției socialiste victorioase. Învățătura lui Marx a dat proletariatului din întreaga lume putința să înțeleagă propriul său rol istoric, i-a arătat căile și metodele luptei împotriva capitalismului și ale victoriei asupra lui.

„Capitalul" lui Marx nu este numai o lucrare economică, ci și o măreață operă istorică și filozofică. În „Capitalul" este dată o profundă fundamentare a teoriei materialismului istoric aplicată în primul rînd la cercetarea sub toate aspectele a unei anumite formații social-economice — capitalismul. „Capitalul" este de asemenea un model neîntrecut de elaborare și aplicare a dialecticii materialiste la studiul societății omenești. Subliniind importanța filozofică a „Capitalului", Lenin scria: „În «Capitalul» sînt aplicate la o singură știință logica, dialectica și teoria materialistă a cunoașterii" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 215). În concordanță deplină cu realitatea, Marx a analizat în „Capitalul" modul de producție capitalist nu ca ceva veșnic și imuabil, ci ca un mod de producție care apare și se dezvoltă istoricește, pregătind în mod necesar condițiile pieirii sale. Arătînd că izvorul dezvoltării modului de producție capitalist îl constituie contradicțiile proprii lui, Marx face o profundă analiză a felului în care aceste contradicții cresc, se ascut, a felului în care întreaga desfășurare a capitalismului creează premise obiective pentru pieirea sa inevitabilă. În „Capitalul", pe baza analizei formațiunii capitaliste, a fost elaborată teoria marxistă a cunoașterii. „Capitalul" constituie îmbinarea unui profund caracter științific cu intransigența partinică față de toți dușmanii proletariatului. Subtitlul „Capitalului" — „Critica economiei politice" — corespunde pe deplin conținutului teoretic al „Capitalului". Concomitent cu cercetarea legilor capitalismului, în „Capitalul" este făcută și o critică științifică a economiei politice burgheze. În „Capitalul" este demonstrat în mod științific crahul inevitabil al capitalismului și înlocuirea lui pe cale revoluționară cu societatea socialistă.

Din momentul apariției „Capitalului" și pînă în zilele noastre, știința burgheză și lacheii reformiști ai capitalismului duc o luptă neîmpăcată împotriva „Capitalului", denaturîndu-l în mod calomnios. Dar întreaga experiență a istoriei omenirii, a istoriei luptei de clasă din momentul apariției „Capitalului" au confirmat pe deplin ideile geniale din această operă.

CARTESIANISM — doctrina filozofică a lui *Descartes* (vezi) și a adepților săi. Denumirea provine de la Cartesius — numele latinizat al filozofului. Școala cartesiană s-a scindat în două doctrine opuse una celeilalte: una progresistă, care a aderat la concepția materialistă mecanistă despre natură a lui Descartes — Le Roy, *La Mettrie* (vezi), *Cabanis* (vezi) — și una reacționară, care a aderat la metafizica idealistă a lui Descartes — Delaforge, *ocazionalism* (vezi), *Malebranche* (vezi).

CARUS Lucretius (99—55 î. e. n.) — poet filozof materialist de seamă roman. În lucrarea sa „Despre natura lucrurilor", Lucretius expune într-o formă poetică filozofia materialismului atomist. În deplină concordanță cu filozofii greci *Democrit* (vezi) și *Epicur* (vezi), el enunță principiile fundamentale ale materialismului: în lume nu există nimic în afara materiei, care există veșnic, care este alcătuită din mici particule indivizibile — atomii. După părerea lui Lucretius, universul este infinit și este alcătuit dintr-un număr infinit de lumi, care iau naștere necontenit, care se dezvoltă și pier. Lucretius combate teoria idealiștilor și a pontifilor religiei, după care lumea ar fi creată de divinitate. „Nici un lucru nu se creează vreodată din nimic prin voința zeilor" — a spus el.

Potrivit concepției lui Lucretius, întreaga diversitate a lucrurilor din lume reprezintă doar o diversitate de asociere a particulelor materiei, a atomilor. Distrugerea lucrurilor nu este decît separarea atomilor. Nici un atom nu poate fi distrus. Condiția de bază a formării lucrurilor din natură este, după părerea lui Lucretius, existența vidului. Materia și vidul formează o unitate, fără de care este imposibilă mișcarea și, prin urmare, asocierea și separarea atomilor. În problemele teoriei cunoașterii, Lucretius s-a situat pe poziția posibilității cunoașterii lumii obiective. Izvorul de cunoaștere a lumii exterioare îl constituie percepțiile senzoriale. Atomii, fiind variați ca formă (sferică, unghiulară, zgrunțuroasă, netedă etc.), exercită o influență asupra organelor de simț ale omului, provocînd diferite senzații. Simțurile constituie un fel de instrument al gîndirii, fără ele nu este posibilă cunoașterea.

„Căci nu numai judecata s-ar prăbuși în întregime, ci și viața însăși ar pieri dacă nu mai cutezăm să ne încredem în simțurile noastre.."

Lucretius critica prejudecățile religioase: după părerea lui, religia este izvorul nelegiuirilor săvîrșite de oameni. Rădăcinile religiei rezidă în frica omului în fața fenomenelor necunoscute ale naturii: frica a creat primii zei pe pămînt. Crezînd că este suficient să explici omului cauzele adevărate ale fenomenelor naturii pentru ca prejudecățile religioase să dispară, Lucretius a acordat o mare atenție în poemul său „Despre natura lucrurilor" descrierii fenomenelor naturii (tunetul, fulgerul, ploaia etc.). Filozofia materialistă a lui Lucretius și ateismul său au contribuit la răspîndirea științei și au exercitat o influență uriașă asupra întregii dezvoltări ulterioare a materialismului. Giordano *Bruno* (vezi), Vanini, *Gassendi* (vezi) reînvie materialismul atomist al lui Epicur și Lucretius. Și materialiștii francezi din secolul al XVIII-lea apreciau foarte mult filozofia materialistă a lui Carus Lucretius. *N. G. Cernîșevski* (vezi) prețuia de asemenea foarte mult pe filozoful roman. Prin concepțiile sale politice, Lucretius a fost un ideolog al democrației sclavagiste, el a luptat împotriva aristocrației, dar a îndemnat pe sclavi la supunere. Dezvoltarea societății este, după părerea lui Lucretius, un proces progresiv. Izvorul acestei dezvoltări Lucretius îl vede în raţiune. Aşadar, concepţiile lui Lucretius despre societate sînt idealiste. Opera lui Carus Lucretius „Despre natura lucrurilor" reflectă nivelul cunoştinţelor şi ideile materialiste din acea epocă. Această carte a fost tipărită în limba rusă în cîteva ediţii. Ultima oară ea a fost editată de Academia de ştiinţe a U.R.S.S. în 1946.

CATEGORII (din grec. κατηγορία — indicaţie, determinare) sînt în filozofie noţiuni logice fundamentale care reflectă cele mai generale şi esenţiale legături şi relaţii ale obiectelor şi fenomenelor din realitate. Categoriile (de exemplu: cauzalitatea, necesitatea, conţinutul, forma şi altele) s-au format în procesul dezvoltării istorice a cunoaşterii pe baza practicii materiale în producţie şi a practicii sociale a oamenilor. Categoriile dau omului posibilitatea să cunoască mai profund realitatea care-l înconjoară. Procesul de cunoaştere a naturii şi istoriei nu este un simplu act mecanic de reflectare a realităţii în creierul omului. Cunoaşterea este un proces complex de formare a categoriilor, noţiunilor, legilor. „În faţa omului se află o *reţea* de fenomene ale naturii. Omul condus de instincte, sălbaticul, nu se desprinde din natură. Omul conştient se desprinde, categoriile sînt treptele acestei desprinderi, adică ale cunoaşterii lumii, punctele nodale din reţea, care îi ajută să cunoască natura şi s-o stăpînească" (*Lenin*, Caiete filozofice, ed. rusă, pag. 67).

Teoria marxistă despre categorii se deosebeşte radical de teoriile idealiste despre categorii. La *Kant* (vezi), de exemplu, categoriile sînt apriorice, adică forme veşnice ale gîndirii, date înainte de orice experienţă şi independent de ea. *Hegel* (vezi) cercetează categoriile în dezvoltarea lor dialectică, dar la el categoriile sînt trepte ale dezvoltării unei mistico-religioase idei absolute care creează lumea reală. În materialismul dialectic categoriile constituie reflectarea în conştiinţă a celor mai generale şi esenţiale aspecte ale naturii şi societăţii. Principalele categorii ale materialismului dialectic sînt: *materie* (vezi), *mişcare* (vezi), timp, spaţiu (vezi *Timp şi spaţiu*), calitate, cantitate (vezi *Calitate şi cantitate*), interdependenţă, contradicţie, *cauzalitate* (vezi), *necesitate* (vezi *Necesitate şi întîmplare*), *formă şi conţinut* (vezi), *esenţă şi fenomen* (vezi), *posibilitate şi realitate* (vezi) etc. Principalele categorii ale materialismului istoric sînt: modul de producţie (vezi *Modul de producţie a bunurilor materiale*), *formaţiune social-economică* (vezi), *forţe de producţie* (vezi) şi *relaţii de producţie* (vezi), *bază şi suprastructură* (vezi), clasă (vezi *Clase*), revoluţie (vezi *Revoluţie socială*) etc.

Categoriile materialismului dialectic şi materialismului istoric, ca şi ale oricărei alte ştiinţe, nu reprezintă un sistem închistat, invariabil de noţiuni fundamentale. O dată cu dezvoltarea realităţii obiective şi cu progresul cunoştinţelor ştiinţifice, numărul categoriilor ştiinţifice creşte şi conţinutul lor se îmbogăţeşte, ele apropiindu-se tot mai mult de reflectarea deplină şi multilaterală a lumii obiective. Exprimînd legăturile esenţiale din realitate, categoriile trebuie să fie în mod necesar la fel de mobile, de flexibile, de legate între ele ca şi obiectele şi procesele lumii materiale însăşi. Categoriile ştiinţifice nu pot fi privite ca imuabile, ca date o dată pentru totdeauna. De pildă, ar fi greşit să se ia o asemenea categorie economică cum este producţia de mărfuri în afara legăturii cu condiţiile istorice în care ea există. Un lucru este producţia de mărfuri în capitalism şi altceva este producţia de mărfuri în socialism. Producţia de mărfuri duce la capitalism dacă există proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, dacă forţa de muncă este o marfă, dacă există exploatare. Producţia de mărfuri care există în U.R.S.S. este o producţie de mărfuri de un fel deosebit. Ea există în condiţiile proprietăţii sociale asupra mijloacelor de producţie, în condiţiile inexistenţei exploatării omului de către om. Ea contribuie la întărirea socialismului, şi nu a capitalismului. Acest exemplu dovedeşte că dezvoltarea realităţii obiective poate şi trebuie să-şi găsească reflectarea nu în categorii metafizice, adică imuabile, ci în categorii care se dezvoltă dialectic.

Fiecare categorie reflectă o latură a lumii obiective. De aceea nu categoriile izolate care reflectă numai diferite aspecte ale acestei lumi, ci legătura dintre categorii, „suma *infinită* de noţiuni şi de legi etc. generale dă *concretul* în plenitudinea sa“ (*Lenin*, Caiete filozofice, ed. rusă, pag. 261). (Vezi şi *Noţiune*.)

CATOLICISM — unul dintre curentele religiei creştine. În secolul al IV-lea creştinismul a devenit religia de stat a Imperiului roman. O dată cu adîncirea deosebirilor economice, politice şi culturale între partea de apus şi cea de răsărit a imperiului, au început să se contureze şi două curente principale în creştinism — cel răsăritean şi cel apusean, care cu timpul au devenit două confesiuni creştine independente: greco-ortodoxă (sau răsăriteană) şi romano-catolică (sau apuseană), cu particularităţile lor în ceea ce priveşte dogmele şi riturile şi cu organizaţiile lor independente (biserica).

Catolicismul a fost religia dominantă în societatea feudală în ţările din Europa apuseană. Biserica catolică a înconjurat orînduirea feudală cu aureola sfîntă a harului divin. Ea şi-a stabilit ierarhia după modelul feudal. Însăşi biserica catolică, în frunte cu papalitatea, era pe atunci unul dintre cei mai mari proprietari funciari. Toate mijloacele de influenţare religioasă erau puse de ea în mişcare pentru a permanentiza orînduirea feudală. Tribunalul sîngeros creat de către biserica catolică — inchiziţia — urmărea fără cruţare oamenii care prezentau un pericol pentru clasele dominante, distrugea pe reprezentanţii gîndirii ştiinţifice înaintate şi pe luptătorii pentru eliberarea oamenilor muncii. În capitalism catolicismul s-a adaptat noilor condiţii şi a devenit unul dintre instrumentele de întărire a dominaţiei burgheziei. O particularitate a organizaţiei bisericii catolice este caracterul ei ierarhic şi monarhic. În fruntea catolicismului stă papa de la Roma, care, conform dogmei catolice, este vicarul miticului Christos pe pămînt şi este „infailibil“ în problemele de credinţă şi morală, deşi se ştie că pe scaunul papal au fost, în diferite timpuri, destui criminali şi oameni imorali. Papa de la Roma este în acelaşi timp conducătorul absolut al „statului“ pitic al bisericii, Vaticanul (la Roma), care este unul din centrele reacţiunii internaţionale contemporane.

Catolicismul, ca orice religie, propovăduieşte idei reacţionare, antiştiinţifice — credinţa în forţele supranaturale, de care ar depinde fenomenele naturii şi viaţa societăţii omeneşti. Izvorul dogmelor catolice este culegerea de mituri şi legende vechi — biblia şi „tradiţia“ (enciclice papale, ale conciliilor bisericeşti, legende transmise prin viu grai). Catolicismul a elaborat un sistem complex de influenţare asupra sentimentelor credincioşilor, pentru a le insufla ideea dăunătoare a neputinţei şi nimicniciei omului, pentru a întuneca conştiinţa oamenilor, a-i speria cu „chinurile de pe lumea cealaltă“, cu „sfîrşitul lumii“ şi a-i obişnui să fie smeriţi şi supuşi faţă de exploatatori. În catolicism este foarte răspîndit cultul moaştelor, relicvelor, sfinţilor, al miticei născătoare de dumnezeu, folosite de papalitate şi biserică în scopuri politice.

Catolicismul este duşmanul ştiinţei progresiste, al democraţiei şi socialismului, este propovăduitorul ignoranţei. Filozoful oficial al catolicismului este obscurantistul medieval Toma *d'Aquino* (vezi), a cărui teorie despre superioritatea credinţei faţă de ştiinţă, despre caracterul etern al inegalităţii sociale este adaptată de catolicismul contemporan, sub forma de „neotomism“, scopului întăririi dominaţiei capitalului şi luptei împotriva comunismului. Aşa-numita „doctrină socială“ a catolicismului nu este altceva decît propagarea ideii colaborării între clase, a supunerii oamenilor muncii faţă de exploatatori, propagare camuflată sub o frazeologie religioasă. Biserica catolică contemporană întocmeşte, la fel ca în evul mediu, după indicaţiile papei, liste de cărţi interzise („Index“), unde sînt incluse cele mai bune opere ale gîndirii omeneşti, în special literatură comunistă. Catolicismul este duşmanul libertăţii conştiinţei. În decursul întregii istorii papalitatea a urzit planuri de a sădi peste tot catolicismul, printre altele în Rusia, şi în general în rîndurile popoarelor slave.

Catolicismul este folosit de clasele dominante pentru a disimula campaniile agresive, de jaf. Aşa au fost în trecut aşa-numitele „cruciade“. În prezent, burghezia imperialistă, cu ajutorul Vaticanului, propagă, sub forma unor cruciade, războaie agresive împotriva U.R.S.S. şi a ţărilor de democraţie populară. Organizaţiile bisericeşti şi laice, ordinele religioase (dintre care unul dintre cele mai criminale ordine este cel al iezuiţilor), partidele politice, sindicatele, „Acţiunea catolică“ etc., create de catolicism, sînt în prezent un sprijin al burgheziei imperialiste şi duşmani neîmpăcaţi ai luptei de eliberare a oamenilor muncii. În toate ţările burgheze organizaţiile conducătoare ale catolicismului sînt subordonate în momentul de faţă burgheziei imperialiste, iar centrul catolicismului — Vaticanul — este în slujba monopolurilor americane şi participă la comploturile lor împotriva U.R.S.S. şi a ţărilor de democraţie populară.

Creşterea conştiinţei de clasă în rîndurile oamenilor muncii catolici, încadrarea lor în lupta comună pentru pace şi democraţie îi ajută să înţeleagă esenţa contrarevoluţionară a Vaticanului şi contribuie la adîncirea sciziunii în rîndurile catolicilor. Partidele comuniste şi muncitoreşti, demascînd faptul că Vaticanul este în slujba imperialismului şi dezvăluind caracterul reacţionar al ideologiei catolice, luptă în acelaşi timp cu perseverenţă pentru alianţa cu oamenii muncii catolici în vederea apărării în comun a păcii, libertății și intereselor vitale ale maselor populare.

CAUZALITATE — una dintre formele interdependenței generale a fenomenelor lumii obiective. Lenin a arătat că problema cauzalității are o importanță deosebit de mare pentru definirea liniei filozofice a cutărui sau cutărui curent. Idealismul, de regulă, neagă cauzalitatea obiectivă din natură și societate, considerînd că în natură și societate nu există nici un fel de ordine independentă de conștiința oamenilor. Idealiștii înfățișează natura și viața socială ca o îngrămădire haotică de fenomene și evenimente, nelegate între ele printr-o legătură cauzală. Așa, de pildă, Kant afirma că rațiunea dictează naturii legile ei. El considera cauzalitatea o categorie apriorică, adică o categorie care există înainte de experiență și care este proprie rațiunii umane, independent de experiență. Teoria cauzalității a lui Hume se bazează pe teza că în lumea obiectivă nu există nici o determinare cauzală a fenomenelor, că cauzalitatea nu este nimic altceva decît rezultatul deprinderii, al legăturii stabilite prin deprindere între senzații, percepții. În filozofia burgheză reacționară din epoca imperialismului negarea cauzalității obiective este una dintre pietrele unghiulare în lupta împotriva științei. Pragmatiștii și intuiționiștii, machiștii și pozitiviștii — numeroasele curente și școli ale filozofiei burgheze se ridică în unanimitate împotriva recunoașterii caracterului obiectiv al legăturii cauzale dintre fenomene. Mach declara: „În natură nu există nici cauză și nici efect". Prin școlile reacționare, cum sînt *pozitivismul logic* (vezi), *personalismul* (vezi), *existențialismul* (vezi) etc., filozofia burgheză contemporană se ridică cu înverșunare și mai mare împotriva principiului cauzalității. Folosind criza continuă din fizică, din țările burgheze, filozofii capitalismului muribund falsifică noile date ale științei și încearcă să le folosească în vederea negării cauzalității obiective. Idealismul „fizic", weismannism-morganismul și alte curente idealiste în științele naturii se bazează pe negarea cauzalității obiective în natură. Filozofii burghezi urăsc de moarte principiul cauzalității, pentru că ei luptă împotriva explicării științifice a lumii. Cunoașterea științifică este posibilă numai ca o cunoaștere care scoate la iveală determinarea cauzală a fenomenelor. Cunoașterea care ignorează cauzalitatea încetează de a fi științifică. Ridicîndu-se împotriva cauzalității, filozofii burghezi îndeplinesc ordinul direct al clasei lor, care este interesată în a întuneca conștiința maselor, în a înlocui știința prin credință, prin religie.

Demascînd pe machiști, Lenin cerea să se traseze un hotar precis între cele două linii în problema cauzalității. „E clar, într-adevăr — scria Lenin —, că linia subiectivistă în problema cauzalității, deducerea ordinii și a necesității în natură nu din lumea exterioară obiectivă, ci din conștiință, din rațiune, din logică etc., nu numai că desparte rațiunea omenească de natură, nu numai că o opune pe cea dintîi celei de-a doua, dar face din natură *o parte* a rațiunii, în loc ca rațiunea să fie socotită o părticică a naturii. Linia subiectivistă în problema cauzalității nu e decît idealism filozofic (ale cărui variante sînt teoriile lui Hume și Kant asupra cauzalității), adică un fideism mai mult sau mai puțin atenuat, diluat. Admiterea existenței legității obiective în natură și reflectarea aproximativ exactă a acestei legități în capul omului, iată doctrina materialistă" (vol. 14, ed. rom., pag. 146). Lenin ne învață că trebuie făcută o deosebire între rezolvarea epistemologică generală a problemei cauzalității și gradul de precizie pe care l-a atins știința în descrierea legăturilor cauzale; indiferent de nivelul pe care l-a atins știința în descoperirea legăturilor cauzale necesare, rezolvarea problemei epistemologice a cauzalității trebuie să pornească de la faptul că izvorul cunoașterii de către noi a legăturilor cauzale îl constituie cauzalitatea, legile care există în mod obiectiv în natură.

Învățătura materialismului dialectic despre cauzalitate se rezumă la următoarele teze principale. În lume nu există fenomene fără cauză. Orice fenomen din natură și societate este determinat de o anumită cauză, este un efect al unei cauze sau alta. Cauza și efectul se află în interacțiune. Cauza dă naștere efectului, dar nici efectul nu e pasiv, el acționează asupra cauzei sale. Astfel, o anumită bază economică dă naștere unei suprastructuri sociale corespunzătoare ei, dar aceasta din urmă nu este un simplu efect pasiv. Ea are un rol activ, acționînd asupra bazei, consolidînd-o și dezvoltînd-o. În interacțiunea generală cauza și efectul își schimbă locurile. Ceea ce este efect într-o legătură poate deveni cauză în altă legătură etc. Între cauză și efect există o legătură internă necesară. Interacțiunea dintre cauză și efect nu poate fi analizată fără a fi pusă în legătură cu situația concretă în care se produce această interacțiune. Astfel, în condițiile sistemului socialist, dezvoltarea tehnicii este una dintre cauzele creșterii bunăstării oamenilor muncii. În țările capitaliste, însă, dezvoltarea tehnicii nu numai că nu contribuie la îmbunătățirea vieții celor exploatați, ci, dimpotrivă, este una dintre cauzele creșterii șomajului și mizeriei.

Cel mai sigur criteriu și cea mai bună dovadă a caracterului obiectiv al legăturii cauzale în natură și societate este practica, activitatea practică a oamenilor. Așa, de pildă, biologia a stabilit dependența mutabilității și eredității organismelor de schimbările mediului exterior. Practica confirmă în întregime această dependență cauzală. Același lucru se întîmplă și în viața socială. Noi știm că cauza crizelor economice periodice din societatea capitalistă o constituie orînduirea capitalistă, contradicțiile proprii ei. Practica, experiența istoriei societății confirmă justețea concepției noastre despre această legătură cauzală: lichidarea capitalismului în U.R.S.S. are ca urmare necesară dispariția însoțitorului inevitabil al orînduirii capitaliste — crizele economice. (Vezi și *Determinism* și *interdeterminism*.)

CĂUTĂTORII DE DUMNEZEU ȘI ZIDITORII DE DUMNEZEU — curente filozofico-religioase apărute în rîndurile intelectualilor burghezi și mic-burghezi din Rusia după înfrîngerea revoluției din 1905—1907. În acești ani „burghezia rusă *a fost nevoită*, în vederea scopurilor sale contrarevoluționare, să învioreze religia, să mărească cererea de religie, să plăsmuiască religia, să inoculeze poporului religia sau s-o întărească într-un fel nou în sînul poporului. De aceea propovăduirea zidirii de dumnezeu a căpătat un caracter politic social" (*Lenin*, vol. 16, ed. rusă, pag. 30). „Noua religie" a început să fie propovăduită, pe de o parte, de căutătorii de dumnezeu (Merejkovski şi poeţii decadenţi), iar pe de altă parte de ziditorii de dumnezeu (Iuşkevici, Valentinov, Bazarov, Lunacearski, *Bogdanov* — vezi). În fond, între căutarea de dumnezeu şi zidirea de dumnezeu nu este nici o deosebire. În timp ce căutătorii de dumnezeu propovăduiau deschis obscurantismul religios, ziditorii de dumnezeu încercau să creeze un fel de religie nouă, „socialistă“, şi în acest fel „să îmbine“ religia cu marxismul. Zidirea de dumnezeu a constituit o parte a campaniei generale de revizuire a marxismului pe care machiştii ruşi au desfăşurat-o împotriva bazelor filozofico-teoretice ale marxismului. Lenin, demascînd esenţa reacţionară, de clasă a ziditorilor de dumnezeu şi răul politic pe care îl aduc aceştia, a scris: „ Voi aţi înfrumuseţat, aţi îndulcit ideea clericilor, a Purişkevicilor, a lui Nicolai al II-lea şi a d-lor Struve, întrucît *în realitate* ideea de dumnezeu îi ajută să ţină poporul în robie. Înfrumuseţînd ideea de dumnezeu, voi aţi înfrumuseţat lanţurile cu care ei încătuşează pe ţăranii şi pe muncitorii înapoiaţi“ (vol. 35, ed. rusă, pag. 93).

CEAADAEV Petr Iakovlevici (1794—1856) — filozof idealist rus. Numele lui Ceaadaev a devenit bine cunoscut în 1836, cînd a fost publicată în revista „Teleskop“ prima sa „Scrisoare filozofică“. În condiţiile cruntei reacţiuni din timpul lui Nicolai — după înfrîngerea răscoalei *decembriştilor* (vezi) —, „Scrisoarea“ lui Ceaadaev „a zguduit întreaga Rusie care gîndeşte“ (*Herţen*). În acest document grăitor critica demascatoare a înapoierii şi stagnării realităţii iobage a atins o mare forţă. El a constituit un aspru act de acuzare împotriva iobăgiei. Ceaadaev a văzut limpede că această stagnare se datora condiţiilor sociale în care se afla pe atunci Rusia. „Aceasta este o consecinţă firească a prezentei stări de lucruri, căreia îi sînt supuse toate inimile, toate minţile“ — scria el. Ceaadaev a arătat că iobăgia şi biserica bizantină ortodoxă condamnă Rusia la vegetare şi ignoranţă. El a luptat împotriva slavofilismului, a idealizării bazelor patriarhal-iobage ale autocraţiei ruse. El a chemat oamenii înaintaţi ai societăţii ruse să pună capăt robiei şi să creeze condiţiile pentru dezvoltarea progresistă a Rusiei. Dar, spre deosebire de decembrişti, de care el era apropiat, Ceaadaev vedea calea progresului Rusiei nu într-o revoluţie politică, ci într-o reînnoire morală treptată. Dezvoltînd o concepţie filozofico-istorică idealistă, Ceaadaev afirma că perfecţionarea raţiunii omeneşti va duce omenirea la o orînduire socială ideală. La „Scrisoarea“ lui Ceaadaev guvernul a răspuns prin represiuni crunte. „Teleskopul“ a fost suspendat, redactorul lui exilat, cenzorul concediat, iar Ceaadaev a fost declarat în mod oficial nebun. I-au fost confiscate toate hîrtiile, printre care opt „Scrisori filozofice“.

În „Apologia unui nebun“ (1837), Ceaadaev arăta că numai dragostea pentru poporul rus, dorinţa de a vedea fericirea şi progresul patriei sale i-au dictat critica severă la care el a supus rînduielile sociale din Rusia în ale sale „Scrisori filozofice“. În concepţia idealistă despre lume a lui Ceaadaev se împletesc în mod contradictoriu conţinutul antiiobag cu elemente de misticism, cu idei reacţionare. El a făcut o greşeală grosolană negînd tot ceea ce era pozitiv în trecutul Rusiei, cultura ei înaintată. Proslăvind catolicismul, nevăzînd esenţa lui reacţionară, Ceaadaev îşi lega de el speranţele de desfiinţare a robiei. Operele şi scrisorile lui Ceaadaev au fost editate în 1913—1914 în două volume. Ultimele ediţii: „Literaturnoe nasledstvo" nr. 22-24, „Zvenea" nr. 3-4 din 1934 şi nr. 5 din 1935.

CEAVCEAVADZE Ilea Grigorievici (1837-1907) — unul dintre cei mai de seamă clasici ai literaturii georgiene, conducătorul ideologic al mişcării de eliberare naţională din Georgia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ceavceavadze a studiat la Universitatea din Petersburg. În cei patru ani cît a stat la Petersburg a studiat temeinic literatura, filozofia, dreptul, economia politică şi istoria. Contactul cu operele lui *Belinski* (vezi), *Herţen* (vezi), *Cernişevski* (vezi) şi *Dobroliubov* (vezi) a contribuit la formarea concepţiei progresiste despre lume a lui Ceavceavadze, i-a întărit ura faţă de autocraţia ţaristă şi de iobăgie. Din cauza „dezordinelor" studenţeşti, Ceavceavadze a fost nevoit să părăsească universitatea şi să se întoarcă în patrie, unde a condus grupul de intelectuali progresişti georgieni care duceau o luptă hotărîtă împotriva ideologilor nobilimii reacţionare, împotriva iobăgiei şi stagnării patriarhale. Ceavceavadze a editat revista „Sakartvelos Moambe" („Vestitorul Georgiei"), iar mai tîrziu Ziarul „Iveriia", în care a apărat cu hotărîre limba, literatura şi şcoala georgiană, luptînd împotriva politicii de rusificare dusă de ţarism în Georgia. Activitatea lui Ceavceavadze cuprindea toate domeniile vieţii sociale şi culturale a Georgiei. Eminent poet şi prozator, în operele sale beletristice a oglindit munca de robie a ţăranilor georgieni, cerînd desfiinţarea iobăgiei. Apărînd moştenirea culturală a poporului georgian împotriva atacurilor reacţionarilor georgieni, Ceavceavadze a contribuit din toate puterile la dezvoltarea culturii georgiene, a cultivat cu grijă mlădiţele a ceea ce era nou şi progresist. El a fost sufletul şi organizatorul a aproape tuturor iniţiativelor culturale din Georgia contemporană lui. Prestigiul şi popularitatea lui erau aşa de mari încît satrapii ţarişti vedeau în persoana lui Ceavceavadze un duşman serios în calea politicii colonizatoare a ţarismului. În septembrie 1907, Ceavceavadze a fost ucis de mercenarii aflaţi în solda ohranei ţariste.

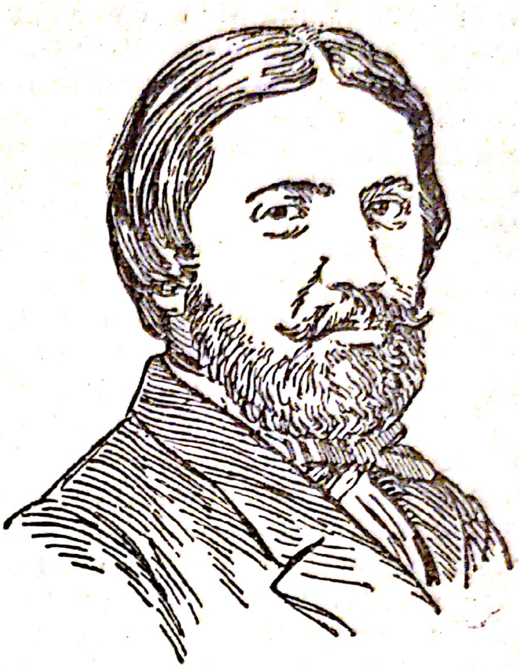

Concepţiile filozofice şi estetice progresiste ale lui Ceavceavadze s-au închegat definitiv sub influenţa binefăcătoare a democraţilor revoluţionari ruşi. Recunoscînd materialitatea lumii şi cognoscibilitatea legilor ei, Ceavceavadze considera mişcarea, dezvoltarea drept însuşire fundamentală a materiei. Din ideea dezvoltării generale şi a legăturii reciproce, el trăgea concluzia că adevărul are un caracter concret, afirmînd că totul depinde de timp, loc și condiții. Ceavceavadze considera știința și arta ca o reflectare a vieții sociale, subliniind și influența lor asupra mersului vieții însăși. Cerînd de la știință și artă răspunsuri la problemele arzătoare ale vieții, Ceavceavadze a dus o luptă neîmpăcată împotriva teoriei reacționare a „artei pentru artă". În înțelegerea istoriei, Ceavceavadze a fost idealist. El considera drept forță motrice a istoriei ideile și impulsurile oamenilor. Totuși, Ceavceavadze a emis și unele ipoteze strălucite, apropiate de concepția materialistă a istoriei. Patriotismul, dragostea nețărmurită față de poporul său, credința de nezdruncinat în viitorul lui luminos se îmbinau organic la Ceavceavadze cu respectul față de alte popoare, în special față de marele popor rus. Specificul dublului jug pe care-l suporta poporul georgian — jugul național și cel social — l-a dus pe Ceavceavadze la concluzia greșită că răul principal ar consta în asuprirea națională și că dușmănia dintre stări nu poate decît să slăbească poporul georgian în lupta împotriva jugului autocrației ruse. Pornind de la aceste teze greșite, Ceavceavadze a început să propage ideile renașterii naționale pe baza împăcării dintre stări și a colaborării lor pașnice. În condițiile capitalismului în dezvoltare și ale creșterii mișcării muncitorești în Georgia, aceste concepții politice greșite ale lui Ceavceavadze au jucat un rol reacționar. Considerînd eliberarea muncii și a personalității ca sarcină principală a epocii contemporane lui, Ceavceavadze nu a reușit însă să se ridice pînă la înțelegerea științifică a căilor de rezolvare a acestei sarcini, nu a putut să vadă în dezvoltarea mișcării proletare singura bază a eliberării poporului georgian.

„CE-I DE FĂCUT?" — operă a lui V. I. Lenin, scrisă în perioada 1901—1902 și tipărită pentru prima oară în străinătate, la Stuttgart, în martie 1902. Cartea era îndreptată împotriva oportunismului din mișcarea social-democrată internațională și împotriva varietății acestuia din Rusia — „economismul". Cartea lui Lenin a marcat o întreagă epocă în istoria Partidului comunist și în istoria comunismului internațional. Ea a jucat un rol uriaș în lupta pentru crearea partidului marxist de tip nou și a pus bazele ideologice ale acestui partid. Cartea are cinci capitole. În primul capitol, Lenin își îndreaptă critica împotriva oportunismului internațional. Arătînd că social-democrația din Europa occidentală se transformă dintr-un partid al revoluției sociale într-un partid al reformelor sociale, Lenin subliniază legătura dintre „economismul" din Rusia și oportunismul din mișcarea muncitorească internațională. În același capitol este fundamentată în mod genial importanța teoriei revoluționare pentru mișcarea muncitorească revoluționară. Lenin a arătat rolul revoluționarizator al teoriei înaintate, rolul conștiinței în mișcarea muncitorească revoluționară. „Fără teorie revoluționară nu poate să existe nici mișcare revoluționară... *rolul de luptător de avangardă poate să-l îndeplinească numai un partid călăuzit de o teorie înaintată*" (vol. 5, ed. rom., pag. 355—356). Arătînd că social-democrația revoluționară duce lupta de clasă sub formă economică, politică și teoretică, Lenin subliniază importanța teoriei revoluționare pentru mișcarea revoluționară rusă, pentru partidul proletar din Rusia. Capitolul II este consacrat analizei raportului dintre spontaneitate şi conştiinţă. În capitolul III este arătată opoziţia principială dintre politica trade-unionistă şi politica social-democrată. Lenin arată că social-democraţia revoluţionară trebuie să introducă conştiinţa socialistă în mişcarea muncitorească spontană. „Conştiinţa politică de clasă nu poate fi adusă muncitorului *decît din afară*, adică din afara luptei economice, din afara sferei relaţiilor dintre muncitori şi patroni" (vol. 5, ed. rom., pag. 404). Zdrobind codismul „economiştilor", Lenin a arătat că negarea rolului conducător al Partidului comunist, proslăvirea spontaneităţii fac ca clasa muncitoare să fie dezarmată în faţa autocraţiei şi a burgheziei. „*Orice* ploconire în faţa spontaneităţii mişcării muncitoreşti, orice diminuare a rolului «elementului conştient», a rolului social-democraţiei *înseamnă* implicit — *cu totul independent de faptul dacă cel care diminuează acest rol doreşte sau nu aceasta — o întărire a influenţei ideologiei burgheze asupra muncitorilor*" (vol. 5, ed. rom., pag. 367).

„Economiştii" erau împotriva politicii de sine stătătoare a partidului proletar, susţinînd că principala formă a luptei de clasă este lupta economică a clasei muncitoare împotriva capitaliştilor. Demascînd pe „economişti", Lenin arată că lupta economică a muncitorilor împotriva capitaliştilor este doar o luptă colectivă a muncitorilor împotriva patronilor pentru condiţii mai avantajoase de vînzare a forţei de muncă, pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi de viaţă ale muncitorilor, că această luptă nu poate să ducă la răsturnarea ţarismului şi a orînduirii capitaliste, la eliberarea din robia capitalistă. Vulgarizînd teza marxismului istoric după care condiţiile vieţii materiale constituie forţa motrice în dezvoltarea societăţii, „economiştii" trăgeau concluzia că forma economică de luptă a clasei muncitoare are o importanţă primordială. Lenin a spulberat această concluzie, arătînd că fără cucerirea puterii politice proletariatul nu-şi va obţine libertatea.

Capitolele IV şi V din cartea lui Lenin sînt consacrate sarcinilor organizatorice ale mişcării muncitoreşti revoluţionare şi ale partidului proletariatului. Oportunismul „economiştilor" în problemele organizatorice era în întregime legat de oportunismul lor ideologic. Divergenţele ideologice, fărîmiţarea organizatorică, metodele primitive, spiritul de cerc constituiau o serioasă piedică pentru organizarea clasei muncitoare în lupta împotriva ţarismului şi burgheziei. Creşterea mişcării muncitoreşti revoluţionare impunea crearea unui partid de luptă unic, centralizat. În cartea sa, Lenin dezvoltă un plan vast de organizare a partidului muncitoresc de luptă marxist, revoluţionar, în stare să rezolve sarcinile care stăteau în faţa clasei muncitoare din Rusia. Lenin arată rolul uriaş pe care-l are un ziar politic pe întreaga Rusie al marxiştilor revoluţionari. Acest ziar, care a pregătit crearea din punct de vedere ideologic şi organizatoric a partidului revoluţionar marxist, a fost „Iskra" leninistă.

Prin cartea sa „Ce-i de făcut?", Lenin a dat o lovitură nimicitoare ideologiei oportuniste a „economiştilor". „Însemnătatea istorică a lucrării «Ce-i de făcut?» constă în faptul că Lenin, în această celebră carte a sa:

1. A dezvăluit, primul în istoria gîndirii marxiste, pînă la rădăcină originile ideologice ale oportunis-

mului, arătînd că acestea constau înainte de toate în atitudinea de ploconire în faţa spontaneităţii mişcării muncitoreşti şi în diminuarea rolului conştiinţei socialiste în mişcarea muncitorească;

2. A ridicat la înălţimea cuvenită însemnătatea teoriei, a conştiinţei, a partidului ca forţă ce revoluţionează şi conduce mişcarea muncitorească spontană;

3. A dezvoltat în mod strălucit principiul marxist fundamental care glăsuieşte că partidul marxist este contopirea mişcării muncitoreşti cu socialismul;

4. A elaborat în mod genial bazele ideologice ale partidului marxist“ („Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice“). Tezele teoretice dezvoltate în cartea „Ce-i de făcut?“ constituie temelia ideologică a Partidului comunist.

CELULĂ — unul dintre stadiile de dezvoltare a substanţei albuminoide complexe, capabilă să facă schimb de substanţe. Celula reprezintă o părticică a acestei substanţe albuminoide, avînd nucleu, membrană şi alte organoide; ea poate să existe în mod de sine stătător sub formă de amibă, infuzoriu sau alte forme simple, precum şi sub forma unei părţi componente principale a oricărui organism format din multe celule. Orice celulă are o structură bine determinată şi îndeplineşte funcţii ale vieţii (schimb de substanţe, reacţie la excitare, mişcare şi reproducere).

Descoperirea celulei e legată de inventarea microscopului. În 1667, Robert Hooke, dorind să verifice puterea de mărire a microscopului perfecţionat de el, a examinat un strat subţire de plută şi a descoperit că aceasta este formată din mici particule. El a numit aceste particule celule. În 1834 savantul rus P. F. Goreaninov a exprimat primul ideea că tot ce este viu este format din celule. O dată cu aceasta, el recunoştea de asemenea existenţa structurilor precelulare şi a căutat să cerceteze istoria dezvoltării celulei. În 1838 botanistul Schleiden a stabilit că nu numai pluta, dar şi toate organismele vegetale sînt formate din celule, iar zoologul Schwann a arătat că şi toate organismele animale au o structură celulară. Potrivit teoriei lui Schleiden şi Schwann, toate organismele sînt formate din celule, iar celula este un balonaş umplut cu lichid, în care pluteşte un nucleu, partea principală a balonaşului fiind membrana. După părerea zoologului Schultz, celula nu e un balonaş, ci un ghemuleţ de protoplasmă, adică un corp albuminoid complex, avînd în centru o parte mai condensată, numită nucleu. Teoria protoplasmică a lui Schultz, care nega existenţa membranei, a predominat pînă în 1923, cînd biologul sovietic O. B. Lepeşinskaia a reuşit să dovedească pentru prima oară că şi celulele animale au membrane, care îşi au o istorie a dezvoltării şi care joacă un rol important în procesul schimbului de substanţe. Engels considera descoperirea celulei ca una dintre marile realizări ale ştiinţei, care a avut o importanţă imensă în apariţia concepţiei dialectice asupra naturii şi în formarea concepţiei ştiinţifico-materialiste despre lume. „Această descoperire — scria Engels — ne-a convins nu numai că dezvoltarea şi creşterea tuturor organismelor superioare este condusă de o singură lege generală, ci, arătînd capacitatea de modificare a celulei, a indicat totodată calea care duce la modificări ale speciilor organismelor, modificări datorită cărora organismele trec printr-un proces de dezvoltare care reprezintă mai mult decît o simplă dezvoltare individuală“ (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 354). Engels a arătat de asemenea că, datorită descoperirii celulei, „a devenit posibilă morfologia comparată și fiziologia comparată și din acest moment ambele au devenit adevărate științe“ („Dialectica naturii“, ed. rusă, pag. 146).

Dar în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub influența concepțiilor reacționare din știința biologică, ideea dezvoltării a fost eliminată din teoria celulară. Doctorul german Virchow, mecanist (mai tîrziu vitalist), care a creat așa-numita patologie celulară, după care viața organismului reprezintă suma vieții părților lui separate, a susținut că „fiecare celulă provine numai din celulă“, că „în afară de celulă nu există nimic viu“, adică viața începe numai de la celulă, că „organismul reprezintă o sumă de celule“. Astfel Virchow a transformat teoria celulară într-o dogmă metafizică imuabilă, adecvată pentru tratările idealiste ale proceselor biologice. În opoziție cu această concepție mecanistă, materialiștii dialecticieni, studiind celula în dezvoltarea ei, au dovedit că celulele se pot înmulți nu numai prin diviziunea celulei precedente, dar și prin dezvoltarea substanței vii, care nu are încă formă și caractere de celulă; noile celule se formează din substanța vie, trecînd prin stadiul precelular al dezvoltării lor; în perioada precelulară există cele mai variate procese de dezvoltare a vieții. Prin teoria sa evoluționistă despre dezvoltarea în natură, *Darwin* (vezi) a dat o lovitură de moarte teologiei, prejudecăților religioase și metafizicii. Darwin a studiat însă dezvoltarea în natură, pornind de la celulă, considerînd că problema perioadei precelulare și a dezvoltării istorice a celulei nu trebuie studiată. Astfel, pînă în ultima vreme, în teoria evoluționistă a lui Darwin și în biologie în general, un domeniu întreg cu privire la dezvoltarea proceselor de viață în perioada precelulară a rămas nestudiat, și tezele mecaniste ale lui Virchow au predominat, sprijinite fiind de savanții care nu se eliberaseră de prejudecățile burgheze.

Știința biologică contemporană, care se sprijină pe materialismul dialectic, ne învață că organismul nu este o simplă sumă de celule, ci un sistem complex, format din celule și substanță vie, că fiecare celulă care face parte din organism, chiar o parte a ei, modificîndu-se sub influența mediului exterior, exercită ea însăși o influență asupra mediului înconjurător și asupra întregului organism. De aceea metoda dialectică de gîndire cere studierea structurii și vieții celulei numai sub aspectul interdependenței părților, în legătură cu geneza celulei, în legătură cu dezvoltarea și modificarea ei sub influența mediului exterior. În problema eredității, în opoziție cu adepții lui Virchow — Weismann, Mendel și Morgan, care consideră că ereditatea este transmisă de niște gene invariabile sau de substanța așa-numiților cromozomi, adică părți de nucleu, savanții care se situează pe pozițiile materialismului dialectic au dovedit că orice particulă din organism posedă ereditate, iar în celulă — toate părțile ei. Pînă în ultimul timp celula nu era studiată în mișcare, în dezvoltarea ei istorică (filogenetică) și individuală (ontogenetică). Metoda dialectică materialistă de gîndire a dat posibilitatea să se studieze celula în mișcare, în dezvoltare și să se dea astfel la o parte vălul misterios care o acoperea. S-a dovedit că, în anumite momente ale dezvoltării și vieții organismului și a diferitelor sale organe, celula, conținutul ei, se dezvoltă nu din celulă, ci din substanțele corespunzătoare care nu au structura proprie celulei. Meritul acestei mari descoperiri în biologie îi revine savantei sovietice O. B. Lepeșinskaia. De vreme ce celula se poate dezvolta din substanța vie, atunci, în procesul dezvoltării ei, se dezvoltă și nucleul, și cromozomii. Cercetînd dezvoltarea substanței vii și celulele provenite din această substanță, savanții care se situează pe pozițiile materialismului dialectic au ajuns la ideea necesității de a studia și proveniența din substanța vie a bacteriilor, ca fiind cele mai simple celule, iar virusurile sînt considerate ca substanță care se află la hotarul dintre viu și lipsit de viață, în unele condiții devenind vii, iar în altele rămînînd lipsite de viață. Știința a lămurit că în dezvoltarea lor, celulele, sub influența mediului exterior, capătă diferite forme, care se deosebesc simțitor una de cealaltă (celulele musculare, epiteliale, nervoase, osoase, conjunctive, grăsoase, elemente ale sîngelui și altele). Toate aceste celule se deosebesc de asemenea unele de altele prin forma și prin funcțiile lor. Celulele se înmulțesc printr-o diviziune complexă (mitoză), printr-o diviziune simplă (amitoză) și prin înmugurire, precum și prin formarea celulelor din substanța vie care s-a desprins din alte celule în cursul distrugerii lor.

CERNÎȘEVSKI Nikolai Gavrilovici (1828—1889) — mare democrat revoluționar rus, filozof materialist, critic și socialist utopist. Conducător și inspirator ideologic al mișcării democrat-revoluționare din deceniul al 7-lea din Rusia, Cernîșevski a fost unul dintre predecesorii de seamă ai social-democraților ruși. Cernîșevski a promovat în mod consecvent „ideea revoluției țărănești, ideea luptei maselor pentru răsturnarea tuturor autorităților vechi“ (*Lenin*, Despre literatură, ed. rom., pag. 29). Operele lui Cernîșevski, în care, după expresia lui Lenin, adie spiritul luptei de clasă, au servit pentru educarea unei generații întregi de revoluționari ruși.

Deosebit de mare e meritul lui Cernîșevski în dezvoltarea filozofiei materialiste ruse. El a fost un materialist consecvent, un dușman neînduplecat al idealismului filozofic. „Cernîșevski este singurul scriitor rus cu adevărat mare care a știut, începînd din al șaselea deceniu al secolului trecut și pînă în 1888, să se mențină la nivelul unui materialism filozofic integral, respingînd jalnicele absurdități ale neokantienilor, pozitiviștilor, machiștilor și ale tuturor celorlalți confuzioniști“ (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 355). Sub conducerea lui Cernîșevski materialiștii au criticat tabăra idealiștilor ruși, care grupa toate elementele reacționare care luptau împotriva eliberării poporului. Cernîșevski a supus unei critici profunde idealismul lui *Kant* (vezi), *Hegel* (vezi), *Berkeley* (vezi), *Hume* (vezi) și al pozitiviștilor și a dezvoltat concepțiile materialiste, care reprezentau punctul culminant al filozofiei materialiste premarxiste. Spre deosebire de vechiul materialism contemplativ, materialismul lui Cernîșevski avea un caracter revoluționar, activ. Cernîșevski era străin de abordarea contemplativă a realităţii. El a subordonat în întregime concepţiile sale teoretice luptei pentru eliberarea „oamenilor simpli", adică a oamenilor muncii, de robia feudală şi burgheză. În domeniul teoriei cunoaşterii, Cernîşevski se situa pe poziţii strict materialiste. El a criticat cu asprime agnosticismul lui Kant şi alte teorii idealiste care negau cognoscibilitatea lumii. El vedea izvorul cunoaşterii în lumea obiectivă, care acţionează asupra organelor senzoriale ale omului. El socotea practica drept piatra de încercare a oricărei teorii. Cernîşevski nu a respins, asemenea lui *Feuerbach* (vezi), dialectica lui Hegel, ci a căutat s-o prelucreze în spirit materialist. Într-o serie de domenii — în economie politică, istorie, estetică, critică literară — Cernîşevski a dat minunate exemple de abordare dialectică a realităţii.

Dar în virtutea împrejurărilor obiective — condiţiile realităţii iobage în care a trăit şi a luptat Cernîşevski —, el n-a putut să se ridice pînă la materialismul dialectic şi materialismul istoric al lui Marx. Materialismul lui Cernîşevski nu s-a eliberat de o serie de lipsuri esenţiale. Însuşi Cernîşevski şi-a denumit materialismul său materialism antropologic. Îngustimea şi caracterul limitat al materialismului antropologic constau în aceea că el consideră omul ca o parte a naturii, ca o fiinţă biologică sau fiziologică, în afara activităţii lui sociale şi în producţie, nu ca un produs al unor relaţii sociale sau al altora. De aici decurge slăbiciunea proprie materialismului antropologic în problemele teoriei cunoaşterii, incapacitatea de a extinde materialismul la istoria societăţii omeneşti etc. Aceste trăsături ale materialismului antropologic s-au oglindit în concepţia despre lume a lui Cernîşevski.

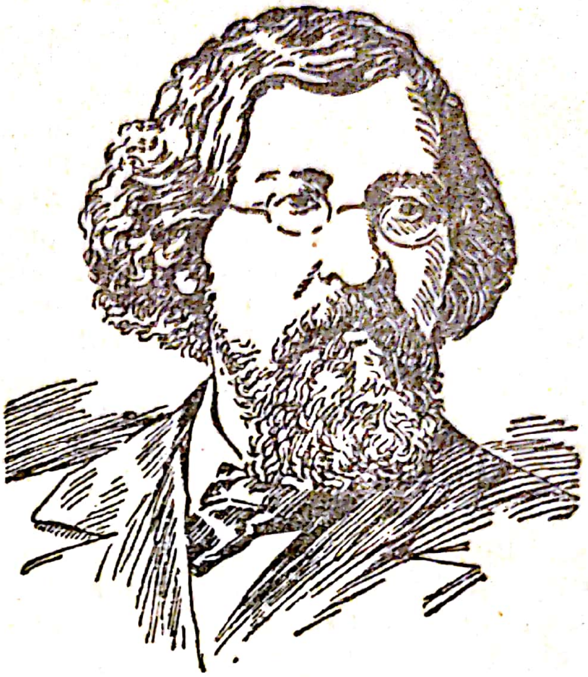

Dar democratismul revoluţionar al lui Cernîşevski l-a ajutat să învingă multe slăbiciuni ale materialismului antropologic. Aşa, de pildă, Cernîşevski s-a apropiat de concepţia materialistă asupra fenomenelor vieţii sociale. Acest lucru s-a manifestat deosebit de viu în concepţia lui asupra caracterului de clasă al societăţii contemporane lui, a caracterului de neîmpăcat al intereselor de clasă şi în înţelegerea luptei între clase ca forţă motrice a dezvoltării. Cernîşevski a văzut de asemenea legătura dintre ideologie şi conştiinţa oamenilor şi condiţiile economice ale vieţii lor; el a subliniat că în istoria societăţii interesele poporului au o importanţă fundamentală. El considera masele populare ca personaj principal în istorie. „Oricum ai raţiona — scria el —, sînt puternice numai acele năzuinţi, sînt trainice numai acele instituţii care sînt sprijinite de masele poporului". Concepţiile sociologice ale lui Cernîşevski au fost strîns legate de democratismul lui revoluţionar. În analizarea problemelor filozofiei, economiei politice, esteticii, eticii, Cernîşevski a fost în primul rînd un democrat revoluţionar, un inspirator al luptei revoluţionare a maselor asuprite împotriva ţarismului şi iobăgiei. El a înţeles foarte bine că numai violenţa revoluţionară poate să dărîme temeliile iobăgiei şi să netezească poporului calea spre o viaţă nouă. El ura din tot sufletul pe liberali, care căutau să camufleze îndărătul unor fraze sentimentale esenţa exploatatoare a rînduielilor feudale şi capitaliste. Unul dintre cele mai mari merite ale lui este demascarea necruţătoare a esenţei contrarevoluţionare a liberalismului rus şi a celui din Europa occidentală. În perioada reformei ţărăneşti, el a luptat împotriva servilismului liberalilor în faţa feudalilor. El, a arătat Lenin, a înţeles foarte bine „toată îngustimea, toată mizeria aşa-zisei «reforme ţărăneşti», tot caracterul ei iobăgist“ („Despre literatură“, ed. rom., pag. 28). În romanul său „Prolog“, Cernîşevski a creat figuri vii şi tipice de liberali ruşi, la care cuvintele despre „eliberarea“ ţăranilor vin în contradicţie flagrantă cu realitatea. Pe Cernîşevski şi adversarii lui — liberalii ruşi din acea vreme — Lenin i-a denumit reprezentanţi a două tendinţe istorice, a două forţe istorice fundamental opuse, în lupta pentru o nouă Rusie.

Cernîşevski a acordat o mare atenţie problemei statului. El a înţeles foarte bine misiunea reală a statului în societatea feudală şi cea burgheză, esenţa „despotismului deşănţat“ al acestuia. De aceea, ca democrat revoluţionar, el lega posibilitatea eliberării ţărănimii şi a altor clase de oameni ai muncii de trecerea puterii de stat în mîinile poporului însuşi. În acest spirit educa el tineretul rus progresist din acea vreme; el căuta să unească strîns pe revoluţionari, îi învăţa să fie devotaţi pînă la capăt poporului. Revista „Sovremennik“, condusă de el, a fost glasul forţelor revoluţionare din Rusia din deceniul al 6-lea şi al 7-lea al secolului trecut, un organizator al luptei revoluţionare împotriva iobăgiei, un organ al revoluţiei ţărăneşti.

Cernîşevski visa trecerea la socialism prin vechea obşte ţărănească. El nu ştia şi nici nu putea încă să ştie că numai proletariatul este forţa capabilă să construiască socialismul. În teoria lui despre socialism, Cernîşevski s-a ridicat însă cu mult deasupra socialiştilor utopişti din Europa occidentală şi s-a apropiat cel mai mult de socialismul ştiinţific. El şi-a pus toate speranţele în revoluţie. Socialismul lui utopic era strîns legat de democratismul lui revoluţionar. Spre deosebire de utopiştii din Europa occidentală, el n-a avut o atitudine dispreţuitoare faţă de politică, fiind el însuşi un mare om politic revoluţionar. El a înţeles că socialismul poate fi creat numai pe baza unei tehnici dezvoltate şi că numai masele populare înseşi pot fi creatorul lui. O mare importanţă au lucrările lui Cernîşevski din domeniul economiei politice. Marx arăta că Cernîşevski ca economist a explicat cu măiestrie „falimentul economiei politice «burgheze»“ („Capitalul“, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 45). Lenin a apreciat pe Cernîşevski ca fiind un critic deosebit de profund al capitalismului. Cernîşevski a demascat pe economiştii vulgari burghezi cu tendinţa lor de a estompa contradicţiile de neîmpăcat ale capitalismului. Cernîşevski a criticat fără cruţare pe economistul vulgar american Carey pentru că propovăduia „armonia" intereselor de clasă. Cernîşevski şi-a denumit sistemul de concepţii economice dezvoltat de el „economia politică a oamenilor muncii". Ideea fundamentală a „economiei politice a oamenilor muncii" este „unirea deplină a calităţilor de proprietar şi de muncitor într-una şi aceeaşi persoană". Munca, spunea el, trebuie să înceteze de a mai fi „o marfă de vînzare". Deşi teoria lui economică conţine multe elemente utopiste, latura preţioasă a acesteia constă în înţelegerea caracterului de neîmpăcat al contradicţiilor dintre muncitori şi capitalişti

Extrem de mari sînt meritele lui Cernîşevski în domeniul esteticii şi criticii literare. În opera „Arta şi realitatea din punct de vedere estetic", Cernîşevski a făcut o critică nimicitoare concepţiei idealiste hegeliene asupra artei şi a formulat principiile fundamentale ale artei realiste revoluţionare. Lucrările de critică literară ale lui Cernîşevski, ca şi cele ale lui *Belinski* (vezi) şi *Dobroliubov* (vezi), au exercitat o imensă influenţă asupra dezvoltării literaturii, picturii şi muzicii progresiste ruse; ele şi-au păstrat importanţa pînă în ziua de astăzi. Arta, după Cernîşevski, are ca sarcină să redea veridic şi realist viaţa, să-i dea o explicaţie justă şi să facă o apreciere a realităţii. El cerea artei să critice rînduielile feudale şi, prin principiile sale estetice, el a contribuit la dezvoltarea curentului „realist critic" în arta rusă. Totodată, afirma Cernîşevski, în însăşi viaţa, în dezvoltarea ei spre forme sociale noi, superioare, şi nu în idealuri abstracte trebuie să vedem ceea ce este cu adevărat frumos. El a ridicat la o mare înălţime rolul ideologic social al artei. Cernîşevski a fost un mare scriitor, autor al unor minunate opere de artă ca: „Ce-i de făcut?", „Prolog" etc.

Guvernul ţarist a persecutat cu cruzime pe Cernîşevski: l-a supus unei execuţii civile şi apoi l-a trimis la muncă silnică şi deportare în Siberia, unde a stat mai mult de 20 de ani. Dar nici munca silnică, nici deportarea n-au frînt voinţa acestui minunat revoluţionar şi gînditor. Mare patriot, Cernîşevski a luptat împotriva cosmopolitismului lui Babst, Cicerin, Katkov. El îi ura din tot sufletul pe naţionalişti, pe rasişti. Cernîşevski şi-a pus întreaga viaţă în slujba patriei, şi lupta lui pentru un viitor mai bun al poporului a jucat un mare rol. Cele mai importante lucrări filozofice ale lui Cernîşevski sînt: „Arta şi realitatea din punct de vedere estetic" (1855), „Studii asupra perioadei gogoliene a literaturii ruse" (1855—1856), „Critica prejudecăţilor filozofice în legătură cu proprietatea obştii" (1858), „Principiul antropologic în filozofie" (1860). Cele mai importante idei filozofice sînt exprimate de Cernîşevski în scrisorile adresate fiilor săi pe cînd se afla în deportare în anii 1876—1878 şi în altele.

„CE SÎNT «PRIETENII POPORULUI» ŞI CUM LUPTĂ EI ÎMPOTRIVA SOCIAL-DEMOCRAŢILOR?" — operă a lui V. I. Lenin, scrisă în 1894 şi editată în trei părţi în acelaşi an (la hectograf). Partea a doua s-a pierdut. În cartea sa, Lenin a demascat pînă la capăt adevărata faţă a narodnicilor, aceşti falşi „prieteni ai poporului", care în realitate mergeau împotriva poporului. *Narodnicismul* (vezi) a fost principala piedică ideologică în calea mişcării social-democrate şi a răspîndirii marxismului în Rusia. De aceea, pentru victoria marxismului în Rusia trebuia zdrobit pînă la capăt narodnicismul, trebuia demascată esenţa reacţionară a ideologiei narodniciste. Reflectînd interesele chiaburimii, narodnicii din ultimul deceniu al secolului trecut renunţaseră de mult la orice luptă revoluţionară împotriva guvernului ţarist şi luaseră calea împăcării liberale cu orînduirea care exista pe atunci în Rusia. Narodnicii din ultimul deceniu al secolului trecut au făcut un pas înapoi faţă de *Cernîşevski* (vezi) şi în domeniul teoriei filozofice. Cernîşevski a luptat împotriva idealismului de toate nuanţele, a dispreţuit şi a desconsiderat pe subiectivişti, kantieni, pozitivişti, în timp ce narodnicii, scria Lenin, se tîrau tocmai în urma unor astfel de pozitivişti. Narodnicii propovăduiau concepţii reacţionare, idealist-subiectiviste asupra mersului dezvoltării sociale, negau caracterul obiectiv al legilor istoriei. Din punctul de vedere al narodnicilor, forţa motrice determinantă a istoriei omeneşti sînt personalităţile de seamă, „eroii", „personalităţile care gîndesc în mod critic", iar masa, poporul, „gloata", cum se exprimau ei, nu face decît să se supună orbeşte acestor „eroi". În ziarele şi revistele lor, narodnicii au combătut cu asiduitate marxismul. Lupta împotriva narodnicismului a fost începută de *Plehanov* (vezi) şi de grupul „Eliberarea muncii", dar ea n-a fost nici pe departe terminată. Lenin a dus pînă la capăt zdrobirea ideologică a narodnicismului. El a dovedit că narodnicii din ultimul deceniu al secolului trecut nu sînt revoluţionari, că ei nu-şi pun ca sarcină răsturnarea revoluţionară a ţarismului, ci tind numai „să cîrpească, «să îmbunătăţească» situaţia ţărănimii *în condiţiile menţinerii temeliilor societăţii moderne*" (ed. a II-a rom., pag. 161). Caracterizînd conţinutul de clasă al narodnicismului, Lenin arată că scrierile narodnicilor despre socialism nu au nimic socialist în ele, că toate teoriile lor „nu explică cîtuşi de puţin exploatarea omului muncitor şi că în consecinţă ele nu pot sluji cîtuşi de puţin în vederea eliberării lui, că de fapt toate aceste teorii oglindesc şi promovează interesele micii burghezii" (ed. a II-a rom., pag. 188). Lenin califica socialismul narodnicilor drept socialism mic-burghez

În cartea sa, Lenin nu numai că a apărat marxismul şi a zdrobit jalnicele încercări ale narodnicilor de a denatura teoria marxistă, dar a şi dezvoltat marxismul, a îmbogăţit teoria materialismului dialectic şi a materialismului istoric. Cartea lui Lenin în ansamblu, şi mai ales prima parte, conţine o minunată expunere profundă şi vie a filozofiei marxiste, precum şi a concepţiei materialiste a istoriei.

Lenin a aplicat marxismul la condiţiile concrete ale realităţii ruse, arătînd sarcinile arzătoare ale marxiştilor ruşi. Cartea lui Lenin a fost un document-program al marxismului revoluţionar din Rusia. Trasînd sarcinile imediate ale clasei muncitoare, Lenin spunea că proletariatul, ca „singurul reprezentant firesc al întregii populaţii muncitoare şi exploatate a Rusiei" (ed. a II-a rom., pag. 202), trebuie să se afle în fruntea luptei acesteia împotriva iobăgiei şi absolutismului ţarist; dar această luptă este necesară clasei muncitoare numai ca mijloc de a înlesni lupta împotriva burgheziei, ca netezire a drumului care duce la victoria asupra principalului duşman al oamenilor muncii — capitalul. În cartea sa, Lenin a enunţat pentru prima oară ideea alianţei revoluţionare dintre clasa muncitoare şi ţărănime, ca principal mijloc de răsturnare a ţarismului şi a dominaţiei moşierilor şi burgheziei. Lenin considera că principala sarcină a marxiştilor ruşi este de a organiza în locul cercurilor marxiste fărîmiţate un partid revoluţionar unic, partidul muncitoresc social-democrat. Cînd reprezentanţii de avangardă ai clasei muncitoare, scria Lenin, „îşi vor fi însuşit ideile socialismului ştiinţific, cînd îşi vor fi însuşit ideea rolului istoric al muncitorului rus, atunci cînd aceste idei vor fi căpătat o largă răspîndire şi cînd printre muncitori vor fi fost create organizaţii solide, care să transforme actualul război economic răzleţ al muncitorilor într-o luptă de clasă conştientă, atunci MUNCITORUL rus, ridicîndu-se în fruntea tuturor elementelor democrate, va răsturna absolutismul şi va călăuzi PROLETARIATUL RUS (alături de proletariatul TUTUROR ŢĂRILOR) *pe drumul drept al luptei politice făţişe, spre* VICTORIA REVOLUŢIEI COMUNISTE“ (ed. a II-a rom., pag. 203—204).

CHIBERNETICĂ (de la cuvîntul din greaca veche care înseamnă diriguitor, conducător) — pseudoştiinţă reacţionară care a apărut în S.U.A. după cel de-al doilea război mondial şi care a căpătat o largă răspîndire şi în celelalte ţări capitaliste; o formă a mecanismului contemporan. Adepţii chiberneticii o definesc ca pe o ştiinţă universală despre legăturile şi comunicaţiile în tehnică, despre fiinţele vii şi viaţa socială, despre „organizarea generală“ şi diriguirea tuturor proceselor în natură şi societate. Prin aceasta, chibernetica consideră ca fiind identice legăturile reciproce şi legile mecanice, biologice şi sociale. Ca orice teorie mecanicistă, chibernetica neagă specificul calitativ al legilor diferitelor forme de existenţă şi dezvoltare a materiei, reducîndu-le la legile mecanice. Chibernetica a apărut pe baza dezvoltării contemporane a electronicii, în special a celor mai moderne maşini rapide de calculat, a automaticii şi telemecanicii. Spre deosebire de vechiul mecanism din secolele XVII-XVIII, chibernetica analizează fenomenele psihofiziologice şi sociale în analogie nu cu mecanismele simple, ci cu maşinile şi aparatele electronice, identificînd activitatea creierului cu aceea a maşinii de calculat, iar viaţa socială cu sistemul electro şi radiocomunicaţiilor. Prin esenţa sa, chibernetica este îndreptată împotriva dialecticii materialiste, a fiziologiei ştiinţifice moderne, fundamentată de I. P. *Pavlov* (vezi), şi a concepţiei marxiste, ştiinţifice despre legile vieţii sociale. Această pseudoştiinţă mecanistă metafizică se împacă de minune cu idealismul în filozofie, psihologie, sociologie.

Chibernetica exprimă în mod pregnant una dintre principalele trăsături ale concepţiei burgheze despre lume — inumanitatea, tendinţa de a transforma oamenii muncii într-o anexă a maşinii, într-o unealtă de producţie şi o unealtă de război. Totodată chibernetica se caracterizează prin următoarea utopie imperialistă: înlocuirea omului viu, care gîndeşte şi luptă pentru interesele sale, printr-o maşină, atît în producţie cît şi în război. Aţîţătorii la un nou război mondial folosesc chibernetica în murdarele lor scopuri practice. Îndărătul paravanului propagării chiberneticii, în ţările imperialismului are loc atragerea savanţilor de cele mai diferite specialităţi pentru elaborarea unor noi metode de exterminare în masă a oamenilor — arme electronice, telemecanice, automate, a căror construcţie şi fabricare a devenit o importantă ramură a industriei de război din ţările capitaliste. Chibernetica este, aşadar, nu numai o armă ideologică a reacţiunii imperialiste, dar şi un mijloc de înfăptuire a planurilor ei agresive de război.

CINICII —şcoală filozofică (etică) din Grecia antică, întemeiată la Atena în secolul al IV-lea î.e.n. de către Antisten (aprox. 435—370 î.e.n.). Concepţiile acestei şcoli reflectau starea de spirit a păturilor democratice ruinate şi sărăcite de pe urma războiului peloponezian. Cinicii considerau că baza fericirii şi virtuţii este maximum de independenţă faţă de condiţiile exterioare ale vieţii, dispreţul pentru regulile şi convenţiile sociale, limitarea nevoilor şi revenirea la „starea naturală“. Cel mai cunoscut reprezentant al cinicilor a fost Diogene din Sinope (aprox. 404—323 î.e.n.).

CIRENAICII — şcoală filozofică (etică) reacţionară din Grecia antică, întemeiată în secolul al V-lea î.e.n. la Cirena (Africa de nord) de către Aristip (sec. V-IV î.e.n.), care exprima ideologia vîrfurilor aristocraţiei sclavagiste. Cirenaicii proclamau ca scop al existenţei omeneşti obţinerea unui maximum de plăceri senzuale. Ei puneau interesele personale mai presus de cele obşteşti.

CLASE (sociale). — „Clase se numesc grupuri mari de oameni, care se deosebesc după locul pe care-l ocupă într-un anumit sistem de producţie socială istoriceşte determinat, după raporturile lor (de cele mai multe ori consfinţite şi întărite prin legi) faţă de mijloacele de producţie, după rolul pe care-l au în organizarea socială a muncii, şi deci după felul în care obţin acea parte de care dispun din bogăţia societăţii şi după mărimea acestei părţi. Clasele sînt grupuri de oameni, dintre care unul poate să-şi însuşească munca altuia, datorită locului diferit pe care îl ocupă într-o anumită orînduire economică a societăţii“ (*Lenin*, Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom., pag. 484—485). Marxismul a arătat că existenţa claselor e legată numai de anumite perioade istorice de dezvoltare a societăţii. Apariţia claselor e legată de apariţia şi dezvoltarea diviziunii sociale a muncii şi de apariţia proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie. Stăpînii de sclavi şi sclavii sînt principalele clase ale societăţii sclavagiste. Moşierii, care şi-au însuşit pămîntul, şi ţăranii iobagi, exploataţi de ei, alcătuiesc principalele clase ale societăţii feudale. Capitaliştii, proprietarii fabricilor şi uzinelor, şi proletarii, lipsiţi de orice mijloace de producţie, sînt principalele clase ale societăţii capitaliste. În fiecare societate împărţită în clase, pe lîngă principalele clase există şi clase neprincipale; acestea din urmă sînt sau clase noi, abia în stare de formare, sau clase vechi, care se descompun şi sînt pe cale de dispariţie. Astfel de clase neprincipale sînt: clasa burgheză şi primii proletari care au luat naştere în sînul orînduirii feudale, iar în societatea burgheză — ţărănimea, care se descompune, se diferenţiază, completînd îndeosebi rîndurile proletariatului

Prin munca lor, clasele exploatate creează toate bogăţiile sociale, din care partea leului şi-o însuşesc exploatatorii. Oamenii muncii primesc o parte neînsemnată din bogăţiile create prin munca lor. Contradicțiile dintre clase duc în mod inevitabil la lupta de clasă dintre exploatați și exploatatori. Un loc deosebit în istoria societății împărțite în clase și a luptei de clasă îi aparține proletariatului. Lupta sclavilor împotriva stăpînilor de sclavi, a iobagilor împotriva orînduielilor feudalo-moșierești a dus doar la înlocuirea unei forme de exploatare cu alta. Spre deosebire de aceste revoluții anterioare, revoluția proletară, pe care o săvîrșește proletariatul, condus de Partidul comunist, lichidînd orînduirea capitalistă și creînd orînduirea socialistă, desființează proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, lichidează clasele exploatatoare și stîrpește orice exploatare a omului de către om. O dată cu trecerea la stadiul superior al comunismului sînt înlăturate și se șterg orice deosebiri care se mai mențin în socialism între cele două clase prietene din societatea socialistă, — muncitorii și țăranii, precum și între ele și intelectuali. (Vezi și *Clasele în U.R.S.S.*; *Socialism și comunism*.)

CLASĂ „ÎN SINE" ȘI CLASĂ „PENTRU SINE". — Termeni pe care Marx și Engels i-au folosit pentru a desemna diferitele trepte de maturitate politică a proletariatului, trepte de creștere a conștiinței lui ca forță politică de sine stătătoare. A fost necesară o întreagă etapă istorică pentru ca proletariatul să-și dea seama că interesele sale sînt ireconciliabil opuse capitalului. Astfel de exemple din istorie, ca mișcarea ludditților în Anglia, cînd muncitorii indignați de crunta exploatare, distrugeau mașinile, neînțelegînd adevărata cauză a exploatării, arată că proletariatul nu a avut dintr-o dată conștiință de sine ca clasă. La început luptă muncitori răzleți, scriau Marx și Engels în „Manifestul Partidului Comunist", apoi muncitorii unei fabrici, pe urmă muncitorii unei ramuri de muncă dintr-o localitate, împotriva burghezului care-i exploatează direct. Pe această treaptă muncitorii nu luptă încă împotriva capitaliștilor ca clasă. Proletariatul nu s-a ridicat încă pînă la înțelegerea sarcinilor sale de clasă, el reprezintă încă o clasă „în sine".

„Pe treapta aceasta muncitorii formează o masă împrăștiată pe tot întinsul țării și fărîmițată de concurență" (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. I, ed. rom., pag. 18).

Pe treapta următoare, mai înaltă a conștiinței de clasă, proletariatul se ridică ca urmare a dezvoltării capitalismului însuși. O dată cu creșterea fabricilor, uzinelor, proletariatul crește numeric, crește organizarea lui, unirea lui, experiența luptei de clasă. De la lupta împotriva unui singur capitalist, stăpînul lor direct, muncitorii trec la lupta împotriva clasei capitaliștilor în ansamblu și împotriva statului capitalist. Creșterea conștiinței proletariatului are loc în procesul luptei practice împotriva capitaliștilor și își găsește expresia cea mai înaltă în crearea teoriei revoluționare, în organizarea unui partid politic al proletariatului — Partidul comunist, avangarda de luptă a clasei muncitoare. Proletariatul își dă seama de misiunea sa istorică și devine o clasă „pentru sine". El subordonează lupta sa sarcinii cuceririi dictaturii proletariatului și a transformării revoluționare a societății pe bazele orînduirii comuniste.

CLASELE ÎN U.R.S.S. — În urma victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie s-au schimbat și relațiile dintre clasele din Țara Sovietelor, a fost lichidată clasa moșierilor, a fost expropriată marea burghezie. Proletariatul și țărănimea au devenit clasele principale. Dar mai existau la orașe rămășițe ale elementelor capitaliste, iar la sate chiaburimea. Repurtînd victoria politică asupra capitalismului, clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea, și-a pus sarcina de a doborî capitalismul și din punct de vedere economic. Industrializarea țării, colectivizarea agriculturii, lichidarea chiaburimii ca clasă pe baza colectivizării compacte au dus la victoria socialismului.

Victoria socialismului a schimbat în mod radical structura de clasă din Țara Sovietelor. Clasele exploatatoare au fost lichidate. Clasa muncitoare a încetat de a fi proletariat în sensul vechi al cuvîntului, devenind o clasă cu desăvîrșire nouă, eliberată de sub jugul exploatării, care a desființat sistemul economic capitalist, a statornicit proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție și a îndrumat societatea sovietică pe calea comunismului. Istoria n-a cunoscut încă o asemenea clasă muncitoare. Țărănimea din U.R.S.S. s-a schimbat de asemenea în mod radical. Nu mai există milioane de gospodării mici și mijlocii fărîmițate, cu o tehnică primitivă și înapoiată; a luat naștere o țărănime cu totul nouă: ea nu mai este exploatată de moșieri, chiaburi, cămătari și comercianți. Imensa majoritate a țărănimii a intrat în colhozuri, a pus o dată pentru totdeauna capăt sistemului de gospodărire pe bază de proprietate privată asupra mijloacelor de producție, sistem care înrobea pe oamenii muncii de la sate. Țărănimea sovietică își duce astăzi gospodăria pe baza proprietății socialiste colective.

S-a schimbat în mod radical și intelectualitatea. Dacă intelectualitatea dinainte de revoluție era alcătuită din oameni care proveneau în special din rîndurile nobililor și burgheziei și care erau în slujba intereselor de clasă ale acestora, intelectualitatea sovietică, în majoritatea ei covîrșitoare, provine din rîndurile oamenilor muncii și este strîns legată de interesele lor. Intelectualitatea sovietică este o intelectualitate cu adevărat legată de popor. Fiind membri egali în drepturi ai societății sovietice, intelectualii sovietici slujesc cu devotament socialismul.

În procesul trecerii treptate la comunism se șterg hotarele și deosebirile dintre muncitori, țărani și intelectuali. În socialism mai continuă să existe deosebirea de clasă dintre muncitori și țărani. Muncitorii și țărănimea colhoznică formează două clase care se deosebesc una de alta prin situația lor. Dar această deosebire nu slăbește prietenia dintre ele, deoarece interesele lor urmăresc același scop — întărirea orînduirii socialiste și victoria comunismului. Deosebirile de clasă care mai există între muncitori și țărani se bazează pe deosebirea dintre proprietatea de stat (a întregului popor) și proprietatea socialistă cooperatist-colhoznică. Spre deosebire de întreprinderile de stat, colhozurile dispun liber, după aprecierea lor, de produsele producției colhoznice: cereale, carne, legume etc. Surplusurile acestei producții ajung pe piață și intră în sistemul circulației de mărfuri. Aceste deosebiri economice dintre clasa muncitoare și țărănimea colhoznică vor dispare numai atunci cînd proprietatea colhoznică va fi ridicată la nivelul proprietății sociale, cînd vor fi create toate condițiile necesare pentru trecerea la comunism.

O dată cu construirea comunismului, cu lichidarea deosebirii esențiale dintre oraș și sat, dintre munca fizică și munca intelectuală, deosebirile de clasă dintre muncitori și țărani, precum și dintre ei și intelectuali vor dispare cu totul.

Victoria socialismului în U.R.S.S. a dus la unitatea moral-politică a societății sovietice. Această unitate, care se bazează pe inexistența claselor exploatatoare și pe dominația absolută a orînduirii socialiste la orașe și sate, pe prietenia dintre toate națiunile și popoarele din U.R.S.S., a fost condiția hotărîtoare a victoriei repurtate de Uniunea Sovietică asupra forțelor reacționare ale fascismului în Marele Război pentru Apărarea Patriei. Ea este o condiție hotărîtoare a înfăptuirii victorioase a sarcinii istorice de trecere treptată de la socialism la comunism. Ar fi însă greșit să se creadă că construirea comunismului se va desfășura lin, fără lupta împotriva dușmanilor poporului sovietic. În Uniunea Sovietică nu există clase antagoniste, dar mai sînt încă elemente dușmane Puterii sovietice, elemente care s-au camuflat și care caută în fel și chip să aducă prejudicii operei noastre. Statele imperialiste încearcă să folosească în țelurile lor agresive rămășițele capitalismului care mai dăinuie în conștiința unor oameni sovietici. Pentru înfăptuirea cu succes a sarcinilor construirii comunismului trebuie dusă o luptă necruțătoare împotriva dușmanilor poporului sovietic, o luptă consecventă, de zi cu zi, împotriva rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor, trebuie să fie sporită vigilența revoluționară a poporului sovietic.

COMTE Auguste (1798—1857) — filozof și sociolog burghez francez, idealist-subiectivist, întemeietorul așa-numitului *pozitivism* (vezi), adică al filozofiei „liniei de mijloc", al filozofiei care, chipurile, se situează „deasupra" materialismului și idealismului. Declarîndu-se partizan al cunoștințelor pozitive, Comte denumea metafizică orice tendință de a pătrunde în esența fenomenelor și nega legile obiective atît în natură, cît și în viața socială. În lucrarea sa „Curs de filozofie pozitivă", Comte declara în spiritul unui agnosticism combativ: „...considerăm absolut inadmisibilă și lipsită de sens căutarea așa-numitelor cauze, atît primare, cît și finale". Comte considera că sarcina științei constă în descrierea senzațiilor omenești subiective. Iată de ce în „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi), Lenin a arătat unitatea principială dintre pozitivismul lui Comte și *empiriocriticism* (vezi). În sociologie Comte s-a proclamat partizan al „ordinei", înțelegînd prin ordine o orînduire burgheză fără contradicții interne. Comte s-a ridicat împotriva luptei de clasă, în apărarea proprietății private asupra mijloacelor de producție, a identificat mecanica și biologia cu sociologia, a promovat sarcina creării unei „fizici sociale". O mare răspîndire a căpătat împărțirea antiștiințifică de către Comte a sociologiei în statica socială și dinamica socială. Pornind de la această împărțire, sociologii burghezi susțineau că societatea este un sistem imuabil, static, care numai uneori, sub influența unor impulsuri mecanice exterioare, poate să-și schimbe unele trăsături. Comte recunoștea progresul numai în cadrul capitalismului și, pornind de la concepția idealistă despre istorie ca rezultat al dezvoltării ideilor, a creat teoria celor trei etape în dezvoltarea societății: teologică, metafizică și pozitivă. Această din urmă etapă, etapa pozitivă, Comte a legat-o de dominația științei burgheze. De aici se trăgea concluzia că orînduirea capitalistă este orînduirea cea mai rațională, rezultînd, chipurile, din victoria gîndirii științifice.

Datorită apărării înverșunate a capitalismului, Comte continuă să fie și astăzi o autoritate dintre cele mai mari în rîndurile sociologilor burghezi. Sociologii reacționari din S.U.A. — Ross, Bernard, Bogardus etc. — îl proclamă fățiș pe Comte ca fiind unul dintre predecesorii lor. În operele clasicilor marxismului comtismul este aspru criticat.

COMUNISM ȘTIINȚIFIC — învățătura despre comunism creată de Marx și Engels pe baza concepției materialiste a istoriei, descoperită de ei, și a profundei studieri a legilor de dezvoltare a societății capitaliste.

O dată cu răsturnarea iobăgiei și apariția societății capitaliste, a luat naștere un sistem nou, mai rafinat, de exploatare a celor ce muncesc. Ca protest împotriva asupririi poporului au apărut diferite teorii socialiste. Dar socialismul inițial a fost un *socialism utopic* (vezi). El nu putea să descopere legile de dezvoltare ale capitalismului, nu putea să explice esența robiei salariate, nu putea să vadă noua forță socială capabilă să devină creatoarea societății socialiste. „Gîndirea omenească — a scris I. V. Stalin — a trebuit să treacă prin multe peregrinări, chinuri și transformări înainte de a fi ajuns la socialismul elaborat și fundamentat din punct de vedere științific. Socialiștii din Europa occidentală au trebuit, timp foarte îndelungat, să rătăcească dibuind în pustiul socialismului utopic (irealizabil), înainte de a-și fi croit drumul, de a fi cercetat și statornicit legile vieții sociale, pentru ca, pornind de aici, să stabilească necesitatea socialismului pentru omenire" (vol. 1, ed. rom., pag. 11). Pînă la Marx mișcarea muncitorească și socialismul erau rupte unul de celălalt. Meritul lui Marx și Engels constă în faptul că ei au unit socialismul și mișcarea muncitorească. În opoziție cu socialismul utopic, ei au dovedit că socialismul nu este o dorință a oamenilor, ci un rezultat logic, necesar al dezvoltării societății capitaliste și al luptei de clasă a proletariatului. Marx și Engels au arătat că proletariatul este singura clasă consecventă și revoluționară, capabilă să răstoarne capitalismul și să obțină victoria socialismului nu pe cale pașnică, ci pe cale violentă, revoluționară, pe calea revoluției proletare. Marx și Engels au stabilit că trecerea de la capitalism la comunism va fi o perioadă de dictatură a proletariatului, dictatură care are sarcina de a înfrînge împotrivirea exploatatorilor și de a crea o societate nouă, fără clase, societatea comunistă. Dintr-o idee utopică și dintr-un vis utopic despre societatea viitoare socialismul s-a transformat într-o teorie științifică și revoluționară armonioasă. „Irezistibila forță cu care sînt atrași spre această teorie socialiștii tuturor țărilor constă tocmai în faptul că această teorie îmbină un înalt și riguros spirit științific (care constituie ultimul cuvînt al științelor sociale) cu spiritul revoluționar..." (*Lenin*, „Ce sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?", ed. a II-a rom., pag. 235). Comunismul științific este indisolubil legat de materialismul dialectic și materialismul istoric, care constituie baza teoretică a comunismului.

În dezvoltarea sa, teoria comunismului ştiinţific se îmbogăţeşte necontenit cu experienţă nouă, cu cunoştinţe noi. După Marx şi Engels comunismul ştiinţific a fost multilateral dezvoltat de Lenin şi Stalin pe baza generalizării grandioasei experienţe a revoluţiei proletare şi a construirii socialismului în U.R.S.S., a experienţei mişcării revoluţionare internaţionale în epoca imperialismului şi a revoluţiilor proletare.

Lenin a înarmat proletariatul cu noua teorie a revoluţiei socialiste, conform căreia în condiţiile imperialismului socialismul poate învinge la început într-o singură ţară capitalistă, luată aparte, sau într-o serie de ţări, şi nu poate învinge în acelaşi timp în toate ţările. Conducătorii Partidului comunist, Lenin şi Stalin, au dat o învăţătură armonioasă, verificată de practica construcţiei socialiste în U.R.S.S., despre căile şi metodele construirii societăţii socialiste, despre căile de trecere a ţărănimii de multe milioane pe făgaşul socialismului, au elaborat problema rolului statului socialist în construirea noii societăţi, au fundamentat sub toate aspectele problema creării unui stat multinaţional de tip nou, socialist, au arătat că forţa conducătoare şi organizatoare în lupta pentru construirea socialismului este Partidul comunist, au elaborat învăţătura despre partid, despre bazele lui teoretice, organizatorice, politice şi tactice etc. Din cauza condiţiilor istorice, întemeietorii marxismului nu au putut să caracterizeze decît în liniile cele mai generale deosebirea dintre socialism şi comunism şi în linii tot atît de generale să prevadă calea de trecere de la stadiul inferior al comunismului la cel superior. Sarcina înfăptuirii trecerii de la socialism la comunism în U.R.S.S. a pus aceste probleme în zilele noastre cu toată ascuţimea şi a reclamat o elaborare multilaterală a lor. Răspunsul la aceste probleme a fost dat de hotărîrile Partidului comunist şi de lucrarea lui I. V. Stalin *„Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.“* (vezi).

În epoca istorică contemporană ideile comunismului ştiinţific au devenit o puternică forţă materială, care determină mişcarea a sute de milioane de oameni de pe întreg globul pămîntesc. Mai mult de o treime din omenire este unită astăzi în puternicul lagăr al democraţiei şi socialismului, în fruntea căruia se află U.R.S.S. (Vezi şi *Marxism-leninism; Socialism şi comunism*).

CONCEPTUALISM — curent progresist, în condiţiile evului mediu, al filozofiei scolastice, întemeiat de *Abélard* (vezi). În disputa asupra universaliilor, conceptualiştii, ca şi nominaliştii, negau existenţa reală a generalului independentă de lucrurile singulare, dar, spre deosebire de nominalişti, recunoşteau existenţa în mintea oamenilor a noţiunilor generale („conceptelor“) ca formă deosebită a cunoaşterii realităţii.

CONCEPŢIE DESPRE LUME — sistemul de concepţii, noţiuni şi reprezentări despre lumea înconjurătoare în ansamblu. Concepţia despre lume în înţelesul larg al cuvîntului cuprinde totalitatea ideilor despre lumea înconjurătoare, despre fenomenele naturii şi ale societăţii: concepţii filozofice, social-politice, etice, estetice, naturalist-ştiinţifice etc.

Nucleul principal al fiecărei concepţii despre lume, concepţia despre lume în înţelesul propriu al cuvîntului, îl constituie concepţiile filozofice. Principala problemă a concepţiei despre lume este problema fundamentală a filozofiei, adică problema raportului dintre gîndire şi existenţă, dintre conştiinţă şi materie. În funcţie de faptul ce anume este considerat factor prim: materia sau conştiinţa, există două forme fundamentale de concepţie despre lume, două tabere filozofice principale: tabăra materialistă şi cea idealistă. Concepţia consecvent ştiinţifică despre lume este materialismul dialectic şi materialismul istoric — concepţia despre lume a partidului marxist-leninist. Concepţia marxistă despre lume este radical opusă idealismului filozofic şi concepţiilor religioase strîns legate de idealism. Idealismul filozofic şi religia explică lumea, toate fenomenele naturii şi societăţii prin activitatea spiritului, a conştiinţei, a forţelor spirituale fanteziste, supranaturale — prin divinitate. Idealismul şi religia sînt incompatibile cu ştiinţa. Materialismul dialectic s-a format ca o concepţie bine determinată despre lume ca urmare a luptei necruţătoare împotriva religiei şi a idealismului.

Concepţia despre lume este o reflectare a existenţei materiale şi sociale a oamenilor. Ea depinde de nivelul cunoştinţelor atins de oameni în perioada istorică dată, precum şi de orînduirea socială dominantă. Prin urmare concepţia despre lume are un caracter istoric. O dată cu dezvoltarea societăţii se schimbă şi concepţia despre lume a oamenilor. În societatea împărţită în clase antagoniste nu poate exista o concepţie despre lume unică. Concepţia despre lume în societatea împărţită în clase are un caracter de clasă; concepţia dominantă despre lume este concepţia clasei dominante. Astfel, în condiţiile orînduirii feudale a dominat concepţia religios-idealistă despre lume a marilor latifundiari, laici şi clerici. În condiţiile capitalismului domină concepţia despre lume a burgheziei, care este propagată prin filozofie, şcoală şi biserică, prin presă, artă etc.

La începuturile societăţii capitaliste burghezia a fost o clasă progresistă. În lupta împotriva orînduirii feudale perimate ea se sprijinea pe ideile înaintate ale timpului său, iar concepţia sa despre lume era în linii generale progresistă. Venind la putere, burghezia a renunţat la aceste idei înaintate, iar concepţia ei despre lume a devenit reacţionară. Concepţia despre lume a burgheziei imperialiste contemporane cuprinde tot ce a fost creat putred în trecut şi este pătruns de ură faţă de om. Aici se îmbină vechile idei reacţionare cu „cele mai noi“ idei ale capitalismului muribund: *fascismul* (vezi), *cosmopolitismul* (vezi), *rasismul* (vezi), *naţionalismul* (vezi) etc. Paralel cu concepţia despre lume a clasei dominante exploatatoare, în societăţile împărţite în clase antagoniste ia naştere şi se dezvoltă concepţia despre lume a claselor de oameni ai muncii asuprite. Astfel, în condiţiile Rusiei feudale iobăgiste a apărut concepţia despre lume a democraţilor revoluţionari *Herţen* (vezi), *Belinski* (vezi), *Cernîşevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi), Nekrasov, Saltîkov-Şcedrin etc., care exprimau năzuinţele revoluţionare ale ţărănimii asuprite. În condiţiile capitalismului a luat naştere concepţia marxistă despre lume, care exprimă interesele proletariatului revoluţionar şi ale tuturor oamenilor muncii care luptă pentru eliberarea de sub orice asuprire.

Concepţia despre lume are nu numai o însemnătate teoretică, gnoseologică, ci și o uriașă importanță practică: exprimînd ideea generală despre lume în ansamblu, ea determină atitudinea oamenilor față de lumea înconjurătoare și constituie o călăuză în acțiune. Concepția înaintată, științifică despre lume, scoțînd la iveală legile obiective ale naturii și societății, îndrumează activitatea oamenilor în conformitate cu dezvoltarea progresivă a societății, accelerînd prin aceasta dezvoltarea societății. Concepția reacționară, antiștiințifică despre lume slujește clasele vechi, pe cale de dispariție, și frînează dezvoltarea societății. Concepția idealistă și religioasă despre lume apără interesele claselor exploatatoare și abate pe oamenii muncii de la lupta pentru eliberarea lor.

Materialismul dialectic și materialismul istoric este o concepție monistă despre lume, consecvent materialistă, care se extinde nu numai asupra fenomenelor naturii, ci și asupra fenomenelor sociale. Justețea concepției marxist-leniniste despre lume este confirmată de întreaga practică a omenirii de-a lungul istoriei, de întreaga știință înaintată, de victoriile oamenilor muncii din U.R.S.S., care au construit sub conducerea Partidului comunist socialismul, iar acum construiesc cu succes comunismul. Ea este confirmată de practica țărilor de democrație populară, care construiesc bazele socialismului, de marea victorie a poporului chinez, de întreaga luptă a popoarelor iubitoare de libertate din lume împotriva jugului imperialist, pentru pace, democrație și socialism.

Ținînd seama de marea importanță mobilizatoare, organizatoare și transformatoare a ideilor înaintate, Partidul comunist înarmează clasa muncitoare și pe toți oamenii muncii cu concepția științifică despre lume, cea mai înaintată — marxism-leninismul. Partidul Comunist al Uniunii Sovietice luptă pentru lichidarea rămășițelor concepției burgheze despre lume, a rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor sovietici. Eliberarea de ideologia burgheză și însușirea concepției marxist-leniniste despre lume contribuie la creșterea conștiinței și a activității oamenilor muncii în lupta pentru comunism.

CONCEPȚIA IDEALISTĂ A ISTORIEI — concepție despre lume care, în opoziție cu concepția materialistă a istoriei, vede forța principală a dezvoltării sociale în idei, în teorii, în conștiința oamenilor etc. Pînă la Marx concepția idealistă a istoriei domina în mod absolut. Pînă la Marx chiar materialiștii rămîneau pe poziții idealiste în explicarea fenomenelor sociale. Ei se limitau la explicarea materialistă numai a fenomenelor naturii, fără să fie în stare să extindă materialismul lor asupra cunoașterii fenomenelor sociale. Astfel, materialiștii francezi din secolul al XVIII-lea porneau de la teza justă că părerile și concepțiile oamenilor sînt determinate de mediul social, dar, atunci cînd trebuiau să explice schimbările mediului social, ei cădeau în idealism, afirmînd că pentru aceasta este suficientă cultura, răspîndirea cunoștințelor, schimbarea concepțiilor oamenilor („ideile conduc lumea“). Ei considerau că mersul istoriei depinde de voința, stările de spirit și dezideratele „personalităților“ — regi, cuceritori, conducători de oști etc. De aceea istoria era privită de ei ca rezultat al unei îmbinări de întîmplări fericite și nefericite și nu ca un proces legic. Idealist în înțelegerea fenomenelor istorice a fost și materialistul german din secolul al XIX-lea *Feuerbach* (vezi), care afirma că perioadele din istoria omenirii s-ar deosebi una de alta numai prin schimbările din religie.

Concepția idealistă a istoriei se împarte în două curente fundamentale. Unul dintre ele explică dezvoltarea socială prin activitatea „ideii absolute", a „rațiunii universale", a conștiinței supraindividuale etc. Din acest curent face parte, de pildă, *Hegel* (vezi). Mistica — iată, „idee absolută" după Hegel, principiul creator care dirijează viața popoarelor, destinele statelor și duce societatea înainte. Reprezentanții celuilalt curent explică dezvoltarea socială prin activitatea, prin voința subiectului, a personalității izolate, îi atribuie numai ei rolul creator în istorie. Dintre ei fac parte, de pildă, hegelienii de stînga în Germania (frații Bauer și alții), narodnicii în Rusia. Narodnicii considerau că istoria o fac „eroii", „personalitățile care gîndesc în mod critic" și pe care îi opuneau masei, poporului, denumindu-l cu dispreț „gloată". Narodnicii își bazau activitatea practică pe planuri „ideale" atotcuprinzătoare, rupte de viață, și nu pe nevoile vieții materiale a societății. Concepția idealistă a istoriei constituie în mîinile ideologilor burghezi o armă de luptă împotriva mișcării revoluționare a maselor populare, o armă de înrobire a oamenilor muncii. În sociologia burgheză contemporană domină în mod absolut formele cele mai urîte ale concepției idealiste voluntariste a istoriei, care neagă legile obiective în dezvoltarea societății, care pun mersul dezvoltării sociale în dependență de valoarea „rasei", care propagă teoriile reacționare ale malthusianismului, teoria antiștiințifică cu privire la ciclurile istoriei, teorie după care războaiele ar exista veșnic, teorie despre pieirea inevitabilă a societății omenești, despre pericolul dezvoltării continue a tehnicii, a gîndirii omenești etc. Sociologia burgheză contemporană caută să orbească masele de oameni ai muncii, să sădească în conștiința lor ideea imposibilității cunoașterii legilor obiective ale dezvoltării sociale, caută să le provoace frica față de „forțele de nepătruns" ale vieții sociale. Marxism-leninismul a demascat de mult esența antiștiințifică a concepției idealiste a istoriei și a elaborat singura teorie științifică despre legile dezvoltării sociale — materialismul istoric —, care a înarmat proletariatul cu cunoașterea clară a căilor de transformare revoluționară a societății pe bazele comunismului.

CONCEPȚIA MATERIALISTĂ A ISTORIEI — vezi *Materialism istoric*.

CONDILLAC Etienne Bonnot (1715 — 1780) — luminist francez, filozof-senzualist, adept al lui *Locke* (vezi). Marx a arătat că Condillac, ca și Locke, a dezvoltat punctul de vedere după care nu numai arta de a crea idei, ci și arta percepției senzoriale este o chestiune de experiență și deprindere. Dar Condillac nu s-a mărginit să repete ideile lui Locke în problemele teoriei cunoașterii. În celebra sa lucrare „Tratat despre senzații" (1754), el arată că întreaga activitate spirituală a omului ia naștere numai din senzații; el respinge concepția lui Locke despre reflexie. După Locke, reflexia are în activitatea spirituală a oamenilor o mare însemnătate, fiind un izvor de cunoaștere independent de simțuri, o formă deosebită de experiență internă, fără de care nu există cunoaștere. Condillac a biruit această inconsecvență care există în concepțiile teoretice ale lui Locke despre cunoaștere, inconsecvență care este o concesie făcută idealismului. Fiind un senzualist mai consecvent decît Locke, el a comis totuși greșeli serioase în teoria cunoașterii. Pe de o parte, el recunoștea adevărul obiectiv, considerînd senzațiile ca rezultat al acțiunii lumii exterioare asupra organelor de simț, pe de altă parte, el declara esența lucrurilor incognoscibilă. După teoria lui Condillac, senzațiile noastre sînt numai semne ale lucrurilor, și nu copii ale acestora. La întrebarea care este natura obiectelor exterioare, Condillac răspunde că omul nu poate să știe aceasta. „Tot ceea ce știm este că le numim *corpuri*“ — declară el. În aceasta constă concesia făcută de el agnosticismului. În afară de existența substanței materiale, Condillac admite și existența substanței spirituale; el nu a putut să se elibereze de dualism.

În concepția sa despre relațiile sociale, Condillac a fost idealist. După părerea lui Condillac, în viața socială rolul hotărîtor îl are tendința oamenilor de a obține maximum de plăceri. Este justă numai acea orînduire în care tendința omului spre desfătare este pe deplin satisfăcută. Deși Condillac nu a fost materialist, fundamentarea dată de el senzualismului a avut o mare influență asupra concepțiilor materialiștilor francezi din secolul al XVIII-lea. Marx și Engels vedeau principalul merit al lui Condillac în lupta sa împotriva metafizicii idealiste din secolul al XVII-lea. Condillac „a dovedit că francezii au respins pe bună dreptate această metafizică ca pe un simplu produs ieftin al imaginației și al prejudecăților teologice“ (*Marx* și *Engels*, vol. III, ed. rusă, pag. 158 — 159).

CONDIȚIILE VIEȚII MATERIALE A SOCIETĂȚII. — În noțiunea de condiții ale vieții materiale a societății intră: 1) natura, mediul geografic care înconjoară societatea; 2) populația și densitatea ei; 3) modul de producție în cadrul căruia oamenii creează bunurile materiale necesare vieții lor. Societatea nu poate trăi în afara condițiilor naturale, fără să folosească forțele și binefacerile naturii. De asemenea nu poate fi concepută o societate fără o anumită densitate a populației. Dar nici condițiile naturale, nici creșterea populației nu reprezintă condițiile materiale principale de care depinde caracterul orînduirii sociale, dezvoltarea ei, trecerea de la o orînduire socială la alta. Gradul de influență a condițiilor naturale asupra societății și densitatea populației depind ele înseși de nivelul producției materiale. Forța principală care determină dezvoltarea societății, trecerea acesteia de la o orînduire socială la alta este *modul de producție a bunurilor materiale* (vezi).

CONDORCET Jean Antoine (1743-1794) — luminist francez de seamă din secolul al XVIII-lea, girondin după ideile sale politice. Din ordinul autorităților iacobine revoluționare a fost aruncat în închisoare, unde s-a sinucis. Ca și prietenul său *Voltaire* (vezi), Condorcet a criticat religia de pe pozițiile *deismului* (vezi), adică susținea că, cu toate că dumnezeu există, el nu se amestecă în treburile naturii și ale societății. În spiritul luminismului burghez, Condorcet chema la renunțarea la superstițiile religioase și la dezvoltarea cunoștințelor științifice. În lucrarea sa „Schița unui tablou istoric al progresului spiritului omenesc", Condorcet dezvoltă o concepţie idealistă asupra istoriei, ca fiind un produs al raţiunii omeneşti, şi proclamă orînduirea burgheză ca fiind orînduirea cea mai raţională şi mai „firească". Negînd legile obiective ale dezvoltării sociale, Condorcet stabileşte în mod arbitrar, după caractere exterioare pur întîmplătoare, zece epoci ale istoriei omeneşti şi trage concluzia că ultima epocă este încununată de triumful definitiv al proprietăţii capitaliste private. Condorcet a luptat împotriva orînduirii bazate pe stări sociale, apărînd ideea egalităţii formale. Fiind un ideolog al burgheziei în perioada în care burghezia apăra libertăţile burghezo-democratice, creîndu-şi astfel popularitate în popor, Condorcet cerea dezvoltarea liberă a fiecăruia şi lichidarea despotismului. Totodată, Condorcet declara deschis că inegalitatea de avere „este folositoare societăţii". Cu toată mărginirea sa de clasă, Condorcet este cu mult superior ideologilor burgheziei contemporane, care a aruncat peste bord steagul libertăţilor burghezo-democratice. De aceea nu este întîmplătoare atitudinea profund duşmănoasă faţă de Condorcet a unor filozofi reacţionari din Franţa zilelor noastre.

CONŞTIINŢĂ — forma cea mai înaltă, proprie omului, de reflectare a realităţii obiective. Conştiinţa omului este o funcţiune „a fracţiunii deosebit de complexe a materiei, care poartă denumirea de creier omenesc" (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 221). Prin conştiinţă socială trebuie să înţelegem totalitatea ideilor, teoriilor şi concepţiilor sociale care reflectă condiţiile vieţii materiale a societăţii, modul de producţie a bunurilor materiale.

Conştiinţa apare la om în procesul muncii, al producţiei sociale. Conştiinţa este deci produsul dezvoltării sociale. Tocmai în procesul muncii, în procesul confecţionării uneltelor de producţie şi al acţiunii exercitate asupra naturii, omul cunoaşte, descoperă proprietăţile obiectelor, desprinde esenţialul de neesenţial, necesarul de întîmplător, scoate la iveală legăturile necesare şi legice dintre fenomene. În procesul muncii omul devine conştient de raporturile dintre el însuşi şi mediul înconjurător, dintre el şi oamenii care participă la procesul producţiei. Întrucît conştiinţa apare numai pe baza muncii sociale, chiar animalele cele mai superioare sînt lipsite de ea. Existenţa conştiinţei presupune capacitatea de a avea o atitudine activă, conştientă faţă de mediul înconjurător, capacitate care să-ţi permită să te desprinzi de mediu, să-ţi determini atitudinea faţă de mediu, să organizezi o muncă îndreptată spre un scop precis. Enumerînd momentele necesare ale muncii omului, care îl deosebesc de „formele instinctive de muncă" ale animalelor, Marx arată că activitatea omului este orientată spre un scop precis, lucru care nu există la animale. Dezvoltarea psihicului animalului este numai preistoria conştiinţei omeneşti. Apariţia conştiinţei este legată de apariţia limbajului, care este tot atît de vechi ca şi conştiinţa. Formarea limbajului a exercitat o uriaşă influenţă asupra formării şi dezvoltării conştiinţei. Limbajul sonor este una din forţele care au ajutat oamenilor să-şi dezvolte conştiinţa, gîndirea.

Problema raportului dintre conştiinţă şi materie, dintre conştiinţă şi existenţă este problema fundamentală a filozofiei. În opoziţie cu idealismul, care consideră că „spiritul", conștiința este factorul prim, iar existența, materia, natura, factorul secund, materialismul filozofic marxist pornește de la faptul că materia, care există în afară și independent de conștiință, este factorul prim, deoarece ea este izvorul senzațiilor, reprezentărilor, conștiinței, iar conștiința este factorul secund, derivat, deoarece ea este reflecția materiei, reflecția existenței. Caracterul de factor secund al conștiinței în raport cu materia, cu existența se manifestă în faptul că conștiința apare numai pe o anumită treaptă de dezvoltare a materiei, de dezvoltare a naturii, că conștiința sub formă de idei, teorii apare la om numai ca urmare a reflectării de către el a mediului înconjurător, că conștiința socială în ansamblu — viața spirituală a societății — este determinată de condițiile vieții materiale a oamenilor, de modul de producție a bunurilor materiale. Existența socială a oamenilor determină conștiința socială a oamenilor. Așa cum este existența societății, așa cum sînt condițiile vieții materiale a societății, tot așa sînt și ideile, teoriile, concepțiile politice, instituțiile politice. O dată cu schimbarea vieții sociale a oamenilor se schimbă și conștiința socială. Viața spirituală a societății se manifestă în diferitele forme de conștiință socială: în ideile politice, în filozofie, știință, religie, artă etc. În societatea împărțită în clase conștiința socială a oamenilor are întotdeauna un caracter de clasă

Clasicii marxism-leninismului nu numai că au explicat originea conștiinței, dar au și lămurit rolul conștiinței, rolul ideilor în dezvoltarea socială. Ei au arătat că, apărînd pe baza existenței sociale, conștiința socială acționează la rîndul ei asupra acestei existențe. Ideile, concepțiile, teoriile noi, progresiste, reflectînd interesele forțelor progresiste, înaintate ale societății, ajută la lupta împotriva a ceea ce este vechi și și-a trăit traiul, înlesnesc progresul societății. „Fără acțiunea lor organizatoare, mobilizatoare și transformatoare este *imposibilă* realizarea sarcinilor arzătoare ale dezvoltării vieții materiale a societății" (*Stalin*, Problemele leninismului, ed. a III-a rom., pag. 563—564). (Vezi și *Gîndire.*)

CONTRADICȚIE — vezi *Lupta contrariilor; contradicții antagoniste și neantagoniste; Noul și vechiul.*

CONTRADICȚII ANTAGONISTE ȘI NEANTAGONISTE. — Dialectica marxistă consideră că lupta contrariilor, lupta dintre nou și vechi, constituie izvorul și conținutul intern al oricărei dezvoltări. În procesul dezvoltării apar întotdeauna contradicții, și numai prin înlăturarea lor se creează o bază pentru mersul înainte. Dialectica marxistă distinge contradicții antagoniste și contradicții neantagoniste.

Contradicțiile antagoniste din societate sînt contradicțiile la baza cărora stau interesele de neîmpăcat ale unor clase, grupuri și forțe ostile. Aceste contradicții nu se rezolvă de obicei decît prin violență, adică pe calea luptei revoluționare de clasă și a victoriei unei clase asupra alteia, sau prin războaie etc. Astfel, de pildă, contradicțiile dintre burghezie și proletariat, ale căror interese fundamentale sînt diametral opuse, se rezolvă prin revoluția socialistă. Marx a arătat că atîta timp cît există capitalism „antagonismul dintre proletariat și burghezie este lupta unei clase împotriva altei clase, luptă a cărei ultimă expresie este o revoluție totală [totale]" („Mizeria filozofiei", ed. rusă, pag. 149).

În U.R.S.S., în perioada de trecere de la capitalism la socialism, au existat contradicţii antagoniste între clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare, pe de o parte, şi burghezia de la oraşe şi chiaburimea, pe altă parte. Aceste contradicţii antagoniste au fost rezolvate de statul dictaturii proletariatului prin lichidarea claselor exploatatoare. Un exemplu de contradicţii antagoniste sînt şi contradicţiile dintre diferitele state imperialiste, dintre burghezia imperialistă din diferitele ţări. Aceste contradicţii au ca izvor lupta dintre ţările capitaliste pentru pieţe şi dorinţa de a-şi îneca concurenţii, tendinţa unor rechini imperialişti de a se îmbogăţi pe seama altora. Şi deşi aceste contradicţii antagoniste nu sînt contradicţii de clasă şi deci sînt mai puţin puternice şi ascuţite decît antagonismul dintre clasa proletariatului şi clasa burgheziei, duc şi ele la luptă violentă între imperialiştii din diferite ţări. Din aceste contradicţii decurge inevitabilitatea războaielor imperialiste pentru împărţirea lumii, pentru pieţe de desfacere etc. O trăsătură caracteristică a contradicţiilor antagoniste este faptul că în procesul dezvoltării lor ele se ascut, se agravează, se transformă în antagonisme, şi lupta dintre ele ajunge la un conflict acut.

Contradicţiile neantagoniste sînt contradicţiile îndărătul cărora nu stau clase vrăjmaşe cu interese diametral opuse. Trăsătura caracteristică a contradicţiilor neantagoniste, spre deosebire de cele antagoniste. este că în dezvoltarea lor ele nu se transformă neapărat în antagonisme şi lupta dintre ele nu duce la un conflict. Un exemplu de asemenea contradicţii sînt contradicţiile care au existat pînă la construirea socialismului în U.R.S.S. între clasa muncitoare, care este stegarul socialismului, şi ţărănime, care este clasă de mici proprietari. În afară de contradicţii, muncitorii şi ţăranii au interese comune în problemele fundamentale, interese care precumpănesc asupra contradicţiilor existente între ei. Interesele fundamentale, comune clasei muncitoare şi ţărănimii muncitoare, constau în faptul că numai transformarea socialistă a societăţii le deschide drum spre desfiinţarea exploatării, spre o viaţă cu adevărat omenească, fericită. De aceea alianţa dintre muncitori şi ţărani este principiul suprem al dictaturii proletariatului. Contradicţiile neantagoniste, spre deosebire de cele antagoniste, sînt înlăturate nu prin luptă de clasă înverşunată şi prin violenţă, ci prin transformarea treptată şi planică a condiţiilor economice care provoacă aceste contradicţii. U.R.S.S. a dat un exemplu strălucit de înlăturare a contradicţiilor neantagoniste dintre clasa muncitoare şi ţărănime, exemplu care are o uriaşă importanţă internaţională. Aceste contradicţii au fost rezolvate în U.R.S.S., sub conducerea Partidului comunist, pe calea transformării socialiste treptate a micilor gospodării ţărăneşti. Contradicţiile neantagoniste dintre clasa muncitoare şi ţărănime au fost înlăturate şi ele prin luptă — prin lupta împotriva psihologiei de proprietar particular, mic-burghez a ţărănimii, dar această luptă nu a subminat, ci a întărit alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare, a dus la ştergerea treptată a contradicţiilor dintre ele. Deosebirile economice şi politice care au mai rămas încă între clasa muncitoare şi ţărănimea colhoznică şi care sînt determinate de existenţa a două forme de proprietate — proprietatea întregului popor şi proprietatea colhoznică, vor fi lichidate complet în procesul trecerii treptate de la stadiul inferior al comunismului la stadiul superior. Ţările de democraţie populară învaţă din măreţul exemplu al Uniunii Sovietice cum să înlăture, pe baza alianţei dintre muncitori şi ţărani, contradicţiile existente între aceste clase, cum să transforme agricultura bazată pe mica gospodărie ţărănească fărîmiţată într-o mare agricultură socialistă.

O dată cu victoria socialismului, antagonismul dintre clasele din interiorul ţării dispare. Caracterizînd noua situaţie care s-a creat în U.R.S.S. în urma victoriilor istorice ale socialismului, I. V. Stalin spunea la Congresul al XVIII-lea al partidului: „Particularitatea societăţii sovietice de astăzi este că, spre deosebire de orice societate capitalistă, în sînul societăţii sovietice nu mai există clase antagoniste, vrăjmaşe, că clasele exploatatoare au fost lichidate, iar muncitorii, ţăranii şi intelectualii care alcătuiesc societatea sovietică trăiesc şi lucrează în colaborare prietenească. În timp ce societatea capitalistă este sfîşiată de contradicţii de neîmpăcat între muncitori şi capitalişti, între ţărani şi moşieri — ceea ce duce la nestabilitatea situaţiei ei interne —, societatea sovietică, eliberată de sub jugul exploatării, nu cunoaşte asemenea contradicţii, nu cunoaşte ciocniri de clasă şi prezintă tabloul unei colaborări prieteneşti între muncitori, ţărani şi intelectuali. Această comunitate a fost baza dezvoltării acelor forţe motrice care sînt: unitatea moral-politică a societăţii sovietice, prietenia între popoarele U.R.S.S., patriotismul sovietic" („Problemele leninismului", ed. a III-a rom., pag. 603).

Comunitatea apărută pe baza lichidării contradicţiilor antagoniste nu înseamnă însă lichidarea oricăror contradicţii. Marxism-leninismul ne învaţă că în socialism dezvoltarea progresivă a societăţii are de asemenea loc sub forma apariţiei şi înlăturării contradicţiilor, sub forma luptei dintre contradicţii. Dar contradicţiile din dezvoltarea societăţii socialiste sînt alt fel de contradicţii, contradicţii neantagoniste. Aşa sînt, de pildă, contradicţiile dintre forţele înaintate şi forţele înapoiate inerte ale societăţii, contradicţiile dintre existenţa socialistă a oamenilor şi rămăşiţele capitalismului în conştiinţa lor. Mersul societăţii sovietice pe calea comunismului nu se poate desfăşura cu succes fără lupta împotriva acestor forţe inerte, împotriva tuturor rămăşiţelor capitalismului din conştiinţă. Aceste rămăşiţe se manifestă în diverse forme: birocratism, naţionalism, cosmopolitism, atitudine nesocialistă faţă de muncă, faţă de proprietatea obştească şi altele. Numai lupta a ceea ce este nou împotriva a ceea ce este vechi, lupta a ceea ce este înaintat împotriva a ceea ce este înapoiat constituie izvorul mersului înainte şi în condiţiile în care au fost lichidate clasele antagoniste. Oricare ar fi natura contradicţiilor ele pot fi înlăturate şi sînt înlăturate numai prin luptă. O dată cu schimbarea caracterului, a conţinutului contradicţiilor se schimbă numai formele luptei. Înlăturarea contradicţiilor societăţii socialiste nu necesită revoluţii. Ele pot fi înlăturate şi sînt înlăturate pe baza socialismului în procesul trecerii treptate de la socialism la comunism. Un rol primordial în lupta dintre ceea ce este nou, înaintat şi ceea ce este vechi, perimat în societatea sovietică îl joacă *critica și autocritica* (vezi).

Întrucît în societatea sovietică au fost lichidate clasele antagoniste și a fost realizată unitatea moral-politică a societății sovietice, tot ascuțișul luptei de clasă în ceea ce privește U.R.S.S. s-a deplasat acum pe arena internațională, unde se desfășoară lupta între cele două lagăre antagoniste — lagărul păcii, democrației și socialismului, în frunte cu U.R.S.S., și lagărul imperialismului mondial, în frunte cu imperialiștii din S.U.A. Lichidarea claselor exploatatoare în U.R.S.S. nu înseamnă, însă, că înăuntrul țării nu există elemente dușmănoase izolate, care, găsind sprijin în încercuirea capitalistă, caută în fel și chip să saboteze opera construcției comuniste. A da dovadă de o înaltă vigilență politică față de uneltirile acestor dușmani, a-i demasca și a-i face inofensivi, a duce o luptă neîmpăcată împotriva celor mai mici manifestări ale atitudinii de gură-cască constituie o condiție indispensabilă a rezolvării cu succes a mărețelor sarcini legate de construirea societății comuniste depline în U.R.S.S. (Vezi și *Lupta contrariilor*.)

„CONTRIBUȚIE LA PROBLEMA DEZVOLTĂRII CONCEPȚIEI MONISTE ASUPRA ISTORIEI“ — operă a lui G. V. *Plehanov* (vezi) apărută în 1895 sub pseudonimul N. Beltov. Această carte „a făcut educația unei întregi generații de marxiști ruși“ (*Lenin*, vol. 16, ed. rusă, pag. 243). În această carte, paralel cu expunerea filozofiei marxiste, se face o critică profundă a concepțiilor reacționare ale narodnicilor, critică care în acea epocă a avut o deosebit de mare importanță. Primele patru capitole sînt consacrate analizei filozofiei și sociologiei premarxiste. În ele sînt analizate în mod critic concepțiile materialiștilor francezi din secolul al XVIII-lea, ale istoricilor burghezi francezi din perioada Restaurației, ale socialiștilor utopiști, precum și filozofia idealistă germană. Plehanov scoate la iveală caracterul istoric și de clasă limitat al acestor teorii și arată că numai Marx și Engels au creat o filozofie materialistă științifică, că numai marxismul a dat o adevărată știință despre societate, a descoperit baza materială a dezvoltării acesteia. Criticînd în lucrarea sa teoria reacționară a narodnicilor despre „eroi“ și „gloată“, Plehanov expune în capitolul cinci al cărții sale materialismul contemporan, adică marxist, arată concepțiile marxiste asupra rolului personalității în istorie, asupra legilor dezvoltării sociale. Această operă a lui Plehanov are și în prezent o mare importanță pentru studierea concepțiilor filozofice și materialist-istorice marxiste. Ultima ediție a acestei cărți a apărut în 1949.

CONȚINUT ȘI FORMĂ — vezi *Formă și conținut*.

COPERNIC Nicolae (1473-1543) — celebru astronom polonez, creatorul sistemului heliocentric — concepție nouă despre univers (vezi *Sistemul heliocentric și cel geocentric al lumii*). Teoria lui Copernic despre rotația pămîntului în jurul soarelui și despre rotația pămîntului în jurul axei sale în timp de 24 de ore a însemnat o ruptură hotărîtă cu teoriile teologice, după care pămîntul ar fi alesul lui dumnezeu, aflîndu-se în centrul universului (conform sistemului lui Ptolemeu), iar omul ar avea în univers o situație „privilegiată“. Engels considera teoria lui Copernic drept un „act revoluționar prin care studiul naturii și-a proclamat independența... Din acel moment datează emanciparea științelor naturii de teologie... Dar tot din acel societatea sovietică îl joacă *critica şi autocritica* (vezi).

Întrucît în societatea sovietică au fost lichidate clasele antagoniste şi a fost realizată unitatea moral-politică a societăţii sovietice, tot ascuţişul luptei de clasă în ceea ce priveşte U.R.S.S. s-a deplasat acum pe arena internaţională, unde se desfăşoară lupta între cele două lagăre antagoniste — lagărul păcii, democraţiei şi socialismului, în frunte cu U.R.S.S., şi lagărul imperialismului mondial, în frunte cu imperialiştii din S.U.A. Lichidarea claselor exploatatoare în U.R.S.S. nu înseamnă, însă, că înăuntrul ţării nu există elemente duşmănoase izolate, care, găsind sprijin în încercuirea capitalistă, caută în fel şi chip să saboteze opera construcţiei comuniste. A da dovadă de o înaltă vigilenţă politică faţă de uneltirile acestor duşmani, a-i demasca şi a-i face inofensivi, a duce o luptă neîmpăcată împotriva celor mai mici manifestări ale atitudinii de gură-cască constituie o condiţie indispensabilă a rezolvării cu succes a măreţelor sarcini legate de construirea societăţii comuniste depline în U.R.S.S. (Vezi şi *Lupta contrariilor*.)

„CONTRIBUŢIE LA PROBLEMA DEZVOLTĂRII CONCEPŢIEI MONISTE ASUPRA ISTORIEI" — operă a lui G. V. *Plehanov* (vezi) apărută în 1895 sub pseudonimul N. Beltov. Această carte „a făcut educaţia unei întregi generaţii de marxişti ruşi" (*Lenin*, vol. 16, ed. rusă, pag. 243). În această carte, paralel cu expunerea filozofiei marxiste, se face o critică profundă a concepţiilor reacţionare ale narodnicilor, critică care în acea epocă a avut o deosebit de mare importanţă. Primele patru capitole sînt consacrate analizei filozofiei şi sociologiei premarxiste. În ele sînt analizate în mod critic concepţiile materialiştilor francezi din secolul al XVIII-lea, ale istoricilor burghezi francezi din perioada Restauraţiei, ale socialiştilor utopişti, precum şi filozofia idealistă germană. Plehanov scoate la iveală caracterul istoric şi de clasă limitat al acestor teorii şi arată că numai Marx şi Engels au creat o filozofie materialistă ştiinţifică, că numai marxismul a dat o adevărată ştiinţă despre societate, a descoperit baza materială a dezvoltării acesteia. Criticînd în lucrarea sa teoria reacţionară a narodnicilor despre „eroi" şi „gloată", Plehanov expune în capitolul cinci al cărţii sale materialismul contemporan, adică marxist, arată concepţiile marxiste asupra rolului personalităţii în istorie, asupra legilor dezvoltării sociale. Această operă a lui Plehanov are şi în prezent o mare importanţă pentru studierea concepţiilor filozofice şi materialist-istorice marxiste. Ultima ediţie a acestei cărţi a apărut în 1949.

CONŢINUT ŞI FORMĂ — vezi *Formă şi conţinut*.

COPERNIC Nicolae (1473-1543) — celebru astronom polonez, creatorul sistemului heliocentric — concepţie nouă despre univers (vezi *Sistemul heliocentric şi cel geocentric al lumii*). Teoria lui Copernic despre rotaţia pămîntului în jurul soarelui şi despre rotaţia pămîntului în jurul axei sale în timp de 24 de ore a însemnat o ruptură hotărîtă cu teoriile teologice, după care pămîntul ar fi alesul lui dumnezeu, aflîndu-se în centrul universului (conform sistemului lui Ptolemeu), iar omul ar avea în univers o situaţie „privilegiată". Engels considera teoria lui Copernic drept un „act revoluţionar prin care studiul naturii şi-a proclamat independenţa... Din acel moment datează emanciparea ştiinţelor naturii de teologie... Dar tot din acel moment a început cu pași gigantici și dezvoltarea științelor..." („Dialectica naturii", ed. rusă, pag. 5). Copernic a exercitat o influență uriașă asupra dezvoltării filozofiei și științelor naturii din epoca Renașterii și asupra întregii științe mondiale de mai tîrziu.

Teoria lui Copernic a dat o lovitură puternică religiei și bisericii, legendei biblice despre crearea lumii de către dumnezeu, a răsturnat contrapunerea scolastică, care se trăgea de la *Aristotel* (vezi), a mișcărilor celeste și a celor pămîntești, a creat posibilitatea apariției mai tîrziu a teoriilor despre apariția și dezvoltarea naturală a sistemului solar. Susținînd ideea universalității legăturilor naturale, Copernic considera că „lanțul de aur" al cauzalității unește toate fenomenele materiale. Legăturile cauzale pot fi exprimate de către om sub formă de relații matematice. Izgonind speculațiile din știința astronomică, Copernic s-a manifestat ca unul dintre cei mai mari materialiști ai timpului său în domeniul științelor naturii. Gînditorii progresiști din acea epocă au făcut din teoria lui Copernic steagul lor de luptă și au dezvoltat-o mai departe — Giordano *Bruno* (vezi), *Galilei* (vezi). Biserica a dus o luptă înverșunată împotriva teoriei lui Copernic, folosind toate mijloacele inchiziției.

Copernic a adus o prețioasă contribuție la teoria materialistă a cunoașterii. Pornind de la faptul că teoria trebuie să corespundă naturii lucrurilor, el a reușit totodată să evite caracterul mărginit al empirismului și principiul „observației senzoriale" înțeles unilateral, a dat o mare importanță abstracțiilor în procesul cunoașterii, a aplicat pentru prima oară în cercetările științifice principiul relativității cinematice. Principala operă a lui Copernic — „Despre orbitele planetare" — a apărut în anul morții sale (1543).

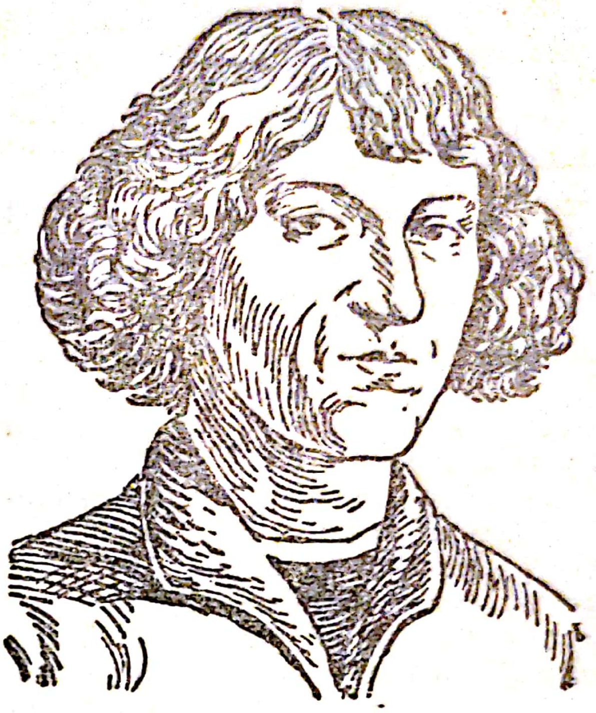

COSMOGONIE — în înțelesul larg al cuvîntului cosmogonia are ca sarcină să cerceteze originea și dezvoltarea corpurilor cosmice care se includ în acea parte a universului infinit care este accesibilă studiului. Una dintre problemele cosmogoniei care prezintă un deosebit interes este originea și dezvoltarea sistemului nostru solar. Rezolvarea acestei probleme, ca și a oricărei probleme a științelor naturii, trebuie să se bazeze pe justa interpretare, de pe pozițiile materialismului dialectic, a vastului material furnizat treptat, pe baza observației, în cantitate tot mai mare, de astronomia modernă și științele pămîntului. Numai cu cîteva decenii în urmă acest material aproape că nu exista, și baza sistemelor cosmogonice o constituiau fel de fel de premise arbitrare, care, aplicate la reprezentările despre univers existente în perioada respectivă, păreau cele mai plauzibile. Din aceste premise era dedusă pe cale pur speculativă istoria trecutului sistemului nostru planetar și a întregii constelații.

În decursul ultimilor 200 de ani au fost enunțate numeroase ipoteze cosmogonice, care, pe măsura lărgirii cunoștințelor noastre despre univers, se prăbușeau în mod inevitabil, altele luîndu-le locul. O importanță deosebit de mare a avut ipoteza lui Kant (1755), care a pus bazele tuturor ipotezelor meteoritice ulterioare. Ea a fost foarte mult apreciată de Engels, ca fiind prima teorie cosmogonică științifică, care a stabilit că legea dezvoltării este un proces fundamental în univers. De o largă răspîndire s-a bucurat pînă în primul deceniu al secolului al XX-lea ipoteza lui Laplace (1796). Această ipoteză, așa-numită, a nebuloaselor, cît și diferitele ei varietăți enunțate în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au fost înlocuite mai tîrziu prin ipoteza lui Jeans. Potrivit acestei ipoteze, planetele s-au format din condensări de materie desprinse din soare sub influența forței de atracție a unui astru străin care a trecut pe aproape. Ipoteza lui Jeans duce inevitabil la concluzia exclusivității sistemului nostru solar în univers, ceea ce e inadmisibil din punct de vedere materialist și vine în contradicție cu observațiile. Savanții sovietici au făcut pentru prima oară o analiză riguroasă a acestei ipoteze, analiză care a dovedit completa ei inconsistență și din punctul de vedere al mecanicii cerești. În prezent, în cosmogonia de peste hotare domnește o completă debandadă. O largă răspîndire au „teoriile“ idealist-religioase, care propovăduiesc începutul și sfîrșitul universului, care profetizează „moartea termică“ a universului etc.

În U.R.S.S. a fost creată singura orientare științifică a gîndirii cosmogonice, bazată pe analiza și generalizarea pe scară largă a datelor furnizate pe bază de observații. Așa, de pildă, a fost stabilit că stelele se desprind din stadiul prestelar simultan în grupuri întregi (Ambarțumean), că formarea stelelor s-a produs încă în epoci îndepărtate și că ea se produce și în prezent, că stelele, o dată formate, sînt supuse unei treptate destrămări, ele risipind în spațiu propria lor substanță, micșorîndu-și astfel neîncetat viteza de rotație și găsindu-se în interacțiune cu mediul interstelar înconjurător (Fesenkov); că formarea sistemelor planetare, extrem de numeroase în univers, este indisolubil legată de originea stelelor înseși și reprezintă un proces bazat pe legi necesare. Știința sovietică a obținut succese și în elaborarea teoriei originii pămîntului și a planetelor din sistemul solar. O.I. Schmidt a elaborat o teorie care stabilește mecanismul formării planetelor dintr-un nor de particule materiale formate din gaze și pulbere solidă, care înconjura mai înainte soarele. Din aceste particule, care au fost probabil captate de soare în procesul deplasării acestuia în Galaxie și a întîlnirii lui cu norii formați din gaze și pulbere, s-au format corpuri din ce în ce mai mari și, în sfîrșit, planetele. Această teorie explică mișcările apropiate de forma cercului ale planetelor, rotația planetelor, mișcări în sens direct și retrograd ale sateliților etc. În succesele cosmogoniei sovietice se manifestă superioritatea științei care se călăuzește după concepția despre lume a materialismului dialectic.

COSMOPOLITISM (în greacă — κόσμος — univers și πολίτης

— cetățean) — ideologie burgheză reacționară care propovăduiește o atitudine indiferentă față de interesele patriei, de tradițiile naționale, de cultura națională, renunțarea la suveranitatea națională. Această propagandă se desfășoară sub masca mincinoasă a ideii că pentru fiecare om patria este întreaga lume. În realitate, însă, cosmopolitismul, pe care îl propagă cu zel ideologii contemporani ai imperialismului, este o armă de luptă a monopolurilor împotriva independenței naționale a popoarelor, un mijloc ideologic de înrobire economică și politică a popoarelor libere. Prin propagarea cosmopolitismului, a ideii unui „guvern mondial“ etc. imperialiștii tind să adoarmă vigilența popoarelor, să sădească în rîndurile lor ideologia trădării de patrie, a trădării intereselor naționale. Propovăduirea cosmopolitismului ajută serviciile imperialiste de spionaj să recruteze spioni și diversioniști și să submineze capacitatea de apărare a celorlalte țări.

Cosmopolitismul este ideologia burgheziei contemporane, care pune mai presus de orice interesele sale înguste și egoiste și este gata de orice trădare națională în vederea înfăptuirii acestor interese.

„Înainte — a spus I. V. Stalin în cuvîntarea sa rostită la Congresul a XIX-lea al partidului —, burghezia era socotită drept capul națiunii, ea apăra drepturile și independența națiunii, punîndu-le «mai presus de orice». Acum, din «principiul național» nu a rămas nici urmă. Acum, burghezia vinde drepturile și independența națiunii pe dolari. Steagul independenței naționale și al suveranității naționale a fost aruncat peste bord“. Cosmopolitismul este o camuflare comodă a corupției burgheziei, hotărîrea ei de a trăda în orice moment interesele naționale. Socialiștii de dreapta ajută cu zel pe imperialiști la răspîndirea otravei cosmopolite.

Diametral opus cosmopolitismului burghez este internaționalismul proletar, în care se îmbină în mod armonios interesele naționale ale clasei muncitoare și ale tuturor oamenilor muncii, patriotismul lor adevărat, popular cu solidaritatea internațională a proletariatului din lumea întreagă, care luptă pentru lichidarea capitalismului — cel mai adînc izvor al vrajbei dintre națiuni. Steagul independenței naționale și al suveranității naționale este ținut sus de partidele comuniste și democratice, care sînt adevărații luptători pentru independența națională a țărilor lor, pentru libertatea tuturor popoarelor.

Cosmopolitismul este incompatibil cu ideologia internaționalismului proletar, cu patriotismul sovietic. De aceea Partidul comunist duce o luptă necruțătoare împotriva manifestărilor de cosmopolitism pe frontul nostru ideologic — împotriva ploconirii în fața putredei culturi burgheze și a atitudinii negative față de mărețele realizări ale culturii sovietice, împotriva minimalizării și ignorării rolului de seamă al poporului rus și al științei, literaturii, artei înaintate create de el, împotriva ignorării tradițiilor naționale progresiste ale celorlalte popoare din U.R.S.S. Opinia publică sovietică a dat o ripostă aspră grupulețului de cosmopoliți fără patrie care s-au manifestat în diferite sectoare ale frontului nostru ideologic. Sarcina este ca și pe viitor să se ducă lupta împotriva acestei arme otrăvite a imperialiștilor și să se cultive la oamenii sovietici ideile și sentimentele dătătoare de viaţă ale patriotismului sovietic.

COSMOS (din grec. κόσμος — univers) — lumea, universul ca un tot unitar, armonios. *Microcosmosul* este domeniul particulelor materiale foarte mici (electroni, protoni, neutroni etc.). *Macrocosmosul* este domeniul corpurilor materiale mari (planete, stele, constelaţii etc.).

CREIER — partea centrală a sistemului nervos, organul gîndirii, al conştiinţei. Psihicul omului constituie un produs al activităţii celei mai importante părţi a creierului, a emisferelor cerebrale, care reflectă acţiunea lumii obiective asupra lui. Fiziologia contemporană a activităţii nervoase superioare a zdrobit definitiv concepţiile idealiste, care susţin că spiritul, gîndirea şi conştiinţa sînt independente de materie, şi a arătat în mod absolut concludent că conştiinţa şi gîndirea constituie produsul unui organ material, fizic, produsul creierului. Conştiinţa, gîndirea nu sînt altceva decît o reflectare a naturii, a existenţei sociale în creierul omului: nu se poate deci separa gîndirea de materie, dacă nu vrem să cădem într-o greşeală grosolană. Gîndirea omenească, conştiinţa omenească, fiind o proprietate a materiei ajunse la un înalt nivel de organizare — creierul —, fiind un produs al activităţii acestuia, s-a dezvoltat pe baza practicii social-istorice a omenirii, pe baza muncii acesteia. „... Baza esenţială şi imediată a gîndirii omeneşti este tocmai *transformarea naturii de către om*, şi nu numai natura ca atare, iar inteligenţa omenească s-a dezvoltat în măsura în care omul a învăţat să transforme natura" (*Engels*, Dialectica naturii, ed. rusă., pag. 183).

În urma dezvoltării istorice creierul a atins la om cea mai înaltă perfecţiune. La vertebrate creierul este format din măduva spinării, care se află în canalul vertebral, şi din encefal, care se află în cavitatea craniană. Măduva spinării conţine centri primari motori şi senzitivi, care sînt reglaţi de encefal. Măduva spinării ca atare nu este capabilă să îndeplinească decît funcţiile cele mai simple — flexiunea şi extensiunea membrelor —, insuficiente însă pentru realizarea mişcării (mersul, fuga, căţăratul etc.): pentru acestea din urmă este nevoie de activitatea coordonatoare a encefalului. Structura encefalului este foarte complexă. Bulbul, care constituie continuarea măduvii spinării, conţine centrii vitali cei mai importanţi — centrul respiraţiei, al circulaţiei sîngelui, al metabolismului etc., nuclee pentru inervarea muşchilor limbii, ai faringelui şi ai coardelor vocale. Prelungirea imediată a bulbului este puntea lui Varoli, care conţine nuclee pentru inervarea muşchilor feţei, ai muşchilor pentru abducţia ochilor şi, împreună cu bulbul, conţine nucleele nervului auditiv. Cerebelul, situat deasupra bulbului şi a punţii lui Varoli, este organul care ajută la păstrarea echilibrului corpului şi la coordonarea mişcărilor. Creierul intermediar, care constituie o prelungire a punţii lui Varoli, conţine nuclee care inervează musculatura oculo-motorie şi o serie de centri motori importanţi. Mai departe, creierul intermediar include talamusul optic—colectorul tuturor fibrelor senzitive — şi aşa-zisa regiune subtalamică, care reglează procesele schimbului de substanţe. Toate aceste regiuni reprezintă centre de reflexe necondiţionate — reacţii moştenite ale organismului la acţiunea mediului exterior şi interior. Deasupra acestor centre se află marile emisfere cerebrale, care coordonează şi reglează acţiunea.

La mamifere şi în special la om, emisferele cerebrale depăşesc atît prin mărime, cît şi prin structura şi funcţiile lor extrem de complexe toate celelalte regiuni ale creierului. Emisferele cerebrale se compun din aglomerări centrale de celule („subcorticala cea mai apropiată", după aprecierea lui I. P. Pavlov). constituind substratul activităţii reflexe necondiţionate, sau a activităţii instinctive, şi din scoarţă, care acoperă emisferele cerebrale. Scoarţa conţine o cantitate enormă (pînă la 16 miliarde) de celule nervoase, care sînt în corelaţii extrem de complicate şi în permanentă schimbare. Scoarţa marilor emisfere este organul activităţii nervoase superioare şi, după cum spune I. P. Pavlov, locul de formare a reflexelor condiţionate, adică a reflexelor care nu se moştenesc, ci care apar în procesul vieţii individuale şi lărgesc la infinit posibilităţile de adaptare a organismului la modificările mediului exterior şi interior. Scoarţa emisferelor cerebrale este în acelaşi timp un sistem de analizatori, a căror sarcină, după cum arată Pavlov. constă în a descompune întreaga lume de influenţe care acţionează din exterior asupra organismului, şi cu cît este mai înalt gradul de organizare a unui animal cu atît descompunerea este „mai fracţionară, mai fărîmiţată".

Funcţiile scoarţei emisferelor cerebrale la om sînt extrem de complexe. „În lumea animală, în curs de evoluţie, în faza om s-a produs un adaos extraordinar la mecanismele activităţii nervoase. Pentru animal realitatea este semnalizată aproape exclusiv prin excitaţiile şi urmele acestora din emisferele cerebrale, care vin direct în celulele speciale ale receptorilor vizuali, auditivi şi altora din organism. Acestea sînt ceea ce avem şi noi sub formă de senzaţii, percepţii şi reprezentări, venind de la mediul înconjurător, atît de la cel natural cît şi de la mediul nostru social, cu excepţia cuvîntului auzit sau văzut. Acesta este primul sistem de semnalizare a realităţii pe care îl posedăm atît noi cît şi animalele. Cuvîntul a constituit al doilea sistem de semnalizare a realităţii. propriu nouă, fiind un semnal al primelor semnale". Munca a creat pe om. Munca a dat naştere conştiinţei omului, iar o dată cu ea s-a dezvoltat vorbirea lui. Sub influenţa muncii s-au modificat şi perfecţionat la om organele de simţ, de pildă, ochiul omului a început să distingă mai multe amănunte în lucruri decît ochiul păsării cu vederea cea mai ageră, urechea omului a început să distingă diferenţierile şi asemănările cele mai fine ale sunetelor vorbirii omeneşti etc.

CREŞTINISM — una dintre cele mai răspîndite religii. Creştinismul a luat naştere în Imperiul roman în secolele I şi II ale erei noastre, la început ca „religie a sclavilor şi a liberţilor, a celor săraci şi a celor lipsiţi de drepturi, a popoarelor subjugate sau împrăştiate de Roma" (*Marx* şi *Engels*, vol. XVI, partea a II-a, ed. rusă, pag. 409). Copleşiţi de nevoi, de absoluta lipsă de drepturi, de crunta exploatare, sclavii se răsculau, dar sufereau înfrîngeri. Nici situaţia micilor agricultori şi a sărăcimii de la oraşe nu era mai bună. Neputînd să schimbe rînduielile sociale existente, masele asuprite şi înrobite îşi pierdeau încrederea în forţele proprii şi căutau alinare în reprezentări fanteziste despre un dumnezeu mîntuitor, care le va uşura situaţia, despre viaţa de apoi, despre răsplată şi pedeapsă după moarte. Se crease un teren social favorabil apariţiei şi răspîndirii unei noi religii, şi această religie era tocmai creştinismul, care promitea răsplata şi pedeapsa „pe lumea cealaltă“, venirea unei fericiri veşnice, nemurirea personală. Faptul că creştinismul se adresa tuturor popoarelor, fără deosebire, că respingea vechile rituri ale tuturor religiilor de pînă atunci, care despărţeau pe oamenii de credinţe diferite, precum şi decăderea acestor religii, — toate acestea au favorizat răspîndirea noii religii şi au făcut ca la început creştinismul să fie prima religie universală posibilă.

Creştinismul cuprinde elementele religiilor orientale care existau în acea epocă (mitraism, iudaism etc.), precum şi teoriile epigonilor filozofiei idealiste antice (neoplatonicii, gnosticii, stoicii etc.). Condiţiile care au dat naştere creştinismului au contribuit la răspîndirea largă a credinţei în minuni, în proroci, în venirea mîntuitorilor cereşti. În aceste condiţii a luat naştere şi credinţa în miticul Hristos, a cărui imagine nu s-a format dintr-o dată. Prototipurile lui Hristos au fost zeii altor religii, zei care mureau şi reînviau. Creştinismul nu s-a ridicat împotriva sclaviei. Promiţînd egalitatea după moarte, el a justificat întotdeauna inegalitatea socială pe pămînt. El învăţa că sclavia este „pedeapsa pentru păcate“, îi chema pe sclavi să se supună stăpînilor „ca lui Hristos“ şi să-şi iubească duşmanii. Propovăduind supunerea, creştinismul, ca şi celelalte religii, abate pe cei exploataţi de la lupta de clasă revoluţionară pentru eliberarea lor. În comunităţile creştine antice au început treptat să intre şi reprezentanţi ai claselor exploatatoare, care ocupau în comunităţi poziţii de conducere. În lupta dintre diferitele curente care se desfăşura în cadrul creştinismului au început treptat să predomine, încă pe la mijlocul secolului al II-lea, curentele mai moderate, care propovăduiau împăcarea cu realitatea. A început să se formeze o organizaţie bisericească în frunte cu episcopii.

Învăţătura despre împăcarea cu realitatea, cu inegalitatea socială, despre răsplata după moarte, despre originea divină a puterii de stat făcea ca această învăţătură să fie convenabilă claselor exploatatoare. Încă la începutul secolului al IV-lea creştinismul devine religia oficială a Imperiului roman. O dată cu descompunerea orînduirii sclavagiste şi cu dezvoltarea feudalismului, creştinismul a devenit religia societăţii feudale, iar biserica creştină — „ca chintesenţă şi consfinţire a dominaţiei feudale existente“ (*Engels*, Războiul ţărănesc german, ed. rom., pag. 43). Învăţătura creştină a fost adaptată scopului consolidării orînduirii feudale. Biserica a fost cel mai înverşunat duşman al progresului şi ştiinţei. Sub raportul organizării, biserica creştină reproducea sistemul dominaţiei şi subordonării feudale, ierarhia feudală, consfinţind-o. În secolul al XI-lea a avut loc despărţirea bisericii în biserica romano-catolică şi greco-ortodoxă. În evul mediu biserica era cel mai mare feudal. Ea dispunea de uriaşe bogăţii şi constituia o puternică forţă politică. Capul bisericii catolice — papa de la Roma — aspira la dominaţia mondială. Lupta diferitelor clase ale societăţii împotriva feudalismului era îndreptată şi împotriva bisericii şi mănăstirilor, iar în ţările din apusul Europei — în primul rînd împotriva papalităţii, odioasă popoarelor. În acele condiţii critica bisericii şi a feudalismului lua adeseori forma ereziilor teologice. Biserica romano-catolică, împreună cu feudalii, lupta împotriva mişcărilor de eliberare. Organizaţia judecătorească-poliţienească creată de papalitate — inchiziţia — urmărea cu cruzime cele mai mici manifestări ale gîndirii libere; zeci de mii de oameni au fost arşi pe rug. Un sprijin al puterii exploatatorilor, un duşman şi persecutor al gîndirii progresiste a fost şi biserica ortodoxă (din Rusia şi din alte ţări).

În perioada luptei împotriva orînduirii feudale, burghezia s-a ridicat împotriva catolicismului, opunîndu-i creştinismul burghez, reformat — protestantismul. Fiind însă interesată în religie ca armă de înrobire spirituală a poporului, burghezia s-a împăcat curînd şi cu catolicismul. În societatea capitalistă toate curentele creştinismului, ca şi ale celorlalte religii s-au transformat într-un sprijin al dominaţiei burgheziei, într-un instrument de luptă împotriva clasei muncitoare, împotriva socialismului. Sprijinind prin toate mijloacele religiile care s-au format în decursul istoriei şi instituţiile lor, burghezia a creat adeseori cu ajutorul acestora din urmă forme noi, mai rafinate de exercitare a influenţei asupra clasei muncitoare, pentru a împiedica răspîndirea ideilor socialismului ştiinţific. Una dintre aceste forme a devenit aşa-numitul socialism creştin, al cărui scop este să abată pe oamenii muncii de la lupta de clasă sub falsa lozincă a „păcii de clasă" între capitalişti şi muncitori.

În epoca imperialismului, diferite organizaţii religioase, în special cele creştine, sînt folosite de burghezie împotriva mişcării socialiste muncitoreşti. Vaticanul a pus biserica catolică în slujba monopolurilor imperialiste, şi astăzi duce lupta împotriva păcii, democraţiei şi socialismului, propagă obscurantismul medieval şi este un duşman neîmpăcat al ştiinţei progresiste. Aceeaşi politică reacţionară o duc şi alte biserici creştine din S.U.A., Anglia şi celelalte ţări capitaliste.

Explicaţia riguros ştiinţifică a cauzelor sociale ale apariţiei creştinismului şi a principalelor momente din istoria începuturilor creştinismului a fost dată pentru prima oară de Engels în articolele „Bruno Bauer şi începuturile creştinismului", „Cu privire la istoria începuturilor creştinismului". În lucrarea sa „Războiul ţărănesc german", Engels a explicat esenţa ereziilor religioase din Europa medievală. Rolul reacţionar al creştinismului este arătat în lucrările lui V. I. Lenin „Socialismul şi religia", „Despre atitudinea partidului muncitoresc faţă de religie" etc.

CRITERIUL ADEVĂRULUI — măsura pentru stabilirea veridicităţii, autenticităţii cunoştinţelor noastre, indiciul care confirmă, care certifică justeţea reprezentărilor noastre, gradul în care senzaţiile, reprezentările, noţiunile noastre corespund realităţii obiective. Idealismul vede criteriul adevărului nu în conformitatea teoriilor, elaborate de mintea omenească, cu realitatea obiectivă, ci în senzaţii, idei ale subiectului, în „claritatea şi precizia" noţiunilor etc. Astfel, de pildă, machiştii consideră drept criteriu al adevărului „experienţa", dar ei nu înţeleg experienţa în mod materialist, nu o înţeleg ca rezultat al interacţiunii omului şi naturii în procesul transformării practice a acesteia, ci ca o sumă de senzaţii, ca trăiri subiective ale omului. Astfel rezultă că senzaţiile trebuie verificate tot prin senzaţii. Căutînd să iasă din mlaştina solipsismului, machiştii enunţă drept criteriu al adevărului „experienţa colectiv organizată". Din acest punct de vedere tot ce are „valabilitate generală", ce este recunoscut de toţi este adevărat. Lenin a demascat acest subterfugiu idealist, dovedind că din punctul de vedere al „experienţei socialmente organizată" e uşor să justifici cele mai absurde şi fanteziste idei, de pildă, credinţa în spiriduşi şi strigoi etc., întrucît această credinţă este de asemenea o formă a „experienţei" oamenilor. Religia are de asemenea „valabilitate generală", căci milioane şi zeci de milioane de oameni cred în dumnezeu, în minuni etc. Dar prin aceasta religia nu devine adevăr. În filozofia burgheză contemporană concepţia machistă asupra „criteriului adevărului" este predominantă. *Russel* (vezi), *Dewey* (vezi) şi alţi obscurantişti „în filozofie" neagă criteriile ştiinţifice, preferînd să menţină masele într-o completă ignorare a felului cum este cunoscut şi verificat adevărul.

Numai filozofia marxistă înarmează cunoaşterea omenească cu criteriul într-adevăr ştiinţific care permite să se deosebească adevărul de eroare, care dă posibilitate să se verifice fără greş şi în mod precis fiecare adevăr. Un astfel de criteriu este practica omenească, activitatea practică în producţie a oamenilor, industria, activitatea revoluţionară a maselor. Prin concepţia sa asupra practicii ca bază a cunoaşterii şi criteriu al veridicităţii cunoştinţelor, marxismul a săvîrşit o adevărată revoluţie în teoria cunoaşterii. Vechiul materialism premarxist a fost contemplativ, el nu lega cunoaşterea cu practica, cu activitatea practică a oamenilor. Chiar dacă unii materialişti au prezentat drept criteriu al adevărului practica, ei o concepeau în mod îngust, nu ca practică istorică, nu ca activitate în producţie a oamenilor. Marxismul a fost primul care a arătat legătura strînsă dintre cunoaştere şi practică, dînd prin aceasta unica soluţionare justă a problemei cu privire la criteriul adevărului. „Problema — arată Marx în „Tezele asupra lui Feuerbach" — dacă gîndirii omeneşti îi este propriu adevărul concret nu e o problemă teoretică, ci una *practică*. Căci omul trebuie să facă dovada adevărului, adică a realităţii şi puterii, a caracterului material al gîndirii sale în activitatea practică. Disputa asupra realităţii sau irealităţii unei gîndiri care se izolează de practică este o chestiune pur *scolastică*" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 367). Marxismul a dovedit absurditatea şi inconsistenţa agnosticismului, care contestă posibilitatea cunoaşterii adevărate. Dacă cunoştinţele noastre despre un obiect sau altul, despre un fenomen sau altul sînt confirmate de practică, înseamnă că ele sînt adevărate şi nici un fel de agnosticism nu le poate dezminţi. N-au decît să trăncănească vitaliştii, de pildă, şi alţi duşmani ai ştiinţei cît vor despre o „forţă vitală" misterioasă, care ar dirija viaţa organismelor vii. Oamenii au reuşit însă să cunoască legile obiective reale ale dezvoltării organice şi au reuşit să stăpînească în mod practic aceste legi, dovedind prin aceasta completa inconsistenţă a vitalismului. Biologia miciurinistă a înarmat pe om cu cunoaşterea căilor de transformare practică a plantelor şi animalelor. Însuşi *Miciurin* (vezi), prin practică, prin crearea a zeci şi sute de noi soiuri de fructe, a dat cea mai bună confirmare posibilă învăţăturii sale. Practica este piatra de încercare a oricărei teorii. Practica a demascat pseudoştiinţa weismannist-morganiştilor, ea a confirmat sub toate aspectele veridicitatea biologiei miciurinişte. Astfel se prezintă lucrurile în toate domeniile cunoaşterii ştiinţifice, inclusiv în domeniul ştiinţelor sociale. Ideologii burghezi considerau socialismul ştiinţific drept o fantezie, o născocire. Dar practica istorică a poporului sovietic, care a construit socialismul, iar astăzi practica unei serii de alte popoare care s-au desprins din sistemul capitalist şi construiesc socialismul arată să socialismul ştiinţific este marele adevăr al timpului nostru, iar teoria ideologilor burghezi este o minciună susţinută de clasele care pier. Adevărul ştiinţific e verificat şi confirmat de practică, iar orice teorie falsă e dezminţită, nimicită de practică.

Afirmînd că practica este un criteriu indiscutabil al adevărului, marxismul impune să se ţină seama de dezvoltarea însăşi a practicii, care cere revizuirea unor adevăruri sau altora care stau pe o veche bază practică, depăşită de nivelul nou, mai înalt, al activităţii practice a oamenilor. O astfel de înţelegere a practicii împinge gîndirea omenească înainte, nu o lasă să înţepenească pe loc şi să transforme în dogme adevărurile obţinute de ea. Orice pas nou pe care îl face practica perfecţionează cunoştinţele noastre, precizează, concretizează unele adevăruri sau altele pe baza unei practici mai dezvoltate. (Vezi şi *Teorie şi practică.*)

„CRITICA PROGRAMULUI DE LA GOTHA“ — este o analiză critică a proiectului de program al social-democraţiei germane, pregătit pentru congresul de la Gotha. Scrisă de Marx în 1875, a fost publicată pentru prima oară de Engels în 1891. Arătînd că proiectul este alcătuit din fraze lassalleene mic-burgheze şi că autorii lui au ocolit problema fundamentală a mişcării proletare, şi anume problema dictaturii proletariatului, Marx dezvoltă principiile expuse în „*Manifestul Partidului Comunist*“ (vezi), formulează revendicările politice ale partidului proletar. În această lucrare, Marx formulează pentru prima oară necesitatea unei perioade de tranziţie între capitalism şi socialism. „Între societatea capitalistă şi cea comunistă se află perioada prefacerii revoluţionare a uneia în cealaltă. Acestei perioade îi corespunde şi o perioadă de tranziţie politică, al cărei stat nu poate fi altceva decît *dictatura revoluţionară a proletariatului*“ (*Marx şi Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 24.) Considerînd dictatura proletariatului drept un instrument de construire a comunismului, Marx arată că societatea comunistă trece prin două faze. În prima sa fază, ea nu poate fi încă eliberată de tradiţiile capitalismului şi mai păstrează în multe privinţe „stigmatele“ vechii societăţi. În prima fază a comunismului, principiul repartiţiei este: fiecare munceşte după capacităţi şi primeşte după cantitatea şi calitatea muncii depuse. În faza superioară a comunismului, productivitatea muncii va creşte într-o astfel de măsură, încît va da posibilitate să se creeze un belşug de produse, şi societatea va putea înscrie pe steagul său: fiecare munceşte după capacităţi şi primeşte după nevoi. „Marea însemnătate a lămuririlor lui Marx — scria Lenin — constă în faptul că el aplică şi aci în mod consecvent dialectica materialistă, teoria dezvoltării, văzînd în comunism ceva ce se dezvoltă *din* capitalism. În locul definiţiilor scolastice născocite, «ticluite» şi în locul discuţiilor sterpe asupra cuvintelor ce este socialismul şi ce este comunismul, Marx face o analiză a ceea ce s-ar putea denumi treptele maturităţii economice a comunismului" (vol. 25, ed. rom., pag. 464). „Critica programului de la Gotha" este un exemplu de elaborare ştiinţifică a unui program revoluţionar al partidului proletar, un exemplu de intransigenţă faţă de orice oportunism.

Acest important document al comunismului ştiinţific a fost mult timp ascuns cu grijă maselor de către liderii social-democraţiei germane. Engels a considerat necesar ca înaintea congresului de la Ehrfurt al partidului social-democrat german, la care trebuia adoptat un program nou, să publice „Critica programului de la Gotha" ca „ceva absolut nou şi în plus extrem de oportun şi actual" (*Marx* şi *Engels*, vol. XXVIII, ed. rusă, pag. 270). „Critica programului de la Gotha" a fost publicată în ciuda împotrivirii oportuniştilor din Internaţionala a II-a.

CRITICĂ ŞI AUTOCRITICĂ — principala metodă de scoatere la iveală şi de înlăturare a greşelilor şi lipsurilor din activitatea partidelor marxiste şi a celorlalte organizaţii ale oamenilor muncii. În societatea sovietică critica şi autocritica a devenit una din principalele forţe motrice de dezvoltare.

Încă Marx a arătat că o particularitate a revoluţiei proletare, spre deosebire de revoluţiile care au precedat-o, constă în faptul că, în scopul dezvoltării ei cu succes, ea se supune autocriticii. Această teză a lui Marx a fost dezvoltată în condiţii noi de Lenin şi Stalin, care vedeau în autocritică trăsătura proprie unui partid cu adevărat proletar, spre deosebire de partidele oportuniste şi reformiste. Lenin considera că atitudinea curajoasă faţă de critică şi autocritică este unul dintre cele mai de seamă principii ale Partidului comunist. Combătînd pe menşevici, socialiştii-revoluţionari, kautskişti şi alţi duşmani ai marxismului, Lenin arăta că teama de critică şi autocritică este izvorul putreziciunii partidelor lor, că autocritica este absolut necesară pentru orice partid viu şi viabil. Partidele care îşi duc munca fără a avea o legătură cu masele largi de oameni ai muncii se închid în găoacea lor, se tem de critică şi autocritică. Un partid cu adevărat proletar, care este avangarda de luptă a clasei muncitoare şi a tuturor maselor de oameni ai muncii, îşi educă cadrele şi masele populare prin criticarea greşelilor şi lipsurilor şi, cu ajutorul criticii şi autocriticii, învinge piedicile care i se pun în calea spre victorie.

Din primele zile ale existenţei Statului sovietic, Partidul comunist a pus critica şi autocritica în slujba noii puteri, a făcut din ele o puternică armă în lupta pentru socialism. Însă în perioada cînd în U.R.S.S. existau încă clase exploatatoare, legea de bază a dezvoltării societăţii sovietice era exprimată prin lupta de clasă. Existenţei în ţară a contradicţiilor antagoniste între clasele duşmane îi corespundeau şi anumite forme de biruire a contradicţiilor. Victoria socialismului în U.R.S.S. a schimbat radical situaţia. Clasele exploatatoare au fost lichidate. Clasa muncitoare şi ţărănimea au devenit clase noi, care îşi construiesc activitatea pe baza economiei socialiste unice, în strînsă colaborare între ele şi, de asemenea, în colaborare cu intelectualitatea nouă, sovietică. A luat naştere unitatea moral-politică a societăţii sovietice. Aceasta înseamnă că antagonismele sociale, caracteristice pentru orînduirea capitalistă, cît şi înverşunata luptă de clasă determinată de aceste antagonisme au dispărut pentru totdeauna în U.R.S.S. Ar fi însă greşit să se creadă că lichidarea în U.R.S.S. a claselor antagoniste, cu contradicţiile specifice lor, duce la dispariţia oricăror contradicţii în societatea sovietică. Fără apariţia şi biruirea contradicţiilor nu poate exista dezvoltare. Construind societatea socialistă, U.R.S.S. a intrat în perioada de trecere treptată spre comunism. Pe această cale trebuie biruite o serie de contradicţii, printre care un loc important îl ocupă contradicţia dintre felul de trai nou, socialist al maselor şi rămăşiţele capitalismului în conştiinţa, psihologia şi obiceiurile oamenilor. Fără lupta dintre nou şi vechi, dintre ceea ce este progresist şi ceea ce este conservator, fără lichidarea stărilor de spirit antistatale, a birocratismului, a rămăşiţelor naţionalismului, a atitudinii nesocialiste a unor oameni sovietici faţă de proprietatea obştească, faţă de muncă, fără lupta împotriva a tot ce frînează mişcarea înainte, nu se poate construi cu succes comunismul. Aşadar şi societatea sovietică se dezvoltă pe baza biruirii contradicţiilor. Dar aceste contradicţii nu mai au caracterul vechilor contradicţii antagoniste ale societăţii capitaliste, care dau naştere unei înverşunate lupte de clasă şi revoluţiilor politice. Contradicţiile interne ale societăţii sovietice au un caracter neantagonist: îndărătul acestor contradicţii nu se află clase duşmane, care să-şi apere interesele fundamental opuse. Aceste contradicţii neantagoniste există în cadrul comunităţii strînse a tuturor oamenilor muncii din societatea sovietică.

Noul conţinut al contradicţiilor societăţii sovietice dă naştere şi la noi forme, la noi metode de lichidare a lor. Vechea noţiune de „luptă“ capătă un nou conţinut. Centrul de greutate în această luptă se deplasează asupra metodelor de educare în spirit comunist, de convingere prin forţa exemplului, ceea ce, bineînţeles, nu exclude aplicarea şi a metodelor de constrîngere, de violenţă faţă de cei care încalcă cu rea voinţă regulile de convieţuire socialistă, faţă de rămăşiţele încă nelichidate ale duşmanilor poporului sovietic. O nouă formă istorică de rezolvare a contradicţiilor în societatea sovietică, o armă foarte ascuţită cu ajutorul căreia partidul scoate la iveală şi biruie aceste contradicţii este critica şi autocritica.

În opoziţie cu societatea capitalistă, în care dezvoltarea are loc în mod stihinic, în care crizele reglementează producţia, societatea sovietică se bazează pe dezvoltarea planică a producţiei. Partidul şi statul întocmesc planurile de dezvoltare a economiei şi culturii socialiste în strictă concordanţă cu cerinţele legilor economice obiective care acţionează în socialism. În U.R.S.S. există toate condiţiile şi posibilităţile obiective pentru mersul înainte: bogăţii naturale, puterea politică a clasei muncitoare, care foloseşte aceste bogăţii în interesul poporului, orînduirea sovietică, care nu cunoaşte bolile incurabile proprii capitalismului, Partidul comunist, care are o linie justă şi se găseşte în fruntea mersului înainte al societăţii sovietice. Problema constă numai în a şti să foloseşti just aceste posibilităţi. Aceasta depinde chiar de oameni, de voinţa lor de a munci, de hotărîrea lor de a munci pentru binele patriei. Se înţelege de aceea ce importanţă are critica şi autocritica, care este arma de luptă împotriva tuturor lipsurilor în muncă: împotriva rutinii, tărăgănelii, birocratismului, a lipsei de dorinţă de a lucra într-un mod nou, împotriva a tot ce împiedică îndeplinirea planurilor Partidului comunist şi ale Statului sovietic. Importanţa criticii şi autocriticii, ca forţă motrice a dezvoltării societăţii sovietice, constă în aceea că, cu ajutorul ei, se curăţă calea în vederea atingerii scopului, sînt înlăturate obstacolele care împiedică dezvoltarea, se produce o transformare mai rapidă a *posibilităţilor* obiective existente pentru mişcarea înainte, spre comunism, în *realitate*. Acest rol al criticii şi autocriticii este viu exprimat în întrecerea socialistă, care este o formă de luptă a maselor de oameni ai muncii pentru ridicarea productivităţii muncii şi, prin urmare, o formă de luptă pentru trecerea la stadiul superior al comunismului. Masele populare, vital interesate în ridicarea productivităţii muncii, supun criticii nivelul productivităţii muncii atins, caută noi căi şi metode pentru sporirea eficacităţii activităţii lor în producţie etc. Muncitorul înaintat, care depăşeşte cu mult normele de muncă date, supune prin aceasta criticii pe tovarăşul lui care rămîne în urmă şi îl ajută să-şi îmbunătăţească munca şi să ajungă la nivelul atins de fruntaşi. Întrecerea socialistă este expresia autocriticii revoluţionare concrete a maselor.

Critica şi autocritica ca formă nouă de luptă între vechi şi nou, ca instrument de biruire a contradicţiilor decurge din însăşi esenţa Statului sovietic, forma superioară de democraţie, democraţia socialistă. Statul sovietic este statul maselor muncitoare înseşi şi în aceasta rezidă forţa lui. De aceea mersul înainte al societăţii sovietice poate avea succes numai în caz că masele creează activ noua viaţă, urmăresc cu vigilenţă toate lipsurile construcţiei, le scot la iveală şi le critică, adică în cazul cînd există *critică de jos*. Critica de jos, din partea maselor largi de oameni ai muncii, are o importanţă primordială. Această critică de jos este o manifestare a energiei şi a iniţiativei creatoare a poporului sovietic, a sentimentului său de stăpîn în ţara sa.

Subliniind imensul rol al criticii şi autocriticii, trebuie să ţinem seama că nu orice critică este o forţă motrice a dezvoltării, ci numai aceea care sporeşte forţa societăţii sovietice. Trebuie să facem o deosebire riguroasă între critica îndărătul căreia se camuflează elementele duşmane, încercînd să strecoare concepţii anticomuniste, străine nouă, şi de adevărata critică, îndreptată spre întărirea cauzei comunismului. La Congresul al XIX-lea al partidului s-a acordat o foarte mare atenţie problemei rolului criticii şi autocriticii în întărirea şi dezvoltarea orînduirii sovietice. În raportul de activitate al C.C. s-a arătat că acolo unde critica şi autocritica sînt gîtuite, unde critica de jos e slab dezvoltată, acolo iau naştere în mod inevitabil fenomene monstruoase ca: birocratismul, putrefacţia şi chiar descompunerea unor verigi ale aparatului de stat.

Ţinînd seama de uriaşul rol pe care îl are critica şi autocritica în dezvoltarea societăţii sovietice, Congresul al XIX-lea al partidului a inclus în Statutul Partidului comunist al Uniunii Sovietice un punct care obligă pe membrii de partid „să desfășoare autocritica și critica de jos, să scoată la iveală lipsurile din muncă și să lupte pentru înlăturarea lor, să lupte împotriva prezentării de paradă a lucrurilor într-o lumină trandafirie și împotriva îmbătării de pe urma succeselor în muncă. Gîtuirea criticii este un mare rău. Cel care înăbușă critica, cel care o înlocuiește cu atmosferă de paradă și cu tămîiere nu poate face parte din rîndurile partidului“.

Critica și autocritica au o importanță uriașă pentru dezvoltarea științei, literaturii, artei. Fără discuții creatoare, fără lupta de opinii și libertatea criticii, știința, literatura, arta nu se pot dezvolta cu succes. Critica și autocritica constituie o formă de atragere a celor mai largi mase la opera de construire a comunismului, ea ajută pe oamenii sovietici să lichideze rămășițele ideologiei burgheze.

CRITICISM — denumirea pe care a dat-o *Kant* (vezi) filozofiei sale idealiste, considerînd că scopul ei principal este de a critica capacitatea de cunoaștere a omului. Ca rezultat al criticii sale, Kant a ajuns să nege posibilitatea rațiunii omenești de a cunoaște esența lucrurilor. Criticism se mai numesc toate celelalte curente ale idealismului subiectivist care neagă posibilitatea de cunoaștere a lumii obiective și care consideră ca izvor al cunoașterii numai experiența concepută în mod idealist.

CRIZA GENERALĂ A CAPITALISMULUI — criză multilaterală a sistemului capitalist mondial care cuprinde atît economia, cît și politica țărilor capitaliste. Criza generală a sistemului capitalist mondial a început în perioada primului război mondial și în special după desprinderea Uniunii Sovietice din sistemul capitalist. Aceasta a fost prima etapă a crizei generale. În perioada celui de-al doilea război mondial, în special după desprinderea de sistemul capitalist a țărilor de democrație populară din Europa și Asia, s-a desfășurat cea de-a doua etapă a crizei generale. Crizele sistemului economic mondial al capitalismului din perioada primului și celui de-al doilea război mondial nu sînt crize de sine stătătoare, ci etape în dezvoltarea crizei generale a capitalismului.

Esența crizei generale a capitalismului o constituie scindarea sistemului economic mondial — înainte unic și atotcuprinzător — în două sisteme opuse: socialist și capitalist, ceea ce a subminat „echilibrul“ din trecut și a zdruncinat bazele capitalismului mondial. Lupta dintre aceste două sisteme constituie axa întregii vieți contemporane. În întrecerea istorică dintre cele două sisteme economice, socialismul obține victorie după victorie, demonstrîndu-și superioritatea față de capitalism, care și-a trăit traiul. La baza crizei generale a capitalismului „stă descompunerea mereu crescîndă a sistemului economic mondial al capitalismului, pe de o parte, și puterea economică crescîndă a țărilor care s-au desprins din capitalism — U.R.S.S., China și celelalte țări de democrație populară — pe de altă parte (*Stalin*, Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S., ed. a II-a rom., pag. 57). O parte componentă a crizei generale a capitalismului o constituie criza sistemului colonial al imperialismului, destrămarea mereu crescîndă a acestuia, destrămare determinată de zdruncinarea temeliilor imperialismului în ţările coloniale şi dependente şi de imposibilitatea pentru imperialism de a stăpâni ca înainte în aceste ţări. Trăsăturile caracteristice ale crizei generale a capitalismului le constituie de asemenea ascuţirea şi complicarea luptei dintre puterile imperialiste pentru pieţe de desfacere, utilizarea cronică necompletă a capacităţii întreprinderilor şi existenţa unor armate de milioane de şomeri, care s-au transformat din armate de rezervă în armate permanente de şomeri. Criza generală a capitalismului se caracterizează prin intensificarea la extrem a parazitismului şi a putrefacţiei bazei economice a capitalismului şi a întregii sale suprastructuri care o deserveşte; prin creşterea subordonării aparatului de stat faţă de monopoluri, prin intensificarea extraordinară a urmărilor distrugătoare ale acţiunii *legii economice fundamentale a capitalismului contemporan* (vezi) şi, legat de aceasta, prin ascuţirea continuă a contradicţiei fundamentale a capitalismului — contradicţia dintre caracterul social al forţelor de producţie şi relaţiile capitaliste de producţie. Militarizarea crescîndă a economiei naţionale este însoţită de fascizarea vieţii politice în ţările capitaliste (vezi *Fascism*).

Venirea crizei generale a capitalismului a dus la un nou şi puternic avînt al mişcării muncitoreşti internaţionale şi la organizarea unui front revoluţionar unic al proletarilor şi popoarelor asuprite din toate ţările împotriva imperialismului. Victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie a însemnat victoria marxism-leninismului asupra social-democratismului, a întărit hegemonia proletariatului şi a avangărzii sale comuniste în mişcarea revoluţionară a maselor asuprite şi exploatate.

Schimbarea radicală în urma celui de-al doilea război mondial a raportului de forţe în favoarea socialismului şi în dauna capitalismului a avut ca urmare o adîncire mai departe a crizei generale a capitalismului. Din sistemul capitalist s-au desprins o serie de ţări din Europa şi Asia, care, împreună cu Uniunea Sovietică, au format lagărul democraţiei şi socialismului, unit şi puternic, opus lagărului capitalismului sfîşiat de contradicţii.

Rezultatul economic al existenţei celor două lagăre opuse a fost destrămarea pieţei mondiale unice atotcuprinzătoare în două pieţe mondiale paralele, opuse una alteia.

U.R.S.S. şi ţările de democraţie populară au realizat o legătură strînsă din punct de vedere economic şi au organizat colaborarea şi ajutorul reciproc între ele în scopul de a obţine un avînt general. Ca urmare a unui ritm rapid de dezvoltare a industriei în ţările lagărului democratic, în curînd aceste ţări nu numai că nu vor mai avea nevoie să importe mărfuri din ţările capitaliste, dar vor simţi ele însele nevoia de a desface în alte părţi mărfurile excedentare din producţia proprie. Prin urmare, sfera de aplicare a forţelor principalelor ţări capitaliste (S.U.A., Anglia, Franţa) la resursele mondiale se va restrînge, cu toate urmările care decurg de aici. „...Condiţiile pieţei mondiale de desfacere se vor înrăutăţi, iar utilizarea necompletă a capacităţii întreprinderilor în aceste ţări se va accentua. Tocmai în aceasta constă, propriu-zis, adîncirea crizei generale a sistemului capitalist mondial în legătură cu destrămarea pieţei mondiale (*Stalin*, Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S., ed. a II-a rom., pag. 31).

Ascuțind toate contradicțiile capitalismului, criza generală grăbește descompunerea și pieirea acestuia, apropie victoria revoluției socialiste mondiale.

CROCE Benedetto (1866—1952) — filozof italian, ideolog al burgheziei imperialiste, lider internațional al filozofiei idealiste reacționare a neohegelianismului. Încă la sfîrșitul secolului al XIX-lea el a „criticat“ marxismul. *Plehanov* (vezi) l-a caracterizat pe Croce ca pe un om care face parte dintre adversarii hotărîți ai metodei dialectice și ai materialismului. Filozofia lui Croce este un idealism absolut. Pentru el, nu există nimic real în afară de spirit. El identifică istoria cu dezvoltarea spiritului. Filozofia lui Croce se deosebește de filozofia lui *Hegel* (vezi) prin influența puternică a kantianismului și înlăturarea sîmburelui rațional al metodei dialectice a lui Hegel. Croce consideră că economicul este o treaptă în dezvoltarea spiritului. El neagă cu hotărîre posibilitatea existenței științei economice și respinge legile economice obiective. Teoria lui economică antiștiințifică este o apologie a exploatării capitaliste și a anarhiei în producție. În etica sa, Croce urmărește să ascundă bazele sociale ale moralei și caracterul său de clasă. Căutînd să escamoteze caracterul antagonist de neîmpăcat al societății capitaliste, el preconizează, ca o contrapondere a luptei de clasă, „principiul etic“ — subordonarea individului față de „general“, adică față de orînduirea exploatatoare, dominantă. Estetica lui Croce, bazată pe principii pur idealiste, a avut o mare influență asupra criticii de artă burgheze din epoca imperialismului. Croce era în „opoziție“ cu fascismul, dar filozofia lui a constituit unul dintre izvoarele directe ale ideologiei fascismului italian. Activitatea filozofică de 60 de ani a lui Croce oglindește evoluția ideologiei burgheze. El a început ca ideolog al liberalismului burghez, apărînd libertățile burghezo-democratice, și a terminat ca dușman al acestor libertăți. Începîndu-și activitatea cu un apel pentru renașterea culturii naționale italiene, Croce a încheiat-o ca un cirac al monopoliștilor americani, înrobitori ai Italiei.

În lucrările sale, Antonio Gramsci, întemeietorul Partidului Comunist Italian, a făcut o critică profundă a filozofiei lui Croce și a demascat rolul reacționar al acesteia.

CULTURĂ — totalitatea valorilor materiale și spirituale create de omenire în procesul muncii sociale desfășurate de-a lungul istoriei. Cultura este un fenomen social, care exprimă nivelul atins într-o etapă istorică dată a dezvoltării societății în domeniul progresului tehnic, al experienței în producție și al deprinderii oamenilor de a munci, în domeniul învățămîntului și educației, în domeniul științei, literaturii, artei și al instituțiilor respective. Într-un sens mai îngust, prin cultură se înțelege totalitatea formelor vieții spirituale a societății, care apar și se dezvoltă pe baza modului de producție a bunurilor materiale istoricește determinat. În legătură cu aceasta se consideră ca făcînd parte din cultură nivelul atins de societate în dezvoltarea învățămîntului, în dezvoltarea științei, literaturii, artei, filozofiei, moralei etc. și a instituțiilor respective. Principalii indici ai nivelului de dezvoltare a culturii atins istoricește sînt gradul de folosire în producția socială a perfecționărilor tehnice, a descoperirilor științei, nivelul tehnico-cultural al producătorilor de bunuri materiale, precum și gradul de răspîndire a învățămîntului, literaturii și artei în rîndurile populației.

Marxism-leninismul a rezolvat pentru prima oară în mod științific problema culturii, problema conținutului său social-istoric, stabilind dependența activității spirituale a oamenilor de condițiile vieții materiale a societății, de caracterul orînduirii sociale și de stat. Idealiștii consideră că baza dezvoltării culturii este nu producția materială, ci conștiința, spiritul, activitatea personalităților geniale etc. Ei susțin că cultura nu depinde de lupta de clasă, de politică, că ea nu este legată de istoria maselor muncitoare. Marxism-leninismul duce o luptă înverșunată împotriva a tot felul de teorii idealiste care urmăresc să dovedească caracterul de nezdruncinat al culturii burgheze, să ascundă caracterul de clasă al acesteia, să justifice politica imperialistă a burgheziei, îndreptată spre asuprirea popoarelor slabe, spre sugrumarea și subordonarea culturii lor, să camufleze această politică cu lozincile *cosmopolitismului* (vezi), cu pretenții de răspîndire a culturii etc.

În definirea esenței culturii ca fenomen social, marxism-leninismul pornește de la teza fundamentală a materialismului istoric potrivit căreia modul de producție a bunurilor materiale determină procesul social, politic și spiritual al vieții în general. Modul de producție a bunurilor materiale determină în dezvoltarea sa și trecerea de la o orînduire socială și de la cultura acesteia la o altă orînduire socială, superioară, și la o altă cultură, pe care o generează această orînduire. Prin urmare cultura este un fenomen istoric, în dezvoltare. La baza dezvoltării culturii materiale și spirituale a societății stă legea dezvoltării modurilor de producție, legea dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor de producție. Deci legile de dezvoltare a culturii sînt legi obiective. Dezvoltarea culturii nu depinde de bunul plac, de voința oamenilor. O nouă cultură apare numai atunci cînd condițiile obiective, condițiile vieții materiale a societății sînt coapte pentru aceasta. Totodată orice cultură nouă este istoricește legată de cultura trecutului. Succesiunea istorică în dezvoltarea producției materiale este baza succesiunii istorice în dezvoltarea culturii materiale și spirituale. Lenin ne-a învățat că „cultura proletară trebuie să apară ca o dezvoltare firească a acelui bagaj de cunoștințe pe care omenirea le-a elaborat sub jugul societății capitaliste, al societății moșierești, al societății birocratice“ („Marx-Engels-marxism“, ed. a II-a rom., pag. 469).

În societatea împărțită în clase antagoniste, cultura spirituală are un caracter de clasă. Cultura dominantă este cultura clasei dominante. În societatea împărțită în clase, cultura se dezvoltă pe baza contradicțiilor de clasă și servește ca instrument în lupta dintre clase. În această luptă clasele folosesc mijloacele de cultură: școala, știința, presa, arta etc. pentru a-și atinge țelurile de clasă.

O dată cu apariția și dezvoltarea națiunilor, cultura capătă un caracter național și se dezvoltă în forme naționale. Forme ale culturii naționale sînt: limba națională, factura psihică a națiunilor sau caracterul național, tradițiile naționale, obiceiurile etc. În condițiile capitalismului fiecare cultură națională cuprinde două culturi. Alături de cultura dominantă, burgheză prin conținut, în fiecare cultură națională există elemente de cultură democratică şi socialistă, deoarece în fiecare naţiune există o masă muncitoare şi exploatată, ale cărei condiţii de viaţă generează în mod inevitabil ideologia democratică şi socialistă. Lupta pe care o duc elementele democratice şi socialiste ale culturii naţionale împotriva culturii burgheze este o expresie a luptei maselor muncitoare şi exploatate, sub conducerea clasei muncitoare şi a partidului său internaţionalist, împotriva burgheziei, împotriva naţionalismului burghez. În cultura socialistă, pe care o creează clasa muncitoare şi masele muncitoare după cucerirea dictaturii proletariatului, se îmbină în mod armonios tradiţiile naţionale revoluţionare, democratice, progresiste cu interesele vitale comune ale oamenilor muncii de toate naţiunile.

Un element important al formei naţionale a culturii este limba. Dar între cultură în ansamblu şi limbă există o deosebire importantă, care constă în aceea că cultura într-o societate împărţită în clase este o cultură de clasă, iar limba nu are un caracter de clasă, este a întregului popor. Limba poate să servească atît cultura burgheză, cît şi pe cea socialistă. În afară de aceasta, o dată cu apariţia unei noi orînduiri sociale se schimbă şi cultura, în timp ce limba în linii generale rămîne aceeaşi în decursul unui şir de perioade sociale.

Factura psihică a naţiunii, specificul fizionomiei spirituale a oamenilor grupaţi într-o naţiune îşi găsesc expresia în specificul culturii naţiunii respective. Această factură psihică constituie una din principalele trăsături ale naţiunii şi o formă a culturii naţionale. Factura psihică a unei naţiuni sau caracterul naţional reflectă comunitatea condiţiilor de viaţă ale oamenilor care fac parte din naţiunea respectivă; în societatea împărţită în clase deosebirea în ceea ce priveşte situaţia şi condiţiile de viaţă ale claselor îşi găseşte oglindirea în deosebirea psihologiei lor sociale. Particularităţile culturii naţionale îşi găsesc de asemenea manifestarea în felul de viaţă al oamenilor. Traiul oamenilor, ca formă a culturii naţionale, exprimă felul de viaţă istoriceşte constituit al poporului respectiv, caracterizîndu-se prin relaţii sociale, de familie şi de rubedenie deosebite, proprii acelui popor, precum şi prin moravurile, obiceiurile, tradiţiile, riturile, modul de creare a condiţiilor de trai (locuinţe, îmbrăcăminte etc.), moştenite din trecut sau nou apărute. O dată cu dezvoltarea şi schimbarea orînduirii sociale au loc schimbări şi în traiul oamenilor, în întreaga viaţă socială şi personală a oamenilor.

Lupta dintre clase, care are ca urmare lichidarea vechii orînduiri sociale şi instaurarea unei orînduiri sociale noi, duce în mod firesc la înlocuirea culturii vechi, care şi-a trăit traiul, cu o cultură nouă, mai înaintată şi mai progresistă. „Cultura“ contemporană a burgheziei imperialiste este o cultură reacţionară: ea frînează dezvoltarea progresivă a societăţii. Trăsăturile ei caracteristice sînt: caracterul antipopular, negarea a tot ce a fost preţios şi înaintat creat de cultura burgheză premergătoare în perioada dezvoltării progresiste a capitalismului, negarea elementelor democratice ale culturii, nihilismul naţional, renunţarea la suveranitatea naţională, propagarea cosmopolitismului, îndărătul căruia se ascunde tendinţa imperialiştilor spre dominaţia mondială, propovăduirea a tot ce este reacţionar în ştiinţă, filozofie, artă etc. Acestei culturi muribunde i se contrapune cultura sovietică socialistă ca un nou tip de cultură. Cultura sovietică socialistă apără și folosește toate marile cuceriri ale culturii din epocile trecute și le îmbogățește cu experiența luptei pentru transformarea revoluționară a societății, pentru comunism.

CULTURĂ SOCIALISTĂ — cultura de tip nou, superior, pe care o creează masele muncitoare, sub conducerea Partidului comunist, ca parte componentă necesară a orînduirii sociale și de stat socialiste și avînd drept scop construirea societății comuniste și educarea în spirit comunist a constructorilor conștienți, activi ai comunismului.

Cultura socialistă constituie dezvoltarea istoricește necesară a cuceririlor progresiste ale întregii culturi precedente a omenirii. Fiind, în epoca contemporană, o treaptă istorică superioară a dezvoltării culturale a omenirii, cultura socialistă se deosebește totuși radical de întreaga cultură precedentă. Cultura socialistă se poate forma și închega numai după revoluția socialistă, în condițiile dictaturii proletariatului. În condițiile societății capitaliste, proletariatul, fiind clasă exploatată, nu poate crea decît elemente de cultură proprie.

Cultura socialistă se dezvoltă pe baza celei mai înaintate orînduiri sociale, în care este statornicită proprietatea socială asupra mijloacelor de producție, este lichidată exploatarea omului de către om și domină relații de producție socialiste, care formează noua bază economică a societății. Baza politică a culturii socialiste este Puterea sovietică, cea mai înaintată putere din istoria omenirii, care asigură poporului însușirea tuturor cuceririlor culturii și dezvoltarea aptitudinilor lui creatoare și a talentelor lui în toate domeniile economiei naționale și ale culturii. Baza ideologică a culturii socialiste este marxism-leninismul.

Cultura socialistă se caracterizează prin următoarele trăsături esențiale. Ea este în primul rînd o cultură cu adevărat populară. Ea este creată de popor, este în slujba intereselor poporului, servește pentru educarea și instruirea lui în spiritul mărețelor idei ale comunismului, stimulează și dezvoltă energia creatoare a maselor de milioane, constructori activi și conștienți ai comunismului. Avîndu-și rădăcinile în adîncul maselor largi populare, cultura poporului sovietic oglindește profund conținutul vieții lui, al măreței lui munci creatoare, exprimă idealurile și năzuințele oamenilor sovietici, interesele lor vitale. Ea este dușmană oricăror idei de exploatare și asuprire, iar principalul ei pivot, principalul ei conținut sînt ideile comunismului științific, lupta pentru societatea comunistă.

Trăsătura caracteristică a culturii sovietice socialiste este caracterul ei multinațional. Construirea societății și culturii socialiste înseamnă lichidarea înapoierii economice și culturale a popoarelor asuprite în trecut. Leninismul consideră cultura pe care o creează poporul eliberat ca o cultură socialistă prin conținutul ei și națională în formă. „...Cultura proletară — spune I. V. Stalin —, socialistă prin conținutul ei, capătă la diferite popoare antrenate în construirea socialismului diferite forme și diferite moduri de exprimare, în funcție de deosebirile de limbă, de felul de trai etc. Proletară în conținut, națională în formă — iată cultura universală spre care merge socialismul. Cultura prolețară nu desființează cultura națională, ci îi dă conținut. Și invers, cultura națională nu desființează cultura proletară, ci îi dă formă" (vol. 7, ed. rom., pag. 144). Cultura socialistă include în mod organic și își însușește în mod critic tot ce a fost creat progresist în trecut de culturile naționale ale popoarelor U.R.S.S. Aici intră în primul rînd elementele socialiste și democratice ale culturilor naționale. Acestea nu dispar o dată cu lichidarea vechii baze, ci slujesc forțele înaintate ale societății în opera de dezvoltare mai departe a culturii spirituale.

Cultura socialistă este profund patriotică, este pătrunsă de ideea mîndriei naționale pentru Patria sovietică, pentru cea mai înaintată orînduire socială din lume, care contribuie la dezvoltarea culturii naționale a fiecărui popor, îmbogățind prin aceasta cultura întregii omeniri.

Cultura popoarelor din U.R.S.S are legături frățești indisolubile cu cultura poporului rus, care a ajutat popoarele asuprite de țarism să scuture jugul economic, politic și național. Cultura socialistă se deosebește radical de cultura burgheză prin conținutul său, prin țelurile și sarcinile sale; ea are drept scop educarea maselor în spiritul internaționalismului proletar, în spiritul patriotismului sovietic.

Trăsătura caracteristică a culturii socialiste este umanismul său, deoarece ea slujește nu un mănunchi de capitaliști, ci interesele oamenilor muncii, își propune să dezvolte din toate punctele de vedere aptitudinile lor fizice și spirituale. Acest umanism al culturii socialiste decurge din legea economică fundamentală care acționează în socialism — legea asigurării satisfacerii maxime a nevoilor materiale și culturale mereu crescînde ale întregii societăți.

Avîntul culturii sovietice socialiste își găsește expresia în desfășurarea întrecerii socialiste a întregului popor pentru ridicarea productivității muncii, pentru însușirea tehnicii celei mai noi, pentru un înalt nivel tehnic al muncii. Mișcarea stahanovistă a constituit începutul ridicării nivelului tehnic-cultural al clasei muncitoare pînă la nivelul tehnicienilor și inginerilor, ceea ce duce la desființarea deosebirii esențiale dintre munca intelectuală și cea fizică.

Cultura socialistă se dezvoltă în lupta intransigentă dusă împotriva culturii burgheze, împotriva rămășițelor capitalismului în conștiința și traiul oamenilor. În hotărîrile C. C. al Partidului comunist în problemele ideologice au fost condamnate apolitismul, lipsa de conținut ideologic, formalismul din literatură și artă, ploconirea în fața culturii burgheze. Partidul a arătat scriitorilor și oamenilor de artă sovietici că literatura și arta trebuie să se călăuzească după ceea ce constituie baza vitală a orînduirii noastre — politica partidului —, că ei trebuie să studieze profund viața poporului, să fie strîns legați de popor, iar în imaginile artistice să scoată la iveală trăsăturile oamenilor sovietici, oameni de tip nou, în toată măreția demnității lor omenești, contribuind prin aceasta la cultivarea la oamenii sovietici a celor mai bune calități omenești.

Trecerea treptată de la socialism la comunism înseamnă o creștere și mai rapidă a bunăstării materiale a oamenilor muncii și a nivelului lor cultural. Pentru înfăptuirea trecerii treptate la comunism trebuie să realizăm, în afară de celelalte condiții preliminare principale, o asemenea creştere a nivelului cultural al societăţii care să asigure tuturor membrilor societăţii dezvoltarea multilaterală a aptitudinilor lor fizice şi intelectuale, pentru ca membrii societăţii să aibă posibilitatea de a căpăta o cultură îndestulătoare ca să devină militanţi activi ai dezvoltării sociale, pentru ca ei să aibă posibilitatea să-şi aleagă liber profesiunea şi să nu fie ţintuiţi pe toată viaţa, în virtutea diviziunii existente a muncii, de o singură profesiune oarecare. În directivele Congresului al XIX-lea al Partidului comunist cu privire la cel de-al 5-lea plan cincinal de dezvoltare a U.R.S.S. se prevede avîntul continuu al tuturor ramurilor economiei naţionale, creşterea nivelului material şi cultural al poporului sovietic. Cel de-al 5-lea plan cincinal constituie o nouă etapă în dezvoltarea culturii socialiste. O importanţă primordială în ridicarea uriaşă a nivelului cultural al poporului sovietic capătă hotărîrea Congresului cu privire la trecerea la sfîrşitul cincinalului de la învăţămîntul general de 7 ani la învăţămîntul mediu general în capitalele republicilor şi în oraşele de subordonare republicană, în centrele regionale, de ţinut şi în cele mai mari centre industriale, precum şi cu privire la pregătirea condiţiilor pentru înfăptuirea în decursul cincinalului următor a învăţămîntului mediu general în celelalte oraşe şi în localităţile rurale. O sarcină foarte importantă este de asemenea trecerea la înfăptuirea învăţămîntului politehnic şi aplicarea măsurilor necesare în vederea trecerii la învăţămîntul politehnic general.

Dezvoltarea în U.R.S.S. a culturii socialiste — cultura cea mai înaintată şi cea mai bogată în conţinut ideologic din lumea întreagă — are o importanţă uriaşă pentru ţările de democraţie populară, în care se înfăptuieşte construirea socialismului şi care folosesc experienţa *revoluţiei culturale* (vezi) şi a construcţiei culturale din U.R.S.S. pentru crearea unei noi culturi, socialistă în conţinut şi naţională în formă. Cultura sovietică constituie o forţă care însufleţeşte popoarele din lumea întreagă la luptă pentru pace, democraţie şi socialism şi care pune temeliile trainice ale unei culturi unice, general-umane a comunismului.

CUNOAŞTERE. Filozofia marxistă a fost prima în istoria gîndirii omeneşti care a dezvăluit esenţa cunoaşterii şi a arătat în mod ştiinţific cum decurge procesul cunoaşterii realităţii. Bazîndu-se pe recunoaşterea lumii exterioare obiective, care există independent de conştiinţa oamenilor, teoria marxistă a cunoaşterii consideră conştiinţa ca o reflectare a acestei lumi obiective. Marxismul porneşte apoi de la faptul că lumea exterioară este pe deplin cognoscibilă. Aceste teze de la care porneşte marxismul sînt fundamental opuse idealismului, care consideră că cunoaşterea este sau cunoaşterea unei oarecare „idei absolute“ mistice, a spiritului, a lui dumnezeu etc. (aşa-numitul *idealism „obiectiv“* — vezi), sau cunoaşterea trăirilor, senzaţiilor, stărilor subiective ale omului însuşi (aşa-numitul *idealism subiectivist* — vezi). Marxismul a înfrînt teoriile idealiste de tot soiul, care neagă cognoscibilitatea lumii. Învăţătura materialismului dialectic despre cognoscibilitatea lumii este una dintre cele mai mari cuceriri ale filozofiei ştiinţifice, ea înarmează cu încrederea în capacitatea raţiunii omeneşti de a pătrunde adînc în esenţa fenomenelor, de a descoperi legile obiective ale naturii şi societăţii şi de a le pune în slujba oamenilor.

Meritul filozofiei marxiste nu constă însă numai în faptul că ea a dezvăluit natura cunoaşterii, a arătat că cunoaşterea este reflectarea realităţii obiective şi a dovedit cognoscibilitatea lumii. Marele ei merit constă şi în faptul că ea a fost prima care a explicat cum decurge cunoaşterea. În filozofia premarxistă dominau idei greşite despre această problemă importantă. Unii filozofi, susţinînd poziţiile *empirismului* (vezi), puneau pe primul plan rolul senzaţiilor, al observaţiei directe în cunoaştere şi negau rolul gîndirii teoretice, al generalizării, al abstracţiilor. Alţi filozofi, susţinînd poziţiile *raţionalismului* (vezi), puneau pe primul plan activitatea raţiunii, îi atribuiau rolul de unică forţă de cunoaştere şi ignorau însemnătatea cunoaşterii senzoriale, a experienţei, a observaţiei. În luptă împotriva idealiştilor, materialiştii premarxişti au subliniat în mod just că cunoaşterea este reflectarea obiectelor şi fenomenelor existente în mod obiectiv în natură. Dar ei înţelegeau cunoaşterea în mod metafizic, nu ţineau seama de întreaga complexitate a procesului cunoaşterii, subapreciau rolul activ al gîndirii în procesul cunoaşterii realităţii. În opoziţie cu materialiştii metafizicieni, idealiştii duceau principiul activităţii gîndirii pînă la negarea lumii obiective, transformau gîndirea, conştiinţa în creator al naturii. Şi ceea ce este cel mai important — nici unul dintre filozofii premarxişti nu înţelegea însemnătatea primordială a practicii în cunoaştere, privind cunoaşterea în afara legăturii cu practica.

Numai filozofia marxistă a răspuns la toate aceste probleme. Ea a învins caracterul limitat al empirismului şi raţionalismului, caracterul limitat al materialismului metafizic şi a pus în centrul problemei cunoaşterii practica. Marxismul a stabilit că cunoaşterea nu este o reflectare „fotografică", lipsită de viaţă a realităţii, ci un proces dialectic complex. Aplicînd dialectica materialistă la cunoaştere, marxismul a arătat că procesul cunoaşterii are treptele lui de dezvoltare, trepte care sînt legate între ele şi care decurg în mod necesar una din alta. Lenin a dat o formulă remarcabilă prin adîncimea ei, care exprimă esenţa acestui proces, stadiile, treptele lui, arătînd formele sub care se desfăşoară reflectarea realităţii pe fiecare treaptă a procesului dialectic al cunoaşterii adevărului obiectiv. „De la contemplarea vie — ne învaţă Lenin — la gîndirea abstractă *şi de la ea la practică* — iată calea dialectică a cunoaşterii *adevărului*, a cunoaşterii realităţii obiective" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 146—147).

Senzaţiile, percepţiile, reprezentările, într-un cuvînt contemplarea vie a realităţii, constituie punctul de plecare al oricărei cunoaşteri. Senzaţiile sînt canalele prin care lumea exterioară acţionează asupra conştiinţei omului. Dar pe această primă treaptă cunoaşterea dă mai ales imagini ale obiectelor individuale, dezvăluie numai latura exterioară a obiectelor. Senzaţiile, percepţiile, reprezentările singure nu sînt în stare să reflecte legătura internă, esenţială dintre fenomene, să descopere legile lumii obiective. Scopul cunoaşterii este însă descoperirea legilor obiective ale naturii. La aceasta se ajunge numai pe a doua treaptă, cu ajutorul gîndirii aba pătrunde adînc în esenţa fenomenelor, de a descoperi legile obiective ale naturii şi societăţii şi de a le pune în slujba oamenilor.

Meritul filozofiei marxiste nu constă însă numai în faptul că ea a dezvăluit natura cunoaşterii, a arătat că cunoaşterea este reflectarea realităţii obiective şi a dovedit cognoscibilitatea lumii. Marele ei merit constă şi în faptul că ea a fost prima care a explicat cum decurge cunoaşterea. În filozofia premarxistă dominau idei greşite despre această problemă importantă. Unii filozofi, susţinînd poziţiile *empirismului* (vezi), puneau pe primul plan rolul senzaţiilor, al observaţiei directe în cunoaştere şi negau rolul gîndirii teoretice, al generalizării, al abstracţiilor. Alţi filozofi, susţinînd poziţiile *raţionalismului* (vezi), puneau pe primul plan activitatea raţiunii, îi atribuiau rolul de unică forţă de cunoaştere şi ignorau însemnătatea cunoaşterii senzoriale, a experienţei, a observaţiei. În luptă împotriva idealiştilor, materialiştii premarxişti au subliniat în mod just că cunoaşterea este reflectarea obiectelor şi fenomenelor existente în mod obiectiv în natură. Dar ei înţelegeau cunoaşterea în mod metafizic, nu ţineau seama de întreaga complexitate a procesului cunoaşterii, subapreciau rolul activ al gîndirii în procesul cunoaşterii realităţii. În opoziţie cu materialiştii metafizicieni, idealiştii duceau principiul activităţii gîndirii pînă la negarea lumii obiective, transformau gîndirea, conştiinţa în creator al naturii. Şi ceea ce este cel mai important — nici unul dintre filozofii premarxişti nu înţelegea însemnătatea primordială a practicii în cunoaştere, privind cunoaşterea în afara legăturii cu practica.

Numai filozofia marxistă a răspuns la toate aceste probleme. Ea a învins caracterul limitat al empirismului şi raţionalismului, caracterul limitat al materialismului metafizic şi a pus în centrul problemei cunoaşterii practica. Marxismul a stabilit că cunoaşterea nu este o reflectare „fotografică“, lipsită de viaţă a realităţii, ci un proces dialectic complex. Aplicînd dialectica materialistă la cunoaştere, marxismul a arătat că procesul cunoaşterii are treptele lui de dezvoltare, trepte care sînt legate între ele şi care decurg în mod necesar una din alta. Lenin a dat o formulă remarcabilă prin adîncimea ei, care exprimă esenţa acestui proces, stadiile, treptele lui, arătînd formele sub care se desfăşoară reflectarea realităţii pe fiecare treaptă a procesului dialectic al cunoaşterii adevărului obiectiv. „De la contemplarea vie — ne învaţă Lenin — la gîndirea abstractă *şi de la ea la practică* — iată calea dialectică a cunoaşterii *adevărului*, a cunoaşterii realităţii obiective“ („Caiete filozofice“, ed. rusă, pag. 146—147).

Senzaţiile, percepţiile, reprezentările, într-un cuvînt contemplarea vie a realităţii, constituie punctul de plecare al oricărei cunoaşteri. Senzaţiile sînt canalele prin care lumea exterioară acţionează asupra conştiinţei omului. Dar pe această primă treaptă cunoaşterea dă mai ales imagini ale obiectelor individuale, dezvăluie numai latura exterioară a obiectelor. Senzaţiile, percepţiile, reprezentările singure nu sînt în stare să reflecte legătura internă, esenţială dintre fenomene, să descopere legile lumii obiective. Scopul cunoaşterii este însă descoperirea legilor obiective ale naturii. La aceasta se ajunge numai pe a doua treaptă, cu ajutorul gîndirii abstracte. Generalizînd datele senzaţiilor şi percepţiilor, gîndirea abstractă lasă la o parte tot ceea ce este neesenţial, întîmplător în obiecte şi fenomene şi pătrunde în esenţa lor. Rezultatele generalizării sînt rezumate, exprimate în noţiunile, categoriile şi legile create de cunoaşterea ştiinţifică. Aşa sînt, de pildă, noţiunile de materie, mişcare, clasă, mod de producţie etc., sau noţiunea de lege a valorii, de legi ale luptei de clasă, de lege economică fundamentală a socialismului etc. Ambele aceste trepte ale procesului cunoaşterii — contemplarea vie şi gîndirea abstractă — se află într-o unitate, se transformă una într-alta, reprezintă trepte ale procesului dialectic unic de reflectare a realităţii.

Baza întregului proces de cunoaştere şi a fiecărei trepte a sa, criteriul suprem al adevărului cunoştinţelor dobîndite este practica. Omul cunoaşte lumea care-l înconjoară în procesul activităţii sale practice, în procesul influenţei active exercitate de el asupra naturii. Verificarea practică a cunoştinţelor este treapta superioară a procesului cunoaşterii, a reflectării în mintea omului a legilor lumii obiective. Numai în practică, în activitatea practică a oamenilor este verificat fiecare pas al cunoaşterii şi numai în practică este verificat adevărul la care s-a ajuns prin procesul gîndirii. „Căci omul trebuie să facă dovada adevărului, adică a realităţii şi puterii, a caracterului material al gîndirii sale în activitatea practică. Disputa asupra realităţii sau irealităţii unei gîndiri care se izolează de practică este o chestiune pur *scolastică*“ (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 367).

Profund greşită şi idealistă în esenţă este afirmaţia care exclude practica din cunoaştere şi care susţine că procesul cunoaşterii s-ar încheia cu gîndirea abstractă, deoarece practica este activitatea materială. În cartea „*Materialism şi empiriocriticism*“ (vezi) Lenin a arătat că excluderea practicii din procesul cunoaşterii nu este altceva decît machism. „Incluzînd la baza teoriei cunoaşterii criteriul practicii, rezultă inevitabil materialismul — susţine marxistul. Practica poate avea caracter materialist, teoria e însă cu totul altă chestiune — susţine Mach“ (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 131). Numai cunoaşterea verificată prin practică duce la adevărul obiectiv. Procesul cunoaşterii nu se încheie pe treapta gîndirii abstracte, ci se ridică pe treapta superioară — pe treapta verificării adevărului prin practică.

Materialismul dialectic înarmează ştiinţa cu cunoaşterea legilor pe baza cărora lumea obiectivă este cunoscută tot mai profund. (Vezi şi *Adevăr absolut şi adevăr relativ; Gnoseologie; Adevăr obiectiv; Noţiune; Teorie şi practică.*)

CUNOAŞTERE MEDIATĂ.— Raportată la cunoaşterea lumii obiective, cunoaşterea mediată înseamnă generalizarea de către gîndire a materialului oferit de senzaţii. Datele furnizate de senzaţii sînt rezultatul nemijlocit al acţiunii lumii exterioare asupra organelor noastre senzoriale. De aceea cunoaşterea senzorială este o cunoaştere nemijlocită. Gîndirea abstractă este o cunoaştere mediată: ea se sprijină pe datele furnizate de senzaţie, pe contemplarea vie, fără care nu poate fi concepută. Raportată la realitatea obiectivă, cunoaşterea mediată înseamnă că fiecare lucru este legat de un altul, că el există datorită acestei legături. Totul, arată Lenin, „este mediat, legat într-un tot, legat prin treceri" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 77).

„CURENTUL GEOGRAFIC" ÎN SOCIOLOGIE — o varietate a sociologiei burgheze, care atribuie mediului geografic o însemnătate determinantă în dezvoltarea societății. „Curentul geografic" încearcă să explice deosebirea dintre popoare, dintre orînduirile lor sociale prin deosebirea de condiții geografice în care trăiesc aceste popoare. Reprezentanți ai „curentului geografic" în sociologie au fost: sociologul francez *Montesquieu* (vezi), geograful E. Reclus, istoricul englez Buckle, savantul rus L. I. Mecinikov și alții. Unii reprezentanți ai „curentului geografic" susțin că principala condiție a dezvoltării societății este clima și solul, alții — particularitățile rasei, alții — poziția unei țări și a unui popor în vecinătatea unor mări sau fluvii etc. L. I. Mecinikov, de pildă, a considerat dezvoltarea întregii culturi a omenirii și a civilizației în dependență de influența fluviilor și mărilor asupra vieții popoarelor și statelor. De aceea el împărțea întreaga istorie a culturii omenirii în istoria culturii fluviale, a culturii maritime și a celei oceanice. În sociologia burgheză din epoca imperialismului, „curentul geografic" a degenerat într-o teorie reacționară, fascistă — geopolitica, cu ajutorul căreia ideologii imperialismului justificau cotropirea de teritorii străine și subjugarea de popoare independente. „Curentul geografic" în sociologie nu este în stare să explice în mod științific cauza reală a dezvoltării societății. Condițiile geografice, care rămîn aproape neschimbate de-a lungul a zeci de mii de ani, nu pot constitui principala cauză a dezvoltării societății, care trece prin transformări radicale într-un răstimp mult mai scurt (în decurs de sute de ani, sau chiar în decurs de decenii au loc mari transformări sociale). Condiția hotărîtoare a dezvoltării sociale nu este nici natura exterioară, nici mediul geografic, ci schimbarea modului de producție a bunurilor materiale. Cu cît nivelul de dezvoltare al *forțelor de producție* (vezi) ale societății este mai înalt, cu cît mai înalt este modul de producție social cu atît societatea depinde mai puțin de forțele elementare ale naturii și cu atît societatea transformă mai repede natura, mediul geografic. În societatea socialistă și comunistă dominația oamenilor asupra forțelor naturii atinge treapta superioară, dat fiind că forțele de producție sînt eliberate de cătușele capitaliste și capătă libertate deplină pentru dezvoltarea lor. (Vezi și *Mediul geografic*.)

„CURSUL SCURT DE ISTORIE A PARTIDULUI COMUNIST (bolșevic) AL UNIUNII SOVIETICE" — istorie științifică a bolșevismului, întocmită de o comisie a C.C. al P.C. (b) al U.R.S.S. și aprobată de C.C. al P.C. (b) al U.R.S.S., puternică armă ideologică a Partidului comunist, enciclopedie a cunoștințelor de bază în domeniul marxism-leninismului. Cartea a apărut în toamna anului 1938.

„Cursul scurt de istorie a P.C.(b) al U.R.S.S." generalizează uriașa experiență a luptei comuniștilor din Rusia împotriva tuturor dușmanilor clasei muncitoare, a luptei pentru răsturnarea țarismului și a capitalismului, pentru instaurarea dictaturii proletariatului, pentru construirea socialismului. „Cursul scurt" este o operă a marxismului creator. Apariția „Cursului scurt" a pus capăt arbitrarului și confuziei în expunerea istoriei Partidului comunist, abundenței diverselor puncte de vedere și interpretărilor arbitrare ale problemelor importante ale teoriei şi istoriei Partidului comunist, interpretări care au existat într-o serie de manuale de istorie a partidului apărute înainte. În „Cursul scurt" se arată unitatea indisolubilă dintre învăţătura lui Marx şi învăţătura lui Lenin şi continuitatea dintre ele, unitatea marxism-leninismului, se arată tot ce Lenin şi discipolii săi au adus nou în teoria marxistă pe baza generalizării noii experienţe a luptei de clasă a proletariatului în epoca imperialismului şi a revoluţiilor proletare. Spre deosebire de vechile manuale, care concentrau expunerea istoriei Partidului Comunist al Uniunii Sovietice mai ales în jurul personalităţilor istorice, „Cursul scurt de istorie a P.C. (b) al U.R.S.S." educă cadrele de partid în primul rînd pe baza ideilor marxism-leninismului în legătură cu istoria concretă a partidului: însăşi istoria P.C.U.S. este marxism-leninismul în acţiune. „Cursul scurt" a eliberat literatura marxistă de simplism şi vulgarizare în interpretarea unor probleme importante din teoria marxism-leninismului şi din istoria partidului, ca problema rolului personalităţii în istorie, a victoriei socialismului în U.R.S.S., a caracterului războaielor în epoca contemporană, a rolului şi însemnătăţii statului socialist şi altele. „Cursul scurt" demonstrează în chip concret forţa şi însemnătatea teoriei marxist-leniniste în aplicarea ei la lupta revoluţionară a clasei muncitoare împotriva capitalismului. În „Cursul scurt" istoria partidului este împărţită în mod ştiinţific în perioade corespunzătoare principalelor etape istorice străbătute de Partidul comunist.

În paragraful al doilea din capitolul IV, — *„Despre materialismul dialectic şi materialismul istoric"* (vezi), I. V. Stalin a făcut o sintetizare teoretică a tot ce s-a creat în domeniul filozofiei marxiste. În „Cursul scurt" este făcută o expunere profundă a conţinutului şi importanţei istorice a principalelor lucrări ale lui V. I. Lenin, întemeietorul partidului marxist de tip nou.

În „Încheierea" „Cursului scurt de istorie a P.C. (b) al U.R.S.S." se face bilanţul drumului istoric al Partidului comunist. Concluziile din „Încheiere", învăţămintele care se pot trage din bogata istorie a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice constituie o călăuză în lupta pentru victoria comunismului. „1) Istoria partidului ne învaţă, înainte de toate, că victoria revoluţiei proletare, victoria dictaturii proletariatului, este imposibilă fără un partid revoluţionar al proletariatului, liber de orice oportunism, intransigent faţă de conciliatori şi capitularzi, revoluţionar faţă de burghezie şi de puterea ei de stat... 2) Istoria partidului ne învaţă, apoi, că partidul clasei muncitoare nu-şi poate îndeplini rolul de conducător al clasei sale, nu-şi poate îndeplini rolul de organizator şi conducător al revoluţiei proletare, dacă nu-şi însuşeşte teoria înaintată a mişcării muncitoreşti, dacă nu-şi însuşeşte teoria marxist-leninistă... 3) Istoria partidului ne învaţă, apoi, că fără zdrobirea partidelor mic-burgheze care acţionează în rîndurile clasei muncitoare, care împing păturile înapoiate ale clasei muncitoare în braţele burgheziei, distrugînd astfel unitatea clasei muncitoare, este imposibilă realizarea victoriei revoluţiei proletare... 4) Istoria partidului ne învaţă, apoi, că fără o luptă intransigentă împotriva oportuniştilor din propriile sale rînduri, fără zdrobirea capitularzilor din propriul său mediu, partidul clasei muncitoare nu poate menţine unitatea și disciplina în rîndurile sale, nu-și poate îndeplini rolul său de organizator și conducător al revoluției proletare, nu-și poate îndeplini rolul său de constructor al noii societăți, societatea socialistă... 5) Istoria partidului ne învață, apoi, că partidul nu-și poate îndeplini rolul său de conducător al clasei muncitoare dacă, lăsîndu-se îmbătat de succese, începe să se îngîmfeze, dacă încetează să observe neajunsurile activității sale, dacă se teme să-și recunoască greșelile, dacă se teme să le îndrepte la timp în mod deschis și cinstit... 6) În sfîrșit, istoria partidului ne învață că fără a avea legături întinse cu masele, fără a întări în permanență aceste legături, fără a ști să asculte vocea maselor și să înțeleagă nevoile arzătoare ale acestora, fără a fi gata nu numai să învețe masele, dar și să învețe de la ele, partidul clasei muncitoare nu poate fi un adevărat partid de masă, în stare să ducă după sine milioanele de oameni ai clasei muncitoare și pe toți oamenii muncii“.

Alcătuind „Cursul scurt“, C.C. al Partidului comunist a pornit de la faptul că sarcina justei conduceri a tuturor ramurilor construcției socialiste cere însușirea de către practicieni a bazelor teoriei marxist-leniniste, cere priceperea de a te călăuzi după teorie în rezolvarea problemelor activității practice.

Apariția „Cursului scurt“ a constituit un mare eveniment în viața ideologică a întregii țări. „Cursul scurt de istorie a P.C. (b) al U.R.S.S.“ a devenit cu adevărat o carte de căpătîi pentru toți comuniștii, pentru toți oamenii sovietici care studiază teoria revoluționară, înaintată. „Cursul scurt de istorie a P.C. (b) al U.R.S.S.“ are de asemenea o imensă însemnătate internațională. Din această carte comuniștii din țările capitaliste învață teoria și tactica luptei pentru socialism, arta de a conduce masele în lupta lor împotriva orînduirii bazate pe asuprire și robie. Din această carte partidele comuniste și muncitorești din țările de *democrație populară* (vezi) învață teoria și practica construirii socialismului.

CUVIER Georges (1769—1832)— mare savant zoolog, paleontolog francez. Cuvier a stabilit fapte care au o mare importanță pentru știință și a făcut descoperiri care au fost folosite de Lamarck, Darwin și de alți evoluționiști pentru fundamentarea științifică a ideii dezvoltării naturii vii. Cuvier a făcut importante descoperiri în domeniul anatomiei comparate și al paleontologiei. Dar în același timp, Cuvier, fiind un apărător înflăcărat al concepției metafizice și idealiste reacționare despre lume, s-a ridicat în mod hotărît împotriva ideii dezvoltării și a susținut teoria metafizică a imuabilității și invariabilității speciilor. Acest lucru s-a manifestat deosebit de pronunțat în teoria lui cu privire la cele patru tipuri invariabile de clasificare a animalelor și în lupta acerbă pe care Cuvier a dus-o împotriva lui *Lamarck* (vezi) și a lui Geoffroy Saint-Hilaire, reprezentanți ai evoluționismului, ai transformismului în biologie. Chiar faptele stabilite de Cuvier însuși pe baza studierii fosilelor, cu totul diferite de speciile contemporane, au dovedit că natura vie se schimbă și se dezvoltă și că strămoșii speciilor contemporane de animale sînt fosilele animalelor dispărute. Totuși Cuvier nu a tras o asemenea concluzie. Dimpotrivă, pentru a înlătura contradicția ivită între faptele noi și dogma veche, perimată despre imuabilitatea și invariabilitatea speciilor, Cuvier a inventat teoria metafizică a catastrofelor. Cuvier a dezvoltat ideea potrivit căreia, în trecut, pe suprafaţa pămîntului s-au produs o serie de catastrofe (cataclisme) de mare amploare şi bruşte, în urma cărora tot ce era viu pe pămînt a fost nimicit dintr-o dată, creîndu-se pe urmă din nou, fără a avea însă vreo legătură cu formele anterioare. Cuvier a susţinut ideea reacţionară potrivit căreia speciile contemporane au apărut nu prin transformarea unor forme care au existat cîndva, ci în urma unor noi acte de creaţie. Această teorie clericală, antiştiinţifică a lui Cuvier a fost supusă criticii de către Lamarck, *Darwin* (vezi) şi în special de geologul Lyell, care a dovedit că în istoria dezvoltării pămîntului nu au existat asemenea catastrofe.

Caracterul metafizic şi idealist-reacţionar al teoriei cataclismelor a fost dezvăluit în toată profunzimea lui de clasicii marxism-leninismului. Teoria dialectică a dezvoltării arată că revoluţiile şi salturile în natură şi societate se produc pe baza unor legi necesare, fiind rezultatul evoluţiei anterioare, că evoluţia şi revoluţia reprezintă două forme inseparabile ale mişcării. Or, după teoria lui Cuvier, exploziile şi revoluţiile în natură s-au produs nu în urma unei faze evoluţioniste anterioare de dezvoltare, ci subit, deci nu pe baza unor legi şi cauze. Cuvier împărtăşea concepţii idealiste şi teleologice în explicarea funcţiilor vitale ale organismului. După părerea lui Cuvier, orice fiinţă organizată formează un tot unitar, un sistem unitar închistat, ale cărui părţi corespund şi conlucrează datorită influenţei unui „scop final“.

Prin descoperirile sale ştiinţifice, Cuvier a contribuit la dezvoltarea mai departe a cunoaşterii naturii. Luptînd însă împotriva ideilor progresiste şi înaintate ale lui Lamarck şi ale celorlalţi evoluţionişti, apărînd concepţiile metafizice şi idealiste asupra naturii, el s-a situat totodată de partea lagărului reacţionar în ştiinţele naturii şi în filozofie. La aceasta l-au împins pe Cuvier şi concepţiile lui social-politice reacţionare.

D

D'ALEMBERT Jean Le Rond (1717—1783) — unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai luminismului francez din secolul al XVIII-lea, filozof şi matematician renumit. Multe din descoperirile lui D'Alembert în domeniul matematicii, fizicii şi astronomiei şi-au păstrat pînă azi valoarea lor ştiinţifică. D'Alembert a fost un colaborator apropiat al lui *Diderot* (vezi), a redactat secţiunea matematică din „Enciclopedie" (vezi *Enciclopediştii*). Între 1751 şi 1757 a fost colaboratorul lui Diderot. Persecuţia furibundă la care au fost supuşi enciclopediştii de către reacţionari l-a obligat pe D'Alembert să renunţe de a mai lucra la redactarea „Enciclopediei". În articolul introductiv la „Enciclopedie", el a încercat să facă istoricul apariţiei şi dezvoltării cunoaşterii omeneşti, precum şi să facă o clasificare a ştiinţelor pornind, în linii generale, de la principiile materialistului englez din secolul al XVII-lea *F. Bacon* (vezi).

În domeniul filozofiei D'Alembert a fost adeptul teoriei senzualiste şi adversarul teoriei ideilor înnăscute a lui Descartes. El admitea existenţa obiectivă a lucrurilor, a fenomenelor. Totuşi senzualismul lui nu era consecvent materialist. După D'Alembert, gîndirea nu este o însuşire a materiei, iar spiritul are o existenţă independentă de materie. Astfel, D'Alembert s-a situat pe o poziţie dualistă. El nega posibilitatea cunoaşterii esenţei lucrurilor. În opoziţie cu alţi luminişti francezi, el afirma că morala nu este condiţionată de mediul social. D'Alembert recunoştea pe dumnezeu ca substanţă creatoare. O critică a senzualismului inconsecvent al lui D'Alembert a fost făcută cu talent de Diderot, în special în opera sa „Visul lui D'Alembert". Principala lucrare filozofică a lui D'Alembert — „Elemente de filozofie" (1759) — există în traducere rusă.

DARWIN Charles (1809—1882) — mare savant englez, întemeietorul biologiei materialiste şi al teoriei materialiste despre originea şi evoluţia speciilor. Darwin făcea parte dintre marii inovatori în ştiinţă, cărora nu le era teamă să se ridice împotriva dogmelor perimate. „...Darwin a pus capăt concepţiei după care speciile de animale şi vegetale ar fi întîmplătoare, nelegate între ele prin nimic, «create de dumnezeu» şi neschimbătoare..." (*Lenin*, Opere alese, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 70). Darwin a dovedit că animalele şi plantele sînt în continuă schimbare, luînd forme noi; apariţia formelor noi,

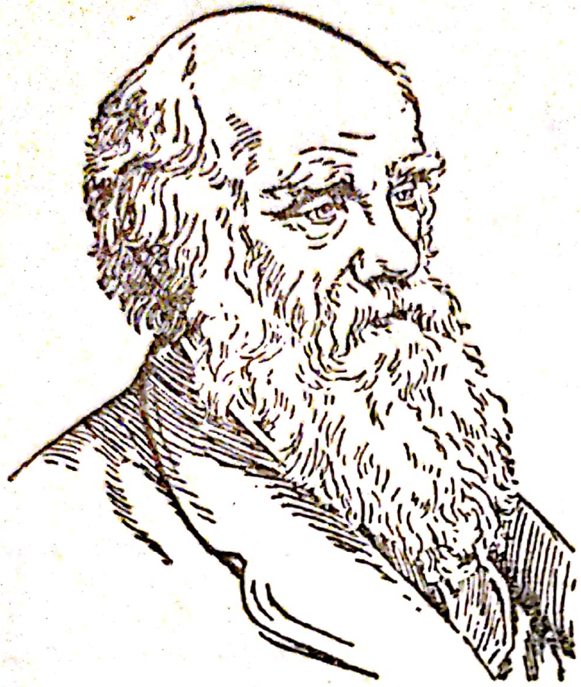

ca și dispariția celor vechi, nu este determinată de un act creator al lui dumnezeu, așa cum susține religia, ci este rezultatul dezvoltării istorico-naturale. Și înaintea lui Darwin au existat adepți ai concepției evoluționiste despre lumea animală și vegetală, dar Darwin a fost cel care a fundamentat pentru prima oară în mod științific și sub toate aspectele teoria dezvoltării formelor organice, pe baza unui imens material naturalist-științific. După aceasta numai ignoranții sau dușmanii științei s-au ridicat împotriva teoriei evoluției în natură. Cercetarea fosilelor animalelor și plantelor confirmă faptul că organismele mai vechi au o structură mai simplă decît cele apărute ulterior, că dezvoltarea lumii organice se desfășoară de la forme mai simple la forme mai complexe. Înrudirea organismelor este de asemenea confirmată prin caracterul asemănător al structurii lor. Mîna omului, aripa liliacului, membrele anterioare ale focii sînt construite după același tip, fiind alcătuite din oase dispuse în aceeași ordine. Înrudirea organismelor este de asemenea confirmată prin compararea embrionilor lor. Organisme care se deosebesc radical unele de altele se aseamănă foarte mult în stare embrionară. Darwin a explicat originea și evoluția speciilor prin selecția naturală și artificială. Organismelor le sînt proprii schimbarea și ereditatea. Schimbările care se dovedesc a fi folositoare animalului sau plantei în lupta sa pentru existență se statornicesc. Acumulîndu-se și fiind transmise prin ereditate, ele determină apariția unor specii noi de animale și plante. Pentru a dovedi legile selecției naturale, Darwin a comparat această selecție cu selecția artificială pe care o practică omul în agricultură. Omul selecționează plantele și animalele după criteriul utilității lor. Baza teoriei lui Darwin este învățătura despre selecția naturală și artificială. Cu ajutorul acestei teorii, Darwin a dat o explicație rațională adaptării în lumea organică, pe care idealiștii și obscuranțiștii din cele mai îndepărtate vremuri o foloseau pentru fundamentarea și apărarea ideilor lor religioase. Marx a arătat că Darwin a dat „o lovitură de moarte «teleologiei» în științele naturii”. Spulberînd teoria metafizică a invariabilității speciilor și explicînd în mod materialist fenomenul adaptării, Darwin a statornicit victoria materialismului în explicarea celor mai complexe fenomene din natura organică. Aceasta a fost o măreață cucerire.

Cu toată măreția ei, teoria darwinistă a originii și evoluției speciilor are o serie de lipsuri și lacune esențiale. Explicînd în mod just originea speciilor din punctul de vedere al evoluției și schimbării lor, Darwin a supraestimat rolul luptei pentru existență în procesul dezvoltării organismelor. El a avut o atitudine necritică față de teoria reacționară a lui Malthus despre suprapopulație. Darwin a considerat că această teorie a constituit pentru el un impuls pentru elaborarea problemei luptei pentru existență. Bazîndu-se pe teoria lui Malthus, Darwin a ajuns la afirmația greșită că lupta dinăuntrul speciilor ar fi un factor hotărîtor al progresului biologic. Darwin nega existența salturilor în dezvoltarea naturii organice, el respingea nu numai cataclismele lui Cuvier, dar și dezvoltarea dialectică care include revoluția; în vreme ce, din punctul de vedere al metodei dialectice, evoluția și revoluția, schimbările cantitative și cele calitative sînt două forme necesare ale uneia și aceleiași mișcări.

Toate acestea, ca și alte lipsuri și greșeli ale teoriei darwiniste, au fost dezvăluite pentru prima oară de întemeietorii marxismului și înlăturate de biologia miciurinistă, care reprezintă o etapă nouă, superioară în dezvoltarea biologiei materialiste. Teoria lui Darwin explica de preferință numai istoria trecută a naturii. Pentru prima oară în istoria ei, biologia a devenit o știință activă prin biologia miciurinistă. Darwin a contrapus reprezentărilor religioase dovezi științifice incontestabile cu privire la faptul că omul se trage din maimuțele antropoide. Dar, menținîndu-se pe un teren pur biologic, el nu a putut să rezolve în întregime această problemă. Marxismul este acela care a rezolvat în mod just problema originii omului. Marxismul ne învață că în desprinderea omului de lumea animală rolul hotărîtor l-a avut folosirea uneltelor de muncă. Folosirea uneltelor de muncă a dus la schimbarea naturii fizice a omului, la dezvoltarea mîinii și a creierului său, la apariția limbajului, ceea ce a creat o deosebire calitativă între om și celelalte animale. În dezvoltarea omului ca ființă socială un rol determinant îl are producția materială, iar nicidecum factorii geografici sau biologici, cum încearcă să prezinte lucrurile sociologii burghezi. În epoca imperialismului biologii și sociologii burghezi au încercat să transpună teoria selecției naturale la societatea umană. Caracterul reacționar al acestor încercări și-a găsit expresia în așa-numitul social-darwinism.

Din momentul apariției sale, darwinismul a fost persecutat de știința burgheză oficială, ca o teorie care subminează prejudecățile religioase. Darwinismului științific i se opune teoria reacționară weismannist-morganistă, care nu are nimic comun cu știința și care apără concepția idealistă și metafizică despre natură. Teoria lui Darwin a fost apărată și dezvoltată în mod strălucit de eminenții savanți ruși: *Secenov* (vezi), V. O. Kovalevski, A. O. Kovalevski, *Dokuceaev* (vezi), *Mecinikov* (vezi), *Timireazev* (vezi), *Pavlov* (vezi), Komarov, *Miciurin* (vezi), *Viliams* (vezi) și de alții. În Țara socialismului, în U.R.S.S., darwinismul a fost unanim recunoscut și dezvoltat sub toate aspectele în lucrările savanților biologi.

Principală operă a lui Darwin este „Originea speciilor" (1859).

DECEMBRIȘTII. — În dezvoltarea gîndirii social-politice și a filozofiei în Rusia un rol de seamă a revenit revoluționarilor din rîndurile nobilimii — decembriștilor. Caracterizînd etapele mișcării revoluționare de eliberare din Rusia, V. I. Lenin denumește prima etapă, sau perioadă, drept nobiliară. El arată că „cei mai de seamă militanți din perioada nobiliară au fost decembriștii și Herțen“. Mișcarea decembriștilor din 1825 a fost prima mișcare revoluționară împotriva țarismului. Pentru pregătirea și conducerea loviturii de stat revoluționare, ca și pentru elaborarea constituției viitorului stat rus au fost create organizații revoluționare secrete ale decembriștilor: „Societatea din nord“, în frunte cu N. Muravev și K. Rîleev, „Societatea din sud“, în frunte cu P. Pestel, și „Societatea slavilor uniți“, organizată de frații Piotr și Aleksandr Borisov, care s-a unit mai tîrziu cu „Societatea din sud“. Dar mișcarea care a cuprins păturile înaintate ale societății ruse era mult mai largă și depășea limitele organizațiilor secrete. Societățile secrete au pregătit și au organizat în decembrie 1825 insurecții armate împotriva țarismului la Petersburg și în sudul Rusiei (răscoala regimentului din Cernigov). Răscoalele decembriștilor, nefiind legate de avîntul general al luptei populare împotriva țarismului, au fost înăbușite. Cei mai de seamă organizatori și ideologi ai mișcării — P. Pestel, K. Rîleev, S. Muravev-Apostol, P. Kahovski și M. Bestujev-Riumin — au fost executați. Mai mult de 100 de participanți ai mișcării au fost condamnați la muncă silnică și la deportare în Siberia.

Mișcarea decembriștilor, care a grupat păturile înaintate ale societății ruse, exprima cerințele dezvoltării istorice ale Rusiei, cerințe devenite actuale, și oglindea nemulțumirea maselor largi populare, care luptau împotriva rînduielilor feudale. Decembriștii își propuneau să desființeze în Rusia pe cale revoluționară, prin organizarea insurecției armate, absolutismul și monarhia și să instaureze republica, să lichideze orînduirea feudală și să statornicească libertăți democratice. Legată de avîntul patriotic general al poporului rus, provocată de Războiul pentru apărarea patriei din 1812, mișcarea decembriștilor a avut ca scop netezirea drumului pentru dezvoltarea națională a Rusiei. Mărginirea nobiliară a decembriștilor s-a exprimat în teama de revoluția populară și în tactica șovăielnică din timpul răscoalei, în îngustimea transformărilor prevăzute. Lenin a scris: „Cercul acestor revoluționari este restrîns. Ei sînt foarte departe de popor“ (Opere alese, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 639).

Planurile organizării viitoare a Statului rus au fost expuse în „Adevărul rus“, scris de P. Pestel, dar care era de fapt un rezultat al creației colective a decembriștilor, în proiectul de constituție, scris de N. Muravev, și în „Regulamentul slavilor uniți“. În aceste documente au fost formulate ideile social-politice înaintate din acea vreme. Pe baza criticii orînduirii de stat din Rusia și a criticii viciilor democrației burgheze din S.U.A., Anglia și Franța, decembriștii au fundamentat din punct de vedere teoretic necesitatea instaurării orînduirii republicane. Revendicarea monarhiei în constituția lui N. Muravev a constituit un procedeu tactic pentru a atrage la mișcare pături mai largi ale nobilimii. V. I. Lenin a arătat tradiția republicană stabilită de decembriști în gîndirea socială rusă înaintată. Lupta pentru orînduirea republicană și lichidarea rînduielilor iobăgiste exprima caracterul burghez al mișcării decembriștilor. Înfăptuirea chiar a celor mai moderate transformări prevăzute de decembriști ar fi îndreptat dezvoltarea Rusiei pe cale capitalistă.

Filozofia materialistă înaintată a decembriștilor a fost strîns legată de planurile transformării revoluționare a societății ruse. Un rol important în formarea concepției filozofice despre lume a decembriștilor l-a jucat tradiția materialistă din filozofia rusă care pornește de la M. V. *Lomonosov* (vezi) și A. N. *Radișcev* (vezi). Decembriștii au studiat de asemenea operele filozofilor-materialiști din Europa occidentală. Ideile filozofice materialiste ale decembriștilor se bazau pe cunoașterea profundă a științelor naturii. Principalii dușmani ideologici împotriva cărora decembriștii își îndreptau filozofia au fost: ideologia dominantă a iobăgiei, religia, misticismul și filozofia idealistă. Ei credeau că sarcina filozofiei constă în „căutarea adevărului", în luminarea minții și curățirea acesteia de prejudecăți dăunătoare. Filozofia dă posibilitate luptătorului pentru libertate să-și formeze calitățile morale necesare — dragostea de patrie, umanismul, tendința de a-și pune toate forțele în slujba luptei pentru fericirea oamenilor. Acordînd o importanță atît de mare filozofiei în lupta împotriva orînduirii absolutist-iobăgiste, decembriștii s-au ocupat intens de elaborarea problemelor fundamentale ale filozofiei. În organizațiile secrete au fost create cercuri în care aveau loc discuții aprinse asupra problemei cunoașterii, a structurii substanței etc.

Reprezentanți ai filozofiei materialiste erau conducătorii și ideologii mișcării, ca I. Iakușkin, N Kriukov, P. Pestel P. Borisov, I. Gorbacevski, V. Raevski și alții. Ei rezolvau problema fundamentală a filozofiei în mod materialist, considerînd materia ca factor prim, iar conștiința — factor secund. În lucrarea sa filozofică „Ce este viața?", Iakușkin a scris că obiectele din natură există în mod obiectiv în afara noastră. Lumea materială există în spațiu și în timp. „Toate imaginile materiale există într-un anumit spațiu. Toate fenomenele au loc într-un anumit timp",—scria decembristul A. Bestujev. Sprijinindu-se pe cuceririle științei din vremea lor, ei considerau că materia se compune din atomi, sau „entități", care sînt în veșnică mișcare și care umplu spațiul infinit, incomensurabil al lumii. Cuplarea, împreunarea atomilor duce la formarea corpurilor din lume. Decembriștii au exprimat o idee îndrăzneață că formarea planetelor are loc și în prezent. Lumea materială, după părerea decembriștilor, este subordonată în dezvoltarea ei unor legi obiective, „absolute". Una dintre principalele legi obiective este legea cauzalității. În dezvoltarea ei, materia generează ființe vii, iar încununarea dezvoltării acestora este omul. Omul stă în același rînd cu toate ființele vii de pe pămînt, dar el se deosebește radical de toate celelalte animale prin capacitatea sa de a gîndi. Gîndirea este o proprietate deosebită a substanței materiale — creierul. Capacitatea de a gîndi este un rezultat al unui proces îndelungat de evoluție a materiei vii. Decembriștii nu reduceau gîndirea la materie, ci vedeau proprietățile ei deosebite, specifice. Iakușkin scria: „După cum la un grad înalt de căldură apare lumina tot așa în cazul cînd viața ajunge la un înalt grad de dezvoltare se manifestă gîndirea... Dar înseși manifestările de gîndire sînt tot atît de deosebite de manifestările vieții, ca efectul lumină de efectul căldură".

Decembriştii recunoşteau cognoscibilitatea lumii materiale de către om. Ei legau cunoaşterea de activitatea omului. Spre cunoaştere duc două căi: experienţa, sau simţurile, şi raţiunea. Sub influenţa obiectelor dinafară simţurile dau imagini, senzaţii, care prin intermediul nervilor sînt transmise la creier. N. Kriukov scria că sub influenţa obiectelor dinafară are loc o „zguduire“ a nervilor, iar „orice zguduire a unui singur sau a mai multor nervi pune în mişcare creierul“. Simţurile nu pot însă să dea o cunoaştere deplină. Numai raţiunea scoate la iveală ceea ce este comun în obiecte, legătura dintre fenomene, legile dezvoltării lumii materiale. Raţiunea este capabilă să descopere esenţa lucrurilor. Veridicitatea cunoştinţelor se verifică prin punerea de acord a noţiunilor noi cu cele vechi şi înlăturarea contradicţiilor dintre ele. Nici unul dintre decembrişti nu înţelegea importanţa practicii ca criteriu al adevărului. Decembriştii materialişti, primii din filozofia rusă, au criticat filozofia germană idealistă a lui I. *Kant* (vezi) şi F. *Schelling* (vezi), au supus criticii empirismul lui J. *Locke* (vezi) şi dualismul lui R. *Descartes* (vezi). Idealismul şi scolastica ei le considerau ca duşmani ai raţiunii omeneşti. În cadrul organizaţiilor secrete, ei au luptat împotriva adepţilor idealismului din rîndurile participanţilor la mişcare. Decembriştii N. Muravev, E. Obolenski, V. Kühelbeker, G. Batenkov şi alţii au fost idealişti. Lupta decembriştilor împotriva orînduirii absolutist-iobăgiste ducea inevitabil la lupta împotriva religiei şi a bisericii — apărătoare zeloasă a iobăgismului. Religia, spuneau ei, contribuie la asuprire şi este duşmanul libertăţii. Filozofia materialistă şi cunoaşterea profundă a ştiinţelor naturii au ajutat pe decembrişti să ajungă la ateism, la negarea totală a lui dumnezeu. Decembriştii vedeau rădăcinile religiei în viaţa oamenilor, în tendinţa lor de a înfrumuseţa puţin situaţia insuportabil de grea cu speranţa într-o viaţă mai bună în lumea de apoi.

Filozofia materialistă a decembriştilor era progresistă pentru timpul său. Dar caracterul limitat al întregii mişcări a determinat şi caracterul limitat al concepţiilor filozofice ale decembriştilor. Materialismul lor era un materialism metafizic. Decembriştii au rămas idealişti în explicarea vieţii sociale. Importanţa hotărîtoare în dezvoltarea societăţii ei o acordau culturii. Fiind departe de popor, ei credeau că o orînduire socială poate fi schimbată pe calea revoluţiei *militare*, condusă de o societate secretă. În aceasta rezidă cauza înfrîngerii lor.

Mişcarea revoluţionară a decembriştilor şi filozofia lor materialistă au avut o mare importanţă în dezvoltarea mişcării de eliberare şi a gîndirii filozofice din Rusia. Decembriştii erau mari patrioţi şi îşi iubeau fierbinte poporul. Mişcarea decembriştilor a fost zdrobită, dar cauza lor n-a pierit. „Decembriştii l-au trezit pe Herţen, iar Herţen a desfăşurat o agitaţie revoluţionară“ (*Lenin*, Opere alese, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 639). Dezvoltînd tradiţia materialistă în filozofia rusă, decembriştii au exercitat o mare influenţă asupra formării celei de-a doua generaţii a revoluţionarilor ruşi — democraţii revoluţionari. Linia materialistă în filozofia rusă începe de la decembrişti, trece prin A. I. *Herţen* (vezi) la V. G. *Belinski* (vezi), N. G. *Cernîşevski* (vezi) şi N. A. *Dobroliubov* (vezi).

DEDUCȚIE — vezi *Inducție și deducție*.

DEFINIȚIE (din lat. DEFINITIO) — determinarea logică precisă care stabilește particularitățile esențiale caracteristice ale unui obiect, sau conținutul și limitele unei noțiuni.

DEISM (din lat. — DEUS — zeu) — teorie care recunoaște existența lui dumnezeu numai ca o cauză primară impersonală a lumii, în ceea ce privește restul, lumea fiind supusă din punctul de vedere al acestei teorii, acțiunii legilor naturii. Patria deismului a fost Anglia. În lupta împotriva feudalismului, burghezia revoluționară din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea propovăduia libera cugetare și respingea o serie întreagă de dogme și rituri religioase. În condițiile dominației concepției feudalo-religioase despre lume, deismul era adeseori o formă camuflată a ateismului, un mijloc comod și ușor pentru materialiști de a se debarasa de religie. Unul dintre primii deiști din Anglia, H. de Cherbury (1583—1648), susținea că religia a fost creată de înșelători, de popi. Un alt reprezentant al deismului, filozoful-moralist Shaftesbury (1671—1713), a arătat că morala nu este în funcție de religie, că, dimpotrivă, religia împinge pe oameni la fapte imorale. În Franța, în secolul al XVIII-lea, reprezentanții deismului au fost *Voltaire* (vezi), *Rousseau* (vezi). În timpurile noastre sub deism se ascunde tendința de a justifica religia.

DEMBOWSKI Eduard (1822—1846) — eminent filozof polonez, unul dintre conducătorii grupului revoluționar-democrat în revoluția care a avut loc în 1846 la Cracovia. În „Manifestul Partidului Comunist", Marx și Engels au scris despre grupul lui Dembowski că este un partid care consideră revoluția agrară ca o condiție a eliberării naționale a Poloniei și a cărui luptă comuniștii o sprijină. În cuvîntarea la problema poloneză (1848), Engels a scos în evidență curajul aproape proletar al grupului Dembowski. Dembowski a încercat să stabilească o legătură între muncitori și meseriași, și țăranii din Galiția răsculați împotriva moșierilor polonezi. Dembowski a căzut în lupta împotriva clicii militariste din Austria. Meritul lui Dembowski și al tovarășului său de luptă, Scieginni, țăran revoluționar, a fost preconizarea următoarei teze: „În războiul viitor țăranii și tîrgoveții ruși și polonezi vor fi de o parte, iar moșierii și regii ruși și polonezi — de altă parte; țăranii vor trage nu în țărani, ci în moșieri".

În filozofie Dembowski a dezvoltat cele mai bune tradiții ale materialiștilor polonezi de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: Kollontaj și Staszyc. Învingînd treptat idealismul, criticînd materialismul metafizic, Dembowski cerea elaborarea unei „filozofii a creației" (a unei filozofii a viitorului), legată de interesele poporului, de practica vieții. Concepția filozofică a lui Dembowski s-a dezvoltat în direcția materialismului dialectic. Într-o serie de articole Dembowski supune unei critici aspre filozofia lui *Hegel* (vezi), care, după părerea lui, servește „împăcării cu răul existent" și încearcă să pună noul în slujba vechiului. După părerea lui Dembowski, metoda dialectică trebuie să ajute la fundamentarea ideii răsturnării jugului moșieresc de către țărani și a necesității instaurării orînduirii comuniste. După concepția lui Dembowski, natura

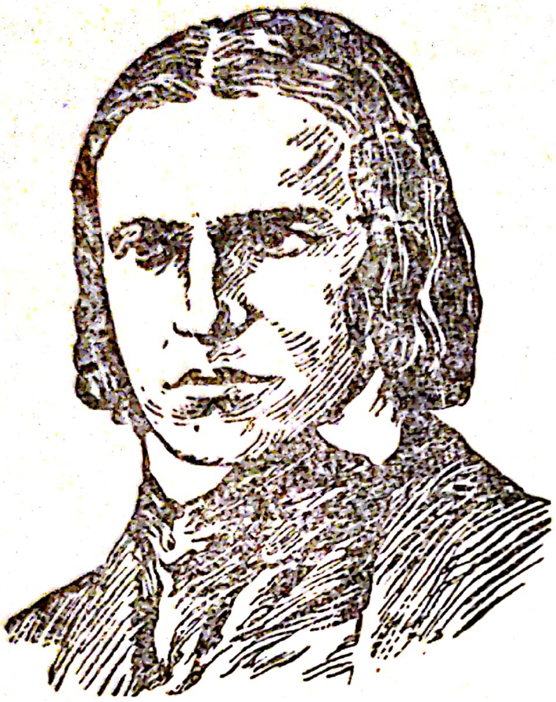

și societatea se dezvoltă necontenit, în procesul luptei dintre nou și vechi.

În concepția sa asupra societății, Dembowski a rămas, în linii generale, idealist. El considera ca forță motrice a istoriei rațiunea umană. Dembowski a demascat biserica catolică și religia ca fiind un instrument al reacțiunii feudale. Lucrarea lui Engels „Schelling și revelația“ a contribuit la formarea ateismului și democratismului revoluționar al lui Dembowski. Alături de Mickiewicz, Dembowski a fost întemeietorul esteticii democratismului revoluționar în Polonia. Dembowski a luptat împotriva teoriei „artei pure“, pentru o artă romantică revoluționară pătrunsă de ideile democratismului. Principalele lucrări filozofice ale lui Dembowski sînt: „Cîteva reflecții asupra eclectismului“ (1843), „Creația ca principiu propriu filozofiei poloneze“ (1843), „Reflecții asupra viitorului filozofiei“ (1845).

DEMIURG (din grec. δημιουργός — creator, meșter, lucrător) — în sens figurat: creator, făuritor. În filozofia idealistă a lui *Hegel* (vezi) demiurg, creatorul lumii, este mistica „idee absolută“, dumnezeu.

DEMOCRAȚIE (din grec. δημοκρατία — puterea poporului, de la δῆμος popor și κράτος — forță, putere). — În societatea împărțită în asupriți și asupritori, în clasa exploatațililor și clasa exploatatorilor, nu a putut să existe niciodată o adevărată putere a poporului. În societatea burgheză democrația este o formă a dominației de clasă a burgheziei. Pînă la un anumit moment burghezia este interesată în democrație ca mijloc de dominație politică a ei. Ea elaborează o constituție, creează un parlament și alte instituții reprezentative, introduce (sub presiunea maselor) votul universal și libertăți politice formale. Posibilitățile de folosire a tuturor acestor drepturi și instituții democratice de către masele largi ale oamenilor muncii sînt însă îngrădite prin fel de fel de mijloace, iar întregul aparat democratic al unei republici burgheze este adaptat în vederea paralizării activității politice a maselor și a înlăturării oamenilor muncii de la participarea la viața politică.

„Reprezentînd un mare progres istoric față de feudalism — scria Lenin —, democrația burgheză rămîne întotdeauna — și în condițiile capitalismului nu poate să nu rămînă — strîmtă, ciuntită, falsă, ipocrită, un rai pentru cei bogați, o capcană și o minciună pentru cei exploatați și săraci“. (Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom., pag. 361). „Vorbăria“ parlamentară este un paravan pentru camuflarea politicii secrete și antipopulare interne și externe, elaborată într-un cerc restrîns de bancheri, fabricanți, politicieni de profesie și înfăptuită, cu ajutorul aparatului executiv al puterii de stat, independent de parlament, care, de altfel, este și el de obicei un organ docil al burgheziei. Așa-zisul „vot universal" se reduce în realitate la faptul că, după cum spunea încă Marx, o dată la 3 sau 6 ani se dă alegătorilor posibilitatea de a hotărî care membru al clasei dominante trebuie să reprezinte și să calce în picioare poporul în parlament. În orice criză revoluționară, război, cînd un pericol amenință dominația burgheziei, cortina democratică este dată la o parte și în scenă apare dictatura militară fățișă a burgheziei. În epoca imperialismului, în statele burgheze se produce o cotitură de la democrație spre reacțiunea politică, spunea Lenin. Un exemplu grăitor de cotitură de la democrație spre reacțiunea politică îl oferă astăzi S.U.A., care au devenit centrul reacțiunii mondiale contemporane. Sub steagul „democrației", S.U.A. introduc metode fasciste de prigonire a forțelor progresiste dinăuntrul țării și înăbușe orice manifestări ale mișcării de eliberare din alte țări. În cuvîntarea rostită la Congresul al XIX-lea al partidului I. V. Stalin a arătat că burghezia contemporană a aruncat peste bord steagul libertăților burghezo-democratice.

„Înainte, burghezia își permitea să facă paradă de liberalism, apăra libertățile burghezo-democratice și își crea astfel popularitate în popor. Acum, din liberalism nu a rămas nici urmă. Nu mai există așa-numita «libertate individuală», drepturile individului sînt recunoscute acum numai acelora care au capital, iar toți ceilalți cetățeni sînt considerați material uman brut, bun numai pentru exploatare. Principiul egalității în drepturi a oamenilor și națiunilor a fost călcat în picioare, fiind înlocuit cu principiul drepturilor depline ale minorității exploatatoare și al lipsei de drepturi a majorității exploatate a cetățenilor. Steagul libertăților burghezo-democratice a fost aruncat peste bord".

Oportuniștii din lagărul Internaționalei a II-a au revizuit învățătura marxistă despre stat și democrație. Tactica lor trădătoare este continuată de socialiștii de dreapta de astăzi — slugi credincioase ale imperialiștilor. Oportuniștii au enunțat teoria falsă și trădătoare a democrației „pure", deasupra claselor. Această teorie propagă ideea că proletariatul nu trebuie să sfărîme vechea mașină de stat a burgheziei, ci trebuie s-o perfecționeze, s-o refacă, căutînd să înfăptuiască integrarea pașnică a capitalismului în socialism. Or, democrația „pură", „deasupra claselor", este o minciună inventată pentru înșelarea muncitorilor. Istoria n-a cunoscut și nu cunoaște o astfel de democrație. În realitate există o democrație burgheză, adică o democrație ciuntită, falsă, și o democrație proletară.

Democrația *proletară* este o formă nouă, superioară a democrației, o democrație adevărată, pentru majoritatea poporului, pentru masele largi ale oamenilor muncii. Constituția Statului sovietic socialist al muncitorilor și țăranilor este o constituție cu adevărat democratică. În U.R.S.S. întreaga putere în stat aparține oamenilor muncii de la orașe și sate. Baza economică a democrației socialiste este proprietatea socială asupra mijloacelor de producție. În U.R.S.S., pentru prima oară în istoria omenirii, alegerile sînt efectuate într-adevăr pe baza votului universal, direct, egal și secret, fără nici un fel de îngrădiri de felul celor care există în constituţiile chiar ale celor mai „democratice" state burgheze. Toţi cetăţenii din U.R.S.S., indiferent de sex, naţionalitate, rasă, se bucură de drepturi egale în viaţa politică, economică şi culturală a Ţării socialismului, iau parte în mod egal la conducerea statului.

În opoziţie cu democraţia burgheză, care proclamă numai în mod formal drepturile omului, dar nu asigură condiţii reale în vederea exercitării lor, democraţia socialistă asigură drepturile cetăţenilor pe baza legilor, prin garanţii materiale. Astfel, în societatea sovietică dreptul la muncă nu este numai proclamat, dar este consfinţit prin lege şi asigurat în mod real prin lichidarea exploatării, prin lichidarea şomajului, prin inexistenţa crizelor de producţie etc. În aceasta constă profunda deosebire dintre democratismul socialist şi falsa democraţie burgheză. Astfel, în U.R.S.S. este înfăptuită adevărata putere a poporului, o adevărată democraţie, un democratism socialist consecvent.

Democratismul socialist nu face deosebire în drepturi între bărbaţi şi femei, între cei cu domiciliu stabil şi nestabil, între avuţi şi neavuţi, între cei cu studii şi fără studii. În condiţiile democraţiei socialiste numai capacitatea şi munca personală a fiecărui cetăţean determină rolul şi locul lui în societatea sovietică. În condiţiile socialismului banii nu-i pot înlocui omului aptitudinile şi nu-i pot determina locul în societate.

Pe calea deschisă de U.R.S.S. păşesc şi ţările de democraţie populară, care construiesc societatea socialistă. În ţările capitalismului numai partidele comuniste şi muncitoreşti luptă consecvent pentru libertăţi efectiv democratice. (Vezi şi *Democraţie populară*.)

DEMOCRAŢIE POPULARĂ — formă nouă de organizare politică de stat a societăţii, formă care a apărut într-o serie de ţări din Europa şi Asia după cel de-al doilea război mondial ca urmare a zdrobirii imperialiştilor germani şi japonezi de către Uniunea Sovietică şi a mişcării de eliberare a popoarelor. În funcţie de condiţiile concrete, democraţia populară are diferite etape de dezvoltare, din care cauză conţinutul ei de clasă se schimbă în mod radical. Prima etapă — etapa revoluţiei antiimperialiste, antifeudale, în decursul căreia ia naştere democraţia populară ca organ al puterii revoluţionare, care reprezintă prin conţinutul său un fel de dictatură a clasei muncitoare şi a ţărănimii, rolul conducător avîndu-l clasa muncitoare. Particularitatea caracteristică a acestei puteri constă în aceea că ascuţişul ei este îndreptat împotriva imperialismului, împotriva fascismului. Condiţia fundamentală a apariţiei şi dezvoltării cu succes a democraţiei populare este existenţa puternicei Uniuni Sovietice şi marile schimbări în dispoziţia forţelor internaţionale, schimbări ce au survenit în legătură cu victoria socialismului în U.R.S.S., în legătură cu victoria poporului sovietic asupra imperialiştilor germani şi japonezi.

În Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Romînia, Bulgaria şi Albania democraţia populară a parcurs deja prima etapă a dezvoltării sale. Eliberînd popoarele acestor ţări de sub robia fascistă, Uniunea Sovietică le-a asigurat independenţa naţională şi a exercitat o puternică influenţă revoluţionarizatoare asupra desfăşurării evenimentelor. Uniunea Sovietică nu s-a amestecat şi nu se amestecă în treburile interne ale celorlalte ţări, însă prezenţa Armatei Sovietice a paralizat forţele reacţiunii din ţările Europei centrale şi de sud-est, a făcut să crească energia revoluţionară a maselor populare, a grăbit procesele istorice. Folosind condiţiile favorabile create de victoria Uniunii Sovietice asupra forţelor fasciste, masele populare din Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Romînia, Bulgaria, Albania, conduse de partidele comuniste şi muncitoreşti, au săvîrşit printr-o ascuţită luptă de clasă o cotitură revoluţionară şi au instaurat regimul de democraţie populară.

Instaurarea democraţiei populare a însemnat răsturnarea marii burghezii financiare şi industriale, a moşierilor, şi trecerea puterii în mîinile poporului în frunte cu clasa muncitoare. Obţinînd instaurarea puterii populare, clasa muncitoare din ţările Europei centrale şi de sud-est şi-a concentrat atenţia asupra îndeplinirii sarcinilor general-democratice, şi în primul rînd asupra îndeplinirii sarcinilor agrare antifeudale. Era necesar să se lichideze toate urmările dominaţiei fasciste atît în economie cît şi în politică, să se asigure democratizarea consecventă a tuturor sferelor vieţii sociale, să se înfăptuiască transformări agrare, să fie lichidate rămăşiţele relaţiilor feudale. Pentru îndeplinirea sarcinilor general-democratice a fost nevoie în unele ţări de un an sau mai mult, în altele de doi ani sau mai mult. În această etapă cea mai importantă măsură social-economică este înfăptuirea revoluţiei agrare. În decursul revoluţiei agrare a fost confiscat pămîntul moşieresc şi, conform principiului „pămîntul aparţine celor ce-l muncesc", a fost dat ţăranilor, a fost lichidată clasa moşierilor, îmbunătăţindu-se starea materială a ţărănimii muncitoare. Transformările agrare au statornicit proprietatea ţăranilor asupra pămîntului şi au întărit şi mai mult alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare. Concomitent cu transformările agrare au fost confiscate capitalurile marilor monopoluri, strîns legate de fascism, ceea ce a constituit o importantă măsură general-democratică. Majoritatea fabricilor şi uzinelor rămăsese însă în mîinile burgheziei, care în acea perioadă juca încă un rol important în viaţa politică: ea avea partidele ei, presa ei, reprezentanţii ei în parlament, în guvern şi în celelalte organe ale puterii, participa la rezolvarea problemelor politice. Astfel, în prima etapă, adică între 1944—1947, în ţările din Europa regimul de democraţie populară a înfăptuit măsuri general-democratice, a fost forma de stat a dictaturii proletariatului şi a ţărănimii, a pregătit toate condiţiile necesare pentru revoluţia socialistă.

Ca rezultat al victoriei Uniunii Sovietice în cel de-al doilea război mondial şi al zdrobirii agresorilor japonezi, ca rezultat al eroicei mişcări de eliberare a maselor populare, democraţia populară a fost instaurată de asemenea în China, Coreea şi Vietnam. Instaurarea regimului de democraţie populară în China a dat o nouă şi puternică lovitură sistemului imperialist mondial. Cei aproape o jumătate de miliard de locuitori ai acestei ţări s-au eliberat de sub jugul imperialismului, au scuturat jugul feudalismului şi al capitalului monopolist legat de imperialiştii străini, iar astăzi înfăptuiesc cu succes construirea unei vieţi noi. În China democraţia populară se află în prima etapă de dezvoltare. Ea îndeplineşte sarcini general-democratice. Încă în 1926, vorbind despre sarcinile revoluției chineze, I. V. Stalin a arătat că „viitoarea putere revoluționară din China va aminti în linii generale puterea despre care se vorbea la noi în 1905, adică va fi ceva în genul unei dictaturi democratice a proletariatului și țărănimii, cu deosebirea, însă, că va fi o putere prin excelență antiimperialistă.

Va fi un regim de trecere la o dezvoltare necapitalistă sau, mai exact, la o dezvoltare socialistă a Chinei“ (vol. 8, ed. rom., pag. 389). Această previziune s-a adeverit pe deplin. În prezent în China s-a instaurat puterea populară revoluționară în frunte cu clasa muncitoare, putere care prin conținutul ei de clasă este dictatura proletariatului și a țărănimii. Din frontul unic democrat-popular, care joacă un rol important în viața politică a Chinei, fac parte: clasa muncitoare — forța conducătoare a frontului, țărănimea, mica burghezie, burghezia națională, intelectualitatea. Baza de clasă de granit a democrației populare este alianța de nezdruncinat dintre clasa muncitoare și țărănime, alianță care sub conducerea clasei muncitoare se întărește și se lărgește necontenit. În momentul istoric actual eforturile statului democrat-popular chinez, condus de Partidul Comunist Chinez, sînt îndreptate spre îndeplinirea măsurilor general-democratice: se desfășoară din plin democratizarea tuturor laturilor vieții sociale, au fost terminate cu succes transformările agrare, care au pus capăt dominației proprietății feudale asupra pămîntului, sînt lichidate cu fermitate și consecvență toate rămășițele feudalismului în economie și politică, sînt lichidate urmările dominației imperialiste, economia națională se reface în ritm rapid, crește necontenit nivelul cultural al păturilor largi de oameni ai muncii. Îndeplinind cu succes sarcinile general-democratice, China pășește totodată pe drumul industrializării socialiste și al transformărilor socialiste în economia națională. Aceasta dovedește că între prima și a doua etapă de dezvoltare a democrației populare nu este și nu poate fi o prăpastie.

Cea de-a doua etapă de dezvoltare a democrației populare este etapa revoluției socialiste, a dictaturii clasei muncitoare și a construirii socialismului. Revoluția antiimperialistă, antifeudală, îndeplinind sarcinile general-democratice ce-i stau în față, se transformă, datorită conducerii clasei muncitoare și politicii juste a partidelor comuniste, în revoluție socialistă. În Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Romînia, Bulgaria și Albania revoluția democratică s-a transformat în revoluție socialistă. În țările de democrație populară din Europa, în prima perioadă burghezia a existat ca forță de sine stătătoare, organizată din punct de vedere politic. Ea avea partidele ei, presa ei, reprezentanții ei în organele puterii, deținea în mîinile sale importante poziții economice. Burghezia împiedica înfăptuirea măsurilor democratice, căutînd să răstoarne puterea populară și să instaureze dictatura ei. Pentru a întări și extinde cuceririle poporului era necesar să fie zdrobită burghezia, să fie rezolvată definitiv problema puterii, să se asigure trecerea de la dictatura clasei muncitoare și a țărănimii la dictatura clasei muncitoare. Problema puterii este problema fundamentală a revoluției socialiste. Pentru rezolvarea problemei puterii era necesar ca înainte de toate să fie smulse de sub influența burgheziei masele populare înșelate de ea. În decursul unei lupte îndelungate și încordate, partidele comuniste și muncitorești au dezvăluit în fața oamenilor muncii planurile antipopulare, antinaționale ale burgheziei, au demascat planurile reacționare ale liderilor ei politici, au arătat activitatea de subminare dusă de partidele burgheze conform ordinelor imperialiștilor străini, și astfel au subminat influența burgheziei în rîndurile populației. Lipsind burghezia de sprijin social, clasa muncitoare a realizat zdrobirea ei din punct de vedere politic: partidele burgheze aflate în slujba imperialiștilor străini au fost dizolvate, presa burgheză desființată, reprezentanții burgheziei au fost izgoniți din guvern și din aparatul de stat. În același timp a fost înfăptuită naționalizarea industriei, băncilor, transportului, a mijloacelor de comunicație, a resurselor de materii prime și de energie. În decursul luptei revoluționare vechiul aparat de stat, burghez, a fost sfărîmat și a fost creat un aparat de stat nou, popular, capabil să îndeplinească funcțiile dictaturii clasei muncitoare. O mare importanță pentru întreaga viață socială a țărilor de democrație populară o are lichidarea sciziunii în rîndurile clasei muncitoare, formarea unor partide muncitorești unice pe bază marxist-leninistă, formare care a fost însoțită de zdrobirea agenturii burgheze în rîndurile mișcării muncitorești — aripa dreaptă a partidelor socialiste. Înfăptuirea în țările de democrație populară din Europa a tuturor măsurilor social-economice și politice enumerate constituie o revoluție socialistă, care marchează instaurarea dictaturii proletariatului. În aceste țări forma de stat a dictaturii clasei muncitoare este regimul de democrație populară.

Marxism-leninismul ne învață că drumul de la capitalism la socialism trece prin revoluția socialistă, în decursul căreia clasa muncitoare, luînd puterea în mîinile sale și instaurîndu-și dictatura, nimicește orînduirea capitalistă și creează societatea socialistă. V. I. Lenin a subliniat în repetate rînduri că formele de stat ale dictaturii proletariatului pot fi diferite. „Trecerea de la capitalism la comunism—scria Lenin—nu poate să nu dea, firește, o abundență și o diversitate enormă de forme politice, dar esența lor va fi inevitabil aceeași: *dictatura proletariatului*“ (vol. 25, ed. rom., pag. 406—407).

Democrația populară este puterea poporului, adică puterea tuturor oamenilor muncii în frunte cu clasa muncitoare. Baza de clasă a democrației populare o constituie clasa muncitoare și țărănimea. Alianța trainică dintre clasa muncitoare și țărănime este una dintre condițiile hotărîtoare ale înaintării cu succes spre socialism. În această alianță clasa muncitoare are rolul conducător. Baza politică a democrației populare o constituie organele puterii alese de popor pe baza votului universal, egal, direct și secret; aceste organe ale puterii dețin întreaga putere de stat — de sus pînă jos. În țările de democrație populară există cîteva partide, totuși forța conducătoare și îndrumătoare sînt partidele comuniste din aceste țări, care nu împart și nu pot împărți cu nimeni conducerea. Cu toate că într-o serie de țări de democrație populară guvernele au un caracter de coaliție, rolul conducător în aceste guverne îl deține clasa muncitoare.

Instaurarea dictaturii proletariatului a însemnat îndeplinirea sarcinilor politice ale revoluţiei socialiste, după care ţările de democraţie populară din Europa au intrat în perioada de trecere de la capitalism la socialism. În prezent, în ţările de democraţie populară din Europa există două feluri de proprietate: socialistă şi particulară, fiecare din ele avînd două forme. Proprietatea socialistă apare sub formă de proprietate a întregului popor şi proprietate cooperatistă. Proprietatea particulară se împarte în proprietatea micilor producători de mărfuri, care îşi duc gospodăria pe baza muncii personale, şi proprietatea capitalistă, bazată pe exploatarea omului de către om. În ţările de democraţie populară din Europa există trei sectoare social-economice: socialist, mica producţie de mărfuri şi capitalist. În conformitate cu aceasta există trei clase: clasa muncitoare, ţărănimea şi burghezia; există de asemenea o pătură socială — intelectualitatea. Conţinutul principal al perioadei actuale este lupta dintre capitalismul muribund şi socialismul care se dezvoltă, luptă care se duce după principiul „care pe care“. Legităţile perioadei de trecere de la capitalism la socialism în ţările de democraţie populară din Europa sînt în esenţă identice cu legităţile de dezvoltare în perioada construirii socialismului în U.R.S.S. Ţările de democraţie populară păşesc şi vor ajunge la socialism călăuzindu-se după teoria marxist-leninistă verificată prin experienţa P.C.U.S., „Brigada de şoc“ a mişcării mondiale de eliberare.

Orice teorie despre „caracterul specific“ al căilor de dezvoltare istorică a ţărilor de democraţie populară, despre „armonia“ şi „împăcarea“ intereselor de clasă, despre „integrarea paşnică“ a capitalismului în socialism etc. sînt teorii antimarxiste, ostile cauzei construirii socialismului. În ţările de democraţie populară se desfăşoară o ascuţită luptă de clasă sub toate formele: politică, economică, ideologică. Elementele reacţionare, inspirate şi sprijinite de imperialiştii americano-englezi şi de sluga lor — Vaticanul, au încercat în repetate rînduri să răstoarne puterea populară. Rajk în Ungaria, Dzodze în Albania, Kostov în Bulgaria, agenţii sionişti ai imperialismului american—Slansky şi complicii lui—în Cehoslovacia şi alţii au acţionat prin metode deosebit de perfide. Toate comploturile reacţiunii interne şi internaţionale au fost lichidate, agentura duşmană zdrobită. Oamenii muncii din ţările de democraţie populară luptă cu succes împotriva actelor de sabotaj ale elementelor burgheze, împotriva acţiunii de subminare a chiaburimii. În ţările de democraţie populară se desfăşoară o muncă intensă de educare a oamenilor muncii în spirit socialist, în spiritul ideologiei marxist-leniniste. Regimul de democraţie populară îndeplineşte cu succes sarcina de întărire a alianţei dintre clasa muncitoare şi masele de oameni ai muncii de la oraşe şi sate, de antrenare a lor în lupta pentru construirea societăţii socialiste. Clasa muncitoare din ţările de democraţie populară înfăptuieşte în mod consecvent principiul suprem al dictaturii proletariatului — alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănime, rolul conducător avîndu-l clasa muncitoare.

Statele de democraţie populară îndeplinesc astăzi cu succes principala sarcină a dictaturii clasei muncitoare — organizarea construirii socialismului. Bazîndu-se pe cunoaşterea legilor economice obiective în deplină concordanţă cu cerinţele *legii economice a concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie* (vezi), regimul de democraţie populară sfarmă vechea structură economică a societăţii — capitalistă — şi asigură crearea structurii socialiste. Pentru lichidarea conflictului, generat de capitalism, între caracterul social al producţiei şi forma privată de însuşire statul democrat-popular realizează socializarea mijloacelor de producţie. Pe măsura socializării mijloacelor de producţie apare şi îşi extinde sfera de acţiune *legea economică fundamentală a socialismului* (vezi), precum şi *legea dezvoltării planice (proporţionale) a economiei naţionale* (vezi). În conformitate cu aceasta apare posibilitatea de a extinde necontenit planificarea economiei naţionale. Primele planuri în ţările de democraţie populară din Europa au fost alcătuite atunci cînd numai puţine mijloace de producţie erau socializate. Aceste planuri au fost alcătuite pe o perioadă scurtă — un an, doi ani, trei ani. Principala lor sarcină era de a asigura refacerea economiei naţionale. Această sarcină a fost îndeplinită în toate ţările de democraţie populară din Europa încă în perioada 1947—1948. Creşterea simţitoare a sectorului socialist, ca urmare a socializării continue a mijloacelor de producţie, a creşterii bogăţiei sociale, a lărgit sfera de acţiune a legii dezvoltării planice a economiei, lărgindu-se astfel posibilităţile de planificare. În ţările de democraţie populară din Europa au fost alcătuite planuri de durată, de 5—6 ani, a căror sarcină fundamentală politică şi economică este crearea fundamentului economiei socialiste. Planurile elaborate sînt îndeplinite cu succes datorită entuziasmului în muncă al oamenilor muncii din ţările de democraţie populară, datorită ajutorului Uniunii Sovietice şi politicii juste a partidelor comuniste. Uniunea Sovietică acordă ţărilor de democraţie populară un ajutor foarte variat şi în condiţii avantajoase. U.R.S.S. acordă ţărilor de democraţie populară credite, le livrează la preţuri ieftine utilaj tehnic de primă calitate, le aprovizionează cu materii prime, cumpără mărfurile lor, le acordă un uriaş ajutor ştiinţific şi tehnic. Piaţa mondială socialistă care s-a format în jurul U.R.S.S. constituie un important factor în dezvoltarea economică a ţărilor de democraţie populară, le apără de presiunea economică din partea ţărilor capitaliste.

În prezent principala atenţie a ţărilor de democraţie populară din Europa este îndreptată spre crearea bazei materiale de producţie a socialismului. În acest scop, în toate ţările de democraţie populară din Europa se înfăptuieşte industrializarea socialistă. Oamenii muncii din aceste ţări au obţinut succese remarcabile în dezvoltarea industriei: au fost reconstruite vechile fabrici şi uzine, s-a construit un mare număr de noi întreprinderi metalurgice, energetice, de construcţii de maşini, chimice şi alte întreprinderi industriale. Creşte necontenit potenţialul economic al ţărilor de democraţie populară. Călăuzindu-se după învăţătura leninist-stalinistă despre căile de transformare socialistă a satului şi după experienţa Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, partidele comuniste din ţările de democraţie populară creează treptat condiţiile de trecere la cooperativizarea agriculturii. În toate ţările de democrație populară au și luat naștere și își duc munca cu succes cooperativele agricole de producție, al căror număr crește pe an ce trece, se creează S.M.T.-uri. Mișcarea cooperatistă a luat o mare amploare.

Țările de democrație populară se ajută reciproc. Pentru coordonarea eforturilor economice și ajutorului reciproc între țările lagărului socialist a fost creat Consiliul de Asistență Economică Mutuală, care marchează stabilirea unor relații economice principial noi între state—relații socialiste. Țările de democrație populară au obținut succese importante în ridicarea nivelului material și cultural al oamenilor muncii. A crescut salariul real al muncitorilor și al intelectualității muncitoare, au fost introduse asigurările sociale, concedii etc., a crescut bunăstarea țăranilor. Se duce o muncă intensă în vederea lichidării analfabetismului, a crescut simțitor rețeaua de școli elementare și medii. Pentru copiii muncitorilor, țăranilor, intelectualității muncitoare sînt larg deschise porțile institutelor de învățămînt superior. Călăuzindu-se după învățătura leninist-stalinistă, folosind pe scară largă experiența U.R.S.S., țările de democrație populară au rezolvat problema națională pe baze democratice și întăresc prietenia între popoare.

Țările de democrație populară duc o politică externă de pace, luptă activ, în frunte cu U.R.S.S., pentru pace, împotriva ațîțătorilor la război. Eforturile reacțiunii internaționale urmăresc în prezent ca în primul rînd să rupă țările de democrație populară de Uniunea Sovietică. Naționalismul burghez constituie în prezent una din cele mai mari primejdii pentru cauza construirii socialismului în țările de democrație populară. Oamenii muncii din țările de democrație populară, strîns uniți în jurul partidelor comuniste și muncitorești, întărind și dezvoltînd necontenit prietenia cu U.R.S.S., construiesc și vor construi cu succes socialismul în pofida tuturor uneltirilor imperialismului

Experiența istorică a țărilor din Europa centrală și de sud-est, a Chinei, Coreei și Vietnamului a arătat viabilitatea democrației populare ca formă nouă a puterii populare. Țările de democrație populară sînt noile „Brigăzi de șoc" ale mișcării internaționale de eliberare. Succesele lor întăresc frontul general al democrației și socialismului.

DEMOCRIT (aprox. 460 — 370 î.e.n.) — filozof materialist de seamă din Grecia antică. A fost prima minte enciclopedică dintre greci. Lenin îl considera pe Democrit drept cel mai strălucit exponent al materialismului din antichitate, opunînd linia lui filozofică liniei idealiste a lui *Platon* (vezi). Democrit (elevul lui Leucip) este unul dintre întemeietorii teoriei atomiste. Concepția lui curajoasă și revoluționară asupra esenței naturii a anticipat cu multe secole dezvoltarea științei. În același timp, teoria atomistă a lui Democrit era limitată de condițiile perioadei preștiințifice a dezvoltării științelor naturii.

După Democrit există două principii primordiale ale lucrurilor: atomii și vidul. Atomii, adică, în concepția lui Democrit, particulele indivizibile ale materiei, sînt invariabili; ei sînt eterni și se află în perpetuă mișcare. Ei se deosebesc unul de altul numai prin formă, mărime, poziție și ordine. Celelalte proprietăți, ca sunetul, culoarea, gustul etc., nu sînt inerente atomilor. Proprietățile indicate există, după Democrit, numai convențional, „nu prin natura lucrurilor înseși". În această concepție a sa există deja germenii falsei teorii a calităților primare și a calităților secundare ale obiectelor. Din combinația atomilor se formează corpurile; despărțirea atomilor duce la pieirea corpurilor. Sufletul constă tot din atomi, și anume din atomi de foc, sferici și foarte mobili. Mulțimea infinită a atomilor se mișcă continuu în vidul infinit; mișcîndu-se în direcții diferite, cîteodată se ciocnesc unul de altul, formînd vîrtejuri de atomi. Din mișcarea în vîrtej a atomilor provine mulțimea infinită de lumi, „care se nasc și care mor", care nu sînt create de zei, ci apar și dispar pe cale firească, potrivit legii necesității. Adept al determinismului care ajunge pînă la fatalism, Democrit înlătură întîmplarea, considerînd-o drept o născocire a oamenilor care nu știu să explice legătura cauzală a fenomenelor.

Democrit bazează teoria sa a cunoașterii pe presupunerea că din corpuri se degajă, se desprind învelișuri subțiri („idoli" — imagini) ale lucrurilor care acționează asupra organelor senzoriale. Deși întregul material pentru cunoaștere este furnizat de simțuri acestea nu dau decît o cunoaștere „întunecată" a obiectelor; deasupra acestei cunoașteri se înalță o altă cunoaștere, „luminoasă", mai exactă, cunoașterea prin intermediul rațiunii; în analiza sa această cunoaștere ajunge pînă la descoperirea atomilor și a vidului. Prin concepțiile sale politice, Democrit era un reprezentant al democrației antice, un adversar al aristocrației sclavagiste. Continuatorii materialismului lui Democrit au fost filozoful grec *Epicur* (vezi), iar mai tîrziu filozoful roman *Carus* Lucretius (vezi).

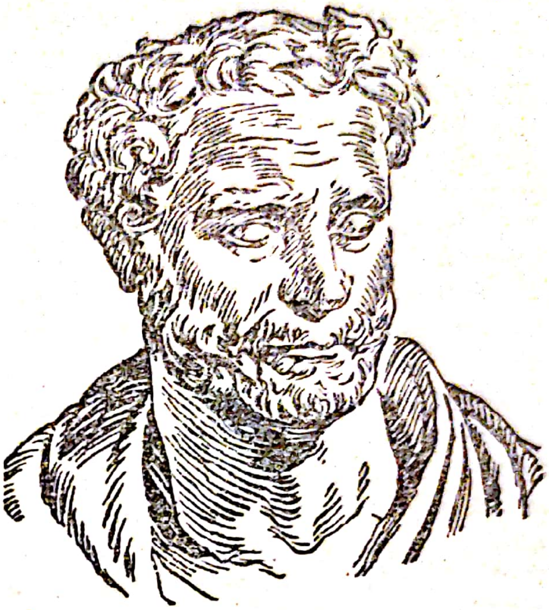

DEOSEBIREA ESENȚIALĂ DINTRE MUNCA INTELECTUALĂ ȘI MUNCA FIZICĂ ȘI CĂILE DE LICHIDARE A EI. — O dată cu desființarea capitalismului și a sistemului de exploatare, în U. R. S. S. a fost desființată *opoziția dintre munca intelectuală și munca fizică* (vezi). Desființarea opoziției dintre munca intelectuală și munca fizică este o măreață victorie a poporului sovietic, repurtată sub conducerea Partidului comunist. Practica construcției socialiste în U.R.S.S. a pus o nouă problemă — problema lichidării deosebirii esențiale dintre munca intelectuală și munca fizică. Această problemă a fost elaborată pentru prima oară în marxism de către I. V. Stalin în lucrarea *„Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S."* (vezi).

Deosebirea esențială dintre munca intelectuală și cea fizică în societatea sovietică se manifestă în primul rînd în faptul că în U.R.S.S. nu a fost încă înlăturată deosebirea, ruptura dintre nivelul cultural-tehnic al majorității clasei muncitoare și al majorității țărănimii, pe de o parte, și cel al intelectualității — pe de altă parte. În U.R.S.S. crește neîncetat nivelul cultural-tehnic al muncitorilor și țăranilor, dar în majoritatea lor ei nu s-au ridicat încă la nivelul inginerilor și tehnicienilor. Aceasta arată că în U.R,S.S. n-au fost lichidate încă rămășițele vechii diviziuni a muncii. Sarcinile construirii comunismului și creșterea furtunoasă a întregii producții sociale, care are loc în procesul trecerii spre comunism, progresul tehnic neîntrerupt cer muncitorilor o înaltă calificare și cunoștințe, cer ridicarea continuă a nivelului cultural-tehnic al oamenilor sovietici. De aceea, problema desființării deosebirii esențiale dintre munca intelectuală și cea fizică are o foarte mare însemnătate practică pentru dezvoltarea mai departe a societății socialiste pe calea comunismului. Fără a rezolva această problemă este imposibil să se asigure acea creștere a producției sociale care se cere pentru construirea comunismului. Subliniind uriașa însemnătate a ridicării nivelului cultural-tehnic al întregii mase de oameni ai muncii, I. V. Stalin scria: „Ce s-ar întîmpla dacă nu diferite grupuri de muncitori, ci majoritatea muncitorilor și-ar ridica nivelul cultural-tehnic la nivelul personalului de ingineri și tehnicieni? Industria noastră s-ar ridica la o înălțime inaccesibilă industriei altor țări" („Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.", ed. a II-a rom., pag 28).

Una din condițiile preliminare principale ale pregătirii trecerii la comunism este o asemenea creștere a nivelului cultural al societății care să asigure tuturor membrilor societății dezvoltarea multilaterală a capacităților lor fizice și intelectuale, o cultură îndestulătoare ca să devină militanți activi ai dezvoltării sociale, alegerea liberă a profesiunii. Pentru a asigura o asemenea creștere a nivelului cultural al membrilor societății, va trebui, atunci cînd se vor maturiza premisele materiale obiective pentru aceasta, să se producă schimbări serioase în actuala situație a muncii. Ziua de lucru va trebui să fie redusă cel puțin pînă la 6 ore, iar apoi și pînă la 5 ore, pentru ca oamenii muncii să dispună de destul timp liber necesar pentru a căpăta o cultură multilaterală. Trebuie apoi să se introducă învățămîntul politehnic general obligatoriu, pentru ca membrii societății să aibă posibilitatea să-și aleagă liber profesiunea. Pentru aceasta trebuie, apoi, să fie îmbunătățite în mod radical condițiile de locuit și să fie mărit în mod simțitor salariul real al muncitorilor și funcționarilor. Partidul comunist și Statul sovietic pornesc invariabil în activitatea lor de la sarcina îmbunătățirii permanente a situației materiale și culturale a oamenilor sovietici. Cel de-al cincelea plan cincinal constituie o nouă dovadă grăitoare a grijii de zi cu zi a partidului și statului pentru binele poporului.

În U.R.S.S. se îmbunătățesc din an în an condițiile de locuit ale oamenilor muncii. În noul plan cincinal se înfăptuiește un larg program de construire de locuințe de către stat, precum și de construire de case de locuit individuale ale muncitorilor și funcționarilor. Crește neîncetat salariul real al muncitorilor și funcționarilor și veniturile țăranilor. În perioada de după război, în U.R.S.S. au fost reduse de șapte ori prețurile de stat cu amănuntul la mărfurile alimentare și industriale, fapt în urma căruia populația a căpătat uriașe avantaje. Partidul și guvernul iau măsuri în vederea unui puternic avînt al ramurilor industriale care satisfac în mod direct necesitățile materiale și culturale ale oamenilor muncii. Puterea sovietică cheltuiește fonduri importante pentru nevoile culturale și materiale ale poporului, pentru dezvoltarea învățămîntului. Crește numărul școlilor, al școlilor tehnice, institutelor superioare de învățămînt. La sfîrșitul celui de-al cincelea plan cincinal se va termina trecerea de la învățămîntul de șapte ani la învățămîntul mediu general în marile orașe și centre industriale, iar în următorul cincinal — în celelalte orașe și în localitățile rurale. În vremea noastră introducerea învățămîntului politehnic general a devenit o sarcină practică arzătoare. În cel de-al cincelea plan cincinal, în U.R.S.S. s-a prevăzut să se treacă la realizarea învățămîntului politehnic în școala medie și să se înfăptuiască măsurile necesare pentru trecerea la învățămîntul politehnic general.

În lichidarea deosebirii esențiale dintre munca intelectuală și munca fizică un rol mare îl are întrecerea socialistă, inițiativa patriotică de jos a maselor populare. Întrecerea socialistă conține în sine germenii ridicării nivelului cultural-tehnic al muncitorilor la nivelul cadrelor de ingineri și tehnicieni. În perioada de după război întrecerea socialistă s-a ridicat la o treaptă nouă, superioară, ceea ce constituie o dovadă a creșterii nivelului cultural al clasei muncitoare. A luat o mare amploare mișcarea fruntașilor în producție, a raționalizatorilor și inovatorilor. Partidul comunist sprijină și dezvoltă prin toate mijloacele activitatea și inițiativa maselor de oameni ai muncii, îngrijește cu atenție mlădițele a ceea ce este nou, comunist în viața Uniunii Sovietice. În societatea socialistă, oameni simpli necunoscuți în lumea științifică, practicieni, inovatori în producție deschid adeseori căi noi în știință și tehnică. Cu fiecare an se dezvoltă colaborarea dintre oamenii de știință și muncitorii din producție. Acest fenomen nou în viața Uniunii Sovietice a devenit posibil pentru că în condițiile socialismului nivelul cultural al muncitorului și țăranului sovietic crește necontenit. În Țara sovietică devine un fenomen obișnuit faptul că un muncitor-inovator în producție sau un colhoznic-maestru al recoltelor bogate sînt autori de broșuri cu privire la experiența înaintată în producție, țin cu succes referate și lecții cu privire la realizările în producție, sînt membri ai consiliilor științifice ale institutelor etc.

O însemnătate primordială pentru construirea societății comuniste și între altele pentru desființarea deosebirii esențiale dintre munca intelectuală și cea fizică are *educația comunistă a oamenilor muncii* (vezi). Partidul organizează propagarea pe scară largă a marxism-leninismului în mase, dezvoltă toate formele culturii socialiste. Munca ideologică a Partidului comunist urmărește să curețe conștiința oamenilor de rămășițele capitalismului, de prejudecățile și de tradițiile dăunătoare ale vechii societăți. Partidul comunist dezvoltă în mase o înaltă conștiință a datoriei obștești, educă pe oamenii muncii în spiritul patriotismului sovietic și al prieteniei între popoare, în spiritul grijii față de interesele statului, desăvîrșește cele mai bune calități ale oamenilor noștri — atitudinea socialistă față de muncă, față de proprietatea obștească, hotărîrea și priceperea de a învinge orice greutăți etc.

Lichidarea deosebirii esenţiale dintre munca intelectuală şi munca fizică va duce la ştergerea graniţelor sociale dintre clasa muncitoare şi ţărănime, pe de o parte, şi intelectualitate, pe de altă parte. Lichidarea deosebirii esenţiale dintre munca intelectuală şi munca fizică nu înseamnă, însă, că va dispare orice deosebire dintre ele. O oarecare deosebire, deşi neesenţială, se va menţine totuşi, fie chiar datorită faptului că condiţiile de muncă ale personalului de conducere din întreprindere nu sînt la fel cu condiţiile de muncă ale muncitorilor.

DEOSEBIREA ESENŢIALĂ DINTRE ORAŞ ŞI SAT ŞI CĂILE DE LICHIDARE A EI. — Partidul comunist trasează, bazîndu-se pe legile economice obiective, căile de dezvoltare a societăţii sovietice de la socialism la comunism. O foarte importantă parte componentă a problemei trecerii la comunism o constituie problema lichidării deosebirii esenţiale dintre oraş şi sat, deosebire care mai rămîne încă în societatea socialistă.

În urma victoriei socialismului în U.R.S.S. a fost lichidată *opoziţia dintre oraş şi sat* (vezi). În cursul construcţiei comunismului în faţa poporului sovietic se ridică o nouă problemă — problema lichidării deosebirii esenţiale dintre oraş (industrie) şi sat (agricultură). Această problemă are un cu totul alt caracter în comparaţie cu problema desfiinţării opoziţiei dintre oraş şi sat şi ea n-a fost pusă înainte de clasicii marxismului. Ea a fost pusă de practica construcţiei socialiste în U.R.S.S. şi a fost elaborată pentru întîia oară în marxism-leninism de către I. V. Stalin în lucrarea „Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.". Deosebirea esenţială dintre agricultură şi industrie se reduce în primul rînd şi mai ales la faptul că în industrie există proprietatea întregului popor asupra mijloacelor de producţie şi a produselor producţiei, pe cînd în agricultură există proprietatea de grup, colhoznică. Deosebirea dintre cele două forme de proprietate determină şi deosebirea dintre situaţia clasei muncitoare şi cea a ţărănimii, care sînt cele două clase ale societăţii socialiste. Atîta vreme cît în U.R.S.S. rămîn cele două sectoare de producţie fundamentale —sectorul de stat şi cel colhoznic—, producţia de mărfuri şi circulaţia mărfurilor trebuie să se menţină ca un element necesar şi foarte folositor în sistemul economiei naţionale. Relaţiile de producţie socialiste se află acum în deplină concordanţă cu caracterul forţelor de producţie socialiste. Dar şi relaţiile de producţie socialiste, în procesul dezvoltării, au tendinţa să rămînă în urma forţelor de producţie, între ele apărînd în mod firesc o contradicţie. Aceasta se referă în primul rînd la asemenea fenomene economice ca proprietatea colhoznică, de grup, circulaţia mărfurilor. Ele, aceste fenomene economice, sînt folosite cu succes în etapa actuală de către societatea sovietică pentru dezvoltarea economiei socialiste şi aduc societăţii sovietice socialiste foarte mult folos. Ele vor aduce folos şi în viitor. De aceea, în etapa dată sarcina este de a întări şi dezvolta prin toate mijloacele orînduirea colhoznică, de a lărgi comerţul sovietic. Dar totodată ar fi greşit să nu vedem că cu timpul aceste fenomene vor frîna puternica dezvoltare a forţelor de producţie, întrucît ele creează piedici în calea cuprinderii complete a întregii economii naţionale, în special a agriculturii, de către planificarea de stat. De aceea va trebui ca, prin treceri treptate, proprietatea colhoznică să fie ridicată la nivelul proprietăţii întregului popor, iar circulaţia mărfurilor să fie înlocuită — tot prin treceri treptate — cu sistemul schimbului de produse.

Sarcina ridicării proprietăţii colhoznice la nivelul proprietăţii întregului popor, sarcina lichidării deosebirii esenţiale dintre oraş (industrie) şi sat (agricultură) pot fi rezolvate numai pe calea unei puternice dezvoltări a întregii producţii, inclusiv a gospodăriei obşteşti a colhozurilor. Respectarea cu stricteţe a Statutului artelului agricol, grija permanentă pentru îmbunătăţirea organizării muncii în colhozuri, ridicarea productivităţii muncii colhoznicilor sînt condiţiile necesare pentru asigurarea unui nou şi puternic avînt al agriculturii socialiste, pentru ridicarea continuă a nivelului de trai al colhoznicilor. Sporirea prin toate mijloacele a proprietăţii obşteşti a colhozurilor, creşterea neîncetată a bazei tehnice a gospodăriei obşteşti, precum şi continua întărire organizatorico-economică a artelului agricol sînt principalele măsuri pentru crearea în viitor a condiţiilor necesare pentru îndeplinirea uneia dintre sarcinile fundamentale ale trecerii treptate de la socialism la comunism — lichidarea deosebirii esenţiale dintre oraş şi sat. Pentru lichidarea acestei deosebiri esenţiale un rol important îl are şi ridicarea nivelului tehnic al colhoznicilor, ridicarea continuă a conştiinţei politice a maselor colhoznice, lupta neîncetată împotriva rămăşiţelor capitalismului în conştiinţa colhoznicilor.

O dată cu ridicarea proprietăţii colhoznice la nivelul proprietăţii întregului popor, o dată cu lichidarea deosebirii esenţiale dintre oraş şi sat, în locul celor două sectoare de producţie fundamentale— sectorul de stat şi cel colhoznic — va apare un singur sector de producţie atotcuprinzător cu dreptul de a dispune de întreaga producţie pentru consum a ţării. În stadiul socialismului, în condiţiile existenţei celor două forme de proprietate socialistă, repartiţia articolelor de consum se face mai ales prin comerţ. Comerţul sovietic constituie o verigă de importanţă vitală în sistemul general al legăturilor economice, de producţie dintre industria de stat şi agricultura socialistă.

Pe măsura creării unui belşug de produse, a creşterii salariului real şi a veniturilor oamenilor muncii, pe măsura dezvoltării circulaţiei mărfurilor se vor crea treptat premisele pentru trecerea de la repartiţia după muncă la repartiţia după nevoi.

Din toate acestea se vede că deosebirea esenţială dintre oraş şi sat va dispare pe cea de-a doua treaptă a societăţii comuniste. Şi numai atunci vor dispare producţia de mărfuri, circulaţia mărfurilor, banii, vor dispare deosebirile de clasă dintre clasa muncitoare şi ţărănime. Aceasta va însemna că societatea a trecut de la socialism la comunism.

Dar desfiinţarea deosebirii esenţiale dintre industrie şi agricultură nu poate duce la desfiinţarea oricărei deosebiri între ele. Fără îndoială, o oarecare deosebire, deşi neesenţială, va rămîne, date fiind deosebirile dintre condiţiile de muncă din industrie şi din agricultură.

DESCARTES René (1596—1650) — renumit filozof şi savant francez. Concepţia despre lume a lui Descartes a fost influenţată de inconsecvenţa ideologiei burgheze din secolul al XVII-lea, care reflecta, paralel cu tendinţele progresiste ale burgheziei franceze din acea epocă, frica ei de masele populare, politica ei de acomodare

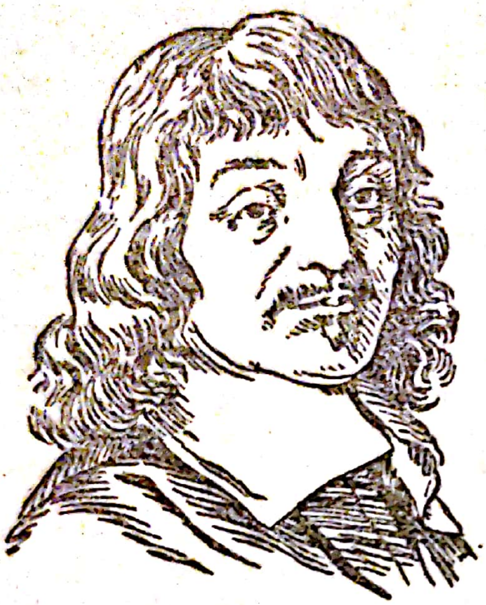

la monarhia feudală. În rezolvarea problemei fundamentale a filozofiei — problema raportului dintre gîndire și existență — Descartes era dualist. El afirma că există două substanțe: corpul, care are ca atribut întinderea, și sufletul, care are ca atribut gîndirea. Astfel el admitea existența a două principii independente unul de celălalt — material și spiritual. După părerea lui Descartes, existența corpului și a sufletului este determinată de existența unei a treia substanțe — dumnezeu. În fizica sa, Descartes a dezvoltat idei materialiste. Natura, susținea el, prezintă o totalitate neîntreruptă de particule materiale; proprietatea caracteristică a materiei este întinderea ei. Mișcarea lumii materiale este veșnică și decurge conform legilor mecanicii, adică se reduce la o simplă deplasare a particulelor, a atomilor.

Marx a arătat că „în *fizica* sa, *Descartes* a atribuit *materiei* o forță creată de ea însăși și a considerat mișcarea *mecanică* ca o manifestare a vieții materiei... În *cadrul* fizicii sale, *materia* reprezintă unica *substanță*, unica bază a existenței și a cunoașterii". (*Marx* și *Engels*, vol III, ed. rusă, pag. 154). Descartes a combătut filozofia medievală, respingînd autoritatea bisericească. Avînd încredere profundă în forța rațiunii umane, el considera necesară crearea unei metode noi, științifice de cunoaștere a lumii și înlocuirea credinței oarbe prin cunoaștere, prin rațiune. Descartes apelează la „îndoială" ca fiind un procedeu, o metodă de a raționa, prin care se poate evita orice noțiune preconcepută și bazată pe obișnuință și se poate ajunge la stabilirea unui adevăr incontestabil. El declară că se îndoiește atît de justețea reprezentărilor noastre despre lume, cît și de existența lumii însăși. Dar, îndoindu-se de toate, el este în același timp nevoit să recunoască un lucru: că se îndoiește, adică cugetă. Și de aci Descartes trage cunoscuta sa concluzie: „Cuget, deci exist". Pornind, prin urmare, de la faptul existenței propriului „eu", Descartes ajunge și la concluzia existenței restului lumii. Această teză a lui Descartes este folosită mai tîrziu de idealismul subiectivist.

În teoria cunoașterii, Descartes este părintele *raționalismului* (vezi). Descartes considera că simțurile ne dau numai o reprezentare confuză despre lucruri și astfel ne induc în eroare. Adevărul este cunoscut în mod nemijlocit prin rațiune, prin intuiția care-i este proprie, autenticitatea adevărului este însă confirmată nu de practică și experiență, ci de claritatea și precizia noțiunilor noastre. De aceea, din punctul de vedere al lui Descartes, criteriul adevărului se află nu în afara rațiunii, ci în rațiunea însăşi. Descartes a creat o teorie idealistă despre ideile „înnăscute". Astfel, de exemplu, el considera că ideile de dumnezeu, de substanţă spirituală şi materială sînt idei înnăscute. În filozofia sa, Descartes a căutat să împace ştiinţa şi religia. Totodată Descartes a fost unul dintre cei mai de seamă savanţi ai timpului său — fizician şi matematician. Engels a arătat că „punctul crucial în matematică l-a constituit *mărimea variabilă* a lui Descartes. Datorită ei au fost introduse în matematică *mişcarea* şi *dialectica*" („Dialectica naturii", ed. rusă, pag. 206). Descartes este întemeietorul geometriei analitice. Prin concepţia sa materialistă despre natură, Descartes a contribuit la dezvoltarea ştiinţei şi filozofiei, pe cînd latura idealistă a concepţiei sale despre lume era îndreptată spre apărarea religiei. Cele mai importante opere ale lui Descartes sînt: „Discurs asupra metodei" (1637), „Meditaţii metafizice" (1641), „Principii de filozofie" (1644), „Tratat despre lumină" (1664), „Reguli pentru conducerea spiritului" (1701) — vezi *René Descartes*, Opere alese, ed. rusă, 1950.

DESFIINŢAREA OPOZIŢIEI DINTRE MUNCA INTELECTUALĂ ŞI MUNCA FIZICĂ — vezi *Opoziţia dintre munca intelectuală şi munca fizică.*

DESFIINŢAREA OPOZIŢIEI DINTRE ORAŞ ŞI SAT — vezi *Opoziţia dintre oraş şi sat.*

„DESPRE BAZELE LENINISMULUI" — lucrare a lui I. V. Stalin consacrată fundamentării teoretice a leninismului ca marxism al epocii imperialismului şi a revoluţiilor proletare; este alcătuită din prelegeri ţinute de I.V. Stalin în 1924 la universitatea „Sverdlov".

Leninismul a luat naştere în Rusia, dar el este un fenomen internaţional, care îşi are rădăcinile în întreaga mişcare muncitorească internaţională. Rusia a fost leagănul leninismului pentru că ea a fost punctul unde se înnodau toate contradicţiile imperialismului. De aceea numai ea era în stare să rezolve aceste contradicţii pe cale revoluţionară. I. V. Stalin dă o definiţie profund ştiinţifică leninismului: „Leninismul este marxismul epocii imperialismului şi a revoluţiei proletare. Mai precis: leninismul este teoria şi tactica revoluţiei proletare în general, teoria şi tactica dictaturii proletariatului în special" (vol. 6, ed. rom., pag. 80). În capitolele „Metoda" şi „Teoria", sînt demascate metoda metafizică şi dogmele teoretice ale oportunismului Internaţionalei a II-a, este făcută o caracterizare profundă a esenţei şi importanţei metodei critice-revoluţionare şi a teoriei leninismului pentru practica luptei revoluţionare a proletariatului. Tot în aceste capitole se arată că marxismul nu se putea dezvolta mai departe în mod creator fără demascarea oportunismului Internaţionalei a II-a şi fără o luptă necruţătoare împotriva dogmelor acesteia, care însemnau renunţarea la lupta pentru răsturnarea revoluţionară a capitalismului şi pentru instaurarea dictaturii proletariatului. Trebuia să se restabilească şi să se dezvolte mai departe metoda marxismului revoluţionar, dialectica sa materialistă, să se lichideze ruperea teoriei de practică, pe care o cultivau ideologii Internaţionalei a II-a. Teoria rămîne fără obiect dacă nu e legată de practica luptei revoluţionare; practica devine oarbă dacă nu-şi luminează calea cu teoria revoluţionară.

In capitolul „Teoria" este făcută o analiză amănunțită a teoriei leniniste a revoluției proletare, este generalizat ceea ce a adus nou Lenin în abordarea marxistă a problemei revoluției socialiste. În capitolul „Dictatura proletariatului" se vorbește despre dictatura proletariatului ca fiind principalul conținut al revoluției socialiste, despre sarcinile istorice ale dictaturii proletariatului, despre Puterea sovietică ca formă de stat a dictaturii proletariatului. Problema dictaturii proletariatului este principala problemă a marxism-leninismului. O mare atenție se dă în lucrare analizei problemei țărănești și problemei naționale (capitolele „Problema țărănească" și „Problema națională"), explicîndu-se că ele constituie o parte din problema generală a revoluției proletare și a dictaturii proletariatului. I. V. Stalin face o expunere profundă și închegată a esenței strategiei și tacticii revoluționare a leninismului. În carte a fost dezvoltată mai departe învățătura leninistă despre partid (capitolul „Partidul") ca detașament de avangardă, conștient și organizat al clasei muncitoare, ca cea mai înaltă formă de organizare de clasă a proletariatului, ca instrument al dictaturii proletariatului. Pe baza uriașei experiențe de luptă a partidului împotriva dușmanilor leninismului, împotriva oportuniștilor, aici sînt dezvoltate mai departe ideile leniniste cu privire la unitatea partidului, la disciplina de fier și la întărirea partidului prin curățirea lui de elementele străine, vrăjmașe, oportuniste. În ultimul capitol, „Stilul de muncă", se arată că școala teoretică și practică a leninismului creează un tip deosebit de activist de partid și de lucrător din aparatul de stat, un stil aparte în munca de partid și de stat. In cuvîntarea sa rostită la 11 decembrie 1937 în fața alegătorilor, I. V. Stalin a dezvoltat această teză a sa și a prezentat o imagine vie a omului politic de tip leninist.

Cartea lui I. V. Stalin „Despre bazele leninismului" a jucat un rol uriaș în înarmarea partidului cu teoria leninismului, în lupta partidului împotriva troțkiștilor și a tuturor celorlalți dușmani ai poporului și ai Partidului comunist. „O însemnătate considerabilă — se spune în „Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice" — pentru zdrobirea ideologică a troțkismului și apărarea leninismului avu lucrarea teoretică a tovarășului Stalin «Despre bazele leninismului»... Această broșură constituie o măiastră expunere și o serioasă fundamentare teoretică a leninismului. Ea înarma atunci și înarmează și astăzi pe bolșevicii din lumea întreagă cu arma ascuțită a teoriei marxist-leniniste". De această lucrare a lui I. V. Stalin este strîns legată o altă lucrare — „În jurul problemelor leninismului", scrisă în 1926.

„DESPRE MARELE RĂZBOI AL UNIUNII SOVIETICE PENTRU APĂRAREA PATRIEI" — carte a lui I. V. Stalin care cuprinde cuvîntările și ordinele de zi din perioada 3 iulie 1941—3 septembrie 1945. În ea I.V. Stalin a arătat cauzele, caracterul și scopurile celui de-al doilea război mondial, a arătat particularitățile și scopurile Marelui Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei, a explicat cauzele care au determinat victoria poporului sovietic asupra dușmanului, a dezvoltat teoria marxistă despre război. Cel de-al doilea război mondial, se spune în carte, n-a izbucnit în mod întîmplător, ci ca un rezultat inevitabil al dezvoltării forțelor economice și politice mondiale pe baza capitalismului monopolist contemporan. Războiul a fost pregătit de imperialiștii din toate țările și dezlănțuit de statele fasciste — Germania, Japonia și Italia. Războiul din partea blocului statelor fasciste a fost un război imperialist, reacționar, antipopular; scopul lui era cucerirea dominației mondiale, înrobirea popoarelor iubitoare de libertate ale lumii și distrugerea primului Stat sovietic socialist din lume — bastionul păcii, democrației și socialismului. Or, războiul pe care popoarele și țările din coalitia antihitleristă l-au purtat împotriva statelor fasciste a avut un caracter antifascist, eliberator. Intrarea Uniunii Sovietice în război împotriva statelor axei a accentuat caracterul antifascist și eliberator al celui de-al doilea război mondial. În primele zile ale războiului, la 3 iulie 1941, în cuvîntarea adresată poporului, I. V. Stalin a arătat caracterul just al războiului purtat de întregul popor al Uniunii Sovietice, a demascat mitul invincibilității armatei hitleriste, a prevăzut inevitabilitatea înfrîngerii ei, a schițat un program clar de zdrobire a cotropitorilor germano-fasciști, a stabilit sarcinile care reveneau în război întregului popor sovietic și Armatei Sovietice. Scopul Marelui Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei a fost nu numai de a lichida pericolul ce plana asupra Țării sovietice, ci și acela de a ajuta toate popoarele din Europa care gemeau sub jugul *fascismului* (vezi) german. Acest război a fost purtat în interesul întregii omeniri progresiste, în scopuri nobile și înalte, care decurg din însăși esența statului socialist, din caracterul său internațional. Uniunea Sovietică a jucat rolul hotărîtor în zdrobirea fascismului, în victoria forțelor socialismului și democrației asupra forțelor reacțiunii fasciste, în aceasta constă măreţul rol istoric al poporului sovietic.

În Marele Război pentru Apărarea Patriei s-au ciocnit nu numai două armate cu sisteme militare opuse, cu ideologii militare principial diferite, dar și două sisteme economice, politice și ideologice opuse. În opoziție cu caracterul aventurist al „științei" militare a imperialismului, care ține seama numai de unii factori izolați sau de alții, care nu au un rol hotărîtor, știința militară sovietică cuprinde toți factorii în legătură cu desfășurarea războiului și care influențează asupra sfîrșitului său victorios — factori social-politici, economici, morali și militari. În tezele cu privire la factorii care acționează permanent și hotărăsc soarta războiului s-a precizat rolul și importanța potențialului economic, moral-politic și militar al țării în desfășurarea războiului modern. Demascînd caracterul reacționar și aventurist al ideologiei militare germano-fasciste, I. V. Stalin a formulat teza că soarta războiului nu este hotărîtă de un factor accesoriu, vremelnic ca, de pildă, surpriza, ci de factori care acționează permanent, și anume: trăinicia spatelui frontului, moralul armatei, numărul și calitatea diviziilor, armamentul armatei, capacitatea organizatorică a cadrelor de comandament ale armatei. În carte este elaborată problema apărării active și a legilor contraofensivei și ofensivei, problema cooperării diferitelor arme și a tehnicii în războiul modern a rolului tancurilor și aviației, în număr mare, a rolului artitoriei — cea mai puternică armă. I. V. Stalin a înarmat Armata Sovietică cu cunoașterea sub toate aspectele a legilor desfășurării războiului în noile condiții, a elaborat o nouă tactică de manevrare etc.

În carte este făcută o analiză și o caracterizare profundă a etapelor principale de desfășurare a Marelui Război pentru Apărarea Patriei, se arată schimbările intervenite în situația internă și internațională în cursul Războiului pentru Apărarea Patriei, schimbarea raportului de forțe pe arena internațională în favoarea Uniunii Sovietice și a Forțelor ei Armate. În pofida tuturor socotelilor dușmanilor socialismului, Statul sovietic a ieșit din război și mai puternic. Analizînd izvoarele forței și cauzele victoriei Statului sovietic în Marele Război pentru Apărarea Patriei, I. V. Stalin indică în primul rînd importanța hotărîtoare a orînduirii sovietice sociale și de stat, care este o orînduire cu adevărat populară. „Învățămintele războiului — a scris I. V. Stalin — arată că orînduirea sovietică s-a dovedit a fi nu numai cea mai bună formă de organizare a avîntului economic și cultural al țării în anii de construcție pașnică, dar și cea mai bună formă de mobilizare a tuturor forțelor poporului pentru a înfrunta dușmanul în timp de război" (ed. a III-a rom., pag. 109). Orînduirea sovietică, care are la bază modul de producție socialist, asigură forța economică și militară a Statului sovietic. Unul din principalele izvoare de forță ale Uniunii Sovietice este prietenia dintre popoarele U.R.S.S. care a ținut piept tuturor greutăților și încercărilor războiului și s-a sudat și mai mult în lupta comună a oamenilor sovietici împotriva cotropitorilor fasciști. În cursul războiului ideologia hitleristă și politica naționalismului sălbatic și a urii de rasă au fost înfrînte de ideologia sovietică de egalitate în drepturi a tuturor raselor și națiunilor, de prietenie dintre popoare; poporul sovietic nu numai că a obținut o victorie militară și economică asupra Germaniei hitleriste, dar i-a pricinuit și o înfrîngere morală și politică. În carte este dezvăluită esența *patriotismului sovietic* (vezi), izvor dătător de viață al faptelor de eroism în muncă săvîrșite de oamenii sovietici în spatele frontului și al eroicelor fapte de arme săvîrșite de soldații sovietici pe front. În cartea „Despre Marele Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei" este arătat rolul conducător și îndrumător al Partidului comunist ca izvor hotărîtor al forței și puterii de nezdruncinat a Statului sovietic. „În anii Războiului pentru Apărarea Patriei, partidul a fost — spunea I. V. Stalin — inspiratorul și organizatorul luptei întregului popor împotriva cotropitorilor fasciști. Munca organizatorică a partidului a unit într-un tot și a îndreptat spre un țel comun toate sforțările oamenilor sovietici, subordonînd toate forțele și mijloacele noastre cauzei zdrobirii dușmanului. În timpul războiului partidul a prins rădăcini și mai adînci în popor, s-a legat și mai strîns de masele largi ale oamenilor muncii...

Acesta este izvorul forței Uniunii Sovietice" (ed. a III-a rom., pag. 109).

În cartea sa, I.V. Stalin a acordat o mare atenție problemei luptei pentru instaurarea după război a unei păci democratice trainice și îndelungate, care trebuie să fie bazată pe lichidarea exclusivităţii rasiale, pe egalitatea în drepturi a naţiunilor şi inviolabilitatea teritoriilor lor, pe eliberarea naţiunilor înrobite şi restabilirea drepturilor lor suverane, pe restabilirea libertăţilor democratice.

Cartea lui I.V. Stalin „Despre Marele Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei“ este o valoroasă contribuţie ideologică la tezaurul marxism-leninismului.

„DESPRE MATERIALISMUL DIALECTIC ŞI MATERIALISMUL ISTORIC“ — operă a lui I. V. Stalin scrisă în 1938, constituind o parte integrantă din „Cursul scurt de istorie a P. C. (b) al U.R.S.S.“. În această lucrare este făcută o expunere armonioasă, închegată şi sistematică a bazelor filozofiei marxiste. Această operă constituie o generalizare filozofică a întregii experienţe bogate de luptă a clasei muncitoare şi a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice pentru socialism, generalizarea experienţei revoluţionare a celei mai bogate şi mai complexe epoci din istoria omenirii. Opera lui I. V. Stalin se bazează pe generalizarea moştenirii filozofice bogate a lui Marx, Engels şi Lenin. În această operă este arătată legătura indisolubilă dintre materialismul dialectic şi socialismul proletar, importanţa practică-revoluţionară a filozofiei marxist-leniniste. Prin definiţia dată materialismului dialectic ca fiind concepţia despre lume a partidului marxist-leninist, ca fiind fundamentul teoretic al partidului marxist de tip nou, I. V. Stalin a arătat rolul important al filozofiei ştiinţifice în lupta clasei muncitoare şi a partidului ei pentru transformarea lumii. Într-o formă clară şi simplă sînt expuse în această operă trăsăturile fundamentale ale metodei dialectice marxiste, ale materialismului filozofic marxist şi ale materialismului istoric.

Expunînd metoda dialectică marxistă ca fiind direct opusă metodei metafizice, I. V. Stalin reduce esenţa dialecticii materialiste la patru trăsături fundamentale. Metoda dialectică: 1) priveşte fenomenele în conexiunea şi condiţionarea lor reciprocă; 2) cercetează fenomenele în continua lor mişcare, dezvoltare, apariţie şi dispariţie; 3) porneşte de la faptul că procesul de dezvoltare nu este un simplu proces de creştere, ci o mişcare progresivă, care are loc prin trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative, apariţia noului făcîndu-se prin salt, iar dezvoltarea mergînd de la simplu la complex, de la inferior la superior; 4) cere să se ţină seamă că obiectelor şi fenomenelor naturii le sînt proprii contradicţii interne şi că lupta contrariilor constituie conţinutul intern al procesului de dezvoltare.

Trecînd la caracterizarea materialismului filozofic marxist, teorie radical opusă idealismului, I. V. Stalin arată cele trei trăsături fundamentale ale acestuia. Materialismul filozofic marxist porneşte de la faptul că 1) lumea este materială şi că multiplele sale fenomene constituie diferite aspecte ale materiei în mişcare; 2) materia este factorul prim, iar conştiinţa, gîndirea factorul secund; 3) lumea şi legile ei pot fi cunoscute, iar cunoştinţele noastre despre această lume, verificate de practică, sînt cunoştinţe autentice. Concluziile trase în această operă şi care decurg din metoda dialectică şi materialismul marxist au o uriaşă însemnătate pentru activitatea practică a partidului proletariatului, pentru studierea istoriei societății omenești. Ele arată că metoda dialectică marxistă și materialismul filozofic marxist constituie o armă teoretică de neînlocuit a cunoașterii și a transformării revoluționare, comuniste a lumii.

În lucrarea sa, I.V. Stalin acordă o mare atenție problemelor materialismului istoric cu privire la: condițiile vieții materiale a societății, modul de producție și cele două laturi ale sale — forțele de producție și relațiile de producție, tipurile fundamentale de relații de producție în istoria societății etc. Într-o formă concisă, îndărătul căreia se află un conținut profund, sînt arătate legile de dezvoltare a societății. Forța principală și fundamentală a dezvoltării societății este modul de producție a bunurilor materiale. Cum este modul de producție așa este întreaga orînduire socială, așa sînt instituțiile politice, dreptul, teoriile și ideile oamenilor. Materialismul istoric subliniază totodată uriașa importanță a instituțiilor politice și a ideilor. Rolul lor în transformarea societății este foarte mare. I. V. Stalin arată inconsistența teoretică și caracterul politic reacționar al concepțiilor și teoriilor economiștilor vulgari de tot felul, care neagă rolul activ al suprastructurii, în special al ideilor. „Ideile și teoriile sociale noi apar, de fapt, tocmai pentru că sînt necesare societății, deoarece fără acțiunea lor organizatoare, mobilizatoare și transformatoare este *imposibilă* realizarea sarcinilor arzătoare ale dezvoltării vieții materiale a societății" („Despre materialismul dialectic și materialismul istoric", ed. a II-a rom., pag. 20). Experiența istoriei arată că eșecul utopiștilor și al tuturor partidelor antimarxiste care acționau în Rusia — narodnicii, socialiștii-revoluționari, menșevicii, anarhiștii — se explică, printre altele, prin aceea că în munca lor ei se călăuzeau de teorii antiștiințifice, idealiste, rupte de viața reală a societății. A învins Partidul comunist, și în aceasta au jucat un rol uriaș teoria marxist-leninistă, materialismul dialectic și materialismul istoric, care au înarmat partidul cu cunoașterea legilor dezvoltării sociale. Materialismul istoric ne învață că numai înțelegînd în profunzime particularitățile producției pot fi înțelese legile dezvoltării sociale, în ce direcție trebuie să acționeze clasa muncitoare și partidul ei pentru a grăbi mersul procesului social.

În lucrarea „Despre materialismul dialectic și materialismul istoric" se face o caracterizare amănunțită a particularităților producției. Prima particularitate a producției constă în faptul că ea nu rămîne niciodată pe loc, că ea se schimbă în permanență, iar schimbarea în modul de producție provoacă schimbarea întregii orînduiri sociale. Aceasta înseamnă că istoria societății este înainte de toate istoria dezvoltării producției, istoria a înșiși producătorilor de bunuri materiale, istoria maselor muncitoare, care sînt forțele fundamentale în procesul de producție. Cea de-a doua particularitate a producției constă în faptul că schimbarea producției începe cu schimbarea forțelor de producție, în primul rînd, cu apariția noilor unelte de muncă, iar o dată cu schimbarea forțelor de producție se schimbă și relațiile de producție. În lucrare este dezvăluită în mod profund dialectica interacțiunii dintre forțele de producție și relațiile de producție, este arătată legitatea apariției, pe o anumită treaptă de-

dezvoltare a modului de producție, a neconcordanței, a contradicției dintre ele, care este înlăturată prin lichidarea relațiilor de producție vechi și apariția unor relații de producție noi, mai progresiste. În lucrare este dată o schiță concisă și profundă a dezvoltării forțelor de producție din timpurile vechi pînă în zilele noastre și se arată cum pe această bază s-au schimbat relațiile de producție ale societății. Caracterizînd relațiile de producție în socialism, I. V. Stalin a arătat că ele se află în deplină concordanță cu caracterul forțelor de producție, deoarece caracterului social al procesului de producție îi corespunde proprietatea socială asupra mijloacelor de producție. Însă noțiunea de „concordanță deplină“ nu înseamnă că în procesul dezvoltării modului de producție socialist nu apare neconcordanța, contradicția dintre forțele de producție și relațiile de producție. Această contradicție apare în mod necesar și în dezvoltarea modului de producție socialist, însă aici ea nu duce la conflicte, cum se întîmplă în condițiile modului de producție capitalist. Ea este înlăturată de partid și stat prin punerea la timp în concordanță a relațiilor de producție, care rămîn în urmă, cu caracterul forțelor de producție, care se dezvoltă. Cea de a treia particularitate a producției constă în faptul că noile forțe de producție și relații de producție apar nu în afara vechii orînduiri, ci în sînul acestei orînduiri, apar nu ca urmare a unei activități conștiente, premeditate, ci în mod spontan, inconștient, independent de voința oamenilor. După ce necesitatea istorică a unor schimbări radicale în modul de producție devine actuală, oamenii își dau seama de această necesitate și o realizează pe calea luptei revoluționare.

Apariția lucrării lui I. V. Stalin „Despre materialismul dialectic și materialismul istoric“ a marcat începutul perioadei de studiere mai profundă și mai intensă a filozofiei marxist-leniniste de către milioanele de cadre ale intelectualității sovietice. Ea i-a înarmat pe oamenii sovietici cu arma ascuțită și eficace de luptă pentru consolidarea socialismului, pentru înfăptuirea sarcinilor trecerii treptate de la socialism la comunism. Alături de mărețele opere ale lui Marx, Engels și Lenin, această carte a devenit cartea de căpătîi a luptătorilor pentru comunism în lumea întreagă.

DETERMINISM ȘI INDETERMINISM (din lat. DETERMINARE — a determina). — Determinismul este teoria legăturii necesare, guvernată de legi, între toate evenimentele și fenomenele și a condiționării lor cauzale. Idealiștii opun determinismului *indeterminismul*, adică teoria care afirmă că mersul natural al lucrurilor în lume nu este supus legilor, cauzalității, că oamenii au libertatea voinței, că acțiunile lor nu depind de nimic. Idealiștii folosesc în scopul apărării indeterminismului slăbiciunea în domeniul filozofiei a unor fizicieni care trag concluzii greșite, idealiste cu privire la inexistența condiționării cauzale în lumea particulelor materiale foarte mici. Astfel, de pildă, unii fizicieni afirmă că electronul posedă o „libertate a voinței“ în mișcarea lui. Pe indeterminism se bazează „teoria“ idealistă, antiștiințifică din biologie — weismanism-morganismul. Indeterminismul este larg aplicat de către sociologii burghezi la istoria societății. Curentul reacționar la modă în filozofia burgheză contemporană

— existenţialismul — se bazează pe negarea cauzalităţii în viaţa socială. Reprezentanţii acestui curent declară că nu există determinism, că omul este liber. „Libertatea omului" este de fapt o apologie a anarhiei din societatea capitalistă, a individualismului burghez, a „dreptului" clasei dominante de a exploata pe oamenii muncii etc. Ura filozofilor burghezi împotriva principiului materialist al cauzalităţii este determinată de faptul că acest principiu permite a se stabili în mod ştiinţific tendinţele obiective ale dezvoltării societăţii capitaliste, care duc în mod necesar la pieirea orînduirii vechi şi la triumful comunismului. Indeterminismul este calea directă spre religie, spre clericalism. Lenin scria că izgonirea legilor din ştiinţă înseamnă tocmai introducerea prin contrabandă a religiei. Apărînd principiul determinismului, filozofia marxistă luptă pentru ştiinţă, împotriva obscurantismului.

Admiţînd condiţionarea cauzală a tuturor fenomenelor din natură şi societate, materialismul dialectic neagă în acelaşi timp determinismul mecanist, metafizic, care identifică cauzalitatea cu necesitatea, care afirmă că admiterea necesităţii exclude orice întîmplare în natură şi societate şi face să devină de prisos activitatea intensă a omului. Dus pînă la ultimele sale consecinţe logice, un asemenea determinism se transformă în fatalism — credinţă în soartă (destin) şi quietism — propagarea ideii de inactivitate deplină a omului, negarea luptei revoluţionare. Admiţînd necesitatea în natură şi istorie, marxism-leninismul nu neagă cîtuşi de puţin întîmplarea. Marxism-leninismul nu neagă nici libertatea voinţei omeneşti, dar arată că această libertate constă nu într-o independenţă imaginară faţă de legile naturii, ci în cunoaşterea lor şi în posibilitatea bazată pe această cunoaştere de a face în mod sistematic ca legile naturii să acţioneze în vederea unor anumite scopuri. „Ideea determinismului — scria Lenin—, care stabileşte necesitatea acţiunilor omului şi spulberă povestea absurdă a liberului arbitru, nu exclude cîtuşi de puţin nici raţiunea, nici conştiinţa omului şi nici aprecierea acţiunilor lui. Dimpotrivă, numai punctul de vedere determinist face posibile aprecierile stricte şi exacte în loc să se arunce totul în spinarea liberului arbitru". („Ce sînt «prietenii poporului» şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor?", ed. a II-a rom., pag. 38). Ideea determinismului în materialismul dialectic este legată organic de recunoaşterea imensei importanţe a activităţii politice, a luptei politice a proletariatului şi a partidului său pentru comunism, activitate şi luptă duse în mod conştient şi bazate pe cunoaşterea legilor obiective ale dezvoltării societăţii.

În fiecare etapă istorică a mişcării revoluţionare strategia şi tactica Partidului comunist sînt stabilite nu în mod arbitrar, ci în legătură cu condiţiile concrete, care condiţionează din punct de vedere cauzal tocmai anumite forme de luptă şi nu altele. Ţinînd seama şi cîntărind condiţiile obiective, necesitatea istorică devenită actuală, partidul formulează cu precizie, în fiecare etapă a luptei pentru comunism, programul de dezvoltare şi mobilizează întregul popor la îndeplinirea lui. Această politică, fundamentată ştiinţific, n-ar fi posibilă dacă n-ar fi clădită pe ideea marxistă a determinismului. În afara principiului determinismului, orice ştiinţă, inclusiv ştiinţa despre societate, s-ar transforma într-o mulţime de greşeli din cele mai absurde.

DEVENIRE — procesul apariţiei şi dezvoltării, al formării noului. Pentru prima oară ideea devenirii a fost emisă de dialecticianul antic *Heraclit* (vezi). *Hegel* (vezi) a dezvoltat această idee, dar, ca idealist, el concepea devenirea în mod speculativ, abstract, ca o devenire a noţiunilor, nu a naturii, a materiei. Filozofia marxist-leninistă înţelege prin devenire mişcarea, schimbarea şi dezvoltarea naturii şi societăţii, apariţia noului şi distrugerea vechiului pe calea luptei contrariilor. În procesul devenirii, ceea ce e nou, progresist învinge întotdeauna ceea ce e vechi, perimat, şi se afirmă în viaţă.

DEWEY John (1859—1952) — filozof, sociolog şi pedagog american reacţionar idealist; ideolog al imperialismului american; participant activ la campaniile de calomnii împotriva Uniunii Sovietice. Dewey îşi camufla lupta împotriva concepţiei materialiste, ştiinţifice despre lume printr-o frazeologie pseudoştiinţifică. Demagog înveterat, el a luptat, sub steagul fals al „democraţiei", împotriva socialismului şi mişcării revoluţionare. În filozofie, Dewey a început cu hegelianismul, dar a trecut curînd pe poziţiile pragmatismului, pe care l-a susţinut şi l-a dezvoltat sub denumirea de instrumentalism. Dar, indiferent de forma pe care o îmbrăca concepţia filozofică a lui Dewey, el ducea necontenit lupta împotriva materialismului filozofic. De la primul său articol filozofic, pe care l-a scris în mod special împotriva materialismului, el a luptat fără încetare împotriva ideilor ştiinţifice progresiste şi revoluţionare. Dewey opunea concepţiei materialiste, ştiinţifice despre lume negarea idealistă a realităţii obiective, a cauzalităţii, a legităţii, teoria idealist-subiectivistă a cunoaşterii, falsificarea idealistă a celor mai noi date din ştiinţele naturii, voluntarismul în interpretarea fenomenelor sociale.

Dewey folosea filozofia idealist-subiectivistă a instrumentalismului pentru fundamentarea concepţiilor sale politice reacţionare. El nega structura de clasă a societăţii şi rolul luptei de clasă ca forţă motrice a dezvoltării istorice. El opunea luptei de clasă colaborarea („cooperarea") de clasă dintre exploataţi şi exploatatori, adică supunerea oamenilor muncii faţă de capitalişti. Dewey s-a ridicat împotriva transformării revoluţionare a societăţii, socotind că societatea poate fi „transformată" printr-o organizare specială a educaţiei şcolare. Sistemul lui pedagogic, care înlocuieşte studierea de către elevi a bazelor ştiinţelor prin „cultivarea" la ei a calităţilor unor businessmani şi aventurieri plini de iniţiativă, era profund reacţionar. În lucrările sale social-politice, Dewey s-a străduit pe toate căile să mascheze falsitatea democraţiei burgheze. Împotriva concepţiei revoluţionare despre libertate, ca eliberare a oamenilor muncii de sub asuprire şi exploatare, el preconiza falsa concepţie individualist-burgheză a „libertăţii individului", adică a libertăţii exploatării; împotriva concepţiei marxiste a egalităţii sociale, el preconiza făţarnica concepţie a „posibilităţilor egale de dezvoltare", asigurate, chipurile, de democraţia burgheză. Apologia pe care o făcea „americanismului" ca „libertate reglementată", preamărirea cultului forţei, a succesului etc. slujesc în mod direct interesele dictaturii burgheze din S.U.A. şi planurile agresive ale monopolurilor americane.

DEZVOLTARE — vezi *Dialectică*; *Evoluţie şi revoluţie*.

„DEZVOLTAREA SOCIALISMULUI DE LA UTOPIE LA ŞTIINŢĂ" — operă a lui F. Engels apărută pentru prima oară în ediţie separată în 1880 la Paris. Engels a alcătuit această operă din trei capitole ale cărţii sale *„Anti-Dühring"* (vezi) (din primul capitol „Introducere" şi primele două capitole din secţiunea „Socialism"), şi a completat-o cu unele explicaţii. În această lucrare, Engels arată că marxismul a prelucrat în mod critic cele mai bune realizări ale gîndirii omeneşti şi este singura concepţie ştiinţifică, revoluţionară despre lume, o concepţie calitativ nouă. Apariţia materialismului dialectic a însemnat o revoluţie în istoria gîndirii omeneşti. Dezvăluind în mod strălucit lipsurile teoriilor sociale anterioare şi în primul rînd ale *socialismului utopic* (vezi), Engels explică că, prin crearea teoriei materialismului istoric şi a teoriei plusvalorii, Marx a transformat socialismul dintr-un vis utopic într-o ştiinţă, în socialism ştiinţific. Mai departe Engels arată că forţele de producţie în societatea capitalistă au depăşit relaţiile de producţie burgheze şi au intrat în conflict cu ele, că în proletariat capitalismul îşi creează groparul, forţa care, ameninţată de pericolul pieirii, va trebui în mod inevitabil să săvîrşească revoluţia socialistă. Acestea sînt ideile fundamentale şi conţinutul lucrării lui Engels. Cartea a apărut în Franţa în perioada luptei înverşunate a aripei stîngi a socialiştilor împotriva bakunist-anarhiştilor şi a tuturor elementelor oportuniste, în perioada luptei pentru crearea unui partid marxist, şi a avut un succes neobişnuit în rîndurile muncitorilor. Grupul „Eliberarea muncii" a tradus şi a tipărit în străinătate cartea lui Engels şi a răspîndit-o în mod ilegal în Rusia. De atunci ea a fost reeditată în repetate rînduri, mai ales după Marea Revoluţie din Octombrie.

DIALECTICA. - Prin dialectică se înţelegea în antichitate arta de a ajunge la adevăr în discuţie prin descoperirea contrazicerilor în raţionamentul adversarului şi prin biruirea acestor contraziceri. Filozofii greci din antichitate erau, după expresia lui Engels, dialecticieni înnăscuţi, spontani. Renumitul filozof materialist din antichitate *Heraclit* (vezi) afirma că totul există şi în acelaşi timp nu există, întrucît totul curge şi se transformă necontenit, apare şi dispare; lumea este alcătuită din contrarii care luptă între ele. Heraclit vedea în lupta contrariilor cauza dezvoltării. Engels a arătat că un alt filozof de seamă din Grecia antică, *Aristotel* (vezi), a şi cercetat formele esenţiale ale gîndirii dialectice. În filozofia greacă antică dialectica apare încă într-o simplitate primitivă, în toată naivitatea sa. Considerînd natura ca pe un tot, filozofii greci din antichitate nu ajunseseră pînă la descompunerea în părţi componente a fenomenelor şi obiectelor naturii şi la analizarea lor, or, fără aceasta imaginea de ansamblu a lumii nu-ţi poate fi clară. Atenţia filozofilor greci era îndreptată mai mult asupra „mişcării, asupra transformărilor, asupra legăturilor dintre lucruri, decît asupra a *ceea ce* se mişcă, se transformă şi se leagă" (*Engels*, Anti-Dühring, ed. a II-a rom., pag. 26). Ulterior, de-a lungul multor veacuri, pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, a domnit concepţia metafizică despre lume, cu reprezentările ei despre imuabilitatea a tot ceea ce există (vezi *Metafizică*).

Elemente de dialectică se găseau şi în filozofia modernă, de pildă la *Descartes* (vezi), *Spinoza* (vezi), *Diderot* (vezi). Descartes, de pildă, a contribuit la pătrunderea dialecticii în matematică. Prin definiţia pe care a dat-o naturii ca fiind cauză în sine, Spinoza nega forţa exterioară ca fiind izvorul naturii. Diderot,ca şi alţi materialişti francezi, considera că mişcarea este o proprietate organică a materiei, a dezvoltat teorii evoluţioniste în legătură cu natura vie etc. În ansamblu însă concepţiile lui erau metafizice.

Începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dezvoltarea ştiinţelor naturii a dat lovitură după lovitură concepţiei metafizice despre realitate. O foarte puternică lovitură a dat concepţiilor metafizice în ştiinţele naturii *Lomonosov* (vezi). Prin geniala descoperire a legii conservării materiei şi mişcării, Lomonosov a demonstrat unitatea indisolubilă dintre materie şi mişcare. Cu mult înainte de Lyell, el a demonstrat dezvoltarea evoluţionistă a pămîntului etc. Descoperirile ştiinţei şi activitatea practică a oamenilor au dovedit că în natură nu există nimic imuabil, dat o dată pentru totdeauna.

În filozofia de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea a apărut teoria dezvoltării dialectice enunţată de *Hegel* (vezi). Teoria lui despre dezvoltare şi schimbare a jucat un rol important în formarea dialecticii. Dialectica hegeliană prezenta întreaga lume istorică şi spirituală sub forma unui proces, adică în continuă mişcare, schimbare, dezvoltare şi transformare. Contradicţiile interne ale procesului apăreau ca izvor al automişcării şi autodezvoltării. Dar Hegel era idealist, şi sistemul lui dogmatic, reacţionar, determinat de mărginirea lui de clasă, era în contradicţie cu metoda sa dialectică. Hegel considera că baza şi esenţa a tot ceea ce există este autodezvoltarea unei mistice „idei absolute". După Hegel, raţiunea este creatorul realităţii, al naturii. De aceea nu conştiinţa, după părerea lui, trebuie să se pună de acord cu dezvoltarea efectivă a realităţii, ci însăşi realitatea trebuie să se subordoneze construcţiilor speculative ale filozofiei lui Hegel. Dialectica hegeliană nu era o dialectică ştiinţifică, deoarece a fost dezvoltată pe bază idealistă. Ea era îmbrăcată într-o formă scolastică şi mistică, care denatura realitatea şi aşeza totul cu capul în jos. Dialectica lui Hegel era în întregime îndreptată spre trecut, iar nu spre prezent şi viitor. După sistemul lui Hegel, dezvoltarea, atingînd o anumită treaptă, încetează cu desăvîrşire. În lucrările sale despre societate, Hegel a folosit dialectica pentru construirea teoriilor sociale reacţionare şi pentru preamărirea statului iunchero-prusac. În explicarea naturii, Hegel, călcîndu-şi propriile sale principii dialectice, considera că natura nu suferă nici un fel de schimbări.

Un important jalon în dezvoltarea concepţiei dialectice asupra lumii l-a constituit filozofia revoluţionară rusă de la mijlocul secolului al XIX-lea. *Belinski* (vezi), *Herţen* (vezi), *Cernîşevski* (vezi) şi alţi gînditori ruşi, supunînd criticii caracterul idealist şi echivoc al dialecticii hegeliene, au luptat pentru interpretarea materialistă a metodei dialectice. În mîinile lor dialectica a fost o armă de luptă pentru transformarea revoluţionară a orînduirii sociale. Dar nici aceşti filozofi n-au putut să biruie pînă la capăt vechea concepţie metafizică. Dialectica a devenit o ştiinţă numai atunci cînd pe arena istorică au apărut ideologii proletariatului — Marx şi Engels.

Marii întemeietori ai socialismului proletar au creat forma nouă, singura științifică, a dialecticii — metoda dialectică marxistă. Dialectica lor se întemeia pe fundamentul trainic al descoperirilor în domeniul științelor naturii, în special al celor trei mari descoperiri din secolul al XIX-lea: descoperirea celulei, a legii conservării și transformării energiei și darwinismul. Dialectica lor a constituit rezultatul genialei sintetizări a întregii experiențe de dezvoltare a societății omenești, în special a experienței luptei dintre proletariat și burghezie. Dînd la o parte sistemul idealist, reacționar al filozofiei hegeliene, Marx și Engels au luat din dialectica lui Hegel numai „sîmburele" ei „rațional". Metoda dialectică marxistă este fundamental opusă dialecticii lui Hegel: Marx și Engels au luat ca bază a dezvoltării nu ideea, ci realitatea materială. Dialectica marxistă este teoria dezvoltării sub aspectul ei cel mai complet, mai profund și mai lipsit de unilateralitate. În opoziție cu Hegel, Marx și Engels cercetează natura în dezvoltare și transformare. În *„Anti-Dühring"* (vezi), *Dialectica naturii* (vezi) și alte lucrări, Engels a elaborat sub toate aspectele probleme de dialectică în domeniul științelor naturii. Aplicînd dialectica materialistă și materialismul filozofic la știința despre societate, Marx și Engels au înfăptuit o revoluție în concepțiile despre societate și au creat teoria materialismului istoric. Dialectica marxistă este îndreptată nu numai spre trecut, ci spre prezent și viitor. Ea înarmează partidul proletariatului cu cunoașterea legilor obiective de dezvoltare.

Metoda dialectică marxistă a fost creată și s-a dezvoltat în cursul luptei duse împotriva a tot felul de teorii metafizice ale ideologilor burghezi și mic-burghezi, împotriva diferitelor teorii evoluționiste oportuniste, care considerau dezvoltarea ca schimbare pur cantitativă, fără distrugerea vechiului și apariția noului. O foarte mare importanță pentru elaborarea dialecticii materialiste a avut principala operă a lui Marx *„Capitalul"* (vezi), precum și operele lui Engels „Anti-Dühring", *„Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane"* (vezi) etc. Lenin a arătat că în „Capitalul" la analiza modului de producție capitalist a fost aplicată dialectica, logica și teoria cunoașterii.

Dialectica materialistă este o știință care se dezvoltă în mod creator. Pe baza experienței luptei Partidului Comunist al Uniunii Sovietice și a întregului proletariat internațional în noua perioadă, experiență generalizată în lucrările lui Lenin și Stalin, dialectica materialistă a fost dezvoltată și îmbogățită mai departe. Lenin și Stalin au dezvoltat dialectica în cursul luptei duse împotriva dogmatismului și a eclectismului menșevicilor, a oportuniștilor din Internaționala a II-a, a troțkiștilor, buhariniștilor și a celorlalți dușmani ai marxismului, arătînd că una dintre particularitățile caracteristice fundamentale ale marxismului — legătura lui organică cu practica — își găsește o fundamentare filozofică radicală în dialectică, ca învățătură a dezvoltării istorice multilaterale și pline de contradicții. Luptînd împotriva reformismului și oportunismului, care își camuflau esența lor metafizică cu recunoașterea în vorbe a dezvoltării, Lenin și Stalin au dezvoltat sub toate aspectele concepția dialectică despre dezvoltare, au scos la iveală corelația dintre forma evolutivă și cea revoluționară a dezvoltării, arătînd importanţa salturilor revoluţionare în dezvoltarea societăţii. În lucrările lor a fost dezvoltată în mod deosebit problema contradicţiilor, a luptei contrariilor ca „nucleu al dialecticii". Caracterul creator al dialecticii ca ştiinţă îşi găseşte expresia în faptul că noile condiţii istorice care vin în locul celor vechi, noile cuceriri ale ştiinţei cer concretizarea unor legi sau altora ale dialecticii. Marx şi Engels au scos la iveală în special dialectica dezvoltării societăţii burgheze, care este un caz particular al dialecticii în general. În hotărîrile şi documentele Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, care generalizează uriaşa experienţă a luptei partidului pentru socialism, în lucrările lui Lenin şi Stalin a fost elaborată şi generalizată dialectica trecerii de la capitalism la socialism, dialectica dezvoltării societăţii socialiste.

Dialectica materialistă creată de Marx şi Engels şi dezvoltată mai departe de Lenin şi Stalin este ştiinţa despre legile generale de dezvoltare a naturii, a societăţii şi a gîndirii omeneşti (vezi *Metoda dialectică marxistă*).

„DIALECTICA NATURII" — lucrare a lui F. Engels; a fost publicată pentru prima oară în U.R.S.S. (1925). Ea este alcătuită dintr-o serie de însemnări făcute de Engels în perioada dintre 1873 şi 1883, consacrate elaborării problemelor mai importante ale dialecticii naturii. Engels considera că filozofia materialismului dialectic trebuie să se bazeze pe cunoştinţe multilaterale în domeniul ştiinţelor naturii şi al matematicii şi că, la rîndul lor, ştiinţele naturii şi matematica se pot dezvolta în mod rodnic numai pe baza materialismului dialectic. „Dialectica naturii" conţine cercetarea filozofică profundă a istoriei ştiinţelor naturii, a matematicii, analiza unor probleme importante ale ştiinţelor naturii făcută de pe poziţiile celei mai înaintate, celei mai revoluţionare teorii — dialectica materialistă. În această lucrare se face o critică profundă materialismului mecanist, precum şi teoriilor idealiste ale savanţilor burghezi — naturalişti şi matematicieni — şi metodei lor metafizice. Profund cunoscător al ştiinţelor naturii din vremea sa, Engels arată că concepţia metafizică asupra naturii a fost subminată dinăuntru de însăşi dezvoltarea ştiinţei şi a fost nevoită să cedeze locul unei metode noi, revoluţionare — metoda dialectică. Engels dă o fundamentare amplă învăţăturii dialectice materialiste despre diferitele forme ale mişcării materiei. Analizînd dezvoltarea istorică a ştiinţelor naturii şi a matematicii, el arată că savanţii naturalişti sînt siliţi din ce în ce mai mult să treacă de la gîndirea metafizică la cea dialectică şi arată totodată cît de rodnică este influenţa acestui fapt asupra dezvoltării însăşi a ştiinţelor naturii. Engels cercetează în mod amănunţit, din punct de vedere filozofic, o serie de legi fundamentale ale ştiinţelor naturii şi scoate la iveală natura lor dialectică. Astfel el arată sensul adevărat al legii conservării energiei ca lege a transformării calitative a energiei, numind-o lege absolută a naturii. Engels cercetează de asemenea aşa-zisul al doilea principiu al termodinamicii şi dezvăluie falsitatea concluziei savanţilor burghezi după care universul s-ar îndrepta spre o moarte termică. După cum a arătat Engels, această teorie este în contradicţie cu legea conservării şi transformării energiei. El analizează temeinic teoria lui *Darwin* (vezi) despre originea speciilor, descoperă lipsurile și greșelile acestei teorii; ideile lui cu privire la lipsurile teoriei lui Darwin și-au găsit în multe privințe în timpurile noastre o minunată confirmare în biologia miciurinistă, care a înlăturat caracterul limitat al teoriei lui Darwin. Engels acordă o deosebită atenție elaborării problemei rolului muncii în procesul devenirii și dezvoltării omului. În domeniul matematicii, Engels s-a ocupat mult de problema infinitului (infinitul mare și infinitul mic), arătînd că reprezentările noastre despre infinit reflectă infinitul naturii însăși în mare și în mic; Engels arată de asemenea că introducerea mărimii variabile în matematica superioară înseamnă pătrunderea dialecticii în matematică. Engels a cercetat raportul dintre întîmplare și necesitate. Cu o minunată măiestrie dialectică, Engels scoate la iveală modul greșit în care atît mecaniștii, cît și idealiștii tratează această problemă, care este o problemă complexă a filozofiei științelor naturii și o rezolvă în chip marxist. În lupta dusă împotriva idealiștilor, Engels apără și dezvoltă teoria marxistă despre caracterul obiectiv al legilor naturii. Desigur că unele particularități sau altele în legătură cu problemele speciale ale științelor naturii tratate de Engels în „Dialectica naturii“ sînt astăzi, datorită noilor descoperiri, învechite, dar, în totalitatea ei, această operă este cea mai bună dovadă a faptului că cunoașterea legilor dialecticii materialiste, îmbinată cu cunoștințe profunde în domenii speciale ale științei, dă posibilitatea să se găsească soluții juste în problemele principiale (de filozofie, de metodologie) ridicate de științele naturii. Multe teze din „Dialectica naturii“ au anticipat dezvoltarea științelor naturii cu multe decenii. Această carte este un model de tratare dialectică a complexelor probleme ale științelor naturii și învață pe filozofii și pe cercetătorii naturii să aibă o atitudine intransigentă față de orice manifestare de idealism și misticism în știință, față de orice abatere de la principiile dialecticii materialiste în domeniul cunoașterii.

„Dialectica naturii“ n-a fost pregătită pentru tipar de Engels însuși; această lucrare conține note, fragmente scrise de autor pentru el. Trebuie să se țină seama de acest fapt atunci cînd se studiază această operă a lui Engels.

DICTATURA PROLETARIATULUI — „Dictatura proletariatului, dacă traducem această expresie latină, științifică, istorico-filozofică într-un limbaj mai simplu, înseamnă următoarele:

numai o anumită clasă, și anume muncitorii de la orașe — și în genere muncitorii din fabrici, din industrie —, este în stare să conducă toată masa celor ce muncesc și sînt exploatați, în lupta pentru doborîrea jugului capitalist, în însăși acțiunea de doborîre, în lupta pentru menținerea și consolidarea victoriei, în acțiunea pentru făurirea unei orînduiri sociale noi, socialiste, în toată lupta pentru desființarea definitivă a claselor“ (*Lenin*, Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom., pag. 484). Dictatura proletariatului este întruchipată și înfăptuită prin statul proletar. Cel mai înalt principiu al dictaturii proletariatului este alianța dintre clasa muncitoare și țărănime, clasa muncitoare avînd rolul conducător. Numai în alianța cu masele muncitoare ale țărănimii va putea proletariatul să-și atingă și-și atinge scopurile: distrugerea capitalismului și construirea comunismului, scopuri în care sînt interesaţi în mod vital toţi oamenii muncii.

I. V. Stalin a făcut următoarea caracterizare celor trei laturi fundamentale, ale dictaturii proletariatului:

„1. Folosirea puterii de stat a proletariatului pentru reprimarea exploatatorilor, pentru apărarea ţării, pentru întărirea legăturilor cu proletarii din celelalte ţări, pentru dezvoltarea şi victoria revoluţiei în toate ţările.

2. Folosirea puterii de stat a proletariatului pentru ruperea definitivă de burghezie a maselor muncitoare şi exploatate, pentru întărirea alianţei dintre proletariat şi aceste mase, pentru atragerea acestor mase la opera de construire a socialismului, pentru a înfăptui conducerea acestor mase de către proletariat, care exercită puterea de stat.

3. Folosirea puterii de stat a proletariatului pentru organizarea socialismului, pentru desfiinţarea claselor, pentru trecerea la societatea fără clase, la societatea socialistă.

Dictatura proletară este o îmbinare a tuturor acestor trei laturi... Numai toate aceste trei laturi luate la un loc ne dau noţiunea completă şi desăvîrşită a dictaturii proletariatului“ (vol. 8, ed. rom., pag. 32).

Dictatura proletariatului, ne învaţă marxismul, nu se reduce la violenţă, nu înseamnă numai violenţă şi nici în primul rînd violenţă. În perioada războiului civil, pe primul plan stă latura violentă a dictaturii, ceea ce nu exclude munca economică; în perioada construirii socialismului, pe primul plan stă munca paşnică, organizatorică, culturală, ceea ce de asemenea nu exclude latura violentă faţă de clasele exploatatoare care n-au fost în mod definitiv zdrobite.

Forma de stat a dictaturii proletariatului în U.R.S.S. sînt Sovietele, organizaţia de masă a tuturor oamenilor muncii de la oraşe şi sate, organizaţia atotcuprinzătoare şi cea mai democratică, care asigură conducerea maselor muncitoare de către clasa muncitoare care exercită puterea de stat; Sovietele au luat naştere în revoluţia din 1905, iar după victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie au devenit forma de stat a dictaturii proletariatului, forma care exprimă în modul cel mai precis natura puterii muncitorilor şi ţăranilor.

În sistemul dictaturii proletariatului, principala forţă conducătoare şi îndrumătoare este detaşamentul înaintat, avangarda politică a clasei muncitoare — Partidul comunist. Rolul conducător al Partidului comunist a fost fixat şi consfinţit pe cale legislativă în art. 126 al Constituţiei U.R.S.S. În înfăptuirea practică de fiecare zi a sarcinilor sale organizatorice, economice şi politice, dictatura proletariatului se sprijină pe organizaţiile de masă ale oamenilor muncii — sindicate, cooperative, uniunea tineretului etc. Toate aceste organizaţii sînt „pîrghii“, „curele de transmisie“ în sistemul dictaturii proletariatului, verigile principale ale mecanismului ei, care leagă statul proletar de întreaga masă a oamenilor muncii; cu ajutorul acestor organizaţii, clasa muncitoare exercită, pe linie de stat, conducerea societăţii.

O dată cu dezvoltarea construcţiei socialiste, se dezvoltă şi se întăreşte dictatura clasei muncitoare. Noua Constituţie a U.R.S.S., adoptată în 1936, care a consfinţit victoria socialismului în Uniunea Sovietică, menţine în vigoare rolul conducător al clasei muncitoare; constituția a reflectat lărgirea bazei dictaturii clasei muncitoare și transformarea dictaturii într-un sistem mai mlădios și mai viguros de conducere de către stat a întregii societăți. Menținerea dictaturii (conducerii) clasei muncitoare înseamnă, în primul rînd, că în procesul trecerii treptate de la socialism la comunism rolul conducător rămîne clasei muncitoare ca fiind clasa cea mai înaintată și mai pregătită. Lărgirea și întărirea bazei dictaturii clasei muncitoare s-a înfăptuit în primul rînd datorită trecerii definitive și irevocabile a țărănimii pe făgașul socialismului și transformării țărănimii dintr-o forță șovăitoare într-un sprijin trainic și puternic al Puterii sovietice, într-un sprijin al dictaturii clasei muncitoare în U.R.S.S. (Vezi și *Statul socialist.*)

Apariția democrației populare într-o serie de țări din Europa după al doilea război mondial, care a fost posibilă numai datorită victoriei repurtate de Uniunea Sovietică asupra forțelor reacțiunii fasciste, a dat naștere unei noi forme a dictaturii proletariatului. Luînd naștere în condiții istorice specifice, în condițiile războiului de eliberare națională împotriva fascismului, *democrația populară* (vezi) are aceleași țeluri ca și Puterea sovietică, care este forma *superioară* a dictaturii proletariatului. Apariția statelor de democrație populară, ca formă a dictaturii proletariatului, a confirmat pe deplin previziunea lui Lenin: „Trecerea de la capitalism la comunism nu poate să nu dea, firește, o abundență și o diversitate enormă de forme politice, dar esența lor va fi inevitabil aceeași: *dictatura proletariatului*“ (vol. 25, ed. rom., pag. 406—407).

DIDEROT Denis (1713—1784) — luminist francez de seamă, filozof materialist, unul dintre cei mai de seamă ideologi ai burgheziei revoluționare din secolul al XVIII-lea, fondator și redactor al „Enciclopediei“ (vezi *Enciclopediștii*). El a fost persecutat pentru ideile sale radicale. Diderot recunoaște existența obiectivă a materiei; materia este veșnică, ei îi este proprie mișcarea. După părerea lui Diderot, repaosul absolut este o abstracție, el nu există în natură. El consideră timpul și spațiul ca forme obiective ale existenței materiei. Materia este alcătuită din molecule. Fiecare moleculă are un izvor intern de mișcare, „o forță intimă“, a cărei expresie exterioară o reprezintă deplasarea mecanică în spațiu. Toate schimbările din natură sînt supuse legii cauzalității. Fenomenele din natură se află într-o legătură indisolubilă, alcătuind o unitate. Nu există hotar de netrecut între materia organică și materia anorganică, ele pot să se transforme una într-alta. La Diderot găsim o serie de elemente ale concepției dialectice despre lume, printre altele în problema evoluției ființelor vii, a legăturii între transformarea speciilor și condițiile existenței lor (deși, în ansamblu, materialismul lui, ca și materialismul tuturor filozofilor francezi din secolul al XVIII-lea, era mecanist și metafizic). Diferitele forme ale ființelor vii se află, după Diderot, într-un proces de continuă schimbare. Potrivit teoriei lui Diderot, în dezvoltarea naturii există o succesiune naturală, în care este inclus și omul; în conformitate cu această succesiune trebuie făcută clasificarea ființelor. „Trebuie să începem — scria el — cu clasificarea ființelor de la molecula inertă, dacă așa ceva există, pînă la molecula vie, animal microscopic, animal-plantă, animal, om“. Senzaţia este o proprietate a materiei. Din punctul de vedere al lui Diderot, întreaga materie este înzestrată cu sensibilitate. Astfel el distinge forma inertă, ascunsă a sensibilităţii, proprie naturii anorganice, şi sensibilitatea activă, proprie naturii organice. Potrivit concepţiei lui Diderot, gîndirea însăşi este o formă dezvoltată a sensibilităţii materiei. Izvorul cunoaşterii omeneşti îl constituie senzaţiile, care apar ca urmare a acţiunii exercitate de obiectele şi fenomenele naturii asupra organelor senzoriale. Nu numai senzaţiile, ci şi concluziile complexe, raţionamentele reflectă, după afirmaţia lui Diderot, corelaţia obiectivă, reală, dintre fenomenele naturii. După părerea lui, criteriul adevărului este experienţa, considerînd adevărate numai acele reprezentări care reflectă în mod just realitatea materială, obiectivă; în general, însă, el nu a înţeles rolul practicii sociale în cunoaştere.

Diderot era ateu. El a negat cu hotărîre existenţa lui dumnezeu şi a criticat idealismul filozofic şi dogmele religioase despre nemurirea sufletului, libertatea voinţei etc. Lenin l-a preţuit mult pe Diderot pentru critica materialistă făcută idealismului subiectivist al lui *Berkeley* (vezi). Combătînd morala feudală religioasă, Diderot punea la baza comportării morale a oamenilor năzuinţa omului spre fericire. El propaga îmbinarea raţională a intereselor personale cu cele sociale. Explicînd natura în chip materialist, Diderot a rămas însă idealist în domeniul istoriei. Ca şi ceilalţi materialişti francezi din secolul al XVIII-lea, el considera caracterul orînduirii sociale în funcţie de organizarea politică a societăţii, care, potrivit concepţiei sale, ia naştere din legislaţia existentă şi, în ultimă instanţă, din ideile dominante în societate. Ca şi ceilalţi materialişti francezi, Diderot îşi lega speranţele de o organizare raţională a societăţii, de apariţia unui suveran luminat. Dar această împărăţie a raţiunii era, după expresia lui Engels, împărăţia idealizată a burgheziei. În 1773—1774 Diderot a vizitat Rusia, unde a recomandat în mod stăruitor Ecaterinei a II-a să dezvolte industria şi comerţul, sprijinindu-se pe starea a treia. După cum se ştie, planurile lui Diderot n-au fost pe placul Ecaterinei a II-a.

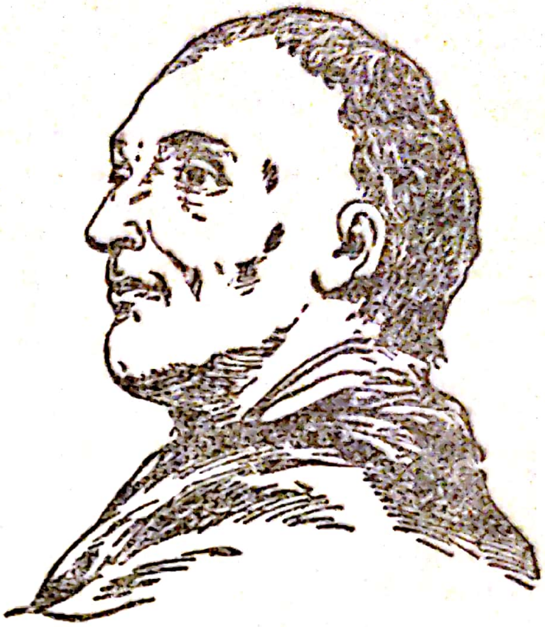

Diderot este un teoretician de seamă în domeniul esteticii şi literaturii, este autorul unei serii de lucrări beletristice. În lucrările sale de estetică, el susţinea orientarea realistă în artă. Principalele sale opere sînt: „Despre interpretarea naturii“ (1754), „Nepotul lui Rameau“ (1762), „Conversaţia dintre D'Alembert şi Diderot“ (1769), „Visul lui D'Alembert“ (1769), „Principii filozofice asupra materiei şi mişcării“ (1770), „Elemente de fiziologie“ (1774 — 1780).

DIETZGEN Joseph (1828—1888) — muncitor pielar german, social-democrat care a elaborat în mod de sine stătător o serie de probleme de filozofie, ajungînd la concluzii foarte apropiate de materialismul dialectic al lui Marx și Engels. După revoluția din 1848 a emigrat în America. În 1864 a plecat în Rusia în căutare de lucru. Muncind într-o fabrică de pielărie din Petersburg, Dietzgen își consacra întregul timp liber lucrărilor în domeniul filozofiei, economiei politice și socialismului. În Rusia a scris el un vast tratat de filozofie, „Esența muncii cerebrale a omului", și recenzia la primul volum din „*Capitalul*" (vezi) al lui K. Marx. În 1869 J. Dietzgen s-a întors în Germania, apoi a plecat din nou în America, unde și-a scris lucrările filozofice: „Incursiunile unui socialist în domeniul teoriei cunoașterii" și „Das Akquisit der Philosophie".

K. Marx îl prețuia foarte mult pe Dietzgen ca gînditor. Arătînd o serie de greșeli și confuzii în concepțiile sale, Marx scria că Dietzgen a exprimat „multe idei minunate, care, ca produs al gîndirii de sine stătătoare a unui muncitor, sînt demne de uimire" (*Marx* și *Engels*, Scrisori alese, ed. rusă, pag. 216). Și Engels îl aprecia tot atît de mult pe Dietzgen. „Și, lucru remarcabil — scria Engels — , această dialectică materialistă, care era pentru noi de ani de zile unealta de lucru cea mai bună și arma cea mai ascuțită a fost descoperită nu numai de noi; muncitorul german Joseph Dietzgen a descoperit-o, la rîndul lui, independent de noi și chiar independent de Hegel" (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 353.). J. Dietzgen a rezolvat în mod materialist problema fundamentală a filozofiei. Dietzgen critica cu asprime „găina oarbă" — idealismul filozofic, precum și materialismul vulgar, el distingea două tabere opuse în filozofie și biciuia aspru mîrșavul „partid de mijloc". El îi numea pe idealiști „lachei diplomați" ai clericalismului. Apărînd teoria materialistă a reflectării în cunoaștere, J. Dietzgen a comis o serie de greșeli: el exagera relativitatea cunoștințelor omului, făcînd concesii idealismului și agnosticismului, identifica conștiința cu materia, susținea ideea caracterului înnăscut al unor noțiuni etc. Dar aceste greșeli, ca și altele, nu micșorează meritele lui Dietzgen în domeniul filozofiei. Dietzgen a fost un ateu militant.

În „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi), Lenin, apărînd teoria cunoașterii a lui Dietzgen, justă și în esență dialectico-materialistă și relevînd greșelile lui, a criticat în același timp cu asprime încercările idealiștilor de a crea din aceste greșeli un sistem — „dietzgenismul", pe care fiul lui Dietzgen — machistul Eugen Dietzgen — și alți machiști și revizioniști voiau să-l opună marxismului. „Dietzgenismul" este o scorneală reacționară și șarlatanească a machiștilor, care se străduiau să-l transforme pe materialistul J. Dietzgen în machist. „Spre deosebire de materialismul dialectic, «dietzgenismul» nu e decît *confuzie* — scrie Lenin —, un *pas* făcut înspre filozofia reacționară, o încercare de a crea o linie nu din ceea ce este într-adevăr măreț la Joseph Dietzgen (acest muncitor-filozof, care a descoperit în felul său materialismul dialectic, nu e lipsit de măreție!), ci din *părțile lui slabe*" (vol. 14, ed. rom., pag. 241).

DIMITROV Gheorghi Mihailovici (1882—1949) — învățător și conducător al poporului bulgar, fruntaş de seamă al mişcării muncitoreşti internaţionale, credincios tovarăş de luptă al lui Lenin şi Stalin. De numele lui Dimitrov este indisolubil legată întreaga istorie a luptei clasei muncitoare din Bulgaria pentru eliberarea sa. „În întreaga luptă a clasei muncitoare — se spunea în apelul Comitetului Central al Partidului Comunist Bulgar către membrii de partid şi către poporul bulgar în legătură cu moartea lui Dimitrov —, în mişcarea socialistă şi comunistă din ţara noastră în decursul ultimilor 50 de ani nu există un eveniment important care să nu fie legat de marele nume şi de clocotitoarea activitate organizatorică şi de conducere a tovarăşului Gheorghi Dimitrov“.

În 1902 Dimitrov a intrat în Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Bulgaria şi s-a încadrat activ, în lupta împotriva reformiştilor, de partea curentului marxist revoluţionar din partid, curent din care ulterior, după victoria Marii Revoluţii din Octombrie din Rusia şi după avîntul revoluţionar stîrnit de ea în Bulgaria, s-a format Partidul Comunist Bulgar. Dimitrov a fost un internaţionalist proletar consecvent. El a luptat cu abnegaţie împotriva şovinismului şi naţionalismului mare-bulgar, împotriva războiului imperialist. Guvernul reacţionar bulgar l-a persecutat cu cruzime pe Dimitrov, l-a arestat de cîteva ori, l-a aruncat în închisoare şi l-a condamnat de două ori la moarte. Dar Dimitrov n-a încetat niciodată lupta sa pentru interesele oamenilor muncii.

În 1920 comuniştii bulgari l-au trimis pe Dimitrov ca delegat la congresul Internaţionalei Comuniste.

În 1923 Dimitrov împreună cu Kolarov au condus insurecţia armată din septembrie, care a jucat un rol important în creşterea conştiinţei de clasă a muncitorilor şi ţăranilor bulgari.

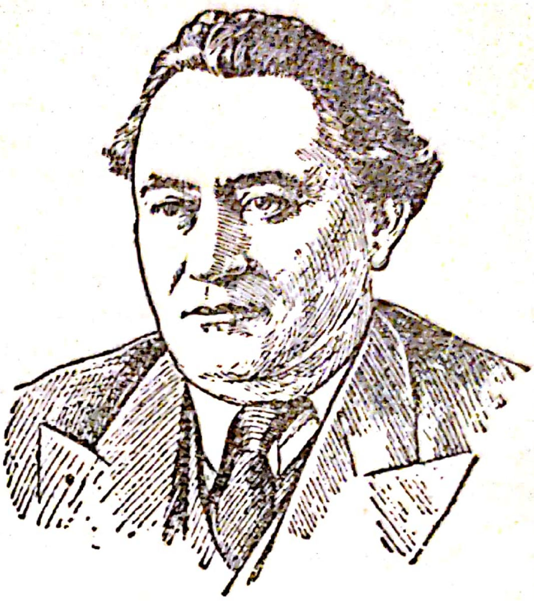

Dimitrov a fost un fruntaş de seamă al mişcării muncitoreşti internaţionale, unul dintre organizatorii luptei internaţionale împotriva războiului şi fascismului, pentru pace şi comunism. El a lucrat activ în cadrul Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste. Neînfricarea lui de luptător şi talentul lui de tribun s-au manifestat cu o deosebită vigoare în timpul procesului de la Leipzig din 1933, la care Dimitrov a demascat provocarea fascistă, a dezvăluit în faţa întregii lumi chipul de fiară al fascismului. Comportarea curajoasă a lui Dimitrov la procesul de la Leipzig a jucat un mare rol în mobilizarea forţelor clasei muncitoare şi a tuturor oamenilor muncii la lupta împotriva războiului şi fascismului. Datorită intervenţiei Guvernului Uniunii Sovietice şi avîntului revoluţionar al oamenilor muncii din lumea întreagă, Dimitrov a fost smuls din ghiarele sîngeroase ale fascismului şi a plecat în U.R.S.S.

La Moscova Dimitrov a desfăşurat o muncă intensă pentru unirea oamenilor muncii în lupta împotriva fascismului. În 1935 Dimitrov este ales secretar general al Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste şi rămîne în acest post pînă la dizolvarea Internaţionalei Comuniste, în 1943. Dimitrov a elaborat probleme ale strategiei şi tacticii comuniştilor în lupta împotriva războiului şi fascismului. El a luptat pentru crearea şi întărirea frontului unic împotriva reacţiunii imperialiste, a desfăşurat o vastă muncă pentru creşterea şi educarea de cadre de conducere ale partidelor comuniste frăţeşti credincioase învăţăturii marxism-leninismului.

În timpul celui de-al doilea război mondial Dimitrov şi-a consacrat toate forţele mobilizării maselor populare la lupta împotriva cotropitorilor hitlerişti. El a desfăşurat o largă muncă de organizare a mişcării antifasciste de eliberare de peste hotare, în ţările aflate sub ocupaţie hitleristă. El a condus lupta patrioţilor bulgari împotriva fascismului. Pentru merite excepţionale în lupta împotriva fascismului, Dimitrov a fost decorat în 1945 cu ordinul Lenin.

Cînd Armata Sovietică, armată eliberatoare, a intrat pe teritoriul Bulgariei, poporul bulgar, sub conducerea lui Dimitrov, a răsturnat regimul fascist şi a instaurat regimul democrat-popular. În noiembrie 1945, după 22 de ani de exil, Dimitrov s-a întors în Bulgaria. Aci el a desfăşurat o activitate intensă, conducînd întreaga muncă a partidului, chemînd la luptă pentru pace, democraţie şi socialism. Marele talent de om de stat al lui Dimitrov a ieşit la iveală în lupta pentru construirea statului democrat-popular bulgar. Sub conducerea lui Dimitrov s-a organizat referendumul în legătură cu orînduirea de stat şi alegerile pentru Marea adunare naţională. După victoria strălucită obţinută în alegeri, Dimitrov a fost ales în unanimitate prim-ministru al Republicii Populare Bulgaria. Sub conducerea sa a fost elaborată noua constituţie şi s-a organizat discutarea ei de către întregul popor. O dată cu adoptarea constituţiei şi cu naţionalizarea industriei şi a băncilor, înfăptuită aproape în acelaşi timp, în Bulgaria s-a întărit şi s-a închegat regimul democrat-popular, o formă a dictaturii clasei muncitoare. Dimitrov a condus refacerea şi dezvoltarea economiei naţionale. Cu ajutorul frăţesc al Uniunii Sovietice, poporul bulgar, sub conducerea lui Dimitrov, a obţinut mari succese în avîntul economiei şi culturii ţării sale, în îmbunătăţirea radicală a nivelului de trai al maselor largi de oameni ai muncii. În decembrie 1948 a avut loc congresul al V-lea al Partidului Comunist Bulgar, care a adoptat programul de construire a bazelor socialismului în Bulgaria.

Dimitrov a fost un eminent şi foarte talentat teoretician al marxism-leninismului. El chema întotdeauna partidele comuniste să se călăuzească după învăţătura marxistă, după bogata experienţă a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. „Pentru partidele comuniste — spunea el — există, ca o călăuză în acţiune, o singură teorie — teoria marxist-leninistă, există un singur ţel în politica lor, există marele partid al lui Lenin şi Stalin, partidul de avangardă al mişcării muncitoreşti internaţionale". El a apărat cu ardoare ideea internaţionalismului proletar, luptînd cu fermitate împotriva nationalismului de orice fel. În internaţionalism, spunea el, comuniştii văd chezăşia succesului luptei clasei muncitoare din fiecare ţară pentru victoria socialismului. În cuvîntările sale în legătură cu problemele mişcării muncitoreşti internaţionale, cu strategia şi tactica partidelor comuniste în lupta împotriva imperialismului, în legătură cu problemele construcţiei Bulgariei noi, democrat-populare etc., Dimitrov a aplicat în mod creator materialismul dialectic şi materialismul istoric, a dat pilde grăitoare de abordare dialectică a realităţii.

Într-o scrisoare către redacţia revistei „Filosofska misl“, Dimitrov a arătat că studierea operelor filozofice l-a convins tot mai mult de „absoluta necesitate de a îmbina pe deplin *practica* cu *teoria*, căci *practica* fără teorie este *oarbă*, iar *teoria* fără practică este *stearpă*. Acest lucru este deosebit de important pentru clasa muncitoare, în faţa căreia stă sarcina istorică nu numai de a explica în mod just şi ştiinţific *realitatea*, ci şi de a transforma în mod radical această *realitate* în folosul său, în folosul *poporului său*. Fără teorie revoluţionară nu poate exista nici practică revoluţionară, aşa cum au subliniat acest lucru de multe ori marele Lenin şi continuatorul operei sale, marele Stalin“.

La întrebările puse de redacţie în legătură cu rolul şi sarcinile revistei „Filosofska misl“, Dimitrov a dat răspunsuri amănunţite. El a arătat că revista trebuie, în special, să demaşte ideologia fascistă (rasismul, teoria dominaţiei raselor „superioare“ asupra „celor inferioare“, principiul „führerismului“, teoria supraomului, şovinismul mare-bulgar) şi să contribuie pe toate căile la dezrădăcinarea definitivă a acestei ideologii; să demaşte şi să biciuiască falsificarea fascistă a istoriei în general şi a istoriei Bulgariei în special. Revista „Filosofska misl“, sublinia Dimitrov, trebuie să ajute pe intelectualii care provin din rîndurile poporului să elaboreze o concepţie despre lume sănătoasă, ştiinţifică, marxist-leninistă. Revista trebuie să analizeze, din punct de vedere marxist, probleme noi, ridicate de practica construcţiei socialiste. Dimitrov cerea ca limbajul revistei să fie popular, accesibil cititorului. Pentru a îmbunătăţi şi a perfecţiona în permanenţă revista, arăta Dimitrov, sînt necesare cunoştinţe, o uriaşă muncă sistematică şi o *severă* autocritică.

Dimitrov îi învăţa pe comuniştii bulgari şi pe toţi oamenii muncii să fie vigilenţi, să demaşte fără cruţare pe toţi duşmanii poporului, să rămînă în permanenţă credincioşi marii cauze a eliberării clasei muncitoare, cauzei construirii comunismului, să urmeze întotdeauna şi în toate Partidul Comunist al Uniunii Sovietice.

Poporul bulgar, sub conducerea Partidului Comunist din Bulgaria, construieşte cu succes socialismul. Chezăşia înaintării sale victorioase pe drumul socialismului este prietenia tot mai strînsă şi mai puternică dintre poporul bulgar şi popoarele Uniunii Sovietice.

DISCONTINUITATE ŞI CONTINUITATE. — Natura, materia este discontinuă şi continuă în acelaşi timp. Discontinuitatea ei se manifestă sub forme foarte variate, în primul rînd, prin aceea că natura este alcătuită din *diferite* corpuri determinate din punct de vedere calitativ şi deosebite în ceea ce priveşte complexitatea: galaxii (nebuloase), stele, sisteme planetare, planete, diferite corpuri de pe planete, molecule, atomi, electroni etc. Radiația (lumina) este discontinuă; lumina este emisă și absorbită sub formă de pachete de energie — cuante sau fotoni. Dar natura este în același timp și continuă. Toate corpurile din natură formează un singur tot; astfel, atomii formează molecule, din molecule se formează asemenea corpuri unitare ca celula plantei sau animalului, iar din celule se formează organisme; din stele se formează sistemele de stele etc. Tot așa lumina este și discontinuă și continuă, deoarece, dacă lumina este și emisă, și absorbită sub formă de fotoni, înseamnă că ea se propagă prin unde, adică ca ceva unitar, ca un torent de unde. Electronii și celelalte particule elementare au și ele o dublă natură: corpusculară și ondulatorie, tocmai în aceasta manifestîndu-se unitatea discontinuității și continuității.

Mișcarea, timpul, spațiul sînt în același timp și discontinui și continui. Acumularea cantitativă continuă lentă a schimbărilor este întreruptă de un salt, de trecerea de la o stare calitativă la alta. Continuitatea și discontinuitatea sînt de neconceput una fără alta, ele sînt legate între ele.

DOBROLIUBOV Nikolai Aleksandrovici (1836—1861) — mare democrat-revoluționar, filozof materialist și critic literar. Împreună cu N. G. *Cernîșevski* (vezi), a fost ideologul revoluției țărănești din Rusia. În deceniul la 7-lea al secolului al XIX-lea s-a ridicat în Rusia un val de răscoale țărănești împotriva iobăgiei și a țarismului. N. G. Cernîșevski și N. A. Dobroliubov au formulat principalele revendicări democratice ale maselor de multe milioane ale țărănimii, exprimînd în operele lor nădejdile și aspirațiile ei. V. I. Lenin, relevînd meritele lui Dobroliubov față de patrie, scria că el este scump întregii Rusii culte și care gîndește, ca scriitor „care urăște cu patimă samavolnicia și care așteaptă cu ardoare o răscoală a poporului împotriva «turcilor dinăuntru», împotriva guvernului absolutist“ (vol. 5, ed. rom., pag. 309).

Într-o serie de opere, mai ales în articolele „Împărăția întunericului“ și „O rază de lumină în împărăția întunericului“, Dobroliubov a făcut o critică profundă regimului feudal-absolutist din Rusia. El a denumit Rusia iobăgistă „împărăție a întunericului“. Dobroliubov vedea numai în revoluție ieșirea din această împărăție a întunericului, a iobăgiei și a samavolniciei. Situația țărănimii nu poate fi schimbată prin nici un fel de reforme, spunea el. El a privit cu neîncredere eliberarea țăranilor care se pregătea, exprimînd prin aceasta neîncrederea țăranilor în reformă. Dobroliubov i-a demascat pe liberali, a biciuit fără cruțare vorbăria lor stearpă despre reforme și progres. „Nu ne trebuie cuvinte putrede și deșarte, care te cufundă într-o dulce somnolență și umplu inima cu vise plăcute, ci cuvinte proaspete și semețe care fac inima cetățeanului să bată cu îndrăzneală și antrenează la o activitate largă și de sine stătătoare...“ Dobroliubov considera țărănimea drept forța capabilă să săvîrșească revoluția, ea fiind clasa cea mai asuprită a societății ruse. Revoluția țărănească va fi, după părerea lui, rezultatul contopirii răscoalelor răzlețe într-o singură răscoală care va cuprinde întreaga Rusie și va lichida țarismul și orînduirea iobăgistă. Dobroliubov și-a închinat întreaga viață pregătirii revoluției populare țărănești.

Dobroliubov considera că orînduirea viitoare, creată de revoluție, nu se va asemăna nu numai cu orînduirea feudal-absolutistă, dar nici cu cea burgheză, capitalistă din țările Europei occidentale. Democrația apuseană, lăudată de liberalii ruși, Dobroliubov o numește falsă, o democrație care apără interesele celor avuți, în timp ce poporul rămîne în aceste țări sclavul samavolniciei cîrmuitorilor. Parlamentul este un simplu „loc de pălăvrăgeală“. În capitalism oamenii muncii se află sub un dublu jug: al exploatării feudale și al celei capitaliste. „Rezultatul este — scria Dobroliubov — că poporul muncitor a rămas sub un dublu jug: și sub cel al vechiului feudalism, care mai dăinuie sub diferite forme și denumiri în toată Europa occidentală, și sub cel al păturii burgheze, care a acaparat în mîinile sale întreg domeniul industriei“. Dobroliubov a văzut lupta clasei muncitoare împotriva burgheziei, „atitudinea ostilă a clasei muncitoare față de antreprenori și fabricanți“. Dar, dezvăluind contradicțiile societății capitaliste, Dobroliubov n-a ajuns însă la socialismul științific, ci la socialismul utopic. Necunoscînd legile de dezvoltare ale societății, el, ca și toți democrații revoluționari, credea că este posibil ca după revoluția țărănească să se instaureze orînduirea socialistă. El se considera socialist și partizan al formei republicane de guvernare. După cum credea Dobroliubov, în viitoarea „republică ideală“ va fi lichidat orice fel de jug, trîntorii, criminalii, răufăcătorii vor fi izgoniți din societate, instaurîndu-se „sfînta frăție“ și egalitatea fără nici un fel de „privilegii pentru nobili“. Principiul fundamental al noii societăți va fi repartizarea bunurilor materiale după cantitatea și calitatea muncii depuse. „Cel mai însemnat lucru este ca importanța omului în societate să fie determinată de calitățile lui personale și ca bunurile materiale să fie repartizate fiecăruia în proporție strictă cu cantitatea și calitatea muncii sale...“ *Socialismul utopic* (vezi) al lui Dobroliubov, ca și al tuturor democraților revoluționari ruși, era cel mai progresist curent al gîndirii sociale din Rusia și din Europa occidentală din perioada premarxistă. Dobroliubov n-a înțeles însă că victoria revoluției țărănești ar fi creat condiții pentru dezvoltarea capitalismului. Victoria revoluției țărănești ar fi fost pentru Rusia țaristă un uriaș pas înainte și ar fi creat condițiile pentru desfășurarea luptei proletariatului împotriva burgheziei.

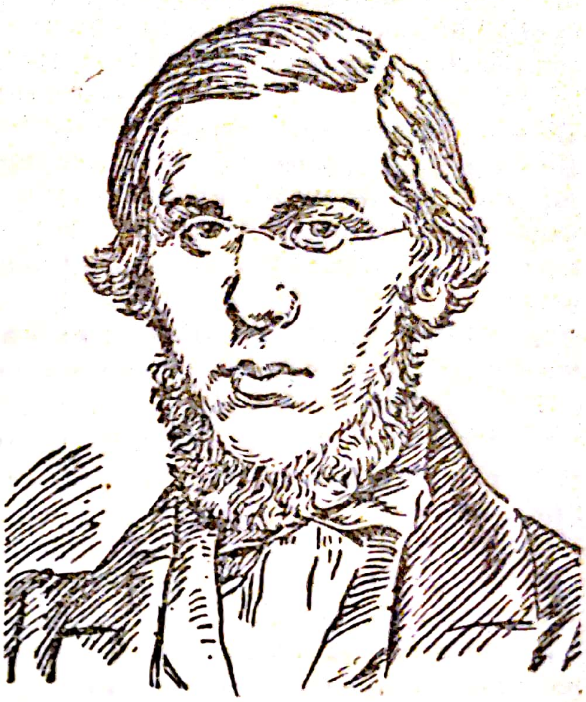

Întreaga luptă a lui Dobroliubov, toate operele sale sînt pătrunse de un adînc patriotism. El vedea marea sa sarcină în eliberarea poporului rus de sub jugul iobăgiei și al absolutismului. El a observat minunatele trăsături naționale ale poporului rus, din rîndurile căruia au ieșit mari învățați, poeți și gînditori. El a ridiculizat fără cruțare ploconirea în fața străinătății, demascînd fără milă pe cosmopoliți, „care renunță în mod nebunesc la patria lor". Patriotismul lui Dobroliubov, ca și al tuturor democraților revoluționari, era expresia unei încrederi adînci în forțele creatoare ale poporului, în energia lui revoluționară și în mărețul viitor al patriei sale.

Democratismul revoluționar al lui Dobroliubov era strîns legat de materialismul filozofic. Filozofia materialistă a lui Dobroliubov era o continuare și dezvoltare mai departe a tradiției materialiste a filozofiei ruse, care începe cu M. V. *Lomonosov* (vezi) și A. N. *Radișcev* (vezi). Dascălii care au exercitat o influență hotărîtoare asupra formării concepției sale despre lume au fost marii democrați revoluționari V. G. *Belinski* (vezi), A. I. *Herțen* (vezi) și N. G. Cernîșevski. În toate operele sale, Dobroliubov urmează cu fermitate linia materialistă în rezolvarea *problemei fundamentale a filozofiei* (vezi). El consideră lumea materială obiectivă factor prim, iar conștiința factor secund, derivat. Rezolvarea materialistă de către Dobroliubov a problemei fundamentale a filozofiei se bazează pe cuceririle științelor naturii din acea perioadă. În deplină concordanță cu datele științei, Dobroliubov afirma că lumea materială acționează asupra omului, provocîndu-i senzații. „Simțim — scria Dobroliubov — că pretutindeni asupra noastră acționează ceva deosebit de noi, exterior, într-un cuvînt — un *non-eu*. De aici conchidem că în afara noastră mai există ceva, pentru că altfel n-am putea simți o acțiune exterioară asupra *eului* nostru. De aici urmează că existența obiectelor este sezisată de către noi numai pentru faptul că ele acționează asupra noastră...". Lumea materială este subordonată legilor sale naturale. Tendința de a găsi în natură „un sens misterios" Dobroliubov o socoate cu totul neștiințifică, demnă de alchimiștii evului mediu. Invocînd forțe misterioase, scria Dobroliubov, mulți naturaliști caută să-și ascundă ignoranța, necunoașterea legilor naturii. El demască noțiunea metafizică a forței luată ca o însușire ruptă de materie. „Forța constituie o însușire fundamentală, inseparabilă a materiei și nu poate exista independent de ea" — scria Dobroliubov. Forța, ca o însușire sau alta a obiectelor, este inseparabilă de obiectele materiale înseși. De aceea, forța creierului uman, capacitatea lui de a gîndi, este un fenomen cu totul natural, propriu materiei ajunse la un înalt nivel de dezvoltare. Prin urmare, în om nu există două principii opuse, după cum ele nu există în lume. Există lumea materială unitară și „ființa umană indisolubilă". Dobroliubov respinge, ca fiind complet neștiințifică, împărțirea dualistă a lumii și a omului în două esențe — materială și ideală. El nu diminuează însă cîtuși de puțin uriașa importanță a vieții spirituale a omului și socoate absurdă afirmația materialismului vulgar, „grosolan" „cum că spiritul omului ar fi alcătuit dintr-o materie extrem de fină".

Dobroliubov considera legea dezvoltării drept cea mai importantă lege a lumii materiale. Acestei legi îi sînt subordonate natura și viața socială. „În lume totul este subordonat legii dezvoltării... În natură totul merge treptat de la simplu la complex, de la nedesăvîrșit la desăvîrșit; dar peste tot există una și aceeași materie, însă la un nivel diferit de dezvoltare". El considera această mișcare și dezvoltare universală drept baza diversității calitative a lumii materiale. În societate și în gîndirea umană nu există stagnare și imuabilitate.

Dobroliubov rezolvă în mod materialist și cea de-a doua latură a problemei fundamentale a filozofiei. El consideră că omul poate să cunoască și ajunge să cunoască lumea materială înconjurătoare. El demască *agnosticismul* (vezi) și scepticismul „care nu ține seama de nimic", precum și scornirile religioase despre posibilitățile limitate ale intelectului uman. Omul, după Dobroliubov, în procesul cunoașterii pornește de la impresiile provocate simțurilor noastre de obiectele exterioare, la descoperirea esenței acestora. Cunoașterea este determinată de nevoile practice ale vieții și se verifică în activitatea practică a omului.

Bazîndu-se pe teoria materialistă a cunoașterii, Dobroliubov a dezvoltat în mod profund bazele filozofice ale esteticii lui Belinski și Cernîșevski. El a fost un mare critic literar. El considera opera de artă drept o reflectare în conștiința omului a realității obiective. El vedea un element comun în știință și în artă în faptul că ambele au același obiect: lumea materială care înconjoară pe om. Artistul trebuie să fie un gînditor și să nu copieze realitatea, ci să descopere legăturile interne și succesiunea fenomenelor, să generalizeze faptele și să tragă concluzii. Veridicitatea operei artistice nu se rezumă la înfățișarea caracterelor accidentale ale unui fenomen, ci constă în descoperirea esenței, a trăsăturilor caracteristice ale acestui fenomen. Dobroliubov cerea artistului să înfățișeze tipicul din fenomene, care să scoată la iveală esența lor și legătura lor cu realitatea înconjurătoare. El cerea literaturii să fie în slujba poporului muncitor. Teoria estetică a lui Dobroliubov a avut o însemnătate uriașă pentru dezvoltarea artei și literaturii ruse progresiste.

Materialismul lui Dobroliubov era limitat, el n-a putut extinde interpretarea materialistă a legilor naturii asupra relațiilor sociale. Cauza acestui fapt a fost înapoierea economică și politică a Rusiei în acea perioadă. Democratismul revoluționar al lui Dobroliubov a făcut ca în concepțiile sale despre dezvoltarea societății, în general idealiste, să existe o puternică tendință materialistă, care s-a exprimat în faptul că el a recunoscut importanța hotărîtoare a maselor populare în procesul istoric. După părerea lui Dobroliubov, evenimentele istorice trebuie apreciate după influența pe care ele o exercită asupra poporului. Stabilind importanța hotărîtoare a maselor populare în istorie, Dobroliubov a rezolvat în linii generale în mod just problema rolului marilor personalități în dezvoltarea progresistă a omenirii. El nu opunea marile personalități maselor, ci scotea la iveală legătura dintre popor și oamenii mari care exprimă interesele poporului. Străduindu-se să descopere legile interne ale dezvoltării societății, el a arătat marea însemnătate a luptei de clasă. După părerea lui Dobroliubov, în dezvoltarea istorică a societății un rol important îl joacă latura materială, repartizarea bunurilor între oameni. În general însă, în ceea ce privește concepția asupra dezvoltării societății, Dobroliubov a rămas idealist.

Dobroliubov a tras concluzii ateiste din explicarea materialistă a legilor naturii. El vedea rădăcinile religiei în frica omului față de fenomenele naturii, pe care nu le înțelege. El a demascat rolul reacționar al religiei, care sădește superstiții și ignoranță și îndeamnă masele la răbdare, și a arătat legătura directă dintre religie și politică.

Eminent reprezentant al democrației revoluționare ruse, filozof materialist, mare critic literar, Dobroliubov a fost unul dintre predecesorii social-democrației ruse. Clasicii marxism-leninismului l-au apreciat foarte mult pe Dobroliubov ca pe un eminent gînditor și luptător pentru eliberarea poporului rus de sub jugul iobăgiei și al absolutismului.

DOGMĂ, DOGMATISM. — Dogmă este o teză acceptată orbește, fără dovezi, în mod necritic, fără a se ține seama de condițiile aplicării ei. Dogmatismul este caracteristic tuturor sistemelor teoretice care apără ceea ce este perimat, vechi, reacționar și luptă împotriva a ceea ce este nou, a ceea ce se dezvoltă. Dogmatice sînt teoriile sociale care nu mai găsesc sprijin în realitatea care se dezvoltă. O teză justă în sine, aplicată în mod nedialectic, fără a se ține seama de situația concretă, de situația schimbată, se poate transforma în dogmă. În acest sens, Marx și Engels au arătat întotdeauna că învățătura lor nu este o dogmă, ci o călăuză în acțiune. Lenin și Stalin au luptat cu hotărîre împotriva vulgarizării dogmatice a marxismului, săvîrșită de oportuniștii de toate nuanțele în scopul de a toci ascuțișul critic și revoluționar al acestei arme teoretice a proletariatului. De pildă, menșevicii ruși au apreciat în mod dogmatic revoluția din 1905, făcînd o deplină analogie între ea și revoluțiile burgheze care au avut loc în secolele XVIII și XIX. Fiind dogmatici, ei n-au înțeles și nici nu puteau să înțeleagă că condițiile istorice s-au schimbat în epoca imperialismului, că s-au schimbat în mod radical legile înfăptuirii revoluției burghezo-democratice. Ei n-au înțeles că în noile condiții principala forță motrice a revoluției este proletariatul — hegemon în revoluție — și țărănimea, și nu burghezia etc. Lenin a zdrobit dogmele menșevice și a elaborat în mod genial bazele tacticii partidului bolșevic în revoluția democratică (vezi *„Două tactici ale social-democrației în revoluția democratică“*).

Marxismul cu adevărat revoluționar este un marxism *creator*, care îmbogățește necontenit teoria cu noile date ale dezvoltării sociale, ale practicii revoluționare a maselor. Dogmatismul este dușmanul teoriei și practicii revoluționare. A fi fidel teoriei marxiste nu înseamnă a te ține numai de litera marxismului, ci a porni de la spiritul marxismului, a-l îmbogăți, a-l concretiza potrivit noilor condiții istorice. Dogmatismul se bazează pe ruptura dintre teorie și practică. Marxismul se bazează pe unitatea indisolubilă dintre teorie și practica în continuă dezvoltare. (Vezi și *Marxism creator*.)

DOKUCEAEV Vasilii Vasilievici (1846—1903) — mare savant rus, întemeietorul științei despre sol, unul dintre întemeietorii agronomiei științifice, fruntaș al vieții publice și democrat. Dokuceaev a fost continuatorul celor mai bune tradiții materialiste și democratice din știința rusă, a căror bază a fost pusă de *Lomonosov* (vezi) și *Radișcev* (vezi). Dokuceaev, ca unul din cei mai mari naturaliști, a abordat problemele pedologiei de pe poziții materialiste, considerînd natura ca un tot întreg, iar diferitele fenomene și procese ca fiind în mod organic legate între ele și decurgînd unul dintr-altul.

Dokuceaev considera pedologia o știință sintetică, deoarece solurile, fiind rezultatul unui extrem de complexe interacţiuni a diferiţilor factori, „cer de la cercetătorii lor incursiuni necontenite în domeniile celor mai variate discipline...“. Savant cu o erudiţie enciclopedică, Dokuceaev a fost un revoluţionar în ştiinţele naturii; el a stabilit principiile şi legile generale ale genezei, evoluţiei şi repartiţiei geografice a solurilor, a trasat căile de studiere şi de folosire raţională a lor în agricultură. Chiar de la începutul activităţii sale ştiinţifice, Dokuceaev a trecut de la lucrări pur geologice la vaste cercetări fizico-geografice ale solurilor, cercetări care i-au permis să strîngă un material experimental vast prin proporţii şi importanţă. Dokuceaev a creat teoria clasică a formării rîurilor şi a văilor, a stabilit natura dezvoltării proceselor de eroziune. Dokuceaev a fost primul care a întreprins o expediţie ştiinţifică, grandioasă prin proporţii, pentru studiul cernoziomurilor din cîmpia Est-europeană, Caucaz şi Crimeea, a „acelui sol fertil, care constituie bogăţia fundamentală, incomparabilă a Rusiei...“. Rezultatul acestor cercetări a fost harta solului Rusiei europene, prima hartă în istorie, şi lucrarea „Cernoziomul rusesc“ (1883) — o adevărată bază a pedologiei genetice, lucrare care pe drept cuvînt poate fi pusă alături de „Originea speciilor“ a lui Ch. Darwin.

Învăţătura lui Dokuceaev despre geneza şi evoluţia solurilor este una dintre cele mai mari cuceriri ale ştiinţelor naturii materialiste. El a creat o armonioasă „învăţătură despre *corelaţii şi interacţiuni* extrem de complexe şi variate care există între aşa-numita natură *organică* şi *anorganică*, precum şi despre *legile* care dirijează *transformările* lor în decursul veacurilor...“. Dokuceaev a dovedit că solul este un fel de-al patrulea regn al naturii, un corp istorico-natural de structură deosebită, care apare ca rezultat al interacţiunii dintre roca mamă şi complexul de factori de formare a solului: clima, organismele vegetale şi animale, apele de suprafaţă şi freatice, relieful şi vîrsta regiunii şi acţiunea omului. Dokuceaev a privit în mod dialectic procesul de formare a solului ca *funcţii* ale factorilor de formare a solului, „funcţii care se schimbă necontenit“ în timp şi spaţiu.

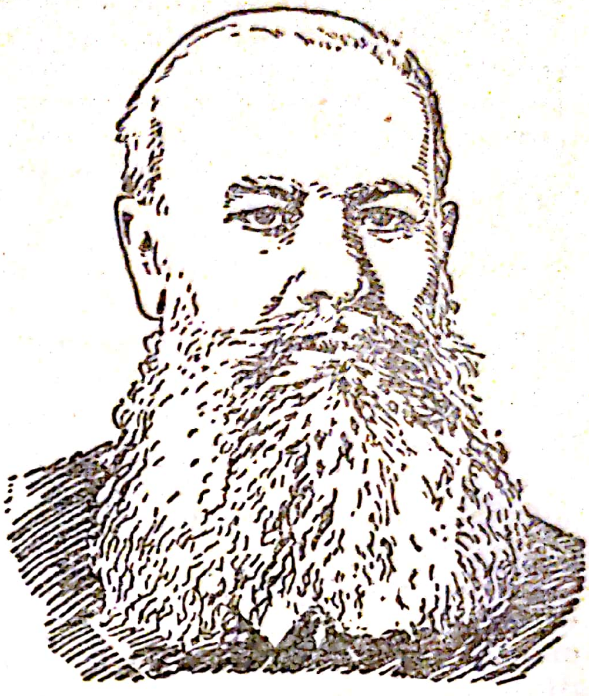

Crearea unei ştiinţe de sine stătătoare despre sol a avut o mare însemnătate pe tărîm teoretic şi practic, întrucît a permis să se studieze în mod obiectiv învelişul de sol din diferite zone, deschizînd de asemenea posibilităţi de a dirija în mod planificat procesul de formare a solului şi de a îmbunătăţi în mod continuu calităţile agricole ale solurilor. Dokuceaev a fundamentat în mod strălucit învăţătura despre zonele de sol şi despre tipurile de solificare, a pus bazele ştiinţifice ale clasificării genetice a solurilor; a stabilit „legătura vie şi activă dintre soluri şi *asociaţiile* de plante şi animale în *întregime...*" (soluri podzolice — zonă de taigă, soluri cenuşii de pădure — zonă de silvostepă, cernoziom — zonă de stepă cu fîneaţă, soluri castanii şi brune — zonă de stepă de semideşert, soluri cenuşii — zonă de stepă de deşert). Dokuceaev a stabilit pentru prima oară legătura dialectică dintre sol şi peisaj, considerînd solul nu numai o parte esenţială, ci şi oglindă a peisajului, a complexului condiţiilor naturale înconjurătoare.

Problemele urmărite de Dokuceaev, mare savant şi patriot, erau extrem de vaste şi în mod indisolubil legate de practica agricolă. El socotea că numai pe o bază ştiinţifică istorico-naturală justă „pot fi luate diferite *măsuri cu adevărat practice* în vederea ridicării nivelului agriculturii...". În acest scop el a studiat ogaşele şi luncile rîurilor, cauzele înnămolirii lor, a stabilit cauzele şi a arătat mijloacele de luptă împotriva secetei şi eroziunii solurilor, a atins probleme de ameliorare şi de asanare a terenurilor mlăştinoase. Totodată, Dokuceaev a stabilit aplicarea diferenţiată a măsurilor agrotehnice după zone (asolamente, cultura ierburilor, lucrarea solului, aplicarea îngrăşămintelor, irigaţii etc.). El cerea să se studieze toate condiţiile agriculturii „din toate punctele de vedere şi neapărat în legătura lor *reciprocă*". Dokuceaev considera că ştiinţa în mîinile poporului este o puternică forţă transformatoare. După părerea lui, forţele naturii defavorabile agriculturii sînt de temut numai atîta timp cît nu sînt cunoscute; „trebuie doar să le studiem şi să învăţăm să le dirijăm, şi atunci ele vor lucra în folosul nostru". În lucrarea „Stepele noastre odinioară şi astăzi" (1892), Dokuceaev a schiţat un complex de măsuri menite să transforme natura peisajului de stepă secetoasă şi să-l prefacă într-o silvostepă înfloritoare: plantarea de perdele forestiere de protecţie, împădurirea malurilor rîurilor, a ogaşelor şi rîpelor, a nisipurilor şi a terenurilor părăginite; crearea de soluri cu structură şi îmbunătăţirea însuşirilor lor fizice prin cultivarea ierburilor; aplicarea lucrării raţionale a solurilor, păstrarea umidităţii, reţinerea zăpezii şi a apei provenite din ploi şi topirea zăpezii; reglementarea nivelului rîurilor, amenajarea iazurilor şi bazinelor de apă, irigarea prin inundare şi prin folosirea apelor locale de scurgere, aplicarea îngrăşămintelor, alegerea culturilor şi a soiurilor potrivite condiţiilor locale etc. În această privinţă Dokuceaev „şi-a depăşit contemporanii cu o întreagă epocă" (*Viliams*).

Ideile lui Dokuceaev au intrat în fondul de aur al ştiinţei agronomice; ele au dat un puternic imbold dezvoltării unor ramuri înrudite din cadrul ştiinţelor naturii: biogeochimia, geologia dinamică, hidrogeologia etc., punînd astfel bazele şcolii progresiste ruse într-o serie întreagă de ştiinţe. Aşa cum just a afirmat Viliams, Dokuceaev „se numără printre cei mai eminenţi savanţi de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, savanţi de importanţă mondială", al cărui nume „se găseşte pe drept cuvînt în primele rînduri ale clasicilor ştiinţelor naturii".

Dokuceaev a fost un eminent pedagog şi fruntaş al vieţii publice, un savant patriot, un luptător înflăcărat pentru dezvoltarea ştiinţei ruse. El a organizat Comitetul pedologic, revista ştiinţifică „Pedologia", a creat prima catedră de pedologie, a făcut mult pentru dezvoltarea învățămîntului agricol superior în Rusia, pentru pregătirea de cadre științifice și pentru răspîndirea influenței științei progresiste ruse în străinătate. El socotea drept o datorie a sa să muncească pentru știință și să scrie pentru popor. La expozițiile mondiale de la Paris și Chicago, Dokuceaev a primit înalte distincții, iar ideile sale, dezvoltate ulterior de elevii lui, au fost unanim recunoscute de savanții din întreaga lume.

Cu toată interpretarea materialistă justă a principiilor fundamentale ale geologiei, pedologiei și agriculturii, Dokuceaev a comis și unele greșeli sociologice și filozofice. Astfel, Dokuceaev a supraapreciat rolul condițiilor geografice în dezvoltarea societății omenești. Situîndu-se pe pozițiile teoriei evoluționiste a lui Darwin, Dokuceaev afirma că natura în dezvoltarea ei nu face salturi. O mare greșeală a lui Dokuceaev a fost admiterea existenței unor „legi absolute" ale invariabilității raporturilor dintre climatul regiunii, zonele naturale, solul și organismele vegetale și animale care-l populează etc. Dokuceaev a subapreciat rolul esențial al factorului biologic în geneza și evoluția solurilor.

Învățătura progresistă a lui Dokuceaev despre transformarea naturii peisajului de stepă și despre ridicarea fertilității solurilor nu putea fi realizată în condițiile Rusiei țariste. Numai în condițiile societății socialiste, pedologia lui Dokuceaev, îmbogățită și dezvoltată de V. R. *Viliams* (vezi) și de alți savanți sovietici, s-a transformat într-o ramură importantă a științelor naturii, care slujește cu folos agricultura socialistă.

„DOUĂ TACTICI ALE SOCIAL-DEMOCRAȚIEI ÎN REVOLUȚIA DEMOCRATICĂ" — lucrare a lui V. I. Lenin, scrisă în iunie-iulie 1905, în perioada avîntului crescînd al revoluției ruse. În fața clasei muncitoare și a Partidului comunist stăteau în acel moment probleme practice importante: organizarea insurecției armate, atitudinea față de țărănime, față de burghezia liberală etc. Toate acestea necesitau elaborarea unei tactici precise și clare a partidului. Din cauza activității scizioniste a menșevicilor, partidul s-a împărțit în două fracțiuni, în fond în două partide diferite. Au ieșit la iveală două tactici: tactica partidului, care și-a găsit expresia în hotărîrile Congresului al III-lea al partidului, și tactica oportunistă a menșevicilor, care au convocat o conferință separată. În cartea sa, Vladimir Ilici și-a propus ca sarcină să analizeze sub toate aspectele rezoluțiile cu privire la tactică ale Congresului al III-lea și hotărîrile conferinței de la Geneva a menșevicilor. Supunînd criticii tactica oportunistă a menșevicilor și demascînd tactica oportunismului internațional, Lenin a dat în această carte o genială fundamentare tacticii bolșevice din perioada revoluției burghezo-democratice și a transformării ei în revoluție socialistă. Cartea lui Lenin a constituit pregătirea *politică* a partidului proletar de tip nou.

Teza tactică fundamentală, care trece ca un fir roșu prin întreaga carte a lui Lenin, este ideea hegemoniei proletariatului în revoluția burghezo-democratică. Lenin a fundamentat necesitatea istorică a alianței clasei muncitoare cu țărănimea, sub conducerea clasei muncitoare, ca fiind condiția principală, hotărîtoare pentru victoria revoluției burghezo-democratice și transformarea ei în revoluție socialistă. Lenin a supus unei aspre critici poziția menșevică în problema forțelor motrice ale revoluției, poziție care nu era bazată pe o analiză concretă a revoluției, ci pe analogii abstracte cu revoluțiile burgheze anterioare. Tactica bolșevică elaborată de Lenin se baza în întregime pe analiza dialectică a specificului istoric al primei revoluții ruse, specific care a determinat rolul de conducător al clasei muncitoare în revoluția populară. Luptînd împotriva menșevismului, Lenin arată că numai clasa muncitoare, cea mai înaintată și mai revoluționară clasă, este interesată în victoria hotărîtoare a revoluției, în desăvîrșirea ei, și că *„într-un anumit sens* revoluția burgheză este *mai avantajoasă* pentru proletariat decît pentru burghezie" (*Lenin*, Două tactici ale social-democrației în revoluția democratică, ed. a III-a rom., pag. 41). Lenin a lansat o lozincă a cărei înfăptuire trebuia să asigure victoria revoluției democratice. Victoria hotărîtoare a revoluției asupra țarismului este *dictatura revoluționar-democratică a proletariatului și a țărănimii* — arată Lenin. Numai clasa muncitoare poate fi luptător consecvent pentru democrație. Clasa muncitoare poate să repurteze victoria în revoluția democratică numai în cazul cînd masa țărănimii se va alătura luptei sale revoluționare. În timp ce burghezia nu este în stare să ducă revoluția pînă la capăt, țărănimea poate să devină o adeptă deplină și radicală a revoluției democratice.

Într-o formulă concisă și genial de simplă, Lenin arată căile de dezvoltare a revoluției, de transformare a revoluției burghezo-democratice în revoluție socialistă, rolul și poziția claselor, sarcinile proletariatului: *„Proletariatul trebuie să ducă pînă la capăt revoluția democratică, alăturîndu-și masa țărănimii, spre a zdrobi prin forță împotrivirea absolutismului și a paraliza nestatornicia burgheziei. Proletariatul trebuie să săvîrșească revoluția socialistă, alăturîndu-și masa elementelor semiproletare ale populației, spre a zdrobi prin forță împotrivirea burgheziei și a paraliza nestatornicia țărănimii și a micii burghezii*" (ed. a III-a rom., pag. 97). Lenin considera insurecția armată victorioasă ca fiind principalul mijloc de răsturnare a țarismului și de cucerire a dictaturii revoluționar-democratice a proletariatului și a țărănimii. Lenin fundamentează rezoluția Congresului al III-lea al partidului în problema atitudinii social-democrației față de guvernul revoluționar provizoriu care va lua naștere în urma insurecției armate. În principiu, arată Lenin, participarea reprezentanților social-democrației într-un guvern revoluționar provizoriu (în epoca revoluției democratice, în epoca luptei pentru republică) este *admisibilă*, această participare, practic, este necesară pentru că dă posibilitatea de a lovi contrarevoluția nu numai „de jos", din afară, ci și „de sus", dinăuntrul guvernului.

Importanța istorică a lucrării lui Lenin „Două tactici ale social-democrației în revoluția democratică" „constă înainte de toate în faptul că ea a zdrobit din punct de vedere ideologic concepțiile tactice mic-burgheze ale menșevicilor, înarmînd clasa muncitoare din Rusia în vederea desfășurării ulterioare a revoluției burghezo-democratice, în vederea dezlănțuirii unui nou asalt împotriva țarismului, dînd social-democraților ruși perspectiva clară a necesității transformării revoluției burgheze în revoluție socialistă.

Dar importanţa acestei lucrări a lui Lenin nu se reduce la atît. Valoarea ei de nepreţuit se datoreşte faptului că a îmbogăţit marxismul cu o nouă teorie a revoluţiei, punînd bazele tacticii revoluţionare a Partidului bolşevic, cu ajutorul căreia proletariatul ţării noastre a repurtat în 1917 victoria asupra capitalismului" („Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice", ed. a III-a rom., pag. 107). În această nouă teorie a revoluţiei socialiste a lui Lenin nu era încă formulată concluzia directă asupra posibilităţii victoriei socialismului într-o singură ţară capitalistă, luată aparte. Ea conţinea însă aproape toate elementele fundamentale necesare pentru ca această concluzie să fie trasă.

Lenin a tras această concluzie în articolele „În jurul lozincii Statelor Unite ale Europei" (1915) şi „Programul militar al revoluţiei proletare" (1916). Dezvoltînd în aceste articole ideile cuprinse în cartea „Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică", Lenin a dat o teorie nouă, o teorie completă a revoluţiei socialiste, teoria posibilităţii victoriei revoluţiei la început într-o singură ţară capitalistă, luată aparte, şi a imposibilităţii victoriei simultane în toate ţările.

DREPT — totalitatea deciziilor şi legilor statului, care reglementează într-un anumit fel relaţiile sociale dintre oameni. Dreptul este voinţa clasei dominante dintr-o societate dată, voinţă ridicată la rangul de lege de stat. În „*Manifestul Partidului Comunist*" (vezi), Marx şi Engels, adresîndu-se burgheziei, caracterizau dreptul burghez prin următoarele cuvinte: „...dreptul vostru nu este decît voinţa clasei voastre ridicată la rangul de lege, o voinţă al cărei conţinut este dat în condiţiile materiale de viaţă ale clasei voastre" (ed. a V-a rom., pag. 53). Această definiţie a dreptului burghez constituie punctul de plecare pentru înţelegerea naturii şi conţinutului oricărui drept. Marxism-leninismul ne învaţă că dreptul şi relaţiile juridice nu sînt decît reflectarea condiţiilor economice de viaţă ale societăţii şi nu pot fi deduse şi înţelese nici din ele însele, nici din dezvoltarea spiritului omenesc. Conţinutul dreptului este determinat de relaţiile economice, de baza economică a societăţii.

Dreptul sovietic socialist este voinţa poporului sovietic ridicată la rangul de lege, voinţă al cărei conţinut este determinat de sarcinile care stau în faţa dictaturii clasei muncitoare: reprimarea exploatatorilor (în perioada în care n-au fost încă lichidate clasele exploatatoare), alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănime, construirea socialismului şi comunismului. Dreptul sovietic socialist şi legislaţia sovietică socialistă constituie în mîinile muncitorilor şi ţăranilor unul dintre principalele mijloace pentru continua întărire a bazei economice a statului socialist, pentru apărarea cuceririlor socialiste împotriva încercuirii capitaliste şi agenturii ei, pentru continua înaintare victorioasă spre faza superioară a comunismului.

Legile juridice promulgate de stat nu trebuie confundate cu legile economice obiective. Or, unii economişti şi jurişti sovietici au identificat aceste legi, ceea ce i-a dus la negarea voluntaristă a caracterului obiectiv al legilor societăţii. Spre deosebire de legile naturii şi societăţii, care există independent de oameni, legile promulgate de stat sînt create prin voinţa oamenilor şi au numai o forţă juridică. Aceste legi reflectă interesele economice ale unor anumite clase şi sînt menite să apere aceste interese.

DUALISM (din lat. DUO — doi) — curent filozofic care, în opoziţie cu monismul, consideră ca principiu al existenţei nu o singură substanţă, ci două substanţe diferite: materială şi ideală, care se neagă reciproc şi luptă între ele. *Descartes* (vezi), de exemplu, considera că la baza a tot ce există sînt două principii independente unul de celălalt, două substanţe — materială şi spirituală. Dualismul încearcă fără succes să împace şi să îmbine materialismul cu idealismul. Teoria materialistă neagă cu desăvîrşire atît dualismul, cît şi idealismul. Materialismul dialectic se situează pe poziţia monismului materialist. Idealul e în funcţie de material şi nu există în afara acestuia din urmă. Concepţia după care idealul este o substanţă, un principiu independent, este o absurditate idealistă. În realitate, materia, în procesul dezvoltării sale, dă naştere idealului, şi de aceea idealul trebuie privit în legătură indisolubilă şi în dependenţă de materie. Lumea nu are un caracter dualist, ci este unitară, şi unitatea ei constă în materialitatea ei.

DÜHRING Eugen (1833—1921) — profesor german de mecanică, filozof şi economist. Eclectic în filozofie, el a îmbinat pozitivismul, materialismul mecanist inconsecvent şi idealismul făţiş. El s-a ridicat împotriva teoriei lui Marx şi Engels în perioada cînd partidul social-democrat din Germania, care a luat fiinţă pe baza unificării celor două partide independente existente înainte — partidul lassalleenilor şi cel al eisenachienilor —, îşi consolida rîndurile şi cînd problemele teoretice au căpătat o importanţă deosebit de mare. Ideile confuze şi dăunătoare ale lui Dühring în problemele de filozofie, economie politică şi socialism găseau sprijin în rîndurile unor social-democraţi. Aceste concepţii au fost sprijinite printre alţii de *Bernstein* (vezi) (care mai tîrziu a devenit conducătorul revizioniştilor). Ţinînd seama de pericolul pe care scrierile lui Dühring îl prezentau pentru mişcarea muncitorească din Germania încă neîntărită, Engels s-a ridicat împotriva lui Dühring şi în cartea scrisă în mod special, *„Anti-Dühring"* (vezi), a supus unei critici nimicitoare concepţiile acestuia.

E

ECHILIBRU — vezi *Mişcare; Teoria echilibrului.*

ECLECTICĂ, ECLECTISM — îmbinare mecanică, neprincipială a unor concepţii, teorii, curente ideologice eterogene. Eclecticii caută să îmbine materialismul cu idealismul. Manifestări ale eclectismului pot fi întîlnite, într-o măsură sau alta, în orice filozofie inconsecventă. Ca exemplu de eclectism pot servi concepţiile teoreticienilor Internaţionalei a II-a, care căutau „să îmbine" în mod neprincipial marxismul cu curentele idealiste, de exemplu, cu kantianismul, machismul etc. O definiţie profundă şi o critică profundă a eclecticii a fost făcută de Lenin în lucrarea „Încă o dată despre sindicate, despre momentul actual şi despre greşelile lui Troţki şi Buharin": „Logica formală... ia definiţii formale, conducîndu-se după ceea ce este cel mai obişnuit sau ceea ce sare cel mai adesea în ochi, şi se limitează la acestea. Dacă în acest caz luăm două sau mai multe definiţii diferite şi le îmbinăm cu totul la întîmplare... obţinem o definiţie eclectică, prin care se arată diferite laturi ale obiectului şi atît" (vol. 32, ed. rusă, pag. 72).

Astfel, de pildă, duşmanii leninismului, buhariniştii, definind rolul sindicatelor în Uniunea Sovietică, încercau să îmbine în mod eclectic două puncte de vedere opuse în această problemă: punctul de vedere contrarevoluţionar al troţkiştilor, care declarau că sindicatele trebuie să concentreze în mîinile lor conducerea producţiei, şi poziţia lui Lenin şi a Partidului comunist, singura justă, care priveau sindicatele ca o şcoală a comunismului. Buhariniştii „dovedeau" că sindicatele sînt şi una, şi alta. Lenin a zdrobit eclectismul lor, arătînd că dialectica cere să desprindem din totalitatea diferitelor laturi ale fenomenelor latura principală, hotărîtoare, să desprindem „veriga hotărîtoare" din lanţul sarcinilor istorice. Lenin vedea această latură hotărîtoare şi „verigă hotărîtoare" în întreaga muncă a sindicatelor, în faptul că ele sînt „o şcoală a comunismului", o şcoală de educare a disciplinei socialiste în muncă, o şcoală a solidarităţii, o şcoală a apărării intereselor proprii, o şcoală de conducere.

Lenin biciuia eclectismul pentru caracterul lui vag, neclar, neconcret. Tocmai de aceea oportuniştii folosesc eclectica pentru a escamota tot ceea ce este concret în lupta revoluţionară. „Dialectica — arăta Lenin — este concretă şi revoluţionară... Spre a fi pe placul burgheziei, eclectica și sofistica lui alde Kautsky și Vandervelde disimulează tot ce e concret și precis în lupta de clasă..." (Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom., pag. 424).

ECONOMICUL ȘI POLITICUL — sînt considerate de marxism în interacțiunea și dezvoltarea lor ca un tot indisolubil. Orînduirea economică a societății, baza economică determină suprastructura politică și ideologică. Politica este reflectarea directă a orînduirii economice dominante în perioada istorică respectivă. Ea este în întregime subordonată intereselor clasei care domină în economie. Astfel, politica burgheză are ca scop înăuntrul țării să statornicească dominația orînduirii capitaliste, să asigure libera exploatare a muncitorilor de către capitaliști, să țină în frîu clasele exploatate etc. În politica externă burghezia urmărește interesele care decurg și ele în întregime din situația ei economică. Aceasta este politica de înrobire și de jefuire a coloniilor, de cotropire a pămînturilor străine, politica războiului în scopul lărgirii sferei de influență, pentru obținerea de noi piețe, de noi surse de materii prime etc.

Dimpotrivă, politica statului socialist exprimă alte relații economice — relații economice socialiste. Ea are ca scop să creeze condițiile pentru dezvoltarea relațiilor de producție socialiste, adică a relațiilor de ajutor reciproc tovărășesc și de colaborare între oameni, și să asigure satisfacerea maximă a nevoilor materiale și spirituale mereu crescînde ale oamenilor muncii. Politica externă a statului socialist este îndreptată împotriva dezlănțuirii unor noi războaie, deoarece dezvoltarea economiei socialiste nu are nevoie de cotropirea unor pămînturi străine, de înrobirea popoarelor. *Legea economică fundamentală a socialismului* (vezi) determină politica de pace a Statului sovietic, în timp ce *legea economică fundamentală a capitalismului contemporan* (vezi) împinge burghezia la aventuri militare în scopul obținerii de profituri maxime de către monopoliști.

Fiind produsul și expresia unei anumite orînduiri economice, politicul la rîndul său are o uriașă influență asupra economicului. „Politicul este expresia concentrată a economicului... Politicul nu poate să nu aibă întîietate asupra economicului" (*Lenin*, vol. 32, ed. rusă, pag. 62). Aceste cuvinte ale lui Lenin, care dezvăluie rolul imens al politicului, nu trebuie înțelese în sensul că mai întîi apare politicul, apoi economicul, că politicul ar fi factorul prim, iar economicul factorul secund. Nu politica a dat naștere monopolurilor capitaliste, ci acestea din urmă, fiind un produs al întregii dezvoltări anterioare a modului de producție capitalist, determină politica corespunzătoare a statelor burgheze în epoca imperialismului — anume, politica imperialistă. Politicul nu poate să nu aibă întîietatea asupra economicului în sensul că fără puterea politică nici o clasă nu-și va menține dominația economică; „...interesele de clasă cele mai esențiale și mai «hotărîtoare» — ne învață Lenin — pot fi satisfăcute *numai* prin prefaceri *politice* radicale în general; îndeosebi interesul economic fundamental al proletariatului poate fi satisfăcut numai printr-o revoluție politică, care să înlocuiască dictatura burgheziei prin dictatura proletariatului" (vol. 5, ed. rom., pag. 375). Tocmai aceasta înseamnă că politicul este expresia concentrată a economicului. De aceea în politică, în lupta politică își găsește cea mai înaltă expresie antagonismul dintre clase, caracterul de neîmpăcat al intereselor exploataților și exploatatorilor, asupriților și asupritorilor. De aceea problema fundamentală a oricărei revoluții este problema puterii politice.

Apărînd pe baza economică, politicul îi ajută să se consolideze, să se dezvolte. Astfel, economia capitalistă contemporană și-a trăit de mult traiul și frînează dezvoltarea mai departe a forțelor de producție. Dar dacă ea există, aceasta se explică prin faptul că puterea politică, care apără orînduirea economică burgheză, se mai află încă în mîinile burgheziei. O uriașă însemnătate pentru dezvoltarea economiei socialiste o are politica Statului sovietic, politica Partidului comunist. În condițiile socialismului rolul politicului în dezvoltarea economiei crește considerabil, întrucît proprietatea privată asupra mijloacelor de producție este înlocuită aici prin proprietatea socială și dezvoltarea economiei are loc nu în mod spontan, nu pe baza legii anarhiei producției, cum se întîmplă în capitalism, ci în mod planic, pe baza *legii economice obiective a dezvoltării planice (proporționale) a economiei naționale* (vezi). De aici decurge o astfel de funcție nouă a Statului sovietic ca funcția economico-organizatorică și cultural-educativă, pe care statul burghez nu o are și nu poate s-o aibă. Rolul crescînd al politicului în dezvoltarea economiei socialiste nu înseamnă că politicul determină în mod arbitrar dezvoltarea economicului. Forța politicii Statului sovietic și a Partidului comunist constă în faptul că ea este bazată pe cunoașterea și respectarea legilor economice obiective ale socialismului. Bazîndu-se pe cunoașterea acestor legi, partidul și statul îndreaptă întreaga dezvoltare a economiei și culturii pe calea comunismului. Iată de ce politica Partidului comunist este baza vitală a orînduirii sovietice. Iată de ce este nevoie ca în toate — în dezvoltarea economiei, culturii, literaturii, artei etc. — să se pornească de la politica Partidului comunist, căci această politică exprimă în mod științific cele mai vitale nevoi ale poporului sovietic, exprimă necesitatea obiectivă a dezvoltării societății în epoca istorică contemporană.

ECONOMISM — vezi *Spontaneitate și conștiință*; *„Ce-i de făcut?“*

EDUCAȚIA COMUNISTĂ A OAMENILOR MUNCII. — Una dintre cele mai mari cuceriri ale revoluției socialiste o constituie noua fizionomie spirituală a oamenilor sovietici. Oamenii sovietici, care au transformat pe cale revoluționară țara lor și care au făcut din ea o mare putere socialistă, s-au schimbat ei înșiși în procesul construcției socialiste. Omul sovietic a dobîndit calități noi, care s-au manifestat în mod deosebit de viu în anii Marelui Război pentru Apărarea Patriei și în anii construcției postbelice. Omul sovietic este cel mai înaintat om al epocii contemporane. Sub conducerea Partidului comunist, poporul sovietic înfăptuiește astăzi trecerea treptată de la socialism la comunism. Pentru îndeplinirea cu succes a acestei sarcini, capătă o mare însemnătate creșterea continuă a conștiinței comuniste a oamenilor sovietici. Sarcina trecerii treptate la comunism necesită un nou avînt în opera de educație comunistă, desfășurarea ofensivei împotriva a tot ceea ce este vechi și se păstrează încă de la capitalism în conștiința oamenilor.

Educaţia comunistă a oamenilor muncii înseamnă cultivarea de zi cu zi în masa de muncitori, ţărani şi intelectuali a unei atitudini comuniste faţă de muncă, faţă de proprietatea socială, socialistă. Un uriaş rol în înfăptuirea acestei sarcini revine Partidului comunist şi statului socialist. Comunismul nu poate fi conceput fără o înaltă productivitate a muncii. Înfăptuind controlul asupra cuantumului muncii şi consumului, educînd oamenii muncii în spiritul unei discipline noi, comuniste, Partidul comunist şi statul socialist cultivă la oamenii sovietici o atitudine cinstită şi conştiincioasă faţă de muncă, îi învaţă să-şi îndeplinească datoria de cetăţean faţă de popor. Atrăgînd cele mai largi mase ale oamenilor muncii la conducerea ţării, Statul sovietic cultivă în constructorii comunismului simţul răspunderii pentru destinele ţării, dezvoltă în ei spiritul de iniţiativă, formează din ei luptători activi pentru triumful comunismului.

Educaţia comunistă a oamenilor muncii înseamnă educaţia în spiritul patriotismului sovietic şi al prieteniei între popoare, în spiritul devotamentului şi dragostei faţă de Patria socialistă, faţă de tradiţiile ei eroice, faţă de prezentul ei măreţ şi de viitoru-i şi mai măreţ. Principiul suprem de comportare a omului sovietic este slujirea Patriei, hotărîrea de a-şi da forţele pentru înflorirea Patriei sovietice. Partidul comunist luptă împotriva ploconirii în faţa străinătăţii, împotriva tuturor manifestărilor de cosmopolitism burghez — armă otrăvită a reacţiunii internaţionale —, care propovăduieşte nihilismul naţional, dăunător operei de construire a comunismului, dispreţul faţă de interesele şi succesele Patriei. Partidul comunist educă poporul sovietic în spiritul internaţionalismului proletar, în spiritul ostilităţii atît faţă de cosmopolitismul burghez, cît şi faţă de naţionalismul burghez.

În opera de educare a maselor în spirit comunist, pe lîngă munca de convingere, un important rol îl are influenţa exercitată de către stat. Dictatura proletariatului duce o luptă îndîrjită împotriva rămăşiţelor capitalismului în felul de a privi munca, proprietatea socialistă. Muncitorii conştienţi dau o ripostă hotărîtă acelora care „ar vrea să aibă acum faţă de fabrica ce aparţine *poporului*, faţă de fabrica devenită proprietatea poporului, aceeaşi atitudine izvorîtă dintr-un singur gînd: acela de «a smulge o bucăţică cît mai mare şi a-şi lua tălpăşiţa»“ (*Lenin*, Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom., pag. 249). Statul socialist luptă împotriva acelora care încalcă disciplina muncii, împotriva dezorganizatorilor producţiei, pedepseşte fără cruţare pe delapidatorii proprietăţii sociale, pe trîntori şi huligani.

În anii Puterii sovietice, poporul sovietic a trecut prin marea şcoală a educaţiei comuniste. Nivelul conştiinţei socialiste a oamenilor sovietici creşte zi de zi, fapt care se manifestă, în primul rînd, în grija lor pentru interesele statului, pentru binele Patriei. Unul dintre factorii cei mai elocvenţi ai creşterii conştiinţei comuniste şi una dintre cele mai importante pîrghii în educarea în spirit comunist a maselor largi este întrecerea socialistă, mişcarea stahanovistă. În ultimii ani, în întrecerea socialistă a maselor s-au ivit forme noi, superioare de luptă a muncitorilor, colhoznicilor şi intelectualilor pentru mărirea productivităţii muncii, pentru dezvoltarea continuă a economiei naţionale. Numai în lupta practică pentru o societate nouă, comunistă, numai în lupta tuturor oamenilor muncii împotriva a ceea ce este vechi, perimat, muribund, se creează o cultură nouă, comunistă, o conştiinţă nouă, comunistă a oamenilor sovietici. Întărirea şi dezvoltarea moralei comuniste, care este în slujba intereselor luptei pentru construirea comunismului în Ţara Sovietelor, constituie una dintre cele mai importante sarcini ale educaţiei comuniste. La baza moralei comuniste stă lupta pentru întărirea şi desăvîrşirea comunismului.

Marile succese obţinute în opera de educaţie comunistă a maselor se explică prin faptul că marele educator al poporului sovietic este Partidul comunist. Partidul îndrumează întreaga muncă uriaşă de educare în spirit comunist care se desfăşoară în Statul sovietic. Hotărîrile istorice ale Partidului comunist în problemele ideologice adoptate în ultimii ani au mobilizat pe oamenii culturii sovietice în vederea înlăturării influenţelor primejdioase şi dăunătoare ale „culturii" burgheze decadente, au dat un program în vederea unui nou avînt al literaturii şi artei sovietice, care joacă un rol important în cultivarea calităţilor comuniste ale omului sovietic. Partidul comunist acordă o importanţă uriaşă propagării singurei concepţii ştiinţifice despre lume — marxism-leninismul —, care înarmează pe oamenii sovietici cu cunoaşterea legilor dezvoltării sociale, a legilor construirii societăţii comuniste. Congresul al XIX-lea al partidului a acordat o deosebită atenţie problemelor muncii ideologice, ca cel mai important mijloc de educaţie comunistă. Congresul partidului a condamnat tendinţele —care mai dăinuie — de subapreciere a importanţei muncii ideologice. Trebuie să ţinem minte că orice slăbire a influenţei ideologiei socialiste înseamnă o intensificare a influenţei ideologiei burgheze. „Munca ideologică a partidului — se spune în raportul de activitate al C.C. — trebuie să joace un rol important în curăţirea conştiinţei oamenilor de rămăşiţele capitalismului, de prejudecăţile şi tradiţiile dăunătoare ale vechii societăţi. Trebuie cultivată şi pe viitor în mase înalta conştiinţă a datoriei sociale; oamenii muncii trebuie să fie educaţi în spiritul patriotismului sovietic şi al prieteniei între popoare, în spiritul grijii pentru interesele statului; trebuie desăvîrşite cele mai bune însuşiri ale oamenilor sovietici: încrederea în victoria cauzei noastre, hotărîrea şi priceperea de a înfrînge orice greutăţi".

EGALITATE. — Diferitele clase sociale atribuie noţiunii de egalitate un conţinut principial deosebit. În accepţiunea burgheză egalitate înseamnă numai egalitate juridică a cetăţenilor în faţa legii, în condiţiile existenţei exploatării omului de către om, ale inegalităţii politice şi de avere şi ale lipsei de drepturi pentru masele muncitoare. De aceea egalitatea burgheză nu este decît o egalitate formală. Lozinca egalităţii, care a avut un rol progresist în perioada luptei revoluţionare a burgheziei împotriva inegalităţii stărilor sociale din timpul feudalismului şi împotriva feudalismului în general, s-a transformat, o dată cu victoria burgheziei, într-un mijloc de înşelare a maselor asuprite de către capitalism.

Teoriile mic-burgheze despre egalitate au căpătat o largă răspîndire mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd a început să se manifeste cu deosebită forţă caracterul formal şi fals al egalităţii burgheze. Ideologii mic-burghezi (*Proudhon* — vezi, Stirner şi alţii) au încercat să lărgească noţiunea burgheză de egalitate, completînd-o cu revendicarea de nivelare a oamenilor în ceea ce priveşte averea. Concepţia mic-burgheză a egalităţii este reacţionară şi utopică, căci ea nu porneşte de la necesitatea desfiinţării claselor, a inegalităţii de clasă şi a exploatării. Apărătorii mic-burghezi ai egalităţii nu ridicau problema desfiinţării proprietăţii private şi a socializării mijloacelor de producţie. Egalitatea era înţeleasă de ei ca un drept egal de posesiune a proprietăţii private.

În condiţiile socialismului, care a învins în U.R.S.S., au existat încercări de reînviere a concepţiilor mic-burgheze asupra egalităţii, care s-au manifestat în cerinţa nivelării oamenilor în ceea ce priveşte consumul şi condiţiile de trai, indiferent de calitatea şi cantitatea muncii lor sociale. Această propovăduire a nivelării a avut un caracter reacţionar. O definiţie profund ştiinţifică a concepţiei marxiste, proletare, a egalităţii este dată de I. V. Stalin: „Prin egalitate marxismul nu înţelege nivelarea în domeniul trebuinţelor personale şi al traiului individual, ci desfiinţarea claselor, adică: a) o egală eliberare de exploatare a tuturor oamenilor muncii după ce capitaliştii vor fi fost doborîţi şi expropriaţi, b) desfiinţarea, egală pentru toţi, a proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie după ce ele vor fi fost trecute în proprietatea întregii societăţi, c) datoria, egală pentru toţi, de a munci după capacitatea lor şi dreptul, egal pentru toţi cei ce muncesc, de a primi potrivit muncii depuse (societatea *socialistă*), d) datoria, egală pentru toţi, de a munci după capacitatea lor şi dreptul, egal pentru toţi cei ce muncesc, de a primi potrivit trebuinţelor lor (societatea *comunistă*). Marxismul porneşte aici de la faptul că gusturile şi trebuinţele oamenilor nu sînt şi nu pot fi identice şi egale, în ce priveşte calitatea sau cantitatea, nici în perioada socialismului, nici în perioada comunismului.

Iată concepţia marxistă asupra egalităţii" (vol. 13, ed. rom., pag. 374—375). Realizările istorice în domeniul înfăptuirii egalităţii în fapt în U.R.S.S. sînt consfinţite în Constituţia U.R.S.S.

ELEAŢII — şcoală filozofică greacă antică din secolele VI-V î. e. n., apărută în oraşul Elea (în sudul Italiei). Reprezentanţii principali: Xenofan din Colofon (aprox. 580—488 î. e.n.), Parmenide din Elea (a doua jumătate a secolului al VI-lea — prima jumătate a secolului al V-lea î. e. n.), Zenon din Elea (aproximativ 490—430 î. e. n.) şi Melissos din insula Samos (secolul al V-lea î. e. n.). Începînd cu Parmenide, şcoala capătă un caracter idealist clar exprimat şi constituie un sprijin ideologic al aristocraţiei sclavagiste reacţionare în perioada de după războaiele dintre greci şi perşi. Împotriva teoriei dialectice spontane a *şcolii din Milet* (vezi) şi a lui *Heraclit* (vezi) despre baza primară schimbătoare a lucrurilor, şcoala din Elea a formulat teoria despre esenţa neschimbată a existenţei adevărate şi despre caracterul iluzoriu al tuturor schimbărilor şi deosebirilor evidente. Această teză metafizică a atras după sine negarea importanţei experienţei senzoriale pentru cunoaştere, iar ulterior a fost una dintre sursele idealismului lui *Platon* (vezi). Argumentele eleaţilor împotriva dialecticii, în special dovezile aduse de Zenon în sprijinul tezei asupra caracterului contradictoriu al mişcării (aşa-numita aporie a lui Zenon), în pofida concluziilor lor metafizice, au jucat un rol pozitiv în dezvoltarea dialecticii antice: ele au pus în mod ascuţit problema exprimării în noţiuni logice a caracterului dialectic contradictoriu al proceselor obiective ale mişcării şi dezvoltării. (Vezi şi *Filozofia antică*.)

EMPEDOCLES din Agrigent (în insula Sicilia) (490 -430 î. e. n.) — filozof materialist grec antic ideolog al democraţiei sclavagiste. Spre deosebire de reprezentanţii *şcolii din Milet* (vezi), care recunoştea ca bază a tuturor lucrurilor o formă oarecare a materiei, şi spre deosebire de *Anaxagoras* (vezi), care admitea o mulţime de elemente primare, Empedocles reduce întreaga diversitate a lucrurilor la patru „rădăcini“: pămîntul, apa, aerul şi focul. Această teorie a celor patru elemente (sau stihii) ale naturii s-a menţinut timp de multe secole în filozofia antică şi medievală. Empedocles explica asocierea şi disocierea elementelor prin acţiunea a două forţe antagoniste: „prietenia“ şi „discordia“ (spre deosebire de „nus-ul“ unic al lui Anaxagoras). O mare însemnătate a avut tabloul dezvoltării fireşti, potrivit anumitor legi, a universului, prezentat de Empedocles. Totodată el a enunţat o ipoteză asupra evoluţiei fiinţelor vii în urma selecţiei naturale.

EMPIRIOCRITICISM (filozofia „experienţei critice“), sau machism — curent filozofic reacţionar idealist-subiectivist, care a apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Germania şi Austria. Teoria empiriocriticismului a fost creată de către *Avenarius* (vezi) şi *Mach* (vezi). Empiriocriticismul este bazat în întregime pe denaturarea idealistă a noţiunii de „experienţă“. Spre deosebire de concepţia ştiinţifică a experienţei ca proces al interacţiunii dintre om şi natură, al transformării naturii de către oameni cu ajutorul uneltelor de producţie, empiriocriticii concepeau experienţa într-un mod idealist-subiectivist, ca un complex de trăiri şi senzaţii ale omului fără nici o legătură cu realitatea obiectivă. Empiriocriticii afirmau că la baza tuturor fenomenelor se află „elementele lumii“ sau, ceea ce este acelaşi lucru, „elementele experienţei“. Fiecare lucru este un „complex de elemente“. Prin cuvîntul „element“, Avenarius şi Mach ascundeau faptul că la baza fenomenelor ei puneau senzaţia, „elementul“ lor fiind identic cu senzaţia. Astfel empiriocriticismul admitea în întregime premisa fundamentală a idealismului subiectivist al lui *Berkeley* (vezi). Dezvoltînd concepţia idealist-subiectivistă asupra naturii, Avenarius şi Mach susţineau că obiectul (lumea) nu este posibil fără subiect (conştiinţă, senzaţii), că legile naturii nu există în mod obiectiv, că nu există un adevăr obiectiv. Sub influenţa lui Mach empiriocriticismul s-a răspîndit printre naturalişti şi fizicieni şi a devenit baza filozofică a aşa-numitului *idealism „fizic“* (vezi). Cele mai noi descoperiri în fizică (dezintegrarea atomului în electroni şi protoni, descoperirea naturii electromagnetice a atomului etc.), care au confirmat justeţea teoriei materialismului dialectic, dovedeau, chipurile, după părerea unei serii de fizicieni care nu stăteau pe poziţiile materialismului dialectic, „dispariţia materiei“, „imposibilitatea cunoaşterii adevărului“, necesitatea trecerii pe tărîmul idealismului etc.

În cartea sa „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi), Lenin a dezvăluit rădăcinile empiriocriticismului, a demascat această filozofie ca fiind idealism reacționar și clericalism ascuns, a nimicit școlile machiste care au apărut în Rusia în perioada reacțiunii stolîpiniste (*Bogdanov* — vezi, Iușkevici etc). Machismul se manifestă în filozofia burgheză contemporană sub cele mai diverse forme.

EMPIRIOMONISM — variantă a *empiriocriticismului* (vezi), sau a machismului, în Rusia, creată de A. *Bogdanov* (vezi). Empiriomonismul reprezenta una dintre numeroasele încercări ale dușmanilor marxismului de a substitui filozofiei materialiste idealismul subiectivist. Prin noul cuvințel „empiriomonism" (care trebuia să însemne filozofia bazată pe „experiența" unică), Bogdanov căuta să disimuleze caracterul manifest idealist-subiectivist al filozofiei sale. Teoria empiriomonismului a fost creată de Bogdanov substituind conștiința colectivă conștiinței individuale, care la *Avenarius* (vezi) și *Mach* (vezi) apărea în rolul de creator al naturii. După părerea lui Bogdanov, lumea fizică este experiența „socialmente organizată" a „omenirii colective". Criticîndu-l pe Bogdanov, Lenin a scris: „A crede că idealismul filozofic dispare din moment ce conștiinței individuale i se substituie conștiința omenirii, sau experienței unei persoane experiența socialmente organizată, e ca și cum ai crede că și capitalismul dispare în urma faptului că societatea pe acțiuni se substituie capitalistului individual" (vol. 14, ed. rom., pag. 223). Bogdanov a considerat întreaga natură ca un produs al conștiinței. Filozofia empiriomonismului, ca și sursa sa primară — machismul — , este filozofia idealismului subiectivist. Empiriomonismul a fost în esență apărătorul clericalismului. Lenin a scos la iveală legătura dintre empiriomonism și *căutătorii de dumnezeu și ziditorii de dumnezeu* (vezi).

EMPIRIOSIMBOLISM — filozofie idealist-subiectivistă, variantă a *machismului* (vezi). În Rusia ea a fost propagată în anii reacțiunii de către menșevicul P. Iușkevici. Negînd caracterul obiectiv al lumii exterioare și teoria materialistă a reflectării, empiriosimbolismul consideră reprezentările și noțiunile nu ca imagini ale lumii materiale, ci numai ca simboluri, ca semne convenționale ale senzațiilor noastre. (Vezi și *Teoria hieroglifelor.*)

EMPIRISM (din grec. εμπειρια — experiență) — teorie filozofică care consideră experiența senzorială ca unica sursă a cunoștințelor. Există empirism idealist și empirism materialist. Empirismul idealist (*Berkeley* — vezi, *Hume* — vezi, *Mach* — vezi, *Avenarius* — vezi, *Bogdanov* — vezi, „empiriștii logici" contemporani etc.) limitează experiența la un complex de senzații sau reprezentări, negînd faptul că la baza experienței se află natura materială. Empirismul materialist (*F. Bacon* — vezi, *Hobbes* — vezi, *Locke* — vezi, materialiștii francezi din secolul al XVIII-lea) consideră că la baza experienței senzoriale se află obiectele naturii materiale. Materialismul dialectic respinge empirismul idealist și consideră ca just, în linii generale, punctul de plecare al empirismului materialist. Materialismul dialectic respinge însă unilateralitatea empirismului proprie materialismului premarxist, care subapreciază rolul teoriilor și al abstracțiilor științifice. Considerînd că la baza întregii cunoașteri se află experienţa senzorială, materialismul dialectic recunoaşte în acelaşi timp rolul important al teoriilor ştiinţifice, al ideilor şi noţiunilor. Senzaţia şi gîndirea sînt două trepte, două stadii ale aceluiaşi proces de cunoaştere. „Pentru a înţelege, trebuie să începi în mod empiric să înţelegi, să cercetezi, să te ridici de la empiric la general" (*Lenin*, Caiete filozofice, ed. rusă, pag. 178).

ENCICLOPEDIŞTII — precursorii ideologici ai revoluţiei burgheze franceze de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, care s-au unit în jurul editării „Enciclopediei" (1751—1780). Alături de filozofi, savanţi şi publicişti, la alcătuirea „Enciclopediei" au luat parte şi eminenţi ingineri, specialişti în chestiuni de marină şi în arta militară, doctori din Franţa. În fruntea „Enciclopediei" se afla materialistul *Diderot* (vezi). Ajutorul cel mai apropiat al lui Diderot a fost *D'Alembert* (vezi). Printre colaboratorii „Enciclopediei" au fost *Voltaire* (vezi), *Helvetius* (vezi), *Holbach* (vezi), *Condillac* (vezi), *Rousseau* (vezi), eminenţii naturalişti Buffon, Le Roy şi alţii. Enciclopediştii erau oameni de diferite concepţii politice: alături de adepţii „absolutismului luminat" se aflau republicani şi adepţi ai democraţiei burgheze, dar cu toţii aveau o atitudine negativă faţă de orînduirea feudală, ridicîndu-se împotriva privilegiilor de castă, în apărarea drepturilor „stării a treia", avînd în frunte burghezia.

Nici concepţiile filozofice ale enciclopediştilor nu erau aceleaşi. Unii dintre ei, de pildă, Voltaire şi Rousseau, se situau pe poziţiile *deismului* (vezi), adică recunoşteau pe dumnezeu drept cauză primară, dar negau influenţa lui asupra naturii; alţii, ca de pildă Diderot, Helvetius şi Holbach, erau materialişti şi atei militanţi. Pe enciclopedişti îi unea ura împotriva *scolasticii* (vezi), împotriva dominaţiei bisericii catolice asupra minţii oamenilor. Printre enciclopedişti atitudinea cea mai radicală au avut-o materialiştii, care au dus o luptă hotărîtă împotriva feudalismului. Datorită participării lor la „Enciclopedie", aceasta a devenit o armă de luptă împotriva temeliilor feudale. Importanţa istorică a „Enciclopediei" a fost astfel caracterizată de Engels: „Critica materialiştilor francezi — scria el — nu se mărginea numai la chestiunile religioase; ei criticau orice tradiţie ştiinţifică, orice instituţie politică a vremii lor. Pentru a dovedi că teoria lor poate fi aplicată în mod universal, ei aleseră drumul cel mai scurt şi o aplicară cu îndrăzneală la toate obiectele ştiinţei, în opera gigantică de la care li s-a tras şi numele: «Enciclopedia». Astfel materialismul deveni, sub o formă sau alta — ca materialism făţiş sau ca deism—, concepţia despre lume a întregului tineret cult din Franţa" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 96). Totodată nici unul dintre enciclopedişti n-a putut să depăşească cadrul ideologiei burgheze. „Domnia raţiunii", preconizată de ei, nu a fost nimic altceva decît domnia idealizată a burgheziei. Ca duşmani ai feudalismului şi ai bisericii catolice, enciclopediştii au fost supuşi persecuţiilor. Mulţi dintre ei au fost condamnaţi la temniţă, iar operele lor au fost arse. Filozofii reacţionari contemporani din Franţa, Anglia, S.U.A. şi din alte ţări capitaliste, care acţionează sub semnul obscurantismului militant, au o atitudine duşmănoasă faţă de ideile enciclopediştilor francezi. Astfel, după afirmaţia profesorului catolic Maritaine, în cel de-al doilea război mondial „dumnezeu a pedepsit Franţa pentru greşelile enciclopediştilor". Partidul Comunist Francez, în lupta împotriva reacţiunii, apreciază foarte mult rolul progresist din punct de vedere istoric al enciclopediştilor.

ENERGETISM — curent idealist reacţionar de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, răspîndit şi în prezent în rîndurile filozofilor şi naturaliştilor burghezi; ideile energetismului au fost propagate de chimistul şi filozoful german W. Ostwald. Energetismul este una dintre manifestările *idealismului „fizic"* (vezi). În urma răsturnării brusce care s-a produs în ultimul deceniu al secolului trecut în concepţiile fizicii asupra materiei, în rîndurile unei părţi a naturaliştilor burghezi s-au făcut încercări de a se înlătura cu totul noţiunea de materie. Energetismul este o încercare de a strecura ideea mişcării fără materie. Materia ca realitate obiectivă „este înlăturată", iar în locul ei este pusă energia. Energetismul rupe mişcarea de materie, afirmînd că *energia* (vezi) există fără materie. Potrivit tezei fundamentale a energetismului, toate fenomenele naturii, societăţii şi gîndirii se pot reduce la energie, însăşi energia fiind privită ca ceva subiectiv, dependent de conştiinţa omului. În *„Materialism şi empiriocriticism"* (vezi), Lenin a supus unei critici nimicitoare energetica lui Ostwald, a dezvăluit caracterul ei antiştiinţific, idealist, a arătat totala inconsistenţă a încercărilor energetiştilor de a invoca în sprijinul născocirilor lor ştiinţele naturii. Machistul *Bogdanov* (vezi) a încercat să aplice „principiul energetic" la domeniul fenomenelor sociale. El considera transformările sociale ca o „mărire sau micşorare a energiei...". Aceste încercări ale energetiştilor de a substitui materialismului istoric energetica au fost de asemenea demascate de V. I. Lenin. Energetiştii s-au ridicat activ împotriva concepţiilor şi teoriilor progresiste, materialiste asupra ştiinţelor naturii, împiedicînd prin aceasta dezvoltarea mai departe a ştiinţei. Astfel, ei au luptat cu înverşunare împotriva teoriei atomiste în fizică şi chimie. O serie de savanţi înaintaţi au criticat energetismul — L. Boltzmann, M. Planck, A. P. *Stoletov* (vezi) şi alţii. În zilele noastre naturaliştii burghezi fac încercări de a strecura ideea mişcării fără materie şi de a transforma energia în „substanţă a lumii", aceasta în legătură cu descoperirea de către fizica contemporană a legii legăturii reciproce dintre masă şi energie. Denaturînd sensul acestei legi, energetiştii contemporani declară că materia s-ar transforma în energie. În realitate, nu există nici un fel de transformare a materiei în energie. Născocirile „moderne" ale energetismului sînt la fel de inconsistente ca şi cele anterioare.

ENERGIE — măsură a mişcării materiei. Noţiunea de energie cu semnificaţia ei actuală a apărut în ştiinţă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în urma descoperirii legii conservării şi transformării energiei. Engels considera descoperirea acestei legi ca fiind una dintre cele trei mari descoperiri ale ştiinţelor naturii din secolul al XIX-lea care au împins cu paşi uriaşi înainte cunoaşterea legăturii reciproce dintre procesele care au loc în natură. Această lege a constituit o nouă dezvoltare şi concretizare a legii generale a conservării materiei şi mişcării a lui *Lomonosov* (vezi). Engels şi Lenin consideră noţiunile de energie şi mişcare ca fiind noţiuni de acelaşi ordin.

Formelor fizice şi chimice ale

mişcării, forme calitativ specifice, le corespund anumite forme de energie — mecanică, calorică, electromagnetică, chimică etc. Cu ajutorul noţiunii de energie se exprimă indistructibilitatea cantitativă şi calitativă a mişcării materiale, capacitatea ei de a se transforma necontenit dintr-o formă în alta. Energia se conservă din punct de vedere calitativ, ea este indistructibilă. Toate felurile de energie se transformă unele într-altele. De aceea legea conservării şi transformării energiei este numită de Engels marea lege fundamentală a mişcării, legea absolută a naturii.

Transformarea energiei are loc în afară şi independent de conştiinţă. Energia nu există fără obiectele materiale. V. I. Lenin consideră încercarea de a concepe energia fără materie echivalentă cu încercarea idealistă de a concepe mişcarea fără materie. Fizica modernă a arătat că energia este indisolubil legată de masa corpurilor. Legea legăturii reciproce dintre masă şi energie este una din legile fundamentale ale fizicii moderne; ea este o nouă confirmare a legii lui Lomonosov. Idealiştii încearcă să rupă energia de materie, declarînd materia „inexistentă“, încearcă să prezinte energia ca fiind „unica substanţă a lumii“. Totodată ei înţeleg însăşi energia în mod subiectivist, ca ceva derivat din conştiinţă. (Vezi şi *Energetism*.)

ENGELS Friedrich — conducător şi învăţător al proletariatului, prieten şi tovarăş de luptă al lui Marx, împreună cu care a elaborat teoria comunismului ştiinţific şi a luptat pentru eliberarea clasei muncitoare, pentru comunism.

Engels s-a născut la 28 noiembrie 1820 în oraşul Barmen, provincia renană, din regatul prusac. Tatăl său era fabricant de textile. Engels a urmat la început şcoala reală din Barmen şi apoi liceul din Elberfeld. Engels a fost nevoit să părăsească liceul; timp de un an el a lucrat în biroul tatălui său, iar apoi a fost trimis la Bremen în serviciul unei mari case de comerţ. Acolo el s-a apropiat de grupul literar cu stare de spirit radicală — „Tînăra Germanie“ — şi a început să colaboreze la revista „Telegraful german“. În primăvara anului 1841, Engels a părăsit Bremenul şi, după o călătorie prin Elveţia şi Italia de Nord, a venit la Berlin, unde a intrat ca voluntar în armată, într-un regiment de artilerie. În acelaşi timp, Engels audia cursurile de filozofie de la Universitatea din Berlin, unde s-a apropiat de cercul *tinerilor hegelieni* (vezi). În martie 1842, Engels publică broşura „Schelling şi revelaţia“, în care supune unei critici nimicitoare ideile reacţionare şi mistice ale lui *Schelling* (vezi). În 1842, împlinindu-se termenul stagiului militar, Engels pleacă în Anglia, la Manchester. Acolo el a cunoscut viaţa şi felul de trai al muncitorilor, a studiat situaţia clasei muncitoare din Anglia şi a intrat în legătură cu fruntaşii mişcării chartiste, a început să colaboreze la publicaţiile engleze socialiste din deceniul al 5-lea al secolului trecut. În 1844, Engels a publicat în revista „Analele franco-germane“, editată la Paris de Marx şi Ruge, „Schiţa criticii economiei politice“. Marx a calificat această lucrare drept o schiţă genială a economiei politice noi, proletare. La sfîrşitul lui august 1844, Engels a plecat din Manchester în Germania. În drum, el a trecut prin Paris, unde a avut loc întîlnirea sa cu Marx, care a pus bazele prieteniei celor doi mari conducători ai clasei muncitoare, prietenie despre care Lenin spunea că întrece „cele mai mişcătoare legende ale anticilor despre prietenia dintre oameni" (vol. 2, ed rom., pag. 12). La Paris, Marx și Engels au scris cartea „*Sfînta familie*" (vezi), îndreptată împotriva tinerilor hegelieni. Încă în această carte au fost puse bazele socialismului materialist-revoluționar.

În 1845, la reîntoarcerea în Germania, Engels a publicat renumita sa carte „Situația clasei muncitoare din Anglia", pe care Lenin a calificat-o drept „una din cele mai bune opere ale literaturii socialiste mondiale..." (Marx-Engels-marxism, ed. a II-a rom., pag. 68). În această lucrare „Engels a fost... *primul* care a spus că proletariatul *nu este numai* o clasă care suferă" și că „proletariatul care luptă *se va ajuta singur*" (*Lenin*. vol. 2, ed. rom., pag. 8, 9.). În primăvara anului 1845, Engels s-a mutat la Bruxelles, unde se afla în acea vreme și Marx. Acolo ei au scris împreună cartea „*Ideologia germană*" (vezi). În această carte ei au supus criticii lipsurile filozofiei lui *Feuerbach* (vezi), concepțiile tinerilor hegelieni și socialismul german reacționar sau „socialismul adevărat", ai cărui reprezentanți erau împotriva luptei de clasă și propovăduiau împăcarea generală. Anii 1845—1847 Engels i-a petrecut la Bruxelles și la Paris. El a îmbinat ocupațiile sale științifice cu munca practică în rîndurile muncitorilor. Engels, ca și Marx, a înnodat legături cu organizația secretă „Liga comuniștilor", desfășurînd o muncă importantă în vederea pregătirii Congresului al doilea al „Ligii". Engels a scris „Principiile comunismului", care este schița programului „Ligii comuniștilor", și apoi a scris împreună cu Marx celebrul „*Manifest al Partidului Comunist*" (vezi).

După ce a izbucnit revoluția din februarie 1848 în Franța, Engels s-a mutat la Paris, urmîndu-l pe Marx, care fusese expulzat din Bruxelles de guvernul belgian. La începutul lui aprilie 1848, cu prilejul revoluției care izbucnise în Germania, Engels și Marx, părăsind Parisul, au plecat la Colonia, unde conducînd „Noua Gazetă Renană", fondată de ei, au desfășurat o uriașă muncă revoluționară. Din cauza ordinului de arestare emis împotriva redactorilor „Noii Gazete Renane", Engels a plecat din Colonia la Bruxelles. Acolo el a fost arestat, trimis la închisoare și apoi expulzat. În octombrie, Engels a venit la Paris. De aci a fugit în Elveția și numai pe la mijlocul lui ianuarie 1849 s-a înapoiat la Colonia, unde după puțin timp a fost dat în judecată, împreună cu Marx, sub învinuirea de „ultragiu adus autorităților". La proces acuzații s-au transformat în acuzatori. Tribunalul a fost nevoit să-i achite. Engels a luat parte la insurecția armată a poporului și, după ce insurecția a fost înfrîntă, a trecut împreună cu ultimele unități ale armatei revoluționare pe teritoriul elvețian. La insistențele lui Marx, el a plecat la Londra.

Engels a făcut bilanțul perioadei revoluționare 1848-1849 în două opere ale sale. În lucrarea „Războiul țărănesc german" (publicată în 1850), Engels a arătat că încă în 1525, ce-i drept, pe o treaptă de dezvoltare inferioară, întîlnim clasele și pe reprezentanții claselor care au trădat peste tot revoluția în 1848 și 1849. În cealaltă lucrare, „Revoluția și contrarevoluția în Germania" (1851—1852), scrisă împreună cu Marx, Engels a acordat multă atenție problemelor insurecției armate, i-a învățat pe muncitorii revoluționari să înțeleagă că insurecția este o artă. În noiembrie 1850, Engels s-a mutat la Manches-

F Engels

ter, unde a fost funcţionar la o casă de comerţ, iar apoi acţionar al acesteia. Engels s-a apucat din nou de „blestematul comerţ“, pentru a avea posibilitatea să acorde un sprijin material lui Marx. În timpul şederii sale la Manchester Engels a scris un mare număr de lucrări despre problemele militare, care-l interesau foarte mult. Lenin îl considera pe Engels ca pe un mare cunoscător în problemele militare. În această perioadă, Engels a acordat multă atenţie îmbogăţirii cunoştinţelor sale în domeniul limbilor străine. Engels a locuit la Manchester pînă în 1870, întreţinînd cu Marx o corespondenţă aproape zilnică, în care discutau împreună cele mai diverse probleme de teorie, politică, tactică şi probleme de „economie“.

De la crearea Internaţionalei I, Engels a dus împreună cu Marx lupta împotriva proudhoniştilor, bakuniştilor şi tuturor celorlalţi duşmani ai Internaţionalei. În toamna anului 1870, Engels s-a mutat de la Manchester la Londra. La sosire el a fost cooptat în Consiliul general al Internaţionalei I. Chiar şi după ce Internaţionala I a încetat să mai existe, Marx şi Engels au continuat să conducă mişcarea muncitorească şi, dat fiind că Marx era foarte ocupat cu munca la „Capitalul“, tot greul luptei împotriva curentelor ostile marxismului cădea în sarcina lui Engels. Din această perioadă fac parte articolele lui Engels împotriva lui Dühring, publicate în 1877—1878. Din aceste articole a fost mai tîrziu alcătuită celebra operă a lui Engels *„Anti-Dühring“* (vezi). Lenin scrie despre această operă: „... Sînt analizate aici probleme foarte importante din domeniul filozofiei, al ştiinţelor naturii şi al ştiinţelor sociale... Este o carte extrem de bogată în conţinut şi foarte instructivă“ (vol. 2, ed. rom., pag. 11). În acelaşi timp, Engels se dedică studiului ştiinţelor naturii şi matematicii, rezultatele acestui studiu putînd fi apreciate după lucrarea sa *„Dialectica naturii“* (vezi). După moartea lui Marx, Engels a luat asupra sa punerea la punct şi publicarea volumelor II şi III ale „Capitalului“, pe care Marx nu izbutise să le termine. În 1885, Engels a publicat volumul II, iar în 1894 volumul III al „Capitalului“. Prin munca sa la volumele II şi III ale „Capitalului“, Engels i-a ridicat genialului său prieten un monument măreţ. Din acea perioadă datează şi opera lui Engels *„Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului“* (vezi). În 1888 a apărut cartea lui Engels *„Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane“* (vezi), după care, ca şi după cartea „Anti-Dühring“, generaţii de marxişti învaţă bazele materialismului dialectic şi materialismului istoric.

La începutul ultimului deceniu din secolul trecut, în scrisorile adresate diverşilor militanţi, Engels a dezvoltat ideile materialismului istoric. Vulgarizatorii marxismului susţineau că materialismul istoric, atribuind o importanţă hotărîtoare schimbărilor în domeniul economiei, ar nega orice rol al suprastructurii — al statului, al ideologiei etc. O asemenea concepţie despre marxism ascundea un pericol serios, întrucît îndemna la contemplarea pasivă a procesului istoric, subapreciind rolul uriaş al ideilor, al instituţiilor politice, al luptei proletariatului pentru cucerirea puterii politice. La baza acestei concepţii, scria Engels către Mehring în 1893, „se află concepţia vulgară, nedialectică, despre cauză şi efect ca poli opuşi unul altuia într-un chip rigid, ignorarea absolută a acţiunii reciproce. Că un moment istoric, o dată ce a fost adus pe lume de alte cauze, în ultima instanţă, economice, poate reacţiona la rîndu-i asupra mediului său, ba chiar asupra propriilor sale cauze, asta o uită domnii aceştia (adică vulgarizatorii marxismului. — *Nota Red.*) adeseori aproape intenţionat" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II. ed. rom., pag. 458).

În scrisorile sale, Engels explică interacţiunea dintre baza şi suprastructura societăţii, arată particularităţile specifice ale dezvoltării ideologiei (filozofia, religia, arta) spre deosebire de economie, supune criticii pe „marxiştii" care, învăţînd pe de rost unele teze generale ale materialismului istoric, nu-şi mai dau osteneala să studieze amănunţit faptele concrete ale istoriei.

Desfăşurînd o muncă uriaşă pe tărîm teoretic, Engels a înfăptuit, totodată, şi conducerea practică a mişcării muncitoreşti revoluţionare internaţionale. El a manifestat un mare interes pentru mişcarea revoluţionară din Rusia şi a scris o serie de articole consacrate relaţiilor sociale din Rusia. Engels a scris în 1885 că ruşii se apropie de revoluţia lor burghezo-democratică. „Revoluţia *trebuie* să izbucnească la un moment dat; ea *poate* să izbucnească în orice zi. În aceste condiţii ţara seamănă cu o mină încărcată căreia trebuie doar să-i pui fitilul" (*Marx* şi *Engels*, Scrisori alese, ed. rusă, pag. 388). Engels, ca şi Marx, a văzut clar că revoluţia politică din Rusia va avea o uriaşă însemnătate pentru mişcarea muncitorească din Europa occidentală.

Din prima zi de activitate pe tărîm politic şi pînă la sfîrşitul vieţii sale, Engels a fost un înflăcărat luptător revoluţionar. El a fost un conducător recunoscut al proletariatului internaţional, unul dintre cei mai buni exponenţi ai intereselor de clasă fundamentale ale acestuia. Engels a dus o luptă necruţătoare împotriva oportunismului din partidele muncitoreşti, a scos la iveală şi a supus unei critici aspre greşelile acestor partide, a dat o orientare revoluţionară muncii lor. „Rămas singur după moartea lui Marx — scria Lenin —, Engels a continuat să fie sfătuitorul şi conducătorul socialiştilor europeni" (vol. 2, ed. rom., pag. 12). Engels a murit la 5 august 1895. „În persoana lui Engels — a arătat Lenin — revoluţionarii ruşi au pierdut pe cel mai bun prieten al lor" (ed. rom., pag. 14).

ENTELEHIE (din grec. ἐντελέχεια) — termen filozofic din filozofia lui *Aristotel* (vezi) însemnînd scopul lăuntric care ar sta la baza dezvoltării materiei şi ar determina întregul proces al dezvoltării ei. În teoriile idealiste ale *vitalismului* (vezi) entelehia înseamnă o „forţă vitală" mistică, imaterială, care ar constitui izvorul şi baza vieţii.

EPICUR (341—270 î. e. n.) — materialist şi ateu de seamă din epoca elenismului, luminist radical al antichităţii. Epicur nega amestecul zeilor în treburile lumii şi pornea de la admiterea caracterului veşnic al materiei, care cuprinde în sine izvorul intern al mişcării. Filozofia lui Epicur recunoaşte existenţa lucrurilor înafara conştiinţei omului şi independent de ea. Reînviind atomismul lui Leucip — *Democrit* (vezi), Epicur aduce schimbări originale acestuia, face pronosticuri geniale care mai tîrziu au fost confirmate de dezvoltarea ştiinţei. Tot ceea ce există este, după Epicur, rezultatul mişcării şi ciocnirii atomilor. Pentru a putea explica posibili-

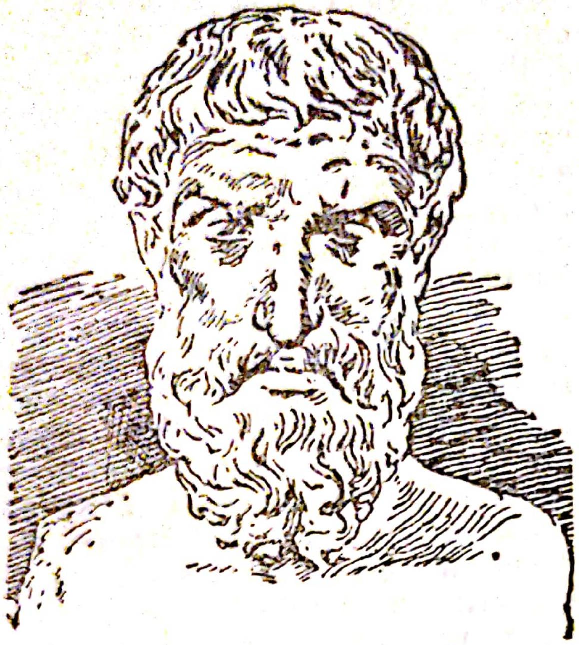

tatea ciocnirii atomilor care se mișcă în vid cu aceeași viteză, Epicur introduce noțiunea de „deviere“ spontană (condiționată de factori interni) a atomului de la linia dreaptă. Această concepție este opusă teoriei fataliste a lui Democrit cu privire la necesitate, teorie care neagă întîmplarea.

În teoria cunoașterii, Epicur este materialist senzualist. Ca bază a cunoașterii, el consideră senzațiile, care sînt întotdeauna adevărate, deoarece pornesc de la realitatea obiectivă; greșelile se ivesc din interpretarea senzațiilor. Epicur dezvoltă teoria materialistă naivă a „idolilor“, după care de la suprafața corpurilor pornește un torent necontenit de particule foarte mici, care pătrund în organele senzoriale și provoacă imaginile lucrurilor. Susținînd că sufletul este material și muritor, Epicur se ridică împotriva ignoranței și superstiției, care generează teama de zei și de moarte. După Epicur, scopul filozofiei este fericirea omului, care, pentru a o obține, trebuie să se elibereze de superstiții și să cunoască legile naturii. Epicur a încercat să creeze o teorie etică a fericirii raționale, la baza căreia stă un ideal individualist, acela de a evita suferințele și de a ajunge la o stare sufletească senină și veselă. Ca ideolog al societății sclavagiste, Epicur consideră că pentru om cel mai rezonabil lucru nu este activitatea, ci repausul, ataraxia. Teoria materialistă a lui Epicur a fost în fel și chip denaturată și trivializată în istoria filozofiei idealiste burgheze (de pildă, de Hegel); ea stîrnește încă și azi ura teologilor și a altor reacționari.

ESENȚĂ ȘI FENOMEN — noțiuni filozofice care reflectă diferitele laturi ale obiectelor, ale proceselor realității obiective. Esența exprimă ceea ce este principal în obiecte, ceea ce caracterizează obiectele, latura lor interioară, cea mai importantă, baza lor, procesele care se desfășoară în adîncul lor. Fenomenul este expresia exterioară a esenței, forma exterioară în care obiectele și procesele realității se manifestă la suprafață. Esența lucrurilor este ascunsă, ea nu poate fi cunoscută prin simplă contemplare. Formele exterioare ale lucrurilor pot fi percepute în mod direct de către organele senzoriale. Dar adeseori formele exterioare de manifestare a lucrurilor denaturează, redau în mod inexact adevărata lor esență. Așa, de pildă, la simpla observare se pare că soarele se învîrtește în jurul pămîntului, în timp ce în realitate pămîntul și celelalte planete se învîrtesc în jurul soarelui. Salariul unui muncitor angajat la un capitalist se prezintă la suprafață ca plata *întregii* munci a muncitorului, în timp ce în realitate este plătită numai o parte a muncii lui, iar partea de muncă care rămîne este însușită în mod gratuit de către capitaliști sub forma plusvalorii, care constituie izvorul profiturilor capitaliștilor.

Între esență și fenomen există, așadar, o neconcordanță, o contradicție. Scopul științei, al cunoașterii științifice este tocmai ca îndărătul formelor exterioare de manifestare ale lucrurilor să dezvăluie esența lor. „Orice știință ar fi de prisos dacă forma de apariție și esența lucrurilor ar coincide nemijlocit" (*Marx*, Capitalul, vol. III, ed. rusă, pag. 830). Analiza marxistă, arată I. V. Stalin, face „o strictă deosebire între conținutul procesului economic și forma lui, între procesele de dezvoltare care se desfășoară în adînc și fenomenele de suprafață..." („Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S." ed. a II-a rom., pag. 53). Marx, studiind legile interne, esența economiei societății burgheze, a arătat că îndărătul aparenței înșelătoare a „egalității" între capitalist și muncitor se ascunde exploatarea cruntă a proletariatului de către burghezie, a descoperit plusvaloarea ca sursă de îmbogățire a capitaliștilor. Existența în societatea sovietică a mărfurilor, banilor etc. creează aparența înșelătoare că în economia socialistă ar fi valabile categoriile capitalismului. Dacă abordăm chestiunea din punctul de vedere al proceselor care se desfășoară la suprafața fenomenelor, putem într-adevăr ajunge la această concluzie greșită. Dacă însă vedem deosebirea dintre esență și fenomen, atunci nu e greu să înțelegem că din vechile categorii ale economiei capitaliste s-a păstrat la noi numai forma exterioară, pe cînd esența lor s-a schimbat radical. În societatea socialistă banii, marfa, băncile etc. servesc la întărirea și dezvoltarea economiei sovietice în interesul maselor de oameni ai muncii din U.R.S.S.

Procesul cunoașterii este un proces de mișcare de la fenomenele exterioare la esență, de dezvăluire a esenței tot mai profunde a lucrurilor. „Gîndirea omului pătrunde necontenit tot mai adînc de la fenomen la esență, de la esența de primul grad, ca să spunem așa, la esența de gradul doi etc. *fără încetare*" (*Lenin*, Caiete filozofice, ed. rusă, pag. 237). Un exemplu viu de asemenea pătrundere în esența fenomenelor îl poate constitui evoluția ideilor noastre despre materie, despre atom. Fizica modernă pătrunde tot mai adînc în natura atomului și a nucleului atomic și reușește să cunoască astfel esența proceselor de transformare a materiei, a transformărilor ei calitative. Succesele în activitatea Partidului comunist sînt bazate pe cunoașterea esenței fenomenelor sociale, a legilor de dezvoltare a societății; partidul vede legătura lăuntrică, esențială dintre fenomene și înarmează masele cu cunoașterea acestei legături.

În problema esenței și fenomenului materialismul dialectic este principial opus atît *agnosticismului* (vezi), care, rupînd fenomenele de esență, declară că esența este incognoscibilă, cît și empirismului vulgar, care identifică esența cu fenomenul. Esența și fenomenul sînt în realitate legate între ele și reprezintă o unitate. „Esența se manifestă. Fenomenul conține esența" (*Lenin*, Caiete filozofice, ed. rusă, pag. 237). Sintetizînd fenomenele, știința cunoaște esența lor, legile lor. Cu ajutorul esenței cunoscute, a legilor cunoscute, noi ne orientăm mai bine în fenomene, desprindem în ele esențialul de neesențial, necesarul de întîmplător. Fără cunoașterea esenței, a legilor fenomenelor nu este posibilă o activitate practică încununată de succes. (Vezi și *Aparență*.)

ESTETICĂ — știința despre artă, teoria artei, care cercetează problemele privitoare la esența artei, la atitudinea ei față de realitate, la metoda creației artistice, la criteriile artei, la genurile artei etc. Estetica idealistă burgheză nu a putut da o rezolvare științifică, justă acestor probleme. Teoriile estetice ale lui *Kant* (vezi), *Hegel* (vezi) și ale adepților lor au fundamentat concepția idealistă asupra artei, ruperea artei de realitate. Kant a emis teza reacționară a artei „dezinteresate" și „nepartinice", teză care a fost ulterior îmbrățișată de întreaga estetică burgheză și care a servit drept bază pentru tot felul de teorii formaliste: a „artei pentru artă", a „artei pure" etc. Generalizînd practica artei decadente, estetica burgheză contemporană de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea a creat teorii care au contribuit la decăderea continuă a artei, care au transformat arta într-un divertisment pentru burghezii ghiftuiți, într-un instrument de satisfacere a gusturilor pervertite ale „vîrfurilor" societății capitaliste.

Estetica premarxistă nu era o estetică omogenă. În cadrul ei, ca și în filozofie, se desfășura lupta dintre concepțiile materialiste și cele idealiste. Istoria esteticii poate fi definită ca un proces de elaborare a unei concepții materialiste, științifice despre artă, proces care se desfășoară în lupta înverșunată împotriva concepțiilor idealiste asupra artei. Teoriile materialiste au avut o mare însemnătate pentru formarea unei concepții juste asupra esenței artei și legilor ei. Așa este, de exemplu, estetica materialistului francez *Diderot* (vezi), care a luptat împotriva idealismului, pentru o orientare realistă a artei. O deosebită însemnătate are estetica materialistă a marilor critici democrați-revoluționari ruși — *Belinski*, (vezi), *Cernîșevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi), dezvoltată mai tîrziu într-o serie de puncte esențiale de *Plehanov* (vezi). Estetica lui Belinski, Cernîșevski și Dobroliubov a contribuit mai mult ca oricare alte teorii estetice la elaborarea concepției științifice despre artă și legile ei și nu și-a pierdut marea ei însemnătate nici pînă în ziua de azi. Ea s-a apropiat cel mai mult de teoria marxistă a artei și meritul ei în fața artei progresiste din lumea întreagă e de neprețuit. Belinski este primul în critica rusă care a dat o lovitură concepțiilor idealiste, false despre artă; dezvoltînd ideile învățătorului lor Belinski, Cernîșevski și Dobroliubov au fundamentat sub toate aspectele teoria materialistă a artei. Belinski, Cernîșevschi, Dobroliubov vedeau sarcina principală a artei în redarea artistică a realității. Dar arta trebuie să fie, din punctul lor de vedere, o „oglindă fidelă a realității", „o exprimare vie a realității", nu pentru ca artistul să se desfete cu jocul de imitare a naturii, iar cititorul sau spectatorul să se extazieze în fața zugrăvirii fidele a realității; redarea fidelă a realității este necesară pentru a da o „analiză poetică a vieții sociale", pentru a da societății o orientare justă, pentru a ajuta la cunoașterea realității, a nevoilor dezvoltării societății în scopul transformării ei revoluționare. Un conținut ideologic, iată ce constituia alfa și omega, baza bazelor tuturor noțiunilor despre artă ale esteticii democrat-revoluționare ruse. Dar marii critici ruși nu aveau încă o concepție științifică materialistă despre legile vieții sociale. Această concepție a fost dată pentru prima oară de către marxism. Numai pe baza materialismului istoric putea fi definitiv înfrînt idealismul în estetică, putea fi construită o teorie cu adevărat științifică despre artă.

Estetica marxistă consideră arta ca una dintre formele conștiinței sociale, ca o formă specific artistică de înțelegere, de cunoaștere a realității de către oameni. Arta este determinată de relațiile sociale dominante într-o perioadă istorică sau alta, de baza economică a societății. Acest mod de a privi arta a permis pentru prima oară să se înțeleagă și să se explice legile obiective ale dezvoltării artei, cauzele înlocuirii unor forme ale artei cu altele etc. Teoria marxistă a luptei de clasă a scos la iveală caracterul de clasă al artei, a explicat rădăcinile cele mai adînci ale luptei care s-a desfășurat și continuă să se desfășoare între diferitele orientări și curente în artă. O contribuție dintre cele mai prețioase în domeniul esteticii marxiste a fost adusă de Lenin prin elaborarea problemei partinității artei. Lenin a arătat că, în epoca scindării societății în lagărul burgheziei și lagărul proletariatului, în epoca luptei îndîrjite între aceste lagăre, arta nu poate fi nepartinică. Estetica idealistă neagă partinitatea artei sub motivul păstrării „libertății de creație“. În concepția idealistă „libertatea de creație“ înseamnă însă sau nepăsarea artistului față de mișcările sociale din timpul său, sau slujirea camuflată a claselor exploatatoare. Dar și nepăsarea față de lupta dintre clase este o formă de servire a burgheziei.

Scoțînd la iveală esența reală a artei, legătura ei cu condițiile vieții materiale a societății, cu lupta dintre clase, estetica marxistă stabilește criteriile științifice ale artei, criteriile de apreciere ale operelor de artă. Considerînd arta drept un domeniu care nu se supune nici unor legi obiective, estetica idealistă a introdus confuzie în această problemă și a denaturat-o. Estetica marxistă nu numai că rezolvă în mod pozitiv problema posibilității existenței criteriilor științifice obiective în artă, dar și indică aceste criterii — concordanța dintre artă și adevărul vieții, reflectarea veridică a realității; conținutul ideologic al artei, capacitatea artistului de a sezisa în viață noul, care vine să înlocuiască vechiul care și-a trăit traiul, capacitatea sa de a se situa de partea noului, de a-l sprijini prin arta sa, de a fi luptător, și nu filistin; concordanța dintre forma operei și conținutul ei etc. În arta sovietică, criteriul hotărîtor în aprecierea operelor de artă este măsura în care acestea contribuie la cauza comună a luptei pentru comunism, la cauza educării în spirit comunist a maselor, a cultivării sentimentului patriotismului sovietic, al mîndriei pentru propriul popor, pentru propria patrie. Totodată, aprecierea laturii artistice a operelor are o însemnătate foarte mare, căci conținutul de idei și forma artistică sînt strîns legate între ele, sînt organic contopite într-un singur tot. Lipsa unui conținut de idei duce la subterfugii formaliste, la neconcordanță între formă și conținut, la naturalism. Și, invers, formele artistice slabe fac să scadă valoarea conținutului de idei al operei.

În operele lui Marx, Engels, Lenin și Stalin se dau exemple clasice de abordare marxistă a artei, de apreciere marxistă a creației scriitorilor, pictorilor. Apariția și dezvoltarea artei sovietice și directivele călăuzitoare ale Partidului comunist cu privire la căile de dezvoltare ale artei socialiste au ridicat estetica marxistă la o treaptă nouă, superioară. Definiția dată de I. V. Stalin metodei artei sovietice, ca metodă a realismului socialist, a luminat cu o lumină vie tot ceea ce este nou în arta sovietică, superioritatea ei, deosebirea dintre ea și arta veche, a dat un răspuns la problema importantă a raportului dintre arta nouă și moștenirea trecutului, a scos la iveală intransigența principială a artei sovietice față de arta burgheză decadentă contemporană etc. Aceeași uriașă însemnătate pentru dezvoltarea mai departe a esteticii marxiste o are teza leninist-stalinistă despre caracterul culturii sovietice, ca fiind o cultură socialistă în conținut și națională în formă. Elaborarea acestei probleme a dat o lovitură nihilismului cosmopolit în ceea ce privește tradițiile naționale înaintate ale popoarelor, forma națională a artei, a dat un răspuns cuprinzător la problema corelației dintre elementul național și internațional în arta sovietică. Hotărîrile C. C. al Partidului comunist cu privire la problemele ideologice marchează o nouă etapă istorică în dezvoltarea artei sovietice și a științei marxist-leniniste despre artă. În aceste hotărîri este dată o interpretare fundamentată din punct de vedere științific a celor mai importante probleme ale esteticii marxiste-leniniste, este elaborat un program de dezvoltare mai departe a literaturii, muzicii, cinematografiei, teatrului, dramaturgiei sovietice. (Vezi și *Realism socialist*.)

ETICĂ (din grec. ἦθος —morav, caracter, obicei)—teorie despre morală, despre originea și dezvoltarea ei, despre regulile și normele de comportare a oamenilor, despre obligațiile oamenilor unul față de altul, față de societate, față de patrie, față de stat etc. Cîteodată termenul de „etică" se întrebuințează și în sensul de moralitate, morală etc. (neetic-imoral, amoral). În perioada premarxistă, teoriile etice constituiau o parte a teoriilor religioase sau filozofice și reprezentau încercări idealiste și metafizice de a elabora reguli și norme de comportare veșnice, în afara istoriei, valabile pentru toate epocile și popoarele, pentru toate clasele și grupurile sociale. Nu numai idealiștii, dar și materialiștii premarxiști, fiind idealiști în concepțiile asupra istoriei, nu au fost în stare să creeze o teorie științifică a moralei. Astfel, despre etica lui *Feuerbach* (vezi) F. Engels scria: „Adevăratul idealism al lui Feuerbach iese la iveală îndată ce ajungem la .. etica sa" (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 344). Marxismul, care a produs o revoluție în filozofie, a fost primul care a creat o teorie științifică a moralei, a arătat că morala este una dintre formele conștiinței sociale, a dezvăluit caracterul de clasă al moralei în societatea împărțită în clase.

Istoria teoriilor etice este indisolubil legată de istoria societății, de lupta de clasă, de trecerea de la unele formațiuni sociale la altele. Concepțiile etice ale sclavilor și proprietarilor de sclavi, ale țăranilor și feudalilor, ale muncitorilor și capitaliștilor au un caracter contradictoriu. În societatea sclavagistă problemele eticii au fost dezvoltate de materialiști — *Democrit* (vezi), *Epicur* (vezi), Lucretius *Carus* (vezi) etc. în lupta împotriva idealiştilor — *Socrate* (vezi), *Platon* (vezi) etc. Ridicîndu-se împotriva moralei religioase, Epicur remarca că omul prin natura sa tinde spre desfătare, şi aceasta nu este nici un păcat. Totodată Epicur demonstra că desfătarea spirituală este superioară satisfacţiilor senzuale. O teorie reacţionară, aristocratică a moralei a fost aceea dezvoltată de Platon, care lega morala de admiterea ideilor suprasensibile, transcendentale, în special de ideea de „bine". Platon afirma că aristocraţia posedă din naştere o morală superioară. O mare atenţie a acordat problemelor eticii *Aristotel* (vezi), care proclama importanţa deosebită a virtuţii cetăţeneşti şi care afirma că virtutea „intelectuală" se dobîndeşte prin studiu, iar cea a „voinţei" se dobîndeşte prin deprindere. Atît materialiştii antici, cît şi idealiştii antici justificau deopotrivă în teoriile lor etice sclavia, priveau deopotrivă în mod idealist morala ca o totalitate de adevăruri veşnice, obligatorii pentru toate condiţiile.

În societatea feudală au căpătat o răspîndire deosebit de largă teoriile etice religioase (Toma d' *Aquino* — vezi etc.), care declarau că scopul suprem al existenţei omeneşti este dragostea faţă de dumnezeu, supunerea absolută în faţa autorităţilor bisericeşti, obţinerea fericirii „pe lumea cealaltă" cu ajutorul renunţării ascetice la bucuriile vieţii. Teoriile etice ale epocii feudale justificau orînduirea feudală, erau ostile maselor de oameni ai muncii — ţăranilor, sărăcimii oraşelor etc., care prin gura fruntaşilor lor (Thomas Münzer etc.) cereau crearea unei vieţi fericite nu „pe lumea cealaltă", ci pe pămînt. O dată cu naşterea societăţii burgheze sînt create o serie de teorii etice progresiste, antifeudale ale tinerei burghezii, care critică morala medievală, ascetică şi propagă morala „egoismului raţional" (*Helvetius*—vezi, *Diderot* — vezi etc.), potrivit căreia, în acţiunile lor, oamenii nu trebuie să se conducă după cerinţele religiei, ci după interesele personale înţelese în mod just. Teoria „egoismului raţional" pornea de la premisa că oamenii sînt egali prin naştere, critica relaţiile de castă, proclama principiile „libertăţii, egalităţii şi fraternităţii", sub care se ascundeau în ultimă instanţă cerinţele de a se instaura un regim burghezo-democratic. Materialistul german L. Feuerbach lansa chemări sentimentale de a se instaura „iubirea generală". Materialiştii premarxişti nu ştiau că morala este o formă a conştiinţei sociale, nu dezvăluiau natura de clasă a moralei, porneau de la concepţia că „natura omenească" este eternă şi imuabilă; concepţiile lor nu depăşeau cadrul orînduirii burgheze. Mai profund şi mai just au abordat problemele moralei democraţii revoluţionari ruşi (*Belinski* — vezi, *Herţen*—vezi, *Cernîşevski* — vezi, *Dobroliubov* — vezi), care au înţeles că interesele oamenilor muncii nu sînt compatibile cu interesele claselor exploatatoare şi au criticat de pe poziţiile revoluţiei ţărăneşti morala moşierilor şi capitaliştilor. Materialiştii ruşi din secolul al XIX-lea au dezvoltat o morală care afirmă necesitatea slujirii poporului muncitor. Nici ei însă nu au putut să înţeleagă rolul istoric al proletariatului şi de aceea nu au putut să creeze o etică cu adevărat ştiinţifică. Această etică a fost creată de marxism, care a descoperit pentru prima oară legile obiective care determină dezvoltarea moralei și rolul ei în lupta dintre clase.

Etica marxistă a demascat caracterul antiștiințific al diferitelor teorii idealiste asupra moralei, care, ca de pildă, teoria „*imperativului categoric*" (vezi) al lui Kant, ignorează caracterul istoric și de clasă al moralei sociale. Etica marxistă a fundamentat în mod științific conținutul moralei comuniste, a stabilit importanța și sarcinile ei în lupta pentru construirea comunismului. Etica marxistă pornește de la necesitatea luptei necruțătoare împotriva moralei reacționare burgheze și a purtătorilor ei. Ea a luptat și luptă împotriva teoriilor corupte, cosmopolite și rasiste asupra moralei ale lui *Schopenhauer* (vezi), *Nietzsche* (vezi), precum și împotriva teoriilor etice contemporane ale ideologilor imperialismului. Etica marxistă demască teoriile etice ale filozofilor, sociologilor și moraliștilor reacționari americano-englezi din zilele noastre, care justifică goana capitaliștilor după profituri maxime. În S.U.A. și Anglia sînt răspîndite teoriile etice ale pragmatiștilor (*Dewey* — vezi, *Schiller* — vezi etc), care afirmă că normele și valorile morale sînt create în mod arbitrar de oameni în interesul „business"-ului capitalist. Adepții *existențialismului* (vezi) (Heidegger, Jaspers etc.) proclamă independența voinței omului față de realitatea înconjurătoare și pe această bază afirmă că „omului îi este permis totul". Adepții eticii neotomiste (Harrington, Maritaine și alții) proclamă ca scop al comportării omenești „pregătirea în vederea morții", „slujirea lui dumnezeu și a bisericii". Misticul francez E. Egger declară ca principiu etic fundamental „autoadîncirea mistică a omului". Toți reprezentanții eticii burgheze contemporane luptă pe față împotriva abordării științifice a moralei, declară că normele și principiile morale sînt produsul creației arbitrare a oamenilor sau rezultatul voinței divine. Numai etica marxist-leninistă reprezintă adevărata știință despre morală, știință confirmată de practica istorică. Mărețele principii ale moralei comuniste au triumfat în U.R.S.S. — țara socialismului victorios. (Vezi și *Morală, moralitate*.)

EUGENIE (din v. grec. εὖ — bine și γενος — naștere) — pseudoștiință burgheză care propagă cele mai reacționare idei despre inegalitatea biologică și intelectuală a oamenilor și raselor umane, inegalitate care, chipurile, este determinată de deosebirea care există între ei în ceea ce privește natura lor ereditară invariabilă. Inegalitatea biologică este, după pseudoteoria eugeniștilor, cauza principală și esențială a inegalității social-economice a oamenilor. Eugenia a fost creată pentru a înșela masele de oameni ai muncii și pentru a camufla adevăratele cauze social-economice ale inegalității sociale a oamenilor în condițiile capitalismului. Fiind în slujba intereselor de clasă ale burgheziei, eugeniștii susțin că mizeria și sărăcia maselor de oameni ai muncii nu este determinată de faptul că ele sînt crunt exploatate de capitaliști și că produsele muncii lor sînt însușite de burghezie, ci de faptul că ele ar fi alcătuite din oameni „inferiori din punct de vedere biologic" și „neînzestrați din punct de vedere intelectual". Clasele burgheze reprezintă însă, din punctul de vedere al eugeniștilor, „floarea națiunii, selecționată din punct de vedere biologic". În forma cea mai nerușinată și manifestă, această mîrșavă „teorie" a fost expusă de întemeietorul acestei pseudoștiințe, biologul și obscurantistul englez Halton, care susținea că „mintea națiunii o alcătuiesc clasele ei superioare".

La baza eugeniei a fost pusă teoria idealistă a weismannism-mendelism-morganismului cu privire la ereditatea veșnică și invariabilă, „nepieritoarea plasmă embrionară", care există independent de orice fel de influențe exterioare și interioare ale mediului material și care se transmite din generație în generație. Pornind de la această teză antiștiințifică, eugeniștii susțin că dezvoltarea fizică și intelectuală a oamenilor nu depinde de condițiile sociale ale existenței lor, ci e determinată în întregime de ereditatea lor. Pe aceeași bază, eugeniștii își dezvoltă teoriile lor fasciste delirante despre rase „superioare" și „inferioare", despre rasa „stăpînilor" și rasa „sclavilor", despre superioritatea albilor asupra popoarelor de culoare, superioritatea raselor ariană și anglo-saxonă asupra tuturor celorlalte rase și alte absurdități reacționare de felul acesta. Din cauza aceasta eugenia a servit din primele zile ca armă ideologică pentru justificarea politicii imperialiste de cotropire și înrobire a coloniilor, pentru justificarea sîngeroaselor războaie imperialiste. Eugenia a căpătat o largă răspîndire în Germania în perioada fascismului hitlerist, iar acum este deosebit de activ propagată de către ideologii imperialismului americano-englez. Eugeniștii recomandă metode zootehnice de „îmbunătățire" a rasei umane. În arsenalul acestor mijloace intră sterilizarea forțată a elementelor „inferioare", fecundarea artificială a femeilor etc. La Congresul al VIII-lea internațional al geneticienilor, care a avut loc în 1948 la Stokholm, Seymour a prezentat un raport avînd ca temă necesitatea aplicării fecundării artificiale ca „mijloc de îmbunătățire" a rasei umane. Toate aceste sălbăticii nu sînt propagate numai în teorie, ci își găsesc aplicarea și în practică. Într-o serie de state ale Americii sînt în prezent în vigoare legi cu privire la sterilizarea forțată a elementelor „inferioare din punct de vedere social". Ideologii imperialismului american propagă intens „ideile" despre superioritatea rasei americane, care trebuie chipurile să domine întreaga lume. Rasistul american Huntinington propagă „teoria" necesității înmulțirii numai a „supraomului" american; în legătură cu aceasta, eugenistul Leon Witney propune ca, prin sterilizare, 10 milioane de americani, care nu sînt, chipurile, reprezentanți „pur sînge" ai rasei americane, să fie lipsiți de posibilitatea de a procrea. În deceniul al treilea, unii savanți care se ploconeau în fața Occidentului au încercat să introducă eugenia și în U.R.S.S., dar au primit o ripostă hotărîtă.

Marxismul a demascat de mult, ca fiind neștiințifice și reacționare, toate încercările de a biologiza fenomenele sociale, care au legile lor specifice de dezvoltare. Omul, dezvoltarea lui fizică și spirituală, depinde în întregime de condițiile sociale în care trăiește. Lichidarea capitalismului înseamnă și lichidarea inegalității sociale a oamenilor. Socialismul creează toate premisele pentru dezvoltarea sub toate aspectele a omului. Biologia miciurinistă înaintată a demascat complet caracterul neștiințific al teoriei weismannist-morganiste despre natura eredității și prin aceasta a subminat baza teoretică a eugeniei.

EVOLUȚIE EMERGENTA (din engl. EMERGENCE — apariție, ivire) — teorie idealistă reacţionară, antiştiinţifică, îndreptată împotriva dialecticii materialiste. A căpătat o mare răspîndire în filozofia burgheză anglo-americană contemporană, în special în rîndurile „neorealiştilor" (vezi *Neorealism*). Reprezentanţii principali ai acestei teorii sînt S. Alexander, C. Lloyd-Morgan, Ch. Browd. Teoria evoluţiei emergente a apărut în deceniul al 3-lea al secolului al XX-lea în Anglia. Recentele descoperiri în domeniul ştiinţelor naturii şi experienţa istorică a dezvoltării societăţii au discreditat definitiv concepţia burgheză tradiţională a evoluţiei vulgare, confirmînd din plin şi în întregime învăţătura marxist-leninistă despre caracterul dialectic al dezvoltării în natură şi societate. Considerînd deja insuficientă obişnuita teorie burgheză a evoluţiei, actualii filozofi burghezi, în căutarea unei arme ideologice împotriva dialecticii materialiste revoluţionare, au inventat teoria evoluţiei emergente. Scopul ei este să denatureze şi să falsifice concluziile ştiinţifice ale materialismului dialectic dezvoltarea în salturi, trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative, lupta contrariilor — şi să îndrepte gîndirea filozofică pe făgaşul misticismului. Adepţii evoluţiei emergente sînt nevoiţi să admită discontinuitatea în dezvoltare, diversitatea calitativă a fenomenelor, apariţia noului, dar ei interpretează toate aceste procese în spiritul idealismului şi iraţionalismului, adică ca acte mistice ale unui principiu primar creator imaterial, acte inaccesibile raţiunii omeneşti. Însăşi materia ei o consideră nu ca bază primordială a tot ce există, ci ca un produs secundar al evoluţiei emergente a unui „spaţiu-timp" imaterial. Caracterul idealist şi metafizic al acestei filozofii iese aici complet la iveală. Considerînd „emergenţa" ca ceva inexplicabil, ca o „minune", evoluţioniştii emergenţi ajung în cele din urmă la recunoaşterea divinităţii ca forţă motrice a dezvoltării. Teoria evoluţiei emergente este una din formele degradării filozofiei burgheze din epoca imperialismului, una din varietăţile *agnosticismului* (vezi) şi iraţionalismului.

EVOLUŢIE ŞI REVOLUŢIE. — Evoluţia este creşterea lentă, treptată a schimbărilor cantitative; revoluţia este o schimbare calitativă, radicală rapidă. Ideea metafizică despre dezvoltare se reduce la admiterea numai a schimbărilor cantitative a creşterii treptate, evolutive. Această concepţie a dezvoltării neagă salturile, revoluţiile, şi nu este în stare să explice apariţia a ceea ce este calitativ nou. Materialismul dialectic combate această concepţie a dezvoltării şi ne învaţă că mişcarea are o dublă formă: evolutivă şi revoluţionară Schimbările cantitative neînsemnate imperceptibile, necontenite, care pregătesc schimbări radicale, calitative, revoluţionare au loc în mod evolutiv. Schimbările calitative se produc însă prin salturi. De aceea, dezvoltarea trebuie înţeleasă nu numai ca o schimbare cantitativă, ci ca o dezvoltare prin salturi, revoluţionară, ca o întrerupere a continuităţii, ca o transformare a cantităţii în calitate. Aşadar, evoluţia şi revoluţia nu pot fi rupte una de cealaltă; ele sînt legate între ele în mod indisolubil, dezvoltarea reală reprezentînd unitatea evoluţiei şi revoluţiei

„Mişcarea este evolutivă atunci cînd elementele progresiste îşi duc în mod spontan activitatea zilnică, făcînd schimbări neînsemnate, *cantitative*, în vechile rînduieli.

Mişcarea este revoluţionară atunci cînd aceleaşi elemente se unesc, se pătrund de o idee unică şi se avîntă împotriva lagărului vrăjmaş, cu scopul de a distruge din rădăcini vechile rînduieli şi de a introduce în viaţă schimbări *calitative*, de a stabili rînduieli noi. Evoluţia pregăteşte revoluţia, creîndu-i terenul, iar revoluţia desăvîrşeşte evoluţia, contribuind la activitatea ei mai departe" (*Stalin*, vol 1, ed. rom., pag. 312).

Marxism-leninismul luptă împotriva oportunismului, care neagă revoluţia ca instrument de schimbare radicală a rînduielilor sociale şi substituie luptei revoluţionare lupta pentru reforme. Pentru un revoluţionar reforma nu este decît un produs accesoriu al revoluţiei. Principalul pentru el este lupta revoluţionară. Marxism-leninismul luptă şi împotriva teoriei care rupe revoluţia de evoluţie, care recunoaşte numai forma revoluţionară a mişcării şi care neagă necesitatea evoluţiei, a pregătirii şi organizării treptate a maselor în vederea activităţii revoluţionare. Căutînd să abată masele de la sarcinile pregătirii saltului revoluţionar, această teorie mic-burgheză cauzează mult rău mişcării muncitoreşti; ea este tot atît de reacţionară ca şi teoria evoluţionismului. Negarea necesităţii dezvoltării evolutive este caracteristică anarho-sindicaliştilor. „Anarho-sindicalistul respinge «activitatea măruntă», mai ales utilizarea tribunei parlamentare. Această ultimă tactică se reduce în realitate la aşteptarea «zilelor mari», paralel cu incapacitatea de a mobiliza forţele care creează evenimentele măreţe" (*Lenin*, Marx-Engels-marxism, ed. a II-a rom., pag. 261). Căpeteniile socialiştilor de dreapta din zilele noastre folosesc teoriile evoluţioniste burgheze pentru a justifica din punct de vedere teoretic trădarea intereselor clasei muncitoare şi ale tuturor oamenilor muncii. Astfel, reformistul austriac Renner, în cartea sa intitulată „Lumea nouă şi socialismul", propovăduia ideea că mişcarea de la capitalism la socialism trebuie să se realizeze în cadrul înaintării treptate „din succes în succes", pe calea reînnoirii prin reforme a orînduirii burgheze, iar nu prin revoluţia socialistă. Marxism-leninismul demască pe aceşti lachei ai capitalului şi ne învaţă că numai pe calea revoluţiei, a saltului revoluţionar poate fi zdrobit capitalismul şi se poate construi socialismul.

Dialectica cere însă să se abordeze din punct de vedere istoric noţiunea de revoluţie, care desăvîrşeşte orice dezvoltare evolutivă. Numai atunci cînd societatea este împărţită în clase duşmane saltul capătă caracterul unei revoluţii politice, al unei explozii, adică are loc răsturnarea puterii existente şi instituirea noii puteri. În cazul cînd în societate nu există clase duşmane, trecerea de la vechea calitate la cea nouă pierde forma revoluţiei politice, a exploziilor. (Vezi şi *Trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative; Salt.*)

EXISTENŢĂ — noţiune filozofică care desemnează natura, materia, lumea exterioară, realitatea obiectivă, spre deosebire de conştiinţă, gîndire, senzaţii. Problema fundamentală a filozofiei este problema raportului dintre gîndire şi existenţă. „După felul cum răspundeau la această întrebare — a arătat Engels —, filozofii se împărţeau în două mari tabere. Cei care susţineau că spiritul a existat înaintea naturii... alcătuiau tabăra idealismului. Ceilalţi, care considerau natura ca element inițial, aparțineau diferitelor școli ale materialismului“ (*Marx* și *Engels.* Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 337). Bogăția și diversitatea existenței este manifestarea diversității formelor de mișcare a materiei. Unitatea lumii constă în materialitatea ei.

EXISTENȚĂ SOCIALĂ — totalitatea *condițiilor vieții materiale a societății* (vezi), în primul rînd *modul de producție a bunurilor materiale* (vezi), ca principala forță în dezvoltarea societății Existența socială determină conștiința socială a oamenilor (vezi *Existență socială și conștiință socială*).

EXISTENȚĂ SOCIALĂ ȘI CONȘTIINȚĂ SOCIALĂ. — Prin existență socială marxismul înțelege *condițiile vieții materiale a societății* (vezi), în primul rînd — modul de producție. Prin conștiință socială — concepțiile filozofice, politice, religioase etc. Problema corelației dintre existența socială și conștiința socială este problema fundamentală a filozofiei în ceea ce privește fenomenele sociale. Materialismul dialectic consideră existența drept factor prim, iar conștiința drept factor secund; conștiința este reflectarea materiei a naturii în creierul omului, care este produsul superior al dezvoltării naturii. Materialismul istoric dă aceeași rezolvare și problemei raportului dintre existența socială și conștiința socială, idei, teorii, concepții etc. Existența socială este factorul prim, care determină conștiința socială, viața spirituală a societății. Așa cum este existența societății, așa cum sînt condițiile de viață materială a societății, tot așa sînt și ideile, teoriile, concepțiile politice, instituțiile politice ale societății. Pînă la Marx era dominantă concepția idealistă a istoriei. Idealiștii vedeau baza, forța motrice a dezvoltării sociale în conștiința socială (idei, teorii, convingerile oamenilor) sau în „ideea absolută“, în dumnezeu etc. Extinzînd materialismul dialectic asupra domeniului fenomenelor sociale, Marx a stabilit că existența socială determină conștiința socială. Aceasta a fost o mare descoperire, care a transformat știința despre societate într-o știință adevărată. Totodată marxismul a arătat uriașul rol mobilizator, transformator și organizator al ideilor sociale înaintate în dezvoltarea vieții materiale a societății. Ideile înaintate, o dată apărute, devin o puternică forță activă, ajută noii orînduiri să lichideze vechea bază economică și vechile clase. (Vezi și *Bază și suprastructură*.)

EXISTENȚIALISM (din lat. EXISTENTIA — existență) — curent filozofic idealist-subiectivist decadent din epoca imperialismului, al cărui scop principal este demoralizarea conștiinței sociale, lupta împotriva organizațiilor revoluționare ale proletariatului. Existențialismul este deosebit de răspîndit în prezent în Franța. Această filozofie reacționară a fost creată de obscurantistul danez Kierkegaard, dușman al socialismului și democrației, care considera insuficient de reacționară pînă și filozofia revelației a lui *Schelling* (vezi). Prin „existență“ el înțelege „viața spirituală individuală“ pe care o opune lumii materiale, vieții fizice și sociale reale. Dezgustul de viață, frica de moarte, desperarea constituie principalele teme ale operelor sale, care pot fi mai degrabă considerate opere de psihopatologie, decît de filozofie. Această „filozofie“ pătrunsă de ură față de om a fost adoptată ca o armă de către ideologii imperialismului german (Heidegger, Jaspers). În noile condiții istorice, în condiții sociale schimbate, această filozofie putredă apare sub masca falsă a „filozofiei libertății". Esența ei reacționară a rămas neschimbată — s-au schimbat numai metodele de luptă împotriva teoriei și practicii revoluționare și metodele de mascare. Existențialiștii contemporani încearcă să ponegrească lupta revoluționară a oamenilor muncii pentru socialism, propagă nihilismul moral și intelectual, disprețul pentru știință și morală. Pornind de la premise idealiste subiectiviste, luînd ca punct de plecare al filozofiei lor „conștiința de sine pură", existențialiștii luptă cu înverșunare împotriva materialismului dialectic și materialismului istoric, împotriva concepției marxiste, științifice, despre lume. Rupînd în mod metafizic „existența" de „esență", existențialiștii le opun una celeilalte, încercînd să dovedească că „existența" este factorul prim; această teorie este îndreptată împotriva învățăturii materialiste, după care materia este factorul prim, iar în ceea ce privește viața socială — împotriva noțiunii științifice a legilor istoriei. Existențialiștii înțeleg libertatea nu ca o relație socială reală, care se cucerește în lupta împotriva asupririi de clasă și a asupririi naționale și care se obține în societatea socialistă, ci ca o „libertate" idealistă înnăscută a „voinței", care dă individului burghez dreptul să acționeze după bunul său plac.

EXPERIENȚĂ. — Prin experiență în sens limitat se înțelege de obicei verificarea experimentală a cunoștințelor noastre pe cale de laborator sau prin cercetarea fenomenelor din realitatea înconjurătoare. În concepția marxistă experiența cuprinde ansamblul practicii sociale a oamenilor. Experiența se creează în procesul interacțiunii dintre om și lumea exterioară, în procesul activității practice, în primul rînd în procesul producției materiale, în cursul căreia omul schimbă natura și se schimbă el însuși. În acest sens experiența e baza cunoașterii și criteriul adevărului. După teoriile idealiștilor (de pildă, a machiștilor), în cadrul experienței noi avem de-a face nu cu obiecte și fenomene materiale, ci numai cu senzațiile noastre, cu propriile noastre trăiri. Filozofii burghezi contemporani (pragmatiștii, pozitiviștii și alții) exploatează în fel și chip noțiunea de experiență și, denaturînd-o, încearcă cu ajutorul ei să întărească idealismul. Ca și machiștii, ei înțeleg prin experiență totalitatea senzațiilor, acțiunea, starea senzațiilor. În „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi), Lenin a demascat mașinațiile șarlatanești pe care idealiștii subiectiviști le fac cu noțiunea de „experiență". El a arătat că folosirea acestei noțiuni de către empiriocritici, empiriomoniști și alții se explică prin dorința acestora de a se prezenta drept „realiști", prin încercarea lor de a camufla idealismul subiectivist manifest. Lenin arată că noțiunea de „experiență" poate fi interpretată și din punct de vedere materialist, și din punct de vedere idealist; din cauza aceasta un filozof nu poate fi considerat materialist numai pentru faptul că el se referă la experiență. Lenin l-a criticat cu asprime pe Plehanov cînd acesta a declarat drept materialistă teza machistului Carstanjen, după care experiența constituie un „*obiect* de cercetare". Lenin a arătat că esențialul este cum e concepută experiența: „... Îndărătul cuvîntului «experiență» se poate ascunde, fără îndoială, atît linia materialistă în filozofie, cît și cea idealistă, precum de altfel și cea humeistă și kantiană, dar nici definirea experienţei ca obiect de cercetare şi nici definirea ei ca mijloc al cunoaşterii nu e încă întru nimic hotărîtoare în această privinţă“ (vol. 14, ed. rom., pag. 144).

Numai materialismul dă o definiţie ştiinţifică experienţei, ca fiind practica omenească care are de-a face cu natura obiectivă, independentă de conştiinţa omului, şi care transformă natura cu ajutorul uneltelor de producţie create de oameni. În această accepţie materialistă, experienţa are o imensă importanţă pentru teoria cunoaşterii, pentru ştiinţă, pentru activitatea revoluţionară a clasei muncitoare. O teorie cu adevărat ştiinţifică se bazează pe experienţă, ea constituie generalizarea teoretică a experienţei, concluzia trasă din ea.

F

FAMILIE — formă de organizare a vieții în comun a oamenilor de ambele sexe, formă care a variat de-a lungul istoriei. Toate schimbările survenite de-a lungul istoriei omenirii în ceea ce privește caracterul raporturilor dintre sexe, căsătoria și forma familiei, au fost determinate de schimbările în formațiunile social-economice și de caracterul relațiilor sociale în ansamblu. În timpurile străvechi, chiar la începutul istoriei omenirii, raporturile sexuale între oameni aveau un caracter anarhic. Fiecare femeie aparținea oricărui bărbat și fiecare bărbat — oricărei femei. Din această stare primitivă s-au dezvoltat diferite forme de căsătorie și familie. În cartea sa *„Originea familiei, a proprietății private și a statului“* (vezi), Engels arată că în decursul istoriei omenirii au existat trei forme principale de căsătorie. În perioada orînduirii gentilice domina căsătoria pe grupe sub forma familiei înrudite prin sînge și a familiei „punalua“ („punalua“ înseamnă „tovarăș apropiat“). În familia înrudită prin sînge frații și surorile se căsătoreau între ei. Era exclusă numai căsătoria dintre părinți și copii. În familia „punalua“ frații și surorile nu puteau să aibă raporturi sexuale. În această perioadă înrudirea se stabilea numai pe linie maternă. Domina matriarhatul. Baza economică a acestor forme de familie este gospodăria primitivă, în care rolul hotărîtor îl are femeia (vezi *Matriarhat*). Mai tîrziu, cercul de rude care au dreptul să aibă între ele raporturi conjugale se îngustează. Treptat formele vechi de căsătorie pe grupe cedează locul „familiei pereche“. În „familia pereche“ bărbatul conviețuiește cu o singură femeie, însă poligamia rămîne dreptul bărbatului, iar legăturile conjugale pot fi rupte cu ușurință. Ca și în trecut, copiii aparțin mamei. Trecerea la păstorit, și creșterea bogăției, diviziunea crescîndă a muncii au dat naștere proprietății private. Această schimbare radicală în relațiile sociale a însemnat înfrîngerea matriarhatului și trecerea puterii în familie tatălui, bărbatului, care a început să joace rolul principal în gospodărie (vezi *Patriarhat*). Ia naștere familia patriarhală. Descendența se determină pe linie paternă. Mai tîrziu, o dată cu descompunerea comunei primitive ia naștere monogamia. Familia monogamă bazată pe proprietate privată, cu toate că constituia un progres, totuși, după cum arată Engels, nu constituia o formă superioară de căsătorie. Femeia s-a transformat într-o sclavă a bărbatului; „cea dintîi asuprire de clasă coincide cu asuprirea sexului feminin de către cel masculin“ (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 205). În familie se oglindeau ca într-o miniatură toate contradicțiile dezvoltării sociale. În societatea burgheză proprietatea privată a fost aceea care și-a imprimat pecetea asupra formei de organizare a familiei. În capitalism, în raporturile sexuale dintre oameni rolul principal nu-l joacă atracția firească a unuia către celălalt, ci calculul material grosolan, avantajul comercial al căsătoriei. Prostituția legiferată constituie o completare a căsătoriei. Familia burgheză se transformă într-o pepinieră de desfrîu și imoralitate.

Numai în rîndurile poporului muncitor, numai în rîndurile claselor asuprite, în special în rîndurile proletariatului, a putut să ia naștere și să se dezvolte, pe baza unor relații deosebite, ajutorul reciproc tovărășesc și respectul reciproc al demnității omenești, adevărata dragoste omenească, care a devenit baza unei forme de familie nouă, superioară. Eliberarea completă a femeii, egalizarea ei cu bărbatul în toate drepturile a fost adusă în U.R.S.S. de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Femeia a pășit pe calea unei activități energice în cadrul producției și culturii. Situația ei în societate s-a schimbat simțitor, greutatea ei specifică în producție și în viața socială a crescut foarte mult. Femeia a devenit o mare forță a societății sovietice. Acest fapt n-a putut să nu se oglindească în modul cel mai favorabil în caracterul relațiilor dintre bărbat și femeie. Adevărata dragoste omenească dintre bărbat și femeie devine motivul principal al căsătoriei în societatea socialistă. Pe această bază, întărită prin comunitatea de interese dintre bărbat și femeie pe tărîmul producției, pe tărîm social și cultural, întărită prin afinitatea lor ideologică, a luat naștere și se întărește pe an ce trece familia sovietică, familia de tip nou, fără precedent în istorie. Familia sovietică reprezintă colectivul de bază al societății sovietice, o celulă organică a acesteia, care are o viață comună și interese comune cu întreaga societate sovietică. Soții au în familie o situație egală, contribuind prin munca lor personală la organizarea vieții de familie. Creșterea generală a bunăstării întregii țări contribuie la creșterea populației, fapt care se manifestă, printre altele, în creșterea necontenită a numărului de familii cu mulți copii. Diferite instituții de protecție a mamei și copilului, casele de naștere, consultațiile, creșele, grădinițele de copii și școala sînt chemate să ajute pe părinți în educarea fizică și morală a copiilor. Comunitatea de interese ideologice ale ambilor soți, principiile și metodele sovietice de educare a copiilor întăresc familia și fac ca ea să constituie unul dintre pilonii societății sovietice. Pentru întărirea și dezvoltarea continuă a familiei sovietice este necesară lupta împotriva rămășițelor capitalismului, care mai există în viața de fiecare zi a oamenilor, precum și în conștiința lor, în atitudinea față de femeie. Opinia publică sovietică și legile sovietice condamnă moravurile burgheze în familie, se îngrijesc de întărirea familiei, de dezvoltarea și educarea tinerei generații.

FANTEZIE (din grec. φαντασία — imaginație) — reflectare sui-generis a realității obiective în conștiința oamenilor, reprezentare bazată pe imaginație a unor fenomene reale sau ireale. Nici o reprezentare fantezistă, fie ea cît de confuză, nu este o creație pur subiectivă a intelectului omenesc — la baza ei stă în ultimă analiză reflectarea realității obiective. Trebuie să facem deosebire între fantezia sterilă, bazată pe înțelegerea denaturată a realității, și fantezia folositoare, care se bazează pe cunoașterea realității. Aceasta din urmă are un rol uriaș în toate domeniile activității intelectuale a omului, constituie o condiție necesară a creației. „În generalizarea cea mai simplă — spune Lenin —, în cea mai elementară idee generală («masă» în general) *există* o anumită parte de *fantezie*“ („Caiete filozofice“, ed. rusă, pag. 308). Fantezia nu este numai una din bazele creației artistice; ea este necesară și în activitatea științifică. „...Este o prostie — scria Lenin — să negi rolul fanteziei chiar și în cea mai riguroasă știință...“ (ed. rusă, pag. 308). Lenin a arătat că chiar în matematică e nevoie de fantezie, că fără ea ar fi fost imposibilă descoperirea calculului diferențial și integral. Lenin prețuia foarte mult ideile lui Pisarev despre însemnătatea pozitivă a fanteziei—„despre visul folositor ca stimulent *în* muncă“ în opoziție cu „visarea deșartă“. Este cunoscut de toată lumea rolul pe care îl au în știință ipotezele. Or, orice ipoteză conține un element însemnat de imaginație, de fantezie științifică. În domeniul tehnicii însemnătatea creatoare a fanteziei este de asemenea mare. Multe dintre minunatele invenții tehnice au fost prezise și în linii generale descrise de autorii romanelor fanteziste cu mult înainte ca aceste invenții să fie făcute.

Fantezia legată de realitate este viabilă, rodnică. Fantezia ruptă de realitate dă omului o reprezentare denaturată despre lume. O asemenea reprezentare fantezistă denaturată despre lume stă, de pildă, la baza reprezentărilor religioase. Posibilitatea îndepărtării fanteziei de viață constituie una dintre rădăcinile gnoseologice ale idealismului filozofic și ale religiei.

FASCISM — forma cea mai reacționară, fățiș teroristă a dictaturii capitalului financiar, instaurată de burghezia imperialistă în scopul reprimării clasei muncitoare și a tuturor elementelor progresiste ale societății, ca mijloc de menținere a capitalismului. Fascismul este o manifestare a reacțiunii politice pe toată linia, reacțiune proprie capitalismului în ultimul său stadiu, stadiul imperialist de dezvoltare. Fascismul este expresia faptului că clasele burgheze dominante nu mai sînt în stare să conducă, nu mai sînt în stare să-și mențină puterea prin mijloacele „democratice“ obișnuite, că tendințele crescînde ale maselor populare spre libertate nu pot fi curmate decît prin teroare și represiune sîngeroasă. De aceea caracteristică pentru fascism este desființarea tuturor libertăților democratice, chiar a celor mai elementare, înăuntrul țării, zdrobirea organizațiilor muncitorești și a celorlalte organizații progresiste, instaurarea unui regim de teroare fățișă, cu ajutorul căruia este menținută puterea burgheziei și politica de pregătire și de dezlănțuire a războaielor de cotropire în scopul înrobirii popoarelor independente și al cuceririi dominației mondiale de către burghezia imperialistă dintr-o țară sau alta.

Regimul fascist a fost instaurat mai întîi în Italia (1922), apoi în Germania (1933) și într-o serie de alte țări — Japonia, Polonia, Bulgaria etc. Politica de trădare a social-democraților a contribuit la venirea la putere a fasciștilor. În Germania fascismul a îmbrăcat masca mincinoasă a „național-socialismului".

În domeniul ideologiei fascismul înseamnă obscurantismul cel mai sălbatic, propagarea „filozofiei" și „moralei" canibalice a urii față de om. Fascismul se sprijină pe teoria rasistă după care burghezia cutărei sau cutărei națiuni are „dreptul" la dominația mondială, fiind singura rasă „superioară", spre deosebire de celelalte națiuni și rase „inferioare". Hitleriștii propovăduiau o „știință" specială — *geopolitica* (vezi), care justifică pretențiile imperialiștilor la „spațiul vital", adică la cucerirea de teritorii străine. „Filozofii" fasciști au negat și au căutat să distrugă cuceririle culturii, au proclamat superioritatea instinctelor bestiale asupra rațiunii omenești, au instaurat cultul mistic al „sîngelui de rasă", cultul personalității „führerului" etc.

Meritul istoric de însemnătate mondială al poporului sovietic în fața întregii omeniri progresiste constă în faptul că el s-a situat în fruntea luptei împotiva fascismului în timpul celui de-al doilea război mondial și a avut un rol hotărîtor în zdrobirea imperialismului german și japonez. Astăzi monopoliștii din S.U.A. și din alte țări, care visează la instaurarea dominației lor mondiale, duc o politică de pregătire și dezlănțuire a unui nou război. Căutînd să înăbușe mișcarea mereu crescîndă a popoarelor pentru pace, democrație și socialism, imperialiștii americani și aliații lor recurg la metode fasciste de luptă împotriva forțelor progresiste și la metode fasciste de narcotizare ideologică a maselor. Procesul conducătorilor Partidului comunist din S.U.A. și procesele comuniștilor francezi, înființarea în America a comisiei pentru cercetarea activității „antiamericane", discriminarea rasială, „marshallizarea" unei serii de țări din Europa, refacerea organizațiilor fasciste în Germania occidentală și în Japonia, propagarea într-o ediție nouă, anglo-saxonă, a teoriei rasiste, împușcarea muncitorilor greviști și a țăranilor, — acestea sînt metodele fasciste ale noilor pretendenți la dominația mondială. În rezoluția Consfătuirii Biroului Informativ al partidelor comuniste care a avut loc în noiembrie 1949 se spune că „politica de pregătire a războiului este însoțită de încălcarea continuă de către cercurile imperialiste conducătoare a drepturilor vitale elementare și a libertăților democratice ale maselor populare, de întărirea reacțiunii în toate domeniile vieții sociale, politice și ideologice, de folosirea metodelor fasciste de înăbușire a forțelor progresiste și democratice ale popoarelor. Cu aceste măsuri burghezia imperialistă încearcă să-și pregătească spatele frontului în vederea unui război tîlhăresc".

În timpul celui de-al doilea război mondial fascismul s-a demascat în fața popoarelor lumii, care au îndurat suferințe grele de pe urma politicii de jaf a vechilor state fasciste. Fasciștii germani și japonezi și aliații lor au fost zdrobiți. Aceeași soartă îi așteaptă pe toți cei care vor păși pe calea dezlănțuirii unui nou război mondial.

FATALISM (din lat. FATALIS — fatal) — teorie idealistă, după care dezvoltarea istorică este determinată de o forță necunoscută — soartă, destin. Fatalismul neagă rolul activ al partidelor, al claselor în istorie, considerînd că intervenția omului în dezvoltarea societății, în evenimentele istorice este inutilă, că omul este doar o jucărie oarbă în mîinile legilor implacabile ale istoriei. Fatalismul este o teorie reacționară pentru că propovăduiește pasivitatea, inacțiunea, mersul de la sine și neagă lupta revoluționară.

Învățătura marxist-leninistă despre legile dezvoltării sociale, despre rolul personalității, claselor și partidelor în dezvoltarea societății este opusă atît fatalismului, cît și subiectivismului, care reduce întreaga dezvoltare a societății la acțiunea „eroilor", a marilor personalități. Învățătura marxist-leninistă despre necesitatea istorică, despre legile obiective ale dezvoltării sociale nu diminuează cîtuși de puțin *rolul personalității în istorie* (vezi). Marxism-leninismul pornește de la ideea că oamenii înșiși fac istoria, dar că activitatea lor este condiționată și determinată de nevoile dezvoltării vieții materiale a societății. (Vezi și *Libertate și necesitate.*)

FENOMEN — (vezi) *Noumen, fenomen.*

FENOMENALISM (din grec. φαινόμενον — fenomen) — curent idealist-subiectivist în filozofie; fenomenalismul susține că cunoașterii omenești nu îi sînt accesibile decît manifestările exterioare ale lucrurilor; existența reală, esența obiectelor sînt, din punctul de vedere al fenomenalismului, incognoscibile. Fenomenalismul este identic cu agnosticismul. Filozoful german *Kant* (vezi) considera că numai fenomenele pot fi cunoscute. Esența acestor fenomene însă („lucrul în sine") nu poate fi, chipurile, pătrunsă de rațiunea omenească. Fenomenalismul se caracterizează, deci, prin ruperea fenomenului de esență. Fenomenalismul, ca orice idealism subiectivist, transformă senzația provocată de acțiunea obiectelor exterioare asupra omului și care constituie legătura dintre conștiință și lumea exterioară, într-un zid care desparte conștiința de lumea exterioară. Fenomenalismul este o varietate a idealismului subiectivist, care consideră că fenomenul trebuie înțeles doar ca un complex de senzații ale omului. Machiștii sînt fenomenaliști. Materialismul dialectic respinge în mod hotărît concepția fenomenalistă asupra lumii. Nu există nici o prăpastie de netrecut între fenomen și esență. Fenomenul este manifestarea esenței. Cea mai bună confirmare a inconsistenței fenomenalismului este practica omenească, activitatea materială de producție a oamenilor, care dovedește că esența lucrurilor poate fi cunoscută. (Vezi și *Esență și fenomen.*)

FENOMENOLOGIE — 1) în filozofia lui *Hegel* (vezi) reprezentare idealistă denaturată despre dezvoltarea istorică a conștiinței omenești de la percepere senzorială directă la „cunoașterea absolută", tratată ca autodezvoltare și autocunoaștere a spiritului; 2) teorie reacționară, idealist-subiectivistă, creată de filozoful german E. Husserl (1859—1938) și larg răspîndită în filozofia burgheză din epoca imperialismului. Fenomenologia este un produs tipic al degenerării și descompunerii ideologiei burgheze. Ea rupe complet filozofia de știință și de viață și o transformă într-un domeniu de speculații scolastice abstracte. Husserl definește fenomenologia ca fiind știința filozofică fundamentală. Obiectul ei îl constituie fenomenele conștiinței în raportul lor față de lucruri. Totodată, atunci cînd fenomenologul vorbește de „conștiință", el are în vedere nu conștiința socială reală, și nici măcar conștiința reală a individului viu, care gîndește, ci o conștiință „pură", transcendentală, ruptă de om, de activitatea lui psihică și, cu atît mai mult, de mediul social. Cînd fenomenologul vorbește de „obiecte", el are în vedere nu lucrurile reale, nu obiectele concrete și reflectarea lor în conștiință, ci obiecte „ideale", care nu au nici o legătură cu lumea materială și cu lucrurile concrete care cad sub simțuri. Fenomenologia, după cum susțin adepții ei, este o știință fără premise, independentă de experiența senzorială și care precede noțiunile logice; ea se bazează pe descrierea și analiza „datelor nemijlocite" ale conștiinței pure, pe intuiția intelectuală, cu ajutorul căreia se ajunge, chipurile, la „înțelegerea esenței" obiectelor ideale. Acesta este „obiectul" fenomenologiei și metoda ei antiștiințifică, care oferă posibilități nelimitate pentru o echilibristică scolastică deșartă și pentru un van joc de cuvinte fără sens. Principalul scop al acestei filozofii decadente este de a întuneca rațiunea omenească, de a o abate de la problemele vitale și științifice actuale, de la metodele juste, rodnice ale gîndirii teoretice. Fenomenologia lui Husserl a servit drept bază filozofică uneia dintre cele mai putrede și mai reacționare concepții despre lume ale burgheziei imperialiste — *existențialismul* (vezi). Centrul „Societății internaționale de fenomenologie" se află la New York. El organizează pe „savanții" din țările capitaliste adepți ai fenomenalismului la lupta împotriva influenței crescînde a ideilor înaintate ale materialismului filozofic marxist.

FETIȘISM — zeificarea diferitelor lucruri și obiecte, cărora li se atribuie o forță supranaturală, misterioasă, inaccesibilă înțelegerii omenești. Pe prima treaptă, inferioară de dezvoltare a religiei, fetișul (idolul) este un obiect căruia i se închină credincioșii. Oricărei religii îi este proprie zeificarea grosolană a lucrurilor (închinarea la icoane etc). (Vezi și *Fetișismul mărfii*.)

FETIȘISMUL MĂRFII — ideea denaturată, falsă, iluzorie pe care oamenii o au despre lucruri, despre mărfuri, despre relațiile de producție, idee care ia naștere inevitabil în condițiile producției de mărfuri bazate pe proprietatea privată, și mai ales în condițiile producției capitaliste. Adevăratul caracter al relațiilor sociale, de producție dintre oameni este aici ascuns, voalat, denaturat. Aceasta se explică prin fapul că în societatea bazată pe proprietatea privată relațiile de producție dintre oameni nu se realizează nemijlocit, ci prin schimbul lucrurilor pe piață, prin cumpărarea-vînzarea mărfurilor, prin urmare, capătă un înveliș de marfă, sau, cum spune Marx, se materializează, fapt în urma căruia raporturile dintre lucruri capătă un caracter denaturat, devin parcă proprietăți ale lucrurilor, ale mărfurilor.

În condițiile producției de mărfuri, ale dominației proprietății private, legile economice acționează în mod orbesc și distructiv, se manifestă ca o forță de stihie. Aici oamenii, producătorii de mărfuri, nu au putere asupra propriilor lor relații sociale. Fiecare producător de mărfuri produce mărfuri de capul lui, fără să se conformeze necesităților sociale pe care el nu le cunoaște și nu le poate cunoaște, și se conduce în această privință numai după interesele sale personale. Nimeni nu știe cîte mărfuri ca acelea pe care le-a produs el însuși vor mai apare pe piață, la ce preț se va vinde marfa sa, dacă își va scoate cheltuielile de producție și dacă în genere marfa va fi vîndută. În capitalism soarta producătorilor de mărfuri este legată în modul cel mai strîns de mișcarea stihinică a mărfurilor, de circulația lor. În urma acțiunii legii valorii și a legii concurenței și a anarhiei în producție, un mănunchi restrîns de producători de mărfuri se îmbogățesc, în timp ce majoritatea covîrșitoare a producătorilor de mărfuri se ruinează. De aceea, la prima vedere se pare că soarta oamenilor, a producătorilor de mărfuri depinde de lucruri, de mărfuri și nu de relațiile sociale. Lucrurile, mărfurile, create de oameni, încep parcă ele înseși să domine pe oameni. În realitate însă oamenii sînt dominați nu de lucruri, ci de propriile lor relații sociale, care au luat o formă materială. Această materializare a relațiilor de producție dintre oameni, această dependență a acestora din urmă de mișcarea stihinică a lucrurilor, a mărfurilor constituie baza obiectivă a fetișismului mărfii. Se naște la oameni iluzia că înseși lucrurile, mărfurile ar avea prin natura lor anumite proprietăți misterioase, pe care în realitate ele nu le au. Marx face o analogie între fetișismul mărfii și fetișismul religios. „Pentru a găsi o analogie, trebuie, așadar, să ne refugiem în regiunea nebuloasă a lumii religiei. Aci produsele creierului omenesc par a fi făpturi independente, însuflețite cu viață proprie și aflate în raport atît între ele cît și cu oamenii. Același lucru se întîmplă în lumea mărfurilor cu produsele muncii omenești. Iată ce numesc eu fetișismul care caracterizează produsele muncii din momentul cînd ele sînt produse ca mărfuri și care, din această cauză, este inseparabil de producția de mărfuri" (*Marx*, Capitalul, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 100).

În condițiile producției capitaliste de mărfuri fetișizarea relațiilor de producție atinge treapta cea mai înaltă. Capitalul, salariul, profitul, procentul și celelalte categorii economice ale capitalismului exprimă relațiile de clasă, antagoniste dintre burghezie și proletariat. Dar forma exterioară de manifestare a acestor categorii ascunde adevărata situație — subordonarea muncii față de capital, exploatarea clasei muncitoare. La suprafața fenomenelor relațiile dintre capitaliști și muncitori apar ca relații între posesori de mărfuri egali. Exploatarea clasei muncitoare este ascunsă privirii. Pe această formă denaturată, inevitabilă în societatea capitalistă, de manifestare a categoriilor economice se bazează toate iluziile de egalitate și libertate, pe care le generează capitalismul.

Economia politică burgheză vulgară folosește fetișismul mărfii pentru a camufla adevărata natură a capitalului și pentru a ascunde cauza reală a exploatării clasei muncitoare. Marx a fost primul care a descoperit secretul fetișismului mărfii, rădăcinile lui și baza lui obiectivă. Fetișismul mărfii are un caracter istoric. O dată cu lichidarea modului de producție capitalist dispare și fetișismul mărfii.

În condițiile socialismului, cînd economia este planificată, deși există producție de mărfuri, este desființată baza obiectivă a fetișismului mărfii și, prin urmare, dispare și însuși fetișismul mărfii ca idee denaturată pe care oamenii o au despre propriile lor relații de producție. Acest lucru este determinat și de faptul că în socialism producția de mărfuri nu este o producție de mărfuri obișnuită, ci o producție de mărfuri de un fel deosebit, o producție de mărfuri fără capitaliști, fără proprietate privată asupra mijloacelor de producție, o producție de mărfuri care are de-a face mai ales cu mărfurile producătorilor socialiști uniți (statul, colhozurile, cooperația).

Proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție cere dezvoltarea planică a economiei naționale. Societatea dobîndește posibilitatea obiectivă de a-și controla în mod conștient relațiile sociale, de a folosi în mod sistematic legile economice în interesul întregii societăți. Mișcarea lucrurilor în societate încetează de a mai fi o mișcare stihinică, care ascunde adevăratul conținut al relațiilor de producție. De aceea în societatea socialistă dispare fetișismul mărfii, dispare ideea denaturată a oamenilor despre propriile lor relații de producție.

FEUDALISM — formațiune social-economică care este a doua formă de societate împărțită în clase după orînduirea sclavagistă și care precede din punct de vedere istoric pe cea de a treia și ultima formațiune socială bazată pe exploatarea omului de către om — capitalismul. Ca sinonim al noțiunii „feudalism“ clasicii marxism-leninismului folosesc cîteodată noțiunea de „iobăgie“.

Forțele de producție ale societății feudale, comparate cu forțele de producție ale capitalismului, pot fi considerate inferioare și inerte, dar în comparație cu antichitatea ele reprezentau un pas însemnat înainte (îmbunătățirea topirii și prelucrării fierului și larga folosire a plugului de fier și a altor unelte de fier, precum și morile de apă). Pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății feudale devine foarte pronunțată diviziunea muncii agricole și meșteșugărești, crește producția meșteșugărească orășenească cu tehnica ei manuală diferențiată. În sfîrșit, pe treapta superioară a feudalismului apare manufactura. Înainte de apariția manufacturii relațiile de producție feudale corespundeau caracterului forțelor de producție și constituiau motorul dezvoltării lor. Acest rol era asigurat relațiilor de producție feudale în primul rînd de emanciparea parțială a producătorului direct: întrucît iobagul nu mai poate fi omorît, deși poate fi vîndut și cumpărat, întrucît iobagul are gospodărie și familie, el este interesat într-o oarecare măsură în muncă, manifestă o oarecare inițiativă în muncă, inițiativă care cere noi forțe de producție. Baza relațiilor feudale de producție o constituiau proprietatea feudalilor asupra principalului mijloc de producție agricolă, pămîntul, și lipsa de proprietate asupra pămîntului la oamenii muncii. Paralel cu această trăsătură principală, forma feudală de proprietate asupra mijloacelor de producție se mai caracterizează prin proprietatea ne deplină a feudalului asupra celui care muncește (constrîngerea extraeconomică) și prin proprietatea, bazată pe munca personală, a înșiși celor ce muncesc în producție, adică a țăranilor și meșteșugarilor, asupra unei părți oarecare din uneltele și mijloacele de producție. Din forma feudală de proprietate decurgea situația din producție și raporturile dintre clasele fundamentale ale societății feudale: feudalii și țăranii. Feudalii acordau țăranilor sub o formă sau alta pămînt și îi sileau să-l lucreze pentru ei, însușindu-și o parte din munca țăranilor sau produsul muncii lor sub forma rentei feudale (servituți). Țăranii și meseriașii făceau parte, în sensul larg al cuvîntului din aceeași clasă a societății feudale, relațiile dintre ei nu erau antagoniste. În feudalism clasele și grupurile sociale aveau formă de stări, de situația și relațiile reciproce ale grupurilor sociale în producție depinzînd în întregime și forma de repartizare a produselor. Începuturile feudalismului se caracterizează prin dominația deplină a economiei naturale; o dată cu dezvoltarea meșteșugurilor, producția de mărfuri capătă o importanță tot mai mare la orașe și sate. Producția de mărfuri care a existat în feudalism și care l-a deservit, cu toate că a pregătit unele condiții pentru producția capitalistă, nu trebuie confundată cu producția de mărfuri capitalistă.

Forma fundamentală de exploatare în societatea feudală era renta feudală, care s-a dezvoltat pe calea înlocuirii succesive a celor trei forme ale ei: renta în muncă (boierescul), în natură (dijma în natură) și în bani (dijma în bani). Sistemul feudal iobăgist de mai tîrziu bazat pe clacă din țările Europei răsăritene nu este o simplă întoarcere la prima formă, ci conține și trăsături ale celei de a treia forme: producția pentru piață. O dată cu apariția manufacturii (secolul al XVI-lea), în sînul societății feudale începe să se dezvolte contradicția tot mai profundă dintre noul caracter al forțelor de producție și relațiile de producție feudale, care devin o frînă în dezvoltarea lor. Așa-numita acumulare primitivă pregătește apariția clasei muncitorilor salariați și a clasei capitaliștilor.

În concordanță cu caracterul de clasă, antagonist al economiei feudale, întreaga viață feudală era străbătută de lupta de clasă. Baza feudală avea suprastructura ei corespunzătoare — statul feudal, biserica, ideologia feudală —, suprastructură care servea activ clasei dominante, ajutînd la înăbușirea luptei oamenilor muncii împotriva exploatării feudale. Statul feudal trece, de regulă, printr-o serie de stadii — de la fărîmițarea politică („moșie-stat"), prin monarhia feudală la monarhia absolută (absolutismul). Forma dominantă a ideologiei în feudalism a fost religia (vezi *Filozofia medievală*).

Lupta de clasă care se ascuțea a dat posibilitate tinerei burghezii, care conducea răscoala țăranilor și a elementelor plebee de la orașe, să ia puterea și să răstoarne relațiile de producție feudale. Revoluțiile burgheze din Țările de jos în secolul al XVI-lea, din Anglia în secolul al XVII-lea, din Franța în secolul al XVIII-lea au asigurat dominația clasei burgheze, pe atunci progresistă, și au pus relațiile de producție în concordanță cu caracterul forțelor de producție.

În prezent rămășițele feudalismului sînt menținute și consolidate de burghezia imperialistă. Rămășițele feudalismului sînt foarte puternice în multe țări capitaliste. În țările de democrație populară aceste rămășițe au fost lichidate în mod hotărît prin reforme agrare democratice. În țările dependente și coloniale popoarele luptă în același timp împotriva feudalismului și a imperialismului; fiecare lovitură dată feudalismului este totodată o lovitură dată imperialismului.

FEUERBACH Ludwig (1804 — 1872) — unul dintre cei mai de seamă materialiști ai perioadei premarxiste, care a proclamat și a apărat materialismul și ateismul în Germania în deceniile al 4-lea și al 5-lea ale secolului al XIX-lea, ideolog al burgheziei democratice. La început Feuerbach a fost idealist hegelian, dar concepțiile sale filozofice au evoluat de la idealism

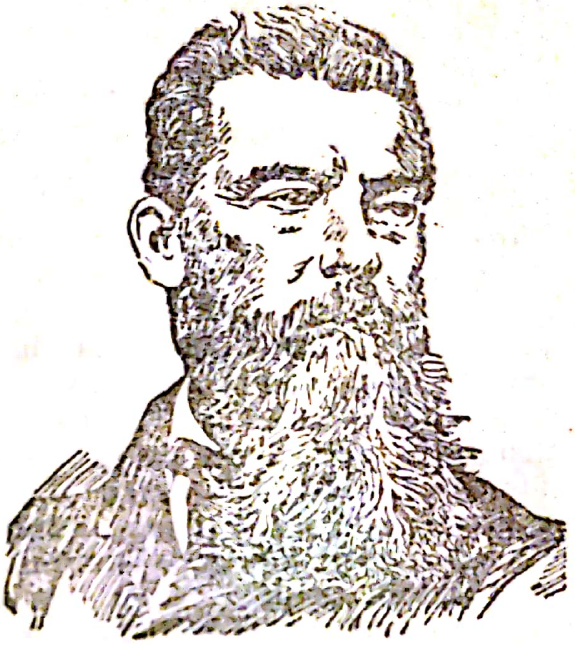

la materialism. Rupînd-o definitiv cu idealismul și trecînd pe pozițiile materialismului, Feuerbach s-a ridicat cu vehemență în cartea sa „Contribuții la critica filozofiei hegeliene“ (1839) împotriva sistemului idealist al lui *Hegel* (vezi). Feuerbach a legat critica idealismului de critica religiei. El a arătat că idealismul în general și cel hegelian în special constituie baza teoretică a religiei, că teoria lui Hegel despre primordialitatea ideii și transformarea ei în procesul dezvoltării în natură nu este altceva decît o formă raționalistă a dogmei creștine despre crearea lumii de către dumnezeu. Însă critica făcută de Feuerbach lui Hegel este o critică unilaterală. Renunțînd la idealismul hegelian, Feuerbach a aruncat peste bord și dialectica hegeliană, n-a reușit să scoată din această dialectică „sîmburele rațional“. El n-a reușit să generalizeze marile descoperiri din domeniul științelor naturii din secolul al XIX-lea și pe baza lor să elaboreze o concepție dialectică asupra naturii.

În 1841 a apărut cartea lui Feuerbach „Esența creștinismului“, care a jucat un rol important în dezvoltarea materialismului. În această lucrare, Feuerbach scoate la iveală cu mare măiestrie rădăcinile gnoseologice ale religiei, îndeosebi ale creștinismului. După părerea lui Feuerbach, dumnezeu este esența omenească înstrăinată de om și transformată în absolut. Toate însușirile atribuite lui dumnezeu sînt însușiri ale omului însuși, însă rupte de el, prezentate ca fiind independente, întruchipate în dumnezeu. „Esența creștinismului“ a fost foarte mult apreciată și totodată criticată în cartea lui F. Engels *„Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane“* (vezi). Engels vedea principala importanță a cărții „Esența creștinismului“ în faptul că în această carte existența naturii era proclamată ca fiind obiectivă, independentă de gîndirea omenească, și deci de orice fel de filozofie. Oamenii înșiși sînt un produs al naturii. Așa-numitele ființe superioare create de fantezia religioasă nu sînt decît oglindiri fanteziste ale propriei esențe a omului. *Problema fundamentală a filozofiei* (vezi), Feuerbach o rezolvă în mod materialist. Feuerbach rezolvă de asemenea în mod materialist și problema posibilității cunoașterii. El critică agnosticismul lui Kant. După părerea lui Feuerbach, senzația nu ne desparte de lumea exterioară, ci ne leagă de ea, ea este o imagine a lumii obiective. Teoria cunoașterii a lui Feuerbach, ca și materialismul lui în ansamblu, are însă un caracter metafizic, contemplativ. Feuerbach n-a înțeles trecerea dialectică de la senzație la gîndire, de la particular la general, n-a înțeles rolul abstracțiilor în cunoaștere.

El n-a înţeles că activitatea practică a oamenilor are o importanţă hotărîtoare în cunoaştere.

Feuerbach a rămas idealist în înţelegerea fenomenelor sociale: el considera că epocile dezvoltării omenirii se deosebesc exclusiv după formele de conştiinţă, după religiile care se succed. Materialismul lui Feuerbach este un materialism antropologic. La baza tuturor raţionamentelor sale se află omul abstract, „omul în general", considerat de el fiinţă biologică. Lui Feuerbach îi este complet străină tratarea omului şi a societăţii omeneşti din punct de vedere istoric. Deşi vorbea despre legătura „gentilică" dintre oameni, el înţelegea însă această legătură ca o legătură pur naturală, mai ales ca o legătură între sexe. El era departe de ideea că o legătură cu adevărat socială între oameni este determinată de relaţiile lor în procesul producţiei sociale, că oamenii pot exista numai acţionînd asupra naturii cu ajutorul uneltelor de producţie create de ei şi că în acest proces oamenii înşişi se transformă, trăiesc adevărata lor istorie. „Motiv pentru care — spune Marx, criticînd pe Feuerbach — esenţa umană nu poate fi înţeleasă la el decît ca «gen», ca o generalitate internă, mută, care uneşte doar prin legături *naturale* pe numeroşii indivizi" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 369). Din caracterul antropologic al materialismului lui decurg şi slăbiciunea, şi caracterul limitat al criticii sale aduse religiei. Neînţelegînd că omul este un ansamblu de relaţii sociale, el n-a putut să înţeleagă că şi religia este un produs al dezvoltării relaţiilor sociale istorice dintre oameni, n-a putut să scoată la iveală rădăcinile de clasă ale religiei. Cu toate că lupta lui împotriva religiei era o luptă progresistă, totuşi era dusă de pe poziţiile luminismului burghez. Aceasta explică şi poziţia lui în lupta dintre clase din Germania de la mijlocul secolului al XIX-lea. Feuerbach nu înţelegea importanţa politicii şi a luptei politice în dezvoltarea socială. El n-a înţeles revoluţia din 1848 şi, deşi la sfîrşitul vieţii sale a intrat în partidul social-democrat, ideile lui despre legile vieţii sociale erau profund străine proletariatului.

Teoria lui Feuerbach despre societate şi-a găsit o expresie vie în morala sa. Aici s-a manifestat cel mai puternic caracterul limitat al filozofiei sale. Principiul fundamental al moralei lui Feuerbach este atracţia sentimentală dintre oameni, năzuinţa către fericire, năzuinţă proprie naturii omului. Pentru ca oamenii să fie fericiţi, spunea Feuerbach, ei trebuie să se iubească unii pe alţii. La el „iubirea" este ca un fel de panaceu împotriva tuturor relelor. Propovăduind iubirea generală în societatea împărţită în clase antagoniste, Feuerbach înlătură din filozofia sa ultimele rămăşiţe ale revoluţionarismului ei. Morala lui Feuerbach este o morală burgheză, care propovăduieşte pacea între clase, care estompează opoziţia dintre interesele de clasă, care neagă lupta dintre clase.

Laturile pozitive şi cele negative ale filozofiei lui Feuerbach au fost profund analizate în tezele lui Marx asupra lui Feuerbach şi în lucrarea lui Engels „Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane". Lipsurile materialismului lui Feuerbach nu diminuează însă importanţa lui istorică. Materialismul lui Feuerbach a exercitat o mare influenţă asupra lui Marx şi Engels în perioada formării concepţiei lor filozofice. Aceasta nu înseamnă că materialismul lui Marx şi Engels este identic cu materialismul lui Feuerbach. Marx şi Engels au luat din materialismul lui Feuerbach doar „sîmburele principal", dezvoltîndu-l în teoria filozofică ştiinţifică a materialismului şi înlăturînd stratificările lui idealiste, religioase şi etice. În opera „*Materialism şi empiriocriticism*" (vezi), Lenin opune tezele materialiste clare şi profunde ale lui Feuerbach ideilor idealiste, antiştiinţifice ale machiştilor. Lucrările principale ale lui Feuerbach sînt: „Contribuţii la critica filozofiei hegeliene", „Esenţa creştinismului", „Teze preliminare cu privire la reforma filozofiei" (1842), „Principiile filozofiei viitorului" (1843).

FICHTE Johann Gotlieb (1762 — 1814) — filozof idealist german de seamă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Fiind un reprezentant al idealismului subiectivist, Fichte, arăta Lenin, îl critică pe *Kant* (vezi) de pe poziţii de dreapta, adică înlătură „lucrul în sine" al lui Kant. Fichte declară ca punct de plecare al filozofiei sale „Eul" absolut, care creează din sine însuşi lumea cu toate legile ei. Dezvoltînd în spiritul voluntarismului principiul activităţii „Eului", Fichte concepe această activitate în mod pur speculativ, ca o activitate a gîndirii, ca un proces de autocunoaştere. Concepţia lui Fichte despre practică este, deci, diametral opusă materialismului dialectic, care consideră practica ca o activitate vie a oamenilor în scopul transformării lumii. Fichte admite libertatea absolută a voinţei, existenţa lui dumnezeu şi nemurirea sufletului. Fichte dezvoltă teorii idealiste deosebit de reacţionare în problemele dreptului şi statului. În drept el vede una dintre manifestările „Eului", punînd mai presus de orice dreptul de proprietate privată asupra mijloacelor de producţie. În cartea „Despre statul comercial închis" (1800), Fichte idealizează relaţiile corporatiste. Emiţînd lozinci progresiste în apărarea suveranităţii naţionale a germanilor împotriva intervenţioniştilor napoleonieni, Fichte lansa în acelaşi timp lozinci şoviniste, împiedicînd astfel opera de eliberare naţională şi de unificare a Germaniei, deşi chema la luptă pentru realizarea ei. El propovăduia ideea că poporul german ar fi superior tuturor celorlalte popoare. În cartea sa „*Materialism şi empiriocriticism*" (vezi), Lenin a criticat sub toate aspectele filozofia lui Fichte, idealismul lui subiectivist. Lenin a arătat că idealismul subiectivist al lui Fichte nu se deosebeşte principial prin nimic de filozofia reacţionară a lui *Berkeley* (vezi) şi duce inevitabil la solipsism. Lenin subliniază cu deosebită tărie faptul că filozofii reacţionari din epoca imperialismului caută să folosească idealismul subiectivist al lui Fichte în scopul propagării obscurantismului agresiv. Concepţiile lui Fichte sînt restaurate şi de filozofii reacţionari din zilele noastre — personaliştii, existenţialiştii etc. Invocîndu-l pe Fichte, sociologii burghezi reacţionari propagă concepţia idealist-subiectivistă asupra istoriei, neagă existenţa legilor obiective în dezvoltarea societăţii.

FIDEISM (din lat. FIDES — credinţă) — teorie reacţionară care dă prioritate credinţei în faţa ştiinţei. V. I. Lenin numeşte idealismul filozofic fideism mai mult sau mai puţin diluat, atenuat, adică clericalism.

FILOZOFIE (din grec. φίλος — prieten şi σοφία — înţelepciune). — Obiectul filozofiei ca ştiinţă s-a schimbat în decursul dezvoltării istorice. Aproape pînă la apariţia marxismului, filozofia era considerată drept ştiinţa ştiinţelor, care cuprinde toate cunoştinţele pozitive despre lume şi înlocuieşte toate ştiinţele. Acest lucru a fost justificat din punct de vedere istoric prin slaba dezvoltare a cunoştinţelor concrete despre natură şi societate, prin nediferenţierea ştiinţei. Dezvoltarea ştiinţelor concrete şi apariţia marxismului au pus capăt acestui gen de filozofie. Diferenţierea ştiinţelor, capacitatea ştiinţelor experimentale de a descoperi legăturile reale dintre fenomenele naturii şi de a înlocui născocirile fanteziste ale filozofiei vechi, îndeosebi ale celei idealiste, prin cunoştinţe pozitive concrete despre lucruri şi fenomene au făcut ca filozofia să fie de prisos ca „ştiinţă a ştiinţelor“ care tindea să clădească un sistem atotcuprinzător, în care diferitele ştiinţe să fie doar verigi şi părţi subordonate filozofiei. Ultima încercare de a crea un astfel de sistem a fost filozofia lui *Hegel* (vezi). Sfîrşitul filozofiei ca „ştiinţă a ştiinţelor“, a arătat A.A. Jdanov la discuţia filozofică din 1947, a fost un fenomen progresist atît pentru ştiinţele sociale şi ştiinţele naturii, cît şi pentru filozofia însăşi. Spre deosebire de sistemele filozofice din trecut, filozofia marxistă nu este o ştiinţă deasupra celorlalte ştiinţe. Obiectul filozofiei marxiste ca ştiinţă este studierea legilor celor mai generale de dezvoltare a naturii, a societăţii şi a gîndirii omeneşti, elaborarea unei concepţii ştiinţifice despre lume, adică a unei concepţii asupra lumii în ansamblul ei, a unei metode ştiinţifice — instrument al cunoaşterii şi activităţii practice.

Problema fundamentală a filozofiei este problema raportului dintre gîndire şi existenţă. După felul cum rezolvă această problemă, toate curentele filozofice se împart în două mari tabere — materialistă şi idealistă. Lupta dintre materialism şi idealism, formarea şi dezvoltarea liniei materialiste progresiste în cursul acestei lupte constituie o lege a întregii dezvoltări multiseculare a filozofiei. În lupta materialismului împotriva idealismului îşi găsea expresia lupta claselor progresiste ale societăţii împotriva claselor reacţionare. În timpurile străvechi filozofia a existat în China şi India. În secolul al VI-lea î.e.n. filozofia a luat naştere în Grecia antică, unde a atins o înaltă dezvoltare. În evul mediu filozofia n-a existat ca ştiinţă de sine stătătoare, ea constituia o parte a teologiei. Secolele al XV-lea şi al XVI-lea marchează începutul unei cotituri hotărîte de la scolastica medievală la cercetarea experimentală. Dezvoltarea relaţiilor capitaliste, a industriei şi comerţului, marile descoperiri geografice şi astronomice şi realizările din celelalte domenii ale ştiinţelor naturii au dus la apariţia unei noi concepţii despre lume, care se sprijină pe cunoştinţe experimentale. Datorită descoperirilor lui *Copernic* (vezi), *Galilei* (vezi), Giordano *Bruno* (vezi), ştiinţa a făcut un pas uriaş înainte. Pe baza analizei naturii iau naştere sisteme filozofice materialiste. Secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea constituie o epocă de dezvoltare impetuoasă a concepţiei materialiste despre lume. În Anglia iau naştere teoriile materialiste ale lui F. *Bacon* (vezi), *Hobbes* (vezi), *Toland* (vezi), Priestley, în Olanda — a lui *Spinoza* (vezi), în Franţa — ale lui *La Mettrie* (vezi), *Holbach* (vezi), *Helvetius* (vezi), *Diderot* (vezi), în Rusia—ale lui *Lomonosov* (vezi), *Radişcev* (vezi). În teoriile materialiştilor este criticat cu asprime idealismul filozofic, se dă o lovitură ideilor religioase, se fundamentează principiul materialității lumii, sînt ridicate în slavă forța și capacitatea sentimentelor și rațiunii omenești. Lomonosov a fost primul în istoria gîndirii omenești care a descoperit legea conservării materiei și a mișcării, lege care are o importanță uriașă pentru fundamentarea naturalist-științifică a materialismului. Radișcev n-a fost numai un materialist, ci și un luptător pentru eliberarea poporului de sub jugul iobăgiei. De concepția materialistă despre lume au fost strîns legate în acea epocă mișcările sociale progresiste, lupta poporului și a burgheziei revoluționare împotriva orînduirii feudale. Lenin a arătat: „De-a lungul întregii istorii moderne a Europei și îndeosebi la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Franța, unde se desfășura bătălia hotărîtoare împotriva tuturor rămășițelor medievale, împotriva spiritului feudal în instituții și în idei, materialismul s-a dovedit singura filozofie consecventă, fidelă învățăturii științelor naturii, dușmană superstițiilor, fățărniciei etc. De aceea dușmanii democrației au căutat din toate puterile «să dezmintă», să submineze, să defăimeze materialismul și au apărat diferitele forme ale idealismului filozofic, care întotdeauna se reduce, într-un fel sau altul, la apărarea sau susținerea religiei („Trei izvoare și trei părți constitutive ale marxismului", ed. rom., pag. 6-7). Materialismul premarxist avea însă un caracter limitat. El era un materialism mecanist, metafizic. În explicarea vieții sociale el se situa pe pozițiile idealismului. Totuși, la timpul său, el a avut o mare însemnătate progresistă.

Ca o reacțiune împotriva materialismului iau naștere în secolele XVII-XVIII teoriile idealiste ale lui *Berkeley* (vezi) și *Hume* (vezi) în Anglia, precum și filozofia germană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, legată de numele lui *Kant* (vezi), *Schelling* (vezi), *Fichte* (vezi) și *Hegel* (vezi). Idealiștii încearcă să anuleze rezultatele obținute de filozofia materialistă, care s-a dezvoltat în strînsă legătură cu științele naturii, încearcă să restaureze ideile religioase, după care factorul prim ar fi „spiritul absolut", dumnezeu, „Eul" subiectiv etc. În domeniul politicii idealismul filozofic constituia reacțiunea aristocrației împotriva ideilor revoluției și luptei revoluționare contra feudalismului. O cucerire de preț a filozofiei germane, în special a celei hegeliene, a fost metoda dialectică. Această metodă se baza însă pe principii false, idealiste, și numai marxismul a văzut sîmburele ei pozitiv, rațional, creînd dialectica materialistă, revoluționară.

Cea mai mare revoluție în filozofie s-a produs în deceniul al 5-lea al secolului trecut. Pe baza celor mai noi cuceriri ale științei, a luat naștere filozofia marxistă, expresia teoretică a intereselor celei mai revoluționare clase a societății capitaliste — proletariatul. Acesta a fost un salt cu adevărat revoluționar de la filozofia veche, care nu putea fi o concepție științifică despre lume, la o filozofie nouă, singura științifică și fundamentată sub toate aspectele, atît prin datele științelor naturii, cît și prin experiența istorică mondială a dezvoltării societății omenești. Nici o școală și nici un curent filozofic vechi n-a avut un număr mare de adepți și n-a exercitat influență asupra maselor largi populare. Vechile sisteme filozofice au fost teorii ale unor oameni izolați destinate unui cerc de aleși. Filozofia marxistă nu este o şcoală filozofică în accepţiunea obişnuită a cuvîntului, o şcoală filozofică nouă, obişnuită, cu un cerc restrîns de adepţi. Ea este ideologia a milioane şi milioane de oameni ai muncii, în primul rînd a clasei muncitoare, cea mai înaintată şi mai revoluţionară clasă Marxism-leninismul este ideologia proletariatului, învăţătura despre căile de răsturnare a capitalismului şi căile de construire a socialismului şi comunismului. Filozofia marxistă este, prin urmare, filozofia a milioane de oameni, pentru care ea este o armă măreaţă şi atotbiruitoare în lupta de eliberare a lor. Aceste calităţi nu le-a avut şi nu putea să le aibă nici o filozofie, nici o şcoală filozofică. Vechiul materialism era un materialism contemplativ, el nu-şi punea sarcina transformării revoluţionare a lumii. Noua filozofie — filozofia marxismului — a proclamat ca sarcină a sa transformarea revoluţionară a lumii.

Marxismul a creat o formă superioară de materialism, materialismul dialectic, care a dat răspuns la toate problemele pe care gîndirea progresistă le-a pus înainte de apariţia marxismului, dar pe care n-a putut să le rezolve. Întreaga filozofie veche, premarxistă, inclusiv cea materialistă, n-a putut să dea o explicaţie justă fenomenelor vieţii sociale. Înainte de Marx şi Engels domnea o concepţie falsă, idealistă, asupra istoriei. Ideologii proletariatului au fost primii care au făcut din ştiinţa despre societate o ştiinţă tot atît de precisă ca şi ştiinţele naturii, de pildă biologia. Teoria materialismului istoric creată de ei a constituit cea mai mare cucerire a filozofiei ştiinţifice. Ea a descoperit adevăratele forţe motrice ale dezvoltării sociale şi a înarmat clasele asuprite, care luptă împotriva capitalismului, cu cunoaşterea precisă a legilor de dezvoltare a societăţii, cu capacitatea de a acţiona conştient, potrivit cu necesitatea istorică, cu legile obiective de dezvoltare a societăţii. Datorită materialismului dialectic şi materialismului istoric, socialismul s-a transformat dintr-un vis, dintr-o utopie în ştiinţă. Filozofia marxistă este indisolubil legată de socialismul proletar şi constituie fundamentul lui teoretic.

În Rusia, la mijlocul secolului al XIX-lea, în condiţiile luptei înverşunate a ţărănimii împotriva iobăgiei, a avut loc un proces de dezvoltare intensă a filozofiei materialiste. Strălucita pleiadă a democraţilor revoluţionari ruşi — *Belinski* (vezi), *Herţen* (vezi), *Cernîşevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi), oglindind ideile revoluţiei ţărăneşti antiiobage, care se cocea în acel timp, s-a ridicat împotriva idealismului filozofic ca fiind o armă a orînduirii vechi şi a fundamentat cea mai înaintată filozofie materialistă din perioada premarxistă. Materialismul militant al democraţilor revoluţionari ruşi nu avea un caracter contemplativ; democraţii revoluţionari îşi dădeau seama de necesitatea unei transformări radicale a societăţii, porneau de la principiul dezvoltării şi schimbării, înţelegeau rolul uriaş pe care-l au în istorie masele populare. Marx şi Engels au apreciat foarte mult pe Cernîşevski şi Dobroliubov ca mari savanţi şi critici ai capitalismului. Condiţiile din Rusia feudală n-au dat însă posibilitate democraţilor revoluţionari ruşi să se ridice pînă la materialismul dialectic şi materialismul istoric, cu toate că ei au mers în această direcţie.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea, o dată cu creşterea capitalismului în Rusia, s-a dezvoltat rapid clasa muncitoare rusă, căreia îi era sortit în noua epocă în care păşise capitalismul — epoca imperialismului — să devină avangarda întregului proletariat internaţional. În virtutea condiţiilor istorice Rusia devenise în acea perioadă punctul în care se înnodau toate contradicţiile imperialismului. Centrul mişcării revoluţionare s-a mutat în Rusia; în Rusia se ridica o măreaţă revoluţie populară, în fruntea căreia se afla proletariatul cel mai revoluţionar din lume — proletariatul rus. Tocmai din această cauză Rusia a devenit leagănul leninismului — o treaptă nouă, superioară a marxismului, marxismul epocii imperialismului şi a revoluţiilor proletare. Rusia a fost prima ţară care a rupt lanţul imperialismului şi a deschis era prăbuşirii capitalismului. Ideile socialismului ştiinţific al lui Marx şi Engels au triumfat pentru prima oară în Rusia. Victoria socialismului în Rusia a constituit cel mai mare triumf al marxismului şi al filozofiei marxiste. În lucrările conducătorilor proletariatului rus şi internaţional — Lenin şi Stalin — filozofia marxistă a fost dezvoltată mai departe sub toate aspectele. Lenin şi Stalin au dezvoltat toate părţile constitutive ale filozofiei marxiste — metoda dialectică, teoria materialistă, materialismul istoric. Ei au apărat filozofia marxistă împotriva atentatelor oportuniştilor din Internaţionala a II-a şi au făcut ca această puternică armă teoretică a proletariatului să fie şi mai ascuţită. Materialismul dialectic şi materialismul istoric constituie astăzi fundamentul teoretic al luptei proletariatului din toate ţările împotriva capitalismului muribund, baza teoretică a construirii socialismului în ţările de *democraţie populară* (vezi) şi a construirii comunismului în U.R.S.S. Materialismul dialectic este singura metodă ştiinţifică a ştiinţelor moderne ale naturii, singura teorie ştiinţifică de explicare şi de transformare a naturii şi societăţii.

FILOZOFIA ANTICĂ (secolul VI î.e.n. — secolul V e.n.). — Naşterea şi dezvoltarea filozofiei în Grecia şi Roma antică erau legate în mod indisolubil de dezvoltarea orînduirii sclavagiste, care luase locul orînduirii comunei primitive. Baza întregii vieţi a lumii antice o constituia munca sclavilor. „Fără sclavagism nu ar fi existat statul elen, nu ar fi existat arta şi ştiinţa elenă“ (*Engels*, Anti-Dühring, ed. a II-a rom., pag. 211). Descompunerea orînduirii gentilice în Grecia antică a fost însoţită de apariţia oraşelor, de dezvoltarea meseriilor şi a comerţului. Creşterea producţiei, diviziunea muncii între agricultură şi industrie, care a devenit posibilă numai în condiţiile sclavagismului, colonizarea şi dezvoltarea legăturilor comerciale cu alte popoare — toate acestea au dus la înflorirea culturii antice greceşti. Sub influenţa dezvoltării producţiei, comerţului, navigaţiei, precum şi a vieţii social-politice, a crescut interesul pentru cercetarea naturii. Vechea concepţie religioasă şi mitologică despre lume cedează tot mai mult locul tendinţei de a pătrunde în esenţa realităţii obiective şi a legilor ei de dezvoltare. Pe acest teren a luat naştere filozofia antică greacă. Ea a existat ca o ştiinţă indivizibilă, atotcuprinzătoare, ca o ştiinţă a ştiinţelor, cuprinzînd în ea, din cauza dezvoltării insuficiente a gîndirii ştiinţifice, toate ramurile ştiinţei. Istoria filozofiei antice greceşti este istoria luptei dintre materialismul incipient, naiv şi diferitele teorii idealiste, lupta dintre linia materialistă a lui Democrit şi linia idealistă a lui Platon. Lupta aceasta era bazată pe opoziţia dintre concepţia despre lume a democraţiei sclavagiste şi concepţia despre lume a aristocraţiei reacţionare.

În dezvoltarea filozofiei antice pot fi stabilite trei perioade. *Prima perioadă* — secolul VI î.e.n. Aceasta cuprinde filozofia perioadei de formare a societăţii sclavagiste. Materialismul incipient, naiv, care era totodată o concepţie dialectică spontană despre lume, era reprezentat în această etapă de *şcoala din Milet* (vezi) şi de *Heraclit* (vezi). Filozofii şcolii din Milet — *Thales* (vezi), Anaximenes şi Anaximandros — au avut ca punct de plecare admiterea unui principiu material unic în veşnică mişcare. La Thales acest principiu este apa, la Anaximenes — aerul, la Anaximandros — o materie infinită nedeterminată — „apeiron". Heraclit, de asemenea, considera ca principiu a tot ceea ce există un element material — focul, din care provin pe calea luptei dintre contrarii toate formele realităţii. Heraclit afirmă că lucrurile sînt într-o perpetuă devenire, el reduce esenţa procesului universal la transformări necesare ale materiei veşnice. Dialectica lui Heraclit a constituit una dintre treptele superioare atinse de filozofia greacă antică. Şcolile materialiste din Milet şi din Efes au luptat împotriva concepţiilor idealiste şi antidialectice ale şcolii pitagoriene şi şcolii eleate. Reprezentanţii şcolii pitagoriene (întemeietorul este Pitagora) au dezvoltat teoria mistică a numărului, ca fiind esenţa tuturor lucrurilor, şi teoria „armoniei" din natură şi societate, care exclude lupta contrariilor. Eleaţii (Xenofan, Parmenide, Zenon, Melissos) au opus ideii despre transformarea şi varietatea naturii teoria existenţei imuabile şi invariabile. Prin teza lor metafizică despre existenţa imuabilă, care exclude varietatea fenomenelor şi transformarea naturii, eleaţii au deschis drum idealismului.

A doua perioadă — secolul V î.e.n. Aceasta cuprinde filozofia perioadei de înflorire a democraţiei sclavagiste din Grecia antică. În această etapă obiectul filozofiei este extins şi adîncit. Pe primul plan s-au ridicat problemele cu privire la structura materiei, teoria cunoaşterii, problemele vieţii sociale. Problema structurii materiei a devenit centrul atenţiei celor trei şcoli materialiste din secolul V î.e.n. legate de numele lui Anaxagoras, *Empedocles* (vezi) şi *Democrit* (vezi). Anaxagoras considera că bază a tot ce există o constituie nişte particule materiale — „germeni ai lucrurilor" (homeomerii), din îmbinarea cărora se formează corpuri calitativ asemănătoare. Pentru explicarea mişcării, Anaxagoras introduce o forţă exterioară — „nusul" (spiritul universal), pe care el îl considera ca cea mai fină şi cea mai uşoară substanţă. Empedocles susţine că tot ceea ce există conţine patru „elemente" (focul, aerul, apa şi pămîntul), care sînt puse în mişcare de două forţe materiale — „dragostea" şi „ura". În teoria atomistă a lui Democrit materialismul antic a atins punctul culminant al dezvoltării sale. Democrit a fost „prima minte enciclopedică dintre greci" (*Marx* şi *Engels*, vol. IV, ed. rusă, pag. 120), cel mai de seamă reprezentant al ştiinţei unice şi indivizibile a lumii antice. După părerea lui Democrit, la baza a ceea ce există sînt două principii: atomul şi vidul. Atomii, adică particulele indivizibile ale materiei, sînt veşnici şi invariabili. Apariţia şi dispariţia lumilor infinite, precum şi a tuturor lucrurilor din natură constituie rezultatul îmbinării atomilor care se mişcă în vid. Teoria lui Democrit despre atomi a fost mecanistă. La *sofişti* (vezi), care au fost primii dascăli profesionişti ai „înţelepciunii" şi ai elocvenţei, în centrul cercetărilor filozofice se afla omul şi raportul dintre el şi lume. Prin concepţiile sale sociale şi politice, principalul grup al sofiştilor se situa de partea democraţiei sclavagiste, iar prin concepţiile filozofice — de partea lagărului materialist. Celălalt grup al sofiştilor se caracteriza prin concepţiile reacţionare, antidemocrate. Cel mai de seamă reprezentant al sofiştilor, materialistul Protagoras, declară omul drept „măsura tuturor lucrurilor", iar senzaţiile — singurul izvor al cunoaşterii. În opoziţie cu teoria materialistă a lui Democrit, se formează filozofia lui *Platon* (vezi), care este în fruntea lagărului idealist al filozofiei antice, ideolog al reacţiunii aristocrate. Predecesor direct al lui Platon a fost *Socrate* (vezi), reprezentant al concepţiei idealiste, religioase şi etice despre lume. La baza filozofiei lui Platon se află opoziţia dintre lumea ideilor veşnice şi imuabile, născocită de el, şi lumea schimbătoare şi imperfectă, după părerea lui, a lucrurilor, lume care nu este decît umbra lumii ideilor. Luptînd împotriva cuceririlor ştiinţei antice, Platon vorbeşte despre crearea lumii de către un creator divin, despre nemurirea şi migraţiunea sufletelor, reduce cunoaşterea la amintirea sufletului despre lumea ideilor contemplate de el pînă la integrarea lui în corp. Concepţiile social-politice ale lui Platon, ca şi concepţiile lui filozofice, erau reacţionare. Lupta dintre filozofia materialistă a lui Democrit şi filozofia idealistă a lui Platon constituie punctul central al întregii istorii a filozofiei Greciei antice. Chiar în această luptă s-a manifestat pe deplin întreaga importanţă progresistă a materialismului în istoria ştiinţei şi rolul reacţionar al idealismului. Lupta dintre concepţia filozofică a lui Democrit şi cea a lui Platon a constituit expresia luptei politice dintre democraţia sclavagistă şi aristocraţie. Bilanţul realizărilor în domeniul filozofiei şi ştiinţelor naturii în Grecia antică a fost făcut de „ştiinţa enciclopedică a lui Aristotel" (*Marx* şi *Engels*, vol. IV, ed. rusă, pag. 117). *Aristotel* (vezi) a combătut teoria ideilor a lui Platon. În ceea ce priveşte rezolvarea problemei fundamentale a filozofiei, Aristotel a oscilat între materialism şi idealism. Materia era considerată de el ca fiind inertă, iar ca principiu motric şi creator el considera forma imaterială. Aristotel a jucat un rol însemnat în dezvoltarea dialecticii şi a logicii. El a cercetat formele gîndirii.

A treia perioadă — cuprinde filozofia din perioada de criză şi decădere a societăţii sclavagiste. În această perioadă, elenistă, au început să se desprindă de filozofie, care se erija într-o ştiinţă atotcuprinzătoare şi indivizibilă, ştiinţele pozitive, ştiinţe speciale, care elaborau metodele unei cercetări precise a naturii. Linia materialistă a filozofiei antice a fost continuată în această perioadă de *Epicur* (vezi) şi de şcoala lui. Epicur — materialist, ateist şi luminist — a reînviat teoria atomistă a lui Democrit, apărînd-o împotriva atacurilor misticilor şi ale teologilor. Epicur a introdus în această teorie o serie de schimbări. Principala schimbare este ideea devierii spontane (determinată de cauze lăuntrice) a atomilor de la linia dreaptă, din care motiv devine posibilă ciocnirea dintre atomi. Epicur considera ca scop al filozofiei fericirea omului, pentru dobîndirea căreia trebuie să te eliberezi de prejudecățile religioase și să stăpînești știința legilor naturii. Urmașul și popularizatorul teoriei lui Epicur în Roma antică a fost *Carus* Lucretius (vezi) (secolul I î.e.n.). Începînd din secolul III-II î.e.n., ca urmare a crizei generale și a descompunerii orînduirii sclavagiste, se produce decăderea filozofiei. Diferitele școli din epoca elenistă și romană (academicii, stoicii, scepticii și alții) exprimă degradarea vădită a gîndirii filozofice înspre idealism și misticism.

Reprezentanții ideologiei imperialismului recurg la falsificarea filozofiei antice în vederea luptei împotriva materialismului contemporan și a științei. Teoriile materialiste stîrnesc o ură deosebită din partea reacționarilor. Democrit, Epicur și alți materialiști antici sînt declarați imorali și nedemni de a purta titlul de filozof. În același timp se fac încercări de a reînvia teoria reacționară a lui Platon despre idei și despre statul „ideal", de a adapta această teorie la propagarea misticismului religios și a politicii claselor exploatatoare.

Clasicii marxism-leninismului au apreciat foarte mult pe reprezentanții materialismului și ai dialecticii din Grecia antică. Engels a arătat că vechii filozofi eleni „erau toți dialecticieni înnăscuți, spontani" („Anti-Dühring", ed. a II-a rom., pag. 25) și au cercetat natura fără a o privi prin prisma idealistă. În conspectul la „Prelegeri despre istoria filozofiei" ale lui Hegel, Lenin a înfierat toate încercările idealistului Hegel de a diminua importanța ideilor materialiste ale lui Democrit și Epicur. În lucrarea sa *„Materialism și empiriocriticism"* (vezi), Lenin opune linia lui Democrit liniei lui Platon în filozofie, ca exponenți ai materialismului și idealismului. În lucrarea sa „Despre materialismul dialectic și materialismul istoric", I. V. Stalin subliniază importanța dialecticii din Grecia antică.

FILOZOFIA CHINEI. — La hotarul dintre primul și cel de-al doilea mileniu î. e. n., în perioada descompunerii orînduirii comunei primitive, au apărut în China concepții materialiste spontane asupra lumii. Chinezii antici credeau că toate lucrurile se compun din cinci elemente primare — lemnul, metalul, apa, focul și pămîntul —, iar baza comună a acestor elemente primare o constituie substanța materială Ți, care aduce cu aerul sau cu eterul. Ulterior, aceste idei materialiste inițiale, datorită învățăturii lui Lao-țzî despre Dao—legea de dezvoltare și schimbare a lucrurilor—, au devenit baza unui sistem filozofic închegat. Școala filozofică a lui Lao-țzî, potrivit tradițiilor, a luat naștere la hotarul dintre secolele al VI-lea și al V-lea î. e. n. Ea s-a ridicat împotriva despotismului nobilimii aristocratice. Lao-țzî afirma că „poporul flămînzește din cauză că guvernanții lui înghit prea multe impozite".

Ideea fundamentală a lui Lao-țzî este ideea că viața naturii și a oamenilor decurge pe o anumită cale — Dao, fără amestecul vreunei forțe supranaturale. Conform legii Dao, totul în lume se află în mișcare și schimbare, și în procesul schimbării toate lucrurile trec în mod necesar în contrarul lor. Lao-țzî afirma că în procesul schimbării continue noul care ia naștere învinge totdeauna vechiul. Totodată el considera că omul nu trebuie să se amestece în procesul firesc de dezvoltare a lucrurilor. Lao-țzî chema pe oameni la pasivitate, îi învăţa să nu meargă înainte, ci să se întoarcă la modul de viaţă primitiv. Cu tot caracterul ei limitat din punct de vedere istoric învăţătura lui Lao-ţzî a jucat un rol uriaş în istoria filozofiei şi culturii Chinei în ansamblu. Meritul principal al lui Lao-ţzî constă în aceea că el, opunînd „voinţei cereşti" principiul natural Dao, a emis ipoteza existenţei unei legi universale a lumii ca esenţă a înseşi realităţii. Un adept al lui Lao-ţzî a fost cunoscutul materialist Ian Ciu (secolele V—IV î. e. n), care nega existenţa forţelor supranaturale şi se ridica împotriva cultului strămoşilor. În învăţătura lui Ian Ciu se acorda atenţie în primul rînd omului. El a emis ideea libertăţii individului — „totul pentru sine", totul pentru om. Învăţătura materialistă a lui Lao-ţzî—Ian Ciu a dat o puternică lovitură şcolii idealiste a lui Confucius (551—479 î. e. n.) şi altor curente idealiste. Idealiştii propagau ideile după care lumea ar fi cîrmuită de „voinţa cerească", care porunceşte celor „proşti" şi „de jos" să se supună celor „nobili" şi „înţelepţi", idei care erau avantajoase pentru clasele exploatatoare.

Materialismul Chinei antice a fost dezvoltat mai departe în învăţătura lui Siun-ţzî (296—238 î. e. n.). Siun-ţzî afirma că cerul nu posedă conştiinţă, ci reprezintă o parte componentă a naturii. El a emis ideea că omul este în stare nu numai să cunoască lucrurile, ci să le şi stăpînească şi să le folosească într-un anumit scop. Învăţătura lui Siun-ţzî a constituit unul dintre izvoarele ideologice ale şcolii „faţzia", care lupta pentru unirea ţării, pentru progresul istoric. Ideea fundamentală a doctrinei reprezentanţilor şcolii „faţzia" („legiuitorii") constă în aceea că legislaţia statului („fa") trebuie să constituie un instrument pentru lichidarea relaţiilor gentilice, patriarhale şi pentru transformarea societăţii Chinei antice. Cel mai de seamă reprezentant al acestei şcoli a fost elevul lui Siun-ţzî — Han Fei (secolul al III-lea î.e.n.). La sfîrşitul secolului al III-lea î. e. n. idealurile social-politice ale şcolii „faţzia" s-au întruchipat în viaţă. A fost creată o Chină unită. Curînd însă a început răscoala sclavilor, agricultorilor liberi şi meşteşugarilor. Au avut loc războaie neîntrerupte. A apărut o nouă religie, a aşa-numitei secte daosiste, care, denaturînd în mod grosolan învăţătura lui Lao-ţzî despre Dao, l-a zeificat pe vechiul filozof ateu. Confucianismul şi-a găsit fundamentarea teologică în învăţătura lui Dun-Ciun-şu (secolul al II-lea î. e. n.).

Împotriva misticii religioase s-au ridicat o serie întreagă de materialişti, printre care un loc de seamă îl ocupă Van Ciun (27—97 e. n.). Van Ciun considera că lumea este alcătuită din substanţa materială eternă Ţi, în care Dao acţionează ca o lege de dezvoltare a realităţii înseşi. Omul era considerat de Van Ciun ca fiinţă naturală, alcătuită şi ea din substanţa materială Ţi. Demascînd basmul despre nemurirea sufletului, Van Ciun afirma că sufletul omului este energia lui vitală, care ia naştere în procesul circulaţiei sîngelui în organism. Ea dispare o dată cu încetarea circulaţiei sîngelui. Învăţătura lui Van Ciun reprezintă o etapă superioară în dezvoltarea materialismului din China antică.

În secolele III-VI ale erei noastre, în condiţiile unei profunde crize a societăţii chineze antice, a înflorit furtunos mistica religioasă a sectei daosiste, pe de o parte, şi budismul, pe de altă parte. S-a şters graniţa dintre filozofia idealistă şi religie. A apărut o serie întreagă de filozofi care au golit învăţătura despre Dao de conţinutul ei materialist şi au adaptat-o cerinţelor religiei. Printre ei a fost marele ideolog daosist Ge Hun (secolul al IV-lea), care considera daosismul filozofic ca metodă de atingere a nemuririi. Daosismul mistificat s-a împletit tot mai mult cu idealismul confucianist. Teologii budişti au întreprins, una după alta, discuţii despre natura sufletului, despre raportul dintre existenţă şi inexistenţă. Împotriva misticii şi idealismului s-au ridicat în această perioadă o serie întreagă de gînditori eminenţi — Pei Vei (secolul al III-lea), Bao Ţzin-ian (secolul al IV-lea), Fan Cien (sec. V—VI) şi mulţi alţii.

În secolele VII-IX, în perioada dezvoltării feudalismului, budismul a ocupat în China o situaţie dominantă în domeniul ideologiei. Filozofia budistă a pătruns în toate domeniile culturii. Confucianismul şi daosismul au fost împinse pe planul al doilea. Împotriva misticii şi idealismului s-a ridicat materialistul militant Liui Ţai (secolul al VII-lea). În sînul budismului se dădea o luptă înverşunată între diferitele secte, care aminteşte de lupta dintre nominalism şi realism din Europa medievală. Ca urmare, budismul s-a scindat în două mari curente — nordic şi sudic. Acest fapt a slăbit considerabil forţele budiştilor şi a ajutat pe adversarii lor, confucianiştii în primul rînd, să-şi recucerească poziţiile pierdute. În critica scolasticii budiste unii filozofi confucianişti au formulat o serie de teze care au la bază o tendinţă materialistă. În perioada următoare fasă, cînd confucianiştii au repurtat o victorie hotărîtoare asupra budiştilor, ei au început din nou să-şi dezvolte filozofia idealistă. Punctul culminant al dezvoltării idealismului confucianist îl constituie aşa-numita „şcoală ortodoxă“, în fruntea căreia se afla Ciu Si (1130—1200). Ciu Si considera că lumea este formată din două elemente — imaterialul Li şi materialul Ţi. Li este forţa raţională creatoare, care face ca materia pasivă Ţi să îmbrace forma lucrurilor concrete şi care guvernează aceste lucruri. Ciu Si afirma că Li ca principiu ideal formează în om calitatea pozitivă — tendinţa spre bine, în timp ce substanţa materială Ţi îi dă calitatea negativă — supunerea în faţa tentaţiilor simţurilor. Sarcina filozofilor, după părerea lui Ciu Si, este de a dezvolta prin toate mijloacele calitatea bună a omului şi de a înfrîna intenţiile lui rele. În condiţiile feudalismului aceasta însemna că oamenii muncii trebuie să suporte fără să crîcnească toate lipsurile şi să se supună cu smerenie aristocraţiei dominante, care îi supunea unei crunte exploatări şi unei asupriri neomeneşti. Învăţătura lui Ciu Si a fost recunoscută ca ideologie ortodoxă oficială şi a ocupat timp de secole o situaţie de monopol în ideologia Chinei feudale.

Dar „şcoala ortodoxă“ avea adversari atît de stînga, cît şi de dreapta. Criticii ei de pe poziţii de stînga au fost E Şi (1150—1223) şi Cen Lian (1143—1194), care au respins idealismul lui Ciu Si, în special apriorismul lui în teoria cunoaşterii. E Şi şi Cen Lian chemau pe savanţi să renunţe la scolastica sterilă şi să se ocupe de lucruri folositoare, pentru binele poporului lor. Critica de pe poziţii de dreapta a „şcolii ortodoxe“ a fost începută de Lu Ţziu-

Iuan (1139—1192). El îl critica pe Ciu Si pentru că admitea existenţa obiectivă a principiilor Li şi Ţi. Ulterior această critică de pe poziţii de dreapta s-a transformat într-un întreg sistem idealist subiectivist, reprezentat de Van Ian-min (1478—1528). Van Ian-min afirma că în afara conştiinţei nu există lucruri şi legi ale lor. Tocmai reprezentarea mea este lucrul. Experienţa omului, după părerea lui Van Ian-min, nu face decît să-l inducă în eroare. Totul depinde de „Eul“ nostru. Pe baza acestei teze, el a formulat teoria „unităţii dintre cunoaştere şi acţiune“, teorie care avea ca scop să salveze orînduirea feudală de prăbuşire. Van Ian-min şi numeroşii săi adepţi au încercat să reînnoiască ideile reacţionare ale confucianismului şi să abată masele populare de la lupta împotriva asupritorilor lor. Ulterior şcoala lui Van Ian-min a devenit unul dintre curentele ideologice principale ale Chinei feudale alături de „şcoala otodoxă“.

În sînul şcolii lui Van Ian-min au apărut însă diferite curente, între care se dădea o luptă înverşunată. În cursul acestei lupte unii adepţi ai lui Van Ian-min au trecut pe poziţiile materialismului şi au declarat pe faţă război confucianismului. Printre aceşti filozofi anticonfucianişti un loc de seamă îl ocupă Li Ci (1527—1602).

În secolul al XVII-lea, în condiţiile crizei profunde a feudalismului şi în condiţiile năvălirii cotropitorilor străini, s-a desfăşurat pe un front larg lupta oamenilor progresişti ai societăţii chineze împotriva teoriilor idealiste. În fruntea acestei lupte se aflau Huan Ţzun-si (1610—1695) şi Van Ciuan-şan (1619 — 1693). Huan Ţzun-si a fost un înflăcărat patriot şi un neînfricat luptător împotriva cotropitorilor manciurieni. După insuccesele rezistenţei armate opuse duşmanului, el s-a ocupat de munca ştiinţifică şi a răspîndit idei democratice antifeudale. Huan Ţzun-si chema pe funcţionarii de stat şi pe intelectuali să nu servească împăratului, ci poporului. În rezolvarea problemei fundamentale a filozofiei, Huan Ţzun-si se situa pe o poziţie materialistă, afirmînd că în schimbarea infinită care are loc în lume există numai substanţa materială (Ţi), care umple întregul spaţiu. Aceleaşi idei democratice le-a dezvoltat marele materialist Van Ciuan-şan. El considera că pămîntul, care este privit ca o proprietate a împăratului, trebuie să aparţină în realitate poporului. Demascînd mistica din acel timp, Van Ciuan-şan a dezvoltat sub toate aspectele problema eternităţii materiei, a materiei ca factor prim, a caracterului obiectiv al legilor ei. El a formulat teoria „unităţii dintre corp şi mişcare“.

În secolul al XVIII-lea, în perioada statornicirii dinastiei manciuriene, împotriva ideologiei dominante a aşa-numitei „şcoli ortodoxe“ s-a ridicat marele savant şi filozof materialist Dai Cien (1723—1777). Dai Cien afirma că în lumea materială are loc un proces infinit de transformare, care „dă naştere în permanenţă la o viaţă mereu nouă“. Toate acestea constituie legea naturală a lui Dao, proprie însăşi realităţii. Cunoaşterea acestei legi după părerea lui Dai Cien, necesita o analiză concretă a lucrurilor pînă în cele mai mici amănunte ale lor.

La mijlocul secolului al XIX-lea, cînd China s-a transformat într-o ţară semicolonială, s-a desfăşurat larg mişcarea ţărănească — răscoala taipinilor (1850—1864). Ideologul şi organizatorul răscoalei taipinilor — Hun Siu— ţiuan (1813—1864) —, la adăpostul învăţăturii creştine, adusă în China de europeni, a încercat să înfăptuiască reforma agrară în „statul ceresc al marii prosperităţi“ creat de taipini. Revoluţia taipină a fost înfrîntă. Dar ideea egalităţii propovăduită de taipini a avut o uriaşă însemnătate pentru mişcarea ţărănească din perioada următoare. La sfîrşitul secolului al XIX-lea, sub influenţa noului avînt al valului revoluţionar, ca răspuns la intensificarea jugului feudal-colonial au apărut în China două curente politico-ideologice, care susţineau în programul lor căi diferite de „înnoire“ a Chinei. Unul era curentul democratic revoluţionar în frunte cu Sun Iat-sen, care cerea o răsturnare radicală a rînduielilor feudalo-birocratice din China, lichidarea dominaţiei manciuriene în ţară şi instaurarea unui regim republican; celălalt era curentul reformist în frunte cu Can Iu-ve (1856—1927), care-şi propunea ca sarcină să atenueze pe calea unor transformări „de sus“ contradicţiile sociale şi să restabilească puterea statului, păstrînd bazele regimului feudalo-monarhic. Unul dintre ideologii reformişti progresişti a fost Tan Sî-tun (1865—1898). El se situa pe poziţiile materialismului. Respingînd idealismul confucianist, Tan Sî-tun considera că diferitele lucruri se formează din îmbinarea în mod diferit a 73 de elemente chimice. Baza care le uneşte este forţa sau energia „itai“, proprie corpurilor. Universul, potrivit învăţăturii lui Tan Sî-tun, se schimbă în permanenţă, şi în concordanţă cu aceasta se dezvoltă şi istoria societăţii omeneşti. El afirma că, în dezvoltarea ei, societatea omenească va ajunge neapărat la acele vremuri cînd pe întreg globul pămîntesc „nu vor exista state, nu vor fi războaie... nu va exista dominaţie şi despotism“, cînd fiecare om va fi liber, şi în societate „nu va exista deosebire între cei nobili şi cei de jos... între săraci şi bogaţi“... Învăţătura materialistă a lui Tan Sî-tun este pătrunsă de ideea luptei hotărîte împotriva feudalismului; ea a fost baza teoretică a aripei de stînga a reformatorilor în lupta împotriva dinastiei manciuriene.

Cel mai de seamă revoluţionar din China de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi primul pătrar al secolului al XX-lea este Sun Iat-sen (1866—1925). Încă în ajunul revoluţiei chineze din 1911 Sun Iat-sen a elaborat platforma politică a revoluţionarilor chinezi, platformă care a fost foarte apreciată de V. I. Lenin. „Un democratism militant, sincer umple fiecare rînd al platformei lui Sun Iat-sen“ — scria în 1912 V. I. Lenin în articolul „Democraţia şi narodnicismul în China“. Sun Iat-sen şi-a exprimat ideile sale fundamentale în cele „trei principii populare“ — naţionalismul (lupta pentru independenţă naţională), democratismul (crearea unei orînduiri republicane) şi bunăstarea poporului (trecerea pămîntului în mîinile ţăranilor şi limitarea capitalului). Programul economic al lui Sun Iat-sen a deschis din punct de vedere obiectiv în faţa Chinei calea dezvoltării capitaliste, deşi din punct de vedere subiectiv Sun Iat-sen considera că, cu ajutorul programului său economic, în virtutea înapoierii feudale, în China poate fi „preîntîmpinat“ capitalismul. Sun Iat-sen împărtăşea pe deplin teoria materialistă a lui Darwin cu privire la originea lumii, a emis o serie de idei materialiste în teoria cunoaşterii. În unele probleme însă (împărţirea oamenilor în trei grupe, după datele intelectuale, teoria vitalistă a aşa-numitului „element vital"etc.) el a făcut serioase concesii idealismului. Cu tot caracterul ei contradictoriu şi limitarea ei burgheză, învăţătura lui Sun Iat-sen a constituit un mare pas înainte în istoria Chinei. O trăsătură caracteristică a acestei învăţături a fost faptul că ea s-a îmbogăţit neîncetat în cursul dezvoltării luptei revoluţionare, debarasîndu-se de elementele ei conservatoare. „Sun Iat-sen a luptat toată viaţa sa pentru ideile sale, pentru dezvoltarea învăţăturii sale, şi niciodată n-a renunţat la aceste idei, completînd şi dezvoltînd în permanenţă învăţătura sa despre cele trei principii populare" (*Mao Tze-dun*). Sub influenţa Revoluţiei Socialiste din Octombrie din Rusia, Sun Iat-sen şi-a revizuit concepţiile, a dezvoltat mai departe învăţătura sa despre cele trei principii populare, completînd-o cu trei principii politice: sprijinirea muncitorilor şi ţăranilor, alianţa cu comuniştii, alianţa cu U.R.S.S. Sun Iat-sen a fost un prieten sincer al Uniunii Sovietice. El a salutat cu căldură Revoluţia Socialistă din Octombrie din Rusia, numind-o „marea speranţă a omenirii".

După moartea lui Sun Iat-sen vîrfurile reacţionare ale gomindanului au pus pe primul plan aspectele reacţionare şi conservatoare ale învăţăturii lui Sun Iat-sen şi, camuflîndu-se sub numele lui, au păşit pe calea trădării naţionale. Numai clasa muncitoare chineză şi detaşamentul ei de avangardă — Partidul comunist — sînt succesori legitimi ai moştenirii ideologice a lui Sun Iat-sen. Partidul Comunist Chinez, criticînd utopiile mic-burgheze şi concepţiile conservatoare ale lui Sun Iat-sen, păstrează şi dezvoltă cu grijă miezul democratic revoluţionar al programului lui economic şi politic. Sub influenţa directă a Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie a luat naştere în China puternica mişcare antiimperialistă şi antifeudală „de la 4 mai" (1919). În fruntea acestei mişcări s-au aflat primii marxişti chinezi, care în acea perioadă au dus o luptă încordată împotriva ideologiei feudal-imperialiste, au demascat esenţa reacţionară a confucianismului şi a celorlalte teorii filozofico-religioase, au supus unei critici nimicitoare pe misticii-neokantieni — Cian Ţziun-li, Lian Ţzi-ciao etc. —, au demascat rolul trădător al pragmatiştilor — Hu Şi şi adepţii săi —, lachei savanţi ai imperialismului american. În lupta împotriva duşmanilor săi ideologici, Partidul Comunist Chinez, care s-a format în 1921, a scos la iveală rădăcinile social-istorice ale politicii coloniale a statelor imperialiste şi rolul trădător al slugilor lor— militariştii chinezi. Au fost traduse în limba chineză lucrările filozofice principale ale clasicilor marxism-leninismului: „Anti-Dühring", „Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane", „Dialectica naturii" de F. Engels; „Materialism şi empiriocriticism" de V. I. Lenin; „Despre bazele leninismului" de I. V. Stalin etc. Cu toate represiunile reacţiunii gomindaniste, literatura marxist-leninistă a căpătat o largă răspîndire în întreaga ţară. În 1934 clica conducătoare gomindanistă, luptînd împotriva partidului comunist, a organizat aşa-numita „mişcare pentru o viaţă nouă", al cărei scop principal era restabilirea moralei confucianiste reacţionare şi întărirea dictaturii fasciste a reacţiunii gomindaniste. Cen Lifu, duşman înveterat al poporului chinez, adept al filozofilor americani idealişti reacţionari, a fost acela care a „fundamentat" din punct de vedere teoretic faimoasa „mişcare pentru o viaţă nouă". Demascînd esenţa reacţionară a ideologiei şi a politicii clicii conducătoare a gomindanului, comuniştii chinezi au desfăşurat o largă propagare a filozofiei marxiste. Remarcabilele lucrări filozofice ale lui *Mao Ţze-dun* (vezi) din această perioadă — „Cu privire la practică" şi „Cu privire la contradicţie"— au dat o lovitură nimicitoare atît dogmatismului cît şi empirismului, care constituiau baza ideologică a oportunismului de dreapta şi „de stînga" din sînul Partidului comunist. Mao Ţze-dun este unul din primii marxişti din China care a început să apere şi să aplice în mod consecvent în viaţă învăţătura marxist-leninistă. Încă primele sale lucrări, datînd din 1926, sînt marxiste.

Victoria Marii Revoluţii Chineze înseamnă triumful ideilor marxist-leniniste şi falimentul filozofiei burgheze în China. Marxism-leninismul devine un bun al cercurilor largi de intelectuali înaintaţi şi al oamenilor politici activi din China. În lupta lor împotriva filozofiei idealiste burgheze pentru o concepţie marxistă despre lume, pentru o ştiinţă materialistă, marxiştii chinezi folosesc larg literatura sovietică în legătură cu diferitele probleme de ştiinţă. În China se propagă activ învăţătura materialistă a lui *Pavlov* (vezi) despre activitatea nervoasă superioară, ideile lui *Miciurin* (vezi) şi ale altor reprezentanţi ai ştiinţelor naturii sovietice.

FILOZOFIA MARXIST-LENINISTĂ — vezi *Materialism dialectic; Materialism istoric; Metoda dialectică marxistă; Materialism filozofic marxist; Marxism-leninism.*

FILOZOFIA MEDIEVALĂ — filozofia societăţii feudale. Ideologia dominantă în evul mediu era religia. Răscoalele ţăranilor şi ale orăşenilor împotriva rînduielilor feudale bazate pe exploatare aveau în acelaşi timp caracterul de „erezii", adică de lupte împotriva bisericii oficiale (catolice) ca reazim al sistemului feudal. Prima încercare de a fundamenta dogmele religiei creştine a aparţinut *patristicii* (vezi), filozofia „părinţilor bisericii". Limitarea religioasă, duşmănia înverşunată împotriva ştiinţei, justificarea asupririi de clasă şi apelurile făţarnice la ascetism sînt trăsăturile specifice ale patristicii. „Cred fiindcă e absurd" — a declarat unul dintre reprezentanţii ei, Tertullian (aprox. 160—230). „Fericitul" *Augustin* (vezi), bazîndu-şi sistemul pe *neoplatonismul* (vezi) mistico-idealist, proclama supremaţia puterii bisericeşti asupra celei laice şi desfăşura o propagandă cosmopolită în favoarea ideii dominaţiei mondiale a bisericii catolice. În secolele VIII-X ia naştere în Europa occidentală principalul curent filozofic al evului mediu — *scolastica* (vezi), care s-a închegat definitiv în secolul al XI-lea pe baza consolidării *catolicismului* (vezi). Aceasta era o şcoală filozofică idealistă religioasă a clasei dominante, a feudalilor, care a domnit în mod absolut în sistemul de învăţămînt. Scolasticii au adaptat la cerinţele religiei creştine o ciorbă eclectică formată din sisteme idealiste antice falsificate. La început s-a bucurat de o influenţă mai mare platonismul, iar începînd din secolul al XIII-lea — aristotelismul denaturat. „Clericalismul — scria Lenin — a omorît în Aristotel ceea ce era viu şi a imortalizat ceea ce era mort" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 303); clericii au transformat logica lui Aristotel într-o „scolastică moartă". Filozofia este slujnica teologiei — aşa determina biserica locul şi rolul filozofiei scolastice. Sarcina de clasă a acestei filozofii era de a convinge masele populare că orînduirea de exploatare feudală a fost creată şi consfinţită de dumnezeu însuşi şi că lupta împotriva acestei orînduiri echivalează cu o revoltă împotriva voinţei divine. Căutînd să fundamenteze şi să apere ideologia clericală oficială, scolasticii recurgeau la subterfugii formale şi extrem de artificiale. Ei evitau experienţa, se ocupau cu discuţii deşarte şi cu compararea textelor a tot felul de pseudoautorităţi. O influenţă deosebit de puternică a exercitat sistemul scolastic al lui Toma *d'Aquino* (vezi), care a încercat să întărească dogmatica catolică cu un aristotelism falsificat, „să fundamenteze din punct de vedere filozofic" rînduielile feudale dominante. La sfîrşitul secolului al XIX-lea, papa de la Roma a declarat doctrina „sfîntului" Toma ca „singura filozofie adevărată" a bisericii catolice. Obscurantiştii contemporani din filozofia burgheză ridică în slăvi doctrina lui d'Aquino.

Lupta de clasă din sînul feudalismului (vezi) în dezvoltare s-a reflectat în apariţia diferitelor grupări în filozofia medievală şi în ciocnirea dintre ele. De o importanţă deosebită a fost lupta dintre *nominalism* (vezi) şi „realism" (vezi *«realismul» medieval*), care a început în secolele X-XI. „Realiştii" afirmau că noţiunile generale, sau „universaliile", fiind esenţe spirituale, sau prototipuri care preced obiectele singulare, există în mod real. Nominaliştii considerau că există numai lucruri singulare, individuale, iar universaliile nu sînt decît simple denumiri sau nume (nomen) pe care oamenii le dau diferitelor fenomene. În lupta dintre nominalism şi „realism", îndărătul învelişului teologic, propriu acelei epoci, se contura în germene delimitarea dintre cele două partide principale din filozofie — materialismul şi idealismul. Nominalismul este prima manifestare a materialismului. Lenin a arătat că „lupta dintre nominaliştii şi realiştii medievali prezintă o oarecare analogie cu lupta dintre materialişti şi idealişti" (vol. 20, ed. rom., pag. 187). Nominalismul, care era legat de opoziţia faţă de biserica oficială, a fost o oglindire specifică a ideologiei păturilor de negustori şi meseriaşi de la oraş care se ridicau, care tindeau spre cunoştinţe experimentale şi spre o anumită libertate de gîndire. Acest curent şi-a găsit expresia în doctrina lui *Abélard* (vezi). Aceleaşi forţe sociale stimulau interesul pentru ştiinţele naturii şi pentru matematică, ştiinţe care erau complet neglijate de reprezentanţii scolasticii oficiale. În Anglia, pe baza economiei care se dezvolta în mod rapid şi a luptei de clasă care se ascuţea a luat naştere teoria înaintată pentru acele timpuri a lui Roger *Bacon* (vezi). R. Bacon acorda o atenţie deosebită problemelor tehnice şi problemelor ştiinţelor naturii. Pentru concepţiile sale înaintate, R. Bacon a fost prigonit şi persecutat de biserica catolică. Teoriile nominaliştilor conţineau şi ele vagi tendinţe materialiste. Duns Scot (circa 1270—1308), explicînd prin voinţa divină, „care nu poate fi cunoscută", capacitatea materiei de a gîndi, încerca totodată să rupă lanţurile care legau filozofia de teologie.

Aceste tendinţe au căpătat cea mai mare dezvoltare în doctrina nominalistului William *Occam* (vezi). Occam a luptat energic împotriva papei de la Roma de partea împăratului şi orăşenilor înaintaţi, care urau pe cavalerii-bandiţi şi încercau să slăbească predominarea popilor.

Ulterior scolastica s-a descompus definitiv, dar mult timp obscurantiştii reacţionari au încercat să reînvie cadavrul ei. Scolastica era o varietate predominantă, dar nu singura varietate a filozofiei medievale. De o oarecare influenţă se bucurau, printre altele, în rîndurile „ereticilor“ diferitele teorii mistice, care reduceau cunoaşterea la „luminarea“ nemijlocită a omului sau la „contopirea“ sufletului lui cu principiul divin. Mistica, care neagă experienţa şi logica, este manifest dăunătoare şi reacţionară, dar în condiţiile istorice specifice ale evului mediu unele concepţii sociale ale misticilor, ca, de exemplu, declaraţia lor că organizaţia bisericească (ca „intermediar“ între dumnezeu şi om) este inutilă, că scolasticii nu sînt decît nişte pseudosavanţi etc., puteau să aibă vremelnic un rol de opoziţie faţă de ideologia dominantă. Engels consideră mistica drept una dintre formele de opoziţie faţă de feudalism.

Prin secolele XV—XVI istoria filozofiei medievale ia de fapt sfîrşit. Apariţia şi dezvoltarea relaţiilor burgheze creează o nouă ideologie, caracteristică pentru aşa-numita epocă a Renaşterii. Cultura orientală — cultura popoarelor din Caucaz, Asia Centrală, a arabilor şi altele — a depăşit în evul mediu (chiar pînă în secolul al XIII-lea) cultura Europei occidentale. Oamenii de cultură înaintaţi din Orient erau preocupaţi de probleme legate de ştiinţele naturii, de medicină, matematică, geografie, tehnică. Arabii şi popoarele înrudite cu ei prin limbă şi cultură au introdus în viaţa europeană acul magnetic, praful de puşcă, hîrtia etc. Filozofia orientală, prin reprezentanţii ei cei mai înaintaţi şi mai mari — tadjicul *Ibn-Sina* (Avicenna) (vezi), arabul spaniol *Ibn-Roşd* (Averrhoes) (vezi) şi alţii —, a exercitat o influenţă puternică, în multe privinţe pozitivă, asupra filozofiei din Europa occidentală. În filozofia celor mai înaintaţi gînditori ai Orientului, prin crusta groasă a idealismului, răzbăteau puternice tendinţe materialiste: de pildă, afirmaţia că materia e veşnică, că sufletul individual e muritor, că în natură domnesc legi necesare etc. Istoriografia burgheză ascunde şi denaturează rolul şi importanţa culturii Orientului, cu scopul de a statornici ideea reacţionară antiştiinţifică a superiorităţii absolute şi a primatului absolut al civilizaţiei „nordice“, „ariene“ din Europa occidentală. În zilele noastre ideologii burghezi încearcă să reînvie cadavrul scolasticii medievale şi să folosească „teoriile“ ei reacţionare în interesul reacţiunii imperialiste.

FILOZOFIA NATURII — filozofia naturii s-a dezvoltat în secolele XVII şi XVIII, în perioada cînd ştiinţele experimentale ale naturii nu puteau încă să dea o explicaţie ştiinţifică a numeroaselor fenomene ale naturii, a legăturii lor obiective şi a interdependenţei lor. Filozofia naturii a fost o încercare de a da cunoştinţe despre lume, cunoştinţe bazate nu pe datele experienţei, ci pe principii speculative abstracte. O caracterizare cuprinzătoare a filozofiei naturii a fost făcută de Engels în lucrarea sa „*Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*“ (vezi). Arătînd că cele mai noi cuceriri ale științelor empirice ale naturii permit a se prezenta într-o formă relativ sistematică un tablou general al interdependențelor din natură, Engels scrie că înainte aceasta era sarcina așa-numitei filozofii a naturii, care „înlocuia legăturile reale, necunoscute încă, cu altele ideale și imaginare, completa faptele care lipseau cu ficțiuni, umplea golul real numai în închipuire. Procedînd astfel, ea a avut multe idei geniale, a anticipat multe descoperiri ulterioare, dar totodată a dat la iveală inevitabil o cantitate considerabilă de prostii. Nici nu putea fi altfel. Astăzi, cînd e suficient să privești rezultatele obținute prin cercetarea naturii în mod dialectic, adică din punct de vedere al propriei lor interdependențe, pentru ca să alcătuiești un «sistem al naturii» mulțumitor pentru vremurile noastre; astăzi, cînd caracterul dialectic al acestei interdependențe se impune chiar și naturaliștilor de școală metafizică, împotriva voinței lor, — astăzi, filozofia naturii este definitiv lichidată. Orice încercare de a o reînvia ar fi nu numai de prisos, dar *ar constitui chiar un regres*“ (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 355). Concepțiile filozofiei naturii și-au găsit cea mai tipică expresie în filozofia idealistă germană — la *Schelling* (vezi) și *Hegel* (vezi). Schelling vedea sarcina firească a filozofiei naturii în a „construi materia“. El considera că forța care leagă și organizează fenomenele naturii este un oarecare „spirit universal“. În natură și în dezvoltarea ei el vedea acțiunea unui scop, năzuința spre perfecțiune, spre integritatea artistică. Schelling definea lumina ca o „contemplare interioară a naturii“, iar gravitatea o „contemplare exterioară“ a ei. La Hegel natura este o „exteriorizare“ a spiritului, a ideii absolute. Natura însăși, după Hegel, este lipsită de unitate; fenomenele naturii sînt disparate; legătura dintre ele se stabilește datorită dezvoltării „ideii absolute“. Din această cauză Hegel neagă dezvoltarea în natura organică și anorganică. Reversul disprețului față de datele experimentale ale științelor empirice ale naturii îl constituie ideile fanteziste și pline de absurdități despre fenomenele concrete, ca, de pildă, ideea hegeliană cu privire la dependența recoltei de struguri de apariția cometelor etc. Criticînd cu vehemență filozofia naturii, Engels a relevat totodată unele elemente pozitive ale ei, tendința de a se ridica deasupra simplei descrieri empirice a faptelor, a subliniat unele supoziții profunde ale filozofiei naturii, de pildă ideea dezvoltării enunțată de naturalistul german Oken (1779—1851).

Științele naturii înaintate nu au nevoie de o filozofie a naturii care să stea deasupra lor, căci filozofia materialismului dialectic le înarmează cu o metodă puternică de cercetare teoretică a naturii. Dar în știința și filozofia burgheză reacționară se fac pînă și astăzi încercări de a reînvia teoriile fanteziste ale filozofiei naturii.

FILOZOFIA ORIENTULUI ANTIC. — Istoria Orientului antic este istoria formării orînduirii sclavagiste, a apariției și dezvoltării puterii de stat despotice, a descompunerii relațiilor comunei primitive, a creșterii diferențierii de clasă, istoria unei ascuțite lupte sociale. Ca oglindire a acestei lupte sociale apar mlădițele liberei cugetări, începe protestul împotriva reprezentărilor și noțiunilor religioase anchilozate, răsar primii germeni ai concepției materialiste despre lume, se formează primele teorii politice. Primele lovituri împotriva concepției religioase tradiționale despre lume în Egiptul antic au fost îndreptate împotriva dogmei cu privire la lumea transcendentală. Încă în renumita „Cîntare a harpistului" — operă clasică a literaturii egiptene antice — sînt puse sub semnul îndoielii dogmele cu privire la viața de apoi: „nimeni nu vine... ca să povestească" despre împărăția cerurilor, se spune în această cîntare. Construcțiile, dezvoltarea agriculturii, irigațiile etc. necesitau acumularea și sistematizarea cunoștințelor științifice (în special în ceea ce privește geometria, mecanica, astronomia), a unor noțiuni de chimie și de tehnologie a materialelor. Descoperirea scrierii hieroglifice la egipteni a oglindit adîncirea și lărgirea cunoștințelor omului. Pe baza dezvoltării cunoștințelor științifice în Egiptul antic apar germenii concepției materialiste despre lume. Scriitorul grec Plutarh susținea că filozoful antic grec *Thales* (vezi) „a învățat de la egipteni să considere apa drept cauza primară și principiul tuturor lucrurilor". Printre textele egiptene antice, pline de născociri și fantezii religioase, se întîlnesc unele texte care se deosebesc în mod manifest de acestea prin conținutul lor, de pildă: „Apa rece care se găsește în această țară, apă care a dat naștere lucrurilor vii și din care apar toate lucrurile". În Egiptul antic germenii ideilor progresiste erau însă înăbușiți de dominația teoriilor teologice, idealiste.

Ca și Egiptul antic, Babilonul a exercitat o mare influență asupra dezvoltării științei și filozofiei în lumea antică. Sistemul cifric babilonian a precedat sistemul cifric arab, adoptat în prezent aproape în lumea întreagă. Matematicienii babilonieni au pus bazele algebrei, ei cunoșteau extragerea rădăcinii pătrate și cubice, cunoșteau principiile de bază ale geometriei, printre care și renumita teoremă a lui Pitagora. Este universal cunoscută însemnătatea astronomiei babiloniene, care dispunea de o hartă a cerului întocmită pe baza observațiilor făcute cu ochiul liber. Un monument de dialectică antică este discuția dintre un stăpîn și un sclav din Babilon despre sensul vieții. În această discuție, sclavul înțelept, care cunoștea viața, este contrapus stăpînului său dezorientat, care nu-și dă seama de contradicțiile dintre dorințele lui și realitate. Dar și în Babilon ulterior, în cursul dezvoltării vieții sociale, germenii gîndirii materialiste au fost tot mai mult înăbușiți de teoriile idealiste, teologice, create în interesul clasei dominante a exploatatorilor stăpîni de robi.

În India și China au luat naștere primele curente și școli filozofice materialiste, care în dezvoltarea lor au întrecut cu mult ideile filozofice din Babilon și Egipt. Dezvoltarea vieții sociale din India și China a luat-o cu mult înaintea dezvoltării celorlalte țări din Extremul Orient. În India aceasta a coincis cu perioada în care dezvoltarea orînduirii sclavagiste a început să depășească cadrul îngust, primitiv al societății împărțite în caste. Împărțirea strictă a societății în caste, împărțire care condamnă la o viață lipsită de drepturi nu numai pe țărani, ci și pe negustori și pe meseriașii de la orașe, stînjenea dezvoltarea forțelor de producție ale societății antice. Valul de protest împotriva dominației brahmanilor (preoților) și a brahmanismului, care consfințea orînduirea de castă, cuprinde în această epocă pe țărani și masele de orășeni — negustori și meseriași. În viața socială s-au întărit elementele noului, care nu corespundeau rînduielilor vechi cu lipsa lor de drepturi, cu umilirea maselor și atotputernicia marilor preoți. Aceste contradicții sociale care se ascuțeau și-au găsit oglindirea în domeniul ideologiei. În această perioadă a început să se formeze curentul materialist din filozofia hindusă antică, care a căpătat denumirea de „ciarvac" (se presupune că Ciarvac este numele unui gînditor antic, de la care și-a luat denumirea și întregul curent filozofic. După o altă presupunere, cuvîntul „ciarvac" este compus din două cuvinte: „ciaru" — pe înțeles și „vac" — cuvînt). Altă denumire a materialismului hindus — „locaiata" — poate fi înțeleasă ca „concepțiile oamenilor simpli". Această denumire subliniază caracterul natural, simplu al principiilor fundamentale ale materialismului, cărora li se opuneau savantlîcurile diferitelor școli idealiste și mistice. Mulți consideră ca întemeietor al școlii materialiste hinduse antice pe înțeleptul antic Brihaspati. Acestui gînditor îi sînt atribuite unele versuri pătrunse de liberă cugetare.

Adepții materialismului hindus antic admiteau caracterul material al lumii. În lume totul se compune din patru elemente — aer, foc, apă și pămînt. Tot din aceste elemente e compus și corpul omenesc. După moarte omul, plantele și animalele se transformă din nou în aceste elemente. Conștiința este o proprietate a corpului. „Eul" omului nu există în afara corpului, nu degeaba spun oamenii: „eu sînt șchiop", „eu sînt gras", „eu sînt orb", legînd proprietățile corpului de noțiunea de „eu". Moartea corpului înseamnă totodată sfîrșitul conștiinței. Nu există suflet nemuritor, după cum nu există spirite și zei, spuneau materialiștii din India antică. Raiul și iadul au fost născocite de preoți. În domeniul eticii, școala ciarvac a supus criticii teoriile religioase despre ascetism și „nimicirea" suferințelor prin renunțarea la orice dorințe și pasiuni. Viața omului, afirma această școală, este inevitabil legată de plăceri și suferințe. Cei care îndeamnă să se renunțe la plăceri, pentru că plăcerile sînt legate de suferințe, propovăduiesc renunțarea la viață și, deci, propovăduiesc moartea. Sarcina omului este să micșoreze suferințele și să sporească plăcerile. Etica școlii „ciarvac" conține elemente care o apropie de epicurianismul antic. O dezvoltare și mai mare a atins filozofia materialistă în China antică (vezi *Filozofia Chinei*).

FILOZOFIA POZITIVISTĂ — vezi *Pozitivism*.

FILOZOFIA SEMANTICĂ — curent idealist-subiectivist la modă al filozofiei burgheze, răspîndit în mod deosebit în ultimii ani de ideologii reacționari în S.U.A. și Marea Britanie; acest curent este o formă caracteristică a filozofiei decadente a epocii imperialismului. Reprezentanții principali sînt: Richards, Ogden, Korzybscki, Morris, Hayakawa și Carnap. Filozofia semantică exercită o mare influență asupra dreptului, eticii și literaturii burgheze. Filozofia semantică este strîns legată de *pozitivismul logic* (vezi), constituind o expresie extremă a acestuia. Ea restaurează *nominalismul* (vezi) scolastic medieval, dar, spre deosebire de vechiul nominalism, filozofia semantică este indisolubil legată de idealismul subiectivist.

Semantica este o ramură a filologiei care studiază sensul și semnificația cuvintelor. Mulți dintre idealiștii contemporani au declarat semantica drept „știință a științelor". Idealiștii semantici pornesc de la teza falsă potrivit căreia noțiunile generale sînt niște semne convenționale, niște îmbinări de sunete care nu înseamnă și nu reflectă nimic real. După acest punct de vedere fals, teoriile științifice sînt simple eșafodaje de cuvinte, care nu fac decît să disimuleze „experiența". După idealiștii semantici, sarcina filozofiei nu constă în analiza lucrurilor reale și a raporturilor dintre ele, ci în analiza cuvintelor și a îmbinării acestora, nu în studierea realității obiective, ci în studierea structurii limbii, a vorbirii. Idealiștii semantici, ca și reprezentanții celorlalte curente la modă ale filozofiei burgheze, sînt iraționaliști; ei neagă legile obiective, legătura cauzală dintre fenomene, considerînd că înșiși filozofii „organizează" lumea și „introduc ordine" în ea cu ajutorul limbii. Idealiștii semantici susțin că izvorul tuturor confuziilor filozofice, al divergențelor de ordin politic și teoretic este imperfecțiunea limbii, iar singura metodă justă de rezolvare a tuturor problemelor sociale și filozofice și de înlăturare a confuziilor și divergențelor este perfecționarea limbii, crearea unui „meta-limbaj" științific precis. Semanticii ajung să afirme că toate contradicțiile de clasă și toate calamitățile sociale sînt determinate de imperfecțiunea limbii și de lipsa unui studiu semantic. Filozofia semantică răstoarnă totul cu capul în jos: nu contradicțiile sociale reale sînt considerate ca fiind cauzele divergențelor ideologice și ale „neînțelegerii" reciproce, ci, dimpotrivă, totul se reduce la lipsurile pe care le are limbajul ca formă de comunicare între oameni; nu eliberarea maselor de oameni ai muncii de asuprirea capitalistă este considerată drept condiție a înlăturării contradicțiilor de clasă, ci „purificarea" limbii de cuvintele greșite. Toate acestea constituie nu numai un idealism înveterat și în forma lui cea mai exagerată, mai caricaturală, ci și o jalnică încercare a ideologilor reacționari de a opune luptei de clasă, năzuinței oamenilor muncii de a răsturna capitalismul, scolastica semantică și reforma limbii, care, chipurile, ar fi un mijloc magic pentru a învinge toate greutățile pe care le întîmpină știința și a lichida toate relele din viață. Învățătura marxist-leninistă despre adevăratul rol și loc al limbii în viața socială înarmează pe filozofii marxiști în lupta împotriva filozofiei semantice reacționare. (Vezi *Limbă*.)

FILOZOFIA SPECULATIVĂ (din lat. SPECULATIO—contemplare)—filozofie idealistă, care privește realitatea din punctul de vedere al principiilor apriorice generale, al speculației pure, fără a recurge la experiență. Filozofia speculativă consideră că principalul izvor al cunoașterii este speculația, „forța pură a intelectului". Filozoful speculativ își închipuie că, fabricînd în mod arbitrar, din minte niște principii, le va putea impune realității obiective și va putea să subordoneze dezvoltarea ei acestor principii speculative. În timpurile moderne filozofia speculativă a fost reprezentată de *Descartes* (vezi), *Leibniz* (vezi), *Hegel* (vezi) şi alţii. Criticînd metoda speculativă de gîndire, Engels arată că punctul de plecare al filozofiei marxiste este diametral opus punctului de plecare al filozofiei speculative. „Principiile nu constituie punctul de plecare al cercetării, ci rezultatul ei final; ele nu se aplică naturii şi istoriei omenirii, ci se abstrag din ea; nu natura şi omenirea se conformează acestor principii, ci principiile sînt exacte doar în măsura în care concordă cu natura şi cu istoria" (*Engels*, Anti-Dühring, ed. a II-a rom., pag. 42).

FINIT — vezi *Infinit şi finit.*

FORMAŢIUNE SOCIAL-ECONOMICĂ — orînduire economică istoriceşte determinată a societăţii şi suprastructura corespunzătoare acesteia. În procesul de producţie a bunurilor materiale, oamenii se asociază în vederea unei activităţi de producţie comune. „*Relaţiile de producţie* — spune Marx — *formează în totalitatea lor ceea ce numim relaţiile sociale, societatea — şi anume o societate pe o treaptă de dezvoltare istorică determinată*, o societate cu un caracter specific, distinctiv" (*Marx*, Muncă salariată şi capital, ed. a IV-a rom., pag. 30). Comuna primitivă, orînduirea sclavagistă, feudală, capitalistă, socialistă (comunistă) sînt formaţiuni social-economice diferite, trepte deosebite de dezvoltare a societăţii omeneşti. Pe baza economică a fiecărei societăţi se naşte o suprastructură complexă: concepţiile politice, juridice, religioase, filozofice, artistice ale societăţii şi instituţiile politice, juridice etc. corespunzătoare lor.

Fiecare formaţiune social-economică îşi are legile sale istorice deosebite de apariţie şi dezvoltare. Totodată există legi generale, care acţionează în toate formaţiunile şi care le leagă pe acestea într-un singur proces legic în istoria mondială. Trecerea de la o formă socială la alta nu se produce în mod întîmplător, ci pe baza unor legi necesare, în virtutea dezvoltării în sînul societăţii vechi a contradicţiilor, care o duc la destrămare, la dispariţie şi creează baza pentru apariţia şi victoria unei orînduiri noi, mai progresiste. La baza înlocuirii unei formaţiuni social-economice cu alta stă *legea* obiectivă *a concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie* (vezi). În societatea împărţită în clase antagoniste, trecerea de la o formaţiune social-economică la alta se înfăptuieşte în urma luptei dintre clase, pe calea răsturnării revoluţionare a claselor dominante. Astfel lupta clasei muncitoare împotriva capitaliştilor duce la răsturnarea puterii capitaliştilor, la instaurarea dictaturii proletariatului şi la crearea orînduirii socialiste. Numai o dată cu victoria socialismului începe cu adevărat istoria omenirii, cînd oamenii, eliberîndu-se de sub jugul capitalului, îşi dezvoltă multilateral aptitudinile, iar forţele de producţie se dezvoltă într-un ritm rapid fără precedent. În U.R.S.S. a fost construită prima fază a formaţiunii social-economice comuniste şi se înfăptuieşte trecerea treptată spre a doua fază, superioară.

FORMĂ ŞI CONŢINUT — categorii ale dialecticii materialiste care au o mare însemnătate pentru înţelegerea procesului dezvoltării. Orice obiect, orice fenomen în natură şi societate are un conţinut şi o formă proprie. Pentru cele mai multe sisteme filozofice metafizice şi idealiste este caracteristică despărţirea formei de conţinut. Materialismul dialectic consideră forma şi conţinutul ca o unitate, în care elementul determinant este conţinutul. Aşa, de pildă, conţinutul producţiei îl constituie forţele materiale de producţie. Dar forţele materiale de producţie constituie numai o latură a producţiei; cealaltă latură, forma ei, sînt relaţiile dintre oameni în procesul de producţie, adică relaţiile de producţie. Relaţiile de producţie ca formă sînt determinate de forţele de producţie ca conţinut. Cum este nivelul, caracterul forţelor de producţie, aşa este şi tipul relaţiilor de producţie. Marx a arătat că moara de apă duce la societatea în fruntea căreia se află suzeranul, feudalul, iar moara cu aburi la societatea în fruntea căreia se află capitalistul. Marxismul cere ca forma să fie apreciată nu ca ceva de sine stătător, ci ca o formă în care este cuprins un anumit conţinut. „Colhozul este o formă socialistă de organizare *economică*, după cum Sovietele sînt o formă socialistă de organizare *politică*. Atît colhozurile, cît şi Sovietele sînt măreţe cuceriri ale revoluţiei noastre, măreţe cuceriri ale clasei muncitoare. Însă colhozurile şi Sovietele sînt numai *o formă* de organizare, ce-i drept socialistă, dar totuşi numai *o formă* de organizare. Totul depinde de *conţinutul* care va fi turnat în forma aceasta" (*Stalin*, vol. 13, ed. rom., pag. 240).

Duşmanii orînduirii sovietice au încercat să folosească forma colhozurilor, a Sovietelor pentru a o umple cu un conţinut burghez, contrarevoluţionar. De aceea Partidul comunist ne învaţă să nu supraapreciem forma, avînd în vedere faptul că forma nu joacă şi nu poate juca un rol de sine stătător. Conţinutul, dezvoltarea conţinutului unui obiect precede întotdeauna apariţia şi dezvoltarea formei.

Subliniind primatul conţinutului asupra formei, metoda dialectică afirmă, în acelaşi timp, că forma nu are o atitudine indiferentă, pasivă faţă de conţinut. Dacă nu există formă fără conţinut, nu există nici conţinut fără formă. Conţinutul fără formă încetează de a mai fi conţinut; un conţinut concret dat există numai în unitate cu o anumită formă. De pildă, nu poate să existe agricultură socialistă în conţinut fără o formă determinată, adică forma colhoznică. Partidul proletariatului, partid revoluţionar prin conţinutul şi ţelurile activităţii sale, poate fi capabil de acţiune numai în condiţiile existenţei unei anumite forme de organizare, adică organizarea bazată pe principiile centralismului democratic, pe o disciplină foarte severă a membrilor săi etc. În afara acestei forme partidul proletariatului nu poate obţine realizarea ţelurilor sale.

Forma exercită o influenţă activă asupra conţinutului, contribuind la dezvoltarea lui sau împiedicînd-o. De pildă, în condiţiile capitalismului în putrefacţie, relaţiile de producţie capitaliste încătuşează dezvoltarea forţelor de producţie, împiedicînd dezvoltarea lor. De pildă, în condiţiile capitalismului în putrefacţie, relaţiile de producţie capitaliste sînt cătuşe pentru dezvoltarea forţelor de producţie, împiedică dezvoltarea lor. Dimpotrivă, relaţiile de producţie noi, socialiste, care sînt în concordanţă cu caracterul forţelor de producţie, constituie forţa hotărîtoare în dezvoltarea forţelor de producţie. Astfel, în U.R.S.S. proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie este în deplină concordanţă cu caracterul social al procesului de producţie, din care cauză relaţiile de producţie socialiste constituie un factor puternic de dezvoltare accelerată a forţelor de producţie.

Unitatea dintre conţinut şi formă nu exclude contradicţia dintre ele. Dezvoltarea obiectelor începe totdeauna cu dezvoltarea conţinutului lor. De aceea dialectica conexiunii dintre formă şi conţinut constă în aceea că, în procesul dezvoltării sale, conţinutul obiectului intră în contradicţie, în luptă cu forma veche, care nu mai corespunde noului conţinut; această contradicţie se rezolvă prin nimicirea, înlăturarea formei vechi de către conţinutul nou. Teza marxistă după care între formă şi conţinut există un conflict trebuie înţeleasă în sensul că conflictul există nu între conţinut şi formă în general, ci între vechea formă şi noul conţinut, care caută o formă nouă şi tinde spre ea. Astfel, dictatura proletariatului, instaurată în urma Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, era în contradicţie cu forma parlamentară burgheză de stat. Conţinutul nou a dat naştere unei forme noi — Sovietele, care reprezintă cea mai bună formă de exercitare a puterii de stat a muncitorilor şi ţăranilor.

Din învăţătura dialectică despre formă şi conţinut rezultă concluzii practice şi politice foarte importante. Dacă conţinutul determină forma, atunci toată munca de construire a socialismului, de dezvoltare şi de întărire continuă a Sovietelor, a colhozurilor, a culturii sovietice etc. trebuie dusă astfel încît să fie asigurat conţinutul socialist al acestora. Dacă forma nu are o atitudine indiferentă, pasivă faţă de conţinut, atunci nu este indiferent care este forma unui fenomen sau altul. De pildă, numai forma naţională a culturii sovietice contribuie în etapa istorică dată la dezvoltarea conţinutului socialist al culturii noastre. Numai Sovietele ca formă de stat a dictaturii proletariatului în U.R.S.S. contribuie la dezvoltarea şi întărirea statului socialist etc. Prin indicaţiile sale călăuzitoare, Partidul comunist îndrumează arta sovietică pe calea realismului socialist, luptînd împotriva oricărei varietăţi a formalismului burghez, străin culturii socialiste. Formalismul înseamnă ruperea artei de viaţa socială, de lupta poporului pentru comunism, transformarea formei într-un scop în sine. În hotărîrile sale cu privire la problemele ideologice, Comitetul Central al Partidului comunist a supus unei aspre critici rămăşiţele burgheze în arta sovietică şi a arătat că numai oglindind sub toate aspectele şi pe baza unei profunde principialităţi viaţa poporului sovietic, numai în strînsă legătură cu interesele luptei pentru comunism arta sovietică se poate dezvolta cu succes. Totodată, hotărîrile C. C. al Partidului comunist cer oamenilor de artă perfecţionarea continuă a formei artistice, pentru că fără o formă perfectă nu poate fi exprimat conţinutul profund ideologic al artei, nu este posibilă o reflectare justă, realistă a realităţii.

Este de asemenea necesar să se ţină seama de faptul că noul conţinut poate folosi o formă veche sau alta, fără s-o sfărîme, ci pătrunzînd în ea, schimbîndu-i natura, adaptînd-o ţelurilor sale. De pildă, în societatea sovietică se folosesc asemenea forme economice vechi ca banii, mărfurile, băncile. Dar conţinutul, funcţiile lor s-au schimbat radical în comparaţie cu societatea capitalistă. Din aceste categorii vechi ale capitalismului s-a păstrat în economia socialistă mai ales forma, în esenţă însă ele s-au schimbat radical în conformitate cu cerinţele dezvoltării economiei naţionale socialiste.

FORŢE DE PRODUCŢIE — uneltele cu ajutorul cărora se produc bunurile materiale şi oamenii care pun în mişcare uneltele de producţie şi produc bunuri materiale datorită unei anumite experienţe şi deprinderi de a munci. Starea forţelor de producţie răspunde la întrebarea cu ce unelte de producţie produc oamenii bunurile materiale ce le sînt necesare, exprimă raporturile dintre societate şi forţele naturii. Productivitatea muncii sociale depinde de nivelul istoric de dezvoltare a forţelor de producţie, de perfecţiunea uneltelor de producţie, de experienţa în producţie şi de deprinderea de a munci a oamenilor. În orice moment istoric viaţa societăţii este determinată, în ultimă analiză, de forţele de producţie de care ea dispune. Existenţa omului primitiv este la fel de neconceput fără arc şi săgeţi, fără toporul de piatră etc. ca şi existenţa capitalismului modern fără maşini şi fără muncitori, care constituie principala forţă de producţie a societăţii. Dezvoltarea forţelor de producţie, în primul rînd a uneltelor de producţie, stă la baza schimbărilor şi dezvoltării *modului de producţie a bunurilor materiale* (vezi). Iar schimbările în modul de producţie provoacă schimbarea întregii orînduiri sociale.

Forţele de producţie nu există înafara unei anumite forme sociale, adică în afara *relaţiilor de producţie* (vezi). Marxism-leninismul critică cu asprime concepţia care priveşte forţele de producţie în afara interacţiunii cu relaţiile de producţie, de care ele sînt legate în mod indisolubil. Aşa este, de pildă, concepţia bogdanovist-buharinistă, concepţie absolut străină marxismului. Dezvoltarea forţelor de producţie poate fi înţeleasă numai în legătură cu relaţiile de producţie. Forţele de producţie constituie baza pe care se dezvoltă anumite relaţii de producţie. Dar acestea din urmă, apărînd pe baza forţelor de producţie, exercită o uriaşă influenţă asupra lor. Dacă relaţiile de producţie nu corespund caracterului forţelor de producţie, sînt în contradicţie cu acestea, ele frînează dezvoltarea mai departe a forţelor de producţie. Această neconcordanţă şi contradicţie este provocată de faptul că forţele de producţie o iau întotdeauna înainte, fiind elementul cel mai mobil şi mai revoluţionar al producţiei. Caracterul revoluţionar şi mobil al forţelor de producţie se explică prin faptul că cu ajutorul uneltelor de producţie oamenii obţin mijloacele de existenţă necesare vieţii. Străduindu-se să ridice nivelul material al vieţii lor, oamenii confecţionează unelte de producţie, obţin un avînt al forţelor de producţie. De aci legitatea rămînerii în urmă a relaţiilor de producţie faţă de dezvoltarea forţelor de producţie, apariţia pe o anumită treaptă de dezvoltare a unei contradicţii între ele. Pentru ca forţele de producţie să se poată dezvolta mai departe, trebuie lichidate relaţiile de producţie vechi şi înlocuite cu relaţii de producţie noi. Marxismul ne învaţă că noile relaţii de producţie sînt acea forţă principală şi hotărîtoare care determină dezvoltarea continuă — o dezvoltare puternică — a forţelor de producţie. Astfel, actualele forţe de producţie ale capitalismului nu se mai pot dezvolta ca înainte, deoarece relaţiile de producţie burgheze frînează această dezvoltare. Dimpotrivă, forţele de producţie ale societăţii sovietice se dezvoltă într-un ritm impetuos, deoarece la această dezvoltare contribuie relaţiile de producţie socialiste.

În lucrarea „Despre materialismul dialectic şi materialismul istoric“, I. V. Stalin a dat un tablou al dezvoltării forţelor de producţie din timpurile cele mai vechi pînă în zilele noastre: „Trecerea de la uneltele grosolane de piatră la arc şi săgeţi şi, respectiv, trecerea de la vînătorie la domesticirea animalelor şi creşterea primitivă a vitelor; trecerea de la uneltele de piatră la uneltele de metal (topor de fier, plug primitiv cu brăzdar de fier şi altele) şi, respectiv, trecerea la cultivarea plantelor şi la agricultură; perfecţionarea mai departe a uneltelor de metal pentru prelucrarea materialelor, trecerea la foale şi la olărie şi, respectiv, dezvoltarea meşteşugurilor, separarea meşteşugurilor de agricultură, dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti independente şi apoi a manufacturii; trecerea de la uneltele de producţie meşteşugăreşti la maşină şi transformarea producţiei meşteşugăreşti şi de manufactură în industrie mecanică; trecerea la maşinism şi apariţia marii industrii moderne mecanizate — acesta este tabloul general, foarte necomplet, al dezvoltării forţelor de producţie ale societăţii în decursul istoriei omenirii“. O dată cu schimbarea uneltelor de producţie şi în strînsă legătură cu ele s-au dezvoltat şi oamenii, care constituie elementul cel mai important al forţelor de producţie, s-a dezvoltat deprinderea lor de a munci.

În trecerea de la o veche formaţiune la una nouă, relaţiile de producţie existente sînt lichidate, în timp ce forţele de producţie se menţin şi se dezvoltă mai departe.

FOURIER Charles (1772—1837) — mare socialist utopist francez. Fourier a făcut o strălucită critică societăţii burgheze. El a scos la iveală contrastul dintre ideile şi promisiunile ideologilor revoluţiei franceze — egalitate, fraternitate, dreptate —, pe de o parte, şi ceea ce i-a urmat — mizeria materială şi morală a societăţii burgheze —, pe de altă parte. Orînduirea burgheză este vicioasă, scria Fourier. În această orînduire sărăcia de la un pol este generată de abundenţa de la celălalt pol. Această orînduire îi schilodeşte pe oameni, le înăbuşă sentimentele, dorinţele şi ideile. În condiţiile orînduirii burgheze fericirea unuia este bazată pe nenorocirea altuia. Aflîndu-se sub influenţa ideilor materialiştilor francezi despre rolul hotărîtor al educaţiei, Fourier, fundamentînd necesitatea apariţiei societăţii socialiste, dezvoltă învăţătura despre pasiunile şi înclinările omeneşti. După Fourier, omului îi sînt proprii 12 pasiuni (gustul, pipăitul, văzul, auzul, mirosul, simţul prieteniei, vanităţii, dragostei, paternităţii, pasiunea pentru „intrigi“, tendinţa spre variaţie, spre asocierea în grupuri). Pînă acum moraliştii scriau că natura omenească este vicioasă şi chemau la înăbuşirea pasiunilor omeneşti. În realitate, spune Fourier, vicioasă era societatea însăşi. Toate trăsăturile caracterului omenesc sînt bune. Deci totul constă în crearea unei societăţi care să contribuie la satisfacerea completă a pasiunilor omeneşti, la dezvoltarea şi înflorirea acestora.

Plecînd de la aceste premise teoretice, Fourier zugrăveşte tabloul viitoarei orînduiri sociale. Celula de bază în această socie-

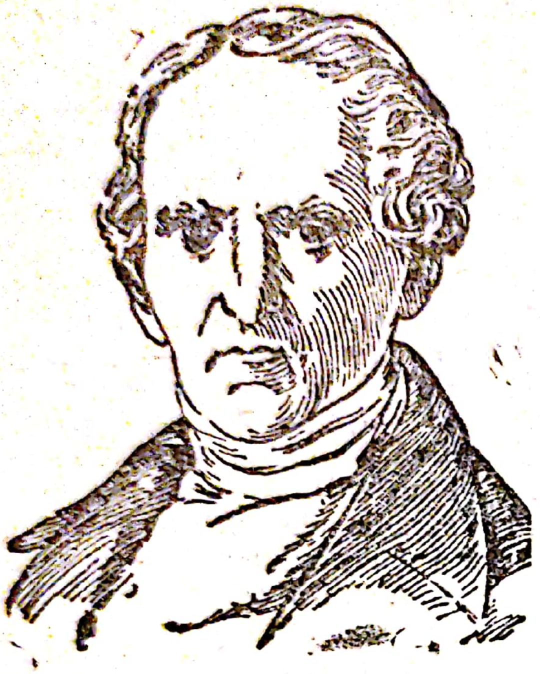

tate este falanga, care efectuează tot felul de munci. Fiecare membru al falangei are dreptul la muncă. De bunăvoie, călăuzindu-se după pasiunile sale, membrul falangei intră într-o grupă sau alta de producţie. În cadrul falangei munca este o necesitate, un obiect de desfătare pentru om. La aceasta contribuie lipsa profesionalismului îngust al orînduirii burgheze, care-l schilodeşte pe om. Membrul unei falange trece în cursul zilei de lucru de cîteva ori de la o muncă la alta, ocupîndu-se de fiecare dintre ele o oră şi jumătate, pînă la două ore (prin aceasta este satisfăcută pasiunea omului pentru variaţie). Despre oamenii viitorului Fourier spune că mîndria clocotitoare care-i va stăpîni va învinge toate obstacolele, pentru ei nu va exista cuvîntul *„imposibil"*. În societatea viitoare interesele personale vor coincide cu interesele colectivului. Rezultatul caracterului creator şi al înaltei productivităţi a muncii va fi abundenţa de bunuri materiale în societate. În cadrul falangei principiul repartiţiei este determinat în linii generale după muncă şi talent: $^{5}/_{12}$ din veniturile falangei — pentru muncă, şi $^{3}/_{12}$ — pentru talent. Fourier enunţă ideile (în formă embrionară) despre desfiinţarea opoziţiei dintre munca intelectuală şi munca fizică, dintre oraş şi sat.

Socialismul lui Fourier este un socialism utopic. Fourier s-a ridicat împotriva revoluţiei violente. Dezamăgit de revoluţia franceză, Fourier năzuia să organizeze societatea viitoare, socialistă, prin propagarea paşnică a ideilor sale. El considera că se pot crea falange şi în condiţiile capitalismului. Fourier se adresa oamenilor bogaţi şi, zugrăvindu-le perspectivele societăţii viitoare, îi ruga să subvenţioneze organizarea acesteia. În scopul atragerii capitaliştilor, Fourier stabileşte pentru aceştia în viitoarea orînduire un venit fără muncă. Fourier promite să dea $^{4}/_{12}$ din venitul falangei pentru capitalul investit. Ca şi ceilalţi socialişti utopişti, el n-a înţeles de loc rolul istoric al proletariatului. Fourier, *Saint-Simon* (vezi), *Owen* (vezi) au fost socialişti izolaţi. Ei încă nu erau urmaţi de mase. Socialismul utopic n-a ştiut să indice o adevărată ieşire din sclavia capitalistă.

Fourier a exercitat o mare influenţă asupra dezvoltării ideilor socialiste. Marx l-a numit pe Fourier unul dintre „patriarhii socialismului". Socialismul lui Fourier, împreună cu socialismul lui Saint-Simon şi a lui Owen, a constituit unul dintre izvoarele teoretice ale comunismului ştiinţific. Principalele lucrări ale lui Fourier sînt: „Teoria celor patru mişcări şi a destinelor generale" (1808), „Teoria unităţii universale" (1822), „Noua lume industrială şi lumea socială" (1829). (Vezi şi *Socialism utopic.*)

FRANKO Ivan Iakovlevici (1856—1916) — mare scriitor şi gînditor ucrainean, savant şi fruntaş al vieţii publice. S-a născut în regiunea Drogobîci, dintr-o familie de ţăran potcovar. După multă suferinţă şi mizerie a terminat liceul; apoi a urmat Universitatea de la Lvov. Autorităţile austriace l-au persecutat pe Franko şi l-au aruncat de trei ori în închisoare, învinuindu-l de socialism, de creare de asociaţii secrete, de simpatie faţă de ruşi, de legături cu mişcarea ţărănească. Concepţia despre lume a lui Franko s-a format sub influenţa lui T. G. *Şevcenko* (vezi) şi a democraţilor revoluţionari ruşi — *Herţen* (vezi), *Belinski* (vezi), *Cernîşevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi), *Pisarev* (vezi), Saltîkov-Şcedrin, Nekrasov. Răspîndirea marxismului a influenţat dezvoltarea ideologiei revoluţionar-democratice a lui Franko în direcţia socialismului ştiinţific. El a studiat şi a popularizat *„Manifestul Partidului Comunist"* (vezi) al lui Marx şi Engels şi *„Capitalul"* (vezi) lui Marx; a tradus pentru prima oară în limba ucraineană capitolul 24 din volumul I al „Capitalului" şi diferite secţiuni din *„Anti-Dühring"* (vezi) de F. Engels. Concepţia despre lume a lui Franko este strîns legată de mişcarea de eliberare a oamenilor muncii, de trezirea la viaţa politică a proletariatului care se forma în acea perioadă în regiunile petrolifere şi în oraşele Ucrainei de vest, de realizările ştiinţelor naturii, de teoria lui *Secenov* (vezi) şi de darwinism. Franko critică pe pseudo-darwinişti care aplicau legile biologice în interpretarea societăţii omeneşti şi care trăgeau din această cauză concluzii reacţionare. El cheamă la democratizarea ştiinţei, la transformarea acesteia într-un instrument de luptă pentru interesele oamenilor muncii.

Ideile lui filozofice sînt expuse în următoarele lucrări: „Cîteva cuvinte despre modul cum trebuie alcătuite şi îmbunătăţite ediţiile noastre populare", „Reflecţii asupra evoluţiei în istoria omenirii", „Literatura, menirea ei şi principalele ei trăsături", „Scrisori critice despre intelectualitatea din Galiţia", precum şi într-o serie de opere literare. Franko consideră că baza a tot ce există este materia. Natura este nemuritoare, veşnică, în continuă mişcare, clocotire. Spiritul nu este al doilea principiu creator, ci numai o reflectare a materiei în mişcare, o funcţie a creierului material şi a sistemului nervos. Franko considera cunoştinţele omeneşti ca fiind o oglindire a realităţii, a naturii. El nega agnosticismul şi relativismul. Franko a enunţat unele idei dialectice, el a observat schimbarea continuă a lumii, caracterul ei contradictoriu, s-a orientat spre ceea ce merge înainte. El a fost un ateu, un luptător împotriva fideismului și a clericalismului fățiș, a educării tineretului în spirit religios. Cele mai strălucite opere publicistice ale scriitorului sînt îndreptate împotriva Vaticanului, a catolicismului, a unirii cu biserica catolică, a sectarismului. Franko a criticat falsa teorie despre caracterul etern al capitalismului, a demascat societatea capitalistă ca o societate rapace, care înghite generații și care distruge sănătatea și moralitatea maselor. Aceasta este o lume a înșelării și a violenței. Proclamînd „egalitatea“ în fața legilor, democrația burgheză „își închipuie că un flămînd ar putea fi consolat prin faptul că are dreptul să fie sătul, fără să i se dea pîine“. Franko crede ferm în triumful revoluției. Referindu-se la învățătura lui Marx despre socialism, Franko cheamă la nimicirea „zidului“ care desparte pe omul muncii de uneltele de producție, la transformarea uneltelor de producție în proprietate socială, la lichidarea lui „între“, acest sinonim al proprietății private, la muncă colectivă și la repartiție după muncă.

În lupta pentru o literatură cu conținut ideologic, Franko opune esteticii idealiste și ideilor ei metafizice despre normele veșnice ale artei estetica materialistă a lui Belinski, Cernîșevski, Dobroliubov și Șevcenko. El subliniază caracterul istoric al artei, susține că viața este motorul principal în artă. Pentru Franko, ca și pentru Șevcenko, poezia este „realitatea concentrată, cristalizată“. El critică fără cruțare teoria „artei pentru artă“ și decadentismul în literatură. În operele sale literare, Franko a oglindit cu un realism profund situația înrobitoare a oamenilor muncii din Ucraina de vest. El a fost primul care a introdus în literatura ucraineană chipul muncitorului. M. Gorki a prețuit mult creația lui Franko. Patriot de seamă, partizan al prieteniei dintre poporul rus și poporul ucrainean, Franko credea că „va bate o dată ceasul“ — și Ucraina va străluci „în aureola-i purpurie în cercul popoarelor libere...“. El a luptat pentru reunirea Ucrainei cu Rusia, unde, după părerea lui, a început „primăvara omenirii“ — revoluția din 1905. Luptînd pentru egalitatea între popoare, Franko a scris: „Națiunea care asuprește, înăbușă o altă națiune, împiedicînd dezvoltarea ei liberă, chipurile din anumite interese de stat sau alte interese, își sapă groapa sieși și statului căruia, chipurile, această asuprire îi este de folos“. El a arătat imposibilitatea de a rezolva problema națională fără a rezolva problema socială. Franko era un adversar hotărît atît al naționalismului burghez ucrainean, cît și al cosmopolitismului fără patrie. El a fost primul în Ucraina care l-a demascat pe M. Grușevski ca ideolog al naționalismului burghez ucrainean, a demascat falsa lui teorie a dezburghezirii națiunii ucrainene, a înfierat activitatea organizației de spionaj care se întitula în mod demagogic „Uniunea pentru eliberarea Ucrainei“, a condamnat cartea lui M. Grușevski cu privire la istoria Ucrainei, carte scrisă pentru a face pe plac agresorilor germani, care pregăteau planul de cotropire a Ucrainei, de rupere a ei de Rusia. Cartea lui Franko „Pricinki do istoriï Ucraïni— Rusi“, îndreptată împotriva lui M. Grușevski (1912) prezintă interes științific.

În dezvoltarea ideologică a lui Franko au existat și concepții greșite. El nu a reușit întotdeauna, după cum a arătat Lenin, să evite mărginirea naţionalistă, în interesul mişcării naţionale democratice de eliberare din Ucraina. În concepţiile sale, Franko n-a fost marxist, însă toată viaţa lui minunată, imensul său talent artistic, pe care l-a pus în slujba oamenilor muncii, activitatea lui de luptător în scopul eliberării poporului ucrainean şi al întăririi prieteniei între poporul rus şi poporul ucrainean i-au adus dragostea tuturor; nu numai poporul ucrainean, ci toate popoarele din Uniunea Sovietică cinstesc memoria lui Ivan Franko.

FREUDISM — curent idealist reacţionar purtînd numele întemeietorului său Sigmund Freud, psihiatru vienez, şi răspîndit în psihologia din străinătate, astăzi mai ales în cea americană. Freudismul consideră conştientul ca subordonat „subconştientului“, al cărui conţinut este „libido“, adică atracţia sexuală. Conştientul ia naştere din conflictul dintre „libido“ şi „mediul social“. Acest conflict, care începe în copilărie, determină în mod fatal soarta omului, ducîndu-l, de obicei, la nevroză sau boli mintale. Freudismul consideră „libido“-ul ca „legea“ fundamentală şi unică a psihicului omului şi a întregii lui activităţi, opunînd-o legilor vieţii materiale. Psihologia ştiinţifică neagă complet existenţa „subconştientului“ freudian, considerînd conştiinţa drept o reflectare a existenţei sociale. Psihologia ştiinţifică ridiculizează afirmaţia că atracţia sexuală ar lua naştere în copilărie şi neagă „determinarea fatală“ a soartei omului în urma acestui „factor“ sau a oricărui altul. Caracterul reacţionar al freudismului iese pe deplin la iveală în încercările lui ridicole de „a explica“ fenomenele sociale, începînd cu riturile şi miturile „societăţii primitive“ şi terminînd cu războaiele şi revoluţiile moderne. „Neofreudismul“, care caută să limiteze într-o oarecare măsură rolul „libido“-ului sau să-l înlocuiască cu un alt „factor“ asemănător, nu se deosebeşte, în principiu, cu nimic de freudism. Freudismul şi „neofreudismul“ stau astăzi în slujba imperialismului american, care foloseşte „teoria“ subordonării conştientului faţă de „subconştient“ în scopul justificării şi dezvoltării celor mai josnice şi odioase înclinaţii şi instincte ale oamenilor.

G

GALILEI Galileo (1564—1642)— mare fizician şi astronom italian, creatorul bazelor mecanicii, luptător pentru o concepţie înaintată despre lume. Galilei a apărat şi a dezvoltat sistemul lui *Copernic* (vezi), s-a ridicat împotriva scolasticii bisericeşti. El a fost primul care a folosit telescopul pentru cercetarea şi studierea aştrilor, ceea ce a marcat începutul unei noi epoci în astronomie. Cu ajutorul telescopului el a dovedit că în lună sînt munţi şi văi. Prin aceasta a fost definitiv spulberată ideea că ar exista o deosebire principială între ceea ce este „ceresc" şi „pămîntesc", a fost spulberată legenda religioasă despre natura deosebită a cerului. Galilei a descoperit cei patru sateliţi ai lui Jupiter, a demonstrat mişcarea lui Venus în jurul soarelui şi a descoperit rotaţia soarelui în jurul axei sale (după deplasarea petelor din soare). Mai tîrziu, Galilei a stabilit că Calea Laptelui este o îngrămădire de stele. El a demonstrat posibilitatea de a determina longitudinea geografică pe mare după poziţia sateliţilor lui Jupiter, ceea ce a avut o importanţă practică directă pentru navigaţie. Galilei este întemeietorul dinamicii. El a stabilit legea inerţiei, legea căderii libere a corpurilor şi legea compunerii forţelor; cu ajutorul acestor legi el a rezolvat o serie întreagă de probleme. El a descoperit legile oscilaţiei pendulului, a cercetat mişcarea corpului pe plan înclinat. În dezvoltarea ideii despre spaţiu şi timp, un rol important l-a avut aşa-zisul principiu al relativităţii al lui Galilei — teza după care mişcarea uniformă şi rectilinie a unui sistem de corpuri fizice nu influenţează procesele care au loc în acel sistem (de pildă, mişcarea unei corăbii în raport cu pămîntul şi mişcarea corpurilor care se află pe corabie).

Galilei pretindea o cercetare concretă, bazată pe experienţă, în domeniul cunoaşterii legilor naturii. El considera experienţa ca singura sursă a cunoştinţelor. Cu toate că materialismul lui, ca şi materialismul tuturor filozofilor din acel timp, a fost mecanist, prin cercetările concrete şi prin lupta pentru metodele ştiinţifice, experimentale de cercetare a naturii, precum şi prin concepţia sa filozofică (admiterea obiectivităţii, infinităţii lumii, a veşniciei materiei etc.), Galilei a adus o contribuţie preţioasă la dezvoltarea filozofiei materialiste. El considera că experienţa senzorială, practica, este singurul criteriu al adevărului. Opunînd sfintei scripturi cercetarea ştiinţifică

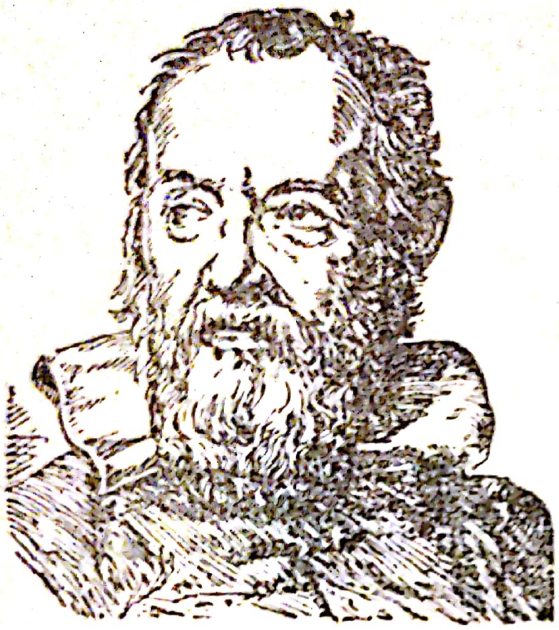

a naturii, el a declarat că nici un precept biblic nu are o asemenea forță coercitivă pe care o are oricare dintre fenomenele naturii. Pentru lupta sa împotriva bisericii, împotriva scolasticii și obscurantismului, Galilei, deși înaintat în vîrstă, a fost supus persecuțiilor inchiziției. I. V. Stalin l-a caracterizat pe Galilei ca pe un luptător curajos pentru știință, ca pe un inovator care deschide cu curaj drumuri noi în știință. Cele mai importante lucrări ale lui Galilei sînt: „Dialog despre cele două sisteme principale ale lumii — al lui Ptolemeu și al lui Copernic“ (1632; ediția sovietică—1948) și „Discuții și demonstrații matematice cu privire la două ramuri noi ale științei care se referă la mecanică și mișcarea locală“ (1638; ediția sovietică — 1934).

GASSENDI Pierre (1592—1655) — filozof materialist, fizician și astronom francez. Ca mulți gînditori progresiști din acea epocă, Gassendi, chiar în prima sa lucrare („Exerciții paradoxale împotriva lui Aristotel“, 1624) a criticat cu asprime teoria lui *Aristotel* (vezi) și scolastica. Activitatea vastă și multilaterală a lui Gassendi în domeniul științelor exacte și al științelor naturii avea nevoie de o bază materialistă trainică, pe care el a găsit-o în teoria lui *Epicur* (vezi). Marx arată că Gassendi a reînviat materialismul lui Epicur.

În conformitate cu concepțiile sale materialiste, Gassendi a criticat teoria lui Descartes, opunînd raționalismului și concepțiilor metafizice ale lui *Descartes* (vezi) senzualismul, susținînd că sursa cunoașterii este experiența senzorială. Gassendi a împărțit principala sa lucrare, „Codul filozofic“ (publicat în 1658, după moartea autorului), în trei părți: logica, fizica și etica. În prima parte Gassendi a analizat în amănunțime problema autenticității cunoașterii. El a elaborat o serie de teze îndreptate împotriva scepticismului, precum și împotriva dogmatismului. În fizică, pe care o considera cea mai nobilă și mai vastă parte a filozofiei, Gassendi a dovedit existența obiectivă a spațiului și a timpului, ilustrînd aceasta printr-o serie de exemple din fizică (contractarea, dilatarea corpurilor etc). El afirma că spațiul și timpul nu pot fi create sau distruse. Totodată el considera pe dumnezeu drept creatorul atomilor. Aceeași inconsecvență, propovăduirea materialismului și totodată tendința de a admite pe dumnezeu, se manifestă în teoria lui Gassendi în ceea ce privește raportul dintre știință și credință. Expunînd teoria sa asupra materiei, Gassendi a repetat principalele teze ale lui Epicur și Lucretius (vezi *Carus* Lucretius), inclusiv admiterea existenței unor atomi speciali ai căldurii, frigului etc., care provoacă senzații corespunzătoare, precum și existența atomilor spiritului. Explicînd în mod materialist fenomenele existenţei şi conştiinţei prin forţa motrice pur mecanică a atomilor „sufletului animal“, Gassendi atribuia omului, alături de sufletul „animal“, senzorial, material, şi un suflet „raţional“, imaterial, dînd astfel tribut religiei, idealismului. Dar analizînd activitatea sufletului „senzorial“ şi „raţional“, el nu a putut să arate în mod satisfăcător nici una dintre funcţiile sufletului raţional care să fie independentă de funcţiile sufletului senzorial.

În etică, Gassendi, după exemplul gînditorilor progresişti din secolul al XVII-lea, a negat morala ascetică bisericească. De acord cu Epicur, el a afirmat că orice plăcere este un lucru bun în sine, iar orice virtute este un lucru bun în măsura în care produce „seninătate“. În ideile sociale şi politice ale lui Gassendi se reflectă compromisul politic al burgheziei cu monarhia absolută, pe care burghezia se sprijinea în lupta împotriva aristocraţiei feudale. Gassendi a fost partizanul puterii centralizate ferme. În monarhul absolut el vede un „stăpîn înţelept al statului“.

Însemnătatea lui Gassendi în istoria ştiinţei nu constă numai în popularizarea şi dezvoltarea teoriei atomiste despre materie, în lupta împotriva rămăşiţelor filozofiei feudale şi proclamarea cunoaşterii experimentale drept sursă a oricărei cunoaşteri. Lui îi aparţin numeroase cercetări şi descoperiri importante în domeniul astronomiei: trecerea lui Mercur prin discul solar, descoperirea a cinci sateliţi ai lui Jupiter pe lîngă cei patru descoperiţi anterior etc. În condiţiile istorice ale secolului al XVII-lea, Gassendi a jucat, fără îndoială, un rol progresist ca filozof şi savant.

GENERAL — vezi *Singular, particular şi general.*

GEOPOLITICĂ — „teorie“ pseudoştiinţifică fascistă, care tinde să fundamenteze, invocînd factorii geografici, politica externă a imperialiştilor. Geopolitica încearcă să dovedească că însăşi situaţia geografică a puterilor imperialiste cere, chipurile, lărgirea graniţelor şi cucerirea „spaţiului vital“ pe seama teritoriilor altor ţări. Baza pseudoteoretică a geopoliticii este teza profund falsă cu privire la influenţa determinantă a mediului geografic asupra dezvoltării societăţii. Marxismul ne învaţă că mediul geografic nu poate să fie principala cauză a dezvoltării sociale. De aceea este clar că politica externă a unui stat, care se schimbă radical, după cum arată experienţa istoriei, în legătură cu schimbarea orînduirii social-economice, nu poate nicidecum să fie un rezultat al condiţiilor geografice, care se schimbă extrem de încet. Geopolitica este un produs al capitalismului monopolist, care tinde spre jaf pentru a obţine un profit capitalist maxim.

Termenul „geopolitică“ a fost pus pentru prima oară în circulaţie, în timpul primului război mondial, de suedezul R. Cellen, reacţionar, pangermanist, specialist în problemele statului. Dar încercări de a dovedi determinarea geografică a politicii de expansiune şi de agresiune au fost făcute încă la începutul epocii imperialismului, la sfîrşitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea în S.U.A., Germania, Anglia. Cu propagarea „ideilor“ geopolitice s-a ocupat în Germania întemeietorul geografiei politice burgheze F. Ratzel, în Anglia — geograful reacţionar Mackinder, în S.U.A. — belicosul pictor de peisaje marine Mahon. Geopolitica a fost, alături de teoria rasistă, de care este strîns legată, una din pietrele unghiulare ale „ideologiei“ hitleriste bandişteşti de dominaţie mondială. O variantă japoneză a geopoliticii a fost faimoasa doctrină a „sferei de înflorire reciprocă“, care prevedea cotropirea întregii Asii de către militariştii japonezi. Suferind un eşec ca „ideologie“ a fasciştilor hitlerişti, geopolitica a devenit unul din principalele elemente ale „ideologiei“ de dominaţie mondială a imperialiştilor americani. Încă din timpul celui de-al doilea război mondial şi în special în ultimul timp, geopoliticienii americani (Speakman, Wheller, Kiffer şi alţii) cheamă deschis la încercuirea U.R.S.S. şi a ţărilor de democraţie populară cu blocuri şi baze militare, referindu-se la „teoria“ geopolitică a antagonismului dintre emisferele orientală şi occidentală şi alte absurdităţi de felul acesta.

Vorbind despre o geografie „globală“, adică o geografie care nu ţine seamă de hotare, geopoliticienii contemporani din S.U.A. şi ţările satelite ale S.U.A. pledează intens pentru renunţarea la principiul suveranităţii naţionale şi crearea unui fel de supraimperiu în fruntea căruia va fi „rasa“ americană a „stăpînilor“. Este neîndoielnic că aspiraţiile geopoliticienilor americani vor suferi un eşec ca şi cele ale precursorilor lor — fasciştii germani.

GINTĂ ŞI COMUNITATE GENTILICĂ — grup de oameni care provin din acelaşi strămoş comun şi sînt uniţi prin legături de sînge, celula de producţie fundamentală a societăţii primitive. Ginta ajungea să cuprindă cîteva sute de oameni. Ginţile se uneau în fratrii (frăţii), iar uniunea fratriilor alcătuia tribul. În perioada apariţiei şi înfloririi orînduirii gentilice femeia ocupa locul principal în gintă (vezi *Matriarhat*). O dată cu descompunerea ginţii, locul dominant în cadrul ginţii îl ocupă bărbatul (vezi *Patriarhat*). Organizarea ginţii şi a comunităţilor gentilice se baza pe proprietatea obştească asupra mijloacelor de producţie, pe munca colectivă. În fruntea ginţii se afla un şef ales. Toate treburile ginţii erau rezolvate de sfatul ginţii, adică de adunarea alcătuită din toţi adulţii — bărbaţi şi femei. Inexistenţa proprietăţii private, a claselor a determinat şi inexistenţa în comunitatea gentilică a violenţei de clasă; acolo nu era loc pentru dominaţie şi asuprire. Ginta ajunge la cea mai mare dezvoltare a ei pe baza *orînduirii comunei primitive* (vezi). O dată cu creşterea diviziunii sociale a muncii, a dezvoltării schimbului şi a proprietăţii private, a început descompunerea orînduirii comunei primitive şi în consecinţă şi a ginţii. Apariţia noului mod de producţie, bazat pe împărţirea societăţii în clase, pune capăt orînduirii gentilice.

GÎNDIRE — produs superior al materiei organizate în mod deosebit, *creierul* (vezi), procesul activ de reflectare a realităţii obiective în reprezentări, noţiuni, judecăţi etc. Gîndirea este întotdeauna legată de o formă determinată a mişcării materiei, de activitatea creierului. Idealismul consideră gîndirea ca un produs al unui principiu supranatural, de sine stătător şi independent de materie — dumnezeu, ideea absolută etc Cunoaşterea ştiinţifică a infirmat de mult aiurelile clericale ale idealiştilor. Ştiinţa contemporană a dovedit fără putinţă de tăgadă că gîndirea este o însuşire a materiei. O uriaşă însemnătate în această privinţă are teoria materialistă cu privire la activitatea nervoasă superioară a animalelor, creată de marele savant rus *Pavlov* (vezi) şi de şcoala sa. Pavlov a dovedit fără putinţă de tăgadă că purtătorul material al activităţii psihice este creierul. „...Activitatea psihică — scria el — este rezultatul activităţii fiziologice a unei anumite mase a encefalului...“ Pavlov a dovedit de asemenea că animalele superioare, în special cîinii, posedă facultăţi analitice şi sintetice, cu alte cuvinte, capacitatea de a distinge şi a asocia diferite excitaţii. Cercetările academicianului Pavlov confirmă într-un mod strălucit cunoscuta teză a lui Engels, după care „noi avem comun cu animalele toate formele de activitate intelectuală“: inducţia, deducţia, prin urmare şi o anumită abstragere, analiza obiectelor necunoscute, sinteza şi experimentul — îmbinarea analizei şi sintezei. Ca tip, remarcă Engels, toate aceste metode „sînt absolut identice la om şi la animalele superioare. Ele diferă numai prin gradul lor (prin dezvoltarea metodei respective)“ („Dialectica naturii“, ed. rusă, pag. 176). Fără existenţa acestor elemente de activitate psihică, animalele n-ar putea să existe şi să se orienteze just în condiţiile complexe care le înconjoară.

Stabilind unele trăsături comune ale activităţii psihice la animale şi om, materialismul dialectic arată însă deosebirea radicală dintre gîndirea omului şi activitatea psihică a animalelor. Această deosebire radicală constă în faptul că gîndirea ca formă superioară şi calitativ nouă a activităţii psihice a apărut pe baza dezvoltării sociale, datorită muncii. Munca a creat însuşi omul şi activitatea psihică specific omenească, capacitatea de a gîndi. Gîndirea omenească e un fenomen social şi nu poate fi concepută în afara istoriei societăţii. Una dintre cele mai importante deosebiri ale gîndirii de cele mai înalte forme ale activităţii psihice a animalelor este formularea noţiunilor, operarea cu noţiuni în care se fixează rezultatele activităţii de abstractizare a gîndirii. Această particularitate poate fi explicată numai dacă se ţine seama de faptul că omul este o fiinţă socială, care nu numai că se adaptează la natură, dar mai ales o schimbă şi şi-o subordonează în procesul muncii, în procesul producţiei. Tocmai din nevoile dezvoltării producţiei sociale a luat naştere şi s-a dezvoltat capacitatea gîndirii de a abstractiza tot mai profund, de a cunoaşte esenţa fenomenelor şi a legilor naturii.

Particularitatea caracteristică a gîndirii omeneşti este legătura ei indisolubilă cu vorbirea, cu limba. Activitatea cognitivă a omului, gîndirea lui sînt posibile numai pe baza materialului limbii. Aceasta arată natura socială a gîndirii omeneşti, spre deosebire de natura pur biologică a activităţii psihice a animalelor. Limba, ne învaţă marxismul, este un mijloc de comunicare între oameni, care a luat naştere din nevoile de dezvoltare a producţiei sociale, din caracterul social al muncii. Munca socială e de neconceput fără un astfel de mijloc de comunicare între oameni cum este limba. Teoria lui Pavlov cu privire la cel de-al doilea sistem de semnalizare, propriu numai omului, dezvăluie baza fiziologică a gîndirii, deosebirea dintre gîndirea omenească şi activitatea psihică a animalelor. Limbajul sonor a jucat un rol uriaş în dezvoltarea gîndirii omeneşti. El a ajutat pe oameni să se desprindă din lumea animală, să se unească în societăți. I.V. Stalin a dezvoltat în mod creator tezele marxiste despre limbă și gîndire, despre importanța limbii pentru gîndire, răsturnînd tezele idealiste ale adepților așa-numitei teorii a lui Marr, despre posibilitatea gîndirii pure, a gîndirii care să nu aibă la bază materialul limbii. „Orice gînduri ar lua naștere în capul omului și oricînd ar lua naștere — scrie I. V. Stalin —, ele pot să se nască și să existe numai pe baza materialului limbii, pe baza termenilor și frazelor limbii. Gînduri nude, libere de materialul limbii, libere de «materia naturală» a limbii nu există. «Limba este realitatea nemijlocită a gîndirii» (*Marx*). Realitatea gîndirii se manifestă în limbă. Numai idealiștii pot vorbi despre o gîndire nelegată de «materia naturală» a limbii, despre gîndire fără limbă“ („Marxismul și problemele lingvisticii“, ed. rom., pag. 35).

Gîndirea are ca bază nemijlocită percepțiile senzoriale și reprezentările care iau naștere în procesul acțiunii naturii asupra organelor de simț ale omului, în procesul activității practice a omului. Gîndirea, gîndul omului își trage conținutul din aceste percepții și reprezentări. În afara acestor imagini, percepții, reprezentări, gîndirea este lipsită de orice fel de conținut. O astfel de concepție asupra gîndirii este îndreptată împotriva idealismului, care rupe gîndirea omului de percepțiile senzoriale și de imagini, și deci și de lumea obiectivă, a cărei reflectare este gîndirea.

Materialismul dialectic duce lupta împotriva concepției vulgare potrivit căreia gîndirea poate fi redusă la un proces pur fiziologic. Gîndirea este o însușire calitativ nouă a materiei, deosebită de procesele fiziologice. În viitor, incontestabil, se va dovedi că gîndirea nu constituie decît mișcări moleculare și chimice în creier. Aceasta nu va face însă să dispară esența, specificul calitativ al gîndirii.

Gîndirea are un rol uriaș în viața societății. Prin intermediul gîndirii oamenii ajung să cunoască legile obiective ale naturii și societății și le folosesc în activitatea lor practică. (Vezi și *Cunoaștere.*)

GNOSEOLOGIE (din grec. γνωσις — cunoaștere, și λόγος — cuvînt, teorie) sau teoria cunoașterii, — învățătura filozofică cu privire la capacitatea omului de a cunoaște realitatea, de a ajunge la adevăr, învățătura despre izvoarele cunoașterii și despre formele în care se desfășoară procesul cunoașterii. Punctul de plecare al gnoseologiei este rezolvarea materialistă sau idealistă a problemei fundamentale a filozofiei. Gnoseologia materialistă pleacă de la faptul că obiectele, lucrurile, corpurile există în afara noastră și independent de noi, că senzațiile noastre sînt imagini, reflectări ale lumii exterioare. Filozofia idealistă sau afirmă că cunoașterea este oglindirea ideii mistice (idealismul „obiectiv“ al lui *Platon* — vezi, *Hegel* — vezi), sau consideră că lumea este creată în procesul percepției, dat fiind că obiectele sînt „complexe de senzații“ (idealismul subiectivist al lui *Berkeley* — vezi și al machiștilor), sau neagă în principiu posibilitatea cunoașterii lumii (agnosticismul lui *Hume* — vezi și *Kant* — vezi). Filozofia burgheză reacționară din epoca imperialismului caută în fel și chip să limiteze, să subaprecieze cunoașterea omenească. După cum a arătat Lenin, ea se specializează în gnoseologie cu scopul de a justifica orice fel de mistică şi drăcovenie. Ea foloseşte gnoseologia pentru a dovedi imposibilitatea principială de a cunoaşte lumea obiectivă şi de a submina astfel credinţa oamenilor în posibilitatea de a cunoaşte legile ei şi de a transforma lumea pe cale revoluţionară. Materialismul premarxist admitea posibilitatea de a cunoaşte lumea, dar privea cunoaşterea în mod metafizic, nefiind în stare să aplice dialectica la procesul cunoaşterii, să înţeleagă adevărul ca rezultat al dezvoltării cunoaşterii. Vechiul materialism reducea cunoaşterea la contemplarea naturii, dat fiind că pornea de la ideea abstractă despre om, nu înţelegea rolul hotărîtor în dezvoltarea cunoaşterii al activităţii oamenilor în producţia socială. Numai materialismul filozofic marxist a elaborat pentru prima oară în istorie teoria ştiinţifică a cunoaşterii (vezi *Cunoaştere*; *Teoria reflectării*; *Teorie şi practică*).

Numai dialectica materialistă, care dezvăluie legile cele mai generale de dezvoltare a naturii, societăţii şi gîndirii, dă o teorie ştiinţifică a cunoaşterii. Ea „cuprinde ceea ce se numeşte astăzi teoria cunoaşterii, gnoseologia, care trebuie să-şi considere şi ea obiectul din punct de vedere istoric, studiind şi sintetizînd originea şi dezvoltarea cunoaşterii, trecerea de la *ne*cunoaştere la cunoaştere" (*Lenin*, vol. 21, ed. rom., pag. 40).

GNOSTICI — reprezentanţi ai curentului filozofic-religios din primele secole ale creştinismului, care îmbinau teologia creştină cu neoplatonismul şi pitagoreismul. Gnosticul Valentin din Egipt (secolul al II-lea) a enunţat ideea fantezistă a existenţei unei „entităţi" supranaturale, căreia îi corespunde un element supranatural asemănător — „feminitate". Gnosticii susţineau că toate fiinţele spirituale au apărut prin emanaţie din divinitate. Gnosticii, duşmani neîmpăcaţi ai materialismului antic, au netezit drumul pentru obscurantiştii din evul mediu. Este caracteristic faptul că adepţii teoriei anglo-americane reacţionare contemporane a evoluţiei emergente se inspiră din filozofia mistică antiştiinţifică a gnosticilor.

GUIZOT François (1787—1874) — vezi *Istoricii francezi din epoca Restauraţiei*.

H

HAECKEL Ernst (1834—1919) — unul dintre cei mai de seamă naturaliști germani, unul dintre cei mai remarcabili reprezentanți ai darwinismului; prin cercetările sale („Antropogenia sau istoria dezvoltării omului", „Morfologia generală a organismelor" etc.), el a dezvoltat și a concretizat teoria evoluționistă a lui *Darwin* (vezi). În lucrările sale și în special în celebra sa carte „Enigmele universului", Haeckel a supus unei critici necruțătoare idealismul și clericalismul și a încercat să dea un sistem materialist bine închegat, bazat pe cele mai noi cuceriri ale științei. Este adevărat că lupta lui împotriva religiei n-a fost consecventă, însă în condițiile crizei științelor naturii, cînd mulți naturaliști burghezi au alunecat spre idealism și religie, Haeckel se găsea în rîndurile acelor oameni de știință progresiști care au apărat cu dîrzenie materialismul istorico-naturalist, au luptat împotriva machismului, neokantianismului și a celorlalte curente filozofice reacționare, agnostice și idealiste din științele naturii. Haeckel n-a reușit însă să se ridice pînă la materialismul dialectic, singurul de pe ale cărui poziții pot fi învinse din punct de vedere teoretic idealismul și clericalismul în științele naturii. Pentru a propaga ateismul, Haeckel a fondat în 1906 „Uniunea moniștilor". Lupta curajoasă și deschisă a lui Haeckel pentru o știință înaintată, pentru o concepție materialistă despre lume a ridicat împotriva lui păturile reacționare burghezo-clericale nu numai în Germania, ci și departe peste hotarele ei. Haeckel a fost persecutat și urmărit. „Furtuna stîrnită în toate țările civilizate de lucrarea lui E. Haeckel «Enigmele universului» — a scris Lenin în „Materialism și empiriocriticism" — a scos foarte bine în relief *partinitatea* filozofiei în cadrul societății contemporane, pe de o parte, și adevărata semnificație socială a luptei materialismului împotriva idealismului și a agnosticismului, pe de altă parte" (vol. 14, ed. rom., pag. 342).

Haeckel exprima tendințele materialiste neînchegate ale marii majorități a naturaliștilor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, materialismul lor stihinic în științele naturii. Cu toate acestea, Haeckel, ca și mulți naturaliști burghezi care au luat apărarea ideilor materialiste, n-a avut curajul să se numească materialist, plătind tribut timpului, ținînd seama de „prejudecata filistină predominantă împotriva materialismului“ (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 344). Concepțiilor lui Haeckel despre materie le este propriu hilozoismul, admiterea că toată materia este însuflețită. Ca toți materialiștii burghezi, Haeckel a rămas idealist în concepția sa despre viața socială. El a transpus legile darwiniste ale luptei pentru existență la societate, manifestîndu-se ca social-darwinist și propagandist al ideilor reacționare ale rasismului.

HEGEL Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — mare filozof idealist și dialectician german. Sistemul filozofic al lui Hegel, ca și al altor idealiști germani de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, a fost o reacție a aristocrației împotriva materialismului francez și a revoluției franceze din secolul al XVIII-lea. Hegel a încercat prin teoria sa filozofică să dea o lovitură hotărîtoare materialismului și să restaureze idealismul filozofic. Potrivit sistemului idealismului „obiectiv“ (sau absolut) al lui Hegel, baza lumii o constituie o oarecare „idee absolută“ mistică, care a existat înainte de apariția naturii și a omului. Prin natura ei ea este un element activ, dar activitatea ei se poate manifesta numai în gîndire, în autocunoaștere. „Ideea absolută“ este plină de contradicții interne, ea se mișcă și se schimbă, transformîndu-se în contrariul ei. În procesul autodezvoltării ei dialectice „ideea“ lui Hegel trece prin trei etape principale. Prima etapă este etapa logică, cînd ideea acționează încă în existența sa „anterioară naturii“, în „stihia gîndirii pure“. Pe această treaptă „ideea absolută“ acționează ca un sistem de noțiuni și categorii logice, ca un sistem al logicii. Această parte a sistemului filozofic al lui Hegel este expusă în lucrarea sa „Știința logicii“. În a doua etapă „ideea“ se transformă în natură, care, după Hegel, constituie o „exteriorizare a ideii absolute“. Hegel a expus teoria sa asupra naturii în cartea sa „Filozofia naturii“. Natura, după Hegel, nu este capabilă de o dezvoltare în timp; ea se dezvoltă numai în spațiu. Treapta a treia, cea mai înaltă, a autodezvoltării ideii o constituie „spiritul absolut“. Această treaptă a dezvoltării „ideii absolute“ este înfățișată de Hegel în opera sa „Filozofia spiritului“. În această etapă „ideea absolută“ neagă natura și revine la sine, dezvoltarea avînd loc iarăși în domeniul gîndirii, dar de data aceasta cel al gîndirii omenești. În această etapă Hegel include treapta conștiinței individuale, treapta conștiinței sociale și treapta cea mai înaltă, cînd ideea, sub forma religiei, a artei și a filozofiei, ajunge la sfîrșitul autocunoașterii sale. Hegel declară filozofia drept o „știință absolută“. El consideră filozofia sa ca fiind treapta definitivă a autodezvoltării ideii. Acesta este sistemul filozofic idealist al lui Hegel. „Absolutul“ hegelian, „spiritul absolut“, „ideea absolută“ nu sînt altceva decît o nouă denumire a lui dumnezeu. Hegel rupe conștiința omenească de natură, transformînd această conștiință într-un subiect de sine stătător, îi dă un sens divin și o determină, în procesul dezvoltării, să dea naștere naturii, societății, omului însuși etc. În realitate nu există și nu poate exista o idee independentă de om, de creierul omenesc. Se dezvoltă natura, societatea, iar dezvoltarea ideii nu este decît reflectarea dezvoltării realității obiective. Așadar, întreaga bază a filozofiei lui Hegel este falsă și antiștiințifică.

Elementul prețios în filozofia idealistă a lui Hegel era metoda dialectică — teoria care arată că izvorul dezvoltării îl constituie lupta contrariilor, că dezvoltarea are loc pe calea trecerii de la schimbări cantitative la schimbări calitative, că adevărul este concret etc. Dar dialectica lui Hegel este strîns legată de sistemul său idealist, reacționar. Pentru filozofia lui Hegel este caracteristică o adîncă contradicție între metoda dialectică și sistemul metafizic. Metoda dialectică afirma că procesul de dezvoltare a cunoașterii este infinit, iar în același timp Hegel declara filozofia sa drept sfîrșitul oricărei dezvoltări și un adevăr definitiv. Metoda dialectică pornește de la admiterea faptului că totul se dezvoltă și se transformă, în timp ce sistemul metafizic înfățișa natura ca pe ceva înțepenit, neschimbător, dat o dată pentru totdeauna. Dialectica cere admiterea dezvoltării, care nu încetează niciodată, a societății omenești, în timp ce Hegel, trădînd dialectica, fiind partizan al compromisului între feudalismul pe cale de pieire și capitalismul care se năștea, declara monarhia feudală prusacă, pe care el voia s-o ajusteze puțin printr-o constituție, ca fiind ultima și cea mai înaltă etapă în dezvoltarea societății omenești.

Dialectica lui Hegel este îndreptată spre trecut, iar nu spre prezent și viitor. Hegel s-a temut să tragă concluziile care decurgeau chiar din teoria sa asupra contradicțiilor ca forță motrice a dezvoltării. El n-a dus lupta contrariilor pînă la sfîrșitul ei logic, pînă la victoria a ceea ce este nou, progresist asupra a ceea ce este perimat, vechi, ci a neutralizat, a împăcat contradicțiile, încercînd să escamoteze, să estompeze lupta ascuțită dintre forțele contrarii care are loc în societatea împărțită în clase.

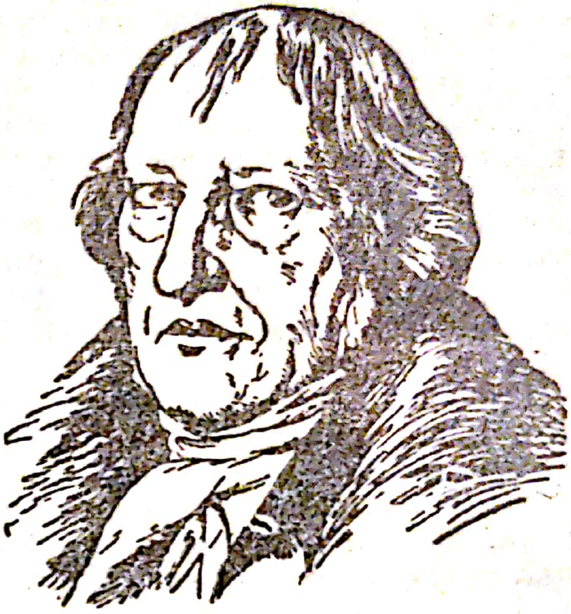

Creînd materialismul dialectic, Marx și Engels nu puteau lua dialectica lui Hegel așa cum fusese creată de el. Ei au prelucrat-o în spirit materialist, au pus-o pe picioare. Ei au folosit numai acel sîmbure rațional care exista în dialectica lui Hegel — teoria lui despre dezvoltare și schimbare, despre trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative etc., înlăturînd învelișul idealist hegelian. Marx și Engels au creat o nouă metodă dialectică, bazată pe fundamentul științific trainic al filozofiei materialiste. Marx scria: „Metoda mea dialectică nu este numai — în ceea ce privește baza ei — deosebită de cea a lui Hegel, dar este exact contrariul ei. Pentru Hegel, procesul gîndirii, pe care, sub denumirea de idee, el îl transformă chiar într-un subiect de sine stătător, este demiurgul realului, real care nu constituie decît forma de manifestare exterioară a acestui proces de gîndire. La mine, dimpotrivă, lumea ideilor nu este nimic altceva decît lumea materială transpusă şi tradusă în capul omului" („Capitalul", vol. I, ed. a II-a rom., pag. 49).

Prin ideile sale social-politice, Hegel era reacţionar. Admiţînd necesitatea modernizării burgheze a relaţiilor feudale înapoiate din Germania, el nici nu se gîndea măcar la o schimbare radicală a rînduielilor ei feudalo-aristocratice. „Hegel — scria Marx — vrea un *sistem* medieval *corporatist*, dar în accepţiunea modernă a puterii legislative, totodată vrea o putere legislativă modernă, dar în învelişul unui sistem medieval corporatist. Aceasta este un sincretism de cea mai ordinară speţă" (*Marx* şi *Engels*, Opere, vol. I, ed. rusă, pag. 597). Hegel scria cu dispreţ şi ură despre masele populare ca despre o forţă oarbă; el preamărea în chip şovinist Germania ca fiind exponenta „spiritului lumii noi", iar popoarelor slave le rezerva rolul de popoare „neistorice"; el transforma războiul într-un fenomen etern, necesar pentru viaţa societăţii etc. Fasciştii germani au folosit aceste concepţii reacţionare ale lui Hegel în scopul propagării rasismului şi cuceririi dominaţiei mondiale.

Clasicii marxismului au făcut o strălucită şi profundă critică filozofiei idealiste hegeliene. Folosind în mod critic elementele preţioase ale metodei dialectice a lui Hegel, ei au creat şi au dezvoltat mai departe singura concepţie ştiinţifică despre lume — materialismul dialectic şi materialismul istoric. În 1944 Comitetul Central al Partidului comunist a condamnat cu asprime lipsurile şi greşelile existente în volumul al treilea al „Istoriei filozofiei", — escamotarea deosebirii fundamentale dintre dialectica hegeliană şi dialectica marxistă, deosebire care exprimă opoziţia dintre concepţia burgheză şi cea proletară despre lume, — a condamnat expunerea necritică a filozofiei hegeliene în ansamblul ei. Principalele lucrări ale lui Hegel sînt: „Fenomenologia spiritului" (1807), „Ştiinţa logicii" (1812—1816), „Enciclopedia ştiinţelor filozofice" („Logica", „Filozofia naturii", „Filozofia spiritului") (1817), „Filozofia dreptului" (1821) Ediţii postume: „Prelegeri despre istoria filozofiei" (1833—1836), „Prelegeri despre filozofia istoriei", (1837), „Estetica" (1836—1838).

HEGELIENI DE STÎNGA — vezi *Tinerii hegelieni*.

HELVETIUS Claude Adrien (1715—1771) — strălucit reprezentant al materialismului francez şi al ateismului din secolul al XVIII-lea, unul dintre precursorii ideologici ai fruntaşilor revoluţiei burgheze din Franţa. Helvetius recunoaşte deschis că numai obiectele materiale există în mod real; reprezentările şi noţiunile care se nasc în mintea omenească el le consideră ca factor secund în raport cu realitatea materială. Helvetius îşi bate joc de dogma religioasă a nemuririi sufletului şi proclamă dependenţa vieţii psihice a omului de structura lui fizică. În teoria cunoaşterii el se situează pe poziţiile senzualismului materialist. „Tot ce este inaccesibil simţurilor nu poate fi cunoscut nici de raţiune" — afirmă el. Senzaţiile sînt provocate de acţiunea exercitată asupra organelor noastre senzoriale de către obiectele şi fenomenele lumii exterioare, care există în spaţiu şi timp. Helvetius recunoaşte autenticitatea percepţiilor noastre senzoriale. Ca şi ceilalţi materialişti francezi, Helvetius este duşmanul agnosticismului.

Ca ateist militant el declară că credinţa în dumnezeu este rezultatul ignoranţei unora şi al înşelării premeditate a altora. El vede o legătură directă între religie şi tiranie. Cu toate acestea, materialismul lui este mecanist şi metafizic. Din cauza condiţiilor istorice, Helvetius n-a ajuns pînă la înţelegerea marelui rol al activităţii practice revoluţionare. Dezvoltînd teoria materialistă a cunoaşterii, el îşi punea ca scop să aplice principiul materialist la explicarea vieţii sociale. Helvetius, însă, ca şi toţi ceilalţi materialişti premarxişti, se situa pe poziţia concepţiei idealiste asupra istoriei. El susţinea că omul este produsul mediului înconjurător, iar caracterul omului nu este ceva înnăscut, ci determinat de experienţă, de mediu. Aceasta a constituit un punct de plecare materialist. Concepţia lui Helvetius despre influenţa hotărîtoare a mediului, a instituţiilor politice asupra formării caracterului omului a avut o importanţă progresistă. De aici a rezultat concluzia revoluţionară a necesităţii schimbării mediului, societăţii, relaţiilor feudale. „Dacă împrejurările îl formează pe om, înseamnă că trebuie să facem ca ele să fie omeneşti" (*Marx* şi *Engels*, vol. III, ed. rusă, pag. 160). Concepţiile progresiste ale materialiştilor francezi despre societate au influenţat pe socialiştii utopişti de la începutul secolului al XIX-lea. În acelaşi timp, Helvetius susţinea, în spiritul idealismului, că mediul social este, la rîndul său, creat de legile existente. „Legile fac totul" — spune el. Iar legislaţia este determinată de ideile care domină în societate. Helvetius împarte ideile în: folositoare, dăunătoare şi indiferente. Oamenii acţionează potrivit cu ideile folositoare, cu ideile care le convin. După Helvetius, lumea spirituală este subordonată legii interesului. Prin firea lor, oamenii sînt egoişti. Este însă în interesul lor personal să ţină seama de interesele sociale, să se călăuzească după principiul egoismului raţional, să acţioneze în interesul statului, al poporului. Lipsurile morale se datoresc legislaţiei vicioase. Concluzia finală a acestei explicaţii idealiste a societăţii omeneşti era teza: „opiniile conduc lumea". Revendicarea schimbării mediului nu însemna decît revendicarea înlocuirii rînduielilor feudale cu cele burgheze. Idealul lui Helvetius era burghezul care prosperă avînd

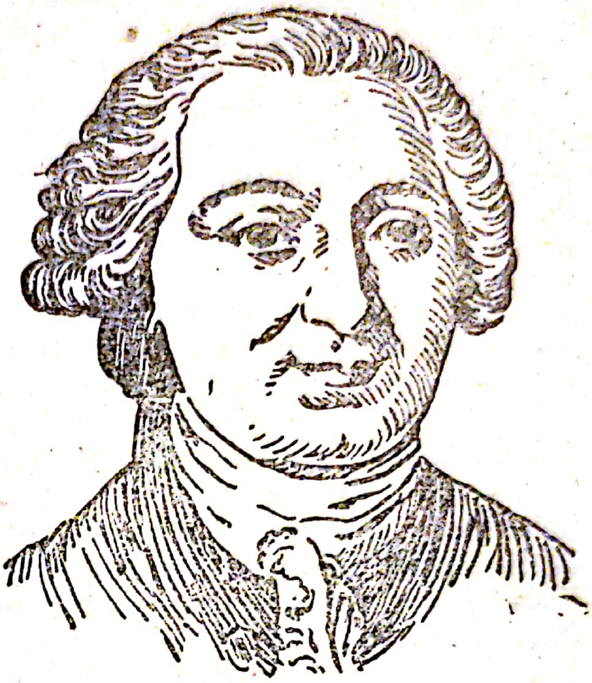

ca principiu avantajul personal; acest burghez n-are nimic împotrivă să contribuie la binele social, nu însă în dauna intereselor sale personale. Helvetius a apărat principiul proprietății private, nefiind decît împotriva unei inegalități prea mari în ceea ce privește averea. Cu toate acestea critica regimului politic și a legislației societății feudale făcută de Helvetius a avut un caracter progresist pentru acele timpuri.

Principala lucrare a lui Helvetius — „Despre spirit" (1758) — face parte din acele lucrări strălucite, scrise cu talent ale cugetării filozofice și ateiste din secolul al XVIII-lea pe care V. I. Lenin le prețuia foarte mult. Cartea lui Helvetius a constituit o provocare la adresa concepției idealiste și religioase despre lume. După cum spune Diderot, ea a fost „o puternică lovitură de măciucă dată prejudecăților de tot felul". Cartea a fost condamnată de reacțiune să fie arsă pentru încălcarea „bazelor religiei creștine". O altă lucrare materialistă și ateistă cunoscută a lui Helvetius — „*Despre om*, facultățile sale intelectuale și educația sa" — a fost publicată în 1773. Filozofii reacționari contemporani din Franța se ridică vehement împotriva ideilor progresiste ale lui Helvetius. În lupta pe care o duce împotriva obscurantismului idealist Partidul Comunist din Franța scoate la iveală marea importanță a tradițiilor materialiste ale lui Helvetius și ale celorlalți materialiști din secolul al XVIII-lea.

HERACLIT din Efes (aprox. 540-480 î. e. n.) — filozof materialist din Grecia antică, unul dintre întemeietorii dialecticii; Heraclit afirmă că „lumea este unitară, nu este creată de nici un zeu și de nici un om, ci a fost, este și va fi un foc veșnic viu, care se întețește și se domolește după anumite legi". După Heraclit, focul este substanța primordială și forța primordială. Datorită schimbărilor focului, materia se transformă în apă și pămînt, prin aceasta unicul devine multiplu și totul. Focul „se stinge" — „moare", transformîndu-se în apă și pămînt; acest proces, de stingere a focului, Heraclit îl numește „drumul în jos". Dar „drumul în sus și în jos este unul și același". Din apă în același timp apare un vîrtej de foc; totul devine una; toate lucrurile se transformă în foc — el „se aprinde", „se naște"; acesta este „drumul în sus". Întocmai după cum aurul este schimbat pe mărfuri, iar mărfurile pe aur, tot așa și focul cosmic se transformă în toate lucrurile, și invers. După Heraclit, focul este materia, principiul tuturor schimbărilor, care unește tot ce există în univers.

Lumea, după Heraclit, se află într-un veșnic proces de apariție și dispariție, căci totul curge, totul se schimbă. „Heraclit — se spune într-unul din izvoarele vechi — a eliminat din univers repausul și imuabilitatea, aceasta fiind o însușire a tot ce e mort. El a atribuit tuturor lucrurilor mișcarea: o mișcare eternă celor veșnice și o mișcare vremelnică celor pieritoare". După Heraclit, lumea constă din contrarii, care duc o luptă între ele. Contrariile se transformă unul într-altul: „Ceea ce-i rece se încălzește, ceea ce-i cald se răcește, ceea ce-i umed se usucă, ceea ce-i uscat se umezește". De aceea prezența unui contrariu condiționează existența altuia: „Boala face plăcută sănătatea". Heraclit vorbea despre corelația contrariilor și vedea în lupta dintre contrarii izvorul dezvoltării, izvorul schimbărilor. După părerea lui, toate

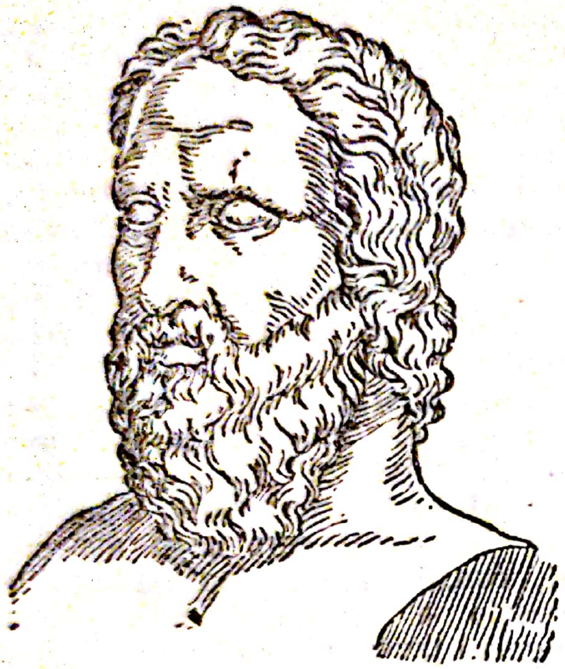

schimbările sînt supuse unor legi riguroase, viața lumii nu depinde de voința zeilor. „Totul se săvîrșește prin luptă și pe baza necesității“. Această lege, proprie însăși substanței materiale, el a numit-o logos.

Dialectica lui Heraclit a fost limitată din punct de vedere istoric. Heraclit concepea mișcarea numai ca o mișcare în cerc a naturii. Ideea dezvoltării progresive îi era străină. Heraclit a fost hilozoist. În problemele teoriei cunoașterii el a dezvoltat idei materialiste, considerînd că cunoașterea trebuie să descopere esența naturii în necontenita ei dezvoltare. Trebuie să pleci urechea la glasul naturii, spunea el, „să acționezi în concordanță cu ea“. El a subliniat atît rolul cunoașterii senzoriale, cît și importanța rațiunii. Prin ideile lui politice, Heraclit a fost exponentul intereselor de clasă ale proprietarilor de sclavi, dușmanul democrației antice.

HERȚEN Aleksandr Ivanovici (1812—1870) — mare democrat-revoluționar rus, eminent filozof materialist, strălucit publicist și literat. Ideile social-politice și filozofice ale lui Herțen s-au format în procesul de creștere a mișcării revoluționare ruse ca o reflectare a schimbărilor care se anunțau în orînduirea social-economică a țării. Asupra concepției lui Herțen despre lume a avut o uriașă influență gîndirea rusă înaintată, revoluționară și materialistă. Articolul lui V. I. Lenin „În amintirea lui Herțen“ este cheia pentru o înțelegere justă, marxistă, a concepției despre lume a lui A. I. Herțen, a rolului lui în mișcarea de eliberare rusă și a principalelor etape ale activității sale.

Herțen făcea parte din generația de nobili revoluționari din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Răscoala decembriștilor l-a trezit pe Herțen, arată V. I. Lenin. Herțen a fost un dușman neîmpăcat al iobăgiei și autocrației. Întregul sens al vieții sale, el îl vedea în lupta pentru desființarea robiei iobage, pentru eliberarea poporului rus de sub jugul și samavolnicia autocrației. Persecutat de guvern, Herțen a fost nevoit să plece în 1847 în străinătate, dar și acolo întreaga lui activitate a fost consacrată luptei pentru apărarea intereselor patriei.

Învățătura filozofică a lui Herțen este directa continuare și dezvoltare a concepțiilor gînditorilor progresiști ruși — *Lomonosov* (vezi), *Radișcev* (vezi), *decembriștii* (vezi). Herțen este un reprezentant strălucit și de seamă al materialismului. „În Rusia iobagă din perioada 1840—1850 el a reușit să se ridice atît de mult încît a atins nivelul celor mai mari gînditori ai timpului său“ (*Lenin*, Opere alese, vol. I, ed.

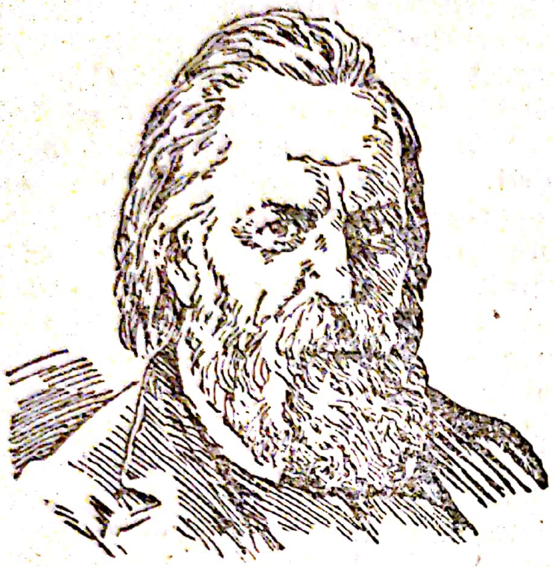

a II-a rom., pag. 635). Herțen a sezisat elementele pozitive ale dialecticii hegeliene, pe care a căutat s-o prelucreze în conformitate cu sarcinile democratice-revoluționare din vremea aceea. În vreme ce Hegel disimula în fel și chip latura revoluționară a dialecticii, Herțen considera dialectica drept „algebră a revoluției". Dialectica, scria Herțen, „eliberează într-un mod surprinzător pe om și nu lasă piatră pe piatră din lumea creștină, din lumea tradițiilor perimate". În principala sa lucrare filozofică, „Scrisori despre studiul naturii", Herțen a supus unei critici profunde filozofia idealistă și s-a ridicat împotriva materialismului metafizic, care, după cum spune el, „în ceea ce privește conștiința, metoda este infinit inferioară" idealismului dialectic. Herțen cerea îmbinarea materialismului cu ideea dezvoltării, îmbinarea științelor naturii cu filozofia, a teoriei cu practica. „Filozofia fără științele naturii este tot atît de imposibilă ca și științele naturii fără filozofie" — scria el. Herțen a dezvăluit pînă la capăt caracterul vicios al idealismului filozofic al lui Hegel și al altor idealiști. Zadarnică este pretenția gîndirii de a fi element primordial față de natură, declară el; nu natura apare din gîndire, ci, dimpotrivă, gîndirea apare din dezvoltarea naturii. Herțen proclamă triumful filozofiei materialiste, care recunoaște caracterul obiectiv al naturii și privește legile gîndirii ca fiind „legi conștiente ale existenței".

Materialistul Herțen critică cu asprime și materialismul simplist, „unilateral" care „pășea de-a dreptul spre desființarea a tot ce este imaterial, care nega generalul, considera că gîndirea este o secreție a creierului și empiria singurul izvor al cunoașterii, iar adevărul îl vedea numai în particularități, numai în lucruri palpabile și vizibile". Văzînd clar caracterul limitat al materialismului vulgar, Herțen cere îmbinarea empiriei cu gîndirea, ceea ce va da naștere, după părerea lui, unei înfloriri fără precedent a științei și filozofiei. „Empiria va înceta să se teamă de gîndire, iar gîndirea la rîndul ei nu se va teme de lumea imuabilă și străină a fenomenelor; numai atunci va fi învins cu desăvîrșire obiectul existent în afară, deoarece nici metafizica abstractă, nici științele speciale nu-i pot face față". Numai filozofia „care ia naștere din empiria e o forță teribilă în fața focului căruia nimic nu-i rezistă". În „Scrisori despre studiul naturii", Herțen expune istoria filozofiei, începînd cu filozofia greacă, și face o apreciere a diferitelor curente. Concepția lui istorico-filozofică a constituit un mare progres în gîndirea istorico-filozofică premarxistă. El scoate la iveală opoziția dintre materialism și idealism, lupta dintre acestea, face o serie de profunde aprecieri și caracterizări asupra diferitelor teorii și concepții. Nefiind însă un promotor al materialismului istoric, el n-a putut să înţeleagă legile dezvoltării filozofiei şi într-o serie de cazuri a făcut aprecieri nejuste, de pildă, aprecierile asupra unor laturi ale materialismului francez. Lenin aprecia mult „Scrisorile despre studiul naturii" ale lui Herţen. Despre prima dintre scrisori — „Empirie şi idealism" — Lenin a scris că „vădeşte un gînditor chiar şi astăzi mult superior sumedeniei de naturalişti empirişti contemporani şi roiului de filozofi contemporani idealişti şi semiidealişti. Herţen s-a apropiat nemijlocit de materialismul dialectic, oprindu-se în faţa materialismului istoric" (Opere alese, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 635—636).

După înfrîngerea revoluţiei din 1848, Herţen trece printr-o criză sufletească. Profund zguduit de nereuşita muncitorilor din Paris, fiind martor ocular al insurecţiei acestora, Herţen blestemă burghezia; el înţelege că fără o nouă revoluţie, fără lichidarea rînduielilor existente nu există cale spre un viitor luminos. Dar el nu vede forţa capabilă să conducă lupta, nu vede căile care duc la victoria asupra vechii orînduiri. Herţen nu cunoştea adevăratele legi ale dezvoltării societăţii, el a rămas idealist în concepţiile asupra istoriei, deşi într-o serie de probleme a exprimat idei profunde despre legile dezvoltării istorice; astfel sînt concepţiile lui despre rolul maselor populare în istorie, despre clase etc. Dar el n-a înţeles că forţa chemată să lichideze puterea burgheziei este proletariatul. Herţen a fost socialist, dar „socialismul" său n-a avut o bază ştiinţifică şi era, după cum arată Lenin, una dintre acele forme ale socialismului burghez şi mic-burghez care au fost definitiv nimicite în zilele lui iunie 1848. Criza sufletească a lui Herţen după 1848 a însemnat „falimentul *iluziilor* pe care *burghezia* şi le făcuse despre socialism. Drama spirituală a lui Herţen a fost generată de epoca istorică universală pe care a şi oglindit-o şi în care revoluţionarismul democraţiei burgheze era *deja* pe cale de a dispărea (în Europa), în timp ce revoluţionarismul proletariatului socialist *încă nu* ajunsese la maturitate" (*Lenin*, Opere alese, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 636). Mai tîrziu Herţen s-a afirmat ca ideolog al socialismului utopic ţărănesc. El considera că, după desfiinţarea iobăgiei, Rusia, trecînd peste calea capitalistă de dezvoltare, va folosi obştea ţărănească pentru trecerea la socialism. Teoria lui Herţen a socialismului „ţărănesc" era strîns legată de democratismul revoluţionar al lui Herţen. „Herţen — scria Lenin — a văzut «socialismul» în dezrobirea ţăranilor şi *împroprietărirea* lor, în posesiunea în obşte şi în ideea ţărănească a «dreptului asupra pămîntului»" (Opere alese, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 637). Ideea „dreptului asupra pămîntului" şi ideea „împărţirii egale a pămîntului" au constituit o formulare a năzuinţelor revoluţionare spre egalitate ale ţărănimii, care lupta pentru o totală răsturnare a puterii moşierilor, pentru desfiinţarea proprietăţii funciare moşiereşti. Dar în acest „socialism", după precizarea lui Lenin, nu era „*nici un dram* de socialism", aceasta era o „frazeologie blajină", un „vis inofensiv".

Scepticismul lui Herţen după înfrîngerea revoluţiei din 1848 a fost însă o formă de trecere de la iluziile democratismului burghez, „deasupra claselor" la lupta de clasă îndîrjită a proletariatului.

În 1869, Herțen, rupînd legătura cu anarhistul *Bakunin* (vezi) „nu și-a îndreptat privirile spre liberalism, ci spre *Internațională*, spre acea Internațională pe care o conducea Marx, spre acea Internațională care a început *«să adune oștile»* proletariatului, să unească *«lumea muncitoare»*..." (*Lenin*, Opere alese, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 636). Este adevărat că slăbiciunea lui Herțen s-a manifestat și în această perioadă în faptul că el presupunea că socialismul trebuie să pornească cu o „predică care să se adreseze atît muncitorilor cît și patronului, atît agricultorului cît și micului burghez". În această privință există o mare deosebire între Herțen și *Cernîșevski* (vezi); Cernîșevski a înțeles din totdeauna că nu prin predici, ci numai prin violență revoluționară față de clasele exploatatoare se poate schimba orînduirea socială. Herțen (pînă în 1861) a avut șovăieli, abateri de la democratism spre liberalism, dar totuși democratul din el ieșea învingător. „N-a fost vina lui Herțen, ci nenorocirea lui — arată Lenin — că n-a putut vedea poporul revoluționar din însăși Rusia anilor 1840—1850. Cînd l-a văzut, *în anii 1860—1870*, a trecut fără teamă de partea democrației revoluționare împotriva liberalismului. El a luptat pentru victoria poporului împotriva țarismului, iar nu pentru o înțelegere între burghezia liberală și țarul moșierilor. El a ridicat steagul revoluției" (Opere alese, vol I, ed. a II-a rom., pag. 639). Marele merit al lui Herțen constă în faptul că el a creat în străinătate presa rusă liberă. „Kolokol" și „Polearnaia zvezda", editate de Herțen în deceniile al 6-lea și al 7-lea ale veacului trecut, au educat tînăra generație din Rusia în spiritul luptei neîmpăcate împotriva iobăgiei și autocrației.

Herțen a fost un mare patriot, el își iubea cu o dragoste nețărmurită patria, poporul său muncitor și ura pe asupritorii lui. El a luptat împotriva ploconirii „vîrfurilor" conducătoare în fața străinătății, împotriva cosmopolitismului. Herțen s-a ridicat împotriva asupririi naționale a popoarelor de către țarism, a apărat libertatea poporului polonez, care s-a ridicat împotriva jugului autocrației. Herțen a criticat cu asprime și fără cruțare rînduielile burgheze din Europa occidentală, dovedind că pieirea capitalismului este inevitabilă.

Herțen a scris o serie de opere literare strălucite („Cine-i de vină?", „Doctorul Krupov", „Coțofana hoață", „Trecute și gîndite" etc.). Și în aceste opere el duce lupta împotriva iobăgiei și autocrației. În operele sale literare este exprimat în mod viu umanismul său, înaltele lui idei etice; în operele sale, Herțen cere realism în artă. Herțen a luptat împotriva neprincipialității în artă, a apărat principiul poporanismului. Ideile lui Herțen despre artă s-au format sub influența criticii revoluționar-democratice și a esteticii lui *Belinski* (vezi), a realismului literar al lui Pușkin, Gogol, Lermontov. Principalele opere ale lui Herțen sînt: „Diletantism în știință" (1843), „Scrisori despre studiul naturii" (1845—1846), „Scrisori din Franța și Italia " (1847—1851), „De pe celălalt țărm" (1847—1850), „Trecute și gîndite" (1852—1867), scrisori „Către un vechi prieten" (1870), „Opere filozofice alese" în două volume, editate în 1948.

HILOZOISM (din grec. υλη — substanță și ζωή — viață) — teoria după care viața și, prin urmare, sensibilitatea sînt proprii tuturor lucrurilor din natură. Primii materialişti greci, precum şi unii materialişti francezi (Robinet) şi alţii au fost hilozoişti. Această teorie atribuie tuturor formelor materiei capacitatea de a simţi şi a gîndi. În realitate, senzaţia este o însuşire proprie numai materiei organice ajunse la un înalt grad de dezvoltare. „În forma ei netă, senzaţia nu se află în legătură decît cu formele superioare ale materiei (materia organică), la «însuşi fundamentul edificiului materiei» neputînd fi decît presupusă existenţa unei facultăţi asemănătoare cu aceea a senzaţiei" (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 35).

HOBBES Thomas (1588—1679) — filozof materialist englez, ideolog al marii burghezii. Analizînd istoria dezvoltării materialismului, Marx scria în „Sfînta familie": „*Hobbes* a fost acela care a *sistematizat* materialismul *lui Bacon*" (*F. Engels*, Materialismul istoric, ed. a II-a rom., pag. 6). Ca şi *Bacon* (vezi), Hobbes s-a ridicat cu hotărîre împotriva ideologiei feudale atît în domeniul filozofiei cît şi în domeniul problemelor social-politice. Hobbes nega în mod categoric existenţa oricăror substanţe imateriale; toate „spiritele" sau „substanţele imateriale", afirma el, sînt produse ale imaginaţiei omului. De pe poziţii materialiste Hobbes s-a ridicat împotriva teoriei idealiste, care susţinea că noţiunile au o existenţă obiectivă şi preced lucrurilor. Criticînd pe idealişti, inclusiv pe scolasticii medievali, Hobbes declară: „Aceşti oameni susţin cu seriozitate că, în afara lui Petru şi Ion şi a tuturor celorlalţi oameni care există, au existat sau vor exista în lume, mai există ceva, denumit de noi «om» sau «om în general»". Hobbes afirmă în mod hotărît că reale sînt numai corpurile materiale, care există în afara omului, iar reprezentările şi noţiunile sînt doar reflectarea lor în conştiinţa omului. Hobbes reduce principalele însuşiri ale corpurilor materiale la întindere. Numai întinderea şi mărimea sînt însuşiri inerente şi permanente ale corpului. Toate celelalte însuşiri ale corpurilor sînt schimbătoare. Hobbes nu s-a ridicat pînă la înţelegerea faptului că spaţiul şi timpul sînt forme generale de existenţă a materiei, — aceasta este una din lipsurile materialismului lui. Hobbes definea spaţiul ca „o imagine închipuită a lucrului care există în afara noastra"; „...timpul există nu în lucrurile în sine în afara noastră, ci numai în gîndirea raţiunii noastre". Totodată, spaţiul şi timpul sînt, după părerea lui Hobbes, reprezentări care se formează în urma acţiunii exercitate asupra noastră de corpurile care există în mod obiectiv. Mişcarea, după Hobbes, nu este nici ea o formă generală de existenţă a materiei; ea nu este decît un accident, o însuşire neesenţială, deşi proprie materiei ca şi repausul.

Hobbes reduce întreaga varietate a formelor mişcării materiei la mişcarea mecanică; acest fapt îl duce pe Hobbes la negarea caracterului obiectiv al determinării calitative a obiectelor: lumină, sunet, miros, gust, culoare etc. Materialismul lui Hobbes este un materialism mecanist. Comparîndu-l pe Hobbes cu Bacon, Marx scrie că la Bacon materia, „învăluită într-o aureolă poetică senzuală, surîde omului", pe cînd în materialismul lui Hobbes „senzualismul îşi pierde poezia şi devine senzualismul abstract al *geometrului*". (*F. Engels*, Materialismul istoric, ed. a II-a rom., pag. 6). În ceea ce priveşte teoria cunoaşterii, Hobbes este în linii generale un senzualist, dar el nu a dezvoltat principiul provenienţei cunoştinţelor şi ideilor din lumea simţurilor.

În „Leviathan", Hobbes a expus concepţiile sale social-politice, pornind de la poziţii idealiste. Ideile lui Hobbes s-au format sub influenţa primei victorii hotărîtoare repurtate de burghezie asupra aristocraţiei feudale. Principiul de bază al teoriei lui este acela că în „stare naturală", adică înainte de a se uni într-o organizaţie statală, „omul pentru om este lup". De aici — lupta înverşunată dintre oameni, „războiul tuturor împotriva tuturor". Această stare a societăţii omeneşti nu poate să dăinuie un timp îndelungat, deoarece ea exclude viaţa normală. Dezvoltînd teoria contractului social, Hobbes afirma că oamenii creează statul în scopul de a menţine pacea în societate. Hobbes dă statului un nume simbolic — „Leviathan" (un monstru atotputernic din biblie). Hobbes consideră că forma ideală de conducere este monarhia, el neagă categoric libertăţile sociale, democraţia. După concepţia lui Hobbes, puterea marii burghezii trebuie să fie nelimitată. Ceea ce este pozitiv în ideile social-politice ale lui Hobbes este critica dogmelor teologice cu privire la stat şi originea lui. El considera însă societatea burgheză ca fiind culmea dezvoltării. Principalele opere ale lui Hobbes sînt: „Despre cetăţean" (1642), „Leviathan" (1651).

HOLBACH Paul Henri (1723—1789) — unul dintre principalii reprezentanţi ai materialismului şi ateismului francez din secolul al XVIII-lea, ideolog al burgheziei franceze revoluţionare; a colaborat la „Enciclopedie", autor al renumitei cărţi „Sistemul naturii", în care se vede clar legătura dintre materialismul francez şi ştiinţele progresiste ale naturii, şi autorul unei serii de pamflete împotriva religiei: „Creştinismul demascat", „Dicţionar teologic de buzunar", „Molima sfîntă" etc. Rezolvînd problema fundamentală a filozofiei în spiritul materialismului, Holbach consideră natura ca fiind cauza a tot ceea ce există. Materia, după Holbach, este realitatea obiectivă care acţionează asupra organelor senzoriale ale omului. Însuşirile primare ale materiei sînt: întinderea, mobilitatea, divizibilitatea, duritatea, greutatea etc., iar însuşirile derivate sînt: densitatea, forma, culoarea etc. Un merit serios al lui Holbach este recunoaşterea mişcării ca fiind un atribut inseparabil al materiei. Fiind însă un materialist metafizician şi mecanist, el înţelege mişcarea ca o simplă deplasare a corpurilor în spaţiu. Clasificarea formelor de mişcare creată de el este o teorie pur mecanistă. Teoria lui Holbach este îndreptată împotriva teologiei şi idealismului, împotriva idealismului subiectivist al lui *Berkeley* (vezi). Natura, după Holbach, există dintotdeauna, nu este creată de nimeni şi este indistructibilă. „Materia — spune Holbach — acţionează după forţele sale proprii şi nu are nevoie de nici un impuls exterior pentru a fi pusă în mişcare". După părerea lui Holbach, raţionamentele cu privire la spiritele imateriale nu reprezintă decît o fantezie absurdă, care este în contradicţie cu judecata sănătoasă. Holbach consideră conştiinţa ca o însuşire a materiei organizate. În „Sistemul naturii", Holbach critică cu asprime concepţia religioasă asupra omului ca fiind creat după chipul

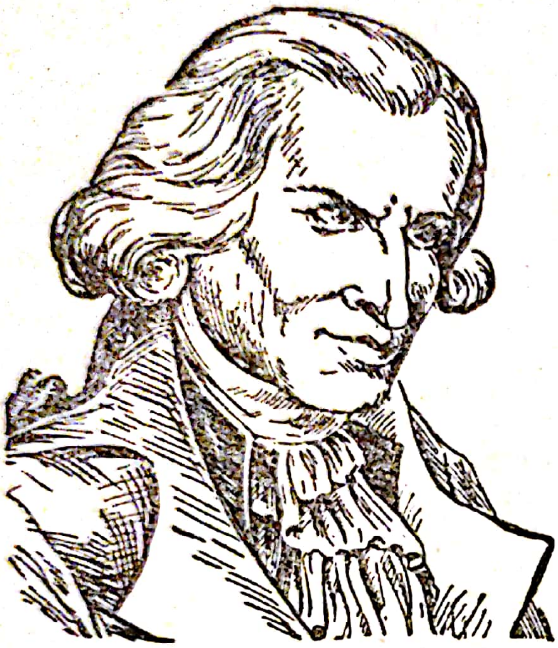

şi asemănarea lui dumnezeu: „Omul este opera naturii, el există în natură, este subordonat legilor ei, nu se poate elibera de ea; el nu poate, nici chiar în gînd, să iasă din cadrul naturii". Omul este o parte a naturii, subordonat legilor ei, ca toate corpurile fizice. Holbach consideră încercarea filozofilor idealişti de a diviza omul în substanţă fizică şi substanţă spirituală ca inconsistentă. „Omul este un tot organizat, alcătuit din diferite substanţe". Combătînd concepţiile idealiştilor, credinţa lor în existenţa sufletului nemuritor, Holbach dovedeşte că posibilităţile intelectuale ale omului depind de organizarea corpului omenesc. Capacitatea de a simţi ne dă posibilitatea de a cunoaşte lumea şi legile ei. Nu există nici un fel de idei înnăscute. Omul îşi soarbe ideile din lumea exterioară, şi nu din sufletul său. Holbach opune teologiei determinismul său mecanist. Fenomenele a căror cauză noi nu o cunoaştem, el le numeşte întîmplătoare. El nu înţelegea caracterul obiectiv al întîmplării. El considera dezvoltarea societăţii ca un proces fatal.

Holbach tratează societatea omenească de pe poziţiile idealismului, ale luminismului burghez. Recunoscînd influenţa mediului social asupra formării individualităţii omeneşti, Holbach ajunge totodată la o concluzie greşită, idealistă, cum că „ideile guvernează lumea". El afirmă că omenirea se poate elibera de sub jugul feudal prin răspîndirea culturii şi prin triumful raţiunii asupra obscurantismului medieval. Ideolog al burgheziei franceze, Holbach se teme de mişcarea revoluţionară a maselor; el preferă revoluţia „de sus", adică trecerea paşnică de la orînduirea feudalo-corporatistă la cea burgheză cu ajutorul unei legislaţii „desăvîrşite" — monarhia constituţională sau chiar „luminată". Criticînd religia, Holbach vede în ea numai rezultatul ignoranţei, el nu este în stare să facă o critică a religiei din punct de vedere istoric, să dezvăluie esenţa de clasă a concepţiei religioase despre lume. Tratatele lui ateiste au jucat însă un rol uriaş în lupta împotriva obscurantismului şi superstiţiilor religioase. Şi astăzi agenţii contemporani ai Vaticanului (Maritaine, Harrington etc.) îl „combat" pe Holbach.

HOLISM („filozofia integrităţii": în grec. τό ἵλον — întreg) — varietate a filozofiei idealiste a „*evoluţiei emergente*" (vezi), întemeiată de feldmareşalul Smuts (1870—1950), una dintre căpeteniile imperialismului englez. Holismul reprezintă un sistem idealist reacţionar, bazat pe falsificarea mistică a principiului unităţii şi legăturii reciproce. Subliniind primatul „întregului" faţă de „parte" şi ireductibilitatea întregului la părţile lui componente, holismul imprimă noţiunii de „integritate" un conţinut mistic, idealist; el consideră universul ca o ierarhie de „integrităţi" mistice. Din filozofia sa Smuts a tras concluzii politice neofasciste făţişe în interesul imperialismului englez; el ridica în slavă regimul imperiului colonial britanic, cerînd naţiunilor şi claselor înrobite supunere în numele unei „integrităţi" supreme.

HUME David (1711—1776) — economist, istoric şi filozof burghez englez. În filozofie Hume este un idealist subiectivist, agnostic. Problema dacă realitatea obiectivă există sau nu, este considerată de Hume de nerezolvat. El afirmă că noi nu numai că nu cunoaştem lucrurile în sine, dar nici nu ştim dacă ele există sau nu în mod real. În aceasta constă deosebirea dintre agnosticismul lui Hume şi cel al lui Kant, care admitea existenţa „lucrurilor în sine" (vezi *„Lucru în sine" şi „lucru pentru noi"*). Legătura cauzală pentru Hume nu este o lege a naturii, ci o deprindere. Negînd baza materială a lucrurilor şi cauzalitatea, Hume ajunge la concluzia că în conştiinţa omenească există numai o succesiune de percepţii psihice şi că ştiinţa se rezumă la o simplă descriere a acestei succesiuni, că ea nu este în stare să cunoască vreo lege oarecare. Agnosticismul şi subiectivismul lui Hume, ca orice alt agnosticism, sînt dezminţite de practica omenirii. Acţionînd asupra naturii şi transformînd-o, omul demonstrează existenţa obiectivă a lumii şi cognoscibilitatea ei. Filozofia lui Hume a exercitat o influenţă asupra lui *Kant* (vezi), precum şi asupra machiştilor, care îl prelucrează pe Hume dîndu-i chipul şi asemănarea lui Berkeley. Lenin a făcut în cartea sa *„Materialism şi empiriocriticism"* (vezi) o critică nimicitoare lui Hume. În concepţia sa despre societate, Hume este idealist şi metafizician. Adept al compromisului între burghezie şi nobilime, Hume ridică în slăvi în lucrările sale economice societatea capitalistă, care în acea perioadă se dezvolta rapid în Anglia. Principalele lucrări filozofice ale lui Hume sînt: „Tratat despre natura umană" (1739—1740) şi „Cercetare asupra intelectului omenesc" (1748).

HUMEISM — concepţia filozofului englez *Hume* (vezi) şi a adepţilor săi.

HUXLEY Thomas (1825—1895) — naturalist englez, prieten şi adept al lui *Darwin* (vezi). Huxley a scris o serie de lucrări importante în domeniul biologiei, anatomiei comparate, paleontologiei şi antropologiei. Prin lucrările sale a adus un preţios aport la cauza apărării şi fundamentării darwinismului. Materialist spontan în cadrul ştiinţelor naturii, el a încercat în domeniul filozofiei să se situeze pe o poziţie intermediară între materialism şi idealism. Luînd atitudine împotriva curentelor manifest idealiste, care predominau pe atunci, Huxley încerca totuşi să demonstreze, ca şi *Hume* (vezi), că nu putem cunoaşte niciodată cu siguranţă adevărata cauză a senzaţiilor noastre. Această poziţie a lui în filozofie, Huxley a caracterizat-o în mod foarte nimerit drept „agnosticism".

I

IBN-ROȘD Mohammed (transcripția în latină—Averroes) (1126 — 1198) — mare gînditor și savant progresist arab din evul mediu, care a trăit în Spania în perioada califatului de Cordova. El a dezvoltat elementele materialiste ale filozofiei lui *Aristotel* (vezi), demonstrînd că materia și mișcarea sînt veșnice și nu au fost create, a negat nemurirea sufletului și viața de apoi. În concepțiile sale, el a fundamentat teoria „dualității adevărului", adică teoria existenței judecăților raționale alături de dogma religioasă și în divergență cu ea. Învățătura lui Averroes a fost urmărită cu cruzime de către religia musulmană, iar concepțiile adepților lui creștini — de către biserica catolică. În secolul al XIII-lea, averroismul ca curent filozofic progresist îndreptat împotriva dogmaticei bisericești dominante, a avut o mare influență în Franța (Siger de Brabant), iar în secolul XIV—XVI în Italia (Școala din Padua).

IBN-SINA Abu-Ali (transcripția în lat. — Avicenna) (980—1037) — cunoscut filozof și savant tadjic din evul mediu. S-a născut la Afșan, aproape de Buhara — unul din principalele centre culturale ale Orientului medieval. A studiat la Buhara, apoi a stat la Urghenci, Hamadan și Isfagan. Din cauza cunoștințelor sale enciclopedice, contemporanii îl comparau cu *Aristotel* (vezi) și îl numeau „prințul filozofilor". Principalele opere ale lui Ibn-Sina care au ajuns pînă la noi sînt: „Cartea vindecării" (în limba arabă) și „Cartea cunoștințelor" („Doniș-Name"), scrisă în limba lui maternă; în aceste opere sînt prezentate logica, fizica, matematica și metafizica lui Ibn-Sina. Opera lui „Canoanele medicinei" a fost timp de secole un cod de cunoștințe medicale. Traducerea în limba latină a acestei cărți a constituit pînă în secolul al XVII-lea în Europa principalul manual științific în domeniul medicinei.

Deși învățătura filozofică a lui Ibn-Sina se apropie de aristotelism, deși ea este contradictorie și plătește tribut idealismului și religiei, în general a jucat în condițiile feudalismului un rol progresist. În ea se manifestă în mod pregnant tendința materialistă, năzuința de a opune credinței sistemul cunoștințelor bazate pe experiență, observație și demonstrații logice. Recunoscînd existența lui dumnezeu, imaterialitatea și nemurirea sufletului, Ibn-Sina a recunoscut totodată că materia este veșnică și că nu a fost creată. Văzînd în rațiunea divină sursa

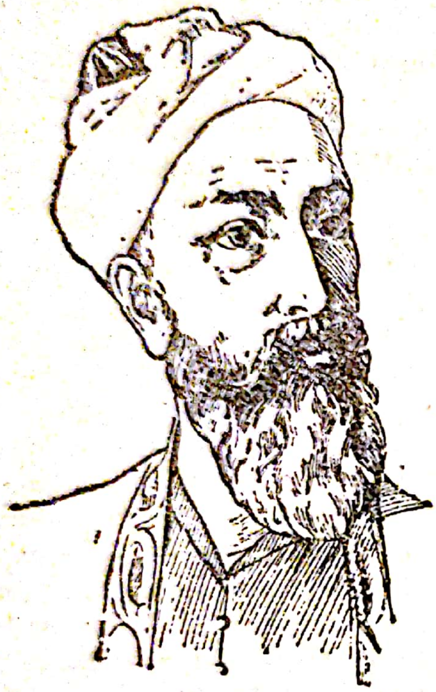

universalului și unității, el considera materia cauza pluralității și diversității lucrurilor particulare. Limitînd rolul lui dumnezeu, Ibn-Sina a respins dogma coranului cu privire la învierea morților, s-a ridicat împotriva erorilor astrologice, răspîndite în vremea aceea. Deși tendința materialistă a lui Ibn-Sina nu este consecventă, concepțiile lui subminau bazele concepției religioase despre lume. Clerul musulman reacționar a avut o atitudine dușmănoasă față de Ibn-Sina.

IDEALISM — curent antiștiințific în filozofie, care, în rezolvarea problemei fundamentale a filozofiei — problema raportului dintre gîndire și existență — consideră, în opoziție cu materialismul, ca factor prim conștiința, spiritul și neagă faptul că conștiința este un produs al materiei. Idealismul consideră lumea ca o întruchipare a „conștiinței“, a „ideii absolute“, a „spiritului universal“. Potrivit idealismului, numai conștiința noastră există în mod real, iar lumea materială, existența, natura este numai un produs al conștiinței, senzațiilor, reprezentărilor, noțiunilor.

Curentul idealist în filozofie are două varietăți fundamentale: idealismul subiectivist și idealismul „obiectiv“. *Idealismul subiectivist* consideră ca bază a tot ce există senzația, reprezentarea, conștiința unui individ, unui subiect. Această varietate a idealismului este legată în primul rînd de numele episcopului englez *Berkeley* (vezi). Idealismul subiectivist neagă faptul că îndărătul senzațiilor se află obiecte reale, independente de om, care acționează asupra organelor noastre senzoriale și ne provoacă anumite senzații. Acest punct de vedere duce inevitabil la solipsism. Practica socială, care la fiecare pas ne convinge că senzațiile, percepțiile și reprezentările omului reflectă obiecte care există în mod real, arată mai convingător decît orice caracterul antiștiințific al idealismului subiectivist ca una din formele filozofiei idealiste.

Spre deosebire de idealismul subiectivist, *idealismul „obiectiv“* ia ca bază a ceea ce există nu conștiința personală, subiectivă, ci conștiința „obiectivă“, mistică, conștiința în general: „rațiunea universală“, „voința universală“ etc., care, după părerea idealiștilor „obiectivi“, există în mod de sine stătător, independent de om. În esență nu există și nu poate exista nici un fel de conștiință obiectivă, adică o conștiință care să existe independent de oameni.

Idealismul este strîns legat de religie și duce într-un fel sau altul la ideea de dumnezeu. Idealismul este un aliat și un ajutor credincios al religiei. Arătînd că idealismul înseamnă clericalism, Lenin subliniază totodată faptul că „idealismul filozofic este (*«mai just»* și *«în afară de aceasta»*) *drumul* care duce spre clericalism *printr*-una dintre nuanțele *cunoașterii* (dialectice) infinit de complexe a omului“ („Caiete filozofice“, ed. rusă, pag. 330). Idealismul își are rădăcinile în viața socială, precum și în însuși procesul cunoașterii. În însuși procesul cunoașterii, în procesul generalizării fenomenelor există posibilitatea ruperii conștiinței de realitate, posibilitatea transformării noțiunilor generale în absolut, un absolut rupt de materie și zeificat. Așa, de pildă, vorbind despre corelația dintre merele, perele, fragile, migdalele care există în mod real și noțiunea lor generală de „fruct“, idealistul „obiectiv“ consideră această noțiune („fruct“), obținută prin abstragere din realitatea vie, drept bază a însăși existenței acestor mere, pere, fragi și migdale. Tot astfel și idealismul subiectivist, pe motiv că fără senzații nu este posibilă cunoașterea obiectelor, transformă senzația în singura realitate, negînd existența lumii exterioare.

Condițiile sociale ale apariției idealismului filozofic sînt separarea muncii intelectuale de cea fizică, apariția claselor și a exploatării. Explicația idealistă a fenomenelor naturii a fost dezvoltată mai ales de ideologii claselor reacționare. De aceea, de regulă, idealismul filozofic a jucat în istoria societății un rol reacționar: el a luptat împotriva forțelor progresiste, împotriva democrației și științei.

Idealismul a luat naștere în antichitatea îndepărtată. Reprezentantul idealismului „obiectiv“ din Grecia antică a fost *Platon* (vezi), care exprima interesele aristocrației sclavagiste și era adversar înverșunat al democrației antice. Platon a declarat că lumea adevărată este lumea ideilor, o lume deosebită, deasupra simțurilor, iar lumea lucrurilor reale este lumea umbrelor, lumea reflectării palide a ideilor. În societatea feudală a dominat scolastica religioasă idealistă, care a transformat filozofia într-o slujnică a teologiei. În perioada descompunerii feudalismului și a dezvoltării relațiilor burgheze, din rîndurile burgheziei revoluționare din țările mai dezvoltate din punct de vedere economic (Anglia, Olanda) se ridică o serie întreagă de filozofi materialiști. (*F. Bacon* — vezi, *Spinoza* — vezi, *Hobbes* — vezi, și alții). În epoca statornicirii relațiilor capitaliste în Anglia, formele de luptă ale idealismului împotriva materialismului filozofilor englezi au fost idealismul subiectivist al lui Berkeley și scepticismul lui *Hume* (vezi).

Ca o reacție a aristocrației împotriva revoluției franceze și a materialismului francez din secolul al XVIII-lea, în Germania se formează în secolul al XVIII-lea și în prima treime a secolului al XIX-lea o filozofie idealistă: *Kant* (vezi), *Fichte* (vezi), *Schelling* (vezi), *Hegel* (vezi). Hegel a dus idealismul filozofic pînă la expresia lui extremă: după Hegel, totul nu este decît idee sau o exteriorizare a ideii. Hegel a fost ultimul reprezentant al acelei filozofii idealiste în care, în pofida idealismului, existau unele elemente progresiste („sîmburele rațional“ al dialecticii hegeliene).

Un mare rol în lupta împotriva idealismului filozofic l-au jucat materialiștii ruși din secolul al XVIII-lea și secolul al XIX-lea —*Lomonosov* (vezi), *Radișcev* (vezi), *Belinski* (vezi), *Herțen* (vezi), *Cernîșevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi), *Pisarev* (vezi), *Secenov* (vezi) și alții.

În dezvoltarea sa ulterioară, filozofia idealistă degenerează, împrumutînd din sistemele filozofice ale trecutului cele mai reacționare și mai mistice teorii. Un caracter deosebit de reacționar capătă filozofia idealistă în epoca imperialismului. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a căpătat răspîndire empiriocriticismul lui Mach și Avenarius, care a reînviat berkeley-ismul. Supunînd machismul unei critici nimicitoare, Lenin a scris că „îndărătul scolasticii gnoseologice a empiriocriticismului nu se poate să nu se vadă o luptă de partide în domeniul filozofiei, luptă care exprimă în ultimă instanță tendințele și ideologia claselor vrăjmașe ale societății contemporane“ (vol. 14, ed. rom., pag. 352). Dar niciodată încă filozofia idealistă nu s-a aflat într-o asemenea stare de marasm și putrefacție ca filozofia burgheză contemporană. Hitlerismul, care s-a bazat pe filozofia idealistă, a arătat la ce impas sînt în stare să ducă și au dus popoare întregi concepțiile reacționare, antiștiințifice asupra dezvoltării societății. Acest lucru îl dovedește și filozofia idealistă a ideologilor imperialiștilor contemporani din S.U.A. și din alte țări, care merg pe urmele hitlerismului.

Renegații și trădătorii clasei muncitoare au folosit întotdeauna și folosesc filozofia burgheză ca armă ideologică pentru fundamentarea revizionismului și oportunismului. Apărînd ideea colaborării dintre clase și luptînd împotriva ideii revoluției proletare, revizionismul a dat la o parte dialectica materialistă, încercînd să îmbine în mod eclectic învățătura lui Marx cu o filozofie idealistă sau alta. Oportuniștii contemporani din lagărul socialiștilor de dreapta propovăduiesc în mod fățiș idealismul filozofic și se dau peste cap să defăimeze marxism-leninismul atotbiruitor, pe care ei îl urăsc. Dar toate încercările idealiștilor de a-și apăra cauza reacționară sînt zadarnice. Progresul științei și victoria forțelor democrației și socialismului au drept rezultat faptul că idealismul filozofic pierde poziție după poziție. Pieirea capitalismului va însemna și prăbușirea bazelor sociale ale idealismului.

În explicarea fenomenelor sociale, toți filozofii dinainte de Marx și Engels, inclusiv materialiștii premarxiști, se situau pe poziții idealiste, afirmînd că principalele forțe motrice ale istoriei sînt oamenii culți, „eroii“, care creează istoria fără popor și că poporul este o forță pasivă, inertă, incapabilă să se ridice pînă la o activitate istorică. Pe aceste poziții idealiste se situau narodnicii ruși (*Lavrov* — vezi, Mihailovski), tot felul de socialiști mic-burghezi, anarhiștii și alții. În scopul de a prelungi existența capitalismului muribund, filozofii burghezi contemporani folosesc cele mai reacționare teorii idealiste — rasismul, catolicismul etc. Marx și Engels au alungat idealismul din ultimul lui refugiu — din domeniul științei despre societate. Marxismul a arătat adevăratele forțe motrice ale dezvoltării sociale, descoperind că modul de producție a bunurilor materiale este principala forță a dezvoltării sociale, că creatorul istoriei este poporul, masele de oameni ai muncii. Întemeietorii marxismului au creat pentru întîia oară o concepție consecvent materialistă despre lume, concepție dușmană pînă la capăt idealismului. Apariția materialismului filozofic marxist a însemnat o adevărată revoluție în istoria multiseculară a dezvoltării filozofiei materialiste.

IDEALISM ABSOLUT — varietate a idealismului filozofic (vezi *Hegel*).

IDEALISM „FIZIC". — Termenul de idealism „fizic" a fost introdus pentru întîia oară de Lenin în cartea sa „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi). Idealismul „fizic" a fost generat de criza din fizică, care a început la sfîrșitul secolului al XIX-lea în legătură cu noile descoperiri ale științei. El își are și rădăcinile sale de clasă. Idealismul „fizic" a apărut în perioada imperialismului, care, după definiția lui Lenin, înseamnă reacțiune „pe toată linia". Idealismul „fizic" este o expresie a acestei reacțiuni în domeniul științelor naturii, o expresie a luptei filozofilor burghezi și a naturaliștilor idealiști împotriva științei materialiste și a filozofiei materialiste, în apărarea idealismului, fideismului, pentru împăcarea științei cu religia. Din uriașele succese ale fizicii, în special din descoperirea radioactivității și crearea teoriei electronice a materiei, naturaliștii metafizicieni mărginiți, care au căzut sub influența idealismului, au tras concluzia absolut greșită că aceste succese și descoperiri ar fi dus concepția materialistă despre lume la faliment. „A dispărut materia" — acesta este principiul fundamental al idealismului „fizic". Esența crizei din fizică constă de aceea în negarea faptului că noțiunile fizice oglindesc realitatea, materia existentă în mod obiectiv. În realitate, noile descoperiri ale fizicii au zdrobit ideile metafizice despre materie și au confirmat materialismul dialectic, dar naturaliștii, necunoscînd materialismul dialectic, au început să nege orice materialism. „«Dispare materia» — scria Lenin —, dispare adică limita pînă la care cunoscusem pînă acum materia; cunoașterea noastră pătrunde mai adînc; dispar unele însușiri ale materiei, care păreau pînă acum absolute, imuabile, primordiale (impenetrabilitatea, inerția, masa etc.) și care apar acum ca fiind relative, inerente numai unor anumite stări ale materiei. Căci *unica* «însușire» a materiei, de a cărei admitere este legat materialismul filozofic, este aceea că *ea există ca realitate obiectivă*, că ea există în afara conștiinței noastre" (vol. 14, ed. rom., pag. 254). Lenin a arătat că descoperirea structurii complexe a atomului, a inepuizabilității lui, negarea de către fizica contemporană a unor însușiri atribuite înainte materiei, ca impenetrabilitatea, independența masei de mișcare etc., constituie o minunată ilustrare a justeței materialismului dialectic. Inepuizabilitatea atomului, variabilitatea tuturor formelor materiei și ale mișcării ei au fost totdeauna reazemul materialismului dialectic.

Făcînd o profundă analiză a esenței idealismului „fizic" și a crizei din fizică, Lenin a scos la iveală cauzele care au provocat această criză. Caracterizînd prima cauză a crizei, Lenin scria că în fizica contemporană un rol uriaș îl joacă matematica, prelucrarea matematică a datelor științei: această latură pozitivă a progresului științei este folosită de reacționari pentru a reduce lumea obiectivă la formule matematice, pentru a trage concluzia falsă că îndărătul ecuațiilor matematice n-ar exista realitatea obiectivă, materia. O altă cauză a crizei este principiul relativismului, adică al relativității cunoștințelor omenești, principiu care, zofic marxist a însemnat o adevărată revoluție în istoria multiseculară a dezvoltării filozofiei materialiste.

IDEALISM ABSOLUT — varietate a idealismului filozofic (vezi *Hegel*).

IDEALISM „FIZIC". — Termenul de idealism „fizic" a fost introdus pentru întîia oară de Lenin în cartea sa *„Materialism și empiriocriticism"* (vezi). Idealismul „fizic" a fost generat de criza din fizică, care a început la sfîrșitul secolului al XIX-lea în legătură cu noile descoperiri ale științei. El își are și rădăcinile sale de clasă. Idealismul „fizic" a apărut în perioada imperialismului, care, după definiția lui Lenin, înseamnă reacțiune „pe toată linia". Idealismul „fizic" este o expresie a acestei reacțiuni în domeniul științelor naturii, o expresie a luptei filozofilor burghezi și a naturaliștilor idealiști împotriva științei materialiste și a filozofiei materialiste, în apărarea idealismului, fideismului, pentru împăcarea științei cu religia. Din uriașele succese ale fizicii, în special din descoperirea radioactivității și crearea teoriei electronice a materiei, naturaliștii metafizicieni mărginiți, care au căzut sub influența idealismului, au tras concluzia absolut greșită că aceste succese și descoperiri ar fi dus concepția materialistă despre lume la faliment. „A dispărut materia" — acesta este principiul fundamental al idealismului „fizic". Esența crizei din fizică constă de aceea în negarea faptului că noțiunile fizice oglindesc realitatea, materia existentă în mod obiectiv. În realitate, noile descoperiri ale fizicii au zdrobit ideile metafizice despre materie și au confirmat materialismul dialectic, dar naturaliștii, necunoscînd materialismul dialectic, au început să nege orice materialism. „«Dispare materia» — scria Lenin —, dispare adică limita pînă la care cunoscusem pînă acum materia; cunoașterea noastră pătrunde mai adînc; dispar unele însușiri ale materiei, care păreau pînă acum absolute, imuabile, primordiale (impenetrabilitatea, inerția, masa etc.) și care apar acum ca fiind relative, inerente numai unor anumite stări ale materiei. Căci *unica* «însușire» a materiei, de a cărei admitere este legat materialismul filozofic, este aceea că *ea există ca realitate obiectivă*, că ea există în afara conștiinței noastre" (vol. 14, ed. rom., pag. 254). Lenin a arătat că descoperirea structurii complexe a atomului, a inepuizabilității lui, negarea de către fizica contemporană a unor însușiri atribuite înainte materiei, ca impenetrabilitatea, independența masei de mișcare etc., constituie o minunată ilustrare a justeței materialismului dialectic. Inepuizabilitatea atomului, variabilitatea tuturor formelor materiei și ale mișcării ei au fost totdeauna reazemul materialismului dialectic.

Făcînd o profundă analiză a esenței idealismului „fizic" și a crizei din fizică, Lenin a scos la iveală cauzele care au provocat această criză. Caracterizînd prima cauză a crizei, Lenin scria că în fizica contemporană un rol uriaș îl joacă matematica, prelucrarea matematică a datelor științei: această latură pozitivă a progresului științei este folosită de reacționari pentru a reduce lumea obiectivă la formule matematice, pentru a trage concluzia falsă că îndărătul ecuațiilor matematice n-ar exista realitatea obiectivă, materia. O altă cauză a crizei este principiul relativismului, adică al relativității cunoștințelor omenești, principiu care, în caz de ignorare a dialecticii, duce neapărat la idealism. În realitate, relativitatea cunoştinţelor, care în virtutea condiţionării istorice a fiecărui pas nou al ştiinţei este inevitabilă, nu înseamnă decît că nu se poate absolutiza fiecare adevăr dobîndit, că o dată cu progresul ştiinţei şi al activităţii oamenilor în producţie adevărurile ştiinţifice se precizează, se perfecţionează, se adîncesc, iar tot ceea ce s-a învechit, ce nu s-a confirmat este înlăturat. Idealiştii absolutizează momentul inevitabil al relativităţii cunoştinţelor şi îl folosesc pentru a nega adevărul obiectiv, pentru a nega lumea exterioară reflectată de conştiinţa omului. Criticînd relativismul filozofic al idealiştilor „fizici“, Lenin a elaborat problema raportului dintre adevărul relativ şi adevărul absolut, a arătat că adevărul absolut se formează din suma adevărurilor relative (vezi *Adevăr absolut şi adevăr relativ*).

Idealismul „fizic“ este o formă a idealismului subiectivist, formă care a luat naştere în urma greşitei înţelegeri filozofice a noilor descoperiri ale fizicii de către o parte din naturalişti. În prezent idealismul „fizic“ este răspîndit pe scară largă în ţările capitaliste. Filozofii burghezi şi o serie de naturalişti burghezi interpretează în mod idealist mecanica cuantică, teoria relativităţii etc. Reprezentanţii idealismului „fizic“ contemporan sînt Bohr, Schrödinger, Heisenberg, Dirac, Milne etc. Remarcabilele descoperiri ale ştiinţei, ca, de pildă, descoperirea transformării diferitelor particule materiale una într-alta (a fotonilor în electroni şi pozitroni, şi invers), sînt folosite pentru a strecura teoria idealistă a dispariţiei materiei, a naşterii materiei din energie „pură“ etc. Din teoria relativităţii se trage concluzia că spaţiul şi timpul nu sînt forme obiective ale existenţei. Einstein, unul din autorii teoriei relativităţii, se situează în multe probleme foarte importante pe poziţiile idealismului „fizic“. Reacţionarii contemporani din filozofie folosesc orice descoperire a ştiinţei pentru a nega cauzalitatea, necesitatea obiectivă, pentru a proclama „libertatea de voinţă“ a electronului etc. Dar în acelaşi timp creşte numărul savanţilor progresişti care luptă împotriva idealismului „fizic“ şi care văd în materialismul dialectic singura bază filozofică a unei cercetări cu adevărat ştiinţifice a naturii. Un strălucit reprezentant al acestor savanţi a fost fizicianul francez Langevin. În rîndurile acestor savanţi se află Irène şi Frédéric Joliot-Curie în Franţa, Blackett, Bernal în Anglia etc. Lenin a arătat naturaliştilor ieşirea din criza din fizică. Această ieşire constă în trecerea pe poziţiile materialismului dialectic. Naturaliştii sovietici luptă împotriva idealismului „fizic“, propovăduit de filozofii burghezi, precum şi împotriva rămăşiţelor idealismului „fizic“ care mai există în fizica sovietică.

IDEALISM MENŞEVIZANT — curent antimarxist, antipartinic şi idealist în filozofie din perioada sovietică, la sfîrşitul celui de-al treilea deceniu şi începutul celui de-al patrulea deceniu al secolului nostru, care a avut în frunte pe A. Deborin şi alţii. Idealiştii menşevizanţi au luptat împotriva liniei Partidului comunist în filozofie şi au căutat să reînvie una dintre cele mai dăunătoare dogme ale Internaţionalei a II-a — ruperea teoriei de practică. Idealiştii menşevizanţi negau leninismul ca fiind o dezvoltare creatoare mai departe a marxismului, negau etapa leninistă în dezvoltarea filozofiei marxiste și teza marxist-leninistă a partinității filozofiei. Ei ignorau rolul practicii construcției socialiste din U.R.S.S. în elaborarea problemelor teoretice și încercau să înlocuiască dialectica materialistă marxist-leninistă prin dialectica idealistă a lui *Hegel* (vezi). În domeniul științelor naturii idealiștii menșevizanți propovăduiau teoriile reacționare, idealiste ale weismanno-mendelo-morganismului, *eugenia* (vezi) pseudoștiințifică și altele. În lupta împotriva liniei partidului, mulți idealiști menșevizanți au devenit dușmani fățiși ai poporului, complici ai bandelor antisovietice troțkisto-buhariniste. Partidul comunist a demascat și a zdrobit pe idealiștii menșevizanți ca agentură a dușmanilor socialismului pe frontul filozofic.

IDEALISM „OBIECTIV“ — una din principalele varietăți ale idealismului, care recunoaște existența unei idei mistice, chipurile, independente de oameni, de conștiința omenească și care dă naștere în dezvoltarea sa lumii materiale. Astfel este, de pildă, idealismul „obiectiv“ al lui *Hegel* (vezi). Desigur că, de fapt, astfel de idei nu există. Ideea „obiectivă“, independentă de natură, de conștiința omenească este o născocire a idealiștilor, o propagare a fideismului. Orice idee este creată de om, de conștiința omenească. În opoziție cu idealismul, materialismul ne învață că ideile sînt o reflectare a lumii exterioare, a naturii, care există în mod obiectiv.

IDEALISM-SUBIECTIVIST—una dintre principalele varietăți ale *idealismului* (vezi).

IDEALISM TRANSCENDENTAL — filozofia lui *Kant* (vezi).

IDEE (din grec. ἰδέα — imagine) — reflectare a realității în conștiință, care caracterizează relațiile dintre oameni și lumea înconjurătoare. O idee sau alta este întotdeauna determinată de caracterul orînduirii sociale, de condițiile vieții materiale a oamenilor. Esența ideilor, izvorul provenienței lor trebuie căutate nu în ideile înseși, ci în orînduirea economică a societății, în condițiile vieții materiale a societății, în existența socială, a cărei oglindire sînt cutare sau cutare idei.

În societatea împărțită în clase ideile au întotdeauna un caracter de clasă, fiind expresia ideologică a intereselor materiale ale claselor sociale. Afirmațiile idealiste că ar exista idei eterne, imuabile, că ele nu ar depinde de realitate sînt neștiințifice, false. Propovăduirea ideilor eterne, în afara claselor camuflează doar tendința claselor exploatatoare spre dominația eternă asupra claselor asuprite. Marxism-leninismul ne învață că ideile au o uriașă însemnătate în istoria omenirii. Ideile pot avea un rol negativ, reacționar, sau un rol pozitiv, revoluționar. Cînd ideile apără o orînduire socială care piere sau clase pe cale de dispariție, cînd ideile nu mai corespund nevoilor materiale ale dezvoltării sociale, ele sînt reacționare, împiedică progresul. Așa sînt ideile burgheziei contemporane. Și, invers, cînd ideile sînt îndreptate împotriva rînduielilor vechi, pe cale de dispariție, cînd ele exprimă nevoile noi, arzătoare din punct de vedere istoric ale societății, rolul lor este progresist, revoluționar. Așa sînt ideile comunismului. „Ideile și teoriile sociale noi nu apar decît după ce dezvoltarea vieții materiale a societății a pus în fața societății sarcini noi. Dar, o dată apărute, ele devin o forţă din cele mai importante, care înlesneşte rezolvarea noilor sarcini puse de dezvoltarea vieţii materiale a societăţii, înlesneşte progresul societăţii. Şi tocmai aci apare însemnătatea uriaşă a rolului organizator, mobilizator şi transformator al ideilor noi, al teoriilor noi, al concepţiilor politice noi, al instituţiilor politice noi. Ideile şi teoriile sociale noi apar, de fapt, tocmai pentru că sînt necesare societăţii, deoarece fără acţiunea lor organizatoare, mobilizatoare şi transformatoare este *imposibilă* realizarea sarcinilor arzătoare ale dezvoltării vieţii materiale a societăţii“ (*Stalin,* Problemele leninismului, ed. a III-a rom., pag. 563-564).

IDEI ÎNNĂSCUTE — idei care, potrivit unor teorii idealiste, ar exista dintotdeauna, independent de experienţă, în conştiinţa omului. În filozofia antică, această teorie idealistă a fost dezvoltată de *Platon* (vezi). În istoria filozofiei moderne, acest punct de vedere a fost formulat în modul cel mai deplin de *Descartes* (vezi). Ideea de divinitate, de esenţe imuabile şi veşnice, precum şi toate noţiunile geometrice, care se caracterizează prin claritate şi precizie, sînt, după părerea lui Descartes, idei şi noţiuni înnăscute. Filozoful german *Leibniz* (vezi) considera de asemenea că ideile generale omul nu le dobîndeşte pe calea experienţei, ci ele se află în sufletul omului, dar nu ca noţiuni gata formate, după cum presupunea Descartes, ci ca principii, capacităţi înnăscute. Teoriei ideilor înnăscute i se alătură şi teoria lui *Kant* (vezi) a apriorităţii formelor cunoaşterii (timp, spaţiu, cauzalitate etc.). Reprezentanţii curentului materialist în istoria filozofiei au criticat cu asprime teoria idealistă a ideilor înnăscute. Materialismul dialectic afirmă că toate reprezentările, noţiunile şi ideile omului, fără excepţie, constituie un rezultat şi o generalizare a experienţei, a practicii, un rezultat al unei îndelungate dezvoltări istorice a cunoaşterii lumii obiective.

IDENTITATE — categorie care exprimă egalitatea, identitatea obiectului, fenomenului cu el însuşi. Metafizica înţelege identitatea în mod abstract, după principiul: A = A. Dar în natură nu există o asemenea identitate imobilă, moartă. „Planta, animalul, fiecare celulă în fiecare moment al vieţii lor sînt identice cu ele însele şi totuşi deosebite de ele însele, datorită asimilaţiei şi excreţiei substanţelor, datorită respiraţiei, formării şi dispariţiei celulelor... într-un cuvînt, datorită totalităţii schimbărilor moleculare neîntrerupte...“ (*Engels,* Dialectica naturii, ed. rusă, 168—169). Materialismul dialectic admite identitatea *concretă*, adică acea identitate a obiectului cu el însuşi, care nu exclude contradicţiile interne existente în el. Fiecare lucru este în fiecare moment dat un lucru determinat. Dar totodată în el au loc schimbări, el se află în raporturi diferite şi adeseori contradictorii cu celelalte lucruri şi, prin urmare, el nu este o identitate moartă, egală întotdeauna cu sine însăşi, ci este el însuşi şi totodată altul. Tocmai această proprietate obiectivă a lucrurilor de a conţine contradicţii interne, de a se afla într-un proces de dezvoltare, de schimbare o exprimă categoria identităţii concrete, dialectice. Orice identitate a obiectului este vremelnică, relativă, trecătoare; numai mişcarea, schimbarea obiectelor este absolută şi veşnică. Uneori teza marxistă a identității este greșit aplicată la fenomene principial opuse. Așa, de pildă, unii spun că pacea și războiul sînt identice, alții spun că în capitalism burghezia și proletariatul formează o identitate etc. Această concepție simplistă a identității reprezintă o întrebuințare abuzivă a terminologiei hegeliene, lucru după care se pasionau în mod deosebit idealiștii menșevizanți. Fenomene ca războiul și pacea, burghezia și proletariatul, viața și moartea etc. nu pot fi identice, deoarece ele sînt fundamental opuse unul altuia și se exclud reciproc.

IDENTITATE ABSTRACTĂ — vezi *Identitate*.

IDEOLOGIE — sistem de concepții, idei, noțiuni și reprezentări determinate pe care le împărtășește cutare sau cutare clasă sau partid politic. Concepțiile politice, filozofia, arta, religia, toate acestea sînt forme ale ideologiei. Orice ideologie este reflectarea existenței sociale, a orînduirii economice dominante într-o epocă dată. În societatea împărțită în clase, ideologia este o ideologie de clasă. Ea exprimă și apără interesele cutărei sau cutărei clase aflate în luptă. „... Chestiunea se poate pune *numai așa*: ideologie burgheză ori ideologie socialistă — scria V. I. Lenin. Aici nu există cale de mijloc (pentrucă omenirea n-a elaborat nici o «a treia» ideologie; și, în general, într-o societate sfîșiată de contradicții de clasă nu poate exista niciodată o ideologie în afară de clase sau deasupra claselor)" (vol. 5, ed. rom., pag. 369).

Ideologia joacă un rol uriaș în viața socială, în istoria societății. Luînd naștere ca reflectare a condițiilor vieții materiale a societății și a intereselor unor anumite clase, ideologia exercită la rîndul ei o influență activă asupra dezvoltării societății. Ideologia progresistă servește intereselor forțelor revoluționare ale societății. Ideologia clasei muncitoare este *marxism-leninismul* (vezi)— arma ideologică a Partidului comunist și a clasei muncitoare în transformarea revoluționară, socialistă a societății. Forța invincibilă a acestei ideologii constă în faptul că ea reflectă just legile obiective ale dezvoltării progresive a societății și este expresia nevoilor imperioase ale dezvoltării istorice în epoca contemporană — epoca pieirii capitalismului și a victoriei socialismului. Ideologia burgheză contemporană, dimpotrivă, este o forță reacționară. Ea servește interesele burgheziei în lupta ei împotriva clasei muncitoare, împotriva socialismului. Renunțarea la știință, idealismul, clericalismul și obscurantismul, propovăduirea șovinismului și *rasismului* (vezi), propagarea *cosmopolitismului* (vezi) sînt trăsături inseparabile ale ideologiei burgheze contemporane. Victoria clasei muncitoare și triumful socialismului nimicesc terenul care alimentează ideologia burgheză. Dar influența ideologiei burgheze nu dispare de la sine, spontan, ci prin lupta înverșunată a ideologiei proletare împotriva ideologiei burgheze.

„IDEOLOGIA GERMANĂ" (1845-1846) — una dintre primele opere filozofice ale lui Marx și Engels consacrată criticii idealismului *tinerilor hegelieni* (vezi) și a caracterului limitat al materialismului lui *L. Feuerbach* (vezi). Prezentînd în această operă o concepție despre lume în linii generale formată, Marx și Engels au expus pentru întîia oară în mod amplu concepția lor materialistă a istoriei. „Am hotărît — a scris mai tîrziu Marx — să elaborăm împreună concepția noastră, opusă concepției ideologice a filozofiei germane...“ (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. I, ed. rom., pag. 362). „Ideologia germană“ n-a fost tipărită în timpul vieții lui Marx și Engels. În scrisoarea către Annenkov, Marx a explicat cauzele acestui fapt: „Nu vă puteți imagina cîte greutăți întîmpină în Germania publicarea unei asemenea lucrări, atît din partea poliției, cît și din partea librarilor, care sînt ei înșiși reprezentanții interesați ai tuturor tendințelor pe care eu le atac. Cît privește propriul nostru partid, nu numai că este sărac, dar un puternic grup din sînul Partidului Comunist German este supărat pe mine, fiindcă mă opun utopiilor și perorațiilor lui“. (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 414). „Ideologia germană“ a fost publicată pentru prima oară în U.R.S.S. în 1932.

Dezvoltînd ideile expuse în „*Sfînta familie*“ (vezi), Marx și Engels arată în „Ideologia germană“ că idealismul este legat de clasele ostile proletariatului, și că în special filozofia tinerilor hegelieni germani oglindește lașitatea și neputința burgheziei germane. Criticînd materialismul metafizic, pasiv și contemplativ al lui Feuerbach, Marx și Engels arată că în ceea ce privește concepția asupra istoriei Feuerbach este idealist și de aceea, ca și tinerii hegelieni, nu este în stare să înțeleagă care sînt forțele motrice ale dezvoltării sociale. „Ideologia germană“ cuprinde o critică necruțătoare a individualismului burghez al anarhistului german Stirner, precum și a așa-numitului „socialism adevărat“, reacționar, al lui K. Grün, M. Hess etc. Marx și Engels arată că, asemenea lui Stirner, „socialiștii adevărați“ urăsc proletariatul revoluționar și se orientează nu spre viitorul Germaniei, ci spre trecutul ei. În „Ideologia germană“ este demascat naționalismul „socialiștilor adevărați“ și se arată că orgoliul național, umflat al tinerilor hegelieni corespunde pe deplin practicii lamentabile, mercantiliste, meșteșugărești a burgheziei germane din acea vreme.

În lupta împotriva tuturor dușmanilor proletariatului, Marx și Engels arată în „Ideologia germană“ trăsăturile principale ale comunismului științific, demonstrează că în activitatea sa proletariatul se bazează pe legile obiective ale dezvoltării sociale. În lupta proletariatului împotriva burgheziei, în revoluția comunistă victorioasă, în inevitabilitatea instaurării orînduirii comuniste Marx și Engels văd rezultatul necesar al acțiunii legilor economice, care există independent de voința oamenilor. În „Ideologia germană“ este analizată o problemă importantă a materialismului istoric, și anume problema formațiunilor social-economice, sînt arătate cauzele succesiunii formațiunilor, este descoperită principala teză a materialismului istoric, și anume că existența socială determină conștiința etc. Fundamentînd principala lor teză despre legitățile revoluției comuniste, Marx și Engels arată că revoluția comunistă a proletariatului „este necesară nu numai pentru că clasa *dominantă* nu poate fi răsturnată în nici un alt mod, dar și pentru că clasa care *răstoarnă* nu poate decît prin revoluție să se descotorosească de întregul putregai vechi și să devină în stare să pună bazele unei societăți noi" (*Marx* și *Engels*, vol. IV, ed. rusă, pag. 60).

„Ideologia germană" este un exemplu de critică filozofică combativă la adresa ideologiei ostile proletariatului, un exemplu de partinitate comunistă în elaborarea problemelor filozofice.

IMPERATIV CATEGORIC — principiu etic al filozofiei idealiste a lui *Kant* (vezi). Kant încerca să demonstreze că naturii omenești i-ar fi dintotdeauna proprie o oarecare forță imperativă internă, care determină comportarea practică a oamenilor și îi dă un caracter moral. Prin teoria sa despre imperativul categoric, Kant neagă astfel faptul că normele morale au un caracter istoric și că pentru fiecare clasă socială sînt caracteristice anumite principii și concepții etice. Kant a construit un fel de morală generală, care este, chipurile, valabilă pentru toate timpurile și toate clasele. Estompînd opoziția dintre interesele de clasă, cerînd oamenilor muncii docilitate și supunere necondiționată față de asupritori, teoria morală a lui Kant a avut și are un rol profund reacționar. Această teorie a stat la baza a numeroase teorii burgheze de mai tîrziu despre morală și constituie un instrument în mîinile claselor exploatatoare pentru înrobirea maselor muncitoare. Folosind această teorie în vederea luptei împotriva socialismului științific, reformiștii au încercat să dovedească că socialismul n-ar avea o bază reală în dezvoltarea obiectivă a societății capitaliste, ci este pur și simplu un ideal moral. De aci au luat naștere tot felul de teorii ale așa-numitului socialism etic, care propovăduia că socialismul poate fi înfăptuit nu prin lupta de clasă revoluționară, ci prin îmbunătățirea moralei oamenilor, prin reeducarea capitaliștilor, muncitorilor etc. Socialiștii de dreapta de astăzi, slugi credincioase ale imperialismului, folosesc de asemenea teoria imperativului categoric a lui Kant pentru a înlocui teoria marxistă a luptei de clasă și a revoluției proletare prin propagarea reacționară a ideii „autoperfecționării morale" a oamenilor.

IMPERIALISM — stadiul ultim și cel mai înalt al capitalismului, care a început la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. O analiză multilaterală a imperialismului a fost făcută în lucrări ale lui V. I. Lenin și I. V. Stalin. Imperialismul este rezultatul inevitabil al întregii dezvoltări precedente a capitalismului. În lucrarea „*Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*" (vezi), V. I. Lenin a fost primul printre marxiști care a făcut o caracterizare științifică a imperialismului, a scos la iveală plăgile lui și condițiile pieirii lui inevitabile: „Imperialismul este capitalismul ajuns într-un stadiu de dezvoltare cînd dominația monopolurilor și a capitalului financiar a fost statornicită, cînd exportul de capital a căpătat o însemnătate primordială, cînd a început împărțirea lumii între trusturile internaționale și cînd s-a terminat împărțirea între țările capitaliste cele mai mari a întregului teritoriu al globului pămîntesc" (vol. 22, ed. rom., pag. 261-262).

Principalul în trecerea capitalismului în stadiul lui ultim și cel mai înalt — imperialism — constă în înlocuirea dominației liberei concurențe cu dominația monopolurilor, ceea ce constituie trăsătura economică fundamentală, esența imperialismului. Monopolurile joacă un rol hotărîtor în economia și politica țărilor capitaliste, în urma cărui fapt apăsarea exercitată de cei cîțiva monopoliști asupra restului populației devine de o sută de ori mai grea, mai apăsătoare, mai insuportabilă. Încă la sfîrșitul secolului al XIX-lea capitalismul s-a transformat într-un sistem mondial de asuprire colonială și de sugrumare financiară a uriașei majorități a populației de pe glob de către un pumn de rechini imperialiști.

I. V. Stalin, dezvoltînd în mod creator teoria leninistă a imperialismului, a descoperit și a fundamentat științific *legea economică fundamentală a capitalismului contemporan* (vezi), care determină toate procesele principale ale dezvoltării modului de producție capitalist în stadiul lui monopolist. Esența acestei legi constă în asigurarea profitului capitalist maxim prin exploatarea oamenilor muncii din țara respectivă, prin aservirea și jefuirea sistematică a popoarelor din alte țări, prin războaie tîlhărești și militarizarea economiei naționale.

Imperialismul este un stadiu istoric deosebit al capitalismului, ajunul revoluției socialiste. Epoca imperialismului este epoca capitalismului în putrefacție și muribund, a capitalismului care nu mai merge în linie ascendentă, ci în linie descendentă. Dominația monopolurilor înseamnă o uriașă socializare a producției, care creează toate premisele materiale necesare pentru transformarea socialistă a societății. Dar procesul de socializare a producției în condițiile imperialismului, proces care se accentuează ca urmare a subordonării statului față de monopoluri, servește intereselor unui mănunchi de capitaliști, duce exploatarea, mizeria și ruina maselor populare pînă la extrem. În condițiile imperialismului principala contradicție a capitalismului între caracterul social al producției și forma capitalistă privată de însușire ajunge la o extremă dezvoltare și ascuțime.

În stadiul imperialist capitalismul devine o piedică în calea dezvoltării continue a forțelor de producție ale societății, condamnîndu-le la vegetare și distrugere. O expresie a conflictului, care se ascute în condițiile imperialismului, între forțele de producție și cadrul strîmt al relațiilor de producție burgheze o constituie crizele economice distrugătoare, tot mai profunde și atotcuprinzătoare, și ritmul general încetinit al reproducției lărgite, intensificarea nemaipomenită a concurenței între uniunile monopoliste, războaiele pentru reîmpărțirea lumii. În perioada imperialismului îndeplinirea cerințelor *legii* economice *a concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție* (vezi) prin înlocuirea pe cale revoluționară a modului de producție capitalist cu cel socialist devine o necesitate vitală pentru dezvoltarea continuă a societății.

Imperialismul duce la ascuțirea nemaiîntîlnită a tuturor contradicțiilor economice și politice, de clasă și naționale ale capitalismului. Dintre acestea, cele mai importante sînt contradicțiile: 1) dintre muncă și capital; 2) dintre diferitele grupuri financiare și puteri imperialiste, care luptă pentru reîmpărțirea lumii; 3) dintre metropole și uriașa masă a populației din colonii și țările dependente.

În lupta pentru menținerea și întărirea dominației sale, burghezia imperialistă caută să folosească la maximum întreaga suprastructură care deservește baza capitalistă perimată, începînd cu aparatul de stat, care a crescut în chip monstruos şi care este subordonat monopolurilor, şi terminînd cu toate formele de înrobire ideologică a oamenilor muncii. V. I. Lenin a arătat că pentru suprastructura politică a epocii imperialismului este caracteristică îndepărtarea de democraţie, transformarea ei într-un paravan în dosul căruia stăpînesc în mod absolut un mănunchi de magnaţi ai capitalului financiar, cotitura spre reacţiunea politică. Atît în politica externă, cît şi în cea internă, imperialismul se bazează pe negarea democraţiei. Pentru perioada imperialismului este caracteristică tendinţa spre fascism, ca putere teroristă făţişă a capitalului financiar, ca mijloc de constrîngere sîngeroasă a maselor de oameni ai muncii.

Epoca imperialismului se caracterizează prin dezvoltarea economică şi politică extrem de inegală a ţărilor capitaliste. O încununare a analizei leniniste a imperialismului, care a constituit drept bază pentru noua teorie a revoluţiei socialiste, a fost legea dezvoltării economice şi politice inegale a capitalismului în epoca imperialismului, lege descoperită de Lenin. Această lege înseamnă că dezvoltarea ţărilor capitaliste, în raport una faţă de cealaltă, este lipsită de acea relativă uniformitate care exista în epoca premonopolistă. În virtutea acestei legi, unele ţări o iau înaintea altor ţări, înlăturîndu-le de pe piaţa mondială, intrînd cu ele în luptă pentru reîmpărţirea lumii. Lupta pentru reîmpărţirea lumii ascute contradicţiile din lagărul imperialiştilor şi face posibilă ruperea lanţului imperialismului mondial într-o verigă sau alta, creează posibilitatea victoriei socialismului în unele ţări luate aparte.

Teza lui Lenin că imperialismul este ajunul revoluţiei socialiste şi-a găsit deplină confirmare în practică. Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie a smuls Rusia din lanţul imperialismului mondial. În urma celui de-al doilea război mondial, din sistemul capitalismului mondial s-au mai desprins o serie de ţări din Europa şi Asia.

În perioada primului război mondial şi în special în urma Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie a început *criza generală a capitalismului* (vezi). A început o nouă eră în istoria omenirii — era prăbuşirii capitalismului sub loviturile revoluţiei proletare. În perioada celui de-al doilea război mondial şi în special în urma desprinderii din sistemul capitalist a ţărilor de *democraţie populară* (vezi) a început a doua etapă a crizei generale a capitalismului. Toate acestea dovedesc inevitabila pieire a întregului sistem capitalist.

Creşterea şi întărirea forţelor democraţiei şi socialismului în frunte cu Uniunea Sovietică arată fără putinţă de tăgadă că în veacul nostru toate drumurile duc spre comunism.

„IMPERIALISMUL, STADIUL CEL MAI INALT AL CAPITALISMULUI" — lucrare a lui V. I. Lenin scrisă în 1916 şi publicată în 1917. Această lucrare a lui Lenin a fost o continuare directă a „Capitalului" lui Marx. În lucrarea sa, Lenin a generalizat dezvoltarea istorică a capitalismului în noua epocă, epoca imperialismului. Lenin a arătat că imperialismul este stadiul ultim, cel mai înalt al capitalismului, stadiul capitalismului parazitar, în putrefacţie şi muribund.

În primele şase capitole ale cărţii, Lenin face analiza principalelor cinci caracteristici ale imperialismului. Libera concurenţă, care a domnit în perioada capitalismului premonopolist, a dus la concentrarea producţiei şi la centralizarea capitalului. Monopolurile care s-au format au început să joace un rol determinant în viaţa economică — aceasta este prima caracteristică a imperialismului. Producţia a devenit atît de mare încît libera concurenţă a fost înlocuită prin dominaţia monopolurilor. Aceasta este esenţa economică a imperialismului. Imperialismul este stadiul monopolist al capitalismului. Dominaţia monopolurilor nu înseamnă de loc lichidarea crizelor, a concurenţei, a anarhiei şi a altor vicii şi plăgi ale capitalismului. Dimpotrivă, monopolurile măresc şi accentuează haosul şi anarhia în producţie, proprii producţiei capitaliste în ansamblu. „Monopolurile, dezvoltate din libera concurenţă, nu o înlătură pe aceasta, ci există deasupra ei şi alături de ea, dînd astfel naştere unui şir de contraziceri, de fricţiuni şi de conflicte deosebit de ascuţite şi de violente" (vol. 22, ed. rom., pag. 261). Concentrarea băncilor şi formarea de monopoluri bancare au dus la transformarea băncilor din mijlocitori în monopolişti atotputernici ai pieţei băneşti. În urma contopirii marilor bănci cu monopolurile industriale ia naştere capitalul financiar, care constituie a doua caracteristică a imperialismului. Imperialismul este dominaţia unui mic mănunchi de magnaţi financiari, care exploatează pînă la sînge masele de oameni ai muncii. Exportul de capital a devenit, pe lîngă exportul de mărfuri, tipic pentru capitalismul imperialist. În goană după profituri maxime, capitalul se îndreaptă spre ţări unde găseşte forţă de muncă ieftină şi materie primă ieftină. Precumpănirea exportului de capital asupra exportului de mărfuri imprimă un caracter de parazitism ţării care trăieşte din exploatarea muncii cîtorva ţări şi colonii de peste ocean, duce la ascuţirea contradicţiilor şi a luptei pentru sferele de investire a capitalului între ţările capitaliste. Aceasta este a treia caracteristică a imperialismului. A patra caracteristică a imperialismului constă în faptul că uniunile monopoliste împart între ele la început pieţele interne, şi apoi are loc împărţirea economică a pieţei capitaliste mondiale între cele mai mari uniuni monopoliste internaţionale. Uniunile monopoliste internaţionale extrem de puternice care se formează (cartelurile, sindicatele, trusturile, concernurile) şi care împart piaţa capitalistă mondială sînt alcătuite la rîndul lor dintr-o serie de monopoluri şi grupuri monopoliste, fiecare din ele ducînd o luptă înverşunată pentru sporirea părţii sale de profit. Aceasta are ca urmare faptul că concurenţa în uniunile monopoliste internaţionale se ascute şi face ca acordurile din sînul acestor monopoluri să fie netrainice, provoacă lupta pentru reîmpărţirea pieţelor între diferiţii monopolişti. Împărţirea economică a lumii între cele mai mari uniuni monopoliste este strîns legată de cea de a cincea caracteristică a imperialismului — terminarea împărţirii teritoriale a lumii între statele imperialiste şi lupta pentru reîmpărţirea ei, pentru acapararea de teritorii străine. În virtutea legii dezvoltării economice şi politice inegale a ţărilor capitaliste în epoca imperialismului, unele ţări capitaliste o iau în dezvoltarea lor înaintea altora, are loc o schimbare în raportul de forţe pe arena mondială, fapt care pune la ordinea zilei problema reîmpărţirii lumii deja împărţite între principalii rechini imperialişti. Ca urmare, izbucnesc războaiele imperialiste, care atrag în orbita lor aproape toate ţările capitaliste şi popoarele lumii. Lupta pentru reîmpărţirea lumii ia forma luptei pentru instaurarea dominației mondiale a unui grup sau altul de state imperialiste sau a unei țări capitaliste mai puternice. Supunînd unei critici nimicitoare teoria kautskistă a „ultra-imperialismului“ cu privire la alianța și coaliția statelor capitaliste, Lenin a arătat în cartea lui că, oricare ar fi forma în care s-ar încheia aceste alianțe, „fie de coaliție imperialistă împotriva altei coaliții imperialiste, sau de alianță generală a *tuturor* puterilor imperialiste — sînt *in*evitabil numai «răgazuri» între războaie. Alianțele pașnice pregătesc războaiele și iau la rîndul lor naștere din războaie, condiționîndu-se reciproc, dînd naștere la o succesiune a formelor de luptă, pașnice și nepașnice, *pe una și aceeași* bază, aceea a legăturilor și relațiilor imperialiste, ale economiei mondiale și ale politicii mondiale“ (vol. 22, ed. rom., pag. 290). Justețea cuvintelor lui Lenin este în întregime confirmată de faptele istoriei mondiale din ultimele decenii. „Răgazul“ între cele două războaie mondiale a durat mai puțin de un sfert de veac, intervalul dintre aceste două războaie fiind plin de numeroase ciocniri armate izolate.

În capitolul șapte, Lenin face bilanțul analizei principalelor caracteristici ale imperialismului și formulează esența capitalismului imperialist, face sinteza tuturor laturilor și caracteristicilor capitalismului contemporan.

În capitolul opt, Lenin caracterizează parazitismul și putrefacția capitalismului în stadiul lui imperialist. Monopolizarea vieții economice a țărilor capitaliste generează tendința spre stagnare, spre putrefacție. Apar statele rentiere, statele cămătare, care jefuiesc populația de sute de milioane din țările coloniale și dependente ale lumii capitaliste. Statul rentier este statul capitalismului parazitar, în putrefacție.

În cartea sa, Lenin a arătat rădăcinile ideologiei oportunismului în mișcarea muncitorească. Uriașele supraprofituri monopoliste, stoarse de capitaliști din colonii și din țările dependente, creează posibilitatea economică de a corupe pătura superioară a proletariatului. Aceasta generează ideologia oportunismului și reformismului în mișcarea muncitorească. Oportunismul și imperialismul sînt strîns legate între ele. Imperialiștii din fiecare țară capitalistă caută prin agentura lor în sînul clasei muncitoare — oportuniștii — să scindeze mișcarea muncitorească, să o aducă pe făgașul oportunismului. De aceea fără luptă împotriva oportunismului și a ideologiei lui, mișcarea revoluționară a proletariatului nu poate să se dezvolte cu succes.

Capitolul nouă este consacrat criticii teoriilor antimarxiste ale imperialismului. Lenin supune unei critici nimicitoare concepțiile lui Kautsky, care a încercat să prezinte în culori trandafirii imperialismul, să estompeze contradicțiile lui cele mai adînci și care a ridicat în slăvi „libertatea“ și „democrația“ burgheză. Lenin a arătat că particularitatea caracteristică a imperialismului este reacțiunea politică pe *toată* linia.

În capitolul zece, ultimul, Lenin determină rolul istoric al imperialismului și stabilește că imperialismul este ultimul stadiu al capitalismului, ajunul revoluției socialiste. Uriașa socializare a producției la care se ajunge în stadiul imperialist al capitalismului intră în puternice contradicții antagoniste cu relațiile de producție capitaliste, care au devenit cătușe pentru dezvoltarea forțelor de producție ale societății. Imperialismul duce masele direct spre revoluția socialistă, care lichidează orînduirea capitalistă și creează condiții pentru crearea societății noi, socialiste.

Însemnătatea de neprețuit a cărții lui Lenin „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului" constă în faptul că, pe baza analizei stadiului imperialist al capitalismului, Lenin a elaborat o nouă teorie a revoluției socialiste, a dat o nouă teză teoretică, a dovedit că în epoca imperialismului victoria simultană a socialismului în toate țările sau în majoritatea țărilor din lume a devenit imposibilă; în același timp a devenit posibilă victoria socialismului la început într-o singură țară capitalistă sau în cîteva țări. Teoria leninistă a revoluției socialiste oferă „o perspectivă revoluționară proletarilor din diferitele țări, dînd imbold inițiativei lor de a porni la asalt împotriva propriei lor burghezii naționale, învățîndu-i să utilizeze situația creată de război pentru organizarea unui atare asalt și întărindu-le credința în victoria revoluției proletare" („Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice", ed. a III-a rom., pag. 237).

INDETERMINISM — vezi *Determinism și indeterminism*.

INDUCȚIE ȘI DEDUCȚIE. — *Inducție* (din lat. INDUCTIO) — metodă de raționare de la particular la general, de la fapte la generalizări. *Deducție* (din latină DEDUCTIO) — metodă de raționare de la general la particular, de la teze generale la concluzii particulare. Filozofii empiriști (F. *Bacon* — vezi și alții) acordau o deosebită importanță inducției, subordonîndu-i deducția. Filozofii raționaliști (*Descartes* — vezi, *Spinoza* — vezi, *Leibniz* — vezi), dimpotrivă, puneau pe primul plan deducția. În concepția metafizică inducția și deducția ca moduri de cercetare sînt opuse și se exclud reciproc.

Dialectica materialistă consideră că inducția și deducția sînt numai forme deosebite de cercetare, dar nu sînt independente, izolate una de alta. Una nu este posibilă fără cealaltă. Orice deducție științifică este rezultatul studierii prealabile prin inducție a materialului și se bazează pe această studiere. Cea mai simplă noțiune se poate forma numai în urma trecerii cunoașterii de la cercetarea faptelor la generalizări. În caz contrariu generalizarea atîrnă în aer, încetează de a mai fi o generalizare științifică. Marele fiziolog rus *Pavlov* (vezi) spunea că pentru savant faptele sînt necesare ca aerul. Adevărata studiere a naturii a început atunci cînd științele naturii au pășit ferm pe calea cunoașterii experimentale, care se bazează pe cercetarea faptelor. La rîndul ei, inducția este cu adevărat științifică numai atunci cînd studierea diferitelor fenomene particulare se bazează pe cunoașterea legilor generale ale dezvoltării. În „*Dialectica naturii*" (vezi), Engels face o critică nimicitoare „inductiviștilor", care consideră că inducția este singura „metodă infailibilă". Acumularea pur empirică de fapte, fără o generalizare teoretică a lor, nu este în stare să dea o cunoaștere științifică. Pe baza studierii faptelor deducția permite să se scoată la iveală esența lor, legea dezvoltării lor.

I. P. Pavlov, care acorda o uriașă însemnătate faptelor, arăta totodată că întotdeauna este nevoie de o anumită idee generală despre un obiect pentru a avea de ce să „fixezi faptele", pentru a putea merge înainte. Faptele neluminate de teorie rămîn oarbe. Așa, de pildă, înainte de *Mendeleev* (vezi) s-au acumulat treptat cunoștințe despre diferitele elemente chimice, dar aceste cunoștințe nu dezvăluiau încă adevărata legătură și corelație dintre elementele chimice. Sprijinindu-se pe faptele acumulate pe cale inductivă, Mendeleev a creat celebrul său sistem periodic, care a dezvăluit legătura internă necesară dintre elementele chimice. În lumina teoriei lui Mendeleev, a deducțiilor sale științifice, a devenit posibilă o și mai adîncă cunoaștere și explicare a faptelor. Cu ajutorul sistemului său periodic, Mendeleev a prevăzut existența unor elemente încă necunoscute și le-a descris în amănunțime. Aceste elemente au fost într-adevăr, curînd după aceea, descoperite. Nici o inducție în sine nu este în stare să facă asemenea pronosticuri științifice. Metoda dialectică, metodă cu adevărat științifică, se sprijină atît pe inducție, cît și pe deducție, căci ele sînt legate între ele și se completează una pe alta. Inducția și deducția sînt legate între ele așa cum sînt legate *analiza și sinteza* (vezi).

Marx, în „*Capitalul*" (vezi), cercetînd un imens material faptic și generalizînd întregul mers al dezvoltării capitalismului, a folosit simultan atît inducția, cît și deducția. Forța învățăturii marxist-leniniste constă în faptul că fiecare teză a ei este dedusă din analiza multilaterală și profundă a unui mare număr de fapte și fenomene reale. Tezele teoretice și ideile sale, legile de dezvoltare descoperite de ea pun într-o lumină vie cele mai încîlcite fapte, cele mai complexe fenomene și evenimente din viața socială, ajutîndu-ne să ne orientăm în ele, permițîndu-ne nu numai să cunoaștem trecutul și prezentul, dar și să prevedem în mod riguros științific mersul dezvoltării în viitor.

INFINIT ȘI FINIT. — Metafizica rupe infinitul de finit ca fiind categorii care se opun una alteia. În realitate infinitul și finitul se află într-o legătură dialectică. Infinitul există numai prin intermediul formelor finite ale materiei, prin finit. Lumea materială este infinită în spațiu și timp, dar ea reprezintă în același timp o totalitate de lucruri, fenomene și procese finite în dezvoltare. Noțiunile infinit și finit reflectă această legătură reală a materiei în continuă mișcare. Noțiunea de finit reflectă caracterul limitat al lucrurilor, fenomenelor și proceselor concrete în spațiu și timp. Noțiunea de infinit exprimă, prin urmare, nemărginirea materiei în spațiu și timp. Această noțiune reflectă de asemenea infinita diversitate calitativă a lucrurilor, fenomenelor și proceselor din lumea materială. Infinitul este contradictoriu, el cuprinde în sine diversitatea finitului, dar nu este o simplă sumă a lucrurilor finite, deoarece infinitul înseamnă veșnică mișcare, schimbare, dispariția vechiului și apariția noului.

Engels face o deosebire între infinitul imperfect și infinitul adevărat. În infinitul imperfect avem o simplă ieșire neîntreruptă din cadrul finitului, de pildă în cazul seriei simple $1+1+1+1+1+1\ldots$; aici infinitul înseamnă suma seriei infinite de unități și acest infinit se opune ca ceva străin finitului. Dar adevăratul infinit înseamnă lumea care există în mod real și care se dezvoltă veșnic în întreaga bogăție inepuizabilă a manifestărilor ei. Noțiunile de infinit-mare și infinit-mic în matematică, care constituie baza analizei matematice, reflectă raporturi reale. Realitatea infinitului-mare matematic constă în infinitul materiei în spaţiu şi timp, în diversitatea infinită a lucrurilor şi a însuşirilor lor. Prototipuri ale infinitului-mic matematic sînt particulele mici ale materiei cu infinita lor inepuizabilitate. Engels indică de asemenea ca prototipuri ale infinitului-mic diferitele corpuri cereşti, ale căror dimensiuni în comparaţie cu distanţele dintre ele (de pildă, distanţele dintre stele) sînt foarte mici şi permit să se opereze cu ele în matematică ca fiind infinite-mici. Tocmai de aceea analiza matematică are o uriaşă însemnătate în ştiinţă, pentru că noţiunile de infinit-mare şi infinit-mic sînt abstrase din raporturile reale existente în lumea materială. Aşadar, infinitul şi finitul sînt contrarii care există numai în corelaţie şi intrepătrundere.

INSTRUMENTALISM — filozofie reacţionară idealistă subiectivistă a ideologilor imperialismului din S.U.A., varietate contemporană a *pragmatismului* (vezi), creată de duşmanul socialismului *Dewey* (vezi). Renunţînd la concluziile religioase şi mistice făţişe ale lui *James* (vezi), instrumentalismul a păstrat în întregime teoria idealistă subiectivistă şi metoda pragmatismului, camuflîndu-le sub o frazeologie pseudoştiinţifică şi demagogie socială. Prin întreaga sa esenţă, instrumentalismul este îndreptat împotriva filozofiei materialismului dialectic şi materialismului istoric, împotriva teoriei şi practicii luptei revoluţionare de clasă fundamentate de acestea. Ca orice filozofie idealistă, instrumentalismul tăgăduieşte că materia este realitate obiectivă. Asemenea berkeleismului, machismului, instrumentalismul identifică realitatea cu experienţa înţeleasă în mod idealist. Instrumentalismul neagă existenţa legilor obiective ale naturii şi societăţii, a legăturii cauzale obiective dintre fenomene, considerînd lumea ca un haos reglementat numai de conştiinţa omului. Gîndirea şi voinţa omenească introduc, chipurile, ordinea lor în acest haos. Instrumentaliştii neagă faptul că ideile şi noţiunile reflectă în conştiinţă lucrurile reale, realitatea şi legile obiective de dezvoltare care le sînt proprii. Pentru instrumentalişti ideile, noţiunile sînt numai instrumente pentru „a pune în ordine“ lumea. Ei privesc noţiunile logice, ideile, legile şi teoriile ştiinţifice în mod idealist-subiectivist, numai ca „instrumente“, ca „cheie a situaţiei“, ca „planuri de acţiune“. Considerînd că sarcina logicii este „reconstrucţia economă şi efectivă a experienţei“, instrumentalismul transformă logica într-un mijloc de falsificare şi denaturare a experienţei naturalist-ştiinţifice şi istorice reale. Pentru instrumentalism adevăr este tot ceea ce este folositor în condiţiile respective. Această interpretare a adevărului deschide pentru idealişti posibilitatea de a declara drept adevăr tot ceea ce este pe placul şi în avantajul burgheziei monopoliste, ale cărei interese de clasă le slujesc instrumentaliştii. Instrumentalismul opune teoriei luptei de clasă teoria „cooperării sociale“ (adică a colaborării între clase). Potrivit „teoriei progresului“ a filozofiei instrumentaliste, mijlocul este mai important decît scopul, iar progresul constă în însuşi procesul mişcării — mişcare fără scop. Formula instrumentaliştilor — „*succesul scuză mijloacele*“ — este un paravan comod pentru orice aventuri imperialiste. Discipolii şi adepţii mai apropiaţi ai lui Dewey — instrumentaliştii Sidney Hook, Childs şi alţii — sînt agenţi plătiţi ai monopoliştilor americani, folosiți ca provocatori și calomniatori în lupta împotriva lagărului păcii, democrației și socialismului.

INTELECT ȘI RAȚIUNE — două feluri de cunoaștere în filozofia lui *Kant* (vezi) și *Hegel* (vezi). Potrivit doctrinei lui Kant, „orice cunoaștere a noastră începe prin simțuri, trece apoi la intelect și se termină apoi în rațiune“. Intelectul introduce ordine, unifică datele simțurilor după legi inerente lui. Tocmai această punere în ordine a materialului furnizat de simțuri potrivit legilor apriorice ale intelectului este cunoașterea. Cunoașterea este subiectivă, ea nu reflectă și nu poate să reflecte nicidecum lumea materială a „lucrurilor în sine“ (vezi *„Lucru în sine“* și *„Lucru pentru noi“*). Dar cunoașterea noastră tinde să depășească limitele înguste pe care i le pune natura, ea tinde să seziseze lucrurile așa cum sînt ele în sine. Aceasta este domeniul rațiunii. Totodată rațiunea ajunge la contradicții inevitabile: ea ajunge la concluzii care se contrazic una pe alta, care pot fi în egală măsură fundamentate și care în același timp se exclud una pe alta (de pildă, lumea are și nu are un început în timp și în spațiu; materia poate și nu poate să fie divizibilă la infinit etc.). Kant afirma că trecerea la cunoașterea rațională înseamnă îndepărtarea la maximum de experiență, de obiectele lumii exterioare. Faptul că rațiunea ajunge la contradicții constituia pentru Kant o dovadă a slăbiciunii rațiunii, a zădărniciei încercărilor ei de a cunoaște lumea „lucrurilor în sine“. Minimalizarea cu bună știință a rațiunii îi era necesară lui Kant pentru a justifica religia.

La Hegel deosebirea dintre intelect și rațiune este deosebirea dintre un mod inferior și unul superior de gîndire și de cunoaștere. Gîndirea prin intelect este „gîndirea finită“, această gîndire fiind caracteristică logicii formale, metafizicii. Intelectul dă naștere numai la determinări finite, metafizice. El ajunge la afirmații rigide, care se opun una alteia. Astfel, pentru intelect viața și moartea sînt fenomene opuse și nelegate între ele. După Hegel, gîndirea rațională este gîndirea dialectică. Cercetînd natura gîndirii înseși și a noțiunilor create de aceasta, el arată corelația lăuntrică dintre afirmațiile contrare și transformările lor reciproce. Dar atît intelectul cît și rațiunea sînt pentru idealistul Hegel numai atribute ale „spiritului“, care e „superior amîndurora“. Hegel denaturează totodată noțiunile „intelect“ și „rațiune“ folosite de el, considerînd intelectul ca fiind materialist, iar rațiunea — speculativă, idealistă.

În „Dialectica naturii“, Engels a arătat că diferențierea de către Hegel a intelectului și rațiunii conține un sîmbure rațional. Acest sîmbure constă în faptul că omul are comun cu animalele toate felurile de activitate intelectuală — inducția, deducția, analiza, sinteza; activitatea rațională însă, adică activitatea gîndirii, care operează cu noțiuni, este proprie numai omului.

INTELIGIBIL (din lat. INTELLIGIBILIS) — termen pseudo-științific, idealist, însemnînd ceva care poate fi cunoscut prin rațiune, suprasenzorial, în opoziție cu ceea ce este perceput prin simțuri (senzorial). În filozofia lui *Platon* (vezi), lumea ideilor, ca esențe spirituale misterioase, nu poate fi cunoscută prin intermediul simțurilor; ea poate fi cunoscută prin rațiune. În filozofia lui *Kant* (vezi), lumea inteligibilă este lumea noumenelor, adică „a lucrurilor în sine“, lume cunoscută prin rațiune. (Vezi „*Lucru în sine*" și „*lucru pentru noi*".)

INTERACȚIUNE — vezi *Legătura universală a fenomenelor, interacțiunea*.

INTERNAȚIONALISM PROLETAR (din lat. INTER — între și NATIO — popor) — ideologia solidarității internaționale a proletarilor și a oamenilor muncii din toate țările, unul din mărețele principii pe care își bazează activitatea partidele comuniste din toate țările. Spre deosebire de *naționalismul* (vezi) burghez, care dezbină națiunile, care ațîță o națiune împotriva alteia, internaționalismul proletar unește pe oamenii muncii de toate națiunile pe terenul luptei împotriva dușmanului lor comun — capitalismul.

Ideea internaționalismului proletar a fost pentru prima oară proclamată de Marx și Engels în „*Manifestul Partidului Comunist*" (vezi), în care a fost arătată comunitatea de interese a proletariatului din toate țările în lupta lui pentru eliberarea de sub jugul capitalist. Clasa muncitoare a fiecărei țări, a fiecărei națiuni luptă pentru eliberarea ei socială, pentru răsturnarea puterii burgheziei și instaurarea dictaturii proletariatului. Dar clasa muncitoare a unei națiuni nu poate să privească lupta sa în afara legăturii cu lupta proletariatului celorlalte națiuni, deoarece dușmanul ei este nu numai burghezia din țara sa, ci și burghezia din celelalte țări. De aici, interesele fundamentale comune ale proletariatului și oamenilor muncii din toate țările în lupta împotriva dușmanului lor comun — burghezia mondială. Prin lozinca „Proletari din toate țările, uniți-vă!", Marx și Engels au exprimat esența internaționalismului proletar.

Internaționalism proletar nu înseamnă o atitudine indiferentă din partea clasei muncitoare față de soarta națiunii sale, a patriei sale, cum încearcă să prezinte în mod calomnios acest lucru ideologii burghezi și reformiști. În internaționalismul proletar se îmbină armonios dragostea adevărată a proletariatului față de patria sa, dorința de a o vedea liberă de asuprirea de clasă și națională cu sprijinul acordat luptei oamenilor muncii din celelalte țări pentru libertatea lor, pentru pace, democrație și socialism. Internaționalismului proletar îi este străină atitudinea disprețuitoare față de celelalte națiuni, chiar față de cele mai mici, deoarece fiecare națiune — mare sau mică — își aduce aportul ei la opera de dezvoltare a culturii mondiale. Numai revoluția socialistă a clasei muncitoare aduce eliberarea completă de asuprirea națională și instaurează relații noi, de prietenie între popoare și națiuni. „În măsura în care va fi desființată exploatarea unui individ de către celălalt — se arată în „Manifestul Partidului Comunist" — , va fi desființată și exploatarea unei națiuni de către alta.

O dată cu dispariția antagonismului dintre clase în sînul națiunii, va dispare și dușmănia dintre națiuni" (*Marx* și *Engels*, Manifestul Partidului Comunist, ed. a V-a rom., pag. 55).

Încă în condițiile capitalismului premonopolist s-a format și s-a dezvoltat solidaritatea proletarilor din toate țările în lupta împotriva dușmanului lor comun — burghezia. În condițiile imperialismului acest front general se lărgește considerabil. Lupta proletariatului internațional pentru socialism se îmbină cu mișcarea de eliberare națională a popoarelor coloniale și semicoloniale pentru independența lor. Ideea solidarității proletare, a solidarității tuturor popoarelor asuprite de imperialism cuprinde sute de milioane de oameni, devenind o puternică forță a mișcării de eliberare.

Construcția organizatorică și întreaga activitate a partidelor revoluționare ale proletariatului sînt pătrunse de principiile internaționalismului proletar. Partidul Comunist al Uniunii Sovietice a dus o luptă necruțătoare împotriva naționaliștilor din sînul mișcării muncitorești, care căutau să dezbine pe muncitorii aparținînd diferitelor națiuni, să-i izoleze unii de alții și prin aceasta să ajute burgheziei să-i înfrîngă pe fiecare în parte. „Cel care vrea să aducă servicii proletariatului — scria Lenin — trebuie să contribuie la unirea muncitorilor tuturor națiunilor, luptînd neîncetat împotriva naționalismului burghez, atît *«propriu»* cît și străin“ (vol. 20, ed. rom., pag 9).

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (vezi) înfăptuită de clasa muncitoare din Rusia a avut și are o uriașă însemnătate internațională. Ea a slăbit puterea imperialismului în metropole și a zdruncinat dominația lui în colonii, punînd astfel sub semnul întrebării însăși existența capitalismului mondial în întregul lui. Mulțumită Uniunii Sovietice, victoriei ei asupra forțelor întunecate ale fascismului în cel de-al doilea război mondial, oamenii muncii dintr-o serie de țări din Europa și Asia au putut să se elibereze de sub jugul capitalismului și să pășească pe calea construirii unei vieți noi. Totodată unul dintre cele mai puternice izvoare ale forței Uniunii Sovietice a fost întotdeauna și este sprijinul frățesc pe care-l primește din partea clasei muncitoare și a oamenilor muncii din celelalte țări. Această sprijinire internațională reciprocă a poporului sovietic și a popoarelor celorlalte țări este în interesul lor vital comun.

Rezolvarea problemei naționale în U.R.S.S., crearea unui nou tip de stat multinațional, bazat pe *prietenia dintre popoare* (vezi), stabilirea unor noi relații internaționale între U.R.S.S. și țările de democrație populară reprezintă întruchiparea în practică a ideilor internaționalismului proletar. Partidul comunist educă pe oamenii sovietici în spiritul *patriotismului sovietic* (vezi), care include ca element foarte important ideea egalității în drepturi a popoarelor și a prieteniei dintre ele, sprijinirea popoarelor în lupta lor pentru pace, democrație și socialism. Patriotismul sovietic și internaționalismul proletar sînt legate în mod indisolubil. Internaționalismul proletar este în mod fundamental ostil *cosmopolitismului* (vezi).

INTELECTUALITATE — pătură socială formată din oameni care depun o muncă intelectuală. Din ea fac parte inginerii, tehnicienii și ceilalți reprezentanți ai personalului tehnic, medicii, avocații, artiștii, profesorii și oamenii de știință, precum și cea mai mare parte din funcționari. Intelectualitatea a luat naștere încă în societățile sclavagistă și feudală, dar înainte de socialism, ea s-a dezvoltat cel mai mult în perioada capitalismului. Intelectualii n-au constituit niciodată și nu pot constitui o clasă aparte, deoarece nu ocupă o poziție de sine stătătoare în sistemul producției sociale. În societatea capitalistă, în rîndurile intelectualilor intră mai ales oameni care provin din sînul păturilor avute, în special din rîndurile nobililor, ale burgheziei orășenești și sătești și numai într-o foarte neînsemnată măsură din rîndurile țăranilor și muncitorilor. Ca pătură socială, intelectualii nu sînt în stare să ducă o politică de sine stătătoare, activitatea lor fiind determinată de interesele claselor în slujba cărora se află. În societatea capitalistă majoritatea covîrşitoare a intelectualilor se află în slujba claselor avute. Aşa, de pildă, tehnicienii nu îndeplinesc numai funcţia de conducere a procesului tehnologic, ci şi funcţia de supraveghere a muncitorilor. Capitalistul are nevoie, după expresia lui Marx, de „ober-ofiţeri industriali" (administratori) şi de „unter-ofiţeri" (maiştri), care comandă în timpul procesului de muncă în numele capitalului. În capitalism există o ruptură între oamenii care îndeplinesc o muncă fizică în întreprinderi şi personalul de conducere. Pe baza acestei rupturi apare la muncitori o atitudine ostilă faţă de director, maistru, inginer şi alţi reprezentanţi ai personalului tehnic, ca faţă de duşmani. Dacă în capitalism intelectualitatea tehnică ajută capitaliştilor să exploateze pe muncitori, o altă parte din intelectuali — savanţii, profesorii, artiştii burghezi etc. — elaborează şi răspîndesc ideologia dominantă în societatea capitalistă, sădesc morala burgheză în conştiinţa maselor şi justifică din punct de vedere ideologic dominaţia burgheziei. Numai o mică parte din intelectuali, formată din oamenii cei mai curajoşi şi mai revoluţionari, se situează în capitalism pe poziţia clasei muncitoare şi îşi leagă soarta de soarta clasei muncitoare. Această intelectualitate revoluţionară joacă un rol important în elaborarea ideologiei socialiste a proletariatului.

După cucerirea puterii de către proletariat în U.R.S.S., Partidul comunist şi-a pus ca sarcină să rupă de burghezie cea mai bună parte a vechii intelectualităţi burgheze, s-o reeduce şi s-o pună în slujba poporului. Puterii sovietice i s-au alăturat imediat intelectualii a căror activitate era strîns legată de tradiţiile revoluţionare ale poporului rus. Vîrfurile vechii intelectualităţi, care prin poziţia pe care o ocupau erau strîns legate de clasele avute şi care s-au rupt chiar din primele zile ale Revoluţiei din Octombrie de masa principală a intelectualilor, au păşit pe calea luptei împotriva Puterii sovietice, sabotînd măsurile luate de Statul sovietic. Ulterior, din rîndurile acestor intelectuali au fost recrutaţi sabotori, spioni care au trecut în slujba serviciilor străine de spionaj. O altă parte, mai numeroasă, a vechii intelectualităţi, păturile ei de mijloc, a stat mult timp în expectativă pînă s-a hotărît, în sfîrşit, să se acomodeze Puterii sovietice. A treia şi cea mai numeroasă parte a vechii intelectualităţi, a cărei situaţie dinainte de revoluţie se deosebea prea puţin de situaţia muncitorilor salariaţi, dimpotrivă, s-a alăturat imediat poporului şi a urmat Puterea sovietică.

Paralel cu acest dureros proces de diferenţiere a vechii intelectualităţi, s-a desfăşurat procesul impetuos de formare a unei noi intelectualităţi. Partidul comunist şi-a pus ca sarcină crearea unei intelectualităţi proprii, a unei intelectualităţi noi, socialiste, care să fie sînge din sîngele muncitorilor şi ţăranilor. Intelectualitatea nouă, sovietică, s-a format mai ales din rîndurile tineretului muncitoresc-ţărănesc care a absolvit şcoli tehnice superioare şi medii şi, pe de altă parte, din rîndurile practicienilor care s-au ridicat în producţie, în munci de conducere de stat şi sindicale şi care şi-au îmbinat munca practică cu studiul la cursuri, în institutele serale şi în institutele fără frecvenţă. Zeci de mii de muncitori, de inițiatori în întrecerea socialistă și inovatori în producție s-au ridicat de asemenea, prin dezvoltarea lor culturală și tehnică, pînă la nivelul intelectualilor. Unul dintre cele mai importante rezultate ale revoluției culturale din U.R.S.S. este apariția unei intelectualități noi, populare, socialiste, care se deosebește radical de vechii intelectuali. În 1936, 80- 90% din intelectualii sovietici erau oameni proveniți din rîndurile clasei muncitoare, ale țărănimii și ale celorlalte pături de oameni ai muncii.

Intelectualitatea nouă, sovietică se deosebește de vechea intelectualitate și prin caracterul activității ei. Dacă înainte de revoluție cea mai mare parte a intelectualității era legată de carul capitalului și era în slujba intereselor claselor avute, acum intelectualitatea se află în slujba poporului. Intelectualitatea nouă, muncitoare participă activ laolaltă cu muncitorii și țăranii la construirea societății comuniste. În societatea sovietică oamenii muncii fizice și intelectuale au încetat de a mai fi dușmani, ei au devenit tovarăși, prieteni, care lucrează la aceeași operă. În socialism nu mai există opoziția dintre munca intelectuală și cea fizică, se menține numai o deosebire esențială între ele, care va fi lichidată în cursul construirii comunismului.

Acum, cînd poporul sovietic înfăptuiește sarcina trecerii treptate de la socialism la comunism, rolul intelectualilor sovietici este extrem de mare. Prin munca lor pe șantiere și în laboratoare, în școli și în instituțiile de stat, în literatură și artă, intelectualitatea ajută Partidul comunist și poporul sovietic să îndeplinească marețele sarcini legate de construirea comunismului. Deosebit de nobil și de important este rolul intelectualității sovietice în educarea maselor muncitoare în spirit comunist. Prin istoricele sale hotărîri cu privire la problemele ideologice, Partidul comunist a arătat limpede care este calea pe care trebuie să pășească intelectualitatea, i-a dat orientare în muncă. Călăuzindu-se după aceste indicații, luptînd împotriva influenței „culturii“ burgheze decadente, intelectualitatea sovietică obține succese tot mai mari în dezvoltarea culturii socialiste, cea mai înaintată cultură din lume.

INTUIȚIE. — Prin intuiție idealiștii înțeleg o capacitate deosebită de contemplare lăuntrică, o stare de inspirație divină, datorită căreia omul poate, chipurile, să cunoască adevărul fără participarea activității raționale, logice a conștiinței. Interpretată astfel, intuiția are caracterul unei capacități misterioase, mistice, de cunoaștere irațională (*Schelling* — vezi, Hartmann, *Bergson* — vezi). La materialistul *Spinoza* (vezi) intuiția are un caracter raționalist și înseamnă o cunoaștere superioară, rațională a naturii, cunoaștere neîntunecată de pasiuni și de simțuri. Noțiunea de intuiție este mistificată de idealiști pe motivul că conștiința este uneori în stare să rezolve unele probleme sau altele oarecum „subit“. În realitate, după cum ne învață materialismul dialectic, îndărătul capacității conștiinței de a descoperi uneori în mod intuitiv adevărul stă experiența, cunoștințele faptice dobîndite anterior și care dau posibilitatea de a se rezolva just oarecum „subit“ o anumită problemă. De aceea materialismul dialectic respinge intuiția, considerată în mod idealist ca formă deosebită, înnăscută de cunoaștere, care nu se bazează pe practică și care exclude activitatea logică a conștiinței.

INTUIȚIONISM — curent reacționar idealist subiectivist în filozofia burgheză, care, tăgăduind posibilitatea cunoașterii lumii prin intermediul simțurilor, al rațiunii și al activității practice a oamenilor, declară intuiția drept unic izvor al cunoașterii, considerînd-o în mod idealist ca fiind o capacitate deosebită, mistică a „subconștientului“. Reprezentantul de seamă al intuiționismului în filozofia burgheză contemporană a fost H. *Bergson* (vezi).

IRAȚIONAL (din lat. IRRATIONALIS; IR—negație, RATIONALIS—rațional)—ceea ce nu este conceput de rațiune, de gîndire, ceea ce nu poate fi exprimat în noțiuni logice. Termenul „irațional“ este folosit de obicei pentru a caracteriza un curent filozofic idealist, care tăgăduiește capacitatea rațiunii, a gîndirii raționale, capacitatea științei de a cunoaște adevărul și care propovăduiește primatul voinței, instinctului, intuiției, forțelor oarbe, inconștiente. Acestea sînt concepțiile iraționaliștilor de la *Schopenhauer* (vezi) și *Nietzsche* (vezi) pînă la *Bergson* (vezi) și *James* (vezi), *Russell* (vezi), *Dewey* (vezi) și alții. Adepții acestui curent filozofic — răspîndit pe scară largă în filozofia și publicistica burgheză contemporană și care a pătruns în științe ca biologia, psihologia, sociologia — se ridică împotriva marxismului, materialismului și chiar a acelor forme de idealism care sînt legate într-o măsură sau alta de încrederea în forțele și posibilitățile cunoașterii raționale. Negarea posibilității de a cunoaște lumea înconjurătoare, negarea științei, obscurantismul fățiș și mistica stau la baza teoriilor filozofice care propovăduiesc cunoașterea irațională. Rădăcinile sociale ale iraționalismului rezidă în tendința ideologilor capitalismului muribund de a împiedica răspîndirea concepției materialiste clare, neîntunecate de nimic, despre lume, despre legile dezvoltării sociale. Iraționalismul face parte din arsenalul de „mărfuri“ idealiste puse în prezent în circulație de către lacheii imperialismului în domeniul filozofiei pentru a veni în ajutorul stăpînului înspăimîntat.

ISLAM — religie răspîndită mai ales în țările Asiei și Africei, care își are adepți și într-o serie de regiuni ale U.R.S.S. În secolul al VII-lea a avut loc în Arabia un proces de descompunere a orînduirii comunei primitive și de formare a unor noi relații sociale. În domeniul religiei acest proces a fost însoțit de înlăturarea vechilor culte ale ginților și de formare a unei noi religii — islamul —, care a servit ca mijloc pentru statornicirea califatului — stat feudal-teocratic al arabilor care s-a format în secolul VII—VIII.

În ceea ce privește dogmele sale religioase, islamul a împrumutat elemente din religiile locale anterioare, precum și din iudaism și creștinism. „Cartea sfîntă“ a islamului — coranul — conține, ca și biblia iudaică și cea creștină, fantezii religioase cu privire la crearea lumii și a omului. Baza legislației islamului — „șariat“-ul — este coranul. Islamul consfințește împărțirea în clase a societății și inegalitatea socială și cere adepților supunere față de exploatatori, promițîndu-le, pentru această supunere, o viață plină de tot felul de desfătări în rai. Ca și celelalte religii, islamul este dușman al științei. Ca și oricare altă religie, islamul are organizația sa bisericească, clerul, cultul său, rituri, posturi obligatorii. Un rol extrem de dăunător îl are ațîțarea de către islam a fanatismului și urii față de oamenii de altă credință și propovăduirea „războiului sfînt“

împotriva acestora, război care deseori este folosit ca instrument al politicii agresive a puterilor coloniale și a claselor dominante din țările Orientului și este un mijloc de întunecare a conștiinței de clasă a oamenilor muncii. Unul din curentele cele mai reacționare și mai militante în cadrul islamului a fost miuridismul, care în secolul al XIX-lea a fost larg folosit de Turcia sultanilor, de Anglia și Franța pentru ațîțarea urii în rîndurile popoarelor din Caucaz față de Rusia, în scopul înrobirii acestor popoare de către feudalii turci și colonialiștii englezi. În epoca imperialismului a început să joace un important rol politic, ca instrument al politicii imperialiste de înăbușire a mișcării de eliberare a popoarelor din Orient, panislamismul — ideologie reacționară care propovăduiește unirea tuturor popoarelor care îmbrățișează islamul. Panislamismul încearcă „să îmbine mișcarea de eliberare împotriva imperialismului european și american cu consolidarea pozițiilor hanilor, moșierilor, imanilor etc." (*Lenin*, Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom, pag. 661).

În planurile lor agresive în Orientul Apropiat și Orientul Mijlociu, imperialiștii americano-englezi folosesc astăzi islamul și organizațiile lui, ideile reacționare ale panislamismului propovăduite de el (cu privire la „unitatea" tuturor musulmanilor) și ale panturchismului (cu privire la supunerea tuturor popoarelor tiurce care îmbrățișează islamul de către stăpînirea turcească).

ISTORIA FILOZOFIEI CA ȘTIINȚĂ. — Istoria filozofiei ca știință a fost creată de marxism. Încercările făcute înainte de marxism de a se crea o istorie științifică a filozofiei n-au fost încununate de succes, deoarece ele se bazau pe o tratare idealistă a istoriei societății și a originii ideilor. Fiecare filozof declara toate sistemele filozofice anterioare drept erori, întreaga istorie a gîndirii filozofice dovedindu-se deci o galerie sui-generis de erori. Prima încercare serioasă de a crea o istorie sistematică a filozofiei a făcut-o Hegel în ale sale „Prelegeri despre istoria filozofiei". Dar el trata istoria filozofiei de pe poziții idealiste, socotind-o un proces de dezvoltare succesivă a ideii, proces în care se înfăptuiește autodezvoltarea spiritului absolut; după Hegel, diferitele stadii în dezvoltarea filozofiei înseamnă diferitele trepte ale autocunoașterii spiritului absolut. Istoria filozofiei a lui Hegel ignorează în mod conștient linia materialistă, tratează cu dispreț pe materialiști, încercînd în fel și chip să diminueze rolul lor pentru a preamări rolul idealismului și a dovedi că numai filozofia idealistă merită denumirea de filozofie. Dezvoltarea ulterioară a istoriei filozofiei burgheze, prin astfel de reprezentanți ai ei ca Kuno Fischer, Windelband, Iberweg-Heinze, n-a dat, după moartea lui Hegel, nici măcar o singură concepție generalizatoare, care să merite atenție. Istoria filozofiei burgheze din zilele noastre a decăzut tot atît de mult ca și însăși filozofia burgheză. Falsificînd mersul real al dezvoltării filozofiei, precum și lupta seculară a materialismului împotriva idealismului, actualii istorici burghezi în domeniul filozofiei și-au pus ca scop să justifice cele mai reacționare, mai antiștiințifice sisteme din secolele trecute. Un exemplu pregnant de asemenea falsificare este cartea „Istoria filozofiei occidentale" a filozofului obscurantist englez B. Russel. Problema creării unei istorii științifice a filozofiei nu a putut și nu poate fi abordată cît de cît serios de vreun filozof burghez.

O contribuție prețioasă au adus la dezvoltarea istoriei filozofiei lucrările filozofilor ruși din secolul al XIX-lea — „Scrisori despre studiul naturii“ ale lui *Herțen* (vezi), operele lui *Cernîșevski* (vezi). O deosebită însemnătate pentru înțelegerea unor probleme ale istoriei filozofiei ruse o are lucrarea lui Cernîșevski „Studii asupra perioadei gogoliene a literaturii ruse“.

Dar numai ideologia proletariatului, marxismul, oferă unicul criteriu just și ideile călăuzitoare pentru crearea unei științe istorico-filozofice. Bazîndu-se pe concepția materialistă despre societate, istoria marxist-leninistă a filozofiei scoate la iveală legile reale ale dezvoltării gîndirii filozofice, arată că dezvoltarea ideilor și teoriilor filozofice oglindește dezvoltarea vieții sociale, schimbările care survin în orînduirea economică a societății. O uriașă însemnătate călăuzitoare pentru înțelegerea științifică a istoriei filozofiei o are învățătura marxistă despre bază și suprastructură. Teoriile și concepțiile filozofice, ca și concepțiile politice, juridice și celelalte concepții ale societății constituie suprastructura ei și se schimbă o dată cu schimbarea bazei. Ca orice suprastructură, concepțiile și teoriile filozofice, fiind o forță activă a dezvoltării sociale, ajută bazei lor să se întărească. În societatea împărțită în clase filozofia exprimă ideologia cutărei sau cutărei clase sociale. De aceea dezvoltarea și succesiunea concepțiilor filozofice trebuie cercetată în legătură cu schimbările care au loc în baza societății. Așadar, istoria filozofiei trebuie privită ca un proces a cărui dezvoltare este legată de întregul mers al dezvoltării istorice a societății.

În lucrările clasicilor marxism-leninismului sînt tratate principalele etape ale dezvoltării istoriei filozofiei, făcîndu-se și o apreciere a lor sub toate aspectele, de asemenea se face o apreciere și o critică a sistemelor și școlilor filozofice mai importante. O mare importanță pentru istoria marxistă a filozofiei a avut tratarea de către F. Engels, în lucrarea „*Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*“ (vezi), a problemei raportului dintre gîndire și existență ca problemă fundamentală a filozofiei. Aceasta a dat posibilitatea de a stabili științific principalele orientări în filozofie și de a considera lupta dintre materialism și idealism ca principala lege a istoriei filozofiei. O mare importanță științifică pentru istoria filozofiei au avut unele lucrări ale lui *Plehanov* (vezi), deși conțin o serie de greșeli. Un rol important în tratarea marxistă a problemelor istoriei filozofiei l-a jucat lupta împotriva idealiștilor și mecaniștilor menșevizanți. În procesul acestei lupte au fost demascate denaturările idealiste și mecaniste în tratarea problemelor istoriei filozofiei. O mare contribuție la dezvoltarea istoriei științifice marxist-leniniste a filozofiei a adus discuția filozofică organizată din inițiativa C. C. al partidului în 1947. Discuția, precum și cuvîntarea rostită în numele C. C. al Partidului comunist de A. A. Jdanov au scos la iveală greșelile și lipsurile serioase ale cărții lui G. F. Aleksandrov „Istoria filozofiei occidentale“, care a denaturat principiile marxist-leniniste în ceea ce privește tratarea istoriei filozofiei, expunînd în mod obiectivist istoria filozofiei şi ignorînd principiul partinităţii. Plecînd de la faptul că lupta dintre materialism şi idealism este o lege a dezvoltării filozofiei şi că pe baza acestei lupte s-a dezvoltat şi s-a format linia ştiinţifică materialistă în filozofie, A. A. Jdanov a dat o definiţie exactă obiectului istoriei ştiinţifice a filozofiei. Istoria ştiinţifică a filozofiei, a arătat A. A. Jdanov, este „istoria zămislirii, apariţiei şi dezvoltării concepţiei materialiste ştiinţifice despre lume şi a legilor acesteia. Întrucît materialismul a crescut şi s-a dezvoltat în lupta împotriva curentelor idealiste, istoria filozofiei este de asemenea şi istoria luptei dintre materialism şi idealism“. Potrivit cu această definiţie a obiectului istoriei ştiinţifice a filozofiei, un principiu foarte important, hotărîtor, al istoriei ştiinţifice marxiste a filozofiei îl constituie partinitatea ei, incompatibilitatea ei cu obiectivismul burghez, cu ploconirea în faţa filozofilor burghezi şi cu exagerarea meritelor lor.

A. A. Jdanov a criticat cu asprime modul nemarxist de a trata istoria filozofiei ca un proces de succesiune treptată a şcolilor filozofice şi de a considera filozofia marxistă ca fiind una dintre şcolile filozofice. „O dată cu apariţia marxismului ca concepţie ştiinţifică a proletariatului despre lume — a spus A. A. Jdanov — se încheie vechea perioadă a istoriei filozofiei, cînd filozofia era apanajul unor izolaţi, sau al unor şcoli filozofice formate dintr-un număr mic de filozofi şi de adepţii lor, izolaţi, rupţi de viaţă, de popor, străini poporului.

Marxismul nu este o astfel de şcoală filozofică. Dimpotrivă. Marxismul constituie o victorie asupra vechii filozofii, care era apanajul numai al cîtorva aleşi, al aristocraţiei spiritului; el este începutul unei ere absolut noi în istoria filozofiei, cînd aceasta a devenit o armă ştiinţifică în mîinile maselor proletare care luptă pentru eliberarea lor de sub jugul capitalismului“. Istoria filozofiei trebuie să privească apariţia filozofiei marxiste ca un salt revoluţionar, ca o revoluţie care a produs o cotitură uriaşă în istoria gîndirii omeneşti şi care a transformat filozofia în ştiinţă. Acest salt nu înseamnă lipsa unei succesiuni în dezvoltarea filozofiei. Marx şi Engels au arătat că materialismul dialectic este un produs al dezvoltării ştiinţelor, inclusiv a filozofiei, din perioadele precedente.

Istoria marxistă a filozofiei trebuie, apoi, să arate schimbarea a însuşi obiectului filozofiei ca ştiinţă, schimbare care s-a produs în cursul dezvoltării filozofiei, a ştiinţelor naturii şi a celorlalte ştiinţe. Aproape pînă la apariţia marxismului filozofia era privită ca o „ştiinţă a ştiinţelor“, care îmbrăţişează toate domeniile de cunoştinţe. Ultimul sistem artificial de acest fel a fost filozofia lui *Hegel* (vezi). În trecut această lărgire a obiectului filozofiei era justificată, întrucît ştiinţa încă nu se diferenţiase, şi multe ştiinţe pozitive, apărute ulterior pe baza cunoştinţelor tot mai numeroase despre natură, erau înlocuite atunci prin născociri. Specificul dezvoltării filozofiei constă în faptul că, pe măsură ce evoluau cunoştinţele ştiinţifice despre natură şi societate, ştiinţele pozitive se desprindeau una după alta de filozofie. Acest proces a însemnat adîncirea cunoştinţelor omului şi a avut o uriaşă însemnătate atît pentru ştiinţele naturii şi ştiinţele sociale, cît şi pentru dezvoltarea filozofiei însăşi.

Istoria contemporană marxist-leninistă a filozofiei nu poate fi limitată ca perioadă de apariţie a marxismului. Ea trebuie să includă întreaga istorie de un secol a filozofiei marxiste, lupta ei împotriva curentelor şi şcolilor reacţionare burgheze, dezvoltarea creatoare a filozofiei marxiste de către Lenin, Stalin şi discipolii lor potrivit noii epoci — epoca imperialismului şi a revoluţiilor proletare. A. A. Jdanov a supus unei aspre critici împărţirea artificială în cartea lui G. F. Aleksandrov a istoriei filozofiei, în istoria filozofiei Europei occidentale şi istoria filozofiei ruse; neincluderea în carte a istoriei filozofiei ruse a însemnat diminuarea rolului filozofiei ruse. O istorie cu adevărat ştiinţifică a filozofiei trebuie să analizeze şi să expună dezvoltarea filozofiei materialiste în strînsă legătură cu istoria ştiinţelor naturii. Istoria marxistă a filozofiei trebuie să fie direct legată de sarcinile contemporaneităţii, să fie un instrument de educaţie comunistă. Toate aceste teze generalizează ideile şi afirmaţiile lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin cu privire la problemele istoriei filozofiei şi dau o definiţie completă şi profundă a istoriei marxiste a filozofiei ca ştiinţă.

Operele clasicilor marxism-leninismului oferă exemple de analiză şi expunere ştiinţifică a istoriei filozofiei. Aşa sînt lucrările lui K. Marx şi F. Engels *„Sfînta familie“* (vezi), *„Ideologia germană“* (vezi); operele lui F. Engels *„Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane“* (vezi), *„Anti-Dühring“* (vezi); lucrările lui V. I. Lenin *„Materialism şi empiriocriticism“* (vezi), „Trei izvoare şi trei părţi constitutive ale marxismului“, *„Caiete filozofice“* (vezi); lucrările lui I. V. Stalin *„Anarhism sau socialism?“* (vezi), *„Despre materialismul dialectic şi materialismul istoric“* (vezi), *„Marxismul şi problemele lingvisticii“* (vezi), *„Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.“* (vezi).

ISTORIC ŞI LOGIC — categorii filozofice care scot la iveală corelaţia dintre procesul cunoaşterii logice, pe de o parte, şi procesul dezvoltării istorice a societăţii în general, al istoriei cunoaşterii în special, pe de altă parte. Adevărata cunoaştere ştiinţifică este oglindirea procesului de dezvoltare istorică a naturii şi a societăţii. Orice fenomen poate fi cunoscut just numai în procesul de apariţie, de dezvoltare şi de pieire a lui, adică în dezvoltarea lui istorică. A cunoaşte un obiect înseamnă a oglindi istoria apariţiei şi dezvoltării lui. De aceea logicul coincide în linii generale cu istoricul. Dar faptul că logicul coincide cu istoricul nu înseamnă nicidecum că procesul logic al gîndirii trebuie să reproducă istoria în toată varietatea ei concretă, în toate amănuntele ei, cu toate momentele ei accidentale şi neesenţiale. Logicul este istoricul curăţit de aceste elemente accidentale, exprimat în legile sale hotărîtoare, cele mai esenţiale. „Desfăşurarea ideilor — scria Engels —trebuie să înceapă cu ceea ce începe şi această istorie, iar mersul ei ulterior nu va fi altceva decît oglindirea desfăşurării istorice, într-o formă abstractă şi consecventă din punct de vedere teoretic“... (*Marx şi Engels*, Opere alese, vol. 1, ed. rom., pag. 373). Un exemplu viu de analiză pe baza unităţii dintre logic şi istoric este „Capitalul“ lui Marx. Lenin scrie că în „Capitalul“ este făcut istoricul capitalismului şi analiza noţiunilor care generalizează din punct de vedere teoretic acest istoric. Astfel, de exemplu, analiza logică a formelor valorii reproduce istoria dezvoltării schimbului. În logica materialismului dialectic, legile gîndirii, noțiunile, categoriile, sistemul și subordonarea lor (subordonarea reciprocă, corelația, legătura și interdependența) coincid în linii generale cu istoria gîndirii. „În logică — scria Lenin — istoria gîndirii *trebuie,* în linii generale, să coincidă cu legile gîndirii" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 214). Formula procesului dialectic al cunoașterii — de la contemplarea vie la gîndirea abstractă și de la ea la practică — arată că procesul logic de cunoaștere a unui lucru repetă într-o formă concisă procesul istoric al cunoașterii, care s-a dezvoltat de la cunoașterea a ceea ce era dat în mod nemijlocit la descoperirea unor aspecte tot mai profunde, esențiale, ale naturii și societății. În filozofia marxistă teza despre unitatea dintre logic și istoric este îndreptată împotriva ruperii idealiste și metafizice a gîndirii de realitate, a teoriei de practică, a logicii de istorie și constituie firul metodologic conducător în cunoașterea lumii reale.

ISTORICII FRANCEZI DIN EPOCA RESTAURAȚIEI. — A. Thierry, F. Guizot, F. Mignet — istorici burghezi din perioada restaurării puterii regale în Franța, după răsturnarea lui Napoleon. Meritul lui Thierry, Guizot și Mignet constă în faptul că ei s-au ridicat deasupra materialiștilor francezi din secolul al XVIII-lea în înțelegerea legilor dezvoltării istorice. În cercetările lor, istoricii francezi din epoca restaurației privesc istoria feudalismului și istoria formării societății burgheze ca pe o istorie a luptei stării a treia (majoritatea națiunii) împotriva nobilimii și a clerului (minoritatea ei). Nefiind mulțumiți de teoria materialiștilor francezi, potrivit căreia viața socială este determinată de instituțiile politice, Guizot, Mignet și Thierry încearcă să dovedească că instituțiile politice sînt determinate de existența societății și că relațiile de proprietate sînt cauza luptei de clasă. În lucrarea sa „Zece ani de lucrări istorice", Thierry privește lupta religioasă dintre presbiterieni și catolici ca pe o luptă a partidelor politice pentru interesele de proprietate ale diferitelor clase. Factorul determinant în această luptă îl constituiau, după Thierry, „interesele pozitive" ale claselor. Cercetînd epoca de după căderea Imperiului roman, Guizot declară în „Esseuri asupra istoriei Franței" că baza istoriei o formează relațiile de proprietate. La fel și Mignet, analizînd în lucrarea sa „Istoria revoluției franceze" cauzele revoluției din 1789, ajunge la concluzia că ele rezidă în deosebirea dintre interesele materiale ale claselor sociale.

Reducînd viața socială la relațiile de proprietate, istoricii francezi nu-și formaseră o idee despre forțele de producție și relațiile de producție ca bază a relațiilor de proprietate și a relațiilor juridice. În problema apariției claselor, ei au enunțat teoria idealistă a cuceririi. Ei considerau că cucerirea este forța hotărîtoare a dezvoltării sociale, neînțelegînd că apariția și existența claselor este legată numai de un anumit mod de producție. Astfel, Thierry considera că clasele din epoca feudalismului au apărut în urma cuceririi populației indigene, galo-romane de către germani; din rîndurile cuceritorilor s-a format aristocrația feudală, iar din rîndurile învinșilor — starea a treia. De aceea Thierry consideră lupta dintre burghezie și aristocrația feudală ca o luptă a populației indigene împotriva descendenților cuceritorilor. Mignet, neînțelegînd cauzele apariției, dezvoltării și pieirii diferitelor forme de relații de proprietate, iar de aici, a înseși claselor, explică relațiile de proprietate prin cuceriri, iar pe acestea din urmă prin tendința spre dominație, proprie, după părerea lui, naturii omenești. În ultimă instanță, istoricii din epoca Restaurației au rămas pe poziții idealiste. În cartea sa „Istoria civilizației europene“, Guizot declara că, în ultimă analiză, comportarea oamenilor este determinată de o „idee pură“. „Oricare ar fi evenimentele externe — scrie Guizot — lumea este creată mai ales de omul însuși; de sentimentele, ideile și înclinațiile sale etice și spirituale depinde organizarea și mersul lumii; de starea sa lăuntrică depinde și starea societății“.

Fiind ideologi ai burgheziei liberale, istoricii din epoca restaurației înțelegeau legile necesare ale luptei burgheziei împotriva feudalismului și recunoașteau dreptul stării a treia de a desființa dominația aristocrației feudale. Dar ei negau contradicțiile dinăuntrul stării a treia, considerînd că din ea face parte întregul popor, în afară de cler și de nobilime. Admițînd că în trecut lupta de clasă a avut un caracter progresist, ei negau necesitatea ei în condițiile dominației burgheziei, considerînd lupta de clasă drept o „nebunie“, propagînd ideea păcii între clase, eternitatea capitalismului și a împărțirii în clase, estompînd în mod conștient contradicțiile dintre clase. Într-o scrisoare către Engels din 27 iulie 1854, Marx scria: „O carte care m-a interesat foarte mult este «Istoria formării și progresului stării a treia, 1853» a lui Thierry. Este ciudat cum acest domn, părintele «luptei de clasă» în istoriografia franceză, se indignează în prefață împotriva «noilor» care văd și ei un antagonism între burghezie și proletariat și vor să descopere urme ale acestui antagonism chiar în istoria stării a treia dinainte de 1789. El își dă multă osteneală să dovedească că starea a treia cuprinde toate stările, în afară de nobilime și cler, și că burghezia joacă rolul de reprezentant al tuturor acestor elemente“ (*Marx* și *Engels*, Scrisori alese, ed. rusă, pag. 80). După revoluția din 1830 istoricii din epoca Restaurației au devenit apologeți înverșunați ai rînduielilor burgheze. În revoluția din 1848, Guizot a fost călăul clasei muncitoare.

ISTORISM, CONCEPȚIE ISTORICĂ — studierea obiectelor, evenimentelor și fenomenelor, în procesul apariției și dezvoltării lor, în legătură cu condițiile istorice concrete care le-au dat naștere. Metoda dialectică marxistă cercetează toate fenomenele, evenimentele și obiectele în legătura lor lăuntrică, în interacțiunea lor. În lume nu există fenomene izolate, fiecare fenomen este legat de altul. De aceea un fenomen poate fi înțeles numai dacă este privit din punct de vedere istoric, dacă sînt analizate condițiile istorice concrete de care este legat acest fenomen.

Principiului marxist al istorismului îi este cu totul străină substituirea studierii concrete a istoriei prin scheme abstracte, lipsite de viață. Metoda marxistă respinge orice denaturare a realității, respinge tratarea tendențioasă a faptelor din trecut în afara condițiilor istorice concrete în care s-au produs și independent de aceste condiții. Demascînd esența antimarxistă a așa-zisei „școli“ a lui Pokrovski, C.C. al P.C. (b) al U.R.S.S., în hotărîrea sa din 14 noiembrie 1938 „Despre organizarea propagandei de partid în legătură cu apariția «Cursului scurt de istorie a Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice»", a arătat: „În ştiinţa istroiei denaturările antimarxiste şi vulgarizarea erau legate pînă în ultimul timp de aşa-zisa «şcoală» a lui Pokrovski, care interpreta faptele istorice în mod denaturat şi, contrar materialismului istoric, le trata din punctul de vedere al zilei de azi, iar nu din punctul de vedere al condiţiilor în cadrul cărora s-au desfăşurat evenimentele istorice, şi astfel denatura istoria reală". Un exemplu de aplicare consecventă a tezei marxist-leniniste cu privire la abordarea fenomenelor din punct de vedere istoric îl constituie toate lucrările marilor conducători ai proletariatului— Marx, Engels, Lenin, Stalin.

Sociologia burgheză în însăşi baza ei este antiistorică şi metafizică. Prin şcoala neokantiană şi prin alte şcoli, sociologia burgheză neagă în mod făţiş principiul istorismului, tăgăduieşte existenţa legilor obiective în dezvoltarea societăţii omeneşti. Atitudinea ostilă faţă de istorism a sociologiei burgheze este determinată de teama de adevărul istoric, de studierea obiectivă a trecutului şi prezentului, deoarece această studiere dovedeşte fără putinţă de tăgadă caracterul vremelnic din punct de vedere istoric al societăţii capitaliste, inevitabilitatea pieirii ei. (Vezi de asemenea *Dogmă, dogmatism*; *Legătura universală a fenomenelor, interacţiune.*)

IUDAISM — religie răspîndită în special în rîndurile evreilor. În iudaismul contemporan, alături de venerarea zeului principal, Iehova, s-au păstrat elemente ale cultelor mai vechi ale zeilor ginţilor şi adorarea forţelor naturii. Aceasta dezminte afirmaţia istoricilor şi teologilor burghezi despre monoteismul, chipurile, „tradiţional" al iudaismului.

Ca izvor al dogmei sale, iudaismul consideră biblia (aşa-numitul „Vechiul testament", considerat „carte sfîntă" şi de biserica creştină) şi talmudul. Biblia, care în forma ei actuală a fost întocmită nu înainte de secolul al V-lea î.e.n., conţine mituri despre crearea lumii (împrumutate de la religii mai vechi), diferite legende şi prescripţii sacerdotale religioase. Talmudul, întocmit în secolele III-V e.n., conţine interpretările cazuistice şi scolastice date de rabini (clerul evreu) prescripţiilor religioase din biblie, tot felul de legende, precepte, poveşti despre forţele supranaturale. Biblia şi talmudul sînt folosite pe scară largă de rabini şi de burghezia evreiască pentru întunecarea conştiinţei oamenilor muncii evrei. Iudaismul a elaborat sistemul său de interdicţii şi rituri religioase, care contribuie la întărirea fanatismului religios, la menţinerea întunericului şi ignoranţei, la consolidarea puterii rabinilor asupra credincioşilor şi la cultivarea izolării adepţilor acestei religii de oamenii care îmbrăţişează alte religii.

Ca orice religie, iudaismul este duşmanul neîmpăcat al ştiinţei şi propovăduieşte concepţii antiştiinţifice asupra naturii şi societăţii. Rabinii au fost întotdeauna duşmani ai instruirii, ai învăţămîntului laic şi prigonitori ai ideilor progresiste. Iudaismul consfinţeşte inegalitatea socială şi proprietatea privată, zeifică puterea regilor şi a exploatatorilor. Un rol de opium spiritual joacă în iudaism concepţiile minuţios elaborate de rabini cu privire la viaţa de apoi: despre rai pentru cei care urmează docil prescripţiile reacţionare ale religiei iudaice, şi despre iad pentru cei care nesocotesc aceste prescripţii şi iau parte la lupta de clasă.

Propovăduirea, caracteristică pentru iudaism, a exclusivității acestei religii și a faptului că cei care îmbrățișează religia lui Iehova sînt „aleși“ a servit întotdeauna la ațîțarea intoleranței religioase și a vrajbei naționale față de oamenii de altă naționalitate și religie. În aceeași direcție acționează propovăduirea de către rabini a mesianismului — venirea unui salvator din cer — , care este un mijloc de tocire a conștiinței de clasă a oamenilor muncii, de împăcare a lor cu dominația exploatatorilor. Aceste particularități ale iudaismului sînt folosite pe scară largă de naționaliștii burghezi evrei — sioniștii — pentru narcotizarea oamenilor muncii evrei prin naționalism, cu scopul de a-i rupe de frontul comun al luptei de clasă al tuturor oamenilor muncii împotriva capitalului.

Începînd de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, sioniștii au fost în strînsă legătură cu imperialismul englez, care i-a folosit în politica lor colonialistă în Orient. Căpeteniile sionismului au fost în legătură cu guvernul lui Wilhelm al II-lea, cu guvernul țarist din Rusia prerevoluționară, cu Pilsudsky, Mussolini și cu cei care l-au adus pe Hitler la putere. După cel de-al doilea război mondial, sionismul a trecut cu totul în slujba și sub controlul pretendenților americani la dominația mondială. Monopoliștii americani subvenționează organizațiile sioniste și le folosesc pentru spionaj și acțiuni de subminare a lagărului păcii și democrației. Sionismul, cu ideologia sa naționalistă clericală - reacționară, este un dușman înrăit al tuturor oamenilor muncii, inclusiv al oamenilor muncii evrei. El are rolul de agentură a burgheziei monopoliste americano-engleze și este un dușman al lagărului democrației și socialismului, al U.R.S.S. și al țărilor de democrație populară.

Î

ÎNTÎMPLARE — vezi *Necesitate și întîmplare*.

ÎNTRECERE SOCIALISTĂ — „*metodă comunistă de construire a socialismului* pe baza *activității maxime* a maselor de milioane ale oamenilor muncii“ (*Stalin*, vol. 12, ed. rom., pag. 118). Comunismul ia naștere ca rezultat al creației conștiente a maselor de milioane ale oamenilor muncii. Întrecerea socialistă ca expresie a inițiativei creatoare conștiente a maselor muncitoare care construiesc societatea nouă, comunistă, a luat naștere în urma victoriei *Marii Revoluții Socialiste din Octombrie* (vezi). În opoziție cu concurența capitalistă, care înseamnă exploatarea cruntă a oamenilor muncii de către capitaliști, înăbușirea sălbatică a energiei și inițiativei creatoare a maselor, întrecerea socialistă, întrecere organizată și condusă de Partidul comunist, creează pentru masele largi ale oamenilor muncii toate posibilitățile de a se manifesta, de a-și desfășura aptitudinile și talentele, pe care, după expresia lui Lenin, capitalismul le oprima, le strivea și le înăbușea cu miile și milioanele. Întrecerea socialistă are ca izvor principal relațiile de producție noi, socialiste din societatea sovietică, care a desființat pentru totdeauna munca înrobitoare și exploatarea omului de către om. Ea are ca izvor îmbunătățirea radicală a situației materiale și culturale a maselor muncitoare. Întrecerea socialistă este o pîrghie puternică cu ajutorul căreia Statul sovietic înfăptuiește construirea comunismului în U.R.S.S.

Una dintre cele mai remarcabile trăsături ale întrecerii socialiste este faptul că ea a produs o cotitură radicală în concepția oamenilor despre muncă, transformînd munca dintr-o povară rușinoasă și grea, cum era socotită înainte, într-o chestiune de onoare, de glorie, de vitejie și de eroism. Întrecerea socialistă se bazează pe principiul colaborării tovărășești și al ajutorului reciproc socialist între oamenii muncii din societatea socialistă, pe ajutorul dat de fruntași celor rămași în urmă, pentru a obține un avînt general. Întrecerea socialistă este îndreptată împotriva rutinei, anchilozării, birocratismului. Ea este expresia autocriticii revoluționare concrete a maselor, bazată pe inițiativa creatoare a milioanelor de oameni ai muncii. Întrecerea socialistă este un puternic izvor de creștere a productivității muncii în societatea sovietică. Dezvoltîndu-se pe baza creşterii nivelului material şi cultural al oamenilor muncii, întrecerea socialistă este la rîndul ei un mijloc de continuă ridicare a bunăstării materiale şi culturale a popoarelor din U.R.S.S.

În dezvoltarea sa, întrecerea socialistă în U.R.S.S. a trecut printr-o serie de etape. De la subotnicele comuniste din anii războiului civil, prin mişcarea udarnică din anii primului plan cincinal, la mişcarea stahanovistă, apărută în anii celui de-al doilea plan cincinal, la întrecerea socialistă a întregului popor — iată calea glorioasă a dezvoltării ei. Mişcarea stahanovistă constituie o etapă nouă în întrecerea socialistă. Ea se deosebeşte calitativ de întrecerea din etapele anterioare, pentru că se bazează în primul rînd pe tehnica nouă creată în urma industrializării socialiste a ţării. Stahanoviştii sînt oameni înaintaţi, inovatori în producţie, care şi-au însuşit tehnica nouă şi care o dezvoltă şi o fac să progreseze necontenit. Importanţa mişcării stahanoviste constă în faptul că ea dă o productivitate mai mare a muncii, demonstrînd în mod concret superioritatea socialismului asupra capitalismului. Mişcarea stahanovistă este o formă a întrecerii socialiste care deschide calea spre o creştere neîncetată a productivităţii muncii, care asigură posibilitatea trecerii de la socialism la comunism. Dezvoltarea producţiei socialiste şi ridicarea productivităţii muncii în U.R.S.S. sînt obţinute mai ales prin introducerea în producţie a tehnicii moderne înaintate, prin perfecţionarea ei neîncetată şi prin însuşirea ei de către muncitorii din toate ramurile economiei naţionale. Mişcarea stahanovistă conţine germenii avîntului cultural şi tehnic al clasei muncitoare necesar pentru lichidarea deosebirii esenţiale dintre munca intelectuală şi munca fizică.

Etapa actuală în dezvoltarea întrecerii socialiste reprezintă o etapă superioară: întrecerea socialistă a devenit o întrecere a întregului popor. Astăzi nu grupe izolate de muncitori, ci sute de mii şi milioane de muncitori şi-au însuşit tehnica şi tehnologia modernă, cea mai nouă şi mai complexă a producţiei; clasa muncitoare a devenit alta în ceea ce priveşte nivelul cultural şi tehnic. Cel puţin 25% dintre muncitorii din U.R.S.S. au şcoli medii şi de şapte ani. Milioane de muncitori studiază în fiecare an în şcolile şi la cursurile teoretice şi tehnice, fără a mai vorbi de ridicarea aproape generală a calificării în producţie. În legătură cu creşterea nivelului cultural şi tehnic al muncitorilor, întrecerea a căpătat şi ea forme mai înalte. Se dezvoltă asemenea forme ale întrecerii socialiste ca lupta pentru produse de calitate superioară, pentru mărirea rentabilităţii întreprinderilor, pentru un înalt nivel tehnic al producţiei, pentru economie de materii prime şi materiale etc. Lucrul cel mai remarcabil în întrecerea socialistă este în momentul de faţă lupta dusă de oamenii sovietici pentru introducerea pe scară largă a metodelor înaintate de muncă în toate întreprinderile, pentru ca mişcarea inovatorilor să cuprindă pe toţi muncitorii şi colhoznicii din ţară. Întrecerea socialistă, sprijinită şi îndrumată de Partidul comunist, cuprinde în ea izvoarele nesecate ale iniţiativei populare, ale geniului inventiv, ale creaţiei pe care Partidul comunist şi Statul sovietic le canalizează spre întărirea şi dezvoltarea puterii economice şi politice a U.R.S.S., spre înflorirea culturii socialiste. Bogata experienţă acumulată de oamenii muncii din Ţara sovietică în organizarea şi desfăşurarea întrecerii socialiste este folosită în ţările de democraţie populară, care construiesc socialismul. Aceasta este încă o dovadă a viabilităţii şi invincibilităţii acestei mişcări a zilelor noastre.

J

JAMES William (1842—1910) — psiholog și filozof idealist american, întemeietorul curentului idealist subiectivist reacționar în filozofia burgheză contemporană — al *pragmatismului* (vezi). Filozofia lui James exprimă clar cotitura ideologiei burgheze din epoca imperialismului spre iraționalism, spre renunțarea deschisă la gîndirea rațională, logică. În lupta împotriva ideilor materialiste înaintate, filozofia reacționară a capitalismului în putrefacție propagă deschis ruptura cu cunoașterea științifică. James este un dușman înverșunat al materialismului și dialecticii. El a căutat să prezinte inconsistența logicii metafizice ca o inconsistență a logicii în general. James opune criticii dialectice a metafizicii renunțarea la logică — alogismul. În centrul filozofiei sale reacționare stă negarea adevărului obiectiv, lupta împotriva teoriei materialiste a reflectării. James respinge concepția despre adevăr ca fiind reflectarea realității obiective în conștiință. James consideră drept adevăr ceea ce este „comod“, „util“, ceea ce corespunde „țelurilor practice“, adică, cu alte cuvinte, tot ceea ce e convenabil și comod pentru burghezia imperialistă și corespunde intereselor ei de clasă.

Pragmatismul deschide posibilități nemărginite de deservire prin sofistică „filozofică“ a oricăror cerințe ideologice ale claselor exploatatoare. În ultimă instanță, James substituie „adevărului“ „voința de a crede“, adică un obscurantism manifest. „Teoria empirismului radical“, elaborată de James în ultimii ani ai vieții sale, nu este altceva decît o variantă a idealismului subiectivist, care se deosebește prea puțin de *machism* (vezi). „Din punctul de vedere al materialismului, deosebirile dintre machism și pragmatism sînt... infime, de-al zecelea grad...“ (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 336). James numește „radical“ „empirismul“ care nu recunoaște nici o realitate în afara „experienței pure“, adică în afara conștiinței, în afara subiectului. Critica nimicitoare făcută de Lenin idealismului subiectivist în „*Materialism și empiriocriticism*“ (vezi) lovește și în idealismul lui James. În psihologie James este unul dintre liderii *voluntarismului* (vezi). Pragmatismul, ca și voluntarismul, servește ca fundamentare teoretică a practicii aventuroase a burgheziei imperialiste agresive.

JDANOV Andrei Aleksandrovici (1896—1948) — eminent militant al Partidului comunist și al Statului sovietic, teoretician de seamă al marxismului, unul dintre cei mai talentați propagatori ai ideilor marxism-leninismului. A. A. Jdanov s-a născut în orașul Mariupol, în familia unui inspector al școlilor primare. În 1915 el a intrat în rîndurile Partidului bolșevic și în scurt timp a devenit activist de partid. În 1917 A.A. Jdanov a luat parte la pregătirea și desfășurarea Marii Revoluții din Octombrie în Ural. În primii ani ai Puterii sovietice A. A. Jdanov se ocupă de instruirea politică în unitățile Armatei Roșii, duce muncă de partid și sovietică în Ural și la Tver. În perioada 1924—1934 este secretar al Comitetului gubernial și apoi al Comitetului de ținut Gorki al P.C. (b) al U.R.S.S. În perioada 1934—1944 A.A. Jdanov conduce organizația de partid din Leningrad. Fiind trimis acolo de partid după asasinarea mîrșavă a lui S.M. Kirov, A.A. Jdanov mobilizează organizația de partid din Leningrad pentru zdrobirea și lichidarea trădătorilor troțkisto-zinovieviști, o unește și mai strîns în jurul Comitetului Central. În anii Marelui Război pentru Apărarea Patriei Jdanov organizează, din însărcinarea Partidului comunist, apărarea Leningradului. După Congresul al XVII-lea al partidului, A.A. Jdanov este ales secretar al C.C. al P.C. (b) al U.R.S.S., membru supleant în Biroul Politic, iar după Congresul al XVIII-lea al partidului — membru în Biroul Politic al C. C. al P.C. (b) al U.R.S.S. În ultimii ani ai vieții sale A.A. Jdanov a dus munca de secretar al C.C. al Partidului comunist.

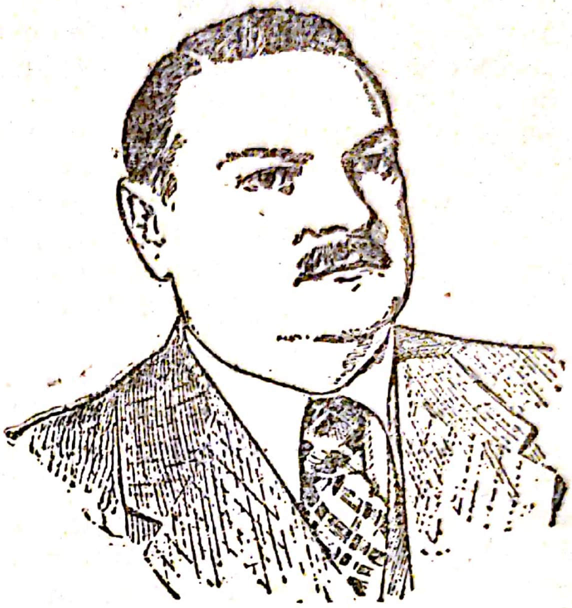

A.A. Jdanov a fost unul dintre cei mai mari militanți ai mișcării muncitorești internaționale. Cuvîntările sale în legătură cu problemele interne și internaționale sînt larg cunoscute de oamenii muncii din toate țările.

A. A. Jdanov a acordat întotdeauna o uriașă însemnătate teoriei marxist-leniniste, prețuind în mod deosebit rolul organizator, mobilizator și transformator al ideilor comunismului. Acordînd o atenție permanentă organizării propagandei marxism-leninismului, A. A. Jdanov s-a străduit ca teoria marxist-leninistă să devină un bun al maselor largi de membri ai partidului, de comsomoliști, al tuturor constructorilor activi ai socialismului. Dușman neîmpăcat al dogmatismului și bucherismului, A. A. Jdanov a luptat pentru înlăturarea lor din practica muncii de propagandă. Chemînd pe comuniști să-și însușească în mod profund învățătura lui Marx-Engels-Lenin-Stalin, A. A. Jdanov spunea: „Știința noastră trebuie să fie activă. Trebuie să mînuim la perfecție arma teoriei revoluționare — ea trebuie să lovească pe dușman, sub orice mască s-ar ascunde el". A. A.

Jdanov a fost un exemplu de conducător bolşevic, care a îmbinat cu pricepere participarea la munca de construcţie de fiecare zi cu o muncă profundă asupra problemelor teoriei marxiste. În rapoartele, articolele şi cuvîntările lui A. A. Jdanov rezolvarea problemelor practice concrete se îmbină cu profunde generalizări teoretice.

După Marele Război pentru Apărarea Patriei, cînd problemele muncii ideologice ocupau un loc important în viaţa partidului şi a ţării, capacităţile lui A. A. Jdanov de teoretician de seamă al marxismului s-au manifestat în mod deosebit de pregnant. A. A. Jdanov a prezentat o serie de rapoarte care explicau hotărîrile Comitetului Central al partidului în problemele ideologice. În raportul cu privire la revistele „Zvezda“ şi „Leningrad“, în cuvîntarea rostită la consfătuirea oamenilor muzicii sovietice care a avut loc la Comitetul Central al partidului, în cuvîntarea în cadrul discuţiei în jurul cărţii lui G. F. Aleksandrov „Istoria filozofiei occidentale“, A. A. Jdanov a analizat cauzele rămînerii în urmă a literaturii, artei şi filozofiei faţă de cerinţele şi exigenţele partidului şi ale poporului sovietic, a arătat căile de lichidare a acestei rămîneri în urmă şi condiţiile unei noi înfloriri a culturii şi ştiinţei în U.R.S.S. Subliniind că lucrătorii de pe frontul ideologic trebuie să se călăuzească în toată activitatea lor de politica Partidului comunist, de interesele poporului sovietic şi ale Statului sovietic, A. A. Jdanov a arătat că un nou avînt în dezvoltarea culturii sovietice este posibil numai pe baza unei lupte neîmpăcate împotriva apolitismului, a lipsei unui conţinut ideologic, a obiectivismului burghez, a ploconirii în faţa culturii burgheze în descompunere. El a arătat că patriotismul sovietic, dătător de viaţă, joacă rolul de puternică forţă motrice în cultura sovietică, ca şi în toate domeniile vieţii societăţii sovietice. Demascînd periculoasele stări de spirit antipatriotice, ploconirea în faţa Occidentului, A. A. Jdanov a subliniat marea însemnătate a culturii ruse progresiste pentru formarea culturii socialiste. Aşa cum leninismul a întruchipat cele mai bune tradiţii ale democraţilor-revoluţionari ruşi din secolul al XIX-lea, spunea A. A. Jdanov, tot aşa literatura şi arta sovietică s-au dezvoltat şi trebuie să se dezvolte pe baza continuării tradiţiilor progresiste ale artei clasice ruse şi ale literaturii democrat-revoluţionare, tradiţii ale unui înalt conţinut ideologic, ale realismului şi ale unui caracter popular.

Exemplu de luptă pentru o filozofie combativă, partinică, intransigentă faţă de ideologia burgheză este cuvîntarea lui A. A. Jdanov în cadrul discuţiei în jurul cărţii lui G. F. Aleksandrov „Istoria filozofiei occidentale“. În această cuvîntare A. A. Jdanov a făcut o profundă analiză critică a cărţii lui G. F. Aleksandrov, a criticat cu asprime greşelile şi lipsa de curaj în tratarea problemelor filozofice la o parte din filozofi şi a arătat filozofilor sovietici sarcinile care le-au fost puse de Partidul comunist. Această cuvîntare are o mare însemnătate pentru dezvoltarea mai departe a istoriei filozofiei ca ştiinţă. A. A. Jdanov a dat o definiţie precisă a obiectului istoriei filozofiei ca istoria zămislirii, apariţiei şi dezvoltării concepţiei materialiste ştiinţifice despre lume, ca istoria luptei dintre materialism și idealism. Această definiție se caracterizează prin partinitate combativă și-i îndrumă pe filozofii sovietici la o analiză critică profundă a sistemelor filozofice din trecut. Bazîndu-se pe afirmațiile clasicilor marxism-leninismului, A. A. Jdanov a arătat, în deplină concordanță cu spiritul dialecticii marxiste, că apariția marxismului a fost o adevărată descoperire, o revoluție în filozofie, că Marx și Engels „au creat o filozofie nouă, care se deosebește calitativ de toate celelalte sisteme filozofice, chiar progresiste, din trecut“, că o dată cu apariția marxismului filozofia a devenit pentru prima dată o știință, și nu o simplă știință, ci „o armă științifică în mîinile maselor proletare, care luptă pentru eliberarea lor de sub jugul capitalismului“. În legătură cu aceasta, A. A. Jdanov a arătat rolul principiului partinității în știința istorico-filozofică marxistă. Acest principiu, opus radical obiectivismului burghez, obligă pe lucrătorii de pe frontul ideologic să ducă o luptă neîmpăcată împotriva tuturor dușmanilor materialismului, supunîndu-i unei critici nimicitoare, îi obligă să expună problemele filozofice în acel stil viu și combativ, ale cărui minunate exemple sînt date în operele clasicilor marxism-leninismului. A. A. Jdanov a făcut în cuvîntarea sa o caracterizare vie a filozofiei reacționare burgheze actuale, slugă a „democrației“ atomice a dolarului și a chemat pe filozofii sovietici să demaște cu mai mult curaj pe obscurantiștii burghezi filozofanți. O mare însemnătate are caracterizarea *criticii și autocriticii* (vezi), ca o formă nouă de scoatere la iveală și de înlăturare a contradicțiilor în societatea sovietică, caracterizare pe care a dat-o A. A. Jdanov în cuvîntarea sa.

A. A. Jdanov a adus o contribuție însemnată în domeniul teoriei marxist-leniniste despre literatură și artă. Încă în cuvîntarea ținută la primul Congres unional al scriitorilor sovietici, în 1934, el a arătat sarcinile importante în dezvoltarea literaturii sovietice și a scos la iveală definiția stalinistă a metodei literaturii, artei și criticii literare sovietice, ca metodă a realismului socialist. A. A. Jdanov a arătat că realismul socialist cere o înfățișare artistică a realității în dezvoltarea ei revoluționară, înfățișare care să îmbine veridicitatea și concretizarea istorică cu sarcina educării oamenilor muncii în spirit socialist. În raportul cu privire la revistele „Zvezda“ și „Leningrad“ și în cuvîntarea la consfătuirea de la C. C. al P.C. (b) al U.R.S.S., a oamenilor muzicii sovietice. A. A. Jdanov a analizat cu profunzime problemele importante ale esteticii realismului socialist. În afară de lupta pentru un înalt conținut ideologic al operelor literare și de artă, A. A. Jdanov a acordat o deosebită atenție și problemelor formei artistice, arătînd că poporul sovietic, ale cărui gusturi s-au dezvoltat și ale cărui exigențe au crescut foarte mult, cere opere nu numai cu un înalt conținut ideologic, ci și cu o formă artistică superioară.

Cuvîntările lui A. A. Jdanov în problemele teoretice au jucat un rol important în munca desfășurată de Partidul comunist în lupta pentru avîntul muncii ideologice. „Strălucitele rapoarte ale tovarășului Jdanov în legătură cu problemele literaturii, artei și filozofiei constituie o contribuție proţioasă la dezvoltarea teoriei marxist-leniniste şi contribuie într-o mare măsură la înlăturarea lipsurilor care mai există în aceste domenii, trasînd noile căi de dezvoltare a culturii socialiste în ţara noastră" (*Molotov*).

JUDECATĂ — una dintre principalele forme cognitive ale gîndirii. Judecata este un act cognitiv unitar, cu ajutorul căruia, afirmînd sau negînd, se dezvăluie existenţa sau absenţa cutărui sau cutărui caracter la un obiect, la un fenomen. Orice cunoştinţă este înainte de toate o judecată, deoarece numai judecăţile afirmă sau neagă ceva. Chiar atunci cînd ne dăm seama de percepţiile noastre, noi judecăm. De obicei o judecată se compune dintr-un *subiect*, un *predicat* şi o *copulă*, cu ajutorul căreia se realizează actul unitar al judecăţii. De pildă, în judecata „Ivan este om" *Ivan* este subiectul, *om* — predicatul, iar *este* — copula. *Ivan* este particularul, *om* este generalul. Prin confruntarea particularului cu generalul, noi enunţăm o judecată justă despre obiect. În natură particularul şi generalul prezintă o unitate. Judecata făcută în scop cognitiv rupe oarecum unitatea naturală, opunînd subiectul predicatului („Ivan este om"), dar o face pentru a le uni din nou în actul unitar al judecăţii, reflectînd însăşi realitatea, unitatea dintre particular şi general. Copula este o parte componentă foarte importantă a judecăţii.

Adevărata înţelegere a judecăţii a dat-o filozofia marxist-leninistă. În logica veche, metafizică, judecata era definită ca o simplă îmbinare de noţiuni, deşi încă *Aristotel* (vezi) interpreta judecata de pe poziţii materialiste: „Are dreptate acela care consideră ceea ce este divizat ca divizat şi ceea ce este unit ca unit, greşeşte însă acela a cărui părere este contrară lucrurilor". Orice judecată este sau adevărată sau falsă. Judecăţi adevărate sînt acelea care reflectă în mod fidel realitatea obiectivă, judecăţi false sînt acelea care nu corespund realităţii. Există două tipuri principale de judecăţi: *judecăţi afirmative* şi *judecăţi negative*; cele afirmative leagă în idei ceea ce este legat în realitate, cele negative separă ceea ce este separat în natură. Judecata nu poate fi niciodată redusă la formula metafizică formală: A este A. Judecata lărgeşte în permanenţă cunoaşterea. „Faptul că identitatea conţine în sine deosebirea este exprimat în *orice propoziţie* în care predicatul diferă în mod necesar de subiect. *Crinul* este o *plantă*, *trandafirul* e *roşu*: aci subiectul ori predicatul conţine ceva ce nu e acoperit de predicat, respectiv de subiect" (*Engels*, Dialectica naturii, ed. rusă, pag. 169).

În „Dialectica naturii", Engels a făcut o clasificare dialectică profundă a judecăţilor, interpretînd diferitele forme de judecăţi ca pregătind treapta următoare, mai înaltă. Engels începe cu judecăţile singulare („frecarea este izvorul căldurii"). Apoi urmează judecăţile particulare („orice mişcare mecanică poate să se transforme prin frecare în căldură") — aici se arată că o formă particulară de mişcare, şi anume cea mecanică, are capacitatea de a se transforma, în anumite condiţii, într-o altă formă de mişcare — în căldură —, deosebită de prima formă. A treia judecată este o judecată universală — cea mai înaltă formă („orice formă de mişcare poate şi trebuie să se transforme în orice altă formă de mişcare"). Judecata se exprimă în vorbire prin propoziţie. Studierea structurii judecăţilor trebuie să se facă în legătură cu studierea formelor propoziţiei în lumina învăţăturii marxiste despre unitatea dintre limbă şi gîndire.

* * *

K

KALININ Mihail Ivanovici (1875-1946) — conducător de seamă al Partidului comunist și al Statului sovietic, propagator talentat al marxism-leninismului. S-a născut în noiembrie 1875 într-o familie de țărani, în satul Verhneaia Troița, județul Korceva, gubernia Tver. În 1893 Kalinin a intrat ca muncitor la uzina „Starîi arsenal" din Petersburg, iar în 1896 — ca strungar în fier la atelierul de tunuri al uzinei Putilov. În această perioadă Kalinin se integrează în activitatea revoluționară a organizațiilor muncitorești ilegale și se distinge ca unul dintre muncitorii înaintați din rîndurile proletariatului din Petersburg. În 1898 Kalinin devine membru activ al „Uniunii de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare" din Petersburg și membru al P.M.S.D.R., devine un revoluționar de profesie, leninist, fapt pentru care a fost în permanență urmărit de guvernul țarist. El a desfășurat o activitate revoluționară la Petersburg, Tiflis, Revel și Moscova, a participat activ la revoluția din 1905—1907, a fost delegat la Congresul al IV-lea al P.M.S.D.R. În 1912, la Conferința de la Praga a fost ales membru supleant în C. C. al Partidului comunist și membru în Biroul din Rusia al C. C. În 1912—1914 Kalinin a participat activ la munca ziarului „Pravda". În timpul revoluției din februarie Kalinin acționează ca unul dintre conducătorii eroicei lupte a proletarilor și soldaților din Petersburg. Kalinin a fost un participant activ la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. După victoria revoluției, Kalinin a devenit unul dintre cei mai de seamă conducători ai tînărului Stat sovietic.

În martie 1919, după moartea lui Sverdlov, în urma propunerii lui Lenin, Kalinin a fost ales președinte al C. E. C. din Rusia. De atunci, în decurs de douăzeci și șapte de ani Kalinin a muncit cu abnegație în postul de conducător al organului suprem al Statului sovietic, consacrîndu-și toate forțele consolidării Patriei socialiste, întăririi alianței dintre muncitorii, țăranii și intelectualii din U.R.S.S. și prieteniei dintre popoarele Uniunii Sovietice. În decembrie 1922, după constituirea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, Kalinin a fost ales președinte al C.E.C. al U.R.S.S., iar în ianuarie 1938—președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. Din 1926 pînă în 1946 Kalinin a fost membru în

Biroul Politic al C. C. al P. C. (b) al U.R.S.S.

În anii construcției socialiste pașnice, după terminarea cu succes a războiului civil, Kalinin și-a consacrat toate forțele și cunoștințele, toată bogata sa experiență de viață întăririi forței orînduirii sovietice sociale și de stat. Credincios tovarăș de luptă al lui Lenin și Stalin, Kalinin a luptat neobosit împotriva dușmanilor partidului și poporului, pentru triumful leninismului. Kalinin a fost unul dintre cei mai talentați și mai neobosiți propagatori ai teoriei marxist-leniniste; el cerea ca această teorie să fie folosită ca o puternică armă, ca un puternic instrument de cunoaștere și de transformare revoluționară a lumii. „Noi studiem marxism-leninismul — spunea Kalinin — nu ca să-l cunoaștem în mod formal, cum se învăța înainte catehismul. Noi studiem marxism-leninismul ca metodă, ca un instrument cu ajutorul căruia să stabilim în mod just conduita noastră politică, socială și personală. Noi credem că aceasta este cea mai puternică armă a omului în viața lui practică“.

Kalinin a fost un înțelept educator al poporului sovietic, care sădea în rîndurile maselor largi ale oamenilor muncii spiritul patriotismului sovietic, ideologia internaționalismului proletar, a egalității în drepturi a popoarelor și a prieteniei între popoare. Kalinin a scris o serie de minunate opere în problemele de educare în spirit comunist a oamenilor sovietici, de formare a unei morale noi, socialiste, a spiritului colectiv în viața de toate zilele și în muncă etc. O mare importanță teoretică și practică au lucrările lui Kalinin în problemele de construcție socialistă în diferitele etape ale dezvoltării societății sovietice. Patriotismul sovietic — după cum a arătat în repetate rînduri Kalinin — este o puternică forță motrice a societății sovietice. „Patriotismul sovietic — scria el — înaripează și înarmează din punct de vedere spiritual poporul nostru; el dă naștere faptelor eroice ale unor oameni absolut simpli, neobservați pînă atunci; el călăuzește acțiunile a milioane de oameni“. Cel mai remarcabil lucru în propagarea de către Kalinin a ideilor educației în spirit comunist a maselor este indicația că această sarcină se află în strînsă legătură cu problemele practice ale construcției socialiste. „Educația comunistă — spunea M. I. Kalinin —, în accepțiunea noastră, se concepe întotdeauna concret. În condițiile noastre, ea trebuie să fie subordonată sarcinilor pe care le are partidul și Statul sovietic“.

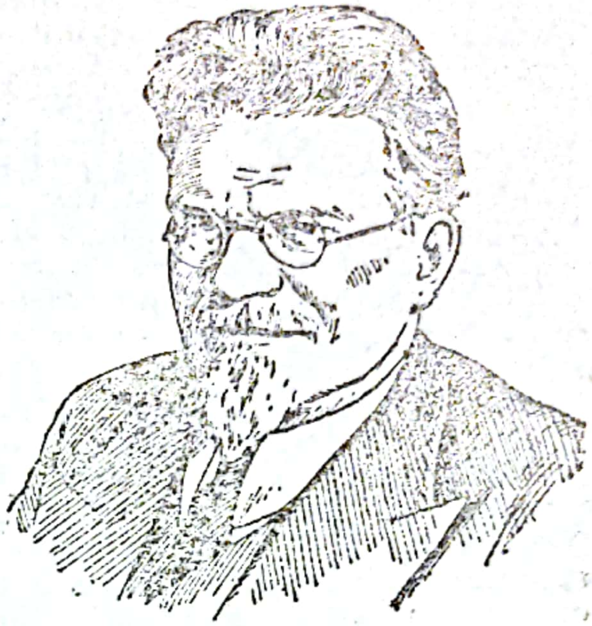

În anii Marelui Război pentru Apărarea Patriei, Kalinin, fiind deja grav bolnav, și-a consacrat toate forțele victoriei Uniunii Sovietice asupra agresorilor germani și japonezi. Din primele zile ale războiului, Kalinin a participat activ la munca C. C. al Partidului comunist și a Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. îndreptată spre reorganizarea întregii vieți a poporului sovietic pe picior de război. El a condus uriașa muncă legislativă din timpul războiului. Un mare rol în mobilizarea tuturor forțelor poporului pentru zdrobirea dușmanului au jucat înflăcăratele cuvîntări patriotice ale lui Kalinin în zilele Războiului pentru Apărarea Patriei, care au sădit în rîndurile ostașilor sovietici și în sînul întregului popor sovietic încrederea în victoria asupra dușmanului. Guvernul sovietic a dat o înaltă prețuire activității lui Kalinin: pentru merite în luptă și în munca de întărire a apărării țării în perioada războiului civil, el a fost de două ori decorat cu ordinul „Steagul Roșu“; în 1935, pentru merite remarcabile în crearea și întărirea primului stat socialist din lume al muncitorilor și țăranilor, a fost decorat cu ordinul „Lenin“; în 1944, pentru merite remarcabile în opera de construire și întărire a Statului sovietic, cu prilejul aniversării a 25 ani de activitate în postul de conducător al organului suprem al Puterii sovietice, i s-a acordat titlul de Erou al Muncii Socialiste, înmînîndu-i-se ordinul „Lenin“ și medalia de aur „Secera și ciocanul“. În 1945, cu prilejul celei de-a 70-a aniversări, Kalinin a fost decorat cu ordinul „Lenin“.

Viața și activitatea lui Kalinin este un model de slujire cu eroism a cauzei comunismului.

KANT Immanuel (1724—1804) — întemeietorul idealismului german din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. „Trăsătura esențială a filozofiei lui Kant rezidă tocmai în concilierea materialismului cu idealismul, în stabilirea unui compromis între acestea, în combinarea într-un singur sistem a unor curente filozofice eterogene, opuse“ (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 189—190). Pe de o parte, Kant admitea existența lumii lucrurilor în afara conștiinței noastre, a „lucrurilor în sine“. Dar, pe de altă parte, după Kant, „lucrul în sine“ este principial incognoscibil, se află dincolo de cunoașterea noastră („transcendent“). „Admițînd că reprezentărilor noastre le corespunde ceva în afara noastră, un oarecare lucru în sine, Kant e materialist. Declarînd imposibilă cunoașterea acestui lucru în sine transcendent, ... Kant e idealist“ (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 190). Lenin numea „lucrul în sine“ incognoscibil al lui Kant o abstracție goală, lipsită de viață. La Kant „lucrul în sine“ se transformă în cele din urmă într-un simplu simbol produs de gîndire. Kant își construiește teoria sa idealist-subiectivistă a cunoașterii pornind de la incognoscibilitatea „lucrului în sine“. Sub influența impulsului comunicat de „lucrul în sine“, capacitatea senzorială a omului creează, după Kant, un haos de percepții, care sînt sistematizate cu ajutorul formelor subiective ale contemplării — spațiul și timpul. În felul acesta se obține fenomenul sau obiectul senzației. Mai departe acționează intelectul, care, cu ajutorul categoriilor logice subiective proprii ei, transformă acest obiect (fenomen) senzorial în noțiune. Sfera superioară a cunoașterii omenești este rațiunea, care de asemenea se călăuzește după ideile subiective: spiritul ca substanță, lumea ca un tot unic, dumnezeu.

Kant considera că spațiul, timpul, cauzalitatea, legile naturii nu sînt proprietăți ale naturii, ci proprietăți ale capacității de cunoaștere a omului. Kant le considera „apriorice“, anterioare experienței, independente de experiență, le considera condiții ale oricărei experiențe, „*transcendentale*“; de aci denumirea pe care Kant a dat-o filozofiei sale — „idealism transcendental“, adică idealism care recunoaște că formele apriorice ale conștiinței preced experiența și constituie condițiile ei. În felul acesta, după Kant, cunoașterea separă omul și natura, și nu-i unește. Kant a înarmat întreaga filozofie burgheză ulterioară cu teoria incognoscibilității lumii, pe care filozofii reacționari de toate nuanțele au folosit-o și o folosesc și astăzi în fel și chip în scopul luptei împotriva materialismului, în apărarea *fideismului* (vezi). Kant a enunțat teza falsă, idealistă că rațiunea dictează legi naturii. Întregul tablou al naturii, așa cum se prezintă el cunoașterii omenești, este considerat de Kant ca o construcție subiectivă a intelectului. Unitatea naturii este creată, după Kant, nu de materialitatea naturii, ci de unitatea subiectului care cunoaște — „Eul“. După Kant, toate încercările rațiunii de a depăși limitele experienței subiective duc în mod inevitabil rațiunea la contradicții de nerezolvat. În această concepție sînt unele elemente de dialectică, proprii filozofiei lui Kant, dar însăși contradicția el o considera numai ca o eroare, ca o iluzie, și nu ca o reflectare a contradicțiilor reale ale realității. Felul cum pune Kant problema caracterului contradictoriu al rațiunii, problema antinomiilor are drept rezultat apărarea agnosticismului. Kant, după cum a relevat *Cernîșevski* (vezi), a dezvoltat în mod conștient teoria sa antiștiințifică a cunoașterii, pentru a apăra libertatea de voință, nemurirea sufletului, existența lui dumnezeu, grija lui dumnezeu pentru binele oamenilor pe pămînt și pentru fericirea lor veșnică în cer. Această teorie a cunoașterii, ca și întreaga filozofie a lui Kant, a constituit o reacție împotriva materialismului francez; ea și-a pus ca sarcină să restaureze idealismul, să reconfirme în drepturi pe dumnezeu și religia, care se clătinau sub loviturile materialiștilor. Kant căuta să împace cunoașterea cu religia. Sarcina teoriei sale a cunoașterii este de a îngrădi drepturile rațiunii, de a lăsa și lui dumnezeu un loc dincolo de limitele cunoașterii. „Trebuia... să dau credinței un loc, limitînd cunoașterea...“ — scria el în prefața la „Critica rațiunii pure“. În teoria sa despre etică, el considera necesar, pentru a susține morala, să admită existența lui dumnezeu și nemurirea sufletului.

În prima perioadă a activității sale, cînd încă nu-și formase sistemul filozofic, Kant a făcut încercarea de a privi natura din punct de vedere al dezvoltării ei, enunțînd o ipoteză în legătură cu originea sistemului solar. Engels a acordat o mare importanță filozofică acestei ipoteze a lui Kant, arătînd că Kant a făcut o breșă în concepția metafizică despre lume, care neagă dezvoltarea.

În domeniul social-politic, Kant împărtășea concepții reacționare. Deși el vorbește despre libertatea civică, despre pacea veșnică etc., toate acestea sînt însă din punctul lui de vedere inaccesibile. „Kant — scriau Marx și Engels — s-a consolat numai cu «bunăvoința», chiar dacă ea rămîne fără nici un fel de rezultat, şi a mutat *înfăptuirea* acestei bunăvoinţe, armonia dintre ea şi necesităţile şi instinctele indivizilor, în lumea *transcendentală*. Această bunăvoinţă a lui Kant corespunde pe deplin neputinţei, deprimării şi mizeriei micului burghez german, ale cărui interese meschine n-au fost niciodată în stare să ajungă pînă la interesele comune, naţionale ale unei clase...“ (vol. IV, ed. rusă, pag. 174). Kant cerea tuturor cetăţenilor subordonare necondiţionată faţă de statul exploatator şi le contesta dreptul de a se împotrivi. El a fost un adversar înverşunat al violenţei revoluţionare. Dintre toate sistemele filozofiei idealiste, kantianismul este sistemul filozofic cel mai comod pentru duşmanii concepţiei ştiinţifice despre legile naturii, societăţii şi gîndirii umane. Kantianismul încearcă să submineze încrederea în însăşi posibilitatea raţiunii umane de a cunoaşte legile lumii obiective. Pînă în ziua de azi kantianismul constituie principala armă în mîinile ideologilor imperialismului împotriva ştiinţelor contemporane ale naturii şi a filozofiei ştiinţifice contemporane (marxism-leninismul). Dînd la o parte elementul materialist din filozofia lui Kant, „lucrul în sine“, filozofii burghezi şi revizioniştii iau din arsenalul teoriei cunoaşterii, teorie idealist-subiectivistă, a lui Kant argumente în vederea luptei împotriva materialismului filozofic. Trădătorii clasei muncitoare din lagărul reformismului, bazîndu-se pe filozofia lui Kant, transformă socialismul într-un ideal abstract inaccesibil, într-un „lucru în sine“ sui-generis, în care trebuie să crezi şi atîta tot. Cu ajutorul filozofiei kantiene ei încearcă să tocească tăişul revoluţionar al marxismului, să-l transforme într-un instrument al „păcii între clase“, într-o armă de luptă împotriva răsturnării pe cale revoluţionară a capitalismului. Demascarea kantianismului în varietăţile sale contemporane, lupta împotriva lui constituie şi astăzi o sarcină importantă. Principalele opere ale lui Kant sînt: „Istoria naturală generală şi teoria cerului“ (1755), „Critica raţiunii pure“ (1781), „Prolegomene“ (1783), „Critica raţiunii practice“ (1788), „Critica puterii de judecată“ (1790). (Vezi şi *Neokantianism*.)

KAUTSKY Karl (1854—1938) — social-democrat german, renegat, duşman înverşunat al dictaturii proletariatului şi al marxismului. „Kautsky, cea mai mare somitate a Internaţionalei a II-a, oferă un exemplu cît se poate de tipic şi viu de modul cum admiterea în vorbe a marxismului a dus în fapt la transformarea lui în «struvism» sau în «brentanism»... adică într-o doctrină burghezo-liberală care recunoaşte lupta «de clasă» nerevoluţionară a proletariatului...“ (*Lenin*, Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom., pag. 350). În cea mai bună perioadă a activităţii sale, Kautsky a scris lucrări marxiste, ca „Doctrina economică a lui Karl Marx“ (1886), „Problema agrară“ (1898). Dar chiar şi în acea vreme, Kautsky s-a îndepărtat de marxism, denaturîndu-l. Astfel, din programul de la Erfurt, el a exclus punctul care se referea la dictatura proletariatului. În cadrul Internaţionalei a II-a, Kautsky s-a situat formal pe o poziţie centristă, între bernsteinişti şi social-democraţii de stînga — F. Mehring, R. Luxemburg şi K. Liebknecht —, în fapt, însă, el susţinea pe cei de dreapta, făcînd concesii lui *Bernstein* (vezi) şi cedînd poziţii oportunismului. Kautsky a sprijinit pe Martov şi pe menşevici în lupta lor împotriva bolşevicilor. În anii primului război mondial, Kautsky s-a situat pe o poziţie trădătoare burghezo-şovină. În problema fundamentală a marxismului — dictatura proletariatului — el a făcut oportunismului concesii după concesii, sfîrşind prin a aluneca definitiv în mlaştina acestuia. El a negat necesitatea sfărîmării maşinii de stat burgheze şi a instaurării dictaturii proletariatului. Kautsky a opus învăţăturii despre dictatura proletariatului propria sa teorie liberalo-burgheză despre o democraţie „pură", „deasupra claselor".

În problema naţional-colonială, Kautsky a susţinut punctul de vedere al social-democraţilor de dreapta, al menşevicilor ruşi, al bundiştilor şi a luptat împotriva rezolvării marxiste a problemei naţionale. Lenin a demascat teoria antimarxistă a „ultraimperialismului" a lui Kautsky, care avea ca scop sprijinirea capitalismului, pe cale de a pieri. După *Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie* (vezi), Kautsky şi-a intensificat şi mai mult activitatea contrarevoluţionară „teoretică" şi practică. El a ajutat social-democraţilor de dreapta din Germania să înăbuşe revoluţia din 1918—1919 din Germania, s-a opus întăririi legăturilor cu Rusia Sovietică, calomnia dictatura proletariatului şi marxismul, s-a ridicat împotriva materialismului dialectic şi materialismului istoric. Partidul comunist a demascat pînă la capăt pe Kautsky şi kautskismul, fapt care a avut o mare importanţă pentru educarea ideologico-politică a proletariatului internaţional în spiritul marxismului revoluţionar. Kautsky şi-a desăvîrşit renegarea în domeniul teoretic prin lucrarea „Concepţia materialistă a istoriei" în două volume, 1927). Această carte constituie o ciorbă eclectică trivială de teorii filozofice burgheze, pe care Kautsky le susţine şi le opune materialismului dialectic şi materialismului istoric. Astăzi, linia reformistă a lui Kautsky continuă să fie dusă de socialiştii de dreapta şi de alţi pseudosocialişti, agenţi ai imperialismului în mişcarea muncitorească.

KOMENSKI Ian Amos (1592—1670) — pedagog umanist şi filozof ceh de seamă, luptător împotriva sistemului scolastic de învăţămînt. Komenski a fost unul dintre conducătorii organizaţiei „Fraţii boemieni", care se afla în fruntea mişcării antifeudale şi a luptei naţionale împotriva feudalilor germani şi a bisericii catolice. Concepţia despre lume a lui Komenski este contradictorie. În ceea ce priveşte religia, Komenski era protestant, înclinînd spre panteism. În teoria cunoaşterii şi în didactica lui există însemnate tendinţe materialiste. Komenski a fost senzualist; el consideră că lumea este cognoscibilă. „Începutul cunoaşterii — scrie Komenski — porneşte indiscutabil întotdeauna de la simţuri (căci nimic nu există în cunoaştere care să nu fi fost mai întîi în simţuri)..." Trebuie să cunoaştem şi să cercetăm înseşi lucrurile, şi nicidecum observaţiile şi afirmaţiile altora despre lucruri. Prin principiul „pansofiei", preconizat de el, Komenski înţelegea caracterul multilateral şi sistematic al învăţămîntului şi cunoaşterii. Toţi oamenii, raţiona el, sînt capabili să înveţe şi să cunoască; poporul simplu trebuie să capete posibilitate să înveţe („să-i înveţi pe toţi, toate"). Komenski considera că cunoaşterea e un proces activ, strîns legat de instruirea raţională. Komenski subliniază scopurile practice ale studiului: „Să cunoşti, să vorbeşti

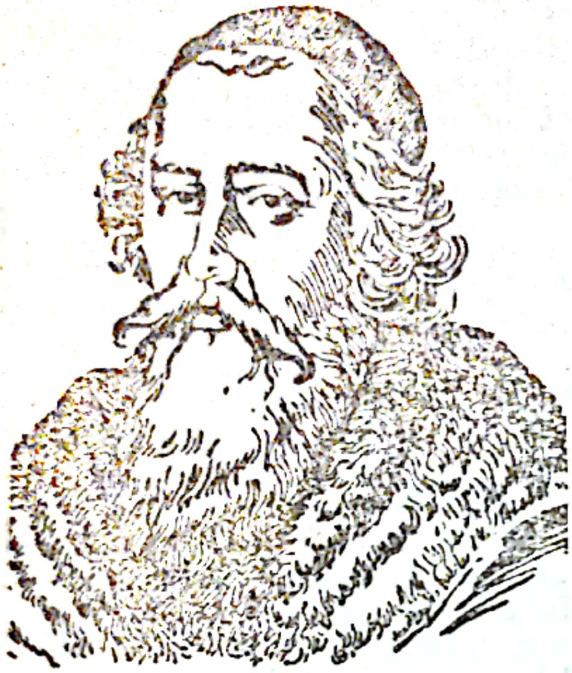

și să acționezi — iată în ce constă miezul înțelepciunii“. Prin „principiul conformității cu natura“, Komenski înțelegea instruirea în conformitate cu lumea exterioară și în conformitate cu natura copilului; pedagogul trebuie să pornească de la unitatea lumii (omul e o parte a naturii, microcosm în macrocosm), să țină seamă de particularitățile de vîrstă ale elevilor. Este necesară orientarea nu spre toceala pasivă, ci spre dezvoltarea, îndreptată spre un scop precis, a aptitudinilor copilului. Acesteia din urmă Komenski îi atribuie uneori un sens idealist, teologic: „semințele tuturor științelor sînt sădite în noi“ de dumnezeu. Komenski nu a putut să biruie contradicția dintre cunoașterea „din natură“ și cunoașterea „din dezvoltarea sufletului“. Pentru prima oară în istoria pedagogiei, Komenski a alcătuit un sistem didactic, considerînd didactica o știință specială. „Cele patru principii“ ale didacticii lui (intuiția, inițierea progresivă, imitația, exercițiul) necesitau cunoașterea rațională a legăturilor cauzale din natură și fixarea rațional organizată a cunoștințelor. După Komenski, profesorul „e în slujba naturii“ și trebuie s-o „imite“; lecția e forma de bază a învățămîntului.

Komenski a luptat împotriva papalității și catolicismului, a înfierat lăcomia și descompunerea morală a preoților catolici. Concepțiile progresiste ale lui Komenski au avut o mare influență asupra dezvoltării ulterioare a pedagogiei în Cehia și în alte țări. Principalele opere ale lui Komenski, care i-au asigurat o celebritate mondială, sînt: „Didactica magna“ (1632), „Ușa deschisă limbilor“ (1631), „Lumea obiectelor senzoriale în imagini“ (1658).

KOVALEVSKI Maksim Maksimovici — (1851—1916) — sociolog și istoric burghez rus de seamă, autor al unei serii de lucrări de istorie a sociologiei, a dreptului și a statului. La începutul activității sale l-a întîlnit pe Marx, cu care a purtat corespondență. Pe baza unui bogat material istoric și etnografic, Kovalevski a creat teoria despre gintă ca formă generală de organizare primitivă. Engels a apreciat în mod pozitiv datele din cercetările lui Kovalevski, lucrarea sa „Studiu asupra originii și dezvoltării familiei și proprietății“ (1890). „Maksim Kovalevski... este cel care a dovedit — scria Engels — că comunitatea casnică patriarhală... a constituit treapta de tranziție de la familia matriarhală, izvorîtă din căsătoria pe grupe, la familia monogamă a lumii moderne“ (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 199). În lucrarea „Sociologii contemporani“ (1905), Kovalevski face o critică sociologilor reacționari din alte țări — Tarde, Giddings, Gumplowicz, Simmel, Dürkheim etc. El însuşi s-a situat pe poziţia eclectică antiştiinţifică şi idealistă în concepţia asupra istoriei şi avea o atitudine împăciuitoristă faţă de concepţiile reacţionare ale lui Malthus. Fiind însă prin concepţiile sale politice un liberal moderat şi avînd o atitudine ostilă faţă de proletariatul revoluţionar, Kovalevski a încercat să opună materialismului dialectic şi materialismului istoric o concepţie pozitivistă de tipul celei a lui Comte. De pe poziţiile obiectivismului burghez, el s-a ridicat împotriva abordării partinice a fenomenelor sociale de către Marx. În lucrările sale, Lenin face o critică severă activităţii politice a lui Kovalevski ca reprezentant al liberalismului, ca reprezentant al partidului burgheziei.

L

LAFARGUE Paul (1842—1911) — socialist francez, discipol şi tovarăş de luptă al lui K. Marx, eminent teoretician şi propagator al marxismului, autor al unei serii de lucrări despre materialismul dialectic şi materialismul istoric, economie politică, istorie, lingvistică etc. Lafargue a scris de asemenea o serie de pamflete ateiste combative. Unul din principalele merite ale lui Lafargue este lupta împotriva revizionismului filozofic şi în special împotriva lozincii „înapoi la Kant". În cartea sa „*Materialism şi empiriocriticism*" (vezi), Lenin a dat o înaltă apreciere criticii kantianismului făcută de Lafargue, remarcînd că Lafargue „...îl critica de la stînga pe Kant, nu din cauza laturilor prin care se deosebeşte kantianismul de humeism, ci din cauza laturilor comune şi lui Kant şi lui Hume; nu din cauza admiterii lucrului în sine, ci din cauza concepţiei insuficient de materialiste despre acest lucru în sine" (vol. 14, ed. rom., pag. 196). Lafargue a dat o lovitură serioasă concepţiilor idealiste ale lui Jaurès, printre altele afirmaţiei sale despre „noţiunea de echitate", pe care o considera factor hotărîtor al dezvoltării sociale. Cartea lui Lafargue „Determinismul economic al lui Karl Marx" a avut o deosebită însemnătate în propagarea materialismului istoric. În această lucrare, Lafargue, luptînd împotriva idealismului, a arătat că legile istoriei au un caracter obiectiv şi nu depind de voinţa sau conştiinţa oamenilor. În opera lui Lafargue „Trusturile americane" sînt demascaţi apărătorii capitalismului american, care negau existenţa în S.U.A. a unei ascuţite lupte de clasă între muncitori şi capitalişti.

Un mare interes prezintă amintirile lui Lafargue despre Marx, în care Marx este zugrăvit în chip viu ca corifeu al ştiinţei, ca luptător înflăcărat pentru cauza clasei muncitoare. Totuşi, Lafargue a avut greşeli de ordin teoretic, în special pe linia înţelegerii vulgarizatoare, simpliste a învăţăturii marxiste despre bază şi suprastructură. Recunoscînd caracterul derivat al suprastructurii faţă de baza societăţii, Lafargue nega capacitatea suprastructurii de a influenţa în mod activ asupra bazei. În lucrarea „Limba şi revoluţia", Lafargue s-a situat pe o poziţie greşită, susţinînd că în perioada 1789—1794 a avut loc în Franţa „o revoluţie bruscă în limbă".

Cea mai mare parte din lucrările lui Lafargue își păstrează pînă astăzi însemnătatea științifică și propagandistică și se bucură de popularitate în rîndurile muncitorilor înaintați ai Franței, care, sub conducerea Partidului comunist, duc lupta împotriva burgheziei și ideologiei burgheze decadente.

LAMARCK Jean-Baptiste (1744—1829) — naturalist și biolog francez de seamă, care a fundamentat în biologie, înaintea lui *Darwin* (vezi), teoria dezvoltării naturii organice. Lamarck a trăit și și-a dus activitatea în perioada pregătirii și desfășurării revoluției franceze din 1789, pe care a întîmpinat-o cu entuziasm. Concepția despre lume a lui Lamarck ca savant s-a format sub influența lui Jean Jacques *Rousseau* (vezi) și a materialiștilor francezi, precum și a marilor naturaliști din acel timp (Buffon, Jussieu și alții). Prin concepțiile sale filozofice, Lamarck era în linii generale materialist, dar materialismul lui era inconsecvent și limitat. Lamarck considera că materia formează baza universului, baza tuturor corpurilor și lucrurilor din natură, dar materia ca atare este inertă și are nevoie de un impuls inițial care să-i comunice mișcarea. El afirma că există o anumită ordine stabilită a legilor și cauzelor naturale după care natura există și se dezvoltă. Dar pentru a nu atrage asupra sa persecuțiile bisericii, el a declarat că această ordine strictă a legilor naturii a fost stabilită de creator. În aceasta s-a manifestat deismul lui.

Lamarck a avut un rol progresist în istoria biologiei, ca știință a legilor generale de dezvoltare a vieții pe pămînt. Însuși termenul de „biologie" a fost introdus în știință de Lamarck. Lamarck a fost un inovator în crearea metodei de cercetare a naturii. Metoda evoluționistă a lui Lamarck, și în special a lui Darwin, a dat o bază științifică biologiei. Esența metodei lui Lamarck se caracterizează prin ideea unității și continuității dezvoltării naturii și prin ideea variabilității speciilor sub acțiunea condițiilor lor de viață și a mediului exterior. E drept, însă, că încă cu mult înainte de Lamarck, savantul rus Afanasii Kaverznev a expus într-o formă sistematică teoria dezvoltării și variabilității speciilor. Dar cartea lui Kaverznev, „Considerații filozofice despre transformarea animalelor", a fost publicată în limba germană, într-un tiraj redus, în timpul șederii sale la Leipzig, în 1775, și autorul a socotit necesar să o treacă sub tăcere, știind că conținutul ei nu va fi privit cu simpatie în cercurile reacționare din Rusia. Atît cartea, cît și autorul ei au fost uitați și au rămas necunoscuți pînă în zilele noastre. Publicînd principala sa lucrare, „Filozofia zoologică" (1809), Lamarck a săvîrșit o faptă eroică în felul ei, întrucît a trebuit să combată teoriile metafizice despre natura organică, care dominau în mod absolut. Pe baza unei serii de rezultate dobîndite în domeniul clasificării și sistematizării plantelor și animalelor, a studierii fosilelor, a observării variabilității animalelor domestice, a plantelor agricole etc., Lamarck a combătut cu hotărîre teoria metafizică a imuabilității speciilor. El a criticat de asemenea teoria cataclismelor, teorie idealistă și reacționară a lui Cuvier. În natură, a declarat Lamarck, nu au existat nici un fel de cataclisme, iar natura s-a dezvoltat în totul și pretutindeni în mod lent și treptat, fără salturi, Lamarck a încercat să rezolve și problema cauzelor transformărilor organismelor vii; el a enunțat o teză după care influența mediului exterior este cauza directă a transformărilor organismelor. Dacă la plante influența factorilor exteriori se manifestă direct și provoacă transformări corespunzătoare, la animale, considera Lamarck, care posedă un sistem nervos și o structură mult mai complexă, influența factorilor exteriori se manifestă în mod indirect, prin schimbarea deprinderilor animalelor, precum și prin apariția unor noi trebuințe. În virtutea noilor trebuințe, animalele încep să se folosească mai mult de unele organe și, dimpotrivă, încetează să se folosească de altele. Ca rezultat al utilizării unor organe și al neutilizării altora se produce o schimbare a întregului organism și a funcțiilor lui.

Teoria lui Lamarck a stîrnit o critică furibundă din partea reacționarilor. El a fost considerat, mult timp, drept un fantezist lipsit de orice temei. Weismannist-morganiștii s-au năpustit cu o furie turbată asupra tezelor materialiste ale lui Lamarck privitoare la rolul mediului exterior în variabilitatea organismelor și la moștenirea caracterelor dobîndite. În apărarea lui Lamarck s-au ridicat toți savanții progresiști: Darwin, *Timireazev* (vezi), *Mecinikov* (vezi) și alții. Biologii burghezi reacționari au căutat să falsifice bazele materialiste ale teoriei lui Lamarck. Printre aceștia se află, de pildă, grupul psiholamarckiștilor (Cope, Pauli, France și alții), care au dezvoltat concepții idealiste despre rolul conducător al psihicului în evoluție, despre „tendința“ organismelor spre „perfecționare“ etc. În apărarea tezelor materialiste progresiste ale lui Lamarck, pe care el le-a enunțat sub forma unor ipoteze și presupuneri geniale, s-a ridicat *biologia miciurinistă* (vezi). Biologia miciurinistă a elaborat în amănunțime teoria despre importanța condițiilor de viață în transformarea naturii organismelor și a descoperit o lege extrem de importantă a biologiei, legea posibilității și necesității moștenirii caracterelor dobîndite, despre care Lamarck a vorbit numai într-o formă foarte generală.

În ceea ce privește însăși teoria dezvoltării a lui Lamarck, ea este pur evoluționistă: Lamarck considera dezvoltarea doar ca un proces treptat și continuu, fără salturi și revoluții. Teoriei dezvoltării a lui Lamarck îi sînt de asemenea proprii și trăsăturile mecanismului. Lamarck nu s-a ridicat pînă la concepția dialectică a dezvoltării. Numai biologia miciurinistă a aplicat pentru prima oară, și totodată pe deplin conștient și consecvent, materialismul dialectic la studierea legilor obiective de dezvoltare a naturii organice.

LA METTRIE Julien Offroy (1709-1751) — eminent filozof materialist francez, care, alături de alți materialiști și iluminiști francezi (*Diderot* — vezi, *Holbach* — vezi și alții), a jucat un rol însemnat în pregătirea ideologică a revoluției burgheze din Franța de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. La Mettrie era de profesie medic. În concepția sa materialistă, el se baza pe științele naturii. În 1745 a publicat prima sa operă filozofică — „Istoria naturală a sufletului“, datorită căreia s-a expus prigoanei din partea clerului. În 1748, fiind în emigrație în Olanda, La Mettrie a publicat sub pseudonim celebra sa lucrare „Omul-mașină“, una dintre operele materialiste şi ateiste combative ale secolului al XVIII-lea. Dar şi în Olanda el a fost prigonit pentru convingerile sale materialiste şi ateiste. Din Olanda el a fost nevoit să emigreze la Berlin.

Ca şi alţi materialişti francezi, La Mettrie a dezvoltat fizica lui *Descartes* (vezi) şi senzualismul lui *Locke* (vezi). La Mettrie a căutat să demonstreze că există o substanţă materială unică. Formele ei sînt cele trei regnuri ale naturii: organic, vegetal şi animal (în care intră şi omul). Însuşirile fundamentale ale acestei substanţe materiale unice sînt: întinderea, mişcarea ca activitate internă a materiei şi sensibilitatea. Aceste însuşiri le posedă atît plantele şi animalele, cît şi omul. Nu există o deosebire calitativă între ele. Există numai o deosebire cantitativă, care constă în aceea că omul posedă un grad mai înalt de sensibilitate şi de inteligenţă în comparaţie cu animalele. La Mettrie a luptat cu hotărîre împotriva concepţiei idealiste a lui Locke despre suflet; prin suflet La Mettrie înţelegea capacitatea omului de a simţi şi gîndi. Datorită simţurilor, omul are capacitatea de a gîndi; simţurile constituie o călăuză de nădejde în viaţa de zi cu zi. La Mettrie nega dualismul corp-suflet. El a tratat din punct de vedere materialist noţiunea de suflet, arătînd deplina dependenţă a fenomenelor psihice de starea corpului. În opera „Omul-maşină“, La Mettrie a asemănat organismul omului cu o maşină extrem de complicată şi a încercat să explice prin legi mecanice fenomenele fiziologice care au loc în organismul omului. Ca toţi materialiştii francezi, La Mettrie a fost metafizician şi mecanist în explicarea fenomenelor naturii. În lucrările sale „Omul-plantă“ (1747) şi „Sistemul lui Epicur“ (1750), La Mettrie a enunţat ideea perfecţionării treptate a fiinţelor organice şi s-a apropiat foarte mult de ideile evoluţiei.

În explicarea fenomenelor sociale, La Mettrie a fost idealist. El considera că viaţa socială este determinată de interesele oamenilor, iar interesele oamenilor depind de ideile care domină în societate. Ideile politice ale lui La Mettrie se caracterizau prin mărginire burgheză. El identifica libertatea proprietăţii private cu libertatea individului. Cei nevoiaşi n-au nevoie de libertate, în schimb au nevoie de religie. După La Mettrie, bunăstarea generală a cetăţenilor va fi asigurată de un suveran „raţional“. La Mettrie atribuia o importanţă hotărîtoare răspîndirii culturii.

LASSALLE Ferdinand (1825—1864) — lider oportunist al mişcării muncitoreşti din Germania, care sprijinea politica lui Bismarck cu care încheiase o alianţă secretă. Lassalle a negat necesitatea luptei revoluţionare a muncitorilor împotriva capitalismului. Potrivit afirmaţiilor lui, clasei muncitoare îi este suficient să cucerească dreptul de vot universal ca să înfrîngă dominaţia capitalului. Declarînd monarhia prusacă drept un stat deasupra claselor, Lassalle a elaborat un program de creare pentru muncitori a unor „asociaţii de producţie“, care să primească subsidii de la guvernul prusac. Lassalle prezenta acest „socialism“ poliţienesc drept o măsură socialistă. Nu este deci de mirare că lassalleanismul a devenit un izvor ideologic al tuturor oportuniştilor şi revizioniştilor în lupta lor împotriva teoriei şi practicii revoluţionare a proletariatului. Liderii socialiştilor de dreapta de astăzi se referă la Lassalle pentru a-şi fundamenta afirmaţiile lor josnice despre caracterul în afară de clasă al „democraţiei" dolarului, despre „integrarea paşnică a capitalismului în socialism" cu ajutorul bancherilor şi industriaşilor americani, despre „pacea dintre clase" — proletariat şi burghezie. Liderii reacţionari ai sindicatelor galbene americane (Reiter şi alţii) au declarat în mod deschis că, în activitatea lor trădătoare de zădărnicire a mişcării greviste din S.U.A., ei se sprijină pe „principiile" lui Lassalle.

Ocupîndu-se de problemele de filozofie, Lassalle s-a declarat adept al lui *Hegel* (vezi), de la care a luat în primul rînd ideea autodezvoltării „spiritului absolut", a cărei principală întruchipare ar fi statul. După Lassalle, istoria societăţii omeneşti este progresul continuu al raţiunii. Lassalle vorbea nu despre lupta contrariilor, ci despre împăcarea lor. Cu ajutorul dialecticii idealiste hegeliene, Lassalle a fundamentat reacţionara sa idee a împăcării proletariatului german cu regimul iunchero-burghez. Clasicii marxismului au supus lassalleanismul unei critici necruţătoare. În *„Critica programului de la Gotha"* (vezi), Marx a dezvăluit în întregime caracterul dăunător al tezelor teoretice şi politice ale lassalleanismului. În scrisoarea către Engels din 1 februarie 1858, Marx demască cartea lui Lassalle despre Heraclit: „... «Heraclit cel Obscur» de Lassalle cel Luminos este în fond o cîrpăceală searbădă... De altfel, în ciuda afirmaţiilor lăudăroase ale acestui individ cum că Heraclit a fost pînă în prezent o carte cu şapte peceţi, el nu a adăugat în esenţă *absolut nimic nou* la cele arătate de Hegel în «Istoria filozofiei»". (*Marx* şi *Engels*, Scrisori alese, ed. rusă., 95—96). Lenin a criticat concepţiile filozofice ale lui Lassalle în *„Caiete filozofice"* (vezi), în conspectul asupra cărţii lui Lassalle „Filozofia lui Heraclit cel Obscur din Efes". Lenin a arătat incapacitatea lui Lassalle de a da ceva mai mult decît o expunere plată, epigonică a filozofiei hegeliene, decît o rumegare a hegelianismului. Lenin îl caracterizează pe Lassalle ca hegelian de tip vechi, ca idealist militant şi duşman al ştiinţei progresiste.

LAVROV Petr Lavrovici (1823—1900) — militant mic-burghez pe tărîm social, publicist şi sociolog rus, idealist subiectivist şi eclectic, ideolog al *narodnicismului* (vezi). Concepţiile narodnicilor el le-a expus cel mai amănunţit în principala sa lucrare „Scrisori istorice", scrisă la sfîrşitul deceniului al 7-lea al secolului trecut. A fost membru al organizaţiei narodniciste „Zemlea i volea", iar mai tîrziu al partidului „Narodnaia volea"; a fost partizan al tacticii terorii individuale. A fost membru al Internaţionalei I, a cunoscut pe Marx şi Engels şi a purtat corespondenţă cu ei. Lavrov declara în vorbe că este de acord cu teoria economică a lui Marx. În fapt însă, fiind un eclectic, apăra *metoda subiectivistă în sociologie* (vezi), economie politică şi nega posibilitatea aplicării în Rusia a teoriei marxiste.

Ca şi *Comte* (vezi), sociolog reacţionar francez, şi alţi pozitivişti, Lavrov a avut o atitudine negativă faţă de gîndirea teoretică şi faţă de filozofie, a încercat „să se ridice" deasupra materialismului şi idealismului, a căutat să se sustragă de la rezolvarea problemei fundamentale a filozofiei, în realitate însă a apărat *idealismul subiectivist* (vezi) şi *agnosticismul* (vezi). Lavrov susţinea că evenimentele istorice sînt absolut individuale, că ele nu se repetă şi nu pot fi generalizate, că ele nu pot fi subordonate unor legi obiective generale. După părerea lui Lavrov, obiectul sociologiei trebuie să fie nu viaţa socială, ci personalitatea cu idealurile ei privitoare la orînduirea viitoare, înţelegînd prin aceasta o orînduire mic-burgheză, fără marea burghezie şi proletariat, fără contradicţii şi luptă de clasă. El considera că rolul personalităţii în istorie este hotărîtor. Concepţiile social-politice şi filozofico-sociologice ale lui Lavrov au însemnat un pas înapoi faţă de democratismul revoluţionar al lui *Cernîşevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi), *Pisarev* (vezi). Prin ideile sale idealist-subiectiviste şi eclectice, Lavrov slăbea lagărul revoluţionar-democratic. Democraţii revoluţionari, în frunte cu Cernîşevski, au supus unei critici aspre elucubraţiile filozofice şi sociologice ale lui Lavrov.

Marx şi Engels au supus unei critici aspre concepţiile lui narodnice idealist-subiectiviste şi eclectice, strîns legate de politica de compromis pe care o ducea, de încercările lui de a-i împăca pe bakunişti şi marxişti în Internaţionala I. O mare importanţă în lupta împotriva concepţiilor narodnice ale lui Lavrov au avut lucrările lui *Plehanov* (vezi). Concepţiile mic-burgheze idealist-subiectiviste ale narodnicilor au fost definitiv zdrobite de V. I. Lenin.

LEBEDEV Petr Nikolaevici (1866—1912) — mare fizician rus, întemeietorul şcolii de fizicieni din Rusia, din care au ieşit savanţi de seamă ai U.R.S.S.: S. I. Vavilov, P. P. Lazarev şi alţii. Continuînd tradiţia materialistă din ştiinţele naturii din Rusia, tradiţie a cărei bază a fost pusă de întemeietorul ştiinţei ruse M. V. *Lomonosov* (vezi), Lebedev împreună cu K. A. *Timireazev* (vezi), N. A. *Umov* (vezi), I. M. *Secenov* (vezi), A. G. *Stoletov* (vezi), a luptat pentru materialism în ştiinţă, împotriva minimalizării cosmopolite a ştiinţei ruse.

În lucrările sale ştiinţifice se manifestă unitatea indisolubilă dintre teorie şi practică. P. N. Lebedev a descoperit influenţa undelor sonore, a undelor în apă şi a undelor electromagnetice asupra rezonatorilor, a studiat proprietăţile microradioundelor, a efectuat lucrări de bază în domeniul ultrasunetului, al spectroscopiei infraroşii, a descoperit existenţa cîmpului magnetic la corpurile solide în rotaţie. Cea mai de seamă realizare ştiinţifică a lui P. N. Lebedev a fost descoperirea şi măsurarea presiunii luminii asupra corpurilor solide (1899) şi asupra gazelor (1907—1910). Această descoperire a constituit o bază experimentală de nezdruncinat pentru dezvoltarea ulterioară a teoriei electromagnetice a luminii şi a teoriei formelor cometelor, creată de celebrul savant rus F. A. Bredihin. Lucrările lui Lebedev cu privire la măsurarea presiunii luminii au constituit un punct de plecare pentru revizuirea unor noţiuni fundamentale ale fizicii, ca noţiunile de masă şi energie, noţiunea de cîmp electromagnetic. Experienţele lui Lebedev au arătat că lumina este o varietate calitativă deosebită a materiei. Ea posedă atît masă, cît şi energie în unitatea lor indisolubilă. Din formula lui Lebedev pentru presiunea luminii $p=\frac{E}{c}$, după cum a arătat elevul său S. I. Vavilov, decurge raportul $E=mc^2$, care are o uriaşă însemnătate pentru fizica modernă. Experienţele

în domeniul presiunii luminii au o mare însemnătate pentru demascarea inconsistenței energeticii idealiste moderne, care încearcă să cerceteze energia ruptă de materie. Descoperirea de către P. N. Lebedev a presiunii luminii a permis să se înțeleagă multe fenomene astronomice importante. Presiunea luminii pentru particulele mici de materie poate întrece de milioane de ori forța gravitației universale. La elaborarea diferitelor teorii ale obiectelor cosmice — cozile cometelor, protuberanțele, coroanele, petele solare, atmosferele stelelor, structura internă a stelelor și nebuloaselor—la elaborarea teoriilor cosmogonice trebuie să se țină seama de presiunea luminii ca de unul din factorii importanți în dinamica proceselor cosmice.

Lebedev a dat prin viața și activitatea sa un exemplu de dragoste nețărmurită pentru poporul rus și pentru știință. În anii de neagră reacțiune stolîpinistă, în semn de protest împotriva politicii reacționare a absolutismului țarist, el a părăsit la începutul anului 1911 împreună cu K. A. Timireazev, N. A. Umov, N. D. Zelinski și alții Universitatea din Moscova. Cu toate condițiile de muncă extrem de grele din Rusia țaristă, P. N. Lebedev a refuzat invitația de a pleca în străinătate pentru a lucra în Institutul Nobel. Ca patriot adevărat, el a rămas în Rusia, conducînd școala științifică din Rusia creată de el. Lucrările științifice ale lui P. N. Lebedev constituie o mare contribuție la știința universală. Lucrări ale lui P. N. Lebedev: Culegeri de opere, 1913; Opere alese, 1949.

LEGĂTURA UNIVERSALĂ A FENOMENELOR, INTERACȚIUNEA. — Teza legăturii universale și a interacțiunii fenomenelor în natură și societate exprimă una dintre trăsăturile fundamentale ale metodei dialectice marxiste. „...În opoziție cu metafizica — scrie I. V. Stalin —, dialectica privește natura nu ca o acumulare întîmplătoare de obiecte, de fenomene rupte unele de altele, izolate și independente unele de altele, ci ca un tot unit, coerent, în care obiectele, fenomenele sînt organic legate între ele, depind unele de altele și se condiționează unele pe altele.

De aceea metoda dialectică socotește că nici un fenomen în natură nu poate fi înțeles dacă este luat izolat, nelegat de fenomenele înconjurătoare, căci orice fenomen, în orice domeniu al naturii, poate fi prefăcut în nonsens dacă-l privim nelegat de condițiile înconjurătoare, rupt de ele, și, dimpotrivă, orice fenomen poate fi înțeles și explicat dacă este privit în legătura sa indisolubilă cu fenomenele înconjurătoare, dacă-l privim așa cum este condiționat de fenomenele care-l înconjoară“ („Despre materialismul dialectic şi materialismul istoric“, ed. a II-a rom., pag. 6-7).

Această teză a metodei dialectice marxiste are o importanţă uriaşă pentru cunoaşterea ştiinţifică. Dacă nu ţinem seama de legătura obiectivă şi de interdependenţa fenomenelor, natura ni se prezintă ca o aglomerare haotică de fenomene, care nu sînt subordonate nici unor legi şi cărora nu li se poate găsi nici un fel de explicaţie raţională. A înţelege un fenomen oarecare înseamnă a descoperi legătura lui cauzală cu alte fenomene. De pildă, nu se poate explica just dezvoltarea plantelor şi a animalelor dacă ele sînt examinate în afara legăturii cu condiţiile lor de existenţă. Biologia miciurinistă consideră această legătură ca fiind cea mai importantă pentru înţelegerea legilor dezvoltării naturii vii. Nu poate fi explicat ştiinţific un fenomen ca, de pildă, războaiele imperialiste, dacă acestea nu sînt cercetate în legătură cu modul de producţie capitalist, cu contradicţiile capitalismului contemporan, cu legea economică fundamentală a acestuia. Atîta timp cît există capitalismul, războaiele imperialiste sînt inevitabile. O dată cu lichidarea capitalismului vor dispare pentru totdeauna şi războaiele. Dar dialectica marxistă cere să se ţină seama nu numai de dependenţa efectelor de cauzele care le-au generat, ci să se ţină seama şi de faptul că cauza şi efectul sînt în stare de interacţiune. Aşa, de pildă, orice orînduire de stat poate fi înţeleasă în legătură cu o anumită orînduire economică, cu baza economică care o generează. La rîndul său însă, orînduirea de stat, puterea politică exercită o influenţă uriaşă asupra economiei, asupra orînduirii economice a societăţii. Nu poate fi, de pildă, cercetat modul de producţie capitalist, care de mult şi-a trăit traiul şi s-a transformat într-o frînă în dezvoltarea mai departe a forţelor de producţie, fără să se ţină seama de rolul pe care îl are puterea de stat a burgheziei; folosind puterea sa, burghezia caută din răsputeri să menţină modul de producţie bazat pe exploatarea omului de către om. Aceste exemple arată că fenomenele trebuie cercetate în interacţiunea lor, în condiţionarea lor reciprocă; ar fi, de pildă, unilateral şi, deci, şi o greşeală cît se poate de grosolană să se ţină seama numai de dependenţa relaţiilor de producţie de caracterul forţelor de producţie; luînd naştere pe baza forţelor de producţie, relaţiile de producţie, dacă sînt în concordanţă cu forţele de producţie, au un rol hotărîtor în dezvoltarea acestora.

Marea importanţă a tezei metodei dialectice marxiste cu privire la legătura şi interdependenţa fenomenelor constă în faptul că scoate la iveală caracterul legic al realităţii. Legătura dintre fenomene înseamnă că în natură şi în societate domină nu întîmplările, ci legi obiective, care nu depind de voinţa şi conştiinţa oamenilor, dar care determină dezvoltarea naturii şi societăţii. Legătura şi interacţiunea dintre cauze şi efecte determină desfăşurarea legică, necesară a fenomenelor în natură şi în viaţa socială. Fiecare orînduire socială şi fiecare mişcare socială din istorie trebuie cercetată din punct de vedere al condiţiilor care au generat această orînduire, din punct de vedere al condiţiilor de care această orînduire e legată. Orînduirea sclavagistă în epoca noastră e o absurditate, dar în condiţiile orînduirii comunei primitive în descompunere ea a fost un fenomen firesc şi a însemnat un pas înainte. Tot aşa şi modul de producţie capitalist, care în anumite condiţii istorice a fost progresist, a devenit în prezent o frînă în dezvoltarea mai departe a societăţii. În secolul nostru toate drumurile duc spre comunism, adică spre orînduirea socială care se dezvoltă după anumite legi determinate de condiţiile actuale ale vieţii sociale. Ceea ce este valabil şi firesc în unele condiţii istorice, pierde orice sens în alte condiţii.

Această concepţie dialectică asupra naturii şi societăţii e diametral opusă concepţiei metafizice, care priveşte fenomenele în afara legăturii lor reciproce şi pentru care natura e o aglomerare haotică de întîmplări. Filozofia burgheză neagă în mod premeditat legătura obiectivă şi, prin urmare, legile obiective ale fenomenelor, apărînd prin aceasta interesele claselor exploatatoare dominante.

Teza metodei dialectice marxiste a legăturii fenomenelor are o însemnătate de nepreţuit pentru activitatea practică, pentru politica Partidului comunist. Ea dă posibilitatea să se traseze sarcinile şi lozincile luptei în deplină concordanţă cu condiţiile istorice concrete ale dezvoltării societăţii, să se elaboreze strategia şi tactica partidului comunist ţinîndu-se seamă de dezvoltarea obiectivă. A aborda în mod just fenomenele realităţii înseamnă a ţine seama de condiţiile istorice concrete, de locul şi timpul de care sînt ele legate. Fără o abordare istorică concretă a fenomenelor, este de neconceput ştiinţa despre societate, este de neconceput o strategie şi tactică ştiinţific fundamentată a Partidului comunist. Antiistorismul este duşmanul marxismului. Datorită abordării istorice a fenomenelor, marxism-leninismul se dezvoltă creator, se îmbogăţeşte cu teze noi, care corespund noii situaţii istorice. Aceasta se poate vedea din exemplul soluţionării problemei cu privire la destinele statului după victoria revoluţiei socialiste. De pildă, Engels considera că după victoria revoluţiei socialiste statul trebuie să dispară treptat. Marxiştii sovietici, ţinînd seama de condiţiile situaţiei internaţionale din vremea noastră, au ajuns la concluzia că, atîta timp cît există încercuirea capitalistă, ţara revoluţiei victorioase nu trebuie să slăbească, ci să întărească prin toate mijloacele statul său, organele de stat, organele de informaţie, armata, dacă această ţară nu vrea să fie zdrobită de încercuirea capitalistă. Teza lui Engels şi teza marxiştilor sovietici par, la prima vedere, diametral opuse. În realitate însă aici nu există nici o contradicţie. Formula lui Engels oglindeşte situaţia istorică cînd socialismul putea să învingă simultan în întreaga lume sau în majoritatea ţărilor capitaliste. Iar formula marxiştilor sovietici ţine seama de condiţiile istorice schimbate din epoca imperialismului, cînd socialismul poate învinge la început numai într-o singură ţară sau în cîteva ţări capitaliste. Prin urmare, ambele aceste formule sînt juste, dar fiecare pentru timpul ei.

Învăţătura dialecticii marxiste despre legătura universală a fenomenelor ajută de asemenea la demascarea sofisticii şi eclecticii duşmanilor marxismului. Ideologii burgheziei şi ai reformismului recurg în mod premeditat la metode sofistice: din totalitatea laturilor unui fenomen, legate între ele, ei scot unele laturi sau altele cu scopul de a disimula starea adevărată a lucrurilor sau confundă condiţii istorice diferite, şi ceea ce este valabil numai în anumite condiţii istorice este transpus în alte condiții, schimbate. Așa au procedat, de pildă, oportuniștii din Internaționala a II-a, menșevicii ruși și alți adversari ai marxismului revoluționar. Noile condiții istorice care s-au creat în epoca imperialismului cereau partidului proletariatului schimbarea radicală a formelor de luptă, trecerea de la vechile forme legale, parlamentare, la forme revoluționare, la pregătirea clasei muncitoare în vederea asaltului direct împotriva capitalismului. De dragul intereselor burgheziei, reformiștii și oportuniștii din Internaționala a II-a „n-au observat“ însă schimbările radicale survenite în situația istorică, le-au ignorat, renunțînd la organizația revoluționară și la metodele revoluționare de luptă. Partidul comunist a demascat aceste subterfugii ale dușmanilor marxismului și a spulberat dogmele lor, dușmane cauzei revoluției proletare. Numai marxism-leninismul a arătat clasei muncitoare adevăratele căi și forme de organizare revoluționară, de luptă revoluționară, care corespundeau noii perioade istorice.

Mai departe, dialectica ne impune să facem o deosebire între legăturile și relațiile esențiale și neesențiale, să nu le confundăm, ci din împletirea lor complexă să desprindem pe cele importante, hotărîtoare. Numai o astfel de abordare ne permite în activitatea practică să sezisăm, să desprindem din sarcini multiple și variate veriga principală, specială de care prinzîndu-te poți ține întregul lanț. Incapacitatea de a face o deosebire între legăturile și relațiile esențiale și cele neesențiale duce la eclectică, la îmbinarea mecanică a diferitelor laturi ale obiectului, la neînțelegerea esenței, bazei a ceea ce este principal în interacțiunea diferitelor fenomene. Tocmai datorită priceperii de a desprinde, pe baza analizei dialectice a situației complexe, veriga principală, hotărîtoare din lanțul sarcinilor, Partidul comunist a înarmat întotdeauna proletariatul, în fiecare etapă istorică nouă, cu adevăratele lozinci de luptă. Așa, de pildă, în perioada cînd crearea unei tehnici noi, foarte dezvoltată a avut o importanță hotărîtoare în construirea socialismului în U.R.S.S., partidul a dat poporului lozinca: „Tehnica hotărăște totul“. Cînd această sarcină a fost îndeplinită, și cînd sarcina principală a devenit crearea de cadre capabile să-și însușească această tehnică, partidul a lansat lozinca: „Cadrele hotărăsc totul“. Și astăzi, în faza trecerii treptate a U.R.S.S. de la socialism la comunism, Partidul comunist mobilizează poporul sovietic în vederea îndeplinirii tocmai a acelor sarcini care în perioada actuală contribuie la rezolvarea cu succes a sarcinii generale și finale — construirea comunismului deplin în U.R.S.S.

LEGE — expresie a legăturii necesare, esențiale existente dintre fenomene, a legăturii interne dintre cauză și efect, care determină dezvoltarea fenomenelor pe baza unor legi necesare. În problema legii se dă o luptă între cele două linii opuse în filozofie: linia idealist-subiectivistă, voluntaristă, și linia materialistă, științifică. Din punctul de vedere al *idealismului subiectivist* (vezi) și al *voluntarismului* (vezi), legile naturii și societății nu au un caracter obiectiv, nu există independent de conștiința oamenilor; legile sînt create de oamenii înșiși, care acționează după bunul lor plac. Rațiunea dictează legile sale naturii, spunea *Kant* (vezi). Filozofii contemporani ai imperialismului nu-și precupețesc forțele să „demonstreze“ că în natură și în societate domnește un haos deplin și că reglementarea acestui haos depinde de dorința oamenilor. V. I. Lenin a definit în mod cuprinzător sensul de clasă al negării de către filozofia burgheză a legilor obiective: „Izgonirea *legilor* din știință nu înseamnă în realitate decît *introducerea prin contrabandă a legilor religiei*" (vol. 20, ed. rom., pag. 197). Negarea de către filozofii burghezi a legilor obiective în dezvoltarea societății urmărește să ascundă maselor muncitoare legile care determină în mod inevitabil pieirea capitalismului și victoria socialismului, urmărește să le întunece conștiința cu teorii false, idealiste.

În opoziție cu idealismul, marxismul pornește de la faptul că legile naturii și societății au un caracter obiectiv, că natura și societatea se dezvoltă potrivit unor legi proprii, care există independent de voința și conștiința oamenilor. „Lumea este mișcarea materiei în virtutea unor anumite legi, iar cunoașterea noastră, ca cel mai înalt produs al naturii, nu e în stare decît *să reflecte* aceste legi". (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 160).

În „*Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.*" (vezi), I. V. Stalin a criticat concepțiile subiectiviste asupra legilor economice ale socialismului, care erau răspîndite printre unii economiști și filozofi sovietici. „Marxismul concepe legile științei — indiferent dacă este vorba de legile științelor naturii sau de legile economiei politice — ca o oglindire a proceselor obiective, care au loc independent de voința oamenilor. Oamenii pot să descopere aceste legi, să le cunoască, să le studieze, să țină seama de ele în acțiunile lor, să le folosească în interesul societății, dar ei nu pot să le schimbe sau să le anuleze. Cu atît mai mult ei nu pot să formeze sau să creeze noi legi ale științei" (ed. a II-a rom., pag. 4). Astfel, de pildă, ereditatea plantelor se formează sub influența mediului în care ele trăiesc. Aceasta este o lege obiectivă, pe care oamenii nu sînt în stare s-o anuleze sau s-o schimbe. Oamenii pot numai să cunoască această lege și, bazîndu-se pe ea, să adapteze dezvoltarea plantelor la propriile lor trebuințe. Creînd condițiile obiective necesare existenței plantelor, miciuriniștii obțin schimbări în natura acestora, cultivă varietăți mai bune etc. La fel și în viața socială acționează legi independente de conștiința oamenilor. De pildă, oamenii nu pot instaura după dorința lor cutare sau cutare orînduire socială. Marxismul a arătat că forța principală în societate este modul de producție a bunurilor materiale. Cum e modul de producție așa e și orînduirea socială. Socialismul a fost de neconceput în evul mediu sau în secolul al XVIII-lea, deoarece socialismul se bazează pe un nivel înalt de dezvoltare a producției. Prin urmare, numai dorința oamenilor e prea puțin pentru a fi instaurată cutare sau cutare orînduire socială. Ca să apară o anumită orînduire socială, e nevoie de anumite condiții obiective, în primul rînd condiții de viață materială, de un anumit nivel al forțelor de producție. În perioada construirii socialismului în U.R.S.S., Partidul comunist a învățat poporul că fără industrializarea țării nu e cu putință construirea socialismului în U. R. S. S., nu e cu putință crearea unei baze tehnice superioare necesară pentru socialism. În perioada actuală, de trecere treptată de la socialism la comunism, partidul, continuînd să dezvolte industria grea — temelia temeliilor economiei naționale —, organizează totodată sporirea simțitoare a producției articolelor de consum popular, un avînt al industriei ușoare și al agriculturii. Necesitatea îndeplinirii acestor sarcini decurge din cerințele legilor obiective ale socialismului, mai ales din cerința *legii economice fundamentale a socialismului* (vezi).

Arătînd caracterul obiectiv al legilor naturii și societății, marxismul nu diminuează prin aceasta rolul activității conștiente, energice a partidului, a claselor, a diferitelor persoane. Oamenii nu sînt neputincioși în fața legilor, așa cum prezintă lucrurile tot felul de vulgarizatori și adversari ai marxismului. Marxismul nu are nimic comun cu fetișizarea legilor. Oamenii sînt robii naturii atîta timp cît nu-i cunosc legile. Dar cunoscîndu-le și acționînd în concordanță cu cerințele acestor legi, ei determină natura să servească satisfacerii nevoilor lor. Cunoscînd legile naturii, ținînd seama de ele și sprijinindu-se pe ele, oamenii pot limita sfera lor de acțiune, pot da forțelor distructive ale naturii o altă direcție, pot îndrepta forțele distructive ale naturii în folosul societății. Forța stihinică a apei a acționat distructiv atîta timp cît oamenii aveau cunoștințe puține, nu știau să construiască diguri, hidrocentrale etc. După ce oamenii au cunoscut legile naturii, ei au pus frîu forței distructive a apei și au determinat-o să le slujească, folosind-o pentru irigarea cîmpurilor, pentru obținerea de energie etc. Întreaga activitate a Partidului comunist constituie un exemplu de folosire a legilor obiective în interesul societății. Bazîndu-se pe cunoașterea legilor economice obiective, în special pe *legea concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție* (vezi), partidul a pregătit și a organizat masele de muncitori și țărani din Rusia pentru asaltul împotriva orînduirii burghezo-moșierești din Rusia, orînduire care-și trăise traiul. Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a fost expresia folosirii de către Partidul comunist a legilor obiective care cereau lichidarea vechii orînduiri, care frîna dezvoltarea forțelor de producție, și înlocuirea ei printr-o orînduire nouă, socialistă. Săvîrșind revoluția, clasa muncitoare din Rusia, sub conducerea Partidului comunist, a pus în concordanță relațiile de producție cu caracterul forțelor de producție, a creat industria socialistă, a ajutat țărănimea să pășească pe drumul dezvoltării socialiste. Dacă în țările capitalului mai dăinuie orînduirea capitalistă, acest lucru se explică prin aceea că acolo nu s-a găsit încă, ca în Rusia, o forță sub forma alianței dintre muncitori și țărani care să poată înfăptui cerințele arzătoare ale legii obiective a concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție și să învingă împotrivirea față de această lege din partea claselor exploatatoare.

Marxismul ne învață că, spre deosebire de natură, unde descoperirea și aplicarea legilor se desfășoară mai mult sau mai puțin neted, în viața socială clasele care și-au trăit traiul se împotrivesc acțiunii legilor dezvoltării progresiste. Străduindu-se să-și prelungească existența, ele reprimă forțele progresiste ale societății, împiedică activitatea pe care acestea o desfășoară pentru înfăptuirea cerințelor legilor obiective. De aceea folosirea legilor economice în societatea împărțită în clase are un substrat de clasă, stegarul folosirii legilor economice în interesul societăţii fiind clasa înaintată, în timp ce clasele care şi-au trăit traiul se împotrivesc acestui lucru. Fiind la timpul său o clasă înaintată, burghezia a folosit în lupta împotriva feudalismului legea concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie. Acum, fiind clasă reacţionară, ea foloseşte puterea sa politică în vederea luptei împotriva proletariatului, care este interesat în desfiinţarea orînduirii capitaliste. Dar oricît s-ar împotrivi clasele perimate legilor obiective şi forţelor sociale care luptă pentru înfăptuirea acestor legi, clasele înaintate, progresiste vor repurta pînă la urmă victoria deplină.

Una din particularităţile legilor sociale, spre deosebire de legile naturii, este faptul că ele nu sînt de lungă durată. Fiecare mod de producţie îşi are legile sale specifice, care acţionează atîta timp cît există acest mod de producţie. O dată cu desfiinţarea modului de producţie respectiv şi cu apariţia unui mod nou de producţie, vechile legi îşi pierd puterea şi părăsesc scena, cedînd locul unor legi noi. Astfel, o dată cu lichidarea capitalismului şi victoria socialismului în U.R.S.S. au părăsit scena şi au încetat de a mai acţiona legea concurenţei şi anarhiei în producţie, legea generală a acumulării capitaliste, legea plusvalorii şi altele. Au apărut legi noi — *legea economică fundamentală a socialismului* (vezi), *legea dezvoltării planice (proporţionale) a economiei naţionale* (vezi) şi altele.

În afară de legile economice specifice, care acţionează numai în anumite perioade istorice, există legi economice generale, care acţionează în toate formaţiunile social-economice. Astfel legea concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie este o lege generală. Datorită acţiunii acestei legi, înăuntrul formaţiunii sociale existente se coc condiţiile obiective care fac necesară lichidarea formaţiunii vechi şi apariţia unei formaţiuni noi, mai progresiste. Acţiunea legilor generale leagă toate formaţiunile într-un proces necesar unic de dezvoltare ascendentă — de la inferior la superior.

Învăţătura marxistă despre legi are o covîrşitoare importanţă pentru activitatea practică a Partidului comunist. Cunoaşterea legilor societăţii permite partidului să vadă nu numai prezentul, dar şi să prevadă viitorul, să-şi construiască politica pe o bază ştiinţifică trainică, să îndrepte cu fermitate activitatea maselor de oameni ai muncii pe drumul care duce la victoria comunismului. Partidul comunist este duşman al teoriilor oportuniste despre mersul de la sine, despre acţiunea automată a legilor dezvoltării etc., teorii care condamnă pe oameni la contemplarea pasivă a desfăşurării evenimentelor. Teoriile mersului de la sine sînt deosebit de primejdioase în societatea socialistă, unde dezvoltarea economică are loc nu în mod stihinic, ca în capitalism, ci este dirijată de planurile economice create de organele conducătoare în concordanţă cu cerinţele legii economice obiective de dezvoltare planică a economiei naţionale. Pentru a planifica just, trebuie să studiezi şi să-ţi însuşeşti această lege economică, trebuie să înveţi s-o aplici în deplină cunoştinţă de cauză, trebuie să întocmeşti planuri care să oglindească în întregime cerinţele acestei legi.

Bazîndu-se pe cerinţele legilor economice ale socialismului, Partidul comunist conduce cu fermitate poporul sovietic pe drumul construirii societăţii comuniste. (Vezi şi *Socialism şi comunism*.)

LEGEA CONCORDANŢEI OBLIGATORII A RELAŢIILOR DE PRODUCŢIE CU CARACTERUL FORŢELOR DE PRODUCŢIE — lege economică obiectivă care acţionează în toate formaţiunile sociale. Această lege a fost descoperită de Marx. Pe baza analizei capitalismului contemporan şi a practicii construcţiei socialismului în U.R.S.S., Lenin şi Stalin au dezvoltat mai departe teza lui Marx despre interacţiunea forţelor de producţie şi relaţiilor de producţie, despre caracterul acestei interacţiuni pe diferite trepte de dezvoltare a societăţii.

Marxism-leninismul priveşte producţia socială ca pe un tot întreg avînd două laturi: forţele de producţie şi relaţiile de producţie. Acestea sînt două laturi diferite ale producţiei sociale, dar indisolubil legate una de alta. Şi tocmai pentru că ele sînt laturi diferite ale producţiei sociale, ele se pot influenţa şi se influenţează reciproc. Forţele de producţie constituie factorul determinant în dezvoltarea producţiei. Ceea ce înseamnă că unei anumite stări, unui anumit nivel de dezvoltare a forţelor de producţie trebuie să-i corespundă în mod obligator anumite relaţii de producţie. Cum sînt forţele de producţie aşa trebuie să fie şi relaţiile de producţie. Forţele de producţie nu numai că constituie factorul determinant, dar şi cel mai revoluţionar şi mai mobil al producţiei. Forţele de producţie se află într-o stare de permanentă schimbare şi dezvoltare. La început se schimbă şi se dezvoltă forţele de producţie şi numai după aceea, în funcţie şi în concordanţă cu aceste schimbări, se schimbă relaţiile economice de producţie dintre oameni.

Dar în dezvoltarea forţelor de producţie, relaţiilor de producţie le revine un rol care nu e nicidecum pasiv. Luînd naştere pe baza unor anumite forţe de producţie, ele exercită la rîndul lor o influenţă activă asupra dezvoltării forţelor de producţie, accelerînd sau încetinind această dezvoltare. Noile relaţii de producţie care corespund caracterului forţelor de producţie se manifestă ca forţă principală, hotărîtoare în dezvoltarea puternică, mai departe, a producţiei. Vechile relaţii de producţie, care au încetat să corespundă caracterului forţelor de producţie, frînează, încătuşează dezvoltarea acestora. Relaţiile de producţie nu pot să rămînă vreme prea îndelungată în urma dezvoltării forţelor de producţie şi să fie în contradicţie cu ele. Oricît ar rămîne în urmă relaţiile de producţie faţă de dezvoltarea forţelor de producţie, mai devreme sau mai tîrziu ele trebuie să corespundă, şi, aşa cum arată istoria dezvoltării societăţii, într-adevăr ajung să corespundă nivelului de dezvoltare a forţelor de producţie, caracterului forţelor de producţie. În caz contrariu, are loc o perturbare fundamentală a unităţii forţelor de producţie şi a relaţiilor de producţie în sistemul de producţie, ceea ce duce la ruptură în ansamblul producţiei, la o criză în producţie.

În societatea împărţită în clase antagoniste contradicţia dintre forţele de producţie care au crescut şi relaţiile de producţie vechi ajunge totdeauna la un conflict, care se rezolvă pe calea revoluţiei sociale. Alte moduri de rezolvare a acestei contradicţii nu pot exista aici, deoarece vechile relaţii de producţie sînt apărate de clasele care şi-au trăit traiul, vital interesate să menţină aceste relaţii de producţie. Stegarul legii concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie este totdeauna o clasă înaintată, deoarece lichidarea vechilor relaţii de producţie şi instaurarea noilor relaţii de producţie corespunde intereselor sale vitale de clasă. Burghezia a folosit la timpul său legea concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie, a răsturnat relaţiile de producţie feudale, a creat relaţii de producţie noi, capitaliste şi, în felul acesta, a făcut ca, pentru o anumită perioadă de timp, relaţiile de producţie să corespundă pe deplin cu caracterul forţelor de producţie. Dar ca urmare a dezvoltării puternice continue a forţelor de producţie şi a uriaşei socializări a muncii pe baza producţiei capitaliste, relaţiile de producţie burgheze au încetat să corespundă cu caracterul forţelor de producţie şi din formă a dezvoltării acestor forţe s-au transformat în cătuşe ale acestora. Proprietatea privată capitalistă asupra mijloacelor de producţie intră într-o contradicţie flagrantă cu caracterul social al procesului de producţie, cu caracterul forţelor de producţie. Forţele de producţie care se dezvoltă cer în mod imperios lichidarea relaţiilor de producţie burgheze care le încătuşează. Urmarea acestui conflict între forţele de producţie şi relaţiile de producţie sînt pustiitoarele crize economice, care duc la distrugerea forţelor de producţie. Conflictul între forţele de producţie şi relaţiile de producţie devine deosebit de acut în stadiul imperialismului — stadiul cel mai înalt al dezvoltării capitalismului. Şi dacă într-o serie de ţări ale lumii se mai menţin relaţii de producţie burgheze, capitaliste, iar legea concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie nu şi-a croit încă drum, acest lucru se explică prin faptul că această lege întîmpină o rezistenţă din cele mai înverşunate din partea forţelor perimate ale societăţii, în mîinile cărora se află puterea de stat.

În U.R.S.S., clasa muncitoare, în alianţă cu ţărănimea, bazîndu-se pe legea economică a concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie, a lichidat pe cale revoluţionară relaţiile de producţie burgheze, a creat relaţii de producţie noi, socialiste, şi a făcut ca ele să corespundă cu caracterul forţelor de producţie. În orînduirea socialistă relaţiile de producţie se află în deplină concordanţă cu starea forţelor de producţie, deoarece caracterul social al producţiei este întărit aci de proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie. De aceea în U.R.S.S. producţia socialistă nu cunoaşte crize de supraproducţie şi forţele de producţie se dezvoltă aci în ritm accelerat, deoarece relaţiile de producţie care le corespund le oferă cîmp liber pentru o astfel de dezvoltare.

Dar deplina concordanţă a relaţiilor de producţie cu caracterul dezvoltării forţelor de producţie în societatea socialistă nu trebuie înţeleasă ca ceva absolut, dat o dată pentru totdeauna. Şi în socialism forţele de producţie, fiind elementul cel mai mobil şi mai revoluţionar al producţiei, păşesc înaintea relaţiilor de producţie. Dar în socialism contradicţiile dintre ele nu ajung la antagonism şi conflict, întrucît aci nu există clase interesate în menţinerea relaţiilor de producţie perimate şi societatea are posibilitatea de a înlătura la timp aceste contradicţii. Pornind de la cerinţele legii economice a concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie, Partidul comunist şi Statul sovietic sesizează la timp contradicţiile care se dezvoltă şi iau din timp măsuri pentru înlăturarea lor prin adaptarea relaţiilor de producţie la creşterea forţelor de producţie. Astfel, de pildă, în etapa actuală de construire a comunismului în U.R.S.S., proprietatea cooperatist-colhoznică şi producţia de mărfuri contribuie cu succes la dezvoltarea economiei naţionale; ele vor aduce şi pe viitor foloase societăţii noastre. Dar mai tîrziu, în procesul trecerii treptate de la socialism la comunism, aceste fenomene economice vor veni în contradicţie, vor începe să frîneze dezvoltarea forţelor de producţie. Pentru a înlătura aceste contradicţii e necesar ca proprietatea colhoznică să fie ridicată treptat la nivelul proprietăţii întregului popor, iar circulaţia mărfurilor să fie înlocuită cu sistemul schimbului de produse. Rezolvarea acestor sarcini va fi una din condiţiile principale prealabile de trecere a societăţii sovietice de la socialism la comunism.

Legea concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie dă cheia pentru înţelegerea legităţii înlocuirii unor formaţiuni sociale prin altele. Ea explică inevitabilitatea pieirii capitalismului şi a victoriei comunismului în lumea întreagă.

LEGEA DEZVOLTĂRII PLANICE (PROPORŢIONALE) A ECONOMIEI NAŢIONALE — lege economică obiectivă a socialismului, fundamentată din punct de vedere ştiinţific de I.V. Stalin. „Legea dezvoltării planice a economiei naţionale a apărut ca o lege opusă legii concurenţei şi anarhiei în producţie în capitalism. Ea a apărut pe baza socializării mijloacelor de producţie, după ce legea concurenţei şi anarhiei în producţie şi-a pierdut puterea". (*Stalin*, Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S., ed. a II-a rom., pag. 8—9.)

Proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie determină necesitatea obiectivă a acţiunii legii dezvoltării planice a economiei naţionale, întrucît economia socialistă nu poate să fie condusă decît pe baza acestei legi.

Legea dezvoltării planice a economiei naţionale poate avea efectul cuvenit numai dacă există o sarcină în numele înfăptuirii căreia se realizează dezvoltarea planică a economiei naţionale. Legea dezvoltării planice a economiei naţionale nu poate da singură această sarcină. Această sarcină este cuprinsă în *legea economică fundamentală a socialismului* (vezi). De aceea legea dezvoltării planice a economiei naţionale poate căpăta cîmp liber numai dacă se sprijină pe legea economică fundamentală a socialismului.

Una din cele mai importante cerinţe ale legii dezvoltării planice a economiei naţionale este menţinerea sistematică a proporţionalităţii (sau concordanţei) în dezvoltarea diferitelor ramuri ale producţiei sociale, a coordonării şi a echilibrului lor. În opoziţie cu economia capitalistă, care nu se poate dezvolta decît inegal şi neproporţional, în socialism proporţionalitatea dintre diferitele sectoare ale producţiei sociale (dintre producţia mijloacelor de producţie şi producţia mijloacelor de consum, dintre diferitele ramuri ale economiei naţionale, acumulare şi consum etc.) este o necesitate obiectivă.

În capitalism, care se bazează pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, repartizarea muncii şi a mijloacelor de producţie între diferitele ramuri ale economiei se efectuează în mod stihinic. Regulatorul producţiei este aci legea valorii. Această lege acţionează ca o forţă oarbă, stihinică. Proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie, legea dezvoltării planice a economiei naţionale, întreaga politică economică a Statului sovietic, care se sprijină pe această lege, limitează sfera de acţiune a legii valorii în condiţiile socialismului. În aceste condiţii ea încetează de a mai fi regulatorul producţiei. În socialism proporţiile dintre diferitele ramuri ale economiei naţionale sînt determinate de cerinţele legii economice fundamentale a socialismului şi ale legii dezvoltării planice a economiei naţionale, de care trebuie să se ţină seamă întru totul şi care trebuie să fie oglindite în planurile economice. Dacă aceste cerinţe sînt încălcate, apar disproporţii în economia naţională, care, mai devreme sau mai tîrziu, vor fi scoase la iveală de acţiunea legii obiective a dezvoltării planice a economiei naţionale. Pentru lichidarea eventualelor disproporţii, legea dezvoltării planice a economiei naţionale impune existenţa unor rezerve materiale şi de muncă. Proporţiile, stabilite în conformitate cu cerinţele legii obiective a dezvoltării planice a economiei naţionale, nu sînt invariabile. Ele sînt determinate de sarcinile reproducţiei socialiste lărgite, adică de sarcinile creşterii continue a industriei, transporturilor, agriculturii etc. Pentru asigurarea reproducţiei lărgite, o însemnătate primordială are stabilirea unor proporţii juste între cele două grupe ale producţiei sociale — producţia mijloacelor de producţie şi producţia obiectelor de consum. Reproducţia lărgită poate fi asigurată numai cu condiţia creşterii cu precădere a producţiei mijloacelor de producţie ca bază a întregii economii naţionale. O condiţie importantă a trecerii treptate de la socialism la comunism este creşterea continuă a întregii producţii sociale şi creşterea cu precădere a producţiei mijloacelor de producţie. În conformitate cu aceste cerinţe obiective ale legilor economice, Partidul comunist a dus şi duce o politică care asigură creşterea neîncetată a producţiei mijloacelor de producţie. Totodată, partidul, sprijinindu-se pe succesele obţinute în dezvoltarea producţiei mijloacelor de producţie şi ţinînd seama de cerinţele legii dezvoltării planice (proporţionale) a economiei naţionale, înfăptuieşte astăzi un program uriaş de dezvoltare a producţiei obiectelor de consum popular, de dezvoltare a agriculturii. Această dezvoltare este dictată de necesitatea stabilirii unei concordanţe între nevoile crescînde ale oamenilor muncii din U.R.S.S. şi producţie. Cerinţele esenţiale ale legii dezvoltării planice a economiei naţionale sînt repartizarea raţională şi folosirea complexă a forţelor de producţie, economisirea muncii şi a resurselor materiale etc.

Acţiunea legii dezvoltării planice a economiei naţionale determină necesitatea planificării economiei naţionale. Planurile de dezvoltare a economiei, elaborate de Statul socialist, constituie o reflectare mai mult sau mai puţin fidelă a acestei legi. Planurile anuale şi cincinale nu pot fi confundate cu legea economică obiectivă a dezvoltării planice, proporţionale a economiei naţionale. Legea dezvoltării planice a economiei naţionale nu numai că determină necesitatea, dar dă totodată *posibilitatea* organelor de planificare să planifice în mod just producţia socială. Dar, pentru a transforma această posibilitate în realitate, trebuie să studiem această lege economică, să ne-o însuşim, să învăţăm s-o folosim în mod just, să învăţăm să alcătuim planuri care să oglindească pe deplin cerinţele acestei legi. Planificarea economiei naţionale poate obţine rezultate pozitive numai dacă ea se bazează pe legea dezvoltării planice a economiei naţionale şi dacă se conformează pe deplin cerinţelor legii economice fundamentale a socialismului. Planurile economice din Uniunea Sovietică constituie un exemplu de cunoaştere ştiinţifică şi de folosire a legilor economice obiective, inclusiv a legii dezvoltării planice a economiei naţionale în interesul satisfacerii maxime a nevoilor materiale şi culturale mereu crescînde ale întregii societăţi.

Exprimînd nevoile devenite actuale ale dezvoltării vieţii materiale a societăţii, sprijinindu-se pe cerinţele legilor economice ale socialismului, generalizînd experienţa creatoare a maselor de milioane ale oamenilor muncii, planurile economice sînt directive care determină şi dirijează viaţa economică a ţării, dau o perspectivă, acţionează ca o puternică forţă organizatoare şi mobilizatoare. Marea forţă a planurilor economice constă în faptul că caracterul lor real rezidă în activitatea vie şi practică a milioanelor de oameni ai muncii, care făuresc o viaţă nouă.

Acţiunea în cadrul economiei socialiste a legii dezvoltării planice a economiei naţionale şi planificarea care se bazează pe această lege constituie una din cele mai importante deosebiri şi avantaje ale sistemului economic socialist faţă de cel capitalist. Acţiunea legii dezvoltării planice a economiei naţionale şi planificarea economiei naţionale asigură o formă superioară de rentabilitate trainică şi permanentă, fereşte economia socialistă de crize economice, care distrug economia naţională şi aduc societăţii prejudicii materiale colosale, şi asigură un ritm rapid de dezvoltare continuă a economiei naţionale.

LEGE ECONOMICĂ FUNDAMENTALĂ — lege care determină esenţa modului de producţie respectiv. Legea economică fundamentală determină nu o latură oarecare sau unele procese ale dezvoltării producţiei, ci toate laturile principale şi toate procesele principale ale acestei dezvoltări. Prin aceasta ea dă cheia pentru înţelegerea şi explicarea tuturor celorlalte legi şi fenomene ale orînduirii economice respective. Astfel, de pildă, *legea economică fundamentală a capitalismului contemporan* (vezi) explică legitatea crizelor periodice, pauperizarea absolută şi relativă a proletariatului, inevitabilitatea războaielor în condiţiile capitalismului etc. Dimpotrivă, *legea economică fundamentală a socialismului* (vezi) explică de ce în condiţiile socialismului nu sînt posibile crizele şi şomajul, de ce creşte neîncetat bunăstarea materială a oamenilor muncii etc.

Fiecărui mod de producţie— comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul, capitalismul, socialismul — îi este proprie legea sa economică fundamentală. O formaţiune socială sau alta poate avea o singură lege economică *fundamentală* şi nu poate avea cîteva legi economice fundamentale. Ca şi toate celelalte legi economice, legea economică fundamentală are un caracter obiectiv şi nu este creată de voinţa oamenilor, ci apare pe baza unor condiţii economice determinate. Spre deosebire de celelalte legi economice, legea economică fundamentală răspunde la întrebarea în ce scop are loc procesul producţiei sociale, cărei sarcini îi este subordonată producţia pe o treaptă istorică sau alta a dezvoltării ei.

O particularitate din cele mai importante a legii economice fundamentale a formaţiunilor care au precedat socialismul (formaţiunea sclavagistă, feudală, capitalistă), adică a formaţiunilor bazate pe antagonismul dintre clase, o constituie însuşirea de către clasele exploatatoare a plusprodusului creat în urma unei exploatări sălbatice a maselor muncitoare. Alt caracter social are legea economică fundamentală a socialismului. Scopul producţiei socialiste este omul cu nevoile lui, adică satisfacerea nevoilor lui materiale şi culturale. Legea economică fundamentală a socialismului arată marile avantaje şi superioritatea orînduirii socialiste faţă de oricare altă orînduire socială care i-a precedat.

LEGEA ECONOMICĂ FUNDAMENTALĂ A CAPITALISMULUI CONTEMPORAN — lege economică obiectivă ce caracterizează esenţa capitalismului în stadiul său imperialist. Această lege a fost descoperită şi formulată de I. V. Stalin. „Trăsăturile şi cerinţele principale ale legii economice fundamentale a capitalismului contemporan — arată I. V. Stalin — ar putea fi formulate cam în felul următor: asigurarea profitului capitalist maxim prin exploatarea, ruinarea şi pauperizarea majorităţii populaţiei ţării respective, prin aservirea şi jefuirea sistematică a popoarelor din alte ţări, mai ales din ţările înapoiate, în sfîrşit, prin războaie şi prin militarizarea economiei naţionale, utilizate pentru asigurarea profiturilor celor mai ridicate" („Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.", ed. a II-a rom., pag. 38). Această lege determină toate laturile principale şi toate procesele principale ale dezvoltării producţiei capitaliste contemporane, esenţa ei. Legea economică fundamentală a capitalismului contemporan explică contradicţiile flagrante ale capitalismului, cauzele şi rădăcinile politicii agresive şi de jaf dusă de statele imperialiste. În noţiunea acestei legi este concretizată acţiunea legii plusvalorii în condiţiile capitalismului monopolist contemporan şi se arată că motorul, scopul şi condiţia dezvoltării capitalismului contemporan nu este profitul mijlociu, ci profitul maxim. Necesitatea obţinerii unor profituri maxime decurge din însăşi natura capitalismului monopolist contemporan. Profitul maxim este necesar pentru a realiza, mai mult sau mai puţin regulat, reproducţia lărgită.

Scopul producţiei capitaliste în condiţiile capitalismului contemporan determină mijloacele de jaf cu ajutorul cărora capitalul monopolist caută să obţină profitul maxim. Unul din mijloacele pentru asigurarea profitului maxim îl constituie intensificarea exploatării, ruinarea şi pauperizarea majorităţii populaţiei ţării respective. Imperialiştii intensifică exploatarea clasei muncitoare prin prelungirea zilei de lucru şi ridicarea intensităţii muncii, fixează salariul mai mic decît valoarea forţei de muncă, cu ajutorul preţurilor monopoliste jefuiesc pe oamenii muncii ca cumpărători de mărfuri. Monopolurile ruinează pe ţărani, meseriaşi şi pe ceilalţi mici proprietari, duc la faliment pe concurenţii lor mai slabi, transformă bugetul de stat într-un instrument de jefuire a oamenilor muncii. Toate acestea ascut la extrem contradicţiile de clasă dintre burghezie, pe de o parte, şi clasa muncitoare şi toţi oamenii muncii, pe de altă parte. Un alt mijloc pentru obţinerea profitului maxim îl constituie aservirea şi jefuirea sistematică a popoarelor din alte ţări, mai ales din ţările înapoiate, de către capitalul monopolist. Jefuirea popoarelor din aceste ţări are ca urmare continua ascuţire a contradicţiilor dintre un mănunchi de ţări „civilizate" dominante şi popoarele asuprite din ţările coloniale şi dependente, care au o populaţie de multe milioane, intensificarea luptei de eliberare naţională, subminarea poziţiilor capitalismului în întreaga lume. Drept urmare a celui de-al doilea război mondial şi a unui nou avînt al mişcării de eliberare naţională din ţările coloniale şi dependente, are loc destrămarea reală a sistemului colonial al imperialismului. Magnaţii capitalismului monopolist contemporan obţin profituri maxime şi prin subordonarea şi jefuirea altor ţări capitaliste, prin transformarea unor ţări independente în ţări dependente. Aceasta duce la ascuţirea contradicţiilor dintre diferitele grupuri ale burgheziei financiare şi statele imperialiste în lupta lor pentru pieţe de desfacere, izvoare de materii prime şi sfere de investiţie a capitalului. Lupta dintre ţările capitaliste pentru pieţe face ca războaiele dintre ţările imperialiste să fie inevitabile. Cursa înarmărilor, războiul constituie pentru monopolişti unul dintre cele mai bune mijloace de stoarcere a unor profituri maxime.

Acţiunea legii economice fundamentale a capitalismului contemporan are drept rezultat adîncirea tot mai mare a *crizei generale a capitalismului* (vezi), creşterea tuturor contradicţiilor din societatea capitalistă. Această creştere a contradicţiilor se va termina inevitabil cu prăbuşirea întregului sistem capitalist, cu pieirea inevitabilă în toate ţările a orînduirii capitaliste, care şi-a trăit traiul.

LEGEA ECONOMICĂ FUNDAMENTALĂ A SOCIALISMULUI — lege care acţionează în societatea socialistă şi care caracterizează esenţa modului de producţie socialist. Această lege a fost fundamentată şi formulată în mod ştiinţific de I. V. Stalin şi constă în asigurarea satisfacerii maxime a nevoilor materiale şi culturale mereu crescînde ale întregii societăţi prin creşterea şi perfecţionarea neîntreruptă a producţiei socialiste pe baza tehnicii celei mai înalte. Scopul producţiei socialiste este omul cu nevoile lui, adică satisfacerea maximă a nevoilor materiale şi culturale mereu crescînde ale întregii societăţi. Creşterea şi perfecţionarea neîntreruptă a producţiei socialiste pe baza tehnicii celei mai înalte constituie mijlocul pentru atingerea acestui scop măreţ.

Datorită faptului că producţia socialistă este subordonată satisfacerii nevoilor materiale şi culturale a înşişi oamenilor muncii, creşterea nevoilor maselor (a puterii de cumpărare) depăşeşte mereu creşterea producţiei, constituind un stimulent puternic pentru creşterea forţelor de producţie ale societăţii. De aici decurge imposibilitatea în socialism a crizelor de supraproducţie, a şomajului — aceste calamităţi grozave pentru oamenii muncii din ţările capitaliste. De aici decurge de asemenea creşterea neîntreruptă a producţiei, ritmul accelerat al dezvoltării ei în socialism. Dacă industria S.U.A. în perioada 1929—1951 a crescut numai de 2 ori, industria U.R.S.S., în aceeaşi perioadă, a crescut aproape de 13 ori. Acest fapt constituie o mărturie concludentă a superiorităţii modului de producţie socialist, care este subordonat scopului satisfacerii nevoilor a înşişi oamenilor muncii, faţă de producţia capitalistă, care stoarce sudoarea şi sîngele din oamenii muncii în scopul îmbogăţirii unui mănunchi de exploatatori.

Din punctul de vedere al situaţiei materiale a muncitorilor şi ţăranilor, problema fundamentală este repartiţia venitului naţional pe clase. În ţările capitaliste mai mult de jumătate din venitul naţional este însuşit de clasele exploatatoare. În U.R.S.S. întregul venit naţional aparţine oamenilor muncii. Repartizarea lui este subordonată scopului creşterii necontenite a bunăstării oamenilor muncii. Astfel, în 1951 oamenii muncii din U.R.S.S. au primit în scopul satisfacerii nevoilor lor materiale şi culturale personale circa $^3/_4$ din venitul naţional. Restul din venitul naţional a rămas la dispoziţia statului, cît şi a colhozurilor şi organizaţiilor cooperatiste în scopul lărgirii producţiei socialiste, în scopul satisfacerii altor nevoi sociale şi de stat. Creşterea bunăstării oamenilor muncii se realizează pe baza principiului socialist de repartiţie după cantitatea şi calitatea muncii. Acest principiu creează un adevărat interes material al lucrătorului în rezultatele muncii. Întrecerea socialistă, grija oamenilor muncii înşişi pentru creşterea productivităţii muncii, pentru economisirea de materiale, pentru căutarea de noi rezerve pentru creşterea producţiei etc. sînt determinate în totul de acţiunea legii economice fundamentale a socialismului. Tot această lege explică şi faptul că în condiţiile socialismului muncitorii folosesc cu bucurie maşinile, deoarece maşinile economisesc munca pentru societate şi uşurează munca muncitorilor. În capitalism însă maşinile constituie un instrument de exploatare a muncitorilor.

Legea economică fundamentală a socialismului, ca şi toate celelalte legi economice, are un caracter obiectiv; ea nu este creată de voinţa oamenilor, ci apare pe baza unor condiţii economice determinate. Statul sovietic şi Partidul comunist, cunoscînd această lege şi sprijinindu-se pe ea în politica lor economică, o folosesc în interesul societăţii. Partidul comunist şi Statul sovietic manifestă o grijă permanentă pentru ridicarea nivelului material şi cultural al poporului. În Ţara sovietică sînt reduse în mod consecutiv preţurile cu amănuntul la mărfurile de larg consum, creşte în mod sistematic salariul real al muncitorilor şi funcţionarilor, precum şi veniturile ţăranilor, creşte nivelul cultural al populaţiei de la oraşe şi sate, se îmbunătăţeşte ocrotirea sănătăţii etc. În toate acestea îşi găseşte expresia acţiunea legii economice fundamentale a socialismului.

LEGILE LOGICII FORMALE — vezi *Logica formală*.

LEIBNIZ Gottfried Wilhelm (1646—1716) — filozof idealist şi matematician german, precursorul idealismului german de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Filozofia lui Leibniz s-a format în condiţiile fărîmiţării feudale a Germaniei. Slăbiciunea burgheziei germane, care lua naştere, a determinat caracterul împăciuitorist al ideologiei sale, care şi-a găsit expresia în filozofia lui Leibniz. Leibniz a căutat să împace religia cu ştiinţa, să explice prin voinţa lui dumnezeu mizeria în care se zbăteau oamenii. Concepţia lui filozofică este legată nemijlocit de teoria religioasă despre dumnezeu ca forţă conducătoare. La baza naturii, după Leibniz, se află nişte substanţe spirituale (ideale) de sine stătătoare — *monadele* (vezi). Aceste monade, care sînt un fel de „spirite", constituie baza tuturor lucrurilor, a întregii vieți. Monadele sînt active, sfera activității lor este ideea; materia nu este altceva decît manifestarea acestor esențe spirituale de sine stătătoare. Monada supremă este dumnezeu, care creează întreaga varietate nesfîrșită de monade existente, care stabilește ierarhia și legătura dintre ele, legătură care formează o armonie prestabilită. De aceea, afirma Leibniz, totul este spre bine în această lume, care e cea mai bună din cîte sînt posibile.

Lumea anorganică reprezintă o îmbinare de monade inferioare; omul constituie o îmbinare a monadelor superioare, care posedă reprezentarea și înțelegerea clară a realității. Așadar, întreaga natură este natura organică; natură nevie nu există, după părerea lui Leibniz. În teoria lui Leibniz despre monade, idealismul și metafizica (apariția supranaturală a monadelor) se împletesc cu ipoteza dialectică a mișcării interne a materiei și a conexiunii tuturor formelor de manifestare a vieții (prin monade). Lenin arăta în legătură cu aceasta că: „...Leibniz s-a apropiat prin intermediul teologiei de principiul legăturii indisolubile (universale și absolute) dintre materie și mișcare" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 313). Totodată Leibniz a dezvoltat principiile mecaniste ale continuității dezvoltării, a negat existența salturilor în dezvoltare și a subordonat teleologiei legile mișcării fizice. În teoria cunoașterii, Leibniz a căutat să împace raționalismul cu empirismul. La cunoscuta teză a senzualismului „nimic nu este în intelect care să nu fi fost mai întîi în simțuri", el a adăugat rectificarea sa „în afară de intelectul însuși". În acest fel împăciuirea este realizată de Leibniz pe baza raționalismului.

Leibniz are remarcabile merite în domeniul matematicii. El a descoperit, independent de *Newton* (vezi), calculul diferențial și integral (analiza infinitului mic), care este un puternic mijloc de cunoaștere a lumii, întrucît permite științelor naturii să înfățișeze nu numai stări, dar și procese — mișcarea. Filozofia reacționară contemporană a imperialismului folosește teoria mistică a monadelor a lui Leibniz în scopul apărării și înviorării idealismului. Cele mai importante opere ale lui Leibniz sînt: „Noua metodă a maximelor și minimelor" (1684), „Noul sistem al naturii substanțelor și al legăturii dintre ele" (1695), „Noi esseuri asupra intelectului uman" (1700—1705), „Theodiceea" (1710), „Monadologia" (1714). În afară de aceste lucrări a rămas un număr imens de scrisori, în care el își expune o serie de idei.

LENIN Vladimir Ilici — unul dintre cei mai mari teoreticieni și conducători ai proletariatului mondial și ai întregii omeniri muncitoare, creatorul marxismului epocii imperialismului și a revoluțiilor proletare, întemeietorul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice și al primului stat socialist din istorie. Lenin s-a născut la 10 (22) aprilie 1870 la Simbirsk (astăzi Uleanovsk). Tatăl lui, Ilia Nikolaevici Uleanov, era inspector al școlilor primare din gubernia Simbirsk. Fratele mai mare al lui Vladimir Ilici, Aleksandr Ilici, a fost executat în 1887 pentru participare la atentatul împotriva țarului Alexandru al III-lea. În 1887, Lenin a terminat liceul și a intrat la facultatea de drept a Universității din Kazan, dar curînd, pentru participarea lui activă la mișcarea cu caracter revoluționar a studenților, a fost arestat, exclus din universitate și deportat în satul Kokușkino, gubernia Kazan. Lenin a locuit aici pînă în toamna anului 1888, cînd i s-a îngăduit să se reîntoarcă la Kazan, unde a petrecut toată iarna anului 1888/1889. În acest timp Vladimir Ilici a studiat „Capitalul“ lui Marx și a intrat într-un cerc marxist. În toamna anului 1889, Lenin s-a stabilit la Samara. Aici a studiat operele lui Marx și Engels și, simultan, s-a pregătit să-și treacă examenele ca extern la facultatea de drept; el și-a trecut în mod strălucit examenele în primăvara și toamna anului 1891 la Universitatea din Petersburg. La Samara, Lenin a organizat primul cerc marxist. Încă pe atunci Lenin îi uimea pe toți prin cunoașterea profundă a marxismului. La 31 august 1893, Lenin s-a mutat la Petersburg. El a devenit conducătorul recunoscut al marxiștilor din Petersburg, bucurîndu-se de dragostea fierbinte a muncitorilor înaintați care studiau în cercurile conduse de el. În primăvara și vara anului 1894, Lenin a scris prima sa mare operă — adevărat manifest al comuniștilor ruși — *„Ce sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?“* (vezi). În această operă, Lenin „demască pînă la capăt adevărata față a narodnicilor, acești falși «prieteni ai poporului», care în realitate mergeau împotriva poporului... Lenin a arătat în mod just calea de luptă a clasei muncitoare, a definit rolul ei ca forță revoluționară de avangardă a societății, a definit rolul țărănimii ca aliat al clasei muncitoare“ („Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice“). În 1895, Lenin a reunit la Petersburg cercurile muncitorești marxiste într-o „Uniune de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare“, constituind primul embrion serios al partidului revoluționar proletar în Rusia.

În decembrie 1895, Lenin a fost arestat și băgat în închisoare, de unde a continuat să conducă „Uniunea de luptă“. În 1897 a fost deportat în Siberia, în satul Șușenskoe, districtul Minusinsk, gubernia Enisei. Aici el a scris broșura-program „Sarcinile social-democraților ruși“ și a terminat lucrarea științifică începută în închisoare „Dezvoltarea capitalismului în Rusia“ (carte apărută în 1899). La începutul anului 1900, Lenin s-a întors din deportare și în iulie același an a plecat în străinătate, unde a creat primul ziar politic pe întreaga Rusie al marxiștilor revoluționari — „Iskra“. „Iskra“ leninistă a desfășurat o vastă activitate în vederea zdrobirii ideologice a „economismului“, dușman principal în drumul organizării unui partid politic independent al proletariatului, în drumul creării, din grupuri și cercuri răzlețe, a Partidului unic muncitoresc social-democrat din Rusia. Cu participarea activă a lui Lenin se elaborează și se adoptă la Congresul al II-lea al P.M.S.D.R. programul revoluționar al partidului marxist. În pofida oportuniștilor, se introduce pentru prima dată în programul partidului social-democrat revendicarea revoluției socialiste și a dictaturii proletariatului.

În martie 1902 a apărut cartea lui Lenin *„Ce-i de făcut?“* (vezi), care a zdrobit din punct de vedere ideologic „economismul“, cu „teoria“ lui reacționară a ploconirii în fața spontaneității, și care a pus bazele ideologice ale partidului marxist. În această lucrare,

В Ульянов (Ленин)

V. I. Lenin a demascat oportunismul internaţional. La Congresul al II-lea al P.M.S.D.R., care a avut loc în iulie 1903, Lenin, în lupta împotriva oportuniştilor, a asigurat victoria marxismului revoluţionar, unind în jurul său pe marxiştii revoluţionari. La Congresul al II-lea lupta titanică a lui Lenin pentru crearea unui partid proletar cu adevărat revoluţionar în Rusia a fost încununată de succes. În lupta împotriva menşevicilor, în timpul Congresului şi după Congres, Lenin a elaborat bazele organizatorice ale Partidului comunist — partid de tip nou, care se deosebeşte radical de partidele reformiste ale Internaţionalei a II-a. În crearea bazelor organizatorice ale bolşevismului, o importanţă deosebită a avut cartea lui Lenin, apărută în mai 1904, *„Un pas înainte, doi paşi înapoi“* (vezi), în care, pentru prima oară în istoria marxismului, Lenin a elaborat învăţătura despre partid ca organizaţie conducătoare a proletariatului în lupta lui pentru dictatura proletariatului, a demascat oportunismul şi activitatea dezorganizatoare a „Iskrei“ noi, menşevice.

În ajunul revoluţiei din 1905—1907, Lenin, în lupta împotriva dezorganizatorilor-menşevici (P. Akselrod, Martov, Troţki şi alţii), a creat organul bolşevic de presă — ziarul „Vpered“. Lenin pregătea partidul pentru conducerea revoluţiei care se apropia. La începutul lui noiembrie 1905, Lenin s-a întors din emigraţie în Rusia pentru a conduce nemijlocit revoluţia. El a desfăşurat lupta împotriva cadeţilor, socialiştilor-revoluţionari, menşevicilor, troţkiştilor, care frînau dezvoltarea revoluţiei, a chemat la insurecţia armată şi la cucerirea dictaturii revoluţionar-democratice a proletariatului şi ţărănimii, a condus întreaga luptă revoluţionară a clasei muncitoare. În cartea sa istorică *„Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică“* (vezi), apărută în iulie 1905, Lenin a pus bazele tacticii revoluţionare a Partidului comunist şi a dat o nouă teză în problema corelaţiei dintre revoluţia burgheză şi cea socialistă, a elaborat problema *hegemoniei proletariatului* în revoluţia burghezo-democratică, a *transformării* revoluţiei burghezo-democratice în revoluţie socialistă. Lenin a enunţat o nouă teorie a revoluţiei socialiste, înfăptuită nu de proletariatul izolat împotriva întregii burghezii, ci de proletariatul-hegemon, avînd ca aliaţi elementele semiproletare ale populaţiei, masele de milioane ale celor ce muncesc şi sînt exploataţi. În teoria lui Lenin nu era încă formulată concluzia directă asupra posibilităţii victoriei socialismului într-o singură ţară capitalistă. Ea conţinea însă toate elementele fundamentale necesare pentru ca această concluzie să fie trasă. Această concluzie a fost trasă de Lenin în cursul primului război mondial.

După înfrîngerea revoluţiei, Lenin a fost nevoit să emigreze din nou în străinătate (în decembrie 1907). În anii reacţiunii, Lenin a unit strîns forţele bolşevicilor în lupta împotriva lichidatorilor, otzoviştilor, troţkiştilor, a înfăptuit pregătirea multilaterală a partidului de tip nou — partidul marxist revoluţionar. O imensă importanţă pentru pregătirea teoretică a unui asemenea partid a avut-o opera lui Lenin *„Materialism şi empiriocriticism“* (vezi), care a apărut în 1909. În această carte, Lenin a apărat bazele teoretice ale partidului marxist — materialismul dialectic şi materialismul istoric — în lupta împotriva idealismului subiectivist reacționar al lui *Bogdanov* (vezi) & Co., a dezvoltat mai departe filozofia marxistă, a generalizat pe baze materialiste tot ce era important și esențial din ceea ce cucerise știința și mai ales științele naturii în perioada istorică de după moartea lui Engels.

Ca urmare a muncii îndelungate a lui Lenin pentru crearea unui partid marxist de tip nou, la Conferința de la Praga din 1912 au fost izgoniți din P.M.S.D.R. menșevicii-lichidatori și au fost puse bazele constituirii definitive a bolșevicilor într-un partid de sine stătător. Din inițiativa muncitorilor din Petersburg, în 1912 a fost înființat cotidianul bolșevic legal „Pravda“. Lenin, care se afla în acea perioadă la Paris, s-a mutat la Cracovia, mai aproape de Rusia, pentru a avea posibilitatea să conducă în mod direct munca revoluționară a partidului. Cînd a început războiul imperialist, Lenin a fost arestat de poliția austriacă. După eliberare s-a mutat în Elveția. În anii războiului imperialist, Lenin a elaborat teoria și tactica Partidului comunist în problemele războiului, păcii și revoluției. În 1916, V. I. Lenin a scris cunoscuta sa lucrare *„Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului“* (vezi), în care a dezvăluit caracterul de jaf, imperialist al războiului, a fundamentat legea, descoperită de el, a dezvoltării inegale a capitalismului în stadiul imperialismului, a arătat că imperialismul este capitalismul în putrefacție și muribund, ajunul revoluției socialiste. Bazîndu-se pe teoria sa despre imperialism, Lenin, într-o serie de lucrări („În jurul lozincii Statelor Unite ale Europei“ — 1915, „Programul militar al revoluției proletare“ — 1916) a fundamentat teoria posibilității victoriei socialismului la început într-o singură țară sau în cîteva țări, și imposibilitatea victoriei lui simultane în toate țările sau în majoritatea țărilor capitaliste. Lenin a chemat la transformarea războiului imperialist în război civil, a proclamat lozinca înfrîngerii în război a guvernelor „proprii“. El a demascat și a înfierat trădarea conducătorilor Internaționalei a II-a, care, situîndu-se pe poziția „apărării patriei“, adică a dictaturii burgheziei, au trădat clasa muncitoare. Lenin a demascat pe trădătorii din lagărul centriștilor, pe social-șoviniștii camuflați *Kautsky* (vezi), Troțki. În anii războiului Lenin a lucrat intens la dezvoltarea mai departe a bazelor filozofico-teoretice ale marxismului. Însemnările filozofice, conspectele, fragmentele scrise de V. I. Lenin în această perioadă constituie o contribuție de neprețuit pentru filozofia marxistă. Aceste însemnări au intrat în culegerea *„Caiete filozofice“* (vezi).

După răsturnarea absolutismului țarist, în februarie 1917, V. I. Lenin s-a întors din emigrație în Rusia. La 3 (16) aprilie, Lenin a sosit la Petrograd. Sosirea lui Lenin a avut o importanță imensă pentru partid, pentru revoluție. Celebrele „Teze din aprilie“, prezentate de Lenin la 4 (17) aprilie 1917, au constituit un genial plan de luptă pentru trecerea de la revoluția burghezo-democratică la revoluția socialistă, sub lozinca: „Toată puterea în mîinile Sovietelor!“. După înăbușirea demonstrației pașnice din iulie, Guvernul provizoriu a emis un ordin de arestare împotriva lui Lenin. Lenin a fost nevoit să treacă în ilegalitate. Menșevicii și socialiștii-revoluționari, care trecuseră definitiv în lagărul contrarevoluției, cereau ca Lenin să se prezinte la proces; cererea lor a fost susținută de dușmanii camuflați ai poporului: Troțki, Kamenev, Rîkov. Congresul al VI-lea al partidului s-a pronunțat cu hotărîre împotriva prezentării lui Lenin la procesul intentat de contrarevoluționari, considerînd că acesta nu va fi un proces, ci o răfuire. Viața lui Lenin a fost salvată. Aflîndu-se în ilegalitate, Lenin a continuat să conducă partidul. În acest timp, el a scris celebra sa carte „*Statul și revoluția*“ (vezi). În această carte, Lenin a dezvoltat învățătura lui Marx și Engels despre dictatura proletariatului și a fundamentat necesitatea sfărîmării mașinii de stat burgheze și a înlocuirii ei prin Republica Sovietelor. În septembrie 1917, în legătură cu trecerea majorității din Sovietele din Petrograd și Moscova de partea bolșevicilor, partidul a lansat din nou lozinca „Toată puterea în mîinile Sovietelor!“, care fusese retrasă după reprimarea de către contrarevoluționari a demonstrației din iulie a muncitorilor, soldaților și marinarilor revoluționari. Într-o serie de articole, precum și în scrisorile adresate Comitetului Central, comitetelor de partid din Petrograd și Moscova, Lenin a chemat la organizarea insurecției și la cucerirea puterii. Lenin a elaborat planul concret al insurecției. Scrisorile lui Lenin au fost trimise organizațiilor locale de partid ca directive. La 7 octombrie, Lenin a sosit din Finlanda în mod ilegal la Petrograd, iar la 10 octombrie Comitetul Central a adoptat, pe baza raportului lui Lenin, rezoluția propusă de el cu privire la insurecția armată. La 24 octombrie, noaptea, Lenin a venit la Smolnîi și a luat în mîinile sale conducerea directă a insurecției care începuse în acea dimineață. Toată noaptea și toată ziua de 25 octombrie (7 noiembrie) V. I. Lenin a petrecut-o la Smolnîi, conducînd insurecția, organizînd forțele revoluției. La 26 octombrie (8 noiembrie), la ședința Congresului al II-lea al Sovietelor, Lenin a propus proiectele istoricelor decrete asupra păcii și asupra pămîntului. Lenin a fost în fruntea Consiliului Comisarilor Poporului —primul guvern din lume al muncitorilor și țăranilor —, consiliu care a fost ales la congres.

Lenin a pornit cu toată energia la construirea și întărirea Statului sovietic, la construirea socialismului. Planul de trecere la construcția socialistă și-a găsit reflectarea în lucrarea lui V. I. Lenin: „Sarcinile imediate ale Puterii Sovietice“ (1918). Dușmanii au atentat în repetate rînduri la viața lui Lenin. La 30 august 1918 a fost săvîrșit de către socialiștii-revoluționari un odios atentat împotriva lui Lenin, organizat cu complicitatea lui Troțki și Buharin. Lenin a fost grav rănit. În condiții extrem de grele, clasa muncitoare, condusă de Partidul comunist, a salvgardat tînăra Țară sovietică de contrarevoluția din afară și dinăuntru. Țara a devenit o singură tabără militară, întreaga viață economică și cultural-politică fiind reorganizată și pusă pe picior de război; a fost creată Armata Roșie. În anii războiului civil, Armata Roșie a zdrobit într-o luptă îndelungată și aprigă pe intervenționiști și hoardele alb-gardiste. Ca urmare a muncii îndelungate desfășurate de Lenin pentru strîngerea și organizarea forțelor proletariatului revoluționar internațional, a fost creată în 1919 Internaționala a III-a, Comunistă. Lenin a elaborat noul program al P. C. (b) din Rusia, adoptat la Congresul al VIII-lea al partidului. Raportul lui Lenin la congres a stabilit noua linie a partidului — trecerea de la politica de neutralizare a ţărănimii mijlocaşe la o alianţă trainică cu ea. În lucrarea „Economicul şi politicul în epoca dictaturii proletariatului“ (1919), V. I. Lenin a clarificat unele probleme teoretice ale perioadei de trecere de la capitalism la socialism. În articolul „Marea iniţiativă“ (1919), V. I. Lenin a scos la iveală trăsăturile fundamentale ale socialismului şi comunismului, a arătat că subotnicele comuniste constituie începutul unei mari cotituri în atitudinea faţă de muncă, faţă de proprietatea socialistă, că ele sînt mlădiţele noului, „un început *de fapt al comunismului*“.

După terminarea războiului civil, Lenin a condus munca de refacere a economiei naţionale, a creat planul de electrificare a ţării. Lenin a elaborat genialul plan al politicii economice în epoca dictaturii proletariatului (n.e.p.) şi a condus munca de înfăptuire a trecerii de la politica comunismului de război la noua politică economică. Lenin a dus o luptă neîmpăcată împotriva troţkiştilor, buhariniştilor şi altor duşmani, care subminau unitatea şi combativitatea partidului. Lenin a avut în mod permanent grijă de întărirea rîndurilor partidului, el ne-a învăţat că colectivitatea este principiul suprem al conducerii de partid, el cerea desfăşurarea largă a criticii şi autocriticii. În primăvara anului 1920, Lenin a scris cartea „«Stîngismul» — boala copilăriei comunismului“ — cea mai bună călăuză în ceea ce priveşte strategia şi tactica leninismului. La propunerea lui Lenin, partidul a adoptat la Congresul al X-lea (1921) rezoluţia asupra unităţii partidului. Congresul a adoptat de asemenea hotărîrea cu privire la trecerea de la sistemul de predare obligatorie a surplusului de produse agricole la impozitul în natură. În martie 1922, Lenin a scris articolul „Despre însemnătatea materialismului militant“, care constituie un exemplu de partinitate în domeniul teoriei, în domeniul filozofiei. La 20 noiembrie 1922, Lenin, deşi grav bolnav, a luat cuvîntul la plenara Sovietului din Moscova în problema politicii externe şi interne; Lenin şi-a încheiat cuvîntarea cu cuvintele istorice: „Rusia n.e.p.-ului va deveni Rusia socialistă“. Aceasta a fost ultima lui cuvîntare rostită în faţa ţării.

În 1923, Lenin, într-o serie de minunate articole-directive — „Pagini de jurnal“, „Despre cooperaţie“, „Despre revoluţia noastră“, „Cum să reorganizăm Rabkrinul“, „Mai bine mai puţin, dar mai bine“ —, a făcut bilanţul muncii efectuate în anii revoluţiei şi a stabilit jaloanele dezvoltării mai departe a revoluţiei socialiste. În aceste articole, Lenin a arătat că Puterea sovietică are tot ce e necesar pentru construirea societăţii socialiste depline. În ele este dată o orientare a muncii partidului pentru mulţi ani. Lenin a elaborat un program al construcţiei socialiste, fundamentat ştiinţific, care prevedea industrializarea ţării, reorganizarea socialistă a agriculturii, revoluţia culturală. Grelele condiţii de viaţă ale lui Lenin în timpul ţarismului, munca teoretică şi practică încordată, urmările rănirii lui grave au subminat forţele marelui conducător şi i-au scurtat viaţa. La 21 ianuarie 1924, la ora 6 şi 50 de minute seara, Lenin a murit la Gorki, în apropiere de Moscova. Clasa muncitoare din întreaga lume a întîmpinat vestea morţii lui

Lenin cu cea mai mare durere. Poporul sovietic s-a unit și mai strîns în jurul conducătorului său încercat — Partidul comunist. Partidul, sub conducerea Comitetului Central, în frunte cu I. V. Stalin, marele continuator al operei lui Lenin, i-a zdrobit pe troțkiști, buhariniști, pe naționaliștii burghezi, a apărat leninismul și s-a orientat cu hotărîre în direcția construirii socialismului în U.R.S.S. Poporul sovietic, sub conducerea partidului, a construit socialismul în U.R.S.S. Cauza pentru care a luptat Lenin în cursul întregii sale vieți a triumfat pe deplin. Chipul cutezător al marelui Lenin a însuflețit popoarele Uniunii Sovietice la fapte nemuritoare de eroism în anii Marelui Război pentru Apărarea Patriei. Sub conducerea Partidului comunist, în frunte cu I. V. Stalin, poporul sovietic s-a ridicat în apărarea cuceririlor revoluției socialiste și a culturii universale împotriva atentatelor cotropitorilor fasciști, iar astăzi construiește cu succes comunismul. Numele lui Lenin, conducător și învățător al proletariatului mondial, trăiește și va trăi veșnic în inima omenirii muncitoare.

LESSING Gotthold Ephraîm (1729—1781) — una dintre cele mai de seamă personalități ale luminismului german și european, teoretician al artei, publicist, dramaturg. Democrat, luptător împotriva orînduirii feudalo-iobăgiste și împotriva ideologiei acesteia, Lessing s-a afirmat în estetică și filozofie ca teoretician al realismului burghez revoluționar din secolul al XVIII-lea. În operele sale filozofice, Lessing a combătut pietismul religios, apărînd ideea toleranței religioase și a dreptului liberei cugetări. Reflectînd slăbiciunea și lipsa de maturitate a mișcării burgheze de eliberare din Germania din acel timp, Lessing a rămas în linii generale idealist. Nici critica pe care el a făcut-o rînduielilor feudale dominante nu a fost ascuțită, revoluționară. Din lucrările teoretice mai importante ale lui Lessing cele mai cunoscute sînt „Laocoon“ (1766) și „Dramaturgia din Hamburg“ (1767—1769). În aceste lucrări, Lessing a făcut o critică consecventă și subtilă clasicismului nobilimii din secolul al XVII-lea. Lessing a arătat că această artă este ruptă de viața poporului; el a fost unul dintre primii în Germania care a declarat în mod hotărît că creația lui Shakespeare este un model de creație cu caracter popular și realist. Idealul lui Lessing a fost arta civică și eroică, în spiritul artei Greciei și Romei antice. În acest spirit a căutat Lessing să revoluționeze teatrul și literatura germană în general.

În ceea ce privește concepțiile sale estetice, Lessing nu depășește limitele luminismului burghez. El caută imagini ideale în trecutul îndepărtat. Piesele lui Lessing: „Sarra Sampson“, „Minna von Barnhelm“, „Emilia Galotti“ și „Nathan înțeleptul“, care au un profund conținut ideologic social, prospețimea limbii literare și îndrăzneala realismului îndreptat împotriva absolutismului german, au făcut epocă în literatura germană din secolul al XVIII-lea. Piesele lui Lessing rămîn însă în limitele genului burghez al „dramei mic-burgheze“, deși el a încercat într-o serie de opere ale sale să biruie caracterul limitat al acestui gen (de pildă, elementul eroicului în „Emilia Galotti“, încercarea de a crea prin piesa „Nathan înțeleptul“ drama filozofică). Rolul istoric al lui Lessing ca teoretician, ca luminist radical și curajos este mult preţuit de forţele progresiste ale poporului german.

LIBERTATE ŞI NECESITATE — categorii filozofice care dezvăluie corelaţia dintre legile obiective ale naturii şi societăţii şi activitatea oamenilor. Metafizicienii opun de obicei libertatea şi necesitatea ca noţiuni care se exclud reciproc. Unii dintre ei susţin că voinţa e absolut liberă, adică nu e condiţionată de nimic. Alţii susţin că nu există voinţă liberă, că există numai necesitate absolută. Sau libertatea voinţei, sau necesitate — aşa susţin metafizicienii. Cei care consideră voinţa omenească absolut liberă şi independentă de orice cauze neagă existenţa legilor obiective ale naturii şi societăţii. O astfel de concepţie asupra libertăţii este antiştiinţifică şi duce la *voluntarism* (vezi). De pildă, narodnicii ruşi se situau pe poziţiile voluntarismului: după părerea lor, soarta istoriei depinde numai de voinţa personalităţilor de seamă; întreaga dezvoltare a societăţii omeneşti e dirijată exclusiv de dorinţele şi voinţa omului. La fel de neştiinţifică este teoria după care există numai necesitatea absolută, negîndu-se cu totul libertatea în activitatea oamenilor. O astfel de teorie se numeşte *fatalism* (vezi). Din punctul de vedere al acestei teorii, activitatea oamenilor se reduce la zero, e definită ca o urmare pasivă a legilor independente de ei.

Marxism-leninismul neagă atît acest mod de a pune problema libertăţii şi necesităţii, cît şi pe celălalt, considerîndu-le greşite şi dăunătoare. Materialismul dialectic şi materialismul istoric privesc libertatea şi necesitatea în legătura şi condiţionarea lor reciprocă. Libertatea constă nu în independenţa imaginară faţă de legile naturii, ci în cunoaşterea acestor legi, în posibilitatea de a le folosi în activitatea practică: „...cît timp nu cunoaştem cutare legi ale naturii, acestea, existînd şi acţionînd în afara cunoaşterii noastre, ne transformă în sclavi ai «necesităţii oarbe». Cunoscînd aceste legi, care acţionează (precum a repetat de mii de ori Marx) *independent* de voinţa şi de conştiinţa noastră, devenim stăpîni ai naturii" (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 181). Necesitatea, legitatea în natură constituie factorul prim, iar voinţa şi conştiinţa omului — factorul secund. Atîta timp cît omul nu a studiat necesitatea, el acţionează orbeşte, inconştient. Atunci cînd omul ajunge să cunoască însă necesitatea, el învaţă s-o stăpînească, o foloseşte în interesul societăţii. Activitatea liberă e posibilă deci numai pe baza înţelegerii necesităţii. Libertatea este înţelegerea necesităţii.

În concepţia marxistă libertatea este produsul dezvoltării istorice a societăţii. La începutul istoriei sale omul era sclavul naturii. Mai tîrziu, cunoscînd legile obiective ale acesteia şi transformînd natura, el se eliberează treptat de această sclavie. Într-o epocă mai îndepărtată a dezvoltării societăţii, la sclavia omului faţă de natură s-a adăugat şi sclavia socială. O dată cu dezvoltarea proprietăţii private şi cu apariţia societăţii împărţite în clase, oamenii au devenit sclavii propriilor lor relaţii sociale. Asuprirea de clasă atinge treapta culminantă în societatea capitalistă. Revoluţia socialistă eliberează pe oameni de orice asuprire socială. Relaţiile sociale încetează să domine oamenii, ele nu mai constituie o forţă străină lor. Teza marxistă după care oamenii devin stăpîni pe relațiile lor sociale trebuie înțeleasă nu în sensul că în socialism ar dispare legile obiective, ci în sensul că oamenii le cunosc și le aplică cu pricepere în construirea unei vieți noi, că în urma lichidării orînduirii capitaliste, care transformă pe oameni în sclavi ai propriilor lor relații sociale, îi lasă la discreția forțelor oarbe, oamenii se eliberează de orice asuprire socială.

Societatea sovietică constituie un exemplu de asemenea libertate a oamenilor și a activității lor. Întreaga luptă pentru comunism pe care poporul sovietic o desfășoară sub conducerea Partidului comunist este un exemplu de activitate conștientă a oamenilor, care și-au însușit legile obiective ale dezvoltării sociale. În Partidul comunist, ca avangardă a oamenilor muncii, în rolul lui conducător este întruchipată în modul cel mai viu activitatea liberă a maselor populare bazată pe cunoașterea legilor dezvoltării sociale. Partidul dirijează întreaga activitate a societății sovietice în concordanță cu sarcinile și necesitățile istorice devenite actuale, mobilizează și organizează masele de oameni ai muncii pentru îndeplinirea acestor sarcini, este sufletul și creierul întregii munci revoluționare de transformare duse de poporul sovietic. Marxism-leninismul dezvăluie în mod științific legile obiective ale dezvoltării naturii și societății și permite astfel maselor să acționeze nu orbește, nu spontan, ci conștient. Din cauza aceasta, în societatea socialistă ridicarea conștiinței maselor populare conduse de Partidul comunist devine factorul cel mai important al dezvoltării. Aceasta constituie forța care grăbește procesele istoricește necesare ale mișcării societății sovietice spre comunism.

LIBERTATEA VOINȚEI — vezi *Determinism și indeterminism*; *Libertate și necesitate*.

LIMBĂ — „un mijloc, un instrument cu ajutorul căruia oamenii comunică între ei, fac schimb de idei și se înțeleg reciproc" (*Stalin*, Marxismul și problemele lingvisticii, ed. rom., pag. 20). Limba omenească reprezintă un sistem de mijloace materiale: sunete, cuvinte, forme de cuvinte și îmbinarea după anumite reguli a cuvintelor în propoziții. Limba este un fenomen social. Ea s-a născut din necesitatea oamenilor de a face schimb de idei în procesul muncii. Fără limbă nu este posibilă producția socială, nu este posibilă însăși existența societății.

Limba e legată în modul cel mai strîns de gîndire. Limba înregistrează și fixează în cuvinte și în propoziții rezultatele activității gîndirii, succesele omului în munca lui de cunoaștere și face posibil, în acest fel, schimbul de idei în societatea omenească. Marx și Engels definesc limba ca realitatea nemijlocită a gîndirii, ca conștiință practică, reală. Limba a jucat un rol uriaș în dezvoltarea omului, a gîndirii omenești. Spre deosebire de activitatea psihică a animalelor, una dintre particularitățile specifice importante ale cunoașterii omenești este graiul, limba, care dă posibilitatea de a crea noțiuni, categorii științifice, de a formula legi ale științei și de a pătrunde astfel adînc în esența fenomenelor. Fără limbă gîndirea omenească n-ar fi putut să existe, să fie transmisă din generație în generație, să se dezvolte în mod progresiv. Idealiștii rup conștiința de limbă, pentru a prezenta conștiința ca ceva independent de materie. În fapt însă, conștiința, gîndirea reflectă realitatea obiectivă numai cu ajutorul limbii. Limba este „materia naturală“ a gîndirii. Numai idealiştii pot vorbi despre o gîndire nelegată de „materia naturală“ a limbii, despre gîndire fără limbă.

Limba, prin natura sa, nu este un fenomen de clasă. Ea serveşte societăţii în ansamblul ei şi este un mijloc de comunicare între oameni, indiferent de apartenenţa lor la diferitele clase. Limba manifestă un fel de indiferenţă faţă de clase, dar clasele sînt departe de a fi indiferente faţă de limbă. Ele se străduiesc să folosească limba în interesul lor, să-i impună vocabularul lor specific, termenii lor specifici, expresiile lor specifice. Din această cauză în limbă apar aşa-numitele dialecte, jargoane „de clasă“. Dar aceste jargoane nu pot fi considerate limbi, întrucît ele nu au fond principal de cuvinte propriu şi structură gramaticală proprie.

În fiecare limbă e necesar să deosebim aşa-numitul fond principal de cuvinte şi structura gramaticală, care constituie baza limbii. Toate cuvintele cuprinse într-o limbă formează laolaltă vocabularul limbii. Esenţialul în vocabular este fondul principal de cuvinte, în care intră ca nucleu toate rădăcinile. Fondul principal de cuvinte e foarte stabil şi poate să se păstreze foarte multă vreme. Gradul de dezvoltare şi de bogăţie a unei limbi se stabileşte după bogăţia şi varietatea vocabularului ei. A confunda limba cu suprastructura, cum făcea Marr, înseamnă a face o mare greşeală. Spre deosebire de suprastructură, care este legată de producţie indirect, prin intermediul bazei, limba e legată nemijlocit de producţie, şi nu numai de producţie, ci şi de oricare altă activitate a omului. Din cauza aceasta vocabularul limbii se află într-o schimbare aproape neîntreruptă. Gramatica reprezintă un ansamblu de reguli privitoare la modificarea cuvintelor şi combinarea lor în propoziţii. Datorită gramaticii, limba capătă posibilitatea de a îmbrăca gîndurile umane în învelişul material al limbii. Structura gramaticală a limbii se schimbă şi mai încet decît fondul principal de cuvinte. Baza structurii gramaticale a limbii se poate păstra în decursul unei perioade de timp foarte îndelungate, deoarece ea poate servi cu succes societatea în decursul unui şir de epoci. Afirmaţia lui Marr şi a adepţilor lui că omenirea s-ar fi folosit la început de „o limbă manuală“ este antiştiinţifică. Limba sonoră sau limba cuvintelor a fost întotdeauna singura limbă a societăţii omeneşti.

Limba constituie un fenomen în dezvoltare. Dezvoltarea limbii are loc însă altfel decît dezvoltarea bazei şi a suprastructurii. I. V. Stalin a dezminţit teoria antimarxistă a „stadialităţii“ în dezvoltarea limbii, pe care o propagau Marr şi elevii lui. În dezvoltarea limbii nu există nici un fel de treceri bruşte, subite de la o stare calitativă la alta. O astfel de dezvoltare a limbii este imposibilă din cauza specificului ei. Trecerea de la o calitate veche a limbii la una nouă nu se face pe calea exploziei, pe calea nimicirii „dintr-o dată“ a vechii limbi şi a apariţiei limbii noi, ci pe calea dispariţiei treptate a elementelor vechii calităţi şi a dezvoltării elementelor noii calităţi. Legile de dezvoltare a limbii sînt legi obiective. Există legi de dezvoltare a limbii comune pentru toate limbile, cum este, de pildă, legea acumulării treptate a elementelor noii calităţi şi a dispariţiei treptate a elementelor vechii calităţi. Totodată, fiecare limbă are legi interne proprii, specifice limbii respective, legi care acţionează în decursul unor perioade de timp mai mult sau mai puțin limitate, și care au un caracter istoric, trecător. Legile generale și cele particulare de dezvoltare a limbilor sînt legate între ele, cu toată deosebirea dintre ele.

Trebuie să se facă o deosebire între dezvoltarea și interacțiunea limbilor în condițiile societății antagoniste și în condițiile victoriei socialismului pe scară mondială. În epoca dinaintea victoriei socialismului pe scară mondială, cînd clasele exploatatoare constituie forța dominantă, cînd există asuprire națională și neîncredere reciprocă între națiuni, încrucișarea limbilor duce la victoria uneia dintre limbi asupra celorlalte. Încrucișarea, de pildă, a două limbi nu are ca rezultat formarea unei limbi noi, a treia, ci victoria uneia dintre limbi și înfrîngerea celeilalte, care dispare treptat. În epoca de după victoria socialismului pe scară mondială, limba se va dezvolta după alte legi. Inexistența claselor exploatatoare, a națiunilor asupritoare și asuprite, apropierea și colaborarea dintre națiuni, lichidarea politicii de sugrumare și de asimilare a limbilor vor avea drept consecință îmbogățirea reciprocă a sutelor de limbi naționale, din care se vor separa limbi zonale, iar apoi aceste limbi zonale se vor contopi într-o singură limbă internațională, care se va forma din cele mai bune elemente ale limbilor naționale și zonale. (Vezi și „*Marxismul și problemele lingvisticii*".)

LINIA NODALĂ A RELAȚIILOR DINTRE MĂSURI — Vezi *Măsură*.

„LIUBOMUDRÎ". — În 1823 s-a format la Moscova, în rîndurile tinerilor nobili, o asociație filozofico-literară, care a primit denumirea de „liubomudrî". Din această asociație făceau parte: V. F. Odoevski, D. V. Venevitinov, A. I. Koșelev, frații Kireevski, S. P. Șevîrev, M. P. Pogodin, decembristul V. K. Kiuhelbeker și alții. În 1824—1825 asociația edita un almanah filozofico-literar — „Mnemozina". „Liubomudrî" își pusese ca sarcină să ducă lupta împotriva filozofiei materialiste în Rusia și să răspîndească filozofia idealistă a lui *Schelling* (vezi). Sub raport ideologic asociația „liubomudrî" era cu totul opusă *decembriștilor* (vezi). Ea căuta să împiedice dezvoltarea ideologiei antifeudale și a filozofiei materialiste în Rusia; de aceea, tineretul cu stare de spirit revoluționară nu a urmat pe „liubomudrî", ci pe decembriști. Neavînd succes, asociația „liubomudrî" și-a încetat existența în 1825. A încetat și editarea almanahului „Mnemozina". După înfrîngerea răscoalei decembriștilor și înăbușirea răscoalei poloneze din 1830, reacțiunea s-a întețit în Rusia. În rîndurile intelectualilor a căpătat o largă răspîndire filozofia idealistă a lui Schelling. În acești ani, V. Odoevski devine un mistic excesiv, Pogodin și Șevîrev — reacționari înverșunați, promotori ai „teoriei poporanității oficiale", I. Kireevski și alții propagau filozofia „revelației" a lui Schelling. Asociația „liubomudrî" a jucat un rol negativ, deși nu prea însemnat, în gîndirea filozofică și social-politică rusă; din rîndurile acestei asociații au ieșit oameni care în deceniul al patrulea și al cincilea al secolului trecut, în anii reacțiunii țarului Nicolae, s-au situat în fruntea curentelor idealiste, luptînd împotriva gînditorilor progresiști și revoluționari.

LOBACEVSKI Nikolai Ivanovici (1792—1856) — mare matematician rus, creatorul geometriei neeuclidiene, exponentul concepției materialiste asupra matema-

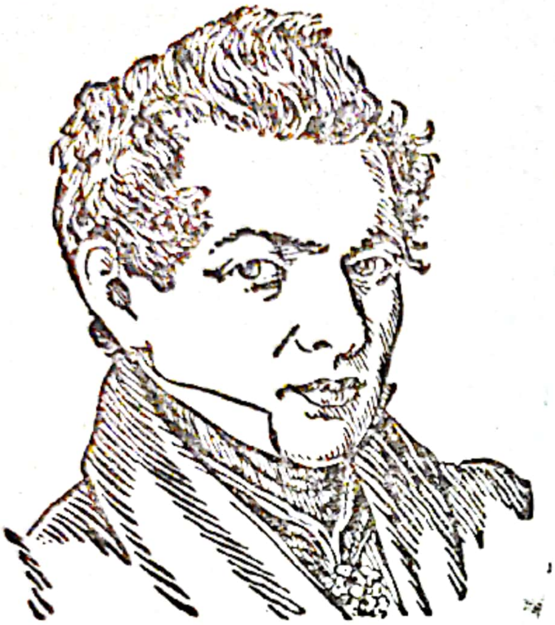

ticii și a bazelor ei. În 1811, la terminarea cursurilor universitare, Lobacevski a obținut titlul de magistru în matematici. La 23 de ani era deja profesor universitar. Lobacevski și-a consacrat toată viața Universității din Kazan, al cărei rector a fost timp de 19 ani. El a fost promotorul ideilor înaintate în instruirea tineretului. Lobacevski era unul dintre fruntașii învățămîntului universitar. Meritele lui Lobacevski în domeniul învățămîntului public din Rusia sînt uriașe, el și-a cîștigat însă un nume nemuritor prin descoperirea geometriei neeuclidiene. El nu numai că a arătat posibilitatea creării unei geometrii deosebite de obișnuita geometrie a lui Euclid, dar a fost primul în lume care a construit sistemul impecabil din punct de vedere logic al unei geometrii noi.

Timp de peste două mii de ani reprezentările geometrice ale oamenilor erau bazate pe teoria formulată încă în secolul al III-lea î.e.n. în „Elementele“ lui Euclid. Potrivit acestei teorii, la baza întregii geometrii elementare se află un grup de axiome — postulatele acestei geometrii. Încă din antichitatea îndepărtată matematicienii au observat că axioma liniilor paralele (denumită axioma a unsprezecea, sau postulatul al cincelea al lui Euclid) nu este tot atît de evidentă ca celelalte axiome. Această axiomă susține că: printr-un punct exterior unei drepte nu se poate duce în același plan cu dreapta dată decît o singură dreaptă paralelă cu ea. Mulți savanți au încercat să deducă această axiomă din celelalte, însă fără succes. Lobacevski a formulat ideea îndrăzneață că este în general imposibil a deduce axioma arătată din celelalte, întrucît ea este independentă de ele. În același timp el pornea de la tendința de a lega tezele fundamentale ale geometriei de proprietățile corpurilor materiale din natură. Admițînd că la fiecare dreaptă dată se pot duce printr-un punct dat în planul lor comun cel puțin două drepte paralele, el a obținut un sistem geometric nou, perfect coerent, deși cu un caracter sui-generis, care nu conține nici un fel de contradicții interne. Acest sistem se și numește geometria lui Lobacevski. Faptul că în geometria lui Lobacevski suma unghiurilor unui triunghi nu este egală cu 180°, ca în geometria lui Euclid, ci este întotdeauna mai mică, faptul că printr-un punct se pot duce la o dreaptă dată, care nu conține acest punct, cîteva drepte paralele, a fost atît de neobișnuit în acel timp încît părea paradoxal. Totuși noutatea și caracterul neobișnuit al acestei descoperiri care sfărîma tradiții științifice seculare nu l-a speriat pe Lobacevski. El și-a exprimat cu îndrăzneală concepțiile în 1826 verbal, iar în 1829 și în anii următori le-a publicat, cucerind prioritatea incontestabilă a descoperirii geometriei neeuclidiene. Ideile profunde ale lui Lobacevski n-au fost înțelese de contemporanii săi. A fost nevoie de aproape o jumătate de secol pentru ca ideile lui să intre în matematică ca parte integrantă a ei și să devină, în epoca următoare, un punct de cotitură în domeniul matematicii. În timpul vieții lui Lobacevski, descoperirea sa nemuritoare a fost apreciată în mod public numai de profesorul rus P. I. Kotelnikov, din Kazan, care în 1842, în cuvîntarea sa oficială „Despre ideile preconcepute împotriva matematicii", a spus că mai devreme sau mai tîrziu marea operă a lui Lobacevski își va găsi aprecierea meritată. La un interval de numai 10 ani după moartea lui Lobacevski s-a demonstrat că principiile planimetriei lui Lobacevski își găsesc aplicarea pe unele suprafețe curbe (așa-zisele suprafețe pseudosferice). S-a adeverit ipoteza lui Lobacevski că, în spațiul înconjurător, geometria lui Euclid nu este de fel unica geometrie. S-a dovedit chiar că nici geometria lui Lobacevski nu este unica geometrie neeuclidiană, dacă nu ne rezumăm numai la considerarea corpurilor solide într-un spațiu infinit. Astfel, ca rezultat al descoperirii lui Lobacevski, s-a dovedit că geometria lui Euclid este doar una din geometriile posibile, justă atîta timp cît ne orientăm în limitele dimensiunilor obișnuite pentru noi. Geometria neeuclidiană și-a găsit numeroase aplicări în alte ramuri ale matematicii; ea joacă un rol important în fizica contemporană; fără geometria neeuclidiană nu ar fi fost posibilă teoria relativității.

Concepția despre lume a lui Lobacevski era o concepție materialistă. În lucrările sale în domeniul matematicii și în predarea matematicii, Lobacevski s-a îngrijit în permanență de explicarea naturii reale a noțiunilor care stau la baza științei. Lobacevski a promovat cu fermitate și consecvență ideea că „primele date vor fi fără îndoială întotdeauna acele noțiuni pe care le dobîndim din natură prin intermediul simțurilor noastre", că „primele noțiuni de la care începe orice știință... se dobîndesc prin simțuri; noțiunilor înnăscute nu trebuie să li se dea crezare". Acest senzualism al lui Lobacevski poartă un caracter materialist evident. Pentru Lobacevski lumea exterioară este obiectivă, iar reprezentările noastre despre ea — rezultatul acțiunii lumii reale asupra conștiinței omului prin senzații, simțuri. Tocmai de aceea „ca bază a științelor matematice pot fi acceptate noțiunile dobîndite din natură, oricare ar fi ele...". O orientare materialistă evidentă au concepțiile lui Lobacevski asupra legăturii reciproce dintre teorie și practică. Criteriul adevărului este pentru el experiența, practica. Lobacevski era de părere că absența contradicțiilor logice în geometrie nu este de ajuns pentru a o considera pe aceasta ca adevărată. El cerea o confirmare practică a conformității ei cu raporturile reale din spațiul fizic. Zdruncinînd „imuabilitatea" bazelor geometriei euclidiene, Lobacevski a dat o grea lovitură filozofiei lui *Kant* (vezi), care încerca să găsească în această „imuabilitate" un sprijin pentru filozofia sa și considera adevărurile geometriei nu ca un rezultat al experienței omenirii, ci ca forme înnăscute (apriorice) ale conștiinței omenești. Lobacevski a subliniat neîncetat zădărnicia încercărilor de a deduce întreaga matematică din simple eșafodaje ale rațiunii. „...Toate principiile matematice — spunea el — pe care unii vor să le deducă din însăși rațiunea, independent de lucrurile din lume, vor rămîne nefolositoare pentru matematică..." Cu aceeași pasiune a luptat Lobacevski și împotriva formalismului în matematică, care golește matematica și noțiunile ei de conținutul lor real și care vede în semnele matematice și în operațiile cu acestea un simplu joc de simboluri. Această luptă a lui Lobacevski nu și-a pierdut actualitatea nici în ziua de azi, cînd formalismul înflorește din plin în știința burgheză.

Lobacevski a fost un mare patriot. El cerea de la studentul intrat în universitate să fie înainte de toate un cetățean care „prin înaltele sale cunoștințe să aducă cinste și glorie patriei sale". Importanța progresistă a marilor idei ale lui Lobacevski constă în faptul că descoperirea sa a lărgit granițele geometriei și a dus-o pe drumul unei largi dezvoltări. Caracterul materialist al tezelor fundamentale ale lui Lobacevski, tendința lui de a lămuri conținutul materialist al noțiunilor matematice, de a scoate la iveală legătura dintre geometrie și proprietățile lumii reale îl fac să fie unul dintre cei mai de seamă gînditori ai secolului al XIX-lea.

LOCKE John (1632—1704) — filozof englez, continuatorul liniei lui F. *Bacon* (vezi) și *Hobbes* (vezi) în filozofie. Locke a dezvoltat principiul fundamental al lui Bacon — proveniența cunoștințelor și ideilor din lumea simțurilor. Locke era materialist; el admitea existența obiectivă a lucrurilor și considera că ideile și reprezentările constituie rezultatul acțiunii acestor lucruri asupra organelor noastre de simț. În opera sa principală, „Eseu asupra intelectului uman" (1690), Locke a supus unei critici aspre teoria lui *Descartes* (vezi) despre „ideile înnăscute" și teoria lui *Leibniz* (vezi) despre „principiile practice înnăscute". În opoziție cu acești filozofi, el a apărat caracterul senzorial, experimental al cunoașterii omenești. Ideile, principiile nu sînt înnăscute, ci se dobîndesc, arată Locke; el a comparat sufletul copilului cu *tabula rasa* (vezi) — tablă nescrisă.

Locke a aplicat însă în mod inconsecvent punctul de vedere materialist cu privire la proveniența cunoștințelor omului din experiență. El deosebea o dublă experiență — externă și internă. Prin experiență externă el înțelegea acțiunea obiectelor materiale asupra organelor de simț ale omului. El mai denumea aceasta și *senzație* (vezi). În aceasta constă materialismul lui Locke. Prin experiență internă el înțelegea „activitatea spiritului". Această experiență el o denumea *reflexie*. În aceasta constă elementul idealist. Senzația, sau experiența externă, și reflexia, sau experiența internă, sînt, după Locke, două izvoare de sine stătătoare ale cunoașterii, de la care noi primim toate ideile, noțiunile, reprezentările noastre. Așadar, în teoria cunoașterii Locke este dualist. Locke împarte calitățile lucrurilor în primare și secundare. Reprezentările noastre despre întindere, figură, mișcare constituie reflectarea întinderii reale, a figurii reale, a mișcării reale în mintea omului, adică au o semnificație pe deplin obiectivă. Acestea sînt calități primare. Reprezentările noastre despre culoare, sunet, miros sînt reprezentări subiective, adică nu au semnificație obiectivă. După Locke, acestea sînt calități secundare. Prin teoria despre calitățile primare și secundare, Locke a făcut o mare concesie idealismului.

Caracterul dualist al teoriei lui Locke a avut drept urmare faptul că greșelile lui idealiste au fost folosite mai tîrziu de *Berkeley* (vezi) și de *Hume* (vezi), care au creat teoria idealismului subiectivist. Elementele materialiste ale filozofiei lui Locke au fost dezvoltate în mod consecvent de materialiștii francezi din secolul al XVIII-lea: *Helvetius* (vezi), *Holbach* (vezi), *Diderot* (vezi). În problemele religiei, Locke era deist, iar în pedagogie urmărea scopul de a pregăti pe „gentlemanul" societății burgheze, „care să fie în stare să-și conducă treburile în mod rațional și cu folos". Caracterul contradictoriu și inconsecvența filozofiei lui Locke aveau rădăcini de clasă. Locke, după afirmația lui Engels, era „fiul compromisului de clasă de la 1688", adică al compromisului dintre burghezia și nobilimea engleză în epoca așa-numitei „revoluții glorioase" din Anglia. În operele sale politice, Locke a apărat monarhia constituțională creată de revoluția engleză, a apărat interesele de clasă ale burgheziei engleze. Principala sarcină a statului constă, după Locke, în apărarea proprietății private.

LOGICĂ — știința formelor și legilor gîndirii. În logică, ca și în întreaga filozofie, s-a dus și se duce și astăzi lupta între orientarea materialistă și cea idealistă. Logica idealistă cercetează formele și legile gîndirii fără legătură cu lumea obiectivă, care există independent de conștiința omului. Potrivit acestui punct de vedere fals, omul, bazîndu-se pe unele însușiri care-i sînt înnăscute, stabilește în mod arbitrar reguli și legi ale gîndirii, fără să-l intereseze dacă ele concordă cu realitatea obiectivă. De aceea logica idealistă nu unește, ci separă pe om de natură, îi opune reciproc. Logica materialistă, marxistă, consideră formele și legile gîndirii drept o reflectare a realității obiective. Scopul cunoașterii omenești este de a reflecta în mod just natura, de a cunoaște legile ei obiective, deoarece numai cu această condiție este posibilă activitatea practică rațională și conștientă. De aceea logica materialistă, adică logica cu adevărat științifică, nu separă, ci unește pe om de natură, ajută pe om să cunoască în mod just legile obiective în interesul exercitării unei influențe practice asupra naturii. Lenin, în „Caiete filozofice", a dat o definiție materialistă profundă a logicii.

„Logica — arată Lenin — este știința nu a formelor exterioare ale gîndirii, ci a legilor de dezvoltare a «tuturor lucrurilor materiale, naturale și spirituale», adică de dezvoltare a întregului conținut concret al lumii și a cunoașterii ei, adică este rezultatul, suma, concluzia *istoriei* cunoașterii lumii" (ed. rusă, pag. 66). Legile logicii sînt reflectări a ceea ce este obiectiv în conștiința subiectivă a omului.

Lupta materialismului împotriva idealismului stă la baza întregii istorii a dezvoltării logicii. Logica a luat naștere încă în Grecia antică. La început ea a îmbrăcat forma metodei sui-generis de a duce o polemică, o discuție prin ciocnirea părerilor opuse. Concepția despre natură ca fiind un proces în dezvoltare, concepție proprie filozofilor materialiști greci antici, dădea logicii lor un caracter dialectic. Germenii logicii dialectice și-au găsit expresia cea mai strălucită în filozofia lui *Heraclit* (vezi). Un merit deosebit de mare în elaborarea logicii ca știință îl are *Aristotel* (vezi). Aristotel este întemeietorul *logicii formale* (vezi); el a fost primul care a cercetat în mod special și sistematic gîndirea și legile ei, a dat o clasificare a judecăților, a elaborat teoria raționamentelor etc. Logica lui nu rupea formele gîndirii de existență, deși în ea exista și o vînă idealistă. „La Aristotel — scria Lenin —, *peste tot* logica obiectivă *se amestecă* cu cea subiectivă, dar totodată în așa fel încît pretutindeni *se vădește* cea obiectivă“ („Caiete filozofice“, ed. rusă., pag. 304). Logica lui Aristotel era în esență metafizică. El lupta împotriva teoriei lui Heraclit despre natura contradictorie a lucrurilor. Nici logicii aristotelice însă nu-i erau străine elemente de dialectică. Logica lui Aristotel a fost larg folosită în filozofia medievală; scolasticii din evul mediu au transformat-o într-un mijloc de demonstrare a adevărurilor teologice.

În epoca modernă, în urma dezvoltării științelor experimentale ale naturii, logica a fost dezvoltată mai departe. Trebuie menționată îndeosebi elaborarea logicii de către F. *Bacon* (vezi). În opoziție cu Aristotel, care a dezvoltat cu precădere logica deductivă, Bacon a creat concepția logicii inductive, adică un sistem de reguli și de procedee de deducere a unor teze generale pe baza analizei faptelor particulare. Ulterior logica a căpătat un caracter tot mai formalist. Ruptura dintre logică și natură, dintre formele gîndirii și conținutul ei obiectiv a atins punctul său culminant în filozofia lui *Kant* (vezi). Logica lui Kant este o logică formalistă și metafizică, care contrapune realitatea, care, chipurile, ar fi alogică, adică lipsită de orice logică obiectivă, gîndirii logice, proprie în mod aprioric omului, independentă de experiență, de lumea exterioară. Kant a fost criticat de către *Hegel* (vezi), care a creat sistemul logicii dialectice. Dar chiar logica lui Hegel, ca și cea a lui Kant, era idealistă. Hegel a înlocuit ruptura dintre logică și natură existentă la Kant cu principiul identității existenței și gîndirii. La Hegel logica gîndirii, ideilor, noțiunilor este izvorul și baza dezvoltării lumii materiale. Luptînd împotriva logicii formale, metafizice, Hegel a elaborat o serie de teze prețioase ale logicii dialectice, dar logica lui Hegel în ansamblul ei era improprie ca instrument de cunoaștere, fiind elaborată pe o bază idealistă.

Un serios aport în dezvoltarea logicii l-a adus filozofia materialistă rusă înaintată de la mijlocul secolului al XIX-lea. *Belinski* (vezi), *Herțen* (vezi), *Cernîșevski* (vezi) au supus unei critici adînci logica idealistă a lui Hegel și au prelucrat-o în spiritul materialismului filozofic. Dar numai o dată cu apariția marxismului logica a căpătat o bază științifică trainică.

În lucrările clasicilor marxism-leninismului a fost elaborată cu profunzime logica dialectică, care constituie un puternic instrument al cunoașterii omenești. Clasicii marxism-leninismului, în primul rînd, au definit în mod clar și cuprinzător locul și însemnătatea vechii logici formale, raportul dintre logica formală (elementară) și logica dialectică. Marxismul nu numai că nu neagă necesitatea logicii formale, curățită de denaturările idealiste și scolastice, dar și subliniază marea importanță a logicii formale în procesul de elaborare a regulilor elementare ale gîndirii științifice. Dar logica formală reprezintă treapta inferioară a logicii sau, cum spunea Engels, „matematica inferioară“ a logicii. Logica formală consideră fenomenele și lucrurile în afara legăturii lor reciproce şi a interdependenţei lor. Ea le priveşte nu ca pe ceva care se dezvoltă şi se schimbă, ci ca pe ceva care se află în stare de repaus şi imobilitate, ea nu scoate la iveală contradicţiile interne ale obiectelor etc. Legile gîndirii formulate de ea nu reflectă procesele care au loc în obiecte, ci obiectele în afara acestor procese. O astfel de cercetare a naturii era istoriceşte necesară. „Înainte de a se putea trece la cercetarea proceselor — arată Engels — trebuiau cercetate lucrurile. Pentru a se putea constata schimbările prin care trece un lucru oarecare, trebuia să se ştie mai întîi ce este acest lucru" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 354). Dar o astfel de cercetare este de asemenea necesară şi în procesul dezvoltării intelectuale a individului. Copilul, de pildă, nu poate înţelege dintr-o dată obiectele ca procese, fără a le cunoaşte la început ca ceva stabil, neschimbat. În afară de aceasta, în viaţa sa de fiecare zi omul are de-a face cu lucruri şi relaţii simple, pentru a căror cunoaştere sînt pe deplin suficiente regulile elementare ale logicii formale. Dar ceea ce este suficient pentru cunoaşterea lucrurilor şi relaţiilor simple nu este suficient pentru cunoaşterea ştiinţifică a fenomenelor şi relaţiilor complexe. În acest sens logica formală îşi are limitele ei, dincolo de care este improprie ca metodă de cunoaştere. Logica formală, arată Lenin, „ia definiţii formale, călăuzindu-se după ceea ce este cel mai obişnuit sau ceea ce sare cel mai adesea în ochi, şi se limitează la acestea...

Logica dialectică cere să mergem mai departe. Pentru a cunoaşte într-adevăr un obiect, trebuie să cuprindem, să studiem toate laturile sale, toate legăturile şi «mijlocirile». Noi nu vom realiza niciodată pe deplin acest lucru, dar cerinţa multilateralităţii ne fereşte de greşeli şi anchilozare. Aceasta în primul rînd. În al doilea rînd, logica dialectică cere să iei obiectul în dezvoltarea, în «automişcarea» (cum spune cîteodată Hegel), în schimbarea sa" (vol. 32, ed. rusă, pag. 72). De aceea logica dialectică este un fel de „matematică superioară" a logicii. Numai ea dă în mîna cercetătorului o armă sigură şi extrem de ascuţită de cunoaştere a lumii obiective în toată complexitatea ei, în dezvoltarea şi schimbarea ei, în transformarea unor forme în altele, a formelor inferioare în forme superioare etc.

Marxismul a lichidat pentru totdeauna ruptura dintre teoria existenţei şi teoria cunoaşterii, a legilor gîndirii, ruptură caracteristică filozofiei burgheze. Lenin subliniază că dialectica, logica şi teoria cunoaşterii sînt unul şi acelaşi lucru, deoarece logica nu poate să creeze legi speciale ale gîndirii, care să nu fie în concordanţă cu legile existenţei însăşi. Dialectica materialistă, care dezvăluie legile cele mai generale ale dezvoltării naturii şi societăţii, este totodată şi logica superioară a gîndirii. Legile dialecticii sînt şi legile gîndirii, dialectica subiectivă exprimă dialectica obiectivă. De aceea o teză importantă a logicii dialectice spune că noţiunile, categoriile create de logică nu sînt ajutoare ale omului, ci expresia legilor de dezvoltare a naturii şi omului.

Logica dialectică îşi formulează noţiunile şi categoriile sale nu ca ceva mort, imuabil, care nu se schimbă, ci ca noţiuni elastice, mobile, care reflectă în mod adecvat procesele care au loc în realitatea obiectivă. Ea cere ca noţiunile şi categoriile să fie între ele la fel de legate, să se afle în aceeaşi interacţiune ca şi fenomenele obiective reflectate de ele. Răspunzînd la întrebarea ce este dialectica noţiunilor, Lenin subliniază că aceasta este legătura, interdependenţa tuturor noţiunilor, fără excepţie, trecerea tuturor noţiunilor una într-alta.

Una dintre cele mai importante trăsături caracteristice ale logicii dialectice marxiste, în comparaţie cu toate teoriile idealiste şi metafizice ale logicii, este includerea practicii în logică. Noţiunile şi categoriile logice pot fi create numai pe baza activităţii practice, ca un rezultat al ei, şi numai în practică se verifică veridicitatea lor. Lenin arată că „activitatea practică a omului a trebuit să ducă de miliarde de ori conştiinţa omului la repetarea diferitelor figuri logice, *pentru ca* aceste figuri *să poată* căpăta însemnătatea unor *axiome*" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 164). Logica dialectică marxistă este de necontestat, deoarece ea este expresia logicii obiective a dezvoltării vieţii înseşi. Filozofia burgheză contemporană, căutînd să falsifice această logică obiectivă a vieţii, care duce în mod necesar la pieirea capitalismului şi la triumful comunismului, se ridică împotriva logicii ştiinţifice. O trăsătură caracteristică a şcolilor contemporane ale filozofiei burgheze este tendinţa de a statornici în cunoaştere principiile alogismului, iraţionalismului, intuitivismului, adică de a înlocui gîndirea logică cu haosul impresiilor şi trăirilor subiective ale omului, cu supunerea oarbă faţă de „stihie" etc. În această negare a logicii se manifestă caracterul reacţionar al filozofiei burgheze contemporane, care vede unicul său scop în a pune în calea cunoaşterii o piedică după alta. Filozofia marxistă demască pe aceşti „spulberători" nou apăruţi ai logicii ştiinţifice ca pe duşmani înverşunaţi ai cunoaşterii umane.

LOGICĂ FORMALĂ — ştiinţa legilor şi formelor gîndirii, elaborată încă în timpul lui *Aristotel* (vezi). Logica formală (sau elementară) ne învaţă să gîndim just, respectînd principiul după care ideea trebuie să aibă o singură semnificaţie, să nu conţină contradicţii, să fie precisă, concludentă, consecventă. Dacă în gîndire există contradicţii interne, dacă ea decurge în mod dezordonat, inconsecvent, devin imposibile orice fel de cunoştinţe ştiinţifice, orice fel de raţionamente argumentate, care au ca scop să rezolve o problemă sau alta. „O «contradicţie logică» — desigur, cu condiţia unui raţionament logic just — nu trebuie să existe *nici* într-o analiză economică, *nici* într-o analiză politică" (*Lenin*, vol. 23, ed. rom., pag. 30).

Logica formală formulează patru legi fundamentale ale gîndirii: 1) Ideea trebuie să aibă o singură semnificaţie. Legea identităţii ne învaţă că trebuie să ştim să identificăm şi să deosebim în mod just lucrurile, că nu este admisibil să înlocuim o noţiune cu alta. În orice raţionament, controversă, discuţie, fiecare noţiune trebuie să fie întrebuinţată în unul şi acelaşi sens. 2) Ideea nu trebuie să conţină contradicţii. Legea logică a contradicţiei interzice ca în procesul raţionamentelor, al analizării problemelor să te contrazici pe tine însuţi. Trebuie să facem deosebire între contradicţiile unui raţionament greşit şi contradicţiile vieţii, contradicţiile dialectice. Contradicţiile unui raţionament greşit sînt inadmisibile. Nu putem, de pildă, să spunem despre o teză care este considerată justă că în acelaşi timp este greşită. 3) La una şi aceeaşi problemă, pusă în mod just și înțeleasă în mod just, se spune în legea terțiului exclus, nu este admisibil să dăm un răspuns ambiguu — nici „da", nici „nu" —, evitînd orice precizie a ideii. După precizarea necesară a problemei trebuie totdeauna să dăm un răspuns determinat. Din două judecăți care se contrazic, una este în mod necesar justă, iar cealaltă falsă, o a treia posibilitate neexistînd, sau, cu alte cuvinte, A sau este B, sau nu este B. 4) Ideea trebuie să decurgă în mod consecvent (legea rațiunii suficiente). Orice idee este adevărată numai dacă este întemeiată, dacă decurge ca o consecință dintr-o altă idee justă, care-i servește în cazul respectiv drept bază. De aceea gîndirea trebuie să fie consecventă. A există pentru că există B, ne învață legea rațiunii suficiente. Așa, de pildă, în convorbirea cu prima delegație a muncitorilor americani, la întrebarea dacă e posibilă desființarea monopolului comerțului exterior, I. V. Stalin a răspuns: „Delegația nu are, se vede, nimic de obiectat împotriva faptului că proletariatul din U.R.S.S. a luat burgheziei și moșierilor fabricile și uzinele, pămîntul și căile ferate, băncile și minele.

Dar delegația este, mi se pare, oarecum nedumerită de faptul că proletariatul nu s-a mărginit la aceasta și a mers mai departe, luîndu-i burgheziei și drepturile politice. Asta, după mine, nu e tocmai logic sau, mai bine zis, e complet nelogic... Socot că logica obligă. Acela care se gîndește la posibilitatea de a restitui burgheziei drepturile ei politice trebuie, dacă vrea să fie logic, să meargă mai departe și să pună și chestiunea de a restitui burgheziei fabricile și uzinele, căile ferate și băncile" (vol. 10, ed. rom., pag. 119—120). Exemplul de față arată clar ce înseamnă o gîndire consecventă, logică. După cum se poate vedea din cele patru legi logice ale gîndirii menționate mai sus, logica formală formulează cele mai generale și mai elementare legi obligatorii ale gîndirii, cele mai generale reguli pe care trebuie să le respecte o gîndire consecventă, logică.

Stabilind legile și regulile fundamentale ale gîndirii, logica formală trece apoi la examinarea diferitelor forme pe care le îmbracă procesul gîndirii. Noțiunea, judecata și raționamentul — iată formele de gîndire care alcătuiesc cele trei capitole principale ale logicii formale. În capitolul despre noțiuni logica formală stabilește felurile noțiunilor, corelația dintre ele, mijloacele logice de formare a noțiunilor, corelația dintre sfera și conținutul noțiunii, dezvăluie mijloacele și regulile de definire și împărțire a noțiunilor. În capitolul despre judecăți logica formală studiază structura judecății, principalele feluri de judecată etc. În cel mai amplu capitol al său logica formală dă noțiuni despre raționament, clasifică felurile și procedeele raționamentelor, dezvoltă teoria silogismelor, a regulilor silogismului, a figurilor silogismului, arată însemnătatea și rolul raționamentelor deductive și inductive în procesul cunoașterii etc. În sfîrșit, logica formală studiază mijloacele și regulile argumentării, dezvăluie rolul argumentării în procesul gîndirii logice. Din cercetarea conținutului și a sarcinilor logicii formale rezultă că ea este oarecum gramatica gîndirii logice. Ca și gramatica, care stabilește regulile de modificare a cuvintelor, regulile de combinare a cuvintelor în propoziții și astfel dă limbii armonie și înțeles, logica permite să se dea gîndirii armonie și înțeles. Ceea ce au comun gramatica și logica este faptul că ele, făcînd abstracţie de ceea ce este particular şi concret, stabilesc reguli şi legi generale, care ne dau posibilitatea să îmbinăm în mod just cuvintele în propoziţii, să modificăm cuvintele (gramatica), să construim în mod just ideile noastre, să îmbinăm cu pricepere noţiunile în judecăţi, judecăţile în raţionamente etc. (logica).

Legile şi regulile logicii formale fiind legi şi reguli fără de care nu este posibil nici un fel de proces de cunoaştere, sînt universale, general umane. Legile logice sînt legi obiective ale ştiinţei, legi care oglindesc fenomenele lumii obiective. Ca şi limba, ele deservesc gîndirea tuturor oamenilor, independent de apartenenţa de clasă. De aceea ele nu pot avea şi nu au un caracter de clasă, după cum nu există şi nu poate exista o gramatică de clasă. În caz contrariu oamenii aparţinînd diferitelor clase nu ar putea să se înţeleagă între ei. Legile şi regulile logicii formale sînt legi şi reguli ale procesului firesc al gîndirii. Totodată diferite teorii despre aceste legi şi reguli ale gîndirii logice pot da şi dau o explicaţie denaturată a legilor gîndirii. Astfel, idealiştii construiesc logica formală ca o ştiinţă pur formalistă, ruptă de realitatea obiectivă. De aceea, Lenin, vorbind despre necesitatea studierii logicii formale, cerea să se introducă în vechea logică „îndreptări", adică să fie eliberată de orice fel de denaturări şi stratificări idealiste. Logica formală este „matematica inferioară" a gîndirii, care dezvăluie cele mai simple legături şi raporturi dintre lucruri, şi prin ea însăşi ea nu este suficientă pentru cercetarea ştiinţifică. Un puternic instrument de cercetare ştiinţifică este metoda dialectică marxistă, care dezvăluie legile cele mai generale de dezvoltare a naturii, societăţii omeneşti şi gîndirii. (Despre raportul dintre dialectică şi logica formală vezi *Logica*.)

LOGIC ŞI ISTORIC — vezi *Istoric şi logic*.

LOGISTICĂ — denaturare idealistă şi metafizică a logicii matematice, denaturare larg răspîndită în filozofia burgheză contemporană. Obiectul logicii matematice (sau simbolice) îl constituie studierea operaţiilor logice aplicate în matematică, a regulilor logice ale calculului. Ea constituie aplicarea metodelor matematice în domeniul logicii formale şi extinde domeniul cercetărilor logicii formale dincolo de limitele raţionamentelor silogistice tradiţionale (aristotelice). Logica matematică înlocuieşte notaţiile verbale ale termenilor logici, ale diferitelor forme de legătură (copule) şi ale operaţiilor logice (transformări, concluzii) prin notaţii simbolice şi prin formule alcătuite din aceste notaţii asemenea formulelor algebrice. Aceasta permite să se rezolve probleme mai complicate şi mai generalizate ale logicii formale decît permitea logica tradiţională. Logica matematică nu este în contradicţie cu logica obişnuită, elementară, ci o presupune ca bază necesară a ei. Lucrările remarcabile ale matematicienilor sovietici au adus o contribuţie preţioasă în acest domeniu al ştiinţei.

Logistica denaturează şi falsifică bazele teoretice, metodele şi concluziile logicii matematice în spiritul idealismului şi al metafizicii. Filozofia reacţionară burgheză opune în mod fals logica matematică tradiţionalei logici formale, folosind-o totodată în lupta împotriva logicii dialectice. Logistica ţine de domeniul formalismului extrem. Ea este o logică lipsită de conţinut şi de obiect, e ruptă de realitate, de experienţă, de practică, de adevărul obiectiv. Logistica tratează logica ca pe un sistem de reguli convenţionale şi de sisteme arbitrare de combinare a unor simboluri care nu indică şi nu reflectă nici un fel de legături şi raporturi reale. După definiţia unuia dintre liderii logisticii contemporane, R. Carnap, ea „nu ţine seamă nici de semnificaţia simbolurilor, nici de sensul expresiilor, ci numai de formele şi ordinea simbolurilor din care sînt construite expresiile“.

Filozofia reacţionară, a *pozitivismului logic* (vezi), foloseşte logistica pentru „fundamentarea“ construcţiilor sale idealiste subiectiviste. Dacă machismul era preocupat de falsificarea idealistă a corelaţiei dintre senzaţii şi realitate, neomachismul îl „completează“ prin falsificarea idealistă a corelaţiei dintre noţiunile şi judecăţile logice, pe de o parte, şi realitate, pe de altă parte. Logistica serveşte drept armă principală de luptă împotriva concepţiei materialist-ştiinţifice despre lume.

LOGOS (din v. grec. λόγος — idee, noţiune, cuvînt, raţiune) — termen filozofic întîlnit pentru prima dată la *Heraclit* (vezi), care denumea logos legea generală a lumii, legea existenţei. La *stoici* (vezi) logos se numeşte soarta, raţiunea universală. La neoplatonici şi în teologia creştină din evul mediu, logos este creatorul, misterioasa esenţă spirituală, dumnezeu. La *Hegel* (vezi) logos este noţiune, raţiune, spiritul absolut.

LOMONOSOV Mihail Vasilievici (1711—1765) — mare savant, poet rus, întemeietorul filozofiei materialiste şi al ştiinţelor materialiste ale naturii în Rusia. Fiu al unui ţăran din satul Denisovka — ţinutul Pomorie — în apropiere de Holmogor, gubernia Arhanghelsk. Din fragedă tinereţe Lomonosov era dornic de cunoştinţe. În 1730 el a plecat pe jos la Moscova şi, biruind numeroase greutăţi legate de originea sa ţărănească, s-a înscris aici la Academia slavo-greco-latină. În 1735 a fost trimis la Academia de ştiinţe din Petersburg, iar după un timp oarecare în străinătate, de unde s-a întors în 1741. Academia de ştiinţe, în care predominau străinii, nu l-a recunoscut mult timp pe Lomonosov ca savant. Abia în 1745 a fost numit în postul de profesor de chimie.

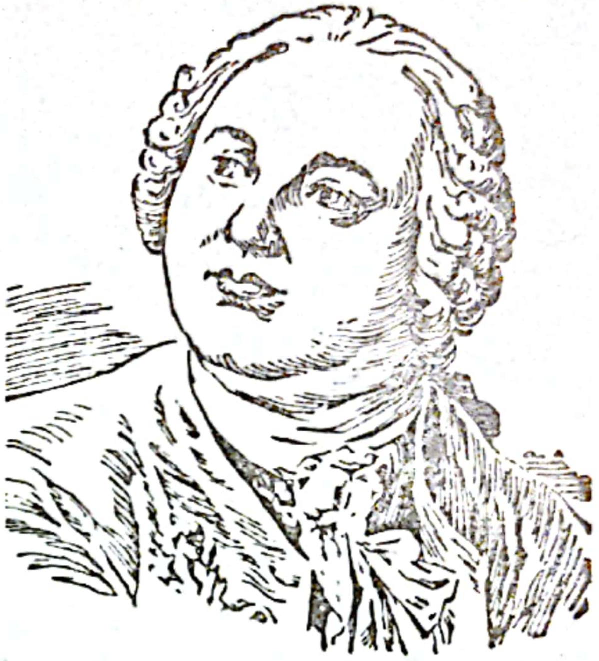

De la Lomonosov începe tradiţia materialistă în dezvoltarea filozofiei şi ştiinţei ruse progresiste. Activitatea ştiinţifică a lui Lomonosov era multilaterală. Deosebit de importante sînt meritele lui Lomonosov în domeniul chimiei şi fizicii. O mare realizare a lui Lomonosov în domeniul ştiinţei este descoperirea legii conservării materiei şi mişcării ca lege naturală generală, precum şi fundamentarea ei teoretică şi experimentală. Încă în primele sale lucrări în domeniul ştiinţelor naturii, Lomonosov ajunge la concluzia permanenţei substanţei şi mişcării. În 1748, Lomonosov dă o fundamentare amplă a legii descoperite de el: „Toate schimbările care au loc în natură se produc în aşa fel încît atît cît se ia de la un corp tot atît se adaugă altuia. Astfel, cîtă substanţă pierde un corp tot atîta substanţă se adaugă altuia... Această lege a naturii este atît de generală încît se extinde şi asupra regulilor mişcării". Mai tîrziu, Lomonosov a fundamentat această lege în opera „Consideraţii asupra calităţii corpurilor de a fi solide şi lichide" şi în alte lucrări. Legea conservării substanţei se numeşte pe bună dreptate legea lui Lomonosov. Lomonosov a demonstrat experimental această lege, cîntărind corpurile înainte şi după reacţiile chimice. Teza lui Lomonosov despre conservarea mişcării a fost confirmată într-o formă concretă de legea conservării energiei după aproape o sută de ani. Astfel, lui Lomonosov îi revine prioritatea în descoperirea legii generale a conservării materiei şi mişcării, lege care stă la baza ştiinţelor moderne ale naturii, în special la baza fizicii şi chimiei. Fundamentînd teza că materia şi mişcarea nu pot fi nici distruse, nici create, Lomonosov a apărat prin aceasta principiul legăturii indisolubile dintre materie şi mişcare. Lomonosov a aplicat legea conservării materiei şi mişcării la mişcarea particulelor materiei. Lomonosov este întemeietorul atomisticii chimice, care dezvăluie structura atomo-moleculară a materiei. El considera că „corpusculele" (moleculele) sînt alcătuite din particule foarte mici — „elementele" (atomi). „Corpusculele — scria Lomonosov — sînt de acelaşi fel dacă sînt alcătuite din acelaşi număr de elemente asemănătoare, unite în acelaşi fel... Corpusculele nu sînt de acelaşi fel atunci cînd elementele lor se deosebesc şi sînt unite într-un mod diferit sau într-un număr diferit; de aceasta depinde nesfîrşita varietate a corpurilor". Concepţia lui Lomonosov asupra căldurii ca fiind mişcarea mecanică a „corpusculelor" e fundamentată pe legea conservării mişcării. În lucrarea „Reflecţii asupra forţei elastice a aerului", Lomonosov a dezvoltat teoria structurii aerului pe baza concepţiilor molecularo-cinetice, care au jucat un rol uriaş în dezvoltarea ulterioară a ştiinţei. Lomonosov a luptat în mod hotărît împotriva concepţiilor antiştiinţifice care dominau în secolul al XVIII-lea în ştiinţele naturii, de pildă împotriva noţiunii metafizice de „flogistică". În lucrarea sa „Reflecţii asupra cauzei căldurii şi frigului", Lomonosov scria că *„în mişcare există o cauză suficientă a căldurii.* Şi întrucît mişcarea nu poate să se producă fără materie, e necesar *să existe cauza suficientă a căldurii în mişcarea vreunei materii*". Lomonosov a enunţat idei geniale, şi anume că diferite fenomene ale naturii sînt determinate de diferite forme ale mişcării materiei. Lomonosov a pus bazele unei ştiinţe cu totul noi — chimia fizică, care leagă teoriile şi metodele de cercetare fizice de rezolvarea problemelor chimice. Lomonosov a acordat o deosebită atenţie dezvoltării extracţiei minereurilor. În domeniul geologiei el a enunţat pentru prima dată ideea dezvoltării. El a cercetat bogăţiile subsolului Rusiei, a căutat să stabilească condiţiile navigaţiei pe mare pe drumul maritim de nord. Adept al teoriei heliocentrice în astronomie, al existenţei unei multitudini de lumi şi al infinităţii universului, Lomonosov a fost primul care a descoperit atmosfera de aer din jurul planetei Venus şi, în contradicţie cu dogmele bisericii, a admis posibilitatea existenţei vieţii pe alte planete. El a explicat în linii generale just cauzele schimbării climei pe pămînt, existenţa în nord, în straturile îngheţate ale pămîntului, a rămăşiţelor de animale şi plante improprii condiţiilor nordului. Lomonosov a prevăzut că, în condiţiile unui grad mai mare de densitate a aerului, trebuie să existe devieri de la legea lui Boyle-Mariotte. Lomonosov a introdus pentru prima oară în chimie analiza cantitativă (gravimetrică) ca metodă sistematică de cercetare, a inventat o serie întreagă de instrumente pentru a fi folosite în navigaţia pe mare, instrumente meteorologice, de geodezie, fizică, chimie etc. Lomonosov a creat primul laborator de chimie în Rusia (1748).

Lomonosov a rezolvat problema fundamentală a filozofiei în mod materialist. Prin cercetările sale, el a făcut o breşă în concepţia metafizică despre lume, care domina în acea epocă; într-o serie de probleme Lomonosov a susţinut ideea dezvoltării. Totodată, din cauza caracterului limitat al cunoştinţelor din acea perioadă, el a cercetat în special legile şi proprietăţile mecanice ale naturii. El considera ca principalele proprietăţi ale materiei întinderea, forţa inerţiei, impenetrabilitatea, mişcarea mecanică. Lomonosov opunea monadologiei idealiste a lui *Leibniz* (vezi), pe care a criticat-o cu asprime concepţia materialistă asupra atomilor. Respingînd monadele spirituale ale lui Leibniz, Lomonosov numea corpusculele „monade fizice". În concepţiile lui Lomonosov există elemente de dialectică. El considera lumea care ne înconjoară ca fiind în permanentă transformare şi dezvoltare. În lucrarea „Despre straturile pămîntului", el vorbeşte de transformările şi dezvoltarea evolutivă a regnului vegetal şi animal, enunţă îndrăzneaţa teorie a originii vegetale a turbei, a cărbunelui de piatră, a petrolului, a chihlimbarului, teoria evoluţionistă a originii solurilor. Lomonosov considera că mişcarea există „veşnic". În lucrarea „[Despre greutatea corpurilor şi despre veşnicia mişcării iniţiale]" el scrie: „...mişcarea iniţială nu poate avea niciodată un început, dar ea trebuie să existe veşnic".

Lomonosov a elaborat o teorie materialistă a cunoaşterii. El pornea de la faptul că izvorul cunoaşterii este lumea exterioară, care acţionează asupra organelor senzoriale ale omului. El a fost un adversar hotărît al teoriei idealiste carteziene a „ideilor înnăscute" şi al „experienţei interne" a lui Locke. Lomonosov era pentru îmbinarea datelor experimentale cu concluziile teoretice. El condamna pe cei care despărţeau cunoaşterea prin raţiune de percepţiile senzoriale, pe cei care opuneau în mod metafizic sinteza analizei. În teoria cunoaşterii, Lomonosov a acordat o mare importanţă experienţei, înţelegînd experienţa în sens îngust, în sensul experimentului ştiinţific şi al percepţiei senzoriale a realităţii obiective. Lomonosov a supus unei critici aspre teoria idealistă a aşa-numitelor „calităţi secundare", dovedind că „calităţile secundare" există în mod tot atît de obiectiv ca şi cele primare.

„Literatura noastră — scria Belinski — începe cu *Lomonosov*...". Lomonosov a fost întemeietorul gramaticii ruse. În locul schemelor moarte, scolastice ale vechilor gramatici a apărut, datorită lui Lomonosov, o gramatică nouă, bazată pe graiul rus viu. Ca poet, Lomonosov s-a afirmat în primul rînd prin poezii în care el chema la dezvoltarea ştiinţelor şi artelor în Rusia, la răspîndirea culturii în rîndurile poporului rus. Lomonosov a dus ani de-a rîndul o luptă îndîrjită pentru crearea ştiinţei autohtone, el a făcut extrem de mult pentru dezvoltarea ştiinţelor naturii în Rusia, pentru îmbinarea ştiinţei progresiste cu sarcinile practice. Lomonosov a fost primul savant rus care a primit titlul de academician. El a fost întemeietorul Universităţii din Moscova (1755) şi a luptat pentru reorganizarea Academiei de ştiinţe. Lomonosov a dus lupta împotriva clerului, biciuind aspru ignoranţa preoţilor. Ca istoric, ca patriot, el a luptat împotriva denaturării istoriei ruse, împotriva predominaţiei „partidului german", reacţionar în Academia de ştiinţe. Lomonosov îşi iubea fierbinte poporul, credea în măreţul viitor al poporului rus. Ultima ediţie de Opere filozofice alese ale lui M. V. Lomonosov a apărut în 1950.

LUCRETIUS Carus — vezi *Carus* Lucretius.

„LUCRU ÎN SINE" şi „LUCRU PENTRU NOI" — noţiuni introduse pentru prima oară în filozofie de *Kant* (vezi). După Kant, „lucru în sine" înseamnă un lucru care, deşi există independent de conştiinţă, este însă absolut incognoscibil şi nu poate deveni „lucru pentru noi", adică cunoscut. Din punctul de vedere al lui Kant, noi nu putem avea nici o idee cum se prezintă „lucrurile în sine". Kant săpa o prăpastie între „lucrurile în sine" şi fenomene. După Kant, cunoaşterea omenească are de-a face numai cu fenomene, adică cu reprezentări şi senzaţii subiective, nefiind în stare însă să pătrundă „lucrurile în sine". În filozofia kantiană şi „lucrul în sine" se transformă în cele din urmă într-un simplu simbol. Această teorie este reacţionară întrucît ea urmăreşte cu bună ştiinţă să împace ştiinţa cu religia, şi de la ea au pornit şi pornesc şi astăzi multe curente idealiste.

Potrivit învăţăturii materialismului dialectic, „lucruri în sine" incognoscibile nu există. Există numai o deosebire între ceea ce este *deja* cunoscut („lucru pentru noi") şi ceea ce nu e *încă* cunoscut („lucru în sine"), dar va fi scos la iveală şi cunoscut de noi prin forţele ştiinţei şi practicii. Atunci cînd un „lucru în sine" este cunoscut de noi, el devine „lucru pentru noi". Cauciucul natural — seva unei plante — a fost „lucru în sine" cît timp chimia nu învăţase să folosească acest cauciuc pentru nevoile industriei şi să-l creeze pe calea sintezei chimice, transformîndu-l astfel în „lucru pentru noi". O dată cu dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii, tot mai multe lucruri devin cunoscute. Pînă de curînd şi energia atomică era un „lucru în sine". Dar ştiinţa contemporană a ajuns să cunoască energia atomică şi a descoperit modul de producere a ei. Prin aceasta energia atomică a încetat de a fi un „lucru în sine" şi a devenit un „lucru pentru noi". Condiţia hotărîtoare de cunoaştere a „lucrurilor în sine", de transformare a lor în „lucruri pentru noi" este practica.

„LUDWIG FEUERBACH ŞI SFÎRŞITUL FILOZOFIEI CLASICE GERMANE" — operă a lui F. Engels care a apărut în 1888. Într-o formă concisă şi populară, Engels arată apariţia şi dezvoltarea filozofiei marxiste, poziţia ei faţă de filozofia anterioară, face o expunere profundă a principalelor teze ale materialismului dialectic şi materialismului istoric. În această carte, Engels critică filozofia lui *Hegel* (vezi) şi a lui *Feuerbach* (vezi), arătînd deosebirea principială dintre materia-

Pop

lismul dialectic, pe de o parte, și materialismul metafizic al lui Feuerbach și dialectica idealistă a lui Hegel, pe de altă parte. Primul capitol conține o caracterizare a filozofiei lui Hegel, scoțîndu-se la iveală contradicția principală dintre metoda lui dialectică și sistemul idealist. În capitolul II, Engels dă o formulare problemei fundamentale a filozofiei — raportul dintre gîndire și existență, problemă care a scindat pe filozofi în două mari tabere: idealiști și materialiști. Engels a arătat și esența celei de-a doua laturi a problemei fundamentale a filozofiei: poate oare mintea omenească să cunoască lumea înconjurătoare? Cea mai mare parte a filozofilor răspund afirmativ la această întrebare. Există însă filozofi care susțin că lumea este incognoscibilă. Aceștia sînt agnosticii, printre care se află *Hume* (vezi) și *Kant* (vezi). Engels a arătat legătura strînsă dintre gîndirea omenească și cunoaștere, pe de o parte, și practica, pe de altă parte. Practica constituie o dovadă a faptului că noi putem cunoaște lumea înconjurătoare. Criticînd agnosticismul lui Kant, Engels arată că toate născocirile filozofice despre incognoscibilitatea lumii sînt spulberate de însăși practica, experiența, industria: în procesul cunoașterii și al activității practice a oamenilor, insezisabilul „lucru în sine" al lui Kant devine un „lucru pentru noi" (vezi *„Lucru în sine" și „lucru pentru noi"*).

Engels face o caracterizare amănunțită a filozofiei lui Feuerbach, care a avut un rol important în dezvoltarea materialismului și în critica idealismului, în special a idealismului lui Hegel. Arătînd meritele lui Feuerbach ca materialist, Engels dezvăluie totodată (capitolele II și III) caracterul limitat al materialismului metafizic, contemplativ, al lui Feuerbach și idealismul lui în concepția despre societate. Pînă la Marx, toți materialiștii, inclusiv Feuerbach, n-au putut să extindă materialismul la fenomenele vieții sociale. Lor le era străină „o înțelegere rațională a marii înlănțuiri istorice — scrie Engels —, iar istoria servea, în cel mai fericit caz, drept colecție de exemple și ilustrații pentru uzul filozofilor" (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 341). În relațiile dintre oameni, Feuerbach vedea doar o singură latură — cea morală. El susținea că perioadele istoriei omenirii nu se deosebesc între ele decît prin schimbările produse în domeniul religiei.

În capitolul IV al lucrării sale, Engels a formulat și explicat principalele teze ale materialismului dialectic și materialismului istoric. Cartea lui Engels este un izvor necesar pentru studierea materialismului dialectic și a materialismului istoric.

LUMEA EXTERIOARĂ — totalitatea obiectelor materiale și a fenomenelor în conexiunea lor, care există în afara conștiinței omului și independent de ea. Pentru un materialist, lumea exterioară este unicul izvor al cunoașterii. Din punctul de vedere al unui idealist, lumea exterioară este fie produsul creației unei ființe spirituale supranaturale (idealismul „obiectiv"), fie produsul conștiinței individului (idealismul subiectivist).

LUPTA CONTRARIILOR — una dintre cele mai generale legi dialectice de dezvoltare a naturii, societății și gîndirii omenești. V. I. Lenin arată că teoria luptei contrariilor, ca izvor al oricărei dezvoltări, constituie sîmburele, esența metodei dialectice marxiste. Dezvoltarea nu este posibilă fără apariția și biruirea contradicțiilor. De îndată ce începem să cercetăm obiectele și fenomenele în conexiunea lor, în mișcarea, dezvoltarea și schimbarea lor — altfel nu este posibilă o cercetare justă, științifică a naturii și societății —, ajungem în domeniul contradicțiilor. În natură și societate întotdeauna ceva se naște și se dezvoltă, ceva se distruge și dispare. Lupta dintre nou și vechi, dintre ceea ce moare și ceea ce se naște, dintre ceea ce este perimat și ceea ce se dezvoltă constituie o lege obiectivă a dezvoltării. În lucrarea sa „*Despre materialismul dialectic și materialismul istoric*" (vezi), I. V. Stalin a făcut o caracterizare profundă a esenței acestei trăsături a dialecticii marxiste: „În opoziție cu metafizica, dialectica pornește de la faptul că obiectelor naturii, fenomenelor naturii le sînt proprii contradicții interne, căci ele, toate, au o latură negativă și una pozitivă, un trecut și un viitor, elemente care dispar și altele care se dezvoltă; că lupta acestor contrarii, lupta între ceea ce este vechi și ceea ce este nou, între ceea ce moare treptat și ceea ce se naște, între ceea ce dispare și ceea ce se dezvoltă, constituie conținutul intern al procesului de dezvoltare, conținutul intern al transformării schimbărilor cantitative în schimbări calitative.

De aceea metoda dialectică consideră că procesul de dezvoltare de la inferior la superior se produce nu sub forma unei desfășurări armonioase a fenomenelor, ci sub forma dezvăluirii contradicțiilor proprii obiectelor și fenomenelor, sub forma «luptei» tendințelor contrare care acționează pe baza acestor contradicții".

Orice obiect, orice fenomen conține contradicții interne, laturi, tendințe contrare. Aceste laturi și tendințe se află în stare de legătură internă reciprocă și în același timp de excludere, de negare reciprocă, în stare de luptă. În cadrul întregului, o latură a contrariului nu poate să existe fără cealaltă și, în același timp, între ele are loc o luptă. În fragmentul „În jurul problemei dialecticii", V. I. Lenin, arătînd caracterul universal al tezei dialecticii, după care fenomenele conțin contradicții interne, o ilustrează dînd ca exemplu o serie de științe care studiază diferite domenii ale naturii și viața socială:

„În matematică, + și — . Diferențial și integral.
„ mecanică, acțiune și reacțiune.
„ fizică, electricitate pozitivă și negativă.
„ chimie, asocierea și disocierea atomilor.
„ știință socială, lupta de clasă" („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 327).

Știința modernă scoate la iveală tot mai profund natura lăuntrică contradictorie a lucrurilor. Astfel, fizica a dezvăluit lumea complexă, plină de contradicții a atomului. Vechea contrapunere a unor contrarii, ca undele și corpusculele, aplicată la lumină și substanță, a pierdut orice teren. S-a stabilit că lumina și substanța reunesc proprietățile contradictorii ale mișcării corpusculare și ale celei ondulatorii. Biologia miciurinistă a scos la iveală contradicțiile profunde ale dezvoltării și schimbării formelor organice, arătînd că aceste contradicții se ivesc și sînt biruite în procesul interacțiunii organismelor și mediului exterior, în procesul modificării tipului schimbului de substanțe. Teoria lui *Pavlov* (vezi) asupra activității nervoase superioare se bazează și ea pe descoperirea unor contradicţii ca excitaţia şi inhibiţia etc., adică a unor contradicţii fără de care nu este posibilă activitatea psihică normală. Savanţii sovietici, precum şi savanţii progresişti din alte ţări, studiind dialectica marxistă, aplică cu succes această lege, ca şi celelalte legi ale dialecticii, la cercetarea naturii.

Şi în viaţa socială o condiţie a unei înţelegeri ştiinţifice juste a evenimentelor şi proceselor este luarea în considerare a contradicţiilor lor interne — a vechiului şi noului, a ceea ce moare şi a ceea ce se naşte, a ceea ce este reacţionar şi a ceea ce este înaintat, progresist. Viaţa socială în societatea împărţită în clase antagoniste e plină de contradicţii profunde. Tendinţele unor clase ale societăţii se lovesc de tendinţele altora. Marxismul a arătat pentru întiia oară în mod ştiinţific că izvorul năzuinţelor contradictorii şi al luptei de clasă în societatea împărţită în clase antagoniste îl constituie deosebirea fundamentală existentă în situaţia şi condiţiile de viaţă ale claselor. Proletariatul şi burghezia au fost generate de modul de producţie capitalist. În cadrul acestui mod de producţie ele sînt legate între ele în aşa măsură, încît numai existînd ambele aceste clase este posibil modul de producţie capitalist. Dar totodată ele se exclud reciproc şi duc o luptă neîmpăcată între ele.

Arătînd că fenomenelor şi obiectelor le sînt proprii contradicţiile interne, dialectica marxistă ne învaţă că existenţa contradicţiilor determină lupta dintre ele. Noul nu poate să se împace cu vechiul, care frînează dezvoltarea mai departe, ceea ce este progresist nu poate fi indiferent faţă de ceea ce este reacţionar. De aici legitatea luptei dintre ele. Dialectica materialistă acordă o importanţă hotărîtoare luptei contrariilor. Tocmai lupta contrariilor constituie izvorul, conţinutul lăuntric al dezvoltării. Luptînd împotriva a ceea ce frînează dezvoltarea, elementul nou, progresist repurtează victoria asupra forţelor regresului şi prin aceasta asigură mersul înainte. De aceea lupta contrariilor constituie forţa motrice a dezvoltării. Marxismul a arătat că lupta dintre clase este forţa motrice a istoriei în toate societăţile împărţite în clase antagoniste, că contradicţiile se rezolvă numai prin luptă, iar nu prin împăcare. V. I. Lenin a arătat că momentul legăturii reciproce a contrariilor este vremelnic, trecător, iar lupta dintre contrarii este absolută, după cum absolută este mişcarea, dezvoltarea. Şi tocmai pentru că lupta contrariilor este absolută, pentru că ea nu încetează niciodată, în cursul acestei lupte este înlăturat tot ceea ce este perimat, reacţionar, ceea ce frînează mişcarea progresivă.

Lupta dintre vechi şi nou, dintre ceea ce moare şi ceea ce se naşte are ca urmare desfăşurarea, scoaterea la iveală a contradicţiilor interne. Acest proces de ascuţire a contradicţiilor duce în mod necesar la un moment în care contradicţiile trebuie să fie înlăturate pe calea nimicirii vechiului şi a victoriei noului.

Din legea luptei contrariilor decurg concluzii foarte importante pentru politica şi tactica partidului proletariatului. Dacă momentul hotărîtor în dezvoltare este lupta contrariilor, rezultă că lupta conştientă, organizată a oamenilor pentru biruirea contradicţiilor are o însemnătate uriaşă. Prin urmare, nu trebuie să ne temem de contradicţii, ci trebuie să le scoatem la iveală şi să le biruim pe calea luptei. Dacă dezvoltarea are loc sub forma luptei contrariilor şi a biruirii lor prin această luptă, înseamnă că nu trebuie să ascundem contradicţiile rînduielilor capitaliste, ci trebuie să le scoatem la iveală, să nu stingem lupta de clasă, ci s-o ducem pînă la capăt.

Pentru a nu greşi în politică, ne învaţă marxismul, trebuie să ducem o intransigentă politică proletară de clasă, iar nu o politică reformistă, de armonie între interesele proletariatului şi cele ale burgheziei, trebuie să demascăm politica conciliatoristă de „integrare“ paşnică a capitalismului în socialism. De aceea marxism-leninismul duce o luptă necruţătoare împotriva diferitelor teorii metafizice, care consideră dezvoltarea ca o împăcare a contrariilor. Teoria împăcării contradicţiilor de clasă este baza oricărui oportunism şi reformism, a oricărei renegări. Socialiştii de dreapta din zilele noastre, ca şi vechii reformişti, propovăduiesc teoria „armoniei“ între clase, a unităţii dintre interesele burgheziei şi cele ale proletariatului. Aplicînd în practică această „teorie“, ei ajută pe imperialişti să amîne ceasul pieirii lor, să pregătească noi războaie distrugătoare, să ţină poporul în robie. Marx şi Engels, Lenin şi Stalin au dus o luptă intransigentă împotriva teoriei oportuniste a „armoniei“ intereselor de clasă. Partidul comunist a demascat *teoria „echilibrului“*, teorie metafizică bogdanovisto-buharinistă (vezi), pe care duşmanii poporului o foloseau în scopul „fundamentării“ teoriei lor chiabureşti, a „integrării“ paşnice a capitalismului în socialism. În opoziţie cu teoria contrarevoluţionară a stingerii luptei de clasă, teorie formulată de oportuniştii de dreapta, Partidul comunist ne învaţă că cu cît construcţia socialistă înregistrează mai multe succese, cu atît mai înverşunată devine împotrivirea duşmanilor de clasă, cu atît mai mîrşave devin metodele lor de luptă împotriva poporului. Nu stingerea, ci ascuţirea luptei de clasă în cursul lichidării claselor exploatatoare şi al construirii societăţii socialiste — iată legea obiectivă a dezvoltării. Partidul comunist ne învaţă că numai o luptă neîmpăcată împotriva duşmanilor de clasă poate duce la victoria socialismului şi a comunismului. Experienţa luptei poporului sovietic, care a construit socialismul, are o uriaşă însemnătate internaţională. Oamenii muncii din ţările de democraţie populară, care construiesc socialismul, partidele comuniste şi muncitoreşti din aceste ţări şi proletariatul din întreaga lume învaţă din exemplul poporului sovietic şi al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice arta de a învinge în crîncena luptă de clasă.

Dialectica marxistă ne cere să facem distincţie între contradicţiile antagoniste şi cele neantagoniste, întrucît legea luptei contrariilor se manifestă în mod diferit în diferitele condiţii ale vieţii sociale. În societatea împărţită în clase antagoniste, în clase duşmane, contradicţiile au tendinţa să crească, să se ascută, să se adîncească. În dezvoltarea lor, ele dau naştere unor foarte profunde conflicte sociale, care pot fi rezolvate numai pe calea revoluţiilor sociale. Aşa, de pildă, în procesul dezvoltării modului de producţie capitalist apare contradicţia dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie. În virtutea caracterului antagonist al modului de producţie capitalist, această contradicţie se ascute, se adînceşte tot mai mult şi, în sfîrşit, se transformă într-un antagonism, adică atinge o stare în care relațiile de producție devin cătușe ale dezvoltării forțelor de producție. Expresia acestui antagonism în cadrul modului de producție burghez o constituie lupta de clasă înverșunată dintre proletariat și burghezie. Burghezia susține cu toate forțele relațiile de producție reacționare ale capitalismului, și numai revoluția proletară lichidează orînduirea burgheză, care și-a trăit traiul. Lupta dintre proletariat și burghezie se termină inevitabil prin victoria proletariatului. Capitalismul este lichidat și locul lui îl ia o nouă orînduire socială — socialismul.

Altfel se dezvoltă și sînt înlăturate contradicțiile în condițiile societății socialiste, în care nu mai există clase dușmane. În societatea socialistă de asemenea există contradicții, dar dispare caracterul lor antagonist, deoarece dispare antagonismul dintre clase. Aceste contradicții se deosebesc principial de contradicțiile antagoniste, proprii capitalismului, au un cu totul alt caracter și sînt rezolvate altfel. Așa, de pildă, și în procesul dezvoltării modului de producție socialist apare o neconcordanță, o contradicție între forțele de producție și relațiile de producție, dar această contradicție nu poate să se transforme într-un antagonism, deoarece în socialism este lichidată forma capitalistă privată de însușire a produselor muncii, formă care este în contradicție flagrantă cu caracterul social al forțelor de producție. În societatea socialistă nu există clase dușmane, care să se împotrivească nevoii arzătoare a înnoirii relațiilor de producție și punerii lor în concordanță deplină cu caracterul forțelor de producție. Există numai forțe inerte ale societății, care nu sînt greu de biruit. Partidul comunist și Statul sovietic au deci toate condițiile obiective pentru a observa la timp creșterea contradicțiilor dintre forțele de producție și relațiile de producție și a înlătura aceste contradicții, nedîndu-le posibilitatea să se transforme în antagonism și conflict. Prin urmare, în socialism legea obiectivă a dezvoltării contradicțiilor nu duce, ca în capitalism, la conflicte și zguduiri sociale. În societatea socialistă domină unitatea moral-politică, care este o puternică forță motrice de dezvoltare, forță care contribuie la învingerea oricăror greutăți și contradicții pe baza orînduirii socialiste.

În societatea socialistă dezvoltarea se caracterizează prin aceea că ea desființează opozițiile rămase moștenire de la capitalism, ca, de pildă, opoziția dintre oraș și sat, dintre munca intelectuală și munca fizică etc. O dată cu victoria socialismului aceste opoziții au dispărut în U.R.S.S. Au mai rămas deosebiri esențiale între oraș și sat, între munca intelectuală și munca fizică, deosebiri care vor fi lichidate în procesul trecerii treptate de la socialism la comunism. Trebuie să facem deosebire între noțiunea de „opoziție“ și cea de „deosebire esențială“. Atît deosebirea esențială, cît și opoziția constituie o manifestare și o expresie a contradicțiilor interne proprii obiectelor și fenomenelor. Dar dacă opoziția exprimă interese ostile, deosebirea esențială înseamnă că între cele două laturi ale unui întreg nu există o opoziție ostilă, dar sînt încă deosebiri importante. În societatea comunistă deplină va fi lichidată și deosebirea esențială dintre oraș și sat, dintre munca intelectuală și munca fizică, deosebirea esențială dintre ele transformîndu-se în deosebire neesențială. Dacă opoziția în problemele fundamentale de clasă poate fi lichidată numai prin metode revoluționare, prin violență (de pildă, opoziția dintre oraș și sat, dintre munca intelectuală și munca fizică poate să dispară numai în urma revoluției proletare și a lichidării orînduirii capitaliste), deosebirea esențială poate și trebuie să fie înlăturată treptat, nu prin violență (de pildă, deosebirea esențială dintre oraș si sat, dintre munca intelectuală și munca fizică în U.R.S.S.). Aplicarea noțiunilor de „opoziție", „deosebire esențială", „deosebire" la unele fenomene sau altele necesită o analiză concretă a acestor fenomene, o analiză care să excludă orice șablon și dogmatism.

Și în societatea socialistă contradicțiile sînt înlăturate prin luptă. Și aici numai lupta dintre ceea ce este nou, înaintat, progresist și ceea ce este vechi, pe cale de dispariție, constituie forța motrice a dezvoltării. În societatea socialistă mai rămîn forțe inerte, anchilozate, care frînează progresul, se mai mențin rămășițe ale capitalismului în conștiința oamenilor, rămășițe ale atitudinii nesocialiste față de muncă, ale atitudinii nesocialiste față de proprietatea obștească, rămășițe ale birocratismului, naționalismului, cosmopolitismului etc., care sînt străine întregii orînduiri a societății sovietice.

Fără lupta împotriva tuturor manifestărilor vechiului, care sînt în contradicție cu socialismul, nu este posibilă rezolvarea cu succes a sarcinilor construcției comuniste. Lupta împotriva tuturor rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor este cu atît mai importantă cu cît lumea imperialistă, care nutrește ură față de țara socialismului, caută prin toate mijloacele să mențină aceste rămășițe, să folosească pe oamenii la care aceste rămășițe sînt deosebit de puternice pentru a-i împinge pe calea sabotajului și a trădării de patrie.

În U.R.S.S. au fost de mult zdrobite și lichidate clasele exploatatoare, dar au mai rămas unii renegați, mai există dușmani camuflați ai poporului sovietic, care, găsind sprijin din partea lumii imperialiste, au făcut mult rău și vor mai face și în viitor. De aceea se cere tuturor oamenilor sovietici o înaltă vigilență politică, care să excludă orice manifestare de autoliniștire, nepăsare și atitudine de gură-cască. Legea luptei contrariilor învață pe oamenii sovietici să fie vigilenți împotriva oricăror uneltiri ale dușmanilor de clasă din afară și ale dușmanilor dinăuntrul țării care n-au fost încă zdrobiți.

Întrucît în U.R.S.S. mai există clasa muncitorilor și clasa țărănimii colhoznice, ca expresie a celor două forme de proprietate socialistă, mai sînt inevitabile și unele contradicții între ele. Dar aceste contradicții nu sînt antagoniste și sînt biruite pe măsura trecerii de la socialism la comunism.

O mare forță pentru scoaterea la iveală și înlăturarea contradicțiilor societății sovietice este *critica și autocritica* (vezi). Critica și autocritica constituie o formă de luptă între vechi și nou, o formă specifică de acțiune a legii luptei contrariilor în condițiile societății socialiste. (Vezi și *Contradicții antagoniste și neantagoniste.*)

LUPTA DINTRE CLASE — vezi *Luptă de clasă.*

LUPTĂ DE CLASĂ — lupta dintre exploatatori și exploatați, manifestare și expresie a caracterului de neîmpăcat al intereselor lor de clasă. Marxismul a dat o fundamentare științifică luptei de clasă, ca fiind forţa motrice a dezvoltării societăţii împărţite în clase antagoniste, a arătat că în societatea burgheză lupta de clasă duce în mod necesar la dictatura proletariatului, care are ca scop lichidarea claselor şi crearea unei societăţi fără clase, societatea comunistă.

Sociologii burghezi prezintă societatea omenească ca fiind un haos, în care nu există nici un fel de legi obiective şi în care fiecare persoană acţionează în mod arbitrar. Prin teoria luptei de clasă, marxismul a pus pentru totdeauna capăt unor astfel de concepţii antiştiinţifice despre societate. „Marxismul — arată Lenin — a dat firul călăuzitor care permite să se descopere, în acest labirint şi haos aparent, existenţa unor legi necesare; acest fir călăuzitor este teoria luptei de clasă. Numai studierea totalităţii năzuinţelor care animă pe toţi membrii unei societăţi sau ai unui grup de societăţi permite să se definească ştiinţificeşte rezultatul acestor năzuinţe. Iar sursa năzuinţelor contradictorii este deosebirea dintre situaţia şi condiţiile de viaţă ale *claselor* din care se compune o societate“ (vol. 21, ed. rom., pag. 43—44).

Istoria tuturor societăţilor, începînd cu societatea sclavagistă, a fost istoria luptei dintre clase. Marxismul a demascat subterfugiile lacheilor imperialismului, care susţin în mod demagogic că lupta de clasă duce la destrămarea societăţii. Atîta timp cît există capitalism, burghezii şi proletarii, între care se desfăşoară o luptă de clasă de neîmpăcat, sînt în acelaşi timp economiceşte legaţi ca părţi ale societăţii capitaliste unice. Lupta de clasă duce de fapt nu la destrămarea societăţii, ci la înlocuirea orînduirii care şi-a trăit traiul cu o orînduire socială nouă. Revoluţia burgheză a lichidat orînduirea feudală. Revoluţia Proletară din Rusia a lichidat orînduirea capitalistă pe a şasea parte a globului pămîntesc. După cel de-al doilea război mondial, într-o serie de ţări din Europa şi Asia puterea moşierilor şi capitaliştilor a fost răsturnată şi s-a instaurat regimul de *democraţie populară* (vezi).

Economia, politica şi ideologia unei societăţi împărţite în clase antagoniste sînt pătrunse de lupta de clasă. Principalele forme ale luptei de clasă a proletariatului sînt: lupta economică, lupta politică şi lupta teoretică. Lupta politică încununată cu revoluţia socialistă şi instaurarea dictaturii proletariatului este o condiţie hotărîtoare a eliberării clasei muncitoare şi a întregii societăţi de exploatare. Forma economică şi forma teoretică a luptei sînt subordonate sarcinilor luptei politice. „Baza *tactică* a socialismului ştiinţific — ne învaţă I. V. Stalin — este teoria luptei de clasă intransigente, care este *cea mai bună* armă în mîinile proletariatului. Lupta de clasă a proletariatului este arma cu care va cuceri puterea politică şi va expropria apoi burghezia pentru a instaura socialismul“ (vol. 1, ed. rom., pag. 366). Cu instaurarea dictaturii proletariatului lupta de clasă nu se termină, ci devine şi mai înverşunată, capătă forme noi.

Pornind de la experienţa tinerei Republici sovietice, Lenin a menţionat cinci forme noi ale luptei de clasă în perioada dictaturii proletariatului: 1) reprimarea împotrivirii exploatatorilor, 2) războiul civil ca formă extremă de ascuţire a luptei de clasă dintre proletariat şi burghezie, 3) lupta pentru transformarea socialistă a micii gospodării țărănești, pentru conducerea de către proletariat a maselor neproletare de oameni ai muncii, 4) lupta pentru folosirea specialiștilor burghezi, lupta împotriva sabotajului lor și 5) lupta pentru educarea unei discipline noi, socialiste în muncă.

După cum arată experiența construcției socialiste în U.R.S.S., precum și în țările de democrație populară, este contrarevoluționară teoria care susține că după cucerirea puterii de către proletariat s-ar stinge lupta de clasă dintre clasa muncitoare și clasele exploatatoare răsturnate, dar nu zdrobite. În realitate, în epoca construirii socialismului lupta de clasă se ascute, căci elementele capitaliste nu vor să cedeze de bunăvoie pozițiile lor. Cu cît succesele construcției socialiste sînt mai mari, cu atît este mai mare împotrivirea acestor elemente. Clasele exploatatoare sînt lichidate într-o luptă de clasă de neîmpăcat.

În U.R.S.S. clasele exploatatoare au fost lichidate. Societatea sovietică este formată din două clase prietene — muncitorii și țăranii, precum și din intelectualitatea nouă, sovietică. În ceea ce privește U.R.S.S., toată ascuțimea luptei de clasă este transpusă astăzi pe arena internațională, unde luptă două lagăre: lagărul democratic și socialist, în frunte cu U.R.S.S., și lagărul antidemocratic și imperialist, în frunte cu S.U.A. (Vezi și *Clasele în U.R.S.S.*) În cadrul țării sale, poporul sovietic, strîns unit prin unitatea moral-politică de nezdruncinat, duce lupta împotriva rămășițelor încă nezdrobite ale grupurilor dușmane Puterii sovietice, sprijinite de încercuirea capitalistă, împotriva exponenților ideologiei burgheze etc.

LUTERANISM — vezi *Protestantism*.

M

MABLY Gabriel Bonnot (1709—1785) — istoric francez, comunist utopist. În teoria sa utopică el a oglindit aspiraţiile celor mai asuprite pături ale „stării a treia“. Ca şi *Rousseau* (vezi), Mably pornea de la recunoaşterea egalităţii naturale a oamenilor. Inegalitatea socială, afirmă el, este urmarea trecerii de la comunitatea de bunuri, care a existat iniţial, la proprietatea privată. Inegalitatea, după Mably, este prima verigă din lanţul viciilor omeneşti. Pentru a înlătura contradicţiile sociale, este necesar să se instaureze comunitatea bunurilor. Calea spre aceasta, credea Mably, trece prin culturalizare, prin perfecţionare morală. De pe aceste poziţii Mably critica cu asprime orînduirea contemporană lui, în care „justiţia are două balanţe şi două măsuri“, iar cinstea, virtutea, vitejia se obţin cu preţul aurului. Dar întrucît proprietatea privată este instaurată şi societatea este împărţită în clase duşmane, Mably considera că practic idealul său era irealizabil. Comunismul, în concepţia lui, este o treaptă superioară, dar o treaptă din domeniul trecutului, dispărută pentru totdeauna. De acest lucru este legată tendinţa pesimistă a utopismului lui Mably. Concepţiile sale se caracterizează prin ascetism. El considera că o condiţie necesară a bunăstării sociale este aceea ca fiecare să primească „o parte modestă“. El propovăduia nivelarea mic-burgheză. Mably era adeptul separării puterilor, dar al unei astfel de separări în condiţiile căreia puterea supremă ar aparţine reprezentanţilor poporului. În domeniul filozofiei, Mably, ca şi *Locke* (vezi), a combătut teoria „*ideilor înnăscute*“ (vezi) a lui Descartes. Principalele lucrări ale lui Mably sînt: „Despre modul de a scrie istoria“ (1778), „Dialogurile lui Phocion“ (1763), „Îndoieli“ (1768).

MACH Ernst (1838—1916) — fizician şi filozof idealist austriac. Filozofia idealist-subiectivistă a lui Mach este expusă în operele lui: „Analiza senzaţiilor“ (1885), „Cunoaştere şi eroare“ (1905) etc. Mach considera lucrurile drept „complexe de senzaţii“, negînd existenţa lumii exterioare independente de conştiinţa oamenilor. Timpul şi spaţiul, cauzalitatea, legitatea etc., el le interpreta tot în mod idealist-subiectivist. Machismul a încercat să reînvie şi să reînnoiască ideile reacţionare ale lui *Berkeley* (vezi) şi *Hume* (vezi). Filozofia lui Mach se caracterizează printr-un eclectism excesiv. Mach a falsificat datele noi ale științelor naturii în interesul victoriei fideismului asupra materialismului. „Filozofia naturalistului Mach este pentru științele naturii — scria Lenin — ceea ce a fost pentru Hristos sărutul creștinului Iuda. Ca și acesta, Mach vinde fideismului științele naturii, trecînd în fond de partea idealismului filozofic" (vol. 14, ed. rom., pag. 342). Lenin a dezvăluit tendința de clasă care stătea la baza filozofiei lui Mach și care se reducea în întregime la faptul că se punea în slujba fideiștilor în lupta acestora împotriva materialismului filozofic în general și împotriva materialismului istoric în special. Filozofia machistă s-a bucurat de sprijinul „marxiștilor" din Europa occidentală de teapa lui F. Adler și O. Bauer, iar în Rusia de sprijinul unei părți a intelectualilor din partid, care se pretindeau marxiști, dar care niciodată nu se situaseră ferm pe pozițiile marxismului (Bogdanov, Bazarov, Lunacearski, Iușkevici, Valentinov și alții). Ideile machiste, care sînt în contradicție cu știința, sînt răspîndite pe scară largă în rîndurile fizicienilor burghezi, adepți ai idealismului „fizic" contemporan. În cartea „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi), Lenin face o critică zdrobitoare a teoriei lui Mach și a machiștilor.

MACHISM — vezi *Mach, Empiriocriticism.*

MAHAEVISM — curent reacționar, mic-burghez, care propovăduia o atitudine dușmănoasă față de *intelectualitate* (vezi), în special față de intelectualitatea socialistă. Această atitudine anarhistă, antiproletară față de intelectualitate și-a căpătat denumirea după numele lui Mahaiski. În organul mahaeviștilor, „Umstvennii rabocii" („Muncitorul intelectual"), care a apărut pentru prima oară în 1898, Mahaiski afirma că intelectualitatea este o clasă parazitară, care exploatează prin uneltele sale de muncă (cunoștințele) clasa muncitoare. Este neștiințific însuși modul de a pune problema — a considera intelectualitatea drept o clasă de sine stătătoare. Intelectualitatea nu este decît o pătură socială care reflectă interesele unei clase sau alta și, de regulă, ea se află în slujba clasei dominante în societatea respectivă. Intelectualitatea, după părerea lui Mahaiski, este dușmană proletariatului în orice condiții, iar intelectualitatea marxistă, care caută să introducă conștiința socialistă în rîndurile clasei muncitoare, este, după părerea lui Mahaiski, principalul dușman al proletariatului. Mahaevismul constituia o varietate a „economismului"; el propaga ideea că sporirea salariului este tot ce-i necesar muncitorului. Mahaevismul a fost îndreptat împotriva socialismului și avea ca scop să abată clasa muncitoare de la lupta politică și de la revoluția proletară. Agitația dușmănoasă a lui Mahaiski împotriva intelectualității, agitație care se îmbina cu ultrareacționarismul, era străină și dușmană muncitorilor înaintați. Partidul proletariatului a dus întotdeauna o luptă necruțătoare împotriva mahaevismului, și acum luptă împotriva oricăror rămășițe de mahaevism, care se manifestă cîteodată în atitudinea față de intelectualitatea noastră sovietică, muncitoare, ieșită din rîndurile poporului.

MALEBRANCHE Nicolas (1638—1715) — idealist francez, dușman înveterat al materialismului și al ateismului. A încercat de pe poziţii idealiste să înlăture dualismul din sistemul lui *Descartes* (vezi). Un rol deosebit în filozofia lui Malebranche era rezervat lui dumnezeu. Dumnezeu, după Malebranche, nu este numai creatorul a tot ceea ce există, dar şi cuprinde în sine tot ceea ce există; intervenţia permanentă a lui dumnezeu este singura cauză a tuturor schimbărilor; nu există nici un fel de aşa-zise „cauze naturale" şi „interacţiuni" între substanţa căreia îi este proprie întinderea şi substanţa care gîndeşte. Pe poziţii idealiste se situează Malebranche şi în teoria cunoaşterii; omul nu cunoaşte nicidecum lucrurile datorită influenţei exercitate de ele asupra organelor senzoriale: „Prefer să se spună că am halucinaţii... decît să fiu de acord că corpurile sînt în stare să mă lumineze". Malebranche repetă necontenit că simţurile nu joacă nici un rol în cunoaştere. Cunoaşterea, după Malebranche, este contemplarea de către oameni a ideilor a tot ceea ce există, iar izvorul acestor idei este dumnezeu. Principala operă a lui Malebranche este „Despre căutarea adevărului" (1674—1675).

MALTHUSIANISM — teorie antiştiinţifică şi reacţionară formulată de preotul englez Malthus (1766—1834), duşman înverşunat al oamenilor muncii. În opera sa „Eseu asupra legii populaţiei" (1798), Malthus afirma că, în timp ce mijloacele de existenţă sporesc în progresie aritmetică (1, 2, 3, 4, 5 etc.), populaţia creşte în progresie geometrică (1, 2, 4, 8, 16 etc.). Discrepanţa dintre numărul populaţiei şi cantitatea mijloacelor produse în vederea consumului a fost declarată de Malthus drept o lege naturală şi eternă; acţiunea ei poate fi atenuată numai prin lichidarea suprapopulaţiei, adică prin condamnarea oamenilor muncii la moarte prin foamete şi la celibat. Malthusienii, prin urmare, consideră că nu capitalismul, exploatatorii, ci oamenii muncii înşişi (din cauza numărului lor mare) sînt vinovaţi de calamităţile, foametea şi mizeria abătute asupra lor. Concluziile lui Malthus, scria Marx, sînt *„ticluite în interesul* claselor dominante în general şi al elementelor reacţionare ale acestor clase dominante în special; cu alte cuvinte, de dragul acestor interese el *falsifică* ştiinţa. Or, aceste interese *nu ţin seama de nimic*, atîta timp cît este vorba de clasele asuprite („Teorii asupra plusvalorii", vol. II, partea întîi, pag. 208). Marx a dovedit că „suprapopulaţia" nu este nicidecum o lege eternă şi imuabilă a naturii, ci o lege exclusiv istorică a modului de producţie capitalist. În Rusia punctul de vedere al lui Malthus a fost susţinut de Struve, Bulgakov şi alţii. Lenin a dovedit că „suprapopulaţia în Rusia agrară se explică prin dominaţia capitalului, şi nu prin discordanţa dintre înmulţire şi mijloacele de existenţă ale populaţiei" (vol. 1, ed. rom., pag. 476).

Filozofia burgheză contemporană reînvie teoriile malthusiene, folosindu-le ca instrument de luptă împotriva oamenilor muncii, precum şi în interesul expansiunii imperialiste. Pseudosociologii anglo-americani (Vogt şi alţii) susţin făţiş teorii ale reducerii artificiale a populaţiei, adică exterminarea „surplusului" de populaţie muncitoare, declarînd că acesta este mijlocul prin care pot fi înlăturate toate calamităţile capitalismului. Dar lucrurile nu se rezumă la teorii. În 37 de state din America sînt în vigoare legi care prevăd sterilizarea cu forţa a oamenilor. Fasciştii japonezi au trecut de asemenea de la vorbe la fapte, făcînd să treacă în parlamentul japonez, în iunie 1948, o lege privitoare la sterilizare.

Cauza reală a mizeriilor pe care le îndură astăzi masele muncitoare din țările capitaliste, cauza șomajului, a crizelor economice, a războaielor etc. este capitalismul, care și-a trăit traiul și care frînează dezvoltarea progresivă continuă a societății. Legea populației este o lege socială, iar nu una naturală. „...Orice mod de producție istoric special are legile sale de populație istoricește valabile" (*Marx*, Capitalul, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 566). În U.R.S.S. socialismul a pus pentru totdeauna capăt „suprapopulației" capitaliste, care nu înseamnă altceva decît a lipsi pe oamenii muncii de mijloace de trai. O dată cu lichidarea rînduielilor capitaliste, „suprapopulația" dispare asemeni celorlalte fenomene ale capitalismului — crizele economice, războaiele etc.

„MANIFESTUL PARTIDULUI COMUNIST" — document programatic al comunismului științific, scris de K. Marx și F. Engels și publicat cu puțin înainte de revoluția din 1848. Este prima operă a comunismului științific în care Marx și Engels au fundamentat în mod multilateral concepția despre lume a clasei muncitoare — teoria marxistă. În „Manifestul Partidului Comunist" „este expusă cu o limpezime și o precizie genială o nouă concepție despre lume, materialismul consecvent, care îmbrățișează și domeniul vieții sociale, dialectica, cea mai cuprinzătoare și cea mai adîncă teorie a dezvoltării, și teoria luptei de clasă și a rolului istoric revoluționar de importanță mondială al proletariatului, făuritor al unei societăți noi, societatea comunistă" (*Lenin*, vol. 21, ed. rom., pag. 32). „Manifestul Partidului Comunist" cuprinde patru capitole: I) Burghezi și proletari, II) Proletari și comuniști, III) Literatura socialistă și comunistă, IV) Poziția comuniștilor față de diferitele partide opoziționiste.

În capitolul I, Marx și Engels, stabilind legea fundamentală de dezvoltare a tuturor societăților antagoniste — lupta dintre clase—, fac un scurt istoric al înlocuirii societății sclavagiste prin cea feudală și a societății feudale prin cea capitalistă. Apoi ei analizează inevitabilitatea prăbușirii capitalismului în virtutea contradicțiilor sale interne de neîmpăcat și fundamentează țelul final al luptei clasei muncitoare — comunismul. Pieirea burgheziei și victoria proletariatului, scriu Marx și Engels, sînt deopotrivă de inevitabile. Capitolul II din „Manifest" este consacrat în linii generale lămuririi rolului Partidului comunist ca parte indisolubilă a clasei muncitoare și ca detașament de avangardă al ei, precum și expunerii programului Partidului comunist. Lichidarea proprietății private asupra mijloacelor de producție și instaurarea proprietății sociale, pe baza căreia vor fi create toate posibilitățile pentru dezvoltarea liberă a individului, pentru înflorirea culturii și a științei, iată principalul scop programatic al luptei comuniștilor. Numai revoluția comunistă va produce o transformare radicală în relațiile social-economice, în existența socială și în conștiința oamenilor. „...Primul pas în revoluția muncitorească – scriau Marx și Engels — este ridicarea proletariatului la rangul de clasă dominantă..." (Opere alese, vol. I, ed. rom., pag. 30). În „Manifest" este formulată, așadar, una dintre cele mai importante idei ale marxismului în problema statului, și anume ideea dictaturii proletariatului. Capitolul III conține o critică profundă a diferitelor curente socialiste neproletare — burgheze şi mic-burgheze. Ultimul capitol. al IV-lea, din „Manifest" expune bazele strategiei şi tacticii Partidului comunist. În „Manifest" se arată că comuniştii sprijină pretutindeni orice mişcare revoluţionară îndreptată împotriva orînduirii sociale şi politice existente, inclusiv lupta dusă împreună cu burghezia împotriva feudalismului. Dar comuniştii nu uită nici o clipă sarcina lor fundamentală de a dezvolta la muncitori conştiinţa clară a opoziţiei de neîmpăcat care există între proletariat şi burghezie. Căutînd să obţină pretutindeni unirea şi închegarea forţelor democratice din toate ţările, comuniştii declară făţiş că ţelurile lor nu pot fi atinse decît prin răsturnarea violentă a orînduirii capitaliste existente. Chemarea cu care se încheie „Manifestul" — „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!" — exprimă caracterul internaţionalist al mişcării comuniste.

Victoria socialismului în U.R.S.S., victorie repurtată sub conducerea Partidului comunist, constituie un triumf al ideilor expuse de Marx şi Engels în nemuritoarea lor operă. „Manifestul Partidului Comunist" este una dintre cele mai mari creaţii ale geniului omenesc, este „cîntarea cîntărilor marxismului" *(Stalin)*.

MAO ŢZE-DUN — mare conducător al Partidului Comunist Chinez, unul dintre cei mai mari teoreticieni ai marxismului, organizator al victoriei poporului chinez. Mao Ţze-dun s-a născut într-o familie de ţărani la 26 decembrie 1893, în satul Şaoşan, provincia Hunan. La vîrsta de 6 ani a început să lucreze la cîmp împreună cu adulţii. A început să înveţe la 8 ani. În 1911 a început revoluţia. Mao Ţze-dun a intrat în rîndurile armatei revoluţionare. Revoluţia n-a fost încununată de succes: în locul dinastiei manciuriene răsturnate au venit la putere militariştii chinezi. Mao Ţze-dun a părăsit armata. În 1912 el a devenit student al Seminarului de învăţători din Ceanşa, provincia Hunan. În scurt timp el s-a situat în fruntea studenţilor cu tendinţe revoluţionare. În seminar el a organizat asociaţia studenţească „Sinminsiuehuei" („Noul popor"). „În seminar — scria ulterior Mao Ţze-dun — am grupat treptat în jurul meu pe studenţii care îmi erau apropiaţi ca spirit şi idei. Aşa s-a format celula din care ulterior s-a dezvoltat o organizaţie, care a exercitat o mare influenţă asupra treburilor şi destinelor Chinei". În 1919, Mao Ţze-dun a participat activ la organizarea în rîndurile studenţimii a „mişcării de la 4 mai", mişcare antiimperialistă şi antifeudală.

O uriaşă influenţă a exercitat asupra lui Mao Ţze-dun Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie din Rusia. „Sub influenţa teoriei revoluţionare marxiste şi a experienţei Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie din Rusia — scria Mao Ţze-dun — am creat în iarna lui 1920 la Ceanşa prima organizaţie politică a muncitorilor. De atunci mă consider marxist". În iulie 1921 a avut loc primul Congres al Partidului Comunist Chinez, şi Mao Ţze-dun a participat la acest congres în calitate de delegat din provincia Hunan. La Congresul al III-lea al P.C.C. a fost adoptată istorica hotărîre cu privire la necesitatea alianţei Partidului comunist cu gomindanul, condus de Sun Iat-sen, şi a colaborării cu el în cadrul unui front unic împotriva imperialismului şi a militariştilor feudali. Congresul, condamnînd linia oportunistă de dreap-

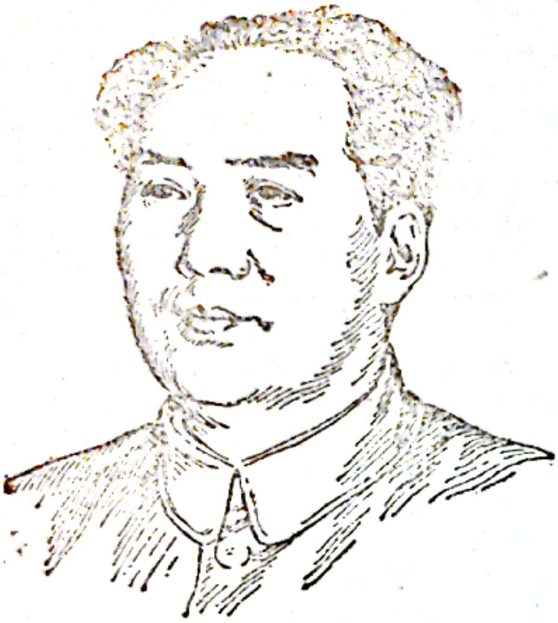

ta a lui Cen Du-siu şi orientarea sectaristă a lui Cian Go-tao, a subliniat necesitatea păstrării independenţei organizatorice şi politice a comuniştilor în cadrul frontului unic cu gomindanul revoluţionar. Mao Ţze-dun a fost unul dintre delegaţii la congres care au susţinut în mod hotărît linia marxist-leninistă a partidului. La acest congres el a fost ales membru în Biroul Politic al P.C.C.

După represiunile sîngeroase dezlănţuite de imperialiştii japonezi şi englezi împotriva muncitorilor, studenţilor şi oamenilor muncii chinezi din Şanhai în mai 1925, valul revoluţionar antiimperialist a cuprins întreaga ţară. A început un puternic avînt al mişcării ţărăneşti. În această situaţie, în iarna anului 1925 Mao Ţze-dun a plecat în patrie — în Hunan. În cîteva luni, sub conducerea directă a lui Mao Ţze-dun, au fost organizate în provincia Hunan peste 20 de uniuni ţărăneşti. În martie 1926, Mao Ţze-dun a scris lucrarea marxistă intitulată „Despre clasele societăţii chineze". În această lucrare Mao Ţze-dun a arătat că ţărănimea este aliatul cel mai de masă şi cel mai credincios al proletariatului chinez. El a prevăzut că în cursul noului avînt al luptei revoluţionare se va produce o sciziune în rîndurile burgheziei naţionale, şi aripa ei dreaptă va trece în lagărul imperialismului. Mao Ţze-dun a prevenit partidul că comuniştii, aflîndu-se în frontul naţional unic, nu trebuie să dea posibilitate burgheziei naţionale să dezorganizeze acest front. În primăvara anului 1926, Mao Ţze-dun a venit la Şanhai şi a condus secţia ţărănească a C.C. al P.C.C. În această perioadă, oportuniştii de dreapta, în frunte cu Cen Du-siu, spre a fi pe placul reacţiunii gomindaniste, au restrîns mişcarea de masă a muncitorilor şi ţăranilor. Ei au atacat cu o furie înverşunată ţărănimea, care se ridica la luptă eroică. Pentru a da o ripostă oportuniştilor, Mao Ţze-dun a plecat în Hunan şi a studiat pe teren mişcarea ţărănească. În raportul său asupra acestei călătorii, Mao Ţze-dun a scris: „Va trece foarte puţin timp, şi în toate provinciile Chinei centrale, de sud şi de nord se vor ridica sute de milioane de ţărani; mişcarea lor va fi vijelioasă şi de nebiruit, ca un uragan, şi nici o forţă n-o va putea opri. Ei vor sfărîma toate lanţurile care-i leagă şi vor înainta spre eliberare"

După lovitura de stat contrarevoluţionară săvîrşită de reacţiunea gomindanistă, la 7 august 1927 a avut loc Conferinţa extraordinară a Partidului comunist. Mao Ţze-dun a participat activ la lucrările conferinţei. Căpetenia oportuniştilor, Cen Du-siu, a fost înlăturat din postul de secretar general al C.C. Transpunînd în viaţă noua linie politică elaborată la conferinţă, partidul l-a trimis pe Mao

Ţze-dun în Hunan pentru a organiza o răscoală ţărănească. Mao Ţze-dun, împreună cu Ciu De au creat Armata roşie chineză, care a fost educată şi s-a dezvoltat pe baza principiilor înţelepte ale războiului de partizani: „Duşmanul înaintează — noi ne retragem, duşmanul s-a oprit — noi îl hărţuim, duşmanul a obosit — noi îl lovim, duşmanul se retrage — noi îl urmărim". Mao Ţze-dun a chemat pe comuniştii chinezi să studieze temeinic experienţa războiului civil din Rusia. Acţiunile de luptă ale Armatei roşii au cuprins întreaga parte de sud a provinciei Ţzeansi. Detaşamente ale Armatei roşii şi baze revoluţionare au fost create şi în alte provincii ale Chinei centrale şi de sud. În aprilie 1930 conducerea C.C. al P.C.C. a căzut în mîinile grupului oportuniştilor „de stînga" în frunte cu Li Li-san, care împingea partidul spre o aventură, spre organizarea unor insurecţii armate în toate oraşele mari ale ţării. Partidul comunist în frunte cu Mao Ţze-dun a dus o luptă hotărîtă împotriva acestei linii greşite. În septembrie 1930, la plenara a III-a a C.C., Li Li-san şi-a recunoscut greşelile şi a părăsit munca de conducere din C.C. al partidului.

La 7 noiembrie 1931 a fost creat la Juiţzin (provincia Ţzeansi) un guvern muncitoresc-ţărănesc în frunte cu Mao Ţze-dun. Luptînd împotriva oportuniştilor, Mao Ţze-dun a îndreptat toate eforturile partidului spre întărirea bazelor revoluţionare, spre consolidarea succeselor Armatei roşii. Sub conducerea lui au fost înfrînte între 1930 şi 1933 4 campanii ale lui Cian Kai-şi.

Dar grupul oportuniştilor „de stînga" în frunte cu Van Min (Cen Şao-iu) a împiedicat să se obţină noi succese. Politica nefastă a grupului oportunist al lui Van Min a avut drept rezultat faptul că cea de a cincea campanie a lui Cian Kai-şi n-a fost înfrîntă. În octombrie 1934 unităţile principale ale Armatei roşii au început faimosul Mare marş. În ianuarie 1935, la consfătuirea C.C. al Partidului comunist, Mao Ţze-dun şi tovarăşii săi de luptă au zdrobit pe oportuniştii „de stînga". Consfătuirea i-a înlăturat din posturile de conducere şi a format o nouă conducere a partidului în frunte cu Mao Ţze-dun. În această perioadă, sub conducerea lui Mao Ţze-dun, a fost zdrobit şi grupul oportuniştilor de dreapta în frunte cu Cian Go-tao.

După terminarea cu succes a Marelui marş, Mao Ţze-dun s-a ocupat îndeaproape de elaborarea problemelor tactice ale luptei împotriva imperialismului japonez. El a criticat cu asprime punctul de vedere defectuos al oportuniştilor „de stînga", care susţineau că burghezia naţională chineză nu ar fi în stare să ducă în alianţă cu muncitorii şi ţăranii lupta împotriva imperialismului japonez, şi a explicat în mod cuprinzător posibilitatea şi necesitatea creării unui front naţional antijaponez unic. Datorită conducerii juste a lui Mao Ţze-dun, în jurul Partidului comunist s-au unit tot mai strîns forţele patriotice ale ţării, şi ţara s-a pregătit pentru a da o ripostă armată cotropitorilor japonezi. În aceste condiţii trebuia generalizată experienţa militară de mulţi ani a partidului, trebuia să se facă bilanţul luptei împotriva oportunismului de dreapta şi a oportunismului „de stînga" în problema militară şi să se elaboreze linia strategică şi tactică pentru ducerea războiului revoluţionar în perioadele următoare. Această sarcină a fost îndeplinită de Mao Ţze-dun în lucrarea sa

„Problemele strategice ale războiului revoluţionar din China" (1936). În perioada creării frontului antijaponez unic, cînd comuniştii aflaţi în spatele frontului gomindanist au ieşit din ilegalitate, se cerea în mod imperios întărirea ideologică şi organizatorică a rîndurilor partidului. Pentru aceasta trebuia să fie demascat în mod definitiv oportunismul de dreapta şi oportunismul „de stînga" ca promotor al unei influenţe duşmane în rîndurile partidului, şi să se arate întreaga şubrezenie a bazei ideologice a grupărilor antipartinice. Aceste sarcini au fost îndeplinite de Mao Ţze-dun în lucrările sale filozofice „Cu privire la practică" (1937) şi „Cu privire la contradicţie" (1937). Aceste opere constituie un minunat model de rezolvare creatoare a problemelor filozofiei marxist-leniniste pe baza materialului concret oferit de istoria Chinei şi de lupta de eliberare a poporului chinez. Aplicînd dialectica materialistă la rezolvarea problemelor tactice ale luptei revoluţionare, Mao Ţze-dun, în lucrarea sa „Despre războiul de lungă durată" (1938), a trasat căile concrete pentru repurtarea victoriei asupra imperialismului japonez. În 1940, el a publicat lucrarea „Despre noua democraţie". În această lucrare, Mao Ţze-dun, demascînd versiunea gomindanistă a posibilităţii unei „a treia căi" de dezvoltare a Chinei, arată că revoluţia chineză poate să repurteze victoria numai cu ajutorul şi sprijinul Uniunii Sovietice şi al întregului lagăr antiimperialist. China va merge pe o cale necapitalistă de dezvoltare. Cel care este împotriva acestui curent istoric, scria Mao Ţze-dun, acela îşi va frînge gîtul.

În ţară situaţia s-a complicat. Clica lui Cian Kai-şi desfăşura o campanie anticomunistă după alta. Trupele gomindaniste blocaseră Raionul special. Ocupanţii japonezi duceau politica pămîntului pîrjolit împotriva regiunilor eliberate. Dar toate încercările duşmanilor dinăuntru şi din afară au fost paralizate. În 1943 regiunile eliberate s-au întărit şi s-au lărgit considerabil. Forţele comuniştilor sporiseră. Acest lucru a fost realizat în urma conducerii înţelepte a lui Mao Ţze-dun.

O însemnătate deosebită a avut în această perioadă aşa-numita „mişcare pentru îndreptarea stilului în rîndurile partidului", care s-a desfăşurat sub conducerea directă a lui Mao Ţze-dun. În cuvîntările sale „Să reorganizăm învăţămîntul nostru" (mai 1941), „Împotriva schemelor şablon în partid" (februarie 1942) şi altele, Mao Ţze-dun a învăţat pe comuniştii chinezi să aplice în mod creator teoria marxist-leninistă în practica luptei revoluţionare din China, i-a chemat să renunţe la stilul defectuos de studiere mecanică a diferitelor fraze marxiste, pe de o parte, şi de dispreţuire a teoriei, pe de altă parte. Ca urmare a „mişcării pentru îndreptarea stilului" nivelul ideologic al partidului a fost ridicat simţitor, fapt care a asigurat conducerea politică a luptei care s-a desfăşurat ulterior pentru victoria revoluţiei democrat-populare.

Victoriile hotărîtoare ale poporului sovietic în Marele Război pentru Apărarea Patriei împotriva cotropitorilor germani au exercitat o uriaşă influenţă asupra luptei de eliberare din China. Forţele patriotice ale ţării s-au unit şi mai strîns în jurul Partidului comunist şi au cerut în mod hotărît gomindanului reorganizarea guvernului pe baze democratice. Exprimînd năzuințele poporului, Mao Țze-dun a prezentat la Congresul al VII-lea al P.C.C. (1945) raportul „Cu privire la guvernul de coaliție". El a arătat cu toată claritatea cele două linii de orientare existente în războiul anti-japonez: linia de orientare a P.C.C. spre desfășurarea unui război național și linia de orientare a gomindanului spre ducerea războiului fără participarea poporului și împotriva poporului. Mao Țze-dun a fundamentat din punct de vedere teoretic victoria primei linii și înfrîngerea celei de-a doua, ca reprezentînd o necesitate istorică. În raportul său, el a expus un program concret de construire a unei Chine noi. După zdrobirea Germaniei fasciste și a Japoniei imperialiste de către trupele sovietice, clica lui Cian Kai-și a dezlănțuit în vara anului 1946, cu ajutorul imperialiștilor americani, criminalul război civil. Dar Armata populară de eliberare de sub conducerea lui Mao Țze-dun a zdrobit armata gomindanistă de multe milioane. Poporul chinez a fost izbăvit pentru totdeauna de asuprirea imperialismului. La 1 octombrie 1949 a fost proclamată Republica Populară Chineză și a fost creat Guvernul popular în frunte cu Mao Țze-dun. În ajunul victoriei istorice, Mao Țze-dun a scris lucrarea: „Despre dictatura democrației populare". Noua putere care a luat naștere în urma zdrobirii reacțiunii imperialiste și feudale a fost caracterizată de el ca o dictatură a democrației populare, bazată pe alianța dintre muncitori și țărani și condusă de clasa muncitoare. Lucrarea lui Mao Țze-dun a constituit o bază pentru elaborarea „Programului general" al Consiliului Politic consultativ Popular al Republicii Populare Chineze.

Republica Populară Chineză, sub conducerea Partidului Comunist Chinez și sprijinindu-se pe ajutorul frățesc al Uniunii Sovietice, a obținut într-un scurt interval istoric succese uriașe. A fost terminată reforma agrară. A fost lichidată inflația. Industria și agricultura nu numai că au fost refăcute, dar s-au și dezvoltat considerabil. A început o largă construcție economică planificată. China nouă, sub conducerea Partidului Comunist Chinez în frunte cu Mao Țze-dun, s-a transformat într-un puternic reazem al lagărului păcii și democrației. Marele popor chinez, condus de Partidul comunist în frunte cu Mao Țze-dun, a stabilit o prietenie indistructibilă cu poporul sovietic, prietenie care asigură noi succese ale construcției pașnice ale celor două mari puteri și ale luptei lor împotriva ațîțătorilor la război imperialiști.

MAREA REVOLUȚIE SOCIALISTĂ DIN OCTOMBRIE — prima revoluție proletară victorioasă, care a săvîrșit o cotitură radicală în istoria întregii omeniri de la lumea veche, capitalistă, la lumea nouă, socialistă. Revoluția din Octombrie a răsturnat pentru prima oară în istoria omenirii puterea exploatatorilor și a instaurat dictatura proletariatului pe teritoriul unui stat uriaș — Rusia, ceea ce a creat condițiile necesare pentru victoria unei orînduiri noi, socialiste. Ea se deosebește radical de toate revoluțiile anterioare, căci a dus nu la înlocuirea unei forme de exploatare cu o altă formă de exploatare, ci la lichidarea oricărei exploatări.

Revoluția din Octombrie are o uriașă importanță internațională. Răsturnînd puterea burgheziei în Rusia, Revoluția din Octombrie a rupt frontul imperialismului mondial și a deschis epoca revoluțiilor proletare. Revoluția din Octombrie a subminat dominația imperialismului în colonii și în țările dependente, deschizînd era revoluțiilor eliberatoare în aceste țări. Slăbind puterea imperialismului în centrele lui (în metropole) și zdruncinînd dominația lui în hinterland (în colonii), Revoluția din Octombrie a pus prin aceasta sub semnul întrebării însăși existența capitalismului mondial. Revoluția din Octombrie este o revoluție nu numai în domeniul relațiilor economice și social-politice. Ea este totodată o revoluție în ideologia clasei muncitoare, revoluție care marchează victoria leninismului asupra social-democratismului în mișcarea muncitorească mondială.

Revoluția din Octombrie a fost pregătită și efectuată sub conducerea Partidului comunist și a conducătorului lui — V. I. Lenin. Partidul era înarmat cu o puternică armă ideologică în lupta pentru socialism — teoria leninistă a revoluției socialiste. În lucrările sale „În jurul lozincii Statelor Unite ale Europei“, „Programul militar al revoluției proletare“, V. I. Lenin a fundamentat teoria posibilității victoriei socialismului mai întîi într-o singură țară capitalistă luată aparte. Înarmat cu această teorie, Partidul comunist a condus cu curaj și fermitate masele la asaltul împotriva capitalismului.

După răsturnarea absolutismului în februarie 1917, menșevicii și socialiștii revoluționari, punînd stăpînire pe locurile de deputați în Soviete, au dat puterea burgheziei, care a format Guvernul provizoriu contrarevoluționar. Activitatea acestui guvern, sprijinit de partidele împăciuitoriste, urmărea înăbușirea revoluției, lichidarea cuceririlor poporului, continuarea războiului imperialist. Alături de Guvernul provizoriu exista o altă putere — Sovietele de deputați ai muncitorilor și soldaților ca organe ale dictaturii revoluționar-democratice a clasei muncitoare și a țărănimii. S-a format dualitatea puterii, care nu a putut să existe mult timp. Menșevicii și socialiștii-revoluționari, care luaseră prin înșelăciune conducerea în Soviete, duceau o politică de transformare a acestora într-un apendice al Guvernului provizoriu burghezo-moșieresc.

Partidul comunist a desfășurat o uriașă muncă de lămurire în rîndurile oamenilor muncii, muncă care avea ca scop demascarea esenței contrarevoluționare a Guvernului provizoriu și a politicii partidelor împăciuitoriste ale menșevicilor și socialiștilor-revoluționari. Bolșevicii au opus politicii trădătoare a împăciuitoriștilor planul lor de luptă în vederea trecerii de la revoluția burghezo-democratică la revoluția socialistă. Acest plan a fost expus de V. I. Lenin în „Tezele din aprilie“ și adoptat ca linie generală a partidului. Principala lozincă a partidului era lozinca: „Toată puterea în mîinile Sovietelor!“ Bolșevicii au lansat această lozincă ca lozincă de trecere pașnică a puterii în mîinile Sovietelor. Agitația bolșevicilor a găsit un teren favorabil și a avut un uriaș succes, iar politica contrarevoluționară a Guvernului provizoriu a dus la demonstrațiile antiguvernamentale din aprilie și iulie. După demonstrația armată din iulie, dualitatea puterii a luat sfîrșit, menșevicii și socialiștii-revoluționari au trecut pe față de partea contrarevoluției, întreaga putere a trecut în mîinile Guvernului provizoriu burghez. A luat sfîrșit perioada pașnică a revoluției, la ordinea zilei a fost pusă problema insurecției armate. Întrucît Sovietele, care continuau să fie conduse de menșevici și socialiști-revoluționari, au alunecat în lagărul burgheziei, lozinca „Toată puterea în mîinile Sovietelor!" a fost vremelnic retrasă de partid. Dar retragerea vremelnică a acestei lozinci nu a însemnat de fel renunțarea în general la Soviete ca organe ale luptei revoluționare și ale puterii. Partidul bolșevic a intrat în ilegalitate și a început să se pregătească pentru insurecția armată pentru a răsturna puterea burgheziei prin forța armelor și pentru a instaura Puterea sovietică. Orientarea spre insurecția armată a fost proclamată de Congresul al VI-lea al P.M.S.D. (b) din Rusia, care s-a ținut în mod ilegal în Petrograd între 26.VII și 3.VIII 1917.

După ce muncitorii și soldații revoluționari au zdrobit, sub conducerea bolșevicilor, rebeliunea contrarevoluționară a lui Kornilov, masele proletare și de soldați s-au convins în mod definitiv că Partidul comunist este singurul partid care apără interesele lor, că el este în stare să zdrobească orice uneltiri ale contrarevoluției. Acest fapt a constituit baza bolșevizării Sovietelor. Partidul a lansat din nou lozinca: „Toată puterea în mîinile Sovietelor!". Acum însă aceasta a fost o lozincă a insurecției armate, ale cărei premise erau deja coapte. La mijlocul lui septembrie, V.I.Lenin, ținînd seama de creșterea influenței bolșevicilor în rîndurile maselor și de bolșevizarea Sovietelor, a fost de părere că insurecția armată este pe deplin coaptă. El a expus punctul său de vedere în scrisorile de directivă adresate Comitetului Central: „Bolșevicii trebuie să ia puterea" și „Marxismul și insurecția". Primind scrisorile lui Lenin, C.C. al Partidului comunist a început pregătirea practică a insurecției. La 7.X V. I. Lenin a venit în secret la Petrograd pentru a conduce în mod direct insurecția armată. La 10.X a avut loc istorica ședință a C.C. al partidului la care a fost adoptată rezoluția lui Lenin cu privire la insurecția armată. La ședința C.C. trădătorii Zinoviev și Kamenev au votat împotriva acestei rezoluții.

La 12.X, potrivit indicației C.C. al partidului, a fost creat pe lîngă Sovietul din Petrograd Comitetul militar-revoluționar sub conducerea lui Lenin, Stalin, Sverdlov, Dzerjinski și Molotov, care a devenit statul-major legal al insurecției. La 16. X, la ședința lărgită a C.C., a fost ales Centrul de partid pentru conducerea insurecției, în frunte cu I. V. Stalin. La ședința C.C. capitularzii Zinoviev și Kamenev s-au pronunțat din nou împotriva insurecției. Primind o ripostă, ei au trecut la o acțiune fățișă împotriva partidului și au divulgat dușmanilor hotărîrea C.C. cu privire la insurecție.

Guvernul provizoriu, avertizat de trădători, a mobilizat forțe armate, căutînd să preîntîmpine insurecția proletariatului. În dimineața zilei de 24. X, guvernul a dat un ordin cu privire la suspendarea organului central al bolșevicilor — ziarul „Rabocii put". Guvernul provizoriu a trimis spre clădirea tipografiei și a redacției „Rabocii put" mașini blindate. Gardiștii roșii și soldații revoluționari au respins mașinile blindate și, la ora 11 dimineața, ziarul a apărut cu chemarea de a fi răsturnat Guvernul provizoriu. Insurecția începuse la Petrograd. În noaptea de 24. X a sosit la Smolnîi (reședința C.C. al bolșevicilor) V. I. Lenin, care a luat în mod direct în mîinile sale conducerea insurecției. La 25.X Garda roșie și trupele revoluționare au ocupat gările, poşta, telegraful, ministerele, Banca de stat şi alte puncte mai importante din capitală. În seara de 25. X (7.XI) 1917 s-a deschis la Smolnîi Congresul al II-lea al Sovietelor din Rusia, care a declarat trecerea puterii în mîinile Sovietelor. Congresul a adoptat istoricele decrete: decretul asupra păcii, decretul cu privire la pămînt şi a format primul Guvern sovietic — Consiliul Comisarilor Poporului. V. I. Lenin a fost ales preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului. În noaptea de 25. X (7.XI) a fost ocupat Palatul de iarnă şi au fost arestaţi miniştrii Guvernului provizoriu care se aflau acolo în şedinţă.

În urma victoriei din Petrograd, Puterea sovietică s-a statornicit la Moscova şi în alte oraşe. Din octombrie 1917 pînă în ianuarie-februarie 1918 revoluţia s-a extins în întreaga ţară.

Revoluţia din Octombrie a sfărîmat vechea maşină de stat, a distrus din temelii aparatul de stat al claselor exploatatoare şi în locul lui a creat un stat de tip nou — Puterea sovietică ca formă a dictaturii proletariatului. Ea a lichidat proprietatea privată asupra principalelor mijloace de producţie. Pămîntul, fabricile, uzinele, căile ferate, băncile, transportul maritim şi fluvial au devenit un bun al întregului popor. Ţăranii au primit gratuit, fără nici un fel de răscumpărare, peste 150 milioane de deseatine de pămînt şi au fost scutiţi de plata uriaşelor arenzi anuale pe care le achitau moşierilor, precum şi de cheltuielile pentru cumpărarea pămîntului. Revoluţia din Octombrie a desfiinţat asuprirea naţională sub toate formele ei, acordînd naţiunilor dreptul la autodeterminare, inclusiv la despărţire şi la formarea de state independente. Revoluţia din Octombrie a fost prima revoluţie din istorie care a dat poporului nu numai libertate, dar şi bunuri materiale şi posibilitatea unei vieţi înstărite şi civilizate.

Victoria revoluţiei socialiste din Rusia, organizată de Partidul comunist şi asigurată de conducerea înţeleaptă a acestuia, a fost înlesnită de o serie de împrejurări. Revoluţia din Octombrie a avut în faţa ei un duşman relativ slab, reprezentat de burghezia rusă, care nu era consolidată din punct de vedere economic, era prost organizată, avea puţină experienţă politică şi continua după venirea la putere politica ţarismului. În ceea ce îi priveşte pe menşevici şi pe socialiştii-revoluţionari, ei s-au demascat complet ca agenţi ai burgheziei imperialiste. În fruntea revoluţiei din Octombrie s-a situat o clasă revoluţionară cum era clasa muncitoare din Rusia, călită în lupte şi care şi-a cîştigat prestigiul de conducător al poporului în lupta pentru pace, pentru pămînt, pentru libertate, pentru socialism. Clasa muncitoare din Rusia a avut un asemenea aliat important în revoluţie ca ţărănimea săracă, care forma imensa majoritate a populaţiei ţărăneşti a ţării. Existenţa acestei alianţe a determinat şi comportarea mijlocaşilor, care înainte de insurecţia din octombrie au cotit spre revoluţie, alăturîndu-se ţărănimii sărace. În fruntea clasei muncitoare s-a aflat un partid atît de încercat în lupte politice cum este Partidul comunist, care a ştiut să unească într-un singur torent revoluţionar general mişcări revoluţionare deosebite, ca mişcarea democratică generală pentru pace, mişcarea ţărănească democratică pentru trecerea pămînturilor moşiereşti în mîinile ţăranilor, mişcarea de eliberare naţională a popoarelor asuprite pentru egalitatea în drepturi a națiunilor și mișcarea socialistă a proletariatului pentru instaurarea dictaturii proletariatului. Revoluția din Octombrie a început în toiul războiului imperialist, cînd principalele state burgheze, fiind ocupate în război unul împotriva altuia și slăbindu-se reciproc, n-au avut posibilitatea să intervină activ împotriva Revoluției din Octombrie.

Victoria Revoluției Socialiste din Rusia a devenit posibilă pentru că în sînul vechii societăți se copseseră premisele obiective necesare. Legea economică a concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție cerea în mod imperios înlăturarea vechilor relații de producție burgheze și înlocuirea lor cu relații noi, socialiste. Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, bazîndu-se pe legile obiective ale dezvoltării sociale, a folosit cu succes aceste legi și a știut să asigure victoria revoluției socialiste.

Revoluția din Octombrie a salvat Rusia de robia imperialiștilor anglo-americani și a celorlalți imperialiști, a creat condițiile pentru transformarea Rusiei înapoiate într-o mare putere socialistă industrial-colhoznică.

Revoluția din Octombrie a făcut din Rusia primul focar al socialismului, patria oamenilor muncii din lumea întreagă. Ea a statornicit pentru clasa muncitoare rusă rolul de avangardă a oamenilor muncii din toate țările în lupta pentru răsturnarea capitalismului, pentru socialism. „Avem dreptul să ne mîndrim — scria V. I. Lenin—, să ne considerăm fericiți că ne-a fost dat nouă să doborîm cei dintîi, într-un colț al globului pămîntesc, fiara sălbatică, capitalismul, care a înecat pămîntul în sînge, a dus omenirea la foamete și sălbăticire, și care va pieri inevitabil și repede, oricît de monstruos de bestiale ar fi manifestările furiei sale înaintea morții" („Marx-Engels-marxism", ed. a II-a rom., pag. 391).

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a exercitat o imensă influență revoluționarizatoare asupra întregului mers al istoriei universale. Astăzi Uniunea Sovietică se află în fruntea puternicului lagăr al păcii, democrației și socialismului. În țările de *democrație populară* (vezi) se construiește cu succes socialismul. Marea revoluție populară a învins în China. Actuala dezvoltare a omenirii progresiste are loc sub influența mereu crescîndă a ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și ale socialismului, care a învins în U.R.S.S.

MARKOVICI Svetozar (1846—1875) — eminent militant sîrb pe tărîm social, democrat, revoluționar, filozof materialist și socialist utopist. Concepția lui despre lume s-a format în perioada cînd în Serbia se punea în mod ascuțit problema desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. O deosebit de mare influență au avut asupra concepției lui Markovici despre lume ideile democraților revoluționari din Rusia. Cei doi ani și jumătate pe care i-a petrecut la Petersburg au avut un rol hotărîtor în formarea concepției lui despre lume. „A fi pentru poporul sîrb ceea ce Cernîșevski, Dobroliubov și alții au fost pentru poporul rus", — acesta a fost principiul de viață al lui Markovici. El s-a manifestat ca un înflăcărat revoluționar, patriot și internaționalist, ca un luptător pentru libertatea și egalitatea în drepturi a femeilor. „Pentru poporul sîrb nu există o altă soluție decît o revoluție în Peninsula

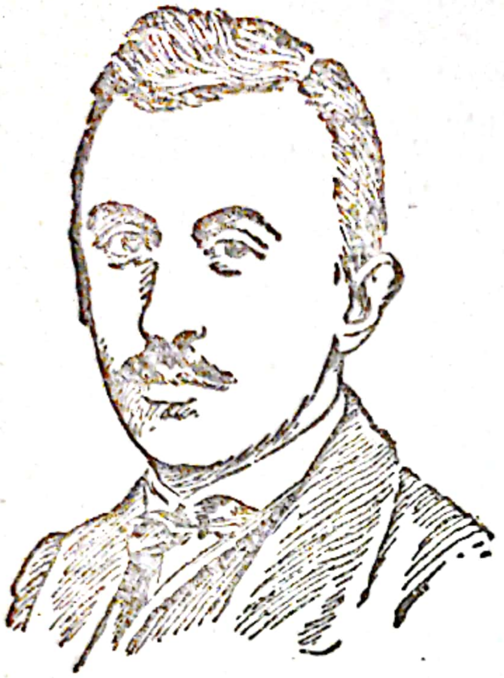

Balcanică...“ — scria Markovici. El a luptat pentru eliberarea națională și socială a popoarelor asuprite din Peninsula Balcanică, arătînd legătura indisolubilă dintre problema națională și transformarea socială a societății. „Eliberarea unui popor de sub tirania altui popor constituie numai o verigă din lanțul celorlalte libertăți“ — a declarat Markovici; „... cel ce este el însuși rob nu va putea niciodată elibera pe altul“. Dușman al monarhiei, birocrației, liberalismului și al șovinismului mare-sîrb, Markovici exprima interesele maselor țărănești ce se ruinau și ale meseriașilor.

Deși Svetozar Markovici cunoștea principalele lucrări ale lui Marx și Engels și a făcut parte din Internaționala I-a ca agent-corespondent al secției ruse, nu s-a ridicat pînă la materialismul dialectic și istoric și pînă la socialismul științific, nu a înțeles misiunea istorică a proletariatului. El considera în mod greșit că, sprijinindu-se pe zadrugă (mare familie patriarhală) și pe obștea sătească, se va putea păși, după victoria revoluției populare, spre socialism, evitîndu-se stadiul capitalist de dezvoltare. Sprijinindu-se pe lucrările lui K. Marx, Markovici a făcut însă o critică aspră sistemului economic capitalist. El a apărat cu curaj Comuna din Paris.

Concepțiile filozofice ale lui Markovici erau strîns legate de programul lui revoluționar-democratic, constituind fundamentarea sa teoretică. În principala sa lucrare filozofică, „Orientarea reală în știință și viață“ (1871-1872), el a susținut ideile materialiste ale lui *Cernîșevski* (vezi), pe care-l numea „marele nostru învățător“. Markovici a susținut principiul după care materia este factor prim, iar conștiința factor secund, a susținut teza cognoscibilității lumii, a enunțat teza dialectică cu privire la caracterul continuu al procesului de dezvoltare a naturii. În lucrările sale, el a folosit lucrările lui *Darwin* (vezi) și *Secenov* (vezi). Sub influența lucrărilor lui *Pisarev* (vezi), Markovici a fost un popularizator al darwinismului. El a dus o luptă îndîrjită împotriva religiei, pentru știință. Markovici considera legitățile dezvoltării societății omenești de pe poziții idealiste. Ideile politice ale lui Markovici sînt expuse în opera sa „Serbia în Răsărit“, în articolul „Lupta socială și politică în Europa“ și altele. În concepțiile sale asupra artei, Markovici pornea de la estetica materialistă a lui Cernîșevski. În cartea „Bazele economiei populare, sau știința despre bunăstarea poporului“, care este o traducere în limba sîrbă a cărții lui Cernîșevski „Studii de economie politică“, Markovici a expus ideile economice ale marelui său învățător.

MARX Karl — genialul întemeietor al comunismului științific, mare învățător și conducător al proletariatului mondial, inspiratorul și organizatorul Internaționalei I — „Asociația internațională a muncitorilor".

Karl Marx s-a născut la 5 mai 1818 în Germania, în orașul Trier. Tatăl său era avocat. După terminarea liceului în Trier, Marx a studiat întîi la universitatea din Bonn, iar apoi la cea din Berlin. La Berlin, Marx s-a alăturat grupului „hegelienilor de stînga", care aveau tendințe revoluționare. După absolvirea universității, Marx își scrise teza de doctorat pe tema: „Deosebirea dintre filozofia naturii la Democrit și filozofia naturii la Epicur". În această lucrare Marx se situa încă pe poziții idealiste. După ce și-a susținut în mod strălucit teza și a primit diploma de doctor la facultatea de filozofie a universității din Jena, Marx s-a întors la Bonn, de unde, în octombrie 1842, a plecat la Colonia, unde a devenit redactor-șef al „Gazetei Renane" — organ al burgheziei radicale din Renania. Lenin caracterizează perioada activității lui Marx la „Gazeta Renană" ca perioada cînd începe să se contureze trecerea lui Marx de la idealism la materialism și de la democratismul revoluționar la comunism. La începutul anului 1843, „Gazeta Renană", care, sub conducerea lui Marx, promovase o linie revoluționar-democratică și care apăruse tot timpul sub o cenzură foarte severă, a fost suprimată. În iunie 1843, Marx s-a căsătorit cu prietena sa din copilărie, Jenny von Westphalen. La sfîrșitul lui octombrie s-a mutat la Paris, unde a început să scoată împreună cu Arnold Ruge „Analele franco-germane". În această revistă au fost publicate remarcabilele articole ale lui Marx: „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului" și „Cu privire la problema evreiască", în care Marx trece definitiv de la idealism la materialism și de la democratismul revoluționar la comunism. „În articolele publicate în această revistă, Marx ia o poziție revoluționară, proclamînd «critica necruțătoare a tot ce există», mai ales «critica armelor», și făcînd apel la *mase* și la *proletariat*" (*Lenin*, vol. 21, ed. rom., pag. 33).

În septembrie 1844 a avut loc la Paris întîlnirea între Marx și Engels, care a marcat începutul luptei pe care au dus-o împreună pentru cauza clasei muncitoare. Ei au fost primii care au lămurit rolul istoric-mondial al clasei muncitoare ca gropar al burgheziei și constructor al comunismului și au devenit învățători și conducători ai proletariatului, luptători pentru eliberarea oamenilor muncii de sub robia capitalistă. „Legendele din bătrîni ne povestesc pilde de mișcătoare prietenie — scria V. I. Lenin —. Proletariatul european poate afirma că știința lui a fost creată de doi savanți și luptători ale căror legături întrec cele mai mișcătoare legende ale anticilor despre prietenia dintre oameni" (vol. 2, ed. rom., pag. 12).

În 1845, Marx și Engels au scris cartea „*Sfînta familie*" (vezi), care era îndreptată împotriva conducătorilor tinerilor hegelieni — Bruno Bauer & Co. și care a jucat un important rol în apariția marxismului. În „*Ideologia germană*" (vezi), Marx și Engels au expus noua lor teorie, deja închegată, a comunismului științific. La Paris, Marx se ocupă cu studierea economiei politice și a istoriei revoluției franceze. În același timp el nu încetează vasta sa activitate revoluționară. În

1845, la cererea stăruitoare a guvernului Prusiei, el este expulzat din Paris ca revoluționar primejdios. Marx se mută la Bruxelles. Aici el publică în 1847 opera sa „*Mizeria filozofiei*" (vezi), îndreptată împotriva cărții anarhistului și socialistului mic-burghez *Proudhon* (vezi) — „Filozofia mizeriei". Tot aici, la Bruxelles, Marx aderă la o asociație secretă de propagandă, „Liga comuniștilor", și ia parte, avînd un rol conducător, la Congresul al II-lea al acestei Ligi, din a cărei însărcinare Marx și Engels au elaborat programul Ligii. Așa s-a născut celebrul „Manifest al Partidului Comunist" (vezi), care a apărut în februarie 1848 cu măreața chemare internațională: *Proletari din toate țările, uniți-vă!* „Această cărticică valorează cît volume întregi: în spiritul ei trăiește și se mișcă pînă în ziua de azi întregul proletariat organizat și luptător al lumii civilizate" — a arătat V. I. Lenin (vol. 2, ed. rom., pag. 10). În Belgia, Marx continuă lupta împotriva guvernului Prusiei. Cînd în Franța a izbucnit revoluția din februarie 1848, guvernul Belgiei, speriat de tulburările populare care începuseră la Bruxelles, îl expulzează pe Marx, trimițîndu-l sub pază la granița franceză. Marx pleacă la Paris. După revoluția din martie 1848 din Germania, Marx pleacă la Colonia, unde fondează „Noua Gazetă Renană". După victoria contrarevoluției în Germania, Marx a fost dat în judecată, iar apoi expulzat din țară. El a plecat din nou la Paris, dar după demonstrația din iunie 1849 a fost expulzat și de acolo. Marx pleacă la Londra, unde a rămas pînă la moarte.

După lovitura de stat din Franța, Marx a publicat lucrările sale: „Luptele de clasă în Franța" și „18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte", în care a făcut bilanțul revoluției din 1848—1851. Anii de după revoluție au fost pentru Marx ani de muncă intensă la principala sa lucrare științifică — „*Capitalul*" (vezi). Primul rod al îndelungatelor cercetări economice ale lui Marx a fost opera „Contribuții la critica economiei politice", apărută în 1859. Această lucrare cuprinde prima expunere închegată a teoriei lui Marx asupra valorii și teoria banilor. După opt ani, în 1867, a apărut la Hamburg volumul I al „Capitalului", în care sînt expuse bazele concepțiilor economice și socialiste ale lui Marx, precum și bazele criticii sale la adresa societății existente, a modului de producție capitalist și a urmărilor acestuia. Anii în care Marx a lucrat la „Capitalul" au fost totodată anii clocotitoarei sale activități revoluționare practice. În legătură cu mișcarea muncitorească, care se intensificase la începutul deceniului al șaptelea al secolului trecut, Marx a pășit la înfăptuirea ideii sale de creare a unei asociații a muncitorilor în vederea elaborării unei tactici unitare de luptă proletară. În 1864 a fost creată la Londra „Asociația internațională a muncitorilor" — Internaționala I. Inspiratorul și conducătorul ei ideologic a fost Marx. El a întocmit Manifestul constitutiv al Internaționalei și a scris aproape toate documentele ei mai importante. Prin crearea Internaționalei I, Marx a pus temelia organizației proletare internaționale în vederea luptei revoluționare pentru socialism. Conducînd Internaționala, Marx a luptat pentru biruirea fărîmițării mișcării muncitorești. „*Internaționala* a fost instituită pentru a înlocui sectele socialiste și semisocialiste printr-o

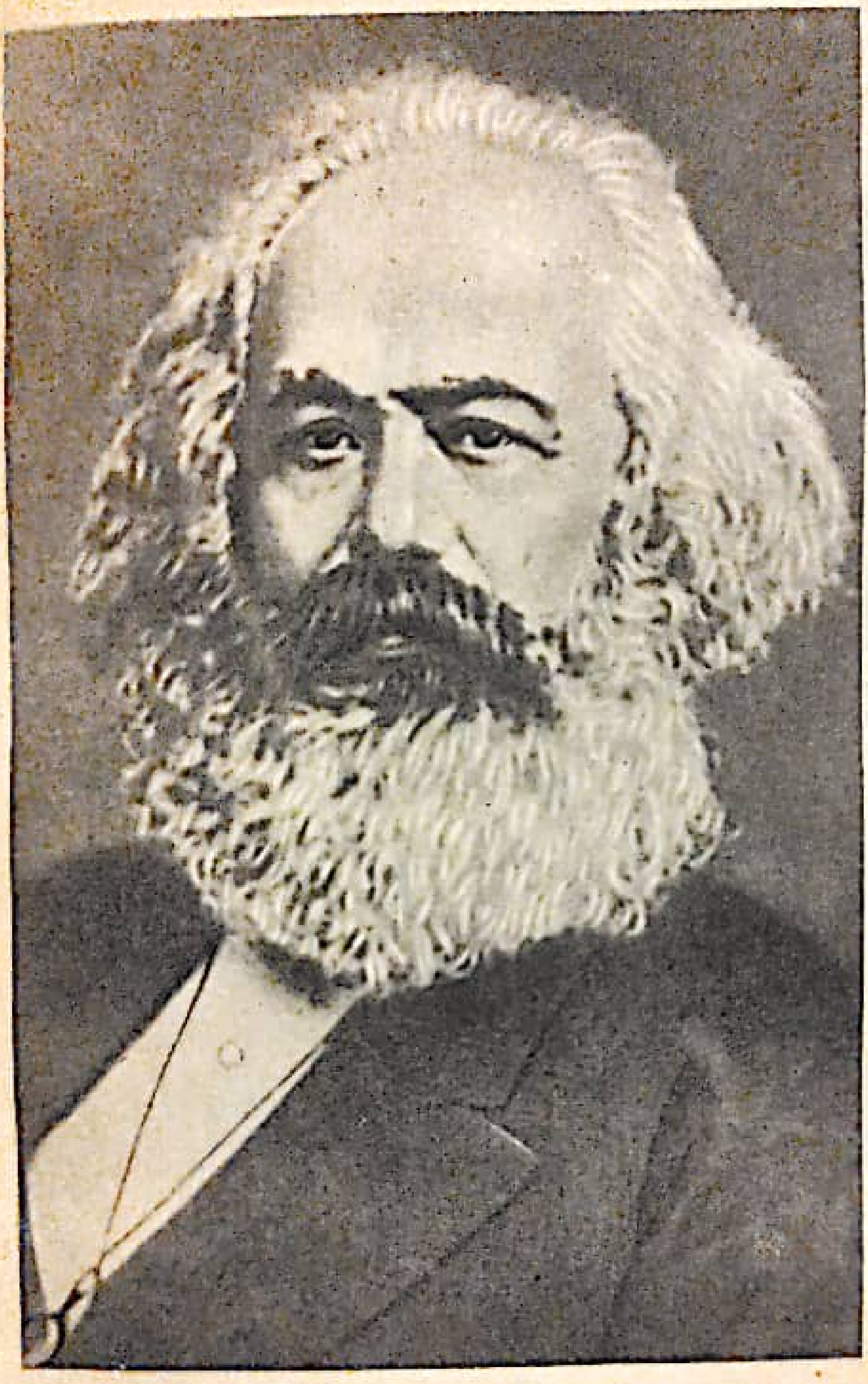

Karl Marx

adevărată organizație a clasei muncitoare în vederea luptei" (*Marx și Engels*, vol. XXVI, ed. rusă, pag. 174). În lupta neîmpăcată împotriva oportunismului din sînul mișcării muncitorești, împotriva anarhiștilor (proudhoniști, bakuniști) și alții, Marx a elaborat tactica revoluționară a luptei clasei muncitoare. În 1871, Marx a scris celebra lucrare „Războiul civil din Franța", în care a făcut analiza experienței Comunei din Paris, pe care, după expresia lui Lenin, el a apreciat-o „atît de pătrunzător, de precis și de strălucit, ca *om de acțiune*, ca revoluționar..." (vol. 21, ed. rom., pag. 35). În legătură cu reacțiunea care a urmat după căderea Comunei din Paris, la hotărîrea Congresului de la Haga (1872), Consiliul general al Internaționalei I a fost mutat pentru cîtva timp în America, iar apoi s-a autodizolvat. După Congresul de la Haga, Marx a lucrat intens la terminarea „Capitalului", dîndu-și bine seama de întreaga însemnătate a acestei munci pentru revoluția proletară, pentru clasa muncitoare internațională. În 1875, Marx a scris celebra sa lucrare „*Critica programului de la Gotha*" (vezi).

Marx urmărea cu mare atenție desfășurarea mișcării de eliberare din Rusia din deceniul al șaptelea. El a studiat în mod special limba rusă pentru a avea posibilitatea să cunoască în mod direct literatura rusă care reflectă relațiile sociale din Rusia. Marx a relevat cu mare bucurie faptul că „Capitalul" său a fost tradus în limba rusă. „... În Rusia — scria Marx — unde «Capitalul» este citit și apreciat mai mult decît oriunde, succesul nostru este și mai însemnat" (Scrisori alese, ed. rusă, 339). El aprecia foarte mult pe marii democrați revoluționari ruși — *Cernișevski* (vezi) și *Dobroliubov* (vezi). Pe baza studierii profunde a schimbărilor economice și politice din Rusia, Marx și Engels au prevăzut profetic inevitabilitatea și apropierea primei mari revoluții în Rusia după Comuna din Paris din 1871. „Cînd Comuna din Paris a căzut după un măcel sălbatic, organizat de apărătorii «ordinii» — scriau Marx și Engels la 21 martie 1881 — învingătorii nici nu bănuiau că nu vor trece nici zece ani și în îndepărtatul Petersburg se vor desfășura evenimente care în cele din urmă vor trebui să ducă inevitabil, chiar și după o luptă îndelungată și înverșunată, la crearea Comunei din Rusia...

Astfel Comuna, pe care stăpînirile vechii lumi o considerau rasă de pe suprafața pămîntului, — trăiește!" (Scrisori alese, ed. rusă, pag. 348). V. I. Lenin a arătat că Marx și Engels aveau cea mai luminoasă încredere în revoluția rusă și în marea ei însemnătate internațională.

Exilurile la care Marx era sistematic supus de guvernele reacționare, marile lipsuri materiale de care n-a scăpat toată viața și care erau numai parțial atenuate datorită sprijinului material al lui Engels, lupta înverșunată împotriva curentelor neproletare și antiproletare de tot felul, munca teoretică extrem de încordată, — toate acestea au epuizat forțele lui Marx, și la 14 martie 1883 a încetat din viață acest om genial, care a întruchipat în el creierul și inima proletariatului — cea mai înaintată clasă din istoria omenirii, menită să înfăptuiască o cotitură radicală în istoria universală. „Și a murit — a spus Engels — onorat, iubit, plîns de milioane de tovarăși revoluționari din toată Europa și America, de la minele siberiene pînă în

California..." (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 153—154). Marx a descoperit legile dezvoltării istoriei omenirii. El este creatorul teoriei și tacticii revoluției proletare. Împreună cu Engels, el a creat *materialismul dialectic* (vezi), concepția revoluționară despre lume a proletariatului. Extinzînd noua concepție despre lume la studiul istoriei societății, Marx a creat *materialismul istoric* (vezi) — știința legilor dezvoltării sociale, a legilor luptei de clasă. Crearea materialismului dialectic și a materialismului istoric a fost o adevărată revoluție în istoria filozofiei. În opoziție cu vechii filozofi, Marx și Engels nu sînt pur și simplu întemeietorii unei „școli" filozofice oarecare, ci sînt adevărații conducători ai mișcării proletare vii, care crește și se întărește pe zi ce trece.

Studiind sub toate aspectele viața economică și politică a societății burgheze, Marx a dezvăluit procesul apariției capitalismului, legile și tendințele dezvoltării lui, inevitabilitatea pieirii lui. Marx a dovedit caracterul trecător din punct de vedere istoric al orînduirii capitaliste și inevitabilitatea victoriei noii orînduiri — orînduirea comunistă. Marx a creat teoria comunismului științific în opoziție cu diversele teorii ale *socialismului utopic* (vezi), care au existat pînă la el. Toate laturile învățăturii lui Marx sînt legate între ele în mod organic și indisolubil. „Învățătura lui Marx este atotputernică fiindcă este justă. Ea este completă și armonioasă, dînd oamenilor o concepție unitară asupra lumii, o concepție care nu se împacă cu nici o superstiție, cu nici o reacțiune, cu nici o apărare a asupririi burgheze" (*Lenin*, Trei izvoare și trei părți constitutive ale marxismului, ed. rom., pag. 6). Învățătura lui Marx este nemuritoare. După moartea lui Marx și Engels, ea și-a găsit o dezvoltare creatoare mai departe în lucrările marilor lor continuatori — V. I. Lenin și I. V. Stalin, în leninism (vezi *Marxism-leninism*) — marxismul epocii imperialismului și a revoluțiilor proletare.

MARXISM CREATOR — adevăratul marxism, înțeles ca o călăuză în acțiunea revoluționară, ca o știință înaintată, care nu stă pe loc, ci merge înainte o dată cu viața și face ea însăși ca viața să meargă înainte. Marxismul creator este în mod fundamental ostil înțelegerii dogmatice a marxismului, care este o vulgarizare, o denaturare a marxismului de către ideologii Internaționalei a II-a, oportunistă. Mărginindu-se la recunoașterea formală a marxismului, ei căutau să-i tocească tăișul revoluționar critic, să-l transforme într-o dogmă lipsită de viață, și prin aceasta să-l facă inofensiv pentru burghezie. În „Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice" se face o caracterizare profundă a marxismului creator revoluționar: „Teoria marxist-leninistă nu poate fi considerată o culegere de dogme, un catehism, un crez, iar marxiștii drept niște bucheri și tipicari. Teoria marxist-leninistă este știința dezvoltării societății, știința mișcării muncitorești, știința revoluției proletare, știința construirii societății comuniste. Ca știință, ea nu rămîne și nu poate să rămînă pe loc, ea se dezvoltă și se perfecționează. Se înțelege că, în dezvoltarea ei, ea nu poate să nu se îmbogățească cu o experiență nouă, cu cunoștințe noi, iar unele din tezele și concluziile ei nu pot să nu se schimbe cu timpul, nu pot să nu fie înlocuite prin noi concluzii și teze, corespunzătoare noilor condiţii istorice". A-ţi însuşi teoria marxist-leninistă nu înseamnă a învăţa pur şi simplu pe de rost formulele ei şi a te agăţa de fiecare literă a acestor formule. A-ţi însuşi teoria marxist-leninistă înseamnă să ştii să îmbogăţeşti această teorie cu experienţa nouă a mişcării revoluţionare, să ştii *s-o dezvolţi şi s-o faci să progreseze*, fără a ezita, pornind de la esenţa teoriei, să înlocuieşti unele din tezele şi concluziile ei, care s-au învechit, prin teze şi concluzii noi, corespunzătoare noii situaţii istorice.

Minunate exemple de abordare creatoare a ştiinţei au dat Marx, Engels, Lenin şi Stalin. Marx şi Engels au subliniat în repetate rînduri că învăţătura lor nu este o dogmă, ci o călăuză în acţiune. Întreaga activitate a Partidului comunist, hotărîrile lui sînt un exemplu viu de marxism creator. In operele lor, consacrate problemelor economice, istorice, politice şi altor probleme, elaborării strategiei şi tacticii proletariatului, clasicii marxismului au dat exemple vii de rezolvare creatoare a problemelor pe baza luării în considerare a tuturor schimbărilor care au loc în realitate, pe baza întregului specific al situaţiei istorice concrete. Lenin şi Stalin au dezvoltat ştiinţa marxistă în condiţiile epocii imperialismului şi revoluţiilor proletare. Ţinînd seama de noile condiţii istorice, Lenin a înlocuit o serie de teze şi concluzii învechite ale marxismului cu teze şi concluzii noi (de pildă, teza că victoria socialismului este posibilă la început într-o singură ţară capitalistă, luată aparte, teza că cea mai bună formă de stat a dictaturii proletariatului nu este republica democrată parlamentară, ci republica Sovietelor şi altele). Stalin a dovedit că teza lui Engels cu privire la dispariţia statului socialist, teză enunţată în legătură cu presupunerea că socialismul poate să învingă simultan în toate ţările, nu este aplicabilă în alte condiţii, atunci cînd socialismul învinge la început într-o singură ţară. În aceste condiţii statul trebuie să se întărească prin toate mijloacele. Statul, a arătat I. V. Stalin, se va menţine şi în ţara care a construit comunismul deplin, dacă nu va fi încă lichidată încercuirea capitalistă.

O condiţie hotărîtoare pentru înţelegerea creatoare a marxismului este unitatea dintre teorie şi practică. Menşevicii, kautskiştii şi ceilalţi duşmani ai marxismului erau dogmatici sterili, printre altele pentru că rupeau teoria de practică, nu luau în seamă noua experienţă a luptei clasei muncitoare, ignorau practica în dezvoltare. Adevăratul marxism, adică marxismul revoluţionar, este bazat pe unitatea dintre teorie şi practică. Ţinînd seama de noile date ale practicii, de noile condiţii istorice, marxismul îmbogăţeşte necontenit teoria. Tocmai în aceasta constă forţa nesecată a marxismului creator. Sufletul marxismului creator, revoluţionar este dialectica materialistă, care cere ca fenomenele să fie privite în dezvoltarea şi schimbarea lor, în apariţia şi dispariţia lor, care cere ca fiecare eveniment social să fie considerat în strînsă legătură cu situaţia istorică, cu condiţiile istorice în care el apare.

„MARXISM LEGAL" — denaturarea liberal-burgheză a marxismului. „Marxismul legal" a apărut în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea în rîndurile intelectualităţii burgheze liberale din Rusia (P. Struve, M. Tugan-Baranovski, S. Bulgakov, N. Berdeaev şi alţi „tovarăşi de drum" care s-au alăţurat mişcării sociale). În ultimul deceniu al secolului trecut marxismul a început să capete o largă răspîndire în Rusia. În această perioadă intelectualii burghezi au început să se gătească în haine marxiste. Ei îşi publicau articolele în ziarele şi revistele legale. De aici şi denumirea lor de „marxişti legali". Lenin scria despre „marxiştii legali" că erau democraţi burghezi, pentru care ruptura cu narodnicismul a însemnat trecerea de la socialismul mic-burghez (sau ţărănesc) nu la socialismul proletar, ci la liberalismul burghez. După caracterizarea lui Lenin, „marxismul legal" era o oglindire a marxismului în literatura burgheză.

Prima manifestare literară a „marxiştilor legali" a fost cartea lui P. Struve „Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei" publicată în 1894. În această carte, Struve ducea lupta împotriva narodnicismului în felul său, adică de pe poziţiile burgheziei liberale, preamărind în fel şi chip capitalismul, demonstrînd că existenţa lui în Rusia va fi trainică şi de lungă durată. Struve cerea să recunoaştem incultura noastră şi să învăţăm de la capitalism. În cartea sa, Struve revizuia toate tezele fundamentale ale marxismului, printre altele ceea ce constituie esenţialul în marxism — teoria revoluţiei proletare şi a dictaturii proletariatului. Considerînd admisibilă în lupta împotriva narodnicilor înţelegerea vremelnică cu „marxiştii legali", Lenin critica în acelaşi timp cu asprime esenţa antiproletară, liberalo-burgheză a „marxiştilor legali". În domeniul filozofiei ei se situau pe punctul de vedere al kantianismului şi al idealismului subiectivist, pe punctul de vedere al obiectivismului burghez.

În cartea sa „Conţinutul economic al narodnicismului şi critica lui în cartea d-lui Struve", Lenin a criticat cu asprime obiectivismul burghez, opunîndu-i partinitatea militantă a marxiştilor revoluţionari. După revoluţia din 1905, în anii reacţiunii, Struve, Berdeaev, Bulgakov şi alţii au editat culegerea de articole „Vehi", în care s-au ridicat deschis în apărarea reacţiunii stolîpiniste, a şovinismului naţiunii dominante, a idealismului filozofic şi a misticismului. Mulţi dintre „marxiştii legali" au devenit apoi cadeţi (principalul partid al burgheziei ruse), iar în timpul războiului civil — gardişti albi. În Georgia „marxismul legal" era reprezentat de majoritatea oportunistă din „Mesame-dasi" (N. Jordania şi alţii). I. V. Stalin a dus o luptă hotărîtă şi neîmpăcată împotriva „marxismului legal".

MARXISM-LENINISM — „ştiinţa legilor de dezvoltare a naturii şi societăţii, ştiinţa revoluţiei maselor asuprite şi exploatate, ştiinţa victoriei socialismului în toate ţările, ştiinţa construirii societăţii comuniste" (*Stalin*, Marxismul şi problemele lingvisticii, ed. rom., pag. 48). Apariţia învăţăturii marxiste a constituit rezultatul măreţei revoluţii în istoria dezvoltării gîndirii sociale. Învăţătura marxistă a dat răspuns la problemele pe care gîndirea progresistă a omenirii le-a pus, dar nu le-a putut rezolva. Marxismul a luat naştere ca expresie directă a intereselor fundamentale ale celei mai revoluţionare clase a societăţii capitaliste — proletariatul. Principalele părţi componente ale marxismului sînt: filozofia marxistă, economia politică marxistă şi teoria comunismului ştiinţific.

Materialismul dialectic şi materialismul istoric este fundamentul teoretic al marxismului. Deosebirea fundamentală dintre filozofia marxistă și toate celelalte sisteme filozofice precedente este exprimată în „Tezele cu privire la Feuerbach", scrise de Marx: „Filozofii n-au făcut decît *să interpreteze* lumea în moduri diferite; e vorba însă de *a o schimba*". Materialismul dialectic și materialismul istoric este arma teoretică puternică în lupta pentru transformarea revoluționară a societății. Folosind tot ce a fost valoros și progresist în vechea filozofie, Marx și Engels au creat singura concepție științifică despre lume. Sufletul marxismului este dialectica materialistă. Cu ajutorul dialecticii materialiste întemeietorii marxismului au elaborat materialismul filozofic, au biruit caracterul limitat al materialismului vechi, metafizic și mecanist, și au creat o formă superioară a materialismului — *materialismul dialectic* (vezi). Adîncind și dezvoltînd materialismul filozofic, Marx și Engels l-au dus pînă la capăt, au extins tezele lui la cunoașterea societății omenești, creînd astfel *materialismul istoric* (vezi).

În opoziție cu teoriile idealiste, care consideră ca bază a dezvoltării societății ideile, rațiunea, Marx și Engels au dovedit că orînduirea economică constituie baza pe care se ridică o suprastructură politică și ideologică, că forța motrice a dezvoltării în societățile împărțite în clase antagoniste este lupta de clasă.

Aplicînd materialismul dialectic și materialismul istoric la știința economică, Marx a săvîrșit o revoluție în concepțiile asupra vieții economice a societății, creînd singura economie politică științifică. Principala operă a lui Marx, „*Capitalul*", este consacrată studierii orînduirii economice a societății capitaliste. Acolo unde vechii economiști vedeau raporturi între lucruri (schimbul marfă contra marfă), Marx a scos la iveală și a arătat relații sociale între oameni. În teoria sa despre plusvaloare, Marx a arătat izvorul profitului, al avuției clasei capitaliștilor. „Teoria plusvalorii este piatra unghiulară a teoriei economice a lui Marx" (*Lenin*, Trei izvoare și trei părți constitutive ale marxismului, ed. rom., pag. 9). Cercetînd legile de dezvoltare a modului de producție capitalist, Marx a fundamentat legitatea pieirii capitalismului și a victoriei comunismului.

Capitalismul, care a înlocuit orînduirea feudală, nu a lichidat exploatarea omului de către om, ci a înlocuit doar o formă de exploatare și asuprire a oamenilor muncii cu alta. Ca o reflectare a protestului celor exploatați împotriva asupririi capitaliste, au început să apară diferite teorii socialiste. Socialismul inițial era neștiințific, utopic (vezi *Socialism utopic*). Socialiștii utopiști criticau cu asprime și condamnau rînduielile capitaliste, visau o orînduire mai bună, în care să nu existe exploatare, dar nu puteau să indice o soluție justă pentru ieșirea din robia capitalistă. Marx și Engels au fost primii care au transformat socialismul dintr-un vis într-o știință. Ei au arătat rolul istoric de importanță mondială al clasei muncitoare ca gropar al capitalismului, ca făuritor al societății comuniste. Principalul în marxism este teoria *dictaturii proletariatului*. Marx scria că între societatea capitalistă și cea comunistă este o perioadă de transformare revoluționară a societății capitaliste în societate comunistă, că în această perioadă statul va fi un stat al dictaturii proletariatului. Marxismul a înarmat clasa muncitoare în lupta ei împotriva burgheziei cu teoria revoluționară, a dat mișcării muncitorești, care pînă atunci se dezvolta în mod spontan, orientarea socialistă.

De îndată ce s-a manifestat influența ideilor marxiste asupra maselor, toate forțele bătrînei Europe s-au unit pentru a prigoni comunismul. Burghezia a luptat și luptă împotriva marxismului nu numai prin violență. „Dialectica istoriei este de așa natură, încît izbînda teoretică a marxismului silește pe dușmanii lui *să se travestească* în marxiști. Liberalismul, putrezit pe dinăuntru, încearcă să reînvie sub forma *oportunismului* socialist" (*Lenin*, Opere alese, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 51). Totodată oportunismul nu înseamnă totdeauna negarea directă a teoriei marxiste sau a unor teze și concluzii ale acesteia. Oportunismul se manifestă uneori în încercările unora de a se cramponа în mod dogmatic de anumite teze ale marxismului învechite deja, pentru a frîna astfel dezvoltarea mai departe a marxismului și, prin urmare, pentru a frîna și dezvoltarea mișcării revoluționare a proletariatului. Marxismul s-a dezvoltat, s-a închegat și s-a întărit în luptă necruțătoare împotriva oportunismului — acest dușman înverșunat al clasei muncitoare.

Marxismul este o știință creatoare. Întemeietorii marxismului au considerat întotdeauna teoria lor ca o teorie care se dezvoltă, ca o călăuză în acțiune. După moartea lui Engels, marele teoretician Lenin, iar după Lenin, Stalin și ceilalți discipoli ai lui Lenin au fost singurii marxiști care nu numai că au demascat fără cruțare pe oportuniștii de toate nuanțele și au apărat marxismul împotriva denaturării, dar care totodată au făcut să progreseze teoria marxistă, au îmbogățit-o cu *nouă* experiență în noile condiții ale luptei de clasă a proletariatului. Marxism-leninismul este singura ideologie unitară și științifică a clasei muncitoare. Marx și Engels au trăit și au activat în perioada capitalismului premonopolist, a capitalismului care se dezvolta încă în linie ascendentă, în perioada de pregătire a proletariatului în vederea revoluției. Lenin și Stalin, genialii discipoli și continuatori ai învățăturii lui Marx și Engels, au luptat în perioada imperialismului, adică în perioada capitalismului în putrefacție și muribund, în perioada asaltului direct împotriva capitalismului, în perioada revoluțiilor proletare, în perioada cînd revoluția proletară a și învins într-o țară și a pus începutul erei Sovietelor, erei construirii socialismului. Generalizînd experiența luptei Partidului comunist pentru revoluția socialistă, pentru construirea socialismului în U.R.S.S., Lenin și Stalin, și tovarășii lor de luptă și discipolii lor au aplicat în mod creator marxismul la noile condiții. Leninismul este dezvoltarea mai departe a marxismului. Leninismul este marxismul epocii imperialismului și a revoluțiilor proletare, este teoria și tactica revoluției proletare în general, teoria și tactica dictaturii proletariatului în special. Lenin nu a suprimat și nu a „adăugat" nici un fel de principii noi la marxism. Bazîndu-se în întregime pe principiile marxismului, Lenin a dezvoltat toate laturile marxismului potrivit noilor condiții ale luptei de clasă a proletariatului, potrivit fazei noi a capitalismului, fazei imperialiste.

Demascînd revizionismul lui Bogdanov, Iușkevici, Bazarov, Valentinov și al învățătorilor lor în filozofie — Avenarius și Mach, care au încercat în operele lor să opună materialismului marxist un idealism subtilizat și netezit, Lenin a apărat cu hotărîre bazele teoretice ale marxismului, și în cartea „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi) a făcut o genială generalizare a tuturor realizărilor esențiale ale științei, și mai ales ale științelor naturii, pentru întreaga perioadă istorică de după moartea lui Engels. Generalizînd experiența istorică de importanță universală a luptei clasei muncitoare internaționale, Lenin a dezvoltat mai departe bazele teoretice ale partidului marxist — materialismul dialectic și materialismul istoric —, inaugurînd o nouă etapă, etapa leninistă în dezvoltarea filozofiei marxiste.

Lenin a elaborat problema imperialismului ca un stadiu nou, cel mai înalt și ultim al capitalismului. Lenin a arătat că imperialismul este ajunul revoluției socialiste. Pe baza acestei analize, Lenin a făcut o mare descoperire, arătînd că în noile condiții, în condițiile dezvoltării inegale, în salturi a capitalismului, victoria socialismului este posibilă la început într-o singură țară capitalistă și că victoria simultană a socialismului în toate țările nu este posibilă.

Marx și Engels au dat elementele esențiale ale ideii hegemoniei proletariatului în revoluție. Lenin le-a dezvoltat mai departe, creînd o învățătură armonioasă despre hegemonia proletariatului, despre conducerea maselor muncitoare de la orașe și sate de către proletariat nu numai în acțiunea de doborîre a țarismului și capitalismului, ci și în opera de construire a socialismului după victoria dictaturii proletariatului. Bazîndu-se pe ideile lui Marx cu privire la problema național-colonială, Lenin le-a dezvoltat potrivit noii epoci, a grupat aceste idei și a creat un sistem armonios de concepții asupra revoluțiilor național-coloniale în epoca imperialismului. Lenin a arătat că rezolvarea problemei național-coloniale este indisolubil legată de răsturnarea imperialismului, că această problemă este o parte a problemei generale a revoluției socialiste.

V. I. Lenin a dezvoltat ideea marxistă a dictaturii proletariatului, descoperind Puterea sovietică ca cea mai bună formă de stat a dictaturii proletariatului, definind dictatura proletariatului ca formă *deosebită* de alianță de clasă între proletariat și masele exploatate ale claselor neproletare și semiproletare (țărănimea și altele); el a arătat că alianța dintre clasa muncitoare și țărănime este *principiul suprem* al dictaturii proletariatului. Lenin a arătat că dictatura proletară este tipul *superior* de democrație, că este o formă a democrației *proletare*, care exprimă interesele majorității (ale exploataților), în opoziție cu democrația *capitalistă*, care exprimă interesele minorității (ale exploatatorilor). Principalul în leninism este învățătura dictaturii proletariatului; „...leninismul este învățătura internațională a proletarilor din toate țările, potrivită și obligatorie pentru toate țările, fără excepție, inclusiv țările dezvoltate din punct de vedere capitalist" (*Stalin*, vol. 8, ed. rom., pag. 18). Lenin a elaborat problema formelor și metodelor de construire cu succes a socialismului într-o țară încercuită de state capitaliste.

Marx și Engels au enunțat idei geniale cu privire la partid. Marele merit istoric al lui Lenin constă în faptul că el a fost primul în istoria marxismului care, în lupta împotriva oportunismului internațional și centrismului, a elaborat şi a dat clasei muncitoare din Rusia şi clasei muncitoare din întreaga lume o învăţătură armonioasă despre partid ca organizaţie conducătoare a proletariatului, ca principala armă în mîinile proletariatului, fără de care nu este cu putinţă să învingi în lupta pentru socialism. În lupta necruţătoare împotriva duşmanilor marxism-leninismului, V. I. Lenin a elaborat bazele ideologice, organizatorice, tactice şi teoretice ale partidului — partid de tip nou, care se deosebeşte radical de partidele Internaţionalei a II-a, care au devenit de mult principalul sprijin social al burgheziei.

Teoria lui Marx-Engels-Lenin a fost dezvoltată mai departe în mod creator în lucrările lui I. V. Stalin.

Pe baza generalizării uriaşei experienţe a dezvoltării mişcării revoluţionare a proletariatului, în special a experienţei ultimelor decenii, a experienţei construirii socialismului în U.R.S.S., precum şi pe baza generalizării ultimelor realizări ale ştiinţei, I. V. Stalin a îmbogăţit într-o serie de probleme filozofia marxistă — materialismul dialectic şi materialismul istoric. De o mare însemnătate pentru continua dezvoltare creatoare a filozofiei marxiste este elaborarea de către I. V. Stalin a problemei modului cum se manifestă şi acţionează într-un fel nou legile dialectice generale ale dezvoltării în societatea socialistă. Stalin a dezvoltat ideea lui Lenin cu privire la rolul uriaş al *criticii şi autocriticii* (vezi) în construirea socialismului şi a comunismului ca o nouă formă de luptă între ceea ce moare şi ceea ce se naşte. El a arătat că în socialism trecerea de la vechea stare calitativă la cea nouă se produce nu sub formă de explozii revoluţionare, ci prin treceri treptate.

I. V. Stalin a dezvoltat mai departe economia politică marxistă. Continuînd elaborarea creatoare a teoriei leniniste a imperialismului, I. V. Stalin a descoperit *legea economică fundamentală a capitalismului contemporan* (vezi), arătînd toate particularităţile dezvoltării societăţii burgheze contemporane, toate contradicţiile şi toate plăgile capitalismului. Lucrarea lui I. V. Stalin *„Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.“* (vezi) este o continuare directă şi o dezvoltare a „Capitalului“ lui Marx şi a lucrării lui Lenin „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului“. În această lucrare sînt elaborate în mod profund legile economiei politice a socialismului. În această lucrare este fundamentată teoretic *legea economică fundamentală a socialismului* (vezi), este arătat că în socialism, în opoziţie cu legea capitalistă a concurenţei şi a anarhiei în producţie, acţionează *legea dezvoltării planice (proporţionale) a economiei naţionale* (vezi), este lămurită problema particularităţilor producţiei de mărfuri în socialism ca producţie de mărfuri de un fel deosebit, este arătat caracterul limitat al sferei de acţiune a legii valorii în socialism etc.

I. V. Stalin a dezvoltat şi a fundamentat învăţătura leninistă a posibilităţii victoriei socialismului într-o singură ţară, a căilor, mijloacelor şi metodelor de construire a socialismului. El a dezvoltat sub toate aspectele principala problemă a marxismului, problema dictaturii proletariatului, a descoperit principalele funcţii şi faze ale dezvoltării statului sovietic şi a arătat necesitatea menţinerii mai departe şi a întăririi statului chiar şi în condiţiile comunismului deplin, dacă încercuirea capitalistă va mai continua să existe.

În lucrările lui I. V. Stalin, în special în „Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.", este trasat un program de trecere treptată de la socialism la comunism în U.R.S.S.

De la apariţia marxismului au trecut peste 100 de ani. În acest timp, zeci şi sute de guverne burgheze, pătrunse de ură faţă de marxism, au încercat „să nimicească" marxismul. Dar guvernele burgheze veneau şi plecau, pe cînd marxismul a rămas. Cum se explică aceasta? Aceasta se explică prin faptul că marxismul este expresia ştiinţifică a intereselor fundamentale ale clasei muncitoare. Aşa cum nu este cu putinţă să nimiceşti clasa muncitoare, tot aşa nu este posibil să nimiceşti marxismul. Marxismul a devenit ideologia dominantă într-o serie de ţări din Europa şi Asia şi a pătruns adînc în minţile şi inimile a sute de milioane de oameni ai muncii din ţările capitaliste. Succesele clasei muncitoare, succesele partidelor comuniste se explică prin faptul că ele se călăuzesc după învăţătura atotbiruitoare a marxism-leninismului.

Partidele comuniste din lume au devenit o forţă mondială de neînvins, deoarece ele au apărut pe baza de granit a teoriei marxism-leninismului, s-au călit în lupta necruţătoare pentru puritatea ideilor marxism-leninismului şi se călăuzesc în permanenţă în activitatea lor după ideile nemuritoare ale lui Marx-Engels-Lenin-Stalin.

Un model măreţ de partid care îşi bazează activitatea pe fundamentul de granit al marxism-leninismului este Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, creat şi educat de Lenin. Întreaga istorie de jumătate de veac a P.C.U.S. este marxism-leninism în acţiune. Experienţa activităţii lui a îmbogăţit enorm şi continuă să îmbogăţească marxism-leninismul. Partidul comunist este creierul şi sufletul, inspiratorul şi organizatorul întregii mişcări progresive a societăţii sovietice spre comunism. Conducerea de către partid este chezăşia şi garanţia faptului că în U.R.S.S. comunismul va fi construit.

Una din cele mai importante verigi în lanţul sarcinilor istorice în perioada socialismului, în perioada trecerii de la socialism la comunism în U.R.S.S., este sarcina însuşirii teoriei marxist-leniniste. A-ţi însuşi marxism-leninismul înseamnă a-ţi însuşi esenţa lui, a învăţa să-l foloseşti în diverse condiţii istorice, a şti să-l îmbogăţeşti, să-l dezvolţi şi să-l duci înainte potrivit noilor condiţii istorice şi noilor sarcini. În decursul întregii sale existenţe, marxism-leninismul s-a dezvoltat în lupta împotriva ideologiei burgheze, împotriva reformismului şi oportunismului, împotriva anarhiştilor, kautskiştilor, menşevicilor, troţkiştilor, zinovieviştilor, buhariniştilor şi a altor duşmani ai proletariatului. În această luptă el se călea şi se ridica pe trepte noi, mai înalte. Şi în ziua de azi o condiţie a dezvoltării continue a învăţăturii marxist-leniniste este lupta necruţătoare şi consecventă împotriva tuturor manifestărilor de orice fel ale ideologiei burgheze şi reformiste.

„MARXISMUL ŞI PROBLEMA NAŢIONALĂ" — lucrare a lui I. V. Stalin, care constituie un document programatic al marxismului în problema naţională. A fost scrisă la sfîrşitul anului 1912 şi începutul anului 1913 în străinătate, unde I. V. Stalin plecase pentru a se întîlni cu V. I. Lenin şi a participa la consfătuirea C. C. cu activiştii de partid. A fost publicată pentru întîia oară sub titlul: „Problema naţională şi social-democraţia" în nr. 3-5 al revistei bolşevice „Prosvescenie" din 1913, iar în 1914 a fost editată în broşură separată în editura „Priboi" (Petersburg). Aflînd că în redacţia revistei se propunea ca articolul să fie considerat ca discutabil, Lenin s-a opus cu hotărîre acestui lucru: „Desigur, sîntem absolut împotrivă. Articolul este *foarte bun*. E o chestiune arzătoare şi nu vom ceda cîtuşi de puţin din poziţia principială în faţa canaliilor de bundişti" (vol. 35, ed. rusă, pag. 66).

In lucrarea lui I. V. Stalin este elaborată teoria marxistă a *naţiunii* (vezi), sînt formulate bazele abordării comuniste în ceea ce priveşte rezolvarea problemei naţionale ca fiind o parte a problemei generale a revoluţiei şi este fundamentat principiul unirii internaţionale strînse a muncitorilor. Prin elaborarea programului marxist în problema naţională, I. V. Stalin a dat o lovitură zdrobitoare programului oportunist şi naţionalist al internaţionalei a II-a. Ulterior, caracterizînd condiţiile în care a apărut lucrarea „Marxismul şi problema naţională", I. V. Stalin a scris că articolul „oglindeşte perioada discuţiilor principiale asupra problemei naţionale care au avut loc în rîndurile social-democraţiei din Rusia în epoca reacţiunii ţaristo-moşiereşti, cu un an şi jumătate înainte de izbucnirea războiului imperialist, în epoca de apropiere a revoluţiei burghezo-democratice în Rusia. Erau atunci în luptă două teorii asupra naţiunii şi, corespunzător acestor teorii, două programe naţionale: cel *austriac*, care era susţinut de Bund şi de menşevici, şi cel *rusesc*, bolşevic" (vol. 4, ed. rom., pag. 391). Lucrarea lui I. V. Stalin „Marxismul şi problema naţională" a demascat teoria austriacă a naţiunii şi a fundamentat teoria marxistă a naţiunii. Însemnătatea acestei lucrări este arătată în „Scurta biografie a lui I. V. Stalin": „Lucrarea lui Stalin «Marxismul şi problema naţională» a fost înainte de război cea mai însemnată manifestare a bolşevismului în problema naţională pe arena internaţională. *Ea a reprezentat teoria şi declaraţia-program a bolşevismului în problema naţională*. În această lucrare sînt contrapuse în mod pronunţat şi puternic două metode, două programe, două concepţii în problema naţională: ale Internaţionalei a II-a şi ale leninismului. Împreună cu Lenin, Stalin a zdrobit concepţiile oportuniste şi dogmele Internaţionalei a II-a în problema naţională. Lenin şi Stalin au elaborat programul marxist în problema naţională". Acest program şi-a găsit realizarea practică şi a fost dezvoltat mai departe de către I. V. Stalin în condiţiile victoriei revoluţiei socialiste din U.R.S.S. (vezi şi *Naţiune*; *Problema naţională*.)

„MARXISMUL ŞI PROBLEMELE LINGVISTICII" — operă scrisă de I. V. Stalin în 1950 în legătură cu discuţia din „Pravda" cu privire la problemele lingvisticii. În această operă, I. V. Stalin a supus unei critici profunde teoria antimarxistă a lui Marr despre limbă, teorie care a încercat să abată lingvistica sovietică de pe calea cea justă. Pornind de la tezele fundamentale ale materialismului dialectic şi materialismului istoric, I. V. Stalin a fundamentat şi a dezvoltat sub toate aspectele şi în profunzime teoria marxist-leninistă a lingvisticii.

Principalele teze ale lui Marr, şi anume că limba este o suprastructură a bazei economice, că limba are un caracter de clasă şi că dezvoltarea ei ar avea loc sub formă de explozii periodice, că limba nu este un mijloc de comunicare între oameni, ci un instrument de luptă a unei clase împotriva alteia, şi alte teze nemarxiste, vulgarizatoare, împiedicau rezolvarea în mod just a problemelor fundamentale ale lingvisticii. I. V. Stalin a arătat că limba nu este o suprastructură. Spre deosebire de suprastructură, care se schimbă o dată cu baza economică şi este produsul unei singure epoci, limba dăinuie incomparabil mai mult decît orice bază şi orice suprastructură, ea este produsul unei serii întregi de epoci. Ea este generată nu de cutare sau cutare bază, ca suprastructura, ci de întregul mers al istoriei dezvoltării societăţii în decurs de secole. Spre deosebire de suprastructură, care este legată de producţie numai indirect, prin intermediul bazei, limba reflectă schimbările din producţie imediat şi nemijlocit. De aceea este greşit şi dăunător să încadrezi limba printre fenomenele cu caracter de clasă. Încercarea lui Marr şi a elevilor lui de a declara limba drept o categorie de clasă este în contradicţie cu concepţia marxistă despre naţiune, deoarece una din trăsăturile caracteristice ale naţiunii este comunitatea de limbă. I. V. Stalin a descoperit şi a fundamentat legile de dezvoltare a limbii. El a respins teoria stadialităţii a lui Marr, teorie lipsită de valoare şi în contradicţie cu faptele, teorie după care, pe o treaptă sau alta, vechea limbă dispare brusc, pe calea exploziei, iar în locul ei apare o limbă nouă, care ar corespunde noii baze economice. „Marxismul — a scris I. V. Stalin — nu admite explozii brusce în dezvoltarea limbii, moartea bruscă a limbii existente şi construirea bruscă a unei limbi noi" („Marxismul şi problemele lingvisticii", ed. rom., pag. 25). I. V. Stalin a descoperit legile interacţiunii dintre diferitele limbi în trecut şi a arătat cum se va desfăşura procesul de contopire a limbilor într-o singură limbă comună în viitoarea societate comunistă. Lucrarea lui I. V. Stalin despre lingvistică a indicat o cale clară lingvisticii sovietice şi a dat o temeinică bază teoretică practicii construcţiei limbii în U.R.S.S., construcţie care constituie una dintre cele mai importante verigi ale construirii culturii sovietice socialiste. Această lucrare a spulberat părerile dăunătoare cu privire la atitudinea faţă de moştenirea lingvistică şi a arătat că „teoria" lui Marr, care neagă succesiunea în dezvoltarea limbii, este una dintre varietăţile vulgarizării practicate de „Proletcult" şi „R.A.P.P.".

I. V. Stalin a definit baza ca fiind orînduirea economică a societăţii într-o etapă dată a dezvoltării ei. Arătînd că suprastructura este constituită de concepţiile politice, juridice, religioase, artistice, filozofice ale societăţii şi instituţiile politice, juridice şi celelalte, corespunzătoare lor, I. V. Stalin a caracterizat particularităţile suprastructurii, a arătat interacţiunea dintre *bază şi suprastructură* (vezi).

O mare însemnătate are indicaţia lui I. V. Stalin cu privire la problema legii dialectice a trecerii de la o veche calitate la una nouă. Criticînd teoria lui Marr a dezvoltării limbii pe calea exploziei, I. V. Stalin arată că „legea trecerii de la o veche calitate la una nouă prin explozii este inaplicabilă nu numai istoriei dezvoltării limbii; ea nu este întotdeauna aplicabilă nici altor fenomene sociale ale bazei sau suprastructurii" (ed. rom., pag.

26). Saltul ca explozie revoluţionară a ceea ce există şi înlocuirea a ceea ce există prin ceea ce e nou este obligatoriu numai pentru societatea formată din clase antagoniste, de pildă, la trecerea de la orînduirea capitalistă la orînduirea socialistă. Dar saltul sub formă de explozie nu este de loc obligatoriu pentru societatea în care nu există clase duşmane. Ca exemplu poate servi colectivizarea agriculturii în U.R.S.S. — o revoluţie care s-a produs pe calea trecerii treptate de la vechi la nou.

În lucrarea lui I. V. Stalin „Marxismul şi problemele lingvisticii" este dezvoltată mai departe şi problema abordării din punct de vedere istoric a realităţii. Această lucrare dă o lovitură dogmatismului şi talmudismului în analiza fenomenelor sociale. „Marxismul nu admite — arată I. V. Stalin — formule şi concluzii imuabile, obligatorii pentru toate epocile şi perioadele. Marxismul este duşmanul oricărui dogmatism" (ed. rom., pag. 48).

În lucrarea lui I. V. Stalin este dezvoltată mai departe problema naţională. I. V. Stalin a arătat legile dezvoltării naţiunilor şi limbilor naţionale înainte şi după victoria socialismului în întreaga lume.

Lucrarea lui I. V. Stalin „Marxismul şi problemele lingvisticii" are o uriaşă însemnătate pentru teoria marxistă a cunoaşterii. I. V. Stalin a arătat că nu se poate rupe, aşa cum făcea Marr, limba de gîndire. A concepe gîndirea în afara limbii înseamnă a cădea în mocirla idealismului. Limba este „materia naturală" a gîndirii, gîndirea neputînd să existe decît pe baza limbii. Această concepţie cu adevărat marxistă asupra raportului dintre limbă şi gîndire înarmează pe oamenii de ştiinţă sovietici în lupta atît împotriva idealiştilor, care rup gîndirea de limbă, cît şi împotriva acelor idealişti care transformă limba în ceva independent şi disimulează în mod premeditat faptul că limba este strîns legată de gîndire, că ea înregistrează şi fixează activitatea gîndirii. În filozofia reacţionară burgheză contemporană are o largă răspîndire aşa-numitul idealism semantic (vezi *Filozofia semantică*), care reduce opoziţia fundamentală dintre concepţiile despre lume şi ideologiile de clasă, opoziţia dintre materialism şi idealism la „impreciziunea" termenilor şi expresiilor lingvistice etc. Cu un asemenea procedeu reacţionarii burghezi în filozofie încearcă să susţină cauza idealismului, lipsită de sorţi de izbîndă. Teza marxistă că nu există gîndire fără limbă, că limba înregistrează şi fixează în cuvinte şi în combinaţii de cuvinte, în propoziţii rezultatele activităţii gîndirii în ceea ce priveşte cunoaşterea realităţii obiective demască trucurile şarlataneşti ale filozofilor burghezi. În lucrarea lui I. V. Stalin este arătată legătura strînsă care există între teoria filozofică a cunoaşterii şi lingvistică, însemnătatea limbii pentru teoria cunoaşterii.

În lucrarea sa, I. V. Stalin a subliniat însemnătatea ştiinţei, a discuţiilor şi a luptei opiniilor fără de care nici o ştiinţă nu se poate dezvolta şi nu poate progresa.

Lucrarea lui I. V. Stalin „Marxismul şi problemele lingvisticii" constituie o dezvoltare creatoare a marxism-leninismului, un element nou în învăţătura marxismului despre lingvistică. Această operă a lui I. V. Stalin a ridicat la o nouă treaptă întreaga ştiinţă a lingvisticii şi a îmbogăţit serios marxismul.

MATERIALISM — unul dintre cele două curente principale în filozofie, singurul care dă un răspuns just, ştiinţific la problema fundamentală a filozofiei — raportul dintre gîndire şi existenţă. În opoziţie cu idealismul, materialismul consideră că materia este factorul prim, iar conştiinţa, gîndirea — factorul secund. Forma superioară a materialismului este *materialismul filozofic marxist* (vezi), care a înlăturat toate lipsurile şi slăbiciunile teoriilor materialiste anterioare. În dezvoltarea sa, materialismul se sprijină pe ştiinţă, pe ştiinţele naturii. În întreaga istorie a filozofiei materialismul filozofic a fost concepţia despre lume a claselor sociale înaintate, care luptau pentru progres şi care erau interesate în dezvoltarea ştiinţelor.

Materialismul a luat naştere în ţările Orientului antic — în Babilon şi Egipt, în India şi China — şi s-a dezvoltat apoi în coloniile ionice ale Greciei antice la sfîrşitul secolului al VII-lea şi începutul secolului al VI-lea î.e.n., în epoca de formare a oraşelor-state ale Greciei antice şi de dezvoltare intensă a meseriilor şi comerţului în aceste oraşe. Concepţia materialistă despre lume a gînditorilor greci antici a fost strîns legată de primii paşi ai ştiinţei. Filozofii din Grecia antică erau în acelaşi timp şi naturalişti. Reprezentanţii aşa-numitei filozofii ionice — al cărei nucleu principal era şcoala din Milet (Thales, Anaximandros, Anaximenes) — au dezvoltat concepţia materialistă-spontană şi dialectică-naivă despre lume. Problema fundamentală în filozofia lor era problema principiului primordial, a materiei primordiale. *Thales* (vezi) considera ca principiu primordial al tuturor lucrurilor apa, Anaximandros — materia nedefinită — apeiron, Anaximenes — aerul. Mai tîrziu *Heraclit* (vezi) susţinea că lumea a fost, este şi va fi un foc veşnic viu, care se înteţeşte şi se domoleşte conform anumitor legi. Caracterizînd filozofia ionienilor, Engels scria: „... Astfel, se conturează aici pe deplin în faţa noastră materialismul spontan iniţial, care în primul stadiu al dezvoltării lui consideră, în chip foarte firesc, ca de la sine înţeleasă, unitatea fenomenelor naturii în infinita lor varietate şi care caută această unitate în ceva material determinat, în ceva special, aşa cum Thales o căuta în apă" („Dialectica naturii", ed. rusă, pag. 147). Considerînd ca bază a lumii diferite principii materiale, filozofii greci antici priveau lumea ca un tot întreg, ca un proces nesfîrşit de schimbare şi de transformare a acestor substanţe primordiale. Toţi aceşti filozofi erau, după expresia lui Engels, dialecticieni înnăscuţi, reprezentarea legăturii fenomenelor fiind la ei rezultatul contemplării directe. Această concepţie dialectică naivă, dar justă în fond, despre lume a fost exprimată în modul cel mai viu de Heraclit. Dezvoltarea ulterioară a materialismului este legată în special de numele lui *Anaxagoras* (vezi), *Empedocles* (vezi), *Democrit* (vezi), *Epicur* (vezi) şi *Carus* Lucretius (vezi). Democrit, Epicur şi Lucretius au fost reprezentanţii materialismului atomist în antichitate. Ei considerau ca bază a tot ceea ce există atomii — particule materiale foarte mici indivizibile şi impenetrabile, care se mişcă în vidul infinit. Din îmbinările de tot felul ale acestor particule, diferite ca formă, ia naştere, după părerea lor, întreaga diversitate a fenomenelor naturii. Există un număr infinit de lumi. Ele au provenit din mişcarea în formă de vîrtej a atomilor: Unele lumi apar, altele dispar. Materialismul atomist al lui Democrit, Epicur și Lucretius era îndreptat împotriva ideii intervenției zeilor în destinele lumii și în genere împotriva superstițiilor. Acești filozofi negau nemurirea sufletului, considerau că sufletul este material și că este format din atomi extrem de ușori.

În evul mediu dominau idealismul și scolastica. Filozofia fusese transformată într-o slujnică a teologiei. Unele tendințe materialiste în scolastică s-au manifestat la nominaliști (vezi *Nominalism*, *Occam*). Nominaliștii afirmau că noțiunile generale nu există înaintea lucrurilor, după cum susțineau realiștii extremiști, ci sînt numai denumiri ale unor lucruri singulare concrete. Dezvoltarea științelor și renașterea materialismului sînt legate de descompunerea societății feudale și formarea unui nou mod de producție, a modului de producție capitalist. Marile descoperiri geografice de la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea (descoperirea Americii, a căii maritime spre India, călătoriile în jurul lumii) au dovedit că pămîntul este rotund. Savantul polonez *Copernic* (vezi) a infirmat ideea susținută de biserică că pămîntul este nemișcat, că el s-ar afla în centrul universului. El a dezvoltat sistemul heliocentric al lumii și a dat prin aceasta o lovitură zdrobitoare concepției clericale despre lume din evul mediu. Lucrările lui Kepler (1571—1630) și *Galilei* (vezi) au dezvoltat, în opoziție cu sistemul ptolemeic, sistemul heliocentric ca sistem științific, în pofida interzicerii acestei teorii de către biserică și a cruntelor represiuni împotriva acelor care o susțineau.

Noua filozofie, filozofia materialistă, care generalizează cuceririle gîndirii științifice, duce lupta împotriva scolasticii, împotriva autorităților bisericești, se adresează experienței, ca adevăratului învățător, și naturii, ca adevăratului obiect al filozofiei. Această filozofie materialistă exprima ideologia noii clase, a clasei burgheze, care înlocuise pe feudali. Întemeietorul materialismului modern a fost filozoful englez F. *Bacon* (vezi). Bacon s-a ridicat împotriva scolasticii și în apărarea cunoașterii experimentale; el considera că senzațiile, experiența constituie izvorul cunoștințelor noastre. Materialismul lui Bacon, deși conținea tendințe mecaniste, n-a luat însă un caracter unilateral mecanist. La *Hobbes* (vezi), care a sistematizat materialismul lui Bacon, materialismul a luat un caracter mecanist manifest. Marx scria că la Hobbes senzualismul „devine senzualismul abstract al *geometrului*. Mișcarea *fizică* e sacrificată în favoarea mișcării *mecanice*, sau *matematice*; *geometria* este proclamată știința de căpetenie“ (*Marx* și *Engels*, vol. III, 157). Filozoful francez *Descartes* (vezi) dezvoltă în fizica sa materialismul mecanist, rămînînd în filozofie pe pozițiile dualismului. Filozoful *Gassendi* (vezi) reînvie materialismul atomist al lui Epicur și luptă împotriva metafizicii idealiste a lui Descartes. Eminentul filozof olandez *Spinoza* (vezi) biruie dualismul lui Descartes. Spinoza ia ca bază substanța unică — natura. El consideră întinderea și gîndirea ca însușiri (atribute) necesare și inseparabile ale acestei substanțe unice. Tendința de a înțelege unitatea lumii și de a explica lumea prin ea însăși și-a găsit expresia la Spinoza în teoria după care substanța este causa sui, propria ei cauză. În pofida unei serii întregi de laturi slabe și de lipsuri, filozofia lui Spinoza a constituit un mare pas în dezvoltarea materialismului din acel timp. Asupra dezvoltării teoriei materialiste a cunoașterii din secolul al XVIII-lea a avut influență filozofia lui *Locke* (vezi), care nu este lipsită de concesii în favoarea idealismului și agnosticismului, dar care a dezvoltat teza materialistă după care percepțiile primite de organele senzoriale din lumea exterioară constituie izvorul cunoașterii. O mare influență asupra dezvoltării materialismului a exercitat și filozoful englez *Toland* (vezi), care considera mișcarea ca principalul atribut al materiei. Materialismul francez (vezi *La Mettrie*, *Holbach*, *Diderot*, *Helvetius* și alții) a generalizat succesele științelor naturii din secolul al XVII-lea și secolul al XVIII-lea, constituind în ajunul revoluției burgheze din Franța din 1789 o armă teoretică de luptă a burgheziei revoluționare împotriva ideologiei feudale și avînd un caracter combativ și progresist. Materialiștii francezi au luptat pentru progresul științei, împotriva obscurantismului religios și a metafizicii idealiste. Materialismul francez n-a depășit însă cadrul materialismului metafizic, al concepției mecaniste despre mișcare. Materialiștii francezi priveau toate schimbările din natură ca o creștere pur cantitativă. În explicarea fenomenelor sociale, materialiștii francezi, ca și toți materialiștii precedenți au fost idealiști.

Un uriaș rol istoric în dezvoltarea materialismului filozofic și a științei materialiste în secolul al XVIII-lea l-au jucat marele savant rus *Lomonosov* (vezi) și eminentul filozof rus *Radișcev* (vezi). Legea conservării materiei și mișcării, descoperită de Lomonosov, și celelalte descoperiri ale lui din domeniul fizicii, chimiei și al altor științe aveau o orientare strict materialistă, subminînd bazele idealismului. În tezele dezvoltate de marii savanți ruși erau cuprinse elementele esențiale ale concepției dialectice despre lume. O serioasă înfrîngere a adus idealismului luptătorul împotriva iobăgiei Radișcev, care, în cartea sa „Despre om, despre moartea și nemurirea lui“, cu toate concesiile făcute idealismului (admiterea nemuririi sufletului), a dezvoltat idei materialiste.

Un reprezentant de seamă al materialismului premarxist a fost filozoful german Ludwig *Feuerbach* (vezi). Luptînd împotriva idealismului lui *Hegel* (vezi), Feuerbach afirma că natura există independent de conștiință, că omul este un produs al naturii. Feuerbach privea însă pe om în mod abstract, ca om în genere, iar nu ca om concret, care aparține unei formațiuni sociale istoricește determinate, care schimbă lumea ce-l înconjoară. Neridicîndu-se pînă la înțelegerea însemnătății practicii sociale, Feuerbach a rămas pe pozițiile materialismului contemplativ, iar în explicarea fenomenelor sociale a rămas idealist. Feuerbach a criticat cu asprime religia. El n-a fost însă în stare să scoată la iveală rădăcinile sociale ale religiei și a ajuns să proclame o nouă religie — religia inimii, religia iubirii. Combătînd idealismul lui Hegel, el a combătut și dialectica lui.

Treapta superioară și forma superioară a întregului materialism premarxist a fost materialismul marilor gînditori ruși din secolul al XIX-lea — *Belinski* (vezi), *Herțen* (vezi), *Cernîșevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi). Acești gînditori, care reflectau în ideile lor cele mai bune calități revoluționare, trecutul eroic și marile posibilități ale poporului rus, au fost luptători împotriva exploatării iobage și a celei burgheze. Tocmai prin aceasta se explică faptul că în concepțiile lor filozofice ei au putut să înlăture multe din lipsurile și din caracterul limitat al materialismului anterior lor. Materialismul lui Cernîșevski și Dobroliubov nu era un materialism pasiv, contemplativ, ci un materialism militant, era steagul teoretic al luptei revoluționare împotriva asupririi poporului, ideologia revoluției țărănești. Materialiștii ruși nu au înlăturat, asemenea lui Feuerbach, dialectica hegeliană, ci, folosind laturile ei prețioase, au căutat s-o prelucreze în spirit materialist. Ei au fost luptători consecvenți împotriva religiei. Lor le revine marele merit de a fi creat estetica materialistă, etica revoluționară etc. Dar, în virtutea condițiilor obiective, nici acești gînditori n-au putut să înlăture cu totul mărginirea metafizică a vechiului materialism, să extindă materialismul filozofic la explicarea vieții sociale, să se ridice pînă la materialismul dialectic. Numai Marx și Engels — ideologii singurei clase consecvent revoluționare — proletariatul — au prelucrat în mod critic tot ceea ce a dat prețios gîndirea științifică și filozofică anterioară, au creat forma superioară și singura științifică a materialismului — *materialismul dialectic* (vezi).

Apariția materialismului filozofic marxist n-a fost o simplă continuare a vechiului materialism. A fost un salt în dezvoltarea gîndirii omenești de la vechea stare calitativă la o stare calitativă nouă. Materialismul lui Marx și Engels, însușindu-și tot ceea ce conținea prețios vechiul materialism, a înlăturat caracterul său limitat.

Materialismul marxist este legat organic de teoria dialectică a dezvoltării. Este un materialism *dialectic*. După Marx și Engels, filozofii și savanții burghezi au făcut unele slabe încercări de a reînvia formele anterioare, mecaniste, metafizice ale materialismului, dîndu-le un caracter simplist, vulgar (materialiștii vulgari Büchner, Vogt, Moleschott, care s-au manifestat în Germania în deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea). Marx și Engels au luptat împotriva acestui materialism plat, vulgar. Aceste forme ale materialismului au fost supuse unei critici nimicitoare de către Lenin și Stalin. Marx și Engels au fost primii care au extins materialismul la cunoașterea societății, creînd *materialismul istoric* (vezi). Esența materialismului marxist ca ideologie a proletariatului revoluționar este clar exprimată într-una din tezele lui Marx asupra lui Feuerbach: „Filozofii n-au făcut decît *să interpreteze* lumea în moduri diferite; este vorba însă de *a o schimba*" (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 369). Din esența materialismului filozofic marxist decurge caracterul lui revoluționar eficient, caracterul lui militant și partinitatea lui, legătura lui organică cu socialismul proletar.

MATERIALISM DIALECTIC — concepția despre lume a partidului marxist, concepție creată de Marx și Engels și dezvoltată mai departe de Lenin și Stalin. Această concepție despre lume se numește materialism dialectic pentru că metoda ei de a cerceta fenomenele naturii, ale societății și gîndirii omenești este dialectică, antimetafizică, iar felul ei de a privi lumea, teoria ei filozofică este științifică-materialistă consecventă. Metoda dialectică și materialismul filozofic se interpătrund, se găsesc într-o unitate indisolubilă și constituie o concepție filozofică integrală despre lume. Creînd materialismul dialectic, Marx și Engels l-au extins asupra cunoașterii fenomenelor sociale. Materialismul istoric a constituit una dintre cele mai mari cuceriri ale gîndirii științifice. Materialismul dialectic și materialismul istoric constituie fundamentul teoretic al comunismului, baza teoretică a partidului marxist.

Materialismul dialectic a apărut în deceniul al 5-lea al secolului trecut ca o parte componentă integrantă a teoriei socialismului proletar și s-a dezvoltat în legătură indisolubilă cu practica mișcării muncitorești revoluționare. Apariția acestuia a însemnat o adevărată revoluție în istoria gîndirii omenești, în istoria filozofiei. Această apariție a constituit un salt revoluționar în dezvoltarea filozofiei de la vechea stare la noua stare, care a pus baza unei concepții noi, științifice despre lume. Această revoluție includea, însă, succesiunea și prelucrarea critică a tot ce a fost înaintat și progresist în istoria gîndirii omenești. De aceea, elaborînd concepția lor filozofică despre lume, Marx și Engels s-au bazat pe toate cuceririle de valoare ale gîndirii umane. Tot ceea ce a fost creat mai bun în trecut de filozofie a fost analizat în mod critic de Marx și Engels. Marx și Engels considerau materialismul lor dialectic ca un produs al dezvoltării științelor, inclusiv a filozofiei, din perioada precedentă. Din dialectica lui *Hegel* (vezi), ei au luat numai „sîmburele ei rațional“ și, înlăturînd învelișul idealist hegelian, au dezvoltat dialectica mai departe, dîndu-i o formă științifică modernă. Materialismul lui Feuerbach a fost un materialism inconsecvent, metafizic, antiistoric. Marx și Engels au luat din materialismul lui Feuerbach doar „sîmburele principal“ și, dînd la o parte suprapunerile idealiste, religioase și etice ale filozofiei sale, au dezvoltat materialismul mai departe, creînd o formă superioară, marxistă a materialismului. Marx și Engels, iar apoi Lenin și Stalin au aplicat tezele materialismului dialectic la politica și tactica clasei muncitoare, la activitatea practică a partidului marxist.

Numai materialismul dialectic al lui Marx a arătat proletariatului ieșirea din robia spirituală în care se aflau toate clasele asuprite. Spre deosebire de numeroasele curente ale filozofiei burgheze, materialismul dialectic nu este o simplă școală filozofică, o filozofie a unor indivizi izolați, ci teoria de luptă a proletariatului, teoria milioanelor de oameni ai muncii, pe care ea îi înarmează cu cunoașterea căilor de luptă pentru transformarea radicală a societății pe baza principiilor comuniste.

Materialismul dialectic este o învățătură vie, care se dezvoltă și se îmbogățește necontenit. Filozofia marxistă se dezvoltă și se îmbogățește pe baza generalizării experienței noi a luptei de clasă a proletariatului, pe baza generalizării descoperirilor din domeniul științelor naturii. După Marx și Engels, marele teoretician al marxismului V. I. Lenin și, după Lenin, I. V. Stalin și alți discipoli ai lui Lenin au fost singurii marxiști care au dus înainte marxismul. Lenin, în cartea sa „*Materialism și empiriocriticism*“ (vezi), care a constituit pregătirea teoretică a partidului marxist, a apărat și a dezvoltat uriașa bogăție teoretică a filozofiei marxiste în luptă hotărîtă împotriva tuturor revizioniștilor și renegaților. Zdrobind machismul și celelalte teorii idealiste din epoca imperialismului, Lenin nu numai că a apărat materialismul dialectic, ci l-a şi dezvoltat mai departe. În opera sa, Lenin a generalizat cele mai noi cuceriri ale ştiinţei în perioada care a urmat morţii lui Engels şi a arătat ştiinţelor naturii calea de ieşire din impasul în care le-a dus filozofia idealistă. Toate operele lui Lenin, oricăror probleme ar fi ele consacrate, au o uriaşă importanţă filozofică şi constituie un model de aplicare şi dezvoltare mai departe a materialismului dialectic. O mare contribuţie la dezvoltarea mai departe a filozofiei marxiste au adus operele lui I. V. Stalin: „*Despre materialismul dialectic şi materialismul istoric*“ (vezi), „*Marxismul şi problemele lingvisticii*“ (vezi), „*Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.*“ (vezi) şi alte lucrări ale sale.

Părţi componente, inseparabile ale materialismului dialectic sînt: *metoda dialectică marxistă* (vezi) şi *materialismul filozofic marxist* (vezi). Dialectica dă singura metodă ştiinţifică de cunoaştere, care permite o explicare justă a fenomenelor, permite să se vadă legile obiective şi cele mai generale care dirijează dezvoltarea lor. Dialectica marxistă ne învaţă că a aborda just fenomenele şi procesele naturii şi societăţii înseamnă a le cerceta în legătura şi condiţionarea lor reciprocă, a le cerceta în dezvoltare şi schimbare, a înţelege dezvoltarea nu ca o simplă creştere cantitativă, ci ca un proces în care schimbările cantitative, pe o anumită treaptă, se transformă în mod necesar în schimbări calitative radicale, a porni de la ideea că conţinutul intern al dezvoltării şi trecerii de la vechea calitate la noua calitate este lupta contrariilor, lupta dintre vechi şi nou. Lenin şi Stalin numesc dialectica „sufletul marxismului“.

Dialectica marxistă este legată organic de materialismul filozofic marxist. Principiile fundamentale ale materialismului filozofic sînt următoarele teze: lumea, prin natura sa, este materială, ea este alcătuită din materie în mişcare, care se transformă dintr-o formă în alta, materia este factor prim, iar conştiinţa factor secund, conştiinţa este produsul materiei ajunse la un înalt grad de organizare, lumea obiectivă este cognoscibilă, iar senzaţiile, reprezentările şi noţiunile noastre sînt reflectări ale lumii exterioare, care există independent de conştiinţa omului. Materialismul dialectic a creat pentru prima oară teoria ştiinţifică a cunoaşterii, care are o valoare de nepreţuit pentru înţelegerea procesului de cunoaştere a adevărului obiectiv.

Materialismul dialectic este teoria revoluţionară a transformării lumii, este călăuza în acţiunea revoluţionară. Filozofiei marxiste îi e profund străină atitudinea pasivă, contemplativă faţă de realitatea înconjurătoare. Reprezentanţii filozofiei premarxiste îşi propuneau ca scop numai explicarea lumii, pe cînd sarcina partidului marxist-leninist este transformarea revoluţionară radicală a lumii. Materialismul dialectic constituie o armă eficace în opera de transformare a societăţii în spirit comunist. „Marx a definit sarcina principală a tacticii proletariatului în strict acord cu toate postulatele concepţiei sale materialiste şi dialectice despre lume“ (*Lenin*, vol. 21, ed. rom., pag. 61).

Teoria marxist-leninistă — materialismul dialectic şi materialismul istoric — a fost verificată sub toate aspectele prin experienţa Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, prin construirea socialismului în U.R.S.S., prin victoria U.R.S.S. în Marele Război pentru Apărarea Patriei, prin experienţa dezvoltării ţărilor *de democraţie populară* (vezi), victoria Marii Revoluţii chineze etc. Învăţătura marxist-leninistă este atotputernică pentru că este justă, pentru că oferă o înţelegere justă a legilor obiective de dezvoltare a realităţii. Numai concepţia revoluţionară despre lume a partidului marxist-leninist permite să fie înţeles just procesul istoric şi să fie formulate lozinci revoluţionare de luptă.

Trăsătura caracteristică a materialismului dialectic este caracterul său critic revoluţionar. Filozofia marxist-leninistă s-a format şi s-a dezvoltat în lupta continuă şi intransigentă împotriva diferitelor curente filozofice burgheze, oportuniste şi împotriva celorlalte curente filozofice reacţionare. Toate operele clasicilor marxismului sînt pătrunse de spirit critic, de partinitate proletară. În materialismul dialectic îşi găseşte suprema expresie unitatea dintre teorie şi practică. Materialismul dialectic dovedeşte în practică justeţea tezelor sale teoretice. Marxism-leninismul generalizează practica, experienţa popoarelor şi arată uriaşa importanţă revoluţionară, cognitivă a experienţei istorice a maselor populare pentru teorie şi pentru filozofie. Legătura dintre ştiinţă şi activitatea practică, dintre teorie şi practică, unitatea lor, constituie pentru partidul proletariatului farul călăuzitor.

Materialismul dialectic ca concepţie despre lume are o uriaşă însemnătate pentru toate celelalte ştiinţe. Fiecare ştiinţă în parte studiază un anumit cerc de fenomene. De pildă, astronomia studiază sistemul solar şi lumea siderală, geologia — structura şi dezvoltarea scoarţei pămîntului, ştiinţele sociale (economia politică, istoria, dreptul şi altele) studiază diferitele laturi ale vieţii sociale. Dar fiecare ştiinţă în parte sau chiar un grup de ştiinţe nu pot da tabloul lumii în ansamblu, nu pot da o concepţie despre lume, întrucît concepţia despre lume nu înseamnă cunoaşterea unor laturi sau altora ale lumii, ci cunoaşterea legilor de dezvoltare ale lumii în ansamblul ei. Numai materialismul dialectic este o concepţie despre lume care oferă un tablou ştiinţific al lumii în ansamblul ei, scoate la iveală legile cele mai generale de dezvoltare a naturii, societăţii şi gîndirii, cuprinzînd într-o concepţie unică lanţul complex al fenomenelor naturii şi istoriei omenirii. Materialismul dialectic a pus o dată pentru totdeauna capăt vechii filozofii, care pretindea că are rolul de „ştiinţă a ştiinţelor“, care tindea să înlocuiască toate celelalte ştiinţe. Materialismul dialectic consideră că sarcina sa nu este să înlocuiască celelalte ştiinţe: fizica, chimia, biologia, economia politică etc., ci, sprijinindu-se pe cuceririle acestor ştiinţe şi îmbogăţindu-se neîncetat cu datele acestor ştiinţe, să înarmeze pe oameni cu metoda ştiinţifică de cunoaştere a adevărului obiectiv. Prin urmare, importanţa materialismului dialectic pentru celelalte ştiinţe constă în faptul că dă o concepţie filozofică justă despre lume, cunoaşterea legilor celor mai generale de dezvoltare a naturii şi societăţii, de care nu se poate lipsi nici un domeniu al ştiinţei şi nici activitatea practică a oamenilor. Excepţional de mare este însemnătatea pe care o are materialismul dialectic pentru dezvoltarea ştiinţelor naturii. Dezvoltarea ştiinţelor naturii în U.R.S.S. arată că, numai călăuzindu-se după filozofia materialismului dialectic, ştiinţele naturii pot obţine succese mari.

Filozofia marxist-leninistă are un caracter partinic, ea exprimă şi apără în mod deschis interesele proletariatului şi ale tuturor maselor celor ce muncesc şi luptă împotriva oricărei forme de asuprire şi înrobire socială. Spiritul ştiinţific al concepţiei marxist-leniniste despre lume se îmbină cu spiritul ei consecvent revoluţionar. „Irezistibila forţă cu care sînt atraşi spre această teorie socialiştii tuturor ţărilor constă tocmai în faptul că această teorie îmbină un înalt şi riguros spirit ştiinţific (care constituie ultimul cuvînt al ştiinţelor sociale) cu spiritul revoluţionar, şi nu le îmbină în mod întîmplător, nu numai pentru motivul că întemeietorul doctrinei ar fi întrunit calităţile unui om de ştiinţă cu acelea ale unui revoluţionar, ci le îmbină în însuşi cadrul teoriei, în mod intrinsec şi indisolubil“ (*Lenin*, Ce sînt „prietenii poporului“ şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor?, ed. a II-a rom., pag. 235). Filozofia burgheză contemporană întreprinde campanii după campanii în scopul răsturnării filozofiei marxiste şi subminării influenţei acesteia asupra conştiinţei maselor. Dar toate încercările reacţionarilor sînt zadarnice. Victoria democraţiei populare într-o serie de ţări a lărgit considerabil sfera de influenţă a concepţiei marxist-leniniste despre lume; ea a devenit o concepţie dominantă despre lume nu numai în U.R.S.S., ci şi în ţările de democraţie populară. Este mare influenţa filozofiei marxiste şi în ţările capitaliste. Forţa concepţiei marxist-leniniste despre lume este de nebiruit. (Vezi şi *Materialism istoric.*)

MATERIALISM ECONOMIC — concepţia unilaterală, vulgară despre istorie, după care singura forţă a dezvoltării sociale o constituie economicul. Materialismul economic tăgăduieşte însemnătatea activă a politicii şi a instituţiilor politice, a ideilor şi teoriilor în procesul istoric. În Occident adepţii materialismului economic au fost E. *Bernstein* (vezi), iar în Rusia — „marxiştii legali“, „economiştii“ şi menşevicii. Reprezentant al materialismului economic a fost şi istoricul M. N. Pokrovski. Adepţii materialismului economic încercau să prezinte materialismul lor vulgarizator drept concepţia marxistă a istoriei. În realitate, materialismul istoric se deosebeşte radical de materialismul economic. Văzînd în producţia materială principala forţă motrice a dezvoltării societăţii şi explicînd originea instituţiilor politice, a ideilor şi teoriilor prin orînduirea economică a societăţii, prin condiţiile vieţii materiale a societăţii, materialismul istoric subliniază totodată uriaşa însemnătate a instituţiilor politice, a ideilor şi teoriilor în dezvoltarea socială. Fără înfăptuirea dictaturii proletariatului nu s-ar fi putut construi societatea socialistă, fără teoria revoluţionară marxist-leninistă, fără rolul ei organizator, mobilizator şi transformator ar fi fost de neconceput victoria de însemnătate istorică mondială a clasei muncitoare din U.R.S.S. Unitatea moral-politică a societăţii sovietice a constituit una din cele mai importante condiţii ale victoriei Uniunii Sovietice asupra cotropitorilor fascişti. Înfăptuirea cu succes a sarcinilor trecerii treptate de la socialism la comunism în U. R. S. S. este posibilă numai pe baza întăririi continue a Statului sovietic, a Armatei Sovietice, a organelor de informaţie, pe baza ridicării vigilenţei politice a maselor, a luptei împotriva rămăşiţelor capitalismului în conştiinţa oamenilor şi a educării oamenilor muncii în spiritul comunismului etc. (Vezi şi *Economicul şi politicul.*)

MATERIALISM FILOZOFIC MARXIST — formă superioară, singura formă ştiinţifică a materialismului, creată de Marx şi Engels şi dezvoltată mai departe de Lenin şi Stalin. Crearea materialismului filozofic marxist ca parte componentă a materialismului istoric şi a materialismului dialectic a pricinuit înfrîngerea definitivă a liniei antiştiinţifice în filozofie — idealismul — şi a marcat triumful deplin al filozofiei materialiste în lupta ei seculară împotriva tuturor formelor concepţiei religioase şi idealiste despre lume. Materialismul filozofic marxist a apărut ca o continuare directă a celor mai bune tradiţii ale filozofiei materialiste vechi, premarxiste. Dar vechiul materialism a avut o serie de lipsuri serioase, care nu i-au permis să se ridice pînă la nivelul unei filozofii consecvent ştiinţifice. Vechiul materialism era un materialism mecanist; el a încercat să reducă formele complexe ale mişcării materiei la legile formei simple, mecanice de mişcare. Sprijinindu-se pe realizările ştiinţelor care studiază toate formele de mişcare ale materiei, materialismul marxist recunoaşte specificul calitativ al fiecărei forme de mişcare, precum şi caracterul specific al legilor dezvoltării lor; el consideră forma mecanică ca una din diferitele forme de mişcare, şi încă una din formele cele mai simple. Vechiul materialism era un materialism metafizic, adică el considera lumea în stare de repaus şi neschimbare. Materialismul marxist este materialism dialectic, deoarece el consideră natura şi societatea în continuă dezvoltare şi înnoire. Vechiul materialism n-a putut să explice în mod materialist fenomenele sociale. Marxismul a fost cel care a aplicat pentru întîia oară tezele materialismului dialectic la explicarea societăţii şi a fundamentat concepţia materialistă a istoriei. Vechiul materialism era un materialism contemplativ, deoarece el nu înţelegea rolul transformator al activităţii practice a omului. Vechii materialişti înţelegeau esenţa omului în mod abstract, iar nu ca totalitatea relaţiilor sociale. Ei nu făceau decît să interpreteze lumea, pe cînd e vorba de a o schimba, adică nu înţelegeau însemnătatea activităţii revoluţionare practice. Materialismul filozofic marxist este un puternic instrument de cunoaştere şi de transformare a lumii. Prin rădăcinile sale de clasă, materialismul marxist se deosebeşte radical de formele anterioare ale materialismului. Materialismul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea era ideologia burgheziei, pe atunci revoluţionară. Reprezentanţii cei mai progresişti ai materialismului premarxist — materialiştii ruşi din secolul al XIX-lea, *Belinski* (vezi), *Herţen* (vezi), *Cernîşevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi) şi alţii — exprimau interesele ţărănimii în lupta lor împotriva iobăgiei. Materialiştii burghezi premarxişti erau numai întemeietorii unei „şcoli“ filozofice oarecare. Numai materialismul filozofic marxist a devenit teoria celei mai înaintate clase — proletariatul —, a devenit steagul ei.

Trăsăturile fundamentale ale materialismului filozofic marxist sînt: 1) admiterea materialităţii lumii, recunoaşterea faptului că lumea se dezvoltă după legile mişcării materiei; 2) admiterea faptului că materia este factorul prim şi conştiinţa factorul secund; 3) admiterea cognoscibilităţii lumii materiale și a legilor ei, a veridicității obiective a cunoașterii științifice. Materialismul filozofic marxist pornește de la premisa că lumea este, prin natura ei, materială, că fenomenele din lume reprezintă diferitele aspecte ale materiei în mișcare. Materialismul marxist dovedește că întreaga diversitate a corpurilor existente în natură — de la particulele foarte mici ale atomului pînă la planetele uriașe, de la bacteriile foarte mici pînă la animalele superioare, pînă la om — reprezintă materia în diferite forme și pe diferite trepte ale dezvoltării ei. În opoziție cu idealismul, care consideră că lumea a fost creată de dumnezeu sau că lumea este o întruchipare a „ideii absolute", a „spiritului universal", a „conștiinței", materialismul filozofic marxist pornește de la premisa că materia există dintotdeauna, că ea n-a fost creată de nimeni, că lumea se dezvoltă după legile obiective ale mișcării materiei și nu are nevoie de nici un „spirit universal". În opoziție cu idealismul, care consideră că numai conștiința există în mod real, că lumea materială, existența, natura nu există decît în conștiință, în senzații și noțiuni, materialismul filozofic marxist pornește de la premisa că materia, natura, existența prezintă o realitate obiectivă, care există în afară și independent de conștiință, că materia este factorul prim, iar conștiința este factorul secund, derivat, deoarece este o reflectare a materiei, că gîndirea este un produs al materiei, care a ajuns, în dezvoltarea sa, la un grad înalt de perfecțiune, un produs al creierului.

Materialismul filozofic marxist rezolvă în mod consecvent și cealaltă latură a problemei fundamentale a filozofiei, problema dacă gîndirea noastră este în stare să cunoască lumea reală. În opoziție cu idealismul, care tăgăduiește posibilitatea cunoașterii lumii și a legilor ei, care tăgăduiește autenticitatea cunoștințelor noastre, materialismul filozofic marxist pornește de la premisa că lumea și legile ei sînt pe deplin cognoscibile. Materialismul marxist afirmă că practica omenească este o dovadă hotărîtoare a veridicității cunoștințelor noastre, că nu există în lume lucruri care nu pot fi cunoscute cu ajutorul științei și practicii.

Materialismul dialectic a elaborat singura teorie științifică a cunoașterii. Vechiul materialism premarxist nu a înțeles rolul activ al gîndirii în procesul cunoașterii. După cum a arătat Marx, idealismul a dezvoltat latura activă a gîndirii, dar a denaturat procesul real al cunoașterii. Numai materialismul marxist a pus pentru întîia oară în istoria filozofiei teoria cunoașterii pe o temelie științifică solidă, a aplicat metoda dialectică la cunoaștere, a dezvăluit caracterul istoric al cunoștințelor pe fiecare treaptă dată, a arătat corelația dintre absolut și relativ în cunoaștere etc. Materialismului filozofic marxist îi este străin caracterul contemplativ al vechiului materialism: el a arătat că orice pas în cunoaștere este legat de activitatea practică și în primul rînd de activitatea oamenilor în producție. Incluzînd în teoria cunoașterii activitatea revoluționară, practico-critică a oamenilor, materialismul filozofic marxist a produs o adevărată revoluție în filozofie. „Viața socială este esențialmente *practică*. Toate misterele care împing teoria spre misticism își găsesc deslegarea rațională în activitatea omenească practică și în înțelegerea acesteia" (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 369). Unitatea dintre teorie şi practică este steaua călăuzitoare a partidului proletariatului.

De o uriaşă însemnătate este aplicarea tezelor materialismului filozofic marxist la istoria societăţii şi la activitatea practică a Partidului comunist. Aplicarea la societate a materialismului filozofic marxist înseamnă că condiţiile vieţii materiale a societăţii, existenţa socială constituie factorul prim, iar ideile, conştiinţa — factorul secund. „Forţa şi vitalitatea marxism-leninismului constă în faptul că el se sprijină în activitatea sa practică tocmai pe nevoile dezvoltării vieţii materiale a societăţii, fără a se rupe vreodată de viaţa reală a societăţii“ (*Stalin*, Problemele leninismului, ed. a III-a rom., pag. 563). Activitatea practică a partidului marxist se bazează nu pe cerinţele „raţiunii“, ale „moralei universale“ etc., ci pe studiul legilor obiective ale dezvoltării sociale, adică a legilor care există independent de voinţa şi conştiinţa oamenilor. „Filozofia lui Marx — arăta Lenin — este materialismul filozofic desăvîrşit, care a dat omenirii, şi mai ales clasei muncitoare, un instrument de cunoaştere („Trei izvoare şi trei părţi constitutive ale marxismului“, ed. rom., pag. 8).

În lucrările lui Lenin şi Stalin materialismul filozofic marxist a fost dezvoltat şi concretizat mai departe. În lucrarea sa „*Materialism şi empiriocriticism*“ (vezi), Lenin a generalizat realizările ştiinţei, în special ale fizicii, din perioada de după moartea lui Engels şi a dat o nouă formă materialismului filozofic marxist, l-a ridicat pe o nouă treaptă. În această lucrare, Lenin a dezvoltat toate laturile materialismului lui Marx: învăţătura despre materialitatea lumii, despre conştiinţă ca funcţie a creierului, despre cunoaştere ca reflectare a lumii obiective, a formulat în mod profund şi cuprinzător principiile fundamentale ale teoriei marxiste a cunoaşterii, a arătat dialectica complexă a procesului de cunoaştere a adevărului obiectiv, a făcut o critică nimicitoare celor mai noi varietăţi ale idealismului — machismul, pragmatismul etc. I. V. Stalin, în lucrarea „Despre materialismul dialectic şi materialismul istoric“ şi în alte opere, a arătat în mod pregnant opoziţia dintre concepţia materialistă şi cea idealistă despre lume, şi pe baza generalizării celor mai noi date ale ştiinţei şi ale practicii istorice a societăţii omeneşti a dezvoltat mai departe tezele fundamentale ale materialismului filozofic marxist, a arătat însemnătatea lui în lupta practică pentru comunism. În „*Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.*“ (vezi), I. V. Stalin a expus şi a dezvoltat mai departe una din cele mai importante teze ale materialismului filozofic marxist — teza cu privire la caracterul obiectiv al legilor ştiinţei. Această teză are o uriaşă însemnătate în lupta împotriva filozofiei idealiste contemporane, care consideră legile ştiinţei ca o construcţie arbitrară a spiritului omenesc, ca nişte simboluri care permit doar ca senzaţiile omului să fie puse în ordine. Ea are o uriaşă însemnătate pentru practica construcţiei comuniste, pentru că cere să ne călăuzim în activitatea practică nu după motive întîmplătoare, nu după dorinţe subiective, ci după legile formaţiunii socialiste, legi care acţionează obiectiv, cum sînt *legea economică fundamentală a socialismului* (vezi), *legea dezvoltării planice (propor-*

ţionale) a economiei naţionale (vezi) şi altele. În lucrarea sa, I. V. Stalin a dat o lovitură recidivei de interpretare machistă a legilor, recidivă care a avut loc în rîndurile unei părţi a economiştilor, filozofilor şi juriştilor sovietici, a dat un exemplu de abordare materialistă a problemelor actuale ale ştiinţei şi practicii.

Astăzi materialismul filozofic marxist se opune reacţiunii idealiste mondiale ca singura teorie filozofică care dă un tablou ştiinţific al lumii, care apără principiile şi metodele ştiinţifice de explicare a naturii şi societăţii, care înarmează omenirea muncitoare cu o armă de luptă pentru comunism. Materialismul filozofic marxist este baza teoretică a dezvoltării ştiinţelor contemporane ale naturii. Pe baza concepţiei materialiste marxiste despre lume, biologia miciurinistă a repurtat victoria asupra pseudoteoriei idealiste a weismannist-morganiştilor. Pe baza materialismului, fizicienii sovietici şi toţi savanţii progresişti din lume luptă împotriva idealismului „fizic“, care împiedică progresul ştiinţei şi care caută să împace ştiinţa cu religia. Materialismul filozofic marxist dă oamenilor de ştiinţă din toate domeniile ştiinţei singurele idei călăuzitoare juste, care-i ajută să obţină succese practice. Concepţia materialistă marxistă despre lume este un important instrument de educare a maselor muncitoare în spirit comunist, în lupta împotriva prejudecăţilor şi rămăşiţelor religioase, un instrument de răspîndire rapidă a ştiinţei în rîndurile maselor. Concepţia materialistă marxistă despre lume este de la început pînă la sfîrşit partinică. Ea este ostilă oricărui idealism, sub orice mască s-ar ascunde el. Aceasta are o foarte mare însemnătate acum, cînd numeroasele curente „noi“ ale filozofiei burgheze contemporane, luptînd împotriva materialismului şi calomniindu-l, încearcă să se ascundă îndărătul „nepartinităţii“, să se situeze „deasupra“ partidelor care luptă în filozofie. Sarcina şi datoria filozofilor marxişti este de a demasca pe „lacheii diplomaţi ai fideismului“ făţişi sau camuflaţi, călăuzindu-se după măreţele idei ale marxism-leninismului.

MATERIALISM ISTORIC, sau *concepţia materialistă a istoriei*, — extinderea tezelor materialismului dialectic la studierea vieţii sociale, aplicarea tezelor materialismului dialectic la fenomenele vieţii societăţii, la studierea societăţii.

Pînă la Marx, în ştiinţă domina concepţia idealistă a istoriei. Crearea teoriei materialismului istoric este legată de marea descoperire făcută de Marx în interpretarea istoriei şi a evenimentelor istorice. „După cum Darwin descoperise legea dezvoltării naturii organice — a arătat Engels —, tot aşa Marx a descoperit legea dezvoltării istoriei omeneşti: faptul simplu, pînă acum ascuns sub buruienile ideologiei, că oamenii trebuie în primul rînd să mănînce, să bea, să aibă o locuinţă şi să se îmbrace, înainte de a putea să se îndeletnicească cu politica, ştiinţa, arta, religia etc.; că, prin urmare, producţia mijloacelor materiale nemijlocite de trai şi o dată cu aceasta treapta respectivă de dezvoltare economică a unui popor sau a unei epoci alcătuiesc temelia din care s-au dezvoltat orînduirile de stat, concepţiile juridice, arta şi chiar religia oamenilor, temelie prin care trebuie explicate acestea, şi nu invers, cum s-a procedat pînă acum“ (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 152).

Materialismul istoric vede în dezvoltarea modurilor de producție a bunurilor materiale necesare existenței omului principala forță care determină întreaga viață socială a oamenilor și determină trecerea de la o orînduire socială la alta. Nici o societate nu poate exista fără a produce bunuri materiale. Cu ajutorul uneltelor de muncă, al tehnicii, omul exercită în procesul de producție o influență asupra naturii și obține cele necesare traiului. De dezvoltarea producției materiale depinde progresul societății. Istoria societății omenești începe din momentul cînd omul s-a ridicat pînă la folosirea și confecționarea uneltelor de producție. Cu cît forțele de producție ale societății sînt mai dezvoltate, cu atît este mai puternică dominația omului asupra naturii. O dată cu dezvoltarea forțelor de producție se schimbă și a doua latură a producției materiale — relațiile de producție, se schimbă rînduielile social-economice. Noile relații de producție, care apar pe baza forțelor de producție și se află în deplină concordanță cu ele, constituie forța principală și hotărîtoare care determină dezvoltarea impetuoasă și continuă a forțelor de producție. Succesiunea formațiunilor social-economice în istorie (orînduirea comunei primitive, sclavagistă, feudală, burgheză, socialistă) reprezintă înlocuirea unor relații de producție prin altele, mai progresiste. Această înlocuire este întotdeauna consecința legică, firească a dezvoltării forțelor de producție ale societății. Statornicirea unor relații de producție noi are loc de obicei pe calea răsturnării revoluționare a vechilor relații de producție.

Meritul lui Marx și Engels constă, prin urmare, în faptul că ei au acordat, în primul rînd, atenție legilor economice ale vieții societății, condițiilor obiective ale producției materiale, care constituie baza întregii activități istorice a oamenilor. Datorită materialismului istoric, haosul și arbitrarul care domniseră „în concepțiile asupra istoriei și politicii au fost înlocuite cu o teorie științifică uimitor de unitară și de armonioasă, care arată cum dintr-o orînduire de viață socială se dezvoltă, ca urmare a creșterii forțelor de producție, o altă orînduire superioară, — cum se dezvoltă, de pildă, capitalismul din feudalism“ (*Lenin*, Trei izvoare și trei părți constitutive ale marxismului, ed. rom, pag. 8).

Materialismul istoric a pus pentru totdeauna capăt teoriilor idealiste, care priveau istoria societății ca o activitate haotică, arbitrară a indivizilor, ca o urmare a voinței și dorințelor oamenilor. Dezvoltarea societății, ca și dezvoltarea naturii, este determinată nu de bunul plac, nu de dorințele subiective ale oamenilor, ci de legi obiective, independente de voința și conștiința oamenilor. Oamenii pot descoperi legile obiective, le pot cunoaște și le pot studia, pot ține seamă de ele în acțiunile lor, le pot folosi în interesul lor, limitînd acțiunea unor legi și dînd cîmp liber altora, dar ei nu le pot schimba sau anula. Cu atît mai mult ei nu pot crea legi noi. Marea însemnătate a materialismului istoric constă tocmai în faptul că el a descoperit și a fundamentat teoretic legile dezvoltării societății, înarmînd astfel proletariatul și partidul său cu cunoașterea căilor transformării revoluționare a societății. După cum arată Lenin, concepția materialistă a istoriei a substituit acțiunile indivizilor acțiunilor claselor, a căror luptă determină dezvoltarea societății.

Descoperirea faptului că producţia materială este baza întregii vieţi şi a dezvoltării societăţii a permis să se înţeleagă măreţul rol creator al maselor muncitoare în istorie. Prin aceasta s-a dovedit că istoria dezvoltării sociale este istoria a înşişi producătorilor de bunuri materiale, istoria maselor muncitoare, care sînt principalele forţe ale procesului de producţie şi care produc bunurile materiale necesare existenţei societăţii.

În funcţie de modul de producţie existent, de existenţa materială a societăţii, se formează şi caracterul determinat al întregii orînduiri sociale, al instituţiilor politice, modul de gîndire al oamenilor, concepţiile, ideile şi teoriile lor. *Existenţa socială determină conştiinţa socială.* Nu putem înţelege în mod just esenţa instituţiilor politice, a ideilor, teoriilor dacă uităm de baza materială care le-a generat — orînduirea economică a societăţii. Nu putem înţelege de ce într-o epocă apar unele instituţii şi idei, iar în altă epocă altele, dacă pornim de la ele însele, iar nu de la baza economică (vezi *Bază şi suprastructură*). Conştiinţa socială — concepţiile politice, juridice, artistice, filozofia, religia şi celelalte forme ideologice — depinde de relaţiile de producţie dominante dintre oameni şi se schimbă radical o dată cu schimbarea bazei economice, a rînduielilor economice. Explicînd că instituţiile politice, ideile şi teoriile sînt generate de bază şi depind de ea, teoria materialismului istoric nu neagă nicidecum marea lor însemnătate în viaţa socială. Spre deosebire de materialismul economic, care neagă cu totul rolul ideilor, materialismul istoric, dimpotrivă, subliniază uriaşul lor rol. O dată apărute, instituţiile sociale şi politice şi ideile devin ele însele o forţă care exercită o influenţă asupra condiţiilor care le-au generat. Ele sau frînează dezvoltarea socială ca forţe reacţionare, care servesc păturile şi clasele înapoiate ale societăţii, sau fac ca această dezvoltare să meargă înainte, servind clasele înaintate, revoluţionare.

Datorită materialismului istoric, ştiinţa despre societate a devenit o ştiinţă tot atît de precisă ca şi biologia, de pildă. Materialismul istoric are o mare importanţă pentru activitatea practică a Partidului comunist. Pentru a nu greşi în politică, partidul proletariatului trebuie să pornească în activitatea lui nu de la unele „principii“ abstracte „ale raţiunii omeneşti“, ci de la condiţiile concrete ale vieţii materiale a societăţii, de la nevoile reale ale dezvoltării vieţii materiale a societăţii.

Esenţa materialismului istoric a fost formulată de Marx în prefaţa la cartea „Contribuţii la critica economiei politice“: „În producţia socială a vieţii lor, oamenii intră în relaţii determinate, necesare, independente de voinţa lor, relaţii de producţie care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forţelor lor materiale de producţie. Totalitatea acestor relaţii de producţie formează structura economică a societăţii, baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale. Modul de producţie al vieţii materiale condiţionează în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale. Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forţele materiale de producţie ale societăţii intră în contradicţie cu relaţiile de producţie existente, sau, ceea ce nu este decît expresia lor juridică, cu relațiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat pînă atunci. Din forme ale dezvoltării forțelor de producție, aceste relații se prefac în cătușe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluție socială. O dată cu schimbarea bazei economice este revoluționată mai încet sau mai repede toată uriașa suprastructură. Cercetînd astfel de revoluționări, trebuie să facem întotdeauna deosebire între revoluționarea materială a condițiilor economice de producție, care poate fi constatată cu precizie științifică, și formele juridice, politice, religioase, artistice sau filozofice, într-un cuvînt ideologice, în care oamenii devin conștienți de acest conflict și-l rezolvă prin luptă. După cum un individ oarecare nu poate fi judecat după ceea ce gîndește despre sine, tot astfel o asemenea epocă de revoluție nu poate fi judecată prin prisma conștiinței sale, ci, dimpotrivă, această conștiință trebuie explicată prin contradicțiile vieții materiale, prin conflictul existent între forțele de producție sociale și relațiile de producție. O formațiune socială nu piere niciodată înainte de a se fi dezvoltat toate forțele de producție pentru care ea este destul de largă, și noi relații de producție, superioare, nu apar niciodată înainte de a se fi copt chiar în sînul vechii societăți condițiile lor materiale de existență. De aceea omenirea își pune totdeauna numai probleme pe care le poate rezolva, căci, privind mai de aproape, se va constata întotdeauna că problema însăși se naște numai acolo unde condițiile materiale ale rezolvării ei există deja sau, cel puțin, sînt în proces de devenire“ (*Marx*, „Contribuții la critica economiei politice“, ed. rom., pag. 9—10).

Teoria materialismului istoric, creată de Marx și Engels, a fost dezvoltată și îmbogățită de către Lenin și Stalin pe baza analizei noilor condiții de dezvoltare a societății în epoca imperialismului și a revoluțiilor proletare, în epoca construirii socialismului.

MATERIALISM ISTORICO-NATURALIST (materialism naturalist-științific, materialism spontan) — „convingerea spontană, neajunsă la conștiință, difuză, inconștientă din punct de vedere filozofic, a covîrșitoarei majorități a naturaliștilor în realitatea obiectivă a lumii exterioare, care e reflectată de conștiința noastră“ (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 340). În „*Materialism și empiriocriticism*“ (vezi) Lenin dă ca exemplu pe materialistul spontan E. *Haeckel* (vezi), autorul cărții „Enigmele universului“. El nu se considera materialist, dar, pornind de la datele științei, a ajuns la concluzii materialiste, dovedind prin aceasta justețea materialismului istorico-naturalist. Convingerea că lumea este materială și că ea există în afară și independent de conștiința noastră este o convingere practică (experimentală), firească a oricărui om cu judecată sănătoasă. Dar materialismul naturalist-științific inconștient, intuitiv, dacă nu devine conștient, duce la empirism vulgar și la pozitivism. Idealiștii se folosesc de slăbiciunea materialismului naturalist-științific pentru a-l abate pe pozițiile idealismului filozofic. În „Materialism și empiriocriticism“ Lenin a arătat că una dintre cele mai importante cauze ale crizei în domeniul științelor naturii a fost incapacitatea naturaliștilor de a înțelege din punct de vedere filozofic noile realizări ale științei și că această criză poate fi biruită numai pe calea trecerii de la vechiul materialism naturalist-ştiinţific metafizic, mecanist, la materialismul conştient, dialectic. În articolul „Despre însemnătatea materialismului militant“ Lenin cerea materialiştilor dialecticieni să întărească alianţa cu reprezentanţii ştiinţelor moderne ale naturii care înclină spre materialism, să ridice materialismul naturalist-ştiinţific al naturaliştilor pînă la nivelul materialismului dialectic conştient. Lenin a scris că „fără o solidă fundamentare filozofică, nici un fel de ştiinţă a naturii, nici un fel de materialism nu va putea rezista în lupta dată împotriva asaltului ideilor burgheze şi încercărilor de a restabili concepţia burgheză despre lume. Pentru a rezista în această luptă şi a o duce cu deplin succes la bun sfîrşit, naturalistul trebuie să fie un materialist modern, un adept conştient al materialismului reprezentat de Marx, trebuie să fie adică un materialist dialectic“ (vol. 33, ed. rusă, pag. 207).

MATERIALISM MECANIST (MECANIC) — una din treptele şi formele de dezvoltare a filozofiei materialiste. Materialismul mecanist încearcă să explice toate fenomenele naturii cu ajutorul legilor mecanicii şi să reducă întreaga diversitate calitativă a proceselor şi fenomenelor naturii (chimice, biologice, psihice etc) la procese şi fenomene mecanice. Materialismul mecanist consideră mişcarea nu ca o schimbare în general, ci ca o deplasare mecanică a corpurilor în spaţiu, deplasare care este rezultatul unei acţiuni exterioare — lovirea unui corp de un alt corp. Materialismul mecanist neagă izvoarele interne ale mişcării obiectelor, schimbarea lor calitativă, dezvoltarea prin salturi, dezvoltarea de la inferior la superior, de la simplu la complex. Germeni de materialism mecanist existau încă în filozofia lui *Democrit* (vezi). Înflorirea materialismului mecanist are loc în secolul al XVII-lea şi secolul al XVIII-lea (*Hobbes*—vezi, *Descartes*—vezi, *Spinoza*—vezi, materialiştii englezi şi francezi din secolul al XVIII-lea). În acel timp materialismul mecanist constituia o treaptă istoriceşte necesară şi progresistă a dezvoltării filozofiei materialiste. Această formă de materialism era determinată de faptul că în acel timp, dintre toate ştiinţele, numai mecanica şi matematica au atins un nivel relativ înalt de dezvoltare. Aceasta a şi determinat caracterul limitat al materialismului din acea perioadă. Marx şi Engels, sprijinindu-se pe dezvoltarea ştiinţelor naturii, au biruit caracterul limitat mecanist al vechiului materialism şi au creat teoria materialismului dialectic, care se deosebeşte calitativ de toate formele anterioare de materialism. Marxismul a dus întotdeauna cea mai hotărîtă luptă împotriva încercărilor de a reînvia materialismul mecanist.

În Uniunea Sovietică un grupuleţ de mecanişti (L. Akselrod, Variaş etc.) au făcut încercări de a revizui materialismul dialectic din punct de vedere mecanist. Acest grupuleţ denatura ştiinţa şi lupta împotriva dialecticii marxiste de pe poziţii mecaniste, iar într-o serie de probleme (în special în teoria cunoaşterii — susţinea „teoria hieroglifelor“), mergînd mînă în mînă cu idealismul. Filozofia mecanistă, cu teoria ei a „echilibrului“, teoria „mersului de la sine“ etc., a fost folosită de duşmanii leninismului — buharinişţii, troţkiştii şi alţii — pentru a lupta împotriva liniei Partidului comunist. Grupuleţul de mecanişti în filozofie a fost demascat ca antimarxist.

MATERIALISM SPONTAN — concepţie materialistă inconştientă asupra naturii (vezi *Materialism istorico-naturalist*; *Realism naiv*).

„MATERIALISM ŞI EMPIRIOCRITICISM" — operă a lui V. I. Lenin care a marcat o nouă epocă în dezvoltarea filozofiei materialismului dialectic. Această carte a constituit pregătirea teoretică a partidului marxist de tip nou. Cartea a fost scrisă de Lenin în 1908 şi a apărut în mai 1909. Motivul direct pentru care Lenin a creat această lucrare filozofică a fost necesitatea de a demasca pe machiştii ruşi, care se ridicaseră în anii reacţiunii împotriva filozofiei marxiste sub steagul „apărării marxismului". În faţa marxiştilor revoluţionari stătea sarcina urgentă de a da o ripostă tuturor renegaţilor din domeniul teoriei marxiste, de a-i demasca pînă la capăt şi de a apăra bazele teoretice ale partidului marxist. Această sarcină a fost îndeplinită de Lenin în cartea „Materialism şi empiriocriticism". Dar lucrarea lui Lenin a depăşit cu mult cadrul acestei sarcini. Lenin nu numai că a demascat făţărnicia, reacţionarismul machiştilor, dar a şi apărat şi dezvoltat bazele teoretice ale partidului marxist, a generalizat tot ceea ce ştiinţa şi în primul rînd ştiinţele naturii au dobîndit esenţial în decursul întregii perioade istorice de după moartea lui Engels. Această carte este un strălucit exemplu de marxism creator. Prin conţinutul său, opera „Materialism şi empiriocriticism" îmbrăţişează totalitatea problemelor filozofiei marxist-leniniste.

În capitolul introductiv, „În loc de introducere", Lenin arată că toate „descoperirile", empiriocriticismului şi ale celorlalte curente reacţionare nu constituie decît o reeditare a filozofiei idealist-subiectiviste a episcopului englez *Berkeley* (vezi). Lenin a consacrat primele trei capitole ale cărţii sale expunerii problemelor fundamentale ale teoriei cunoaşterii a materialismului dialectic şi criticii empiriocriticismului. Problema centrală a capitolului I este problema materiei ca factor prim şi a conştiinţei ca factor secund. Machiştii afirmau că senzaţiile, sau „elementele", după terminologia machistă, sînt factorul prim. Lenin a combătut afirmaţiile absurde ale machiştilor. În opoziţie cu orice idealism şi în deplină concordanţă cu ştiinţele naturii, materialismul consideră ca factor prim materia, iar senzaţia şi gîndirea ca factor secund. Întreaga istorie a ştiinţelor naturii confirmă justeţea acestei teze fundamentale a materialismului filozofic. Tot în acest capitol Lenin dezvoltă mai departe ideile lui Engels cu privire la apariţia materiei organice din cea anorganică.

În capitolul al II-lea, Lenin critică agnosticismul lui *Kant* (vezi), fideismul machiştilor şi fundamentează teoria marxistă a cognoscibilităţii lumii şi a legilor ei, teoria adevărului obiectiv şi a practicii ca criteriu al adevărului. Lenin trage un hotar precis între agnosticism şi idealism, pe de o parte, şi materialism, pe de altă parte, scoţînd la iveală opoziţia fundamentală dintre ele. Agnosticismul, după cum a arătat Lenin, nu trece dincolo de senzaţii. El se opreşte dincoace de fenomene, refuzînd să vadă ceva cert dincolo de limitele senzaţiilor. Agnosticul declară în mod categoric că noi nu putem şti nimic cert în privinţa lucrurilor. Sub pretextul criticii agnosticismului, machiştii negau în genere existenţa „lucrurilor în sine" (vezi „*Lucru în sine*" și „*lucru pentru noi*"). Negînd existența „lucrurilor în sine", adică lumea obiectivă, reală, machiștii afirmau că nemijlocit este dată numai senzația, iar lumea exterioară este un complex de senzații. După ce a demascat trucurile șarlatanești ale socialistului-revoluționar Cernov și ale celorlalți machiști, care denaturau în mod premeditat concepțiile lui Engels, Lenin a făcut o amplă expunere a teoriei marxiste a cunoașterii. Lenin a formulat trei concluzii gnoseologice fundamentale: 1) lucrurile există în mod obiectiv, independent de conștiința noastră; 2) între fenomen și „lucru în sine" nu există nici o deosebire principală; nu există deosebire decît între ceea ce este cunoscut și ceea ce nu este încă cunoscut; 3) cunoașterea realității se desfășoară de la necunoaștere la cunoaștere, de la cunoștințe incomplete, neprecise la cunoștințe mai complete și mai precise. Lenin a dat o definiție cuprinzătoare a materiei: „Materia e categoria filozofică care desemnează realitatea obiectivă, dată omului prin senzațiile lui, copiată, fotografiată, oglindită de senzațiile noastre și existentă independent de ele" (vol. 14, ed. rom., pag. 120).

Problema materialității lumii și a legilor ei este în mod amănunțit expusă de Lenin în capitolul al III-lea. V. I. Lenin a arătat că îndărătul vorbăriei machiștilor se ascunde idealismul subiectivist. Mach scria: „Ceea ce numim noi materie nu e decît o anumită legătură firească între *elemente* («senzații»)". Din această premisă idealistă decurg altele. Necesitatea, legătura cauzală, legile erau și ele declarate drept categorii subiective și erau deduse nu din lumea exterioară, ci din conștiință, rațiune, logică. Idealist-subiectiviste erau și concepțiile machiste asupra spațiului și timpului. „Spațiul și timpul — afirma Mach — sînt sisteme ordonate ale unor serii de senzații...". Rezulta o absurditate vădită: nu omul cu senzațiile lui există în spațiu și timp, ci, dimpotrivă, spațiul și timpul există în om, în senzațiile lui. Orice raționamente de acest fel, scria Lenin, înseamnă admiterea clericalismului. „Idealismul filozofic nu e decît o drăcovenie disimulată și impopoțonată" (vol. 14, ed. rom., pag. 174). Din admiterea existenței obiective a materiei și a naturii decurg alte teze materialiste: admiterea caracterului obiectiv al cauzalității și al legilor în natură, admiterea spațiului și timpului ca forme obiective ale existenței. În capitolul al IV-lea al lucrării sale, Lenin privește empiriocriticismul în dezvoltarea lui istorică, în legătură și corelație cu celelalte curente filozofice. În același capitol, Lenin critică în mod amănunțit varietățile machismului — *empiriosimbolismul* (vezi), *empiriomonismul* (vezi), școala imanentă (vezi *Școala imanentă în filozofie*). Lenin acordă un loc deosebit criticii empiriomonismului lui Bogdanov. Bogdanov considera ca factor prim haosul „elementelor" (senzațiilor), din care a luat naștere experiența psihică a oamenilor; după ea urmează experiența fizică a oamenilor și, în sfîrșit, „cunoașterea ce ia naștere din ea". În opoziție cu subterfugiile idealiste ale lui Bogdanov, Lenin dă un tablou materialist al lumii: lumea fizică există independent de conștiința omului și a existat cu mult înaintea omului; psihicul, conștiința, este produsul superior al materiei, o funcție a creierului omenesc.

Capitolul al V-lea al cărții „Materilor în sine" (vezi „*Lucru în sine*" și „*lucru pentru noi*"). Negînd existența „lucrurilor în sine", adică lumea obiectivă, reală, machiștii afirmau că nemijlocit este dată numai senzația, iar lumea exterioară este un complex de senzații. După ce a demascat trucurile șarlatanești ale socialistului-revoluționar Cernov și ale celorlalți machiști, care denaturau în mod premeditat concepțiile lui Engels, Lenin a făcut o amplă expunere a teoriei marxiste a cunoașterii. Lenin a formulat trei concluzii gnoseologice fundamentale: 1) lucrurile există în mod obiectiv, independent de conștiința noastră; 2) între fenomen și „lucru în sine" nu există nici o deosebire principală; nu există deosebire decît între ceea ce este cunoscut și ceea ce nu este încă cunoscut; 3) cunoașterea realității se desfășoară de la necunoaștere la cunoaștere, de la cunoștințe incomplete, neprecise la cunoștințe mai complete și mai precise. Lenin a dat o definiție cuprinzătoare a materiei: „Materia e categoria filozofică care desemnează realitatea obiectivă, dată omului prin senzațiile lui, copiată, fotografiată, oglindită de senzațiile noastre și existentă independent de ele" (vol. 14, ed. rom., pag. 120).

Problema materialității lumii și a legilor ei este în mod amănunțit expusă de Lenin în capitolul al III-lea. V. I. Lenin a arătat că îndărătul vorbăriei machiștilor se ascunde idealismul subiectivist. Mach scria: „Ceea ce numim noi materie nu e decît o anumită legătură firească între *elemente* («senzații»)". Din această premisă idealistă decurg altele. Necesitatea, legătura cauzală, legile erau și ele declarate drept categorii subiective și erau deduse nu din lumea exterioară, ci din conștiință, rațiune, logică. Idealist-subiectiviste erau și concepțiile machiste asupra spațiului și timpului. „Spațiul și timpul — afirma Mach — sînt sisteme ordonate ale unor serii de senzații...". Rezulta o absurditate vădită: nu omul cu senzațiile lui există în spațiu și timp, ci, dimpotrivă, spațiul și timpul există în om, în senzațiile lui. Orice raționamente de acest fel, scria Lenin, înseamnă admiterea clericalismului. „Idealismul filozofic nu e decît o drăcovenie disimulată și impopoțonată" (vol. 14, ed. rom., pag. 174). Din admiterea existenței obiective a materiei și a naturii decurg alte teze materialiste: admiterea caracterului obiectiv al cauzalității și al legilor în natură, admiterea spațiului și timpului ca forme obiective ale existenței. În capitolul al IV-lea al lucrării sale, Lenin privește empiriocriticismul în dezvoltarea lui istorică, în legătură și corelație cu celelalte curente filozofice. În același capitol, Lenin critică în mod amănunțit varietățile machismului — *empiriosimbolismul* (vezi), *empiriomonismul* (vezi), școala imanentă (vezi *Școala imanentă în filozofie*). Lenin acordă un loc deosebit criticii empiriomonismului lui Bogdanov. Bogdanov considera ca factor prim haosul „elementelor" (senzațiilor), din care a luat naștere experiența psihică a oamenilor; după ea urmează experiența fizică a oamenilor și, în sfîrșit, „cunoașterea ce ia naștere din ea". În opoziție cu subterfugiile idealiste ale lui Bogdanov, Lenin dă un tablou materialist al lumii: lumea fizică există independent de conștiința omului și a existat cu mult înaintea omului; psihicul, conștiința, este produsul superior al materiei, o funcție a creierului omenesc.

Capitolul al V-lea al cărții „Materialism și empiriocriticism" este consacrat analizei revoluției în științele naturii și criticii idealismului „fizic". În acest capitol, Lenin scoate în primul rînd la iveală rădăcinile crizei din științele naturii. În secolul al XIX-lea fizica clasică a atins culmile dezvoltării ei. Materialismul a triumfat în fizică. O serie de importante descoperiri științifice de la începutul secolului al XX-lea au schimbat în mod radical vechiul tablou fizic al lumii. Înainte naturaliștii înțelegeau în mod metafizic proprietățile materiei; fizicienii considerau că materia este înzestrată cu proprietăți date o dată pentru totdeauna și neschimbătoare (impenetrabilitatea, inerția, masa etc.). Noile descoperiri au scos la iveală noi proprietăți ale materiei. De pildă, s-a dovedit că electronul nu are de loc masă în sensul obișnuit, mecanic al cuvîntului, că masa lui este de natură electromagnetică. Atomul, care înainte era considerat o particulă indivizibilă a materiei, s-a dovedit a fi un fenomen infinit mai complex. Descoperirea radioactivității a dus la concluzia posibilității transformării elementelor, considerate înainte invariabile, unele în altele. Mărețele succese ale științelor naturii, noile descoperiri în domeniul fizicii depășeau cadrul vechilor noțiuni mecaniste. Soluția consta în trecerea conștientă a naturaliștilor pe poziția dialecticii materialiste. Educați însă în spiritul concepției idealiste burgheze despre lume, mulți fizicieni trăgeau din noile descoperiri concluzii idealiste, afirmînd că „a dispărut materia" etc. În rîndurile naturaliștilor au apărut școli idealiste (idealismul „fizic" al lui Ostwald etc.), care încercau să interpreteze în mod idealist noile cuceriri ale fizicii. „*Esența* crizei fizicii contemporane constă în răsturnarea vechilor legi și principii fundamentale, în negarea realității obiective din afara conștiinței, adică în înlocuirea materialismului prin idealism și prin agnosticism" (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 252). În „Materialism și empiriocriticism", Lenin a generalizat noile descoperiri în domeniul fizicii, a scos la iveală esența crizei din științele naturii, a indicat calea materialistă de ieșire din ea și a arătat perspectivele nelimitate de dezvoltare mai departe a științelor naturii. În legătură cu noile mari descoperiri din fizică, Lenin a dezvoltat în mod creator materialismul filozofic marxist, dîndu-i o formă nouă. Lenin a aplicat în mod strălucit dialectica la teoria cunoașterii și a dezvoltat cu profunzime teoria marxistă a cunoașterii într-o serie întreagă de probleme esențiale (teoria reflectării, adevărul obiectiv, adevărul absolut și adevărul relativ, raportul dintre teorie și practică și altele).

Generalizarea de către Lenin a realizărilor științei și critica leninistă a machismului au o uriașă însemnătate pentru dezvoltarea științelor naturii din zilele noastre. Dezvoltarea ulterioară a fizicii și a celorlalte științe ale naturii a confirmat pe deplin adînca analiză făcută de Lenin. Fizica contemporană a făcut o serie întreagă de noi descoperiri, care nu numai că confirmă materialismul dialectic, dar pot fi înțelese și explicate numai în lumina ideilor leniniste dezvoltate în „Materialism și empiriocriticism". Așa sînt, de pildă, descoperirile fizicii nucleare, ale *mecanicii cuantice* (vezi) etc. Dar idealiștii „fizici" de azi folosesc aceste descoperiri în scopul luptei împotriva materialismului. Idealiştii „fizici" contemporani se ridică cu şi mai mare înverşunare decît idealiştii „fizici" dinainte împotriva ştiinţei, denaturînd-o, încearcă s-o subordoneze sarcinii apărării misticismului şi idealismului şi „infirmării" materialismului dialectic. Degajarea energiei la dezagregarea atomului este interpretată de ei ca „dispariţie a materiei"; transformarea în anumite condiţii a fotonului într-o pereche materială — electronul şi pozitronul — şi, invers, transformarea acestei perechi în foton este de asemenea interpretată ca naştere a materiei din „nimic" şi ca „anihilare" a materiei, adică pieirea ei, transformarea ei în energie „pură". *Teoria relativităţii* (vezi) este folosită pentru interpretarea idealist-subiectivistă a spaţiului şi timpului etc. Lucrarea lui Lenin „Materialism şi empiriocriticism" înarmează pe oamenii de ştiinţă sovietici şi pe toţi oamenii de ştiinţă progresişti din lume în vederea luptei împotriva obscurantismului burghez contemporan în ştiinţă şi filozofie, le arată singura cale pe care ştiinţa va atinge noi culmi în dezvoltarea sa.

În capitolul al VI-lea al cărţii sale, Lenin critică idealismul subiectivist al machiştilor în problemele cunoaşterii societăţii, dezvoltă mai departe şi îmbogăţeşte materialismul istoric al lui Marx şi Engels. Machistul Bogdanov reduce viaţa socială la activitatea conştiinţei, la activitatea psihică, ajungînd în virtutea acestui fapt la identificarea idealistă a existenţei sociale şi conştiinţei sociale. Aplicînd în mod strălucit materialismul filozofic la cunoaşterea vieţii sociale, Lenin a dat o formulă marxistă cu privire la corelaţia dintre existenţa socială şi conştiinţa socială: „Materialismul în genere admite existenţa obiectiv reală (materia) independentă de conştiinţa, de senzaţiile, de experienţa etc. ale omenirii. Materialismul istoric consideră existenţa socială independentă de conştiinţa socială a omenirii" (vol. 14, ed. rom., pag. 320). În acest capitol Lenin a dezvoltat în adîncime ideea partinităţii în filozofie, a supus unei critici nimicitoare încercarea filozofilor burghezi de a se situa „deasupra" principalelor partide în luptă din filozofie. În „Încheiere", Lenin formulează concluziile generale: face o comparaţie între bazele teoretice ale empiriocriticismului şi cele ale materialismului dialectic, arătînd reacţionarismul total al machismului; arată că reprezentanţii acestei şcoli în filozofie, începînd cu Kant, au păşit spre *Hume* (vezi) şi *Berkeley* (vezi), adică spre idealismul subiectivist, şi că machismul este strîns legat de idealismul „fizic" în ştiinţele naturii. Lenin arată mai departe că îndărătul oricăror subterfugii terminologice trebuie să ştim să descoperim cele două curente fundamentale în ceea ce priveşte rezolvarea problemelor filozofice, să scoatem la iveală lupta de partide în filozofie.

Cartea lui Lenin „Materialism şi empiriocriticism" este pătrunsă de la început şi pînă la sfîrşit de o profundă principialitate, de partinitate comunistă şi de intransigenţă combativă faţă de orice abatere de la marxismul revoluţionar. Fiecare cuvînt al lui Lenin din această carte „este o sabie care loveşte şi distruge pe adversar" (*Jdanov*). În lucrarea sa, Lenin a elaborat cu profunzime problema partinităţii filozofiei, a înfierat orice manifestare de împăciuitorism în lupta lagărului materialist din filozofie împotriva lagărului idealist, orice fel de tratare obiectivistă, „nepartinică" a teoriilor filozofice. Opera lui Lenin este un exemplu de dezvoltare creatoare a filozofiei marxiste, un exemplu de principialitate comunistă în problemele teoriei.

MATERIALISM VULGAR — curent filozofic apărut în Germania în deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea. Reprezentanții cei mai cunoscuți ai acestui curent sînt Büchner, Vogt și Moleschott. Engels i-a numit vulgarizatori, care și-au asumat rolul de „colportori ai materialismului" și propovăduitori ambulanți ai materialismului vulgar. Recunoscînd ca singura realitate materia și susținînd *ateismul* (vezi), materialiștii vulgari au considerat, însă, că creierul ar secreta gîndirea, tot așa precum ficatul secretă fierea, adică explicau gîndirea în mod grosolan, simplist. Acest punct de vedere era un pas înapoi nu numai în comparație cu materialismul dialectic, dar și cu materialismul francez din secolul al XVIII-lea. Materialismul vulgar se caracterizează prin absoluta ignorare a dialecticii, prin negarea rolului activ al conștiinței, prin apărarea concepției mecaniste, învechite asupra legilor mișcării, precum și prin idealism în concepția despre societate. În domeniul social-politic materialiștii vulgari sînt apărători ai capitalismului, dușmani ai proletariatului și ai marxismului. Baza filozofică a teoriilor lor sociale era identificarea legilor societății cu legile naturii. Clima, hrana etc., după concepția lor, determină în mod direct modul de gîndire al omului. Büchner a formulat teoria metafizică a eredității, cu ajutorul căreia el justifica inegalitatea de clasă, exploatarea etc. Proiectele sale de „reformă" a capitalismului corespundeau în întregime intereselor burgheziei.

MATERIALISMUL FRANCEZ DIN SECOLUL AL XVIII-lea — vezi *Materialism*.

MATERIE. — Lumea, prin natura ei, este materială. Diversitatea de fenomene care se observă în natură reprezintă diferite forme ale materiei în mișcare. Materia este unicul izvor și cauza ultimă a tuturor proceselor din natură. Atomul, celula vie, organismul, omul care gîndește sînt diverse forme ale materiei. Materia este eternă în timp și infinită în spațiu. Ea nu dispare și nu se creează din nou, ea nu poate fi creată sau distrusă; materia își schimbă doar formele. Engels scria că în ciclul în care se mișcă materia „nimic nu e etern decît materia în veșnică transformare și mișcare și legile după care ea se mișcă și se transformă" („Dialectica naturii", ed. rusă, pag. 18). La concluzia generalizată a unității lumii materiale oamenii au ajuns pe calea unei lungi dezvoltări a filozofiei și a științelor naturii. Materialitatea lumii este dovedită nu prin cîteva fraze de scamator, arată Engels, ci printr-o dezvoltare lungă și anevoioasă a filozofiei și a științelor naturii. Încă primii filozofi greci antici considerau materia ca bază a realității, dar ei identificau materia cu diferitele ei forme. *Thales* (vezi) considera ca bază a tot ce există apa, Anaximenes prin materie infinită înțelegea aerul, iar *Heraclit* (vezi) considera ca principiu primordial a tot ce există focul. Ei admiteau cu toții unitatea fenomenelor naturii, cu toată diversitatea lor, și căutau această unitate în ceva special (în apă, aer, foc). Noțiunea de materie a fost creată pentru prima oară de atomiștii antici (Leucip, *Democrit* — vezi, *Epicur* — vezi)

Democrit susținea că lumea este alcătuită dintr-un număr infinit de atomi indivizibili, identici prin substanța lor, dar diferiți ca mărime și formă.

În secolul al XVII-lea concepția atomistă asupra structurii materiei a fost dezvoltată de filozoful francez *Gassendi* (vezi). Și el considera că lumea este alcătuită din atomi, care au însușiri absolute, ca duritatea și impenetrabilitatea. Un alt punct de vedere asupra materiei l-a dezvoltat filozoful francez *Descartes* (vezi). El a combătut teoria atomistă și a susținut ideea continuității materiei. Descartes nega indivizibilitatea atomilor și considera că materia este divizibilă la infinit. Materialiștii francezi din secolul al XVIII-lea s-au ridicat pe de o parte împotriva lui Descartes, care identifica materia cu întinderea, iar pe de altă parte împotriva lui *Newton* (vezi), care considera că materia este ceva pasiv și inert. Materialiștii francezi considerau materia ca fiind una cu mișcarea. Dar nici concepțiile lor nu depășeau cadrul concepției metafizice, deoarece ei considerau că materia este alcătuită din particule identice invariabile, și reduceau mișcarea la simpla deplasare în spațiu. „Admiterea oricăror elemente imuabile, a unei «esențe imuabile a lucrurilor» etc. nu înseamnă materialism, ci materialism *metafizic*, adică antidialectic" (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 255).

O uriașă însemnătate pentru dezvoltarea noțiunilor științifice despre materie și despre legile mișcării ei au avut descoperirile marelui savant rus *Lomonosov* (vezi), în special descoperirea de către el a legii conservării materiei și mișcării, lege care dovedește indestructibilitatea materiei și mișcării. O mare contribuție la concepția științifică asupra materiei au constituit-o teoriile filozofice ale gînditorilor ruși din secolul al XIX-lea — *Belinski* (vezi), *Herțen* (vezi), *Cernîșevski* (vezi) și *Dobroliubov* (vezi) —, care au combătut concepția metafizică asupra materiei și care considerau materia în dezvoltare și schimbare neîntreruptă. Dar numai materialismul dialectic a putut să biruie complet reprezentările metafizice și să dea o concepție științifică asupra esenței materiei. Lenin a dat o definiție profundă și cuprinzătoare a materiei: „Materia e categoria filozofică care desemnează realitatea obiectivă, dată omului prin senzațiile lui, copiată, fotografiată, oglindită de senzațiile noastre și existentă independent de ele" (vol. 14, ed. rom., pag. 120). Această definiție constituie o generalizare a realizărilor științei despre materie și dă naturaliștilor un punct de sprijin materialist temeinic pentru cercetările lor concrete. Ea este îndreptată împotriva idealiștilor, care încearcă să folosească orice nouă descoperire în domeniul structurii atomului pentru a combate materialismul și pentru a demonstra că materia este o ficțiune, un simbol, o noțiune, iar nu realitate obiectivă. Dar oricum s-ar schimba reprezentările oamenilor despre structura atomului, nimic nu poate infirma principalul, și anume faptul că materia există independent de conștiința omului și că tot ceea ce există reprezintă diverse manifestări ale materiei. Definirea materiei ca o categorie filozofică dă răspuns la problema materiei ca realitate obiectivă și factor prim și cuprinde toate formele cunoscute și necunoscute încă ale existenței materiei.

Materia are o serie de însușiri esențiale, dintre care principala este mişcarea. Materia există în spaţiu şi timp. Acestea din urmă sînt formele obiective de existenţă a materiei. Reprezentările despre structura materiei sînt determinate de nivelul istoric al dezvoltării ştiinţei, ele nu pot să nu se schimbe o dată cu dezvoltarea cunoştinţelor ştiinţifice, cu adîncirea cunoştinţelor omului, cu pătrunderea tot mai mare de către om a tainelor naturii. Astfel, în legătură cu noile succese ale ştiinţei de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, cunoştinţele despre structura materiei au suferit schimbări, s-au îmbogăţit cu noi descoperiri (radioactivitatea, teoria electronică etc.) Fizica contemporană a descoperit că nu numai atomul are o structură complexă, dar şi nucleul lui, care s-a dovedit a fi alcătuit din particule de două feluri — protonii şi neutronii (vezi *Atom; Nucleu atomic*). Dar „variabilitatea cunoştinţelor ştiinţifice despre structura şi formele mişcării materiei“ nu dezminte „realitatea obiectivă a lumii exterioare“ (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 167). Din marile descoperiri ale fizicii de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, naturaliştii burghezi au tras o concluzie idealistă. Faptul că vechile reprezentări concrete despre materie fuseseră răsturnate, ei îl interpretau ca o dispariţie a însăşi materiei. Luptînd împotriva idealismului „fizic“ şi împotriva machismului, Lenin a arătat că nu materia este cea care dispare, ci limita pînă la care cunoscusem pînă atunci materia. Cunoştinţele noastre se adîncesc şi descoperă noi însuşiri ale materiei. Noţiunea de materie nu se poate învechi, se pot învechi şi într-adevăr se învechesc reprezentările oamenilor despre structura substanţei, despre compoziţia chimică a alimentelor, despre atomi şi electroni.

Filozofii burghezi contemporani au dezlănţuit din nou campania împotriva materiei, denaturînd noile descoperiri din domeniul microcosmului, adică lumea particulelor materiale foarte mici. Numai materialismul dialectic dă o bază filozofică trainică ştiinţei contemporane despre materie. Marxismul ne învaţă că nu putem identifica definiţia materiei ca categorie filozofică cu unele teorii sau altele din domeniul fizicii despre structura materiei: schimbarea reprezentărilor noastre despre structura şi proprietăţile materiei nu poate infirma realitatea obiectivă a materiei. Totodată marxismul subliniază unitatea, legătura dintre filozofie şi celelalte ştiinţe şi luptă împotriva unei rupturi dintre ele. Engels a arătat că cu fiecare descoperire importantă a ştiinţelor naturii, materialismul ia o formă nouă. Astfel, de pildă, este de nezdruncinat teza materialismului dialectic că spaţiul şi timpul sînt formele obiective ale existenţei materiei. Dar fizica contemporană a îmbogăţit şi a adîncit reprezentările noastre concrete despre raporturile reciproce dintre materie şi mişcare, spaţiu şi timp, şi astăzi nu mai putem cerceta noţiunile de spaţiu şi timp înafara acestor reprezentări. Teza materialismului dialectic despre mişcare ca proprietate inseparabilă, ca mod de existenţă a materiei este şi ea de nezdruncinat. Dar descoperirile contemporane ale fizicii — teoria corelaţiei masei şi energiei, a schimbării masei o dată cu mărirea vitezei şi altele — au adîncit, au concretizat noţiunile noastre despre mişcare, ne-au determinat să părăsim reprezentările învechite despre ea. Noţiunea de mişcare nu poate fi cercetată în afara teoriei contemporane a fizicii despre mişcare. Prin urmare, materialismul dialectic cere ca teoria filozofică a materiei să fie cercetată în strînsă legătură cu realizările concrete ale ştiinţei. În caz contrar, filozofia se transformă din ştiinţă creatoare într-o ştiinţă dogmatică, incapabilă să generalizeze noile date ale ştiinţei.

MATRIARHAT (gintă maternă) — o treaptă istorică în dezvoltarea *orînduirii comunei primitive* (vezi), care se caracterizează prin rolul predominant al femeii în gospodărie. Înflorirea orînduirii comunei primitive este în acelaşi timp înflorirea matriarhatului. Baza matriarhatului este, prin urmare, modul de producţie al orînduirii comunei primitive, de care este indisolubil legat. Matriarhatul a luat naştere datorită următoarelor cauze principale. În cadrul formei de căsătorie pe grupe, care a existat la toate popoarele în stadiile inferioare ale dezvoltării lor, tatăl copiilor nu era cunoscut, era cunoscută numai mama. Deoarece descendenţa putea fi stabilită numai în linie maternă, era recunoscută numai linia de înrudire feminină. Femeia, la căsătorie, rămînea în gintă, iar bărbatul trecea în ginta femeii. Această împrejurare determina rolul organizator important al femeii. Cauza principală a existenţei matriarhatului a fost faptul că femeia ţinea în mîna ei întreaga gospodărie a ginţii. Vînătoarea nu dădea mijloace sigure de existenţă. În agricultură munca era mai productivă. Or, cu agricultura se ocupau la început în special femeile. Rolul femeii creşte o dată cu trecerea la viaţa stabilă, cînd apare gospodăria casnică. Îngrijirea locuinţei, întreţinerea focului casei, pregătirea rezervelor, munca în grădină, pregătirea hranei etc. — acestea erau funcţiile îndeplinite de femeie. În orînduirea comunei primitive gospodăria casnică juca un rol uriaş. Ea avea un caracter social, şi femeia era stăpîna casei. O dată cu apariţia şi dezvoltarea creşterii vitelor rolul femeii scade, şi bărbatul devine principala forţă de producţie în societate. Toată avuţia, uneltele de producţie, vitele, iar ulterior şi sclavii trec treptat în proprietatea bărbatului. Femeia este împinsă pe al doilea plan, deoarece gospodăria casnică devine doar o simplă anexă a producţiei principale. Liberă pînă atunci, femeia devine slujnica bărbatului. „Răsturnarea matriarhatului a însemnat *înfrîngerea pe plan universal istoric a sexului feminin.* Bărbatul a pus mîna pe cîrmă şi în casă, femeia a fost degradată, robită, devenind sclava plăcerilor lui şi o simplă maşină de produs copii" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 198).

Istoriografia burgheză vulgară neagă existenţa matriarhatului. Dar negînd existenţa lui, ea neagă implicit şi existenţa orînduirii comunei primitive ca prima treaptă social-economică a dezvoltării istorice a tuturor popoarelor. „Savanţii" burghezi consideră că *patriarhatul* (vezi) este o instituţie care a existat din totdeauna. Cauzele acestei afirmaţii sînt explicabile: patriarhatul este legat de proprietatea privată, şi dacă el există dintotdeauna înseamnă că şi proprietatea privată există din totdeauna şi este eternă. Uriaşa bogăţie de material etnografic care confirmă existenţa matriarhatului a determinat pe „savanţii" burghezi să părăsească poziţiile de pură negare a matriarhatului. Ei au început să afirme că matriarhatul ar fi fost, chipurile, propriu numai popoarelor care fac parte din rasele „inferioare", de culoare; la popoarele de rasă „superioară" a existat, după părerea lor, întotdeauna patriarhatul. Falsitatea acestei concepţii este pe deplin dovedită de marxism pe baza datelor riguros ştiinţifice. La un anumit stadiu de dezvoltare a orînduirii comunei primitive, matriarhatul a existat la toate popoarele, fără excepţie.

MĂSURĂ — expresia concretă a unităţii laturilor cantitative şi calitative a obiectelor. Latura calitativă şi cea cantitativă a obiectelor nu există izolat una de alta, ele se află în legătură indisolubilă, în unitate. Noţiunea de măsură oglindeşte tocmai această corelaţie. Măsura este o astfel de unitate a laturii cantitative şi a celei calitative a obiectelor în care o calitate *determinată* este legată în mod necesar de o cantitate *determinată*, în care latura calitativă şi cea cantitativă corespund, latura cantitativă a obiectului putînd să se modifice, să difere, dar totuşi numai în anumite limite, determinate de calitatea respectivă a obiectului. Aşa, de pildă, determinării calitative a apei îi corespunde o anumită cantitate din elementele chimice care o alcătuiesc: unei părţi de greutate — hidrogen îi revin opt părţi de greutate — oxigen. Este suficient să se dubleze cantitatea de oxigen ca să se obţină apă oxigenată. Aici noii calităţi îi corespund noi proporţii cantitative. Măsura este unitatea *contradictorie* a laturii cantitative şi a celei calitative a obiectului. Pe o anumită treaptă de dezvoltare a obiectului, creşterea imperceptibilă a schimbărilor cantitative nu mai coincide cu calitatea existentă, intră în contradicţie cu ea, încălcînd măsura obiectului, şi duce la schimbarea calitativă a obiectului. Creşterea sau scăderea cantitativă „produce un *salt calitativ* la anumite puncte nodale determinate, de exemplu, la încălzirea sau la răcirea apei, unde punctul de fierbere şi cel de îngheţ sînt nodurile la care se produce saltul spre o nouă stare de agregare — la presiune normală —, acolo deci unde cantitatea se transformă în calitate" (*Engels*, Anti-Dühring, ed. a II-a rom., pag. 53).

MECANICĂ CUANTICĂ — secţiune a fizicii în care sînt cercetate legile mişcării microobiectelor — electroni, protoni, neutroni şi alte particule „elementare", precum şi ale atomilor şi ale nucleelor atomice. Mişcarea microobiectelor se deosebeşte calitativ de mişcarea corpurilor obişnuite: ea nu reprezintă o deplasare pe o traiectorie. După cum arată experienţa, microparticulele prezintă o dublă natură: ele manifestă unele proprietăţi ale corpusculelor şi în acelaşi timp unele proprietăţi ale undelor. Astfel, într-un spaţiu restrîns, ele pot produce ciocniri puternice asemenea unor corpuscule, iar pe de altă parte microparticula cuprinde, asemenea undei în mişcarea sa, un domeniu cu mult mai mare al spaţiului. Această mişcare prezintă proprietatea periodicităţii în spaţiu şi timp. Mişcarea microparticulelor în fiecare moment al timpului depinde de condiţiile fizice existente în întregul sistem material din care ea face parte. Aceste particularităţi ale microparticulelor determină şi proprietăţile sistemelor complexe din care fac parte. De pildă, atomul nu poate fi închipuit ca fiind alcătuit din particule separate la mari distanţe în spaţiu, cum se considera în fizica precuantică; fiecare electron care face parte dintr-un atom complex nu este izolat în spaţiu de celălalt electron; fiecare microparticulă aparţine sistemului în ansamblul său, deşi ea îşi păstrează totodată proprietatea de a se localiza într-o parte restrînsă a sistemului, de a-și manifesta individualitatea independent de sistem.

Aceste proprietăți ale microparticulelor și microsistemelor își găsesc expresia în legile mecanicii cuantice. Legile fundamentale ale mecanicii cuantice exprimă legătura dintre mărimile fizice care caracterizează proprietățile corpusculare ale microparticulei — energia și impulsul ei, și mărimile care caracterizează proprietățile ei ondulatorii — frecvența și lungimea de undă: energia particulei este proporțională cu frecvența procesului ondulatoriu legat de mișcarea ei, iar impulsul (cantitatea de mișcare) este invers proporțional cu lungimea de undă. Prin urmare, mișcarea microparticulei se caracterizează prin mărimi care nu corespund în întregime, prin conținutul lor, cu mărimile asemănătoare ale fizicii clasice. De pildă, impulsul (cantitatea de mișcare) este măsura mișcării microparticulei nu în orice stare a ei (așa cum se întîmplă cu particulele mari), ci numai în stare „liberă“, cînd microparticula este slab legată de mediul exterior. Coordonatele microparticulei (domeniul spațiului în care ea este localizată) depind de condițiile exterioare, de măsura în care o particulă este legată de celelalte.

Din legile mecanicii cuantice decurge o consecință cunoscută sub numele de relație de nedeterminare. Potrivit acestei relații, există o legătură între domeniul localizării microparticulei și gradul de nedeterminare („imprecizíune“) al impulsului ei: cu cît microparticula este mai puternic legată, cu cît este mai mic spațiul în care ea se manifestă în cadrul interacțiunii, cu atît mai nedeterminat este impulsul ei, care caracterizează funcția ei individuală ca particulă „liberă“. Și invers, cu cît particula este legată mai slab, cu atît este mai mare spațiul în care ea se mișcă, cu atît mai determinat este impulsul ei.

Descoperirea legilor mișcării microparticulelor a dat posibilitate să se explice multe fapte și legi stabilite pe cale experimentală — în primul rînd deosebita stabilitate a atomilor și moleculelor, proprietatea lor de a ceda și a absorbi energie numai în „porții“ discontinui, sau cuante (de aici denumirea de „mecanică cuantică“), precum și să se prevadă o serie de fenomene înainte necunoscute, în special difracția electronilor și a altor microparticule. Difracția electronilor, care arată în mod deosebit de concret dubla natură a microobiectelor, constă în următoarele. Atunci cînd un torent de electroni, care posedă același impuls, trece printr-o totalitate ordonat dispusă de atomi (de pildă, printr-o placă de cristal), și dispersîndu-se prin ea cade apoi pe un ecran, care dă scîntei luminoase pe locul de cădere a fiecărui electron, pe ecran apar, alternînd în mod regulat, cercuri luminoase și întunecate (sau zone); se obține un tablou foarte asemănător cu tabloul difracției razelor Röntgen care au trecut printr-un cristal. Așadar, acționînd local asemenea particulelor, electronii se mișcă totodată asemenea undelor. Mecanica cuantică explică faptul că energia atomului (sau moleculei) se prezintă sub formă de cuante în felul următor. Întrucît mișcarea staționară a electronului este în concordanță cu întreaga structură a cîmpului electric care îl leagă de nucleul atomic și de ceilalți electroni și posedă caracterele mișcării ondulatorii (ea se supune unei direcții ondulatorii), ea nu poate să fie o mișcare oarecare; energia electronului atomic nu poate varia continuu, prin mărimi oricît de mici. De aceea mişcările de durată ale electronului în atomi sînt cuantizate, energia lor poate primi numai un şir de mărimi discontinuu. Aceasta explică stabilitatea deosebită a atomului, care, suferind în decurs de o secundă sute de milioane de ciocniri cu alţi atomi, îşi păstrează în marea majoritate a cazurilor structura sa şi caracterul mişcărilor interne. Mecanica cuantică a explicat de asemenea o mulţime de alte fapte, printre care natura legăturilor chimice, deosebirea dintre tipurile de corpuri solide — metale, semiconductori, izolatori (dielectrici), structura spectrelor emise de atom etc. Ea a constituit o bază pentru unele ramuri ale tehnicii moderne.

Dar cu toate succesele mari obţinute, dezvoltarea mecanicii cuantice a fost încetinită din cauza denaturărilor idealist-subiectiviste ale teoriei, denaturări care circulă printre fizicienii burghezi şi care au exercitat o influenţă şi asupra unor fizicieni sovietici. Avînd concepţii filozofice idealist-subiectiviste, fizicienii burghezi (inclusiv Heisenberg, Bohr, Schrödinger, care au adus o contribuţie importantă la crearea mecanicii cuantice) prezintă mecanica cuantică sub o formă denaturată. Idealiştii, considerînd electronii (şi celelalte microparticule) ca fiind particule în vechiul înţeles al cuvîntului, declară că legile speciale ale mişcării lor, care în realitate sînt determinate de natura lor, principial nu pot fi explicate. Ei afirmă că mărimile fizice care caracterizează mişcarea microparticulelor ar fi mărimi macroscopice, neadecvate naturii microobiectelor. După părerea lor, ştiinţa principial nu poate să elaboreze alte caracteristici ale mişcării în afara celor macroscopice, deoarece orice „cunoştinţă fizică“ ar fi în esenţa ei „macroscopică“ în virtutea faptului că subiectul care cunoaşte — omul — este o macrofiinţă. Idealiştii afirmă că, în funcţie de aparatele folosite, microparticula posedă fie unele proprietăţi, fie altele („care se completează“ una pe alta). Aparatul ar fi acela care „creează“ starea obiectelor. Idealiştii ajung pînă la negarea cauzalităţii în microprocese, pînă la admiterea „libertăţii de voinţă“ a electronului şi la alte afirmaţii mistice. Toate acestea sînt însoţite de concluzia reacţionară asupra universalităţii mecanicii cuantice, asupra faptului că o teorie mai profundă a microproceselor nu este posibilă. Adevăratul conţinut al mecanicii cuantice infirmă aceste elucubraţii ale idealiştilor, care dăunează ştiinţei. Mişcarea microobiectelor este determinată de condiţiile fizice obiective în care ele există, independent de observatori, iar nu de un macroaparat, care nu face decît să dezvăluie starea mişcării particulelor. În realitate noţiunile mecanicii cuantice exprimă în mod adecvat caracterul specific al legilor mişcării microobiectelor şi nu sînt cîtuşi de puţin nişte noţiuni „macroscopice“. Savanţii sovietici au arătat întreaga inconsistenţă şi întregul reacţionarism al tratării subiectiviste a mecanicii cuantice. Dar în faţa fizicienilor sovietici stă încă sarcina de a o interpreta în mod consecvent materialist, sarcina generalizării şi dezvoltării ei mai departe.

MECANIŞTI — adepţii *materialismului mecanist (mecanic)* (vezi).

MECINIKOV Ilia Ilici (1845-1916) — biolog rus de seamă, unul dintre întemeietorii microbiologiei, embriologiei comparate şi patologiei; teoretician al darwinismului care a dezvoltat în mod creator această învăţătură. Concepţia despre lume

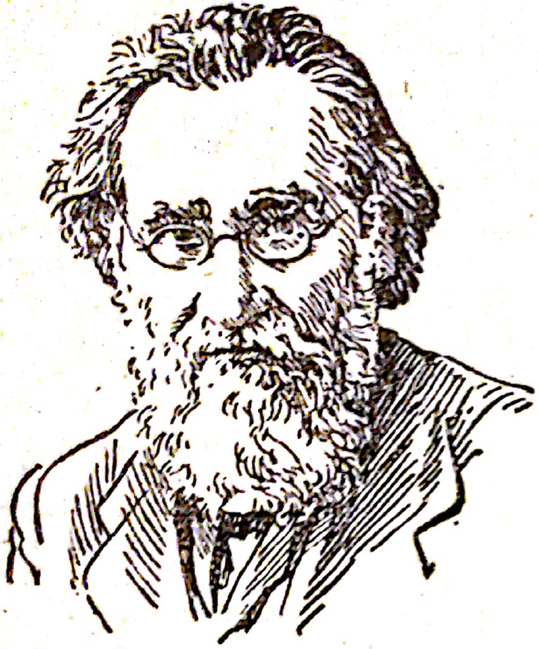

a lui Mecinikov s-a format sub influența stărilor de spirit revoluționare, antifeudale și a ideilor progresiste ale marilor democrați revoluționari din deceniul al șaptelea al secolului trecut. Mecinikov a fost unul din fruntașii progresiști ai științei materialiste ruse și un luptător împotriva reacțiunii ideologice în știință. El a adus o uriașă contribuție la dezvoltarea zoologiei, embriologiei, microbiologiei, patologiei, antropologiei, darwinismului etc. În domeniul zoologiei el a descris noi specii de anelide și de infuzorii sugătoare și a elaborat metode biologice de luptă împotriva insectelor dăunătoare agriculturii (cărăbușul spicului), luptă care se ducea prin inocularea larvelor lor cu o ciupercă (miuscardină verde). Împreună cu A. O. Kovalevski, Mecinikov este întemeietorul embriologiei evoluționiste. El este autorul unor remarcabile studii asupra dezvoltării embrionare a diferitelor grupuri de animale (bureți, hidromeduze), insecte și altele. Ca rezultat al acestor cercetări au fost stabilite legile generale ale dezvoltării embrionare a diferitelor grupuri de animale și a fost dovedită înrudirea lor genetică și originea lor comună. Prin aceasta s-a adus o mare contribuție la dezvoltarea creatoare a învățăturii lui *Darwin* (vezi). Mecinikov a dezvoltat în mod creator învățătura lui Darwin și în ce privește problema inflamației și a imunității. Pe baza unor cercetări care au durat 20 de ani, el a creat o teorie fagocitară armonioasă a inflamației și imunității. Înainte de Mecinikov fenomenele de inflamație erau explicate cu ajutorul teoriei metafizice a patologiei celulare a lui Virchow. Virchow a fost un dușman al darwinismului și a luptat împotriva răspîndirii teoriilor darwiniste în știință. Mecinikov, dimpotrivă, a dovedit caracterul rodnic al ideilor darwinismului și al metodei istorice a lui Darwin în elaborarea problemelor patologiei. Propagînd și apărînd cu înflăcărare darwinismul, Mecinikov nu l-a privit însă în mod dogmatic. El a criticat ideea reacționară malthusianistă despre suprapopulație, idee admisă de Darwin pentru explicarea cauzelor luptei pentru existență și a selecției. În problemele teoriei cunoașterii, Mecinikov a combătut idealismul și metafizica. El a respins teoria clericalo-religioasă a sufletului și a nemuririi lui. „Știința — scria el — nu poate să admită nemurirea sufletului conștient, deoarece conștiința este rezultatul activității elementelor corpului nostru, care nu sînt nemuritoare". Mecinikov n-a lăsat fără ripostă diferitele unelte ale obscuranțiștilor în știință: vitaliștii, spiritualiștii, teleopații de felul lui Gustave Le Bon, Oliver Lodge și alți mistici. El a luptat cu pasiune împotriva filozofilor reacţionari „la modă“ — *James* (vezi), *Bergson* (vezi), Hartmann, *Nietzsche* (vezi) —, considerîndu-i cei mai dăunători ideologi ai reacţiunii burgheze. Condiţiile grele de muncă care s-au creat în urma persecuţiilor permanente din partea cercurilor cîrmuitoare reacţionare din Rusia ţaristă l-au făcut pe Mecinikov să emigreze în străinătate. A trăit 28 de ani în străinătate. Dar, cu toate că a trăit departe de patrie, el a rămas un înflăcărat patriot şi nu a rupt strînsa legătură cu prietenii săi care se aflau în Rusia. El a fost un luptător înflăcărat pentru emanciparea femeii, a luptat pentru instruirea şi pentru drepturile sociale ale femeii.

Problemele social-politice însă Mecinikov le-a tratat de pe poziţii greşite. El considera în mod greşit că numai ştiinţa este forţa hotărîtoare menită să înlăture răul social şi nedreptatea. Luptînd împotriva reacţiunii în domeniul politicii şi ideologiei, el nu vedea adevăratele forţe ale dezvoltării sociale şi nu înţelegea legile societăţii. El trata problemele sociale de pe poziţii idealiste şi pozitiviste. Principalele lucrări ale lui Mecinikov sînt: „Studii despre natura omului“ (1903), „Studii despre optimism“ (1907), „40 de ani de căutare a unei concepţii raţionale despre lume“ (1912), culegerea „Despre darwinism“ (ed. Academia de ştiinţe a U.R.S.S., 1943).

MEDIU GEOGRAFIC — natura înconjurătoare, condiţiile naturale exterioare ale vieţii societăţii: clima, solul, bogăţiile subsolului etc. Mediul geografic este una din condiţiile necesare şi permanente ale vieţii materiale a societăţii, avînd influenţă asupra dezvoltării societăţii. Mediul geografic grăbeşte dezvoltarea societăţii, de pildă, în cazul unei poziţii geografice favorabile a unei ţări sau alta, în cazul existenţei bogăţiilor naturale în această ţară, sau, dimpotrivă în caz că nu există condiţii naturale favorabile îngreunează dezvoltarea ei. Dar mediul geografic nu joacă de fel un rol determinant în dezvoltarea societăţii; mediul geografic rămîne relativ stabil în cursul unei perioade îndelungate, schimbările producîndu-se în el extrem de încet, viaţa socială, însă, se schimbă mai repede. Se înţelege că mediul geografic nu poate constitui principala cauză de dezvoltare a societăţii. Însăşi influenţa pe care mediul geografic o exercită asupra societăţii depinde de nivelul de dezvoltare a producţiei materiale şi nu este aceeaşi, ci diferă după starea forţelor de producţie ale societăţii. De pildă, pe primele trepte ale dezvoltării societăţii, fluviile şi mările separau pe oameni, dar o dată cu dezvoltarea construcţiei de vapoare şi a navigaţiei ele s-au transformat în căi de comunicaţie, devenind un mijloc de apropiere, de legătură între popoare. Cîndva multe minereuri folositoare (cărbune, petrol, minereuri de fier etc.) nu aveau importanţă pentru societate; în condiţiile nivelului actual de dezvoltare a industriei şi tehnicii, ele joacă însă un rol uriaş în producerea bunurilor materiale. Însăşi posibilitatea de a folosi bogăţiile naturii este determinată de caracterul orînduirii sociale.

Orînduirea capitalistă este rapace faţă de natură. Pe afaceriştii burghezi nu-i interesează faptul că exploatarea prădalnică a naturii micşorează posibilitatea folosirii bogăţiilor ei în interesul societăţii. În societatea socialistă, dimpotrivă, sînt create largi posibilităţi pentru folosirea naturii. Orînduirea socialistă a creat pentru prima oară în istorie posibilităţi fără precedent pentru transformarea rațională a naturii, pentru adaptarea ei la interesele poporului muncitor.

MENDELEEV Dmitri Ivanovici (1834-1907) — mare chimist rus, creatorul sistemului periodic al elementelor chimice. El a făcut mult pentru dezvoltarea industriei în Rusia, a enunțat pentru prima oară ideea gazificării subterane a cărbunelui de pămînt, idee care a fost mai tîrziu foarte mult apreciată de Lenin. Revoluționar în știință, Mendeleev a luptat pentru ca teoria să fie legată de practică, pentru ca știința să fie folosită pentru nevoile dezvoltării industriale a Rusiei. Ca filozof, Mendeleev se considera „realist". „Realismul" lui Mendeleev este în linii generale materialism îmbinat cu dialectică spontană. „... Acum, fără o mișcare proprie nu este de conceput nici cea mai mică parte a substanței... mișcarea a devenit o noțiune indisolubil legată de noțiunea materiei..." (*Mendeleev*). Mendeleev a luptat împotriva spiritismului și a *energetismului* (vezi). La 19 februarie 1869, Mendeleev a descoperit *legea periodicității* elementelor chimice, care a constituit baza sistemului său periodic. Această lege spune că proprietățile corpurilor simple, precum și formele și proprietățile compușilor se află în dependență periodică de *mărimea greutății atomice a elementelor*. Stabilind legătura dintre caracteristica calitativă și cea cantitativă a elementelor, dintre chimismul și greutatea lor atomică, Mendeleev a dezvoltat atomistica chimică a lui *Lomonosov* (vezi) și a aplicat în mod concret la elementele chimice legea trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative. Așezînd elementele în ordinea creșterii greutății lor atomice, Mendeleev a constatat că după un anumit număr de elemente proprietățile se repetă. De aceea, Mendeleev a așezat elementele asemănătoare unul sub altul. În sistemul lui Mendeleev se dezvăluie legătura necesară universală între toate elementele și condiționarea lor reciprocă. În tabloul elementelor întocmit de Mendeleev se aflau locuri goale; ele trebuiau să fie completate prin elemente încă nedescoperite. Mendeleev a stabilit în mod teoretic principalele proprietăți ale acestora, deducîndu-le ca medii din proprietățile elementelor vecine. Elementele prevăzute de Mendeleev au fost descoperite de Lecoq de Boisbaudran (1875), de Nilson (1880), de Winkler (1886) și au fost denumite galiu, scandiu și germaniu. Proprietățile lor au coincis aproape exact cu cele prevăzute de Mendeleev: astfel, greutatea atomică a germaniului este de 72,6 și se presupunea 72. Aplicînd în mod intuitiv legea dialectică a trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative, Men-

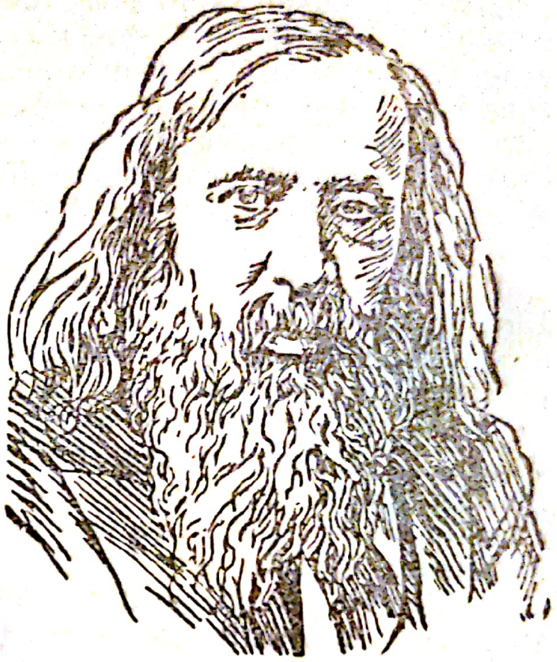

deleev a săvîrşit o faptă glorioasă în ştiinţă.

Dovedind în practică autenticitatea cunoştinţelor omeneşti despre legile lumii obiective, Mendeleev a dat o lovitură nimicitoare agnosticismului; totodată descoperirea legităţii obiective a elementelor chimice a contribuit la alungarea factorului întîmplare din chimie. Fără legea periodicităţii, scrie Mendeleev, descoperirea elementelor noi „...ar fi fost exclusiv rezultatul observaţiei... Şi tocmai de aceea numai o întîmplare oarbă sau o deosebită perspicacitate şi putere de observaţie duceau la descoperirea elementelor noi... Legea periodicităţii a deschis în această direcţie o cale nouă...“. Prioritatea lui Mendeleev în descoperirea legii periodicităţii a fost contestată fără temei de o serie de chimişti din străinătate. Apărînd rolul ştiinţei ruse în această descoperire importantă, Mendeleev a demonstrat că toţi aceşti chimişti s-au pronunţat mai tîrziu. De pildă, L. Mayer, care avea pretenţii asupra acestei descoperiri, în general nu considera legea periodicităţii ca o lege obiectivă a naturii şi nu a riscat, pornînd de la această lege, să facă pronosticuri şi să tragă concluzii teoretice; totodată, fiind mecanist, L. Mayer a ţinut seama numai de latura externă, pur cantitativă, a relaţiilor dintre elemente, ignorînd latura lor calitativă, deci tocmai esenţa legii periodicităţii.

În domeniul fizicii, lui Mendeleev îi aparţine descoperirea „temperaturii critice“, care înlătură vechea ruptură metafizică dintre lichide şi gaze; de asemenea îi aparţin corectări aduse legii Boyle-Mariotte, corectări care dovedesc caracterul relativ al acestei legi. Aceste descoperiri ale lui Mendeleev au fost mult apreciate de Engels în lucrarea sa „Anti-Dühring“.

În secolul al XX-lea dezvoltarea concepţiilor despre structura materiei, mai ales teoria structurii electronice a atomului, s-a bazat în întregime pe sistemul periodic al lui Mendeleev. Dacă s-ar numerota în ordine succesivă elementele aşezate după sistemul lui Mendeleev, atunci numărul de ordine al fiecărui element ar corespunde cu sarcina pozitivă a nucleului atomului său; proprietăţile chimice însă depind prin excelenţă de gruparea electronilor în jurul nucleului. Prin creşterea sarcinii nucleului pe unitate şi prin creşterea corespunzătoare a numărului de electroni în învelişul atomilor, tipurile de grupări de electroni se repetă, condiţionînd periodicitatea în schimbările proprietăţilor atomilor. De aceea, în ultima formulare, legea lui Mendeleev spune că proprietăţile elementelor se află într-o dependenţă periodică *de numărul de ordine sau de sarcina nucleului atomului*. Masa atomului este strîns legată de sarcina nucleului; de aceea Mendeleev a şi putut descoperi legea sa folosindu-se de greutatea atomică. Sistemul lui Mendeleev oglindeşte nu numai legăturile, dar şi procesele reale de transformare a elementelor chimice şi a compuşilor lor. Reacţiile nucleare şi dezagregarea radioactivă a atomilor se manifestă sub formă de deplasări (de la un loc la altul) în sistemul lui Mendeleev („legea deplasării“). Diviziunea nucleelor elementelor grele (uraniu etc.) de asemenea are loc în conformitate cu legea periodicităţii a lui Mendeleev; această lege ajută în prezent la însuşirea metodelor de folosire a energiei atomice. Evoluţia substanţei în stele şi repartizarea compuşilor chimici în procesul dezvoltării pămîntului sînt exprimate de sistemul lui Mendeleev. Legea lui

Mendeleev, fiind aşadar o lege a dezvoltării substanţei în domeniul naturii anorganice, joacă un rol uriaş în fundamentarea concepţiei materialist-dialectice despre natură. Mendeleev este, pe drept cuvînt, considerat întemeietorul teoriei contemporane despre substanţă, atomi şi elemente. Principala operă a lui Mendeleev este „Bazele chimiei", vol. I-II (ed. 1, 1869—1871, ed. 13, 1947); Opere în 25 de volume.

MENDELISM — teorie falsă, metafizică despre ereditate, creată de călugărul austriac Gregor Mendel în deceniul al şaptelea al secolului trecut şi adoptată de ştiinţa burgheză contemporană. Potrivit acestei teorii, există legi ale eredităţii valabile pentru toate organismele, de la mazăre pînă la om. Însuşirile ereditare (factorii) nu depind de schimbările intervenite în organism şi de condiţiile sale de viaţă, aceste însuşiri se transmit neschimbate de la strămoşi la urmaşi într-o combinaţie liberă, independentă, formînd un mozaic întîmplător de însuşiri. Potrivit mendelismului, unele caractere ale strămoşilor apar din nou la urmaşi într-o formă neschimbată, iar repartizarea caracterelor părinţilor la urmaşi este aceeaşi pentru toate fiinţele vii, indiferent de deosebirea şi complexitatea organismului lor. La fiecare urmaş cu caracter ereditar după tată revine unul după mamă şi două de tip intermediar. Acestea din urmă conţin „factori" şi după tată şi după mamă şi astfel se produce, după cum afirma Mendel, „segregarea caracterelor" în raport de 1: 2: 1. Mendelismul a mers pe un drum formal de calculare a caracterelor la urmaşi şi nu pe un drum de cercetare a procesului, a cauzelor şi condiţiilor de dezvoltare a acestor caractere. De aceea, pe baza mendelismului ereditatea nu poate fi dirijată. Afirmaţia mendelismului în legătură cu identitatea şi invariabilitatea „factorului" la părinţi şi urmaşi neagă dezvoltarea şi este deci metafizică. Ideea preconizată de mendelism, după care ar exista un raport numeric în ceea ce priveşte repartizarea caracterelor la urmaşi, raport, chipurile, acelaşi pentru toate fiinţele vii, nu corespunde realităţii, deoarece la diferite forme parentale, în diferite condiţii de dezvoltare a lor, gradul de varietate în ceea ce priveşte urmaşii nu este acelaşi. Mendelismul nu este o teorie biologică, ci pur statistică, care nu scoate la iveală legile reale ale eredităţii, ci înlocuieşte studiul biologic cu metode matematice formaliste de cercetare. Cunoaşterea legilor dezvoltării organismului permite să fie tot mai bine dirijată formarea şi dezvoltarea caracterelor la urmaşi.

În lucrările lor, K. A. *Timireazev* (vezi), I. V. *Miciurin* (vezi) şi T. D. Lîsenko au făcut o critică nimicitoare mendelismului, ca fiind o teorie falsă a eredităţii. Timireazev a dat o ripostă zdrobitoare grupului de mendelişti (Bateson, Quebly şi alţii), care au încercat să nege teoria materialistă a lui Darwin cu privire la apariţia speciilor pe calea selecţiei naturale şi s-o înlocuiască cu teoria reacţionară a lui Mendel. În legătură cu aceasta, Timireazev a scris: „Este evident că cauza acestui fenomen neştiinţific trebuie căutată în împrejurări de ordin neştiinţific. Izvoarele acestei epidemii, în faţa căreia viitorul istoric al ştiinţei va rămîne nedumerit, trebuie căutate într-un alt fenomen, care nu numai că merge paralel, dar este, fără îndoială, legat de acesta. Acest fenomen este înteţirea reacţiunii clericale împotriva darwinismului“. În articolul „Cu privire la inaplicabilitatea legilor lui Mendel la hibridizare“, publicat în 1915, Miciurin a demonstrat în mod strălucit, pe baza experiențelor sale, inaplicabilitatea faimoaselor legi „de mazăre“ ale lui Mendel la analiza fenomenelor de ereditate la pomi și arbuști fructiferi. Experiențele academicianului Lîsenko asupra diferitelor soiuri de grîu au arătat că, prin alegerea corespunzătoare a formelor de încrucișare și în condiții de creștere care corespund naturii hibridelor, se pot obține urmași pe deplin omogeni. În lucrarea sa „Agrobiologia“ (1948), Lîsenko aduce un mare număr de date experimentale, care spulberă în întregime mendelismul și pseudolegile lui (vezi și *Weismannism-morganism*).

MESLIER Jean (1664—1729) — materialist și ateu francez, comunist utopist. A fost preot de țară. După moartea lui Meslier a fost descoperită opera sa, sub forma unei pastorale către credincioși intitulată „Testamentul“, care este o expresie a unui protest plin de mînie împotriva religiei, a clerului, a nobilimii și a întregii orînduiri feudale din timpul său. Meslier vede principalul rău social în repartizarea neproporțională a avuțiilor între oameni, iar cauza acestui rău el o vede în proprietatea privată. Regii, nobilii, popii au pus mîna pe toate bogățiile pămîntului, lăsînd poporului numai munca, lipsurile și suferințele. Religia, printre care creștinismul, este un basm josnic, născocit de preoți numai și numai pentru a ține poporul în ignoranță obtuză și supunere. Oamenii sînt prin natura lor egali. Pentru a desființa inegalitatea, săracii trebuie să se unească și să răstoarne dominația tiranilor. Meslier își închipuie viitoarea orînduire dreaptă ca o federație a comunelor, ai căror membri muncesc cu toții și se bucură în egală măsură de roadele muncii lor. Prin concepțiile sale sociale, Meslier face parte din categoria ideologilor comunismului țărănesc, mic-burghez, nivelator. Concepțiile filozofice ale lui Meslier s-au format sub influența materialismului antic (*Epicur* — vezi, *Carus* — vezi); dintre filozofii moderni *Spinoza* (vezi) a fost acela care a exercitat o influență asupra sa. Natura, după Meslier, este singura realitate, care există de la sine, potrivit legilor necesității imanente, și nu este nicidecum un produs al activității creatorului — dumnezeu. Materia, după părerea lui Meslier, „conține în sine existența și mișcarea ei, nefiind prin urmare nevoie să căutăm în afara ei principiul existenței și mișcării ei“. Ca și Spinoza, Meslier critica cu asprime dualismul lui *Descartes* (vezi), considerînd că sufletul este material și muritor. Materialismul lui Meslier, strîns legat de ateismul său militant, este, ca întreg materialismul premarxist, un materialism limitat, metafizic. Concepțiile sale despre societate sînt idealiste. Suferințele poporului provin, după părerea lui Meslier, din cauza ignoranței, din cauza înșelării poporului de către cîrmuitori și cler. „Testamentul“ lui Meslier a apărut pentru întîia oară în 1730 în manuscris, iar în 1762 au fost publicate extrase din el, aranjate de Voltaire. În întregime a fost publicat însă în 1864. O traducere integrală a „Testamentului“ în limba rusă a fost publicată în U.R.S.S. în 1937.

METAFIZICĂ — metodă neștiințifică de abordare a fenomenelor naturii ca fiind izolate unele de altele și imuabile, adică o metodă diametral opusă dialecticii, care privește fenomenele în dezvoltarea, schimbarea și conexiunea lor. Metoda metafizică a fost o treaptă istoricește determinată în dezvoltarea cunoașterii omenești. Descompunerea naturii în părțile ei componente, împărțirea diferitelor fenomene și obiecte din natură în anumite clase a fost o condiție foarte importantă a uriașelor succese obținute de științele naturii în perioada dintre secolul al XV-lea și secolul al XVIII-lea. Dar această metodă de studiere a lăsat deprinderea ca obiectele și fenomenele să fie privite în afara legăturii lor, în afara dezvoltării și schimbării lor. „Pentru metafizician, lucrurile și imaginile lor în gîndire — noțiunile, sînt obiecte izolate ale cercetării, care trebuie privite unul după altul și unul independent de altul, imuabile, rigide, date o dată pentru totdeauna. El gîndește numai în antagonisme nete; felul lui de a vorbi este «da, da, nu, nu; tot ce e în plus vine de la necuratul»“ (*Engels*, Anti-Dühring, ed. a II-a rom., pag. 27). Metafizicienii vedeau în natură o acumulare întîmplătoare de obiecte, fenomene, independente și izolate unele de altele. Pentru metafizicieni este caracteristică concepția despre natură ca fiind în stare de repaos și imobilitate, de stagnare și imuabilitate. Ei consideră procesul de dezvoltare ca un simplu proces de creștere, în care schimbările cantitative nu duc la schimbări calitative. Metafizica neagă contradicțiile interne ale obiectelor; pentru ea izvorul dezvoltării este ciocnirea forțelor contradictorii exterioare.

O dată cu crearea materialismului dialectic de către Marx și Engels și o dată cu dezvoltarea pe o bază științifică a științelor naturii, concepția metafizică despre lume a suferit un faliment total. Tot felul de reacționari, care căutau, fără sorți de izbîndă, să salvgardeze vechiul, să întoarcă înapoi roata istoriei, au continuat însă și continuă să se agațe de metafizică. Metoda metafizică este o armă teoretică de apărare a capitalismului muribund și de luptă împotriva mișcării revoluționare a maselor, împotriva socialismului. De aceea atît ideologii burghezi fățiși, cît și lacheii reformiști ai capitalismului sînt metafizicieni înveterați. Teoreticienii burghezi caută necontenit să „demonstreze“ „caracterul firesc“ al capitalismului, „caracterul etern“ al stării contemporane a societății capitaliste, sfîșiată de contradicții de neîmpăcat. Victoria socialismului în U.R.S.S., dezvoltarea țărilor de democrație populară pe calea socialismului dovedesc cum nu se poate mai clar apropierea pieirii definitive a orînduirii capitaliste. Folosind metoda metafizică, liderii socialiștilor de dreapta caută să estompeze contradicțiile grave ale orînduirii capitaliste, să dovedească că trecerea de la capitalism la socialism (pe care ei îl recunosc în vorbe, pentru a înșela masele) trebuie să se facă fără salturi, fără revoluția proletară, pe calea „integrării pașnice a capitalismului în socialism“. Metoda metafizică, infirmată pe deplin de dialectica marxistă, este o teorie a forțelor reacționare ale societății contemporane.

În filozofia veche, premarxistă, prin metafizică se înțelegea acea parte a filozofiei care se ocupa de problemele care ieșeau din cadrul experienței (dumnezeu, suflet, libertatea voinței etc.). Cuvîntul metafizică înseamnă după (meta) fizică și provine de la faptul că în lucrările lui *Aristotel* (vezi) teoriile filozofice erau așezate de către sistematizatorii lucrărilor lui după teoriile fizicii.

METODĂ — modul de a privi realitatea, modul de a studia, de a cerceta fenomenele naturii și ale societății. În ceea ce privește concepția despre metodă, filozofia marxistă se deosebește radical de filozofia idealistă. Pentru idealiști metoda e o totalitate de reguli pe care mintea omenească le creează în mod arbitrar pentru a face „comodă" cunoașterea. De aceea idealiștii de tot felul consideră metoda ca o categorie pur subiectivă. De pildă, machiștii au enunțat așa-numitul „principiu al economiei gîndirii"; din punctul de vedere al acestui principiu, omul trebuie să gîndească „econom". De pildă, din punctul de vedere al machiștilor, este „econom" de a considera materia ca neexistentă, deoarece omul nu posedă, chipurile, decît senzații proprii. Este „mai econom" să se recunoască numai existența senzațiilor, decît să se recunoască și existența materiei — așa spun machiștii. În cartea sa „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi), Lenin a scos la iveală subiectivismul acestei atitudini față de cercetarea realității.

„E oare «mai econom» «să concepem» atomul indivizibil sau compus din electroni pozitivi și negativi? — scria Lenin. — E oare «mai econom» să concepem revoluția burgheză rusă promovată de către liberali sau împotriva liberalilor? E destul să fie puse aceste întrebări, pentru a vedea inepția, subiectivismul aplicării *în acest caz* a categoriei «economia gîndirii». «Economă» e gîndirea omului numai atunci cînd ea reflectă *just* adevărul obiectiv, iar criteriul acestei justeți este practica, experimentul, industria" (vol. 14, ed. rom., pag. 161).

Din aceste cuvinte ale lui Lenin rezultă că modul de a privi realitatea, metoda de cercetare nu poate fi un rezultat arbitrar al minții omenești. Concepția idealistă despre metodă permite ideologilor burgheziei să denatureze realitatea în interese proprii. De pildă, *pragmatismul*, (vezi) răspîndit în filozofia burgheză contemporană, cere un singur criteriu pentru cunoașterea realității: dacă este util sau inutil un fenomen sau altul. Se înțelege că o astfel de „metodă" de cunoaștere este antiștiințifică, deoarece nu ține seama de legile obiective ale naturii și societății.

Pentru marxism modul, metoda de cunoaștere a realității poate fi justă, științifică numai dacă reflectă legile obiective chiar ale realității. Numai cunoașterea acestor legi permite să abordăm just fenomenele naturii și ale societății, să le cercetăm just. De aceea filozofia marxistă concepe metoda nu ca o sumă de reguli create arbitrar de mintea omenească, ci ca o știință a celor mai generale legi ale naturii, societății și gîndirii. Principiile metodei științifice, categoriile metodei, ale gîndirii nu constituie „un instrument al omului, ci expresia legităților atît ale naturii, cît și ale omului..." (*Lenin*, Caiete filozofice, ed. rusă, pag. 65). Legile logicii constituie reflectarea lumii obiective în conștiința omului. Tocmai o astfel de metodă este metoda dialectică marxistă. Această metodă ne învață, de pildă, să cercetăm fenomenele în dezvoltarea și schimbarea lor nu pentru că aceasta este „util" sau „econom", ci pentru că dezvoltarea este o lege obiectivă a naturii, societății și gîndirii. Această metodă cere ca dezvoltarea să fie privită ca o luptă a contrariilor pentru că aceasta este de asemenea o lege obiectivă a realității. Forța acestei metode rezidă tocmai în aceea că, reflectînd just legile obiective ale lumii, ea înarmează știința și practica cu un instrument de cercetare a realității, cu un instrument al activității practice.

Dominația unei metode sau alteia în diferite perioade istorice este determinată de nivelul istoric de dezvoltare a cunoștințelor. Astfel dominația metodei metafizice în secolul XVII-XVIII se explică prin nivelul insuficient de ridicat al cunoștințelor din acea perioadă, prin caracterul și sarcinile științei din acea perioadă, cînd pe primul plan stătea sarcina analizei, descompunerii cu ajutorul gîndirii a naturii în părțile ei componente și cunoașterea acestor părți în afara legăturii lor și a condiționării lor reciproce. Apariția metodei dialectice marxiste în deceniul al cincelea al secolului trecut era posibilă datorită nivelului mult mai înalt al științei, datorită marilor descoperiri care au arătat că în natură nu există nimic imuabil, dat o dată pentru totdeauna, că totul în natură este în stare de dezvoltare, de schimbare, de legătură reciprocă etc.

Învățătura despre metodă își are rădăcinile de clasă. Știința contemporană nu dă nici un motiv obiectiv pentru existența metodei metafizice, care constituie o frînă în dezvoltarea științei. Cu toate acestea, în țările capitalului domină tocmai metoda metafizică, de multă vreme perimată. Aceasta se explică pe deplin prin faptul că metoda metafizică antiștiințifică permite ideologilor burgheziei să apere orînduirea sclaviei capitaliste, să „demonstreze“ caracterul etern și imuabil al capitalismului, să denatureze știința despre natură etc. Tocmai de aici decurge ura ideologilor burghezi și a slugilor lor din lagărul socialiștilor de dreapta față de dialectica marxistă, care prin însăși esența sa este critică revoluționară și nu lasă piatră pe piatră din teoria caracterului „etern“ și „imuabil“ al capitalismului. Metoda dialectică marxistă este expresia concepției proletare despre lume, în care partinitatea comunistă se îmbină în mod organic cu cunoașterea consecvent științifică a realității.

METODA DIALECTICĂ MARXISTĂ — singura metodă științifică de cunoaștere, creată de Marx și Engels și dezvoltată în noile condiții istorice de Lenin și Stalin. Metoda dialectică marxistă este o parte componentă a filozofiei marxiste — materialismul dialectic și materialismul istoric, este o călăuză în activitatea practică revoluționară a proletariatului. Însemnătatea dialecticii materialiste pentru crearea teoriei comunismului științific, pentru elaborarea strategiei și tacticii partidului comunist, pentru generalizarea rezultatelor dezvoltării științei a fost arătată în mod cuprinzător de Lenin în articolul „Corespondența lui Marx cu Engels“: „Dacă am încerca să definim într-un singur cuvînt — ca să ne exprimăm așa — focarul întregii corespondențe, punctul central spre care converge întreaga rețea a ideilor exprimate și discutate, acest cuvînt ar fi *dialectica*. Aplicarea dialecticii materialiste la prelucrarea, din temelie, a întregii economii politice, la istorie, la științele naturii, la filozofie, la politica și tactica clasei muncitoare, iată pentru ce manifestă Marx și Engels un maximum de interes, iată domeniul în care introduc ei cele mai noi și mai esențiale elemente, iată în ce constă genialul pas înainte pe care l-au săvîrșit ei în istoria gîndirii revoluționare“ („Marx-Engels-marxism“, ed. a II-a rom., pag. 67).

Metoda dialectică marxistă a fost creată și dezvoltată în lupta împotriva metodei metafizice antiștiințifice (vezi *Metafizică*). Dialectica marxistă a fost creată de asemenea în luptă împotriva dialecticii idealiste a lui *Hegel* (vezi). Folosind „sîmburele rațional“ al dialecticii lui Hegel, Marx și Engels au creat o metodă dialectică nouă, fundamental opusă dialecticii idealiste a lui Hegel. Opoziția dintre metoda dialectică marxistă și metoda lui Hegel este expresia opoziției dintre concepția despre lume a proletariatului și cea a burgheziei. Dialectica lui Hegel nu a fost o formă științifică a concepției dialectice despre lume. Ea era o dialectică idealistă, care mistifica adevărata dezvoltare, care afirma că se dezvoltă nu lumea reală, ci o oarecare „idee absolută“ mistică. Ea considera natura ca pe o esență „inferioară“ în comparație cu spiritul, și pe această bază nega dezvoltarea în lumea materială. Dialectica lui Hegel, aplicată la istoria societății, admitea dezvoltarea numai în trecut, negînd dezvoltarea în prezent și în viitor. Ea pleca de la faptul că pe o anumită treaptă dezvoltarea societății omenești încetează, și filozofia hegeliană considera statul prusac reacționar al iuncherilor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea drept treaptă superioară a întregii dezvoltări, încununarea ei.

În opoziție cu dialectica hegeliană, dialectica marxistă este materialistă. Aceasta înseamnă că la baza dezvoltării ea pune lumea obiectivă reală, natura materială, considerînd conștiința, ideile numai ca o reflectare a acestei lumi, ca o reflectare a naturii. În conformitate cu realitatea însăși, dialectica materialistă extinde principiile dezvoltării și asupra naturii. În lucrările lor, clasicii marxismului au dezvăluit caracterul dialectic al naturii, generalizînd marile realizări ale științelor naturii. Spre deosebire de dialectica hegeliană, metoda dialectică marxistă este revoluționară de la început pînă la sfîrșit și tăișul ei este îndreptat spre prezentul și viitorul societății omenești. Ea spulberă afirmația absurdă cum că pe o anumită treaptă încetează dezvoltarea societății. Aplicînd dialectica revoluționară la analiza modului de producție capitalist, Marx a arătat în lucrarea lui principală, „Capitalul“, inevitabilitatea pieirii capitalismului și a trecerii omenirii la comunism.

Metoda dialectică marxistă se caracterizează prin următoarele trăsături fundamentale: 1. Metoda dialectică privește natura ca un tot unit, coerent, în care obiectele și fenomenele depind unele de altele și se condiționează reciproc; *totul se află în legătură și interacțiune* — afirmă dialectica. 2. Metoda dialectică privește natura ca o stare de necontenită mișcare, schimbare, reînnoire, în care totdeauna se naște și se dezvoltă ceva, se distruge și dispare ceva; *totul se află în mișcare și schimbare*— ne învață dialectica. 3. Metoda dialectică privește dezvoltarea naturii ca un proces în care, în urma acumulării unor schimbări cantitative imperceptibile și treptate, se face o trecere prin salturi de la schimbări cantitative neînsemnate, imperceptibile la schimbări radicale, vizibile, la schimbări calitative; *de la schimbări cantitative se trece la schimbări calitative* — iată una din principalele teze ale dialecticii. Potrivit dialecticii, dezvoltarea nu este o simplă repetare a drumului parcurs, ci o mișcare progresivă, de la inferior la superior, nu o mișcare în cerc, ci în linie ascendentă. 4. Metoda dialectică pornește de la faptul că obiectelor și fenomenelor naturii le sînt proprii contradicţii interne, că ele, toate, au o latură negativă şi una pozitivă, elemente care dispar şi altele care se dezvoltă, şi că lupta dintre ceea ce dispare şi ceea ce se dezvoltă constituie conţinutul intern al procesului de dezvoltare, de transformare a schimbărilor cantitative în schimbări calitative; *lupta contrariilor duce înainte* — spune una dintre cele mai importante teze ale dialecticii.

Aceste teze ale metodei dialectice cu privire la dezvoltarea naturii se referă în întregime şi la dezvoltarea societăţii. Fiecare formaţiune social-economică (de pildă, sclavagismul, feudalismul, capitalismul, socialismul) reprezintă un tot unit, în care diferitele laturi şi fenomene (modul de producţie a bunurilor materiale, organizarea politică, procesele spirituale ale vieţii) sînt legate între ele, se află în interacţiune. Ideile sociale, instituţiile politice, avîndu-şi rădăcinile în orînduirea economică, în baza societăţii, exercită şi ele la rîndul lor o influenţă, şi temelia acestei interacţiuni o constituie baza economică a societăţii. Faptul că în istoria societăţii unele formaţiuni social-economice erau înlocuite prin altele arată că în viaţa socială totul este în mişcare şi schimbare. În societate ca şi în natură numai ceea ce apare şi se dezvoltă este de neînvins. Înlocuirea unei formaţiuni social-economice prin alta constituie o trecere revoluţionară, prin salturi, de la o stare calitativă a societăţii la o altă stare calitativă, în urma acumulării de schimbări cantitative. Astfel, acumularea treptată a forţelor proletariatului (creşterea sa numerică, creşterea organizării sale, a conştiinţei sale de clasă, întărirea legăturilor lui cu toţi cei care muncesc şi sînt exploataţi) se termină, în condiţiile existenţei unor premise obiective create în întregul mers al dezvoltării economice în capitalism, printr-un salt, prin victoria revoluţiei socialiste şi prin transformarea proletariatului din clasă asuprită şi exploatată, cum este el în orînduirea capitalistă, în clasă stăpînitoare, care îndrumă dezvoltarea societăţii spre comunism. Fiecare formaţiune istorică nouă reprezintă o treaptă mai înaltă, superioară în raport cu formaţiunea socială precedentă: capitalismul este o orînduire socială superioară în comparaţie cu feudalismul; socialismul reprezintă o treaptă superioară a dezvoltării sociale în comparaţie cu capitalismul. Conţinutul intern al acestui proces de dezvoltare de la o formaţiune social-economică la alta îl constituie lupta dintre clase, care are loc în toate formaţiunile împărţite în clase antagoniste; această luptă exprimă contradicţia în însuşi modul de producţie, contradicţia dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie. Aşadar, istoria societăţii, ca şi istoria naturii, arată că în lume totul se dezvoltă în mod dialectic. Dialectica marxistă ne învaţă să abordăm în mod just fenomenele naturii şi societăţii. O foarte importantă cerinţă a metodei dialectice marxiste este de a verifica în practică adevărurile deja cunoscute, de a ţine seamă de toate schimbările legate de activitatea practică a oamenilor, de apariţia unor condiţii istorice noi, care au venit în locul celor vechi, pe cale de dispariţie.

Lenin şi Stalin numesc dialectica materialistă sufletul marxismului. Aplicînd dialectica la analiza noilor condiţii istorice ale epocii imperialismului şi revoluţiilor proletare, la analiza construcţiei societăţii socialiste, Lenin şi Stalin au apărat dialectica materialistă împotriva atacurilor oportuniştilor şi reformiştilor, au dezvoltat-o în mod creator şi au ridicat-o pe o treaptă nouă, superioară. Noile condiţii istorice ale epocii imperialismului şi revoluţiilor proletare, condiţiile construirii socialismului au situat problemele dialecticii pe unul din primele planuri. Fără elaborarea creatoare a metodei marxiste ar fi imposibil să te orientezi în cotitura radicală pe care a săvîrşit-o istoria în noua epocă, ar fi imposibil să determini în mod limpede sarcinile proletariatului şi ale partidului său revoluţionar în această nouă perioadă, să elaborezi strategia şi tactica justă a luptei lor. Întreaga activitate eroică a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice este un model de aplicare creatoare a dialecticii materialiste, a filozofiei marxiste la stabilirea strategiei şi tacticii luptei clasei muncitoare pentru revoluţia socialistă, pentru socialism.

În opoziţie cu metafizica, care constituie baza metodologică a teoriilor burgheze despre caracterul etern al capitalismului, a teoriilor reformiste despre „integrarea paşnică“ a capitalismului în socialism, dialectica marxistă înarmează pe revoluţionarii proletari, pe luptătorii pentru comunism cu cunoaşterea clară a legilor obiective de dezvoltare şi de transformare revoluţionară a societăţii. Ea ne învaţă că pentru a duce o politică revoluţionară justă trebuie să te orientezi spre acele pături sociale care se dezvoltă şi au un viitor, trebuie să priveşti înainte, şi nu înapoi, trebuie să fii revoluţionar, şi nu reformist, să nu estompezi contradicţiile, ci să le scoţi la iveală şi să le birui, să duci o politică proletară intransigentă a luptei de clasă. Dialectica marxistă fundamentează necesitatea şi inevitabilitatea revoluţiilor claselor asuprite şi ne învaţă că numai saltul revoluţionar, revoluţia socială, este în stare să distrugă radical bazele orînduirii exploatatoare şi să înfăptuiască trecerea la construirea societăţii socialiste.

În lucrările lui V. I. Lenin şi I. V. Stalin, precum şi în lucrările discipolilor şi tovarăşilor lor de luptă sînt scoase la iveală noile trăsături, noile forme de manifestare a legilor generale de dezvoltare dialectică după victoria revoluţiei proletare în U.R.S.S. Dacă în „Capitalul“ său, Marx a prezentat dialectica societăţii capitaliste, Lenin şi Stalin în lucrările lor cu privire la construirea socialismului în U.R.S.S. au studiat dialectica trecerii de la capitalism la socialism, dialectica dezvoltării socialismului însuşi. În întreaga sa activitate de construire a comunismului, Partidul comunist se sprijină pe cunoaşterea legilor dialectice obiective ale dezvoltării. Generalizarea practicii şi a experienţei partidului are o importanţă de nepreţuit pentru dezvoltarea continuă a metodei marxiste.

O uriaşă însemnătate are metoda dialectică marxistă pentru ştiinţele naturii. Dialectica este singura metodă ştiinţifică a ştiinţelor contemporane ale naturii, un instrument indispensabil al cercetării ştiinţifice a naturii. Victoria biologiei miciuriniste asupra weismanism-morganismului şi realizările ei în cercetarea legilor dezvoltării vieţii organice constituie un rezultat direct al aplicării conştiente a metodei dialectice la biologie. Noile date ale tuturor ştiinţelor naturii confirmă pe deplin justeţea metodei dialectice marxiste, care devine bunul unor cercuri tot mai largi de savanţi progresişti nu numai din Uniunea Sovietică, dar şi din întreaga lume. (Vezi şi *Legătura universală a fenomenelor, interacţiunea; Mişcare; Nou şi vechi;*

Trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative; Lupta contrariilor; Salt).

METODA SUBIECTIVISTĂ ÎN SOCIOLOGIE — concepție antiștiințifică, idealistă despre procesul istoric ca rezultat al activității arbitrare a personalităților de seamă. Conform acestui punct de vedere, masele populare nu pot avea un rol hotărîtor în istorie. Metoda subiectivistă în sociologie ignorează legile obiective ale dezvoltării sociale; pentru ea istoria este un haos de evenimente întîmplătoare. Metoda subiectivistă în sociologie este în opoziție directă cu materialismul istoric și servește de multă vreme drept armă a ideologilor mic-burghezi și burghezi în lupta lor împotriva marxismului. În Rusia prerevoluționară, pe aceste poziții reacționare se situau narodnicii, care prin gura lui *Lavrov* (vezi), *Mihailovski* (vezi) și a altora declarau că personalitatea „care gîndește critic" creează istoria. Din metoda subiectivistă în sociologie a izvorît atitudinea negativă față de inițiativa revoluționară a maselor și tactica teroarei individuale împotriva unor reprezentanți izolați ai țarismului. Negînd legea obiectivă a succesiunii formațiunilor sociale, adepții metodei subiectiviste în sociologie susțineau că în Rusia capitalismul este un fenomen „întîmplător", că el nu se va dezvolta și că, prin urmare, nu se va dezvolta nici proletariatul. Acestei metode reacționare i-a dat o puternică lovitură G. V. *Plehanov* (vezi). V. I. Lenin a zdrobit definitiv narodnicismul din punct de vedere ideologic în cartea *„Ce sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?"* (vezi). O profundă critică științifică a metodei subiectiviste în sociologie a fost făcută de I. V. Stalin în lucrarea sa *„Anarhism sau socialism?"* (vezi), în care a fost demascată concepția reacționară, idealistă a anarhiștilor despre personalitate ca forță hotărîtoare în dezvoltarea istoriei. Metoda subiectivistă în sociologia burgheză contemporană constituie un instrument de apărare activă a imperialismului. Cu ajutorul acestei metode, ideologii imperialismului, negînd legile istoriei și declarînd că personalitatea este aceea care face istoria, caută să fundamenteze dominația bancherilor și plutocraților asupra omenirii iubitoare de libertate. În cartea „Individualismul american", ațîțătorul american la război, imperialistul Hoower, cu ajutorul metodei subiectiviste, declară pe afaceriștii din Wall-Street „sarea pămîntului" și „recomandă" popoarelor să se supună dictatului american. Materialismul istoric, fiind unica teorie științifică a legilor de dezvoltare a societății omenești, este opus metodei subiectiviste în sociologie și celorlalte concepții idealiste antipopulare.

METODOLOGIE — a) teoria *metodei* (vezi), a mijlocului de cercetare, b) totalitatea procedeelor, metodelor de cercetare folosite într-o știință oarecare.

MICIURIN Ivan Vladimirovici (1855-1935) — mare biolog care a ridicat la o treaptă nouă, superioară biologia științifică darwinistă. De numele lui Miciurin este legată o etapă nouă, superioară în dezvoltarea științei materialiste despre natura vie. Viața lui Miciurin se împarte în două perioade bine distincte — perioada dinaintea revoluției și perioada sovietică.

Pînă la Marea Revoluție din Octombrie Miciurin a făcut toate experiențele sale pe cont propriu, fiind lipsit de orice stimulare. Opera sa profund populară de creare a noi soiuri de plante și-o desfășura pe cont propriu pe un mic lot de pămînt de lîngă casă. Ideile lui geniale n-au fost recunoscute în timpul țarismului. Afaceriștii americani, aflînd despre minunatele soiuri noi de pomi fructiferi create de el, i-au propus să vină în America. Dar marele patriot a refuzat această propunere. Numai Revoluția Socialistă din Octombrie i-a dat lui Miciurin posibilitatea de a-și desfășura munca științifică și practică. Grădina lui Miciurin a fost transformată într-o uriașă pepinieră. Au fost create institute de cercetări științifice, care au dezvoltat și introdus în practica agricolă ideile lui Miciurin. În 1934 Miciurin a scris: „Se împlinește visul întregii mele vieți, noile soiuri prețioase de pomi fructiferi create de mine au trecut de pe terenurile de experimentare nu la diferiți chiaburi bogați, ci în marile grădini ale colhozurilor și sovhozurilor, înlocuind vechile soiuri de calitate proastă, care dădeau o recoltă redusă".

Dacă *Darwin* (vezi) *a explicat* numai legile lumii organice, Miciurin a creat teoria materialistă a căilor *de schimbare* a acestei lumi organice. În creația sa științifică și în concepția sa despre lume înainte de 1917, Miciurin a dezvoltat nemijlocit materialismul și democratismul militant al marilor materialiști ruși și al democraților revoluționari de la mijlocul secolului al XIX-lea. După 1917, după ce a cunoscut lucrările creatorilor marxism-leninismului, Miciurin a devenit un materialist dialectician conștient, luptător activ pentru socialism și comunism, împotriva capitalismului. De pe pozițiile materialismului dialectic, el a lămurit și a rezolvat problemele agrobiologiei. Miciurin spunea că rădăcinile științelor naturii trebuie căutate în natură, că științele naturii sînt atrase în mod spontan de dialectică. În prefața la ediția a treia a lucrării „Principii și metode de muncă", Miciurin scria: „Pentru dialectică «nu există nimic definitiv, dat o dată pentru totdeauna, nimic absolut, sfînt. Pe toate și în toate ea descoperă pecetea pieirii inevitabile, și nimic nu i se poate opune, în afară de procesul continuu de devenire și de distrugere, de neîncetată dezvoltare de la inferior la superior» (*F. Engels*). Acest principiu este întotdeauna principiul de bază în lucrările mele, trecînd ca un fir roșu prin toate experiențele mele numeroase pe care le fac în vederea îmbunătățirii soiurilor existente și creării de noi soiuri de pomi și arbuști fructiferi". Întotdeauna și în toate Miciurin s-a călăuzit după ideea dezvoltării. Fiecare individ, scrie el, se dezvoltă pînă la deplinătatea proprietăților sale specifice, iar apoi le pierde treptat, îmbătrînește și, în sfîrșit, moare. Specia

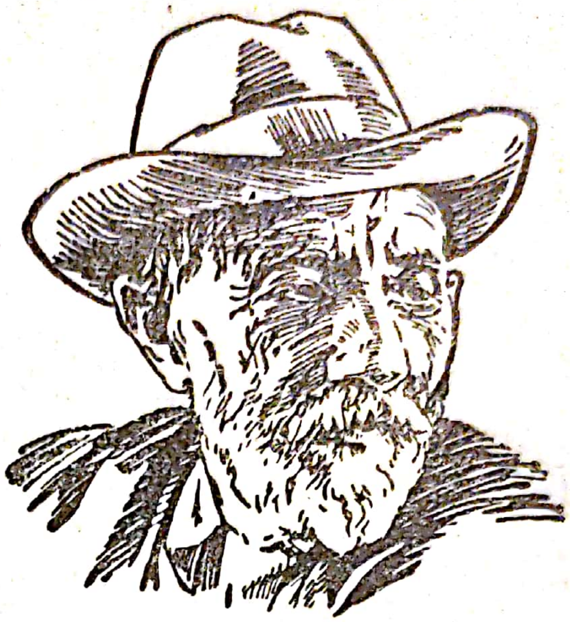

se schimbă, așa cum totul se schimbă în natură, — „totul curge, totul se schimbă“. Miciurin este convins de atotputernicia științei și practicii, de posibilitatea de a cunoaște natura și de a stăpîni toate tainele formării speciilor. El și-a construit teoria ca o teorie materialistă consecventă, care nu se împacă cu nici un fel de concesii făcute idealismului. Miciurin considera organismul în strînsă legătură cu condițiile lui de existență, recunoscînd importanța hotărîtoare a schimbului de substanțe între organism și natură. El a înlăturat cu dispreț elucubrațiile idealiste ale weismannist-mendelist-morganiștilor, cu ale lor „lucruri în sine“ incognoscibile, cu gene misterioase și mistice, cu preamărirea factorului întîmplării în știință și în practică, și prin întreaga sa muncă a spulberat aceste teorii pseudoștiințifice reacționare. Ca un adevărat revoluționar în știință, el nu s-a temut să arate laturile slabe și greșite din teoria lui Darwin. Miciurin a dezvoltat în mod creator biologia materialistă a darwinismului.

Miciurin, unul dintre cei mai mari experimentatori, a creat și elaborat metode științifice de dirijare conștientă a vieții plantelor și de transformare practică a naturii organice. Învățătura creată de Miciurin cuprinde: 1) teoria și metodele hibridizării artificiale (sexuată și vegetativă, dinăuntrul speciilor și depărtată), 2) teoria și metodele educării dirijate a organismelor , 3) teoria și metodele selecției artificiale. Aceste trei laturi ale învățăturii lui Miciurin constituie o unitate indisolubilă și reprezintă un model de aplicare creatoare a materialismului dialectic la înțelegerea esenței eredității și variabilității formelor organice, la practica creării de noi soiuri de plante în interesul societății socialiste.

Întreaga sa viață, Miciurin și-a închinat-o poporului muncitor. El considera pepiniera sa un atelier pentru crearea de soiuri noi, care să corespundă mai bine „trebuințelor oamenilor muncii“. „Realizările mele sînt consacrate societății socialiste fără clase“ — scria Miciurin în 1932. Scopul nostru, spunea el, este de „a transforma proprietățile plantelor în direcția dorită de oamenii muncii“. Plecînd de la celebra teză a lui Marx „filozofii n-au făcut decît *să interpreteze* lumea în moduri diferite; e vorba însă de *a o schimba*“, el a formulat sarcina științei biologice: „Nu putem aștepta daruri de la natură, trebuie să i le smulgem — aceasta este sarcina noastră“. Îndeplinind acest principiu revoluționar, Miciurin și-a închinat întreaga viață transformării naturii plantelor. Crearea noilor soiuri de plante a necesitat pentru Miciurin zeci de ani de muncă perseverentă și sistematică. Metoda sa principală, după cum scria el însuși, consta într-o necontenită „tendință înainte, în verificarea severă și reorganizarea experiențelor...“. Marele savant a creat peste 300 de soiuri noi de pomi și arbuști fructiferi. Dar moștenirea cea mai de preț rămasă de la el este teoria sa, *biologia miciurinistă* (vezi).

Miciurin a fost un adevărat patriot. Încă înainte de revoluție el a înfierat pe acei savanți și fruntași ai vieții publice care își puneau toate speranțele, în ceea ce privește îmbunătățirea horticulturii ruse, în ajutorul din străinătate. „E rușine — scria el — să consideri că tot ce e mai bun poate fi primit numai din străinătate...“. El a fost profund recunoscător Partidului comunist și Statului sovietic pentru condițiile de muncă ce i-au fost create. „Partidul bolșevic și Puterea sovietică — scria el — au făcut totul pentru dezvoltarea operei începute de mine". Operele lui I. V. Miciurin, vol. I-IV, au fost editate în 1948.

MIGNET François Auguste (1796-1884) — vezi *Istoricii francezi din epoca Restaurației.*

MIHAILOVSKI Nikolai Konstantinovici (1842—1904)—sociolog și publicist rus, lider al narodnicilor liberali, dușman al marxismului. În revistele la care era redactor, „Otecestvennîe zapiski" și „Russkoe bogatstvo", Mihailovski a dus o luptă înverșunată împotriva marxismului. Adept al *metodei subiectiviste în sociologie* (vezi), Mihailovski a încercat să demonstreze că societatea reprezintă o „gloată" avînd idei uniforme, cenușii, prozaice. „Personalitatea eroică" organizează „gloata", introduce înăuntrul ei o legătură vremelnică, o antrenează la luptă. Teoria idealistă despre „eroi" și „gloată" a constituit o fundamentare a tacticii narodnice a teroarei individuale. Lenin și Plehanov au dus o luptă necruțătoare împotriva acestei tactici a narodnicilor și a teoriilor lor reacționare idealiste (V. I. Lenin în cartea sa „*Ce sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților?*" — vezi, și în alte lucrări, G. V. Plehanov în cartea „*Contribuție la problema dezvoltării concepției moniste asupra istoriei*" — vezi). Lenin s-a ridicat împotriva încercărilor liberalilor și a democraților burghezi de „a-l prezenta pe Mihailovski drept socialist și a se dovedi că se poate ajunge la o conciliere între filozofia și sociologia lui burgheză și marxism" (*Lenin*, vol. 20, ed. rom., pag. 108). În realitate, scria Lenin, nu numai în domeniul economiei, dar și în filozofie și în sociologie concepțiile lui Mihailovski erau concepții burghezo-democratice, camuflate îndărătul frazeologiei «socialiste». O caracterizare a esenței narodnicismului, a caracterului greșit al concepțiilor narodniciste a fost făcută în „Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice".

MIJLOACE DE PRODUCȚIE — obiecte folosite în procesul producției și constituind condiția lui materială. Mijloacele de producție sînt: 1) obiectele muncii și 2) uneltele de producție (mijloacele de muncă). Obiectele muncii sînt obiecte care în procesul de producție sînt prelucrate, servesc drept obiect al aplicării muncii omului. Uneltele de producție sînt obiecte cu ajutorul cărora omul acționează asupra naturii în scopul producerii de bunuri materiale — instrumente, mașini, unelte agricole și altele. Așadar, mijloacele de producție sînt: pămîntul, pădurile, apele, subsolul, materiile prime, uneltele de producție, clădirile industriale, mijloacele de comunicație și de transmisiuni etc. În mijloacele de producție un rol important îl au uneltele de producție. „Cînd marxiștii vorbesc de producția mijloacelor de producție, ei au în vedere în primul rînd producția uneltelor de producție, ceea ce Marx denumește «mijloacele mecanice de muncă a căror totalitate ar putea fi denumită scheletul și sistemul muscular al producției» care formează «trăsăturile distinctive caracteristice ale unei anumite epoci a producției sociale». A pune pe același plan o parte dintre mijloacele de producție (materiile prime) și mijloacele de producție, inclusiv uneltele de producție, înseamnă a păcătui împotriva marxismului, căci marxismul pornește de la rolul determinant al uneltelor de producție în comparație cu toate

„celelalte mijloace de producţie" (*Stalin*, Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S., ed. a II-a rom., pag. 54).

Crearea şi folosirea uneltelor de muncă au constituit condiţia hotărîtoare pentru desprinderea omului din regnul animal. Dezvoltarea şi perfecţionarea uneltelor de muncă s-a desfăşurat de-a lungul multor milenii şi o dată cu aceasta a crescut gradul de dominaţie a omului asupra naturii. Tehnica are un rol uriaş în dezvoltarea societăţii omeneşti. Schimbarea şi dezvoltarea forţelor de producţie şi în primul rînd a uneltelor de producţie duc la schimbarea modului de producţie a bunurilor materiale şi la schimbări în întreaga orînduire socială. Marx aprecia însemnătatea uneltelor de producţie pentru viaţa societăţii în felul următor: „Epocile economice se deosebesc nu prin *ceea ce* se produce, ci prin modul *cum* se produce, cu ce mijloace de muncă. Mijloacele de muncă indică nu numai gradul de dezvoltare a forţei de muncă omeneşti, dar şi raporturile sociale în care se lucrează" („Capitalul", vol. I, ed. a II-a rom., pag. 187).

MISTICĂ, MISTICISM — una din formele concepţiei idealist-religioase despre lume. La baza misticismului stă ideea posibilităţii comunicării spirituale a omului cu divinitatea, a posibilităţii de a pătrunde prin „revelaţii" „tainele" existenţei etc. Toate teoriile religioase, toate şcolile idealiste din filozofie au fost pătrunse de misticism. De-a lungul întregii istorii, mistica a fost, ca şi religia, o armă de luptă împotriva ştiinţei, împotriva progresului. Deosebit de răspîndit este misticismul în cercurile burgheziei imperialiste contemporane, care, cuprinsă de teamă în faţa revoluţiei proletare, caută salvarea în minuni, în supranatural, în mistică. Filozofii societăţii burgheze contemporane au păşit făţiş pe calea propagării misticii. Elementele misticii pătrund şi în ştiinţa burgheză contemporană. Astfel, unii fizicieni afirmă că, în afară de cele trei dimensiuni cunoscute ale spaţiului, există o a patra dimensiune, care ar fi populată de spirite. Alţi fizicieni afirmă că electronii au „libertate de voinţă" etc. Toate aceste teorii mistice constituie o dovadă a deplinului marasm al ideologiei burgheze contemporane.

MIŞCARE — modul, forma de existenţă a materiei, însuşirea ei esenţială şi inseparabilă. Mişcarea, ca şi materia, este veşnică, nu poate fi creată şi nu poate fi distrusă. Lumea este materia în mişcare. Materia fără mişcare este tot atât de neconceput ca şi mişcarea fără materie. Izvorul mişcării se află în însăşi materia, şi de aceea mişcarea nu are nevoie să fie explicată cu ajutorul unui impuls iniţial sau al unui „motor" sub forma unui creator, dumnezeu şi a altor forţe misterioase. Noile descoperiri în domeniul fizicii, făcute la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea, confirmă pe deplin teoria marxistă despre mişcare. Astfel este, de pildă, legea legăturii reciproce dintre masă şi energie, descoperită în fizică. Conform acestei legi, nu există masă fără energie şi, invers, oricărei mase îi corespunde o anumită cantitate de energie, orice energie corespunde unei anumite cantităţi de masă; o dată cu accelerarea mişcării electronului creşte şi masa lui. Prin urmare, ştiinţa contemporană a lichidat ruptura dintre materie şi mişcare, ruptură caracteristică pentru ştiinţele metafizice ale naturii de înainte, care considerau materia în afara mişcării, ca o masă inertă.

Idealiştii contemporani în domeniul filozofiei şi fizicii, folosind noile descoperiri, încearcă să statornicească părerea că mişcarea este imaterială, încearcă să reînvie „*energetismul*" (vezi) idealist, demascat de Lenin în „*Materialism şi empiriocriticism*" (vezi). De pildă, un asemenea fapt ca transformarea fotonului în apropierea de nucleu într-o pereche de particule materiale — electron şi pozitron — este considerată ca naştere a materiei din energie pură, materială a mişcării, iar transformarea inversă a lor în fotoni este caracterizată ca distrugere a materiei, ca naştere a energiei pure, a mişcării pure. În realitate, însă, acest fapt confirmă în mod strălucit teoria materialismului dialectic despre mişcare şi materie, despre legătura indisolubilă dintre ele, căci şi fotonii şi electronii şi pozitronii sînt materiali şi se află în stare de mişcare: transformarea unuia în celălalt este transformarea materiei în mişcare dintr-o formă într-alta.

Impulsul interior al oricărei mişcări îl constituie contradicţiile, lupta contrariilor. Chiar forma cea mai simplă de mişcare — deplasarea corpului în spaţiu — este o contradicţie: despre corpul în mişcare se poate spune că în aceeaşi clipă el se află şi nu se află în acelaşi loc. Materialismul dialectic numeşte mişcare nu numai deplasarea în spaţiu, ci în general orice schimbare observată în natură şi în societate. Formele principale ale mişcării sînt: mişcarea microparticulelor materiei după legi specifice (electronii, protonii etc.), mişcarea mecanică (deplasarea corpului în spaţiu), mişcarea fizică (mişcarea moleculară sub formă de căldură, lumină, electricitate etc.), mişcarea chimică (combinarea şi dezagregarea atomilor), mişcarea organică sau viaţa (celula, organismele), conştiinţa, viaţa socială. Fiecare dintre aceste forme de mişcare are particularităţile sale proprii, şi de aceea este greşit să se reducă formele superioare ale mişcării la cele inferioare; legile gîndirii nu pot fi explicate numai de biologie, care studiază legile vieţii organice; la rîndul lor, funcţiile organismului nu pot fi pe deplin explicate pe baza legilor fizice sau mecanice ale căldurii, greutăţii etc. Este tot atît de absurd să explicăm, de pildă, crizele economice sau revoluţiile prin petele solare sau prin mişcarea corpurilor cereşti, aşa cum fac sociologii burghezi vulgari. Încercînd să reducă formele superioare ale mişcării la cele inferioare, mecaniştii se referă de obicei la faptul că formele superioare ale mişcării au loc pe baza mişcării fizice, chimice sau mecanice. Materialiştii mecanişti nu înţeleg însă că formele inferioare ale mişcării nu sînt în acest caz fundamentale, ci auxiliare, şi că nu epuizează esenţa formei superioare a mişcării. „Desigur că noi vom «reduce» o dată şi o dată, pe calea experimentală, gîndirea la mişcările moleculare şi chimice din creier; dar, oare prin aceasta va fi epuizată esenţa gîndirii?" (*Engels*, Dialectica naturii, ed. rusă, pag. 197). Între formele mişcării materiei există o legătură reciprocă, ele transformîndu-se una în alta: mişcarea mecanică se transformă în anumite condiţii în forma fizică a mişcării, mişcarea fizică se transformă în forma chimică a mişcării etc.

Mişcarea are un caracter absolut, general, nicăieri şi niciodată nu există repaus, echilibru absolut. De pildă, piatra, casa, masa sînt în stare de repaus numai faţă de pămînt, dar ele se mişcă o dată cu pămîntul în jurul axei sale şi în jurul soarelui şi împreună cu sistemul solar. Totodată în obiecte au loc mişcări intramoleculare şi intraatomice. Astfel repausul, echilibrul nu constituie decît momente ale mişcării. Numai mişcarea este veşnică, absolută, permanentă. Repausul este întotdeauna relativ, temporar. „Mişcarea individuală tinde spre echilibru, iar mişcarea generală distruge din nou echilibrul individual" (*Engels*, Dialectica naturii, ed. rusă, pag. 196). Filozofia marxistă consideră fiecare obiect, fiecare fenomen al realităţii în continuă mişcare, dezvoltare şi schimbare, într-un proces de apariţie şi de nimicire, de distrugere şi de creare. A vedea obiectele în apariţia şi dezvoltarea lor, în transformările lor — înseamnă a te afla pe terenul realităţii însăşi, înseamnă să îndeplineşti una dintre cele mai importante cerinţe ale metodei dialectice marxiste.

MITOLOGIE (din grec. μυθολογία — mit, legendă) — totalitatea miturilor. În tendinţa lor de a explica fenomenele naturii şi ale societăţii, oamenii, la începutul istoriei, neavînd cunoştinţe ştiinţifice, au recurs la născociri şi fantezie. Astfel s-au format miturile despre zei, despre viaţa şi activitatea lor, despre eroii extraordinari şi despre faptele lor eroice etc. „Orice mitologie învinge şi domină şi modelează forţele naturii în imaginaţie şi prin imaginaţie: dispare deci o dată cu dominaţia reală asupra lor" (*Marx*, Contribuţii la critica economiei politice, ed. rom., pag. 238). Mitul este încercarea oamenilor din antichitate de a răspunde la întrebarea: cum şi de ce s-a produs un fenomen sau altul al naturii sau al vieţii sociale? Aşa, de pildă, evreii din antichitate explicau originea pămîntului şi a omului prin mitul cu privire la crearea lumii de către dumnezeu în 6 zile. Iniţial, şi forţele sociale erau de neînţeles pentru om şi căpătau în conştiinţa oamenilor un caracter fantezist. O dată însă cu dezvoltarea civilizaţiei, în miturile existente se introduce un element de clasă. Deosebit de bogată este mitologia grecilor din antichitate. Miturile despre zei şi despre eroi, ca, de pildă, miturile despre Prometeu, Anteu şi alţii, create de vechii greci şi romani, au intrat în literatura universală ca modele de creaţie artistică.

„MIZERIA FILOZOFIEI" — una dintre primele opere ale lui Marx în care sînt expuse bazele socialismului ştiinţific. Este scrisă în limba franceză în iarna anului 1846—1847 şi este îndreptată împotriva concepţiilor anarhistului *Proudhon* (vezi) — filozof şi economist francez mic-burghez. În 1846 a apărut lucrarea lui Proudhon „Sistem al contradicţiilor economice sau filozofia mizeriei". În această lucrare el idealiza mica proprietate, căutînd s-o eternizeze, propagînd nu nimicirea capitalismului şi a bazei sale, — producţia de mărfuri, ci îmbunătăţirea, perfecţionarea, reformarea capitalismului. Proudhon considera proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie şi schimbul drept temelii veşnice şi imuabile ale oricărei societăţi şi le declara „juste în esenţa lor". Prin înlăturarea laturilor şi consecinţelor „negative" ale producţiei capitaliste şi prin menţinerea laturilor „pozitive", „favorabile" (pentru micul burghez), Proudhon spera să asigure bunăstarea generală, să înlăture mizeria pe cale paşnică, prin reforme, fără luptă de clasă şi revoluţie socială. În „Mizeria filozofiei", Marx a supus unei critici nimicitoare această utopie cu totul falsă, filistină şi reacţionară. Marx a demascat caracterul complet antiştiinţific şi absurd al frazeologiei „dialectice" a lui Proudhon, arătînd că Proudhon nu a depăşit orizontul burghezului, că „metoda" sa de cercetare şi pretinsa „rezolvare" a contradicţiilor economice ale capitalismului reprezintă „şarlatanismul în ştiinţă şi acomodarea politică..." („Mizeria filozofiei", ed. rusă, pag. 174). În această carte un mare interes reprezintă critica făcută de Marx dialecticii idealiste hegeliene. Dialecticii idealiste Marx îi opune metoda sa dialectică, bazată pe abordarea materialistă a realităţii.

Proudhon nu înţelegea de loc rolul şi însemnătatea proletariatului în societatea modernă. Marx scria că Proudhon şi adepţii săi „nu văd în mizerie decît mizerie, fără a vedea latura ei revoluţionară, distructivă, care va răsturna vechea societate" (vezi ed. rom., pag. 110—111). Aplicînd metoda dialecticii materialiste, Marx a făcut în „Mizeria filozofiei" o analiză ştiinţifică a caracterului antagonist al modului de producţie capitalist. El a arătat că adevărata cauză a mizeriei maselor populare, a înrobirii şi suferinţelor oamenilor muncii este exploatarea muncii de către capital. Dar în sînul societăţii capitaliste creşte, se organizează, se educă şi se căleşte o nouă clasă — proletariatul, groparul capitalismului şi creatorul unei societăţi noi. „Condiţia eliberării clasei muncitoare este desfiinţarea tuturor claselor... Deocamdată, antagonismul dintre proletariat şi burghezie este lupta unei clase împotriva altei clase, luptă a cărei ultimă expresie este o revoluţie totală (totale)... *Evoluţiile sociale vor înceta de a mai fi revoluţii politice* numai într-o orînduire în care nu vor mai exista nici clase şi nici antagonisme de clasă. Pînă atunci, în ajunul oricărei transformări generale a societăţii, ultimul cuvînt al ştiinţei sociale va fi totdeauna: «*Lupta sau moartea; lupta sîngeroasă sau pieirea. Iată cum se pune, în mod inevitabil, chestiunea*»" (ed. rom., pag. 150—151) — încheie Marx cartea sa. În „Mizeria filozofiei" a fost arătat în mod profund rolul istoric şi sarcinile luptei de clasă a proletariatului. Şi în prezent opera lui Marx şi-a păstrat actualitatea ca instrument de luptă împotriva reformiştilor, care pornesc de la ideile lui Proudhon.

MOD — termen filozofic folosit în filozofia premarxistă şi care înseamnă proprietatea unui obiect, proprie acestuia numai în unele stări ale lui, spre deosebire de *atribut* (vezi), care este proprietatea inseparabilă a obiectului în toate stările lui. În filozofia lui *Spinoza* (vezi) moduri se numesc toate stările vremelnice ale substanţei, care au cauza existenţei lor nu în ele însele, ci în substanţă şi atributele ei; în moduri îşi găseşte expresia pluritatea infinită a lucrurilor şi a calităţilor lor vremelnice, în care se manifestă *substanţa* (vezi) materială, unică, veşnică şi infinită.

MODUL DE PRODUCŢIE A BUNURILOR MATERIALE — modul de obţinere a mijloacelor de trai (hrană, îmbrăcăminte, locuinţă, unelte de producţie etc.) necesare pentru existenţa oamenilor, pentru ca societatea să poată trăi şi să se poată dezvolta. Modul de producţie constituie baza orînduirii sociale şi determină caracterul acestei orînduiri. Cum este modul de producţie aşa este şi societatea însăşi. Fiecare mod nou, superior de producţie înseamnă o treaptă nouă, superioară în istoria omenirii.

De la apariţia societăţii omeneşti au existat şi s-au succedat o serie de moduri de producţie: *orînduirea comunei primitive* (vezi), *orînduirea sclavagistă* (vezi), *feudalismul* (vezi) şi *orînduirea capitalistă* (vezi). În epoca istorică actuală, locul modului de producţie capitalist, pe cale de dispariţie îl ia un mod de producţie nou, modul de producţie socialist, care a şi învins în U.R.S.S. (vezi *Orînduirea socialistă*).

Modul de producţie are două laturi. O latură a modului de producţie o constituie *forţele de producţie* (vezi) ale societăţii. Ele exprimă raporturile dintre om şi obiectele şi forţele naturii folosite pentru crearea bunurilor materiale necesare vieţii. Cealaltă latură a modului de producţie o constituie *relaţiile de producţie* (vezi), relaţiile dintre oameni în procesul producţiei materiale sociale. Starea acestor relaţii dă răspunsul la întrebarea în posesia cui se găsesc mijloacele de producţie — la dispoziţia întregii societăţi, sau la dispoziţia unor indivizi, grupe sau clase, care le folosesc pentru exploatarea altor persoane, grupuri, clase. Marxismul a supus unei critici aspre concepţia care afirmă că modul de producţie se reduce doar la forţele de producţie, că acestea ar putea să existe fără relaţiile de producţie. Aşa este, de pildă, concepţia bogdanovistă-buharinistă, care reduce modul de producţie la forţele de producţie, la tehnologie, iar legile dezvoltării societăţii — la „organizarea“ forţelor de producţie.

În fapt în modul de producţie sînt indisolubil legate cele două laturi ale lui, care nu există una fără alta. Fiecare mod de producţie istoriceşte determinat reprezintă o unitate a forţelor de producţie şi relaţiilor de producţie. Dar această unitate este dialectică. Apărînd pe baza forţelor de producţie, relaţiile de producţie exercită o uriaşă influenţă asupra dezvoltării forţelor de producţie înseşi. Ele sau frînează dezvoltarea lor, sau contribuie la ea. În procesul dezvoltării modului de producţie, relaţiile de producţie rămîn în mod firesc în urma forţelor de producţie, care sînt elementul cel mai mobil al producţiei. În virtutea acestui fapt, pe o anumită treaptă de dezvoltare a modului de producţie apare o contradicţie între cele două laturi ale lui. Relaţiile de producţie care s-au învechit încep să frîneze dezvoltarea mai departe a forţelor de producţie. Contradicţia dintre noul nivel al forţelor de producţie şi vechile relaţii de producţie poate fi înlăturată numai prin înlocuirea vechilor relaţii de producţie cu altele noi, care să corespundă noilor forţe de producţie. Noile relaţii de producţie constituie forţa principală şi hotărîtoare care determină o nouă dezvoltare a forţelor de producţie.

Contradicţia, conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie în cadrul aceluiaşi mod de producţie constituie cea mai adîncă bază a revoluţiilor sociale în formaţiunile împărţite în clase antagoniste. În socialism contradicţia dintre cele două laturi ale modului de producţie nu se transformă în antagonism, nu ajunge la un conflict. Statul socialist şi Partidul comunist, pornind de la legile economice obiective ale dezvoltării, au posibilitatea să înlăture la timp contradicţiile care se dezvoltă între relaţiile de producţie şi noile forţe de producţie, făcînd ca relaţiile de producţie să corespundă noului caracter şi nivel al forţelor de producţie. (Vezi şi

Legea concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție.)

MONADĂ (din grec. μόνας — unitate) — termen filozofic (în filozofia premarxistă) pentru desemnarea celei mai simple unități indivizibile. În filozofia greacă termenul de „monadă" se întrebuința pentru desemnarea unicității, ca fiind unul dintre principiile existenței. În filozofia modernă, în sistemul lui *Leibniz* (vezi) monadele constituie baza a tot ce există. Ele reprezintă substanțe spirituale de sine stătătoare înzestrate cu automișcare. Legătura dintre ele este o manifestare a armoniei divine prestabilite. În teoria idealistă a lui Leibniz despre monade există și elemente de dialectică.

MONISM (din grec. μόνος — unic) — teorie filozofică care, în opoziție cu *dualismul* (vezi), ia drept bază a tot ce există un singur principiu. Există atît monism materialist, cît și monism idealist. Materialiștii consideră drept principiu, bază a lumii — materia. Idealiștii, dimpotrivă, consideră drept unicul principiu al tuturor fenomenelor spiritul. Unul dintre reprezentanții monismului idealist este *Hegel* (vezi), care considera ca principiu unic a tot ceea ce există ideea absolută. Monismul idealist este justificarea directă a religiei, a clericalismului. Filozofie monistă științifică este numai materialismul dialectic, creat de Marx și Engels. Monismul materialist pornește de la ideea că lumea, prin natura sa, e materială, că toate fenomenele din lume reprezintă diferite aspecte ale materiei în mișcare. Marx și Engels au extins pentru prima oară în istorie învățătura materialistă la viața societății. Principala forță care determină dezvoltarea societății este, după cum au arătat clasicii marxism-leninismului, modul de producție a bunurilor materiale.

MONOTEISM — credința într-un singur dumnezeu, în opoziție cu politeismul—credința în mai mulți zei. Pe primele trepte ale dezvoltării credințelor religioase, în perioada orînduirii gentilice, fiecare gintă își avea zeul său. Pe o treaptă superioară a dezvoltării ginții apare cultul mai multor zeități; fiecare dintre ele purta un nume și își avea „sfera de activitate". Dezvoltarea ulterioară a credințelor religioase e legată de împărțirea societății în clase și de formarea statelor. În statele care se formează se instituie cultul unui singur dumnezeu (monoteismul). O dată cu apariția regilor se naște ideea existenței de regi cerești. Engels scria că „dumnezeul unic" nu este decît o copie a regelui-despot, că „dumnezeul unic n-ar fi fost niciodată creat, dacă n-ar fi existat *regele unic*..." (*Marx* și *Engels*, vol. XXI, ed. rusă, pag 45). Monoteismul în religiile din zilele noastre este însă foarte relativ: credința în dumnezeu-tatăl, dumnezeu-fiul, maica domnului, sfinții proroci etc. înseamnă în fond politeism.

MONTESQUIEU Charles Louis (1689—1755) — sociolog francez, exponent al concepțiilor politice ale burgheziei franceze de la jumătatea secolului al XVIII-lea. Principalele lucrări ale lui Montesquieu — „Scrisori persane" (1721), „Considerații asupra cauzelor măririi și decadenței romanilor" (1734), „Spiritul legilor" (1748) — au căpătat o largă răspîndire. Ca și operele lui Rousseau, ele s-au bucurat de o mare popularitate, în special în rîndurile personalităților revoluției burgheze franceze din 1789. Toate aceste trei lucrări au fost traduse în limba rusă încă în secolul al XVIII-lea. În prima din ele, Montesquieu a făcut o aspră critică rînduielilor absolutiste din timpul lui Ludovic al XIV-lea; în celelalte două lucrări el a încercat să dezvăluie originea orînduirii de stat și să explice natura legilor, și pe această bază „naturală" să întocmească un plan de reforme sociale. Montesquieu a enunțat ideea dezvoltării tuturor fenomenelor pe baza unor legi necesare. Legile, după definiția lui Montesquieu, sînt „raporturi necesare care derivă din natura lucrurilor"; în acest sens tot ce există își are legile sale, susține Montesquieu. Legile domină și în domeniul relațiilor sociale.

Montesquieu a fost unul dintre întemeietorii *„curentului geografic" în sociologie* (vezi). Fizionomia morală a unui popor, caracterul legilor lui și forma de guvernămînt sînt condiționate, după Montesquieu, de climă, sol, mărimea teritoriului pe care trăiește acest popor. Nu există, prin urmare, o formă de guvernămînt, o religie, legi, moravuri absolut raționale, orientate în vederea unui scop bine determinat. Totul depinde de condițiile de viață ale poporului, prin care Montesquieu înțelegea condițiile geografice. Din punctul de vedere al lui Montesquieu, legile nu constituie însă o consecință a relațiilor sociale obiective. Legile sînt stabilite de rațiune și trebuie să țină seamă de spiritul popoarelor, spirit determinat de condițiile geografice ale vieții lor. Așadar, teoria lui Montesquieu despre legi are un caracter idealist și este departe de concepția științifică asupra legilor dezvoltării sociale. Cu toate acestea, ideea sa cu privire la existența unor legi în istoria omenirii și care constituie ideea fundamentală a operei sale „Spiritul legilor" — era progresistă. Spre deosebire de *Hobbes* (vezi), pentru Montesquieu starea naturală a oamenilor era pacea și egalitatea dintre ei. Lui Montesquieu îi este străină concepția despre stat ca fiind o categorie istorică. El considera că cea mai bună formă de guvernămînt este monarhia constituțională. El este creatorul cunoscutei teorii liberale a împărțirii puterii în executivă, legislativă și judecătorească. Montesquieu este unul dintre autorii așa-zisei „teorii cantitative" a banilor. Deși nu a fost ateu, Montesquieu a supus în operele sale unei critici aspre biserica și clerul.

MORALĂ, MORALITATE — regulile, normele de conviețuire, de comportare a oamenilor, care stabilesc obligațiile și raporturile atît între oameni cît și față de societate, una din formele conștiinței sociale. Idealiștii consideră că morala este cu totul independentă de condițiile materiale ale vieții oamenilor. În concepția sa asupra moralei și cerințelor ei, marxism-leninismul pornește nu de la definiții generale și abstracte, ci de la condiții istorice concrete. Morala desprinsă de societatea omenească, ne învață marxismul, nu există, este o înșelătorie. În societatea împărțită în clase morala are un caracter de clasă. Morala nu este o categorie abstractă, ci o categorie istorică. O dată cu schimbarea formei de organizare a societății, cu schimbarea bazei economice, se schimbă și morala. Astfel, cu prilejul victoriei orînduirii burgheze, morala feudală a cedat locul moralei burgheze. „...Sistemul de apropriere a muncii suplimentare a țăranilor iobagi legați de pămînt a creat morala iobagă; sistemul «muncii libere», al muncii «pentru alții», pentru posesorul de bani, a creat în locul ei morala burgheză" (*Lenin*, vol.

1, ed. rom., pag. 379). Victoria revoluţiei proletare a avut ca urmare victoria noii morale — morala societăţii comuniste.

Morala comunistă este subordonată intereselor luptei de clasă a proletariatului. Din punctul de vedere al moralei comuniste, moral este numai ceea ce contribuie la lichidarea lumii vechi, lumea exploatării şi mizeriei, numai ceea ce întăreşte orînduirea nouă, socialistă. Victoria în U.R.S.S. a noii morale, socialiste, asupra moralei burgheze este un fapt de importanţă istorico-mondială. Ideologii burghezi caută să statornicească principiile „moralei" capitaliste mercantile ca principii „veşnice" şi „imuabile", care corespund, chipurile, însăşi naturii omeneşti. Experienţa Uniunii Sovietice arată că aceste principii sînt trecătoare, după cum trecătoare este însăşi orînduirea capitalistă. Lichidarea în U.R.S.S. a proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie şi victoria proprietăţii socialiste, statornicirea unor noi forme de muncă, a unor noi relaţii între oameni — toate acestea au făcut ca omul sovietic să capete o fizionomie morală nouă. În opoziţie cu meschinul individualism burghez, care pune mai presus de orice interesele strict personale, egoiste ale omului, orînduirea sovietică cultivă la oameni înţelegerea importanţei primordiale a intereselor obşteşti, a îmbinării intereselor personale cu cele obşteşti. Omul sovietic are o atitudine nouă faţă de proprietatea socială, faţă de muncă. Principiul socialist „cine nu munceşte, nu mănîncă", precum şi formele socialiste de muncă constituie izvorul formării unei morale noi, ostile trîndăviei şi parazitismului burghez. Orînduirea sovietică formează în om morala de cetăţean, de patriot sovietic, de luptător pentru comunism, pentru fericirea întregii omeniri. *Patriotismul sovietic* (vezi) — cea mai adîncă manifestare a moralei noi, comuniste, a noii psihologii proprii omului care trăieşte într-o ţară socialistă — este un puternic stimulent pentru măreţele fapte, nemaivăzute înainte, pe care le săvîrşesc oamenii sovietici în numele Patriei. Curăţind conştiinţa omului de rămăşiţele moralei capitaliste, orînduirea sovietică socialistă formează şi cultivă la om noi calităţi morale: atitudinea comunistă faţă de muncă, faţă de proprietatea socială, devotament faţă de Patria sa socialistă, cinste, spirit inovator, perseverenţă în atingerea unui scop, voinţă puternică şi altele.

Orînduirea sovietică curăţă morala omenească de una din cele mai odioase trăsături sădite în om de către capitalism — ura naţionalistă faţă de alte popoare, faţă de oamenii aparţinînd altei rase sau naţiuni. Conştiinţa oamenilor sovietici este pătrunsă de spiritul *internaţionalismului proletar* (vezi), de respect faţă de celelalte popoare. Această trăsătură a conştiinţei şi moralei socialiste s-a manifestat puternic în anii Marelui Război pentru Apărarea Patriei, cînd oamenii sovietici şi-au îndeplinit măreaţa lor misiune eliberatoare, izbăvind popoarele Europei de jugul fascist. Această trăsătură se manifestă puternic şi astăzi, cînd poporul sovietic stă în primele rînduri ale frontului comun de luptă a popoarelor lumii împotriva imperialismului. Trăsăturile moralei noi, comuniste, îşi găsesc expresia şi în viaţa de fiecare zi a omului sovietic, în familie, în atitudinea faţă de femeie. Puterea sovietică a făcut pentru egalitatea în drepturi a femeii cît n-a putut face vechea societate burgheză într-un secol de existență.

Partidul comunist ne învață că numai în lupta dintre vechi și nou, în lupta împotriva rămășițelor moralei vechi, burgheze, crește și se dezvoltă noua morală. În U.R.S.S. s-au mai păstrat rămășițe ale psihologiei și moralei de proprietar privat, mai există purtători ai acestor rămășițe. Partidul ne învață să ducem o luptă intransigentă împotriva tuturor rămășițelor vechiului, care frînează dezvoltarea. Partidul obligă pe membrii săi să fie exemplu de om sovietic înaintat, să fie model de îndeplinire a cerințelor moralei comuniste. În Statutul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, adoptat de Congresul al XIX-lea al partidului, în paragraful despre îndatoririle membrilor de partid sînt formulate principiile de bază ale moralei comuniste. Partidul cere ca membrii săi să fie luptători activi pentru îndeplinirea hotărîrilor partidului, să fie un exemplu în muncă, să păzească și să întărească proprietatea socială socialistă, ca baza sfîntă și inviolabilă a regimului sovietic, să întărească zi de zi legătura cu masele, să muncească pentru a-și ridica conștiința, să-și însușească bazele marxism-leninismului, să respecte disciplina de partid și de stat, să desfășoare autocritica și critica de jos, să fie sinceri și cinstiți față de partid etc. (Vezi și *Educația comunistă a oamenilor muncii*; *Rămășițele capitalismului în conștiința oamenilor*.)

MORELLY — comunist utopist francez de seamă din secolul al XVIII-lea. Datele biografice asupra lui lipsesc (nu este cunoscută nici măcar data nașterii și a morții sale). Toate lucrările sale au apărut fără semnătură. În poemul „Baziliada“ (1753) și mai cu seamă în principala sa lucrare „Codul naturii sau adevăratul spirit al legilor ei“ (1755), el a descris viitoarea orînduire comunistă. Morelly a fost un strălucit reprezentant al liniei democratice în mișcarea luministă din Franța. Ideea sa de bază era cerința hotărîtă de a se desființa proprietatea privată. Proprietatea privată este izvorul tuturor relelor sociale; ea trebuie desființată, spunea Morelly; „acolo unde n-ar fi fost nici un fel de proprietate, n-ar fi putut exista nici una din urmările ei nefaste“. Cea mai însemnată cauză a apariției proprietății private Morelly o explică într-un mod idealist: prin insuficienta cultură a oamenilor, prin greșeala comisă de legiuitori etc. Înțelegerea adevăratului sens al legilor naturii omenești este, după Morelly, chezășia revenirii la starea naturală. Comunismul este o orînduire care corespunde „codului naturii“. Baza lui este proprietatea obștească. Faptul că a înțeles necesitatea proprietății obștești este cel mai mare merit istoric al lui Morelly.

În statul său utopic nu există comerț și schimb. Fiecare primește produsele care-i sînt necesare. Toți cetățenii au dreptul la muncă, odihnă, învățămînt, îngrijire medicală, precum și sprijin material la bătrînețe. Munca are un caracter general, obligatoriu, dar cine ajunge la o anumită vîrstă se poate îndeletnici cu orice fel de muncă. O mare însemnătate acordă Morelly educației sociale a copiilor. Începînd de la vîrsta de 5 ani, toți copiii sînt cazați în case speciale, unde sînt educați în condiții absolut egale (băieții de o parte, fetele de alta). Sarcina fundamentală a educației este formarea unor înalte calități cetățenești. Învățămîntul teoretic este completat de practica în producţie. Caracterul mărginit din punct de vedere istoric al concepţiilor lui Morelly s-a vădit limpede în egalitarismul primitiv pe care-l propovăduia (Morelly a mers pînă acolo încît susţinea că toate casele trebuie să aibă aceeaşi formă şi toţi oamenii de la 10 la 30 ani trebuie să poarte haine din acelaşi material). Toate acestea, ca şi neînţelegerea condiţiilor reale de desfiinţare a proprietăţii private, a căilor revoluţionare de transformare a vechii orînduiri vădesc caracterul nedezvoltat al raporturilor social-economice de clasă în epoca lui Morelly. Teoria utopică a lui Morelly a exercitat o mare influenţă asupra concepţiilor babuviştilor, ale lui *Fourier* (vezi), *Cabet* (vezi) şi ale altora.

MORGAN Lewis Henry (1818-1881) — savant american, etnograf, arheolog. Studiind în decurs de mulţi ani traiul indienilor din America, Morgan a pus o bază concretă a istoriei ştiinţifice a societăţii primitive. Lui Morgan îi aparţine de asemenea încercarea de a împărţi în perioade istoria societăţii fără clase. Deşi împărţirea societăţii primitive în epoca sălbăticiei, barbariei este inacceptabilă din punctul de vedere contemporan, totuşi preţioasă în împărţirea lui este tendinţa de a lega fiecare perioadă de dezvoltarea tehnicii producţiei. Bazîndu-se pe un uriaş material faptic, Morgan a stabilit că *familia* (vezi) este o categorie istorică care se schimbă o dată cu dezvoltarea societăţii, că familia monogamă a luat naştere din familia poligamă în urma descompunerii ginţii şi o dată cu apariţia societăţii împărţite în clase. Prin aceasta Morgan a dat o lovitură concepţiilor clericale reacţionare asupra familiei, ca fiind o categorie imuabilă. Marx şi Engels l-au preţuit mult pe Morgan. Marx a conspectat principala lucrare a lui Morgan „Societatea antică“, publicată în 1877. Engels a scris că Morgan descoperise din nou, în mod instinctiv, „în felul său“ „concepţia materialistă a istoriei, pe care Marx o descoperise...“ (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 155). Lucrînd la cartea *„Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului“* (vezi), carte care reprezintă o foarte însemnată contribuţie teoretică la învăţătura marxistă despre societate, Engels a folosit analiza critică făcută de Morgan şi de ceilalţi cercetători în domeniul societăţii primitive. În această operă, după cum arată însuşi Engels, el nu a expus pur şi simplu „în mod obiectiv“ datele lui Morgan, care era departe de înţelegerea revoluţionară a procesului social, ci le-a prelucrat pe baza teoriei marxiste revoluţionare a proletariatului.

MORUS Thomas (1478-1535) — unul dintre întemeietorii socialismului utopic şi savant-umanist de seamă. S-a născut la Londra într-o familie de judecător, a studiat la universitatea din Oxford. În timpul domniei regelui Enric al VIII-lea a ocupat funcţii de stat importante. A fost executat, fiind învinuit de „înaltă trădare“. Morus a intrat în istorie ca autor al unei minunate opere, pe care a publicat-o în 1516, întitulată „Cartea de aur, pe cît de folositoare pe atît de distractivă, despre cea mai bună formă de organizare a statului şi despre noua insulă Utopia“. Trăind în epoca acumulării primitive a capitalului, Morus, în cartea sa, a criticat relaţiile capitaliste care luau naştere şi a descris suferinţele poporului. Lui îi aparţine vestita maximă: „oile au mîncat pe oameni“, care caracterizează metodele barbare de apariţie şi dezvoltare a capitalismului în Anglia, cînd moşierii alungau pe ţărani de pe pămînturile lor, acaparau ogoarele lor şi amenajau pe ele păşuni pentru oi. Morus vede cauza principală a tuturor calamităţilor sociale în proprietatea privată. El opune orînduirii bazate pe proprietate privată orînduirea socială ideală din fantezista ţară Utopia, la baza căreia stă proprietatea socială, producţia şi însuşirea socială, adică orînduirea socialistă. Morus a încercat pentru prima oară în istorie să înfăţişeze societatea socialistă ideală. El a denumit fericita insulă — „Utopia“, ceea ce ad-litteram înseamnă „loc care nu există“ (de aici vine cuvîntul „utopic“, pentru desemnarea socialismului primitiv, preştiinţific). Statul Utopia grupează 54 de oraşe. Fiecare oraş îşi are ogoarele pe care se face agricultură. Toţi oamenii maturi, bărbaţi şi femei, sînt ocupaţi cu munca productivă, în afară de persoanele care îndeplinesc funcţii sociale şi persoanele ocupate cu activitatea ştiinţifică. Principala celulă de producţie este familia, al cărei număr de persoane variază în raport cu caracterul muncii ei productive. Fiecare familie se ocupă cu o anumită meserie. O populaţie sătească specială nu există, toţi locuitorii Utopiei trebuie să lucreze pe rînd cîte doi ani în agricultură. În acest fel, Morus încearcă să lichideze *opoziţia dintre oraş şi sat* (vezi). Tot ce produc locuitorii Utopiei aparţine societăţii. Datorită inexistenţei parazitismului, există din belşug toate produsele, ele repartizîndu-se în raport cu nevoile cetăţenilor. Munca locuitorilor Utopiei este limitată la şase ore. Timpul liber şi-l consacră ştiinţelor şi artelor. Utopia este condusă pe baza principiilor democratice.

Deşi, în prezentarea societăţii viitoare, Morus a făcut pronosticuri geniale, totuşi ideile lui sînt deosebit de naive şi inconsistente. Astfel, economia Utopiei se bazează pe producţia meşteşugărească. Morus nu-şi închipuia că socialismul va avea ca bază o tehnică ajunsă la un înalt grad de dezvoltare, un progres tehnic. În Utopia satisfacerea tuturor nevoilor locuitorilor este legată de o anumită limitare a acestor nevoi, de pildă, în ceea ce priveşte locuinţa şi hainele. Deoarece Morus nu cunoaşte maşinile care ar putea îndeplini muncile grele şi neplăcute pentru om, el admite robia în Utopia. Şi aceasta zdruncină egalitatea. Morus visa să înfăptuiască trecerea la orînduirea nouă pe cale paşnică, nu prin revoluţie, — în aceasta s-a manifestat caracterul de clasă mărginit istoriceşte al utopismului său. Cartea lui Morus a avut o mare influenţă asupra dezvoltării ulterioare a gîndirii socialiste.

MUNCĂ. — „Munca este în primul rînd un proces între om şi natură, proces în care omul efectuează, reglementează şi controlează prin acţiunea sa proprie schimbul de materii dintre el şi natură“ (*Marx*, Capitalul, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 185). Acţionînd asupra naturii exterioare, omul o modifică atît pe ea, cît şi pe sine însuşi. Modificînd natura, omul realizează scopul său conştient, adaptează obiectele naturii la nevoile sale. Procesul muncii include trei momente obligatorii: 1) activitatea omului îndreptată spre un scop precis, sau munca, 2) obiectul muncii şi 3) uneltele de producţie, cu care omul acţionează asupra obiectului muncii.

Munca este prima şi principala condiţie a existenţei omului. Ea nu numai că furnizează omului mijloacele de existenţă de care are nevoie; munca l-a creat chiar pe om. Datorită muncii, omul s-a desprins din lumea animală. Una dintre deosebirile esenţiale dintre om şi animal este aceea că animalul se foloseşte de produsele pe care le găseşte de-a gata în natură, pe cînd omul, datorită muncii, sileşte natura să slujească scopurilor lui, o transformă, o subordonează nevoilor lui.

In diverse formaţiuni social-economice munca apare în forme diferite, care constituie indiciul relaţiilor sociale ale unei epoci sau alta. În orînduirea comunei primitive există munca comună, colectivă, şi proprietatea comună atît asupra mijloacelor de producţie cît şi asupra rezultatelor muncii. Aici nu există exploatarea muncii altuia. Dar în această societate, în virtutea slabei dezvoltări a forţelor de producţie, omul se află în mare măsură în puterea legilor oarbe ale naturii. Spre deosebire de orînduirea comunei primitive, în toate formaţiunile social-economice ulterioare împărţite în clase antagoniste munca omului este supusă unei crunte exploatări: munca sclavului — în orînduirea sclavagistă, a iobagului — în feudalism, a muncitorului — în societatea capitalistă. Exploatarea muncii atinge punctul său culminant în societatea capitalistă. Diviziunea muncii capătă în societatea burgheză o formă monstruoasă, legînd pe muncitor de efectuarea unei operaţii simple, transformîndu-l într-un muncitor parţial, iar o dată cu apariţia producţiei de maşini într-o anexă a maşinii. Munca în condiţiile capitalismului deformează şi schilodeşte pe om spiritualiceşte şi fiziceşte. Dacă în condiţiile feudalismului disciplina muncii se menţine prin disciplina bîtei, în condiţiile capitalismului ea se bazează pe disciplina foamei robilor salariaţi. În loc să fie o primă necesitate vitală, munca în condiţiile capitalismului este un blestem pentru muncitor, îi stoarce vlaga. Numai revoluţia proletară, socialistă eliberează pe muncitor de exploatare. Numai în societatea socialistă şi în special în cea comunistă munca capătă adevărata sa misiune — să fie nu numai un izvor de existenţă, ci şi un izvor de inspiraţie creatoare şi de plăcere.

In U.R.S.S. relaţiile de producţie noi, socialiste, au avut ca urmare o atitudine cu totul nouă faţă de muncă. Ea s-a transformat într-o chestiune de onoare, de glorie, de vitejie şi de eroism. Socialismul se construieşte prin munca conştientă a milioane de constructori ai societăţii socialiste. Socialismul şi munca sînt de nedespărţit. Realizînd un tip superior de organizare socială a muncii în comparaţie cu capitalismul, poporul sovietic, sub conducerea Partidului comunist, a săvîrşit trecerea istorică la o disciplină nouă, conştientă, liberă a muncii. La baza acestei discipline conştiente stă munca omenească eliberată de orice exploatare: fiecare om al muncii lucrează pentru sine, pentru societatea socialistă, iar nu pentru capitalist şi moşier. „Munca în U.R.S.S. este o datorie şi o chestiune de onoare a fiecărui cetăţean capabil de muncă — după principiul: «cine nu munceşte, nu mănîncă»“ (*Constituţia U.R.S.S.*). Socialismul porneşte de la principiul „de la fiecare după capacităţi, fiecăruia după muncă“. Aceasta înseamnă că în socialism munca este cel mai înalt criteriu de apreciere a activităţii fiecărui membru al societăţii socialiste, fiecare primeşte o cantitate de articole de consum potrivit cu cantitatea şi calitatea muncii depuse de el. Controlul societăţii socialiste asupra măsurii muncii şi a măsurii consumului înseamnă că partea din produsul social care revine unui om al muncii depinde de participarea lui la munca socială, de calitatea şi de cantitatea muncii depuse de el.

Pentru înfăptuirea trecerii de la socialism la comunism, munca trebuie să fie de o productivitate atît de înaltă, încît să se poată crea o abundenţă de articole de consum în societate. Atunci societatea va putea să schimbe vechiul criteriu de apreciere a muncii după cantitatea şi calitatea ei şi să înscrie pe steagul său: „de la fiecare după capacităţi, fiecăruia după nevoi“. În societatea comunistă cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea produselor se va măsura nu cu ajutorul valorii şi al formelor ei, ci direct — prin cantitatea de timp (ore) cheltuit pentru producerea lor. „Munca comunistă, în înţelesul mai îngust şi mai strict al cuvîntului înseamnă muncă fără plată în folosul societăţii..., muncă voluntară, muncă în afară de orice norme, muncă care se prestează fără a conta pe remuneraţie, fără a fi condiţionată de remuneraţie, muncă izvorîtă din deprinderea de a munci pentru folosul obştesc şi din conştiinţa (devenită deprindere) că munca este necesară pentru binele obştesc, muncă devenită o necesitate a unui organism sănătos“ (*Lenin*, Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom., pag. 568-569).

În comunism munca va deveni prima necesitate vitală a oamenilor, şi, dintr-o povară grea, se va transforma în plăcere. Printre condiţiile necesare trecerii de la socialism la comunism o uriaşă însemnătate are o asemenea creştere a nivelului cultural al societăţii care să asigure tuturor membrilor societăţii o dezvoltare multilaterală a aptitudinilor lor fizice şi intelectuale, precum şi posibilitatea să-şi aleagă liber profesiunea şi să nu fie ţintuiţi pe toată viaţa de o singură profesiune oarecare. Pentru a realiza acest lucru, va fi necesar să se facă schimbări serioase în actuala situaţie a muncii. Va trebui ca pe măsura creării premiselor materiale obiective să fie redusă ziua de lucru pînă la 6 ore, iar apoi pînă la 5 ore, să se introducă învăţămîntul politehnic general obligatoriu, să fie îmbunătăţite în mod radical condiţiile de locuit şi să fie simţitor mărit salariul real al muncitorilor şi funcţionarilor etc.

* * *

N

NALBANDEAN Micael Lazarevici (1829—1866) — eminent gînditor materialist armean, democrat revoluţionar, socialist-utopist şi iluminist, poet şi publicist. Nalbandean a fost tovarăşul de luptă şi de idei al democraţilor revoluţionari ruşi: Herţen, Belinski, Cernîşevski, Dobroliubov. Herţen şi Ogarev apreciau foarte mult activitatea lui Nalbandean, devotamentul său fără preget faţă de cauza democraţiei revoluţionare. Nalbandean şi-a consacrat întreaga viaţă luptei împotriva iobăgiei, pentru întărirea prieteniei ruso-armene, care leagă poporul armean şi poporul rus. El considera că numai revoluţia ţărănească antiiobagă rusă va aduce eliberarea naţională şi socială a poporului armean. Împreună cu Cernîşevski şi tovarăşii săi de luptă, el pregătea revoluţia democratică pe întreaga Rusie. Nalbandean a susţinut cu ardoare ideea unirii mişcării revoluţionare a popoarelor din Rusia împotriva ţarismului. Patriot înflăcărat, Nalbandean a apărat tradiţiile democratice ale poporului armean; el a lovit fără cruţare în naţionaliştii şi liberalii burghezi armeni; astfel el a înfierat concepţiile cosmopolite ale liberalului Nazareanţ, numindu-le „filozofie jalnică, lamentabilă“, „fenomen monstruos şi respingător“. El a combătut „teoriile“ liberalilor despre armonia dintre clase, atrăgînd atenţia asupra înverşunatei lupte de clasă, care dezbină societatea. El a demascat războaiele nedrepte, de cotropire, politica colonialistă a puterilor capitaliste, a arătat planurile lor tîlhăreşti, solidaritatea lor cu politica sultanului turc, cu politica de exterminare a poporului armean.

În filozofie Nalbandean a fost materialist. El considera materia drept factor prim, veşnică şi indistructibilă; în ea însăşi el vedea cauza existenţei ei. El a acordat o mare însemnătate experienţei şi *inducţiei* (vezi). Ideile sînt reflectarea naturii, a lumii exterioare. Ca şi reprezentanţii materialismului rus din deceniile 5—7 ale secolului trecut, el a căutat să-şi însuşească dialectica. Natura este totdeauna în mişcare; lumea organică ia naştere din cea anorganică, afirma Nalbandean. Viaţa socială este un proces de luptă dintre progres şi reacţiune, în care în cele din urmă învinge tendinţa progresistă. Nalbandean a respins filozofia idealistă a lui *Kant* (vezi), *Fichte* (vezi), *Hegel* (vezi), a criticat fără cruţare esenţa reacţionară, monarhică a concepţiilor hegeliene, abaterea lui Hegel de

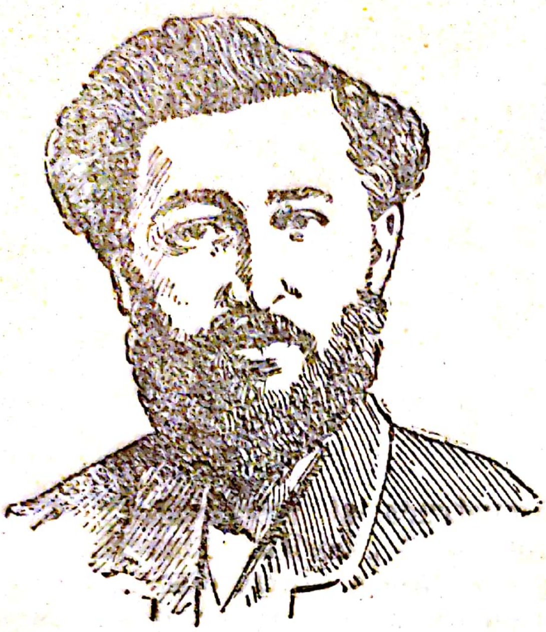

la ideea dezvoltării. El a apărat pozițiile ideologice ale literaturii progresiste armene care lua naștere, orientarea ei democratică. În problemele de estetică, el a apărat realismul, ca și Belinski, Cernîșevski și Dobroliubov. În filologie Nalbandean a rupt în mod curajos cu tradițiile idealiste și a subliniat că cheia înțelegerii juste a limbii trebuie căutată în legătura ei cu viața poporului, în unitatea dintre ea și gîndire.

Nalbandean a fost un poet și scriitor de seamă. Operele sale literare sînt pătrunse de ură față de tot ce este feudal. Ideile lui au devenit izvorul culturii progresiste, democratice armene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru activitatea sa revoluționară, pentru răspîndirea de publicații londoneze interzise (operele lui Herțen), Nalbandean a fost închis în fortăreața Petropavlovsk, unde a stat aproape trei ani. A murit în deportare, chinuit de călăii țariști. Principalele opere ale lui Nalbandean sînt: „Două rînduri", „Agricultura ca o cale justă", un articol critico-literar despre romanul lui Proșian „Sos și Vartiter" etc.

NARODNICISM — ideologie mic-burgheză, idealistă, ostilă marxismului, ideologie ce a apărut în Rusia în deceniile 6 și 7 ale secolului trecut. V. I. Lenin a arătat că esența narodnicismului „constă în faptul că el reprezintă interesele producătorilor din punctul de vedere al micului producător, al micului burghez" („Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve", ed. rom., pag. 72). Izvorul ideologiei narodniciste îl constituie condițiile vieții materiale a societății, predominarea clasei micilor producători în Rusia capitalistă de după reformă. Este necesar să se facă o deosebire între vechii narodnici și narodnicii de mai tîrziu, adică narodnicii liberali. Vechii narodnici au trăit și și-au desfășurat activitatea în deceniile 6 și 7 ale secolului trecut, cînd diferențierea țărănimii nu atinsese încă proporții relativ mari. În linii generale, narodnicii erau revoluționari ai țărănimii, și aveau o atitudine net negativă față de liberali, mergeau în „popor" (de unde și numirea de „narodnici") cu scopul de a-l ridica la lupta împotriva guvernului țarist. Arătînd părțile pozitive ale vechilor narodnici, Lenin a relevat marile lor greșeli teoretice și politice.

În „Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice" sînt arătate următoarele concepții principale greșite ale narodnicilor: „În primul rînd, narodnicii afirmau că în Rusia capitalismul constituie un fenomen «întîmplător», că el nu se va dezvolta și că, prin urmare, nici proletariatul nu va crește și nu se va dezvolta.

În al doilea rînd, narodnicii nu vedeau în clasa muncitoare clasa de avangardă a revoluţiei. Ei visau să ajungă la socialism fără participarea proletariatului. Narodnicii considerau că principala forţă revoluţionară este ţărănimea, condusă de intelectuali, şi obştea ţărănească, în care vedeau germenul şi baza socialismului.

În al treilea rînd, narodnicii aveau o concepţie greşită şi dăunătoare asupra întregului mers al istoriei omenirii. Ei nu cunoşteau şi nu înţelegeau legile dezvoltării economice şi politice a societăţii. În această privinţă, ei erau oameni cu desăvîrşire înapoiaţi. După părerea lor, nu clasele şi nu lupta dintre clase făuresc istoria, ci numai unele personalităţi de seamă — «eroii» —, pe care le urmează orbeşte masa, «gloata», poporul, clasele“.

Practica mersului în „popor“ a răsturnat părerile narodnicilor despre „instinctele comuniste“ ale ţăranilor din obşti. Ţăranii n-au urmat pe narodnici. În lagărul narodnicilor au apărut divergenţe în problemele tacticii de luptă împotriva guvernului ţarist, divergenţe care s-au manifestat deosebit de evident la congresul organizaţiei „Zemlea i volea“, care a avut loc la sfîrşitul lunii iunie 1879 la Voronej. La cîteva luni după acest congres, „Zemlea i volea“ s-a scindat în două partide — „Narodnaia volea“ şi „Ciornîi peredel“. În fruntea organizaţiei „Ciornîi peredel“ erau Plehanov, Akselrod, Deici. Adepţii grupului „Narodnaia volea“ susţineau şi aplicau tactica terorii individuale, tactică care a exercitat o influenţă dăunătoare asupra mişcării muncitoreşti şi ţărăneşti. În deceniile 8 şi 9 exponenţii ideologiei narodnicismului liberal au fost Danielson, Voronţov, Krivenko, Iujakov, *Mihailovski* (vezi) etc. În deceniile 8 şi 9 narodnicii au devenit exponenţi ai intereselor chiaburimii.

Sistemul concepţiilor narodniciste este în esenţă ostil marxismului. În filozofie narodnicii erau idealişti, îmbinînd eclectic părţi ale celor mai pestriţe sisteme idealiste — *pozitivism* (vezi), *anarhism* (vezi), *neokantianism* (vezi) etc. Ei erau adepţii aşa-zisei *metode subiectiviste în sociologie* (vezi), ignorau condiţiile vieţii materiale ale societăţii, negau legile obiective ale dezvoltării sociale, opuneau poporului „personalitatea care gîndeşte în mod critic“, considerau masele populare ca fiind o forţă „inertă“ în istorie, incapabilă de creaţie de sine stătătoare etc. Ei nu au înţeles rolul istoric al proletariatului, vedeau în el o „nenorocire istorică“, în timp ce tocmai proletariatul este singura clasă care poate nimici capitalismul şi crea societatea socialistă. Obştea ţărănească, pe care narodnicii o idealizau, considerînd-o ca „germen al socialismului“, a fost de fapt o formă comodă de camuflare a preponderenţei chiaburilor şi un mijloc în mîinile ţarismului de strîngere a impozitelor de la ţărani după principiul răspunderii solidare.

Demascînd pseudosocialismul narodnicilor, V. I. Lenin a arătat că critica făcută capitalismului rus de către narodnici este iluzorie şi reacţionară, deoarece înşişi narodnicii se situau pe poziţiile capitalismului, doar mai puţin dezvoltat şi împînzit din toate părţile de rămăşiţe ale iobăgiei. Teoria şi practica narodnicilor au constituit un puternic obstacol în calea dezvoltării şi răspîndirii socialismului cu adevărat ştiinţific, în calea creşterii mişcării muncitoreşti. Lupta împotriva narodnicismului constituia o sarcină vitală și imediată a marxiștilor ruși. De aceea marxismul în Rusia nu se putea dezvolta fără lupta hotărîtă împotriva narodnicismului și fără zdrobirea ideologică definitivă a acestuia.

Plehanov a dat prima lovitură ideologiei narodnicismului. V. I Lenin a zdrobit definitiv narodnicismul din punct de vedere ideologic, a curățit terenul pentru victoria marxismului în Rusia. Dar și după aceasta Lenin n-a încetat lupta împotriva grupurilor narodniciste, care-și schimbaseră denumirea: socialiști-revoluționari, socialiști-populiști etc. Dar această luptă se desfășura în perioada cînd Lenin crease partidul marxist. Lupta dusă de partid împotriva narodnicilor la începutul secolului al XX-lea a fost totodată lupta împotriva ideologiei mic-burgheze reacționare în ansamblu, luptă care s-a terminat cu zdrobirea completă a grupurilor narodniciste — dușmani înrăiți ai poporului.

NATURĂ — materia în întreaga diversitate a manifestărilor și formelor ei de mișcare. Unitatea naturii (a universului) constă în materialitatea ei. Pentru a explica din punct de vedere științific fenomenele naturii nu este nevoie de nici un fel de cauze exterioare spirituale, divine și altele asemănătoare. „Concepția materialistă despre lume înseamnă pur și simplu înțelegerea naturii așa cum este ea, fără nici un adaus străin...“ (*Marx* și *Engels*, vol. XIV, ed. rusă, pag. 651). Idealiștii susțin că natura este un fenomen al conștiinței. Kant, de pildă, afirma că numai rațiunea umană introduce ordine și legi în haosul de fenomene care ne înconjoară. Hegel considera natura ca o exteriorizare a spiritului, Mach — ca un complex de senzații ale subiectului etc. În realitate natura este o realitate obiectivă, care există în afară și independent de conștiință. Natura se află în veșnică dezvoltare, ea nu are nici început, nici sfîrșit în timp și spațiu. Din materia anorganică a luat naștere viața organică, capacitatea materiei de a simți. Omul este o parte a naturii, produsul ei superior. Cunoscînd legile obiective ale naturii, omul, cu ajutorul uneltelor de producție create de el, acționează asupra naturii, o schimbă, silește forțele ei să servească scopurilor lui. În secolele XVI-XVIII în știință domina ideea imuabilității absolute a naturii. Materialismul dialectic a statornicit concepția istorică asupra naturii, privind-o în mișcare și dezvoltare.

NATURALISM (din lat. NATURA — natură) — în filozofie înseamnă tendința de a explica în mod nejust, neștiințific dezvoltarea societății prin legile naturii (condiții climaterice, mediu geografic, particularitățile biologice și rasiale ale oamenilor etc.). Naturalismul este apropiat de *antropologism* (vezi), care de asemenea nu vede legile specifice care conduc viața socială a oamenilor. Dacă în secolele XVII și XVIII naturalismul filozofic a avut un rol pozitiv în lupta împotriva spiritualismului, ulterior el a degenerat în teorii idealiste reacționare. Printre acestea este *malthusianismul* (vezi), teoria organicistă a lui *Spencer* (vezi), diferitele teorii ale „social-darwiniștilor“ (încercarea de a explica dezvoltarea societății prin aceleași cauze ca și dezvoltarea speciilor organice) etc. În artă naturalismul înseamnă o copiere grosolană a realității, inexistența unei interpretări ideologice a acesteia, confundarea esențialului cu neesenţialul, exagerata atenţie pentru amănunte etc.

NAŢIONALISM — ideologie şi politică a burgheziei care are drept scop să aţîţe vrajba naţională între oamenii muncii de diferite naţiuni, să întărească dominaţia unei naţiuni asupra altora. Naţionalismul este generat de orînduirea capitalistă, deoarece proprietatea particulară şi capitalul dezbină în mod inevitabil pe oameni, aţîţă vrajba între naţiuni şi intensifică asuprirea naţională. Răspîndind ideologia naţionalistă în rîndurile maselor populare, burghezia caută să semene vrajba între oamenii muncii de diferite naţiuni şi să împiedice astfel unirea lor în vederea luptei pentru eliberare, să-i abată de la lupta de clasă, să înlocuiască lupta de clasă cu vrajba între naţiuni. În 1913 V. I. Lenin a scris: „Priviţi-i pe capitalişti: ei caută să aţîţe vrajba naţională în rîndurile «poporului simplu», dar ei înşişi îşi aranjează admirabil afacerile: în una şi aceeaşi societate pe acţiuni sînt şi ruşi, şi ucraineni, şi polonezi, şi evrei, şi germani. Capitalişti de toate naţiunile şi religiile sînt uniţi împotriva muncitorilor, iar pe muncitori caută să-i dezbine şi să-i slăbească prin vrajba naţională!“ (vol. 19, ed. rusă, pag. 275).

În epoca imperialismului burghezia a transformat naţionalismul într-un mijloc ideologic de pregătire a războaielor imperialiste, într-un mijloc de justificare a politicii de înrobire a popoarelor străine. În timpul primului război mondial imperialist, burghezia din toate ţările beligerante, împreună cu social-şoviniştii din Internaţionala a II-a, a căutat să narcotizeze masele populare cu lozincile mincinoase de apărare a patriei burgheze. Imperialismul american contemporan, tinzînd spre cucerirea dominaţiei mondiale, aţîţă în interiorul ţării isteria naţionalistă, duce o politică rasistă faţă de negri şi faţă de celelalte minorităţi naţionale, sădeşte „modul de viaţă american“ în ţările marshallizate etc.

V. I. Lenin şi I. V. Stalin, bazîndu-se pe ideile lui Marx şi Engels, au demascat ideologia şi politica naţionalismului burghez şi au fundamentat teoria, programul şi tactica partidului marxist în problema naţională. Marxismul opune naţionalismului burghez *internaţionalismul proletar* (vezi), politicii de asuprire a naţiunilor — dreptul naţiunilor la autodeterminare. „Egalitatea deplină în drepturi a naţiunilor; dreptul naţiunilor la autodeterminare; unirea muncitorilor de toate naţiunile — iată programul naţional pe care marxismul îl indică muncitorilor, pe care-l indică experienţa lumii întregi şi experienţa Rusiei“ (*Lenin*, Opere alese, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 713). Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie a lichidat asuprirea naţională şi a creat condiţii pentru înflorirea politică, economică şi culturală a naţiunilor noi, socialiste. Uniunea Sovietică a dat lumii, pentru prima oară în istoria societăţii omeneşti, un exemplu de stat multinaţional, bazat pe prietenia trainică şi de nezdruncinat între popoare.

Partidul comunist duce lupta împotriva rămăşiţelor capitalismului în conştiinţa oamenilor, inclusiv împotriva manifestărilor de naţionalism burghez. Rămăşiţele capitalismului în conştiinţa oamenilor sînt mai viabile în domeniul problemei naţionale decît în oricare alt domeniu. Partidul comunist educă pe oamenii sovietici în spiritul internaţionalismului proletar, al *patriotismului sovietic* (vezi), în spiritul prieteniei între popoare. Rămăşiţele naţionalismului se manifestă sub diferite forme: în idealizarea în ştiinţă şi în literatură a curentelor reacţionare naţionaliste din trecut, în prezentarea lor ca fiind „înaintate" şi „progresiste", în subaprecierea prieteniei popoarelor ca un fundament şi un reazem dintre cele mai puternice ale Statului sovietic etc. Duşmanii poporului sovietic ar dori foarte mult să semene vrajba între popoarele U.R.S.S. şi marele popor rus, să sădească neîncrederea faţă de el, să diminueze însemnătatea şi rolul lui în colaborarea popoarelor şi naţiunilor U.R.S.S. De aceea orice subapreciere a rolului şi însemnătăţii poporului rus este în interesul duşmanilor orînduirii socialiste şi constituie un rău împotriva căruia trebuie dusă o luptă hotărîtă. Partidul comunist a ştiut să cimenteze alianţa şi unitatea popoarelor U.R.S.S. datorită luptei sale ferme împotriva tuturor formelor de naţionalism — atît local, cît şi velicorus. „Fără a zdrobi pe deviatorii de tot soiul în problema naţională, n-am fi putut educa poporul în spiritul internaţionalismului, n-am fi putut ţine sus steagul marii prietenii a popoarelor din U.R.S.S., n-am fi putut clădi Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice" („Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice").

Rămăşiţele naţionalismului, dacă nu se duce împotriva lor o luptă hotărîtă, devin un teren propice pentru recrutarea de către serviciile de spionaj străine a tot felul de sabotori, diversionişti şi spioni, care să ducă o activitate de subminare a Statului sovietic. De aceea vigilenţa politică ascuţită şi permanentă este o calitate pe care trebuie să o aibă toţi oamenii sovietici, indiferent de funcţia pe care o au.

Naţionalismul este cu totul străin ideologiei sovietice, întregii orînduiri a societăţii sovietice, care este pătrunsă de spiritul internaţionalismului proletar, al prieteniei între popoare — mari şi mici, de spiritul patriotismului sovietic.

NAŢIUNE — „*o comunitate stabilă de oameni, istoriceşte constituită şi care a luat fiinţă pe baza comunităţii de limbă, de teritoriu, de viaţă economică şi de factură psihică ce se manifestă în comunitatea culturii*" (*Stalin*, vol. 2, ed. rom., pag. 318). Trăsăturile naţiunii indicate în această definiţie — comunitatea de limbă, de teritoriu, de viaţă economică şi de factură psihică — sînt trăsături necesare: numai prezenţa tuturor acestor trăsături, luate împreună, formează naţiunea, şi, dimpotrivă, e de ajuns să lipsească fie chiar numai una dintre aceste trăsături, pentru ca naţiunea să înceteze de a fi naţiune. Naţiunea nu poate fi confundată nici cu *rasa* (vezi), nici cu neamul. Spre deosebire de rasă, care se caracterizează prin anumite trăsături biologice exterioare (de pildă, culoarea pielii, a părului etc.), naţiunea reprezintă o categorie socială, şi nu una biologică. Spre deosebire de neam, care este o categorie etnografică, caracteristică pentru orînduirea gentilică a comunei primitive, naţiunea este o categorie *istorică*, care a luat naştere abia în epoca capitalismului ascendent. Naţiunile s-au format istoriceşte din neamuri şi rase diferite. Astfel, de pildă, naţiunea italiană s-a format din romani, germani, etrusci, greci, arabi etc.; naţiunea franceză — din gali, romani, britani, germani etc. Trăsăturile naţiunii s-au format treptat încă în perioada precapitalistă.

Ele erau însă pe atunci în stare embrionară şi conţineau numai posibilitatea formării naţiunii în viitor în anumite condiţii favorabile. Această posibilitate a devenit realitate abia în perioada capitalismului ascendent, cu piaţa sa naţională, cu centrele sale economice şi culturale. Dezvoltarea capitalismului a dus la desfiinţarea fărîmiţării feudale, la dezvoltarea legăturilor economice dintre diferite regiuni, la unirea pieţelor locale într-o piaţă naţională unică. Astfel s-a format comunitatea vieţii economice, iar pe baza ei s-a dezvoltat comunitatea culturii etc. Dat fiind că baza acestui proces a fost dezvoltarea modului de producţie capitalist, crearea legăturilor naţionale a însemnat crearea legăturilor burgheze.

Naţiunile care s-au format în epoca capitalismului ascendent erau naţiuni *burgheze*, pentru că burghezia a strîns într-un singur tot naţiunea şi a cimentat-o, pentru că principala forţă conducătoare a naţiunii era burghezia şi partidele ei naţionaliste. Acest fapt şi-a pus amprenta asupra întregii fizionomii morale şi social-politice a acestor naţiuni. „Pacea între clase înăuntrul naţiunii de dragul «unităţii naţiunii»; mărirea teritoriului naţiunii proprii prin cotropirea unor teritorii naţionale străine; neîncredere şi ură faţă de alte naţiuni; asuprirea minorităţilor naţionale; front unic cu imperialismul — iată bagajul ideologic şi social-politic al acestor naţiuni“ (*Stalin*, vol. 11, ed. rom., pag. 371). Urmarea inevitabilă a fost discordia şi ura dintre naţiuni, conflictele naţionale, cărora le poate pune capăt numai lichidarea orînduirii capitaliste. Scindarea societăţii burgheze în clase antagoniste nu exclude unitatea naţiunii ca o comunitate economică stabilă de oameni, căci burghezii şi proletarii sînt legaţi între ei prin toate firele economiei.

O dată cu lichidarea capitalismului dispar de pe scenă şi naţiunile burgheze. Pe ruinele vechilor naţiuni, burgheze, se dezvoltă naţiuni noi, socialiste, care reprezintă un tip principial nou de naţiuni. Aceste naţiuni se formează pe baza dezvoltării socialismului. Clasa muncitoare şi partidul ei internaţionalist constituie forţa conducătoare şi îndrumătoare care cimentează aceste naţiuni noi. Conform cu aceasta se schimbă în mod radical şi fizionomia naţiunii. „Alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare înăuntrul naţiunii pentru lichidarea rămăşiţelor capitalismului în vederea construirii victorioase a socialismului; nimicirea rămăşiţelor asupririi naţionale în vederea asigurării egalităţii în drepturi şi a dezvoltării libere a naţiunilor şi a minorităţilor naţionale; desfiinţarea rămăşiţelor naţionalismului în vederea stabilirii prieteniei între popoare şi a întronării internaţionalismului; front unic cu toate naţiunile asuprite şi lipsite de drepturi depline în lupta împotriva politicii de cotropire şi de războaie cotropitoare, în lupta împotriva imperialismului — iată care este fizionomia morală şi social-politică a acestor naţiuni“ (*Stalin*, vol. 11, ed. rom., pag. 372). În urma formării naţiunilor socialiste se schimbă radical şi relaţiile dintre naţiuni: dispar rămăşiţele neîncrederii din trecut dintre ele, se dezvoltă *prietenia dintre popoare* (vezi), care devine una dintre principalele forţe motrice ale societăţii socialiste. Naţiunile socialiste sînt incomparabil mai unite şi mai viabile decît naţiunile burgheze, căci ele sînt eliberate de contradicţiile de clasă de neîmpăcat, care macină națiunile burgheze. Lichidarea jugului național și stabilirea egalității în drepturi a tuturor popoarelor, realizarea în fapt a ajutorului reciproc dintre popoare în toate domeniile vieții economice și sociale, lichidarea înapoierii economice și culturale a popoarelor care rămăseseră în urmă în dezvoltarea lor au creat toate condițiile pentru înflorirea națiunilor socialiste în U.R.S.S. Multe popoare care nu au reușit sau nu au avut posibilitatea să se constituie ca națiuni în condițiile Rusiei prerevoluționare s-au consolidat pentru prima oară ca națiuni în U.R.S.S. (de pildă, turcmenii, chirghizii și alții). Ca urmare, a crescut numărul națiunilor în U.R.S.S. Astfel, în pofida afirmațiilor dușmanilor leninismului, socialismul a adus la înflorirea națiunilor și nu la dispariția lor. În orînduirea sovietică națiunile nu mai sînt națiunile contemporane, obișnuite, ci națiuni socialiste.

Un mare rol în dezvoltarea economiei și culturii națiunilor în trecut înapoiate l-a jucat ajutorul poporului rus, cea mai înaintată națiune dintre toate națiunile care fac parte din Uniunea Sovietică și care este pe drept recunoscută de toți ca națiune conducătoare.

Fiind o categorie istorică, națiunea are nu numai un început, ci și un sfîrșit. În viitor, după victoria socialismului pe scară mondială, cînd națiunile se vor uni într-un sistem economic socialist mondial unic, se vor crea condițiile reale, necesare pentru contopirea treptată a tuturor națiunilor într-un singur tot. Dar aceste condiții nu se vor forma dintr-o dată. Ar fi o mare greșeală să se creadă că prima etapă a perioadei dictaturii mondiale a proletariatului va fi începutul dispariției națiunilor și a limbilor naționale. Dimpotrivă, aceasta va fi o etapă de dezvoltare și de înflorire a națiunilor și a limbilor naționale în trecut prigonite, o etapă de statornicire a egalității în drepturi a națiunilor, o etapă de lichidare a neîncrederii naționale reciproce, o etapă de stabilire și de consolidare a legăturilor internaționale dintre națiuni. Abia în a doua etapă a perioadei dictaturii mondiale a proletariatului, pe măsură ce se va forma o economie socialistă mondială unică, va apare necesitatea ca, pe lîngă limbile naționale, să existe și o limbă comună internațională. Este posibil ca la început să existe nu un singur centru economic mondial comun pentru toate națiunile, cu o singură limbă comună, ci mai multe centre economice zonale pentru cîteva grupuri de națiuni, cu o limbă zonală comună pentru fiecare grup. Numai în etapa următoare a perioadei dictaturii mondiale a proletariatului, cînd sistemul economic socialist mondial se va întări îndeajuns și socialismul va intra în viața de toate zilele a popoarelor, cînd națiunile se vor convinge în practică de avantajul pe care-l prezintă limba comună față de limbile naționale, deosebirile dintre națiuni vor începe să dispară și în locul diferitelor limbi naționale va exista o singură limbă internațională comună. Această limbă internațională comună nu va fi nici germana, nici rusa, nici engleza. Aceasta va fi o limbă nouă, care va conține cele mai bune elemente ale limbilor naționale și zonale.

NECESITATE ȘI ÎNTÎMPLARE — categorii filozofice care au o mare importanță pentru înțelegerea caracterului proceselor care au loc în lumea obiectivă. În filozofia premarxistă a fost pusă problema dacă în natură și societate domnește necesitatea sau întîmplarea. Filozofia idealistă și cea metafizică nu au putut însă rezolva această problemă. Unele școli și sisteme filozofice afirmau că fenomenele naturii au un caracter necesar și negau cu totul întîmplarea, necesitatea fiind identificată cu *fatalismul* (vezi). Alții susțineau că tot ce are loc în natură și societate are un caracter întîmplător și negau necesitatea. Chiar dacă necesitatea era admisă ea era dedusă (de către idealiști) din forțe imateriale, din acțiuni divine, din „ideea absolută" etc. Numai materialismul dialectic a rezolvat pentru prima oară în mod științific această problemă.

Materialismul dialectic pornește de la faptul că în natură și societate domină nu întîmplarea, ci necesitatea. Aceasta înseamnă că tot ce este esențial în lumea obiectivă este determinat de necesitate, adică de legile obiective de dezvoltare. De pildă, succesiunea zilelor și nopților, rotația pămîntului și a celorlalte planete în jurul soarelui, dezvoltarea unor specii organice din celelalte etc. — toate acestea sînt determinate de necesitatea obiectivă, de legile naturii care există în mod obiectiv. La fel se petrec lucrurile și în istoria societății, succesiunea formațiunilor, schimbarea caracterului suprastructurii o dată cu schimbarea bazei economice, lupta de clasă și revoluțiile în societatea împărțită în clase antagoniste — toate acestea nu au un caracter întîmplător, ci necesar.

Prin necesitate materialismul dialectic înțelege o asemenea dezvoltare a fenomenelor care decurge în mod inevitabil din legăturile interne esențiale și din interacțiunea fenomenelor dintr-o anumită înlănțuire reciprocă a cauzelor și efectelor. De pildă, în condițiile imperialismului războaiele sînt inevitabile, deoarece ele decurg în mod inevitabil din faptul existenței modului de producție capitalist și a contradicțiilor lui. Materialismul dialectic admite caracterul obiectiv al necesității, adică existența necesității în natură și societate în afară și independent de conștiința și dorința oamenilor.

Totodată, materialismul dialectic nu neagă nici întîmplarea. Întîmplarea există de asemeni în mod obiectiv, dar ea nu rezultă în mod necesar din dezvoltarea firească a fenomenului dat, deși își are cauza sa. Astfel din sămînță va crește în mod necesar planta, dacă sămînța se va afla în condiții favorabile. Dar sînt posibile cazuri ca planta să nu crească, grindina poate, de pildă, să strice mlădițele ei. Față de creșterea plantei grindina este o întîmplare; dacă grindina nu ar fi fost, planta ar fi putut să crească. Întîmplarea este ceea ce poate să aibă loc sau să nu aibă loc, ceea ce poate să se producă într-un fel sau altul.

Metafizica consideră întîmplarea și necesitatea ca noțiuni care se exclud reciproc. Mecaniștii neagă cu totul întîmplarea. Materialismul dialectic afirmă că necesitatea și întîmplarea sînt legate reciproc, că întîmplarea este numai completarea și forma de manifestare a necesității. Îndărătul întîmplării se află totdeauna necesitatea, care determină mersul dezvoltării în natură și societate și pe care știința trebuie s-o descopere, s-o cunoască. „Dar acolo unde la suprafață apare jocul întîmplării, ea se dovedește a fi totdeauna dominată de legi interne ascunse. Totul este să se descopere aceste legi" (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 356—357). De pildă, pe piața capitalistă prețurile mărfurilor oscilează în funcție de o serie de cauze întîmplătoare. Dar printre oscilațiile întîmplătoare ale prețurilor străbate în mod necesar acțiunea legii valorii.

Cunoașterea poate fi considerată științifică numai în măsura în care ea cunoaște fenomenele naturii și ale societății în necesitatea lor. Cunoașterea nu se poate baza pe întîmplări. Știința este dușmanul întîmplărilor. Îndărătul întîmplărilor știința caută totdeauna să găsească legitatea, necesitatea. Negarea necesității obiective, a legității închide drumul spre cunoașterea științifică a fenomenelor, duce în mod inevitabil la ideea greșită că în natură și societate domină haosul și întîmplarea. În opoziție cu pseudobiologia weismannist-morganistă, biologia miciurinistă, de pildă, este o adevărată știință pentru că ea dezvăluie necesitatea, legitatea dezvoltării organismelor și dă astfel posibilitate să se acționeze în mod conștient asupra naturii, ca ea să fie transformată în vederea unui anumit scop, în interesele oamenilor. Weismannism-morganismul, care pune pe prim plan acțiunea întîmplării, este din punct de vedere practic infructuos și dezarmează pe om în fața naturii. Miciurin considera practica din agrobiologie, care se baza în mod exclusiv pe căutarea de transformări întîmplătoare în organisme drept o bîjbîială stupidă. Biologia miciurinistă este o știință transformatoare revoluționară, care se bazează nu pe întîmplări, ci pe dirijarea conștientă a legilor dezvoltării naturii vii.

Sociologia burgheză se bazează, de regulă, pe întîmplare în explicarea mersului istoriei omenești. Interesele de clasă pe care le apără sociologia reacționară o pun într-o contradicție de neîmpăcat cu cunoașterea științifică a societății, cunoaștere care cere descoperirea necesității istorice obiective, a legităților obiective în dezvoltarea socială. Numai marxismul a descoperit pentru prima oară în istoria gîndirii omenești legitățile obiective ale dezvoltării societății.

În producția capitalistă, bazată pe concurență și anarhie, întîmplarea joacă un rol important, iar necesitatea își croiește drum printr-o sumedenie de întîmplări, ca o forță care acționează orbește. În societatea sovietică socialistă, bazată pe conducerea planificată a economiei, necesitatea istorică obiectivă este cunoscută și realizată în activitatea orientată spre un scop precis a oamenilor organizați de Partidul comunist. Aici rolul întîmplării în viața socială este redus la minimum: oamenii își însușesc legitățile obiective ale dezvoltării și acționează în conformitate cu aceste legități. Bazîndu-se pe cunoașterea necesității obiective, pe cerințele dezvoltării vieții materiale a societății sovietice, care devin actuale, Partidul comunist trasează sarcini practice și mobilizează masele de milioane ale poporului în vederea îndeplinirii lor. (Vezi și *Lege*; *Previziune științifică*.)

NEGAREA NEGAȚIEI — noțiune filozofică care exprimă una din laturile procesului dialectic de dezvoltare. Noțiunea „negarea negației“ a apărut pentru prima oară în filozofia lui *Hegel* (vezi). La Hegel „negarea negației“ este prin excelență un instrument cu ajutorul căruia el își creează construcțiile sale idealiste, artificiale. Întregul proces de dezvoltare se bazează la el pe *„triadă“* (vezi) (teză, antiteză, sinteză). Teza este negată prin antiteză, care la rîndul ei este negată de sinteză („negarea negației“). În scopul de a discredita dialectica marxistă, dușmanii marxismului (Dühring, Mihailovski) afirmau că Marx și Engels și-ar fi construit teoria bazîndu-se pe triada hegeliană și că, cu ajutorul triadei

(„negării negației"), dovedeau inevitabilitatea pieirii capitalismului. În opoziție cu Mihailovski, Lenin a arătat că materialiștilor le revine misiunea de a înfățișa exact și precis adevăratul proces istoric, că tocmai pe o astfel de abordare este bazat socialismul științific, iar „negarea negației", „triadele" nu reprezintă nimic altceva decît rămășițe ale modului hegelian de exprimare.

Marx și Engels s-au folosit cîteodată de termenul „negarea negației", dar în lucrările lor această noțiune avea un conținut materialist și nu exprima nimic altceva decît caracterul progresiv al dezvoltării realității obiective însăși, dezvoltare care include în sine o repetare într-o anumită măsură a unor trepte deja atinse în trecut, însă o repetare pe o bază mult mai înaltă. I. V. Stalin, în lucrarea sa „Despre materialismul dialectic și materialismul istoric", a înlăturat rămășițele modului hegelian de exprimare și, prelucrînd ceea ce era rațional în teza despre „negarea negației" — adică ideea despre mișcarea de la inferior la superior, de la simplu la complex —, a expus într-o formă clară, științifică teza metodei dialectice marxiste despre caracterul progresiv al dezvoltării. Această mișcare progresivă este determinată de trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative, de caracterul dialectic al negării a ceea ce este vechi, pe cale de dispariție, și al apariției noului. Trecerea de la vechea calitate la noua calitate nu înseamnă pur și simplu nimicirea a tot ceea ce a fost creat înainte. Negarea înțeleasă în mod dialectic, spune Lenin, nu este o negare vană, „deșartă", o simplă înlăturare a ceea ce este vechi. „În dialectică a nega nu înseamnă pur și simplu a spune «nu», sau a declara un lucru ca inexistent, sau a-l distruge într-un mod oarecare" (*Engels*, Anti-Dühring, ed. a II-a rom., pag. 166). Socialismul, de pildă, este negarea radicală a orînduirii capitaliste. Dar, în același timp, această negare este și menținerea a ceea ce a fost creat pozitiv și de preț în societatea capitalistă — forțele de producție, cultura progresistă etc.

Astfel, trecerea de la o calitate veche la o calitate nouă, apariția noului are totdeauna loc pe baza realizărilor obținute înainte, și noul, bazîndu-se pe tot ceea ce este pozitiv în realizările obținute în etapele de dezvoltare anterioare, se ridică mai sus, constituind o treaptă superioară în comparație cu vechiul, este un nou pas mai departe în procesul unic de dezvoltare legică. Tocmai aceasta determină caracterul progresiv al dezvoltării, dezvoltarea pe linie ascendentă.

NEOHEGELIANISM — unul dintre curentele filozofice burgheze din secolele XIX—XX. Neohegelianismul își fundamentează tezele pe folosirea laturilor reacționare ale filozofiei lui *Hegel* (vezi). Neohegelienii critică sistemul idealist obiectiv al lui Hegel de pe pozițiile idealismului subiectivist și transformă dialectica hegeliană în subiectivistă, înlăturînd „sîmburele ei rațional" — ideea dezvoltării. Neohegelienii sînt dușmani înverșunați ai materialismului dialectic, în politică sînt reacționari, apărători ai teoriilor care camuflează și apără dictatura deschisă a burgheziei imperialiste și exploatarea oamenilor muncii, naționalismul burghez și șovinismul. Neohegelianismul a apărut în același timp cu imperialismul, ca una din expresiile reacțiunii politice burgheze în epoca imperialismului. Neohegelianismul a ajuns la înflorire în anii de după primul război mondial imperialist.

Neohegelianismul şi-a însuşit principalele teze din „Filozofia naturii" şi „Filozofia dreptului" ale lui Hegel, lucrări în care latura conservatoare a filozofiei lui Hegel era cel mai puternic exprimată. Neohegelianismul acordă o deosebită importanţă creării de „teorii" care să dovedească că cu cît omul îl cunoaşte mai mult pe dumnezeu cu atît este mai liber; că naţiunea, statul (burghez) constituie o entitate eternă, iar omul, ca o parte a lor, le este în întregime subordonat, este dizolvat în ele, trebuie să le jertfească totul; că principalul conţinut al istoriei omenirii este lupta dintre naţiuni şi nu dintre clase. Dialectica, după concepţia neohegelianului Richard Kroner, nu există decît în spirit şi are un caracter iraţional. Neohegelianul italian Gentile a dezvoltat teoria idealist-subiectivistă potrivit căreia există numai subiectul care acţionează; istoria este un produs al creaţiei libere a spiritului; în lume nu există legi care acţionează obiectiv, subiectul activ dictează lumii legi. Filozofia lui Gentile este „actualismul", ideologia reacţionară a imperialismului, care luptă activ împotriva necesităţii istorice obiective. Social-reformistul Siegfried Mark a îmbinat neohegelianismul cu *neokantianismul* (vezi), creînd „dialectica critică". El a luptat împotriva teoriei dialectice a lui Hegel cu privire la automişcare ca rezultat al luptei contrariilor. În lucrarea sa, îndreptată împotriva marxismului, el încerca să dovedească că materialismul nu poate fi îmbinat cu dialectica. Arthur Liebert propovăduia dialectica „tragică". După Liebert, dialectica oglindeşte indistructibilitatea antagonismului, caracterul etern al contradicţiei dintre realitate şi „ceea ce ar trebui să fie". Liebert era exponentul ideologiei decadente a burgheziei contemporane, care nu vede o ieşire din criza generală a capitalismului. Neohegelianismul este strîns legat de *fascism* (vezi). Bazîndu-se pe neohegelianism, fascismul s-a străduit să fundamenteze „teoretic" ideile lui pătrunse de ură faţă de om.

NEOKANTIANISM — unul din curentele filozofice burgheze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, curent care a reluat şi a transformat în sistem tot ce era mai rău, reacţionar, mort, idealist-subiectivist în filozofia lui *Kant* (vezi). Ascuţişul criticii neokantianismului era îndreptat împotriva marxismului. Neokantianismul era răspîndit în Germania, Italia şi Rusia. În Rusia reprezentanţii neokantianismului au fost „marxiştii legali" — Struve, Bulgakov etc. (vezi *Marxismul legal*). Lenin a demascat încercarea de revizuire în spirit neokantian a marxismului şi a dezvăluit esenţa ei vrăjmaşă clasei muncitoare. După războiul mondial imperialist dintre anii 1914—1918 neokantianismul a cedat locul conducător unui alt curent reacţionar — *neohegelianismul* (vezi). Purtătorii neokantianismului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost filozofii Liebman, Large, fizicianul Helmholtz. Neokantienii încercau să pună de acord ştiinţa cu filozofia idealistă a lui Kant. Ei negau existenţa „lucrului în sine", considerîndu-l o „picătură de sînge străină", tăgăduiau existenţa legilor obiective ale societăţii, reduceau categoriile ştiinţei la norme subiective etc. Astfel neokantienii nu numai că lansau îndemnul „înapoi la Kant", dar îl şi criticau pe Kant pentru elementele materialiste existente în filozofia sa. Neokantianismul s-a manifestat cel mai puternic în două şcoli principale: şcoala din Marburg (Cohen, Natorp, Cassirer) şi şcoala din Freiburg (Windelband, Rickert). Neokantianismul a devenit filozofia aproape oficială a Internaţionalei a II-a. Bernstein, Kautsky, M. Adler, Vorländer şi alţi revizionişti au încercat să îmbine neokantianismul cu marxismul. Socialiştii de dreapta — continuatorii de azi ai vechilor reformişti — folosesc şi ei neokantianismul în lupta împotriva marxismului.

NEOPLATONISM — filozofie reacţionară mistică din epoca de decădere a imperiului roman (secolele III—VI), ideologie a aristocraţiei sclavagiste. Teoria idealistă a lui *Platon* (vezi) despre lumea reală ca fiind umbră a lumii suprasenzoriale a „ideilor" a luat în neoplatonism forma de emanaţie (de iradiere) mistică a lumii materiale din principiul primar spiritual. Pentru neoplatonism materia este numai o verigă inferioară în ierarhia universului, emanarea „spiritului universal" deasupra căreia se ridică „spiritul", iar deasupra acestuia din urmă se ridică „esenţa primară". Conform neoplatonismului, treapta superioară a filozofiei este atinsă nu cu ajutorul experienţei şi raţiunii, ci cu ajutorul extazului mistic. În această filozofie idealismul a degenerat în *teozofie* (vezi), care încurajează cele mai sălbatice superstiţii. Şcoala neoplatonică a apărut la început la Alexandria (Egipt). În 244 Plotin (204—270) a înfiinţat o şcoală neoplatonică la Roma. În secolul al IV-lea a apărut în Siria şcoala lui Iamblic (mort în jurul anului 330). Ultima şcoală neoplatonică a fost organizată de Proklos (410—485) la Atena. Neoplatonismul a jucat un rol hotărîtor în *patristica* (vezi) creştină şi a exercitat o puternică influenţă asupra întregii dezvoltări a filozofiei din societatea feudală atît în ţările creştine, cît şi în cele musulmane.

NEOREALISM — unul din curentele filozofiei idealiste anglo-americane din epoca imperialismului; a apărut la începutul secolului al XX-lea şi a căpătat o răspîndire deosebit de mare în deceniul al treilea. Reprezentanţii principali sînt: în Anglia — Moore, Alexander, Broud; în S. U. A. — Perry, Montague, Spolding, Holt, Woodbridge; în Germania — N. Hartmann. Sub falsa lozincă a luptei împotriva idealismului, neorealiştii apără idealismul filozofic. În fond, însă, ei înlocuiesc o formă a idealismului cu alta. Dîndu-se drept adepţi ai „gîndirii sănătoase", ei propagă cele mai fanteziste născociri, care sînt în contradicţie cu experienţa şi practica. În centrul filozofiei neorealismului se află teoria cunoaşterii. Neorealiştii duc un război îndîrjit împotriva teoriei materialiste a reflectării sub masca perfidă a luptei împotriva „dualismului" inexistent al materialiştilor, care fac deosebire între lucrurile reale existente în mod obiectiv şi reflectarea lor în conştiinţă. „Monismul" neorealiştilor constă în identificarea idealistă a existenţei şi conştiinţei. Unii dintre ei sînt adepţi ai „behaviorismului", negînd cu totul realitatea conştiinţei; alţii înţeleg „obiectivitatea" şi „realitatea" atît de „larg" încît consideră iluziile şi halucinaţiile ca o expresie a adevărului şi atribuie o existenţă reală obiectivă judecăţilor logice (printre care şi greşelilor logice). O parte dintre neorealişti au ajuns la scolasticul „realism al noţiunilor" (N. Hartmann). Majoritatea lor s-a dovedit însă a fi doar un nou detașament de fenomenaliști, care reduc existența la senzații. Neorealiștii, ca și machiștii, afirmă că senzațiile sînt elementele primordiale ale naturii. Critica nimicitoare a machismului făcută de Lenin, în lucrarea „*Materialism și empiriocriticism*" (vezi), lovește în întregime și din plin și în acești idealiști, care se manifestă sub masca „realismului". Pentru a scăpa de inevitabilul solipsism, neorealiștii ajung să admită pînă și „fenomenele neobservabile" și „percepțiile imperceptibile", demonstrînd prin aceasta și mai evident tot reacționarismul speculațiilor lor antiștiințifice. În prezent neorealismul și-a pierdut deja situația dominantă în filozofia burgheză anglo-americană; acum, în perioada unei lupte sociale deosebit de ascuțite, neorealismul este considerat de ideologii imperialismului ca o formă insuficient de combativă a ideologiei reacționare și a cedat locul unor forme și mai înveterate ale obscurantismului: *pozitivismului logic* (vezi), *filozofiei semantice* (vezi), *instrumentalismului* (vezi) etc.

NEOTOMISM — doctrină filozofică oficială a bisericii catolice, unul dintre cele mai influente curente în filozofia burgheză din epoca imperialismului, armă ideologică a celei mai crunte reacțiuni în lupta împotriva ideilor sociale și științifice înaintate. Neotomismul reînvie în întregime sistemul teologic idealist al lui Toma *d'Aquino* (vezi), scolastic din evul mediu, sistem pe care Vaticanul (reședința papală) îl consideră că corespunde cel mai mult dogmelor *catolicismului* (vezi). În perioada intrării capitalismului în faza imperialistă, ideologii capitalismului în putrefacție au scos scolastica tomistică din lada de gunoi a istoriei. În enciclica din 1879, papa Leon al XIII-lea chema pe toți episcopii catolici la reînvierea tomismului. În 1891 a fost organizată la Roma „Academia sfîntului Toma". Principalul organizator al restaurării tomismului a fost ordinul iezuiților. Filozofia lumii burgheze muribunde, reînviind ideologia arhaică a clericalismului medieval, scolastica fățișă, a făcut-o unul dintre pilonii săi principali în lupta împotriva ideilor materialiste ale comunismului științific. În prezent neotomismul este propagat pe scară largă în țările imperialiste și este folosit activ în lupta împotriva lagărului păcii, democrației și socialismului. S.U.A., precum și Italia, Franța și Spania au devenit acum unul dintre cele mai mari focare ale acestei filozofii a reacțiunii înveterate. Întrucît Vaticanul s-a transformat într-o agentură directă a imperialismului S.U.A., neotomiștii din diferite țări acționează ca slugi și propagatori ai agresiunii americane. Partidele catolice sînt promotorii direcți ai politicii imperialiste americane într-o serie de țări din Europa și America Latină. Agenții Vaticanului propagă lozincile războinice în legătură cu „cruciada" împotriva U.R.S.S. și a țărilor de democrație populară, participînd în mod activ nu numai la lupta ideologică împotriva mișcărilor sociale progresiste, ci și la organizarea directă a spionajului și diversiunilor. În lupta împotriva adepților ideilor revoluționare înaintate, ei se caracterizează prin intransigență și cruzime fanatică. O dată cu ideile medievale neotomiștii reînvie și metodele medievale de reprimare a adversarilor lor. Numeroasele universități, reviste și misiuni tomiste sînt în diferite țări focare ale reacțiunii și obscurantismului.

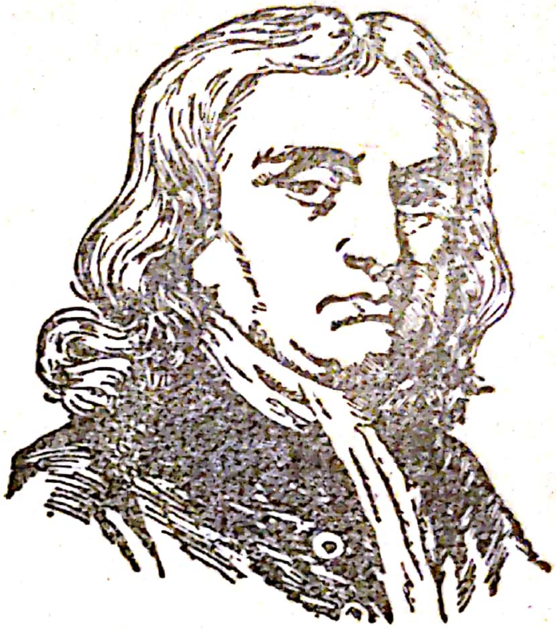

NEWTON Isaac (1642—1727) — mare fizician, astronom şi matematician englez, întemeietorul mecanicii ca ştiinţă. A descoperit legea gravitaţiei universale şi legile fundamentale ale mecanicii; pornind de la aceste legi a elaborat teoria mişcării corpurilor cereşti. Legile mecanicii stabilite de Newton spun: 1) orice corp continuă să se menţină în starea sa de repaus sau de mişcare uniformă şi rectilinie atîta timp cît şi în măsura în care el nu este silit de forţe aplicate să-şi schimbe această stare; 2) schimbarea cantităţii de mişcare este proporţională cu forţa motrice aplicată şi are loc în direcţia dreptei pe care acţionează această forţă şi 3) acţiunii îi corespunde totdeauna o reacţie egală şi contrară. Newton a construit primul telescop cu oglinzi, a dat pentru întîia oară o teorie ştiinţifică a culorilor; el a descompus lumina solară în spectrul culorilor. Newton considera că lumina se compune din particule foarte mici, emise de izvorul de lumină. În mecanica lui Newton spaţiul şi timpul sînt considerate ca fiind obiective. Ele sînt însă rupte de materie. Spaţiul, după Newton, există separat de materie; el e asemenea unui sertar gol, în care se află corpuri materiale. La fel şi timpul era privit de Newton ca fiind independent de materie. Newton considera că dumnezeu ar fi dat primul impuls mişcării planetelor în jurul soarelui. Engels a criticat această greşeală şi celelalte greşeli idealiste ale lui Newton, precum şi caracterul metafizic al întregii lui concepţii despre lume. Newton, după cuvintele lui Engels, încheie perioada mecanistă, metafizică, în ştiinţele naturii. Influenţa lui Newton asupra filozofiei, în special asupra concepţiilor materialiştilor francezi din secolul al XVIII-lea, a fost imensă. Sub influenţa mecanicii lui Newton materialismul a luat o orientare mecanistă. În materialismul vechi, metafizic, au intrat ideile lui Newton asupra impenetrabilităţii şi inerţiei corpurilor, a independenţei masei de mişcare, a reducerii materiei la masă, a rupturii dintre materie, timp şi spaţiu etc. Interpretarea mecanistă de către materialismul secolului al XVIII-lea a mişcării ca o deplasare a corpurilor în spaţiu se bazează pe cele trei legi ale mişcării formulate de Newton.

În prezent descoperirile ştiinţifice din domeniul fizicii, în special *teoria relativităţii* (vezi), şi încă mai înainte descoperirile lui *Lobacevski* (vezi) au dus la revizuirea unei serii de teze ale fizicii şi mecanicii lui Newton. Mecanica lui Newton nu poate explica fenomenele legate de mişcarea particulelor, care au o viteză uriaşă, ea e bună numai pentru descrierea mişcării corpurilor cu viteze mici (în comparaţie cu viteza luminii). Mecanica lui Newton nu poate, de asemenea, să explice domeniul proceselor intraatomice. S-au schimbat ideile asupra spaţiului, asupra timpului (vezi *Teoria relativităţii*; *Timp şi spaţiu*), asupra masei, asupra naturii luminii etc. Principalele lucrări ale lui Newton sînt: „Principiile matematice ale filozofiei naturii“ (1687) şi „Optica“ (1704).

NIETZSCHE Friedrich (1844-1900) — filozof idealist german reacţionar extremist, apologet făţiş al exploatării burgheze şi al agresiunii, precursor direct al „ideologilor“ fascişti. Filozofia lui Nietzsche s-a format în perioada intrării capitalismului în stadiul imperialismului, constituind o reacţie a ideologiei burgheze împotriva ascuţirii contradicţiilor de clasă, creşterii activităţii politice a clasei muncitoare şi răspîndirii ideilor socialiste. Întreaga concepţie despre lume a lui Nietzsche este pătrunsă de ură faţă de „spiritul revoluţiei“, faţă de masele populare. El consideră munca drept o ruşine, sclavia, după cum spune el, ţine de „esenţa culturii“, iar exploatarea este în legătură cu „esenţa a tot ceea ce este viu“; masele populare sînt pentru Nietzsche „sclavi“, „turmă“. Numai gîndul la socialism îl scoate din minţi, existenţa sindicatelor, acordarea de drepturi electorale muncitorilor îl revoltă. Toate năzuinţele lui au ca scop să oprească prin orice eforturi săvîrşirea „revoluţiei care pare inevitabilă“. Din acest punct de vedere, el a „reevaluat toate valorile“, a revăzut normele ideologiei liberalo-burgheze, filozofia raţionalistă, etica tradiţională, dogmele religiei creştine. Nietzsche considera că ele slăbesc voinţa de luptă, că nu sînt în stare să înăbuşe mişcarea revoluţionară crescîndă şi a promovat, în opoziţie cu ipocrita ideologie tradiţională burgheză, principiile făţiş sălbatice ale antiumanismului, antidemocratismului, ale unei amoralităţi cinice. El face o netă diferenţă între ideologia destinată educării oamenilor muncii în spiritul supunerii („morala sclavilor“) şi ideologia destinată educării „castei stăpînilor“ („morala stăpînilor“).

Filozofia lui Nietzsche este *voluntarismul* (vezi). Nietzsche nega legile obiective, atribuia voinţei o importanţă primordială, hotărîtoare. Nietzsche declară că forţa motrice a tuturor proceselor care au loc în natură şi societate este „voinţa spre putere“. Falsificînd legea darwinistă a „luptei pentru existenţă“, el o consideră ca principiu universal, înlocuind astfel noţiunea de „luptă pentru existenţă“ cu noţiunea de „luptă pentru putere“. Pentru „casta stăpînilor“ el propovăduieşte un individualism nestăvilit (cultul „supraomului“), o agresivitate rapace pe care nimic nu o opreşte, care dispreţuieşte orice norme ale dreptului şi moralei. Negînd progresul în natură şi societate, Nietzsche opune teoriei ştiinţifice a dezvoltării mitul „reversibilităţii permanente a tuturor lucrurilor“, conform căruia istoria nu merge înainte, ci se întoarce permanent înapoi, la etapele prin care a trecut înainte.

Filozofia reacţionară a lui Nietzsche, care proclamă ura faţă de oameni şi este pătrunsă de ură faţă de oamenii muncii, proslăvind cultul forţei şi „bestia blondă“ (fiara), corespunde cum nu se poate mai bine ideologiei imperialiştilor. Filozofia lui Nietzsche a fost larg folosită de către hitlerişti, iar astăzi este folosită de către ideologii imperialismului.

NIHILISM (din lat. NIHIL — nimic) — termen introdus de I. S. Turgheniev pentru a-l caracteriza pe Bazarov — eroul romanului „Părinți și copii" (1862). Bazarov întruchipa trăsăturile caracteristice ale omului nou din acea epocă — a raznocințului: energie, franchețǎ, negare a tot ceea ce e perimat, atitudine critică față de „ceea ce e admis de toată lumea", un interes profund față de științele naturii, dispreț față de trîndăvia nobilimii. După apariția romanului, reacționarii de toate nuanțele și liberalii burghezi au început să-i califice pe democrații revoluționari din lagărul lui *Cernîșevski* (vezi) ca nihiliști. Sub acest aspect erau înfățișați reprezentanții lagărului democrat-revoluționar de către F. Dostoevski, care propaga în rîndurile tineretului „socialismul" său creștin reacționar. În realitate, însă, democrații revoluționari ruși, luptînd împotriva orînduirii iobage și burgheze, împotriva ideologiei claselor exploatatoare, erau apărători înflăcărați ai intereselor țărănimii asuprite, luptători revoluționari pentru o viață nouă și liberă a poporului muncitor. Ei aveau un ideal revoluționar pozitiv, pe care căutau în mod consecvent să-l înfăptuiască în lupta lor curajoasă împotriva țarismului, împotriva liberalismului burghez. Reacționarii de toate nuanțele i-au calificat însă în mod fals drept „nihiliști", drept oameni fără „dogme", drept renegați amorali. Era o calomnie reacționară împotriva tinerei generații cinstite și eroice din deceniile al 6-lea și al 7-lea din secolul trecut. Organul democrației revoluționare „Sovremennik" a respins cu indignare această calomnie a liberalilor și feudalilor. N. G. Cernîșevski în romanul „Ce-i de făcut?" i-a arătat pe oamenii noi ai Rusiei nu ca pe nihiliști, ci ca oameni cu idealuri socialiste pozitive, revoluționari în teorie și în practică.

NIZAMI Gandjevi (aprox. 1141-1203) — poet și gînditor azerbaidjan de seamă. O glorie mondială i-a adus cunoscuta operă „Peaterița" („Hamse"), foarte populară în tot Orientul Apropiat și Mijlociu, care se compune din cinci mari poeme lirice: „Comoara tainelor", „Hosrov și Șirin", „Leili și Medjnun", „Șapte frumoase" și „Ischender-name". Nizami a fost un om cu o cultură multilaterală, poseda cunoștințe vaste aproape în toate domeniile științei și culturii din timpul său. Profund populară la baza ei, pătrunsă de o dragoste fierbinte față de poporul muncitor, creația lui Nizami, care exprimă cu o uriașă forță poetică ideile dragostei, prieteniei și egalității în drepturi, a zdruncinat pilonii scolasticii medievale, a contribuit la dezvoltarea curentelor progresiste din gîndirea social-politică.

Nizami a fost nu numai un mare poet, ci și un reprezentant de seamă al gîndirii filozofice din secolul al XII-lea din Azerbaidjan și din întregul Orient Apropiat. Lumea materială, după părerea lui Nizami, se compune din patru elemente (pămîntul, apa, aerul și focul), ea este veșnică și nemărginită. Nizami este primul din Orient care s-a ridicat împotriva concepției teologice despre caracterul neschimbător al lumii. Deși nu critica în mod direct, sub o formă fățișă, religia mahomedană, învățătura sa despre mișcarea și schimbarea veșnică zdruncina în esență pilonii islamismului. Ca și *Heraclit* (vezi), Nizami vorbea în repetate rînduri în operele sale despre mișcarea și schimbarea universală. „După cum apa nu este permanent aceeași într-un și

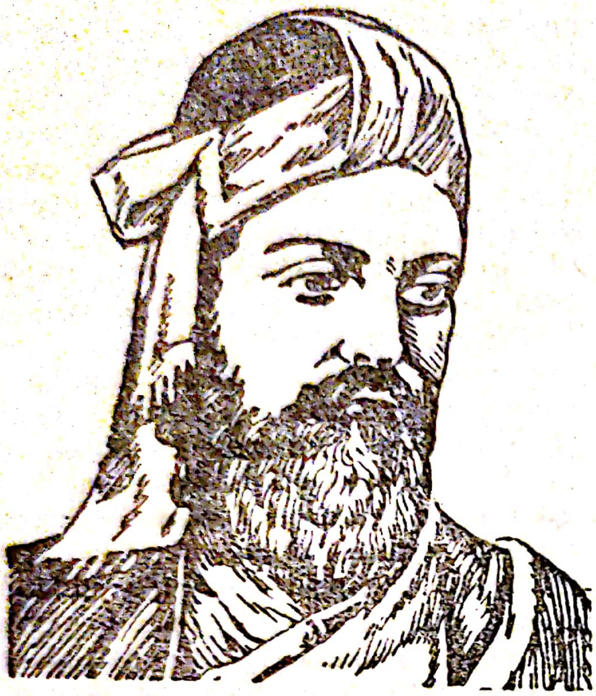

același torent, tot așa nu există nimic permanent în lume“. Mișcarea și schimbarea, după părerea lui Nizami, fac să piară ceva și să apară, să învingă altceva. El afirma că în univers domnește legitatea, că evenimentele își au legile lor, potrivit cărora ele apar, se dezvoltă și pier. Nizami arăta că lumea se compune din contradicții —bine și rău, dragoste și ură etc. Ca și filozofii antici, Nizami exprimă aceste idei într-o formă naivă.

În lucrările sale poetice Nizami a acordat o mare atenție problemelor vieții sociale, a criticat rînduielile sociale de atunci. În ceea ce privește explicarea fenomenelor sociale, Nizami nu a putut însă depăși cadrul concepțiilor dominante din epoca sa. El înțelegea în mod idealist procesul dezvoltării sociale. Nizami făcea parte din societatea secretă „Ahi“, care grupa pături de meseriași de la orașe cu stare de spirit revoluționară în vederea apărării drepturilor oamenilor muncii. Nizami s-a ridicat împotriva șahilor, împotriva asupritorilor și tiranilor feudali, în apărarea celor săraci, a maselor muncitoare. Puterea șahilor, spunea el, este bazată pe violență, care este un rău, este cauza tuturor viciilor. Baza trăiniciei statului Nizami o vedea în dreptatea, în grija domnitorului față de supuși. În opoziție cu societatea bazată pe nedreptate, Nizami, în poema „Ischender-name“ („Poemă despre Alexandru Macedon“), înfățișează viitoarea orînduire socială ideală, în care nu există nici asupritori, nici asupriți, nici săraci, nici bogați. În societatea ideală a lui Nizami toți cetățenii sînt egali, ei respectă normele de conviețuire în comun fără violență și fără reprimare.

Nizami a fost un înflăcărat luptător pentru egalitatea în drepturi a popoarelor și raselor: „Și albul, și negrul — toți sînt copiii pămîntului“; „Etiopianul este negru ca fierul, el are pielea neagră, dar sufletul curat“. Ca un fir roșu străbate toate operele lui Nizami ideea muncii ca bază a culturii materiale și spirituale, ca sursă a poeziei: „Pentru a munci am venit pe lume, și nu pentru o flecăreală searbădă“.

Toate popoarele Uniunii Sovietice prețuiesc mult pe Nizami.

NOMINALISM (din lat. „NOMEN“ — nume, denumire) — curent în filozofia medievală care considera că noțiunile generale sînt doar nume ale lucrurilor singulare. În opoziție cu realismul medieval, nominaliștii susțineau că reale nu sînt decît lucrurile singulare cu calitățile lor individuale, iar noțiunile generale, create de gîndirea noastră despre aceste lucruri, nu numai că nu există independent de lucruri, dar nici nu oglindesc proprietățile și calitățile acestora. Nominaliștii au enunțat următoarele teze: „lucrurile există înainte de noţiunile generale", iar „noţiunile generale sînt nume". Nominalismul era strîns legat de tendinţe materialiste; el limita intervenţia lui dumnezeu în natură. Latura pozitivă a nominalismului consta în faptul că el recunoştea că obiectul este factor prim, iar noţiunea factor secund. Şi de aceea nominalismul, după cum spune Marx în „Sfînta familie", reprezintă expresia iniţială a materialismului din evul mediu. Nominaliştii nu înţelegeau însă că noţiunile generale oglindesc calităţile reale ale lucrurilor, care există în mod obiectiv, şi că lucrurile singulare nu sînt separate de general, ci îl conţin în sine. Nominaliştii de seamă din secolele XI—XIV au fost Jean Roscelin, Duns Scot şi William *Occam* (vezi). În evul mediu nominalismul a fost un curent progresist, însă mai tîrziu — în filozofia lui *Berkeley* (vezi), şi *Hume* (vezi), iar în prezent în aşa-numita *filozofie semantică* (vezi) are un rol reacţionar.

NOŢIUNE — formă a gîndirii omeneşti cu ajutorul căreia sînt cunoscute caracterele generale, esenţiale ale lucrurilor şi fenomenelor realităţii obiective. Procesul cunoaşterii naturii de către om începe cu percepţiile senzoriale, cu contemplarea nemijlocită a diferitelor lucruri şi fenomene din natură. Dar cunoaşterea nu se opreşte la această primă treaptă; ea merge mai departe — la formarea de noţiuni. Noţiunile sînt „cel mai înalt produs al creierului, care este cel mai înalt produs al materiei" (*Lenin*, Caiete filozofice, ed. rusă, pag. 143). Noţiunea este rezultatul generalizării unui mare număr de fenomene individuale. În procesul acestei generalizări noi facem abstracţie de momentele întîmplătoare, de proprietăţile neesenţiale şi formăm noţiuni, care oglindesc legăturile, proprietăţile esenţiale, fundamentale, hotărîtoare ale fenomenelor, lucrurilor. Orice ştiinţă, generalizînd fenomenele lumii obiective, operează cu noţiuni care oglindesc un cerc sau altul de fenomene. Aşa, de pildă, fizica operează cu noţiunile: masă, energie, atom, electron etc., biologia — cu noţiunile: ereditate, mutabilitate, selecţie naturală etc., economia politică — cu noţiunile: valoare, plusvaloare, capital etc. Filozofia, fiind ştiinţa legilor celor mai generale ale dezvoltării naturii, societăţii omeneşti şi gîndirii, exprimă rezultatele generalizărilor ei în noţiunile cele mai largi, cum sînt noţiunile de materie, mişcare, cauză (vezi *Cauzalitate*), necesitate, întîmplare, calitate, cantitate etc. Fiecare dintre noţiunile ştiinţifice este dedusă din însăşi realitatea vie pe calea generalizării şi este o copie a ei.

Idealismul se bazează pe ruperea noţiunii de realitate. De pildă, noţiunea de număr a apărut pe calea desprinderii de diferitele numere care desemnează o cantitate sau alta de lucruri concrete. Dar idealiştii consideră pînă şi astăzi că noţiunea de număr, ca şi celelalte noţiuni ale matematicii, este apriorică, adică există înainte şi independent de orice experienţă a omului. Logica idealistă afirmă că noţiunea ca general este ruptă de tot ceea ce e particular şi concret. În opoziţie cu această concepţie metafizică, materialismul dialectic porneşte de la premisa că noţiunile, care sînt generalizări cu adevărat ştiinţifice ale realităţii, conţin în sine bogăţia particularului, individualului, singularului.

Noţiunile ştiinţifice, verificate prin practică, sînt un adevăr obiectiv, dau o profundă reflectare a realităţii. În „Caiete filozofice" Lenin defineşte în felul următor rolul noţiunilor ştiinţifice în cunoaştere: „Gîndirea, ridicîndu-se de la concret la abstract, nu se îndepărtează — dacă este *justă*... — *de* adevăr, ci se apropie de el. Noţiunea abstractă de *materie*, de *lege* a naturii, noţiunea abstractă de *valoare* etc., într-un cuvînt *toate* abstracţiile ştiinţifice (juste, serioase, nu absurde) reflectă natura mai profund, mai fidel, *mai complet*" (ed. rusă, pag. 146).

Dialectica materialistă cere ca noţiunile noastre să fie elastice, mobile; ea luptă împotriva oricărei osificări a noţiunilor. Dacă fenomenele naturii, societăţii sînt legate reciproc, sînt mobile, se transformă unul într-altul, este clar că şi noţiunile omeneşti pot fi o copie fidelă a realităţii numai dacă ele vor fi tot atît de variabile şi de elastice. De aceea materialismul dialectic este duşmanul oricărei rutine, oricărui spirit metafizic şi oricărui conservatism în cunoaştere. Dialectica, subliniază Lenin, este tocmai teoria cunoaşterii, iar aceasta înseamnă că toate legile şi tezele dialecticii cu privire la dezvoltare, schimbare, la lupta contrariilor etc. trebuie să fie pe deplin aplicabile la cunoaştere, la noţiuni.

Priceperea de a aborda în mod dialectic noţiunile, ca forme ale gîndirii omeneşti care reflectă realitatea în schimbare şi în dezvoltare neîntreruptă, are o uriaşă însemnătate în lupta politică, în activitatea practică a partidului proletariatului. Exemple clasice de asemenea abordare dialectică ne dau clasicii marxism-leninismului, care au biciuit pe metafizicienii din domeniul politic, care operau cu noţiuni în afara timpului şi spaţiului, care considerau unele noţiuni sau altele ca fiind imobile şi invariabile. Aşa, de pildă, noţiunea de apărare a patriei, care este progresistă numai în anumite condiţii istorice, a fost aplicată în scopuri demagogice de către oportuniştii Internaţionalei a II-a în perioada războiului imperialist din 1914—1918, cînd această lozincă nu mai corespundea realităţii. Lenin şi Stalin, demascînd trădarea social-şoviniştilor, au arătat că noţiunea de „apărare a patriei" se schimbă în funcţie de situaţia istorică. Atunci cînd diferitele grupuri de tîlhari imperialişti duc război între ele pentru interesele lor, noţiunea de „apărare a patriei" înseamnă apărarea intereselor burgheziei „proprii" şi trădarea intereselor clasei muncitoare. Dimpotrivă, atunci cînd poporul duce un război just împotriva duşmanului străin, cînd poporul îşi apără libertatea sa, noţiunea de „apărare a patriei" exprimă interesele forţelor progresiste. În războiul împotriva cotropitorilor fascişti germani lozinca apărării patriei socialiste lansată de partid a constituit o măreaţă forţă motrice. Ea a mobilizat poporul la războiul sfînt pentru Patria sa, pentru măreţele cuceriri ale lui Octombrie. Aşadar, noţiunile trebuie să fie, după expresia lui Lenin, cioplite, strunjite, elastice, mobile, altfel ele nu vor da o oglindire fidelă a realităţii.

De pildă, noţiuni ca „supramuncă", timp „necesar" şi timp „suplimentar" şi alte asemenea noţiuni luate din „Capitalul" lui Marx şi formulate cu aplicare la societatea capitalistă nu pot fi aplicate la condiţiile absolut noi ale societăţii socialiste.

NOU ŞI VECHI. — Prin nou filozofia marxistă înţelege nu tot ceea ce apare şi există în realitate, ci numai ceea ce apare şi se dezvoltă, ceea ce are viitor, ceea ce contribuie la dezvoltarea progresivă mai rapidă a societăţii în ansamblu, sau a unor laturi ale societăţii. Noul este motorul dezvoltării. O astfel de concepţie despre nou ne permite să facem o deosebire justă între noul adevărat şi „noul" pretins, „noul" aparent. Vechiul, care şi-a trăit traiul, poate de asemenea să se manifeste sub formă de „nou", dar aceasta nu-l face să înceteze de a mai fi vechi. De pildă, Marx şi Engels în „*Manifestul Partidului Comunist*" (vezi) au demascat aşa-numitul „socialism feudal", sub masca căruia se ascundeau interesele feudalilor. Ei scriau: „Aristocraţii fluturau ca drapel traista de cerşetor a proletariatului pentru a strînge în urma lor poporul. Dar de cîte ori îi urma, poporul zărea pe posteriorul lor vechile blazoane feudale şi se împrăştia rîzînd în hohote, fără respect" (ed. a V-a rom., pag. 60). Pentru a înşela poporul, fasciştii germani se învesmîntau în toga de „naţional-socialişti", prezentau rasismul lor sălbatic ca fiind ceva „nou", deşi în realitate *fascismul* (vezi) nu este decît o nouă formă de dominaţie a dictaturii teroriste făţişe a capitalului financiar, o încercare de a consolida lumea capitalismului muribund.

Prin „vechi" filozofia marxistă înţelege tot ceea ce încetează a mai fi motorul dezvoltării şi se transformă într-o piedică, într-o frînă în calea dezvoltării mai departe, progresiste. Exprimînd diferite tendinţe ale realităţii — trecutul şi prezentul ei, ceea ce şi-a trăit traiul şi ceea ce se naşte, ceea ce este negativ şi ceea ce este pozitiv, ceea ce este conservator şi ceea ce este revoluţionar în ea —, vechiul şi noul se află într-o stare de luptă. Lupta a ceea ce este nou, înaintat împotriva a ceea ce este vechi şi perimat este o importantă lege a dezvoltării (vezi *Lupta contrariilor*).

Lupta dintre nou şi vechi se termină în mod necesar cu victoria a ceea ce este nou, înaintat, deoarece forţa a ceea ce este nou, înaintat este de neînvins. „Pentru metoda dialectică — arată I. V. Stalin — este important, înainte de toate, nu ceea ce la un moment dat pare stabil dar începe să moară treptat, ci ceea ce se naşte şi se dezvoltă, chiar dacă la un moment dat pare nestabil, căci pentru metoda dialectică este de neînvins numai ceea ce se naşte şi se dezvoltă" („Problemele leninismului", ed. a III-a rom., pag. 554). Astfel subotnicele comuniste, care au apărut pentru prima oară după revoluţie, nu aveau o largă răspîndire, dar tocmai în ele Lenin a văzut în mod profetic mlădiţele unei atitudini noi, comuniste faţă de muncă, atitudine căreia îi aparţine viitorul. În zilele noastre aceste mlădiţe ale noului au devenit o puternică forţă de dezvoltare a societăţii sovietice — întrecerea socialistă a întregului popor. Dar ceea ce este nou nu învinge în mod spontan, de la sine. Forţa Partidului comunist constă în aceea că el observă ceea ce este nou, înaintat, cînd acest nou există abia într-o formă embrionară; şi contribuie activ la creşterea, dezvoltarea lui, îi ajută să se afirme în viaţă şi să înlăture ceea ce este vechi.

Noul, învingînd vechiul, nu înlătură vechiul în întregime, ci foloseşte toate realizările preţioase ale omenirii din epocile trecute. Între nou şi vechi există o legătură necesară, o succesiune. Marxismului îi este străină concepţia vulgară despre dezvoltare ca fiind o sumă mecanică de trepte, care nu sînt legate între ele şi nu decurg una din cealaltă. Cultura socialistă, de pildă, ar fi de neconceput dacă nu ar fi folosit toate realizările culturilor anterioare, pe care ea și le însușește și le prelucrează în mod critic.

Marxismul, de asemenea, nu consideră că un fenomen sau altul ar avea un caracter absolut. Însuși noul trece printr-o dezvoltare și schimbare, în cursul cărora el se învechește și dintr-un motor al dezvoltării se transformă într-o piedică a acesteia. De pildă, noile relații de producție constituie forța principală a dezvoltării mai departe a forțelor de producție. Trebuie însă să ținem seamă de faptul că aceste relații de producție nu rămîn veșnic noi, că ele însele se învechesc și cu timpul trebuie să cedeze locul altor relații de producție, corespunzătoare forțelor de producție care se dezvoltă. Partidul comunist ne învață că trebuie nu numai să vedem ceea ce este nou, înaintat în societatea sovietică, ci și să ne îngrijim în permanență de creșterea și dezvoltarea a ceea ce este nou, înaintat, de perfecționarea lui. Noul care încetează să crească, care nu este perfecționat, care nu merge înainte își pierde pozițiile sale înaintate.

NOUMEN, FENOMEN — noțiuni care joacă un rol important în filozofia idealistă a lui *Kant* (vezi). În filozofia lui Kant „noumen" este „lucrul în sine", iar „fenomenul" se deosebește principial de „noumen". După Kant, numai „fenomenele" constituie un obiect al experienței. Ele se formează ca rezultat al acțiunii necunoscutului („lucrului în sine") asupra omului. Or, „noumenii" se găsesc, chipurile, de partea cealaltă a fenomenelor și reprezintă esențe incognoscibile. Ele principial sînt incognoscibile. În acest sens noțiunea „noumen" are la Kant un caracter limitat, ea arată hotarul cunoașterii noastre. Ruptura dintre fenomene și „lucrurile în sine" constituie unul din pilonii principali ai filozofiei idealiste kantiene. Materialismul dialectic neagă hotarul principial dintre fenomene și „lucruri în sine", arătînd că în procesul cunoașterii „lucrurile în sine" devin lucruri pentru noi, adică ceea ce nu era cunoscut devine cunoscut. (Vezi și *Esență și fenomen*; *„Lucru în sine" și „lucru pentru noi"*.)

NUCLEU ATOMIC — partea centrală încărcată pozitiv a atomului și compusă din nucloni. Se numesc nucloni particulele nucleare încărcate pozitiv (protonii) și neutre (neutronii), care în diferite combinații formează întreaga diversitate a nucleelor atomilor diferitelor elemente chimice. Întrucît masa nuclonilor întrece aproape de 2.000 de ori masa electronilor, aproape întreaga masă a atomului este concentrată în nucleul atomic. Numărul protonilor existenți în nucleul atomic (numărul atomic) determină sarcina lui pozitivă și locul atomului în sistemul periodic al lui *Mendeleev* (vezi). Numărul nuclonilor din nucleul atomic se numește numărul de masă. Masa nucleului atomic este mai mică decît suma maselor nuclonilor lui; la formarea nucleului atomic se eliberează o oarecare cantitate de energie și în legătură cu aceasta masa nucleului atomic se micșorează în mod corespunzător. În afară de atomii cu nuclee stabile, pot fi obținuți atomi cu nuclee nestabile, care se deosebesc de cele stabile printr-un număr mai mare sau mai mic de neutroni. Nucleele nestabile se numesc nuclee radioactive (din lat. radio — radiez), deoarece se dezintegrează iradiind particule alfa (α), care reprezintă nucleele atomilor de heliu, particule beta, adică electroni încărcați pozitiv sau negativ (β+, β—), precum și prin captarea unui electron din învelișul atomului. La elementele cu numărul atomic mai mare de 83 toate nucleele atomilor sînt radioactive. Radioactivitatea a fost pentru întîia oară descoperită la uraniu de către H. Becquerel, în 1896, iar apoi a fost studiată în mod amănunțit de către Pierre și Marie Curie, E. Rutherford și alții. În 1934 Frédéric și Irène Joliot-Curie au descoperit radioactivitatea artificială; ei au stabilit că, bombardînd cu particulele alfa elemente stabile, se pot obține atomi noi, de data aceasta radioactivi, ai acestor elemente. În prezent s-a dovedit că prin diferite reacții nucleare (transformări ale nucleelor atomice sub acțiunea a diferite particule) se poate crea pe cale artificială un mare număr de atomi radioactivi la toate elementele chimice și se pot obține noi elemente chimice: neptuniu, plutoniu, americiu, curiu, berkeliu și altele.

Nucleele atomice constituie o formă calitativă specifică a materiei, de care sînt legate forme calitativ noi de mișcare (energia nucleară). În nucleul atomic există o unitate a unor forțe contrare: forțe de respingere electrică, care acționează între protoni, și forțe nucleare specifice de atracție, care se manifestă în nucleu date fiind distanțele foarte mici dintre nucleoni. Descoperirea radioactivității și a reacțiilor nucleare a arătat că toate nucleele atomice pot suferi diferite transformări, și de aceea în natură nu există elemente imuabile. Implicit, teoria contemporană a nucleului atomic confirmă în întregime teza materialismului dialectic despre variabilitatea diferitelor forme ale materiei și despre inconsistența afirmațiilor metafizice cu privire la existența unor elemente eterne și imuabile în natură. Studierea reacțiilor nucleare și a radioactivității artificiale a dus la descoperirea reacției în lanț a despicării nucleelor unor izotopi ai uraniului și plutoniului, în cursul căreia se obțin nuclee ale elementelor mijlocii din sistemul Mendeleev și se eliberează o energie care depășește de milioane de ori energia eliberată în cursul transformărilor chimice (de exemplu, în cursul arderii) ale aceleiași cantități de substanță. Reacția în lanț poate, în funcție de anumite condiții, să decurgă comparativ lent sau poate să decurgă foarte rapid și să producă o explozie (bomba atomică). Pentru obținerea energiei atomice pot fi folosite în principiu nu numai reacții de dezintegrare (despicarea nucleelor), dar și reacții de sinteză, de pildă formarea din nucleele de hidrogen a nucleului de heliu sau a nucleelor altor elemente ușoare. Reacțiile de felul acesta sînt, după cît se pare, principala sursă a energiei stelare și solare.

Imperialiștii americani încearcă să folosească existența bombei atomice pentru a intimida popoarele, pentru a le sili să renunțe la suveranitatea lor națională, pentru a le supune dominației lor. Guvernul sovietic, ducînd în mod ferm o politică de pace și prietenie între popoare, cu toate că posedă arma atomică, se situează pe poziția interzicerii necondiționate a folosirii acestei arme.

O

OBIECT — vezi *Subiect și obiect.*

OBIECTIV — opus subiectivului, înseamnă ceea ce există în afara conștiinței omului și independent de ea.

OBIECTIVISM BURGHEZ — explicare a necesității și legității procesului istoric care justifică și preamărește orînduirea capitalistă și camuflează concepțiile burgheze cu pretinsa „nepartinitate". „Obiectivismul" este de fapt subiectivism, estomparea cu bună știință a legilor cu adevărat obiective ale dezvoltării sociale în scopul de a apăra interesele claselor exploatatoare. Astfel, P. Struve, unul dintre reprezentanții *„marxismului legal"* (vezi), criticînd pe narodnici, care nu înțelegeau inevitabilitatea istorică a dezvoltării capitalismului în Rusia în secolul al XIX-lea, propovăduia renunțarea la lupta împotriva capitalismului pe motivul că acesta din urmă se dezvoltă pe baza unei necesități obiective. El nega contradicțiile de neîmpăcat ale capitalismului, a căror ascuțire duce inevitabil la revoluția proletară. În opoziție cu un astfel de obiectivism, marxism-leninismul dovedește că capitalismul a luat naștere pe baza necesității istorice, dar că tot atît de necesară din punct de vedere istoric este pieirea lui. Concepția marxistă despre caracterul obiectiv al analizei științifice cuprinde partinitatea, impune aprecierea evenimentelor istorice din punctul de vedere al proletariatului revoluționar. Partinitatea marxistă nu numai că nu neagă necesitatea cercetării cu adevărat obiective a fenomenelor, ci, dimpotrivă, se bazează în întregime pe ea. Tocmai mersul obiectiv al însăși dezvoltării istorice, tendințele de dezvoltare a societății duc implacabil la pieirea capitalismului și la triumful comunismului. Marxiștii revoluționari nu se tem de analiza într-adevăr obiectivă a realității și a legilor ei de dezvoltare, deoarece ea confirmă justețea învățăturii marxist-leniniste. În marxism partinitatea și obiectivitatea științifică sînt indisolubil legate una de alta. Ideologia burgheză este însă incompatibilă cu obiectivitatea științifică în cunoaștere, de aici tendința filozofilor burghezi de a camufla caracterul lor de clasă prin „obiectivism", „nepartinitate".

Partidul comunist luptă împotriva tuturor manifestărilor de obiectivism în cercetările științifice, manifestări care constituie o rămășiță a ideologiei burgheze și care mai dăinuie încă în rîndurile unei părţi dintre filozofii, criticii literari, istoricii etc. sovietici. În hotărîrile C.C. al P.C.U.S. cu privire la problemele ideologice, în discuţiile care au avut loc în jurul cărţii lui G.F. Aleksandrov „Istoria filozofiei occidentale", în hotărîrea C. C. al P.C.U.S. cu privire la lipsurile volumului al III-lea din „Istoria filozofiei", în articolele din presa de partid îndreptate împotriva cosmopolitismului au fost supuse unei aspre critici rămăşiţele obiectivismului şi *socialismului de catedră* (vezi). În filozofie obiectivismul se manifestă în ignorarea luptei dintre taberele filozofice — materialism şi idealism, în nepriceperea şi lipsa de dorinţă de a face o critică ascuţită adversarilor materialismului, în academism, în ruperea teoriei de practică, în neînţelegerea faptului că fiecare pas în dezvoltarea gîndirii filozofice înaintate se face în condiţiile unei lupte împotriva concepţiilor reacţionare. Renunţarea la spiritul combativ, partinic este un indiciu de obiectivism, străin caracterului revoluţionar al marxism-leninismului. Operele marilor învăţători ai proletariatului — Marx, Engels, Lenin, Stalin — constituie un exemplu de combativitate revoluţionară în lupta împotriva ideologiei burgheze, împotriva tuturor duşmanilor clasei muncitoare. (Vezi şi *Partinitatea filozofiei.*)

OBŞTE SATEASCA — formă de uniune economică care a apărut în ultimul stadiu de dezvoltare a *orînduirii comunei primitive* (vezi). Creşterea inegalităţii economice, dezvoltarea proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie distrug vechea familie patriarhală şi gospodăria obştei familiale (vezi *Patriarhat*). În sînul marii familii patriarhale au început să apară celule familiale distincte, care au transformat uneltele de muncă şi vitele în proprietate privată a lor şi care îşi duc gospodăria în mod de sine stătător, individual. Producţia individuală, bazată pe proprietatea privată, devine forma dominantă de producţie. Totuşi rămăşiţe ale orînduirii comunei primitive mai continuă să existe o perioadă îndelungată de timp sub forma obştei săteşti. Ea a continuat să existe sub o formă sau alta ca rămăşiţă a trecutului şi în epocile de mai tîrziu: în condiţiile societăţii sclavagiste, feudale şi chiar capitaliste. Spre deosebire de obştile primitive anterioare, obştea sătească nu se bazează pe înrudirea de sînge. Marx a arătat că „«obştea sătească» devine prima grupare socială a oamenilor liberi, nelegaţi prin legături de sînge" („Arhiva K. Marx şi F. Engels", cartea I, pag. 284). În obştea sătească uneltele de producţie, curtea, casa erau proprietate privată a fiecărei familii. Gospodăria nu era condusă în colectiv, de obşte, ci în mod individual. Întregul pămînt însă, inclusiv cel arabil, este inalienabil şi formează proprietatea comună a obştei săteşti. În acelaşi timp au loc împărţiri periodice ale parcelelor de pămînt între membrii obştei săteşti. Astfel obştea sătească are, prin natura ei, un dublu caracter. Ea îmbină două elemente: 1) proprietatea privată asupra tuturor mijloacelor de producţie (în afară de pămînt) şi producţia individuală, însuşirea individuală şi 2) stăpînirea în colectiv a pămîntului arabil (împărţit cu regularitate pentru folosinţă individuală, privată), a fîneţelor, pădurilor, izlazurilor pentru vite.

Obştea sătească ca ultim stadiu al modului de producţie al comunei primitive a existat la toate popoarele. În Germania ea se numea „marcă“. Lucrarea lui Engels „Marca“ este consacrată analizei rolului istoric al obștei-marcă. Caracterizînd obștea sătească, Marx scria: „Unul dintre tipurile care sînt numite în mod obișnuit *obștea sătească* este *obștea rusească*. Echivalentul ei în Apus este *obștea germană*, a cărei apariție datează nu de mult... În epoca lui Iulius Cezar se făcea în fiecare an reîmpărțirea pămîntului arabil între grupuri, între *ginți* și *triburi*, dar nu se făcea încă între familiile individuale ale obștei; probabil și gospodăria era dusă în grupuri, în comun. Pe pămîntul german această obște de tip mai vechi s-a transformat prin dezvoltare naturală *într-o obște sătească* de felul celei descrise de Tacit... «Obștea sătească» este întîlnită de asemenea în Asia, la afgani etc., dar pretutindeni ea reprezintă *cel mai nou tip* de obște și, cum s-ar spune, ultimul cuvînt al *vechii organizări* a societății“ („Arhiva Marx și Engels“, cartea I, ed. rusă, pag. 283). În izvoarele istoriei ruse se vorbește despre „ognevișce“ și „pecișce“, adică despre obști care duc gospodăria în comun, care trăiesc lîngă aceeași vatră și stăpînesc în comun pămîntul și toate mijloacele de producție. Aici e vorba de marea familie patriarhală, de obștile casnice și familiale. Începînd din secolele al XVI-lea și al XVII-lea obștea familială se află într-o stare de tranziție: are loc procesul de formare a familiilor individuale prin divizare și separare. După formarea Statului moscovit marii cneji, feudalii au început să împartă pămîntul la oșteni și curteni. Astfel s-a creat orînduirea moșierească. La sfîrșitul secolului al XVI-lea țăranii erau cu totul legați de pămînt. Obștea sătească s-a păstrat ca o rămășiță a vechilor relații sociale, situația dominantă avînd-o proprietatea funciară feudalo-iobagă. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub influența dezvoltării relațiilor capitaliste la sate, obștea sătească a început să se descompună, din rîndurile ei desprinzîndu-se, pe de o parte, grupe mici de țărani bogați, iar pe de altă parte masa uriașă a țărănimii sărăcite, care se proletariza. În obște au început să pătrundă relații de exploatare. Reîmpărțirea pămîntului, care înainte se făcea periodic, are loc din ce în ce mai rar, iar apoi încetează complet. Astfel, stăpînirea în obște a pămîntului dispare, proprietatea privată învingînd definitiv.

OCAZIONALISM—doctrină idealistă religioasă din secolul al XVII-lea care încerca să învingă, prin invocarea intervenției directe a divinității, inexplicabilitatea interacțiunii dintre suflet și corp, la care a dus inevitabil dualismul lui *Descartes* (vezi). Spiritualistul francez *Malebranche* (vezi) a dus ocazionalismul pînă la recunoașterea faptului că orice determinare cauzală este un act divin.

OCCAM William —(a murit în jurul anului 1349) — teolog și filozof scolastic englez din evul mediu, reprezentant de seamă al *nominalismului* (vezi). Ideolog al feudalilor laici în lupta împotriva pretențiilor papale la dominația mondială a bisericii catolice. Occam, care era capul opoziției teologice față de tomism, afirma că existența lui dumnezeu și alte dogme religioase nu pot fi demonstrate cu ajutorul rațiunii, ele se bazează exclusiv pe credință.

OCULTISM (din lat. OCULTUS — misterios) — „teorie“ reacționară, neștiințifică care propovăduiește existența în natură a unor forțe supranaturale misterioase, inexplicabile, cu care pot, chipurile, comunica oamenii aleşi. Ocultismul este o rămăşiţă a evului mediu cu credinţa lui în strigoi, vrăjitori şi magie. Ocultismul este una din varietăţile obscurantismului idealist în cea mai respingătoare formă a lui. Ocultismul, ca şi religia şi alte forme de idealism, constituie un instrument de întunecare a conştiinţei maselor populare în interesul burgheziei şi este răspîndit intens în S.U.A. şi celelalte ţări imperialiste. (Vezi şi *Spiritualism*.)

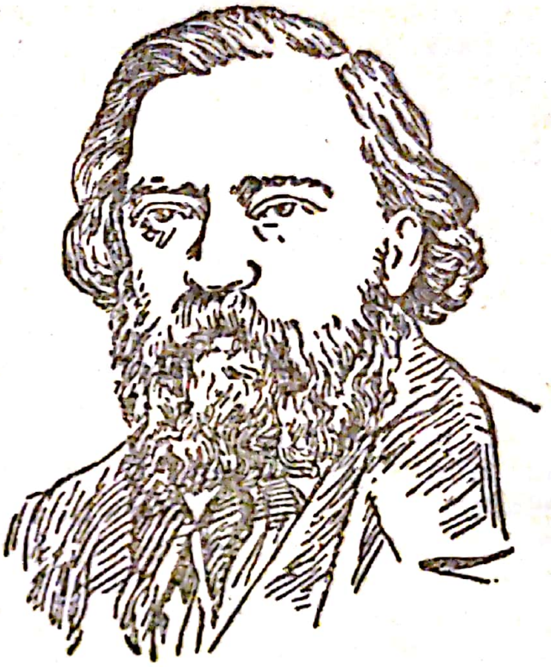

OGAREV Nikolai Platonovici (1813—1877) — revoluţionar din rîndurile nobilimii, publicist, gînditor şi poet, tovarăş de luptă al lui A. I. *Herţen* (vezi); a fost, ca şi Herţen, unul dintre cei mai de seamă fruntaşi ai vieţii publice din perioada nobiliară a istoriei mişcării revoluţionare de eliberare ruse din deceniul al patrulea şi al cincelea al secolului trecut. Ogarev a rămas un participant activ la lupta revoluţionară şi în perioada următoare a mişcării de eliberare din Rusia, în deceniul al şaselea şi al şaptelea din secolul trecut, în perioada raznocinţilor. Chiar la începutul drumului greu şi periculos pe care l-a ales, Ogarev a întîlnit pe tovarăşul său de idei, pe prietenul său — A. I. Herţen, cu care a mers mînă în mînă tot drumul vieţii sale. La educaţia lui Ogarev, ca şi a lui Herţen, au contribuit literatura rusă, ideile şi tradiţiile revoluţionarilor ruşi: *Radişcev* (vezi), Rîleev, *decembriştii* (vezi). Ogarev şi Herţen au urmat împreună Universitatea din Moscova. Ei au reuşit să grupeze în jurul lor un cerc restrîns de tineri nobili. Activitatea acestui cerc a atras atenţia jandarmilor ţarişti. În 1834, Ogarev şi Herţen au fost arestaţi şi deportaţi. În 1840, Ogarev şi-a publicat în presă operele poetice, pătrunse de o adîncă simpatie pentru poporul înrobit şi de idei eliberatoare. *Cernîşevski* (vezi) a scris că în poeziile lui Ogarev „îşi găseşte expresia un moment important în dezvoltarea societăţii noastre“, adică mişcarea de eliberare, că „Ogarev are dreptul să ocupe una dintre cele mai strălucite şi mai pure pagini din istoria literaturii noastre“. Numele lui Ogarev, scria Cernîşevski, va fi pronunţat deseori şi cu dragoste şi „va fi uitat doar atunci cînd va fi uitată limba noastră“.

În 1847, Ogarev a publicat pentru prima oară articole publicistice cu privire la problemele organizării sociale a Rusiei, în care îşi exprima convingerile sale antiiobage şi democratice. În 1850, el a fost arestat a doua oară, însă jandarmii ţarişti n-au putut să justifice acuzaţiile aduse lui Ogarev de a fi creat „o sectă comunistă“. El a fost eliberat şi, după aceea, în 1856 a emigrat în străinătate. Împreună cu Herţen, el a editat ziarele „Kolokol“, „Obşcee vece“ etc., a fost coredactor la aceste publicații, publicînd în ele articolele și poeziile sale. Ultimii 20 de ani ai vieții sale Ogarev i-a consacrat publicisticii și propagării teoriei revoluționare. În perioada cînd a trăit și a luptat Ogarev, toate problemele sociale se reduceau la lupta împotriva iobăgiei și absolutismului. Acestei lupte i-a și fost consacrată activitatea lui Ogarev. El chema la desființarea imediată a oricărui drept feudal-moșieresc și de stat; insista pentru trecerea pămîntului în stăpînirea comună a obștilor țărănești și pentru lucrarea în artel a pămîntului. Ogarev era împotriva oricărei deosebiri între stări, împotriva castei funcționarilor. El cerea introducerea egalității în drepturi și instaurarea unei astfel de orînduiri de stat în care țara să fie condusă de oameni aleși și răspunzători în fața societății. Totodată Ogarev critica aspru caracterul formal al democrației burgheze din țările din Europa apuseană și America.

Căile și mijloacele de înfăptuire a programului social-politic elaborat de el, Ogarev le-a văzut în mod diferit în diferitele perioade ale activității sale. Pe la mijlocul deceniului al patrulea al secolului trecut, el s-a pronunțat pentru revoluția țărănească, mai tîrziu, după urcarea pe tron a lui Alexandru al II-lea, a recomandat calea reformelor pașnice. După reforma din 1861, Ogarev a fost printre primii care a declarat că „poporul a fost înșelat de țar“, că „vechiul drept feudal a fost înlocuit cu unul nou“. În această perioadă, el a revenit din nou și definitiv la ideea revoluției țărănești. În 1861—1862, Ogarev făcea parte din comitetul central al asociației secrete „Zemlea i volea“; el a elaborat programul acestei asociații, a participat la organizarea activității practice a acesteia. În deceniul al șaptelea al secolului trecut, Ogarev a criticat pe liberali și a căutat să se apropie de discipolii lui Cernîșevski, de „tînăra emigrație“.

Ogarev a căutat bazele teoretice juste ale concepției științifice a dezvoltării sociale. După părerea lui, viața socială este un torent viu, un proces. „Istoria — spunea el — nu se desfășoară după program; ea merge înainte cu rezultatele ei inevitabile, care decurg din împrejurările existente“. Ogarev considera că factorii importanți în istorie sînt: caracterul social al vieții oamenilor, nevoile lor în ceea ce privește hrana și confortul în viață, activitatea în producție a oamenilor, economia societății. Aflîndu-se însă pe poziția concepției idealiste a istoriei, el a văzut conținutul procesului istoric în perfecționarea conștiinței oamenilor, care determină în ultimă instanță progresul în toate domeniile vieții societății. Dezvoltarea societății are loc, după părerea lui Ogarev, în condițiile de luptă a noului împotriva vechiului. În viața socială noul se află într-o contradicție directă cu formele trecutului istoricește constituite. Ogarev, ca și Herțen, considera ca țel al luptei împotriva ordinei absolutist-iobage instaurarea socialismului. La Ogarev socialismul utopic era strîns legat de credința în obștea sătească și în artelurile țărănești de muncă.

În filozofia sa materialistă, la care el a ajuns pe la mijlocul deceniului al cincelea al secolului trecut, Ogarev pornea de la admiterea lumii reale care înconjoară omul, de la admiterea naturii, materiei, care există veșnic și se schimbă necontenit. Bazîndu-se pe datele științelor naturii din timpul său, el afirma că mintea omenească reflectă legile de dezvoltare a naturii și societății.

El a demonstrat că senzațiile constituie izvorul cunoștințelor noastre. Ogarev s-a ridicat cu vehemență împotriva idealismului, care „respinge cu dispreț faptele dacă ele sînt în contradicție cu el". Totodată Ogarev a criticat pe empiriști, care se mulțumesc doar să contemple faptele, disprețuind generalizarea lor teoretică. Ogarev demonstra că niciodată și nicăieri convingerile nu au fost independente de interesele practice ale diferitelor stări și grupuri sociale. „Eu sînt pentru partid în filozofie" — spunea el. Ogarev a biciuit cu asprime pe ideologii moșierilor conservatori pentru faptul că filozofia lor venea în ajutorul guvernului țarist și reacțiunii și că sprijinea vechile condiții ale relațiilor sociale, practic convenabile lor. Ideile filozofice ale lui Ogarev în ansamblu au un caracter limitat, propriu întregului materialism premarxist, și anume: incapacitatea de a învinge pînă la capăt abordarea metafizică a realității, interpretarea idealistă a istoriei etc.

Ogarev a fost un înflăcărat patriot, un apărător ferm al intereselor maselor populare. Ca și prietenul și tovarășul său de luptă Herțen, Ogarev a jucat un rol însemnat în pregătirea revoluției ruse.

ONTOLOGIE (din greaca veche ἰντολογία—teorie despre ceea ce există) — termen în filozofia premarxistă care înseamnă teoria despre existență, despre ceea ce există, spre deosebire de gnoseologie — teoria cunoașterii. O trăsătură caracteristică a filozofiei burgheze este opunerea teoriei despre existență teoriei cunoașterii și tendința de a construi o teorie despre formele gîndirii în afara existenței și independent de ea, de realitatea obiectivă, care se reflectă în ele. Încă la Christian Wolf (1679 — 1754), autorul termenului de „ontologie", teoria despre existență este despărțită de teoria cunoașterii. În dezvoltarea ulterioară a filozofiei burgheze, această deosebire între ontologie și gnoseologie s-a transformat într-o opoziție, a alimentat diferite curente sceptice și agnostice în filozofie și a pus bazele felului tradițional de a privi categoriile și formele în logica formală idealistă.

OPOZIȚIA DINTRE MUNCA INTELECTUALĂ ȘI MUNCA FIZICĂ — ia naștere o dată cu dezvoltarea diviziunii sociale a muncii și cu apariția proprietății private asupra mijloacelor de producție, o dată cu împărțirea societății în clase. Opoziția dintre munca intelectuală și munca fizică este proprie tuturor societăților împărțite în clase: societății sclavagiste, feudale, capitaliste. Baza economică a acestei opoziții este exploatarea oamenilor muncii fizice de către oamenii muncii intelectuale, adică de către reprezentanții claselor exploatatoare. În condițiile asupririi de clasă oamenii muncii — sclavii, iobagii, muncitorii — sînt condamnați la o muncă fizică grea, iar știința și cultura, acumulate de omenire în decurs de secole, constituie un bun al claselor dominante și al intelectualității aflate în slujba acestor clase, al oamenilor muncii intelectuale. În societatea capitalistă, care pe baza dezvoltării marii industrii a făcut să progreseze rapid tehnica, știința, cultura, opoziția dintre munca intelectuală și munca fizică a ajuns să fie extrem de ascuțită. Ca să te ocupi de știință, tehnică, literatură, artă etc. e nevoie de o pregătire specială și de condiții de viață pe care oamenii muncii nu le au în societatea capitalistă. În societatea capitalistă muncitorilor le este hărăzită o muncă fizică istovitoare. În societatea capitalistă maşina — creaţie a muncii omeneşti şi a ştiinţei — nu serveşte pentru uşurarea muncii muncitorului, ci pentru o mai mare înrobire a lui, pentru transformarea unui număr uriaş de muncitori într-o anexă a maşinii.

Pe baza rupturii dintre oamenii muncii fizice şi oamenii muncii intelectuale a luat naştere şi s-a dezvoltat atitudinea duşmănoasă a muncitorilor faţă de reprezentanţii muncii intelectuale care-i exploatează. Opoziţia dintre munca intelectuală şi munca fizică este o opoziţie de clasă. Condiţiile sociale pentru înlăturarea acestei opoziţii se creează numai o dată cu victoria revoluţiei proletare. Aceste condiţii sînt: 1) desfiinţarea exploatării omului de către om, construirea economiei socialiste, lichidarea claselor exploatatoare; 2) un avînt fără precedent al activităţii politice a maselor, atragerea lor pe scară largă la conducerea statului; 3) uriaşe posibilităţi de atragere a maselor populare spre cultură, ştiinţă, tehnică. Aceste condiţii au fost create în U.R.S.S. Lichidarea claselor exploatatoare şi construirea socialismului în U.R.S.S. au ca rezultat lichidarea opoziţiei dintre munca intelectuală şi munca fizică. Acum în U.R.S.S. oamenii muncii fizice şi cei ai muncii intelectuale nu sînt duşmani, ci tovarăşi — prieteni, membri ai unui colectiv de producţie unic, deopotrivă interesaţi în succesele producţiei socialiste. Intelectualitatea sovietică se compune în majoritatea ei din oameni proveniţi din rîndurile muncitorilor şi ţăranilor. Duşmănia de altădată dintre oamenii muncii fizice şi cei ai muncii intelectuale a dispărut complet; s-au schimbat radical şi condiţiile de muncă ale muncitorilor şi ţăranilor. Munca muncitorului şi a ţăranului sovietic nu mai are nimic comun cu munca muncitorului şi ţăranului de altădată, care munceau nu pentru ei, ci pentru exploatatori; munca lor a devenit creatoare. Aceasta se manifestă deosebit de pregnant în mişcarea inovatorilor în producţie, care conţine germenii unui puternic avînt tehnico-cultural al clasei muncitoare, avînt necesar pentru desfiinţarea opoziţiei dintre munca intelectuală şi munca fizică. Acum în munca multor milioane de oameni ai muncii munca fizică se îmbină cu cunoştinţele tehnice, cu înaltul nivel cultural al muncitorului înaintat, care creează căi noi în dezvoltarea tehnicii, care sfarmă vechile norme tehnice depăşite, care este un revoluţionar în muncă. Prin munca lor creatoare, inovatorii în producţie fac să progreseze nu numai producţia, dar şi ştiinţa. În colhozuri s-a format şi se dezvoltă un nou tip de ţăran, care îmbină munca fizică cu cunoştinţe agronomice, care luptă pentru recolte bogate, aplicînd în mod conştient ultimele realizări ale ştiinţei şi tehnicii.

Dar lichidarea opoziţiei dintre munca intelectuală şi munca fizică nu înseamnă că în societatea socialistă nu există între ele nici un fel de deosebire. În condiţiile socialismului se mai menţine deosebirea esenţială, care poate fi şi va fi lichidată numai în procesul trecerii treptate de la socialism la comunism (vezi *Deosebirea esenţială dintre munca intelectuală şi munca fizică*).

OPOZIŢIA DINTRE ORAŞ ŞI SAT. — O dată cu dezvoltarea diviziunii sociale a muncii şi cu împărţirea societăţii în clase s-a produs despărţirea oraşului de sat, formîndu-se de-a lungul istoriei o opoziţie izbitoare între unul şi celălalt, o extremă înapoiere a satului faţă de oraş sub raport economic, politic şi cultural. Această opoziţie, care există numai în cadrul proprietăţii private, a atins cel mai înalt grad de ascuţire în capitalism. În societatea capitalistă agricultura se face în condiţii de jaf, pe baza unei tehnici înapoiate, cresc renta funciară, datoriile şi ruinarea ţăranilor mici-proprietari, iar productivitatea muncii este extrem de scăzută. Satul rămîne tot mai mult în urma oraşului.

Prin opoziţia dintre oraş şi sat trebuie să înţelegem opoziţia de interese. Baza economică a acestei opoziţii este exploatarea satului de către oraş, ruinarea ţărănimii muncitoare în cursul dezvoltării capitalismului.

Oraşul, prin clasele exploatatoare, îndeplineşte rolul de asupritor al satului (adică al ţăranilor muncitori). „În regimul capitalist influenţa oraşului asupra satului constă în pervertirea acestuia din punct de vedere politic, economic, moral, fizic etc.“(*Lenin*, Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom., pag. 839). Imperialismul a înăsprit şi mai mult opoziţia dintre oraş şi sat, care se manifestă în antagonismul dintre metropole şi colonii, dintre ţările industriale şi cele agrare. În scopul asigurării profitului maxim, capitalismul monopolist contemporan intensifică exploatarea ţărănimii prin diferite mijloace şi căi (fixarea unor preţuri ridicate la produsele industriale şi preţuri scăzute la produsele agricole, a unor preţuri ridicate ale pămîntului, forme înrobitoare de arendă etc.).

Marx şi Engels au fost primii care au dovedit în mod ştiinţific că opoziţia dintre oraş şi sat poate fi desfiinţată numai după desfiinţarea capitalismului. Lichidarea opoziţiei dintre oraş şi sat, ca şi a aceleia dintre munca intelectuală şi munca fizică, constituie una dintre cele mai importante condiţii pentru desfiinţarea tuturor deosebirilor de clasă existente în societate. Lenin a arătat că „pentru completa desfiinţare a claselor nu ajunge numai să fie răsturnaţi exploatatorii, moşierii şi capitaliştii, nu ajunge numai să desfiinţăm proprietatea *lor*, mai trebuie să desfiinţăm *orice* proprietate privată asupra mijloacelor de producţie, trebuie să desfiinţăm atît deosebirea dintre oraş şi sat, cît şi deosebirea dintre oamenii muncii fizice şi cei ai muncii intelectuale“ (Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom., pag. 485).

Victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie a creat toate condiţiile necesare pentru îndeplinirea cu succes a sarcinii de lichidare a opoziţiei dintre oraş şi sat. Condiţia principală era lichidarea claselor exploatatoare şi a sistemului de exploatare. În Rusia ţaristă 65% dintre gospodăriile ţărăneşti erau ale ţăranilor săraci; principala unealtă de producţie era plugul de lemn. Satul vegeta în mizerie, într-o stare de înapoiere, de incultură. Industrializarea ţării şi colectivizarea agriculturii au transformat radical situaţia satului în U.R.S.S. A apărut cea mai mare agricultură din lume, bazată pe proprietatea socialistă, înzestrată cu cea mai înaintată tehnică agricolă. Proprietatea socialistă a început să domine în mod absolut în agricultură. Oraşul are faţă de sat o atitudine de prieten, acordîndu-i un uriaş ajutor în lichidarea înapoierii lui economice şi culturale seculare. Statul sovietic a dat colhozurilor pămîntul în folosinţă veşnică. În anii Puterii sovietice, satul sovietic a făcut un salt colosal în dezvoltarea sa. Principalele munci agricole se fac cu maşini complexe. În agricultură sînt sute de mii de tractorişti, combineri şi mecanici calificaţi. Sovhozurile şi S.M.T.-urile au introdus la sate o înaltă cultură socialistă. S-au construit mii de kilometri de drumuri noi; electricitatea intră temeinic în viaţa de toate zilele a satului; telefonul, telegraful, radioul au legat satul de restul lumii. A fost construită o reţea de cluburi, case de lectură, laboratoare, cinematografe, biblioteci. Ştiinţa miciurinistă a înarmat pe colhoznici cu cunoaşterea căilor de luptă pentru obţinerea unor recolte bogate. Fruntaşii în producţie de la sate, Eroi ai Muncii Socialiste, iau recolte nemaivăzut de bogate, ridicînd productivitatea muncii agricole. Toate acestea înseamnă că în U.R.S.S. a fost lichidată opoziţia dintre oraş şi sat.

Lichidarea opoziţiei dintre oraş şi sat în urma victoriei socialismului în U.R.S.S. nu înseamnă că între ele nu mai există acum nici o deosebire. A mai rămas deosebirea esenţială dintre oraş şi sat, deosebire care va fi lichidată în procesul trecerii treptate de la socialism la comunism (vezi *Deosebirea esenţială dintre oraş şi sat*).

„ORIGINEA FAMILIEI, A PROPRIETĂŢII PRIVATE ŞI A STATULUI" — operă a lui F. Engels, scrisă în 1884. Bazîndu-se pe materialul cărţii lui *Morgan* (vezi) „Societatea antică", cît şi pe alte date dintre cele mai noi ale ştiinţei despre societatea primitivă, Engels cercetează în opera lui trăsăturile istorice fundamentale ale orînduirii sociale în antichitate. La început Engels arată cum s-au schimbat formele de căsătorie şi de familie în legătură cu progresul economic al societăţii, care era legat de creşterea producţiei. Apoi Engels analizează procesul de descompunere a orînduirii gentilice primitive (pe baza exemplului a trei popoare — greci, romani, germani) şi scoate la iveală cauzele economice ale acestei descompuneri. În epoca orînduirii gentilice nu exista încă nici proprietate privată, nici clase, nici stat, dar creşterea productivităţii muncii şi diviziunea muncii au dus la apariţia schimbului, a proprietăţii private, la lichidarea orînduirii gentilice şi la formarea claselor. Apariţia contradicţiilor de clasă a dat naştere statului, ca instrument de apărare a intereselor clasei dominante, ca maşină pentru a ţine în stare de supunere clasele exploatate, asuprite. „Dat fiind că statul — scrie Engels — a luat fiinţă din nevoia de a ţine în frîu antagonismul dintre clase; dat fiind că, în acelaşi timp, el a luat fiinţă chiar din conflictul dintre aceste clase, el este de regulă statul clasei celei mai puternice, al clasei economiceşte dominante, care, cu ajutorul lui, devine dominantă şi din punct de vedere politic, dobîndind astfel noi mijloace pentru oprimarea şi exploatarea clasei asuprite" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 292).

Cartea lui Engels este remarcabilă prin bogăţia ei teoretică. Ea a dat o lovitură diferitelor teorii burgheze despre societate. Ea a arătat: 1) că proprietatea privată, clasele şi statul nu au existat dintotdeauna, ci au apărut pe o anumită treaptă de dezvoltare economică; 2) că în mîinile claselor exploatatoare statul a fost totdeauna numai un instrument de violenţă şi de asuprire a maselor largi ale poporului; 3) că clasele vor dispare tot aşa de inevitabil precum au luat fiinţă în trecut. O dată cu ele va dispare în mod inevitabil și statul. Acestea sînt în general concluziile finale ale cărții lui Engels. Cartea lui Engels a completat o lacună existentă pînă atunci în explicarea marxistă a societății primitive și servește pînă astăzi ca material important pentru studierea materialismului istoric. Dar în cartea sa Engels reproduce schema lui Morgan a împărțirii societății în trepte — sălbăticie, barbarie și civilizație — care nu corespunde noțiunilor materialismului istoric. În afară de aceasta, în prefața cărții, Engels a comis o greșeală, arătînd că dezvoltarea societății și a orînduirilor sociale este determinată, pe lîngă modul de producție, și de perpetuarea speciei. În realitate însă factorul principal care determină dezvoltarea societății este modul de producție a bunurilor materiale.

ORÎNDUIREA CAPITALISTĂ — orînduire socială și de stat care a înlocuit feudalismul. Orînduirea capitalistă este bazată pe proprietatea capitalistă privată asupra mijloacelor de producție, pe exploatarea muncitorilor salariați, lipsiți de mijloace de producție și de mijloace de existență și siliți, din cauza aceasta, să-și vîndă permanent forța lor de muncă capitaliștilor. Forța motrice a producției capitaliste, principalul ei stimulent îl constituie obținerea profitului prin însușirea plusvalorii produse de muncitori. Contradicția fundamentală a capitalismului dezvoltat este contradicția dintre caracterul social al producției și forma capitalistă privată a însușirii. Economia capitalistă este bazată pe anarhia în producție și subordonată legilor stihinice ale dezvoltării. De aici inevitabilitatea apariției, în condițiile capitalismului, a crizelor economice periodice, a crizelor de supraproducție, cînd mărfurile produse sînt mai multe decît poate să absoarbă piața, cînd este limitată puterea de cumpărare a oamenilor muncii, al căror nivel de trai în condițiile orînduirii capitaliste scade necontenit. Economia țărilor capitaliste se dezvoltă ciclic, adică creșterea producției, în virtutea contradicțiilor antagoniste ale capitalismului, este urmată de declin, de scăderea bruscă a producției, de criză. În timpul crizei, care constituie principala fază a ciclului capitalist, se produce o distrugere în masă a forțelor de producție ale societății, crește brusc șomajul, se intensifică pauperizarea clasei muncitoare și a tuturor oamenilor muncii, se ascut toate contradicțiile orînduirii capitaliste. O dată cu dezvoltarea capitalismului, jugul capitalist devine mai apăsător, pauperizarea absolută și relativă a clasei muncitoare și a oamenilor muncii crește. Cu cît e mai mare bogăția socială concentrată în mîna unui grup mic de capitaliști, cu atît mai mult crește proletarizarea maselor, cu atît mai mult se mărește șomajul și pauperizarea clasei muncitoare. „*Aceasta este legea absolută, generală, a acumulării capitaliste*“ (Marx, Capitalul, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 577). Lupta de clasă extrem de ascuțită dintre burghezie și proletariat este trăsătura fundamentală care caracterizează societatea capitalistă.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea capitalismul a intrat în ultimul său stadiu, cel mai înalt, — stadiul imperialismului —, care se caracterizează prin dominația unui mănunchi de monopoliști și de uniuni monopoliste în economia și politica statelor capitaliste. În virtutea legii dezvoltării inegale politice și economice a țărilor capitaliste în epoca imperialismului, temelia orînduirii capitaliste se surpă din ce în ce mai mult, iau naștere conflicte și războaie inevitabile între țările capitaliste; lupta clasei muncitoare și a tuturor oamenilor muncii, sub conducerea clasei muncitoare, împotriva clasei capitaliștilor devine extrem de ascuțită. Stadiul imperialist al capitalismului este ajunul revoluției socialiste. Începînd cu primul război mondial, orînduirea capitalistă a intrat în stare de criză generală, la baza căreia stă descompunerea tot mai accentuată a sistemului economic mondial al capitalismului. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, care a însemnat începutul prăbușirii sistemului capitalist, a deschis o nouă eră în dezvoltarea societății omenești. Capitalismul a încetat să fie sistemul unic și atotcuprinzător al economiei mondiale. Economia mondială s-a scindat în două sisteme economice diametral opuse: socialist și capitalist. O trăsătură caracteristică a crizei generale a capitalismului o constituie ascuțirea extremă a tuturor contradicțiilor societății capitaliste. S-au accentuat contradicțiile dintre puterile imperialiste și țările coloniale și dependente, care au pășit pe calea mișcării de eliberare națională, mișcare care subminează temeliile imperialismului. S-a accentuat procesul de putrefacție a capitalismului. În epoca crizei sale generale, capitalismul se caracterizează prin folosirea incompletă cronică a aparatului de producție al întreprinderilor, prin existența unei armate de milioane de șomeri, care s-au transformat dintr-o armată de rezervă într-o armată permanentă de șomeri. Crizele economice au devenit și mai adînci, și mai distrugătoare, lovind toate ramurile economiei capitaliste în țările burgheze. Fazele crizelor în ciclul capitalist devin din ce în ce mai îndelungate, iar perioadele de înviorare temporară se scurtează și nu duc la un avînt general și la o înflorire a economiei.

În perioada celui de-al doilea război mondial s-a desfășurat cea de a doua etapă a crizei generale a capitalismului. Un foarte important rezultat al celui de-al doilea război mondial a fost destrămarea pieței mondiale unice atotcuprinzătoare și formarea a două piețe paralele — cea capitalistă și cea socialistă — opuse una alteia, ceea ce a determinat adîncirea crizei generale a sistemului capitalist mondial. Ca urmare a celui de-al doilea război mondial și a victoriei Uniunii Sovietice în lupta împotriva Germaniei hitleriste și a Japoniei imperialiste s-au desprins din lumea capitalistă o serie de țări din Europa și Asia, care au instaurat regimul de democrație populară. Victoria istorică de importanță mondială a poporului chinez a dat o nouă lovitură zdrobitoare imperialismului. Țările de democrație populară au pășit pe calea construcției socialiste. Lumea s-a împărțit în două lagăre: lagărul capitalismului și al reacțiunii imperialiste, în frunte cu S.U.A., care caută să dezlănțuie un nou război mondial și să-și instaureze dominația mondială, și lagărul socialismului și democrației, în frunte cu U.R.S.S., lagăr care crește și se întărește, care luptă pentru pace, împotriva ațîțătorilor la război. În scopul menținerii orînduirii capitaliste, complet putrezită, burghezia reacționară recurge la mijloace extreme — fascizarea statelor, instaurarea dictaturii fasciste în țările burgheze. Uniunile monopoliste folosesc aparatul de stat burghez, subordonat lor, pentru o și mai mare aservire a oamenilor muncii, pentru desfiinţarea libertăţilor politice şi a democraţiei, pentru înăbuşirea mişcării revoluţionare şi de eliberare naţională a maselor largi de oameni ai muncii, pentru dezlănţuirea unor războaie de cotropire. Statul burghez este un instrument docil al capitalului monopolist în lupta lui pentru obţinerea profitului maxim şi pentru instaurarea dominaţiei celor mai mari monopoluri în întreaga lume.

Revoluţia socialistă înlocuieşte orînduirea capitalistă cu o orînduire socială mai înaltă — socialismul —, care se statorniceşte în lupta de clasă înverşunată împotriva capitalismului. Dictatura proletariatului organizează noul mod de producţie, socialist, şi pune capăt pentru totdeauna exploatării omului de către om, desfiinţează orînduirea sclaviei şi asupririi.

ORÎNDUIREA COMUNEI PRIMITIVE—prima formaţiune socială, care a existat multe zeci de mii de ani la toate popoarele la începutul dezvoltării lor. În orînduirea comunei primitive, baza relaţiilor de producţie o constituie proprietatea comună asupra mijloacelor de producţie. Proprietate comună a colectivului, hoardei, ginţii erau uneltele de producţie, pămîntul. Proprietate comună erau de asemenea locuinţa, inventarul gospodăriei etc. Orice grup de oameni din comuna primitivă era nomad, ocupîndu-se cu culegerea de plante comestibile şi cu vînătoarea. În cadrul proprietăţii comune asupra mijloacelor de producţie exista şi proprietatea personală asupra obiectelor de uz casnic, îmbrăcăminte etc. În orînduirea comunei primitive nu exista exploatarea omului de către om, nu existau clase şi stat. Aici gospodăria se făcea cu ajutorul uneltelor primitive în colectiv, în comun, de către ginţi întregi. Produsele erau şi ele consumate în comun, fiind împărţite în mod egal. Relaţiile de producţie ale orînduirii comunei primitive au luat naştere pe baza nivelului scăzut de dezvoltare a forţelor de producţie, a stării primitive a uneltelor de producţie, a inexistenţei diviziunii sociale a muncii. Numai muncind în comun oamenii primitivi puteau să obţină mijloacele de trai şi să se apere de atacurile fiarelor de pradă sau ale comunităţilor vecine.

Pe baza apariţiei primei mari diviziuni sociale a muncii — despărţirea păstoritului de agricultură — forţele de producţie ale societăţii primitive încep să se dezvolte mult mai repede. O dată cu dezvoltarea lor ia naştere şi se dezvoltă schimbul, apare proprietatea privată, inegalitatea economică între diferiţii membri ai comunităţii. Prima mare diviziune socială a muncii, care a determinat apariţia proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, a dat naştere sclaviei. Apariţia sclaviei a accentuat într-o şi mai mare măsură inegalitatea economică şi a contribuit la descompunerea comunei primitive. Producţia colectivă şi distribuirea în mod egal a produselor, dintr-o formă care contribuie la dezvoltarea forţelor de producţie, devin cătuşe ale acestora. Pe o treaptă superioară a societăţii primitive are loc a doua mare diviziune socială a muncii: meseriile se despart de agricultură, ceea ce contribuie la o nouă destrămare a orînduirii comunei primitive. Ca urmare apar bogaţi şi săraci, apare exploatarea, iau naştere clasele, statul. Orînduirea comunei primitive se descompune definitiv. Locul ei îl ia societatea împărţită în clase — *orînduirea sclavagistă* (vezi), *feudalismul* (vezi).

ORÎNDUIREA SCLAVAGISTĂ— prima societate împărțită în clase antagoniste, care a luat naștere pe ruinele *orînduirii comunei primitive* (vezi), pe baza dezvoltării forțelor de producție ale societății, pe baza dezvoltării proprietății private și a creșterii inegalității economice. Așa cum modul de producție al comunei primitive a fost propriu tuturor popoarelor, și sclavia a existat într-o proporție sau alta în toate țările și la toate popoarele. Sclavia a căpătat o largă răspîndire în Orient — în Egipt, Asiria, Babilonia, Mesopotamia, India, China, precum și în Transcaucazia (Urartu) și în alte regiuni. Numărul sclavilor era de zeci de mii. Dar în Orient sclavia a avut mai ales un caracter patriarhal, casnic. Aci sclavii nu erau principala forță de producție a societății. Principala forță de producție a societății în Orientul antic rămîneau țăranii, strîns legați de obște și crunt exploatați de statul despotic. În vechea Rusie, mai ales în perioada kieviană, sclavia era de asemenea patriarhală, casnică, dar mai puțin dezvoltată decît în Orientul antic. Sclavia a atins cea mai înaltă formă de dezvoltare în Grecia și în Roma antică, unde sclavul a devenit principala forță de producție a societății și unde sclavia s-a transformat în modul de producție sclavagist.

În orînduirea sclavagistă clasa dominantă și principală era clasa stăpînilor de sclavi. Ea era împărțită în deferite grupuri sociale: mari proprietari de pămînt, proprietari de mari ateliere, negustori, cămătari. Cea de-a doua clasă principală era numeroasa clasă a sclavilor. În afară de aceste două clase principale, în societatea sclavagistă mai existau și pături intermediare ale populației libere: mici proprietari, care trăiau din propria lor muncă (meseriași și țărani), precum și lumpenproletariat, format din meseriași și țărani ruinați. Baza relațiilor de producție ale societății sclavagiste o formează proprietatea stăpînului de sclavi asupra mijloacelor de producție și asupra sclavului, pe care-l poate vinde, cumpăra sau chiar omorî. Aceste relații de producție corespund nivelului forțelor de producție, care este mai înalt decît în orînduirea comunei primitive. Creșterea vitelor, agricultura, meșteșugurile, diviziunea muncii între aceste ramuri de producție, uneltele de producție de metal au căpătat o răspîndire relativ largă. A început să se dezvolte producția de mărfuri.

Exploatarea sclavilor, bazată pe constrîngerea extraeconomică, ia proporții monstruoase. La exploatare și violență sclavii răspund cu o productivitate a muncii scăzută și cu distrugerea uneltelor de producție. Plusprodusul creat de fiecare sclav în parte era neînsemnat. Dar masa generală a plusprodusului era, în condițiile exploatării unui număr uriaș de sclavi și a extremei ieftinătăți a muncii lor, relativ mare. Pe această bază au devenit posibile un anumit progres social, dezvoltarea științei, artei, filozofiei. Un oarecare progres a avut loc și în domeniul tehnicii producției, care rămînea însă extrem de scăzută și stagna, deoarece era bazată pe sclavie. Prețurile derizorii ale sclavilor, munca aproape gratuită a acestora din urmă nu creează la stăpînii de sclavi un stimulent economic pentru introducerea unor unelte de producție noi, perfecționate.

O dată cu apariția societății sclavagiste ia naștere și se dezvoltă statul ca aparat de constrîngere, ca mașină de asuprire a majorității exploatate a societăţii de către o minoritate exploatatoare. Întreaga istorie a sclaviei este istoria unei lupte de clasă înverşunate. Sclavia a fost o etapă necesară şi progresistă în dezvoltarea societăţii omeneşti. Ea a servit ca bază pentru dezvoltarea mai departe şi într-un ritm mai rapid a forţelor de producţie, a ştiinţei şi a culturii. Dar atingînd un anumit nivel, forţele de producţie nu puteau să se dezvolte mai departe în cadrul relaţiilor de producţie ale societăţii sclavagiste. O dată cu descompunerea orînduirii sclavagiste, lupta de clasă atinge punctul culminant. Răscoalele sclavilor se împletesc cu lupta micilor ţărani, care se ruinau, împotriva marilor proprietari de pămînt. Pieirea orînduirii sclavagiste la Roma a fost accelerată de invaziile din afară. Forma sclavagistă de exploatare este înlocuită de o altă formă de exploatare — cea feudală. Sclavia nu dispare complet o dată cu desfiinţarea modului de producţie sclavagist. Ea continuă să existe într-o măsură sau alta şi în perioada feudalismului şi în perioada capitalismului.

ORÎNDUIREA SOCIALISTĂ — orînduire socială şi de stat bazată pe proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie, pe lichidarea exploatării omului de către om, pe colaborarea tovărăşească şi ajutorul reciproc socialist între oamenii muncii din societatea socialistă. Orînduirea socialistă ia naştere ca urmare a desfiinţării capitalismului pe calea revoluţiei socialiste şi a instaurării dictaturii proletariatului.

U.R.S.S. este prima ţară în care s-a instaurat orînduirea socialistă. Baza politică a orînduirii socialiste în U.R.S.S. sînt Sovietele de deputaţi ai oamenilor muncii, care constituie forma de stat a dictaturii proletariatului. Baza economică a orînduirii sovietice socialiste o constituie sistemul economic socialist şi proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie: sub formă de proprietate de stat, adică a întregului popor (uzine, fabrici, mine de cărbuni, de minereuri, transporturi, solul şi subsolul, apele, pădurile, sovhozurile, S.M.T. şi altele), şi sub formă de proprietate obştească cooperatist-colhoznică. În societatea socialistă relaţiile de producţie se află într-o concordanţă deplină cu caracterul forţelor de producţie, întrucît caracterul social al producţiei este întărit de proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie. Scopul modului de producţie socialist nu este profitul, ci omul, satisfacerea nevoilor lui materiale şi culturale multilaterale. Trăsăturile şi cerinţele esenţiale ale *legii economice fundamentale a socialismului* (vezi) constau în asigurarea satisfacerii maxime a nevoilor materiale şi culturale mereu crescînde ale întregii societăţi prin creşterea şi perfecţionarea neîntreruptă a producţiei socialiste pe baza tehnicii celei mai înalte. Producţia socialistă este organizată pe baza *legii* economice obiective a *dezvoltării planice (proporţionale) a economiei naţionale* (vezi), care dă posibilitatea organelor sovietice de planificare să planifice în mod just întreaga producţie socială. Planurile curente şi de perspectivă ale Statului sovietic, întregul sistem de planificare a dezvoltării economice şi culturale a U.R.S.S. sînt o reflectare mai mult sau mai puţin exactă a cerinţelor legii dezvoltării planice a economiei naţionale, care se sprijină pe legea economică fundamentală a socialismului. În opoziţie cu orînduirea capitalistă, căreia îi sînt proprii anarhia în producţie, crizele economice, războaiele şi celelalte plăgi ale capitalismului, socialismul realizează un proces neîntrerupt de reproducție lărgită, asigură un ritm rapid de dezvoltare a economiei naționale, ritm necunoscut în societatea burgheză. Atît timp cît în socialism există două sectoare de producție fundamentale — de stat și cooperatist-colhoznic — se menține și producția de mărfuri, care este o producție de mărfuri de un fel deosebit, o producție de mărfuri fără capitaliști.

Principiul fundamental al societății socialiste constă în aceea că fiecare muncește după capacitățile sale și primește articolele de consum în conformitate cu munca pe care o depune pentru societate. De aceea, în societatea socialistă criteriul de apreciere a activității fiecărui om este munca. Înfăptuirea principiului socialist al repartiției bunurilor de consum după cantitatea și calitatea muncii înseamnă că productivitatea muncii nu este încă atît de ridicată încît să asigure un belșug de articole de consum. Socialismul este ostil nivelării mic-burgheze, care nu are nimic comun cu concepția marxist-leninistă despre egalitatea oamenilor, stabilită de orînduirea socialistă. „Prin egalitate marxismul nu înțelege nivelarea în domeniul trebuințelor personale și al traiului individual, ci desființarea claselor, adică: a) o egală eliberare de exploatare a tuturor oamenilor muncii după ce capitaliștii vor fi doborîți și expropriați, b) desființarea, egală pentru toți, a proprietății private asupra mijloacelor de producție după ce ele vor fi fost trecute în proprietatea întregii societăți, c) datoria, egală pentru toți, de a munci după capacitatea lor și dreptul, egal pentru toți cei ce muncesc, de a primi potrivit muncii depuse..." (*Stalin*, vol. 13, ed. rom., pag. 374). Orînduirea socialistă, eliberată de contradicțiile antagoniste, nu cunoaște crizele economice, șomajul și mizeria maselor de oameni ai muncii; ea asigură fiecărui om al muncii dreptul la muncă, dreptul la odihnă, dreptul la învățătură etc. Numai în societatea socialistă fiecare om este un om al muncii liber.

Victoria socialismului în U.R.S.S a dus la lichidarea opoziției dintre oraș și sat, dintre munca intelectuală și munca fizică. În societatea sovietică socialistă au rămas deosebiri esențiale între oraș (industrie) și sat (agricultură), între munca intelectuală și munca fizică, deosebiri care vor dispare și ele în procesul dezvoltării continue a forțelor de producție, al creării proprietății unice a întregului popor și al ridicării nivelului cultural și tehnic al oamenilor muncii la nivelul inginerilor și tehnicienilor.

O dată cu lichidarea claselor exploatatoare în U.R.S.S. și a exploatării omului de către om, s-a schimbat structura de clasă a societății sovietice. În locul proletariatului, lipsit în orînduirea capitalistă de mijloace de producție și crunt exploatat de capitaliști, a apărut o clasă nouă, clasa muncitoare a U.R.S.S., care a statornicit proprietatea socialistă asupra uneltelor și mijloacelor de producție și care îndrumează societatea socialistă pe calea comunismului. În locul țărănimii cu mica ei gospodărie individuală, țărănime exploatată în societatea capitalistă de moșieri și chiaburi, de speculanți și cămătari, a apărut în U.R.S.S. o țărănime nouă, colhoznică, a cărei gospodărie este bazată pe proprietatea socialistă, pe munca colectivă și pe tehnica modernă. Și *intelectualitatea* (vezi) a suferit schimbări radicale. În majoritatea ei, această intelectualitate provine din rîndurile clasei muncitoare și ale țărănimii. Intelectualitatea sovietică este o intelectualitate nouă, strîns legată de poporul sovietic; ea slujește cu devotament și în mod activ poporul, contribuie activ la mersul Țării sovietice înainte, spre comunism. Granițele și deosebirile de clasă dintre clasa muncitoare și țărănime, ca și dintre aceste clase și intelectualitate se șterg, dispar în U.R.S.S. În opoziție cu orînduirea capitalistă, cu contradicțiile ei de clasă de neîmpăcat, orînduirea socialistă reprezintă colaborarea prietenească a muncitorilor, țăranilor și intelectualilor. Totodată conducerea statului o are clasa muncitoare (dictatura proletariatului), ca cea mai înaintată și mai revoluționară clasă a societății.

Pe baza victoriei socialismului s-au dezvoltat mai departe forțele motrice ale societății sovietice: *unitatea moral-politică* (vezi) a poporului sovietic, *prietenia popoarelor* (vezi), *patriotismul sovietic* (vezi). Orînduirea sovietică socialistă a statornicit și dezvoltat pentru prima oară în istoria societății omenești un tip nou, superior de democrație — democrația socialistă. Democrația sovietică a dat o deplină egalitate în drepturi întregului popor muncitor. În opoziție cu falsa democrație burgheză, care proclamă doar drepturi formale ale cetățenilor, democrația sovietică, bazată pe lichidarea exploatării omului de către om, pe proprietatea obștească socialistă, asigură exercitarea drepturilor și libertăților democratice ale oamenilor sovietici prin toate mijloacele, care se află la dispoziția poporului însuși, la dispoziția statului socialist. Orînduirea socială sovietică, care a pus bazele apariției și dezvoltării unor națiuni noi, socialiste, asigură tuturor popoarelor unite în Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste deplina egalitate politică și economică, înflorirea culturii popoarelor U.R.S.S., cultură națională în formă și socialistă în conținut. În societatea sovietică, națiunile socialiste, eliberate de contradicțiile de clasă de neîmpăcat, care macină națiunile burgheze, sînt mult mai unite și mai viabile decît oricare națiune burgheză.

Întreaga activitate a societății socialiste este condusă de *statul socialist* (vezi), a cărui forță organizatoare, conducătoare și îndrumătoare este Partidul comunist. Politica Partidului comunist este baza vitală a orînduirii sovietice socialiste. Partidul comunist determină orientarea întregii activități a organizațiilor de stat și de masă ale societății socialiste în conformitate cu cerințele legilor economice obiective ale dezvoltării. Credincios și devotat mărețelor idei ale comunismului, înarmat cu cea mai înaintată și mai revoluționară teorie — *marxism-leninismul* (vezi) —, strîns legat de popor, Partidul comunist exprimă în modul cel mai deplin interesele vitale ale constructorilor societății comuniste, iar aceasta asigură partidului rolul de principala forță conducătoare și îndrumătoare în sistemul dictaturii proletariatului. Expresia cea mai înaltă a unității moral-politice a societății o constituie faptul că în U.R.S.S. întregul popor este unit în jurul *unui singur* partid — Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. În U.R.S.S. nu există clase antagoniste, prin urmare, nu există nici teren pentru existența a cîtorva partide.

Construirea cu succes a societății comuniste în U.R.S.S. are o uriașă însemnătate internațională, constituind o dovadă vie a superiorității orînduirii sociale și de stat sovietice asupra celei capitaliste. Măreața experiență istorică a instaurării și dezvoltării orînduirii socialiste în U.R.S.S. este folosită de statele de *democrație populară* (vezi), care înfăptuiesc construcția socialistă în țările lor.

OSIPOVSKI Timofei Fedorovici (1765—1832) — gînditor materialist rus, profesor de matematică la Universitatea din Harkov (începînd din 1803) și rector al acestei universități (1813—1820). Luptător activ împotriva politicii reacționare și a măsurilor arakceeviste aplicate în universitate de către cunoscuții mistici — ministrul cultelor și al instrucțiunii publice, președintele unei asociații biblice, prim-procurorul sfîntului sinod — cneazul A. N. Golițîn, și patronul învățămîntului din districtul Harkov — Z. I. Karneev.

Osipovski și-a expus concepțiile materialiste, criticînd aspru filozofia idealistă a lui *Kant* (vezi), în conferințele „Despre spațiu și timp" și „Despre sistemul dinamic al lui Kant", ținute în cadrul adunărilor solemne ale Universității din Harkov în 1807 și 1813. Osipovski susținea că materia este factor prim și conștiința factor secund. „E ușor de judecat — spunea el — că lucrurile nu pot genera o noțiune despre ceva ce ele nu conțin; dacă ele pot genera în noi o noțiune, această noțiune trebuie să corespundă neapărat cu ceva pe care ele îl conțin, altfel ar însemna ca nimic să genereze ceva". Legile fenomenelor naturii, după Osipovski, trebuie deduse nu din ele însele, ci cercetînd aceste fenomene „în perioade diferite, în forme diferite, în raporturi diferite cu alte fenomene...". Osipovski a demascat cu toată pasiunea născocirile lui Kant, afirmînd că acestea sînt pur și simplu niște himere „care au loc în capul nostru fără voia noastră și în mod incoerent și care nu au nici o legătură cu lucrurile și de aceea nu pot fi aplicate niciodată la aceste lucruri".

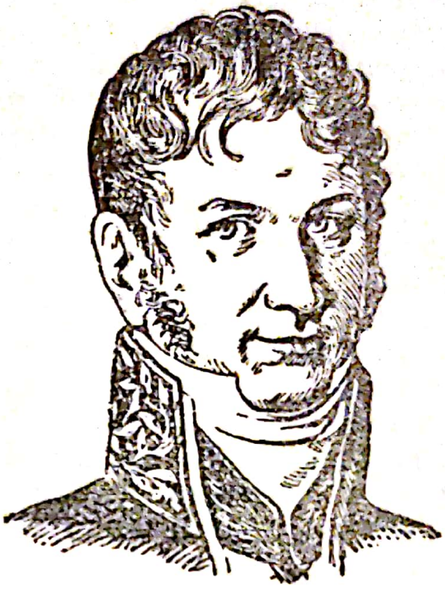

În opoziție cu Kant, care considera că timpul și spațiul nu au un caracter obiectiv și le rupea de existența lucrurilor, Osipovski nu concepea spațiul și timpul în afara materiei, cît și existența acesteia din urmă în afara spațiului și timpului. El spunea că „spațiul și timpul sînt condițiile existenței lucrurilor, că spațiul și timpul există în însăși natura și în lucruri, și nu numai în imaginea noastră formată pe bază de senzații". După Osipovski, timpul trebuie privit nu „ca ceva care există în natură de la sine, ci ca un produs necesar al existenței succesive a lucrurilor". Noțiunea de spațiu însă „se formează pe baza impresiilor produse de spațiu prin intermediul simțurilor noastre exterioare asupra simțurilor noastre interioare". Osipovski s-a ridicat cu vehemență împotriva concepției lui Kant cu privire la originea apriorică, dinainte de experienţă, a adevărurilor geometrice. Veracitatea geometriei, după Osipovski, este obiectivă. Adevărurile oferite de geometrie, spunea el, „corespund cu ceea ce există într-adevăr în lucruri".

Reacţionarii au reuşit în 1820 să-l înlăture pe Osipovski din funcţia de rector şi de profesor, dar ei nu au putut să şteargă urmele ideilor răspîndite de el. Acţiunile curajoase ale lui Osipovski împotriva filozofiei idealiste şi lupta sa deschisă împotriva obscurantiştilor din ştiinţă în condiţiile celei mai crunte reacţiuni au constituit un act de mare curaj civic. Ideile lui Osipovski au avut răsunet în inimile oamenilor înaintaţi din acel timp şi au educat pe studenţi în spiritul materialismului. Nu întîmplător Dudrovici arăta în denunţul său că ideile lui Osipovski „constituie cauza faptului că aproape nici unul dintre studenţii care urmează cursul de matematică la Universitatea din Harkov, al cărui cap este Osipovski... nu frecventează nici lecţiile de teologie şi de religie, nici lecţiile de filozofie...". Datorită lui Osipovski, matematica a fost predată la un înalt nivel ştiinţific la Universitatea din Harkov. Osipovski a scris un curs de matematică în trei volume, care era cel mai bun curs din timpul său. În timpul muncii sale pedagogice bogate, el a pregătit o serie de elevi, printre care a fost şi celebrul matematician academician rus M. V. Ostrogradski.

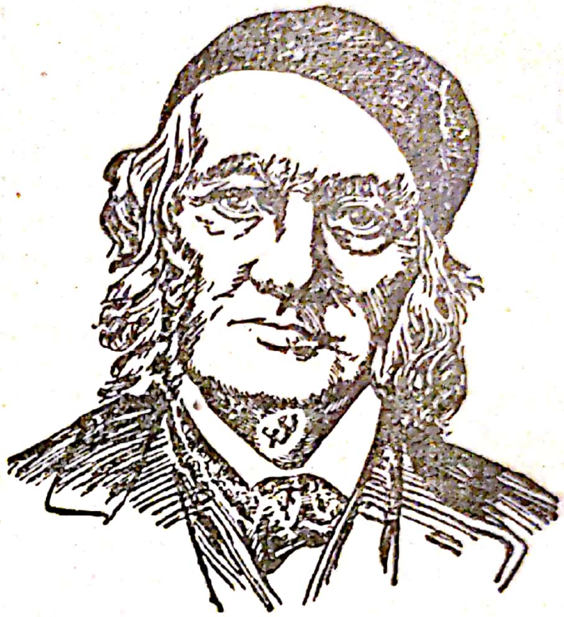

OWEN Robert (1771—1858) — unul dintre marii socialişti-utopişti din secolul al XIX-lea. Din 1800 pînă în 1829 a condus o mare fabrică în New Lanark (Scoţia). Owen a redus ziua de muncă în fabrică pînă la 10 ore şi jumătate, în timp ce în alte întreprinderi durata zilei de muncă ajungea la 13—14 ore, a îmbunătăţit condiţiile de muncă şi de trai ale muncitorilor, a creat o şcoală model pentru copiii lor şi a organizat o creşă şi o grădiniţă de copii. În prima sa lucrare, „O nouă concepţie asupra societăţii sau experienţe cu privire la formarea caracterului" (1813—1814), Owen a expus experienţa şi principiile care l-au călăuzit în activitatea lui de la New Lanark. Mai tîrziu Owen a trecut de la ideile filantropice la comunism. Evoluţia spre comunism a fost un punct de cotitură în viaţa lui Owen. Convins de justeţea ideilor sale şi de realizarea lor practică, Owen a plecat în America şi a organizat acolo colonia comunistă „Noua armonie". Suferind însă un eşec, s-a întors în Anglia, unde a luat parte activă la mişcarea muncitorească sindicală şi cooperatistă, pe care mai tîrziu a părăsit-o. După aceasta, teoriile lui au căpătat un caracter cu totul sectar. Owen a murit la 87 de ani. Activitatea propagandistică şi de culturalizare a lui Owen a avut o importanţă pozitivă în deceniul al patrulea şi al cincilea din secolul trecut. El a făcut mult pentru luminarea muncitorilor. Apreciind îndelungata activitate a lui Owen, Engels a scris: „Toate mişcările sociale, toate progresele reale care s-au realizat în Anglia în interesul muncitorilor sînt legate de numele lui Owen" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 115).

Prin concepţiile sale sociologice, Owen se apropia de materialiştii francezi din secolul al XVIII-lea. Omul este un produs al împrejurărilor, iar caracterul lui se formează independent de voinţa omului şi independent de el, afirma Owen. Pentru toate viciile şi lipsurile oamenilor nu sînt vinovaţi oamenii înşişi, ci orînduirea socială în care ei trăiesc. Crimele oamenilor „sînt crimele societăţii însăşi, şi nu ale unei persoane sau alta, care este pedepsită revoltător de nedrept pentru ignoranţa şi greşelile mediului social". Schimbaţi condiţiile vieţii sociale, îmbunătăţiţi orînduirea socială şi atunci se vor schimba şi moravurile oamenilor, — aceasta este concluzia lui Owen, la care ajunge el, ca şi filozofii din secolul al XVIII-lea. Dar, pe cînd materialiştii francezi considerau societatea bazată pe proprietatea privată, societatea libertăţilor burgheze ca fiind cea mai bună, Owen considera societatea burgheză tot atît de imperfectă ca şi orînduirea socială feudală. Owen arăta că numai societatea socialistă este o societate perfectă. El s-a ridicat împotriva teoriei economiştilor burghezi, care căutau să dovedească că orînduirea capitalistă este firească şi raţională. Owen considera societatea burgheză ca fiind trecătoare. Spre deosebire de filozofii francezi care au căutat să obţină numai desfiinţarea privilegiilor de castă, Owen căuta să fie desfiinţate contradicţiile de clasă şi instaurată egalitatea socială între oameni. El a supus unei critici aspre trăsăturile esenţiale ale orînduirii capitaliste: proprietatea privată, împărţirea societăţii în clase, diviziunea muncii, dominaţia concurenţei, pauperizarea crescîndă a muncitorilor etc. „Ce absurditate — exclama Owen cu indignare — că în sistemul social iraţional existent această forţă uriaşă este atît de prost dirijată încît produce mizerie şi crime în loc de bogăţii şi virtuţi!". În această contradicţie Owen vedea un rău dintre cele mai mari ale orînduirii sociale în care trăia. Dar, ca toţi socialiştii utopişti, Owen vedea principala cauză a răului social nu în modul de producţie capitalist, ci în ignoranţa oamenilor, în faptul că ei nu înţeleg propria lor natură. În conformitate cu aceasta, el considera că contradicţiile sociale vor fi înlăturate prin răspîndirea cunoştinţelor, prin pătrunderea adevărului. Societatea socialistă, raţională, va lua naştere nu ca urmare a luptei, ci a cunoaşterii adevărului. Owen privea istoria în mod idealist, ca un progres treptat în cunoaşterea omenească. Visînd la o orînduire nouă, socialistă, al cărei nucleu trebuia să fie o comunitate nu prea mare, Owen era hotărît împotriva luptei revoluţionare a proletariatului. După părerea lui, transformarea socialistă a relaţiilor sociale nu poate fi făcută pe calea revoluţiei violente. Ca şi alţi socialişti utopişti, Owen nu înţelegea rolul istoric al clasei muncitoare. El îşi punea speranţele în iniţiativa claselor cîrmuitoare şi a guvernelor, făcînd în zadar apel la concursul lor în instaurarea unei orînduiri sociale raţionale. Owen s-a adresat cu proiectele sale lui Nicolae I, regelui Franței etc.

După cum a arătat Engels, lipsurile esențiale ale socialismului lui Owen sînt: toleranța lui față de burghezie, caracterul abstract al principiilor lui, neînțelegerea legilor dezvoltării istorice. Socialiștii englezi, scrie Engels, sînt „cu totul docili și pașnici“, consideră „furia“ muncitorilor împotriva burgheziei „fără roade și propovăduiesc în rîndurile muncitorilor filantropia și dragostea generală“. Cu toate acestea, meritele istorice ale lui Owen sînt foarte mari. Ca și teoria lui *Saint-Simon* (vezi) și *Fourier* (vezi), teoria lui constituie unul dintre izvoarele teoriei comunismului științific. (Vezi și *Socialism utopic.*)

P

PACIFISM (din lat. PACIFICUS — pacificator) — curent politic burghezo-liberal care propovăduiește pacea și care consideră că rădăcinile războaielor în societatea burgheză pot fi distruse numai prin simpla propovăduire a păcii. Pacifismul ascunde faptul că existența capitalismului este cea mai adîncă bază și sursă a războaielor. Pacifismul neagă de asemenea necesitatea și justețea războaielor revoluționare împotriva robiei capitaliste, pentru socialism. Esența burgheză a pacifismului a fost demascată de marxism-leninism. „Una dintre formele de prostire a clasei muncitoare — scria Lenin în 1915 — este pacifismul și propovăduirea abstractă a păcii“ (vol. 21, ed. rom., pag. 148) Distrugerea completă a tuturor surselor războaielor este posibilă numai pe baza transformării socialiste a lumii. Aceasta nu înseamnă însă că pînă la desființarea capitalismului lupta maselor de oameni ai muncii, a tuturor partizanilor păcii împotriva războiului este zadarnică. Oamenii muncii sînt aceia care suferă cel mai mult de pe urma războaielor dezlănțuite de imperialiști. De aceea ei sînt vital interesați în lupta împotriva ațîțătorilor la război. În prezent, popoarele din întreaga lume se găsesc din nou în fața pericolului unui nou război mondial, ațîțat de imperialiștii din S.U.A. și de scutierii lor social-democrați de dreapta. La Congresele mondiale ale partizanilor păcii și la Congresul popoarelor pentru apărarea păcii de la Viena au fost reprezentați sute de milioane de partizani organizați ai păcii. Pentru prima oară în istoria omenirii a luat naștere un front organizat al păcii, în fruntea căruia se află Uniunea Sovietică — bastionul și stegarul păcii în întreaga lume.

PANLOGISM — teorie idealistă (hegeliană) despre identitatea existenței și gîndirii. Potrivit panlogismului, întreaga dezvoltare a naturii și societății este realizarea activității raționale, logice a „spiritului universal“. Materialismul filozofic marxist, pornind de pe poziții diametral opuse, afirmă că lumea se dezvoltă după legile obiective de mișcare a materiei și nu are nevoie de nici un fel de „spirit universal“.

PANPSIHISM — concepție idealistă ostilă științei, care afirmă că toate fenomenele naturii sînt însuflețite; reeditare filozofică a *animismului* (vezi). Mulți filozofi idealiști burghezi contemporani (personaliști, „neorealistul“ Whitehead, „realistul critic“ Strong și alții) sînt adepți fățiși ai acestei concepții arhaice. Concepția științifică despre bazele materiale, fiziologice ale activității psihice respinge în întregime această teorie idealistă.

PANTEISM (din grec. τό πᾶν — tot și ὁ θεός — dumnezeu) — teorie filozofică după care dumnezeu reprezintă un principiu impersonal; acest principiu nu se află în afara naturii, ci se identifică cu ea. În felul acesta panteismul dizolvă pe dumnezeu în natură, respingînd principiul supranatural. Dacă înainte sub forma panteismului se afirmau deseori concepții în esență materialiste asupra naturii (de exemplu, la Giordano *Bruno* — vezi și în special la *Spinoza* — vezi), astăzi panteismul a devenit o teorie idealistă despre existența lumii în dumnezeu, reprezentînd o încercare reacționară a filozofiei burgheze de a împăca știința cu religia.

PARALELISM. — În filozofie — teorie care încearcă să se situeze pe o poziție intermediară între materialism și idealism și care presupune că latura materială și cea ideală a realității coexistă ca două paralele, că nici una dintre aceste două laturi nu precede pe cealaltă, că ambele se dezvoltă paralel. Această teorie este cunoscută în filozofie sub denumirea de *dualism* (vezi). În psihologie și fiziologie această teorie este cunoscută sub numele de „paralelism psiho-fizic“, care presupune că procesele psihice se desfășoară paralel cu procesele nervoase, dar fără o legătură interioară între ele.

În toate manifestările lui, paralelismul este profund ostil materialismului, întrucît pornește de la premisa că spiritul, conștiința există independent de materie. Totodată, paralelismul, ca și idealismul, neagă faptul că conștiința este reflectarea existenței. În psihologie și fiziologie „paralelismul psiho-fizic“ luptă împotriva tezei că psihicul este produsul materiei ajunse la un înalt grad de organizare — creierul. Învățătura lui Pavlov despre activitatea nervoasă superioară este îndreptată cu tot ascuțișul ei împotriva teoriilor idealiste ale paralelismului psiho-fizic. Pavlov denumea pe apărătorii acestor teorii „dualiști animiști“. Despre Sherrington, unul dintre acești „dualiști“, el spunea: „El e dualist, își împarte ființa în două jumătăți: trupul păcătos și spiritul care trăiește veșnic, care nu moare niciodată“. Încercări de interpretare a fenomenelor psihice în spiritul paralelismului psiho-fizic au existat și din partea unor fiziologi sovietici (academicianul L. A. Orbeli și alții). În științele sociale paralelismul luptă împotriva materialismului istoric, care afirmă că viața spirituală a societății este reflectarea existenței sociale și este determinată de existența socială.

PARTICULAR — vezi *Singular, particular și general.*

PARTINITATEA FILOZOFIEI. — Principiul partinității exprimă esența abordării marxist-leniniste a tuturor problemelor filozofiei, a luptei dintre curentele filozofice. Marxism-leninismul ne învață că, în societatea împărțită în clase, orice ideologie, prin urmare și filozofia, exprimă interesele unei clase sau alta. Lupta dintre curentele ideologice, filozofice este o manifestare a luptei dintre clase. În societatea capitalistă, principalele clase sînt proletariatul și burghezia, și potrivit cu aceasta se opun și luptă una împotriva celeilalte două ideologii, două concepții despre lume — cea socialistă și cea burgheză.

Baza teoretică a ideologiei socialiste a proletariatului, concepția sa despre lume, este materialismul dialectic și materialismul istoric. Acestei concepții înaintate despre lume i se opun diferitele curente idealiste și metafizice, care apără interesele burgheziei imperialiste.

Ideologia unei clase, filozofia ei exprimă particularitățile acestei clase, locul ei în sistemul relațiilor sociale, rolul ei în istoria societății. Apariția marxismului a fost un salt în istoria filozofiei în primul rînd pentru că marxismul și filozofia marxistă constituie o ideologie care fundamentează interesele proletariatului, ale maselor muncitoare și exploatate ale poporului, pe cînd toate școlile și sistemele filozofice anterioare, inclusiv cele înaintate pentru timpul lor, exprimau interesele minorității exploatatoare sau a unor persoane izolate și rupte de popor, care luptau împotriva exploatatorilor.

Lupta dintre cele două partide principale din filozofie, partide antagoniste, aflate în luptă unul împotriva altuia, se manifestă sub forma luptei dintre materialism și idealism. V. I. Lenin vedea un merit imens al lui Marx și Engels în faptul că, în decurs de jumătate de secol, în lupta împotriva idealismului ei au dezvoltat și au făcut să progreseze materialismul filozofic. Îmbogățind marxismul pe baza studierii particularităților noii epoci istorice, Lenin a dezvoltat mai departe principiul marxist al partinității filozofiei. În cartea sa *„Materialism și empiriocriticism“* (vezi), Lenin a elaborat în mod profund problema principiului partinității. Atunci cînd analizăm curentele filozofice, ne învăța Lenin, trebuie ca sub mormanul noilor abilități terminologice să găsim cele două linii fundamentale, cele două curente fundamentale din filozofie. „Îndărătul scolasticii gnoseologice a empiriocriticismului — scria Lenin — nu se poate să nu se vadă o luptă de partide în domeniul filozofiei, luptă care exprimă în ultimă instanță tendințele și ideologia claselor vrăjmașe ale societății contemporane“ (vol. 14, ed. rom., pag. 352). Lenin cerea demascarea idealismului, indiferent sub ce formă s-ar manifesta el. Sforțările jalnice ale machiștilor și ale celorlalți filozofi de a se ridica deasupra materialismului și idealismului au fost demascate de Lenin ca servilism față de filozofia reacționară. „Nepartinitatea în filozofie — spunea Lenin — nu e decît un servilism odios, camuflat în fața idealismului și a fideismului“ („Materialism și empiriocriticism“, ed. rom., pag. 401). Un exemplu de principialitate și intransigență în criticarea curentelor filozofice vrăjmașe, un exemplu de orientare către un scop bine determinat și de pasiune în lupta împotriva adversarilor materialismului este cartea lui Lenin „Materialism și empiriocriticism“.

În decursul întregii sale activități, Partidul comunist a dus o luptă necruțătoare împotriva revizuirii filozofiei marxiste și a teoriei marxismului în general. El a zdrobit *idealismul menșevizant* (vezi) al grupului lui Deborin, mecanismul și *teoria „echilibrului“* (vezi) a restauratorilor de dreapta ai capitalismului și alte curente ostile filozofiei marxiste. Un rol imens în lupta pentru principialitate și partinitate în filozofie l-a avut discuția organizată în 1947 de Comitetul Central al partidului în jurul cărții lui G. F. Alexandrov „Istoria filozofiei occidentale“. Discuția a mobilizat pe filozofii sovietici la luptă împotriva putredei ideologii burgheze, împotriva filozofiei idealiste a burgheziei imperialiste, la luptă împotriva manifestărilor de obiectivism, socialism de catedră, scolastică, dogmatism care există în lucrările unor savanți sovietici.

La indicația și sub conducerea Comitetului Central al partidului a fost organizată o discuție economică, care a scos la iveală lipsurile mari din știința economică sovietică, serioase abateri de la marxism într-o serie de probleme. În lucrarea lui I. V. Stalin „*Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.*“ (vezi), scrisă în legătură cu această discuție, se dă o lovitură zdrobitoare interpretării voluntariste, idealist-subiectiviste a legilor economice ale socialismului, concepție răspîndită în rîndurile unei însemnate părți a economiștilor și filozofilor sovietici, este criticată abordarea metafizică a problemelor socialismului și ale trecerii de la socialism la comunism, se dă o ripostă hotărîtă încercărilor de a strecura în știința economică sovietică concepția bogdanovistă-buharinistă asupra dezvoltării sociale, concepție ostilă marxismului. Această lucrare a lui I. V. Stalin, ca toate lucrările sale, constituie un exemplu de intransigență față de orice abatere de la ideologia marxistă. Partidul comunist învață pe filozofii sovietici, pe economiști și pe toți lucrătorii de pe frontul ideologic să îmbine cercetarea concretă a problemelor vitale ale contemporaneității cu critica hotărîtă a concepțiilor și teoriilor antimarxiste.

Înfăptuirea consecventă a principiului partinității filozofiei cere o atitudine creatoare față de rezolvarea problemelor, dezvoltarea continuă a filozofiei marxist-leniniste, o legătură indisolubilă între teorie și practică. Partinitatea filozofiei este incompatibilă cu obiectivismul. „Materialismul implică, ca să zicem așa, spiritul partinic, obligînd ca, la orice apreciere a evenimentului să se adopte deschis și pe față punctul de vedere al unui anumit grup social“ (*Lenin*, Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve, ed. rom., pag. 78). Apărînd interesele egoiste ale exploatatorilor, ideologii burgheziei, nefiind în stare să descopere legile obiective ale istoriei și nefiind interesați în aceasta, denaturează realitatea, falsifică faptele, pentru a fundamenta teoriile și concluziile lor antiștiințifice. Ideologii burghezi caută să prezinte aceste concepții reacționare ale lor drept „nepartinice“ și „general-umane“. Clasicii marxism-leninismului ne învață să smulgem această mască falsă a „nepartinității“ și a „caracterului general-uman“ de pe fața apologeților ideologiei burgheze, care apără în realitate țelurile canibalice ale imperialiștilor. Nu poate exista o filozofie deasupra claselor în epoca celei mai înverșunate lupte între forțele reacțiunii și forțele progresului. Propovăduirea unei asemenea filozofii este o înșelăciune obișnuită a burgheziei. Uniunea Sovietică, stegarul culturii avansate și al concepției cu adevărat științifice despre lume, se opune lumii capitaliste și culturii ei burgheze în descompunere. În epoca noastră un materialist militant nu poate să nu fie patriot al Patriei sovietice socialiste, nu poate să nu fie dușman al *cosmopolitismului* (vezi) burghez. A respecta principiul partinității în filozofie înseamnă a lupta cu perseverență împotriva ideologiei burgheze pe arena internațională, a propaga neobosit ideologia sovietică și a arăta superioritatea ei faţă de cea burgheză, înseamnă a porni în întreaga activitate teoretică şi practică de la antagonismul şi lupta dintre cele două lumi, dintre cele două culturi, dintre cele două concepţii despre lume — cea socialistă şi cea burgheză — şi a lupta pentru victoria socialismului asupra capitalismului.

În U.R.S.S., unde au fost desfiinţate clasele exploatatoare, domină în mod absolut ideologia marxistă, care exprimă nu numai interesele clasei muncitoare, dar şi ale tuturor oamenilor muncii din societatea socialistă. În societatea sovietică nu există şi nu poate exista o bază de clasă pentru existenţa ideologiei burgheze. Dar la noi s-au mai păstrat rămăşiţe ale ideologiei burgheze; noi nu sîntem asiguraţi împotriva pătrunderii pînă la noi din afară, din ţările capitaliste, a concepţiilor, ideilor străine. De aceea Congresul al XIX-lea al P.C.U.S. a cerut intensificarea muncii de demascare a ideologiei burgheze.

Partinitatea filozofiei, ca şi marxismul în întregul său, constă tocmai în ducerea acestei lupte împotriva ideologiei burgheze şi a rămăşiţelor ei, apărînd şi dezvoltînd în mod creator singura ideologie ştiinţifică şi revoluţionară — ideologia marxist-leninistă.

PATRIARHAT — treaptă istorică în dezvoltarea orînduirii comunei primitive în stadiul ei de descompunere; a luat naştere după *matriarhat* (vezi) şi se caracterizează prin dominaţia bărbatului în gospodărie şi în comunităţile gentilice. Patriarhatul ia naştere în perioada cînd, pe baza primei mari diviziuni sociale a muncii — despărţirea păstoritului de agricultură —, au început să se dezvolte relativ rapid forţele de producţie ale societăţii, schimbul regulat, proprietatea privată, sclavia. Ca urmare a acestui proces, comunitatea gentilică începe să se descompună şi ia naştere familia patriarhală. Familia patriarhală are ca punct de plecare familia-pereche. În căsătoria-pereche era cunoscută nu numai mama, ci şi tatăl. Pe măsura dezvoltării păstoritului şi a agriculturii pe baza diviziunii sociale a muncii, rolul economic al bărbatului creştea tot mai mult; el s-a situat în fruntea activităţii gospodăreşti. „Acum — scrie Engels — turmele erau mijloace de agonisire; domesticirea lor, la început, şi îngrijirea lor, mai tîrziu, erau opera lui. De aceea vitele îi aparţineau lui şi tot lui îi aparţineau şi mărfurile şi sclavii pe care îi primea în schimbul vitelor" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 283).

Dacă înainte, pe baza caracterului social al gospodăriei casnice, femeia juca rolul conducător în societate, acum, o dată cu dezvoltarea creşterii vitelor şi apariţia meşteşugurilor, o dată cu transformarea gospodăriei casnice într-o anexă a producţiei de bază, femeia a încetat să mai joace un rol conducător. În timpul matriarhatului înrudirea se stabilea după mamă; bărbatul nu avea putere asupra soţiei şi copiilor. Acum însă, după desfiinţarea matriarhatului, soţul a fost recunoscut ca tată al copiilor; soţia şi copiii îi aparţineau prin dreptul de proprietate. Desfiinţarea matriarhatului a schimbat şi sistemul de moştenire. Moştenitorii tatălui au devenit proprii lui copii. Pe baza acestui fapt are loc concentrarea bogăţiilor în diferite familii, ceea ce accentuează într-o şi mai mare măsură inegalitatea economică şi descompune comunitatea gentilică, căreia i se opune acum marea familie patriarhală.

Familia patriarhală este în primul rînd o unitate economică. Aceasta este o comunitate familială casnică, reprezentînd un proprietar particular colectiv asupra tuturor mijloacelor de producție. Aici cîteva generații de rude directe se află sub puterea tatălui sau a celui mai bătrîn din această comunitate. Familia patriarhală este proprie tuturor popoarelor în perioada descompunerii orînduirii comunei primitive și există sub diferite denumiri: la germani „Hausgenossenschaft“, la sîrbi și bulgari „zadruga“, la ruși „vervi“, „pecișce“ etc. Pe baza dezvoltării ulterioare a forțelor de producție, a proprietății private și a schimbului, familia patriarhală se împarte în mici familii monogame. Meritul descoperirii familiei patriarhale ca formă generală de tranziție, din care s-a dezvoltat *obștea sătească* (vezi), aparține savantului rus M. M. *Kovalevski* (vezi).

PATRIOTISM — dragoste de patrie, „unul din cele mai profunde sentimente, statornicite prin existența de veacuri și milenii a unor patrii“ (*Lenin*, vol. 28, ed. rusă, pag. 167). Patriotismul este generat nu de un „spirit național“ misterios sau de „spiritul de rasă“, cum afirmă sociologii burghezi, ci de condiții social-economice determinate. Patriotismul este un fenomen istoric, care are în diferite epoci un conținut diferit. Fiind unul dintre cele mai importante elemente ale conștiinței sociale, patriotismul a căpătat o însemnătate deosebită în perioada de formare a națiunilor și a statelor naționale, în epoca capitalismului ascendent, cînd burghezia, lichidînd feudalismul și fărîmițarea feudală, a unit *națiunea* (vezi) într-un tot, acționînd ca reprezentantă a întregii națiuni. Dar, pe măsura dezvoltării istorice continue și a ascuțirii antagonismului dintre clase, în sînul națiunilor burgheze iese tot mai mult la iveală falsitatea și ipocrizia „patriotismului“ burgheziei. Sub masca „patriotismului“, burghezia ducea o politică de cotropire a teritoriilor naționale străine, semăna neîncredere și ură față de alte națiuni. De dragul menținerii profiturilor ei și a dominației ei asupra oamenilor muncii, burghezia trădează interesele naționale și patria în chip josnic; „...mai presus de interesele patriei, ale poporului și mai presus de orice, capitalul pune menținerea alianței capitaliștilor din toate țările împotriva oamenilor muncii“ (*Lenin*, vol. 27, ed. rusă, pag. 330). Burghezia contemporană vinde pe față interesele naționale ale propriei țări.

Adevărații patrioți sînt oamenii muncii, care se manifestă întotdeauna ca cei mai consecvenți apărători ai independenței naționale a țării lor, care luptă atît împotriva cotropitorilor străini cît și împotriva jugului propriei burghezii. Masele muncitoare sînt vital interesate în destinele patriei lor, în eliberarea ei de asuprire și exploatare, în crearea condițiilor pentru adevărata ei înflorire. „Ne este oare străin nouă, proletarilor conștienți velicoruși, sentimentul mîndriei naționale? — scria Lenin în 1914. — Desigur că nu! Ne iubim limba și patria, activăm mai mult decît oricine pentru a ridica masele *ei* muncitoare (adică $^{9}/_{10}$ din populația *ei*) la o viață conștientă de democrați și socialiști. Este cel mai dureros lucru pentru noi să vedem și să simțim la ce violențe, asuprire și batjocuri este supusă minunata noastră patrie de către călăii țarului, de către nobilime şi capitaliştii" (vol. 21, ed. rom., pag. 89).

Dragostea de patrie a trăit întotdeauna în inima poporului rus şi a celorlalte popoare din Rusia. Această dragoste le-a stimulat în anii de grele încercări, în perioada invaziei cotropitorilor străini împotriva Rusiei, să apere cu pieptul lor pămîntul patriei. Dar această dragoste de patrie era pe atunci otrăvită de conştiinţa faptului că stăpînii ţării erau asupritorii — ţarul şi demnitarii săi, moşierii şi capitaliştii. Muncitorii şi ţăranii urau orînduirea socială şi de stat existentă în ţară. Numai o dată cu victoria revoluţiei socialiste dragostea pentru pămîntul patriei, dragostea de popor s-au contopit în mod indisolubil în conştiinţa oamenilor muncii cu devotamentul faţă de noua orînduire socială, faţă de noul stat, creat de ei înşişi, sub conducerea clasei muncitoare şi a Partidului comunist. O dată cu victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, poporul a devenit stăpînul ţării sale, stăpînul tuturor bogăţiilor ei. Oamenii muncii au dobîndit pentru prima oară adevărata lor patrie. Pe această bază s-a dezvoltat un nou patriotism, patriotismul sovietic, care a devenit o puternică forţă motrice a societăţii socialiste (vezi *Patriotism sovietic*).

În ţările capitaliste contemporane, adevăraţii patrioţi ai ţării lor sînt masele muncitoare. Ele luptă pentru independenţa naţională, împotriva oricăror încercări de înrobire a ţărilor lor de către imperialiştii străini.

PATRIOTISM SOVIETIC (SOCIALIST) — patriotism de tip nou, superior, care a apărut în urma victoriei Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, pe baza victoriei orînduirii socialiste, a lichidării exploatării omului de către om şi a desfiinţării asupririi naţionale a unor popoare de către altele. Patriotismul sovietic este o puternică forţă motrice a societăţii sovietice, o forţă care a apărut pe baza comunităţii realizate în Uniunea Sovietică şi a colaborării prieteneşti dintre muncitori, ţărani şi intelectuali.

Patriotismul sovietic este bazat pe devotamentul fără margini al clasei muncitoare, al ţărănimii colhoznice, al intelectualilor, al tuturor naţiunilor şi popoarelor U.R.S.S. faţă de Patria lor socialistă, este bazat pe colaborarea frăţească a oamenilor muncii aparţinînd tuturor naţiunilor din U.R.S.S. „Patriotismul sovietic îmbină în mod armonios tradiţiile naţionale ale popoarelor cu interesele vitale comune ale tuturor oamenilor muncii din Uniunea Sovietică. Patriotismul sovietic nu dezbină, ci, dimpotrivă, încheagă toate naţiunile şi popoarele ţării noastre într-o familie unică, frăţească" (*Stalin*, Despre Marele Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei, ed. a III-a rom., pag 145).

Fiecare naţiune, fiecare popor care face parte din Uniunea Sovietică pune tradiţiile sale naţionale progresiste în slujba intereselor vitale comune ale tuturor oamenilor muncii din U.R.S.S. Orînduirea sovietică a dat sentimentului de mîndrie naţională al oamenilor muncii o forţă nemaivăzută. Patriotismul sovietic exprimă sentimentul de dragoste faţă de Patria sovietică socialistă, unde întreaga putere aparţine oamenilor muncii, unde au fost desfiinţate clasele exploatatoare şi unde nu există asuprire de clasă şi naţională, unde poporul muncitor este stăpînul ţării. Patriotismul sovietic înseamnă sentimentul de mîndrie al oamenilor muncii pentru Patria lor, care a lichidat înapoierea din trecut și a devenit avangarda întregii omeniri progresiste. Oamenii sovietici se mîndresc cu faptul că Uniunea Sovietică este prima țară în care a învins socialismul, că Uniunea Sovietică a deschis calea pe care merg și celelalte țări înaintate ale lumii. În patriotismul sovietic își găsește expresia faptul că oamenii muncii sînt conștienți de superioritatea orînduirii socialiste, de superioritatea culturii socialiste față de cultura burgheză. De aceea patriotismul sovietic este incompatibil cu ploconirea în fața culturii burgheze a Apusului, ploconire care este încă proprie anumitor oameni sovietici înapoiați și care constituie una dintre cele mai dăunătoare rămășițe ale vechiului în conștiința oamenilor. Patriotismului sovietic îi este de asemenea profund străin *naționalismul* (vezi) burghez.

Forța patriotismului sovietic constă în faptul că el este cu adevărat al *întregului popor*. Pe ruinele vechilor națiuni burgheze au luat naștere și s-au dezvoltat în țara sovietică națiuni noi, socialiste, în sînul cărora nu mai există contradicții de clasă de neîmpăcat. Pe baza victoriei socialismului și a unității moral-politice a societății sovietice, patriotismul sovietic a atins cea mai înaltă înflorire. Patriotismul sovietic unește pe muncitorii, țăranii, intelectualii, toate națiunile și popoarele care trăiesc în multinaționala Uniune Sovietică într-o familie unită a oamenilor muncii. În patriotismul sovietic își găsește o adîncă expresie frăția dintre popoarele U.R.S.S., care s-au unit în jurul marelui popor rus — cea mai de seamă națiune dintre toate națiunile care fac parte din Uniunea Sovietică.

Patriotismul sovietic, ca una dintre forțele motrice ale societății socialiste, se manifestă în forme variate. În perioada Marelui Război pentru Apărarea Patriei, el a fost izvorul creator al eroismului fără precedent al ostașilor sovietici pe cîmpurile de luptă și al faptelor de eroism în muncă ale oamenilor sovietici în spatele frontului. Patriotismul sovietic stimulează întrecerea socialistă, această puternică și invincibilă mișcare a zilelor noastre. Patriotismul sovietic a fost una dintre forțele importante care au ajutat Țării sovietice ca într-un timp foarte scurt să refacă după război economia națională, să îndeplinească cu succes planul cincinal postbelic, iar astăzi el însuflețește poporul sovietic la îndeplinirea cu succes a noilor planuri de dezvoltare a U.R.S.S. Patriotismul sovietic se manifestă și trebuie să se manifeste printr-o înaltă vigilență a oamenilor sovietici față de orice uneltiri ale dușmanilor Patriei socialiste, uneltiri care pornesc din afară, din încercuirea capitalistă, și dinăuntru, din partea unor elemente ostile Puterii sovietice, și care sînt sprijinite de statele capitaliste. De aceea oamenii sovietici trebuie să întărească prin toate mijloacele vigilența revoluționară, să urmărească cu atenție uneltirile dușmanilor, să ducă o luptă neîmpăcată împotriva celor mai mici manifestări ale atitudinii de gură-cască în rîndurile lor. Să dezvolte și să cultive patriotismul sovietic — iată care este în prezent sarcina principală a educației comuniste.

Patriotismul sovietic socialist se îmbină în mod organic cu internaționalismul proletar, cu sentimentul solidarității frățești și al ajutorării reciproce a oamenilor muncii din toate țările în lupta pentru răsturnarea capitalismului în lumea întreagă și pentru victoria comunismului. Partidul Comunist al Uniunii Sovietice îşi propune ca una dintre sarcinile sale principale sarcina de „a educa membrii societăţii în spiritul internaţionalismului şi al stabilirii de legături frăţeşti cu oamenii muncii din toate ţările" („Statutul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice", ed. rom., pag. 3).

PATRISTICĂ — teologia creştină din secolele I—V, apologetica „părinţilor bisericii", care apărau dogmele noii religii împotriva filozofiei antice „păgîne". Începînd din secolul al III-lea, patristica nu condamnă şi nu respinge pur şi simplu filozofia antică, ci se străduieşte să adapteze cea mai reacţionară formă a ei — *neoplatonismul* (vezi) — pentru fundamentarea creştinismului. Cei mai de seamă reprezentanţi ai patristicii au fost Tertulian (aprox. 150—222), Clement Alexandrinul (aprox. 150—215), Origen (aprox. 185—254), *Augustin* (vezi).

PAVLOV Ivan Petrovici (1849—1936) — mare fiziolog şi gînditor rus, patriot înflăcărat al Patriei sovietice. Activitatea ştiinţifică desfăşurată de Pavlov timp de peste 60 de ani este marcată printr-o serie de descoperiri remarcabile în domeniul fiziologiei circulaţiei sîngelui, digestiei, funcţiunilor trofice ale sistemului nervos, prin deschiderea unui capitol nou în fiziologia creierului.

Succesor al tradiţiilor progresiste ale filozofiei materialiste ruse şi ale ştiinţelor naturii din secolul al XIX-lea, mai ales al învăţăturii lui *Secenov* (vezi), pe care l-a numit părintele fiziologiei ruse, Pavlov a săvîrşit o adevărată revoluţie în ştiinţele naturii, creînd învăţătura despre activitatea nervoasă superioară la animale şi om. Prin învăţătura sa, Pavlov a dat o lovitură nimicitoare psihologiei idealiste şi a pus bazele pentru crearea unei psihologii materialiste, cu adevărat ştiinţifice. Cercetînd esenţa „salivaţiei psihice", el a stabilit un fapt extrem de important. Paralel cu secreţia de salivă ca reacţie a excitării cavităţii bucale cu un aliment, se poate obţine secreţia de salivă la un animal cu orice excitant din lumea exterioară — lumină, sunet, excitarea pielii — dacă acest excitant este întărit prin alimentarea ulterioară a animalului. Potrivit cu aceasta, Pavlov a numit reflexele de primul tip *necondiţionate*, iar reflexele de tipul al doilea — *condiţionate*. Experienţele au arătat că reflexele condiţionate, atît cele pozitive cît şi cele negative, se formează pe baza reflexelor necondiţionate, asigurînd o cît mai bună adaptare a animalului la condiţiile în continuă schimbare ale mediului exterior. Metoda obiectivă de formare a reflexelor condiţionate, precum şi de distrugere a lor, a permis lui Pavlov şi discipolilor săi să elucideze legile fundamentale ale activităţii nervoase superioare a animalelor. Pavlov a arătat că formarea şi distrugerea legăturilor temporare, adică a reflexelor condiţionate, în scoarţa emisferelor cerebrale ale animalelor, precum şi activitatea analitică şi sintetică a sistemului nervos dau animalului posibilitatea să se orienteze în realitatea complexă. Atît excitanţii exteriori cît şi cei interiori, care pornesc de la organele interne, de la muşchi, oase, aparatul ligamentar, semnalizează animalului condiţiile favorabile sau nefavorabile pentru el din punct de vedere biologic, provocînd prin aceasta din partea lui acţiuni obiectiv corespunzătoare. Scoarţa cerebrală este aparatul minunat unde se proiectează toate aceste semnale şi se elaborează acţiuni de răspuns. Potrivit cu învăţătura lui Pavlov, la om, ca o completare la *primul sistem de semnalizare* (reacţia la influenţa directă exercitată de lumea exterioară), s-a format *al doilea sistem de semnalizare* — limbajul, care a produs schimbări importante în activitatea nervoasă superioară a omului. Învăţătura lui Pavlov despre cel de-al doilea sistem de semnalizare are o mare însemnătate pentru teoria marxistă a cunoaşterii. Ea scoate la iveală baza fiziologică a gîndirii specific umane, în dezvoltarea căreia un rol imens l-a avut limba, vorbirea, folosirea noţiunilor.

Datorită acţiunii diferiţilor excitanţi, care au pentru animal o însemnătate obiectiv pozitivă sau negativă, în scoarţa cerebrală se produce excitaţia sau inhibiţia diferitelor zone. Fiecare dintre aceste procese iradiază pe întreaga scoarţă, iar apoi se concentrează în zonele de plecare ale ei. Interacţiunea proceselor de excitaţie şi inhibiţie determină activitatea normală a creierului. Pavlov a explicat esenţa somnului la animalele superioare, demonstrînd că somnul nu este nimic altceva decît inhibiţia completă a scoarţei emisferelor cerebrale. Totodată Pavlov a explicat mecanismul hipnozei şi a descoperit esenţa viselor. Ultimii ani ai vieţii sale, Pavlov i-a închinat elucidării stărilor patologice ale sistemului nervos, creînd învăţătura despre nevrozele experimentale la animale. Pavlov a adus o importantă şi preţioasă contribuţie în domeniul clinicii patologiei nervoase şi psihice a omului. De o uriaşă însemnătate ştiinţifică este clasificarea ştiinţifică a tipurilor de sistem nervos la animale, precum şi lucrările începute de el în legătură cu studierea evoluţiei sistemului nervos al animalelor şi a transmiterii prin ereditate a reflexelor condiţionate.

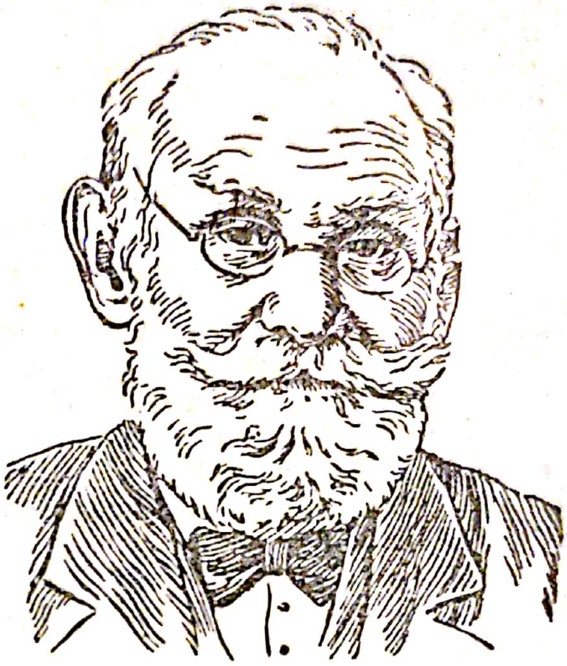

Moştenirea ştiinţifică lăsată de Pavlov, care este dezvoltată în numeroase laboratoare de discipolii şi continuatorii săi, îmbogăţeşte o serie de importante domenii ale practicii. De o însemnătate excepţională este învăţătura lui Pavlov pentru numeroase alte ştiinţe, mai ales pentru medicină. Învăţătura lui Pavlov despre activitatea nervoasă superioară constituie una dintre bazele naturalist-ştiinţifice ale materialismului dialectic. Ea a dat o bază riguros ştiinţifică teoriei materialiste a reflectării. Prin învăţătura sa despre activitatea nervoasă superioară, Pavlov a demonstrat că fără acţiunea lumii exterioare asupra organelor senzoriale ale animalelor, asupra creierului lor, nu este posibilă nici un fel de activitate psihică, că psihicul animalelor este reflectarea lumii exterioare obiective.

Învăţătura lui Pavlov este pătrunsă de ideea dezvoltării, a schimbării; ea distruge concepţiile metafizice despre legile activității psihice. Pavlov privește dialectic activitatea reflexă a animalelor, ca o înlocuire necontenită a unor reflexe cu altele, ca o luptă a unor procese opuse — excitația și inhibiția, iradierea și concentrarea etc. Generalizarea filozofică a învățăturii lui Pavlov are o însemnătate uriașă pentru îmbogățirea și concretizarea tezelor materialismului filozofic marxist și ale dialecticii cu privire la natură. Descoperirile lui Pavlov constituie o armă în lupta ideologică împotriva tuturor manifestărilor de idealism și obscurantism.

Lucrările lui Pavlov au căpătat o amploare și o înflorire fără precedent în perioada sovietică a activității sale, datorită grijii excepționale a Partidului comunist și a Guvernului sovietic. Pavlov a apreciat foarte mult grija Guvernului sovietic pentru dezvoltarea științei în U.R.S.S. În cuvîntările și publicațiile sale, în testamentul său către tineret, el îndemna ca toate forțele și cunoștințele să fie închinate propășirii Patriei. El a fost un adevărat patriot și se mîndrea cu marile succese ale Patriei sale care a scuturat jugul țarismului și al capitalismului. Sesiunea științifică a Academiei de științe a U.R.S.S. și a Academiei de științe medicale a U.R.S.S. (1950), consacrată problemelor învățăturii academicianului I. P. Pavlov în domeniul fiziologiei, a relevat noi succese în dezvoltarea învățăturii lui Pavlov. Sesiunea a arătat însă că ceea ce s-a făcut în această direcție nu corespunde nici pe departe „sarcinilor puse în fața discipolilor și continuatorilor marelui savant și condițiilor create pentru acest scop de către Guvernul sovietic și partid". Dezvoltarea ideilor lui Pavlov și introducerea lor în medicină, biologie și în alte domenii ale științei au întîmpinat o rezistență înverșunată din partea unui număr de adversari ai învățăturii lui Pavlov (Stern și „școala" sa, academicianul Beritașvili etc.). Academicianul L. A. Orbeli și grupul său de discipoli a căutat să abată pe cercetători de pe pozițiile juste pavloviste, plecînd într-o serie de probleme de la teoria idealistă a paralelismului psiho-fizic etc. Sesiunea a supus criticii aceste încercări, precum și altele, de a denatura ideile marelui savant. Ea a trasat calea pentru dezvoltarea mai departe a învățăturii lui Pavlov.

Operele lui Pavlov au fost editate în Opere complete, vol. I-VI, ed. Academiei de științe a U.R.S.S. (1951—1952). Au fost publicate de asemenea „Miercurile lui Pavlov", vol. I-III, 1949, care cuprind procesele-verbale și stenogramele discuțiilor lui I. P. Pavlov cu discipolii săi.

PERCEPȚIE — reflectare nemijlocită a obiectelor lumii reale, care acționează asupra organelor noastre de simț. Baza percepției o constituie existența obiectivă a obiectelor, care nu depind de conștiința omului. Particularitatea percepției în comparație cu senzația care reflectă diferite proprietăți, calități ale obiectului, o constituie reflectarea obiectului în întregime, ca o totalitate și ca o corelație a proprietăților lui. Caracterul percepției obiectelor depinde în multe privințe de experiența anterioară a subiectului și de raportul lui față de obiectul care este perceput. O limbă străină este percepută de omul care nu o cunoaște ca un haos de sunete, iar pentru omul care cunoaște acea limbă ea are un sens, o semnificație. Activității organelor de simț i se alătură activitatea gîndirii.

Idealiștii subiectiviști consideră percepția ca factor prim față de obiecte, afirmînd că lumea care există obiectiv este produsul percepțiilor noastre. Caracterul antiștiințific al acestui mod de a privi percepția este dovedit cu o claritate deplină de materialismul dialectic.

PERIPATETICII — adepți ai filozofiei lui *Aristotel* (vezi). Denumirea provenea din greaca veche de la cuvîntul „plimbare“, deoarece Aristotel ținea lecții cu elevii în timpul plimbărilor. Școala filozofică a lui Aristotel (Lukeios) a fost întemeiată la Atena în anul 335 î.e.n. Aceasta a fost principalul centru al științei antice încă nediferențiate pe ramuri. Cei mai de seamă conducători (scolarchi) ai școlii peripatetice după moartea lui Aristotel au fost: Teofrast din Efes (aprox. 370—285 î.e.n.), cunoscut mai ales prin lucrările sale în domeniul botanicii; Straton din Lampsac (mort în jurul anului 270 î.e.n.), care a dezvoltat tendința materialistă a filozofiei lui Aristotel; Andronicos din Rodos (secolul I î.e.n.), care a editat operele lui Aristotel; Alexandros din Afrodisias (sfîrșitul secolului al II-lea—începutul secolului al III-lea î.e.n.), care a comentat filozofia lui Aristotel în spiritul materialismului.

PERSONALISM (din lat. PERSONA — persoană) — curent filozofic reacționar al idealismului militant, care a luat o considerabilă răspîndire în filozofia burgheză contemporană. Trăsătura distinctivă a acestei forme de idealism este considerarea „persoanei“ ca realitate primară. „Persoana“ este privită de personalism ca element primar spiritual al existenței. Personalismul reînvie teoria idealistului german *Leibniz* (vezi) din secolul al XVII-lea despre „monadele“ spirituale ca bază a tot ceea ce există. Concepției științifice, materialiste despre lume, care consideră natura ca o totalitate a lucrurilor materiale, personalismul îi opune concepția idealistă, care consideră natura ca o totalitate a spiritelor — a „persoanelor“. Falsificînd în mod grosolan concluziile științelor naturii, personalismul afirmă că forța motrice a tuturor fenomenelor naturii (fizice, biologice) ar fi principiul spiritual, propriu fiecăruia dintre ele. Concepției științifice despre necesitate personalismul îi opune teleologia — afirmația că dezvoltarea fenomenelor naturii ar avea loc în concordanță cu scopurile cuprinse în ele, și nu pe baza determinării cauzale. Personalismul este o filozofie manifest religioasă. Deasupra multitudinii de „persoane“ care formează lumea stă, după părerea personaliștilor, „persoana supremă“ — dumnezeu. Personalismul se situează pe pozițiile celui mai înveterat clericalism — teismul, adică conceperea lui dumnezeu ca persoană dotată cu rațiune și voință și creator al lumii. Pentru această formă de obscurantism idealist sînt inacceptabile chiar formele mai moderate de religie, cum sînt *panteismul* (vezi) și *deismul* (vezi). Personaliștii duc o luptă înverșunată împotriva materialismului, otrăvind conștiința oamenilor muncii din țările capitaliste cu veninul superstițiilor arhaice.

Întemeietorul personalismului în S.U.A. a fost B. Bowne (1847—1910). În prezent reprezentanții personalismului în S.U.A. sînt R. Flewelling și E. Brightman. În Anglia, cel mai cunoscut reprezentant al acestei forme de idealism a fost W. Carr, în Germania — psihologul W. Stern, în Franța — E. Mounier și emigrantul rus N. Berdeaev, obscurantist înveterat. Legătura directă a personalismului cu apărarea orînduirii capitaliste se manifestă cît se poate de concret în concepțiile social-politice ale personaliștilor americani. Învățăturii despre transformarea revoluționară a relațiilor sociale, care decurge din concepția materialistă a istoriei, personalismul îi opune concluzia idealistă reacționară că nu lumea trebuie schimbată, ci „persoana", sufletul, adică trebuie menținută inviolabilă exploatarea capitalistă, iar efortul trebuie îndreptat spre „autoperfecționarea spirituală", spre «renașterea morală». Concluzia finală a personalismului, că trebuie dusă lupta nu pentru o lume nouă, ci pentru un „suflet nou", arată clar esența reacționară a acestei filozofii, care este îndreptată împotriva intereselor vitale ale maselor muncitoare, a eliberării lor sociale și politice reale. Grupul personaliștilor francezi — adepții lui E. Mounier (grupul „Esprit") — se situează pe o poziție politică deosebită de cea a personaliștilor americani. Acest grup este format din intelectuali mic-burghezi cu stare de spirit radicală, dar nestatornici, șovăielnici, sclavi ai prejudecăților idealiste și individualiste.

PERSONALITATEA ÎN ISTORIE. — Teoreticienii burghezi fie că rezumă istoria la activitatea conștientă a „marilor personalități" (regi, conducători de oști etc.), fără să vadă în istorie existența unor legi, fie că diminuează importanța activității oamenilor, considerînd omul ca un instrument al necesității oarbe, al voinței divine, al soartei necunoscute. În primul caz, istoria este considerată în mod voluntarist ca un domeniu în care totul se desfășoară după bunul plac, după dorințele și idealurile intelectualilor sau „eroilor" care „gîndesc critic". Așa a fost, de exemplu, teoria narodnică a „eroilor" și a „gloatei" pasive. În al doilea caz, istoria capătă un caracter fatalist: în ea totul este predeterminat și se săvîrșește în afara activității oamenilor. Spre o astfel de concepție a istoriei duce inevitabil, printre altele, punctul de vedere al adepților materialismului economic vulgar, cum a fost cu „economiștii", menșevicii și alții. Diminuarea importanței activității energice a maselor populare, a partidului revoluționar, mizarea pe mersul de la sine, negarea rolului măreț al teoriei înaintate, al ideilor înaintate — aceasta este esența concepției economist-vulgare a istoriei.

În opoziție cu idealiștii și materialiștii vulgari, marxism-leninismul ne învață că oamenii înșiși își creează istoria, dar totdeauna în condiții materiale istoricește determinate care condiționează activitatea oamenilor. La baza dezvoltării societății stau legile economice obiective, pe care oamenii nu pot nici să le suprime, nici să le distrugă. Dar, cunoscînd aceste legi și acționînd în conformitate cu necesitatea istorică, oamenii pot grăbi în mod simțitor mersul evenimentelor. Interesele claselor înaintate exprimă întotdeauna nevoile istorice devenite actuale, și de aceea acțiunile acestor clase și ale reprezentanților lor de seamă sînt îndreptate spre realizarea sarcinilor care apar istoricește. În această activitate conformă cu mersul obiectiv al istoriei rezidă forța oamenilor și a diferitelor personalități. „Personalitățile de seamă pot fi reduse la nimica toată, dacă ideile și aspirațiile lor merg în sens contrar dezvoltării economice a societății, nevoilor clasei avansate, și invers, oamenii de seamă pot deveni personalități cu adevărat mari, dacă ideile și aspirațiile lor exprimă just nevoile dezvoltării economice a societății, nevoile clasei avansate" („Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice"). Un exemplu de astfel de personalități cu adevărat mari sînt militanții clasei muncitoare. Mișcarea revoluționară a proletariatului a promovat cei mai de seamă militanți din istoria mondială, care au exercitat o uriașă influență asupra mersului evenimentelor sociale.

Clasicii marxismului au înarmat clasa muncitoare și întreaga masă de oameni ai muncii cu cunoașterea clară a legilor obiective, adică a legilor care există în afară și independent de voința și conștiința oamenilor, a legilor dezvoltării societății, și au arătat căile de luptă împotriva robiei capitaliste, de luptă pentru comunism. Marx și Engels nu numai că au pus fundamentul teoretic al comunismului, dar au și organizat primele armate revoluționare ale proletariatului și le-au însuflețit la lupta împotriva orînduirii bazate pe asuprire și exploatare. Lenin și Stalin au dezvoltat în mod creator învățătura marxistă și au fost inspiratorii și organizatorii primului stat socialist din lume al muncitorilor și țăranilor, care a inaugurat era prăbușirii capitalismului mondial. Sub conducerea Partidului comunist, socialismul a învins în U.R.S.S. Astăzi pe calea spre socialism pășesc și popoarele dintr-o serie de țări din Europa și Asia, însuflețite de ideile marxism-leninismului. Una dintre cele mai importante trăsături caracteristice ale conducătorilor proletarilor este priceperea de a îmbina activitatea organizatorică, practică revoluționară de transformare a lumii cu profunda generalizare teoretică a mersului obiectiv al istoriei.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și construirea socialismului în U.R.S.S. au făcut ca din rîndurile clasei muncitoare și ale țărănimii să se ridice oameni politici de seamă, personalități de seamă în domeniul economiei, culturii, forțelor armate. Marxismul ne învață că un conducător cu adevărat comunist este acel conducător care este indisolubil legat de masele de oameni ai muncii și care pune în slujba acestor mase cunoștințele sale, capacitățile sale, care știe nu numai să învețe pe muncitori și țărani, ci și să învețe de la ei. Masele de milioane de oameni ai muncii constituie principalul factor activ al istoriei, forța ei hotărîtoare. Faptul că personalitățile de seamă ale claselor burgheze sînt slabe și sortite pieirii se explică prin aceea că ele nu sînt urmate de popor, că ele sînt conducătorii numai ai unei pături restrînse, care apără interesele clasei exploatatoare. Conducătorul proletarilor, conducătorul masei de oameni ai muncii este puternic prin legătura lui cu poporul, cu masa, prin activitatea lui în interesul poporului.

Pornind de la faptul că nu personalitățile, oricît de eminente ar fi ele, ci masele populare — producătorii tuturor bunurilor—sînt forța principală a istoriei, marxismleninismul se ridică împotriva oricărui cult al personalității. Cultul personalității este caracteristic partidelor burgheze, antipopulare, care apără interese radical opuse intereselor maselor muncitoare și se bazează pe concepții antiștiințifice idealiste despre dezvoltarea societății. Marii învățători ai proletariatului au luptat întotdeauna împotriva ridicării în slăvi a personalităților, împotriva neînțelegerii faptului că destinele istoriei le hotărăsc masele populare. „...Din repulsie față de orice cult al personalității — scria Marx —, n-am admis niciodată, în timpul existenței Internaționalei, să se dea publicității numeroasele mesaje care se refereau la meritele mele și cu care eram sîcîit din diferite țări, nici n-am răspuns măcar vreodată la ele, dacă nu ținem socoteală de mustrările pe care le făceam din cînd în cînd pentru ele. Cînd Engels și cu mine am aderat pentru prima oară la asociația secretă a comuniștilor, am pus condiția de a se elimina din statut tot ce contribuie la o ploconire superstițioasă față de somități...“ (*Marx* și *Engels*, vol. XXVI, ed. rusă, pag. 487—488). Marx, Engels, Lenin și Stalin și-au pus toată energia și toate cunoștințele pentru a lumina și organiza masele de milioane ale celor ce muncesc, pentru a le ridica la o activitate creatoare conștientă, căci în aceasta și numai în aceasta vedeau ei chezășia mersului victorios spre socialism.

Cel mai mare merit al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice constă în faptul că, acționînd în conformitate cu legile obiective de dezvoltare a societății, a știut să însuflețească și să organizeze clasa muncitoare și țărănimea muncitoare din țară la asaltul împotriva orînduirii moșierești-capitaliste, care-și trăise traiul, la crearea unei orînduiri noi, socialiste. Partidul comunist stă în fruntea poporului sovietic și îndrumează întreaga lui activitate, întreaga lui mișcare spre un singur scop — spre construirea societății comuniste depline.

PETRAȘEVSKIȘTI — cerc format mai ales din raznocinți militanți care au luptat în cadrul mișcării revoluționare antiiobage, burghezo-democratice din Rusia de la jumătatea secolului al XIX-lea. El era condus de M. V. Butașevici-Petrașevski. Cercul nu avea un plan de acțiune bine determinat și cuprinzător. O parte dintre petrașevskiști, care înclinau spre liberalismul burghezo-moșieresc, admiteau numai propaganda pașnică, cealaltă parte era alcătuită din adepți ai metodelor revoluționare de luptă. Guvernul țarist a decapitat cercul mai înainte ca el să fi reușit să se închege definitiv din punct de vedere organizatoric și politico-ideologic. În 1849, la patru ani după apariție, cercul a fost zdrobit.

Petrașevskiștii erau plini de ură împotriva condițiilor sociale și politice care domneau pe atunci în Rusia. „Patria mea e în lanțuri, patria mea e în robie“ — spunea cu amărăciune Hanîkov la una dintre serile organizate la Petrașevski. La celebrele „vineri“ ale lui Petrașevski se discutau referate, articole, dări de seamă cu privire la diferite probleme teoretice și practice, se duceau discuții cu privire la organizarea unei societăți secrete, la o răscoală, la eliberarea țăranilor, la reforma judecătorească, libertatea presei etc. Asupra petrașevskiștilor au exercitat o influență hotărîtoare ideile revoluționar-democratice ale lui *Herțen* (vezi) și *Belinski* (vezi). Concepțiile radicale ale petrașevskiștilor s-au reflectat în a doua ediție a „Dicționarului de buzunar de neologisme“, la care a colaborat îndeaproape ca redactor M. V. Butașevici-Petrașevski. Lui îi aparține explicarea unor cuvinte ca: „materialism“, „misticism“, „morală“, „drept natural“, „naționalitate“ etc. Misticismul, scria Petrașevski în dicționar, este „cea mai mare eroare... care împiedică cel mai mult succesele minții omenești“: acesta este un „sistem absurd“. Denumirea de „materialiști“, explică Petrașevski, se potrivește cu adevărat „numai oamenilor care, cugetînd deopotrivă asupra materiei și asupra spiritului, s-au convins că în lume nu există nimic în afara materiei“. Petrașevskiștii nu admiteau existența lui dumnezeu; mulți dintre ei erau atei și înclinau spre materialism. Religia, spunea petrașevskistul F. G. Toll, provine, pe de o parte, „din sentimentul de descurajare al omului în fața forțelor brutale, dar gigantice ale naturii“, pe de altă parte din dorința „de a-și întări normele morale și cetățenești printr-o autoritate exterioară“. Tocmai religia creează prin dumnezeu o asemenea autoritate căreia i se atribuie toate normele moralei și politicii existente în societatea dată în interesul celor puternici, în interesul învingătorilor. Petrașevskiștii au fost purtători ai culturii, științei, cunoștințelor, au luptat împotriva ignoranței, superstițiilor, religiei. Orice cunoaștere, indiferent de natura ei, este, după părerea lui Petrașevski, o cunoaștere a realității. Descoperind legile naturii și societății, cunoașterea ajută pe om. Petrașevskiștii critică pe idealiștii germani pentru că sînt rupți de viață, pentru că se pierd în abstracții. Petrașevskistul Kașkin vorbește despre necesitatea aplicării metodei empirice și în domeniul științelor sociale. El vede lipsurile acestor științe în faptul că ele nu se sprijină pe fapte și nu le analizează. Kașkin îl critică pe Hegel, care, în loc să pornească de la natură și om, și-a ales drept obiect al cercetărilor sale gîndirea abstractă. Kașkin respinge și raționalismul lui Kant.

Petrașevskiștii au fost idealiști în ceea ce privește concepția asupra istoriei societății. Împărtășind ideile iluministe ale secolului al XVIII-lea, Petrașevski afirmă că omul nu se naște „nici bun, nici rău, ci de fapt timpul, instituțiile sociale și împrejurările personale ale vieții lui îl fac să fie într-un fel sau altul“. O influență hotărîtoare asupra fizionomiei morale a omului o exercită legislația. Pentru a ajunge la o adevărată virtute, e nevoie, după părerea lui Petrașevski, să fie înlăturate instituțiile politice feudale dominante. El era convins că conducătorii cu adevărat luminați, „călăuziți de ideea luminoasă a bunăstării sociale, vor introduce instituții noi mai bune în societatea condusă de ei, în speranța că vor rămîne în amintirea posterității“. Trebuie să fie schimbate condițiile de viață în așa fel încît ele să corespundă dorințelor și nevoilor omului. Petrașevskiștii nu se îndoiau că e posibilă o societate în care satisfacerea nevoilor unora să nu fie în contradicție cu interesele altora, în care egoismul individului să fie absorbit de egoismul grupurilor, și invers. O astfel de societate armonioasă va fi eliberată de toate laturile negative și plăgile proprii feudalismului și capitalismului. După părerea lui Petrașevski, toate formele anterioare de căsătorie și familie nu pot fi considerate satisfăcătoare, pentru că ele sînt bazate pe asuprirea economică și politică a femeii. Așadar petrașevskiștii erau pentru transformarea vieții sociale potrivit cu natura omului. O mare influență a exercitat asupra petrașevskiștilor Ch. *Fourier* (vezi). Petrașevski și tovarășii săi și-au propus ca scop să contribuie prin toate mijloacele la înfăptuirea ideii socialismului în Rusia. Socialismul lor avea un caracter utopic. Prin socialism mulți dintre petrașevskiști nu înțelegeau nici pe departe orînduirea socialistă.

Dar în condiţiile Rusiei din acea epocă lupta lor pentru „fericirea omului" însemna lupta pentru libertatea şi drepturile ţărănimii ruse iobage. Această luptă era îndreptată împotriva iobăgiei, împotriva asupririi şi umilirii omului. Meritul petraşevskiştilor a constat în faptul că s-au ridicat împotriva orînduirii feudalo-iobage şi au luptat împotriva idealismului. Prin aceasta ei au adus o contribuţie preţioasă la dezvoltarea mişcării de eliberare şi a gîndirii sociale din Rusia.

PISAREV Dmitrii Ivanovici (1840—1868) — eminent materialist şi democrat revoluţionar rus, înflăcărat luptător pentru desfiinţarea iobăgiei şi eliberarea muncii de sub jugul capitalului. După terminarea universităţii din Petersburg, în 1861, Pisarev s-a consacrat în întregime publicisticii, fiind în fruntea revistei progresiste „Russkoe slovo", în care a promovat linia revistei „Sovremennik" a lui *Cernîşevski* (vezi), linia democraţiei revoluţionare. În scurta lui viaţă (Pisarev s-a înecat la vîrsta de 28 de ani; 4 ani şi jumătate a stat ca deţinut politic în fortăreaţa Petropavlovsk), Pisarev a reuşit să facă mult pentru dezvoltarea gîndirii sociale ruse. În anii cînd *Belinski* (vezi) şi *Dobroliubov* (vezi) nu mai erau în viaţă, cînd *Herţen* (vezi) se afla departe în exil, iar Cernîşevski la minele din Siberia, Pisarev devine „îndrumătorul spiritual" al opiniei publice progresiste, în special al tineretului studios. Ţelul final al întregii noastre gîndiri, spunea el, constă în „a rezolva o dată pentru totdeauna problema inevitabilă a oamenilor flămînzi şi dezbrăcaţi". Încă de pe vremea cînd era student, el s-a declarat duşman al iobăgiei. Pisarev cheamă la „răsturnarea prin violenţă a dinastiei Romanovilor, care domneşte nestingherită". Neavînd posibilitate să cheme în mod deschis la revoluţie, el se consacră în întregime ideii răspîndirii cunoştinţelor ştiinţifice în rîndurile poporului. El credea că creşterea nivelului cultural va mări forţa productivă a muncii şi va ajuta la ridicarea bunăstării poporului. Totodată el sublinia că singură dezvoltarea industriei, creşterea bogăţiei în ţară nu rezolvă cîtuşi de puţin problema bunăstării maselor. Pisarev dă ca exemplu Franţa şi în special Anglia, unde creşterea bogăţiei este însoţită de pauperizarea progresivă a maselor de oameni ai muncii. El lega în mod organic propagarea cunoştinţelor istorice, a ştiinţelor naturii şi a „industrialismului" de transformarea democratică a organizării politice şi economice a societăţii. Pisarev se străduieşte să arate într-un mod cît se poate de concret rolul hotărîtor al maselor populare. El denumea pe liberali „canalii de diferite calibre care jonglează cu fraze progresiste". El condamnă cu hotărîre politica de împăciuire între partide; e necesar, afirmă el, ca divergenţele politice să fie dezvăluite complet, pînă la capăt, iar nu camuflate.

Evoluînd de la umanismul abstract la democratismul revoluţionar şi la socialismul utopic, Pisarev devine un propagandist îndrăzneţ al ideilor socialismului. El a fost profund încredinţat că viitorul aparţine socialismului: „Teocraţia medievală a căzut, feudalismul a căzut, absolutismul a căzut; cîndva va cădea şi domnia tiranică a capitalului". Pisarev a prevăzut că şi pentru Rusia, o dată cu dezvoltarea industriei ei, problema muncitorească va deveni problema fundamentală a vieţii şi politicii. Activitatea lui Pisarev s-a desfăşurat în perioada în care, după profunda definiție a lui V. I. Lenin, socialismul și democratismul erau încă unite într-un tot în Rusia. De aceea personalitățile cele mai înaintate ale țării, inclusiv Pisarev, exprimau interesele oamenilor muncii în ansamblu, interesele maselor populare exploatate, care în general erau încă mase țărănești.

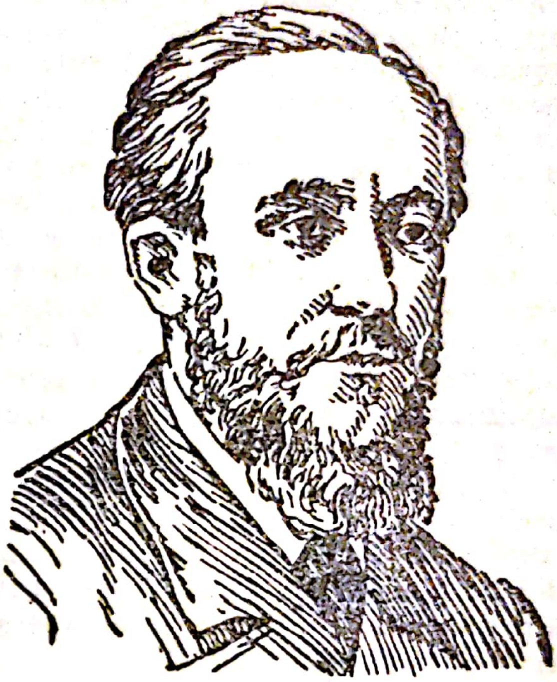

În ceea ce privește ideile sale filozofice și sociologice, Pisarev a continuat filozofia materialistă a lui Cernîșevski. De la *Epicur* (vezi) și pînă la Cernîșevski, Pisarev a relevat și a apărat în permanență pe corifeii lagărului materialist în filozofie, iar de la *Platon* (vezi) pînă la *Hegel* (vezi), Iurkevici și A. Grigoriev, el a demascat în permanență falsitatea idealismului, inconsistența lui teoretică, orientarea lui politică reacționară. După Pisarev, materia și mișcarea sînt indistructibile, eterne și infinite în formele de manifestare: „în natură nu se pierde nici o particică de materie, nici o părticică de forță...". Legile naturii au și ele un caracter material: ele toate „decurg în aceeași măsură din proprietățile necesare și eterne ale substanței infinite a lumii". Existența, materia este factorul prim, conștiința — factorul secund. Întregul univers spiritual al omului, inclusiv impulsurile inconștiente, iluziile etc., — toate acestea constituie o reflectare a fenomenelor exterioare în psihicul omului. Omul, spune Pisarev, nu este un corp pasiv al naturii, ci o ființă activă. Știința nu este născocită de om în mod arbitrar: „Știința este o copie a naturii, însăși natura dezvăluită, descifrată, care și-a dezvăluit legile în fața rațiunii scrutătoare a omului". Pisarev recunoștea caracterul obiectiv al științei, condamnînd cu hotărîre noțiunile în care se manifestă numai părerea subiectivă a unei persoane, și nu însușirea obiectivă a obiectului cercetat. Arta, creația artistică, ca și cea științifică, constituie, după Pisarev, o formă de reflectare a realității. În deceniul al 7-lea al secolului trecut, lupta materialismului împotriva idealismului a luat în Rusia un caracter deosebit de ascuțit în problemele esteticii. Ca și *Schelling* (vezi), idealiștii afirmau că creația artistică nu are un scop, nu se supune controlului rațiunii. Pisarev s-a ridicat în modul cel mai hotărît împotriva esteticii reacționare, împotriva „artei pure", apărînd ideea artei cu o orientare socială, bogată în conținut și democratică. Poetul, spunea Pisarev, trebuie să reflecte pulsul vieții sociale, să urască cu pasiune nedreptatea socială, să scrie cu inimă și cu nerv. Apărînd bazele materialiste ale esteticii lui Cernîșevski — Dobroliubov, Pisarev a comis însă grave greșeli. Astfel el nega importanța socială, cognitivă a muzicii, sculpturii, picturii, nega marea însemnătate a creaţiei lui Puşkin. În problemele esteticii s-a manifestat mai puternic decît oriunde limitarea istorică a concepţiilor filozofice ale lui Pisarev. O mare contribuţie a lui Pisarev la teoria materialistă a cunoaşterii o constituie elaborarea ideii despre rolul fanteziei şi al visului în creaţie ca act de cunoaştere şi realizare. În lucrarea *„Ce-i de făcut?“* (vezi) şi în *„Caiete filozofice“*, V. I. Lenin a relevat ideile profunde ale lui D. I. Pisarev cu privire la „visul util“.

Alături de elementele mecaniste, metafizice, operele lui Pisarev conţin şi puternice elemente de dialectică. Fiind unul dintre primii darwinişti de seamă din Rusia, el a formulat absolut independent de Müller — Haeckel şi chiar înaintea lor legea biogenetică a dezvoltării. Pisarev vede clar lupta dintre vechiul care moare şi noul care se naşte. În raţionamentele lui sociologice, Pisarev a formulat deosebit de multe idei dialectice importante. În înţelegerea legilor necesare şi a forţelor motrice ale dezvoltării istorice, el a rămas în întregime pe poziţiile idealiste ale sociologiei premarxiste. Ca bază a progresului el lua dezvoltarea cunoştinţelor, a conştiinţei poporului. În lucrările lui Pisarev există însă multe elemente de abordare materialistă a faptelor istorice. Ca economist, Pisarev a dezvoltat teoria valorii bazată pe muncă. Pisarev a acordat o mare atenţie rolului muncii şi al maselor de oameni ai muncii în procesul istoric. El s-a apropiat mult de înţelegerea justă a rolului trebuinţelor materiale ale maselor, a rolului factorului economic, a rolului hotărîtor al maselor populare în dezvoltarea societăţii. După Pisarev, forţa motrice a istoriei „rezidă totdeauna şi peste tot nu în persoane izolate, nu în cercuri, nu în opere literare, ci în condiţiile generale şi în special în condiţiile economice de existenţă a maselor populare“. Fiind ideologul maselor muncitoare ţărăneşti, el a fost pe de-a-ntregul partizan al metodelor revoluţionare de luptă împotriva orînduirii exploatatoare a societăţii.

Influenţa lui Pisarev asupra timpului său a fost foarte mare. Operele sale erau citite de partea înaintată a intelectualilor atît din Rusia, cît şi din ţările slave vecine. El a exercitat o uriaşă influenţă revoluţionarizatoare asupra dezvoltării ştiinţelor naturii în Rusia. Eminenţi oameni de ştiinţă ruşi — Bah, *Pavlov* (vezi), *Timireazev* (vezi) şi alţii — recunosc influenţa pe care Pisarev a avut-o asupra lor. Sub influenţa ideilor lui sociologice, ca şi a concepţiilor lui N. G. Cernîşevski, s-a format concepţia despre lume a lui Svetozar *Markovici* (vezi), L. Karavelov şi a altor personalităţi progresiste din ţările slave.

Operele filozofice şi social-politice ale lui D. I. Pisarev sînt: „Scolastica secolului al XIX-lea“ (1861), „Guvernul rus sub protecţia lui Schedo-Ferroti“ (1862), „Schiţe din istoria muncii“ (1863), „Progresul în lumea animalelor şi plantelor“ (1864), „Schiţe istorice“ (1864), „Heinrich Heine“ (1867), „Ţăranul francez din anul 1789“ (1868) şi altele.

PITAGORICIENI — adepţi ai filozofului grec antic Pitagora (aprox. 571—497 î.e.n.). Şcoala lui Pitagora, care a avut o deosebit de mare influenţă în secolul al IV-lea î.e.n., a adus un aport preţios în dezvoltarea matematicii şi astronomiei. Absolutizînd însă noţiunea de cantitate şi rupînd-o de lucrurile materiale, pitagoricienii au ajuns la idealism, luînd raporturile cantitative drept esenţa lucrurilor. Pe această bază idealistă s-au dezvoltat simbolismul pitagorean şi mistica plină de superstiţii a numerelor. O dată cu dezvoltarea şcolii, tendinţa ei idealistă şi mistică s-a accentuat. Pitagorismul a fost nu numai o şcoală filozofică, ci şi o organizaţie politică reacţionară a aristocraţiei sclavagiste înfiinţată la Crotona (Italia de sud). În epoca destrămării societăţii sclavagiste antice, mistica pitagoreană a numerelor a fost însuşită şi reînviată de neoplatonici.

PLATON (427—347 î.e.n.) — filozof idealist din Grecia antică, duşman înveterat al materialismului şi ştiinţei, adversar al democraţiei ateniene; el apăra în concepţiile sale politice şi filozofice interesele aristocraţiei reacţionare ateniene. Vorbind despre cele două linii, cele două partide în filozofie, Lenin opunea linia materialistă a lui Democrit liniei idealiste a lui Platon. Filozofia lui Platon este un idealism „obiectiv“, care opune lumii imanente schimbătoare a lucrurilor naturale „adevărata existenţă“ transcendentală, imuabilă, eternă şi imobilă a lumii esenţelor spirituale — lumea ideilor. Platon considera lumea ideilor ca factor prim, iar lumea lucrurilor senzoriale ca factor secund şi derivat. Pentru Platon lucrurile nu sînt decît umbre ale lumii ideilor. Aceasta înseamnă că obiectele naturii, de exemplu copacul, calul, apa etc., sînt produsul ideii transcendente de copac, de „cal“ etc. În teoria cunoaşterii, Platon s-a ridicat împotriva senzualismului gînditorilor antici, afirmînd că simţurile nu pot fi un izvor al cunoaşterii adevărate, întrucît ele nu depăşesc limitele lumii obiectelor. Izvorul cunoaşterii adevărate îl constituie amintirile sufletului nemuritor al omului despre lumea ideilor, contemplată de el înainte de a se reintegra într-un corp muritor. Metoda care trezeşte în suflet amintirile despre idei este, după Platon, dialectica, pe care o înţelegea ca artă a comparării şi analizării noţiunilor în cursul discuţiei. În filozofia lui Platon se schiţează o apropiere de dialectica idealistă a noţiunilor. Concepţiei materialiste despre universul infinit, care se dezvoltă după anumite legi, Platon îi opunea teoria religioasă despre crearea lumii de către un creator divin, determinismului îi opunea teologia. Lenin a făcut o critică aspră „filozofiei naturii“ a lui Platon, caracterizînd-o ca o „arhiabsurdă mistică a ideilor“.

În domeniul problemelor social-politice, Platon a enunţat o teorie al cărei scop era să fundamenteze dominaţia veşnică a aristocraţiei. În teoriile sale despre „statul ideal“, el a încercat să dovedească că orînduirea socială trebuie să fie bazată pe existenţa a trei caste: a filozofilor-conducători, a străjilor şi a agricultorilor împreună cu meseriaşii. Prima stare, superioară, conduce statul, cea de a doua menţine ordinea în stat, cea de a treia este ocupată cu munca productivă. Această diviziune a muncii, care trebuia să statornicească pe veci exploatarea sclavilor, era considerată de Platon „firească“ şi imuabilă. El nu admitea nici un fel de participare a maselor populare, a „demosului“ la conducerea statului. El considera democraţia ca o formă inferioară de organizare a statului. Organizarea ideală este, după părerea lui, republica aristocrată. Caracterizînd ideile sociale ale lui Platon, Marx scria: „Republica lui Platon, în măsura în care diviziunea muncii figurează în ea ca principiu constitutiv al statului, nu este decît o idealizare ateniană a sistemului de caste egiptean" („Capitalul", vol. I, ed. a II-a rom., pag. 343). Doctrina lui Platon, care și-a găsit continuarea în *neoplatonism* (vezi) și *creștinism* (vezi), a devenit izvorul multor concepții reacționare, antiștiințifice și mistice. Pe doctrina lui Platon se sprijină în prezent ideologii imperialismului în lupta împotriva științei și a mișcării revoluționare a maselor.

PLEHANOV Gheorghi Valentinovici (1856—1918) — unul dintre primii marxiști ruși. În activitatea lui se disting trei etape: din 1875 pînă în 1883 Plehanov a fost narodnic; din 1883 pînă în 1903 a fost marxist; din 1903 se produce cotitura lui Plehanov spre dreapta — el devine menșevic, lider al menșevismului, trădează marxismul revoluționar. În emigrație (a plecat în străinătate în 1880) el a rupt-o cu narodnicismul și în 1883 a organizat în străinătate primul grup marxist rus: „Eliberarea muncii". Cei care au făcut parte din acest grup au tradus în limba rusă o serie de lucrări ale lui Marx și Engels, le-au tipărit în străinătate și le-au difuzat pe ascuns în Rusia. Plehanov a putut să-și însușească ideile socialismului științific datorită faptului că a fost pregătit pentru aceasta de ideile revoluționare ale lui *Herțen* (vezi), *Belinski* (vezi), *Cernîșevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi). Lucrările teoretice ale lui Plehanov din această perioadă au adus un imens folos mișcării muncitorești din Rusia. Talentul său, calitățile sale literare excepționale, Plehanov le-a consacrat fundamentării și apărării marxismului, răspîndirii lui în Rusia. Lucrările lui Plehanov, ca, de pildă, „Socialismul și lupta politică", „Divergențele noastre", „Contribuție la problema dezvoltării concepției moniste asupra istoriei", au netezit terenul pentru victoria marxismului în Rusia. Dintre marxiștii ruși, Plehanov a fost primul care s-a ridicat împotriva teoriei narodniciste. Prin lucrările sale, el a dat o lovitură serioasă narodnicismului. Pe baza analizei relațiilor economice din Rusia de după reformă, el a arătat cît de dăunătoare și lipsite de temei sînt teoriile narodnicilor cu privire la trecerea Rusiei la socialism prin obștea țărănească, cît și cele cu privire la căile necapitaliste de dezvoltare a Rusiei. Dar Plehanov, grupul „Eliberarea muncii" în întregul său aveau serioase greșeli. În programul grupului existau încă rămășițe ale concepțiilor narodniciste. Astfel, de pildă, el admitea tactica terorii individuale.

Lenin a zdrobit definitiv narodnicismul din punct de vedere ideologic în deceniul 1890—1900. Plehanov nu înțelegea că numai în alianță cu țărănimea proletariatul va repurta victoria asupra țarismului. În unele lucrări ale sale, el nu ținea de loc seamă de țărănime. „În afară de burghezie și de proletariat — spunea el — nu vedem alte forțe sociale" pe care să ne putem sprijini în revoluție. Plehanov considera burghezia liberală ca o forță care poate să sprijine revoluția. Aceste greșeli au constituit germenul ideilor lui menșevice de mai tîrziu, punctul de plecare în negarea de către el a hegemoniei proletariatului în revoluția burghezo-democratică din Rusia. Cînd s-a elaborat proiectul de program al partidului în sînul „Iskrei", Plehanov a încercat să înlocuiască lozinca dictaturii proletariatului, formulată de Lenin, prin lozinca vagă a „dictaturii celor ce muncesc și sînt exploatați". După

Congresul al II-lea al P.M.S.D.R., Plehanov s-a situat pe poziția împăciuitorismului față de oportunism, rostogolindu-se apoi în oportunism, aderînd la menșevici. În 1905 el s-a situat pe poziții liberale în problema revoluției și a luptat împotriva tacticii leniniste a bolșevicilor. În anii reacțiunii stolîpiniste el a fost în bloc cu bolșevicii împotriva blocului antipartinic „din august". Ulterior, Plehanov a trecut definitiv în lagărul oportunismului. În anii războiului mondial imperialist (1914—1918), el a apărat tactica menșevică defensistă. Față de Marea Revoluție din Octombrie, el a avut o atitudine dușmănoasă.

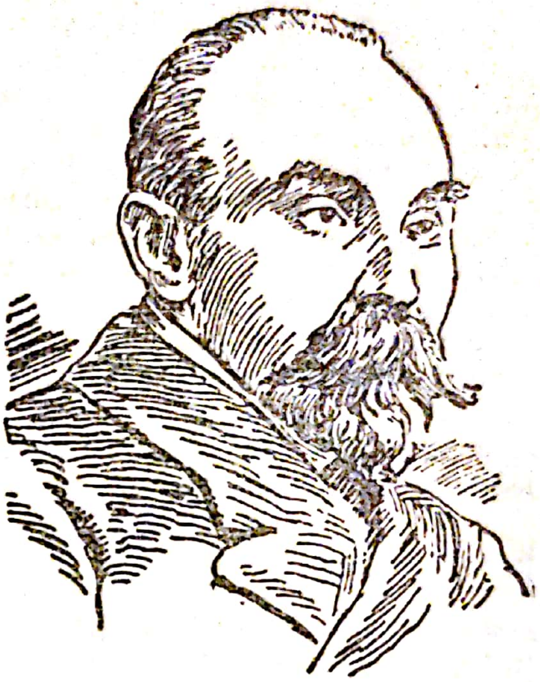

Cu toată popularitatea de care se bucurase Plehanov în trecut, muncitorii s-au îndepărtat în mod hotărît de el atunci cînd s-au convins că Plehanov s-a abătut de la linia proletară. Evoluția politică a lui Plehanov s-a reflectat în lucrările lui teoretice. Tot ceea ce a fost mai bun din cele scrise de Plehanov despre filozofia marxismului aparține perioadei 1883—1903, pînă la cotitura lui spre menșevism. „Meritele lui personale din trecut sînt imense. În decurs de 20 de ani, 1883—1903, el a dat o mulțime de lucrări excelente, îndreptate mai ales împotriva oportuniștilor, machiștilor, narodnicilor" (*Lenin*, vol. 20, ed. rom., pag. 360). Marele merit al lui Plehanov este lupta lui pentru materialismul filozofic, împotriva idealismului, împotriva numeroaselor încercări de a îmbina marxismul cu kantianismul. Plehanov a criticat cu asprime revizionismul lui *Bernstein* (vezi). În lucrările lui Plehanov există o elaborare marxistă serioasă a unor probleme ale concepției materialiste a istoriei, ca, de pildă, problema rolului personalității în istorie. Lenin a arătat și marile lipsuri și greșeli din lucrările filozofice ale lui Plehanov. Plehanov, de pildă, a comis o greșeală grosolană susținînd *teoria idealistă a hieroglifelor* (vezi), care este în contradicție cu teoria marxistă a cunoașterii, a despărțit teoria cunoașterii de dialectică, nevăzînd unitatea lor, neînțelegînd că dialectica este tocmai teoria cunoașterii a marxismului; n-a făcut o deosebire precisă între concepția materialistă și cea idealistă asupra experienței, lăsînd o portiță idealismului; a redus legile dialecticii la o sumă de exemple; a supraestimat rolul mediului geografic în procesul istorico-social; nu arareori a prezentat pe marii gînditori ruși din secolul al XIX-lea, pe democrații revoluționari, ca pe simpli imitatori ai filozofilor din Europa occidentală. Critica făcută de el machiștilor era abstractă. El nu a văzut legătura dintre machism și criza din științele naturii. Rădăcinile teoretice ale greșelilor lui Plehanov constau în subaprecierea elementului calitativ nou introdus în filozofie de întemeietorii marxismului. Rădăcinile sociale ale greşelilor lui rezidă în influenţa exercitată asupra lui de liberalismul burghez şi de oportunismul din Europa occidentală. Plehanov nu s-a situat pe poziţiile marxismului creator, el a abordat teoria marxistă în mod dogmatic, nu a văzut deplasarea centrului mişcării revoluţionare în Rusia, nu a ţinut seamă de particularităţile dezvoltării ţării în noile condiţii istorice concrete ale epocii imperialismului şi a revoluţiilor proletare.

Plehanov a fost unul dintre cei mai talentaţi critici literari şi a făcut mult pentru demascarea concepţiei idealiste, antiştiinţifice despre literatură şi artă. Concepţiile lui Belinski şi Cernîşevski au avut o mare influenţă asupra dezvoltării concepţiilor estetice ale lui Plehanov. Plehanov a elaborat o serie de probleme ale esteticii marxiste. El a luptat împotriva concepţiei idealiste asupra artei, împotriva lozincii decadente a „artei pentru artă“, şi în articolele sale de critică literară a susţinut cerinţa ca opera literară să aibă un conţinut ideologic. Principalele lucrări ale lui Plehanov sînt: „Socialismul şi lupta politică“ (1883), „Divergenţele noastre“ (1885), „Contribuţii la problema dezvoltării concepţiei moniste asupra istoriei“ (1895), „Studii asupra istoriei materialismului“ (1896), „Despre concepţia materialistă a istoriei“ (1897), „În jurul problemei rolului personalităţii în istorie“ (1898).

PLURALISM (din lat. PLURALIS — plural) — punct de vedere idealist, după care tot ceea ce există constă dintr-o pluralitate de esenţe de sine stătătoare, independente una de alta. Aşa, de pildă, *Leibniz* (vezi) considera că lumea este o infinită pluralitate de monade, înzestrate cu proprietatea automişcării. Acestea sînt, după Leibniz, esenţe spirituale de sine stătătoare; între monade există o armonie prestabilită. În filozofia burgheză, reprezentantul pragmatismului, William *James* (vezi), consideră lumea ca o pluralitate de părţi de sine stătătoare, legate între ele numai exterior. El respinge şi teoria despre adevărul obiectiv şi enunţă teoria pluralităţii adevărului. „Adevărat este tot ceea ce este util“. Pluralismul este o noţiune înrudită cu dualismul şi opusă monismului, care vede la baza a tot ceea ce există un singur principiu — materia (monismul materialist) sau spiritul, ideea (monismul idealist).

POLITICĂ — „participarea la treburile *statului*, orientarea statului, determinarea formelor, sarcinilor, conţinutului activităţii statului“ („Culegeri din Lenin“, vol. XXI, ed. rusă, pag. 14). În sfera politicii intră problemele organizării de stat, ale guvernării ţării, ale conducerii claselor, problemele luptei de partid etc. În politică îşi găsesc expresia interesele fundamentale ale claselor şi raporturile dintre clase. Politica exprimă de asemenea raporturile dintre naţiuni şi dintre state (politica externă). Raporturile dintre clase, deci şi politica lor, decurg din situaţia lor economică. De aceea Lenin a definit politica ca fiind „expresia concentrată a economicului“ (vol. 32, ed. rusă, pag. 62). Ideile politice şi instituţiile corespunzătoare lor constituie suprastructura bazei economice. Schimbarea şi dezvoltarea instituţiilor politice, a formelor statului are loc pe baza dezvoltării şi schimbării bazei economice a societăţii. Aceasta nu înseamnă însă cîtuşi de puţin că politica ar fi o consecinţă pasivă a economicului. Ideile, teoriile sociale, instituţiile politice, luînd naştere pe baza dezvoltării economice, influenţează apoi ele însele în mod activ asupra dezvoltării economice. Ele creează condiţiile necesare pentru a duce pînă la capăt rezolvarea sarcinilor istorice arzătoare ale vieţii materiale a societăţii şi pentru a face posibilă dezvoltarea ei mai departe. Transformarea orînduirii sociale, pregătită de dezvoltarea economică, nu are loc de la sine, ci se înfăptuieşte prin activitatea conştientă a claselor şi partidelor progresiste, iar această activitate este dirijată de politică. Ţinînd seama de acest rol activ al politicii, Lenin a subliniat necesitatea abordării politice a tuturor problemelor economice, organizatorice şi altele. Din punct de vedere marxist, problema poate fi pusă numai astfel: „fără o atitudine politică justă în această chestiune, clasa dată nu va putea să-şi menţină dominaţia *şi, prin urmare,* nu va putea să rezolve nici *sarcina sa în domeniul producţiei*" (vol. 32, ed. rusă, pag. 62—63).

Politica Partidului comunist şi a Statului sovietic constituie o măreaţă forţă de dezvoltare a societăţii. Politica Partidului comunist este baza vitală a orînduirii sovietice. Măreţele prefaceri din viaţa U.R.S.S., prefaceri care au transformat-o dintr-o ţară înapoiată într-o ţară înaintată, într-o mare putere industrial-colhoznică şi care au dus la victoria socialismului în U.R.S.S., sînt rezultatul înfăptuirii politicii Partidului comunist. Pentru ca politica să poată deveni o măreaţă forţă transformatoare, ea trebuie să reflecte în mod just necesităţile dezvoltării vieţii materiale a societăţii. Politica burgheziei contemporane este o politică reacţionară, care frînează dezvoltarea progresivă a societăţii, deoarece ea nu ţine seama de necesităţile obiective ale vieţii materiale a societăţii contemporane. Forţa politicii Partidului comunist, dimpotrivă, constă în faptul că ea ţine cu exactitate seama de aceste necesităţi. Ea este o politică ştiinţific fundamentată. Politica Partidului comunist se bazează pe cerinţele legilor obiective ale dezvoltării sociale, în primul rînd ale legilor economice, care nu pot fi nici create, nici desfiinţate. Ea se sprijină pe aceste legi, le foloseşte în interesul societăţii. Forţa politicii Partidului comunist constă în aceea că ea corespunde intereselor fundamentale ale poporului, că ea găseşte un sprijin permanent din partea celor mai largi mase de oameni ai muncii, sprijin pe care nu-l are şi nu-l poate avea nici unul dintre partidele burgheze de guvernămînt. Această politică se sprijină pe activitatea şi pe iniţiativa maselor populare, care văd în ea politica lor proprie şi o transpun în viaţă.

A avea o linie politică justă, ne învaţă marxismul, este primul şi cel mai important lucru, dar aceasta încă nu este de ajuns. Pentru a transpune în viaţă o linie politică justă, e nevoie ca ea să fie întărită printr-o muncă organizatorică corespunzătoare, e nevoie de oameni care să înţeleagă politica partidului, care să ştie s-o înfăptuiască în practică, oameni capabili s-o apere, să lupte pentru ea. Aceasta este chezăşia caracterului real al politicii şi a înfăptuirii ei cu succes. Iată de ce partidul acordă o deosebită însemnătate educării politice a maselor, călirii şi pregătirii cadrelor de partid.

Sub influenţa conducătoare şi îndrumătoare a politicii Partidului comunist şi a Statului sovietic se dezvoltă cultura şi toate domeniile ideologiei: știința, arta, morala etc. Partidul critică cu asprime orice manifestări de apolitism în problemele ideologice, deoarece, în perioada luptei înverșunate dintre ideologia sovietică socialistă și ideologia imperialismului, apolitismul este, cu sau fără voie, un sprijin dat burgheziei.

În lupta actuală dintre cele două lagăre — lagărul democrației și socialismului, pe de o parte, și lagărul imperialismului, pe de altă parte — un rol uriaș îl joacă politica externă a Statului sovietic. În opoziție cu politica externă a statelor imperialiste, îndreptată spre înrobirea altor popoare, politica externă a U.R.S.S. unește toate forțele progresiste din lume în lupta împotriva unui nou război, împotriva înrobirii imperialiste a popoarelor independente, și tocmai de aceea găsește sprijin în rîndurile oamenilor muncii din întreaga lume. (Vezi și *Economicul și politicul.*)

POSIBILITATE ȘI REALITATE — categorii ale dialecticii materialiste care exprimă una din cele mai importante laturi ale procesului obiectiv de dezvoltare, proces care are loc pe baza unor anumite legi. În procesul dezvoltării sale, noul nu se afirmă dintr-o dată în realitate. El apare la început numai ca posibilitate. Posibilitate este ceea ce se poate realiza numai dacă există anumite condiții. Realitatea este posibilitatea deja înfăptuită. Trebuie să se facă o deosebire între posibilitatea formală, lipsită de conținut și posibilitatea reală. Din punctul de vedere al posibilității formale, „totul este posibil". Posibilitatea formală, sau abstractă, este posibilitatea care nu decurge din condiții obiective și care nu se poate transforma în realitate. Socialiștii utopiști, de pildă, se bazau în calculele lor pe posibilitatea înfăptuirii socialismului fără lupta de clasă. Ei credeau că este de ajuns să convingă pe regi și pe prinți de avantajele socialismului, și aceștia îi vor ajuta să-și realizeze idealurile socialiste. Posibilitatea reală, spre deosebire de cea formală, înseamnă o posibilitate pentru a cărei realizare există temeiuri obiective și care, în anumite condiții, se realizează în mod necesar, adică se transformă în realitate.

Trebuie să facem o distincție riguroasă între posibilitate și realitate. Orînduirea sovietică a creat posibilitatea reală pentru construirea societății socialiste. Dar această posibilitate trebuia să fie transformată în realitate. Între *posibilitatea* construirii socialismului și *construirea lui reală* există o mare deosebire. Datorită politicii juste a Partidului comunist, posibilitatea victoriei socialismului în U.R.S.S. a fost transformată în realitate. Printre condițiile necesare pentru transformarea posibilității în realitate, un rol important îl joacă activitatea oamenilor îndreptată spre un scop precis, activitate care se sprijină pe cunoașterea legilor obiective de dezvoltare. Superioritatea orînduirii sovietice socialiste, patriotismul sovietic și prietenia popoarelor din U.R.S.S., moralul ridicat al Armatei sovietice și al oamenilor muncii din spatele frontului au creat posibilitatea reală pentru obținerea victoriei asupra dușmanului în Marele Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei. Această posibilitate trebuie însă să fie folosită. Partidul comunist a fost organizatorul și inspiratorul victoriei care a salvat întreaga lume de robia fascistă.

Dialectica materialistă obligă nu numai să se constate pur și simplu posibilitatea unei dezvoltări sau a alteia, dar și să se înțeleagă ce condiții sînt necesare pentru transformarea ei în realitate, subliniază rolul uriaș al practicii, al luptei în procesul acestei transformări. În viață posibilitatea menținerii vremelnice a ceea ce este vechi, a victoriei vremelnice a ceea ce este reacționar, retrograd, se opune posibilității dezvoltării a ceea ce este nou, progresist, înaintat. Dacă nu se duce o luptă împotriva celor dintîi, ele pot frîna în mod serios și pentru o perioadă îndelungată procesul de dezvoltare a ceea ce este nou, revoluționar. Procesul de transformare a posibilității dezvoltării revoluționare, progresiste, în realitate decurge totdeauna în formă de luptă între nou și vechi, între ceea ce este înaintat și ceea ce este retrograd, între ceea ce este revoluționar și ceea ce este reacționar. Tocmai de aceea Partidul comunist demască orice fel de teorii oportuniste a mersului de la sine în dezvoltare și ne învață să contribuim în mod activ la procesul de naștere a ceea ce este nou și înaintat, ne învață să ducem o luptă intransigentă împotriva a tot ceea ce împiedică victoria a ceea ce este nou, înaintat.

În actuala situație internațională, de pildă, posibilității reale de menținere a păcii i se opune posibilitatea tot atît de reală de izbucnire a unui nou război mondial. Pentru ca posibilitatea menținerii păcii să învingă și să se transforme în realitate, este necesar ca forțele care sînt interesate în menținerea păcii să se unească și mai strîns și să ducă o luptă dîrză împotriva ațîțătorilor la un nou război; fără această luptă, fără ca popoarele să ia cauza păcii în propriile lor mîini, nu poate fi preîntîmpinată izbucnirea unui nou război.

Marxismului îi e străină ideea fatalistă că, deoarece legile economice determină o anumită tendință în dezvoltare, se poate pur și simplu aștepta pînă cînd această tendință se va transforma de la sine în realitate. Legile obiective creează *posibilitatea* reală de dezvoltare, care trebuie transformată prin activitate practică în *realitate*. De pildă, *legea dezvoltării planice (proporționale) a economiei naționale* (vezi), care acționează în socialism, creează numai posibilitatea unei astfel de planificări. Pentru a transforma această posibilitate în realitate, trebuie să ne însușim această lege, trebuie să alcătuim planuri care să oglindească pe deplin cerințele acestei legi.

POSTULAT (din lat. POSTULATUM — cerut) — termen care înseamnă judecată folosită pentru o demonstrație ca punct de plecare, dar care nu e încă evidentă prin ea însăși.

POZITIVISM (din lat. — POZITIVUS — pozitiv) — unul dintre cele mai răspîndite curente idealiste în filozofia burgheză. Pozitivismul pretinde că ar fi terminat cu filozofia și că în teoriile lui se sprijină nu pe „speculații abstracte“, ci exclusiv pe fapte „pozitive“. Pozitivismul afirmă că se ridică atît deasupra materialismului, cît și deasupra idealismului, nefiind nici unul, nici celălalt. În realitate însă pozitivismul este una dintre varietățile idealismului subiectivist. „Negarea“ filozofiei este în realitate un subterfugiu al filozofilor burghezi, care încearcă să strecoare idealismul în știință. Afirmînd că naturaliștii pot și trebuie să se lipsească de filozofie, că principalul sînt faptele, pozitiviștii încearcă să explice înseși faptele în spiritul idealismului filozofic. „Negarea“ filozofiei se reduce la lupta împotriva filozofiei ştiinţifice a materialismului şi la apărarea idealismului. Trăsătura caracteristică a pozitivismului este înţelegerea idealistă a experienţei şi ştiinţei ca o totalitate de senzaţii, reprezentări şi trăiri subiective, negarea legilor obiective ale naturii şi societăţii. Rolul ştiinţei se reduce la descrierea (nu şi explicarea) faptelor, înţelese numai ca anumite stări de conştiinţă. Pozitivismul reînvie agnosticismul lui *Hume* (vezi) şi al altor idealişti, încearcă să dovedească că cunoaşterea nu merge mai departe de percepţiile senzoriale şi că însăşi punerea problemei existenţei lumii exterioare, obiective, independente de percepţii ar fi neştiinţifică, „metafizică“ etc. Întemeietorul pozitivismului este considerat Auguste *Comte* (vezi), filozof francez din secolul al XIX-lea. În lucrarea „*Materialism şi empiriocriticism*“ (vezi), Lenin a făcut o critică nimicitoare pozitivismului, a denumit pe pozitivişti „palavragii degeneraţi, care se întitulează filozofi“ („Materialism şi empiriocriticism“, ed. rom., pag. 229), iar metodele lor de argumentare le-a stigmatizat ca un „masiv şarlatanism burghez“! (ed. rom., pag. 246). Reprezentanţii revizuirii mecaniste a marxismului în U. R. S. S. au pus în mod pozitivist problema filozofiei, reducînd-o la rolul de „ultime concluzii ale ştiinţelor naturii“ şi apărînd lozinca pozitivistă „peste bord cu filozofia“. În pofida afirmaţiilor pozitivismului, dezvoltarea ştiinţelor concrete nu lichidează filozofia. Pentru ca ştiinţele concrete să tragă concluzii juste, ele trebuie să se dezvolte pe baza singurei doctrine filozofice ştiinţifice — materialismul dialectic. Pozitiviştii burghezi contemporani (reprezentanţii aşa-numitului „al treilea pozitivism“, „al doilea pozitivism“ fiind *machismul* — vezi) sub etichete noi — *pozitivism logic* (vezi), *filozofie semantică* (vezi), *realism critic* (vezi) etc. — continuă să apere idealismul subiectivist.

O mare răspîndire a căpătat pozitivismul în sociologia burgheză. Declarîndu-se „deasupra“ materialismului şi idealismului, sociologii-pozitivişti sînt de fapt reprezentanţi tipici ai concepţiei idealiste asupra istoriei şi se ridică cu înverşunare împotriva concepţiei materialiste asupra societăţii. Prin esenţa ei de clasă, sociologia pozitivistă reprezintă un cod a tot felul de „argumente“ şi „raţionamente“ pentru apărarea capitalismului. În S.U.A., în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ideile reacţionare ale sociologiei pozitiviste sînt dezvoltate de John Draper — autorul „Istoriei dezvoltării intelectuale a Europei“. În epoca imperialismului sociologia pozitivistă îşi pune ca principală sarcină lupta împotriva materialismului istoric şi fundamentarea politicii tîlhăreşti a capitalului financiar. Aşa, de pildă, sociologul pozitivist german Müller-Lyer, negînd legile sociale obiective, declara că întregul mers al istoriei este produsul voinţei omeneşti şi în primul rînd al voinţei statului imperialist. Sociologii pozitivişti americani de astăzi — Bernard, Angell, Ogborn şi alţii —, sprijinindu-se pe negarea pozitivistă a posibilităţii de a descoperi legile istoriei, „dovedesc“ că contradicţiile capitalismului se reduc la contradicţiile psihicului omenesc; de aceea, în locul luptei împotriva capitalismului, ei recomandă să se obţină adaptarea conştiinţei omeneşti la rînduielile capitaliste. Pozitiviştii contemporani sînt apărători zeloşi ai capitalului financiar din S.U.A. Prin gura lui Ogborn, ei propun să se adapteze sociologia la problema războiului atomic.

Materialismul istoric, ducînd o luptă neîmpăcată împotriva sociologiei pozitiviste, demască caracterul ei antiștiințific, esența ei burgheză, reacționară.

POZITIVISM LOGIC, sau empirism logic, — unul dintre curentele dominante astăzi în filozofia burgheză, o formă a idealismului subiectivist caracteristică pentru filozofia burgheză decadentă din epoca capitalismului în putrefacție. Această școală reacționară, idealistă, a apărut în Austria în deceniul al 3-lea al secolului al XX-lea (așa-numitul „Cerc vienez“: Schlick, Carnap, Frank și alții) ca o continuare directă a machismului. În prezent participanții rămași în viață ai „Cercului vienez“ s-au stabilit în S.U.A. În Anglia principalii reprezentanți ai pozitivismului logic sînt în prezent: Russell, Popper, Ayer, Wisdom.

În rezolvarea problemei fundamentale a filozofiei, pozitiviștii logici continuă linia lui Hume și Mach, negînd existența realității obiective, independentă de experiența senzorială. Pozitiviștii logici încearcă să întărească lupta tradițională a idealismului subiectivist împotriva materialismului prin logica simbolică (*logistică* — vezi). Funcțiile principale ale pozitivismului logic constau în: 1) falsificarea concluziilor științelor naturii, denaturarea sensului lor și a conținutului lor teoretic în spiritul idealismului; 2) limitarea empirică a cunoașterii științifice; prin aceasta pozitivismul logic face jocul religiei, justificînd pretențiile ei în ceea ce privește posibilitatea cunoașterii neștiințifice, mistice; pozitivismul logic exclude de asemenea etica și estetica din competința științei; 3) denaturarea logicii, a rolului ei în cunoașterea științifică și a raportului ei față de realitate. Pozitivismul logic consideră că sarcina fundamentală a filozofiei este „analiza“ noțiunilor și judecăților științifice. Cu ajutorul sofisticii pozitiviștii logici caută să golească noțiunile și judecățile științifice de orice conținut obiectiv. Nefiind în stare să combată esența tezelor fundamentale ale materialismului, ei refuză să analizeze probleme importante ale științei filozofice sub pretextul că acestea ar fi niște „pseudoprobleme“. Pozitiviștii logici identifică legile și formele logicii cu regulile arbitrare, convenționale ale jocului de cărți. O astfel de „logică“ oferă cîmp liber nelimitat pentru matrapazlîcuri șarlatanești în interesul reacțiunii imperialiste, în folosul clericalismului. Critica leninistă a *empiriocriticismului* (vezi) este o armă nimicitoare în lupta concepției materialist-științifice despre lume împotriva pozitivismului logic.

PRACTICĂ — vezi *Teorie și practică*.

PRAGMATISM (din grec. πρᾶγμα — acțiune, practică) — curent reacționar idealist-subiectivist, răspîndit mai ales în S.U.A., care a rupt-o fățiș cu știința și cu logica și care propovăduiește iraționalismul. Pragmatismul este varianta americană a filozofiei idealiste din epoca imperialismului, asemănătoare *intuiționismului* (vezi) în Franța și așa-numitei „filozofii a vieții“ în Germania. Toate aceste curente filozofice burgheze se caracterizează prin renunțarea la recunoașterea legilor obiective ale lumii și prin înlocuirea acestor legi cu „trăirile“, senzațiile oamenilor înșiși, prezentate ca fiind singura realitate. Principiile fundamentale ale metodei pragmatice au fost formulate de Charles Pierce (1839—1914). Cel mai influent reprezentant al acestei filozofii a fost William *James* (vezi), datorită căruia ea a căpătat o largă răspîndire în rîndurile ideologilor reacționari. Ulterior căpetenia școlii pragmatice a devenit John *Dewey* (vezi). În Anglia acest curent a fost propagat de F. Shiller, în Italia de G. Papini.

În rezolvarea problemei fundamentale a filozofiei, pragmatismul nu se deosebește de voluntarism și de machism. „A considera adevărul un instrument al cunoașterii — scria Lenin — înseamnă să treci în fond de partea agnosticismului, adică să abandonezi materialismul. În această privință și în tot ce este esențial pragmatiștii, machiștii, empiriomoniștii sînt toți de aceeași teapă“ (vol. 34, ed. rusă, pag. 366). Deosebirile dintre machism și pragmatism, după cum arăta Lenin, sînt neînsemnate și de ordin cu totul secundar. Pragmatismul identifică realitatea cu complexul experienței subiective, al senzațiilor. Particularitatea caracteristică a acestei forme a idealismului subiectivist este identificarea adevărului cu ceea ce este util și avantajos din punct de vedere practic. Adevărat este ceea ce este util, spun pragmaticii. Totodată „utilitatea“ este considerată din punctul de vedere al folosului pentru burghezie. Tăgăduind că adevărul este reflectarea realității obiective în conștiință, pragmatismul declară adevăruri reprezentările religioase și toate tendințele reacționare ale claselor exploatatoare, în măsura în care ele slujesc interesele lor sau, după cum spun pragmatiștii, „lucrează“ pentru ele. Modul în care pragmatismul înțelege raportul dintre teorie și practică este fundamental opus învățăturii dialectice materialiste cu privire la practica socială ca criteriu al adevărului obiectiv. Identificarea adevărului cu utilitatea în accepția ei americană mercantilă și cu profitul face din această teorie un instrument al arbitrariului deplin și al oricăror falsificări în folosul ideologiei și politicii reacționare, lăsînd cîmp liber nelimitat obscurantismului. „Adevărul“, conceput în felul acesta, se transformă într-un mijloc de justificare a oricăror josnicii imperialiste, într-o armă de luptă împotriva ideilor științifice și sociale înaintate, într-un instrument de narcotizare a maselor. (Vezi și *Instrumentalism*.)

PREFORMISM — teorie idealistă și metafizică care neagă dezvoltarea și schimbarea organismelor în procesul vieții lor. Preformismul susține că în organism totul este dinainte stabilit și din cauza aceasta în el poate să existe doar ceea ce e pus în embrion de către creator. Embrionul, după concepțiile preformiștilor, este un mic organism cu toate organele și proprietățile, și din cauza aceasta în procesul vieții organismului nu apare nimic nou, ci se produce numai o creștere cantitativă a ceea ce există deja. Negînd dezvoltarea organismelor, preformismul ajunge în mod logic să nege faptul că ceea ce este viu ia naștere din ceea ce nu este viu. Sub acest raport ființele vii sînt rezultatul actului creației. Această concepție despre viață a luat naștere în secolul al XVI-lea, fiind în deplină concordanță cu concepția religioasă despre lume din acea perioadă, cu lipsa de maturitate a științei. Idealiștii au susținut teoria metafizică și religioasă a preformismului în scopul fundamentării tezei idealiste reacționare a „nemuririi sufletului“ etc. Descoperirile ulterioare ale științei au dezmințit concepțiile fanteziste ale preformiștilor, ca și alte concepții metafizice asupra formei organice vii a materiei. Preformistii au început însă să-și reconstruiască și să-și adapteze concepțiile, folosind și denaturînd noile descoperiri. Una dintre cele mai complexe probleme în dezvoltarea biologiei științifice a fost problema eredității. Speculînd aceasta, preformiștii au căutat, sub un steag sau altul, să-și mențină pozițiile. Weismannism-morganismul este în esență un preformism modificat. Weismannism-morganismul are la bază aceleași premise ca și preformismul. Potrivit weismannism-morganismului, există așa-numitele gene, plasma embrionară și alte esențe metafizice, care, fiind eterne, imuabile și nepieritoare, determină proprietățile organismului. Astfel, preformismul, a cărui apariție a constituit reflectarea în știință a concepțiilor religioase din secolul al XVI-lea, a răzbătut pînă în zilele noastre sub forma weismannism-morganismului, care reflectă reacțiunea burgheză din zilele noastre în biologie. Teoria preformismului este diametral opusă ideii dialectice a dezvoltării, potrivit căreia dezvoltarea este o schimbare calitativă, care se produce în urma unor schimbări cantitative treptate. Biologia miciurinistă, care a descoperit legile obiective ale transformării naturii vii, se bazează tocmai pe această concepție dialectică a dezvoltării, care permite să se cunoască din plin calea de transformare a formelor organice și să se dirijeze în mod conștient aceste transformări în interesul omenirii.

PREVIZIUNE ȘTIINȚIFICĂ — previziune bazată pe cunoașterea legilor obiective ale științei, a fenomenelor, evenimentelor, proceselor care pot sau trebuie să aibă loc în viitor. Numai cunoașterea legilor obiective ale realității ne permite să vedem cum se desfășoară evenimentele nu numai în prezent, dar și cum se vor desfășura ele în viitor. Oamenii care neagă caracterul obiectiv al legilor neagă implicit posibilitatea previziunii științifice. Științele naturii și științele sociale oferă numeroase exemple de previziune. Astfel, de pildă, marele chimist rus *Mendeleev* (vezi), călăuzindu-se după legea periodicității descoperită de el, a emis ipoteza existenței a trei elemente încă nedescoperite, determinînd totodată proprietățile lor, greutatea lor atomică etc., ceea ce s-a confirmat apoi pe deplin prin descoperirea elementelor germaniu, galiu, scandiu. Previziunea apariției unor specii noi de plante, create pe cale artificială de selecționatori, se bazează pe cunoașterea legilor dezvoltării organismelor. În domeniul vieții sociale, previziunile istorice științifice au devenit posibile de cînd Marx și Engels au creat știința legilor dezvoltării sociale. Marxismul respinge teoriile reacționare ale sociologilor burghezi, care neagă posibilitatea previziunii științifice precise a evenimentelor istorice. Marx nu numai că a arătat cu o precizie științifică că în locul capitalismului va veni societatea comunistă, dar a arătat și trăsăturile fundamentale ale societății viitoare. În previziunea despre pieirea inevitabilă a capitalismului și victoria unei orînduiri sociale superioare — socialismul — Marx s-a bazat pe *legea* obiectivă descoperită de el *a concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție* (vezi). Pe o anumită treaptă de dezvoltare a capitalismului apare contradicția între caracterul social al forțelor de producție și relațiile de producție vechi, burgheze. Această contradicție, neconcordanță între cele două laturi ale modului de producție nu poate dăinui multă vreme. Ea trebuie înlăturată prin punerea de acord a relaţiilor de producţie cu caracterul nou al forţelor de producţie. Revoluţia socialistă înfăptuieşte tocmai această necesitate istorică. Pe baza dezvoltării mai departe a marxismului, aplicat la noua epocă istorică a imperialismului şi a revoluţiilor proletare, Lenin a prevăzut în mod genial posibilitatea, în condiţiile imperialismului, a victoriei socialismului la început într-o singură ţară. Această previziune a fost pe deplin confirmată de experienţa construirii socialismului în U.R.S.S.

Cunoaşterea legilor dezvoltării sociale dă posibilitatea de a prevedea nu numai direcţia generală şi rezultatul mişcării, dar permite să se stabilească cu mai mare sau mai mică exactitate chiar datele cînd vor avea loc evenimentele. În domeniul vieţii sociale previziunea datelor evenimentelor este mult mai complexă decît în domeniul ştiinţelor naturii. În astronomie, de pildă, prevederea datelor eclipselor de soare este posibilă cu sute de ani înainte. Cunoaşterea însă a legilor obiective ale dezvoltării sociale oferă şi în domeniul vieţii sociale posibilitatea de a prevedea momentul cînd va avea loc un eveniment istoric sau altul, de a lupta pentru el, de a organiza realizarea lui. Marxism-leninismul ne învaţă că trebuie nu numai să prevedem viitorul, dar şi să-l cucerim. După cum este confirmat de istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, cunoaşterea legilor dezvoltării sociale, a legilor revoluţiei şi ale luptei politice a permis partidului să precizeze întotdeauna fără greş momentul acţiunii istorice. Alegerea justă a acestui moment constituie una din principalele condiţii ale conducerii strategice încununate de succes. Pregătirea şi înfăptuirea insurecţiei armate din octombrie reprezintă o vie ilustrare de alegere justă, ştiinţific exactă a momentului acţiunii. Partidul comunist a învins tocmai pentru că în lupta sa el şi-a luminat calea cu învăţătura revoluţionară a marxism-leninismului, care dă posibilitate să se prevadă în mod ştiinţific mersul şi deznodămîntul evenimentelor.

În etapa actuală, bazîndu-se pe cunoaşterea legilor economice obiective ale socialismului, Partidul comunist indică poporului sovietic drumul construirii comunismului deplin în U.R.S.S. În „Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.", I. V. Stalin a elaborat programul de înfăptuire a trecerii treptate de la socialism la comunism. Elaborarea acestui program constituie un exemplu viu de previziune ştiinţifică bazată pe cunoaşterea acţiunii legilor obiective de dezvoltare a societăţii, pe generalizarea teoretică a realităţii.

PRIETENIA POPOARELOR DIN U.R.S.S. — una din forţele motrice ale societăţii socialiste, una din cele mai importante legi ale noilor relaţii dintre naţiuni, relaţii caracteristice societăţii socialiste, marele izvor al forţei şi invincibilităţii Uniunii Sovietice. Prietenia popoarelor a luat naştere pe baza cuceririlor istorice ale *Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie* (vezi) şi a victoriei socialismului în U.R.S.S.

Prietenia dintre popoarele Ţării sovietice a fost pregătită istoriceşte de legăturile economice şi culturale dintre popoarele din Rusia, de lupta lor comună pentru independenţa Patriei, împotriva cotropitorilor şi subjugătorilor străini, de acţiunile unite, sub conducerea Partidului comunist, ale maselor muncitoare ale naţionalităţilor în lupta împotriva ţarismului şi a capitalismului, de unirea forţelor revoluţionare ale oamenilor muncii în jurul proletariatului rus. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a creat toate condițiile necesare pentru transformarea uniunii revoluționare a oamenilor muncii într-o uniune de stat a popoarelor, la început sub forma Republicii ruse și a celorlalte republici sovietice, iar apoi sub forma puternicei Uniunii a Republicilor Sovietice Socialiste. Pe baza instaurării dictaturii proletariatului, Partidul comunist a întărit uniunea revoluționară a oamenilor muncii de diferite naționalități din Rusia, în frunte cu proletariatul rus, uniune care s-a format în lupta împotriva țarismului și a capitalismului, încadrînd această uniune revoluționară în forme de stat corespunzătoare — federația sovietică și autonomia sovietică a popoarelor.

Pentru a se putea rezolva pe deplin sarcina stabilirii unor relații de prietenie între popoarele din U.R.S.S., era necesar să se creeze o bază socialistă, să fie lichidate clasele exploatatoare, să fie asigurată victoria socialismului la orașe și la sate, să fie definitiv zdrobită ideologia burgheză a șovinismului națiunii dominante și a naționalismului local; era necesar să fie lichidată inegalitatea economică și culturală a națiunilor, să fie asigurată o înflorire a culturii popoarelor, națională în formă și socialistă în conținut. Victoria socialismului în U.R.S.S. a constituit un puternic izvor al prieteniei de nezdruncinat dintre popoarele Uniunii Sovietice, baza formării și înfloririi națiunilor sovietice socialiste. În cursul luptei pentru socialism a fost lichidată înapoierea economică și culturală din trecut a republicilor naționale, rezultat al politicii colonialiste a țarismului. Industria s-a dezvoltat într-un ritm nemaipomenit de rapid în regiunile în trecut „periferice". În timp ce în întreaga Uniune Sovietică producția globală a industriei grele a crescut în 1940 în medie de 12 ori în comparație cu 1913, în Kazahstan industria a crescut în aceeași perioadă de 22,2 de ori, în Georgia de 26,4 de ori, în Kirghizia de 160 de ori, în Tadjikistan de 242 de ori. A fost lichidată și înapoierea culturală a popoarelor în trecut asuprite.

Poporul rus a acordat un uriaș ajutor dezinteresat popoarelor din U.R.S.S. Toate popoarele și națiunile Uniunii Sovietice văd în marele popor rus pe prietenul și conducătorul lor cel mai bun, pe fratele lor mai mare, care a avut un rol hotărîtor în lupta pentru victoria revoluției proletare și triumful socialismului. Fără ajutorul multilateral al poporului rus, popoarele din Rusia asuprite de țarism n-ar fi putut într-un răstimp atît de scurt să facă saltul gigantic în viața lor economică, politică și culturală.

Ca urmare a politicii naționale leninist-staliniste duse de Partidul comunist, a luat ființă și s-a închegat un stat nou, Statul sovietic socialist multinațional, care se bazează pe prietenia de nezdruncinat a națiunilor și a popoarelor. Factorii principali care au asigurat apariția unui astfel de stat sînt, în primul rînd, inexistența claselor exploatatoare în U.R.S.S. — principala cauză a discordiei dintre națiuni; în al doilea rînd, inexistența în U.R.S.S. a exploatării, care cultivă neîncrederea reciprocă și ațîță patimile naționaliste; în al treilea rînd, faptul că la putere se află clasa muncitoare, care este dușmanul oricărei înrobiri și purtătorul fidel al ideilor internaționalismului; în al patrulea rînd, ajutorarea reciprocă efectivă a popoarelor sovietice în toate domeniile vieţii economice şi sociale; în al cincelea rînd, înflorirea culturii popoarelor U.R.S.S., naţională în formă şi socialistă în conţinut. Toţi aceşti factori, precum şi alţi factori asemănători, au avut ca urmare faptul că fizionomia popoarelor din U.R.S.S. s-a schimbat radical, a dispărut sentimentul de neîncredere reciprocă şi s-a creat o adevărată colaborare frăţească între popoare în sistemul unui stat unional unic.

Prietenia popoarelor, care s-a închegat în mod difinitiv în lupta pentru socialism, atingînd pe baza lui o adevărată înflorire, a devenit o puternică forţă motrice a societăţii sovietice, avînd o influenţă pozitivă asupra întregii vieţi a ţării. Această forţă se manifestă în devotamentul nemărginit şi în dragostea fierbinte a popoarelor din U.R.S.S. pentru Patria lor socialistă, în mîndria lor naţională sovietică, în înflăcăratul lor patriotism sovietic. Ea se exprimă prin eroismul în muncă, eroism în masă al oamenilor sovietici de toate naţionalităţile, în larga dezvoltare a întrecerii socialiste, în îndeplinirea cu succes şi în depăşirea planurilor economice de dezvoltare a economiei şi culturii în republici şi în regiuni, în creşterea iniţiativei şi activităţii în muncă a patrioţilor sovietici. O manifestare vie a prieteniei de nezdruncinat a popoarelor din U.R.S.S. o constituie creşterea necontenită a activităţii politice a oamenilor sovietici, care se exprimă în victoria blocului comuniştilor şi al celor fără de partid în alegerile pentru Soviete, în sprijinirea unanimă de către oamenii muncii de toate naţionalităţile a politicii interne şi externe a Partidului comunist şi a Guvernului sovietic. Prietenia popoarelor din U.R.S.S. a fost verificată din toate punctele de vedere în anii Marelui Război pentru Apărarea Patriei.

Prietenia popoarelor din U.R.S.S. este o puternică forţă motrice a societăţii sovietice în condiţiile trecerii treptate de la socialism la comunism.

Hotărîrile Congresului al XIX-lea al Partidului comunist au o importanţă uriaşă pentru dezvoltarea mai departe a relaţiilor de prietenie dintre popoarele din U.R.S.S., pentru lichidarea rămăşiţelor capitalismului în conştiinţa oamenilor, pentru educarea oamenilor muncii în spiritul prieteniei dintre popoare. În raportul de activitate al Comitetului Central al partidului prezentat la Congresul al XIX-lea se arată necesitatea „de a dezvolta mai departe activitatea politică şi patriotismul oamenilor sovietici, de a se întări unitatea moral-politică şi prietenia dintre popoarele ţării noastre“. În noul Statut al partidului, aprobat la Congresul a XIX-lea, printre sarcinile de seamă ale P.C.U.S. se pune sarcina de „a educa membrii societăţii în spiritul internaţionalismului şi al stabilirii de legături frăţeşti cu oamenii muncii din toate ţările“.

Partidul comunist învaţă pe oamenii sovietici să păstreze neîntinat şi să ţină sus steagul internaţionalismului, steagul prieteniei şi frăţiei între popoare, să reprime cu hotărîre orice acţiuni duşmănoase îndreptate în scopul aţîţării vrajbei naţionale şi al slăbirii prieteniei dintre naţiunile socialiste, al subminării internaţionalismului proletar.

Relaţiile de prietenie dintre popoarele Uniunii Sovietice se dezvoltă şi se întăresc în cursul construirii comunismului prin lichidarea necontenită şi consecventă a rămăşiţelor naţionaliste. Rămăşiţele capitalismului sînt deosebit de puternice în domeniul problemei naționale, căci ele pot să se camufleze sub haine naționale. Naționalismul burghez este un dușman înverșunat al comunismului, și împotriva lui trebuie dusă o luptă necontenită, hotărîtă și perseverentă.

Partidul comunist cere să fie demascate orice manifestări ale *naționalismului* (vezi) burghez, ale *cosmopolitismului* (vezi), ale ploconirii în fața culturii burgheze reacționare, orice încercări dușmănoase care urmăresc să slăbească marea prietenie dintre națiunile socialiste.

PRINCIPIUL RELATIVITĂȚII — vezi *Teoria relativității*.

PROBABILITATE — măsură a posibilității obiective a producerii unui anumit eveniment în condiții determinate care se pot repeta de un număr nelimitat de ori. Acolo unde probabilitatea admite exprimarea cantitativă sub formă de număr, se poate aplica teoria matematică a probabilităților. Pentru calcularea experimentală a probabilității unui eveniment A se repetă de mai multe ori în condiții asemănătoare o experiență sau observație și se înregistrează a cîta parte din numărul total de experiențe (observații) făcute o constituie acele experiențe (observații) în care se produce evenimentul A. Această parte, numită frecvența producerii evenimentului A, depinde de numărul experiențelor făcute. În multe cazuri însă, cînd numărul experiențelor este destul de mare, continuarea repetării lor nu se mai oglindește în mod vizibil în mărimea frecvenței. În aceste cazuri frecvența producerii evenimentului A capătă semnificație de caracteristică obiectivă a însăși evenimentului A, caracteristică ce nu depinde de seria experiențelor făcute. Numărul găsit în felul acesta exprimă tocmai probabilitatea producerii evenimentului A în condițiile date. Un exemplu grăitor de determinare pe cale experimentală a probabilității unui eveniment îl oferă statistica natalității. S-a stabilit că numărul băieților din numărul total al noilor născuți este exprimat printr-o cifră apropiată de 0,51.

Pornind de la probabilitățile determinate experimental se pot calcula noi probabilități pentru evenimentele legate prin anumite corelații de cele de la care se pleacă. Întrucît determinarea unei probabilități presupune posibilitatea reproducerii de mai multe ori a unor condiții de observare sau experiență asemănătoare, teoria probabilităților este aplicabilă numai la fenomene de masă. Rezultatele fundamentale obținute în teoria probabilităților — legea numerelor mari, așa-numitele teoreme limite ale teoriei probabilităților — în formularea lor cea mai generală și mai eficientă aparțin savanților ruși P. L. Cebîșev, A. A. Markov, A. M. Leapunov și savanților sovietici. Metodele teoriei probabilităților și-au găsit aplicare într-o serie de probleme dintre cele mai importante ale fizicii, chimiei fizice (mecanica cuantică, teoria cinetică a gazelor, termodinamica chimică etc.), precum și în tehnică (probleme de artilerie, telefonie, transmisiuni radiofonice, calculul erorilor mecanismelor, stabilirea exactității muncii agregatelor, determinarea calității producției în masă prin metoda controlului selectiv, mai ales în cazurile cînd o cercetare completă nu e posibilă, de pildă încercarea țesăturilor în ceea ce privește rezistența, a lămpilor electrice în ceea ce privește durata de ardere etc.).

de puternice în domeniul problemei naționale, căci ele pot să se camufleze sub haine naționale. Naționalismul burghez este un dușman înverșunat al comunismului, și împotriva lui trebuie dusă o luptă necontenită, hotărîtă și perseverentă.

Partidul comunist cere să fie demascate orice manifestări ale *naționalismului* (vezi) burghez, ale *cosmopolitismului* (vezi), ale ploconirii în fața culturii burgheze reacționare, orice încercări dușmănoase care urmăresc să slăbească marea prietenie dintre națiunile socialiste.

PRINCIPIUL RELATIVITĂȚII — vezi *Teoria relativității*.

PROBABILITATE — măsură a posibilității obiective a producerii unui anumit eveniment în condiții determinate care se pot repeta de un număr nelimitat de ori. Acolo unde probabilitatea admite exprimarea cantitativă sub formă de număr, se poate aplica teoria matematică a probabilităților. Pentru calcularea experimentală a probabilității unui eveniment A se repetă de mai multe ori în condiții asemănătoare o experiență sau observație și se înregistrează a cîta parte din numărul total de experiențe (observații) făcute o constituie acele experiențe (observații) în care se produce evenimentul A. Această parte, numită frecvența producerii evenimentului A, depinde de numărul experiențelor făcute. În multe cazuri însă, cînd numărul experiențelor este destul de mare, continuarea repetării lor nu se mai oglindește în mod vizibil în mărimea frecvenței. În aceste cazuri frecvența producerii evenimentului A capătă semnificație de caracteristică obiectivă a însăși evenimentului A, caracteristică ce nu depinde de seria experiențelor făcute. Numărul găsit în felul acesta exprimă tocmai probabilitatea producerii evenimentului A în condițiile date. Un exemplu grăitor de determinare pe cale experimentală a probabilității unui eveniment îl oferă statistica natalității. S-a stabilit că numărul băieților din numărul total al noilor născuți este exprimat printr-o cifră apropiată de 0,51.

Pornind de la probabilitățile determinate experimental se pot calcula noi probabilități pentru evenimentele legate prin anumite corelații de cele de la care se pleacă. Întrucît determinarea unei probabilități presupune posibilitatea reproducerii de mai multe ori a unor condiții de observare sau experiență asemănătoare, teoria probabilităților este aplicabilă numai la fenomene de masă. Rezultatele fundamentale obținute în teoria probabilităților — legea numerelor mari, așa-numitele teoreme limite ale teoriei probabilităților — în formularea lor cea mai generală și mai eficientă aparțin savanților ruși P. L. Cebîșev, A. A. Markov, A. M. Leapunov și savanților sovietici. Metodele teoriei probabilităților și-au găsit aplicare într-o serie de probleme dintre cele mai importante ale fizicii, chimiei fizice (mecanica cuantică, teoria cinetică a gazelor, termodinamica chimică etc.), precum și în tehnică (probleme de artilerie, telefonie, transmisiuni radiofonice, calculul erorilor mecanismelor, stabilirea exactității muncii agregatelor, determinarea calității producției în masă prin metoda controlului selectiv, mai ales în cazurile cînd o cercetare completă nu e posibilă, de pildă încercarea țesăturilor în ceea ce privește rezistența, a lămpilor electrice în ceea ce privește durata de ardere etc.).

Aplicarea metodelor teoriei probabilităților este posibilă numai pe baza unei analize concrete prealabile a particularităților fenomenelor cercetate și ale legilor care le guvernează. Ignorînd acest lucru, savanții burghezi (în economie politică, în biologie și în celelalte științe) folosesc în mod nejustificat teoria probabilităților în sprijinul teoriilor lor antiștiințifice. Așa sînt, de pildă, încercările reacționare ale morganist-weismanniștilor de a obține confirmarea legilor mendeliste ale eredității prin metodele teoriei probabilităților. Idealiștii „fizici" contemporani folosesc teoria probabilităților pentru a nega cauzalitatea obiectivă, necesitatea și legile din natură și societate, privind legea ca pe o medie a gîndirii pentru o masă de fenomene haotice, care în sine ar fi lipsite de orice legi necesare obiective. Probabilitatea este concepută în mod pur subiectiv, nu ca o reflectare a unor legi obiective, existente în afara noastră, ci ca un mijloc „de a pune ordine" în haosul de fenomene cu ajutorul minții omenești. În realitate însă determinarea probabilității producerii cutărui sau cutărui eveniment sau rezultat ar fi cu neputință dacă la baza lor n-ar sta legi obiective, independente de om.

Învățătura dialecticii marxiste despre întîmplare și necesitate dă o bază filozofică noțiunii de probabilitate. Fiecare fenomen în parte este supus unei mulțimi de influențe întîmplătoare, conține proprietăți și caractere etc. întîmplătoare. Dar totodată, orice întîmplare este legată de necesitate, constituie o formă de manifestare a necesității. Generalizarea unei mase de fenomene are ca rezultat tocmai dezvăluirea necesității, a legilor. Probabilitatea, care stabilește măsura posibilității producerii unui eveniment pe calea generalizării unui mare număr de fenomene individuale, se bazează pe dialectica obiectivă a generalului și particularului, a ceea ce este necesar și întîmplător.

PROBLEMA FUNDAMENTALĂ A FILOZOFIEI, sau problema supremă a filozofiei, este problema raportului dintre gîndire și existență, dintre conștiință și natură. Această problemă este fundamentală, deoarece toate celelalte probleme în legătură cu concepția despre lume sînt tratate într-un anumit fel în funcție de felul cum este rezolvată problema fundamentală. Engels arată că filozofii s-au împărțit în două mari tabere — idealiști și materialiști, în funcție de ceea ce considerau ei ca factor prim — existența, natura sau conștiința, gîndirea. Toți reprezentanții filozofiei idealiste consideră conștiința, ideea, spiritul ca factor prim. Materialiștii, dimpotrivă, consideră natura, materia ca factor prim, iar conștiința ca un derivat al materiei, ca factor secund. Rezolvarea materialistă a problemei fundamentale a filozofiei este profund ostilă și dualismului, care consideră că latura materială și cea spirituală există separat una de alta, ca esențe de sine stătătoare. Rezolvarea marxistă a problemei fundamentale a filozofiei este expusă de I. V. Stalin în lucrarea *„Despre materialismul dialectic și materialismul istoric"* (vezi): „...În opoziție cu idealismul, care afirmă că numai conștiința noastră există realmente, că lumea materială, existența, natura nu există decît în conștiința noastră, în senzațiile noastre, în reprezentările și în ideile noastre, materialismul filozofic marxist pornește de la punctul de vedere că materia, natura, existența prezintă o realitate obiectivă, care există în afara și independent de conștiință; că materia este factorul prim, deoarece ea este izvorul senzațiilor, reprezentărilor, conștiinței, iar conștiința este factorul secund, derivat, deoarece este reflectarea materiei, reflectarea existenței; că gîndirea este un produs al materiei, care a ajuns, în dezvoltarea sa, la un grad înalt de perfecțiune, și anume este un produs al creierului, iar creierul este organul gîndirii; că nu se poate deci separa gîndirea de materie, dacă nu vrem să cădem într-o greșeală grosolană“ (ed. a II-a rom., pag. 14).

Problema raportului dintre gîndire și existență are și o a doua latură — problema cognoscibilității lumii: poate oare omul să cunoască lumea înconjurătoare? Filozofia idealistă neagă, de regulă, posibilitatea cunoașterii lumii. Printre filozofii burghezi este larg răspîndit agnosticismul, care pornește de la ideea că lumea este incognoscibilă. Materialismul dialectic respinge agnosticismul. Senzațiile, reprezentările, ideile noastre sînt copii, reflectări ale lumii obiective. Practica este criteriul autenticității sau neautenticității cunoștințelor noastre.

Definirea problemei raportului dintre gîndire și existență ca fiind problema fundamentală a filozofiei constituie un merit uriaș al marxismului. Această definire a dat pentru prima oară în istoria filozofiei un criteriu riguros științific și incontestabil care permite să se deosebească filozofia materialistă de orice varietate a idealismului filozofic, indiferent de vicleșugurile pe care le-ar folosi acesta din urmă pentru a-și ascunde esența. Exactitatea și profunzimea acestei definiții au dat posibilitatea de a se reduce numeroasele curente, școli și tendințe în filozofie la două tabere principale și diametral opuse și de a introduce astfel claritate deplină în problema legilor care determină lupta în cadrul filozofiei, lupta dintre materialism și idealism. Arătînd că raportul dintre gîndire și existență este problema principală, supremă a oricărei filozofii, marxismul a desprins cele mai generale, cele mai largi noțiuni cărora trebuie să le fie subordonate toate problemele gnoseologiei. Astfel de noțiuni sînt tocmai: existența și gîndirea. Lenin scria: „... Există oare noțiuni mai largi decît noțiunile: existență și gîndire, materie și senzație, fizic și psihic, cu care ar putea opera teoria cunoașterii? Nu există. Iată noțiunile ultralargi, cele mai largi, dincolo de care n-a trecut în fond pînă azi gnoseologia... Numai șarlatania (machiștilor. — *Nota Red.*) sau o minte cu totul săracă poate pretinde o «definiție» pentru aceste două «serii» de noțiuni ultralargi, care să nu fie o «simplă repetare»: în sensul că una sau cealaltă din ele este considerată drept factorul prim“ („Materialism și empiriocriticism“, ed. rom., pag. 159). Bazîndu-se pe rezolvarea marxistă a problemei fundamentale a filozofiei, care împarte pe toți filozofii în două tabere radical opuse, clasicii marxism-leninismului au elaborat principiul *partinității filozofiei* (vezi). Acest principiu cere filozofului marxist o delimitare precisă și opunerea filozofiei materialiste celei idealiste, apărarea consecventă, în lupta împotriva oricărei varietăți a idealismului, a singurului curent științific în filozofie — materialismul dialectic.

PROBLEMA NAȚIONALĂ. — Marxism-leninismul indică trei perioade în dezvoltarea problemei naționale. *Prima perioadă* este perioada lichidării feudalismului în Occident și a victoriei capitalismului. În această perioadă se formează *națiunile* (vezi). În Occident apariția națiunilor a coincis în general în timp cu formarea statelor centralizate, din care cauză națiunile au luat acolo, în procesul dezvoltării lor, forma de stat. Astfel s-au format statele naționale în Anglia, Franța, Italia etc. În răsăritul Europei (în Ungaria, Austria, Rusia) dezvoltarea capitalismului se desfășura mai încet, ceea ce nu putea să nu încetinească procesul formării națiunilor, în timp ce procesul de formare a statelor centralizate era grăbit de nevoile apărării împotriva invaziei turcilor, mongolilor și a celorlalte popoare din Orient. Acest fapt a dus aici la formarea de state multinaționale, unde o națiune mai dezvoltată și care reușise să se formeze înaintea celorlalte avea situația dominantă, iar alte națiuni, care întîrziaseră în dezvoltarea lor și erau mai puțin dezvoltate, se aflau într-o situație de aservire, de asuprire. Perioada apariției națiunilor a fost legată în occidentul Europei de numeroase războaie de eliberare națională, care aveau ca scop răsturnarea absolutismului și feudalismului, răsturnarea jugului național. După îndeplinirea acestor sarcini mișcările naționale burgheze progresiste au luat sfîrșit în Occident. Dimpotrivă, în răsăritul Europei, unde se statornicise sistemul de asuprire națională, mișcările naționale burgheze de-abia în acest timp începuseră să se desfășoare. Aici jugul național a dat naștere la conflicte naționale, la mișcări naționale, în care principalul personaj a fost burghezia.

A doua perioadă în evoluția problemei naționale coincide cu apariția imperialismului. Pînă la imperialism problema națională rămînea în cadrul unor state multinaționale și cuprindea un număr restrîns de națiuni, mai ales europene (irlandezi, cehi, polonezi, finlandezi, sîrbi etc.). În epoca imperialismului problema națională devine o problemă internațională. Începe lupta între statele imperialiste pentru dreptul de a jefui și înrobi popoarele coloniale și semicoloniale. Vechile state naționale din apus — Anglia, Italia, Franța etc. —, prin acapararea de noi teritorii, s-au transformat în state multinaționale, coloniale, a căror existență este strîns legată de jugul național și colonial. În această perioadă intensificarea simțitoare a jugului național a provocat creșterea mișcărilor de eliberare națională a popoarelor asuprite din colonii și semicolonii împotriva imperialismului. Astfel, problema națională s-a contopit cu problema generală a eliberării popoarelor coloniale, evoluînd în problemă național-colonială. Potrivit cu aceasta s-a schimbat și conținutul de clasă al problemei naționale: ea s-a transformat în esență într-o problemă țărănească, deoarece principala armată a mișcării naționale o reprezintă țărănimea. Mișcarea de eliberare națională a popoarelor asuprite din colonii și din țările dependente zdruncină sistemul imperialist și, ca urmare, devine o rezervă puternică a revoluției proletare. Interesele mișcării proletare din țările dezvoltate ale capitalismului și interesele mișcării de eliberare națională din colonii impun unirea lor într-un front revoluționar comun, fără de care nu este posibilă victoria asupra imperialismului. Pentru proletariat problema națională este problema aliaților săi în revoluție. Pînă la primul război mondial și Revoluția din Octombrie din

Rusia, problema națională era privită de Partidul comunist ca făcînd parte integrantă din problema generală a revoluției burghezo-democratice, iar de la primul război mondial și Revoluția din Octombrie ea a început să fie considerată ca o parte a problemei revoluției socialiste.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie pune bazele celei de-a *treia perioade* în modul de a pune și a rezolva problema națională — perioada sovietică. Aceasta este perioada nimicirii capitalismului și a lichidării asupririi naționale, a stabilirii prieteniei și colaborării frățești dintre popoarele U.R.S.S., perioada formării unor națiuni noi, socialiste. Dacă în lumea burgheză singurul mijloc de rezolvare a problemei naționale este scindarea națiunilor, intensificarea dușmăniei dintre ele, supunerea unor națiuni de către altele, Revoluția Socialistă din Octombrie a arătat posibilitatea și utilitatea unei alte căi, revoluționare, bazată pe unirea frățească a oamenilor muncii diferitelor popoare. Ea a arătat că această cale este unica cale de rezolvare reală a problemei naționale, capabilă să pună capăt vrajbei naționale, inevitabilă în societatea capitalistă. În primele zile ale Revoluției din Octombrie, 15 (2) noiembrie 1917, Guvernul sovietic a adoptat „Declarația drepturilor popoarelor din Rusia". În acest remarcabil document se proclama: „1. *Egalitatea și suveranitatea popoarelor din Rusia.* 2. *Dreptul popoarelor din Rusia la libera autodeterminare, care să meargă pînă la separarea și formarea unui stat de sine stătător.* 3. *Desființarea tuturor privilegiilor și îngrădirilor naționale și național-religioase de orice fel.* 4. *Libera dezvoltare a minorităților naționale și a grupurilor etnografice care trăiesc pe teritoriul Rusiei*". Înfăptuirea dreptului națiunilor la autodeterminare a dus nu la dezmembrarea Rusiei, ci, dimpotrivă, la unirea strînsă a popoarelor U.R.S.S. în jurul poporului rus. O dată cu răsturnarea capitalismului și lichidarea jugului național, cu stabilirea egalității în drepturi a tuturor popoarelor, au dispărut cauzele care determinau națiunile în trecut asuprite să tindă la separarea de Rusia. Însăși natura Puterii sovietice, internațională prin esența ei de clasă, necesitatea apărării comune împotriva încercuirii capitaliste, cerințele construcției socialiste — toate acestea au contribuit la apropierea popoarelor U.R.S.S. și la unirea lor într-un stat multinațional. La 30 decembrie 1922 a fost creată Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste — un stat multinațional, un stat de tip nou, fără precedent în istorie. Spre deosebire de statele burgheze multinaționale, bazate pe folosirea violenței împotriva popoarelor mici și pe asuprirea lor, Statul sovietic multinațional are ca bază unirea liber consimțită a republicilor unionale și egalitatea tuturor popoarelor U.R.S.S. Experiența istorică a arătat netrăinicia statelor multinaționale burgheze, care se dezmembrează în mod inevitabil, ca urmare a contradicțiilor naționale, ca, de pildă, Austro-Ungaria în 1918. Numai sub orînduirea sovietică a fost deschisă calea spre crearea unui stat multinațional temeinic, bazat pe principiul egalității în drepturi a națiunilor și pe liberul consimțămînt.

Orînduirea sovietică nu s-a limitat la proclamarea egalității în *drepturi* a națiunilor, ea a făcut totul pentru a lichida cît mai repede inegalitatea politică, economică și culturală *în fapt* a popoarelor, lăsată moștenire de vechea orînduire. În lupta îndîrjită împotriva dușmanilor poporului, împotriva deviatorilor de tot felul în problema națională, Partidul comunist a îndeplinit cu succes această sarcină. Cu ajutorul marelui popor rus, popoarele în trecut înapoiate din ținuturile naționale periferice au căpătat posibilitatea să se ridice la nivelul dezvoltării raioanelor centrale ale țării. Lichidînd clasele exploatatoare, care sînt principalii organizatori ai conflictelor între națiuni, Puterea sovietică și Partidul comunist au asigurat întărirea și dezvoltarea prieteniei popoarelor din U.R.S.S.

Trăinicia Statului sovietic multinațional a fost încercată sub toate aspectele în focul Marelui Război pentru Apărarea Patriei. Victoria Uniunii Sovietice asupra cotropitorilor fasciști a salvat popoarele Europei și Asiei de înrobire. În urma acestei victorii și-au cîștigat independența națională și și-au instaurat regimul democrat-popular numeroase popoare din Europa centrală și de sud-est, precum și popoarele din Coreea de nord și China.

În altă situație se află popoarele din țările capitaliste, pe care astăzi le amenință pericolul de a-și pierde independența națională în urma planurilor cotropitoare de dominație mondială pe care imperialiștii din S.U.A. încearcă să le realizeze. Filozofia burgheziei contemporane fundamentează teoretic aceste planuri de cotropire ale imperialiștilor, propagînd ideea reacționară a cosmopolitismului. Planurile tîlhărești ale monopoliștilor americani sînt sprijinite pe deplin de burghezia și de socialiștii de dreapta dintr-o serie de țări capitaliste, care plini de zel trădează suveranitatea națională, punîndu-se în slujba imperialismului american. În fața proletariatului și a partidelor comuniste din aceste țări stă sarcina istorică de a da o ripostă planurilor de cotropire ale imperialiștilor din S.U.A. și de a lua în mîinile lor cauza apărării independenței și suveranității naționale, strîngînd în jurul lor toate forțele democratice și patriotice ale poporului.

PROBLEMA SUPREMĂ A FILOZOFIEI — vezi *Problema fundamentală a filozofiei*.

„PROBLEMELE ECONOMICE ALE SOCIALISMULUI ÎN U.R.S.S.“ — lucrare a lui I. V. Stalin consacrată problemelor economiei socialiste și ale trecerii de la socialism la comunism. A fost publicată în septembrie 1952.

În lucrarea sa, I. V. Stalin a tratat problemele fundamentale ale economiei politice a socialismului, probleme care au o mare însemnătate pentru activitatea practică a Statului sovietic și a Partidului comunist. I. V. Stalin a formulat *legea economică fundamentală a socialismului* (vezi), care a dat cheia înțelegerii și explicării tuturor legilor societății socialiste. I. V. Stalin a arătat că, în opoziție cu societatea capitalistă, unde domină legea concurenței și a anarhiei în producție, în societatea socialistă, pe baza socializării mijloacelor de producție, apare și acționează *legea dezvoltării planice (proporționale) a economiei naționale* (vezi), că planurile noastre cincinale și anuale de dezvoltare sînt reflectarea cerințelor acestei legi. I. V. Stalin a fundamentat problema producției de mărfuri în socialism. El a arătat că și în socialism rămîne încă producția de mărfuri, întrucît alături de proprietatea de stat — a întregului popor — există proprietatea colhoznică, care nu este a întregului popor. De producția colhoznică dispun înseşi colhozurile, înstrăinîndu-şi produsele sub formă de mărfuri. Numai atunci cînd în locul celor două sectoare fundamentale de producţie va apare un singur sector de producţie, avînd dreptul de a dispune de întreaga producţie pentru consum a ţării, circulaţia mărfurilor cu „economia ei bănească“ va dispare ca un element inutil al economiei naţionale. I. V. Stalin a descoperit natura specifică a producţiei de mărfuri în socialism ca o producţie de mărfuri „de un fel deosebit“, care serveşte cauza întăririi socialismului şi a trecerii la comunism. În legătură cu aceasta, I. V. Stalin a arătat că, deşi legea valorii acţionează în condiţiile socialismului, sfera ei de acţiune este limitată în special la obiectele de consum individual. Numai aici ea îşi păstrează în anumite limite rolul de regulator. Dar în socialism ea şi-a pierdut rolul de regulator al producţiei. O dată cu dispariţia producţiei de mărfuri vor dispare şi valoarea cu formele ei şi legea valorii.

În cartea sa, I. V. Stalin a dat un răspuns la asemenea probleme cardinale ca problema desfiinţării opoziţiei dintre oraş şi sat, dintre munca intelectuală şi munca fizică şi problema lichidării deosebirilor dintre ele. I. V. Stalin a dezvăluit natura opoziţiei dintre ele şi a arătat că în condiţiile socialismului şi ale trecerii treptate la comunism nu mai există opoziţie, ci se păstrează numai deosebirea esenţială dintre oraş şi sat, deosebirea esenţială dintre munca intelectuală şi munca fizică, care vor fi lichidate o dată cu trecerea la stadiul superior al comunismului.

Pe baza dezvoltării creatoare a ideilor lui Marx, Engels, Lenin şi a generalizării teoretice a practicii construcţiei socialiste în U.R.S.S., I. V. Stalin a elaborat problema căilor concrete de trecere de la stadiul inferior al comunismului la cel superior.

I. V. Stalin a descoperit *legea economică fundamentală a capitalismului contemporan* (vezi), a arătat că acţiunea acestei legi condiţionează toate procesele care au loc în prezent în lumea capitalistă. I. V. Stalin a arătat că cel mai important rezultat economic al celui de-al doilea război mondial este destrămarea pieţei unice atotcuprinzătoare în două pieţe mondiale paralele, faptul că ţările lagărului democraţiei şi socialismului au realizat din punct de vedere economic o strînsă legătură între ele şi au organizat colaborarea economică şi ajutorul reciproc. Destrămarea pieţei mondiale a determinat o nouă adîncire a *crizei generale a sistemului capitalist mondial* (vezi).

I. V. Stalin a respins concepţiile profund greşite ale unor economişti, care cred că în condiţiile noastre războaiele dintre ţările capitaliste au încetat de a mai fi inevitabile. Făcînd o analiză profundă a economiei capitaliste contemporane, a contradicţiilor care sfîşie lagărul imperialiştilor, I. V. Stalin a arătat inevitabilitatea războaielor dintre ţările capitaliste şi în condiţiile actuale. I. V. Stalin a caracterizat esenţa mişcării contemporane a popoarelor pentru pace, împotriva unui nou război şi a arătat că această mişcare nu urmăreşte ţelul răsturnării capitalismului, că ea se limitează la ţelurile democratice ale luptei pentru menţinerea păcii. Nu este exclusă posibilitatea ca această luptă pentru pace să se dezvolte pe alocuri într-o luptă pentru socialism. Dar în sine mişcarea pentru pace nu poate nimici rădăcinile războaielor imperialiste. „Pentru a înlătura inevitabilitatea războaielor trebuie desființat imperialismul" (ed. a II-a rom., pag. 36).

Descoperirea legii economice fundamentale a capitalismului contemporan, elaborarea problemei crizei generale a capitalismului și a celor două etape ale dezvoltării ei, a destrămării pieței mondiale unice, elaborarea problemei subordonării depline a statului burghez monopolurilor, a problemei că în condițiile actuale nu mai poate fi aplicată teza cu privire la stabilitatea relativă a pieței capitaliste și că capitalismul în ansamblu crește mult mai rapid decît înainte, precum și a unei serii de alte probleme — toate acestea reprezintă o contribuție importantă la dezvoltarea teoriei leniniste a imperialismului.

Lucrarea lui I. V. Stalin este un exemplu viu de aplicare a metodei marxiste de cercetare la noile probleme puse de practica construirii comunismului în U.R.S.S. și de întreaga dezvoltare internațională. Aplicînd filozofia marxistă la rezolvarea creatoare a acestor probleme, I. V. Stalin a îmbogățit, a concretizat și a dezvoltat mai departe metoda dialectică, materialismul filozofic și materialismul istoric, a arătat cum acționează și se manifestă într-un mod nou în condițiile socialismului legile dialectice generale ale dezvoltării. Dezvoltînd teza enunțată în lucrarea „*Marxismul și problemele lingvisticii*“ (vezi) conform căreia în condițiile socialismului trecerea de la vechea calitate la cea nouă nu se face sub formă de „explozii“, ci prin acumularea treptată a elementelor noii calități și prin dispariția treptată a elementelor vechii calități, I. V. Stalin, în lucrarea „Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.“, arată că în socialism dezvoltarea economiei nu are loc sub formă de revoluții, ci pe calea unor treceri treptate. De o mare însemnătate pentru dezvoltarea ulterioară a dialecticii marxiste este dezvoltarea în lucrarea lui I. V. Stalin a problemei contradicțiilor. În această lucrare se face o critică profundă concepției larg răspîndite pînă la apariția lucrării lui I. V. Stalin că concordanța deplină a forțelor de producție și relațiilor de producție în socialism exclude existența oricăror contradicții între ele. I. V. Stalin a arătat că dezvoltarea modului de producție socialist se face tot sub forma apariției necesare și a biruirii contradicțiilor interne dintre cele două laturi ale modului de producție — forțele de producție și relațiile de producție. I. V. Stalin a dezvăluit specificul dezvoltării și biruirii acestor contradicții în socialism, spre deosebire de capitalism. Acest specific constă în faptul că în socialism contradicțiile nu se transformă într-un antagonism și nu ajung la un conflict, care poate fi rezolvat numai pe cale revoluționară. Partidul comunist și Statul sovietic, observînd la timp creșterea contradicțiilor, le înlătură prin adaptarea relațiilor de producție la creșterea forțelor de producție. În lucrarea lui I. V. Stalin au fost aplicate și dezvoltate asemenea categorii ale dialecticii materialiste ca posibilitate și realitate, formă și conținut etc.

În lucrarea „Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.“ a fost dezvoltată mai departe în mod creator și teoria materialistă a marxismului. I. V. Stalin a dat o lovitură tratării idealist-subiectiviste a legilor economice ale socialismului de către o mare parte din economiștii, filozofii și juriștii sovietici și a dezvoltat mai departe învățătura materialistă despre caracterul obiectiv al legilor naturii și societății, al legilor științei. I. V. Stalin a arătat că negarea caracterului obiectiv al legilor economice ale socialismului duce la aventurism în politică, este o recidivă a *voluntarismului* (vezi) idealist. Forța politicii Partidului comunist constă în faptul că el se călăuzește în activitatea sa după cerințele legilor obiective de dezvoltare a naturii și societății. I. V. Stalin a arătat că recunoașterea caracterului obiectiv al legilor economice nu are nimic comun cu transformarea legilor în fetișuri, cu negarea rolului activității conștiente a oamenilor. O mare însemnătate teoretică și practică are dezvoltarea de către I. V. Stalin a tezelor marxiste cu privire la raportul dintre legile generale și cele specifice, dintre legea economică fundamentală și celelalte legi, nefundamentale, cu privire la importanța cunoașterii legilor pentru previziunea științifică etc.

O mare însemnătate are lucrarea „Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.“ pentru dezvoltarea mai departe a materialismului istoric — în ea sînt concretizate o serie de probleme ale materialismului istoric.

Pe primul plan este pusă aici problema modului de producție a bunurilor materiale. I. V. Stalin face în această lucrare o profundă caracterizare a modului de producție, a celor două laturi ale lui, a deosebirii și legăturii dintre ele, dezvăluie esența fiecăreia dintre aceste laturi ale modului de producție, elucidează cu profunzime dialectica forțelor de producție și a relațiilor de producție.

În lucrarea sa, I. V. Stalin dezvoltă și îmbogățește *legea concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție* (vezi), descoperită de Marx, arată rolul acestei legi în schimbarea de-a lungul istoriei a modurilor sociale de producție, explică cum Puterea sovietică, sprijinindu-se pe această lege, a socializat mijloacele de producție, le-a făcut proprietate a întregului popor și a creat formele socialiste de economie. I. V. Stalin numește alianța dintre muncitori și țărani acea forță din Uniunea Sovietică care a reușit să învingă împotrivirea opusă de clasele exploatatoare acestei legi și s-o realizeze.

În lucrarea sa, I. V. Stalin a dezvăluit umanismul profund al societății socialiste, care este o societate în care totul este subordonat omului, totul este făcut spre binele și fericirea omului. În societatea capitalistă omul cu nevoile sale dispare din cîmpul vizual. Aici scopul principal este obținerea de profituri. Scopul producției socialiste „nu este profitul, ci omul cu nevoile sale, adică satisfacerea nevoilor sale materiale și culturale“ (ed. a II-a rom., pag. 77).

Opera lui I. V. Stalin „Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.“ este un exemplu viu de dezvoltare creatoare a teoriei marxist-leniniste.

PRODUCȚIE — procesul de creare a bunurilor materiale necesare existenței societății. Procesul de producție, ca activitate adecvată a oamenilor care are ca scop adaptarea substanțelor din natură la nevoile omului prin schimbarea formei lor, este o condiție naturală eternă a vieții omului. În producție oamenii acționează și unii asupra altora, unindu-se într-un anumit mod pentru a munci împreună. Numai în cadrul legăturilor și relațiilor sociale dintre oameni există raporturile lor față de natură, are loc producția. De aceea producția este întotdeauna şi în orice condiţii socială. Producţia socială are două laturi: forţele de producţie, care exprimă raporturile dintre societate şi forţele naturii, în luptă cu care societatea obţine bunurile materiale, şi relaţiile de producţie, adică relaţiile dintre oameni în procesul de producţie. „Numai existenţa ambelor laturi ale producţiei ne dă producţia socială, indiferent dacă este vorba de orînduirea socialistă sau de alte formaţiuni sociale“ (*Stalin*, Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S., ed. a II-a rom., pag. 63). Unitatea dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie formează *modul de producţie a bunurilor materiale* (vezi), care constituie forţa principală a dezvoltării societăţii, forţă care determină caracterul orînduirii sociale date.

Producţia are trei particularităţi. Prima particularitate a producţiei constă în faptul că ea este întotdeauna în stare de schimbare şi de dezvoltare. O dată cu schimbările în modul de producţie are loc schimbarea orînduirii sociale, a ideilor sociale, a instituţiilor politice, juridice şi a altor instituţii, are loc prefacerea întregii orînduiri sociale. A doua particularitate a producţiei constă în faptul că schimbările şi dezvoltarea ei încep totdeauna cu schimbările şi dezvoltarea forţelor de producţie, şi în primul rînd cu schimbările şi dezvoltarea uneltelor de producţie. Epocile economice, scria Marx, se deosebesc nu prin ceea ce se produce, ci prin modul cum se produce, cu ce mijloace de muncă. În conformitate cu schimbările şi cu dezvoltarea forţelor de producţie se schimbă şi relaţiile de producţie. Astfel, în societatea omenească progresul este determinat de *legea economică obiectivă a concordanţei obligatorii a relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie* (vezi). A treia particularitate a producţiei constă în faptul că noile forţe de producţie şi relaţiile de producţie corespunzătoare lor apar nu în afara vechii orînduiri sociale, nu după dispariţia acesteia, ci în sînul vechii orînduiri.

Producţia socială e formată din două mari sectoare: I — producţia mijloacelor de producţie (maşinile, clădirile, materiile prime etc.) şi II — producţia mijloacelor de consum (obiectele de uz personal). Producţia socială se împarte în diferite ramuri specializate, care în ansamblul lor formează economia naţională a unei ţări. Procesul producţiei sociale, privit în legătura permanentă şi continua lui reînnoire, este în acelaşi timp un proces de reproducţie. Trăsătura caracteristică a reproducţiei lărgite este creşterea cu precădere a primului sector în comparaţie cu cel de-al doilea. În opoziţie cu producţia capitalistă, al cărei scop este goana după maximum de plusvaloare, obţinerea de profituri maxime prin exploatarea oamenilor muncii, scopul producţiei socialiste este omul, satisfacerea maximă a nevoilor materiale şi culturale mereu crescînde ale întregii societăţi. În timp ce producţia capitalistă se dezvoltă după legile concurenţei şi anarhiei, iar însăşi dezvoltarea producţiei este întreruptă periodic de crize economice, este însoţită de creşterea folosirii incomplete cronice a aparatului de producţie, de creşterea armatei permanente a şomerilor, de creşterea pauperizării oamenilor muncii, orînduirea socialistă asigură creşterea şi perfecţionarea neîncetată, sistematică a întregii producţii sociale pe baza tehnicii celei mai înalte şi cu precădere creşterea producţiei mijloacelor de producţie, lichidează pentru totdeauna şomajul, mizeria şi pauperismul, uşurează munca muncitorilor, asigură fiecărui muncitor folosirea creatoare a forţelor şi capacităţilor lui în producţia socială. Creşterea neîncetată a producţiei socialiste şi cu precădere creşterea producţiei mijloacelor de producţie constituie una dintre cele mai importante condiţii preliminare pentru trecerea de la economia socialistă la o economie superioară —economia comunistă.

PROGRES — dezvoltare progresivă, dezvoltarea de la inferior la superior, de la simplu la complex. Ideea de progres a avut o uriaşă însemnătate pentru dezvoltarea ştiinţei şi culturii, ea a jucat un rol important în lupta burgheziei împotriva orînduirii feudale. O dată cu victoria şi statornicirea rînduielilor capitaliste, ideologia burgheză începe lupta împotriva ideii de progres. Ideii de progres i se opun tot felul de teorii ale mişcării continue în cerc a societăţii, a revenirii la starea iniţială etc. Un ideolog al imperialismului *Spengler* (vezi) a enunţat teoria inevitabilităţii „declinului Europei“, a pieirii culturii. În filozofia burgheză contemporană se propovăduieşte în mod deschis renunţarea la progres, se elaborează teorii asupra „procesului de mişcare aidoma racului“, adică teorii cu privire la mişcarea societăţii înapoi, cu privire la inevitabila catastrofă a societăţii omeneşti, degenerarea omului etc. În realitate se produce o catastrofă numai în lumea capitalistă, căci pieirea ei, apusul ei sînt inevitabile. Ideologii burghezi vor să prezinte pieirea capitalismului ca pieirea omenirii în general. În realitate lichidarea capitalismului şi înlocuirea lui cu socialismul înseamnă un nemaivăzut progres al societăţii, un salt uriaş al omenirii înainte. Noţiunea de progres este denaturată în favoarea burgheziei şi de oportunişti şi revizionişti. Prin progres ei înţeleg o dezvoltare lentă, treptată în cadrul orînduirii burgheze existente. Îndărătul frazeologiei despre progres ei caută să camufleze adaptarea la politica burgheză.

Numai în învăţătura marxist-leninistă ideea de progres îşi găseşte o fundamentare cu adevărat ştiinţifică. Marxism-leninismul nu se mărgineşte numai să constate că societatea se dezvoltă, ci scoate la iveală cauzele reale, în primul rînd cele materiale, care determină dezvoltarea progresivă a istoriei societăţii omeneşti, trecerea ei de la o treaptă la alta, superioară, arată care clasă duce societatea înainte şi care frînează dezvoltarea ei progresivă. Forţa principală care determină dezvoltarea progresivă a societăţii o constituie modul de producţie a bunurilor materiale, schimbările care au loc în el. Purtătorul progresului este clasa înaintată, care se ridică împotriva forţelor conservatoare, reacţionare ale societăţii, forţe care împiedică dezvoltarea ei progresivă. Clasicii marxism-leninismului ne învaţă că la baza progresului, ca şi la baza oricărei dezvoltări, stă lupta contrariilor legată de dispariţia vechiului şi apariţia şi dezvoltarea noului. În societatea socialistă şi comunistă există perspective nelimitate pentru progresul societăţii, pentru înflorirea forţelor de producţie, a ştiinţei, a artei şi culturii.

PROPRIETATE — formă de posesiune a bunurilor, expresie a relaţiilor de proprietate din societate. Conform teoriei marxist-leniniste, proprietatea este determinată de modurile de producţie care se schimbă de-a lungul istoriei, prin urmare are un caracter istoric. În opoziţie cu teoriile burgheze, care susţin că principiul proprietății private este etern și imuabil, marxism-leninismul a dovedit că proprietatea privată asupra mijloacelor de producție a apărut numai pe o anumită treaptă a dezvoltării sociale. Formele de proprietate s-au schimbat pe fiecare treaptă istorică nouă a dezvoltării societății. În orînduirea comunei primitive baza relațiilor de producție o constituia proprietatea comună asupra mijloacelor de producție. În orînduirea sclavagistă baza relațiilor de producție o constituia proprietatea proprietarului de sclavi asupra mijloacelor de producție, precum și asupra aceluia care producea, sclavul, pe care proprietarul de sclavi îl putea cumpăra, vinde, ucide. În orînduirea feudală baza relațiilor de producție o constituia proprietatea feudalului asupra mijloacelor de producție și proprietatea incompletă asupra aceluia care producea, iobagul, pe care feudalul nu-l mai putea omorî, dar îl putea vinde sau cumpăra. Alături de proprietatea feudală exista proprietatea individuală a țăranului și meseriașului asupra uneltelor de producție, asupra gospodăriei sale private, proprietate bazată pe munca individuală. În orînduirea capitalistă baza relațiilor de producție o constituie proprietatea capitalistă asupra mijloacelor de producție, neexistînd proprietate asupra acelora care produc — muncitorii salariați; capitalistul nu-i poate omorî, nici vinde, căci ei sînt eliberați de dependența personală; dar ei sînt lipsiți de mijloace de producție și, pentru a nu muri de foame, sînt nevoiți să-și vîndă forța de muncă capitalistului și să ducă jugul greu al exploatării. În orînduirea socialistă, înfăptuită în U.R.S.S., baza relațiilor de producție o constituie proprietatea socială asupra mijloacelor de producție. Aici nu mai există nici exploatatori, nici exploatați. Victoria proprietății socialiste în U.R.S.S. și-a găsit expresia legislativă în Constituția U.R.S.S. Proprietatea socială, socialistă asupra mijloacelor de producție, care există sub forma proprietății cooperatist-colhoznice, este baza sacră și inviolabilă a orînduirii socialiste.

PROTESTANTISM — denumire generală a unei serii de curente din cadrul *creștinismului* (vezi), a căror apariție este legată de reforma din secolul al XVI-lea, îndreptată împotriva *feudalismului* (vezi) și a reazemului său ideologic — religia catolică. Lupta diferitelor clase ale societății împotriva bisericii catolice și a papalității a fost o formă de protest revoluționar împotriva feudalismului. Protestantismul s-a răspîndit inițial în Germania. Pretextul pentru lupta deschisă împotriva bisericii catolice și a papalității a fost în Germania acțiunea lui Martin Luther (1517) împotriva negoțului cu indulgențe (hîrtii pentru iertarea păcatelor), pentru reforma bisericii catolice. În lupta care se desfășura fiecare clasă își urmărea țelurile ei. Dacă țărănimea și sărăcimea de la orașe tindeau să răstoarne pe cale revoluționară feudalismul (ideologul țărănimii și al elementelor plebee de la orașe a fost Thomas Münzer, care s-a pus în fruntea mișcării revoluționare din Germania din 1525), lagărul burghezilor, care unea clasele mijlocii ale populației orășenești — negustorii, maiștrii și o parte din mica nobilime și dintre prinți —, nu voia decît desființarea mănăstirilor și confiscarea pămînturilor acestora, desființarea stării preoților, o organizare mai ieftină a bisericii și subordonarea ei față de acest lagăr, lichidarea dependenței bisericii față de papa de la Roma. Speriat de amploarea războiului țărănesc din 1525, lagărul burghezilor a ajuns la un compromis cu prinții și cu biserica catolică. În 1529 prinții au adoptat în Reichstag o hotărîre împotriva reformei. O parte mai mică a prinților și-au exprimat protestul împotriva acestei hotărîri și de atunci adepții teoriei reformiste a lui Luther s-au numit protestanți. Cu timpul au început să se numească protestanți partizanii reformei bisericești și din alte țări.

Protestantismul nu a desființat cultul religios, ci doar l-a adaptat cerințelor burgheziei: a simplificat serviciul religios și a obținut ținerea lui în limba națională (în locul limbii latine adoptate în catolicism), a redus numărul tainelor, a respins adorarea moaștelor și a icoanelor, a desființat puterea papii de la Roma. Asemenea *catolicismului* (vezi) și tuturor celorlalte religii, protestantismul propovăduiește credința în dumnezeu și în alte forțe supranaturale, în lumea de apoi și este un dușman de moarte al gîndirii științifice și al mișcării de eliberare. Marx scria: „Luther a învins sclavia *din obligație religioasă*, pentru că în locul ei a pus sclavia *din convingere*“ (*Marx* și *Engels*, vol. I, ed. rusă, pag. 393). Concepția religioasă despre lume a burgheziei a fost exprimată mai limpede decît în lutheranism în doctrina lui Calvin (1509—1564) despre „predestinare“, adică doctrina după care dumnezeu a determinat dinainte soarta fiecărui om. Această doctrină era „expresia religioasă a faptului că, în lumea comercială a concurenței, succesul sau falimentul nu depind de activitatea sau de îndemînarea individului, ci de împrejurări care sînt independente de dînsul“ (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 93—94). Biserica catolică a răspuns la răspîndirea protestantismului printr-o contrareformă, prin reinstaurarea inchiziției, prin crearea ordinului iezuiților (1540).

Bisericile protestante contemporane din S.U.A., Anglia și din alte țări sînt în întregime subordonate burgheziei imperialiste și au o atitudine ostilă față de mișcarea muncitorească socialistă. În Germania bisericile protestante au colaborat cu *fascismul* (vezi) hitlerist. Consiliul mondial al bisericilor, care conduce uniunea bisericilor protestante din multe țări, este un instrument al politicii agresive a imperialiștilor din S.U.A. Dușmănia față de lagărul socialismului, păcii și democrației, în frunte cu U.R.S.S., atenuează divergențele dintre protestantism și catolicism. Pentru întărirea în rîndurile maselor a influenței religiei, care slăbește, bisericile protestante împrumută tot mai mult de la biserica catolică cultul ei pompos ca mijloc de influențare a credincioșilor. După cel de-al doilea război mondial s-a accentuat tendința cercurilor conducătoare ale bisericilor protestante de a se apropia de Vatican. La rîndul său, Vaticanul, străduindu-se să creeze „un front religios unic“ împotriva U.R.S.S., a țărilor de *democrație populară* (vezi) și a mișcării muncitorești internaționale, a dat în 1949 o dispoziție episcopilor catolici cu privire la colaborarea cu bisericile protestante.

PROUDHON Pierre-Joseph (1809-1865) — publicist, economist și sociolog francez, unul dintre predecesorii *anarhismului* (vezi) contemporan, ideolog al micii burghezii, care visa să permanentizeze mica proprietate privată și care critica de pe poziții mic-burgheze marea proprietate capitalistă. În „*Manifestul Partidului Comunist*“ (vezi), Marx și Engels arată tendința înverșunată a lui Proudhon de a păstra „societatea actuală fără elementele care o revoluționează și o descompun" (ed. a V-a rom., pag. 66), adică fără proletariatul revoluționar. Proudhon avea o atitudine negativă față de lupta de clasă, de revoluția proletară și de dictatura proletariatului. El propunea să se organizeze o „bancă populară" specială, care, cu ajutorul „creditului gratuit", să ajute muncitorilor să-și procure mijloace de producție proprii și să devină meseriași. Un caracter tot atît de reacționar l-a avut și utopia lui Proudhon cu privire la crearea unor „bănci de schimb" speciale, cu ajutorul cărora oamenii muncii să-și asigure, chipurile, o desfacere „justă" a produselor muncii lor și, în același timp, să nu atingă proprietatea capitalistă asupra mijloacelor și uneltelor de producție. Negînd statul de pe poziții anarhiste, Proudhon cocheta în același timp cu guvernul lui Napoleon al III-lea, sperînd ca prin ajutorul regimului bonapartist să-și realizeze planurile sale. În lucrările sale, inclusiv „Filozofia mizeriei" (1847), el apare ca metafizician plat, care privește societatea din punctul de vedere al unei dreptăți abstracte, date o dată pentru totdeauna și imuabile. În spiritul idealismului absolut al lui *Hegel* (vezi), foarte vulgarizat, Proudhon vedea în istoria societății istoria ideilor a cărei dezvoltare el încerca s-o prezinte ca pe o dezvoltare dialectică. Dar dialectica lui Proudhon nu are nimic comun cu dialectica științifică și este o reeditare mult mai proastă a dialecticii idealiste a lui Hegel. Proudhon înțelegea unitatea contrariilor ca o sumă mecanică a laturilor „bune" și „rele" și propunea pe această bază să se reformeze capitalismul, înlăturîndu-se laturile lui „rele" și creîndu-se un capitalism „bun". Proudhon este unul dintre întemeietorii anarhismului. Ideile reformiste antirevoluționare ale lui Proudhon sînt reluate în prezent de socialiștii de dreapta din Franța. O critică nimicitoare a cărții lui Proudhon „Filozofia mizeriei" a fost făcută de Marx în remarcabila sa lucrare „*Mizeria filozofiei*" (vezi).

PSIHOLOGIE — știință al cărei obiect principal este studierea psihicului omului, a conștiinței lui ca proprietate a materiei ajunsă la un înalt nivel de organizare, capabilă să reflecte realitatea obiectivă sub formă de senzații și percepții, reprezentări, idei. Psihologia materialistă, cu adevărat științifică, are o mare importanță filozofică. V. I. Lenin a arătat că psihologia este unul dintre domeniile științei din care trebuie să se formeze teoria cunoașterii și dialectica.

La început psihologia s-a dezvoltat în sînul filozofiei și s-a desprins din ea ca știință experimentală de sine stătătoare abia la mijlocul secolului al XIX-lea, o dată cu extinderea metodei experimentale la studiul fenomenelor psihice. Psihologia empirică burgheză a rămas, însă, pe pozițiile opunerii metafizice a psihicului și materiei, considerînd fenomenele psihice ca fenomene pur subiective, care pot fi cunoscute numai prin introspecție. Cercetările psihologice au mers pe două linii opuse, între care se desfășoară o luptă. Una dintre aceste linii, materialistă prin tendința ei, pornea de la recunoașterea faptului că numai procesele fiziologice obiective pot constitui obiectul cercetării științifice, fenomenele psihice propriu-zise reprezentînd numai „epifenomene", adică fenomene accesorii, care nu au o însemnătate reală și care nu se pretează la o cercetare științifică.

Linia opusă — linia idealistă în psihologie — și-a găsit expresia în încercări sterile de a studia fenomenele psihice în afara legăturii cu fenomenele materiale, cu creierul, ca avînd, chipurile, un caracter specific, supranatural. În prezent, în legătură cu putrefacția generală a capitalismului și a culturii lui, psihologia idealistă din țările burgheze devine tot mai mult refugiul ideilor fățiș reacționare, care servesc pentru justificarea politicii agresive a imperialismului contemporan și ațîțarea instinctelor și simțurilor josnice ale omului.

Bazele filozofice ale psihologiei consecvent materialiste au fost pentru prima oară create la mijlocul secolului al XIX-lea de către Marx și Engels. Psihologia ca știință, care se bazează pe teoria materialismului dialectic și istoric, se deosebește fundamental de psihologia burgheză și reprezintă o etapă calitativ nouă în dezvoltarea psihologiei. Această psihologie s-a dezvoltat ca o ramură specială a cunoștințelor în Uniunea Sovietică. Un rol hotărîtor în dezvoltarea ei l-au avut operele filozofice ale lui Marx, Engels, Lenin și Stalin, precum și lucrările marilor fiziologi ruși — I. M. *Secenov* (vezi) și îndeosebi I. P. *Pavlov* (vezi), care a creat învățătura despre activitatea nervoasă superioară. Sesiunea comună a Academiei de științe a U.R.S.S. și a Academiei de științe medicale a U.R.S.S. (1950), consacrată învățăturii fiziologice a lui I. P. Pavlov, a subliniat însemnătatea acesteia pentru psihologie, punînd astfel în fața psihologiei sovietice sarcina reorganizării ei pe baza naturalist-științifică a teoriei pavloviste.

Psihologia științifică consideră psihicul ca un produs al dezvoltării vieții, ca o însușire a organismelor superioare apărută în procesul interacțiunii dintre ființele vii și mediul înconjurător. Particularitatea acestor procese complexe ale interacțiunii constă în faptul că ele au loc după principiul legăturilor „de semnalizare“ ale organismului cu mediul, legături a căror bază fiziologică o constituie mecanismul reflexelor condiționate. Învățătura lui I. P. Pavlov despre activitatea nervoasă superioară constituie o temelie naturalist-științifică trainică pentru psihologie, întrucît dezvăluie esența proceselor nervoase, care formează substratul material al fenomenelor psihice. Psihicul e propriu numai animalelor care posedă o structură complexă; pe treptele superioare ale evoluției — la animalele superioare și la om — organul psihicului este scoarța emisferelor cerebrale. Psihicul omului, conștiința lui au apărut în procesul muncii. Munca este aceea care-l deosebește pe om de animal. Munca l-a creat pe om și psihicul lui. Conștiința omului a apărut și s-a dezvoltat în legătură indisolubilă cu apariția și dezvoltarea limbii. Trecerea la conștiința omului a fost legată de o reorganizare calitativă a activității scoarței cerebrale; aceasta și-a găsit expresia în faptul că pe baza primului sistem de legături nervoase condiționate ale creierului s-au așezat, aflîndu-se în interacțiune cu ele, legăturile „celui de-al doilea sistem de semnalizare“ (*Pavlov*), adică legături din sistemul generalizărilor lingvistice prin forma lor și care se elaborează în viața socială. Conștiința omului este, deci, chiar de la bun început un produs social-istoric determinat de condițiile vieții omului în societate, de existența lui socială.

În condițiile societății împărțite în clase, conștiința omului are un caracter de clasă, schimbîndu-se o dată cu schimbarea relațiilor de clasă ale societății și a ideologiei ei. Construirea societății socialiste în U.R.S.S. a produs schimbări calitative profunde în fizionomia spirituală a omului. Baza acestor schimbări au constituit-o noile relații sociale, în care nu există exploatarea omului de către om, noua atitudine față de muncă determinată de faptul că la noi oamenii nu lucrează pentru exploatatori, ci pentru ei, pentru societatea lor, sovietică.

Psihologia științifică pornește de la studiul caracterului istoric al psihicului omului, de la dependența psihicului de condițiile sociale obiective ale vieții și educației, de la rolul lui activ în viața societății. De aceea, spre deosebire de psihologia burgheză, psihologia sovietică este o știință activă, o știință despre legile psihologice de educare a unor oameni multilateral dezvoltați și avînd o nouă fizionomie morală și spirituală, a unor luptători activi pentru comunism. Cercetările sovietice în domeniul psihologiei sînt strîns legate de practica construirii societății noastre, și în primul rînd de practica educației și instrucției comuniste a copiilor, adolescenților și tinerilor.

R

RADIOACTIVITATE — vezi *Nucleu atomic*.

RADIŞCEV Aleksandr Nikolaevici (1749—1802) — întemeietor al gîndirii revoluţionare, eliberatoare din Rusia şi al literaturii revoluţionare ruse. Dezvoltarea gîndirii revoluţionare, eliberatoare din Rusia a fost strîns legată de tradiţiile eroice, a căror bază a pus-o Radişcev prin activitatea sa. Lenin preţuia mult meritele lui Radişcev ca gînditor şi revoluţionar, ca luptător împotriva iobăgiei şi a despotismului ţarist.

În epoca lui Radişcev iobăgia a luat în Rusia cele mai crude forme. Înăbuşind răscoala lui Pugacev, guvernul Ecaterinei a II-a, speriat de moarte, s-a năpustit asupra ţăranilor cu noi măsuri de pedepsire, cu noi decrete crude, care făceau şi mai apăsător jugul iobăgist, şi aşa de nesuportat. La aceasta, ţărănimea a răspuns cu noi răscoale. Problema luptei împotriva iobăgiei se punea cu toată ascuţimea în faţa celor mai buni şi mai progresişti oameni. Radişcev nu a rămas un observator liniştit al bunului plac şi violenţei deşănţate împotriva poporului; el şi-a manifestat protestul împotriva orînduirii iobage şi absolutismului. O dovadă vie este în această privinţă celebra sa carte „Călătorie de la Petersburg la Moscova“ (1790), tipărită în tipografia proprie a lui Radişcev şi apărută fără semnătură. Apariţia cărţii „Călătorie de la Petersburg la Moscova“ a fost pentru Rusia din acea epocă ca un trăsnet. Crearea şi publicarea ei a fost o faptă eroică, de revoluţionar. În cartea sa Radişcev zugrăveşte cu măiestrie grozăviile iobăgiei, starea de asuprire a poporului muncitor rus, care hrănea societatea, producea toate bogăţiile ţării. Condamnînd arbitrariul strigător al feudalilor, Radişcev ajunge la profunde generalizări politice; el vede rădăcina răului nu în oameni izolaţi sau în încălcări ale legilor, ci în însăşi legea, în orînduirea iobagă, în autocraţie. Ecaterina a II-a a poruncit ca autorul să fie arestat şi judecat cu asprime. Radişcev a fost condamnat la moarte, pedeapsă preschimbată apoi cu deportarea în Siberia, în închisoarea Ilim, „pentru zece ani cumpliţi“. Dar nici închisoarea, nici ameninţarea cu moartea, nici deportarea nu au frînt spiritul iubitor de libertate al lui Radişcev. În Siberia Radişcev scrie celebrul tratat filozofic „Despre om, despre moartea şi nemurirea lui“. Cu această lucrare, Radişcev intră în lupta filozofică din acel timp ca materialist, ridicîndu-

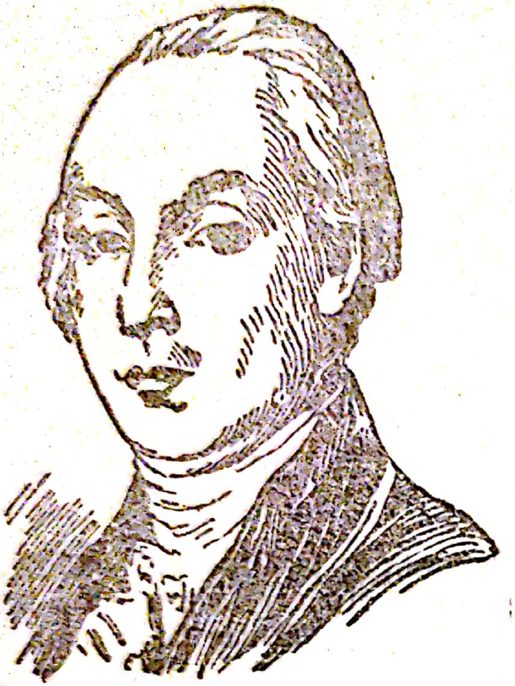

se cu hotărîre împotriva idealismului și a misticii. Dar în unele considerații pe care Radișcev le face în această operă, (partea a 3-a și a 4-a) se strecoară elemente deiste.

După moartea Ecaterinei a II-a, prietenii lui Radișcev au obținut ca el să se întoarcă din Siberia. S-a reușit chiar să fie numit în comisia pentru redactarea legilor. Dar aceasta nu a schimbat atitudinea lui Radișcev față de iobăgie și autocrație. El se ținea de o parte, se ridica ca și înainte cu hotărîre împotriva arbitrariului și propunea proiecte de schimbare radicală a orînduirii de stat, întărîtîndu-i prin aceasta pe feudali împotriva lui. Era amenințat cu o nouă deportare. Persecutat de slugile țarului, Radișcev s-a sinucis. Înainte de a muri, el a spus: „Posteritatea mă va răzbuna“.

Primul nobil revoluționar, Aleksandr Nikolaevici Radișcev, a fost un eminent gînditor al timpului său, un artist al cuvîntului, filozof și economist. Împreună cu *Lomonosov* (vezi), el poate fi considerat pe bună dreptate întemeietorul filozofiei materialiste ruse. Materialismul lui este remarcabil prin conținutul său revoluționar, prin protestul împotriva iobăgiei și țarismului. Ridicîndu-se împotriva idealismului și misticii masonilor, împotriva concepțiilor lor reacționare, Radișcev demonstra că materia este factorul prim, afirmînd că creierul este organul material al gîndirii. În general, în concepția lui despre materie, el nu a depășit, și nici nu putea să depășească în acea epocă, cadrul concepțiilor metafizice din secolul al XVIII-lea. Dar ideea dezvoltării se manifestă vizibil în profundele sale raționamente. El considera mișcarea ca o proprietate inseparabilă a materiei. El critică teoria idealistă a preformismului (Haller și Bonnet) ca fiind pseudoștiințifică, ca fiind rodul fanteziei deșarte, de asemenea critică teoria „*entelehiei*“ (vezi), care a fost izvorul vitalismului. Radișcev s-a apropiat de ideea influenței mediului asupra dezvoltării organismelor, de ideea moștenirii caracterelor dobîndite. În același timp Radișcev a criticat și teoria materialiștilor vulgari, care identificau gîndirea cu substanța. În problemele cunoașterii Radișcev s-a situat de asemenea pe poziții materialiste, considerînd percepția senzorială a realității ca izvor al gîndirii.

Preconizînd și fundamentînd teoria egalității naturale a tuturor oamenilor fără deosebire de stare socială sau rasă, Radișcev a înfierat și a demascat asuprirea unor oameni de către alții. El a criticat teoriile rasiste ale împărțirii „naturale“ a societății în sclavi și proprietari de sclavi, a condamnat arbitrariul sălbatic al autocrației și a fundamentat dreptul poporului asuprit de a se răscula şi de a răsturna puterea tiranilor. El a ţintuit la stîlpul infamiei sclavagismul care domina în America. Cuvintele lui de acuzare împotriva plantatorilor şi negustorilor de sclavi americani nu şi-au pierdut însemnătatea nici în zilele noastre. Radişcev a exprimat idei geniale pentru secolul al XVIII-lea cu privire la rolul agriculturii, industriei şi descoperirilor tehnice în progresul istoric şi în dezvoltarea intelectuală a omului.

Legînd sarcinile educaţiei sociale de sarcinile generale ale luptei împotriva iobăgiei şi autocraţiei, Radişcev a adus de asemenea o contribuţie importantă la dezvoltarea ştiinţei pedagogice ruse şi mondiale progresiste. M. I. Kalinin a arătat că ideile lui Radişcev asupra educaţiei pot fi considerate şi astăzi progresiste. Ideile lui Radişcev constituie punctul culminant al gîndirii social-politice din timpul său. Însemnătatea ideilor sale revoluţionare, înrîurirea lor au depăşit hotarele Rusiei. Dar în primul rînd Radişcev a avut o uriaşă influenţă asupra dezvoltării ulterioare a gîndirii revoluţionare din Rusia. *Decembriştii* (vezi) şi democraţii revoluţionari din deceniile 5 şi 7 ale secolului trecut au învăţat de la Radişcev, fiind însufleţiţi de lupta sa plină de abnegaţie împotriva autocraţiei. Radişcev şi-a închinat întreaga viaţă luptei pentru libertatea şi fericirea poporului său, a Patriei sale. El credea profund în puternicele forţe ale poporului rus, în măreţul viitor al scumpei sale Patrii. Principalele opere ale lui Radişcev sînt: „Călătorie de la Petersburg la Moscova“, „Scrisoare către un prieten din Tobolsk“, „Viaţa lui Feodor Vasilievici Uşakov“, „Despre om, despre moartea şi nemurirea lui“, oda „Libertate“ şi altele. Operele filozofice şi social-politice alese ale lui Radişcev au fost editate în 1952.

RASĂ — grupare biologică de oameni care s-a format pe primele trepte ale dezvoltării omenirii. Rasele se deosebesc după asemenea indicii ca culoarea pielei, aspectul şi culoarea părului, trăsăturile feţei, structura corpului etc.; de pildă, trăsăturile caracteristice pentru rasa neagră (negri) sînt pielea neagră şi părul creţ; pentru rasa galbenă (chinezi, japonezi, mongoli, buriaţi etc.) — pielea bătînd în galben şi părul negru lins; pentru rasa albă — pielea deschisă. Apariţia raselor a fost influenţată de condiţiile naturale în care trăiau oamenii în epoca primitivă, de faptul că trăiau în grupuri răzleţe şi de lipsa unui sistem dezvoltat de legături între aceste grupuri. Deosebirile rasiale constituie un factor secundar, principalul este unitatea biologică a întregii omeniri, fapt stabilit cu certitudine de ştiinţă. Deosebirile rasiale nu au nici o însemnătate pentru viaţa socială a oamenilor. Ele se şterg o dată cu dezvoltarea societăţii, o dată cu lichidarea izolării şi răzleţirii grupurilor de oameni care trăiesc în condiţii geografice diferite. Pe treptele superioare ale societăţii, izolarea din timpurile primitive a oamenilor a cedat locul legăturii lor, influenţei reciproce, amestecului raselor. Cu timpul aceasta a dus la rezultatul că nici o rasă nu a rămas pură. De aceea teoriile reacţionare ale rasiştilor contemporani despre rasele „pure“ sînt o minciună şi o şarlatanie. Nu trebuie să se confunde rasa cu *naţiunea* (vezi), care este un fenomen social, rezultatul unei dezvoltări istorice îndelungate a societăţii.

Victoria socialismului în U.R.S.S. a dovedit fără putinţă de tăgadă că toate naţiunile şi popoarele, indiferent de rasă, eliberîndu-se de sub jugul exploatării şi de vrajba reciprocă, sînt în aceeaşi măsură în stare să-şi însuşească cultura progresistă şi s-o dezvolte mai departe. Practica construcţiei socialiste din U.R.S.S. a infirmat în întregime delirul rasist al imperialiştilor (vezi *Rasism*).

RASISM — teorie a urii faţă de om, avînd la bază ideile false, avantajoase pentru clasele exploatatoare, că oamenii sînt de la natură inegali şi că istoria societăţii omeneşti şi a culturii este condiţionată de legi biologice veşnice şi imuabile. De cînd au luat naştere, în societatea sclavagistă, şi pînă în zilele noastre, născocirile rasiste sînt folosite de ideologii reacţiunii pentru justificarea asupririi de clasă şi înrobirii unor popoare de către altele. Falsificînd şi denaturînd datele ştiinţifice concrete, propagatorii rasismului caută să dovedească că lumea e împărţită dintotdeauna în rase inferioare şi rase superioare, dintre care cele dintîi sînt incapabile să se ridice pe treapta civilizaţiei şi sînt sortite să fie sclavi, iar celelalte sînt unicii purtători ai civilizaţiei şi sînt chemate să exploateze pe cele dintîi. Încă proprietarii de sclavi din Orientul antic considerau că ei, prin însăşi natura lor, se deosebesc simţitor de sclavii pe care îi exploatau. Aceleaşi concepţii erau susţinute de unii autori antici, în special de *Aristotel* (vezi), care era strîns legat de aristocraţia sclavagistă greco-macedoneană şi oglindea în mare măsură ideologia ei reacţionară. În epoca feudală, cu bariere de castă pronunţate şi cu tendinţa nobilimii de a se delimita de ţăranii iobagi şi de oamenii muncii de la oraşe, asemenea idei cu privire la inegalitatea, chipurile, înnăscută a oamenilor, sînt folosite în fel şi chip. La mijlocul secolului al XIX-lea, teoriile rasiste erau folosite de apărătorii sclaviei şi ai exploatării nemiloase a negrilor în S.U.A. Ulterior rasismul s-a împletit strîns cu *malthusianismul* (vezi) şi *social-darwinismul* (vezi). În Germania, după venirea lui Hitler la putere, rasismul a fost declarat ideologia oficială a dictaturii fasciste. Ideile rasiste au fost cultivate şi în alte ţări agresive, în special în Japonia.

În perioada de după război rasismul a căpătat o largă răspîndire în Anglia şi America. Dintre diferitele varietăţi ale rasismului, cea mai largă răspîndire a căpătat în prezent în S.U.A. neomalthusianismul, care cheamă deschis la reducerea natalităţii şi la exterminarea „surplusului de populaţie". Reversul rasismului şi al naţionalismului burghez, care este strîns legat de primul, este *cosmopolitismul* (vezi).

Marxism-leninismul demască rasismul ca fiind o teorie reacţionară, care nu are nimic comun cu ştiinţa. O deosebită importanţă pentru demascarea rasismului o au lucrările lui V. I. Lenin şi I. V. Stalin cu privire la problema naţională.

O lovitură de moarte a dat rasismului măreaţa experienţă a construirii socialismului în U.R.S.S. „Unul din rezultatele cele mai însemnate ale revoluţiei din Octombrie — scria I. V. Stalin — este faptul că ea a dat legendei acesteia (rasiste. — *Nota Red.*) o lovitură de moarte, arătînd în fapt că popoarele ne-europene eliberate şi antrenate pe făgaşul dezvoltării sovietice sînt în stare să promoveze o cultură *cu adevărat* înaintată şi o civilizaţie *cu adevărat* înaintată, tot aşa de bine ca şi popoarele europene" (vol. 10, ed. rom., pag. 255). O lovitură nimicitoare pentru rasism a fost aplicarea în viață a celei mai democratice constituții din lume — Constituția U.R.S.S. —, care pornește de la faptul că toate națiunile și rasele sînt egale în drepturi, că deosebirea de culoare a pielii sau deosebirea de limbă, de nivel cultural sau de nivel al dezvoltării de stat sau orice altă deosebire dintre națiuni și rase nu poate servi ca temei pentru inegalitatea în drepturi a națiunilor, pentru înrobirea unei națiuni de către alta.

RAȚIONALISM (din lat. RATIONALIS — rațional) — curent în teoria cunoașterii care consideră rațiunea drept unicul izvor al cunoașterii adevărate, în opoziție cu *empirismul* (vezi), care consideră drept unicul izvor al cunoașterii experiența senzorială. Reprezentanții mai de seamă ai raționalismului au fost *Descartes* (vezi), *Spinoza* (vezi). Ei au luptat împotriva concepției dogmatico-religioase despre lume a feudalismului, pentru afirmarea rațiunii și a drepturilor ei, această luptă avînd un caracter progresist.

Întemeietorul raționalismului este Descartes. El a fundamentat atotputernicia rațiunii, considerînd că criteriul adevărului este în rațiune. Raționaliștii vedeau idealul științei în matematică; pentru ei aceasta era o știință „pură", independentă, chipurile, de experiență. Descartes considera că, așa cum matematicianul rezolvă prin forța rațiunii problemele de matematică, la fel și filozoful poate cunoaște adevărul numai prin forța rațiunii. După părerea raționaliștilor, datele senzoriale ne înșală, numai prin rațiune putem cunoaște ceea ce există. În sufletul nostru ar exista idei înnăscute, gata formate. Afirmînd că izvorul cunoașterii este rațiunea, *Leibniz* (vezi), spre deosebire de Descartes, considera că ideile există în suflet numai ca o capacitate, ca „principii înnăscute". Spinoza considera și el că cunoștințele dobîndite prin experiență sînt neautentice, întîmplătoare, „vagi", în timp ce rațiunea dă cunoștințe necesare și autentice. Prin aceasta se manifestă inconsecvența materialismului lui Spinoza. Dacă empirismul ridică experiența la rangul de absolut și subapreciază rolul rațiunii în cunoaștere, raționalismul rupe rațiunea de experiența senzorială, de senzații și absolutizează noțiunile, gîndirea. Ruperea logicului de senzorial duce în mod inevitabil la idealism, deoarece noțiunile se transformă în abstracții goale, lipsite de conținut concret. „... Raționalistul se limitează la raționamente, și încă abstracte" — remarcă Lenin (vol. 23, ed. rom., pag. 38).

Materialismul dialectic a biruit unilateralitatea raționalismului și empirismului, a rezolvat în mod științific problema momentului senzorial și a momentului logic în cunoaștere, considerîndu-le în legătură și unitate organică ca trepte necesare ale cunoașterii, care se completează reciproc. Experiența senzorială constituie momentul de plecare al cunoașterii. Cunoașterea adevărată începe cu datele furnizate de senzațiile omenești, de organele senzoriale. Dar percepția senzorială nemijlocită nu dă încă o cunoaștere deplină, profundă. Cunoașterea legăturilor și relațiilor lăuntrice este posibilă cu ajutorul rațiunii, al gîndirii teoretice. Noțiunile logice, adică momentul rațional în cunoaștere, reprezintă prelucrarea datelor senzoriale în gîndire. Așadar, în materialismul dialectic elementul senzorial și cel logic sînt legate întrele, și numai în unitate formează procesul cunoașterii.

Filozofia marxistă privește atît cunoașterea senzorială, cît și pe cea rațională, logică în strînsă legătură cu practica, cu activitatea practică a oamenilor. Calea dialectică de cunoaștere a adevărului, de cunoaștere a realității obiective, arată Lenin, pornește „de la contemplarea vie la gîndirea abstractă *și de la aceasta la practică*..." („Caiete filozofice", ed. rusă, pag. 146). (Vezi și *Cunoaștere*; *Senzualism*.)

RAȚIONAMENT — formă de gîndire, procesul de deducere a unei judecăți noi (concluzie) din judecăți date, care rezultă în mod necesar din judecățile inițiale (premise). Cunoașterea poate fi nemijlocită și mijlocită. Unele judecăți reproduc, reflectă realitatea pornind direct de la observație. Acestea sînt judecățile care se bazează pe experiența senzorială. Știința nu se mărginește însă niciodată la cunoașterea faptelor izolate. Cunoștințele generalizate, tezele generale despre legile naturii se obțin cu ajutorul cunoașterii mijlocite — cu ajutorul confruntării unei serii de judecăți și al deducerii din ele a unor judecăți noi (concluzii).

Orice raționament se compune dintr-o premisă sau din premise și o concluzie trasă din aceste premise. Pentru ca cunoașterea la care se ajunge pe calea raționamentului să fie justă, este necesar să se respecte două condiții: prima — judecățile (premisele) de la care pornim trebuie să fie adevărate, verificate în practică; a doua — priceperea de a îmbina ideile, judecățile. Dacă premisele sînt adevărate și dacă se aplică în mod just la ele legile gîndirii, rezultatul trebuie să corespundă realității. Legile gîndirii sînt legi logice, care au o însemnătate obiectivă. Ele nu pot fi desființate sau suprimate, întrucît legile științei trebuie înțelese numai ca o reflectare a unor procese obiective, care au loc independent de conștiința, de voința oamenilor. Din legile gîndirii, din legile activității deductive decurg anumite cerințe — ele pot fi încălcate de un om sau altul, și atunci acesta cade în greșeală; dar înseși legile activității deductive nu pot fi suprimate.

Logica distinge raționamente nemijlocite și raționamente mijlocite. Raționamentul nemijlocit decurge dintr-o singură judecată (premisă). De pildă, toate metalele sînt bune conducătoare de electricitate, prin urmare, unele corpuri bune conducătoare de electricitate sînt metale. Pentru orice raționament mijlocit sînt necesare cel puțin două judecăți. Un exemplu de raționament mijlocit: toate monocelularele se înmulțesc prin diviziune simplă; amiba este monocelulară, prin urmare, amiba se înmulțește prin diviziune simplă. Avem în față un exemplu de formă clasică a așa-numitului *silogism* (ad litteram silogism înseamnă „îmbinare"). Prin silogism categoric se înțelege, încă de pe vremea lui *Aristotel* (vezi), o formă de raționament în care din două judecăți rezultă în mod necesar o a treia, una din primele două judecăți fiind sau universal-afirmativă sau universal-negativă. Așadar, silogismul este principala formă a deducției. Pentru ca două judecăți să poată fi legate în scopul obținerii unui silogism, ele trebuie să conțină un termen (noțiune) comun ambelor premise. În exemplul citat mai sus această noțiune este noțiunea de monocelular. Acest termen (noțiune), care este comun ambelor premise ale silogismului, dar care nu intră în concluzie, se numește termen *mediu*. În funcție de locul pe care-l ocupă termenul mediu în ambele premise — locul subiectului sau al predicatului — logica distinge patru forme de silogism categoric. Cea mai obișnuită este acea formă de silogism (prima) potrivit căreia gîndirea încadrează într-o lege, într-o teză generală fenomenele particulare care se supun tezei generale stabilite. Acest mers al gîndirii se întîlnește cel mai des în știință: una dintre principalele sarcini ale științei este de a ști să încadreze diferitele fenomene în cutare sau cutare trăsături sau legi generale. Așa, de pildă, cu prilejul alegerilor pentru Duma a II-a de stat Lenin cerea: „...Tactica partidului muncitoresc în timpul alegerilor nu trebuie să fie decît ***aplicarea*** la un caz particular a ***principiilor generale*** ale tacticii socialiste a proletariatului“ (vol. 11, ed. rusă, pag. 417).

Agnosticii, reprezentanți ai logicii inductive, încercau să nege însemnătatea silogismului, socotind că această formă de concluzie deductivă nu aduce nimic nou, deoarece premisa majoră (prima) conține în mod vădit toate cazurile particulare la care poate fi extinsă teza generală prin premisa minoră, care scoate la iveală un caz particular sau altul. Greșeala fundamentală a raționamentelor de felul acesta ale inductiviștilor constă în faptul că ei consideră că premisa majoră nu este decît o generalizare a unor teze particulare (așa judecă logicianul contemporan, idealistul obscurantist *Russell* — vezi); or, în cazul aplicării rodnice a formelor silogismului, premisa majoră nu este o simplă generalizare a unei serii de cazuri particulare, ci este expresia unei legi generale. Extinderea unei teze generale la cazuri particulare noi, încă neprevăzute, face ca gîndirea să progreseze, îmbogățind cunoștințele. Toate tezele scoase la iveală de premise nu sînt decît reflectarea relațiilor dintre lucruri din realitatea materială care ne înconjoară. În afară de silogismele categorice, adică acelea care se compun din judecăți necondiționate, categorice, logica cercetează și raționamentele condiționale și disjunctive. Silogismul este o formă de concluzie deductivă, adică de raționamente care pornesc de la teze generale. O altă formă răspîndită de raționament este concluzia la care se ajunge pornindu-se de la particular la general (vezi *Inducție și deducție*).

RĂMĂȘIȚELE CAPITALISMULUI ÎN CONȘTIINȚA OAMENILOR. — Societatea socialistă — prima fază a comunismului — se naște nemijlocit în sînul orînduirii capitaliste, și de aceea „în orice privință — economicește, moralicește, spiritualicește — mai poartă deci stigmatele societății vechi“ (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 15). Aceste „stigmate“ ale capitalismului se păstrează în conștiința oamenilor timp destul de îndelungat și după victoria revoluției socialiste și instaurarea dictaturii proletariatului.

Marx și Engels au arătat că numai prin revoluție oamenii muncii pot scăpa de toată „mîrșăvia din trecut“ și pot deveni capabili să creeze o nouă societate. Experiența revoluției socialiste din U.R.S.S. a confirmat pe deplin această previziune a întemeietorilor marxismului. În cursul luptei pentru socialism s-a făurit în U.R.S.S. noua fizionomie spirituală a oamenilor sovietici, liberi de multe prejudecăți ale vechii societăți. Succesele construcției socialiste, victoria socialismului în U.R.S.S. nu ar fi fost posibile fără o transformare radicală a conștiinței milioanelor și zecilor de milioane de oameni. În Țara sovietică a crescut un om nou, constructor conștient al societății comuniste, un om cu o nouă concepție despre lume, cu o nouă morală, cu o nouă atitudine față de ceea ce îl înconjoară. Totodată în societatea sovietică s-au mai păstrat rămășițe ale ideologiei burgheze, rămășițe ale psihologiei de proprietar particular. Rămășițele capitalismului în conștiința unei părți a oamenilor muncii se manifestă în primul rînd sub forma atitudinii nesocialiste față de muncă, cînd oamenii acționează după principiul vechi, burghez: să dai statului ce e mai prost și cît mai puțin și să iei de la el ce e mai bun și cît mai mult. Atitudinea nesocialistă față de proprietatea obștească, risipirea avutului obștesc, atitudinea nepăsătoare, negospodărească față de aceasta, neîndeplinirea dispozițiilor organelor Puterii sovietice în ceea ce privește păzirea proprietății obștești și nerespectarea normelor de drept socialiste sînt deasemenea serioase rămășițe ale capitalismului în conștiința oamenilor. Rămășițe ale capitalismului în conștiința oamenilor sînt și înșelarea Partidului comunist și a Statului sovietic, ascunderea și denaturarea adevărului, încălcarea disciplinei de stat, urmărirea și persecutarea pentru critică, naționalismul, ploconirea în fața străinătății, individualismul, imoralitatea în viața de toate zilele, birocratismul etc. Una din rămășițele trecutului sînt prejudecățile religioase care întunecă conștiința unei părți înapoiate a oamenilor muncii. Rămășițele capitalismului frînează mersul înainte al societății sovietice, împiedică construirea societății comuniste. Cauza păstrării rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor în condițiile socialismului este rămînerea în urmă a conștiinței oamenilor față de situația lor economică, de existența lor socială. Marxismul ne învață că întîi se schimbă situația economică a oamenilor și apoi conștiința lor.

La menținerea rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor sovietici contribuie în mare măsură și faptul că în U.R.S.S. s-au mai păstrat încă deosebiri de clasă între clasa muncitoare și țărănimea colhoznică. În afară de aceasta, încercuirea capitalistă, care mai există încă, încearcă prin toate mijloacele să învie și să mențină aceste rămășițe în conștiința oamenilor sovietici, să le folosească în scopul luptei împotriva Statului sovietic. Tocmai din rîndurile oamenilor în conștiința cărora rămășițele capitalismului sînt mai puternice încearcă serviciul de spionaj imperialist să recruteze spioni, sabotori, trădători de Patrie.

Astăzi, cînd poporul sovietic înfăptuiește cu succes construirea comunismului, sarcina luptei împotriva rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor capătă o importanță primordială. Fără lichidarea deplină a rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor nu este posibilă trecerea de la socialism la comunism. Căile și metodele de lichidare a rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor decurg din concepția materialistă asupra legilor dezvoltării sociale. Pentru a schimba moravurile și obiceiurile oamenilor și pentru a-i educa în spirit comunist, pentru a cultiva la oameni atitudinea socialistă față de muncă, pentru a lichida rămășițele individualismului mic-burghez și alte rămășițe ale trecutului, trebuie dezvoltată și întărită continuu baza materială a orînduirii socialiste — proprietatea socialistă, economia națională socialistă, trebuie întărită prin toate mijloacele baza politică a socialismului — Statul socialist al muncitorilor și țăranilor. Lichidarea rămășițelor burgheze în conștiința oamenilor, educarea în spirit comunist sînt posibile numai în lupta practică de zi cu zi pentru comunism. În lupta împotriva rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor este deosebit de important rolul ideologiei socialiste — rolul filozofiei marxist-leniniste, al științei, literaturii, artei, cinematografului, teatrului, care cultivă în omul sovietic o concepție științifică, revoluționară asupra lumii, cele mai bune calități ale oamenilor sovietici înaintați. O mare însemnătate în lupta împotriva rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor are *critica și autocritica* (vezi).

La Congresul al XIX-lea al Partidului a fost subliniat cu toată tăria rolul uriaș al muncii ideologice a partidului în lupta împotriva rămășițelor capitalismului în conștiința oamenilor. „Munca ideologică a partidului — se spune în raportul Comitetului Central la Congresul al XIX-lea al partidului — trebuie să joace un rol însemnat în curățirea conștiinței oamenilor de rămășițele capitalismului, de prejudecățile și tradițiile dăunătoare ale vechii societăți. Trebuie cultivată și pe viitor în mase înalta conștiință a datoriei sociale; oamenii muncii trebuie să fie educați în spiritul patriotismului sovietic și al prieteniei între popoare, în spiritul grijii pentru interesele statului; trebuie desăvîrșite cele mai bune însușiri ale oamenilor sovietici: încrederea în victoria cauzei noastre, hotărîrea și priceperea de a înfrînge orice greutăți".

RĂZBOI — Marxism-leninismul consideră războiul nu ca un fenomen necesar și natural în viața popoarelor și a statelor, ci ca un fenomen istoric, care apare pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății omenești și care este legat de condițiile trecătoare ale vieții sociale. Războiul ca luptă armată organizată între diferite clase sociale sau diferite state în vederea unor anumite țeluri economice și politice este un produs inevitabil al apariției și dezvoltării societății împărțite în clase. Numai o dată cu apariția proprietății private, a claselor și a statelor războiul devine o îndeletnicire permanentă, un mijloc de întărire a dominației claselor exploatatoare, de cotropire de către ele a unor teritorii străine și de înrobire a popoarelor. O dată cu apariția proprietății private, a claselor și a statului a apărut și necesitatea unor detașamente speciale de oameni înarmați, adică a armatei, pentru deservirea intereselor clasei dominante.

Marxismul ne învață că războiul este în esența lui continuarea politicii unei clase sau alta prin mijloace violente. Clasele dominante și guvernele lor își realizează scopurile de clasă prin cele mai deosebite mijloace: economice, ideologice și diplomatice. Dacă scopurile propuse nu sînt atinse prin aceste mijloace, statele și clasele care luptă recurg la un mijloc de luptă manifest violent — la război. Pentru a înțelege esența războiului și cauzele care îl generează, trebuie să studiem politica (internă și externă) dusă de anumite clase și state înainte de război, politică care duce și care a dus la război, deoarece clasa dominantă determină politica și în război. În politică își găsesc expresia profundă cele mai vitale interese economice ale claselor, care ocupă poziții diferite în sistemul producției sociale. Bazele politicii care provoacă război se află chiar în sistemul relațiilor economice, în caracterul bazei economice a societății, în orînduirea socială și de stat a țării. După cum nu există politică în afara claselor, nu există nici război care să nu aibă scopuri politice de clasă. De aceea studierea politicii claselor și a statelor ne permite să apreciem caracterul războiului, conținutul lui de clasă, ne dă posibilitate să stabilim interesele economice și politice ale cărei clase au dus la războiul respectiv. Scopul politic are o influență hotărîtoare asupra caracterului unui război. Politica pe care o duce o clasă sau alta, un stat sau altul în războiul respectiv determină caracterul strategiei și tacticii militare.

Teza marxistă despre război ca o continuare a politicii prin mijloace violente și-a găsit concretizarea și dezvoltarea mai departe în teoria războaielor drepte și nedrepte. Pe baza studierii și generalizării istoriei războaielor, și în special a războaielor din epoca imperialismului și a revoluțiilor proletare, în „Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice“ s-a dat o clasificare științifică a războaielor. Războaiele pot fi de două feluri:

„a) război *drept*, neanexionist, eliberator, menit fie să apere poporul de agresiune din afară și de încercările de a-l subjuga, fie să elibereze poporul de sub jugul robiei capitaliste, fie, în sfîrșit, să elibereze coloniile și țările dependente de sub jugul imperialiștilor, și

b) război *nedrept*, anexionist, urmărind cotropirea și subjugarea unor țări străine, a unor popoare străine“. Războaiele nedrepte, anexioniste, care sînt duse de clasele exploatatoare, au ca scop să frîneze mișcarea istorică progresivă a societății; aceste războaie sînt însoțite de intensificarea asupririi și exploatării claselor înrobite, de exterminarea unor popoare și țări întregi. În condițiile actuale astfel de războaie nedrepte, reacționare, sînt războaiele pe care le duce burghezia imperialistă. Războaiele drepte, eliberatoare, și în primul rînd războaiele proletariatului împotriva burgheziei, sînt războaie revoluționare; ele distrug instituțiile vechi, perimate, reacționare, care împiedică dezvoltarea liberă progresivă a popoarelor, aduc omenirii asuprite eliberarea de sub robia capitalistă, iar popoarelor din colonii și din țările dependente le aduc eliberarea de sub jugul imperialismului și le creează condiții pentru o dezvoltare independentă națională și ca stat. Războaiele drepte servesc intereselor mișcării progresive a societății. Un exemplu grăitor de război drept este Marele Război al poporului sovietic pentru Apărarea Patriei, care și-a apărat în lupta împotriva fascismului libertatea și independența, apărînd Patria socialistă și a adus libertate unei serii de țări din Europa, țări care au pășit azi pe calea socialismului. Marxism-leninismul recunoaște caracterul progresist, justețea și necesitatea războaielor claselor asuprite împotriva asupritorilor lor și condamnă războaiele imperialiste.

Marxismul ne învață că războaiele nu pot fi lichidate fără a fi lichidate cauzele care le generează. Sistemul economic capitalist, cu contradicțiile sale de neîmpăcat, este cel mai profund izvor al războaielor. Nu există și nu poate exista o altă cale de înfrîngere a contradicțiilor dintre țările imperialiste în lupta lor pentru reîmpărțirea lumii decît războaiele de cotropire. Aceasta o dovedește faptul că numai în decurs de două decenii și jumătate au avut loc două războaie mondiale. Nefiind în stare să învingă profundele contradicții care macină economia capitalistă, căutînd să amîne criza economică care se apropie implacabil, imperialiștii caută ieșirea într-un nou război de jaf împotriva independenței și libertății popoarelor. Legea fundamentală a capitalismului monopolist contemporan este goana după profitul maxim, care împinge capitalismul monopolist pe calea aservirii și jefuirii sistematice a coloniilor și a celorlalte țări înapoiate, pe calea transformării unui șir de țări independente în țări dependente, pe calea organizării unor noi războaie, care sînt pentru monopoluri cel mai bun „business" pentru obținerea de profituri maxime, pe calea cuceririi dominației economice mondiale. Lagărul imperialist este sfîșiat de contradicții interne, a căror adîncire și ascuțire constituie baza pentru izbucnirea unor noi conflicte armate și războaie imperialiste între țările capitaliste. Atîta timp cît există capitalismul vor exista și războaie. De aceea este profund greșită părerea că în actualele condiții războaiele dintre țările capitaliste au încetat de a fi inevitabile. Pentru a înlătura inevitabilitatea războaielor trebuie desființat imperialismul.

Arătînd inevitabilitatea războaielor în condițiile capitalismului, marxismul nu consideră, însă, că un război sau altul nu poate fi preîntîmpinat. Într-un război imperialist sînt interesate nu masele muncitoare, ci monopoliștii, care văd în acesta un izvor de mărire a profitului. Masele muncitoare, dimpotrivă, sînt vital interesate în menținerea păcii, deoarece un război cade ca o povară grea în primul rînd pe umerii poporului, un război îi aduce cele mai multe nenorociri și suferințe. Dacă popoarele lumii vor desfășura în mod organizat lupta împotriva pregătirii unui nou război imperialist, războiul poate fi preîntîmpinat. Iată de ce lupta pentru pace, în fruntea căreia se află Uniunea Sovietică, este sprijinită de masele muncitoare de pe întregul glob pămîntesc. Unirea strînsă a tuturor forțelor progresiste din lume într-un front al păcii unit și organizat și lupta lor împotriva unui nou război mondial poate să zădărnicească planurile criminale ale imperialiștilor. Mișcarea contemporană a partizanilor păcii nu poate preîntîmpina războaiele în general, deoarece prin caracterul său această mișcare nu-și propune și nu-și poate propune ca sarcină lichidarea capitalismului — izvorul războaielor. Mișcarea contemporană pentru pace poate să ducă la preîntîmpinarea unui nou război mondial. Dar dacă imperialiștii vor dezlănțui un al treilea război mondial, acest război va fi mormîntul nu numai al unora dintre statele capitaliste, ci al întregului capitalism mondial. O dată cu lichidarea capitalismului mondial și victoria socialismului, va veni și izbăvirea definitivă a popoarelor de pericolul unor noi războaie.

REALISM CRITIC (în filozofie) — una din școlile filozofice burgheze idealiste din S.U.A., care a căpătat răspîndire în deceniile al 3-lea și al 4-lea din secolul nostru. Reprezentanții acestui curent sînt: Lovejoy, Pratt, Rogers, Strong, Santayana și alții. Spre deosebire de neorealism, realismul critic neagă identitatea obiectului cu subiectul cunoașterii, identitatea existenţei cu conştiinţa. Realiştii critici opun însă neorealismului nu o teorie ştiinţifică a reflectării, ci o teorie agnostică, falsă, apropiată de teoria simbolurilor sau hieroglifelor, teorie criticată aspru de Lenin în lucrarea „*Materialism şi empiriocriticism*“ (vezi). Stabilind un hotar de netrecut între cunoaştere şi realitatea obiectivă, realiştii critici susţin că noţiunile şi ideile n-ar fi o reflectare în conştiinţa omului a realităţii obiective, ci constituie o sferă deosebită, independentă de „esenţe logice“. Unii dintre realiştii critici stau pe poziţiile dualismului, adică consideră ca bază a lumii atît materia, cît şi spiritul (Rogers), alţii sînt adepţii idealismului „obiectiv“ (Strong, Santayana), sau ai misticismului făţiş (Pratt). Polemica gălăgioasă dintre neorealişti şi realiştii critici nu poate să ascundă faptul hotărîtor că ambele curente nu sînt decît două forme de luptă împotriva concepţiei materialiste, ştiinţifice despre lume, forme care se concurează, nu sînt decît două varietăţi ale falsificării idealiste a ştiinţei contemporane.

„REALISM“ MEDIEVAL — curent în scolastica medievală care susţine că noţiunile generale („universaliile“) au o existenţă reală şi obiectivă şi preced existenţei lucrurilor individuale. „Realiştii“ au formulat două teze: 1) „universaliile constituie realitatea“ şi 2) „universaliile există înaintea lucrurilor“. „Realismul“ medieval se situa astfel pe poziţia idealistă a filozofiei antice greceşti a lui *Platon* (vezi), care considera că numai lumea transcendentă a ideilor e reală, iar realitatea pămîntească e doar o copie palidă a lumii ideilor. „Realismul“ medieval a fost baza filozofică a *catolicismului* (vezi). Reprezentanţi de seamă ai „realismului“ medieval au fost Anselm de Canterbury şi Wilhelm de Champeaux. Din acest curent făcea parte şi *Toma d' Aquino* (vezi). Împotriva „realismului“ au dus o luptă crîncenă în filozofia medievală reprezentanţii curentului nominalist (vezi *Nominalism*). Această luptă a fost expresia luptei dintre cele două tendinţe în filozofie — cea materialistă (nominalism) şi cea idealistă („realism“).

REALISM NAIV — concepţie materialistă spontană despre lume, proprie fiecărui om. Fiecare om care gîndeşte în mod normal îşi dă seama că toate obiectele există independent de conştiinţa omului. Realismul naiv constă, deci, în convingerea spontană, în majoritatea cazurilor nefondată din punct de vedere teoretic, că lumea este materială prin natura ei. Realismul naiv nu este însă o concepţie materialistă ştiinţifică despre lume. Materialistul naiv, spontan poate fi uşor derutat de idealism. Materialismul dialectic ridică concepţia materialistă despre lume la nivelul celei mai consecvente învăţături filozofice, care se bazează pe cuceririle ştiinţei. Concepţia marxistă despre realismul naiv este opusă interpretării realismului naiv de către idealişti — *Berkeley* (vezi) şi machişti. Machiştii afirmau că realismul naiv este o concepţie despre lume potrivit căreia omul are de-a face numai cu senzaţiile sale, şi pentru el este indiferent dacă lucrurile există în realitate sau nu. În opera sa „Materialism şi empiriocriticism“, Lenin a dovedit că aceasta constituie o denaturare a esenţei reale a realismului naiv, care constă în convingerea spontană că natura există înafară şi independent de conştiinţă. „Convingerea «realiştilor naivi» (adică a întregii omeniri) că senzaţiile noastre nu sînt decît imagini ale lumii exterioare obiectiv reale constituie convingerea mereu crescîndă şi din ce în ce mai fermă a masei naturaliştilor" (vol. 14, ed. rom., pag. 344—345).

REALISM SOCIALIST — metoda fundamentală a literaturii şi artei sovietice. Arta sovietică continuă cele mai bune tradiţii realiste ale artei trecutului, în special ale artei ruse — arta lui Puşkin şi Tolstoi, Gogol şi Nekrasov, Repin şi Surikov, Ceaicovski şi Glinka etc. Dar realismul artei sovietice este o treaptă calitativ nouă în istoria mondială a artei. Acesta este realismul fecundat de ideologia comunistă, de lupta pentru transformarea revoluţionară a societăţii şi construirea comunismului. Acesta este realismul care se bazează pe ideile socialismului ştiinţific, realism care a luat naştere pe baza construcţiei practice a socialismului. Realismul socialist biruie mărginirea ideologică a vechiului realism în artă. El îl înarmează pe artist cu capacitatea de a vedea forţele motrice ale vieţii sociale, rolul hotărîtor al maselor populare în istorie, importanţa proletariatului — conducătorul maselor asuprite în lupta împotriva capitalismului. Tocmai de aceea realismul socialist este forma cea mai consecventă şi mai înaltă a realismului în artă.

Cerinţa fundamentală a realismului socialist este prezentarea veridică, concretă din punct de vedere istoric a realităţii în dezvoltarea ei revoluţionară. Veracitatea şi caracterul istoric concret al prezentării artistice a realităţii trebuie să se îmbine cu sarcina transformării ideologice şi educării oamenilor muncii în spiritul socialismului. Realismul socialist nu exclude, ci include ca o parte componentă a sa romantismul revoluţionar, capacitatea de a vedea în germene noul căruia îi aparţine viitorul, căci, după cum a arătat A. A. Jdanov în cuvîntarea sa la primul Congres al scriitorilor sovietici din U.R.S.S., „întreaga viaţă a partidului nostru, întreaga viaţă a clasei muncitoare şi lupta sa constă în îmbinarea celei mai aspre şi mai reale munci practice cu un eroism măreţ şi perspective grandioase".

De pe poziţiile marxismului, tipic este nu numai ceea ce se întîlneşte cel mai des, o medie statistică, ci ceea ce exprimă în modul cel mai profund un fenomen social-istoric dat. De aceea exagerarea conştientă şi reliefarea figurii scoate în evidenţă tipicul într-un mod mai deplin. Scriitorul, artistul căutînd să întruchipeze în imagini o idee sau alta, recurg la un gen de exagerare care nu vine cîtuşi de puţin în contradicţie cu realismul, ci, dimpotrivă, constituie un mijloc de reflectare mai realistă a vieţii însăşi. De aci rezultă că tipizarea reprezintă sfera de manifestare a spiritului de partid în artă. Înfăţişînd ceea ce este tipic, scriitorul, artistul se amestecă în viaţă, luptă împotriva a ceea ce s-a învechit, îşi apără idealurile, educă pe oameni într-o anumită direcţie.

Scriitorii şi artiştii sovietici sînt ingineri ai sufletului omenesc. Ei educă pe oamenii muncii în spiritul comunismului, al devotamentului neţărmurit faţă de Partidul comunist, în spiritul *patriotismului sovietic* (vezi) şi al dragostei faţă de marea Patrie socialistă. În operele lor, scriitorii şi artiştii sovietici trebuie să lupte activ împotriva *rămăşiţelor capitalismului în conştiinţa oamenilor* (vezi) şi să cultive în oamenii sovietici principiile moralei socialiste. Realismul socialist, ca metodă fundamentală a artei sovietice, nu numai că nu exclude, ci, dimpotrivă, presupune o largă inițiativă a omului de artă în alegerea diverselor forme, stiluri și genuri de creație. Realismul socialist este profund vrăjmaș formalismului și teoriilor „artei pure“. Realismul socialist este o treaptă istorică calitativ nouă în dezvoltarea artei, nu numai sub raportul conținutului ideologic, ci și sub raportul formei artistice. Esența inovatoare a literaturii sovietice, a teatrului, cinematografului, picturii, muzicii s-a manifestat în numeroase opere de primă calitate. Subiectele, personajele, conflictele dramatice, amploarea evenimentelor prezentate etc. au devenit altele în arta sovietică în comparație cu vechea artă. Arta sovietică este o artă profund populară nu numai în ceea ce privește conținutul ei ideologic și orientarea ei, ci și în ceea ce privește forma. Lenin spunea că noua artă trebuie să fie pe înțelesul maselor. În 1948, în hotărîrea C.C. al P.C. (b) al U.R.S.S. cu privire la opera lui V. Muradeli „Marea prietenie“, s-a dat o linie programatică clară în această problemă. În hotărîre s-a arătat că bazele orientării realiste în muzica sovietică le constituie îmbinarea „unui conținut bogat cu perfecțiunea artistică a formei muzicale, veridicitatea și caracterul realist al muzicii, legătura organică profundă a acesteia cu poporul și cu creația muzicală de cîntece a acestuia, realizarea unei înalte măiestrii profesionale concomitent cu simplicitatea și accesibilitatea lucrărilor muzicale“. Metoda realismului socialist înseamnă îmbinarea organică a naționalului și internaționalului în artă. Arta sovietică se conduce după teza marxistă că cultura sovietică este o cultură socialistă în conținut și națională în formă.

Întemeietorul realismului socialist este marele scriitor proletar M. Gorki, a cărui creație a însemnat începutul unei noi epoci în dezvoltarea literaturii ruse. Metoda realismului socialist devine astăzi un bun al oamenilor de artă și în țările de democrație populară, care s-au eliberat de sub jugul capitalismului și construiesc societatea socialistă, o cultură socialistă. El devine de asemeni un bun al celor mai buni reprezentanți ai artei și literaturii care duc în țările capitaliste lupta pentru libertatea popoarelor, lupta pentru pace, democrație și socialism.

REALITATE OBIECTIVĂ — natura, materia, care există în afara conștiinței omenești și independent de ea. În opoziție cu idealismul, care afirmă că adevărata realitate o constituie „ideea absolută“, conștiința, senzațiile, noțiunile etc., iar lumea materială există numai ca factor secund, derivat, care a apărut din principiul ideal, materialismul consideră drept realitate obiectivă lumea materială cu legile ei, care există în afara și independent de conștiința omului și se reflectă în această conștiință. „Materia — scrie Lenin — e categoria filozofică care desemnează realitatea obiectivă, dată omului prin senzațiile lui, copiată, fotografiată, oglindită de senzațiile noastre și existentă independent de ele“ (vol. 14, ed. rom., pag. 120).

REFLEXIE (din lat. REFLEXIO — reflectare internă) — termen folosit în teoria cunoașterii a filozofiei burgheze. După părerea lui *Locke* (vezi), cunoașterea se formează, pe de o parte, din senzațiile provocate de acțiunea obiectelor exterioare asupra organelor noastre senzoriale, pe de altă parte, din observarea activității psihicului nostru. Această percepție a „activității lăuntrice a psihicului nostru“ Locke o numește reflexie. Faptul că

Locke a admis reflexia ca gen de sine stătător de cunoaștere alături și independent de experiența materială constituia o concesie făcută idealismului. Prin reflexie *Hegel* (vezi) înțelegea cunoașterea mijlocită, adică reflectarea esenței fenomenului. *A reflecta* asupra unui obiect înseamnă a te gîndi la el.

REFORMISM — curent politic în mișcarea muncitorească, dușman marxismului revoluționar și intereselor fundamentale ale proletariatului; acest curent înlocuiește lupta de clasă împotriva capitalismului, lupta pentru dictatura proletariatului și pentru victoria socialismului cu reforme mărunte, care nu ating bazele orînduirii burgheze exploatatoare.

Reformismul a apărut în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea. Baza lui socială o constituie vîrfurile clasei muncitoare, „aristocrația muncitorească“, coruptă de către capitaliști. Reformismul, oportunismul, arată Lenin „a fost generat în decurs de decenii de particularitățile unei epoci de dezvoltare a capitalismului în care existența relativ pașnică și civilizată a unei pături de muncitori privilegiați i-a «îmburghezit», dîndu-le fărîmituri din profiturile capitalului național și îndepărtîndu-i de nenorocirile, suferințele și starea de spirit revoluționară a masei, condamnată la ruină și mizerie“ (vol. 21, ed. rom., pag. 232). Întemeietorul reformismului și oportunismului în mișcarea muncitorească a fost social-democratul german *Bernstein* (vezi). Dar reformismul este un fenomen internațional. Bernsteiniștii și kautskiștii din Germania, „economiștii“ și menșevicii din Rusia, „austromarxiștii“ din Austria, laburiștii din Anglia, socialiștii de dreapta din Franța etc., toți aceștia sînt reprezentanți ai reformismului, agenți ai burgheziei în rîndurile mișcării muncitorești. Principalul țel al reformismului este de a înșela pe muncitori, de a-i abate de pe poziția luptei proletare consecvente, de a împăca interesele clasei muncitoare cu interesele capitaliștilor. Partidele Internaționalei a II-a s-au transformat în partide reformiste, care au dus o politică burgheză în rîndurile mișcării muncitorești. În condițiile actuale politica reformistă o duc așa-numiții socialiști de dreapta — slugi credincioase ale imperialismului. Principalul în reformism și oportunism este ideea colaborării între clase, a „armoniei“ intereselor de clasă. Teoriei marxist-leniniste a luptei de clasă, care înarmează proletariatul cu înțelegerea singurei căi sigure pentru desființarea robiei capitaliste și pentru victoria socialismului, reformiștii îi opun ideea împăcării clasei muncitoare cu burghezia. De aici negarea de către ei a dictaturii proletariatului, fără de care nu este posibilă trecerea la socialism. Reformiștii se străduiesc să sugereze muncitorilor ideea că pentru trecerea la socialism (pe care în vorbe și pentru a înșela pe oamenii muncii ei îl admit, deși în fapt sînt dușmani înverșunați ai socialismului)nu e necesar să distrugă bazele capitalismului, să desființeze statul burghez și organele lui de constrîngere, să lipsească burghezia de proprietatea ei asupra mijloacelor de producție. Reformiștii propovăduiesc integrarea pașnică a capitalismului în socialism pe calea activității parlamentare, a înființării de cooperative, a participării la beneficii etc. Așa este teoria și practica „socialismului democratic“, teoria „celei de-a treia forțe“ etc.

Marxism-leninismul a demascat esența burgheză a teoriilor reformiste. Marxism-leninismul nu neagă necesitatea luptei partidului proletar pentru reforme, pentru îmbunătăţirea situaţiei economice, politice şi culturale a muncitorilor în condiţiile societăţii capitaliste, dar consideră reformele drept un produs accesoriu al luptei de clasă, care are ca scop desfiinţarea pe cale revoluţionară a capitalismului. Cu ajutorul reformelor se pot obţine numai unele îmbunătăţiri, dar nu se poate lichida dominaţia capitalului.

Luptînd împotriva esenţei revoluţionare a marxismului, împotriva a ceea ce constituie principalul în marxism — teoria dictaturii proletariatului, reformiştii au căutat să revizuiască bazele lui filozofico-teoretice, au înlocuit marxismul cu machism, *neokantianism* (vezi) şi alte teorii burgheze. Revizioniştii au înlocuit dialectica revoluţionară cu evoluţionismul vulgar, care priveşte mişcarea ca un simplu proces de creştere, ca o evoluţie cantitativă lentă şi treptată. În urma revizionismului *kantian al* lui Bernstein şi al altora au apărut *revizioniştii de nuanţă machistă: Fr. Adler* în Austria, *Bogdanov* (vezi), Lunacearski, Iuşkevici şi alţii în Rusia. Revizioniştii machişti încercau să înlocuiască materialismul dialectic şi materialismul istoric cu filozofia machistă reacţionară. Revizionişti tipici în domeniul filozofiei au fost *Kautsky* (vezi) şi ceilalţi teoreticieni ai Internaţionalei a II-a. Revizionismul lor filozofic era expresia teoretică a oportunismului lor politic şi a trădării cauzei revoluţiei proletare. Toţi revizioniştii căutau să dovedească că socialismul ştiinţific poate fi îmbinat cu admiterea filozofiei idealiste. Aceasta era o linie menită să dezarmeze din punct de vedere teoretic proletariatul şi partidul său, să-i arunce în braţele ideologiei burgheze. Reprezentanţii de astăzi ai reformismului în sînul mişcării muncitoreşti, aşa-numiţii socialişti de dreapta, şi-au lepădat complet masca de adepţi şi continuatori ai filozofiei marxiste şi propovăduiesc făţiş cele mai înveterate concepţii burghezo-idealiste.

Numai Partidul comunist şi conducătorii săi, Lenin şi Stalin, s-au ridicat împotriva revizuirii bazelor filozofice şi ştiinţifico-istorice ale marxismului şi au apărat materialismul dialectic şi materialismul istoric, dezvoltîndu-l potrivit noii epoci istorice. Lenin şi Stalin ne învaţă că lupta împotriva reformismului şi oportunismului este o lege a dezvoltării partidului cu adevărat proletar. Partidul se întăreşte prin curăţirea de oportunişti şi reformişti. Una dintre principalele cauze ale dezvoltării victorioase a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, care a ştiut să păşească în fruntea clasei muncitoare şi a maselor populare din Rusia şi să realizeze măreţele idealuri socialiste, o constituie lupta lui neîmpăcată împotriva reformismului şi oportunismului în sînul partidului, împotriva menşevicilor, lichidatorilor, troţkiştilor, zinovieviştilor, buhariniştilor şi a celorlalţi duşmani ai marxismului.

Creşterea contradicţiilor capitalismului contemporan şi succesele socialismului în U.R.S.S., trecerea la construirea socialismului în ţările de democraţie populară, succesele partidelor comuniste în ţările capitaliste îngustează baza reformiştilor contemporani, îi demască ca duşmani ai păcii, democraţiei şi socialismului. Lupta continuă împotriva lor rămîne una dintre sarcinile principale ale partidelor comuniste şi muncitoreşti.

RELATIVISM (din lat. RELATIVUS — relativ) — teorie idealistă despre caracterul relativ, condiţionat şi subiectiv al cunoaşterii umane. Recunoscînd relativitatea cunoştinţelor noastre, relativismul neagă caracterul obiectiv al cunoaşterii, consideră că în cunoştinţele noastre nu se reflectă lumea obiectivă. Relativismul, ca bază a teoriei cunoaşterii, duce în mod inevitabil la *scepticism* (vezi), la *agnosticism* (vezi) şi *sofistică* (vezi). Considerînd că cunoştinţele noastre sînt numai relative, adică cu totul condiţionate, arbitrare, relativismul duce implicit la idealism subiectivist. Relativismul este izvorul idealismului „fizic". Materialismul dialectic recunoaşte relativitatea cunoaşterii numai în sensul că fiecare treaptă istorică a cunoaşterii este limitată de nivelul respectiv de dezvoltare a forţelor de producţie şi de nivelul ştiinţei, şi nu în sensul negării adevărului obiectiv. „Dialectica materialistă a lui Marx şi Engels include, fără îndoială, relativismul, dar nu se reduce la acesta, adică ea recunoaşte relativitatea tuturor cunoştinţelor noastre nu în sensul negării adevărului obiectiv, ci în sensul caracterului condiţionat din punct de vedere istoric al limitelor apropierii cunoştinţelor noastre de acest adevăr" (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 128). În filozofia burgheză contemporană reacţionarii folosesc pe larg relativismul ca un mijloc de luptă împotriva ştiinţei, împotriva materialismului, ca un mijloc de afirmare a celor mai monstruoase şi mai sălbatice prejudecăţi religioase, idealiste. (Vezi şi *Adevăr absolut şi adevăr relativ*.)

RELAŢII DE PRODUCŢIE — relaţii care se stabilesc între oameni în procesul producţiei sociale a bunurilor materiale. Oamenii nu produc bunurile materiale izolat unii de alţii, ci în comun, intrînd în raporturi determinate în vederea activităţii comune şi a schimbului reciproc al produselor acestei activităţi. Producţia este totdeauna şi în orice condiţii socială. Caracterul relaţiilor de producţie este determinat în primul rînd de poziţia producătorilor faţă de mijloacele de producţie. Starea relaţiilor de producţie răspunde la întrebarea: în proprietatea şi la dispoziţia cui se află mijloacele de producţie, la dispoziţia întregii societăţi sau la dispoziţia unor persoane, grupuri, clase, care le folosesc în vederea exploatării altor persoane, grupuri, clase. În lucrarea *„Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S."* (vezi), I. V. Stalin a arătat că din relaţiile de producţie fac parte: „a) formele de proprietate asupra mijloacelor de producţie; b) situaţia diferitelor grupuri sociale în producţie şi relaţiile reciproce dintre ele sau, cum spune Marx: «schimbul de activităţi dintre ele» — care decurg din aceste forme de proprietate; c) formele de repartiţie a produselor, întru totul dependente de ele" (ed. a II-a rom., pag. 72—73). În funcţie de condiţiile istorice concrete, relaţiile de producţie pot avea şi au o natură diferită. Relaţiile de producţie pot fi relaţii de colaborare şi ajutor reciproc între oameni care nu sînt exploataţi. Aşa sînt relaţiile de producţie în societatea socialistă. Ele pot fi relaţii de stăpînire şi de supunere. Aşa sînt relaţiile de producţie în formaţiunile presocialiste împărţite în clase. În sfîrşit, ele pot fi relaţii de trecere de la o formă de relaţii de producţie la alta.

Schimbarea relaţiilor de producţie dintre oameni are loc în funcţie de schimbările şi dezvoltarea *forțelor de producție* (vezi). Dar, dezvoltîndu-se în funcție de acestea din urmă, relațiile de producție acționează la rîndul lor asupra dezvoltării forțelor de producție, grăbind această dezvoltare, sau, dimpotrivă, încetinind-o. Relațiile de producție nu pot rămîne mult timp în urma creșterii forțelor de producție, dat fiind că forțele de producție se pot dezvolta deplin numai în cazul cînd relațiile de producție le corespund. Proprietatea particulară, capitalistă asupra mijloacelor de producție în societatea burgheză contemporană se află într-o contradicție de neîmpăcat cu caracterul social al procesului de producție. Relațiile de producție ale capitalismului frînează dezvoltarea forțelor de producție ale societății. Această contradicție dintre forțele de producție și relațiile de producție ale capitalismului constituie baza economică a revoluției socialiste. Numai lichidarea relațiilor de producție care s-au învechit și înlocuirea lor cu relații noi, care să corespundă caracterului forțelor de producție, deschide cîmp liber dezvoltării continue a forțelor de producție. Noile relații de producție, care corespund caracterului forțelor de producție, sînt forța principală și hotărîtoare a dezvoltării producției. Un exemplu care arată în mod grăitor ce rol uriaș au noile relații de producție îl constituie victoria relațiilor de producție socialiste în industria și agricultura U.R.S.S. Tocmai relațiile de producție socialiste asigură dezvoltarea nemaivăzut de rapidă a forțelor de producție ale societății sovietice.

Dar nici noile relații de producție nu rămîn veșnic noi, transformîndu-se pe o anumită treaptă din motor în frînă a dezvoltării forțelor de producție. Aceasta înseamnă că în socialism relațiile de producție rămîn în mod necesar în urma forțelor de producție, care o iau înainte, și între forțele de producție și relațiile de producție apar contradicții. De aci decurge sarcina care stă în fața Partidului comunist și a Statului sovietic: de a observa la timp contradicțiile care se dezvoltă și de a lua la timp măsuri pentru lichidarea acestor contradicții prin punerea de acord a relațiilor de producție cu forțele de producție. (Vezi și *Socialism și comunism*; *Modul de producție a bunurilor materiale*.)

RELAȚII DE PROPRIETATE — expresia juridică a *relațiilor de producție* (vezi).

RELAȚII SOCIALE — relații care se stabilesc între oameni în procesul activității lor comune. Relațiile sociale sînt materiale și ideologice. Producția bunurilor materiale constituie baza existenței și dezvoltării societății omenești. De aceea, dintre toate relațiile sociale, relațiile principale sînt relațiile economice, de producție. *Relațiile de producție* (vezi) determină caracterul tuturor celorlalte relații sociale — politice, juridice etc. Înțelegerea dependenței tuturor relațiilor sociale de relațiile de producție a permis pentru prima oară să se explice mersul real al istoriei omenirii.

RELIGIE — reflectarea diformată și fantezistă în mintea oamenilor a forțelor sociale și naturale, care îi domină, „unul din aspectele jugului spiritual care apasă peste tot și oriunde masele populare copleșite de veșnica muncă pentru alții, de nevoi și izolare“ (*Lenin*, vol. 10, ed. rusă, pag. 65). Trăsăturile principale ale oricărei religii sînt credința în forțele supranaturale, care, chipurile, conduc lumea, și adorarea lor. Religia are aceleași trăsături și rădăcini gnoseologice ca și idealismul filozofic: ruperea noțiunilor și reprezentărilor de natură, personificarea și însuflețirea forțelor naturii. Idealismul filozofic este o formă și un mijloc de apărare a religiei.

Credințele religioase, precum și cultul și instituțiile corespunzătoare lor (biserica etc.) nu sînt veșnice, ele apar și dăinuiesc numai în anumite condiții istorice. În decursul unei perioade foarte lungi din istoria omenirii, oamenii nu au cunoscut nici un fel de religie. Apariția credințelor religioase în societatea primitivă a devenit posibilă o dată cu dezvoltarea gîndirii și a limbajului articulat. Religia a apărut ca oglindire a neputinței omului primitiv în fața fenomenelor naturii, de care se temea și pe care nu le înțelegea. Această neputință a făcut să se nască în mintea omului primitiv ideea existenței în lumea înconjurătoare a unei substanțe supranaturale, deosebite, care poate să fie favorabilă oamenilor sau să le aducă nenorociri. Personificînd obiectele naturii și atribuindu-le o forță supranaturală, sălbaticul încerca să acționeze asupra acestor obiecte prin descîntece, magie, rituri. Elemente de magie există în toate religiile contemporane. În societatea împărțită în clase rădăcinile credințelor religioase sînt prin excelență de clasă. Neputința oamenilor în fața proceselor oarbe ale dezvoltării societății bazate pe exploatare dă naștere în mod inevitabil credinței în minuni, într-o viață mai bună după moarte. „Starea socială apăsătoare în care se află masele celor ce muncesc, aparenta lor neputință completă față de forțele oarbe ale capitalismului, care pricinuiește omului muncitor de rînd în fiecare zi, în fiecare oră, de o mie de ori mai multe suferințe și chinuri mai îngrozitoare și mai sălbatice decît orice alte evenimente care ies din comun, ca, de pildă războaiele, cutremurele etc.,— iată cea mai adîncă rădăcină a religiei în vremurile de azi“ (*Lenin*, Marx-Engels-marxism, ed. a II-a rom., pag. 250). În basmele absurde și obscurantiste ale clericilor și sectanților despre dumnezeu, despre rai, despre împărăția cerurilor oamenii caută salvarea de chinurile și mizeria pe care i le pricinuiește orînduirea socială bazată pe exploatare.

Fiind unul din elementele suprastructurii, religia are un rol activ în consolidarea bazei economice care-i dă naștere, în consolidarea orînduirii bazate pe înrobirea și exploatarea omului de către om. Religia a avut totdeauna un rol reacționar, a consfințit neputința oamenilor în fața naturii, a servit drept instrument de asuprire a oamenilor muncii, iar în prezent, în toate țările burgheze religia este un instrument al burgheziei imperialiste în lupta împotriva lagărului democrației și socialismului. Propovăduind supunerea, smerenia, renunțarea la lupta pentru transfomarea lumii, la lupta pentru socialism, în vederea primirii răsplatei după moarte, „pe lumea cealaltă“, religia ajută la întărirea dominației burgheziei. Religia, după definiția lui Marx, este opium pentru popor. Insuflînd credința că în natură și societate totul se petrece conform voinței zeilor, negînd legile obiective ale fenomenelor, negînd capacitatea oamenilor de a cunoaște lumea înconjurătoare, religia împiedică pe oameni să cunoască legile naturii și societății și să le folosească în interesul societății. Religia a fost și este un dușman neîmpăcat al progresului și al științei.

Socialismul distruge rădăcinile materiale care alimentează credințele religioase. O dată cu dispariția orînduirii sociale bazate pe exploatarea omului de către om dispar și condițiile care dau naștere religiei. Dar învingerea prejudecăților religioase din conștiința oamenilor nu se face dintr-o dată. În dezvoltarea ei conștiința rămîne în urma dezvoltării condițiilor materiale de viață ale oamenilor. De aceea în conștiința oamenilor înapoiați dăinuiesc și după desființarea capitalismului prejudecăți religioase ca rămășițe ale trecutului capitalist. Ele pot fi și sînt într-adevăr învinse treptat, în procesul participării active a maselor largi la construirea practică a societății comuniste, în procesul educării oamenilor în spirit comunist. În U.R.S.S. și țările de democrație populară există adevărata libertate de conștiință. În U.R.S.S. încă din 1918 a fost despărțită biserica de stat și școala de biserică. Fiecare cetățean poate să aibă sau să nu aibă o credință religioasă — aceasta este o chestiune a conștiinței lui. Partidul comunist, ca detașament de avangardă al oamenilor muncii, detașament care luptă pentru eliberarea lor de orice asuprire, nu poate fi neutru față de religie pentru că religia este o formă de asuprire spirituală. Prin toată activitatea sa Partidul comunist ajută oamenilor muncii să se elibereze de superstițiile religioase și să-și însușească o concepție științifică despre lume. O mare însemnătate pentru lichidarea prejudecăților religioase are propagarea concepției marxist-leniniste despre lume, munca cultural-educativă, larga popularizare a cunoștințelor naturalist-științifice și social-politice. Problema religiei, problema atitudinii partidului proletar față de religie este analizată cu profunzime în articolele lui Lenin „Socialismul și religia“, „În jurul atitudinii partidului muncitoresc față de religie“ și altele.

REPAUS — vezi *Mișcare.*

REPREZENTARE — imagine senzorială concretă a fenomenelor lumii exterioare. Reprezentările, împreună cu senzațiile și percepțiile alcătuiesc cunoașterea senzorială sau, după terminologia lui I. P. *Pavlov* (vezi), primul sistem de semnalizare a realității. Reprezentările se deosebesc de percepții în două privințe. Percepția reflectă un obiect individual, care acționează, în împrejurări determinate, concrete, asupra organelor noastre senzoriale. Reprezentarea este o reflectare a obiectelor mai generalizată și mai abstractă decît percepția. Omul percepe, de pildă, un mesteacăn dat în împrejurări date, dar în reprezentarea lui despre mesteacăn sînt reunite caracterele multor mesteceni pe care el i-a văzut și lipsesc o serie de caractere care deosebesc fiecare mesteacăn dat de un altul și care caracterizează împrejurările în care el a perceput acești mesteceni. Reprezentarea ca imagine mai generalizată și mai abstractă decît percepția include și un oarecare ansamblu de deprinderi practice față de obiect. Reprezentarea despre mesteacăn, de pildă, a unui tîmplar și cea a unui pictor se vor deosebi oarecum, în funcție de atitudinea lor practică, față de acest arbore. I. M. *Secenov* (vezi) numea reprezentările suma medie a cunoștințelor senzoriale despre un obiect. I. P. Pavlov a arătat că reprezentările se formează la un nivel mai înalt al activității nervoase superioare decît percepțiile. Asta înseamnă că formarea reprezentărilor necesită din partea creierului o activitate de reflectare mai complexă şi mai fracţionară decît percepţia, adică analiza, sau descompunerea excitaţiilor exterioare în elementele componente, şi sinteza, sau unirea elementelor asemănătoare.

Materialismul filozofic marxist demască concepţia idealistă care consideră reprezentările ca factor prim, iar materia ca factor secund, depinzînd de senzaţiile oamenilor. În realitate materia există independent de reprezentările noastre, iar reprezentările sînt un produs al creierului şi constituie o reflectare a obiectelor şi fenomenelor lumii exterioare.

REVIZIONISM — vezi *Reformism.*

REVOLUŢIE PROLETARĂ, SOCIALISTĂ — răsturnarea prin violenţă a dictaturii burgheziei şi instaurarea dictaturii proletariatului în scopul lichidării modului de producţie capitalist şi al organizării unui mod de producţie nou, socialist. Un exemplu clasic de revoluţie proletară îl constituie Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie. Trăsăturile caracteristice ale revoluţiei proletare, spre deosebire de cea burgheză, au fost arătate de I. V. Stalin în lucrarea sa „În jurul problemelor leninismului“:

„1) Revoluţia burgheză începe, de obicei, atunci cînd formele orînduirii capitaliste, forme care s-au dezvoltat şi s-au copt în sînul societăţii feudale încă înainte de izbucnirea revoluţiei, sînt mai mult sau mai puţin gata pregătite, în timp ce revoluţia proletară începe atunci cînd forme gata pregătite ale orînduirii socialiste lipsesc, sau aproape lipsesc.

2) Sarcina fundamentală a revoluţiei burgheze se reduce la cucerirea puterii şi punerea ei de acord cu economia burgheză existentă, pe cînd sarcina fundamentală a revoluţiei proletare este ca, după cucerirea puterii, să clădească economia nouă, socialistă.

3) Revoluţia burgheză *se încheie*, de obicei, cu cucerirea puterii, pe cînd pentru revoluţia proletară cucerirea puterii înseamnă numai *începutul* ei, iar puterea este folosită ca pîrghie pentru reconstruirea economiei vechi şi pentru organizarea celei noi.

4) Revoluţia burgheză se mărgineşte la trecerea puterii de la o grupă de exploatatori la altă grupă de exploatatori; de aceea ea n-are nevoie să sfărîme vechea maşină de stat, pe cînd revoluţia proletară înlătură de la putere toate grupele de exploatatori, de orice fel ar fi ele, şi aduce la putere pe conducătorul tuturor celor ce muncesc şi sînt exploataţi, clasa proletarilor; de aceea ea nu poate să nu sfărîme vechea maşină de stat şi să n-o înlocuiască cu una nouă.

5) Revoluţia burgheză nu poate să strîngă în jurul burgheziei, pentru o perioadă cît de cît mai îndelungată, masele de milioane ale celor ce muncesc şi sînt exploataţi, tocmai pentru că aceste mase sînt muncitoare şi exploatate, pe cînd revoluţia proletară poate şi trebuie să lege aceste mase cu proletariatul într-o alianţă durabilă, tocmai pentru că ele sînt mase muncitoare şi exploatate, dacă ea vrea să-şi îndeplinească sarcina fundamentală de consolidare a puterii de stat a proletariatului şi de construire a economiei noi, socialiste“ („Problemele leninismului“, ed. a III-a rom., pag. 111—112).

Pe baza unei profunde analize ştiinţifice a legilor de dezvoltare a capitalismului marxismul a ajuns la concluzia inevitabilităţii revoluţiei proletare. Istoria arată că nu s-au pomenit cazuri ca clasele muribunde să părăsească de bunăvoie scena şi să cedeze dominaţia lor altor clase. Întemeietorii marxismului au fundamentat sarcinile proletariatului în revoluţia socialistă, au arătat necesitatea sfărîmării maşinii de stat burgheze şi a instaurării dictaturii proletariatului. În deceniul al 5-lea al secolului trecut, pornind de la condiţiile capitalismului premonopolist, cînd capitalismul se dezvolta mai mult sau mai puţin neted în linie ascendentă, Marx şi Engels considerau că victoria revoluţiei proletare este posibilă numai în condiţiile unei acţiuni comune a proletariatului din toate ţările înaintate, sau cel puţin din majoritatea ţărilor civilizate. Victoria revoluţiei proletare într-o singură ţară, Marx şi Engels o considerau imposibilă. Şi aceasta era just pentru epoca capitalismului premonopolist.

Dezvoltînd în mod creator marxismul, Lenin, în anii 1915—1916, în lucrările sale „În jurul lozincii Statelor Unite ale Europei" şi „Programul militar al revoluţiei proletare", a formulat o teorie nouă, o teorie desăvîrşită a revoluţiei proletare, socialiste, teoria posibilităţii victoriei socialismului mai întîi în cîteva ţări sau chiar într-o singură ţară capitalistă şi a imposibilităţii victoriei socialismului simultan în toate ţările din cauza inegalităţii dezvoltării lor economice şi politice în epoca imperialismului. Lenin a ajuns la această teorie pe baza analizei ştiinţifice a noului stadiu de dezvoltare a capitalismului — imperialismul. Încă în perioada primei revoluţii ruse, în 1905, în cartea *„Două tactici ale social-democraţiei în revoluţia democratică"* (vezi), Lenin a arătat specificul revoluţiei burghezo-democratice în epoca imperialismului, fundamentînd teoria transformării revoluţiei burghezo-democratice în revoluţie socialistă. Încă atunci Lenin a creat bazele noii teorii a revoluţiei socialiste. „Potrivit acestei teorii, hegemonia proletariatului în revoluţia burgheză — în care proletariatul e *aliat* cu ţărănimea — trebuie să se transforme în hegemonia proletariatului în revoluţia socialistă — în care proletariatul e *aliat* cu celelalte mase ale celor ce muncesc şi sînt exploataţi; iar dictatura democratică a proletariatului şi a ţărănimii trebuie să pregătească terenul în vederea înfăptuirii dictaturii socialiste a proletariatului" („Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice", ed. a III-a rom., pag. 106). În această nouă teorie a revoluţiei socialiste, creată de Lenin în 1905, nu este încă formulată concluzia directă a posibilităţii victoriei socialismului mai întîi într-o singură ţară. Ea conţinea însă, după cum se arată în „Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice", toate sau aproape toate elementele principale necesare pentru ca această concluzie să fie trasă. Şi Lenin a tras-o în 1915. Lenin a arătat că în epoca imperialismului se ascut tot mai mult contradicţiile proprii capitalismului. Înteţirea asupririi în ţările capitaliste duce la adîncirea crizei revoluţionare în aceste ţări, la ascuţirea contradicţiilor dintre muncă şi capital. Se ascut contradicţiile dintre ţările imperialiste şi colonii. Accentuarea inegalităţii dezvoltării economice şi politice în condiţiile imperialismului adînceşte şi ascute contradicţiile dintre ţările imperialiste, ceea ce face ca războaiele periodice pentru pieţele de desfacere, pentru izvoarele de materii prime, pentru reîmpărţirea lumii să devină inevitabile. Aceste războaie slăbesc forţele imperialismului şi fac posibilă ruperea frontului imperialist acolo unde este veriga lui cea mai slabă.

Lenin a pus într-un mod nou problema mișcării de eliberare națională din țările coloniale și dependente ca rezervă a revoluției proletare, a arătat posibilitatea și inevitabilitatea unirii revoluției proletare din țările capitaliste cu mișcarea de eliberare națională din țările coloniale și dependente într-un front revoluționar unic împotriva imperialismului.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a confirmat pe deplin noua teorie leninistă a revoluției socialiste. În noile condiții, în condițiile luptei pentru victoria socialismului în U.R.S.S. și ale ascuțirii tot mai puternice a contradicțiilor imperialismului, teoria marxist-leninistă a revoluției proletare a fost dezvoltată și îmbogățită de către I. V. Stalin. Partidul comunist a demascat concepțiile contrarevoluționare ale dușmanilor socialismului cu privire la imposibilitatea victoriei socialismului în U.R.S.S.

Învățătura marxist-leninistă despre revoluția proletară, despre strategia și tactica partidului comunist în revoluție constituie cea mai ascuțită armă teoretică a partidelor comuniste în lupta pentru socialism în lumea întreagă.

Revoluția proletară care a învins în U.R.S.S. a fost prima etapă a revoluției socialiste mondiale. După cel de-al doilea război mondial, din sistemul imperialist s-au desprins o serie de țări care, datorită victoriei Uniunii Sovietice asupra Germaniei fasciste și a Japoniei imperialiste și datorită ajutorului poporului sovietic, au pășit pe calea *democrației populare* (vezi) și a construirii socialismului. Poporul chinez a repurtat o măreață victorie asupra forțelor interne ale contrarevoluției și asupra imperialiștilor străini. Experiența Uniunii Sovietice, succesele socialismului însuflețesc popoarele întregii lumi în lupta împotriva imperialismului, pentru pace, pentru democrație, pentru socialism.

REVOLUȚIE CULTURALĂ — parte componentă a revoluției socialiste însemnînd o întreagă răsturnare, o întreagă fază de dezvoltare culturală a întregii mase populare și avînd ca țel crearea unei culturi noi, socialiste. Principalele sarcini ale revoluției culturale sînt: însușirea de către masele muncitoare a moștenirii culturale a trecutului, organizarea socialistă a învățămîntului public, crearea de cadre ale intelectualității socialiste și educarea în spirit comunist a oamenilor muncii. Revoluția culturală se produce după instaurarea puterii politice a clasei muncitoare, care creează toate condițiile necesare pentru transformări radicale în dezvoltarea culturală a societății. Particularitatea revoluției culturale înfăptuite în U.R.S.S. constă în aceea că ea a fost înfăptuită treptat, de sus, din inițiativa și sub conducerea Partidului comunist și a puterii de stat, cu sprijinul activ al maselor de milioane ale clasei muncitoare, țărănimii colhoznice și intelectualității, care au luptat pentru biruirea înapoierii culturale a țării, pentru victoria socialismului.

Baza revoluției culturale în U.R.S.S. a fost pusă de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, care a transformat toate cuceririle culturale într-un bun al poporului și care a creat condiții pentru ridicarea nivelului cultural al poporului. Neștiința de carte a maselor, rămasă moștenire de la vechea orînduire, a constituit o piedică uriașă în calea atragerii oamenilor muncii la conducerea țării, la conposibilă ruperea frontului imperialist acolo unde este veriga lui cea mai slabă.

Lenin a pus într-un mod nou problema mișcării de eliberare națională din țările coloniale și dependente ca rezervă a revoluției proletare, a arătat posibilitatea și inevitabilitatea unirii revoluției proletare din țările capitaliste cu mișcarea de eliberare națională din țările coloniale și dependente într-un front revoluționar unic împotriva imperialismului.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a confirmat pe deplin noua teorie leninistă a revoluției socialiste. În noile condiții, în condițiile luptei pentru victoria socialismului în U.R.S.S. și ale ascuțirii tot mai puternice a contradicțiilor imperialismului, teoria marxist-leninistă a revoluției proletare a fost dezvoltată și îmbogățită de către I. V. Stalin. Partidul comunist a demascat concepțiile contrarevoluționare ale dușmanilor socialismului cu privire la imposibilitatea victoriei socialismului în U.R.S.S.

Învățătura marxist-leninistă despre revoluția proletară, despre strategia și tactica partidului comunist în revoluție constituie cea mai ascuțită armă teoretică a partidelor comuniste în lupta pentru socialism în lumea întreagă.

Revoluția proletară care a învins în U.R.S.S. a fost prima etapă a revoluției socialiste mondiale. După cel de-al doilea război mondial, din sistemul imperialist s-au desprins o serie de țări care, datorită victoriei Uniunii Sovietice asupra Germaniei fasciste și a Japoniei imperialiste și datorită ajutorului poporului sovietic, au pășit pe calea *democrației populare* (vezi) și a construirii socialismului. Poporul chinez a repurtat o măreață victorie asupra forțelor interne ale contrarevoluției și asupra imperialiștilor străini. Experiența Uniunii Sovietice, succesele socialismului însuflețesc popoarele întregii lumi în lupta împotriva imperialismului, pentru pace, pentru democrație, pentru socialism.

REVOLUȚIE CULTURALĂ — parte componentă a revoluției socialiste însemnînd o întreagă răsturnare, o întreagă fază de dezvoltare culturală a întregii mase populare și avînd ca țel crearea unei culturi noi, socialiste. Principalele sarcini ale revoluției culturale sînt: însușirea de către masele muncitoare a moștenirii culturale a trecutului, organizarea socialistă a învățămîntului public, crearea de cadre ale intelectualității socialiste și educarea în spirit comunist a oamenilor muncii. Revoluția culturală se produce după instaurarea puterii politice a clasei muncitoare, care creează toate condițiile necesare pentru transformări radicale în dezvoltarea culturală a societății. Particularitatea revoluției culturale înfăptuite în U.R.S.S. constă în aceea că ea a fost înfăptuită treptat, de sus, din inițiativa și sub conducerea Partidului comunist și a puterii de stat, cu sprijinul activ al maselor de milioane ale clasei muncitoare, țărănimii colhoznice și intelectualității, care au luptat pentru biruirea înapoierii culturale a țării, pentru victoria socialismului.

Baza revoluției culturale în U.R.S.S. a fost pusă de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, care a transformat toate cuceririle culturale într-un bun al poporului și care a creat condiții pentru ridicarea nivelului cultural al poporului. Neștiința de carte a maselor, rămasă moștenire de la vechea orînduire, a constituit o piedică uriașă în calea atragerii oamenilor muncii la conducerea țării, la construirea activă a socialismului, la viața social-politică. Omul care nu știe carte se află în afara politicii, știința de carte este temelia oricărei dezvoltări culturale. Partidul comunist și Statul sovietic au desfășurat o muncă uriașă pentru lichidarea neștiinței de carte. Poporul sovietic a folosit pe scară largă dreptul său la învățămînt. Dacă în primii ani ai revoluției majoritatea populației din țară era neștiutoare de carte, iar în rîndurile populației unor republici, de pildă, în Kazahstan, în R.S.S. Uzbekă, Turkmenă etc., numărul știutorilor de carte nu depășea 1—2%, la sfîrșitul anului 1933 numărul știutorilor de carte în U.R.S.S. a atins 90%. U.R.S.S., a devenit o țară în care nu mai există neștiutori de carte. Aceasta a însemnat o mare victorie a revoluției culturale.

Desfășurînd construcția socialistă, partidul și Statul sovietic și-au propus să înfăptuiască învățămîntul general pentru a ridica țara la o treaptă mai înaltă de cultură. Primul pas în această direcție a fost înfăptuirea învățămîntului elementar general, iar apoi și a învățămîntului mediu. Introducerea în 1930 a învățămîntului elementar general în toate regiunile U.R.S.S. a însemnat un pas hotărîtor în ceea ce privește revoluția culturală. Încă în 1937 numărul elevilor în școlile elementare și medii a atins cifra de 28 milioane, în comparație cu 8 milioane din 1914, iar în instituțiile de învățămînt superior — 542.000 de studenți, față de 112.000 cît erau în 1914. În toată țara s-a desfășurat în proporții uriașe construirea de școli. Numai în anii primului plan cincinal s-au construit circa 19.000 de școli noi. A crescut numărul instituțiilor de învățămînt superior. În țară a luat naștere un număr imens de instituții de cultură: biblioteci, muzee, teatre , cinematografe, puncte de radioficare, palate de cultură, cluburi, au crescut tirajele cărților, revistelor, ziarelor, dezvoltîndu-se repede cultura fizică, activitatea cercurilor artistice de amatori etc.

Problema construirii unei culturi noi, socialiste este legată de sarcina cultivării la clasa muncitoare a deprinderii și a priceperii de a conduce țara, economia. Sensul și importanța lozincii revoluției culturale consta în dobîndirea deprinderii și priceperii de a conduce țara. Această sarcină a fost rezolvată cu succes. Clasa muncitoare și țărănimea muncitoare au promovat din rîndurile lor organizatori talentați ai economiei, militanți politici, remarcabili comandanți de oști, oameni de știință și cultură, care au făcut cu succes față celor mai importante sarcini ale construcției socialiste, organizării apărării țării etc.

În procesul luptei pentru desfășurarea construcției industriei socialiste pe baza unei tehnici noi, întrecerea socialistă a maselor s-a ridicat pe o treaptă mai înaltă și s-a transformat într-o mișcare a întregului popor, fiind o expresie a celor mai mari cuceriri ale revoluției culturale.

Cooperativizarea țărănimii este de neconceput fără o revoluție culturală. Partidul a înfăptuit această revoluție culturală, care este una dintre principalele premise ale trecerii țărănimii pe calea colectivizării.

Una dintre principalele sarcini ale revoluției culturale a fost sarcina creării unei intelectualități noi, sovietice. În decurs de cîțiva ani în țară a fost creată o rețea largă de instituții de învățămînt superior și școli tehnice, care au pregătit sute de mii de specialiști pentru economia națională și pentru cultura. Crearea unei intelectualități noi, socialiste a constituit unul dintre principalele rezultate ale revoluţiei culturale din U.R.S.S.

Creşterea uriaşă a nivelului cultural al maselor populare, formarea unei intelectualităţi noi, sovietice au determinat înflorirea ştiinţei şi tehnicii, literaturii şi artei în U.R.S.S. Continuînd şi dezvoltînd cele mai bune tradiţii ale ştiinţei înaintate ruse, oamenii de ştiinţă sovietici au obţinut succese foarte mari. Aceasta o dovedeşte descoperirea de către oamenii de ştiinţă sovietici a energiei atomice, realizările în domeniul fizicii, chimiei, biologiei, matematicii, în domeniul ştiinţelor sociale etc., precum şi realizările în domeniul progresului tehnic etc. În momentul de faţă nu există problemă ridicată de sarcinile construcţiei comuniste pe care gîndirea tehnico-ştiinţifică sovietică să n-o poată rezolva.

Literatura şi arta sovietică — cinematograful, muzica, teatrul, arhitectura, artele plastice de asemenea au obţinut succese mari. Călăuzindu-se după metoda *realismului socialist* (vezi), scriitorii şi oamenii de artă sovietici creează opere care oglindesc viaţa şi faptele măreţe ale oamenilor sovietici — constructori ai comunismului. Cultura sovietică socialistă s-a format în procesul luptei înverşunate pe care a dus-o partidul împotriva duşmanilor de clasă, împotriva restauratorilor troţkisto-buharinişti ai capitalismului, împotriva manifestărilor de tot felul ale ideologiei burgheze.

Cultura socialistă a pătruns adînc în viaţa poporului sovietic. O realizare de nepreţuit a revoluţiei culturale este formarea omului nou, sovietic — om de tip nou, om cult, om care ştie să aplice ştiinţa şi tehnica în producţie, care înţelege politica partidului şi a Statului sovietic şi care o aplică activ în viaţă, un militant pe tărîm social, un patriot sovietic. Congresul al XIX-lea al P.C.U.S. a trasat în hotărîrile sale sarcinile construcţiei culturale în cel de-al 5-lea plan cincinal.

Experienţa înfăptuirii revoluţiei culturale în U.R.S.S. are o foarte mare importanţă internaţională şi îşi găseşte o aplicare largă în ţările de *democraţie populară* (vezi), care desfăşoară construirea socialismului şi a noii culturi socialiste populare.

REVOLUŢIE SOCIALĂ — cea mai importantă etapă în dezvoltarea socială, o cotitură radicală în viaţa societăţii, care înseamnă răsturnarea prin violenţă a unei orînduiri sociale perimate şi statornicirea alteia noi, progresiste. Spre deosebire de teoreticienii burgheziei liberale şi ai oportunismului, care consideră revoluţiile sociale drept o întîmplare sau o abatere de la calea „normală“, marxism-leninismul ne învaţă că revoluţiile sînt rezultatul necesar, inevitabil al dezvoltării societăţii împărţite în clase. Revoluţia încheie procesul de evoluţie, de maturizare treptată în sînul vechii orînduiri sociale a elementelor sau a premiselor noii orînduiri sociale, procesul de acumulare treptată a contradicţiilor dintre nou şi vechi. „Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forţele materiale de producţie ale societăţii vin în contradicţie cu relaţiile de producţie existente, sau — în termeni juridici — cu relaţiile de proprietate înăuntrul cărora ele se dezvoltaseră pînă atunci. Din forme de dezvoltare a forţelor de producţie, aceste relaţii se prefac în cătuşe ale acestora. Atunci se deschide o epocă de revoluţie socială“ (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. I, ed. rom., pag. 361).

Revoluţiile rezolvă contradicţiile dintre noile forţe de producţie şi vechile relații de producție, sfărîmă pe calea violenței relațiile de producție perimate și deschid cîmp liber dezvoltării mai departe a forțelor de producție. În urma revoluțiilor, se realizează în societatea împărțită în clase cerințele *legii concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție* (vezi). Pentru ca această lege să-și poată croi drum trebuie să fie învinsă împotrivirea foarte puternică a forțelor perimate ale societății. În societatea împărțită în clase, vechile relații de producție sînt statornicite de către purtătorii lor, clasele dominante, care nu vor să părăsească de bună voie scena, ci apără rînduielile existente prin forța puterii de stat, frînînd dezvoltarea forțelor de producție ale societății. De aceea, pentru a netezi calea dezvoltării sociale continue, clasele înaintate ale societății trebuie să răstoarne orînduirea de stat existentă.

Problema puterii politice este problema fundamentală a oricărei revoluții. Trecerea puterii din mîinile clasei dominante reacționare, care împiedică dezvoltarea societății, în mîinile clasei revoluționare se face pe calea unei ascuțite lupte de clasă. Revoluția este cea mai înaltă formă a luptei dintre clase. În epocile revoluționare procesul stihinic de dezvoltare a societății cedează locul activității conștiente a oamenilor, dezvoltarea pașnică este înlocuită de revoluția violentă. Masele de milioane, care înainte se țineau la o parte de viața politică, se ridică la luptă conștientă. Tocmai de aceea epocile revoluționare înseamnă întotdeauna o uriașă accelerare a dezvoltării sociale. Revoluțiile sînt locomotivele istoriei, spunea Marx. Revoluțiile sociale nu pot fi confundate cu așa-zisele „revoluții de palat“, „putch-uri“ etc. Acestea din urmă înseamnă numai schimbarea prin violență a vîrfurilor guvernamentale, înlocuirea la putere a unor persoane sau grupuri aparținînd aceleiași clase, în timp ce trăsătura fundamentală a revoluției sociale o constituie revoluția în întreaga orînduire socială, trecerea puterii din mîinile unei clase în mîinile alteia. Dar nu orice răsturnare violentă a unei clase de către alta poate fi numită revoluție. Dacă împotriva clasei progresiste pune la cale o răscoală clasa reacționară, dacă puterea este din nou acaparată de fosta clasă dominantă, aceasta nu este revoluție, ci contrarevoluție. Revoluția înseamnă venirea la putere a unei clase înaintate, progresiste, care croiește drum dezvoltării mai departe a societății.

Caracterul revoluției este determinat de sarcinile sociale pe care ea le îndeplinește. Astfel Revoluția franceză din 1789 a avut ca sarcină să distrugă orînduirea feudală, care frîna dezvoltarea forțelor de producție, și să netezească drumul dezvoltării relațiilor de producție capitaliste, care se dezvoltaseră pe baza acestor forțe de producție. Ea a fost o revoluție burgheză. Tot revoluții burgheze au fost și revoluțiile care au avut loc într-o serie de țări ale Europei în anii 1848—1849. Aceleași scopuri au urmărit Revoluția din 1905 și Revoluția din februarie 1917 din Rusia. Scopul lor era de a desființa absolutismul, care își trăise traiul, și de a lichida rămășițele feudalismului în economie pentru a netezi calea dezvoltării economice și politice continue a țării. Dar aceste revoluții, care au avut loc în condițiile stadiului imperialist al capitalismului, se deosebesc radical de vechile revoluții burgheze. Generalizînd noile condiții în care a avut loc revoluția burghezo-democratică rusă, Lenin a elaborat noi principii tactice ale partidului marxist în această revoluție. Lenin a arătat că, spre deosebire de vechile revoluții burgheze, în care forța conducătoare era burghezia, în noile condiții hegemonul, forța conducătoare a revoluției burghezo-democratice, este proletariatul. Hegemonia proletariatului înseamnă rolul conducător al acestuia în revoluția burghezo-democratică. Proletariatul își înfăptuiește hegemonia ducînd o politică de alianță cu țărănimea și de izolare a burgheziei liberale. Lenin a elaborat de asemenea un nou mod de a pune problema raportului dintre revoluția burghezo-democratică și revoluția socialistă în condițiile istorice schimbate, fundamentînd teoria transformării revoluției burghezo-democratice în revoluție socialistă.

Revoluția proletară, socialistă se deosebește în mod radical de toate revoluțiile anterioare. Ea este cea mai măreață dintre revoluțiile cunoscute în istorie, deoarece produce cele mai profunde schimbări în viața popoarelor. Toate revoluțiile din trecut erau, după expresia lui I. V. Stalin, revoluții unilaterale, ele duceau la înlocuirea unei forme de exploatare cu altă formă de exploatare. Numai revoluția proletară, care instaurează dictatura proletariatului — cea mai revoluționară clasă din istoria omenirii, este în stare să lichideze orice exploatare a omului de către om. Un exemplu de revoluție proletară este *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie* (vezi).

Revoluția socială, care reprezintă cea mai profundă cotitură în dezvoltarea socială, nu poate fi făcută în orice moment, după bunul plac al cutărui sau cutărui grup de revoluționari. Pentru aceasta sînt necesare anumite condiții obiective, a căror totalitate Lenin o numea situație revoluționară. „Legea fundamentală a revoluției, confirmată de toate revoluțiile și în special de cele trei revoluții ruse din secolul al XX-lea, constă în următoarele: pentru ca revoluția să aibă loc, nu ajunge ca masele exploatate și asuprite să devină conștiente că nu se mai poate trăi ca înainte și să ceară schimbări; pentru ca revoluția să aibă loc, este necesar ca exploatatorii să nu mai poată trăi și guverna ca mai înainte. „Numai atunci cînd *«cei de jos» nu vor* ca să mai fie ca înainte, iar «vîrfurile» *nu pot să mai guverneze ca înainte*, numai atunci revoluția poate să învingă. Acest adevăr se exprimă și prin cuvintele: revoluția este imposibilă fără o criză națională generală (care să atingă și pe exploatați și pe exploatatori)“ (*Lenin*, „Stîngismul“ — boala copilăriei comunismului, ed. a IV-a rom., pag. 76). Dar pentru ca revoluția proletară să repurteze victoria nu este suficientă numai existența unei situații revoluționare. Este necesar ca la condițiile obiective ale revoluției să se alăture condiții subiective: capacitatea clasei revoluționare de a duce o luptă curajoasă și plină de abnegație, existența unui partid revoluționar, călit în lupte, care să exercite o conducere politică, strategică și tactică justă. (Vezi și *Revoluție proletară, socialistă*.)

REVOLUȚIE SOCIALISTĂ — vezi *Revoluție proletară, socialistă*.

ROBINET Jean-Baptiste-René (1735—1820) — filozof burghez francez. La începutul deceniului al 7-lea al secolului al XVIII-lea a emigrat în Olanda, unde a publicat principala sa operă „Despre natură“ (1761—1768). În filozofie

Robinet era materialist, deşi inconsecvent. Asupra lui au exercitat influenţă fizica lui *Descartes* (vezi) şi fizica lui *Newton* (vezi), senzualismul materialist al lui *Locke* (vezi), filozofia lui *La Mettrie* (vezi), *Diderot* (vezi) şi a altora. Pe baza tuturor acestor izvoare, Robinet a elaborat o teorie a naturii ca o scară neîntreruptă de „germeni" materiali, sau elemente, înzestraţi cu capacitatea mişcării spontane, cu viaţă şi sensibilitate. Robinet împărtăşea concepţiile deiştilor despre dumnezeu ca fiind creatorul şi cauza primordială a lumii. El opunea nemărginirea şi eternitatea lui dumnezeu mărginirii lumii în spaţiu şi timp. Dar, spre deosebire de metafizicienii din secolul al XVII-lea, el nu numai că proclama esenţa lui dumnezeu ca fiind incognoscibilă, dar critica cu asprime doctrinele religioase oficiale. El a dovedit caracterul lor antropomorfic, adică faptul că ele atribuie lui dumnezeu trăsăturile, însuşirile şi calităţile superioare ale omului. Considerînd *timpul, întinderea, impenetrabilitatea ca fiind proprietăţi esenţiale şi obiective ale materiei*, Robinet atribuia materiei capacitatea mişcării spontane. Această mişcare este condiţionată, considera Robinet, de natura însufleţită a întregii materii şi a tuturor elementelor ei, adică de proprietatea vieţii, proprietate inerentă materiei. Robinet este un hilozoist. El prezintă viaţa naturii ca „cea mai perfectă unitate posibilă, îmbinată cu cea mai mare diversitate posibilă". Baza acestei unităţi el o vede în legea continuităţii, lege împrumutată de el de la *Leibniz* (vezi), în virtutea căreia în natură n-ar exista salturi, ea constituind în întregime, de la minerale şi cristale pînă la om, o singură linie de creştere cantitativă continuă a calităţilor date o dată pentru totdeauna pe care le conţin „germenii" organici. Cu toate că în problema raportului dintre suflet şi corp Robinet face o concesie vechilor teorii dualiste, în teoria legăturii dintre spirit şi corp el deduce toate funcţiunile gîndirii şi voinţei din organizarea corpului, în special din structura creierului, punînd însăşi legătura dintre substanţa spirituală şi cea corporală în dependenţă de structura corpului. În teoria cunoaşterii Robinet, urmîndu-l pe Locke, a dezvoltat teoria *senzualismului* materialist (vezi). Totodată, într-o serie de teze Robinet înclina spre afirmarea incognoscibilităţii nu numai a lui dumnezeu, dar şi a esenţei lucrurilor. Dar Robinet nu era un agnostic, întrucît aceste teze nu formează trăsătura esenţială a concepţiilor sale. În ideile sale despre societate Robinet a apărat o concepţie burgheză luministă despre libertate ca „armonie" între interesele proprietăţii private şi binele social.

„ROLUL MUNCII ÎN PROCESUL TRANSFORMĂRII MAIMUŢEI ÎN OM" — operă a lui F. Engels, în care el expune concepţia marxistă asupra originii şi dezvoltării omului. Această lucrare a fost scrisă în 1876 şi este un manuscris neterminat. A fost publicată pentru prima oară în limba germană în 1896. *Darwin* (vezi) a dovedit că omul se trage din regnul animal şi a tratat această problemă din punct de vedere biologic. Întrucît nu a fost elaborată însă latura sociologică a problemei, nu a existat o rezolvare deplină şi justă a problemei. O astfel de rezolvare o dă Engels. Adoptînd teza ştiinţelor progresiste ale naturii cu privire la faptul că omul se trage din regnul animal, Engels îşi concentrează atenţia asupra problemei legilor sociale care au determinat apariția omului. Factorul principal în transformarea maimuței în om a fost munca — ceea ce este propriu numai omului. „...Omul însuși — arată Engels — este creația muncii" (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 70). Pentru trecerea de la maimuță la om erau necesare anumite premise. Hotărîtoare între aceste premise au fost trecerea strămoșilor antropoizi ai omului la mersul vertical și eliberarea membrelor anterioare. Dar membrele anterioare ale acestora erau în stare numai de cele mai simple operații. Ele s-au transformat în mînă omenească numai ca rezultat al muncii, care le-a perfecționat în decurs de milenii. Așadar, mîna nu este numai organul muncii, ci totodată și produsul ei. Dezvoltarea mîinii, determinată de muncă, a exercitat o influență asupra întregului organism. Vorbirea omenească își datorește apariția sa muncii. Tocmai în procesul muncii s-a ivit la oameni necesitatea de a-și spune ceva unul altuia.

Sub influența muncii și a vorbirii articulate a avut loc o dezvoltare accelerată a creierului. Paralel cu dezvoltarea creierului s-au dezvoltat organele senzoriale. Dezvoltarea creierului și a organelor senzoriale, dezvoltarea conștiinței, a capacității de a raționa etc. au exercitat la rîndul lor o puternică influență asupra dezvoltării muncii și a *limbii* (vezi). O confirmare a ideilor lui Engels cu privire la rolul limbii în dezvoltarea creierului omenesc este învățătura lui *Pavlov* (vezi) despre activitatea nervoasă superioară, despre cel de-al doilea sistem de semnalizare (limbajul), care la om se suprapune peste primul sistem de semnalizare.

O dată cu desprinderea omului de lumea animală, cu apariția „omului format", a apărut un nou element, care a avut o puternică influență asupra procesului de dezvoltare a omului — ceata s-a transformat în societate. „Și care este trăsătura caracteristică a societății omenești, ceea ce o deosebește de ceata maimuțelor? *Munca*" (vol. II, ed. rom., pag. 74). Munca începe cu confecționarea uneltelor. Confecționarea și întrebuințarea uneltelor a avut o importanță excepțională pentru întreaga dezvoltare ulterioară a omului. Ea a creat pentru om posibilitatea de a trăi în cele mai variate condiții naturale. Animalul este în stare numai să se folosească de natură. Omul însă, cu ajutorul uneltelor, determină natura să servească scopurilor lui. El se adaptează naturii pe calea transformării organelor sale artificiale — uneltele de producție. Dezvoltarea forțelor de producție, și în primul rînd a uneltelor de producție, — iată ce determină dezvoltarea omului și a societății. Engels caracterizează pe scurt calea acestei dezvoltări. Engels arată apoi că datorită muncii omul reușește să stăpînească natura. „Aceasta este ultima deosebire, deosebirea esențială dintre om și celelalte animale, și ea se datorește tot muncii" (ed. rom., pag. 78—79).

Expunînd teoria marxistă asupra originii omului, lucrarea lui Engels respinge definitiv toate teoriile religioase și idealiste cu privire la această foarte importantă problemă. Scrisă foarte simplu și în același timp extraordinar de profund, îmbinînd un material faptic extrem de vast cu generalizări teoretice profunde, această lucrare este una dintre cele mai remarcabile opere ale literaturii clasice marxiste. „Rolul muncii în procesul transformării maimuței în om" face parte integrantă din lucrarea „*Dialectica naturii*" (vezi) a lui Engels. Ideile lui Engels despre limbă și importanța ei pentru dezvoltarea societății omenești au fost dezvoltate mai departe în lucrarea lui I. V. Stalin „*Marxismul și problemele lingvisticii*" (vezi).

ROLUL PERSONALITĂȚII ÎN ISTORIE — vezi *Personalitatea în istorie.*

ROUSSEAU Jean-Jacques (1712—1778) — eminent luminist francez, democrat, ideolog al micii burghezii franceze, unul din precursorii ideologici ai iacobinilor. În concepțiile sale filozofice este deist. Alături de existența lui dumnezeu admitea și existența sufletului nemuritor. În spiritul dualismului, Rousseau prezenta materia și spiritul ca două principii care există din vecii vecilor. Rousseau considera că materia este pasivă și nevie. În teoria cunoașterii Rousseau se situa pe poziția *senzualismului* (vezi), deducînd toate cunoștințele din senzații. Totodată, Rousseau admitea că ideile morale sînt înnăscute. Concepțiile sociologice ale lui Rousseau au avut un caracter mai radical. În opera „Discurs asupra originii inegalității dintre oameni" (1754), Rousseau a criticat cu asprime relațiile feudale de castă și a arătat că inegalitatea se datorește apariției și dezvoltării proprietății private. Totodată Rousseau nu propunea desființarea proprietății private ca atare, ci înlocuirea marii proprietăți prin mica proprietate. Rousseau idealiza orînduirea primitivă, nega doctrina lui *Hobbes* (vezi), după care în societatea primitivă se desfășoară un război al tuturor împotriva tuturor. Rousseau afirma că în „starea naturală" toți oamenii erau egali și nu cunoșteau asuprirea socială, mizeria și nedreptatea. În opera sa de căpetenie, „Contractul social" (1762), Rousseau a dezvoltat

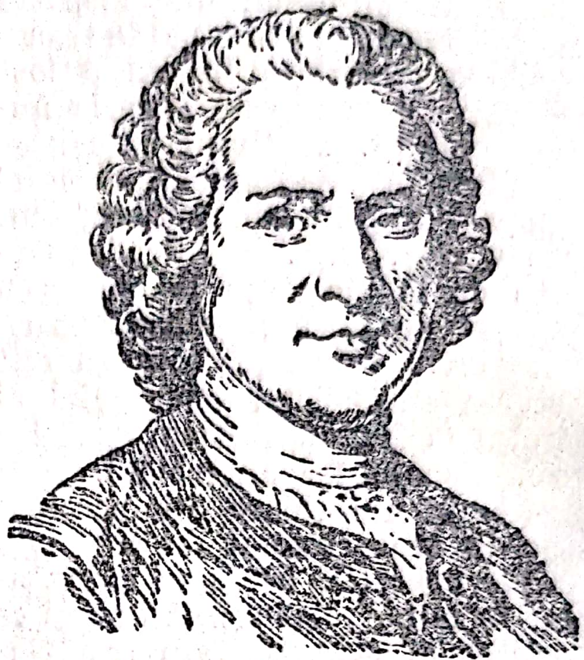

ideea că statul a fost creat în urma unei înțelegeri între oameni și a recunoscut dreptul poporului la puterea în stat. În opoziție cu Hobbes, care în a sa teorie a contractului social justifica statul absolutist, monarhic, Rousseau s-a pronunțat pentru un stat care să asigure drepturi burghezo-democratice. În aceasta constă marea superioritate a lui Rousseau față de toți ideologii burgheziei contemporane, care au aruncat peste bord steagul libertăților burghezo-democratice. Totodată, statul ideal al lui Rousseau nu reprezenta decît domnia idealizată a burgheziei.

În opera „Emil, sau despre educație" (1762), Rousseau a criticat cu asprime vechiul sistem feudal de educație și a cerut ca scopul educației să fie pregătirea de cetățeni activi, care să respecte munca. Ideile pedagogice ale lui Rousseau aveau un caracter micburghez. Idealul său era meseriașul cinstit. Cu tot caracterul relativ progresist al concepțiilor sociologice ale lui Rousseau, ele erau la fel de idealiste ca și concepțiile celorlalți iluminiști burghezi din secolul XVIII. Rousseau deducea *statul* (vezi) din intențiile conștiente ale oamenilor, nu înțelegea esența de clasă a statului, atribuia concepțiilor juridice și morale o importanță hotărîtoare în societate.

RUSSELL Bertrand (născut în 1872) — filozof reacționar englez, unul dintre capii idealismului filozofic contemporan, ideolog militant al imperialismului. Russell s-a străduit întotdeauna și se străduiește să înarmeze filozofia idealistă, s-o înzestreze cu noi mijloace pentru lupta împotriva ideologiei proletariatului revoluționar, ideologie care crește și se întărește neîncetat, împotriva teoriei luptei de clasă și a revoluției socialiste. Russell este unul dintre întemeietorii *logisticii* (vezi), unul dintre liderii *neorealismului* (vezi), iar apoi ai *pozitivismului logic* (vezi). Filozofia lui Russell este o varietate a idealismului subiectivist, foarte apropiată de machism. Cu toate că Russell face în permanență reclamă caracterului „riguros științific“ al filozofiei sale, care, chipurile, este indisolubil legată de noile realizări ale matematicii și fizicii, în fapt întreaga lui filozofie reprezintă un lanț neîntrerupt de falsificări idealiste ale concluziilor științei contemporane. El însuși a recunoscut că privește filozofia ca pe o mijlocitoare între știință și teologie. El opune atomismului materialist teoria idealistă a „atomismului logic“, potrivit căreia elementele componente ale naturii nu sînt lucrurile materiale, ci unitățile logice — judecățile la baza cărora stau percepțiile („evenimentele“). Russell încearcă fără succes să-și ascundă idealismul sub formula „monismului neutru“, care ar împăca opoziția dintre idealism și materialism. Din punctul lui de vedere antiștiințific, spiritul și materia nu sînt decît două forme diferite ale experienței: o formă nemijlocită (datele subiective) și o formă mijlocită (datele obiective). Caracterul șarlatanesc al acestor încercări a fost în întregime demascat de către Lenin, care a arătat că idealiștii nu vor reuși prin nici un fel de trucuri terminologice să ascundă faptul că materia este concepută de ei ca una dintre formele „experienței“, conștiinței, percepției, iar nu ca o realitate independentă de experiență și de percepție.

În sociologie Russell luptă cu înverșunare împotriva materialismului istoric și a teoriei luptei de clasă. El este partizanul „teoriei violenței“, teorie vulgară, spulberată încă de către Engels în lucrarea *„Anti-Dühring“* (vezi). Ignorînd rolul hotărîtor al luptei de clasă în istorie, Russell operează cu abstracțiile metafizice „omul în general“ (cu instincte și pasiuni imuabile) și „societatea (sau statul) în general“. Russell consideră ca factor hotărîtor al progresului istoric nu poporul, ci diferitele „mari personalități“, reînviind vechea sociologie subiectivistă, de mult dezmințită de marxism. În concluziile politice trase din sociologia sa, Russell apare ca propagator al *cosmopolitismului* (vezi) și al „statului mondial“, lozinci lansate de imperialismul anglo-american pentru sugrumarea independenței naționale a celorlalte popoare, pentru instaurarea dominației mondiale a anglo-saxonilor și înjghebarea unui bloc militarist agresiv. Russell este un ațîțător turbat la un nou război mondial; el cheamă la nimicirea U.R.S.S. și a țărilor de democrație populară cu ajutorul armei atomice. Este unul dintre cei mai înveterați ideologi ai lagărului imperialist și antidemocratic.

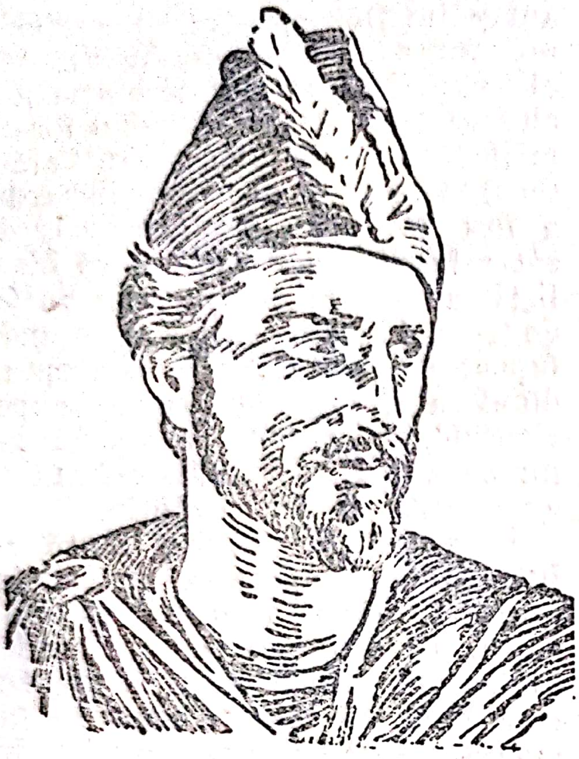

RUSTAVELI Șota (secolul al XII-lea) — genial poet georgian, autorul poemului „Viteazul în piele de tigru", una dintre cele mai mărețe monumente ale culturii universale. Considerînd poezia drept „una dintre ramurile înțelepciunii", Rustaveli a sintetizat într-o formă artistică întreaga dezvoltare anterioară a gîndirii sociale și filozofice georgiene. În imaginele poetice ale poemului sînt întruchipate profunde idei filozofice, îndreptate împotriva curentelor filozofice dominante din evul mediu. Profund popular în esența lui, pătruns de umanism, preamărind cu o uriașă forță artistică ideile înalte ale dragostei, prieteniei și eroismului, poemul lui Rustaveli submina bazele scolasticii medievale, fiind opus ascetismului lipsit de viață al bisericii. Prin creația sa, Rustaveli a încălcat cu curaj tradițiile literaturii medievale. În poemul lui nu se amintește de „trinitatea" creștină și de alte atribute religioase considerate obligatorii în literatura medievală. Lumea în care trăiesc și luptă eroii poemului este lumea reală, materială; în ea nu-și are locul nici un element transcendental. Eroii poemului au pasiuni și năzuințe cu adevărat omenești. Ei luptă în numele înaltelor idealuri „pămîntești", fără să se preocupe de fel de lumea „cealaltă". Dumnezeul despre care se vorbește în poem este „deplinătatea a tot ce există", întruchiparea unității lumii, și nu tradiționalul dumnezeu al religiei. Apariția și dispariția lucrurilor este, după Rustaveli, unirea și despărțirea celor patru elemente — „focul, apa, pămîntul și aerul". Cosmosul este veșnic și fără limite, el se caracterizează prin legi interne de nezdruncinat. Ca toate fenomenele lumii, activitatea omenească este strict determinată. Dar Rustaveli leagă necesitatea (soarta) de activitatea omului, de lupta lui, care aduce victoria binelui asupra răului. Răul, după Rustaveli, nu este un element al naturii. El își are rădăcinile numai în relațiile dintre oameni. De aceea omul trebuie și poate să învingă răul prin lupta sa. Suprema misiune a omului este năzuința spre statornicirea elementului bun cu ajutorul luptei împotriva răului în orice manifestare a sa. De această luptă este direct legat adevăratul eroism, care învinge orice piedici în calea spre un scop nobil. Cunoașterea devine înțelepciune numai în strînsă legătură cu activitatea practică, iar fără înțelepciune nu există eroism adevărat. Principalele stimulente ale activității eroice sînt dragostea și prietenia, pătrunse de înalte principii morale. Eroii operei lui Rustaveli fac minuni de eroism și curaj din dragoste și prietenie. Dragostea și prietenia depăşesc la Rustaveli limitele simţămintelor personale: ele capătă o însemnătate socială, reglementînd relaţiile dintre oameni în societate. Rustaveli a fost primul în literatura mondială care a preamărit prietenia dintre popoare, prietenie bazată pe un profund patriotism, pe servirea plină de abnegaţie a poporului său.

Ideile estetice ale lui Rustaveli sînt strîns legate de concepţia sa filozofică, de etica sa. Frumosul şi măreţul nu sînt numai simţămintele noastre subiective, ci sînt categorii obiective. Adevărata frumuseţe a omului nu constă atît în frumuseţea sa exterioară, cît în înaltele principii morale. Sarcina poeziei este de a oglindi viaţa şi lupta oamenilor pentru scopuri înalte şi nobile, pentru statornicirea fericirii omeneşti pe pămînt. Dacă ideile filozofice ale lui Rustaveli depăşesc cu mult limitele evului mediu, dacă concepţiile sale etice şi estetice se îmbină în mare măsură cu ideile progresiste ale contemporaneităţii, convingerile lui politico-sociale sînt într-o mai mare măsură îngrădite de condiţiile feudalismului. Rustaveli militează pentru ideile absolutismului luminat, pentru un stat unit, puternic şi independent, cerînd însă îngrădirea autocraţiei ţariste prin sfatul oamenilor de stat înţelepţi. Rustaveli consideră că relaţiile sociale bazate pe ierarhia feudală sînt de neclintit. El cere însă o atitudine umană şi echitabilă faţă de oameni, lichidarea mizeriei, protestează împotriva înjosirii personalităţii omeneşti.

Poemul lui Rustaveli a dat o puternică lovitură ideologiei creştine a evului mediu. În decursul secolelor, forţele reacţionare ale Georgiei, în special obscurantiştii clericali, au încercat să nimicească măreţul poem şi chiar urmele influenţei lui. Dar poporul georgian, considerînd opera lui Rustaveli drept o expresie a propriei sale conştiinţe naţionale, simbolul celor mai bune aspiraţii ale sale, a apărat această operă genială şi a păstrat-o pînă în zilele noastre. Astăzi ea a devenit un bun al tuturor popoarelor marii Uniuni Sovietice şi a intrat în tezaurul culturii universale.

S

SAINT-SIMON Claude Henri (1760—1825) — unul dintre marii socialişti utopişti din secolul al XIX-lea. Sistemul social al lui Saint-Simon a apărut într-o vreme în care proletariatul era încă nedezvoltat şi îşi reprezenta situaţia sa, după cuvintele lui Marx şi Engels, într-un mod fantezist. În opoziţie cu filozofii şi sociologii burghezi din acea vreme, care apărau orînduirea burgheză, Saint-Simon a criticat-o, visînd înlocuirea rînduielilor capitaliste prin socialism, deşi nu înţelegea esenţa capitalismului, nu vedea calea spre socialism.

Saint-Simon s-a născut într-o familie de conţi. Profesorul şi educatorul lui a fost *d'Alembert* (vezi). A luat parte ca voluntar la războiul pentru independenţă al S.U.A. În timpul revoluţiei burgheze din Franţa de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea a renunţat la titlul de conte. În prima perioadă a revoluţiei a simpatizat cu ea, însă o dată cu venirea epocii de teroare a fost decepţionat de revoluţie. Saint-Simon a murit în mizerie. După caracterizarea lui Engels, Saint-Simon a fost cea mai universală minte a epocii sale. Aderînd în unele probleme la filozofia materialismului francez, Saint-Simon se ridică însă mai presus decît acesta din urmă în ceea ce priveşte înţelegerea dezvoltării societăţii omeneşti. În timp ce materialiştii francezi consideră procesul istoric ca o simplă înlănţuire de întîmplări, Saint-Simon încearcă să fundamenteze teoria dezvoltării istoriei după anumite legi. După Saint-Simon, fiecare sistem social a reprezentat în perioada apariţiei sale un pas înainte în dezvoltarea procesului istoric. Din punct de vedere istoric, atît sistemul sclavagist, cît şi cel feudal au fost progresiste, căci şi unul, şi celălalt au contribuit la dezvoltarea mai departe a producţiei, ştiinţei şi artei. Saint-Simon s-a ridicat împotriva afirmaţiilor precursorilor săi, şi mai ales ale lui *Rousseau* (vezi), după care orînduirea socială ideală ar fi societatea gentilică, apărută la începutul omenirii. Pornind de la teoria sa despre progresul istoric, Saint-Simon declară că secolul de aur se află în viitor. Dar, la fel ca materialiştii francezi, Saint-Simon se situează în înţelegerea forţelor motrice ale dezvoltării sociale pe poziţii idealiste. Progresul cunoştinţelor ştiinţifice, al moralei şi religiei determină prin sine, după Saint-Simon, dezvoltarea socială. Istoria, din punctul lui de vedere, trece prin trei faze de dezvoltare

— teologică (perioada dominației sistemului religios, care cuprinde societatea sclavagistă și feudală), metafizică (perioada falimentului sistemului feudal și teologic) și pozitivă (viitoarea orînduire socială, bazată pe știință). Cu toată concepția idealistă asupra dezvoltării istorice, Saint-Simon enunță idei care se apropie de înțelegerea justă, materialistă a istoriei. Un mare merit al lui Saint-Simon este faptul că el s-a apropiat de înțelegerea rolului proprietății și claselor în dezvoltarea societății. Intreg mersul istoriei Franței, începînd din secolul al XV-lea pînă la revoluția franceză inclusiv, el îl explică prin trecerea proprietății de la cler și nobilime la industriași și prin lupta de clasă dintre ei.

Baza orînduirii viitoare, după Saint-Simon, este marea industrie, organizată în mod științific și planificat. Saint-Simon, ca și *Fourier* (vezi), păstrează în societatea pe care o proiectase el proprietatea privată și clasele. În viitoarea orînduire rolul predominant trebuie să revină științei și industriei, savanților și industriașilor; printre aceștia din urmă Saint-Simon încadra alături de muncitori și pe burghezi, fabricanți, comercianți, bancheri. Așadar, el construia socialismul său utopic pe principiul împăcării claselor. „Dar ceea ce subliniază Saint-Simon îndeosebi — scrie Engels — este faptul următor: pe el îl interesează în primul rînd și pretutindeni soarta «clasei celei mai numeroase și mai sărace»“ (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 111). În ultima sa lucrare, „Noul creștinism“, Saint-Simon scrie că scopul final al străduințelor lui este eliberarea clasei muncitoare, lichidarea sărăciei și ridicarea nivelului bunăstării materiale și a nivelului cultural al „clasei sărace“. În aceasta el vedea realizarea noului, „adevăratului“ creștinism. Dar pe proletariat Saint-Simon îl privea ca pe o clasă care suferă. El nu înțelegea rolul lui istoric deosebit, nu vedea în el acea forță socială care trebuia să devină creatoarea noii societăți. Conducerea planificată a industriei trebuie, după Saint-Simon, să se înfăptuiască mai ales în interesul majorității societății, în special a părții sale celei mai sărace. Societatea trebuie să asigure tuturor dreptul la muncă. Fiecare muncește după capacitățile sale. Ideea lui Saint-Simon despre caracterul socialmente organizat, planificat al producției ca bază a orînduirii sociale viitoare a fost o mare contribuție la teoria socialismului. Saint-Simon exprimă „în germene“ geniala idee că în viitoarea orînduire industrială „guvernarea politică exercitată asupra oamenilor se transformă într-o administrare a lucrurilor și într-o conducere a proceselor de producție...“ (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag.

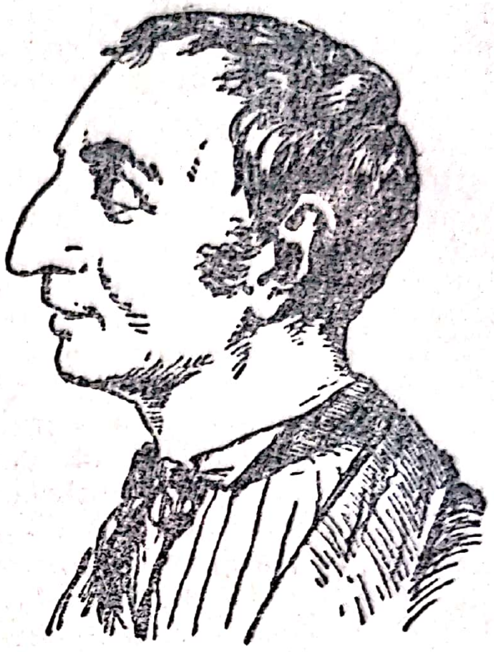

111). Marx l-a numit pe Saint-Simon, la fel ca și pe Fourier și *Owen* (vezi), patriarh al socialismului.

Teoria lui Saint-Simon are un caracter utopic. După Saint-Simon, viitoarea orînduire industrială va veni în urma propagării filozofiei noi, „pozitive", și anume a propriei lui filozofii. Saint-Simon, ca și Owen și Fourier, era adversarul rezolvării revoluționare a contradicțiilor orînduirii capitaliste. Teoria lor nu era socialismul proletar, științific, ci un socialism utopic, visător, teoria unor socialiști solitari, și nu a unor conducători ai maselor proletare, cum a fost socialismul științific al lui Marx și Engels. În filozofie Saint-Simon era eclectic, oscilînd între materialism și idealism. După moartea lui Saint-Simon, discipolii lui (Bazard, Enfantin) au continuat să propage ideile lui utopice. Însă școala lui Saint-Simon a decăzut în scurt timp și s-a transformat într-un fel de sectă religioasă închisă, cu o „nouă religie" a iubirii, renunțînd la concepțiile progresiste ale lui Saint-Simon și proslăvind tot ce era înapoiat în concepția lui despre lume. Operele principale ale lui Saint-Simon sînt: „Scrisorile unui locuitor din Geneva către contemporani" (1802), „Studiu asupra științei despre om" (1813), „Lucrare asupra gravitației universale" (1813), „Sistemul industrial" (1821), „Catehismul industriașilor" (1823—1824) și „Noul creștinism" (1825). (Vezi și *Socialism utopic.*)

SALT — întreruperea acumulării treptate a schimbărilor cantitative în dezvoltare, momentul trecerii de la vechea stare calitativă la alta nouă în urma acumulării unor schimbări cantitative neînsemnate și imperceptibile. Legea trecerii prin salturi de la o stare calitativă la alta este tăgăduită de metafizicieni, care consideră că dezvoltarea este, chipurile, totdeauna evolutivă, cantitativă, fără treceri ale schimbărilor cantitative în schimbări calitative, fără salturi. Dezvoltarea naturii și societății infirmă această concepție metafizică. În realitate, orice trecere a unei calități în alta înseamnă un salt, se produce printr-un salt. Dezvoltarea naturii anorganice, dezvoltarea formelor organice etc. constituie o dovadă că salturile sînt o etapă firească în procesul trecerii de la vechea stare calitativă la alta nouă. La fel și istoria dezvoltării societății, schimbarea unor formațiuni cu altele, confirmă învățătura dialecticii marxiste cu privire la salturi. Așa, de pildă, schimbările cantitative treptate care se produc în sînul capitalismului pregătesc o schimbare calitativă radicală a orînduirii sociale, o trecere prin salt de la capitalism la socialism, trecere înfăptuită de revoluția proletară.

De frica revoluției, toți reacționarii, oportuniștii și reformiștii, care caută să abată pe oamenii muncii de pe drumul revoluției, nu recunosc salturile în dezvoltare. Teza dialecticii despre dezvoltarea prin salturi are o însemnătate imensă pentru lupta revoluționară practică. „Dacă trecerea schimbărilor cantitative lente în schimbări calitative rapide și bruște este o lege a dezvoltării, este clar că revoluțiile săvîrșite de clasele asuprite reprezintă un fenomen absolut natural și inevitabil" (*Stalin*, Problemele leninismului, ed. a III-a rom., pag. 557—558). Prin urmare, pentru a obține răsturnarea capitalismului și victoria socialismului trebuie să fii revoluționar proletar, și nu reformist. Un exemplu clasic de salt revoluționar dintre cele mai mari, salt care a însemnat începutul erei prăbușirii capitalismului mondial, este Revoluţia Socialistă din Octombrie. Unul dintre cele mai mari salturi revoluţionare a fost, de asemenea, perioada colectivizării compacte şi a lichidării chiaburimii ca clasă în U.R.S.S.

În societatea împărţită în clase duşmane trecerile de la o orînduire la alta (salturile) au caracterul unor revoluţii politice, al unor explozii revoluţionare, adică caracterul răsturnării prin violenţă a puterii unei clase şi al instaurării puterii politice a altei clase. O dată cu desfiinţarea claselor exploatatoare, salturile pierd caracterul de revoluţii politice, de explozii. Legea trecerii de la o veche calitate la una nouă prin explozii nu este aplicabilă în orice condiţii sociale. Ea este obligatorie pentru societatea împărţită în clase duşmane. Dar ea nu este obligatorie pentru societatea în care nu există clase duşmane, în care nu mai există antagonism între putere şi popor. În societatea socialistă puterea politică aparţine poporului însuşi. Statul sovietic şi Partidul comunist îşi organizează activitatea în concordanţă cu legile obiective ale dezvoltării. Planurile de stat se bucură de sprijin deplin de jos, din partea maselor de oameni ai muncii. În societatea socialistă nu există clase care să împiedice afirmarea şi dezvoltarea a ceea ce este nou, înaintat şi care să lupte pentru menţinerea a tot ce e pe cale de dispariţie şi frînează dezvoltarea progresivă. În societatea socialistă există încă elemente inerte, înapoiate, care frînează dezvoltarea noului, dar societăţii nu-i este greu să biruie împotrivirea lor. De aceea schimbările calitative care se coc, salturile în dezvoltarea societăţii sovietice au loc nu pe calea exploziilor, adică nu pe calea nimicirii puterii politice existente şi a instaurării unei alte puteri, ci pe calea dispariţiei treptate a elementelor vechii calităţi şi a dezvoltării elementelor noii calităţi. Aşa a fost făcut marele salt în satul sovietic, salt care a instaurat în locul vechiului sistem burghez al gospodăriei un sistem nou — socialist, orînduirea colhoznică. Astăzi Statul sovietic, sub conducerea Partidului comunist şi cu participarea activă a întregului popor sovietic, îndeplineşte sarcina trecerii treptate de la socialism la comunism. Această trecere va însemna un salt grandios în dezvoltarea forţelor de producţie şi a culturii societăţii sovietice, va fi o trecere radicală de la o economie, economia socialistă, la o altă economie, superioară, economia comunismului. Dar această trecere se înfăptuieşte şi se va înfăptui nu sub forma unei lupte antagoniste între clase, nu sub forma unei explozii revoluţionare, deoarece în societatea socialistă nu există clase duşmane, ci treptat şi în mod planic, ca rezultat al activităţii comune a statului, partidului, întregului popor, unit prin unitatea morală-politică, îndemnat de un stimulent atît de puternic ca patriotismul sovietic. În condiţiile socialismului dezvoltarea economică nu are loc pe cale de revoluţii, ci pe calea schimbărilor treptate. Asta înseamnă că toate schimbările radicale, calitative care vor fi necesare în procesul trecerii de la socialism la comunism (de pildă, ridicarea proprietăţii colhoznice pînă la nivelul proprietăţii întregului popor etc.) vor avea loc pe calea trecerilor treptate, în mod treptat. În natură trecerile de la o stare veche la una nouă îmbracă şi ele forme variate: ele se fac fie sub forma unor schimbări rapide bruşte, ca rezultat al unor schimbări cantitative lente, fie în urma acumulării treptate a elementelor calității noi și a disparișiei elementelor vechii calități. Și într-un caz și în altul schimbările calitative se produc în urma unor schimbări cantitative, care pregătesc apariția calității noi. (Vezi și *Trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative.*)

SCEPTICISM (din grec. σϰέψις; σϰέπτομαι — privesc) — curent filozofic care exprimă îndoiala în ceea ce privește posibilitatea cunoașterii autentice a adevărului obiectiv. Scepticii ridică îndoiala la rangul de principiu; cu privire la fiecare obiect, spun ei, sînt posibile două păreri, care se exclud una pe cealaltă — afirmarea și negarea — și din această cauză cunoștințele noastre despre lucruri nu sînt autentice. Scepticismul ca curent filozofic a luat naștere în Grecia antică; întemeietorul său e considerat Pyrrhon (aprox. 360—270 î.e.n.). După părerea scepticilor din antichitate, convingerea că lucrurile nu pot fi cunoscute trebuie să ducă în teorie la „abținerea de la judecată“, iar în practică să asigure o atitudine indiferentă, impasibilă față de obiecte — „seninătatea“ sufletească. Marx a arătat că în teoria scepticilor din antichitate s-a manifestat degenerarea gîndirii filozofice antice, cîndva viguroasă. În epoca Renașterii scepticismul s-a completat cu alt conținut și a jucat un rol important în lupta împotriva ideologiei medievale, în subminarea autorității bisericii. Pășind pe urmele lui Montaigne (1533—1592), Pierre *Bayle* (vezi) „a netezit terenul pentru primirea materialismului și a filozofiei bunului simț în Franța prin dărîmarea sceptică a metafizicii“ (*Marx* și *Engels*, vol. III, ed. rusă., pag. 156). Pe de altă parte, filozoful și matematicianul francez Pascal (1623—1662) trăgea din scepticism concluzii în favoarea misticismului; el punea sentimentul religios mai presus de rațiune, care șovăie în procesul cunoașterii. În secolul al XVIII-lea scepticismul ia forma *agnosticismului* (vezi); reprezentantul său a fost *Hume* (vezi), care a negat importanța obiectivă a celor mai însemnate categorii filozofice: substanța, cauzalitatea. În rîndul scepticilor trebuie pus și *Kant* (vezi) cu teza lui despre incognoscibilitatea „lucrurilor în sine“ (vezi „*Lucru în sine*“ și „*lucru pentru noi*“).

Scepticismul ca negare în principiu a posibilității cunoașterii adevărului obiectiv este dezmințit de întreaga dezvoltare istorică a științelor și de experiența omenirii, care confirmă teza filozofiei marxiste despre cognoscibilitatea lumii. Materialismul dialectic pornește de la teza că nu există în lume lucruri care nu pot fi cunoscute, că lucrurile care nu sînt încă cunoscute vor fi descoperite și cunoscute prin forțele științei și ale practicii. Scepticismul nu poate aduce în sprijinul părerii sale despre incognoscibilitatea lucrurilor nimic în afară de argumente sofistice. Materialismul marxist se sprijină în afirmația sa că lumea e cognoscibilă pe dovezile incontestabile ale practicii, ale activității practice. Practica demască în mod inexorabil orice teză falsă, neștiințifică și, dimpotrivă, confirmă orice adevăr just, științific. Dacă, așa cum spun scepticii, oamenii nu pot cunoaște adevărata esență a lucrurilor, atunci e de neînțeles cum există oamenii, căci existența lor presupune cunoașterea legilor obiective ale naturii și influențarea naturii cu scopul de a o supune omului. Nu numai oamenii, dar nici chiar animalele nu s-ar fi putut adapta din punct de vedere biologic la condițiile înconjurătoare, dacă reprezentările lor, în limitele accesibile lor, nu ar corespunde fenomenelor percepute. Omul însă, spre deosebire de animal, creează unelte de producție, cu ajutorul cărora el transformă natura, și în procesul transformării naturii cunoaște cele mai adînci taine ale lucrurilor. „Cunoașterea — spune Lenin — poate fi utilă din punct de vedere biologic, utilă omului în practică, pentru conservarea vieții, pentru conservarea speciei, numai dacă ea va reflecta adevărul obiectiv, independent de om. Pentru materialist, «succesul» practicii omenești face dovada concordanței dintre reprezentările noastre și natura obiectivă a lucrurilor pe care le percepem“ („Materialism și empiriocriticism“, ed. rom., pag. 150). Scepticismul, care este larg răspîndit în filozofia burgheză contemporană, propagarea ideii „neputinței rațiunii“ de către ideologii burghezi, constituie o dovadă a descompunerii culturii capitalismului și reprezintă o formă de luptă împotriva științei și a materialismului științific.

SCHELLING Friedrich Wilhelm (1775—1854) — unul dintre reprezentanții idealismului german de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, dușman înverșunat al materialismului și științei, apologet al religiei, care considera că scopul filozofiei sale este de a întări credința în dumnezeu ca forță supremă a lumii. Schelling, care la început a fost un adept al lui *Fichte* (vezi), și-a creat mai tîrziu un sistem filozofic propriu — idealismul „obiectiv“ —, după care la baza dezvoltării atît a naturii, cît și a rațiunii se află una și aceeași forță spirituală — „Absolutul“. Absolutul lui Schelling nu este un principiu rațional, ci inconștient, irațional. De aici preamărirea de către Schelling a intuiției mistice, a „simțului lăuntric“, pe care îl considera drept un mijloc de cunoaștere. Luptînd împotriva teoriei materialiste a cunoașterii, el afirma că natura, sau materia, este un produs „inconștient“ al unei forțe spirituale active și treapta pregătitoare pentru rațiune (spirit). Natura și conștiința, obiectul și subiectul, susținea Schelling, coincid în Absolut; Schelling și-a denumit filozofia „filozofia identității“. În filozofia naturii Schelling și-a pus ca sarcină să cunoască spiritul infinit, absolut, care stă la baza naturii empirice vizibile. Fizica experimentală, din punctul lui de vedere, se mulțumește cu cunoașterea numai a aspectelor exterioare ale realității, ea se ocupă numai cu fenomene limitate și izolate. După părerea lui Schelling, știința despre natură, bazată exclusiv pe rațiune, are menirea să descopere cauza finală, cauză spirituală necondiționată, care produce toate fenomenele naturii. Schelling considera Absolutul ca principiu capabil să se autodezvolte prin contradicții; în acest sens filozofiei lui Schelling îi sînt proprii unele trăsături ale dialecticii idealiste. Schelling a atribuit un rol deosebit artei, în care, după afirmația lui, se ajunge la cunoașterea deplină a realității „existenței supreme“, adică a lui dumnezeu. Schelling considera arta drept „revelație“. Artistul, după Schelling, este o ființă mistică, care creează inconștient. Principalul instrument de creație este intuiția, „contemplarea lăuntrică“.

Mai tîrziu, Schelling evoluează spre o filozofie manifest mistică. Împăratul Prusiei Friedrich Wilhelm i-a propus postul de profesor la Universitatea din Berlin pentru a duce lupta împotriva ideologiei *tinerilor hegelieni* (vezi), care era ideologia burgheziei germane radicale. În această perioadă a vieţii sale, Schelling a creat reacţionara şi mistica „filozofie a revelaţiei“, devenind, după expresia lui Engels, „filozof întru Hristos“. Tînărul Engels, fiind încă el însuşi idealist, a supus această filozofie unei critici nimicitoare în lucrarea sa „Schelling şi revelaţia“. Caracterizînd evoluţia concepţiilor lui Schelling, evoluţia lui spre „filozofia revelaţiei“, Engels a scris că filozofia lui Schelling face ca lumea reală să rămînă „o carte cu şapte peceţi“, iar raţiunea să devină „non-raţiune“. Prin concepţiile sale social-politice, Schelling este un duşman al mişcării populare, un adept al puterii nelimitate a monarhiei. Filozofia lui Schelling a constituit o verigă în lupta filozofiei idealiste germane împotriva materialismului şi a revoluţiei. Principala operă a lui Schelling este „Sistemul idealismului transcendental“ (1800).

SCHOPENHAUER Arthur (1788—1860) — filozof idealist german reacţionar extremist, ideolog al iuncherismului prusac. Opera principală a lui Schopenhauer, „Lumea ca voinţă şi reprezentare“, a fost editată în 1818, dar filozofia lui Schopenhauer a devenit cunoscută abia după revoluţia din 1848, cînd burghezia, speriată de mişcarea revoluţionară a maselor populare, s-a aruncat în braţele reacţiunii. Influenţa lui Schopenhauer a crescut îndeosebi după moartea lui, în epoca imperialismului. Schopenhauer e un duşman înverşunat al materialismului şi dialecticii. El opune concepţiei materialiste asupra lumii idealismul metafizic, ostil gîndirii ştiinţifice. Luînd de la *Kant* (vezi) concepţia idealist-subiectivistă asupra fenomenelor, după care acestea sînt determinate de conştiinţă, Schopenhauer înlătură „lucrul în sine“ incognoscibil al lui Kant, afirmînd că esenţa lumii este voinţa universală. Voluntarismul lui Schopenhauer se deosebeşte de obişnuitele concepţii religioase prin aceea că el recunoaşte dominaţia unei voinţe oarbe, iraţionale, absurde asupra lumii. Din această cauză idealismul lui „obiectiv“ este o formă a iraţionalismului, întrucît voinţa iraţională, care se află, chipurile, la baza tuturor lucrurilor, exclude existenţa legilor dezvoltării naturii şi societăţii şi implicit posibilitatea cunoaşterii ştiinţifice, logice. Idealismul lui Schopenhauer deschide larg calea obscurantismului. O altă particularitate a idealismului lui Schopenhauer, care i-a asigurat succesul în rîndurile ideologilor burgheziei imperialiste, este negarea oricărui progres istoric, pesimismul, care decurg din voluntarismul lui. Concepţia lui Schopenhauer asupra lumii e pătrunsă de o ură înverşunată faţă de revoluţie, de popor, de democraţie; el urăşte chiar şi reformele burgheze. Luptînd împotriva artei realiste, progresiste, bogată în idei, Schopenhauer propagă un estetism mizantrop, străin de interesele vitale ale oamenilor şi care dispreţuieşte realitatea. El opune creaţiei artistice, bogate în idei, progresiste, eficace, indiferenţa, lipsa de scop, caracterul contemplativ al intuiţiei artistice. Filozofia lui Schopenhauer culminează prin proclamarea idealului mistic al „nirvanei“ — calmul absolut care ucide „voinţa de a trăi“, ideal împrumutat din religia budistă. Această putredă filozofie a reacţiunii a fost însuşită de obscurantiştii imperialişti şi folosită ca un mijloc de otrăvire a conştiinţei sociale. Voluntarismul şi mizantropismul lui Schopenhauer au constituit unul dintre izvoarele ideologiei tîlhărești a fascismului german.

SCOLASTICĂ (din grec. σχολή — școală). — Sub această denumire a rămas cunoscut curentul dominant al *filozofiei medievale* (vezi) predat în școală. În acel timp filozofia se afla în slujba dogmaticii bisericești, era „slujnica teologiei" și de aceea nu cerceta natura și realitatea înconjurătoare, ci căuta să tragă din dogmele generale ale bisericii concluzii concrete și să stabilească reguli de comportare a omului. De aici se numește „scolastică" orice speculație sterilă, ruptă de viață, orice pedantism, buchiseală, orice operare numai cu noțiuni și raționamente generale, fără a se apela la fapte și la practică. Filozofia burgheză s-a dezvoltat la început în lupta împotriva scolasticii. Filozofia burgheză contemporană reînvie scolastica medievală în scopul „fundamentării teoretice" a politicii imperialiste.

SCOVORODA Grigori Savvici (1722 — 1794) — filozof, umanist, democrat și luminist ucrainean de seamă, care a exprimat protestul maselor țărănești împotriva iobăgiei. După absolvirea Academiei teologice din Kiev a fost profesor de poetică la seminarul teologic din Pereiaslav, apoi la colegiul din Harkov. Pentru ideile sale progresiste a fost supus persecuțiilor. Atitudinea dușmănoasă a clerului și a claselor dominante l-a silit să renunțe la activitatea lui didactică. În scopul răspîndirii ideilor sale în popor, el și-a ales modul de viață al unui filozof rătăcitor. Scovoroda a fost unul dintre primii în istoria gîndirii sociale ruse și ucrainene care s-a ridicat la luptă împotriva religiei oficiale și a scolasticii bisericești moarte. El s-a adresat omului și rațiunii lui, naturii. Ideile sale filozofice sînt contradictorii. *Problema fundamentală a filozofiei* (vezi) el o rezolva în mod idealist, considerînd ca factor prim elementul spiritual. În același timp, în concepția lui despre lume exista o puternică tendință materialistă. Urmînd pe *Lomonosov* (vezi), el a ajuns la concluzia că materia este eternă în timp și infinită în spațiu. El considera că în natură domină legitatea. Oscilațiile lui Scovoroda între materialism și idealism au îmbrăcat forma teoriei dualiste a celor „trei lumi" și a celor „două naturi". El afirma că întreaga lume constă din „macrocosm" (natura), „microcosm" (omul) și „lumea simbolurilor" (biblia). Fiecare dintre ele posedă „două naturi": o natură „exterioară" — materială și una „lăuntrică" — spirituală. Natura este alcătuită dintr-o mulțime de lumi, ea nu e creată de nimeni, nu poate fi distrusă, nu are început și sfîrșit, deoarece sfîrșitul unui lucru este începutul altuia. În aceasta constă tendința materialistă a filozofiei lui Scovoroda. Scovoroda considera că lumea poate fi cunoscută, dar că pentru a cunoaște macrocosmul este necesar în primul rînd „să te cunoști pe tine însuți", deoarece legile macro — și microcosmului sînt aceleași. O altă latură a gnoseologiei lui Scovoroda este etica: adevărul are o valoare deplină în unitate cu „virtutea", în afara ei el este lipsit de conținut și se transformă într-o curiozitate deșartă; cunoașterea și știința trebuie să servească poporului.

Scovoroda privea biblia ca pe un mijloc de cunoaștere a „principiului spiritual", o „a treia lume", o „lume a simbolurilor". El vedea în ea o latură „exterioară" — materială — și una „lăuntrică" — „conținutul divin": biblia este pentru el „și dumnezeu și șarpe".

Aici se manifestă atitudinea contradictorie a lui Scovoroda față de religie și de biblie. El a supus unei critici hotărîte religia oficială (ortodoxismul, dogmatismul și scolastica ei — „minciunile absurde“ și basmele bibliei „nerușinate“, „dăunătoare și false“), ridicîndu-se prin aceasta pînă la anticlericalismul militant. În același timp el îmbrăca propagarea luminismului și etica într-o formă religioasă. El voia să creeze o religie a „iubirii“, „virtuții“, „dreptății“ și „adevărului“. Dumnezeu, pentru el, este „natura“, „omul“, „adevărul“, „virtutea“ etc. Scovoroda a criticat biserica, a urît pe preoți și pe călugări ca fiind „ambițioși“, „iubitori de plăceri“, „fățarnici“, „bestii feroce“ etc.

Scovoroda a luptat pentru interesele poporului simplu asuprit, a criticat cu mînie pe bogați pentru cupiditatea, pentru parazitismul și trîndăvia lor. În cupiditate el vedea izvorul tuturor calamităților sociale: procesele, jaful, lingușirea, cumpărarea și vînzarea, cămătăria, războaiele, căderile „statelor“ și „republicilor“. Poporul este în lanțuri, este asuprit din punct de vedere politic, este lipsit de drepturi, trăiește în ignoranță, spunea Scovoroda. El îndemna să fie trezit poporul. Scovoroda vedea salvarea în „autocunoaștere“: cunoscînd principiul rău, oamenii trebuie să se elibereze de el și să construiască o societate nouă, bazată pe „rațiune“, „adevăr“ și „virtute“. El visa să vadă „falnica Rusie“ o „Republică falnică“. Scovoroda și-a iubit fierbinte patria și poporul. El s-a ridicat cu toată intransigența împotriva antipatrioților, a cosmopoliților. El susținea cu înflăcărare unirea Ucrainei cu Rusia, prietenia dintre aceste două popoare frățești.

Scovoroda era realist și critica cu putere pe bogați, moșieri, funcționari, religia oficială și clerul, dar era slab și utopist în rezolvarea problemelor dezvoltării sociale. Concepția lui despre lume evolua spre materialism și spre un mod mai ascuțit de a pune problemele sociale. Dar el n-a ajuns pînă la rezolvarea materialistă a problemei fundamentale a filozofiei; în ideile sale sociale, deși a depășit limitele luminismului din secolul al XVIII-lea, nu a ajuns pe poziții revoluționare. În ideile lui Scovoroda s-a reflectat slăbiciunea, caracterul limitat al mișcării țărănești antifeudale. Operele filozofice și literare ale lui Scovoroda sînt: „Primul pas spre o bună comportare creștinească“ (1766), „Dialog despre lumea antică“ (1772), „Discuție prietenească despre lumea spirituală“, „Alfabetul lumii“ (1775), „Lupta arhanghelului Mihail cu satana“ (1783) și altele.

SECEÑOV Ivan Mihailovici (1829—1905) — mare savant și gînditor materialist rus, întemeietorul fiziologiei ruse. Ideile materialiste înaintate ale lui Secenov în domeniul filozofiei și științelor naturii sînt strîns legate de convingerile sale politico-sociale progresiste, care s-au format sub influența directă a mișcării revoluționare de eliberare care s-a desfășurat în Rusia în deceniul al 5-lea—al 7-lea și a ascuțitei lupte ideologice care a avut loc în țară în această perioadă. Secenov a fost continuatorul tradițiilor democratice și materialiste din știința rusă, a căror bază fusese pusă încă de M. V. *Lomonosov* (vezi) și de A. N. *Radișcev* (vezi). De numele lui Secenov este legată nașterea fiziologiei ruse, a cărei dezvoltare el a îndrumat-o pe o cale nouă, de sine stătătoare. K. A. *Timireazev* (vezi) și I. P. *Pavlov* (vezi) l-au numit pe bună dreptate pe Secenov părintele fiziologiei ruse. Secenov a fost primul în istoria fiziologiei care a început studierea experimentală a activităţii creierului, propunîndu-şi ca scop să descopere mecanismele fiziologice ale aşa-zisei activităţi „spirituale", psihologice, care pînă la el era considerată incognoscibilă. În pofida afirmaţiilor idealiste, antiştiinţifice cum că natura fenomenelor psihice ar fi incognoscibilă, Secenov a dovedit fără putinţă de tăgadă că fenomenele conştiinţei, voinţei etc. — aşa-numita activitate spirituală a omului este pe deplin cognoscibilă şi legile ei pot fi explicate şi studiate cu ajutorul metodei obiective, riguros ştiinţifice, prin care se studiase pînă atunci activitatea corpului.

Pentru prima oară în istoria ştiinţei fiziologice, Secenov a început să considere activitatea creierului omenesc ca o activitate reflectoare, în timp ce pînă la el erau considerate ca reflectoare numai acele forme ale activităţii organismului care sînt legate de măduva spinării. Acest mod de a privi activitatea creierului a schimbat radical concepţia despre caracterul activităţii psihice a omului şi i-a permis lui Secenov să demonstreze fără putinţă de tăgadă că psihicul omului este produsul organului material al activităţii psihice — *creierul* (vezi), care funcţionează datorită acţiunii lumii exterioare asupra organelor senzoriale. Înlăturînd cu hotărîre afirmaţiile idealiste despre natura deosebită a activităţii psihice a omului, Secenov a susţinut cu curaj că în conştiinţă nu există nimic ce nu există în realitate, că însăşi aşa-zisa „libertate a voinţei" nu este decît un rezultat al acelor condiţii exterioare în care trăieşte şi acţionează omul şi care, reflectîndu-se în creierul lui, determină anumite acţiuni. Secenov scria că afirmaţia idealiştilor după care cauza oricărei acţiuni a omului ar rezida în omul însuşi, în „lumea lui internă", în conştiinţa lui, şi nu în condiţiile (concrete obiective) independente de el ale vieţii şi activităţii lui este „*o mare minciună*". „*Cauza primordială a oricărui act rezidă întotdeauna într-o excitaţie senzorială exterioară*, pentru că fără ea nu e posibilă nici un fel de gîndire". Prin aceasta Secenov a dat o lovitură zdrobitoare concepţiilor idealiste reacţionare despre „nemurirea sufletului", „libertatea voinţei" etc., care predominau în acea vreme în ştiinţă şi care şi acum sînt încă propovăduite pe scară largă de filozofia burgheză reacţionară.

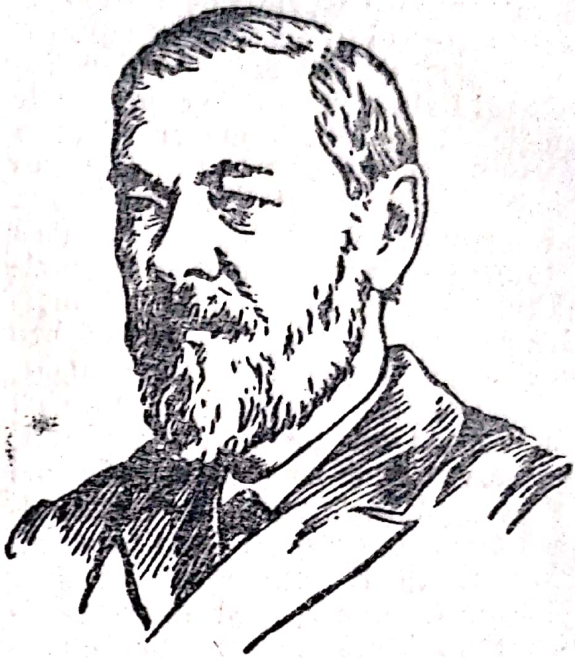

Lucrările lui Secenov din domeniul fiziologiei creierului au jucat un mare rol în creaţia ştiinţifică a lui I. P. Pavlov, care îl considera pe Secenov învăţătorul şi părintele său spiritual, subliniind necontenit legătura strînsă de continuitate dintre învăţătura sa despre reflexele condiţionate şi învăţătura lui Secenov despre caracterul reflector al activităţii creierului. Lucrările lui Secenov din domeniul fiziologiei sînt o contribuţie preţioasă la teoria materialistă a dezvoltării naturii vii. Ele au jucat un rol esenţial în pregătirea terenului ideologic şi teoretic pentru triumful ştiinţei biologice miciuriniste. Toate cercetările ştiinţifice ale lui Secenov sînt străbătute ca de un fir roşu de ideea evoluţiei, a dezvoltării treptate a naturii vii. Cercetînd problema gîndirii, Secenov a spus în repetate rînduri că această problemă va fi dezvoltată cu succes numai dacă procesul gîndirii va fi considerat în mod istoric, în apariţia şi dezvoltarea lui. Prin lucrările sale, Secenov a adus multe elemente preţioase pentru înţelegerea gîndirii, a legăturii dintre ea şi limbă, vorbire, activitatea omului. În cercetările lui, Secenov a pornit de la convingerea fermă că lumea exterioară există în mod obiectiv, independent de om. „La baza tuturor raţionamentelor — scria Secenov — eu am pus convingerea nestrămutată, inerentă oricărui om, că lumea exterioară există...“ Şi în teoria cunoaşterii Secenov s-a menţinut cu fermitate pe linia materialistă. Secenov consideră că lumea materială obiectivă, care există în afara conştiinţei, este pe deplin cognoscibilă. Secenov a afirmat şi a dovedit în mod experimental că obiectele lumii exterioare şi impresiile produse de ele asupra conştiinţei omului seamănă între ele. Cognoscibilitatea lumii şi autenticitatea cunoştinţelor noastre despre ea sînt confirmate, scria Secenov, „de uriaşele succese ale ştiinţelor naturii, mulţumită cărora omul supune din ce în ce mai mult puterii sale forţele naturii“, precum şi „de minunatele aplicări în practică, adică de succesele tehnicii“. Secenov a criticat cu asprime idealismul în problema cognoscibilităţii lumii şi mai ales teoria idealistă a lui *Kant* (vezi), care afirma dependenţa obiectului cunoaşterii de subiectul care cunoaşte, de formele apriorice, chipurile înnăscute în om, ale raţiunii, pe care acesta le introduce în obiectul cercetat. Secenov considera că experienţa, practica este baza teoriei cunoaşterii, criteriul veridicităţii oricărei cunoştinţe pozitive.

Materialismul lui Secenov are totuşi lipsuri, proprii materialismului din perioada premarxistă. Astfel, respingînd în mod just tratarea în mod idealist a problemei libertăţii voinţei şi dovedind dependenţa voinţei omului de cauzele obiective, exterioare, Secenov nu a scos la iveală condiţionarea ei de către relaţiile sociale în care trăiesc şi acţionează oamenii. Aceeaşi lipsă o are şi concepţia lui asupra esenţei gîndirii, a conştiinţei omului.

Secenov a fost un om de ştiinţă înaintat al timpului său. După cuvintele lui K. A. Timireazev, el a fost una dintre figurile cele mai pitoreşti ale mişcării sociale din deceniul al şaptelea al secolului trecut. Fiind în contact direct şi în relaţii de prietenie cu conducătorul democraţiei revoluţionare ruse N. G. *Cernîşevski* (vezi), Secenov a adoptat concepţia lui despre lume. La rîndul său, Cernîşevski a apreciat foarte mult realizările ştiinţifice ale lui Secenov şi s-a bazat pe ele în generalizările sale filozofice. Lucrările de fiziologie ale lui I. M. Secenov au constituit una dintre bazele natural-ştiinţifice ale materialismului filozofic al lui Cernîşevski. După cum se ştie, imaginea fermecătoare a lui Secenov a fost zugrăvită de Cernîşevschi în romanul „Ce-i de făcut?“ în persoana lui Kirsanov.

Secenov a demascat în mod strălucit idealismul și misticismul lui Kavelin, dușman al democraților revoluționari, pe care Lenin îl considera drept unul dintre indivizii cei mai dezgustători ai mitocăniei liberale. Ca patriot înflăcărat și luptător pentru știința națională înaintată, Secenov și-a atras „dizgrația" absolutismului țarist, care a început să-l persecute, considerîndu-l ca „suspect din punct de vedere politic". Neseparînd interesele științei de interesele poporului său, Secenov, chiar la o vîrstă înaintată, ținea cu un mare entuziasm lecții muncitorilor din Moscova la cursurile muncitorești din cartierul Precistenski. După puțin timp însă, autoritățile țariste i-au interzis lui Secenov să țină lecții pentru muncitori. Secenov a salutat revoluția din 1905. „«Iar acum... — spunea el lui K. A. Timireazev, — trebuie *să muncim, să muncim, să muncim*». Acestea — scrie K. A. Timireazev —au fost ultimele cuvinte pe care mi-a fost dat să le aud de la el — era porunca unei generații puternice care părăsea scena, către generațiile viitoare".

Principalele opere ale lui Secenov sînt: „Reflexele creierului", „Impresii și realitate", „Cine și cum trebuie să elaboreze psihologia?", „Elementele gîndirii".

SENZAȚIE — reflectarea în conștiința omului a diferitelor însușiri ale obiectelor și fenomenelor lumii materiale ca urmare a acțiunii lor asupra organelor de simț. Senzațiile noastre sînt imagini ale lumii exterioare. Fiind forma elementară, cea mai simplă de reflectare a lumii materiale în conștiința noastră, senzațiile oferă material pentru forme mai complexe de reflectare a realității în conștiința omului: pentru *percepție* (vezi), *reprezentări* (vezi), pentru diferite forme ale gîndirii (*noțiune* — vezi, *judecată* — vezi, *raționament* — vezi). De aceea senzațiile constituie izvorul tuturor cunoștințelor despre realitatea materială care ne înconjoară. „Altfel decît prin intermediul senzațiilor nu putem afla nimic despre nici un fel de forme ale substanței, despre nici un fel de forme ale mișcării" (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 296). Obiectele și fenomenele materiale, acționînd asupra organelor noastre de simț, provoacă excitarea țesutului nervos; cînd această excitare se transmite în scoarța marilor emisfere cerebrale prin nervii centripezi, atunci ia naștere senzația. Întreg acest aparat anatomo-fiziologic necesar pentru apariția senzației a fost numit de I. P. *Pavlov* (vezi) analizator. De aici urmează că procesul de apariție a senzației nu reprezintă nimic altceva decît transformarea energiei excitației exterioare într-un fapt al conștiinței, și că acest proces este indisolubil legat cu sistemul nervos central.

În organismul animalelor senzația a apărut abia pe o anumită treaptă a dezvoltării lor. Cu cît organismul unei viețuitoare este pe o treaptă mai înaltă de dezvoltare, cu cît este mai complex sistemul ei nervos și comportarea ei, cu atît mai variate și mai desăvîrșite sînt senzațiile ei. Dezvoltarea senzațiilor la om este determinată de practica lui, de complicarea activității lui în procesul muncii, în procesul producției sociale.

Senzațiile omului sînt indisolubil legate de *gîndire* (vezi), care este o formă a cunoașterii generalizate și mediate a realității, și de aceea ele au totdeauna un caracter conștient. Toate senzațiile pot fi împărțite în două grupe:

1. Senzații care reflectă însușirile obiectelor și fenomenelor lumii materiale. Dintre acestea fac parte: senzațiile vizuale, auditive, olfactive, gustative și tactile. Organele acestor senzații sînt la suprafața corpului nostru sau în apropiere de aceasta. 2. Senzațiile care reflectă mișcarea diferitelor părți ale corpului nostru și starea organelor noastre interne. Dintre acestea fac parte: senzațiile motorii, de echilibru și organice. Organele acestor senzații sînt situate în adîncul țesuturilor sau la suprafața organelor interne.

Machiștii, pozitiviștii și alți idealiști subiectiviști afirmă că senzația separă subiectul de lumea care îl înconjoară. Ei declară că senzațiile omului nu constituie reflectarea însușirilor obiectelor și fenomenelor realității materiale, ci sînt doar semne, hieroglife care nu au nimic asemănător cu însușirile obiectelor și fenomenelor. Conform acestui punct de vedere neștiințific, omul nu poate depăși cadrul propriilor lui senzații și să cunoască însușirile lucrurilor și fenomenelor care există în afară și independent de el. În opera „*Materialism și empiriocriticism*“ (vezi), V. I. Lenin a demascat sofismele și subterfugiile idealiștilor subiectiviști în toate problemele gnoseologice, inclusiv în problema senzațiilor. „Sofismul filozofiei idealiste — a scris Lenin — constă în aceea că senzația este considerată nu ca o legătură dintre conștiință și lumea exterioară, ci ca o barieră, ca un zid care desparte conștiința de lumea exterioară, nu ca imagine a fenomenului exterior corespunzător senzației, ci ca «singurul lucru existent»“ (vol. 14, ed. rom., pag. 40). V. I. Lenin a arătat că practica omului, fiind un criteriu al autenticității cunoștințelor noastre, dezminte toate născocirile idealiștilor subiectiviști în problema senzațiilor.

SENZUALISM (din lat. SENSUS — simț, senzație) — teorie filozofică care consideră că senzațiile sînt singurul izvor al cunoașterii. Dacă senzațiile sînt privite ca o reflectare a realității obiective (ceea ce și sînt de fapt), atunci senzualismul consecvent va duce în mod inevitabil la materialism. Senzualiștii materialiști — *Holbach* (vezi), *Helvetius* (vezi), *Feuerbach* (vezi) — arătau că senzațiile sînt provocate de acțiunea obiectelor și fenomenelor lumii exterioare asupra organelor senzoriale. Dar dacă în senzații nu se vede decît subiectivul, îndărătul căruia n-ar exista nimic sau ar exista un „lucru în sine“ incognoscibil, atunci senzualismul duce la idealismul subiectivist. (*Berkeley* — vezi, *Hume* — vezi, *Kant* — vezi, *Mach* — vezi, *Avenarius* — vezi, *Bogdanov* — vezi.) Din această cauză senzualismul în sine nu este încă expresia liniei materialiste în filozofie, deși el a jucat un mare rol în pregătirea materialismului.

Materialismul dialectic ne învață că nu e suficientă o singură premisă a senzualismului, după care cunoștințele noastre au ca izvor al lor senzațiile. Hotărîtoare în determinarea orientării filozofice este atitudinea față de problema dacă senzațiile sînt reflectări, imagini ale obiectelor și fenomenelor lumii exterioare. Materialismul dialectic dă un răspuns limpede și cuprinzător la această problemă. El ne învață că lumea exterioară, materia în mișcare este copiată, fotografiată, reflectată de senzații, pe baza cărora iau naștere reprezentări și noțiuni verificate în practică. Materialismul dialectic învinge și caracterul limitat al senzualismului, care se manifestă prin subaprecierea momentului raţional, logic, al cunoaşterii. Senzaţiile constituie numai treapta primă, iniţială, a cunoaşterii. Dar singură cunoaşterea senzorială nu e capabilă să dea cunoaşterea esenţei legilor lumii exterioare. Datele senzaţiilor sînt generalizate, prelucrate de gîndirea abstractă, teoretică, şi numai unitatea dintre cunoaşterea senzorială şi cea logică pe baza activităţii practice a oamenilor duce la adevărul obiectiv. (Vezi şi *Empirism*; *Raţionalism*; *Cunoaştere*.)

„«SFÎNTA FAMILIE», SAU CRITICA «CRITICII CRITICE»“ (1845)— lucrare filozofică a lui Marx şi Engels scrisă în perioada de început a activităţii lor şi îndreptată împotriva *tinerilor hegelieni* (vezi). „«Sfînta familie» este porecla hazlie dată fraţilor Bauer şi altor adepţi ai acestor filozofi. Aceşti domni propovăduiau o critică care să fie mai presus de orice realitate, mai presus de orice partide şi de politică, care să nege orice activitate practică şi care să nu facă decît să contemple «în mod critic» lumea înconjurătoare şi evenimentele care se petrec în ea. Domnii Bauer priveau de sus proletariatul ca pe o masă incapabilă de critică. Marx şi Engels s-au ridicat cu hotărîre împotriva acestui curent absurd şi dăunător“ (*Lenin*, vol. 2, ed. rom., pag. 9). În „Sfînta familie“ se arată că tinerii hegelieni, ca toţi idealiştii, denaturează adevărata înfăţişare a lumii, transformînd natura şi omul în categorii pur logice. Studiind societatea, tinerii hegelieni considerau că „personalităţile care gîndesc în mod critic“ sînt principala forţă motrice a istoriei şi negau legile obiective ale societăţii şi însemnătatea primordială a activităţii maselor populare. Ei propovăduiau cultul personalităţii, punînd personalitatea mai presus de popor, ei considerau proletariatul, poporul muncitor drept o „masă amorfă“, incapabilă de activitate istorică independentă. Teoriile şi concepţiile tinerilor hegelieni constituiau o piedică serioasă în calea dezvoltării mişcării muncitoreşti. În „Sfînta familie“, Marx şi Engels şi-au propus sarcina de a demasca aceste teorii reacţionare.

Opunînd idealismului tinerilor hegelieni concepţia materialistă asupra naturii şi societăţii, Marx şi Engels au arătat că conţinutul principal al istoriei este lupta reală a maselor muncitoare împotriva exploatatorilor. În „Sfînta familie“, Marx şi Engels formulează ideea că proletariatul este groparul capitalismului. Aici este expusă concepţia aproape formată a lui Marx şi Engels asupra rolului revoluţionar al proletariatului.

„Sfînta familie“ cuprinde o serie de consideraţii importante asupra istoriei filozofiei, care e privită ca istorie a luptei duse de materialism împotriva idealismului. O deosebită atenţie se acordă istoriei materialismului din Anglia şi Franţa şi criticii *materialismului mecanist* (vezi). Cu toate că în „Sfînta familie“ nu sînt încă elaborate asemenea probleme hotărîtoare ca problema dictaturii proletariatului, această operă a lui Marx şi Engels constituie un jalon extrem de important pe calea creării comunismului ştiinţific; după cum a arătat Lenin, în ea au fost puse bazele socialismului revoluţionar-materialist.

SILOGISM — vezi *Raţionament*.

SINGULAR, PARTICULAR ŞI GENERAL — categorii ale dialecticii materialiste, care oglindesc legătura, interdependenţa şi interpătrunderea fenomenelor lumii obiective. Pentru idealişti şi metafizicieni rezolvarea problemei singularului şi generalului a fost întotdeauna o piatră de încercare. Ei nu văd, nu înţeleg unitatea şi opoziţia dialectică dintre singular şi general, legătura şi interdependenţa lor. Unii idealişti (idealiştii subiectivişti) neagă generalul, transformînd fenomenele singulare în complexe de percepţii senzoriale. Alţi idealişti (idealiştii „obiectivi") consideră fenomenele singulare ca fiind ceva lipsit de importanţă şi neesenţial, transformînd generalul într-un produs al gîndirii pure.

În opoziţie cu filozofia idealistă, materialismul dialectic afirmă, în primul rînd, că noţiunile de singular, particular şi general reflectă fenomene reale, anumite aspecte ale realităţii obiective. Lumea obiectivă este alcătuită din fenomene singulare. Dar aceste fenomene nu există izolat, ci legate unele de altele. Datorită izvoarelor de provenienţă comune, datorită unei serii de trăsături identice şi interdependenţei lăuntrice, unele fenomene singulare sau altele sînt unite în grupuri, fiecare grup posedînd trăsături comune. Noţiunile filozofice de singular, particular şi general exprimă această legătură, aceste trăsături comune ale fenomenelor. Aşa, de pildă, plantele şi animalele individuale („singularul") sînt unite în specii corespunzătoare („particularul") şi în familii („generalul"). Fiecare fenomen singular din natură, fiecare obiect este material, şi această proprietate comună a lor, faptul că ele sînt materiale, uneşte toate fenomenele într-un tot unic. Acest tot unic, „generalul", este natura, materia. În viaţa socială, de exemplu, fiecare formaţiune social-economică se dezvoltă potrivit legilor sale economice obiective speciale, dar în acelaşi timp toate formaţiunile se supun şi legilor economice comune. Datorită acestor legi comune, toate formaţiunile sînt legate între ele, formînd procesul universal legic unic al dezvoltării societăţii.

Aşadar, singularul, particularul şi generalul nu sînt izolate unul de altul, ci reprezintă diferite aspecte ale unui tot unic. Fără singular, individual, nu există şi nu poate exista generalul — generalul există numai datorită singularului, prin singular. Dar şi individualul, singularul, este numai o parte a generalului şi este de neconceput în afara legăturii cu ceea ce este general, cu natura în întregul ei.

Din această dialectică obiectivă a singularului şi generalului decurg concluzii care au o însemnătate principială. Dacă generalul nu există în afara singularului, atunci punctul de vedere al idealiştilor, care rup noţiunile, în care este exprimat generalul, de fenomenele singulare reale şi atribuie un caracter divin acestor noţiuni ca fiind bază a lumii, — înseamnă mistică. Aşa se prezintă, de pildă, noţiunile la *Hegel* (vezi). Dacă, mai departe, singularul nu există altfel decît în legătura care duce la general, atunci toate încercările idealiştilor subiectivişti, din trecut şi din zilele noastre, de a declara noţiunile generale, de pildă, noţiunea de materie, spaţiu, timp, drept vorbe „goale", lipsite de conţinut obiectiv înseamnă de asemenea mistică, aceste încercări făcîndu-se în sprijinul clericalismului. Înţelegerea dialecticii singularului, particularului şi generalului este importantă de asemenea pentru logică şi pentru teoria cunoaşterii. „...Orice cunoaştere reală, completă constă în aceea că noi ridicăm în gîndire singularul de la singularitate la particularitate şi de aici la generalitate" (*Engels, Dialectica naturii*, ed. rusă, pag. 185). Ridicînd individualul la general, cunoaşterea dezvăluie esenţa, legile fenomenelor. De pildă, teza potrivit căreia „frecarea produce căldură" va fi o judecată singulară, deoarece aici este relevat un fapt singular. Teza potrivit căreia „mişcarea mecanică se transformă în căldură" va fi o judecată particulară, o trecere de la singular la particular, deoarece aici este relevată o formă particulară a mişcării, forma mecanică, care, datorită frecării, se transformă într-o altă formă particulară a mişcării, în căldură. Şi acest pas înseamnă adîncirea cunoaşterii lumii. Şi, în sfîrşit, teza potrivit căreia „orice formă a mişcării este în stare şi trebuie să se transforme în orice altă formă a mişcării" va fi o judecată şi mai adîncă, o judecată generală. Prin urmare, singularul, particularul şi generalul sînt forme de mişcare a noţiunilor omeneşti, în care se reflectă lumea obiectivă, forme de adîncire a cunoaşterii, a progresului istoric al cunoaşterii omeneşti.

O mare însemnătate are aplicarea dialecticii generalului, particularului şi singularului la activitatea practică a partidului proletariatului. Aşa, de pildă, *internaţionalismul proletar* (vezi) este expresia comunităţii fundamentale a intereselor şi a căilor de luptă a proletariatului tuturor naţionalităţilor; proletariatul cutărei sau cutărei naţiuni, luptînd pentru eliberarea sa de sub jugul capitalist, este strîns legat de proletariatul celorlalte naţiuni, lupta lui se contopeşte în frontul general al luptei întregului proletariat internaţional împotriva burgheziei mondiale. Sarcinile speciale, concrete, care stau în faţa clasei muncitoare din fiecare ţară sînt strîns legate de sarcinile internaţionale ale întregii clase muncitoare. Sarcinile generale ale proletariatului internaţional îşi găsesc expresia în sarcinile speciale, concrete, pe care le are de îndeplinit proletariatul fiecărei ţări. Opunerea proletariatului dintr-o ţară proletariatului din alte ţări duce de-a dreptul la naţionalism burghez. Bolşevicii au supus la timpul său unei critici foarte aspre „Bundul", partid sionist burghezo-naţionalist evreiesc, care opunea intereselor şi sarcinilor generale ale întregii clase muncitoare din Rusia interesele singulare, particulare ale muncitorilor evrei. Luptînd împotriva duşmanilor clasei muncitoare, clasicii marxismului dau în lucrările lor exemple de analiză a dialecticii generalului şi singularului, aplicînd-o la politica partidului comunist.

SISTEMUL HELIOCENTRIC ŞI CEL GEOCENTRIC AL LUMII. — Pînă în secolul al XVI-lea a dominat sistemul geocentric (din grec. γῆ — pămînt) al lumii, elaborat de învăţatul din antichitate Ptolemeu (secolul al II-lea e.n.). Potrivit acestui sistem, pămîntul este nemişcat, fiind centrul universului; în jurul lui se învîrteşte întregul univers: soarele, luna, planetele şi stelele. *Copernic* (vezi) a dovedit inconsistenţa acestei teorii şi a creat o nouă teorie — sistemul heliocentric (din grec. ἥλιος — soare) al lumii, după care în centrul universului se află soarele, iar planetele (printre care şi pămîntul) se învîrtesc în jurul lui. Biserica a dus o luptă îndîrjită împotriva teoriei ştiinţifice a lui Copernic, teorie care era în totală divergenţă cu dogmele bisericii, cu legenda creării lumii de către dumnezeu. Sistemul heliocentric lovea în însăşi baza concepţiei religioase despre lume. În sistemul lui Copernic, adoptat de ştiinţă, a fost introdusă ulterior o îndreptare esenţială; soarele se află numai în centrul sistemului solar, iar acesta din urmă se mişcă el însuşi în spaţiul cosmic. Pe baza principiilor sistemului heliocentric au fost stabilite, chiar în primii zece ani după moartea lui Copernic, tabelele astronomice. Filozofii burghezi contemporani, folosindu-se de ezitările idealiste ale naturaliştilor, încearcă din nou să reînvie concepţiile lui Ptolemeu, de mult dezminţite. Din teoria relativităţii se trage concluzia că e indiferent, chipurile, care sistem îl consideri just, al lui Copernic sau al lui Ptolemeu, ambele fiind „la fel de adevărate“. Astfel, ştiinţa burgheză reacţionară revine la concepţiile fanteziste preştiinţifice despre lume.

SOCIAL-DARWINISM — curent reacţionar din sociologia burgheză bazat pe aplicarea pseudo-ştiinţifică a teoriei darwiniste despre lupta pentru existenţă şi selecţia naturală din lumea animalelor şi plantelor la explicarea legilor dezvoltării sociale şi a raporturilor dintre oameni. Considerînd această lege ca o lege generală a naturii, social-darwiniştii (Lange, Ammon, Kidd, Woltmann, Weismann şi alţii) susţineau că ea acţionează şi în societatea omenească, unde, de asemenea, în lupta pentru existenţă ar supravieţui numai indivizii „puternici“ şi „adaptabili“, iar cei slabi ar pieri. Substratul de clasă burghez al acestor idei reacţionare rezidă în străduinţa de a justifica inechităţile sociale ale capitalismului, monstruozităţile vieţii sale sociale, de a întuneca conştiinţa de clasă a maselor muncitoare, de a le abate de la drumul luptei de clasă împotriva capitalismului, pentru socialism. La timpul său această esenţă a social-darwinismului a fost exprimată într-o formă deschisă de sociologul-pozitivist burghez *Spencer* (vezi), care a scris că socialismul, care tinde spre desfiinţarea luptei pentru existenţă în lumea umană, trebuie să provoace o decădere intelectuală şi fizică generală. Ideile social-darwinismului au început să fie răspîndite pe scară largă în epoca imperialismului şi să fie folosite ca mijloc de luptă împotriva marxismului. Astfel, marele rechin al imperialismului german Krupp a instituit la începutul secolului al XX-lea mari premii în bani pentru cele mai bune lucrări care să popularizeze ideile social-darwinismului în rîndurile muncitorilor. Ideile vulgare ale social-darwinismului au fost răspîndite şi de tot felul de renegaţi ai marxismului. Unul dintre cei mai înveteraţi reprezentanţi ai social-darwinismului în social-democraţia germană, L. Woltmann, propaga ideea că istoria culturii şi societăţii omeneşti se dezvoltă tot aşa ca şi în natură pe baza principiilor biologice ale adaptării, eredităţii şi perfecţionării în lupta pentru existenţă. În lucrările renegatului socialismului K. *Kautsky* (vezi) erau de asemenea propagate ideile vulgare antiştiinţifice ale social-darwinismului. În prezent social-darwinismul este larg răspîndit în ţările imperialismului americano-englez, în special în S.U.A., unde o serie de biologi şi sociologi reacţionari (Morgan, East, Jennings, Conclin şi alţii) au folosit ideile social-darwinismului şi *malthusianismului* (vezi) pentru justificarea discriminării rasiale împotriva negrilor, a războaielor imperialiste și a crizelor. Ideologii imperialismului, bazîndu-se pe teoria lui Malthus a suprapopulației, recomandă nimicirea unei serii de popoare „inferioare". Astfel, ideologii contemporani ai imperialismului american (W.Vogt, R. Cook și alții) propovăduiesc ideile delirante că natalitatea foarte mare din U.R.S.S., din țările de democrație populară și din alte țări constituie o primejdie pentru omenire și că ea nu poate fi stăvilită decît printr-un război în care să se folosească arma atomică, bacteriologică și alte mijloace de exterminare în masă.

Întemeietorii marxism-leninismului au demascat cu hotărîre caracterul reacționar și antiștiințific al social-darwinismului. Esența antiștiințifică a social-darwinismului constă în faptul că el transpune în mod mecanic legile biologice în domeniul fenomenelor sociale. După cum a dovedit marxism-leninismul, dezvoltarea societății este supusă unor legi proprii, deosebite, care nu pot fi reduse la legile naturii. Din cauza aceasta explicarea fenomenelor sociale cu ajutorul unor noțiuni biologice sau fizice are un caracter reacționar și antiștiințific; „... nici o *cercetare* a fenomenelor sociale, nici o clarificare a *metodei* științelor sociale — scria Lenin — *nu poate fi* făcută cu asemenea noțiuni. Nu e nimic mai ușor decît să lipești eticheta «energetic» sau «biologic-sociologic» unor fenomene ca crizele, revoluțiile, luptele de clasă etc.; nu există însă ocupație mai sterilă, mai scolastică, mai moartă... (vol. 14, ed. rom., pag. 322).

SOCIALISM DE CATEDRĂ (în germană KATHEDER — catedră) — curent teoretic și politic care a luat naștere în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în universitățile germane. Socialiștii de catedră căutau să dovedească că statul popular poate fi construit în Germania prusacă pe calea reformelor, fără răsturnarea revoluționară a statului burghezo-moșieresc, fără lupta de clasă. Ei prezentau capitalismul de stat drept socialism. În 1872 socialiștii de catedră au format în Germania „Uniunea politicii sociale" pentru „a propovădui de la catedră" reformele sociale și pentru a propovădui de sus socialismul, pentru a propaga „pacea între clase", „nepartinitatea" științei, care s-ar situa „deasupra claselor" etc. „Socialismul de catedră" a fost o varietate a politicii prusaco-iuncheriste a lui Bismarck, care prezenta statul prusac-iuncherist german drept stat „popular", care construiește socialismul. Această ideologie reacționară căutau s-o impună clasei muncitoare din Germania, de exemplu, lassalleenii; ea a fost demascată de Marx în *„Critica programului de la Gotha"* (vezi). În Germania, socialiști de catedră burghezi au fost Hildebrand, care a luptat deschis împotriva lui Marx și Engels, A. Wagner, Brentano, Sombart și alți ideologi reacționari ai prusacismului și capitalismului. În mișcarea muncitorească din Germania, linia lor a fost sprijinită de lassalleeni, în Rusia de marxiștii legali și de „economiști" (Struve, Tugan-Baranovski și alții). În prezent socialiști de catedră sînt socialiștii de dreapta, fabienii, trade-unioniștii. Cu toții sînt apologeți activi și slugi ale imperialismului, propovăduitori ai ideii reacționare burghezo-cosmopolite a creării Statelor Unite ale Europei (sau ale lumii).

Clasicii marxismului au demascat pe socialiștii de catedră ca fiind dușmani înverșunați ai proletariatului, adversari neîmpăcați ai socialismului științific. Partidul comunist dă o ripostă tuturor manifestărilor socialismului de catedră în domeniul ideologic (în filozofie, știință, istoria literaturii etc.), care se exprimă prin obiectivismul burghez, ignorarea principiului partinității, prin inexistența analizei de clasă în aprecierea unor fenomene sociale sau altele, prin ruperea teoriei marxiste de practica construcției socialiste, prin îndepărtarea de la problemele actuale de construire a comunismului, de sarcinile luptei împotriva ideologiei reacționare ale imperialismului contemporan etc.

SOCIALISM FABIAN — curent burghez reacționar în Anglia, creat în vederea luptei împotriva socialismului științific. Socialismul fabian s-a închegat în 1884 sub denumirea de „Societatea fabienilor", ai cărei reprezentanți propovăduiau posibilitatea integrării pașnice și treptate a capitalismului în socialism pe baza „colaborării" burgheziei cu proletariatul. O dovadă a caracterului reacționar și antiproletar al socialismului fabian este însăși denumirea de„Societatea fabienilor", dată după numele conducătorului de oști roman Fabius Cunctator („Încetinitorul"), care a devenit celebru prin strategia lui bazată pe prudență și încetineală, orientată spre împăcarea cu adversarul. Reprezentanții socialismului fabian s-au manifestat ca adversari înverșunați ai luptei de clasă, ai revoluției proletare și ai dictaturii proletariatului. Neavînd un program teoretic precis, declarînd că au o atitudine indiferentă față de problemele filozofice, fabienii se pronunțau totodată în mod hotărît împotriva concepției materialiste a istoriei. În scrisoarea către Kautsky din 4 septembrie 1892, Engels caracterizează pe fabieni ca politicieni burghezi tipici, care urmăreau ca muncitorii să se alăture liberalilor. „Această clică de «socialiști» burghezi de calibru diferit — scria Engels —, de la carierist pînă la socialistul sentimental și filantrop, solidari numai de frica dominației muncitorilor care-i amenință și gata la orice pentru a preîntîmpina acest pericol..." (*Marx* și *Engels*, Scrisori alese, ed. rusă, pag. 452—453). Mai tîrziu, în scrisoarea către Sorge din ianuarie 1893, Engels îi numește pe fabienii londonezi bandă de carieriști, al căror principiu fundamental este „frica de revoluție". În epoca imperialismului socialismul fabian a trecut fățiș pe pozițiile apărării intereselor capitalului financiar, el sprijină războaiele imperialiste de reîmpărțire a lumii, se pronunță în mod hotărît în favoarea intensificării jugului colonial. Are loc un proces de transformare a socialismului fabian în „imperialism fabian", adică „socialism în vorbe, imperialism în fapte, *transformarea oportunismului în imperialism*" (*Lenin*, vol. 29, ed. rusă, pag. 463). Scoțînd la iveală în amănunțime esența reacționară de clasă a socialismului fabian, Lenin explică răspîndirea lui printre vîrfurile clasei muncitoare prin aceea că burghezia corupe o pătură neînsemnată de muncitori pe seama „jefuirii" popoarelor coloniale. În epoca scindării lumii în două lagăre opuse — lagărul democrației și socialismului și lagărul reacțiunii imperialiste — socialismul fabian apare ca ideologie oficială a liderilor laburiști de dreapta și servește imperialiștilor americano-englezi în lupta lor împotriva U.R.S.S. și a țărilor de democrație populară. Reprezentanții contemporani ai socialismului fabian răspîndesc intens concepţiile idealist-subiectiviste asupra dezvoltării naturii şi societăţii.

SOCIALISM ŞI COMUNISM — două faze, două trepte în dezvoltarea societăţii comuniste, care caracterizează treapta maturităţii economice şi culturale a orînduirii sociale noi, superioare — comunismul. „Deosebirea ştiinţifică dintre socialism şi comunism constă numai în faptul că primul cuvînt înseamnă prima treaptă a societăţii noi, care ia naştere din sînul capitalismului, iar al doilea cuvînt înseamnă o treaptă ulterioară, mai înaltă, a ei" (*Lenin*, Opere alese, vol. II, ed. a II-a rom., pag. 484). Trecerea de la capitalism la comunism reprezintă cea mai măreaţă cotitură istorică în dezvoltarea societăţii omeneşti, cotitură care se înfăptuieşte în urma revoluţiei socialiste, care instaurează dictatura proletariatului şi creează condiţiile pentru construirea noii societăţi. Trecerea de la capitalism la socialism şi de la socialism la comunism reprezintă un proces complex şi îndelungat de creare a unei economii noi, a unor relaţii de producţie noi, un proces care înglobează diferitele faze ale dezvoltării şi devenirii noii orînduiri social-economice.

Baza economică atît în socialism, cît şi în comunism o constituie proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie. În societatea socialistă şi în cea comunistă lipsesc clasele exploatatoare, este desfiinţată exploatarea omului de către om, este lichidată asuprirea naţională şi rasială. Atît în prima, cît şi în a doua fază a comunismului munca este o datorie generală şi egală a tuturor membrilor societăţii, iar dezvoltarea economiei şi culturii este subordonată scopului asigurării satisfacerii maxime a nevoilor materiale şi culturale mereu crescînde ale întregii societăţi prin creşterea şi perfecţionarea neîntreruptă a producţiei socialiste pe baza tehnicii celei mai înalte. Socialismul este prima fază, sau faza inferioară a comunismului. „Avem de-a face aci cu o societate comunistă nu aşa cum *s-a dezvoltat* ea pe propria-i bază, ci, dimpotrivă, aşa cum tocmai *se naşte* din societatea capitalistă; care în orice privinţă — economiceşte, moraliceşte, spiritualiceşte — mai poartă deci stigmatele societăţii vechi, din care a luat naştere" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 15). În societatea socialistă relaţiile reciproce dintre oameni în procesul producţiei se caracterizează ca relaţii de colaborare tovărăşească şi de ajutor reciproc socialist între oamenii muncii, care nu mai sînt exploataţi. Relaţiile de producţie se află în deplină concordanţă cu starea forţelor de producţie, deoarece caracterul social al procesului de producţie este întărit prin proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie. De aceea, în socialism economia naţională se dezvoltă într-un ritm rapid, ea nu cunoaşte crizele economice şi celelalte tare şi plăgi proprii capitalismului. Baza economică a socialismului este proprietatea socială socialistă sub două forme: de stat (a întregului popor) şi cooperatist-colhoznică (de grup). Socialismul desfiinţează opoziţia dintre oraş şi sat, dintre munca intelectuală şi munca fizică. Dar în prima fază a comunismului rămîn încă deosebiri esenţiale între ele, deosebiri care vor dispare definitiv în cursul trecerii la faza superioară a societăţii comuniste. În socialism se mai menţin rămăşiţe ale capitalismului în economie şi în conştiinţa oamenilor, mai există deosebiri de clasă între clasa muncitoare şi ţărănime, care sînt principalele clase ale societăţii socialiste. În socialism se menţine producţia de mărfuri, a cărei necesitate decurge din existenţa celor două forme de proprietate socialistă. Dar aceasta este o producţie de mărfuri de un fel deosebit, ca are de-a face mai ales cu mărfurile producătorilor socialişti uniţi, reprezentaţi de stat, colhozuri şi cooperaţie. Datorită existenţei producţiei de mărfuri şi a circulaţiei mărfurilor, care îmbrăţişează în special domeniul mărfurilor de consum individual, în socialism există şi acţionează legea valorii, a cărei sferă de acţiune este strict limitată şi restrînsă la un anumit cadru de proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie, de acţiunea *legii dezvoltării planice (proporţionale) a economiei naţionale* (vezi) şi de planurile economice, care reflectă cerinţele acestei legi. O dată cu dispariţia producţiei de mărfuri îşi pierde puterea şi legea valorii. Principiul comunist al repartiţiei produselor după nevoi exclude orice schimb de mărfuri, şi prin urmare transformarea produselor în mărfuri şi totodată transformarea lor în valoare. În faza superioară a comunismului cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea produselor nu va fi măsurată prin intermediul valorii şi al formelor ei, ci în mod direct şi nemijlocit după cantitatea de timp cheltuită pentru producerea lor.

În opoziţie cu orînduirea capitalistă, orînduirea socialistă realizează un tip mai înalt de relaţii sociale; ea va învinge capitalismul pentru că în ea productivitatea muncii este mai mare decît în sistemul economic capitalist, pentru că socialismul dă societăţii mai multe produse şi poate face societatea mai bogată decît capitalismul. Dar cu tot pasul uriaş înainte în comparaţie cu capitalismul, starea forţelor de producţie şi nivelul productivităţii muncii sociale în socialism încă nu sînt destul de înalte ca să asigure belşugul de produse necesar pentru satisfacerea deplină şi sub toate aspectele a nevoilor materiale şi culturale crescînde ale oamenilor. De aceea, în socialism se realizează principiul „de la fiecare după capacităţi, fiecăruia după muncă“. În U.R.S.S., unde a fost realizată prima fază a comunismului şi unde are loc procesul trecerii treptate spre faza superioară a comunismului, munca a devenit o chestiune de cinste, de onoare, de glorie şi de eroism a oamenilor muncii conştienţi ai societăţii sovietice socialiste. O manifestare vie a atitudinii socialiste faţă de muncă o constituie întrecerea socialistă, care este o metodă comunistă de construire a noii orînduiri sociale.

Poporul sovietic, care a realizat construirea socialismului în U. R. S. S., înfăptuieşte acum trecerea treptată la comunism. Lenin a arătat că, începînd transformările socialiste, trebuie să ne fixăm în mod clar ţelul spre care sînt îndreptate în ultimă instanţă aceste transformări, anume ţelul făuririi societăţii comuniste. Arătînd care este ţelul final al construcţiei socialiste, Lenin ne-a învăţat că o formă nouă, superioară de societate se poate dezvolta numai atunci cînd socialismul va fi pe deplin consolidat. Lenin a subliniat că socialismul trebuie să se transforme inevitabil în comunism. Numai după ce va dispare subordonarea oamenilor faţă de diviziunea muncii, cînd munca va înceta să fie numai un mijloc pentru viaţă, cînd ea va deveni prima necesitate vitală, cînd o dată cu dezvoltarea multilaterală a membrilor societăţii se vor dezvolta și forțele de producție, numai atunci societatea va putea să înscrie pe steagul ei: „de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi“. I. V. Stalin a dat o definiție multilaterală societății comuniste: „Dacă e să înfățișăm pe scurt anatomia societății comuniste, ea va fi o societate: *a)* în care nu va exista proprietate privată asupra uneltelor și mijloacelor de producție, ci va exista doar proprietatea socială, colectivă; *b)* în care nu vor exista clase și putere de stat, ci vor exista oameni ai muncii din industrie și agricultură, care se vor conduce economicește ca o asociație liberă de oameni ai muncii; *c)* în care economia națională, organizată în mod planificat, se va baza pe o tehnică superioară atît în domeniul industriei, cît și în domeniul agriculturii; *d)* în care nu va exista o opoziție între oraș și sat, între industrie și agricultură; *e)* în care produsele se vor repartiza după principiul vechilor comuniști francezi: «de la fiecare după capacitatea sa, fiecăruia după nevoile sale»; *f)* în care știința și arta se vor bucura de condiții îndeajuns de prielnice pentru a ajunge la o înflorire deplină; *g)* în care individul, eliberat de grija bucății de pîine și de necesitatea de a fi pe placul «puternicilor zilei», va deveni cu adevărat liber.

Etc. etc.“ (vol. 10, ed. rom., pag. 142).

Pentru a asigura trecerea la comunism trebuie îndeplinite o serie de condiții preliminare. Trebuie să asigurăm temeinic creșterea neîncetată a întregii producții sociale, cu precădere creșterea mijloacelor de producție, fără de care nu este posibilă realizarea reproducției lărgite. Această condiție este tradusă în viață în U. R. S. S., prin dezvoltarea în primul rînd a ramurilor economiei naționale care produc cărbune, petrol, metal, energie electrică, mașini, utilaj, materiale de construcție etc., pe baza perfecționării producției socialiste, pe calea progresului tehnic neîncetat în direcțiile sale principale, fundamentale — mecanizarea complexă, automatizarea, chimizarea și electrificarea proceselor de producție. „Comunismul este Puterea sovietică plus electrificarea întregii țări“ (*Lenin*, vol. 31, ed rusă, pag. 392). În același timp, Partidul comunist și Guvernul sovietic iau toate măsurile în vederea obținerii unui avînt puternic al acelor ramuri de producție care deservesc direct nevoile consumatorilor, pentru a îmbunătăți simțitor asigurarea populației cu toate mărfurile de larg consum.

Pentru trecerea la comunism este necesar un nivel de dezvoltare a forțelor de producție mult mai înalt decît în socialism. În comunism va exista o singură formă comunistă de proprietate atît în industrie, cît și în agricultură. Prin urmare, nu va exista împărțirea în două forme de proprietate, așa cum există în socialism. În dezvoltarea ei ulterioară proprietatea colhoznică va fi ridicată pe o treaptă superioară — la nivelul proprietății întregului popor. În comunism nu va exista producție de mărfuri și circulație a mărfurilor, ci va domina sistemul schimbului direct de produse. Dar acesta este un proces complex și îndelungat. Pentru a realiza acest lucru trebuie ca, prin treceri treptate, înfăptuite în mod avantajos pentru colhozuri și, prin urmare, pentru întreaga societate, proprietatea colhoznică să fie ridicată în viitor la nivelul proprietății întregului popor, iar circulația mărfurilor să fie înlocuită în viitor, tot prin treceri treptate, cu sistemul schimbului de produse, ceea ce va permite cu timpul ca să se încadreze proprietatea principală a colhozurilor, produsele producţiei colhoznice, în sistemul general al planificării naţionale. Trebuie însă să ţinem seama de faptul că îndeplinirea acestei sarcini nu este o chestiune de viitor apropiat. În condiţiile actuale şi în viitorul apropiat forma colhoznică de proprietate va juca rolul unui puternic motor al forţelor de producţie în agricultura socialistă. Comerţul sovietic va rămîne şi el multă vreme una dintre principalele pîrghii de dezvoltare continuă a economiei naţionale a ţării. De aceea, acum sarcina este de a întări şi dezvolta prin toate mijloacele orînduirea colhoznică, de a lărgi şi îmbunătăţi comerţul sovietic. Proprietatea colhoznică va putea să fie ridicată la nivelul proprietăţii întregului popor şi circulaţia mărfurilor să fie înlocuită cu sistemul schimbului de produse numai pe baza dezvoltării continue a orînduirii colhoznice şi a comerţului sovietic.

Trebuie, apoi, să se ajungă la o asemenea creştere a nivelului cultural al societăţii care să asigure tuturor membrilor societăţii dezvoltarea multilaterală a aptitudinilor lor fizice şi intelectuale, pentru ca membrii societăţii să aibă posibilitatea de a căpăta o cultură îndestulătoare ca să devină militanţi activi ai dezvoltării sociale, pentru ca ei să aibă posibilitatea să-şi aleagă liber profesiunea şi să nu fie ţintuiţi pe toată viaţa, în virtutea diviziunii existente a muncii, de o singură profesiune oarecare. Pentru realizarea acestei condiţii trebuie să se reducă ziua de muncă cel puţin pînă la 6 sau 5 ore, să se introducă învăţămîntul politehnic general obligatoriu, să se îmbunătăţească în mod radical condiţiile de locuit şi să se ridice simţitor salariul real al muncitorilor şi funcţionarilor atît prin sporirea directă a salariului în bani, cît şi, mai ales, prin reducerea sistematică a preţurilor la obiectele de larg consum. Îndeplinirea acestor condiţii preliminare principale, în ansamblu, va însemna trecerea radicală de la economia socialistă la o economie superioară, economia societăţii comuniste.

Partidul comunist şi Statul sovietic, sprijinindu-se pe cunoaşterea legilor economice obiective, îndrumează societatea socialistă pe calea construirii comunismului deplin. În concordanţă cu legile economice ale socialismului şi conformîndu-se cerinţelor *legii economice fundamentale a socialismului* (vezi), politica Partidului comunist şi a Guvernului sovietic, politică construită pe fundamentul ştiinţific al marxism-leninismului, determină şi îndrumează întreaga activitate economică, politică şi culturală a statului socialist, îi perfecţionează funcţiile, întăreşte aparatul de stat. Instrumentul principal de construire a comunismului este Statul sovietic, care se va menţine şi în comunism, dacă nu va fi lichidată încercuirea capitalistă, dacă nu va fi desfiinţată primejdia unor agresiuni militare din afară. În anii de după război societatea sovietică socialistă a făcut un mare pas înainte pe calea comunismului. Se făureşte baza materială tehnică a societăţii comuniste; ia o largă dezvoltare introducerea tehnicii celei mai noi în toate ramurile economiei naţionale. Hotărîrile istoricului Congres al XIX-lea al partidului, hotărîrile partidului şi guvernului cu privire la dezvoltarea continuă a agriculturii şi realizarea unui puternic avînt al producţiei mărfurilor de larg consum au deschis perspective grandioase pentru dezvoltarea continuă a economiei și culturii Uniunii Sovietice pe calea comunismului. Sub conducerea Partidului comunist și a Guvernului sovietic, popoarele Uniunii Sovietice, înarmate cu știința cea mai înaintată a contemporaneității — marxism-leninismul, merg cu încredere pe calea comunismului. Experiența de însemnătate istorică mondială a construirii socialismului și comunismului în U.R.S.S. constituie un exemplu pentru țările de democrație populară, care au pășit pe calea dezvoltării socialiste și care construiesc cu succes bazele socialismului în țările lor. (Vezi și *Orînduirea socialistă*; *Deosebirea esențială dintre oraș și sat și căile de lichidare a ei*; *Deosebirea esențială dintre munca intelectuală și munca fizică și căile de lichidare a ei*.)

SOCIALISM UTOPIC — teorii socialiste care, spre deosebire de teoria socialismului științific a lui Marx, construiau planuri ample și atotcuprinzătoare de reorganizare a societății, planuri rupte de viața reală a societății și de lupta de clasă. Socialiștii utopiști își fundamentau idealurile socialiste în mod pur idealist, fără să înțeleagă rolul primordial al condițiilor vieții materiale a societății în dezvoltarea istorică. Socialismul utopic a apărut în perioada descompunerii feudalismului și e legat de mișcările revoluționare. Întemeietorul socialismului utopic a fost Thomas *Morus* (vezi). Un socialist utopist de seamă a fost *Campanella* (vezi). Socialismul utopic a continuat să se dezvolte în secolul al XVIII-lea (vezi *Morelly*, *Meslier*, *Mably*). La începutul secolului al XIX-lea au trăit marii socialiști utopiști Claude-Henri *Saint-Simon* (vezi), Charles *Fourier* (vezi) și Robert *Owen* (vezi).

Socialismul utopic a apărut atunci cînd lupta de clasă a proletariatului nu era încă suficient de dezvoltată. „Toți socialiștii întemeietori de secte — scria Marx — aparțin perioadei cînd nici clasa muncitoare nu era încă destul de disciplinată și organizată de mersul dezvoltării societății capitaliste pentru a putea păși pe arena mondială ca un personaj istoric activ, nici condițiile materiale ale eliberării sale nu erau în suficientă măsură coapte în cadrul vechii lumi. Mizeria clasei muncitoare exista, dar condițiile pentru o mișcare a ei nu existau încă“ (*Marx* și *Engels*, Comuna din Paris, ed. rusă, pag. 92). De aceea propovăduirea socialismului avea în mod inevitabil un caracter utopic, adică de vis, nereal. Socialismul utopic a criticat profund și viu contradicțiile capitalismului, arătînd necesitatea înlocuirii acestuia prin socialism, a prevăzut desființarea opoziției dintre oraș și sat, desființarea proprietății private etc. Dar reprezentanții socialismului utopic n-au putut să înțeleagă și să explice esența modului de producție capitalist și condițiile obiective care duc la victoria socialismului. Ei nu au văzut nici forța în stare să devină făuritoarea noii societăți. Utopiștii vedeau în proletariat numai o masă asuprită, care trebuie să fie compătimită și ajutată, iar nu măreața forță istorică care este singura în stare să asigure prin luptă traducerea în viață a ideilor socialiste. Utopiștii „voiau să aducă fericirea pe pămînt prin legiferare, prin declarații, fără ajutorul poporului însuși (al muncitorilor)“ (*Stalin*, vol. 1, ed. rom., pag. 12). De aceea teoriile utopiștilor rămîneau simple teorii, care treceau pe lîngă proletariat, în timp ce în sînul maselor creştea măreaţa idee că eliberarea clasei muncitoare poate fi numai opera clasei muncitoare înseşi.

În Rusia ideile socialismului utopic au fost exprimate de oameni eminenţi, de ideologi ai ţărănimii revoluţionare ca *Cernîşevski* (vezi), *Dobroliubov* (vezi) şi alţii. Ideile socialiste ale marilor democraţi revoluţionari ruşi din secolul al XIX-lea erau considerabil superioare ideilor socialismului premarxist din Europa occidentală. Aceste idei se distingeau prin revoluţionarism consecvent, prin spiritul combativ al democratismului revoluţionar. Democraţii revoluţionari au înţeles că numai prin propagandă paşnică nu pot fi înfăptuite idealurile socialiste, că numai poporul muncitor este vital interesat în înlocuirea vechii societăţi printr-una nouă. Dar şi socialismul lor era utopic. Condiţiile istorice ale Rusiei feudale nu erau încă coapte pentru apariţia socialismului ştiinţific, proletariatul abia luînd naştere. Din această cauză democraţii revoluţionari nu au putut să ajungă la concluzia ştiinţifică că numai proletariatul este forţa care poate să construiască socialismul, adică nu au putut să ajungă la teoria socialismului ştiinţific. Democraţii revoluţionari visau ca trecerea la socialism să se înfăptuiască prin vechea obşte ţărănească. Numai Marx şi Engels au transformat socialismul din utopie în ştiinţă. Ei au demonstrat că socialismul nu este o născocire a unor visători, a utopiştilor, ci un rezultat necesar, care decurge din dezvoltarea societăţii capitaliste şi din lupta de clasă a proletariatului, a cărui sarcină este lichidarea capitalismului şi construirea socialismului. (Vezi *Comunism ştiinţific*.)

SOCIALIŞTI DE DREAPTA — agenţi ai imperialismului în sînul mişcării muncitoreşti, duşmani de moarte ai socialismului ştiinţific, actuali continuatori ai vechilor reformişti şi revizionişti — *Bernstein* (vezi), *Kautsky* (vezi), Adler, Vandervelde şi alţii. Întreaga activitate a socialiştilor de dreapta are ca scop să dezarmeze clasa muncitoare şi masele muncitoare în lupta lor împotriva burgheziei din ţările lor, împotriva planurilor agresive ale imperialismului americano-englez, să provoace sciziune în mişcarea muncitorească, să creeze o barieră în faţa mişcării mondiale pentru pace, democraţie şi socialism, mişcare care creşte şi se dezvoltă victorios. Socialiştii de dreapta din toate ţările îndeplinesc funcţia de lachei ai imperialismului american, constituie un sprijin ideologic al lui. În rezoluţia consfătuirii Biroului informativ al partidelor comuniste, care a avut loc în noiembrie 1949 în Ungaria, este dezvăluit cu profunzime rolul de clasă al socialiştilor de dreapta în condiţiile actuale. „În momentul de faţă socialiştii de dreapta — se spune în această rezoluţie — acţionează nu numai ca agenţi ai burgheziei din ţările lor, ci şi ca agenţi ai imperialismului american, transformînd partidele social-democrate din ţările europene în partide americane, în unelte directe ale agresiunii imperialiste a Statelor Unite.

În ţările unde socialiştii de dreapta fac parte din guvern, ei acţionează ca înverşunaţi apărători ai «planului Marshall», «Uniunii occidentale», «pactului Atlanticului de nord» şi ai tuturor celorlalte forme ale expansiunii americane. Aceşti pseudosocialişti îndeplinesc cel mai josnic rol în persecutarea organizaţiilor muncitoreşti şi democratice, care apără interesele celor ce muncesc". Îndeplinind voinţa imperialiştilor americani, socialiştii de dreapta propagă ideile reacţionare ale cosmopolitismului, ideea organizării unui „guvern mondial" care, după expresia lui Blum, să domine „asupra suveranităţilor naţionale", propagă ideea că noţiunea de independenţă naţională a popoarelor „s-a învechit".

Pentru a demobiliza clasa muncitoare, liderii socialişti de dreapta răspîndesc neîncetat vechea teorie reformistă a „colaborării între clase", a „păcii între clase" etc. Renner afirma că analiza contradicţiilor dintre burghezie şi proletariat făcută de Marx în *„Capitalul"* (vezi) este învechită acum, că în prezent a fost creată, chipurile, o bază pentru „armonia între clase", pentru unitatea de interese între clasa muncitoare şi burghezie. „Noi — spune un alt socialist de dreapta din Austria, referindu-se la muncitori şi patroni — stăm pe una şi aceeaşi cracă, şi dacă unul din noi va tăia această cracă, vom cădea cu toţii". Inveteratul trădător al clasei muncitoare Léon Blum căuta să-i convingă pe muncitori că în prezent nu mai este loc pentru lupta de clasă, că „faza polemică" (cum denumea el cu prudenţă lupta de clasă) şi-a trăit traiul şi trebuie să cedeze locul „fazei paşnice". Principala sarcină constă acum în „autoperfecţionarea morală" a omului, spunea Blum. În zelul lor servil, socialiştii de dreapta au mers pînă acolo încît au declarat în general clasa muncitoare, proletariatul drept o „abstracţie".

Dacă vechii reformişti şi revizionişti, trădînd marxismul în fapt, încercau în vorbe să se dea drept „partizani" ai marxismului, actualele căpetenii ale socialiştilor de dreapta luptă făţiş împotriva marxismului, împotriva teoriei socialismului ştiinţific. Teoriei revoluţionare a socialismului ştiinţific, care a fost pe deplin confirmată de experienţa construirii victorioase a socialismului în U.R.S.S., precum şi de experienţa ţărilor de democraţie populară, ei îi opun teoria reacţionară a „forţei a treia", a „socialismului democratic" etc., în care frazele despre „socialism" nu sînt decît o minciună de la început pînă la sfîrşit şi o camuflare a practicii contrarevoluţionare în folosul claselor exploatatoare. Politica guvernului laburist în Anglia a demonstrat în mod clar în practică sensul de clasă al „socialismului democratic"; această politică este dusă de la început şi pînă la sfîrşit în folosul burgheziei şi în dauna clasei muncitoare.

În scopul înşelării maselor, socialiştii de dreapta denaturează esenţa de clasă a statului. Ei au scornit o versiune prin care susţin că, dacă statul a fost înainte un instrument al clasei dominante, astăzi statul burghez a încetat, chipurile, să mai fie un aparat de oprimare şi de asuprire a maselor muncitoare. De aici se deduce sarcina folosirii paşnice a statului burghez ca organ „deasupra claselor", adică aceeaşi veche idee reformistă a integrării paşnice a mîrşăviei capitaliste în socialism. În practică însă, pretutindeni unde socialiştii de dreapta se află la putere sau fac parte din guvern, contribuie la fascizarea statului, pun în libertate pe criminalii fascişti, reprimă crunt orice manifestare de protest a muncitorilor şi ţăranilor împotriva asupririi capitalului, ajută claselor cîrmuitoare să pregătească un nou război mondial.

În domeniul filozofiei, liderii socialişti de dreapta sînt aceleaşi slugi ale burgheziei ca şi în domeniul politicii. Şi în acest domeniu, urmînd pe ideologii burghezi, ei luptă împotriva ştiinţei şi raţiunii, repetă platitudinile clericale împotriva materialismului, neagă dialectica revoluţionară, „combat“ *materialismul istoric* (vezi), înlocuind această unică teorie ştiinţifică despre legile dezvoltării sociale printr-un idealism de cea mai proastă calitate. Paginile revistelor şi broşurilor socialiştilor de dreapta abundă în îndemnuri la împăcarea cunoaşterii cu credinţa, a ştiinţei cu religia. Blum numea socialismul o idee religioasă. Socialiştii de dreapta din Germania afirmă că raţiunea ar fi fost înfrîntă în lupta împotriva credinţei şi cer să se repună în drepturi „chemarea interioară a sufletului omenesc“, „instinctele omeneşti eterne“, „valorile absolute“ etc. Aşadar socialiştii de dreapta acţionează pe toate liniile ca reacţionari, ca apărători activi ai capitalismului muribund, ca duşmani consecvenţi şi neîmpăcaţi ai proletariatului. De aceea nu se poate lupta cu succes împotriva imperialismului fără a lupta împotriva agenturii sale — socialiştii de dreapta.

SOCIALIŞTI UTOPIŞTI — vezi *Socialism utopic.*

SOCIETATE—vezi *Formaţiune social-economică*; *Tipuri de relaţii de producţie.*

SOCIOLOGIE — ştiinţa despre societate. Încercări de a fundamenta din punct de vedere teoretic sociologia ca ştiinţă despre societate au existat înainte de Marx. Dintre aceste încercări fac parte şi teoriile savanţilor burghezi din secolul al XIX-lea Auguste *Comte* (vezi) şi Herbert *Spencer* (vezi). Însuşi cuvîntul „sociologie“ a fost folosit pentru întîia oară de Comte. Comte împarte sociologia în statica socială, care studiază organismul social în stare de repaus, şi dinamica socială, care îl studiază în stare de mişcare. Întregul mecanism social se bazează, după Comte, pe idei; cel care dă orientarea dezvoltării sociale este spiritul omului. Lui Comte i se alătură Spencer—reprezentantul aşa-numitei *teorii organiciste a societăţii* (vezi). Acest curent caută să interpreteze viaţa societăţii şi structura ei prin analogie cu organismul, aseamănă funcţiile societăţii cu funcţiile organismului animal; astfel, agricultura şi industria (aici intră, după această teorie, muncitorii) îndeplinesc funcţia nutriţiei, comerţul corespunde sistemului de distribuţie al organelor (circulaţia sîngelui), capitaliştii în industrie sînt sistemul regulator. Toate aceste comparaţii absurde sînt făcute pentru a se dovedi că muncitorii prin natura lor sînt sortiţi pe vecie la muncă fizică, pe cînd capitaliştii sînt chemaţi să conducă societatea etc. Savanţii burghezi au creat şi o sumedenie de alte teorii sociologice, dar toate aceste teorii sînt idealiste şi n-au nimic comun cu ştiinţa. Legaţi la mîini şi picioare de lanţurile ideologiei burgheze, sociologii burghezi şi-au adaptat teoriile în vederea permanentizării orînduirii capitaliste.

Numai ideologii proletariatului, Marx şi Engels, au săvîrşit cea mai mare revoluţie în dezvoltarea gîndirii omeneşti şi au creat pentru întîia oară o adevărată ştiinţă despre societate şi legile ei. Studiind formaţiunea social-economică capitalistă, Marx a arătat că dezvoltarea societăţii nu este determinată de idei, ci de *modul de producţie a bunurilor materiale* (vezi) necesare pentru existenţa oamenilor. Relaţiile economice, de producţie constituie baza întregii vieţi politice şi spirituale a societăţii. Marxismul a redus acţiunile indivizilor la acţiunile claselor sociale, arătînd că structura de clasă a societăţii este determinată de caracterul modului de producţie dominant într-o perioadă dată. Marxismul a explicat dezvoltarea societăţii în mod materialist şi prin aceasta a ridicat pentru prima oară sociologia la rangul de ştiinţă.

În opoziţie cu sociologia burgheză, care şterge trăsăturile caracteristice ale diferitelor perioade ale istoriei, marxismul a dovedit că fiecare perioadă istorică are legile ei proprii. Sarcina studierii ştiinţifice a societăţii constă, prin urmare, „în elucidarea legilor speciale (istorice) care reglementează naşterea, existenţa, dezvoltarea şi moartea unui organism social dat şi înlocuirea lui cu altul superior" (*Lenin*, Ce sînt „prietenii poporului" şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor?, ed. a II-a rom., pag. 47). Totodată marxismul ne învaţă că există legi economice generale care acţionează în toate formaţiunile. Acestea sînt legile sociologice. Ele acţionează în toate fazele dezvoltării sociale. Însemnătatea lor constă în faptul că ele leagă toate formaţiunile într-un singur proces firesc de dezvoltare a societăţii de la inferior la superior, de la simplu la complex.

Ştiinţa marxistă despre societate a înarmat proletariatul şi partidul său cu o cunoaştere cu adevărat ştiinţifică a legilor de dezvoltare a societăţii, de înaintare a ei spre socialism şi comunism, constituie fundamentul teoretic de nezdruncinat al politicii Partidului comunist. Fiecare nou pas în dezvoltarea societăţii confirmă veridicitatea acestei ştiinţe. Mersul progresiv al istoriei a răsturnat şi răstoarnă feluritele şcoli sociologice ale burgheziei, cărora le este caracteristică numai apărarea orînduirii robiei capitaliste. Sociologia burgheză contemporană propovăduieşte făţiş teoriile imperialiste ale rasismului, inegalităţii rasiale, teoriile cosmopolite ale desfiinţării suveranităţii naţionale a popoarelor şi subordonării lor capitalului americano-englez, filozofia malthusiană reacţionară asupra populaţiei, după care tot răul îşi are obîrşia nu în orînduirea burgheză exploatatoare, ci în „surplusul" de populaţie, teoria banditească a *geopoliticii* (vezi) etc. Dar dezvoltarea societăţii spulberă toate aceste „teorii". Nu concepţiile burgheze canibalice despre societate, ci unica concepţie ştiinţifică despre lume — marxism-leninismul — capătă în epoca noastră cea mai largă răspîndire în întreaga lume. Victoria socialismului în U.R.S.S., construirea socialismului în ţările de democraţie populară, victoria poporului chinez, creşterea continuă a forţelor întregului lagăr mondial al democraţiei şi socialismului — toate acestea înseamnă adevăratul triumf al ştiinţei marxist-leniniste despre societate. (Vezi şi *Materialismul istoric*.)

SOCRATE (469—399 î.e.n.) — filozof idealist din Grecia antică, care s-a ridicat împotriva materialismului, cunoştinţelor naturalist-ştiinţifice şi ateismului, propagînd teoria moralo-religioasă. Cercul care s-a grupat în jurul lui Socrate a fost centrul luptei politice şi ideologice împotriva democraţiei ateniene. Din acest cerc făceau parte reprezentanţi ai aristocraţiei: *Platon* (vezi), Critias, care după înfrîngerea democraţiei s-a pus în fruntea celor 30 de oligarhi din Atena, şi antipatrioţi, trădători ai patriei — Alcibiade şi Xenofon. La cîtva timp după victoria reacţiunii, guvernarea democratică a fost restaurată, şi Socrate, pentru activitatea sa ostilă poporului, a fost condamnat la moarte. Socrate nu a lăsat lucrări scrise, el se exprima întotdeauna verbal, dar teoria sa a devenit larg cunoscută şi a ajuns pînă în zilele noastre datorită operelor lui Platon, Xenofon şi Aristofan, care au reprodus cele spuse de Socrate. Scopul filozofiei, după Socrate, este de a învăţa pe oameni să ducă o viaţă virtuoasă. Realizarea acestei sarcini practice trebuie să fie precedată de cunoaşterea normelor etice generale, a binelui general, căci, după părerea lui Socrate, virtutea şi cunoaşterea constituie unul şi acelaşi lucru. Izvorul acestei cunoaşteri e autocunoaşterea, care începe cu îndoiala asupra propriilor cunoştinţe. „Ştiu că nu ştiu nimic“ — repeta Socrate. Metoda lui Socrate îşi punea ca scop descoperirea „adevărului“ prin discuţii. Punînd interlocutorului întrebare după întrebare, Socrate îl ducea la recunoaşterea propriei sale ignoranţe („ironia“), iar apoi la cunoaşterea adevăratei virtuţi, cu alte cuvinte, ajuta gîndului „să se nască“ („maieutica“); noţiunea etică generală era stabilită prin compararea unei serii de fapte particulare („inducţia“). Încununarea metodei „socratice“ era subîmpărţirea noţiunilor în genuri şi specii („definiţia“). Această metodă a fost unul dintre izvoarele dialecticii idealiste a adeptului lui Socrate — Platon. Socrate tăgăduia posibilitatea cunoaşterii naturii, considerînd că omului nu-i este dat s-o cunoască. El propaga un teleologism grosolan.

SOFISTICĂ — folosirea în discuţie sau în demonstraţii a unor argumente greşite, aşa-numite sofisme, adică a tot felul de subterfugii camuflate printr-o justeţe aparentă şi formală. Spre deosebire de dialectică, care cere studierea întregii situaţii concrete a evenimentului şi a dezvoltării lui, procedeul caracteristic al sofisticii este desprinderea asemănărilor exterioare ale cazurilor, desprindere în afara legăturii dintre evenimente. Aşa, de pildă, menşevicii justificau în timpul primului război mondial imperialist social-şovinismul lor printr-un procedeu sofistic: ei căutau să înfăţişeze războiul imperialist drept un război de eliberare naţională şi încercau astfel să aplice la războiul imperialist cele spuse de Marx despre războiul de eliberare naţională. Agăţîndu-se de asemănarea exterioară a cazurilor, sofistul caută să aplice legile unei categorii de fenomene la fenomenele unei cu totul alte categorii, fenomenele fireşti unei epoci istorice — la o altă epocă, în care ele pierd orice sens. Ca şi în ştiinţă, în politică sofistica joacă un rol reacţionar. Un exemplu de folosire a sofisticii în politică în scopul înşelării clasei muncitoare îl pot constitui teoriile socialiştilor de dreapta din zilele noastre. Trădătorii proletariatului recurg la tot felul de subterfugii sofistice pentru a justifica adaptarea reformistă la capitalism, pentru a dezarma masele muncitoare în faţa burgheziei. Uniunile monopoliste ale capitaliştilor sînt prezentate de ei drept „capitalism organizat“, drept o formă de transformare treptată a capitalismului în socialism; *cosmopolitismul* (vezi) imperialiştilor americani, care tind spre cucerirea dominaţiei mondiale, este prezentat drept o idee a unirii „frăţeşti“ a popoarelor. Partidele comuniste şi muncitoreşti demască sofistica socialiştilor de dreapta — aceşti duşmani ai păcii, democraţiei şi socialismului.

SOFIŞTI — din grec. „SOFIST“, care înseamnă „înţelept“ — aşa erau numiţi filozofii greci antici din secolul al V-lea î.e.n. care erau dascăli profesionişti de „înţelepciune“ şi elocinţă. Sofiştii nu constituiau o şcoală unitară. Elementul comun în concepţiile lor îl constituie renunţarea la religie, explicarea raţionalistă a fenomenelor naturii, relativismul etic şi social. Grupul principal de sofişti („vechii" sofişti) era de partea democraţiei sclavagiste. În general trăsătura lor caracteristică este înţelegerea materialistă a naturii. Reprezentanţii acestui grup — Protagoras, Hippias, Prodicos, Antifon — au fost primii luminişti-enciclopedişti antici. În centrul atenţiei lor se aflau problemele cunoaşterii. Protagoras, care afirma că toate lucrurile curg, considera că unicul izvor cert al cunoaşterii este senzaţia, omul fiind „măsura tuturor lucrurilor". Unii sofişti au ajuns la concluzii sceptice în ceea ce priveşte existenţa şi cunoaşterea ei. Astfel, Gorgias a formulat trei teze: 1) nimic nu există, 2) dacă ar exista ceva atunci acest ceva ar fi de neînţeles pentru om, 3) chiar dacă acest ceva ar fi de înţeles, el n-ar putea fi transmis altora. Sofiştii care aparţineau lagărului aristocratic — Critias, Hippodamos — înclinau spre idealismul filozofic. Sofiştii recurgeau în discuţii contradictorii la metode care mai tîrziu au primit denumirea de *sofistică* (vezi). Această tendinţă s-a manifestat deosebit de viu la sofiştii de mai tîrziu (secolul al IV-lea î.e.n.), care au devenit, după expresia lui Aristotel, învăţători ai „pseudoînţelepciunii".

SOLIPSISM (din lat. SOLUS — unic, IPSE — însuşi) — teorie idealist-subiectivistă potrivit căreia există numai omul şi conştiinţa lui, iar tot restul lumii, inclusiv toţi oamenii, nu există de fapt, ci sînt creaţi de conştiinţa, de imaginaţia omului. Orice idealist-subiectivist ajunge în mod inevitabil la solipsism, deoarece, afirmînd că lumea e o senzaţie sau reprezentare a „eului său", el trebuie să recunoască că şi ceilalţi oameni constituie o senzaţie a „eului său" şi că în mod real există numai „eul". Absurditatea solipsismului e infirmată de practica de zi cu zi şi de ştiinţă. Solipsismul — în formă camuflată sau făţişă — e răspîndit în filozofia burgheză contemporană. În cartea „*Materialism şi empiriocriticism*" (vezi), V. I. Lenin a făcut o critică profundă a solipsismului.

SPAŢIU — vezi *Timp şi spaţiu.*

SPENCER Herbert (1820—1903) — filozof şi sociolog reacţionar englez, apologet al capitalismului şi al imperiului colonial britanic, duşman de moarte al proletariatului revoluţionar. În filozofie este idealist de orientare pozitivistă apropiat de *Comte* (vezi), agnostic militant, care afirmă imposibilitatea cunoaşterii esenţei lucrurilor. În sociologie, Spencer a devenit cunoscut ca unul dintre creatorii aşa-numitei *teorii organiciste a societăţii* (vezi), potrivit căreia societatea omenească este supusă, asemenea organismului viu, legilor biologice, şi de aceea relaţiile dintre clase proprii capitalismului au, chipurile, un caracter „firesc" şi „etern". Acelaşi caracter „firesc", după afirmaţia lui Spencer, îl are şi proprietatea privată capitalistă asupra mijloacelor de producţie. Biologizînd procesele sociale, Spencer ajunge la afirmaţia rasistă că există popoare superioare şi popoare inferioare din punct de vedere biologic. Ca rezultat, Spencer a tras concluzia rasistă reacţionară cu privire la superioritatea anglo-saxonilor faţă de celelalte popoare.

Spencer a fost unul dintre partizanii *teoriei* antiştiinţifice mecaniste a *„echilibrului"* (vezi). Aplicînd-o la analiza societăţii capitaliste, Spencer afirma că capitalismul este lipsit de contradicţii interne şi că este cea mai desăvîrşită şi mai „armonioasă“ orînduire. Spencer a declarat lupta de clasă a proletariatului împotriva burgheziei drept „încălcare a echilibrului“ şi pe acest motiv s-a ridicat împotriva mişcării greviste a muncitorilor englezi. Spencer vorbea cu ură despre socialism. Concepţiile filozofice şi sociologice reacţionare ale lui Spencer au făcut din el unul dintre cei mai populari ideologi ai burgheziei engleze. „Autoritatea“ lui Spencer este invocată în zilele noastre atît de sociologii burghezi reacţionari, cît şi de oamenii politici din Anglia. Sociologul american reacţionar Bernard îl numeşte pe Spencer „precursorul sociologiei din S.U.A.“ şi vorbeşte în mod deosebit de aprobator despre teoria „echilibrului“ a lui Spencer. Clasicii marxism-leninismului au făcut o critică atotcuprinzătoare a lui Spencer — a agnosticismului său, a teoriei organiciste etc. În opera „Statul şi revoluţia“, Lenin a demascat pe Spencer ca pe un pseudosavant, de la care, la fel ca şi de la *Mihailovski* (vezi), filistinii ruşi şi cei din Europa occidentală sorb „idei“ reacţionare.

SPENGLER Oswald (1880—1936) — filozof idealist german, reacţionar înveterat, ideolog al iuncherilor prusaci, unul dintre precursorii ideologici ai fascismului. Opera principală a lui Spengler, în care el şi-a expus filozofia istoriei — „Declinul Europei“ — a apărut curînd după înfrîngerea Germaniei în primul război mondial şi a avut un succes imens în rîndurile ideologilor imperialismului. În această operă Spengler prezice prăbuşirea inevitabilă a civilizaţiei capitaliste, pe care el o identifică cu cultura europeană. Filozofia lui Spengler este pătrunsă de o ură înverşunată împotriva oamenilor muncii, împotriva socialismului şi a revoluţiei. Pe muncitori („starea a patra“) el îi declară „în afara culturii“, „în afara istoriei“; masa, declară Spengler, este sfîrşitul a tot ceea ce există, este un „nimic radical“. Spengler ridică în slavă „vechiul spirit prusac“, monarhia, nobilimea şi militarismul. Războiul este pentru el o „formă eternă a existenţei omeneşti superioare“. „Filozofia istoriei“ a lui Spengler se bazează pe negarea cunoaşterii ştiinţifice. După părerea lui, un cercetător al istoriei este cu atît mai important cu cît aparţine mai puţin ştiinţei. Cunoaşterii logice, raţionale Spengler îi opune intuiţia. Luptînd împotriva concepţiei ştiinţifice, materialiste a istoriei el neagă principiul cauzalităţii şi necesităţii în viaţa socială. Spengler contestă posibilitatea cunoaşterii adevărului obiectiv, susţinînd relativismul absolut. O dată cu necesitatea istorică, Spengler respinge şi noţiunea de progres istoric, încearcă să dovedească absurditatea istoriei şi inexistenţa dezvoltării în istorie. Concepţiei ştiinţifice după care dezvoltarea istoriei are loc potrivit anumitor legi, Spengler îi opune fatalismul istoric — predestinarea, „soarta“. Spengler neagă de asemenea unitatea istoriei universale. Istoria se împarte la el într-o serie de „culturi“ absolut independente, care nu se repetă, de supraorganisme speciale, care au o soartă individuală şi care trec printr-o perioadă de apariţie, de înflorire şi de dispariţie. Sarcina filozofiei istoriei Spengler o reduce la cunoaşterea „structurii morfologice“ a fiecărei „culturi“, la baza căreia ar sta „sufletul culturii“. După Spengler, cultura Europei occidentale a intrat într-un stadiu de decădere încă începînd cu secolul al XIX-lea, adică o dată cu victoria capitalismului; perioada înfloririi ei a fost epoca feudalismului. Obscurantismul belicos, ultrareacţionar al lui Spengler, obscurantism ostil gîndirii ştiinţifice şi care opune „socialismului marxist“ „socialismul german“, prin care se înţelege restaurarea vechiului regim prusac feudalo-militarist, a fost unul dintre izvoarele ideologiei fascismului german — „naţional-socialismul“. O „filozofie a istoriei“ apropiată de concepţiile lui Spengler propagă în prezent unul dintre ideologii imperialismului americano-englez, istoricul englez A. Toynbee.

SPINOZA Baruch (Benedict) (1632—1677) — mare filozof olandez — materialist şi ateu; prin ideile sale politice a fost un ideolog al păturilor democratice ale burgheziei. Concepţia despre lume a lui Spinoza s-a format într-o perioadă de intensă dezvoltare a relaţiilor capitaliste în Ţările de jos. Erau anii de luptă a poporului olandez împotriva atentatelor la libertatea Olandei din partea Spaniei şi a altor state din Europa occidentală, ani de luptă a burgheziei împotriva temeliilor feudale ale societăţii. Reflectînd interesele burgheziei ascendente, Spinoza propovăduia libertatea cunoaşterii ştiinţifice, lupta pentru culturalizare, văzînd în aceasta un mijloc împotriva tuturor relelor sociale. Sistemul său filozofic trebuia să constituie o fundamentare teoretică a libertăţilor burgheze. Spinoza respingea pe dumnezeu ca creator al naturii, considerînd că natura însăşi este dumnezeu. Numind natura dumnezeu, Spinoza sublinia implicit faptul că natura este cauza sa însăşi, că ea este cauza existenţei şi a esenţei tuturor lucrurilor. Engels aprecia foarte mult celebrul principiu al lui Spinoza *„causa sui“* („propria sa cauză“). „Trebuie să recunoaştem — scria Engels — ca un merit al filozofiei din acel timp faptul că... începînd cu Spinoza şi terminînd cu marii materialişti francezi, a perseverat în explicarea lumii prin ea însăşi, lăsînd justificarea amănunţită pe seama ştiinţelor naturii ale viitorului“ (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 56).

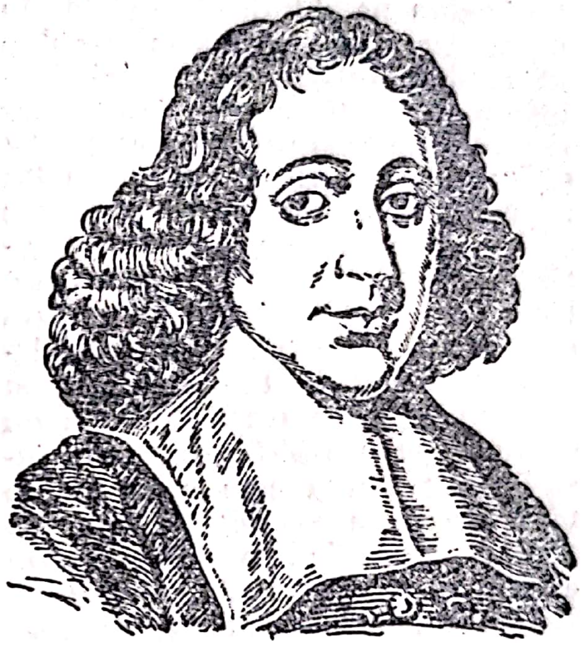

Criticînd cu asprime dualismul lui *Descartes* (vezi), Spinoza a creat un sistem monist, în care gîndirea şi întinderea sînt declarate atribute (însuşiri esenţiale) ale unei substanţe unice — natura. Considerînd gîndirea drept un atribut al întregii materii, Spinoza implicit susţinea în mod greşit ideea însufleţirii generale a materiei. Spinoza concepea mişcarea ca pe o deplasare mecanică a corpurilor în spaţiu şi, neconsiderînd-o un atribut al substanţei, atribuia mişcarea numai lucrurilor individuale. Potrivit filozofiei lui Spinoza, ceea ce se schimbă sînt numai diferitele lucruri, în timp ce natura în ansamblul ei rămîne întotdeauna neschimbată, există în afara timpului. Spinoza rezolva în mod metafizic nu numai problema mișcării, a dezvoltării, dar și problema cauzalității, necesității și întîmplării. După concepția lui Spinoza, determinismul riguros nu este compatibil cu admiterea întîmplării. Din punctul lui de vedere, tot ceea ce se întîmplă în natură este necesar. Aceasta era o înțelegere metafizică a necesității și întîmplării. În realitate, una nu exclude pe cealaltă, deoarece însăși întîmplarea este o formă de manifestare a necesității. Dar în teoria filozofică a lui Spinoza există și elemente de dialectică. De pildă, principiul lui Spinoza „*causa sui*“ exprimă interacțiunea, legătura, interdependența lucrurilor. Spinoza a abordat în mod dialectic și problema libertății și necesității, presupunînd că libertatea este necesitatea înțeleasă. În teoria psihologică a lui Spinoza un loc important îl ocupă teoria afectelor (mulțumirea, nemulțumirea etc.). Trecînd prin conștiință, afectele se transformă în dorință. Neputința omului de a limita, de a ține în frîu afectele Spinoza o numește robie. Dimpotrivă, dominarea afectelor înseamnă libertate. Afectul rațiunii trebuie să domine toate celelalte afecte.

În teoria cunoașterii, Spinoza era un continuator al raționalismului lui Descartes și considera că adevărata cunoaștere se obține prin rațiunea însăși, fără ajutorul simțurilor. În cercetările sale filozofice, Spinoza folosea metoda geometrică. Majoritatea covîrșitoare a istoricilor burghezi ai filozofiei consideră în mod greșit pe Spinoza panteist; în realitate, el a fost ateu și a criticat cu asprime religia, din care cauză în 1656 a fost excomunicat de comunitatea evreiască și alungat din ea. În concepția despre societate, Spinoza este idealist și metafizician. El pune organizarea unei societății „raționale“ în dependență de „purificarea“ intelectului, de cunoașterea „adevăratei“ naturi a omului. Materialismul lui Spinoza a exercitat o mare influență asupra materialiștilor francezi și luminismului german din secolul al XVIII-lea. Lucrările sale principale sînt: „Tratat despre perfecționarea intelectului“, „Tratat teologico-politic“ (1670), „Etica“ (1662—1675). La „Etica“, în care este expus nucleul concepției sale filozofice, el a lucrat peste 12 ani. Ea a fost publicată după moartea gînditorului de către prietenii săi și a constituit partea centrală a „Operelor postume“ ale lui. În 1678 „Operele postume“ au fost interzise pentru „teoriile ateiste și eretice“.

SPIRITUALISM (din lat. SPIRITUALIS — spiritual) — teorie idealistă despre dominația spiritului asupra naturii. Spiritualiștii admit ca substanță unică sufletul, spiritul, iar corpul îl consideră ca pe un produs al sufletului. Adepții fățiși ai spiritualismului recunosc deschis că n-au nimic comun cu știința, că orice idealism neagă existența obiectivă, independentă de conștiință, a materiei, contestă posibilitatea *cunoașterii* materiei și pune în locul ei *credința* în spirite. Spiritualismul e legat în modul cel mai direct de religie și mistică, precum și de spiritism (producerea de „minuni“ în mod șarlatanesc, „învîrtirea mesei“, „chemarea spiritelor“). Spiritualiștii din zilele noastre încearcă să îmbrace elucubrațiile lor idealist-religioase într-o formă „științifică“.

SPONTANEITATE, DEZVOLTARE SPONTANĂ — mișcare de sine stătătoare, spontană, *automișcare* (vezi).

SPONTANEITATE ŞI CONŞTIINŢĂ. — La sfîrşitul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, în Rusia se desfăşura lupta dintre marxiştii revoluţionari, pe de o parte, şi aripa oportunistă a social-democraţiei — „economiştii" —, pe de altă parte, în problema spontaneităţii şi conştiinţei în mişcarea muncitorească. Marxiştii revoluţionari în frunte cu Lenin considerau ca sarcină principală a marxiştilor organizarea unui partid centralizat, independent al clasei muncitoare, partid înarmat cu teoria revoluţionară. Fără un asemenea partid nu este posibil să se îmbine socialismul cu mişcarea muncitorească, să se dea mişcării o orientare socialistă. Lenin a arătat că doctrina socialismului a luat naştere pe baza mişcării muncitoreşti, din teoriile filozofice, istorice şi economice pe care le-au creat oamenii culţi, proveniţi din clasele avute, intelectualii. Clasa muncitoare nu este în stare să elaboreze în mod independent, exclusiv prin forţele sale conştiinţa socialistă, adică conştiinţa prin care proletariatul se ridică pînă la înţelegerea intereselor sale fundamentale de clasă. Clasa muncitoare nu poate să elaboreze în mod independent decît o conştiinţă tradeunionistă. Pentru elaborarea conştiinţei socialiste e necesar să te afli în fruntea ştiinţei. Or, clasa muncitoare, atîta timp cît rămîne o clasă asuprită, nu poate să stea în fruntea ştiinţei şi s-o facă să progreseze: pentru aceasta ea nu are nici timp, nici mijloace. Conştiinţa socialistă este elaborată de intelectualitatea revoluţionară. Dar ea va căpăta importanţă şi forţă numai atunci cînd va fi răspîndită în rîndurile clasei muncitoare şi cînd proletariatul, devenind conştient de situaţia sa, va merge cu paşi repezi spre lupta revoluţionară conştientă pentru revoluţia socialistă. Rolul principal în transformarea luptei spontane în luptă conştientă îl joacă partidul proletariatului. Prin activitatea sa, el introduce conştiinţa socialistă în rîndurile clasei muncitoare şi dă luptei spontane a clasei muncitoare un caracter conştient.

„Economiştii" — agenţi ai burgheziei în mişcarea muncitorească — se ploconeau în faţa spontaneităţii mişcării muncitoreşti, ignorau rolul teoriei înaintate, rolul conştiinţei, considerînd că, de vreme ce muncitorii merg în mod spontan, de la sine spre socialism, social-democraţia nu trebuie să se amestece în mişcarea muncitorească, să-i insufle o conştiinţă revoluţionară. Negînd rolul conştiinţei în mişcarea muncitorească şi necesitatea luptei politice a proletariatului împotriva ţarismului şi capitalismului, „economiştii" încercau să transforme clasa muncitoare într-o anexă politică a burgheziei liberale, să subordoneze pe muncitori ideologiei burgheziei, să dezarmeze din punct de vedere ideologic proletariatul în lupta lui împotriva capitalului. Lenin a caracterizat poziţia lor ca fiind „orientarea oportunismului neţărmurit, care se adaptează pasiv la spontaneitate" (vol. 5, ed. rom., pag. 376). Teoria ploconirii în faţa spontaneităţii a fost răspîndită într-o formă sau alta în toate partidele Internaţionalei a II-a. Lenin a fost primul în istoria gîndirii marxiste care a dezvăluit pînă la rădăcină izvoarele ideologice ale oportunismului. El a ridicat la o uriaşă înălţime însemnătatea teoriei revoluţionare, a conştiinţei, a rolului partidului ca forţă care revoluţionează şi conduce mişcarea muncitorească, a pus bazele tezei marxiste fundamentale care spune că partidul marxist este îmbinarea mişcării muncitoreşti cu socialismul. El a arătat că fără teorie revoluţionară nu poate exista nici mişcare revoluţionară, că rolul luptătorului de avangardă poate fi îndeplinit numai de un partid călăuzit de o teorie revoluţionară. Rezolvarea de către Lenin a problemei îmbinării mişcării muncitoreşti cu socialismul a constituit o dezvoltare şi o aprofundare a acestei probleme formulate de Marx şi Engels.

STALIN IOSIF VISSARIONOVICI — discipol credincios şi cel mai apropiat tovarăş de luptă al lui Lenin, continuatorul învăţăturii şi operei lui Marx, Engels, Lenin, mare conducător şi învăţător al Partidului comunist şi al poporului sovietic.

I. V. Stalin s-a născut la 21 decembrie 1879, în oraşul Gori, gubernia Tiflis. Tatăl lui se trăgea dintr-o familie de ţărani; era de meserie cizmar, iar mai tîrziu a intrat ca muncitor la fabrica de încălţăminte din Tiflis. În toamna anului 1888, I. V. Stalin a intrat la şcoala teologică din Gori; după terminarea ei (1894), a intrat la seminarul teologic din Tiflis. I. V. Stalin a intrat în mişcarea revoluţionară la vîrsta de 15 ani, cînd a luat legătură cu grupurile ilegale ale marxiştilor ruşi care locuiau în Transcaucazia; în 1898 a devenit membru al organizaţiei din Tiflis a P.M.S.D.R. În grupul „Mesame-dasi“ — prima organizaţie social-democrată georgiană — I. V. Stalin, împreună cu V. Z. Keţhoveli şi A. G. Ţulukidze au format nucleul conducător al minorităţii marxiste revoluţionare şi s-au opus majorităţii oportuniste din această organizaţie. Încă de pe atunci sfera preocupărilor teoretice ale lui I. V. Stalin este extrem de vastă. În această perioadă I. V. Stalin duce o intensă muncă de propagandă în cercurile muncitoreşti. În 1898 el a fost eliminat din seminar pentru propagandă marxistă. I. V. Stalin a fost un partizan înflăcărat al „Iskrei“ leniniste. Din iniţiativa lui I. V. Stalin şi V. Z. Keţhoveli a fost organizat în 1901 primul ziar social-democrat ilegal din Georgia — „Brdzola“ („Lupta“) — de orientare leninist-iskristă, cel mai bun ziar marxist după „Iskra“. În nr. 2-3 al ziarului „Brdzola“ a fost publicat articolul de mare importanţă al lui I. V. Stalin „Partidul social-democrat din Rusia şi sarcinile lui imediate“, în care el demască pe „economişti“ ca apărători ai ţarismului, cheamă pe muncitori să desfăşoare în lupta pentru libertatea lor o energie mare, deoarece „o energie mare ia naştere numai pentru un scop mare“. În această lucrare, I. V. Stalin a subliniat necesitatea unirii socialismului ştiinţific cu mişcarea muncitorească spontană, a pus problema organizării unui partid politic de sine stătător al proletariatului.

În 1901, I. V. Stalin a fost ales în Comitetul din Tiflis al P.M.S.D.R. Din însărcinarea Comitetului din Tiflis, I. V. Stalin a plecat la Batum, unde a stabilit legături cu muncitorii înaintaţi, a creat cercuri, a condus personal o seamă de cercuri, a organizat o tipografie ilegală, a redactat manifeste, a condus grevele de la uzinele din Batum, a organizat la 9 martie 1902 cunoscuta demonstraţie politică a muncitorilor din Batum. La 5 aprilie 1902, I. V. Stalin a fost arestat şi întemniţat în închisoarea din Batum. În toamna anului 1903, I. V. Stalin a fost deportat pe timp de 3 ani în Siberia orientală, în satul Novaia Uda, judeţul Balagan, gubernia Irkutsk. Atît în închisoare cît şi

И. Сталин.

în deportare, I. V. Stalin nu și-a întrerupt munca revoluționară. Aflînd în închisoare de divergențele dintre bolșevici și menșevici, I. V. Stalin se situează hotărît pe pozițiile bolșevicilor. În 1903, în deportare, Stalin a primit o scrisoare de la Lenin. Cu această scrisoare a început cunoștința lui Stalin cu Lenin. După evadarea din deportare (5 ianuarie 1904), I. V. Stalin a desfășurat o muncă revoluționară în Transcaucazia, a apărat ideile lui Lenin cu privire la crearea partidului, a unui partid marxist de tip nou, a dus o luptă înverșunată împotriva menșevicilor și a celor care aveau o atitudine împăciuitoare față de ei. În decembrie 1904, I. V. Stalin a condus grandioasa grevă a muncitorilor din Baku, care a fost „ca un fulger prevestind furtuna în ajunul marii vijelii revoluționare". („Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice"). În același timp, I. V. Stalin a desfășurat o muncă în presă, în deplină concordanță cu linia lui Lenin, a organizat lupta pentru Congresul al III-lea al partidului. În scrisorile din Kutais și într-o serie de alte lucrări — „Clasa proletarilor și partidul proletarilor", „Pe scurt despre divergențele din partid" și „Răspuns «Social-Democratului»" — I. V. Stalin se ridică în apărarea principiilor ideologice și organizatorice leniniste ale partidului de tip nou. Despre articolul „Răspuns «Social-Democratului»", Lenin a scris că el pune în mod strălucit renumita problemă a „introducerii conștiinței din afară". În articolul „Cum înțelege social-democrația problema națională?", I. V. Stalin apare ca teoretician al problemei naționale, maestru în mînuirea metodei dialectice marxiste.

În anii primei revoluții ruse (1905—1907), I. V. Stalin a fost în fruntea luptei bolșevicilor din Transcaucazia împotriva menșevicilor, socialiștilor-revoluționari și a partidelor naționaliste mic-burgheze, pentru strategia și tactica leninistă în revoluție. În decembrie 1905, I. V. Stalin a fost delegat al bolșevicilor transcaucazieni la prima conferință bolșevică generală din Rusia, care a avut loc la Tammerfors (Finlanda). Aici pentru prima oară s-au întîlnit Lenin și Stalin. Într-o serie de articole din 1905, în special în articolele „Insurecția armată și tactica noastră", „Reacțiunea se întețește" și altele, I. V. Stalin apără ideea necesității insurecției armate. În aceste articole, ca și în „Însemnările unui delegat", scrise după întoarcerea de la Congresul al V-lea (de la Londra), sînt apărate pozițiile tactice ale bolșevismului. În 1906—1907 au fost publicate sub denumirea generală „*Anarhism sau socialism?*" (vezi) articolele lui I. V. Stalin consacrate apărării și dezvoltării concepției despre lume a partidului marxist — materialismul dialectic și materialismul istoric.

În anii reacțiunii care au urmat după înfrîngerea revoluției din 1905—1907, I. V. Stalin a desfășurat o vastă muncă pentru construirea și consolidarea partidului revoluționar ilegal și pentru pregătirea unui nou avînt revoluționar. Centrul activității lui I. V. Stalin în această perioadă a fost Baku. Aici I. V. Stalin a organizat o luptă încununată de succes pentru atragerea maselor muncitoare sub steagul bolșevismului și pentru alungarea menșevicilor din cartierele muncitorești. La 25 martie 1908, I. V. Stalin a fost arestat, și după 8 luni de închisoare a fost deportat pentru 2 ani la Solvîcegodsk, gubernia Vologda. La 24 iunie 1909, I. V. Stalin a fugit din locul de deportare şi s-a întors la Baku spre a-şi continua munca ilegală. La 23 martie 1910, I. V. Stalin a fost din nou arestat şi, după 6 luni de închisoare, din nou deportat la Solvîcegodsk. La 6 septembrie 1911, I. V. Stalin a plecat în mod ilegal la Petersburg, unde a desfăşurat munca pentru închegarea şi întărirea organizaţiilor bolşevice. La 9 septembrie 1911, I. V. Stalin a fost arestat şi la 14 decembrie deportat în Vologda. În 1912, Conferinţa de la Praga a partidului, care a izgonit din rîndurile partidului pe menşevici şi care a pus bazele existenţei de sine stătătoare a Partidului bolşevic, a ales în lipsă pe I. V. Stalin ca membru al C. C. şi a creat Biroul rus al C. C., cu a cărui conducere, la propunerea lui Lenin, a fost însărcinat Stalin. La 29 februarie 1912, I. V. Stalin a evadat din deportare din Vologda. Din însărcinarea C. C., I. V. Stalin a vizitat regiunile cele mai importante ale Rusiei, a scris proclamaţia „Trăiască 1 Mai!“, a condus ziarul „Zvezda“. Sub conducerea lui I. V. Stalin, la 22 aprilie (5 mai) s-a pregătit primul număr al „Pravdei“, care a fost fondată din iniţiativa muncitorilor din Petersburg. Dar activitatea clocotitoare a lui I. V. Stalin a fost întreruptă de arestarea din 22 aprilie 1912. Cîteva luni I. V. Stalin a stat la închisoare, după care a fost deportat în regiunea Narîm pe timp de 3 ani. La 1 septembrie 1912, I. V. Stalin a evadat din locul de deportare şi a venit la Petersburg, unde a lucrat la redacţia ziarului „Pravda“, a condus activitatea bolşevicilor în campania electorală pentru Duma a IV-a de stat, a luat cuvîntul la întrunirile muncitoreşti. Lenin a apreciat foarte mult vestitul „Mandat dat de muncitorii din Petersburg deputatului lor muncitor“, scris de I. V. Stalin.

În 1912—1913, I. V. Stalin a scris lucrarea „*Marxismul şi problema naţională*“ (vezi). V. I. Lenin a scris că, în literatura teoretică marxistă consacrată problemei naţionale, „trebuie indicat, în primul rînd, articolul lui Stalin“ (vol. 19, pag. 488). La 23 februarie 1913, I. V. Stalin a fost din nou arestat şi deportat pe timp de 4 ani în ţinutul Turuhan. În această deportare, cea mai grea şi îndepărtată, I. V. Stalin a adoptat poziţia internaţionalistă leninistă în problemele războiului, păcii şi revoluţiei. În decembrie 1916, I. V. Stalin a fost dus din post în post la Krasnoiarsk şi apoi la Acinsk. Aici i-a parvenit ştirea revoluţiei din februarie. În martie 1917, I. V. Stalin a plecat din Acinsk la Petrograd. O dată cu sosirea lui Lenin din emigraţie, Stalin a fost împreună cu Lenin în fruntea luptei bolşevicilor în noua etapă istorică. La Conferinţa din Aprilie Lenin a stabilit orientarea luptei pentru transformarea revoluţiei burghezo-democratice în revoluţie socialistă. Împreună cu Lenin, Stalin a luptat împotriva poziţiei trădătoare a lui Kamenev, Rîkov şi alţii. La conferinţă I. V. Stalin a prezentat un raport asupra problemei naţionale. În mai 1917, I. V. Stalin a fost ales membru în Biroul Politic al C. C. care a fost constituit atunci. De atunci I. V. Stalin a fost mereu ales membru în Biroul Politic al C. C. Congresul al VI-lea al Partidului bolşevic a orientat partidul spre insurecţia armată, spre revoluţia socialistă. La acest congres I. V. Stalin s-a ridicat cu hotărîre împotriva propunerii trădătoare a lui Kamenev, Rîkov şi Troţki cu privire la prezentarea lui Lenin în faţa tribunalului contrarevoluţionar. Congresul al VI-lea s-a pronunţat de asemenea împotriva prezentării lui Lenin în faţa tribunalului şi viaţa lui Lenin a fost salvată. La congres I. V. Stalin a combătut pe troţkişti, care au formulat teza contrarevoluţionară a imposibilităţii victoriei socialismului în Rusia. La 16 octombrie, la şedinţa C. C. al partidului, I. V. Stalin s-a ridicat în apărarea rezoluţiei propuse de Lenin cu privire la insurecţia armată, a arătat că propunerile trădătoare capitularde ale lui Zinoviev şi Kamenev fac jocul contrarevoluţiei. La această şedinţă a fost ales de Comitetul Central un centru de partid în vederea conducerii insurecţiei, în frunte cu I. V. Stalin. Acest centru de partid a fost nucleul conducător al Comitetului militar-revoluţionar de pe lîngă Sovietul din Petrograd.

După victoria revoluţiei, I. V. Stalin a făcut parte din primul Consiliu al Comisarilor Poporului în frunte cu Lenin. Încă din primele zile ale existenţei Guvernului sovietic, I. V. Stalin se afla în sectoarele de cea mai mare răspundere ale muncii de stat. În primul Consiliu al Comisarilor Poporului I. V. Stalin a fost Comisar al poporului pentru problemele naţionalităţilor, iar din 1919 şi Comisar al poporului pentru controlul de stat. Într-o ţară multinaţională ca Rusia conducerea aplicării politicii naţionale a partidului era unul dintre cele mai importante sectoare ale activităţii de stat. În zilele încheierii păcii de la Brest, Stalin, împreună cu Lenin, s-a ridicat împotriva trădătorilor Troţki şi Buharin, pentru pace, în scopul consolidării Republicii sovietice. Sub conducerea lui V. I. Lenin, I. V. Stalin a desfăşurat o muncă uriaşă pentru crearea şi consolidarea Armatei Roşii. În anii războiului civil C. C. al partidului şi Lenin personal l-au trimis pe Stalin în cele mai hotărîtoare sectoare şi pe fronturile cele mai primejdioase. Stalin a fost membru al Consiliului militar-revoluţionar şi membru al consiliilor militare revoluţionare de pe fronturile de vest, sud şi sud-vest.

Stalin a fost principalul sprijin al lui Lenin în organizarea şi conducerea apărării Ţării sovietice. Din iniţiativa lui Lenin, Stalin a fost decorat la 27 noiembrie 1919 cu ordinul „Steagul Roşu“ pentru lupta sa plină de abnegaţie pe fronturile războiului civil. În 1922, I. V. Stalin a fost ales, la propunerea lui Lenin, Secretar General al Comitetului Central al Partidului comunist şi de atunci a îndeplinit în permanenţă această funcţie. Sub conducerea lui V. I. Lenin I. V. Stalin a desfăşurat o muncă uriaşă în vederea creării republicilor sovietice naţionale, în vederea unirii lor într-un singur stat unional — U.R.S.S. La propunerea lui Lenin şi Stalin, la 30 decembrie 1922, la primul Congres al Sovietelor din întreaga Uniune, a fost adoptată hotărîrea istorică cu privire la formarea U.R.S.S.

După moartea lui Lenin (21 ianuarie 1924), nucleul leninist al Comitetului Central şi Partidul comunist s-a unit strîns în jurul lui Stalin — continuatorul credincios şi ferm al operei lui Lenin. În numele Partidului comunist, I. V. Stalin a făcut jurămîntul să îndeplinească poruncile lui Lenin. Sub conducerea Comitetului Central în frunte cu Stalin, Partidul comunist a demascat şi a zdrobit toate încercările duşmanilor camuflaţi ai poporului de a înlocui leninismul prin troţkism. O importanţă excepţională are cartea lui I. V. Stalin apărută în 1924 *„Despre bazele leninismu-*

lui“ (vezi), care constituie o măiastră expunere a leninismului. Lucrarea lui I. V. Stalin „Revoluţia din Octombrie şi tactica comuniştilor ruşi“, apărută în acelaşi an, a generalizat din punct de vedere teoretic experienţa Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie. În această lucrare şi în multe alte lucrări ale sale, Stalin a dezvoltat şi a îmbogăţit învăţătura leninistă despre posibilitatea victoriei socialismului într-o singură ţară.

I. V. Stalin a dezvoltat ideile leniniste cu privire la industrializarea socialistă a ţării şi la colectivizarea agriculturii. O mare importanţă au avut pentru realizarea liniei juste în colectivizarea agriculturii lucrările lui I. V. Stalin „Ameţeală de pe urma succeselor“ şi „Răspuns tovarăşilor colhoznici“, publicate în 1930. Sub conducerea lui I. V. Stalin, partidul a rezolvat cu succes sarcina creării temeliei economiei socialiste. În februarie 1930, la numeroasele cereri exprimate de o sumedenie de organizaţii şi de adunări generale ale muncitorilor, ţăranilor şi soldaţilor din Armata Roşie, I. V. Stalin a fost decorat pentru a doua oară cu ordinul „Steagul Roşu“ pentru marile merite pe frontul construcţiei socialiste.

Victoria socialismului în U.R.S.S şi-a găsit expresia în noua Constituţie a U.R.S.S., al cărei proiect a fost întocmit de o Comisie constituţională specială sub preşedinţia lui I. V. Stalin. La Congresul al VIII-lea extraordinar al Sovietelor din întreaga ţară, din 1936, I. V. Stalin a prezentat un raport asupra proiectului noii Constituţii. În raport au fost expuse schimbările fundamentale care s-au produs în ţară de la data adoptării Constituţiei din 1924, precum şi particularităţile noii Constituţii.

Congresul al XVIII-lea al partidului a trasat programul luptei pentru înfăptuirea trecerii treptate la faza superioară a comunismului, a pus ca sarcină de a ajunge şi întrece cele mai dezvoltate ţări capitaliste şi sub raportul economic, adică în ceea ce priveşte producţia pe cap de locuitor. Congresul al XVIII-lea al Partidului comunist a trasat în hotărîrile sale căile pentru îndeplinirea cu succes a celui de-al treilea plan cincinal de dezvoltare a economiei naţionale a Uniunii Sovietice. Dezvoltînd învăţătura marxist-leninistă despre statul socialist, I. V. Stalin a subliniat necesitatea întăririi prin toate mijloacele a statului socialist.

La 20 decembrie 1939, cu prilejul celei de a 60-a aniversări a lui I. V. Stalin, Prezidiul Sovietului Suprem al U.R.S.S. i-a acordat titlul de Erou al Muncii Socialiste, conferindu-i ordinul „Lenin“. La 6 mai 1941, I. V. Stalin a fost numit preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului al Uniunii Sovietice. Agresiunea bruscă şi perfidă a Germaniei hitleriste împotriva U.R.S.S. a întrerupt, la 22 iunie 1941, munca paşnică constructivă a poporului sovietic. La chemarea Partidului comunist şi a Guvernului sovietic, întreaga ţară s-a transformat într-o puternică tabără militară. I. V. Stalin s-a situat în fruntea Forţelor Armate ale U.R.S.S., în fruntea luptei poporului sovietic împotriva fascismului. La 30 iunie 1941 a fost creat Comitetul de Stat al Apărării U.R.S.S. I. V. Stalin a fost numit preşedinte al acestui comitet. La 3 iulie 1941, I. V. Stalin a adresat poporului o cuvîntare istorică în care a arătat că Uniunea Sovietică era ameninţată de un pericol de moarte, că „este vorba ... de viaţa şi de moartea Statului sovietic, de viaţa şi de moartea popoarelor U.R.S.S., de libertatea sau de înrobirea popoarelor Uniunii Sovietice“. (*Stalin*, Despre Marele Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei, ed. a III-a rom., pag. 13). Sub conducerea Partidului comunist, Armata Roşie a apărat independenţa Statului sovietic, a zdrobit Germania hitleristă şi a înălţat steagul victoriei deasupra Berlinului. După victoria asupra Germaniei hitleriste, Armata Sovietică a început ofensiva împotriva Japoniei imperialiste şi a constrîns-o să capituleze în scurt timp. Pentru meritele în opera de zdrobire a duşmanului, Guvernul sovietic l-a decorat pe I. V. Stalin cu ordinul „Suvorov“ clasa I, l-a decorat de două ori cu ordinul „Victoria“, i-a conferit titlul de Erou al Uniunii Sovietice, înmînîndu-i ordinul „Lenin“ şi medalia „Steaua de Aur“. La 27 iunie 1945 i s-a conferit lui I. V. Stalin, Comandant Suprem al tuturor Forţelor Armate ale U.R.S.S., cel mai înalt titlu militar — titlul de Generalissim al Uniunii Sovietice. Cu prilejul aniversării a 70 de ani, I. V. Stalin a fost decorat cu ordinul „Lenin“ pentru merite excepţionale în opera de consolidare şi dezvoltare a Uniunii Sovietice, în construirea comunismului în Uniunea Sovietică, în organizarea zdrobirii cotropitorilor germano-fascişti şi a imperialiştilor japonezi, cît şi în opera de refacere şi dezvoltare continuă a economiei naţionale a U.R.S.S. în perioada postbelică.

Un jalon istoric important în viaţa partidului şi a întregii ţări l-a constituit Congresul al XIX-lea al Partidului comunist, care a trasat noile perspective grandioase de dezvoltare a Ţării sovietice, care a dat directive cu privire la noul plan cincinal de dezvoltare a U.R.S.S. în toate domeniile construcţiei comuniste. În ajunul Congresului al XIX-lea al partidului a apărut o nouă lucrare a lui I. V. Stalin „*Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.*“ (vezi). La congres, I. V. Stalin a luat cuvîntul. În cuvîntarea sa, el a dezvoltat mai departe învăţătura marxistă-leninistă despre hegemonia proletariatului în noile condiţii ale luptei de clasă, dînd astfel proletariatului din ţările capitaliste o puternică armă ideologică în lupta lui pentru pace, democraţie şi socialism.

Pînă la sfîrşitul vieţii sale I. V. Stalin a stat la postul de luptă la conducerea ţării şi a Partidului comunist, a luptei tuturor forţelor progresiste din lume împotriva aţîţătorilor la un nou război. La 5 martie 1953, la ora 9 şi 50 de minute seara, după o grea suferinţă, I. V. Stalin a încetat din viaţă. Moartea lui I.V.Stalin a fost o pierdere dintre cele mai grele pentru partid, pentru oamenii muncii din Ţara sovietică şi din întreaga lume. Poporul sovietic s-a unit şi mai strîns în jurul Partidului comunist, al C.C. şi al Guvernului sovietic.

În strînsă unire cu poporul, Partidul comunist, călăuzindu-se după măreaţa învăţătură a lui Marx-Engels-Lenin-Stalin, conduce cu mînă sigură ţara noastră spre noi victorii ale comunismului.

Numele nemuritor al lui Stalin va trăi veşnic în inima poporului sovietic şi a întregii omeniri progresiste.

STANKEVICI Nikolai Vladimirovici (1813—1840) — filozof idealist rus, care a jucat un rol de seamă în cercul filozofic din Moscova în perioada 1830—1840, aşa-numitul „cerc al lui Stankevici“ (Stankevici, *Belinski* — vezi, Aksakov, Botkin, *Bakunin* — vezi). În afară de o lucrare de istorie din timpul studenţiei, de tragedia scrisă de Stankevici în anii tinereţii, în afară de versuri și traduceri, au rămas fragmente din lucrarea filozofică intitulată „Metafizica mea" și din lucrarea „Despre atitudinea filozofiei față de artă". Materialul principal, care caracterizează ideile social-politice și filozofice ale lui Stankevici, este „Corespondența" lui, publicată pentru prima oară în 1857. Prin ideile sale social-politice, Stankevici era un luminist din rîndurile nobilimii. El a condamnat iobăgia și a avut o atitudine negativă față de ideologia reacționară oficială. Stankevici sconta pe lichidarea pașnică, treptată a iobăgiei. Poziția politică moderat-luministă a lui Stankevici a determinat și caracterul concepțiilor sale filozofice. Punînd pe primul plan sarcinile instruirii, „ale educării omenirii", el vedea în filozofie un mijloc de desăvîrșire a oamenilor sub raport „moral" și „spiritual".

Prin ideile sale filozofice, Stankevici era un idealist „obiectiv". Concepția sa idealistă despre lume avea un caracter religios. Stankevici a enunțat ideea legăturii reciproce a fenomenelor în lume și ideea dezvoltării. Dialectica lui Stankevici era însă idealistă. El vorbea despre armonia care, după părerea lui, domnește în lume. Spre deosebire de idealiștii germani, Stankevici acorda o mare importanță cunoștințelor experimentale. La sfîrșitul vieții el a enunțat ideea necesității unei mai strânse legături a filozofiei cu viața. Știința, scria el, „trebuie să intre în practică, să se contopească cu ea". Teoria etică a lui Stankevici e clădită pe principiul „dragostei" și pe negarea egoismului. Stankevici rezolva și problemele esteticii potrivit principiilor sale filozofico-etice. După părerea lui, sarcina artei este de a contribui la desăvîrșirea morală a omului, la cultivarea sentimentului de dragoste. Pentru Stankevici arta e strîns legată de religie.

În condițiile cumplitei reacțiuni care a urmat după răscoala *decembriștilor* (vezi), chiar luminismul moderat, chiar etica idealistă a lui Stankevici, care era departe de revoluționarism, au avut o însemnătate progresistă, l-au situat pe o poziție opusă lagărului reacționarilor feudali.

STASOV Vladimir Vasilievici (1824 — 1906) — eminent teoretician și istoric al artei ruse, critic de artă și muzică. A absolvit școala juridică. Din 1857 a lucrat la Biblioteca publică din Petersburg. Adept al esteticii materialiste a lui *Belinski* (vezi) și *Cernîșevski* (vezi), Stasov a luptat cu însuflețire pentru curentul progresist, democratic în arta rusă, a dus o propagandă consecventă în jurul școlii realiste naționale ruse. Ca și Cernîșevski, Stasov vede în artă reflectarea realității și cere operei de artă să reflecte și să explice viața și să condamne tot ce e perimat, reacționar și frînează mersul înainte. Eminent ideolog al realismului critic, Stasov considera arta drept o forță socială dintre cele mai puternice în lupta pentru reorganizarea democratică a societății. Ridicîndu-se cu hotărîre și vehemență împotriva cosmopolitismului în artă, el a luptat în mod consecvent pentru caracterul popular al artei și pentru dezvoltarea artei naționale ruse. El a subliniat că arta care nu-și are rădăcini în viața poporului e neputincioasă. Stasov era convins că dezvoltarea unei școli de artă națională proprie, apropiată de interesele și nevoile maselor largi populare constituie singura cale spre înflorirea artei. El critică cu asprime arta îndepărtată de popor, ruptă de problemele arzătoare ale contemporaneității, „arta pentru artă".

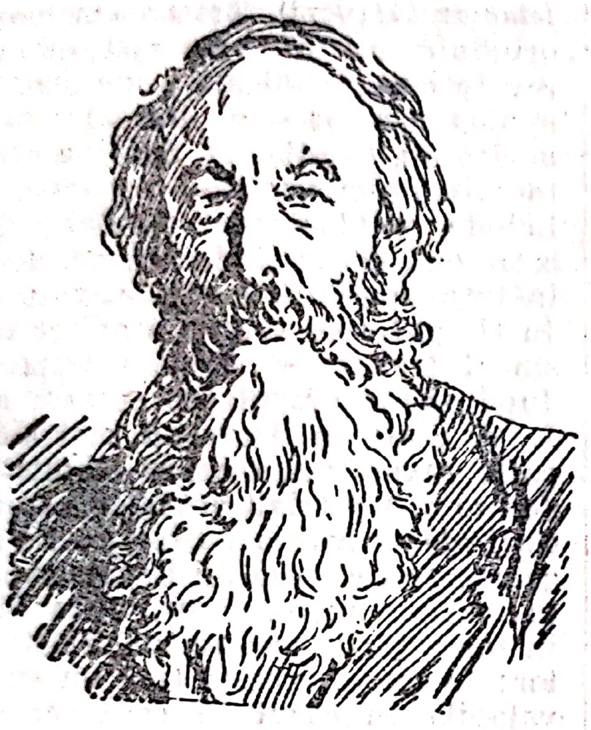

Ca critic de artă, Stasov a jucat un rol uriaş în întărirea democratismului şi realismului în artă; a sprijinit pe pictorii progresişti („peredvijniki“ — pictori care organizau expoziţii ambulante), pe compozitorii progresişti („Grupul celor 5“). V. V. Stasov a luptat împotriva spiritului retrograd, împotriva reacţionarismului în artă şi estetică, s-a ridicat cu o extraordinară vehemenţă împotriva academismului, esteticismului, a demascat în mod consecvent formalismul şi decadentismul de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea din arta Europei occidentale şi arta rusă. Neurmînd în mod consecvent concepţiile democrat-revoluţionare, plătind uneori tribut liberalismului, Stasov n-a ştiut să arate cauzele istorice reale ale decăderii artei burgheze, n-a înţeles că numai revoluţia socialistă poate să asigure artei posibilităţi nelimitate de dezvoltare. Dar în condiţiile acelor vremuri, activitatea lui V. V. Stasov a avut o importanţă progresistă. Principalele lucrări ale lui Stasov sînt: „Douăzeci şi cinci de ani de artă rusă“ (1882—1883), „Ce frînează noua artă rusă“ (1885), „Studii asupra artei europene din secolul al XIX-lea“ (1901).

STAT — este organizaţia politică a clasei economiceşte dominante, care are ca scop apărarea ordinei economice existente şi reprimarea împotrivirii altor clase. „Statul este o maşină pentru menţinerea dominaţiei unei clase asupra alteia“ (*Lenin*, Despre stat, ed. rom., pag. 16), „o maşină în mîinile clasei dominante pentru reprimarea împotrivirii duşmanilor ei de clasă“ (*Stalin*, vol. 6, ed. rom., pag. 125). Statul a apărut o dată cu împărţirea societăţii în clase — exploatatori şi exploataţi — ca un produs al contradicţiilor de clasă de neîmpăcat. Două funcţii principale caracterizează activitatea statului exploatator: funcţia internă şi funcţia externă. Funcţia internă este funcţia principală. Scopul ei este de a reprima masele muncitoare exploatate, care constituie majoritatea societăţii. Funcţia externă a unui stat exploatator este de a extinde teritoriul său prin cotropirea de teritorii străine, de a apăra teritoriul său de atacurile altor state. Aşa a fost în orînduirea sclavagistă, în cea feudală şi în cea capitalistă.

Instrumentele puterii statului sînt: armata, organele de pedepsire, serviciile de spionaj, închisorile, aparatul de stat. Statele imperialiste contemporane (S.U.A., Anglia, Franţa etc.) înăbuşă tendinţa maselor muncitoare de a-şi îmbunătăţi situaţia prin teroare făţişă şi prin metode de înrîurire ideologică (în S.U.A., de pildă, este în vigoare o lege care interzice grevele muncitorilor), prigonesc orice manifestare de mişcare de eliberare, lupta maselor pentru pace etc. Funcţia externă a statelor imperialiste contemporane mari are ca scop cucerirea dominaţiei mondiale şi înrobirea popoarelor libere şi independente.

În istorie se cunosc trei tipuri fundamentale de state exploatatoare: statul *sclavagist*, *feudal* şi *burghez*. Formele de dominaţie politică a exploatatorilor pot fi felurite. Astfel, forme de dominaţie politică a burgheziei sînt monarhia burgheză, republica democratică, dictatura fascistă teroristă făţişă. Esenţa de clasă a acestor forme este aceeaşi — dictatura capitalului. Chiar cea mai înaintată formă politică a unui stat burghez — republica democratică, cu parlament şi formala recunoaştere a dreptului de vot universal este un instrument al dominaţiei capitalului. „Puterea capitalului e totul, bursa e totul, iar parlamentul, alegerile nu sînt decît marionete, păpuşi...“ (*Lenin*, Despre stat, ed. rom., pag. 29). Acest lucru se vede deosebit de limpede în actuala orînduire de stat din S.U.A., care numai după formă este o republică democratică, în fond însă în această ţară marii monopolişti conduc statul în mod absolut şi dictatorial. La aprecierea caracterului progresist sau reacţionar al cutărei sau cutărei forme de stat, marxiştii ţin întotdeauna seama de condiţiile istorice concrete. Marxiştii admit că republica burgheză democrată, cu toate laturile ei negative, este din punct de vedere istoric o formă mai progresistă de organizare a statului decît, de pildă, monarhia absolută care exista în Rusia pînă în 1917.

Cea mai progresistă, mai democratică formă de stat este statul socialist. În urma revoluţiei socialiste proletariatul lichidează statul burghez şi creează un tip de stat principial nou — *dictatura proletariatului* (vezi). Trecerea la noua orînduire are loc prin răsturnarea revoluţionară violentă a dominaţiei exploatatorilor — o infimă minoritate a populaţiei. Sarcina dictaturii proletariatului este de a lichida exploatarea omului de către om, de a lichida clasele, de a înfăptui construirea comunismului. În timpul său, Engels a arătat că statul trebuie să dispară treptat după victoria revoluţiei socialiste. I. V. Stalin a dezvoltat mai departe învăţătura marxist-leninistă despre stat potrivit actualelor condiţii ale dezvoltării istorice. El a demonstrat că teza lui Engels avea în vedere victoria socialismului în toate ţările sau în majoritatea lor; de aceea, această teză nu este valabilă în cazul în care socialismul a învins într-o singură ţară luată aparte, care se află în încercuirea capitalistă. În acest caz este valabilă o altă teză: dacă socialismul a învins într-o singură ţară, iar în celelalte ţări domină capitalismul, atunci ţara revoluţiei victorioase trebuie nu să slăbească, ci să întărească prin toate mijloacele statul său, organele de stat, organele de informaţie, armata. Aceeaşi teză rămîne valabilă şi cînd e vorba de stat în condiţiile comunismului, dacă ţara care a construit comunismul se găseşte în încercuire capitalistă. Numai atunci cînd încercuirea capitalistă va fi lichidată, statul va începe să dispară treptat.

După cel de-al doilea război mondial, într-o serie de ţări din Europa au luat naştere state de *democraţie populară* (vezi). Statul de democraţie populară constituie una dintre formele dictaturii proletariatului (vezi şi *„Statul şi revoluţia“*; *Statul socialist*).

STATUL SOCIALIST — stat de tip nou, creat pentru prima oară de clasa muncitoare a U.R.S.S. în locul maşinii de stat burgheze, sfărîmată și lichidată de revoluția proletară.

Statul socialist este „un stat *în chip nou* democratic (pentru proletari și neavuți în genere) și *în chip nou* dictatorial (împotriva burgheziei)" (*Lenin*, vol. 25, ed. rom., pag. 406). Prin esența sa, statul socialist este o *dictatură a proletariatului* (vezi). Importanța și rolul statului socialist constau în aceea că el e principalul instrument în mîinile muncitorilor și țăranilor în lupta pentru victoria socialismului și în apărarea cuceririlor socialiste ale oamenilor muncii de încercuirea capitalistă. Forța conducătoare a statului socialist este Partidul comunist, care îndrumează întreaga dezvoltare a societății socialiste. Munca de zi cu zi a statului socialist se realizează cu ajutorul „curelelor de transmisie", al „pîrghiilor", care leagă partidul de masele muncitoare — sindicatele, Sovietele, cooperația, Uniunea tineretului.

De la Revoluția din Octombrie, Statul sovietic socialist a trecut în dezvoltarea sa prin două faze principale. Prima fază a fost perioada de la Revoluția din Octombrie pînă la lichidarea claselor exploatatoare. Sarcina fundamentală a statului socialist în această perioadă a constat în reprimarea împotrivirii claselor exploatatoare răsturnate, în organizarea apărării țării împotriva agresiunii intervenționiștilor, în refacerea industriei și agriculturii, în pregătirea condițiilor pentru lichidarea elementelor capitaliste. Potrivit cu aceasta, statul a exercitat în această perioadă două funcții principale: reprimarea împotrivirii claselor exploatatoare răsturnate în interiorul țării și apărarea împotriva agresiunii dinafară. Paralel cu aceste funcții, principale pentru acea perioadă, statul socialist exercita și o a treia funcție: economico-organizatorică și cultural-educativă, dar această funcție n-a luat în această perioadă o dezvoltare serioasă. A doua fază cuprinde perioada de la lichidarea elementelor capitaliste la orașe și sate pînă la victoria deplină a sistemului economic socialist și adoptarea noii Constituții și perioada construirii comunismului. Principala sarcină a statului în această perioadă constă în organizarea economiei socialiste în întreaga țară și în lichidarea ultimelor rămășițe ale elementelor capitaliste, în înfăptuirea revoluției culturale, în organizarea unei armate cu totul moderne pentru apărarea țării. Potrivit cu aceste sarcini noi, s-au schimbat în a doua perioadă și funcțiile Statului sovietic socialist. A dispărut funcția reprimării militare înăuntrul țării, căci exploatarea a fost desființată și nu mai există exploatatori. În locul funcției de reprimare, statul a căpătat funcția de a apăra proprietatea socialistă contra hoților și delapidatorilor bunurilor poporului. S-a păstrat în întregime funcția apărării militare a țării împotriva unei agresiuni dinafară. A căpătat o deplină dezvoltare funcția economico-organizatorică și cultural-educativă a organelor de stat. Principala sarcină a Statului sovietic înăuntrul țării în a doua fază este activitatea pașnică economico-organizatorică și cultural-educativă. Armata Sovietică, — organele de represiune și serviciul de informație își îndreaptă acum ascuțișul lor nu în spre interiorul țării, ci spre exteriorul țării și au ca scop să o păzească împotriva dușmanilor ei dinafară. În marele Război pentru Apărarea Patriei principala sarcină a Statului sovietic socialist a fost organizarea apărării Patriei și zdrobirea dușmanului. În condiţiile războiului, ca şi în perioada construcţiei paşnice, orînduirea de stat sovietică şi-a dovedit viabilitatea, superioritatea faţă de orînduirea de stat burgheză. Statul sovietic a ştiut să treacă repede economia naţională pe făgaşul economiei de război, să mobilizeze toate rezervele şi posibilităţile pentru dobîndirea măreţei victorii. În perioada postbelică, Statul sovietic a desfăşurat o muncă organizatorică de o amploare fără precedent, care a avut ca scop dezvoltarea mai departe a economiei naţionale, dezvoltarea culturii poporului în vederea înfăptuirii cu succes a sarcinilor trecerii treptate de la socialism la comunism.

Într-o perioadă scurtă de existenţă a Statului sovietic socialist a ieşit pe deplin la iveală marele său rol în construirea socialismului şi comunismului, deosebirea radicală dintre statul socialist şi cel burghez. Statul burghez reprimă majoritatea muncitoare a societăţii în interesul unei minorităţi exploatatoare. El nu îndeplineşte sau aproape nu îndeplineşte o funcţie economico-organizatorică şi cultural-educativă. El apără doar dreptul capitaliştilor de a exploata pe muncitori. El nu dirijează procesele economice, acestea din urmă desfăşurîndu-se în mod stihinic, ca nişte forţe care acţionează orbeşte. Statul burghez nu instruieşte masele, nu le culturalizează, ci, dimpotrivă, le izolează forţat de toate valorile spirituale create de omenire, le otrăveşte conştiinţa cu otrava culturii burgheze putrede. Statul sovietic e un stat de tip nou. Funcţiile sale s-au lărgit extraordinar. Pentru prima oară în istoria societăţii, statul are o funcţie economico-organizatorică şi cultural-educativă. Economia socialistă nu se dezvoltă în mod stihinic, ea se dezvoltă ca o economie planificată, organizată de stat şi de partid în conformitate cu cerinţele legilor economice obiective. Statul socialist e vital interesat în creşterea conştiinţei şi a nivelului cultural al celor mai largi mase de oameni ai muncii. Statul socialist reprezintă un tip nou de stat şi prin democratismul său. La conducerea statului ia parte însuşi poporul. Existenţa Statului socialist e de neconceput fără sprijinirea activă a tuturor măsurilor sale de către milioanele de oameni. Acesta este „secretul" succesului măreţei activităţi transformatoare a statului socialist. Statul socialist se va menţine şi în comunism dacă nu va fi lichidată încercuirea capitalistă, dacă nu va fi înlăturat pericolul unor agresiuni militare din afară. Statul nu se va menţine şi va dispare dacă încercuirea capitalistă va fi lichidată, dacă va fi înlocuită cu încercuirea socialistă.

Politica externă a statului socialist, ca şi politica lui internă, serveşte în întregime interesele maselor populare. Ca stat al celor ce muncesc statul socialist este vital interesat în menţinerea păcii între toate popoarele, şi de aceea duce o politică consecventă de pace. Statul sovietic socialist, precum şi statele de democraţie populară sînt bastionul păcii în lumea întreagă.

„STATUL ŞI REVOLUŢIA" — operă a lui V. I. Lenin, scrisă în august—septembrie 1917. În acea perioadă în faţa proletariatului rus stătea sarcina istorică de a lichida statul burghez şi de a crea un stat nou, un stat sovietic socialist. Trebuia apărată teoria marxistă revoluţionară despre stat împotriva revizioniştilor şi oportuniştilor şi dezvoltată mai departe învăţătura marxistă despre stat;

ţinînd seama de noua experienţă a revoluţiilor ruse şi a revoluţiilor din Europa occidentală. Cartea lui Lenin „Statul şi revoluţia" a servit acestui scop. Cartea lui Lenin „Statul şi revoluţia", reprezentînd o nouă etapă în dezvoltarea învăţăturii marxiste despre stat, este în acelaşi timp un program practic de luptă al mişcării revoluţionare a proletariatului.

În capitolul I al cărţii, Lenin explică că statul a apărut pe o anumită treaptă a dezvoltării societăţii, atunci cînd societatea s-a scindat în clase. Statul este un produs al contradicţiilor de clasă de neîmpăcat. Statul este organul de exercitare a violenţei unei clase, clasa dominantă în economie, asupra unei alte clase. Toate statele bazate pe dominaţia proprietăţii private sînt organe de exercitare a violenţei de către minoritatea exploatatoare asupra majorităţii exploatate. Republicile burghezo-democratice contemporane sînt forme de dominaţie a capitaliştilor exploatatori asupra majorităţii asuprite. În capitolele II, III, IV, Lenin arată că Marx şi Engels, generalizînd experienţa revoluţiilor din 1848—1851, şi în special experienţa Comunei din Paris din 1871, şi-au dezvoltat concepţiile despre dictatura proletariatului. Pentru reprimarea împotrivirii exploatatorilor şi pentru construirea socialismului, proletariatul, arătau ei, trebuie să distrugă, să sfarme vechea maşină de stat burgheză şi să instaureze dictatura lui. Lenin arată că principalul în învăţătura lui Marx şi Engels este teoria dictaturii proletariatului şi că tocmai această teorie au căutat s-o elimine duşmanii marxismului. Lenin subliniază în repetate rînduri că statul burghez nu dispare, cum afirmau oportuniştii (Kautsky şi alţii), ci este distrus de revoluţia proletară, pe cînd statul proletar dispare mai tîrziu, în societatea comunistă.

În capitolul V, Lenin analizează bazele economice ale dispariţiei statului proletar. Demascînd întreaga falsitate a democraţiei burgheze, care are ca scop înşelarea şi înrobirea maselor, Lenin explică că dictatura proletariatului reprezintă pentru prima oară în istorie o adevărată democraţie pentru popor, exprimă interesele imensei majorităţi a oamenilor muncii. Dictatura proletariatului are ca sarcină desfiinţarea claselor, construirea societăţii comuniste, în care să nu existe clase. Lenin face o caracterizare vie a deosebirii dintre prima fază, inferioară, a comunismului şi faza lui superioară. În cartea „Statul şi revoluţia", Lenin a dovedit că forma de stat a puterii politice a clasei muncitoare, adică una dintre formele dictaturii proletariatului, este puterea Sovietelor.

Cartea lui V. I. Lenin conţine o critică distrugătoare la adresa anarhismului şi oportunismului, care denaturează teoria marxistă despre stat. Analizînd polemica dintre *Plehanov* (vezi) şi anarhişti, Lenin subliniază că Plehanov ocolea ceea ce era cel mai actual, mai esenţial, din punct de vedere politic, în lupta împotriva anarhismului — atitudinea anarhiştilor faţă de stat. Lenin explică că oportunismul lui Kautsky în problema statului a culminat prin renunţarea lui deplină la revoluţia proletară, la ideea distrugerii maşinii de stat burgheze.

Opera lui V. I. Lenin „Statul şi revoluţia" are şi astăzi o uriaşă importanţă teoretică şi politică, înarmînd clasa muncitoare şi partidele comuniste din toate ţările în lupta împotriva capitalismului, împotriva apărătorilor burgheziei — socialiştii de dreapta, care înşală cu bună ştiinţă masele de oameni ai muncii prin propagarea teoriei după care statul burghez şi democraţia burgheză ar fi deasupra claselor. Opera lui Lenin a rămas neterminată. În a doua parte a lucrării sale, Lenin intenţiona să generalizeze experienţa revoluţiilor ruse din 1905 şi 1917 şi să dezvolte mai departe teoria statului, bazîndu-se pe experienţa existenţei Puterii sovietice. Dar după Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie sarcinile practice curente nu i-au dat lui Lenin posibilitatea de a-şi termina lucrarea. (Vezi şi *Statul socialist.*)

STĂRI — o formă a deosebirilor de clasă caracteristică orînduirii sclavagiste şi feudale. Stările erau grupuri sociale care se deosebeau nu numai prin situaţia lor de fapt în societate, dar şi prin locul juridic pe care îl ocupau în stat. Fiecărei stări îi erau inerente anumite datorii şi drepturi juridice. Apartenenţa la o stare sau alta era considerată ereditară. Aşa, de pildă, în Franţa feudală au existat trei stări: 1) clerul, 2) nobilimea, 3) starea a treia (ţăranii, meseriaşii etc.). În vechea Rusie feudală nobilimea era considerată drept o stare „nobilă“. Nobilii erau scutiţi de dări, nu erau supuşi la pedepse corporale şi puteau fi judecaţi numai de o instanţă judecătorească specială, a nobililor. Numai ei aveau dreptul să stăpînească moşii cu ţărani iobagi. O stare privilegiată era şi clerul, care era scutit de prestaţii şi de dări faţă de stat. Stări inferioare, impozabile erau micii burghezi (în special micii meseriaşi şi negustori de la oraşe) şi ţăranii. „În societatea sclavagistă şi în cea feudală deosebirea dintre clase — scrie Lenin — era fixată şi prin împărţirea populaţiei în *stări*, era însoţită şi de stabilirea unui loc *juridic* special pentru fiecare clasă în stat. De aceea clasele din societatea sclavagistă şi societatea feudală (precum şi din cea iobăgistă) au fost de asemenea şi stări deosebite. Dimpotrivă, în societatea burgheză, capitalistă, din punct de vedere juridic toţi cetăţenii sînt egali, împărţirea în stări este desfiinţată (cel puţin în principiu), şi deaceea clasele au încetat de a mai fi stări. Împărţirea societăţii în clase este comună şi societăţii sclavagiste, şi celei feudale, şi celei burgheze, dar în primele două au existat clase-stări, iar în cea din urmă clase care nu sînt stări“ (vol. 6, ed. rom., pag. 99). Rămăşiţe ale împărţirii în stări s-au păstrat pînă în ziua de astăzi în majoritatea ţărilor capitaliste. Ele sînt deosebit de puternice în ţările în care n-a avut loc sfărîmarea hotărîtă a relaţiilor feudale perimate (de exemplu, în Japonia etc.). În epoca imperialismului, cercurile cele mai reacţionare ale burgheziei, în primul rînd fasciştii italieni şi germani, au încercat să restabilească împărţirea în stări. Obscurantiştii hitlerişti visau la instaurarea unei orînduiri sociale în fruntea căreia trebuia să se afle „clasa stăpînilor“ — noua aristocraţie, apoi clasele mijlocii, iar la baza piramidei sociale — uriaşa masă a oamenilor „fără nume“, milioanele „de slugi eterne“.

La timpul său, cînd burghezia mai era clasă revoluţionară, ea a luptat împotriva privilegiilor de castă. Acum burghezia reacţionară, pentru a-şi menţine dominaţia sa de clasă, este gata să întoarcă societatea la evul mediu, să reînvie cele mai sălbatice prejudecăţi de castă. În Rusia, deosebirile de clasă, care s-au menţinut şi după revoluţia burgheză din februarie

1917, au fost în întregime și definitiv măturate de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Prin Decretul Comitetului Central Executiv din Rusia și al Consiliului Comisarilor Poporului din 23 (10) noiembrie 1917, stările au fost desființate. Statul socialist a instaurat o adevărată egalitate în drepturi pentru toți oamenii muncii.

STOICI — reprezentanți ai curentului filozofic care a luat naștere în Grecia antică prin secolul al III-lea î. e. n. și care a dăinuit pînă în secolul al VI-lea al e. n. Denumirea derivă din grecescul „ςτόα" —portic, locul unde întemeietorul stoicismului — Zenon din Citium (aprox. 336—264 î. e. n.) — îi învăța pe oameni. Învățătura stoicilor e extraordinar de eterogenă și contradictorie. Ea conține și o serie de momente pozitive, dar în întregul ei a reflectat perioada descompunerii orînduirii sclavagiste, perioada decăderii filozofiei. Istoria stoicismului se împarte în trei perioade: stoicismul *vechi* (gînditorul de seamă fiind Chrysippos — circa 280—205 î. e. n.), *mijlociu* și *nou*. În epoca imperiului roman, stoicismul (nou), care se caracterizează prin interesul său în special pentru etică, pentru problemele moralei, este reprezentat de Seneca (circa 3—65), Epictet (circa 50—138) și Marc Aureliu (121—180). Stoicii împărțeau filozofia în logică, fizică și etică. În logica lor, ei au dezvoltat teoria senzualistă a cunoașterii. Toate cunoștințele, susțineau ei, se dobîndesc prin percepții senzoriale. Sufletul înainte de experiență e o tablă curată. Reprezentările sînt copii ale obiectelor în suflet. Reprezentările senzoriale sînt prelucrate apoi de către gîndire. Așa se formează noțiunile generale, judecățile. După teoria stoicilor, toate procesele de cunoaștere au loc în suflet, care este un corp de un fel deosebit — pneuma (o îmbinare a aerului și focului). În domeniul fizicii stoicii sînt în linii generale materialiști; ei dezvoltă teoria lui *Heraclit* (vezi) despre foc. Ei consideră natura ca un tot material și totodată viu și rațional, ale cărui părți se află toate în mișcare. „Înțeleptul stoic nu-și poate închipui «viața fără o dezvoltare a vieții», ci viața *în absolută mișcare*, așa cum decurge chiar din concepția lui asupra naturii, concepție heraclitiană, dinamică, în dezvoltare și vie..." (*Marx* și *Engels*, vol. IV, ed. rusă, pag. 118). Stoicii considerau însă materia drept un principiu pasiv, în timp ce divinitatea o considerau principiu activ. După teoria stoicilor, totul în lume e supus unei necesități stricte, interpretate de ei în spiritul „soartei", „destinului", adică în mod fatalist. Pe baza unei astfel de concepții a necesității, ei și-au clădit și etica lor. Luptînd împotriva lui *Epicur* (vezi), ei porneau în etică de la ideea că principalul este virtutea, iar nu plăcerea.

Trăsăturile principale ale eticii idealiste a stoicilor erau predicarea supunerii față de soartă, imposibilitatea (apatia), renunțarea la bucuriile vieții. Lumii schimbătoare a lucrurilor stoicii îi contrapuneau „stabilitatea" rațiunii. Ei predicau idei cosmopolite. Etica stoicilor impune ideologiei exploatatorilor. Nu degeaba în epoca imperialistă reacționarii folosesc etica stoicilor în scopurile lor. Din etica stoicilor a împrumutat mult creștinismul, care lua pe atunci naștere, cu cultul supunerii omului față de „soartă", al supunerii pasive față de asupritori etc. Marx și Engels au arătat că stoicilor nu le era străin „vizionarismul", lucru pentru care Epicur îi numește „babe bătrîne", că „poveștile lor despre spirite" au fost împrumutate de neoplatoniști — cei mai reacționari idealiști-mistici din perioada descompunerii societății sclavagiste.

STOLETOV Aleksandr Grigorevici (1839—1896) — fizician rus de seamă, unul dintre întemeietorii fizicii autohtone și ai electrotehnicii moderne. A stabilit pentru întîia oară o serie de legi extrem de importante ale efectului fotoelectric (influența luminii asupra descărcărilor electrice în gaze), a elaborat metoda de cercetare a lui și a construit primul fotoelement din lume, care, fiind perfecționat ulterior, a găsit o uriașă aplicare în tehnica modernă. Stoletov a stabilit legile speciale ale proceselor descărcării în gaze („legea lui Stoletov"). Aceste cercetări ale lui Stoletov au pregătit descoperirea electronului, a fenomenelor radioactive, a razelor Röntgen și au făcut necesară introducerea în fizică a noțiunii de quantă de lumină. O importanță deosebit de mare au avut cercetările lui cu privire la dependența susceptibilității magnetice de mărimea cîmpului magnetizant, cercetări pentru care Stoletov a elaborat o metodă originală, larg aplicată acum în electrotehnică. Stoletov a descoperit pe cale experimentală că raportul dintre unitățile electromagnetice și cele electrostatice este apropiat ca mărime de viteza luminii, confirmînd prin aceasta justețea teoriei electromagnetice a lui Faraday și Maxwell și pregătind descoperirea de către Herz a undelor electromagnetice. Stoletov a participat la multe congrese și expoziții științifice internaționale. La propunerea lui, primul Congres internațional al electricienilor (1881) a adoptat ca unitate de rezistență a curentului ohmul. Unul dintre principalele merite ale lui Stoletov este crearea în Rusia a laboratorului universitar de fizică.

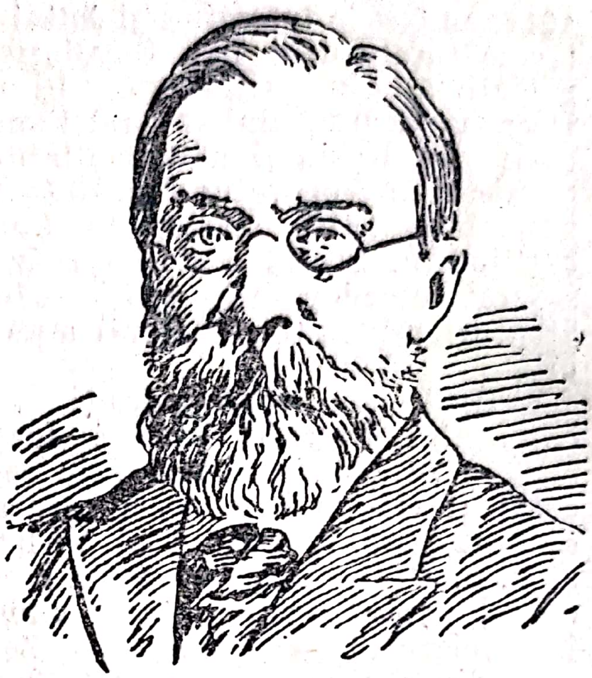

Stoletov a luptat pentru o concepție științifică, materialistă asupra fenomenelor naturii. El a fost primul dintre fizicienii ruși care a combătut (în articolul „Helmholtz și fizica contemporană", 1894) filozofia *machistă* (vezi), caracterizînd-o ca decadentă. Stoletov critică în mod just pe Mach și pe Ostwald pentru îndepărtarea lor de materialism. De pe pozițiile materialismului, Stoletov critică și filozofia idealistă germană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Stoletov s-a călăuzit fără abatere după teoria materialistă a cunoașterii. În prima perioadă a activității sale, el a căutat, după propria lui expresie, „să reducă toate fenomenele fizice la principiile fundamentale ale mecanicii". Dar, sub influența celor mai noi descoperiri din domeniul științelor naturii, el a depășit treptat caracterul limitat al materialismului mecanist, păşind pe calea materialismului dialectic. Termenul de „mecanist“ Stoletov îl întrebuinţa adeseori în sensul de „materialist“, de „ştiinţific“. Sub steagul „mecanismului“, el lupta în fond pentru materialism în ştiinţele naturii. Concepţia despre lume a lui Stoletov s-a format sub influenţa lucrărilor clasicilor filozofiei materialiste ruse. El a fost un strălucit popularizator al ştiinţelor naturii. Pentru ideile sale progresiste, Stoletov a fost supus persecuţiilor de guvernul ţarist. El a fost în repetate rînduri acuzat de instigaţii la turburări studenţeşti antiguvernamentale. Ca şi *Timircazev* (vezi), *Secenov* (vezi) şi alţi oameni înaintaţi ai timpului său, Stoletov s-a ridicat împotriva arbitrariului funcţionarilor ţarişti şi al cercurilor guvernamentale. Guvernul ţarist n-a admis alegerea lui Stoletov în Academie, fără să ţină seama de faptul că meritele lui ştiinţifice erau recunoscute de toţi marii savanţi din Rusia şi din străinătate. Lucrările lui Stoletov sînt editate în Opere complete, vol. I-III (1939—1947).

SUBIECT ŞI OBIECT. — În filozofie prin *subiect* se înţelege o fiinţă înzestrată cu conştiinţă şi voinţă. Subiectului îi este opus *obiectul*, ca lucru exterior, ca obiect al cunoaşterii şi activităţii subiectului. Filozofia idealistă spune: „Nu există obiect fără subiect“, adică lumea exterioară nu există înafara conştiinţei şi independent de ea. Materialismul dialectic, dimpotrivă, afirmă că obiectul există independent de subiect, că fără existenţă materială nu există şi nu poate exista nici un fel de conştiinţă. În acelaşi timp materialismul dialectic ne învaţă că subiectul, oamenii nu contemplă în mod pasiv lumea obiectivă, ci acţionează în mod practic asupra ei şi, transformînd-o, se transformă totodată ei înşişi. Materialismul dialectic arată conexiunea şi interacţiunea dintre subiect şi obiect; baza acestei interacţiuni este obiectul.

SUBSTANŢĂ (din lat. SUBSTANTIA — esenţă) — în filozofia premarxistă baza invariabilă a tot ceea ce există, în opoziţie cu proprietăţile variabile ale diferitelor lucruri. Materialismul metafizic consideră materia o astfel de substanţă. Pentru idealişti substanţa este spiritul, dumnezeu, ideea. *Descartes* (vezi) considera că există două substanţe de sine stătătoare: substanţa spirituală şi substanţa corporală. Agnosticii (*Hume* — vezi, *Kant* — vezi) considerau că substanţa lucrurilor este incognoscibilă. Materialismul dialectic neagă că substanţa lucrurilor este ceva invariabil. Pentru materialismul filozofic marxist, substanţa, adică esenţa, baza lumii, e materia în mişcare şi în continuă dezvoltare. Totodată materialismul dialectic porneşte de la unitatea esenţei şi fenomenului, adică a materiei şi formelor de manifestare a ei. Lenin a arătat că materia este o noţiune mai precisă şi mai clară decît substanţa.

SUBSTRAT (din lat. SUBSTRATUM — bază, substrat) — baza materială a diferitelor proprietăţi ale unui obiect; baza materială a unităţii, omogenităţii diferitelor obiecte. Spre deosebire de *substanţă* (vezi) substratul nu este baza generalului, ci baza particularului sau singularului.

SUPRASTRUCTURĂ — vezi *Bază şi suprastructură*.

Ș

ȘCOALA DIN MILET — prima școală materialistă în filozofia greacă din antichitate, care a căpătat denumirea după orașul Milet, care, în secolul al VI-lea î.e.n., a fost împreună cu alte orașe de pe coasta ionică a Mării Mediterane un centru al comerțului, meșteșugurilor, navigației și culturii al societății sclavagiste din Grecia antică. Filozofii din Milet au fost în același timp și naturaliști. Unele idei din domeniul științelor naturii au fost împrumutate de ei de la popoarele Orientului și au luat mai tîrziu o dezvoltare de sine stătătoare. Milesienii au făcut primele descoperiri științifice în domeniul geometriei, geografiei, astronomiei, matematicii. Ei considerau natura ca materie în veșnică mișcare și dezvoltare, susținînd că ea este în întregime vie (vezi *Hilozoism*). Lumea nu e creată de zei, afirmau milesienii. În legătură cu primele teorii în domeniul filozofiei naturii ale milesienilor — *Thales* (vezi), *Anaximandros* (vezi) și *Anaximenes* (vezi) — Engels spune: „...Se conturează aici pe deplin în fața noastră materialismul spontan inițial, care în primul stadiu al dezvoltării lui consideră, în chip foarte firesc, ca de la sine înțeleasă, unitatea fenomenelor naturii în infinita lor varietate și care caută această unitate în ceva material determinat, în ceva special, așa cum Thales o căuta în apă“ („Dialectica naturii“, ed. rusă, pag. 147). Anaximandros considera materia nedefinită și infinită, particulele materiale („apeiron“), care se află în mișcare, drept principiu primar. Anaximenes considera drept principiu primar a tot ce există aerul. Reprezentanții școlii din Milet încercau să rezolve problema raportului dintre materia unică și fenomenele concrete ale naturii, problema apariției din aer, din foc, din apă a obiectelor reale ale naturii. În acest fel de a pune problema corelației dintre unic și multiplu s-a reflectat dialectica naivă a filozofilor milesieni; de ea sînt legate primele încercări de a găsi legi în natură.

ȘCOALA IMANENTĂ ÎN FILOZOFIE (din lat. IMMANENS — inerent, propriu) — unul dintre cele mai reacționare curente idealist-subiectiviste ale filozofiei burgheze de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Cei mai de seamă reprezentanți ai lui au fost Schuppe, Schubert-Soldern, Rehmke, Leclair. Empiriocriticii *Mach* (vezi), *Avenarius* (vezi) recunoșteau înrudirea lor apropiată cu acest curent. El avea adepţi şi în rîndul revizioniştilor ruşi ai marxismului (*Bogdanov* — vezi, Bazarov, Iuşkevici şi alţii). Reprezentanţii acestei filozofii susţin că existenţa este „imanentă" conştiinţei, adică lumea nu există independent de conştiinţă, ci se află înăuntrul ei, sau este identică cu ea.

Şcoala imanentă în filozofie, care este o varietate a kantianismului, înlătură din teoria lui *Kant* (vezi) elementul ei materialist, teoria „lucrului în sine", care există independent de conştiinţa omului, respinge existenţa materiei şi se situează pe poziţiile idealist-subiectiviste ale lui *Hume* (vezi) şi *Berkeley* (vezi). În locul studierii materiei, şcoala imanentă în filozofie proclama ca sarcină a ştiinţelor naturii studierea legilor îmbinării şi succesiunii senzaţiilor ca singurele obiecte autentice ale ştiinţei. În raţionamentele lor toţi imanenţii alunecă inevitabil spre solipsism. Pentru a evita solipsismul, imanenţii (cu excepţia lui Schubert-Soldern, care a declarat pe faţă că el stă pe poziţia „solipsismului teoretico-epistemologic") construiesc noţiunea de „conştiinţă în genere" sau de „conştiinţă de specie", care, după afirmaţia lor, există în mod real, independent de creierul omului. Este însă absolut evident că în natură n-a existat niciodată şi nu poate să existe o astfel de conştiinţă, care să nu fie produsul creierului şi care să nu reflecte existenţa materială. „Conştiinţa în genere" nu este decît o ficţiune idealistă. Pornind de la această ficţiune ca de la o realitate, chipurile, incontestabilă, imanenţii încearcă să „dovedească" realitatea lui dumnezeu şi nemurirea sufletului şi să construiască o aşa-zisă „teologie ştiinţifică". Aceeaşi ficţiune este folosită de ei şi pentru „fundamentarea" a tot felul de alte idei reacţionare, care pot să servească intereselor claselor burgheze dominante. „...Imanenţii — scria Lenin — sînt cei mai patentaţi reacţionari, predicatori deschişi ai fideismului, obscurantişti deplini. Nu e *măcar unul* printre ei care să nu-şi fi consacrat *făţiş* cele mai teoretice lucrări ale sale de gnoseologie apărării religiei, justificării cutărui sau cutărui vestigiu al evului mediu" (vol. 14, ed. rom., pag. 204—205). La începutul secolului al XX-lea şcoala imanentă în filozofie a degenerat într-o mulţime de mici curente, care pînă în prezent continuă să se ocupe cu propovăduirea religiei.

ŞCOALA PSIHOLOGICĂ ÎN SOCIOLOGIE — teorie reacţionară, antiştiinţifică a dezvoltării sociale, care a căpătat o deosebită răspîndire în epoca imperialismului în S.U.A., Anglia şi Franţa. Şcoala psihologică în sociologie e îndreptată împotriva concepţiei materialiste a istoriei şi are ca scop să demonstreze că baza societăţii ar constitui-o psihicul oamenilor, care determină viaţa economică şi politică a societăţii. Sensul de clasă al acestei teorii este de a reprezenta societatea ca produs al unor legi „eterne" ale psihicului omenesc şi de a atribui orînduirii capitaliste un caracter etern şi de nezdruncinat. Unul dintre întemeietorii şcolii psihologice în sociologie este sociologul francez reacţionar G. Tarde (1843—1904), care a formulat aşa-numita teorie a imitaţiei. După Tarde, întreaga viaţă socială este subordonată instinctului imitaţiei, inerent naturii omeneşti. Un om genial face descoperiri de seamă, după părerea lui Tarde, iar masa largă îl imită pe omul genial şi astfel traduce aceste descoperiri în viaţă. Tarde vede în popor, înainte de toate, un simplu executant al unei voinţe străine, neagă orice fel de iniţiativă creatoare a poporului. Pe acest temei, Tarde afirmă că clasa muncitoare are nevoie să fie condusă de capitalişti.

După Tarde, ideile reacţionare ale şcolii psihologice au fost dezvoltate de sociologii americani F. Hiddings şi L. Ward. Ambii aceşti filozofi, proclamînd drept principalele forţe motrice ale dezvoltării sociale simţurile, gîndurile, capacităţile şi dorinţele oamenilor, declară modul de producţie capitalist ca fiind o urmare necesară a psihicului omenesc „normal“. După afirmaţia lui Hiddings, clasele dominante posedă o formă specială, superioară de conştiinţă — conştiinţa de „rasă superioară“, care le dă dreptul la un rol conducător în societate. În America contemporană reprezentanţii şcolii psihologice în sociologie — Ross, Bogardus, Bernard şi alţii — declară că americanii „sută la sută“ sînt oameni care posedă un psihic „superior“, chemînd pe această bază la instaurarea dominaţiei mondiale a capitalului financiar american. Fiind complici ai aţîţătorilor la război, ei afirmă că la baza comportării oamenilor ar sta un instinct special — „instinctul războinic“. Mulţi dintre reprezentanţii şcolii psihologice în sociologie se situează pe poziţiile *freudismului* (vezi) şi încearcă să ponegrească lupta maselor muncitoare pentru pace, democraţie şi socialism, declarînd că rezultatul acestei lupte sînt „înclinaţiile“ subconştiente bolnăvicioase. Savanţii democraţi, progresişti din S.U.A. se ridică vehement împotriva şcolii psihologice, ca fiind o armă ideologică în mîna imperialiştilor americani.

ŞELGUNOV Nikolai Vasilievici (1824—1891) — eminent publicist rus şi militant pe tărîm social, democrat revoluţionar, tovarăş de luptă al lui N.G. *Cernîşevski* (vezi). Încă în anii studenţiei Şelgunov s-a pătruns de ideile lui *Herţen* (vezi), *Belinski* (vezi), Cernîşevski. În deceniul al 6-lea al secolului trecut, el a luat contact în străinătate cu A. I. Herţen şi cu cercurile largi ale emigranţilor revoluţionari ruşi. Întorcîndu-se în patrie, Şelgunov a devenit adeptul ideilor propagate de revista „Sovremennik“ a lui Cernîşevski. Un loc de seamă în publicistica lui N.V. Şelgunov îl ocupă popularizarea ştiinţelor naturii şi critica operelor de artă, dar în linii generale ea era consacrată problemelor istoriei politicii şi relaţiilor social-economice. În rezolvarea problemei fundamentale a filozofiei, Şelgunov pornea de la tezele materialiste ale lui Cernîşevski despre natura materială unică, despre organismul omenesc unic, care reprezintă o parte a restului lumii materiale, un produs al dezvoltării materiei. Şelgunov critică tezele idealiste despre ideile înnăscute, despre conştiinţă ca factor prim. Raţiunea prelucrează numai materialul pe care i-l furnizează impresiile asupra lumii exterioare, spune Şelgunov. În 1861, N. V. Şelgunov a publicat în „Sovremennik“ articolul „Proletariatul muncitoresc din Anglia şi Franţa“. În acest articol el a expus conţinutul cărţii lui F. Engels „Situaţia clasei muncitoare din Anglia“, făcînd astfel cunoscută opiniei publice ruse remarcabila operă marxistă a lui F. Engels, lucru care a exercitat, fără îndoială, o influenţă asupra dezvoltării gîndirii sociale ruse. Apărînd pe F. Engels împotriva atacurilor taberei reacţionare a jurnalisticii ruse, Şelgunov scria: „Printre scriitorii pe care îi atacă Hildebrand se află şi Engels, unul dintre cei mai

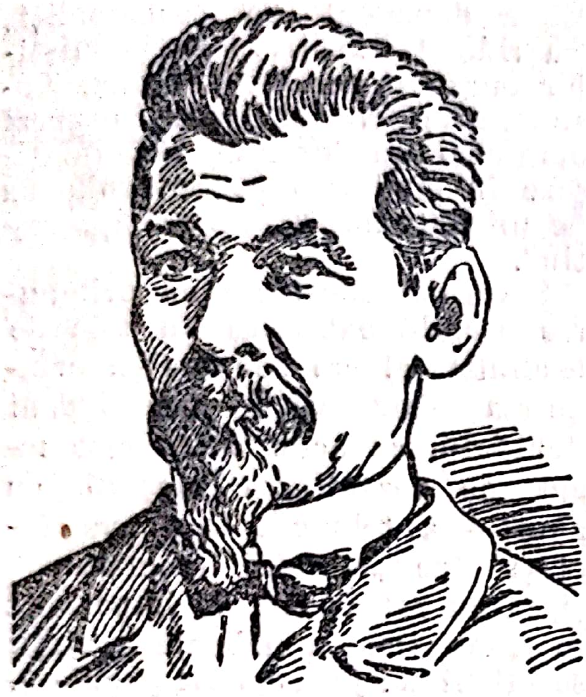

buni şi mai nobili germani. La noi acest nume este complet necunoscut, deşi literatura economică europeană îi datorează cele mai bune opere cu privire la situaţia economică a muncitorului englez... Engels spune răului pe nume şi nu vrea acest rău...“. Din punct de vedere filozofic, în afară de această lucrare a lui Şelgunov, cele mai interesante articole ale lui sînt: „Fatalismul social-economic“, „Dezavantajele neştiinţei“, „Încercările conştiinţei ruse“, „Scrisori despre educaţie“. În ideile sale asupra societăţii, Şelgunov a rămas în linii generale un luminist-idealist, cu toate că a acordat adeseori însemnătatea cuvenită rolului maselor populare în istorie. În lucrările sale de critică literară, Şelgunov a luptat pentru rolul progresist al artei, pentru o artă care să contribuie la dezvoltarea societăţii. Şelgunov a exercitat o influenţă progresistă asupra contemporanilor săi ca publicist talentat, ca demascator al jugului feudal, al esenţei exploatatoare, bestiale a capitalismului în dezvoltare. Ţarismul l-a persecutat crunt pe Şelgunov. Şelgunov a stat cîţiva ani în închisoare şi s-a aflat mulţi ani în deportare.

ŞEVCENKO Taras Grigorevici (1814—1861) — mare poet ucrainean, revoluţionar şi gînditor, tovarăş de luptă şi de idei al democraţilor revoluţionari ruşi, întemeietorul curentului democrat-revoluţionar în istoria gîndirii sociale ucrainene. Concepţia lui despre lume s-a format sub influenţa literaturii progresiste ruse, în special a ideilor democraţilor revoluţionari ruşi; în ideile lui s-au reflectat interesele ţărănimii revoluţionare ucrainene de la mijlocul secolului al XIX-lea — epoca crizei orînduirii feudalo-iobăgiste din Rusia.

Ţăran iobag, răscumpărat din iobăgie, Şevcenko, după expresia lui Dobroliubov, „e un poet cu totul popular... El a ieşit din popor, a trăit cu poporul, şi nu numai cu gîndul, ci şi prin condiţiile vieţii a fost strîns şi organic legat de el“. Şevcenko a fost unul dintre cei mai activi membri ai organizaţiei politice secrete din Ucraina— „Societatea Ciril şi Metodie“, fiind în fruntea nucleului ei revoluţionar conducător. El era legat de grupul *petraşevskiştilor* (vezi), care în planurile lor de răscoală ţărănească scontau să folosească activitatea revoluţionară a lui Şevcenko în Ucraina. Guvernul ţarist l-a persecutat toată viaţa. În 1847, el a fost arestat, încorporat ca soldat şi trimis în îndepărtatele stepe cazahe. El a stat în deportare timp de 10 ani (1847—1857). După deportare Şevcenko s-a împrietenit cu colaboratorii revistei „Sovremennik“ şi cu redactorii acesteia — *Cernîşevski* (vezi) şi *Dobroliubov* (vezi). Ca şi Cernîşevski, el chema poporul să pună mîna pe topor. Înflăcăratele sale poezii („Visul“, „Caucaz“, „Testament“) şi

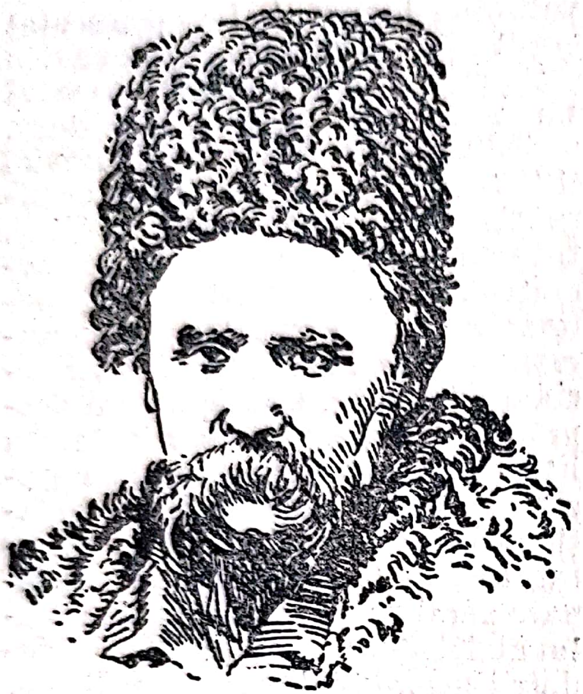

întreaga lui activitate revoluţionară au fost îndreptate spre lupta împotriva „bandei de moşieri lacomi" şi a „călăului încoronat" — ţarul, împotriva „lingăilor" liberali, împotriva „versificatorilor obtuzi" — apologeţi ai regimului iobăgist. Şevcenko a fost un luptător pentru republică populară. El chema poporul: „...cu sînge de tirani mişei stropiţi a voastră libertate! Loviţi cu ură adîncă-n ei şi rupeţi lanţurile toate". Demascînd cu mînie asuprirea naţională exercitată de moşierii ruşi şi de ţar, Şevcenko a luptat pentru prietenia dintre poporul rus şi poporul ucrainean, l-a cîntat pe „gloriosul între glorioşi" — Bogdan Hmelniţki, luptătorul pentru unirea Ucrainei cu Rusia, a luptat pentru unirea popoarelor slave pe baze democratice. Patriot înflăcărat, care şi-a consacrat toată viaţa poporului, Şevcenko a luptat pentru dezvoltarea culturii ucrainene, şi în dezvoltarea limbii ucrainene a jucat acelaşi rol pe care l-a jucat Puşkin în dezvoltarea limbii ruse. El a demascat pe cosmopoliţi, s-a ridicat împotriva naţionaliştilor burghezi ucraineni (Kuliş, Kostomarov). Naţionaliştii burghezi ucraineni au încercat să-l înfăţişeze în mod fals pe Şevcenko ca pe un naţionalist, liberal şi „creştin".

Şevcenko considera că orînduirea socială existentă nu este de neclintit, el era convins că orînduirea iobagă va fi pretutindeni lichidată, că acest lucru este legat de dezvoltarea maşinii cu aburi — a tehnicii, care „va înghiţi" pe „moşierii inchizitori", şi că un rol extrem de important în transformarea radicală a vieţii sociale îl vor juca masele populare. Materialist prin concepţia lui despre lume, el afirma că forţa spiritului nu poate să se manifeste fără materie. Pe atunci Şevcenko nu-şi numea poziţia sa filozofică materialism, înţelegînd în mod greşit prin acest cuvînt forma vulgară a materialismului. Şevcenco a demascat minciuna *religiei* (vezi), ipocrizia şi lăcomia preoţilor, care îşi clădesc bunăstarea pe sîngele poporului. Ateul Şevcenko nega în mod hotărît existenţa unei lumi transcendente. În poemul „Ereticul", Şevcenko arată cum luptă pentru interesele „oamenilor simpli" şi pentru unirea slavilor Gus, care aduce „lumii pace şi glorie", şi cum împotriva lui se ridică, sub masca religiei, „călugărul îndopat" „la scaunul apostolic" — papa de la Roma împreună cu prinţii, baronii şi cu capetele încoronate — şi „fac negoţ cu sînge ca la crîşmă". Această lucrare a poetului îndreptată împotriva Vaticanului nu şi-a pierdut actualitatea nici pînă astăzi. Ateismul lui Şevcenko îşi are particularităţile sale. El întrebuinţează adeseori asemenea cuvinte ca „dumnezeu“, „sfînt“ etc. Dar el nu le dă nicidecum un conţinut religios. „Dumnezeu“ la Şevcenko reprezintă, de regulă, adevărul în înţelegerea poporului. El a rezolvat în mod materialist şi problema fundamentală a esteticii: izvorul frumosului este natura; orice încercare de a se îndepărta de „natură—eterna frumoasă“ — face din artist „un monstru moral“. Luptînd pentru veridicitate în zugrăvirea vieţii, pentru caracterul popular, pentru un înalt conţinut ideologic al artei, Şevcenko s-a ridicat împotriva idealismului în pictură ca fiind un curent ideologic vrăjmaş. Aceste concepţii ale lui Şevcenko se oglindesc în mod viu în „Jurnalul“ lui.

În deceniul al 5-lea şi al 6-lea al secolului trecut, în epoca lui Cernîşevski, în lupta dintre cele două lagăre — al materialismului şi al idealismului —, Şevcenko a fost de partea democraţilor revoluţionari şi a materialiştilor ruşi. Poezia lui combativă, răspîndită în mod clandestin, a fost o armă ascuţită în lupta împotriva iobăgiei. Şevcenko a exercitat o puternică influenţă asupra dezvoltării ulterioare a gîndirii sociale revoluţionare a Ucrainei şi a culturii ucrainene (I. *Franko* (vezi), M. Koţiubinski, Lesea Ukrainka etc.).

ŞTIINŢĂ — suma, totalitatea cunoştinţelor despre natură, societate şi gîndire acumulate de-a lungul istoriei vieţii sociale. Scopul ştiinţei este de a descoperi legile obiective ale fenomenelor şi de a explica fenomenele. Fără cunoaşterea legilor obiective ale naturii şi societăţii nu există şi nu poate exista cunoaştere ştiinţifică. Marxismul porneşte de la punctul de vedere că ştiinţa este duşmanul întîmplării, deoarece realitatea poate şi trebuie să fie studiată şi cunoscută nu prin însuşirile sale întîmplătoare, ci prin legăturile sale, necesare şi legice. Cunoaşterea unor întîmplări izolate nu duce spre ştiinţă, deoarece nu întîmplările determină mersul dezvoltării în natură şi societate, ci legile obiective, a căror negare duce la lichidarea ştiinţei. Sarcina ştiinţei este de a căuta şi de a cerceta îndărătul a ceea ce este întîmplător şi haotic legi obiective, ascunse unei observaţii superficiale, şi să înarmeze pe oameni cu cunoaşterea acestor legi în activitatea lor practică. În toate domeniile ştiinţa ne arată acţiunea unor legi fundamentale în haosul aparent al fenomenelor. Forţa ştiinţei rezidă în generalizările ei. Ea se dezvoltă şi progresează o dată cu dezvoltarea societăţii; progresul ei constă în aceea că ea cunoaşte tot mai exact şi mai profund realitatea.

Ştiinţa ia naştere şi se dezvoltă pe baza activităţii practice în producţie a oamenilor. În fiecare etapă a istoriei sociale ştiinţa reprezintă nivelul de cunoaştere a legilor realităţii atins în perioada respectivă; ea are ca scop cunoaşterea şi folosirea forţelor naturii. Marx şi Engels au dovedit că factorul determinant în dezvoltarea ştiinţei nu este dezvoltarea logică a problemelor şi noţiunilor, ci, în primul rînd, cerinţele dezvoltării tehnicii, a producţiei materiale. Dacă tehnica „depinde... în cea mai mare parte de starea ştiinţelor, atunci cu mult mai mult încă depind acestea de *starea* şi de *nevoile* tehnicii. Cînd societatea resimte vreo nevoie tehnică, acest fapt împinge ştiinţa înainte cu mult mai mult decît zece universităţi laolaltă“ (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 463). Hidrostatica, de pildă, a luat naştere în secolele XVI şi XVII din nevoia îndiguirii torenților din munții Italiei. Deosebit de repede au început să se dezvolte științele naturii în legătură cu apariția și dezvoltarea modului de producție capitalist. Pentru dezvoltarea industriei burghezia avea nevoie de știință. În condițiile capitalismului știința se opune însă clasei muncitoare, ca o forță a capitalului, iar descoperirile științifice duc nu la ușurarea muncii muncitorului, ci la intensificarea exploatării. Dacă în epoca dominației capitalismului științele naturii, sub influența nevoilor dezvoltării industriei, au obținut succese uriașe, în știința burgheză despre societate, legată în mod direct de interesele de clasă ale burgheziei, de baza ei economică, domnea idealismul, care denatura legile reale ale vieții sociale.

Numai Marx și Engels, ideologii proletariatului, au creat o adevărată știință a legilor dezvoltării sociale. Concepția despre lume elaborată de ei a eliberat și științele naturii de acea limitare filozofică (influența filozofiei idealiste și a metodei metafizice de cercetare), specifică lor în perioada capitalismului.

După victoria socialismului s-au creat posibilități nelimitate pentru dezvoltarea tuturor științelor. Dintre toate clasele societății contemporane clasa cea mai interesată în progresul științei este clasa muncitoare, care, construind societatea comunistă, folosește toate realizările pozitive ale științei. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și construcția socialistă din U.R.S.S. au deschis o nouă eră în dezvoltarea științei. Pentru prima oară în istoria omenirii știința, eliberată de sub jugul capitalului, a fost pusă în slujba oamenilor muncii. Socialismul și știința sînt inseparabile. Instaurarea orînduirii socialiste înseamnă un uriaș avînt al științei. Socialismul nimicește toate barierele ridicate de capitalism în calea dezvoltării științei. Fărîmițării, metodelor meșteșugărești, anarhiei și spontaneității, individualismului și izolării în munca științifică, inevitabile în condițiile capitalismului, le-au luat locul în U.R.S.S. folosirea planificată și rațională a tuturor forțelor și mijloacelor științei pentru elaborarea problemelor actuale ale economiei naționale, apărării și dezvoltării culturale a țării socialismului. Chiar din primii ani de existență a Puterii sovietice Lenin a pășit la elaborarea unui plan vast de reorganizare a întregii economii naționale pe baza celor mai noi date ale științei și tehnicii (planul de electrificare). Datorită organizării socialiste a științei în U.R.S.S., știința sovietică ocupă de pe acum într-o serie de ramuri primul loc în știința mondială — în matematică, în studiul nucleului atomic, al razelor cosmice, al stratosferei, al activității nervoase superioare, în biologie etc., fără a mai vorbi de științele sociale. Oamenii de știință sovietici pun toate cuceririle științei în slujba poporului; ei slujesc poporul nu din constrîngere, ci de bunăvoie, cu dragoste. Călăuzindu-se după concepția înaintată despre lume — învățătura marxist-leninistă —, știința sovietică progresistă este, prin sarcinile, scopurile și năzuințele ei, prin sprijinul pe care-l primește în societatea sovietică, o știință a *întregului popor*. Nu numai în ceea ce privește abordarea problemelor, dar și în ceea ce privește rezolvarea lor știința sovietică nu se închide în cochilia ei, ci se sprijină pe experiența oamenilor sovietici înaintați — pe practica și pe spiritul inventiv al oamenilor muncii din industrie, agricultură, al experimentatorilor-zootehnicieni, al cultivatorilor de plante miciurinişti etc. Nu numai oamenii de ştiinţă fac să progreseze ştiinţa în Ţara sovietică, dar şi miile de muncitori inovatori şi de colhoznici experimentatori. În U.R.S.S. creşte şi se lărgeşte colaborarea dintre oamenii de ştiinţă şi oamenii muncii, ceea ce constituie un nou şi puternic stimulent pentru dezvoltarea cu succes a ştiinţei.

În societatea sovietică ştiinţa se caracterizează printr-o aplicare consecventă a principiului unităţii dintre teorie şi practică. Noua experienţă a activităţii practice îmbogăţeşte ştiinţa, o face să progreseze, sfărîmă tradiţiile învechite. Una dintre trăsăturile caracteristice ale ştiinţei în societatea socialistă o constituie lupta împotriva anchilozării teoriei, împotriva transformării ei într-un sistem de prejudecăţi. În ştiinţă are loc adesea o stagnare, din cauză că reprezentanţii vechii şi merituoasei generaţii de oameni ai ştiinţei încep să se considere în mod greşit drept „monopolizatori" ai ştiinţei. Ştiinţă cu adevărat progresistă este acea ştiinţă care creează un cîmp liber pentru pătrunderea în cadrul ei a forţelor proaspete, tinere, a oamenilor de ştiinţă care se ridică, a practicienilor, a inovatorilor care sfărîmă tradiţiile învechite din ştiinţă şi creează tradiţii noi, progresiste. Una dintre cele mai însemnate metode de biruire a contradicţiilor dintre nou şi vechi în ştiinţa sovietică este *critica şi autocritica* (vezi). În dezvoltarea ştiinţei un mare rol îl joacă discuţiile şi disputele creatoare. Marxismul ne învaţă că nici o ştiinţă nu se poate dezvolta fără luptă de opinii, fără libertatea criticii. Această teză are o uriaşă însemnătate pentru lupta împotriva stagnării, conservatorismului, arakceevismului în ştiinţă. Experienţa discuţiilor care au avut loc în U.R.S.S. (în filozofie, biologie, lingvistică, fiziologie, economie politică etc.) dovedeşte că în procesul luptei de opinii, în procesul criticii şi autocriticii ştiinţa obţine noi succese: se înlătură ceea ce s-a învechit, sînt date jos de pe piedestal elementele conservatoare, care se cramponează de ceea ce este învechit, perimat, şi se netezeşte drumul pentru tot ceea ce este înaintat, inovator în ştiinţă.

Trecerea de la socialism la comunism pune în faţa oamenilor de ştiinţă sovietici sarcini măreţe, creează posibilităţi fără precedent pentru un nou avînt al ştiinţei şi cere oamenilor de ştiinţă sovietici din toate domeniile de specialitate să rezolve cu curaj şi în mod creator cele mai variate probleme ştiinţifice. Partidul comunist a pus în faţa oamenilor de ştiinţă sovietici sarcina de a întrece în cel mai scurt timp realizările ştiinţei de dincolo de hotarele ţării noastre. Oamenii de ştiinţă sovietici caută să îndeplinească cu succes această sarcină. Ştiinţa în U.R.S.S., devenind un bun al maselor largi populare, este un instrument de construire a comunismului.

ŞULEATIKOVISM — una dintre variatăţile vulgarizării teoriei materialismului istoric, care şi-a primit denumirea după numele literatului social-democrat rus V. Şuleatikov (1872—1912). Caracteristic pentru şuleatikovism este deducerea nemijlocită, directă a fenomenelor ideologice din formele de organizare ale producţiei, negarea independenţei relative a ştiinţei, literaturii, filozofiei, tendinţa de a găsi „un echivalent social de clasă“ înţeles în mod vulgar pentru orice categorie filozofică. Şuleatikovismul a fost o denaturare grosolană a teoriei materialismului istoric. Lenin a supus şuleatikovismul unei critici nimicitoare.

T

TABULA RASA (din lat., textual: TABLĂ NESCRISĂ) — termen al filozofului englez *Locke* (vezi), prin care el caracteriza starea iniţială a conştiinţei omului, a psihicului copilului. Luptînd împotriva lui *Descartes* (vezi) şi *Leibniz* (vezi), Locke afirma că omul nu are nici un fel de idei sau principii înnăscute. Toate ideile, noţiunile sale omul le dobîndeşte din viaţă, din experienţă. De aceea Locke compara starea iniţială a conştiinţei omului cu o *tabula rasa*, cu o tablă nescrisă, pe care obiectele lumii exterioare, acţionînd asupra organelor senzoriale ale omului, imprimă semnele, imaginile, numele lor. O astfel de concepţie asupra procesului cunoaşterii omeneşti este în fond o concepţie materialistă. Acest materialism era însă un materialism metafizic, contemplativ, care concepea cunoaşterea ca un act pur pasiv de înregistrare de către om a impresiilor exterioare. În realitate cunoaşterea se dezvoltă în procesul influenţei active exercitate de om asupra naturii şi este de neconceput în afara activităţii practice (vezi *Cunoaştere*).

TEHNOCRAŢI — adepţii unui curent sociologic reacţionar din perioada crizei generale a sistemului capitalist, care propovăduiesc capitalismul de stat. Acest curent a luat naştere în S.U.A. pe baza ideilor economistului burghez T. Veblen şi în perioada 1930—1940 a luat o largă răspîndire (H. Scott, A. Löb şi alţii). În S.U.A. şi în ţările imperialiste din Europa au apărut asociaţii ale tehnocraţilor. „Baza teoretică“ a sociologiei tehnocraţilor este denaturarea completă a adevăratului raport dintre tehnic, economic şi politic. Tehnocraţii propovăduiesc primatul tehnicii asupra economicului şi politicului. Ei contrapun transformării socialiste revoluţionare a societăţii reţeta lor de vindecare a capitalismului prin trecerea conducerii întregii vieţi economice şi a conducerii statului în mîinile „tehnicienilor“, ale conducătorilor industriei. Estompînd în fel şi chip adevăratul rol al relaţiilor de producţie în viaţa societăţii, relaţii care determină structura ei de clasă şi scopul producţiei, tehnocraţii susţin că anarhia şi dezordinea caracteristice capitalismului contemporan sînt rezultatul conducerii statului de către „politicieni“. Îndărătul criticii făţarnice demagogice, pe care tehnocraţii o fac economiei şi politicii capitaliste se ascunde tendinţa de a justifica subordonarea făţişă şi directă a aparatului de stat monopolurilor industriale, tendinţă larg răspîndită, de pildă, în practica de stat contemporană a S.U.A., unde pozițiile cheie din aparatul de stat au fost ocupate chiar de conducătorii și directorii monopolurilor industriale.

În prezent sociologia tehnocraților a căpătat un caracter fățiș fascist și militarist. Un reprezentant tipic al ei este ideologul neofascismului american J. Barnhaim. „Revoluția directorială" propovăduită de el este o analogie directă a dictaturii fasciste a monopoliștilor americani, care-și propun ca scop cucerirea dominației mondiale de către imperialismul din S.U.A. Cursa înarmării atomice este prezentată de tehnocrați ca o confirmare a „învățăturii" lor despre primatul tehnicii.

Falsitatea teoriei tehnocraților este absolut evidentă în lumina învățăturii materialismului istoric cu privire la rolul hotărîtor pe care-l are în viața societății *modul de producție a bunurilor materiale* (vezi).

TEISM (din grec. θεός — dumnezeu) — teorie filozofico-religioasă bazată pe admiterea existenței lui dumnezeu ca persoană, ca ființă supranaturală rațională care a creat lumea. Potrivit teismului, dumnezeu intervine în viața cotidiană a oamenilor și îndrumează activitatea lor. Spre deosebire de *deism* (vezi), care neagă intervenția lui dumnezeu în viața naturii și societății, teismul privește toate fenomenele ca o „creație a divinității", sau ca o „predeterminare" a ei.

Idealismul filozofic își propune ca scop să apere teismul prin argumente filozofice.

TELEOLOGIE (din grec. τέλος — scop, (λόγος — gîndire, teorie) — teorie idealistă după care totul în lume are un scop. Adepții teleologiei consideră că în lume totul este creat de dumnezeu. După părerea teleologilor, scria Engels, „pisicile au fost create ca să mănînce șoareci, șoarecii ca să fie mîncați de pisici, iar întreaga natură ca să dovedească înțelepciunea creatorului" (*Marx* și *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 56). Apărătorii teleologiei afirmă, de pildă, că la baza structurii organismelor se află un scop intrinsec, care predetermină direcția dezvoltării plantelor și animalelor, și că acest scop e dat de dumnezeu, se află în idee etc. În felul acesta, naturii i se atribuie acțiuni conștiente, premeditate. Materialismul dialectic ne învață că numai activitatea omului se caracterizează prin orientarea spre un scop bine determinat. Dar și ea, totodată, e determinată de condițiile obiective ale existenței omului, și în primul rînd de *condițiile vieții materiale a societății* (vezi). Adaptarea relativă în structura și funcțiile vitale ale organismelor, care se observă în lumea organică, este rezultatul selecției naturale (vezi *Darwin*; *Lege*; *Cauzalitate*).

TEOGONIE — sistem de mituri religioase despre originea zeilor; genealogia zeilor. În literatura europeană este cunoscut în mod deosebit codul poetic al mitologiei greci antice — „Teogonia" lui Hesiod (sec. VIII-VII î.e.n.).

TEOLOGIE — pseudoștiință care încearcă să fundamenteze religia cu ajutorul argumentelor filozofice idealiste.

TEORIE (din grec. — θεωρία — observare, cercetare) — sistem de idei conducătoare într-un domeniu sau altul de cunoștințe; experiența generalizată a oamenilor; totalitatea cunoștințelor despre natură și societate, acumulate în cursul vieții social-istorice (vezi *Teorie și practică*).

TEORIA CICLULUI ISTORIC — teorie idealistă creată de gînditorul italian *Vico* (vezi), după care societatea omenească trece prin trei etape principale de dezvoltare: divină, eroică și umană. Prin perioada divină Vico înțelegea copilăria omenirii, adică perioada primitivă. Etapa următoare este cea eroică sau perioada tinereții, în care apar statele aristocratice. Apoi omenirea intră în perioada maturității, cînd sînt înlăturate privilegiile de castă și se stabilește egalitatea formală, burgheză. După aceasta, potrivit părerii lui Vico, începe descompunerea societății și istoria omenirii revine la stadiul inițial. Filozofia și sociologia reacționară contemporană, înlăturînd elementele progresiste ale teoriei lui Vico — ideea dezvoltării progresive a societății, a dezvoltării societății pe baza unor legi necesare etc. —, amplifică în fel și chip ideea reacționară a întoarcerii permanente a omenirii la punctul inițial. Teoria ciclului a devenit arma ideologică a apărătorilor titrați ai imperialismului, care visează să întoarcă roata istoriei. Această teorie a fost elaborată și propagată de asemenea dușmani înverșunați ai clasei muncitoare, predecesori ai fasciștilor, ca *Nietzsche* (vezi) și *Spengler* (vezi). Nietzsche a enunțat teoria „reîntoarcerii veșnice“, adică repetarea a tot ceea ce a existat și a dispărut în veșnicie. Spengler a formulat teoria „declinului Europei“ și a reîntoarcerii la vremurile primitive. Astăzi, principalii reprezentanți ai teoriei reacționare a ciclului sînt ideologii anglo-americani ai imperialismului. Astfel, de pildă, politicianul și sociologul reacționar englez Vansittart propagă „teoria“ mersului de rac al societății, după care omenirea, făcînd un anumit drum înainte, trece de la progres la regres. Pe o poziție analoagă se situează unul dintre cei mai înverșunați dușmani ai Uniunii Sovietice și ai țărilor de democrație populară, filozoful și sociologul reacționar englez Russell. În S. U. A. idei apropiate de teoria ciclului istoric dezvoltă sociologul reacționar Ross, care „demonstrează“ în fel și chip că după instaurarea capitalismului orice progres al societății este exclus. Un alt filozof și sociolog, Harrington, a publicat în S.U.A. o serie de cărți, în care, plecînd de la teoria ciclului, caută să demonstreze inevitabilitatea întoarcerii omenirii contemporane la perioada evului mediu și a dominației bisericii catolice. În Franța în apărarea teoriei ciclului istoric se ridică, sub lozinca „înapoi la evul mediu“, neotomistul Maritaine. Împotriva teoriei reacționare a ciclului istoric luptă toți savanții progresiști din lume.

Materialismul istoric a infirmat teoria reacționară a ciclului istoric și a fundamentat din punct de vedere științific învățătura despre dezvoltarea progresivă a societății, dezvoltare care se face pe baza *legii concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție* (vezi). De la orînduirea comunei primitive, prin orînduirea sclavagistă, feudalism și orînduirea capitalistă, spre socialism și comunism — iată linia dezvoltării progresive a societății. Această dezvoltare se înfăptuiește în lupta dintre nou și vechi, dintre ceea ce moare și ceea ce se naște. Oricît s-ar împotrivi forțele vechiului, a ceea ce este perimat, viitorul aparține noului, progresului. Succesele construcției comuniste în U.R.S.S., construirea socialismului în țările de democrație populară, victoria revoluţiei populare în China constituie o dovadă vie a faptului că în vremea noastră toate drumurile duc nu înapoi, ci înainte, spre comunism.

TEORIA CUNOAŞTERII — vezi *Gnoseologie*.

TEORIA ECHILIBRULUI — teorie mecanicist-vulgară şi antidialectică, ostilă filozofiei marxist-leniniste, teorie care aplică la toate fenomenele naturii şi societăţii legea echilibrului, care acţionează în domeniul mecanicii. Adepţii teoriei echilibrului consideră echilibrul ca fiind o stare naturală şi „normală", iar mişcarea, dezvoltarea o stare vremelnică şi trecătoare. Această teorie vede izvorul mişcării în lupta unor forţe exterioare contrare. Teoria echilibrului neagă existenţa contradicţiilor interne ale obiectelor şi fenomenelor şi lupta contradicţiilor interne ca izvor al dezvoltării. În ceea ce priveşte fenomenele sociale teoria echilibrului ajunge la concluzia că dezvoltarea societăţii ar depinde, în special de raporturile ei cu mediul exterior, cu natura, că forţa motrică a dezvoltării societăţii antagoniste o constituie nu lupta dintre contradicţiile interne, nu lupta de clasă, ci contradicţiile exterioare cu natura. Teoria echilibrului a fost susţinută de *Comte* (vezi), *Spencer* (vezi), *Dühring* (vezi), *Kautsky* (vezi), *Bogdanov* (vezi) şi alţii. Pe ea se sprijină şi astăzi mulţi idealişti şi eclectici, duşmani ai progresului. Ea le impune în mod deosebit, ca şi teoria vulgară a evoluţiei, care neagă salturile revoluţionare. Pe baza teoriei echilibrului ideologii oportunismului îşi construiesc dogmele lor antimarxiste despre „integrarea paşnică" a capitalismului în socialism, despre „armonia" intereselor de clasă, despre ultraimperialism etc.

Natura reacţionară a teoriei echilibrului a ieşit la iveală deosebit de limpede în scrierile lui Buharin, ideolog al restaurării capitalismului, duşman al poporului. Buharin a încercat să dovedească că sectorul socialist poate şi trebuie să convieţuiască paşnic cu sectorul capitalist, că între socialism şi capitalism trebuie să existe nu o stare de luptă, ci o stare de echilibru. Teoria echilibrului a fundamentat ideea contrarevoluţionară a integrării chiaburimii în socialism. Partidul comunist a zdrobit această teorie chiaburească, care nu are nimic comun cu marxism-leninismul. El a arătat necesitatea de a educa cadrele de partid, întregul popor sovietic în spiritul teoriei marxiste a luptei de clasă, al luptei neîmpăcate împotriva tuturor duşmanilor socialismului.

TEORIA EVOLUŢIONISTĂ SAU TEORIA EVOLUŢIEI — darwinism (vezi *Darwin*).

TEORIA FACTORILOR — teorie burgheză răspîndită, după care dezvoltarea socială este rezultatul acţiunii mecanice a sumei diferitelor laturi şi condiţii ale vieţii sociale (mediul geografic, politica, ştiinţa, rasa, morala etc.). Fiecare dintre aceste laturi este considerată ca un factor (forţa) independent şi izolat de ceilalţi factori ai dezvoltării sociale. Teoria factorilor este o teorie eclectică, care explică totul printr-o referire la influenţa reciprocă a fenomenelor sociale, referire care nu spune nimic: economicul exercită influenţă asupra politicului, politicul, la rîndul său, — asupra economicului etc.

Descoperind în producţia materială baza vieţii şi dezvoltării societăţii, marxismul a arătat pentru prima oară că toate laturile vieţii sociale (orînduirea politică, dreptul, formele conştiinţei sociale) depind de dezvoltarea bazei economice şi se schimbă o dată cu schimbarea bazei. Aceasta nu înseamnă nicidecum că marxismul tăgăduieşte importanţa instituţiilor politice; ideilor etc. în procesul istoric, influenţa lor activă asupra orînduirii economice a societăţii. Marxismul acordă tuturor elementelor suprastructurii sociale o uriaşă însemnătate în dezvoltarea societăţii. Marxismul concepe societatea ca un singur tot, în care toate laturile şi părţile sînt legate între ele, se găsesc în stare de interacţiune. Dar dezvoltarea societăţii în ansamblu, ca şi dezvoltarea fiecărui domeniu al vieţii sociale, este determinată în ultimă instanţă de dezvoltarea şi schimbarea *modului de producţie a bunurilor materiale* (vezi).

TEORIA HIEROGLIFELOR — teorie idealistă, după care senzaţiile şi reprezentările omului nu sînt o copie a obiectelor, ci numai semne convenţionale (hieroglife), care nu se aseamănă cu ele. Adepţii acestei teorii susţin că organele noastre senzoriale nu oferă o cunoaştere justă a lumii, că conştiinţa noastră nu reflectă obiectele şi lucrurile lumii obiective. Această concepţie, subminînd credinţa în posibilitatea cunoaşterii lumii, duce direct la idealism. „Imaginea presupune în mod necesar şi inevitabil realitatea obiectivă a celor «reflectate». «Semnul convenţional», simbolul, hieroglifa sînt noţiuni care introduc un element de agnosticism cu totul de prisos“ (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 229). Imaginea nu poate niciodată coincide pe deplin cu obiectul reflectat, dar aceasta e imaginea unui obiect care există în realitate, iar nu un semn convenţional. În cartea „*Materialism şi empiriocriticism*“ (vezi) Lenin l-a criticat pe *Plehanov* (vezi) pentru greşeala lui, care constă în înlocuirea teoriei marxiste a reflectării cu teoria hieroglifelor. În U.R.S.S. teoria hieroglifelor a fost propagată de mecanişti (L. Akselrod şi alţii). Astăzi această teorie, în diferitele ei varietăţi, e larg răspîndită în filozofia burgheză. Teoriei hieroglifelor materialismul dialectic îi opune *teoria reflectării* (vezi).

TEORIA ORGANICISTĂ A SOCIETĂŢII — teorie burgheză reacţionară care identifică societatea omenească cu un organism biologic şi atribuie, pe această bază, orînduirii capitaliste un caracter „natural“ şi de nezdruncinat. Autorul teoriei organiciste a societăţii, sociologul burghez englez *Spencer* (vezi), a ajuns, prin intermediul unor analogii plate, la următoarea concluzie: întocmai după cum în organismul animal există trei sisteme de organe — de hrănire, de repartizare şi de reglementare — tot astfel şi în societate trebuie să existe inevitabil trei clase: clasa muncitoare, „care se hrăneşte pe sine“, clasa negustorilor, care are funcţie de repartizare sau de schimb, şi clasa capitaliştilor din industrie, care reglementează producţia. Spencer a proclamat orînduirea capitalistă drept o consecinţă veşnică şi imuabilă a legilor biologice. Lupta proletariatului revoluţionar împotriva capitalismului Spencer a declarat-o ca fiind „nefirească“. Apărînd interesele imperiului colonial englez, Spencer arăta că natura însăşi a făcut, chipurile, pe englezi o naţiune dominantă. După Spencer, teoria organicistă a societăţii a fost dezvoltată de sociologul german reacţionar Scheffle, care compară diferitele grupuri sociale din societatea împărţită în clase cu organele corpului omenesc. Variante ale teoriei organiciste sînt: *social-darwinismul* (vezi), *malthusianismul* (vezi), *rasismul* (vezi) şi alte sisteme reacţionare asemănătoare, care justifică şi apără capitalismul. Unul dintre cei mai înrăiţi duşmani ai clasei muncitoare, *Nietzsche* (vezi), şi-a construit teoria sa a urii faţă de om sprijinindu-se pe curentul organicist în sociologie. Caracterul reacţionar al teoriei organiciste a societăţii a determinat popularitatea de care se bucură în rîndurile politicienilor, filozofilor şi sociologilor burghezi din zilele noastre. În Anglia, liderul conservatorilor, Churchill, s-a declarat adept al lui Spencer. „Teoreticianul" laburist Lasky ridică în slavă teoria organicistă. În S.U.A., cu propagarea făţişă a teoriei organiciste se ocupă sociologul reacţionar Bernard.

În operele clasicilor marxism-leninismului teoria organicistă a societăţii a fost supusă unei critici nimicitoare, ca fiind o încercare neştiinţifică de a transpune legile biologice în domeniul fenomenelor sociale. Marxism-leninismul a demonstrat în mod concludent că o astfel de identificare a legilor sociale cu legile biologice este dictată de tendinţele reacţionarilor burghezi de a disimula lupta dusă de muncă împotriva capitalului. Criticînd pe machistul *Bogdanov* (vezi) pentru aplicarea noţiunilor de „energetică socială", „selecţie socială" etc., Lenin a arătat în cartea sa *„Materialism şi empiriocriticism"* (vezi) că acestea sînt fraze goale şi a scos la iveală sensul reacţionar al transpunerii noţiunilor biologice în domeniul ştiinţelor sociale.

TEORIA PROBABILITĂŢILOR — vezi *Probabilitate.*

TEORIA REFLECTĂRII — teorie materialistă a cunoaşterii, potrivit căreia senzaţiile şi noţiunile omului, cunoaşterea ştiinţifică în ansamblu este reflectarea realităţii care există în mod obiectiv. În lupta împotriva teoriei idealiste a cunoaşterii, care consideră gîndirea omenească ca fiind creatoare a lumii materiale, marxismul a dezvoltat şi a fundamentat singura *gnoseologie* (vezi) ştiinţifică al cărei punct central îl constituie conceperea *conştiinţei* (vezi) *a gîndirii* (vezi), ca reflectare a lumii exterioare, care există în afara noastră şi independent de noi. „Pentru Hegel — scria Marx — procesul gîndirii, pe care, sub denumirea de idee, el îl transformă chiar într-un subiect de sine stătător, este demiurgul (creatorul) realului, real care nu constituie decît forma de manifestare exterioară a acestui proces de gîndire. La mine, dimpotrivă, lumea ideilor nu este nimic altceva decît lumea materială transpusă şi tradusă în capul omului" („Capitalul", vol. I, ed. a II-a rom., pag. 49). Idealismul filozofic nu recunoaşte gîndirea ca reflectare a realităţii, căci aceasta ar însemna recunoaşterea premisei materialiste fundamentale după care materia, lumea materială constituie factorul prim, iar conştiinţa, gîndirea factorul secund. În totală contradicţie cu ştiinţa, care a stabilit, fără putinţă de tăgadă, faptul reflectării în conştiinţa omului a realităţii obiective care există independent de conştiinţă, idealiştii susţin teza lor falsă, reacţionară, după care obiectele materiale nu sînt decît un complex de senzaţii, în afară de senzaţii nu există şi nu poate exista nimic, omului nu îi este dat să cunoască dacă există ceva dincolo de senzaţii, noţiunile şi reprezentările noastre sînt doar simboluri, hieroglife, semne create de om pentru „comoditatea" cunoaşterii etc. Aceste concepţii, formulate încă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea de episcopul englez *Berkeley* (vezi), au căpătat o răspîndire deosebit de largă la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea (*machism* — vezi, *empiriomonism* — vezi etc.). Aceste concepţii domină în filozofia burgheză contemporană (*pragmatism* — vezi, *pozitivism* — vezi, *pozitivism logic* — vezi etc.).

În cartea „*Materialism şi empiriocriticism*" (vezi) Lenin a supus unei critici profunde şi nimicitoare gnoseologia idealistă şi a dezvoltat în mod creator, sub toate aspectele, teoria marxistă a reflectării. Lenin a arătat că la baza teoriei cunoaşterii a materialismului dialectic se află recunoaşterea lumii exterioare şi a reflectării ei în conştiinţa omului. Lenin a înfierat fără cruţare orice concesie fie cît de mică făcută idealismului şi *agnosticismului* (vezi) în această problemă. Lenin l-a criticat cu asprime pe *Plehanov* (vezi) pentru afirmaţia greşită pe care acesta a făcut-o în expunerea materialismului că senzaţiile şi noţiunile omului sînt hieroglife. Lenin a arătat că confuzia în această problemă principială duce în mod inevitabil la agnosticism şi idealism (vezi *Teoria hieroglifelor*). În realitate senzaţiile şi noţiunile omului sînt copii ale lucrurilor şi proceselor reale din natură. Bazat pe exemplul celei mai profunde crize în fizică, în condiţiile societăţii capitaliste de la începutul secolului al XX-lea, Lenin a arătat că ştiinţa nu poate progresa dacă se îndepărtează de concepţia materialistă a cunoaşterii ca reflectare a naturii obiective. În îndepărtarea de la această teorie materialistă rezidă esenţa crizei. Această teză a lui Lenin este actuală şi pentru etapa de faţă a dezvoltării ştiinţei şi a luptei împotriva idealismului. Actualii „saltimbanci ai ştiinţei burgheze", cum îi numea Lenin pe profesorii burghezi, care adaptează rezultatele ştiinţei la interesele apărării *fideismului* (vezi) şi clericalismului, încearcă să discrediteze teoria materialistă a reflectării, să impună naturaliştilor concepţia că tezele şi formulele ştiinţei nu pot fi o reflectare a naturii exterioare obiective, că aceasta e doar o construcţie arbitrară a minţii. Şi azi în ţările burgheze o serie de domenii ale ştiinţelor naturii, reflectînd adîncirea crizei generale a capitalismului, se găsesc într-o stare de criză profundă. La baza acestei crize stă lipsa de dorinţă a multor naturalişti burghezi de a se situa pe poziţiile teoriei materialiste a reflectării, lupta lor împotriva materialismului. De aici asemenea fenomene profund ostile ştiinţei ca *weissmannism-morganismul* (vezi) în biologie, multiplele varietăţi ale *idealismului „fizic"* (vezi) contemporan etc.

Teoria marxist-leninistă a reflectării e fundamentată prin marile descoperiri ale ştiinţei, printre care descoperirile corifeilor ştiinţei ruse *Secenov* (vezi) şi *Pavlov* (vezi). Secenov şi Pavlov au descoperit mecanismul fiziologic al proceselor psihice, au descoperit legile activităţii nervoase superioare şi au dovedit, fără putinţă de tăgadă, că activitatea psihică e posibilă numai ca reflectare a lumii exterioare, ca rezultat al influenţei exercitate de realitatea obiectivă asupra organelor senzoriale, asupra creierului animalelor (şi omului). Marxismul a elaborat problema modului în care se produce în mintea omului procesul reflectării realităţii obiective. Spre deosebire de teoria metafizică a reflectării a vechilor materialişti premarxişti, care înţelegeau „reflectarea" ca o oglindire pasivă, moartă a obiectelor şi fenomenelor lumii exterioare în conştiinţă, teoria marxist-leninistă, materialist-dialectică a reflectării înţelege procesul cunoaşterii, procesul oglindirii lumii exterioare în conştiinţa omului ca un proces activ, care se dezvoltă dialectic şi căruia îi sînt proprii contradicţiile interne. Problema felului în care se desfăşoară procesul cunoaşterii adevărului obiectiv are o uriaşă însemnătate pentru toate ştiinţele, pentru orice domeniu al cunoaşterii omeneşti (vezi *Cunoaştere*).

Reflectarea vieţii sociale în conştiinţa oamenilor într-o societate împărţită în clase are un caracter de clasă. Provenienţa ideilor sociale, a teoriilor sociale, a concepţiilor politice trebuie căutată în condiţiile vieţii materiale a societăţii, în existenţa socială, a cărei reflectare sînt ideile, teoriile, concepţiile.

TEORIA RELATIVITĂŢII — *teorie fizică care cercetează* dependenţa de mişcare a proprietăţilor corpurilor şi a cîmpurilor fizice. Cea mai importantă parte a teoriei relativităţii o constituie teoria fizică a proprietăţilor spaţiale şi temporale ale obiectelor materiale (dimensiunile corpurilor şi durata proceselor).

Teoria relativităţii a apărut la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea ca rezultat al rezolvării contradicţiilor adînci ale teoriei cîmpului electromagnetic şi a surselor lui — particulele încărcate. În teoria electronică elaborată de Lorentz la sfîrşitul secolului al XIX-lea, cîmpul electromagnetic era privit ca o stare specială (un fel de mişcare) a unui mediu universal omogen, eterul, care umple întregul spaţiu cosmic. Eterul era conceput ca un mediu absolut penetrabil, prin care particulele (electronii) se pot deplasa nestînjenit, eterul rămînînd imobil, adică părţile lui nedeplasîndu-se una faţă de alta. Potrivit acestei teorii, cîmpurile electromagnetice create de electroni se propagă în eter cu o viteză absolută constantă (viteza luminii); intensitatea cîmpului depinde şi ea de viteza mişcării surselor sale în raport cu eterul imobil. Această teză fundamentală a teoriei electronice despre dependenţa cîmpului de aşa-numita viteză absolută a surselor sale s-a dovedit a fi în contradicţie cu mecanica, după care interacţiunea şi mişcarea corpurilor sînt determinate numai de distanţele şi de vitezele lor relative. Ea a fost infirmată şi de experienţe directe (Michelson şi alţii). Rezolvarea acestei contradicţii a fost posibilă numai renunţîndu-se la concepţia despre cîmp ca stare a mediului cosmic universal şi, prin urmare, renunţîndu-se la însăşi ideea existenţei unui asemenea mediu — eterul — ca „substanţă" a cîmpului. Fizicienii materialişti au început să privească cîmpul electromagnetic (în particular lumina) ca o formă specifică a materiei, formă legată de substanţă şi care realizează transportul acţiunilor de la unele particule încărcate ale substanţei la altele; concepţia despre cîmp ca formă a materiei a fost în întregime confirmată de descoperirea transformării reciproce a particulelor de substanţă şi a elementelor cîmpului electromagnetic (fotonii). Potrivit teoriei relativităţii, structura cîmpului, care leagă particulele de substanţă, se schimbă cu variaţia vitezei mişcării unei particule în raport cu cealaltă. Totodată s-a arătat că structura cîmpului legat de particule influenţează asupra multor proprietăţi esenţiale ale particulei.

în special asupra masei, a dimensiunilor ei, asupra ritmului proceselor care au loc în ea. Aceste proprietăţi nou descoperite ale cîmpului, precum şi variabilitatea proprietăţilor particulelor, dependenţa lor de mişcare au stat la baza teoriei relativităţii. Toate aceste proprietăţi ale particulei se schimbă cu variaţia vitezei ei relative; dimensiunea unei particule care se mişcă cu o viteză comparabilă cu viteza luminii se micşorează, ritmul proceselor se încetineşte, masa însă creşte în mod nelimitat atunci cînd viteza particulei se apropie de viteza luminii. Concluziile teoriei relativităţii au fost confirmate de experienţă; o deosebit de largă aplicare (în procesele nucleare) a găsit corelaţia stabilită între masa m şi energie E: $E = mc^2$ (unde c este viteza luminii), care, pentru lumină, a decurs din experienţele lui P. N. *Lebedev* (vezi) asupra presiunii luminii. Experienţa a arătat că, în cazul energiilor foarte mari, particulele devin instabile şi se transformă în altele mai stabile în aceste condiţii; calculul acestor transformări nu este posibil fără a se ţine seama de corelaţia dintre masă şi energie.

Tezele expuse formează conţinutul aşa-zisei teorii a relativităţii restrînse. Dezvoltarea mai departe a acestor idei cu aplicare la gravitaţie formează conţinutul teoriei relativităţii generalizate. Potrivit acesteia din urmă, forţele de gravitaţie sînt manifestări ale unui cîmp gravific material, a cărui structură depinde de distribuţia maselor şi de mişcările lor, acţiunile cîmpului gravific transmiţîndu-se, şi ele, cu o viteză finită. De structura cîmpului de gravitaţie depind proprietăţile mărimilor spaţiale şi temporale (geometria spaţiului — timp), care sînt determinate, aşadar, de distribuţia şi de mişcarea materiei. Unele concluzii ale teoriei relativităţii generalizate şi-au găsit şi ele o confirmare experimentală. Aşadar, teoria relativităţii a dus la o prăbuşire a noţiunilor fizice asupra timpului şi spaţiului, a cîmpului şi masei care dominaseră în secolul al XIX-lea.

Pînă la apariţia teoriei relativităţii, în fizică a dominat concepţia despre timp şi spaţiu ca obiecte independente, care există alături de materie şi independent de ea, ca „recipiente“ goale ale lucrurilor şi proceselor. Pe baza teoriei lui *Newton* (vezi), fizica secolului al XIX-lea considera că legile spaţiului (geometria) şi ale timpului sînt absolute şi imuabile: mărimile spaţiale se supun geometriei euclidiene, cele temporale, legilor şirului numerelor. Această concepţie metafizică despre spaţiu este indisolubil legată de concepţia metafizică despre materie, după care aceasta din urmă este compusă din particule absolut impenetrabile avînd un volum constant. Concepţia despre spaţiul absolut şi timpul absolut, nelegate unul de altul, nu este în contradicţie manifestă cu legile mecanicii lui Newton, după care masa corpului şi dimensiunile lui nu depind de viteza mişcării, viteza însăşi a corpului putînd să crească nelimitat. Ideile metafizice despre caracterul absolut al mărimilor spaţiale şi temporale şi despre imuabilitatea legilor lor au fost folosite de *Kant* (vezi) ca dovezi ale pretinsului caracter aprioric al spaţiului şi timpului. Prima lovitură a dat-o acestor concepţii reacţionare N. I. *Lobacevski* (vezi), care a dovedit că pot să existe diferite geometrii şi care a arătat legătura dintre geometrie şi fizică, dependenţa spaţiului de materie.

Engels a supus unei critici profunde concepțiile metafizice despre spațiu și timp. Materialismul dialectic consideră timpul și spațiul ca forme de existență a materiei în mișcare. Timpul și spațiul nu există în afara lucrurilor care au întindere și a proceselor materiale care au durată. Legile spațiului și timpului sînt determinate de proprietățile generale ale materiei. Întrucît nu există materie absolut omogenă și lipsită de calitate, nu există nici spațiu și timp absolut omogene ale căror legi să fie pretutindeni și întotdeauna aceleași. Teoria relativității a confirmat învățătura materialismului dialectic despre spațiu și timp. Schimbările radicale ale noțiunilor fizice despre materie — descoperirea cîmpurilor, stabilirea legăturii dintre proprietățile corpurilor și structura cîmpurilor create de ele — au dus în mod necesar la schimbări în noțiunile fizice despre mărimile spațiale și temporale. Fizicienii au fost nevoiți să renunțe la concepția asupra spațiului și timpului ca obiecte deosebite, care există în afara materiei și alături de materie. Întinderea (dimensiunile) corpurilor și durata proceselor s-au dovedit a fi dependente de mișcare: ele s-au dovedit a fi legate și una de alta.

În literatura burgheză, teoria relativității este prezentată într-o formă falsificată, denaturată. Unul dintre creatorii teoriei relativității, A. Einstein, care a adus o importantă contribuție la elaborarea tezelor ei fizice concrete, a dat, sub influența filozofiei machiste, o interpretare idealistă, denaturată unei serii de teze ale acestei teorii. Einstein ignoră baza reală a teoriei relativității, adică o concepție justă despre materie. El prezintă această teorie ca o concluzie din unele postulate adoptate convențional — cum susține el —, care permit să se „descrie“ dependența dintre mărimile spațiale și cele temporale. Einstein și adepții săi înlătură sarcina studierii mai aprofundate a proceselor variației în funcție de viteză a proprietăților corpurilor care se mișcă repede, o declară „neștiințifică“, întrucît, după părerea lor, aceste proprietăți—inerția, întinderea etc. — nu sînt obiectiv inerente corpurilor în mișcare, ci sînt doar rezultate ale măsurării unor raporturi pur exterioare ale unui corp cu alte corpuri. Una dintre cele mai importante teze ale teoriei relativității — așa-numitul principiu al relativității — este interpretat în mod fals ca posibilitate de a referi în mod arbitrar în toate cazurile mișcările care se desfășoară într-un corp la oricare alt corp (la orice sistem de referință). Pornind de la interpretarea denaturată a principiului relativității, Einstein a tras din teoria relativității generalizate concluzia antiștiințifică a echivalenței sistemelor lui *Copernic* (vezi) și Ptolemeu, concluzie după care am putea considera cu același drept că pămîntul se mișcă față de soare (și de sistemul solar), sau că soarele se mișcă în jurul pămîntului. Această afirmație este fundamental greșită și antiștiințifică, întrucît ea neagă unitatea materială, genetică a sistemului solar și duce la concluzii absurde de felul concluziei că corpurile cerești îndepărtate se mișcă cu o viteză infinită în raport cu Pămîntul (care se învîrtește). Totodată ea urmărește să discrediteze marea descoperire revoluționară a lui Copernic. De interpretarea idealistă a teoriei relativității s-au cramponat obscurantiștii și misticii, care au ajuns pînă la admiterea unei a patra dimensiuni a spaţiului, a sfîrşitului lumii şi a altor absurdităţi de soiul acesta. Greşelile lui Einstein arată cum, în condiţiile putrefacţiei generale a culturii burgheze, o teorie fizică adevărată este denaturată şi folosită de idealism. Fizicienii şi filozofii sovietici au demascat o serie de teze antiştiinţifice ale adepţilor lui Einstein, Eddington şi alţii. Dar sarcina fundamentării ştiinţifice materialist-dialectice depline a teoriei relativităţii, a stabilirii limitelor aplicabilităţii ei şi a căilor dezvoltării ei ulterioare nu a fost încă rezolvată de fizică.

TEORIA REZONANŢEI — teorie idealistă în chimia organică creată în anii 1930—1940 de fizicianul şi chimistul american L. Pauling şi şcoala lui şi adoptată de unii savanţi chimişti burghezi. Această teorie s-a contopit cu teoria mezomeriei a fizicianului şi chimistului englez K. Ingold, teorie apărută prin 1925 şi avînd aceeaşi bază metodologică ca şi teoria rezonanţei. Adepţii teoriei rezonanţei folosesc *mecanica cuantică* (vezi) nu pentru dezvoltarea teoriei materialiste şi dialectice a structurii chimice a moleculelor, creată de marele chimist rus A. M. *Butlerov* (vezi) prin cercetarea distanţelor interatomice, a valenţelor dirijate, a influenţelor reciproce ale atomilor din moleculă, a vitezei şi direcţiei reacţiilor chimice etc. Ei încearcă, denaturînd datele obţinute cu ajutorul mecanicii cuantice, să dovedească că teoria lui Butlerov e învechită.

Pornind de la consideraţii idealist-subiectiviste, adepţii teoriei rezonanţei au născocit pentru moleculele multor compuşi chimici ansambluri de formule — „stări" sau „structuri", care nu reflectă realitatea obiectivă. Potrivit teoriei rezonanţei, adevărata stare a moleculei ar fi, chipurile, rezultatul interacţiunii cuantico-mecanice, al „rezonanţei", al „superpoziţiei" acestor „stări" sau „structuri" fictive. Potrivit însă teoriei mezomeriei a lui Ingold, adevărata structură a unor molecule este considerată ca intermediară între două „structuri", dintre care nici una nu corespunde realităţii. Prin urmare, teoria rezonanţei neagă în mod agnostic posibilitatea de a exprima adevărata structură a moleculelor multor substanţe individuale printr-o singură formulă şi demonstrează de pe poziţiile idealismului subiectivist că ea se exprimă numai printr-un ansamblu de formule. Autorii teoriei rezonanţei neagă caracterul obiectiv al legilor chimice. Unul dintre discipolii lui Pauling, J. Welland, arată că „structurile între care există rezonanţă sînt numai construcţii mintale", că „ideea rezonanţei este o concepţie speculativă într-o mai mare măsură decît alte teorii ale fizicii. Ea nu reflectă vreo proprietate internă a moleculei înseşi, ci este un mijloc matematic inventat de fizician sau chimist pentru propria-i comoditate". Aşadar, Welland subliniază caracterul subiectivist al ideii de rezonanţă şi în acelaşi timp afirmă că, cu toate acestea, ideea de rezonanţă ar fi folositoare pentru înţelegerea adevăratei stări a moleculelor examinate. În realitate, însă, ambele aceste teorii subiectiviste (a mezomeriei şi a rezonanţei) nu pot servi nici unuia din scopurile adevăratei ştiinţe a chimiei, şi anume reflectarea raporturilor dintre atomi în cadrul moleculei, a influenţei reciproce dintre atomii moleculei, a proprietăţilor fizice ale atomilor şi moleculelor etc. De aceea în cei peste 25 de ani de existenţă a teoriei mezomeriei-rezonanţei ea nu a adus nici un folos ştiinţei şi practicii. Altfel nici nu putea fi, întrucît teoria rezonanței, care este legată în modul cel mai strîns de principiul idealist al „suplimentării" al lui N. Bohr și al „superpoziției" al lui P. Dirac, reprezintă extinderea *idealismului „fizic"* (vezi) la chimia organică și are aceeași bază metodologică machistă ca și acesta.

O altă greșeală metodologică a teoriei rezonanței este mecanismul ei. Potrivit cu această teorie se neagă particularitățile calitative specifice ale moleculei organice. Proprietățile ei sînt reduse la o simplă sumă a proprietăților părților ei constitutive; deosebirile calitative sînt reduse la deosebiri pur cantitative. Mai exact, procesele și interacțiunile chimice complicate care au loc în substanța organică sînt reduse aici numai la formele fizice de mișcare a materiei, mai simple decît cele chimice, adică la fenomene electrodinamice și cuantico-mecanice. În cartea lor „Chimia cuantică" G. Eyring, J. Walter și J. Kambellan au mers și mai departe. Ei afirmă că mecanica cuantică reduce, chipurile, problemele chimiei la probleme de matematică aplicată și numai din cauza caracterului foarte complicat al calculelor matematice această reducere nu reușește în toate cazurile. Dezvoltînd ideea reducerii chimiei la fizică, cunoscutul specialist în fizică cuantică și idealist „fizic" E. Schrödinger, în cartea sa „Ce este viața din punctul de vedere al fizicii?", dă un amplu sistem de asemenea reducere mecanistă a formelor superioare de mișcare a materiei la forme inferioare. În conformitate cu *weismannism-morganismul* (vezi), el reduce procesele biologice care constituie baza vieții la gene, genele — la moleculele organice din care sînt formate, iar moleculele organice — la fenomene cuantico-mecanice.

Chimiștii și filozofii sovietici duc o luptă activă împotriva teoriei idealiste a mezomeriei-rezonanței, care împiedică dezvoltarea chimiei.

TEORIE ȘI PRACTICĂ. — Problema raportului dintre teorie și practică este una dintre problemele fundamentale ale științei marxiste în general, ale teoriei marxiste a cunoașterii în special. Marxismul privește teoria și practica în legătură indisolubilă și în interacțiune, și consideră că latura hotărîtoare a acestei interacțiuni este practica. Prin practică trebuie să înțelegem întreaga activitate a oamenilor îndreptată spre crearea condițiilor necesare existenței societății. Pentru marxism practica este în primul rînd activitatea materială în producție, deoarece de ea depinde existența societății, ea este baza vieții oamenilor. Practica cuprinde ca un element component dintre cele mai importante activitatea revoluționară transformatoare a claselor, a grupurilor sociale, care are ca scop desființarea rînduielilor sociale perimate și instaurarea unor rînduieli noi, progresiste, care să contribuie la dezvoltarea mai departe a societății. Teoria se dezvoltă pe baza practicii și este rezultatul generalizării experienței practice a maselor. Prin urmare, fără practică nu există și nu poate să existe teorie științifică. Practica pune în fața teoriei probleme la care teoria trebuie să răspundă. Marxismului îi este străină concepția despre teorie, știință ca fenomen de sine stătător. Numai teoria care este legată de practică, care deservește nevoile practicii și este verificată de practică, are rădăcini adînci în viață. De aci teza marxismului că „punctul de vedere al vieții, al practicii, trebuie să fie punctul de vedere prim și fundamental al teoriei cunoașterii" (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 133). Necesitățile practicii, ale activității practice au avut și au o însemnătate hotărîtoare pentru dezvoltarea științei, a teoriilor științifice. Astfel, chiar de la începutul dezvoltării științei necesitățile popoarelor de păstori și agricultori, necesitățile navigației au dat naștere astronomiei, matematicii. Necesitățile legate de dezvoltarea orașelor, a marilor construcții, a navigației etc. au dat naștere mecanicii. Deosebit de repede s-au dezvoltat științele; teoriile științelor naturii după evul mediu, în legătură cu nașterea și dezvoltarea producției capitaliste. „Cînd după noaptea întunecoasă a evului mediu științele renasc dintr-o dată cu o vigoare nemaicunoscută, începînd să se dezvolte miraculos de rapid, această minune se datorește tot producției". (*Engels*, Dialectica naturii, ed. rusă, 145).

Practica socialistă, activitatea practică a oamenilor eliberați de robia capitalistă, deschide cîmp liber dezvoltării științei. Socialismul înseamnă o lărgire a tuturor domeniilor practicii omenești, care este greu de comparat cu epocile istorice anterioare. Dezvoltarea impetuoasă a industriei, transformarea micii gospodării țărănești în mare agricultură socialistă, în care aplicarea tehnicii celei mai noi capătă o amploare nemaivăzută, transformarea planificată a naturii pe o scară fără precedent etc.— toate acestea pun probleme grandioase în fața științei, cerîndu-i să le rezolve. Așa, de pildă, succesele *biologiei miciuriniste* (vezi) pot fi înțelese numai dacă se ia în considerație legătura ei strînsă cu noua practică a construcției colhoznice, cu cerințele marii agriculturi socialiste. Acest lucru este valabil deopotrivă și pentru alte domenii ale științei ca fizica, chimia, geologia etc.

Dezvoltîndu-se pe baza activității practice a oamenilor, teoria are însă o uriașă forță de acțiune asupra practicii însăși. Fiind generalizarea experienței, a practicii, teoria dă oamenilor perspectivă în activitatea lor practică. Astfel, teoria marxist-leninistă este experiența mișcării muncitorești din toate țările luată în forma ei generalizată. Dar la rîndul său fără teorie revoluționară nu există practică revoluționară. Forța teoriei marxist-leniniste constă în faptul că, generalizînd practica revoluționară, experiența istoriei societății, ea dă posibilitatea să se vadă legătura lăuntrică dintre fenomene, legile obiective ale dezvoltării și, datorită acestui lucru, să se prevadă mersul evenimentelor nu numai în prezent, dar și în viitor. Teoria marxist-leninistă dă de asemenea posibilitatea să se prevadă cu mulți ani și chiar cu zeci de ani înainte tendințele fundamentale ale dezvoltării societății, și de aceea ea este forța care permite Partidului comunist să traseze planuri riguros științifice de activitate practică. Astfel, teoria și practica se fecundează, se îmbogățesc reciproc. Teoria devine lipsită de obiect dacă nu este legată de practica revoluționară, iar practica devine oarbă dacă nu-și luminează calea cu teoria revoluționară. Teoria trebuie nu numai să generalizeze practica care există deja, ci și s-o ia înainte, să arate practicii calea, să înarmeze pe oameni în activitatea lor practică. Un exemplu de asemenea teorie îl constituie lucrările marilor conducători ai proletariatului, Marx, Engels, Lenin, Stalin.

Oportuniştii din Internaţionala a II-a au cultivat ruptura dintre teorie şi practică. Ei au golit teoria marxistă de sufletul ei viu, revoluţionar şi au transformat teoria, pe care au rupt-o de lupta vie, revoluţionară a maselor, în dogme jalnice, infirmate de practica luptei revoluţionare. Unitatea dintre teorie şi practică şi-a găsit cea mai înaltă expresie în activitatea Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Marxism-leninismul constituie adevărata unitate dintre teoria revoluţionară şi practica revoluţionară. Unitatea dintre teorie şi practică este steaua călăuzitoare a partidului proletariatului.

Marxismul înţelege unitatea dintre teorie şi practică în mod dialectic, ţinînd seamă în această unitate de momentul contradicţiei. În procesul dezvoltării apar în mod necesar contradicţii între unele teorii, teze teoretice şi formule ştiinţifice pe de-o parte, şi noile date ale practicii pe de altă parte. Această contradicţie este înlăturată prin generalizarea noii practici şi prin punerea de acord cu ea a teoriei, a tezelor teoretice. Datele practice aflate la dispoziţia oamenilor sînt limitate de condiţiile istorice concrete şi nu pot fi considerate complete. Noile condiţii istorice lărgesc practica, activitatea practică a oamenilor şi cer revizuirea cutăror sau cutăror teze teoretice în lumina noilor date ale practicii. Practica nu este numai baza şi izvorul dezvoltării ştiinţei, teoriei, ci şi singurul criteriu ştiinţific al veridicităţii cunoaşterii (vezi *Criteriul adevărului*).

TEOZOFIE (din grec. ϑεός — dumnezeu şi σοφία — înţelepciune) — pseudoştiinţă reacţionară care declară că scopul său este „cunoaşterea divinităţii" pe calea legăturii nemijlocite cu „lumea transcendentală". Fiind un exemplu de obscurantism militant, teozofia propagă făţiş ideea renunţării la toate realizările culturii şi revenirea la vrăjitorie, la magia din antichitate şi din evul mediu. În Anglia şi în S.U.A. „societăţile teozofice" au luat o extraordinar de mare răspîndire. Într-o serie de universităţi americane au fost organizate catedre speciale de „teozofie".

TEZĂ, ANTITEZĂ, SINTEZĂ — vezi *Triadă*.

„TEZE ASUPRA LUI FEUERBACH" — unsprezece teze ale lui K. Marx asupra lui *Feuerbach* (vezi), scrise în 1845 şi publicate pentru prima oară de Engels în 1888. Marx a dat în aceste teze, pe baza criticii făcute lui Feuerbach şi întregului materialism vechi, o genială schiţă a noii sale concepţii despre lume. Marx a arătat că neajunsul principal al vechiului materialism consta în caracterul său contemplativ, în neînţelegerea practicii ca bază a cunoaşterii, ca bază a interacţiunii dintre om şi natură. „Neajunsul principal al întregului materialism de pînă acum — inclusiv al acelui feuerbachian — este — scria Marx — că obiectul, realitatea, senzorialul este conceput numai sub forma *obiectului* sau *contemplaţiei* şi nu ca *activitate omenească senzorială*, ca *practică...*" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., 367). În centrul tuturor tezelor lui Marx se află problema practicii, a importanţei ei pentru cunoaştere, a rolului ei în viaţa socială a oamenilor. Tocmai în această subliniere a rolului practicii se manifestă latura cea mai importantă a revoluţiei pe care marxismul a produs-o în filozofie. În afara practicii, a activităţii practice a societăţii nu se poate înţelege nici o problemă a filozofiei. Viaţa socială, scrie Marx, este esenţialmente practică — numai în activitatea omenească practică îşi găsesc dezlegarea raţională problemele teoretice. Aplicînd acest principiu în primul rînd la teoria cunoaşterii, Marx critică pe Feuerbach pentru faptul că acesta, nesatisfăcut de fanteziile speculative ale idealismului şi făcînd apel la contemplarea senzorială, concepe cunoaşterea senzorială la fel de abstract, adică nu ca o activitate practică, ca o activitate senzorială umană. Feuerbach, ca şi ceilalţi materialişti de pînă la Marx, cunoştea numai o singură activitate omenească.

În „Teze asupra lui Feuerbach" Marx formulează unele principii ale noii concepţii, materialiste, a istoriei. El critică pe Feuerbach pentru faptul că acesta consideră pe om separat, izolat de societate, de mersul istoriei, şi reduce esenţa omului numai la calităţi naturale, văzînd numai legătura naturală, iar nu pe cea socială dintre oameni. Marx dă cunoscuta sa definiţie a esenţei umane. Esenţa umană, arată el, „nu este o abstracţie inerentă individului izolat. În realitatea ei, ea este ansamblul relaţiilor sociale" (*Marx* şi *Engels*, Opere alese, vol. II, ed. rom., pag. 368). Neînţelegînd acest lucru, Feuerbach nu a putut să facă nicio critică profundă a religiei. Întreaga critică a religiei la Feuerbach constă în aceea, remarcă Marx, că el reduce lumea religioasă la fundamentul ei laic. Feuerbach a considerat în mod just că oamenii au creat pe zei după chipul şi asemănarea lor, dar el n-a văzut cauzele de clasă ale dedublării în religie a lumii într-o lume spirituală şi o lume materială, n-a înţeles că desfiinţarea religiei nu este posibilă fără desfiinţarea exploatării, a inegalităţii, proprii societăţii împărţite în clase. De aceea, arată Marx, principalul constă în a supune unei critici teoretice fundamentul laic, adică relaţiile sociale dominante, şi în a le revoluţiona în practică. „Tezele" lui Marx sînt pătrunse de ideea transformării revoluţionare a lumii. În această schiţă a formulat Marx vestita sa teză în care este clar exprimată esenţa revoluţionară a marxismului: „Filozofii n-au făcut decît *să interpreteze* lumea în moduri diferite; e vorba însă de *a o schimba*" (pag. 369). Genialele idei care alcătuiesc conţinutul tezelor au căpătat mai tîrziu o dezvoltare deplină şi multilaterală în operele lui Marx şi Engels.

THALES din Milet (în Asia Mică) (aprox. 624-547 î. e. n.) — primul reprezentant autentic din punct de vedere istoric al filozofiei greceşti antice, întemeietorul *şcolii din Milet* (vezi), şcoală materialistă-spontană.

THEODICEEA (din grec. θεός — dumnezeu şi δίκη — justeţe) — „justificarea lui dumnezeu"; denumirea obişnuită a tratatelor filozofico-religioase care îşi propun ca scop să justifice cu orice preţ contradicţia vădită şi de neîmpăcat între credinţa într-un dumnezeu atotputernic şi bun şi existenţa răului şi nedreptăţii în lume. În secolele XVII-XVIII „theodiceele" au devenit o întreagă ramură a literaturii filozofice. Cea mai cunoscută a fost „Theodiceea" lui *Leibniz* (vezi), ale cărei idei le-a ironizat în mod caustic *Voltaire* (vezi) în romanul filozofic satiric „Candide". Prin esenţa ei socială „theodiceea" este o justificare filozofico-religioasă a răului şi nedreptăţii care domnesc în societatea împărţită în clase, bazată pe exploatare.

THIERRY Augustin (1795-1856) — vezi *Istoricii francezi din epoca Restaurației.*

TIMIREAZEV Kliment Arkadevici (1843—1920) — mare savant rus, luptător pentru darwinism, pentru o biologie materialistă, întemeietorul învățăturii contemporane despre fotosinteză. Pătruns din anii tinereții de ideile democratice revoluționare ale marilor gînditori ruși de la mijlocul secolului al XIX-lea, Timireazev și-a pus întreaga sa activitate științifică și socială în slujba științei înaintate și a poporului muncitor. Pentru convingerile sale progresiste Timireazev a fost supus persecuțiilor de guvernul țarist. Începînd din 1894 a fost urmărit în permanență de poliția secretă. Sub influența ideilor marxist-leniniste și a mișcării muncitorești în continuă creștere, Timireazev a pășit încă în condițiile țarismului sub steagul măreț și invincibil al comunismului. Timireazev a întîmpinat cu entuziasm Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Muncitorii de la căile ferate Moscova-Kursk l-au ales ca deputat al lor în Sovietul din Moscova, savanții bolșevici l-au ales membru al Academiei socialiste (mai tîrziu comuniste). Comisariatul Poporului pentru Învățămînt l-a numit pe Timireazev membru în Consiliul științific de stat. Timireazev a demascat în presă calomniile nerușinate ale imperialiștilor anglo-americani la adresa Partidului comunist și a conducătorilor lui, a dezvăluit scopurile imperialiste, de cotropire ale campaniei „celor 14 state“ împotriva tinerei Republici Sovietice. La 27 aprilie 1920 V. I. Lenin îi scria lui Timireazev: „Am fost pur și simplu extaziat citind observațiile Dumneavoastră împotriva burgheziei și pentru Puterea sovietică“ (*vol. 35, ed. rusă, pag. 380*). Lenin s-a referit la cartea lui Timireazev „Știința și democrația“, în care savantul chema pe oamenii de știință să se unească cu poporul muncitor. Ultimele cuvinte pe care Timireazev le-a rostit cu cîteva ore înainte de a muri sînt pătrunse de o adîncă dragoste și de un adînc devotament față de Partidul comunist: „Cred și sînt convins că bolșevicii care înfăptuiesc leninismul muncesc pentru fericirea poporului și îl vor duce la fericire... Transmiteți lui Vladimir Ilici admirația mea pentru geniala sa rezolvare în teorie și în practică a problemelor mondiale. Eu consider o fericire că sînt contemporan cu el și martor al activității sale glorioase. Mă închin în fața lui și doresc ca toată lumea să cunoască acest lucru“.

Prin concepția sa filozofică, Timireazev a fost un materialist convins, care a dus o luptă neîmpăcată împotriva idealismului. În operele sale, el a supus unei critici nimicitoare linia idealismului în filozofie, începînd cu *Platon* (vezi) și terminînd cu scutierii filozofanți ai imperialismului (*Bergson* — vezi, Batson, *Mach* — vezi, *James* — vezi, și alții). În cercetările sale, Timireazev s-a călăuzit după „metoda istorică“, care conține o serie de elemente de dialectică materialistă — recunoașterea legăturii universale și a dezvoltării fenomenelor în natură, a luptei dintre contrarii, a cauzalității, a necesității etc. Timireazev a fost un minunat popularizator al științei. Cărțile sale „Charles Darwin și teoria sa“, „Metoda istorică în biologie“ și altele constituie pînă acum cea mai bună expunere a teoriei lui Darwin. De o uriașă popularitate se bucură de asemenea cartea lui Timireazev „Viața plantelor“. Prin interpretarea cu adevărat materialistă a dezvoltării lumii organice, Timireazev a făcut un însemnat pas înainte în comparaţie cu Darwin.

Spre deosebire de aşa-numiţii darwinişti „ortodocşi", Timireazev considera ca factori importanţi ai evoluţiei nu lupta din interiorul speciei, ci mediul exterior, care modifică organismul, ereditatea, care statorniceşte aceste modificări, precum şi selecţia, care dă organismelor o formă adecvată. Organismul şi mediul sînt cercetate de el într-o unitate indisolubilă. În legătură cu aceasta Timireazev face o înaltă apreciere asupra laturii pozitive a teoriei lui *Lamarck* (vezi) — cu privire la dependenţa formelor organice de mediu. „Numai îmbinarea *acestei laturi* a lamarckismului cu darwinismul promite o deplină rezolvare a problemei biologice" — scria Timireazev. El recunoştea că variabilitatea organismelor este rezultatul adaptării lor la condiţiile înconjurătoare. El a fost primul care a formulat teza cu privire la cerinţele organismului faţă de condiţiile mediului exterior. Prin indicaţia sa asupra *alternării* stadiilor de dezvoltare la plante, Timireazev a subliniat faptul că în dezvoltarea ontogenetică a organismului se produc transformări calitative. Această teză a fost dezvoltată mai tîrziu de I. V. *Miciurin* (vezi) şi îndeosebi de academicianul Lîsenko, care a creat teoria dezvoltării stadiale a plantelor. Timireazev admitea posibilitatea unei hibridizări nu numai sexuale, ci şi vegetative, şi a subliniat marea însemnătate a polenizării încrucişate a plantelor. El a criticat cu asprime weismannism-mendelismul pentru admiterea existenţei unei substanţe speciale a eredităţii care n-ar fi supusă influenţei mediului.

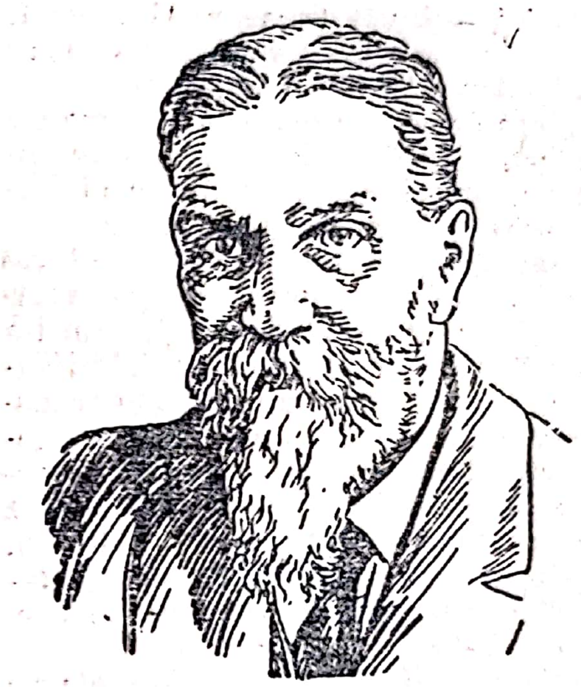

O mare însemnătate pentru dezvoltarea biologiei au avut-o lucrările lui Timireazev în domeniul studierii fotosintezei. Timireazev a dovedit că acest fenomen, ca şi fenomenele naturii anorganice, este supus legii conservării energiei. Prin aceasta el a dat o lovitură nimicitoare teoriei vitalismului despre „o forţă vitală" specială, care ar fi proprie animalelor şi plantelor. Timireazev nu limitează sarcina biologiei la cunoaşterea legilor de dezvoltare a animalelor şi plantelor, ci pune problema transformării conştiente a formelor organice. El afirmă că ştiinţa trebuie să-l înveţe pe agricultor cum să cultive două spice acolo unde înainte creştea doar unul. Timireazev a scris lucrarea „Agricultura şi fiziologia plantelor", în care sînt elaborate teze importante ale ştiinţei agronomice.

În condiţiile putrefacţiei ştiinţei burgheze, în condiţiile despotismului ţarist, Timireazev a ştiut nu numai să apere nucleul materialist al darwinismului, ci şi să-l dezvolte mai departe, pregătind o etapă calitativ nouă în dezvoltarea biologiei — învăţătura miciurinistă. Acesta este un merit deosebit al marelui biolog cugetător rus. Timp de multe decenii Timireazev a păşit în fruntea biologiei înaintate, materialiste, în lupta ei împotriva curentului reacţionar, idealist, reprezentat de tot felul de antidarwinişti, weismannişti, vitalişti şi alţi „işti" şi „logi", cum i-a numit însuşi Timireazev. Timireazev a condamnat cu asprime transpunerea vulgară a legilor biologice în domeniul fenomenelor sociale. În 1937—1940 s-au editat Operele complete ale lui K. A. Timireazev, vol. I-X; în 1948—1949 s-au editat Operele alese, vol. I—IV.

TIMP ŞI SPAŢIU — formele de bază ale existenţei materiei. „...Formele de bază ale oricărei existenţe — spune Engels — sînt spaţiul şi timpul, şi o existenţă în afara timpului este o absurditate tot atît de mare ca şi o existenţă în afara spaţiului" („Anti-Dühring", ed. a II-a rom., pag. 61). Nu există timp şi spaţiu separate de materie, de procesele materiale. Spaţiul şi timpul în afara materiei nu sînt decît o abstracţie goală.

Pentru întîia oară în istoria filozofiei şi a ştiinţelor naturii problema spaţiului şi timpului a fost pusă şi rezolvată în mod ştiinţific de materialismul dialectic. Materialismul dialectic duce lupta atît împotriva idealismului, care neagă realitatea obiectivă a spaţiului şi timpului, considerîndu-le drept un produs al conştiinţei, cît şi împotriva metafizicii, care rupe materia de formele ei de existenţă. Engels a criticat sub toate aspectele elucubraţiile metafizice ale lui *Dühring* (vezi), care afirma că la început lumea s-ar fi aflat în stare de repaus absolut, că lumea ar exista în afara timpului. Plecînd de la tezele fundamentale ale lui Engels asupra spaţiului şi timpului şi generalizînd noile date ale ştiinţelor naturii, V. I. Lenin a îmbogăţit materialismul dialectic prin elaborarea mai departe a acestei probleme. În lupta împotriva concepţiei kantiano-machiste idealiste asupra timpului şi spaţiului ca forme ale contemplării omeneşti, Lenin subliniază şi dezvoltă în mod consecvent teza după care admiterea realităţii obiective a timpului şi spaţiului este concluzia inevitabilă care rezultă din admiterea existenţei, independent de conştiinţa noastră, a realităţii obiective, adică a materiei în mişcare. „În lume nu există nimic în afară de materia în mişcare, iar materia în mişcare nu se poate mişca decît în spaţiu şi în timp" (*Lenin*, vol. 14, ed. rom., pag. 166). Lenin arată că problema gnoseologică fundamentală aplicată la spaţiu şi timp este următoarea: dacă spaţiul şi timpul sînt reale sau nu sînt decît un produs al gîndirii omeneşti în dezvoltare. Numai rezolvarea dialectico-materialistă a acestei probleme, adică admiterea realităţii obiective a spaţiului şi timpului şi a reflectării lor în conştiinţa noastră, creează baza ştiinţifică necesară pentru o cercetare rodnică de către ştiinţele naturii a problemei proprietăţilor lor fizice.

O dată cu dezvoltarea ştiinţelor naturii, ideile noastre asupra timpului şi spaţiului se schimbă, se dezvoltă. În secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea, considerînd timpul şi spaţiul drept o realitate obiectivă, fizicienii le priveau ca şi *Newton* (vezi), ca forme exterioare ale materiei, independente de materie şi mişcare. Împotriva ideilor materialiste asupra spaţiului şi timpului ale ştiinţelor naturii din acea perioadă s-a ridicat idealistul german *Kant* (vezi) şi adepţii săi. O uriaşă însemnătate pentru dezvoltarea ideilor naturalist-ştiinţifice despre spaţiu şi timp şi pentru infirmarea teoriilor idealiste şi metafizice au avut-o descoperirile ştiinţei ruse cu privire la legătura necesară dintre spaţiu şi timp ca proprietăţi ale materiei, pe de o parte, şi proprietăţile fizico-chimice ale corpurilor materiale, pe de altă parte. Eminentul savant rus *Lobacevski* (vezi) a fundamentat dependenţa proprietăţilor geometrice ale spaţiului de proprietăţile fizice ale materiei, a combătut în mod hotărît concepţiile idealiste ale lui Kant şi le-a dat o lovitură zdrobitoare; el a infirmat şi ideile metafizice ale geometriei lui Euclid şi ale mecanicii lui Newton asupra spaţiului şi timpului, pregătind astfel terenul pentru dezvoltarea ideilor fizice contemporane asupra spaţiului şi timpului. Ideile deschizătoare de drumuri ale unui alt savant rus, chimistul *Butlerov* (vezi), cu privire la dispoziţia în spaţiu a atomilor în moleculele compuşilor chimici şi descoperirile din domeniul cristalografiei ale eminentului savant rus Fedorov, care a fundamentat legile dispoziţiei în spaţiu a atomilor, ionilor şi moleculelor care formează structurile cristalice, de asemenea au îmbogăţit cunoştinţele omeneşti despre formele spaţiu şi timp ale materiei. Butlerov, Fedorov şi adepţii lor au descoperit dependenţa proprietăţilor spaţiului de natura fizică a corpurilor materiale, au descoperit rolul pe care îl joacă dispoziţia în spaţiu a atomilor în determinarea proprietăţilor fizico-chimice respective ale materiei.

Ştiinţele naturii, descoperind mereu noi proprietăţi fizice ale spaţiului şi timpului, confirmă tezele materialismului dialectic despre legătura organică dintre aceste forme fundamentale de existenţă a materiei, precum şi dintre aceste forme şi însăşi materia în mişcare, interdependenţa formelor (spaţiul şi timpul) şi conţinutului (materia).

Idealiştii contemporani în filozofie şi fizică folosesc faptul că ideile oamenilor despre spaţiu şi timp se schimbă, pentru a „infirma“ realitatea obiectivă a spaţiului şi timpului. În acest scop, de pildă, este folosită *mecanica cuantică* (vezi). Idealiştii Bohr şi Heisenberg în domeniul fizicii propun să se renunţe la spaţiu şi timp în descrierea microparticulelor, ca la ceva care nu este pe deplin real şi pe deplin cognoscibil. „În fizica clasică — scrie Heisenberg — scopul cercetării l-a constituit stabilirea fenomenelor obiective care au loc în spaţiu şi timp... Dar în teoria cuantelor întîlnim o cu totul altă stare de lucruri... În mecanica cuantică nu este cîtuşi de puţin vorba de stabilirea în mod obiectiv a unor evenimente care au loc în spaţiu şi timp“. Demascînd caracterul reacţionar al încercărilor idealiştilor de a infirma teza materialismului dialectic despre spaţiu şi timp ca forme obiective ale materiei în mişcare — singura teză ştiinţifică —, marxismul ne învaţă că nu trebuie să confundăm problema variabilităţii noţiunilor omeneşti asupra spaţiului şi timpului cu problema gnoseologică a realităţii lor obiective. Ideile noastre în dezvoltare asupra spaţiului şi timpului, reflectînd timpul şi spaţiul real, ne dau o cunoaştere relativă, incompletă a lor, dar din aceste adevăruri relative se formează adevărul absolut. Idealiştii din domeniul fizicii confundă aceste două probleme, şi, pornind de la relativitatea ideilor noastre asupra spaţiului şi timpului, caută să infirme realitatea obiectivă a spaţiului şi timpului.

Aşadar, materialismul dialectic, respingînd elucubraţiile idealiste, ne învaţă, în deplină concordanţă cu ştiinţele naturii, că spaţiul şi timpul există în mod obiectiv, în afara şi independent de conştiinţa noastră, iar cunoaşterea noastră se adaptează din ce în ce mai mult „spaţiului şi timpului *obiectiv*, *reflectîndu-le* din ce în ce mai just şi mai profund" (*Lenin*, vol. 14, ed.rom., pag. 179).

TINERII HEGELIENI — ideologi ai liberalismului german din deceniul al patrulea şi al cincelea al secolului trecut, reprezentanţii aripii stîngi burghezo-radicale a şcolii lui Hegel (B. Bauer, D. Strauss, A. Ruge, M. Stirner). Spre deosebire de bătrînii hegelieni (adepţi ai sistemului reacţionar al lui Hegel în ansamblu, în special ai filozofiei religiei a lui Hegel), tinerii hegelieni puneau în locul „ideii absolute" (dumnezeu) „conştiinţa de sine". Ei declarau intelectualitatea şi statul ca întruchiparea acestei puternice forţe creatoare a istoriei. Tinerii hegelieni priveau poporul ca pe „o masă incapabilă de critică", căreia îi este străină conştiinţa de sine. Aşa, de pildă, B. Bauer afirma că în masă, iar nu în altă parte, trebuie căutat adevăratul duşman al spiritului. Tinerii hegelieni condamnau revoluţia burgheză în Franţa din secolul al XVIII-lea, opunîndu-i reformele burgheze înfăptuite din iniţiativa unui stat „raţional" (exploatator). În acelaşi timp toate speranţele de transformare burgheză a Germaniei, ei şi le puneau în regele Prusiei, în care vedeau întruchiparea idealului lui Platon de filozof pe tron. Criticînd creştinismul ortodox şi contestînd autenticitatea evangheliei, tinerii hegelieni identificau conştiinţa religioasă cu conştiinţa poporului. Ei considerau drept principală piedică în calea progresului în Germania nu dominaţia moşierilor şi a absolutismului, ci dominaţia religiei, care ar denatura natura raţională a statului şi care ar constitui pentru stat un pericol în sensul instaurării dominaţiei masei „lipsite de raţiune". Propovăduind despărţirea bisericii de stat şi căutînd „să facă raţională" monarhia feudală, tinerii hegelieni îşi puneau speranţele în „puterea" statului exploatator şi se ploconeau în faţa prusacismului. Considerînd ca izvor al prefacerilor sociale transformarea conştiinţei în „conştiinţă de sine", tinerii hegelieni propovăduiau de fapt împăcarea cu stările de lucruri existente în Germania prin interpretarea lor „raţională". Le era absolut străină ideea luptei de clasă, a legilor obiective de dezvoltare socială, a rolului relaţiilor economice, a producţiei materiale în dezvoltarea societăţii. Propaganda lor era adresată claselor exploatatoare. Totodată, o trăsătură caracteristică a tinerilor hegelieni era frazeologia revoluţionară, care nu reprezenta decît ameninţări liberale la adresa claselor feudale dominante, care se împotriveau dezvoltării burgheze a Germaniei. Ideologia tinerilor hegelieni reflecta laşitatea burgheziei germane, neputinţa ei în lupta împotriva temeliilor feudale.

Marx şi Engels, care la începutul activităţii lor aderaseră la cercul hegelienilor de stînga, dar care încă de atunci, spre deosebire de tinerii hegelieni, s-au manifestat ca democraţi revoluţionari, au supus, în anii 1843—1846, unei critici necruţătoare idealismul şi propaganda liberală a tinerilor hegelieni. Ei au arătat că tinerii hegelieni, „în pofida frazelor lor care, chipurile, «zguduie lumea», sînt cei mai mari conservatori“, că ei nu luptă împotriva lumii reale existente, ci luptă numai împotriva frazelor acestei lumi. „Singurele rezultate pe care le-a putut obține această critică filozofică au fost cîteva explicații istorico-religioase, dar și acelea unilaterale, cu privire la creștinism...“ (*Marx* și *Engels*, vol. IV, ed. rusă, pag. 10).

TIPURI DE RELAȚII DE PRODUCȚIE.— Istoria cunoaște cinci tipuri fundamentale de relații de producție: orînduirea comunei primitive, sclavagistă, feudală, capitalismul și socialismul. În *orînduirea comunei primitive* (vezi) omul era neputincios în lupta cu natura. Oamenii aveau doar unelte grosolane de piatră, arc și săgeți și erau nevoiți să lucreze în comun, în colectiv. De aici proprietatea comună asupra mijloacelor de producție și asupra produselor. Nu existau clase și exploatare. O dată cu trecerea la uneltele de metal, cu apariția toporului de fier, a plugului primitiv cu brăzdar de fier, triburile nomade au devenit stabile și au început să se ocupe de agricultură și de meserii. Creșterea productivității muncii a dus la apariția proprietății private, a schimbului și a acumulării bogățiilor în mîinile unui număr restrîns de oameni. Au apărut clasele: sclavii și proprietarii de sclavi. În *orînduirea sclavagistă* (vezi) proprietarul de sclavi era posesorul mijloacelor de producție și al sclavului însuși. Munca liberă de exploatare a oamenilor din comuna primitivă s-a transformat în munca sclavilor exploatați. Ulterior, extinderea muncii sclavagiste și situația lipsită de drepturi a sclavilor au dus la distrugerea principalei forțe de producție a societății — forța de muncă. Răscoalele sclavilor și loviturile date Romei din afară au dus la descompunerea orînduirii sclavagiste, al cărei loc l-a luat orînduirea feudală. Baza relațiilor de producție ale *feudalismului* (vezi) era proprietatea feudalului-moșier asupra mijloacelor de producție și proprietatea necompletă asupra producătorilor, țăranii iobagi. Alături de marea proprietate funciară feudală exista proprietatea țăranilor și meseriașilor asupra uneltelor de producție; aceasta era o proprietate bazată pe munca personală a meseriașului și a iobagului. Feudalul prefera munca iobagului, care arăta mai mult interes pentru muncă decît sclavul. Iobagul se achita față de feudal în natură (o parte din recoltă), făcea diferite prestații etc., iar mai tîrziu, o dată cu dezvoltarea economiei bănești, se achita în bani (dijma în bani). Dezvoltarea forțelor de producție, dezvoltarea comerțului în sînul feudalismului au dus la apariția manufacturii capitaliste — marile ateliere, în care lucrau pentru capitaliști zeci și sute de muncitori-meseriași. Introducerea mașinilor a transformat producția meseriașilor și producția manufacturieră în mare industrie și a provocat schimbări radicale în *relațiile de producție* (vezi).

În locul dominației marii proprietăți funciare feudale și a micii proprietăți a apărut dominația marii proprietăți industriale și comerciale capitaliste. Clasa capitaliștilor, care posedă mijloacele de producție, și muncitorii salariați, lipsiți de mijloace de producție și exploatați de capitaliști — acestea sînt clasele principale care există în *orînduirea capitalistă* (vezi). O dată cu dezvoltarea capitalismului se ascut tot mai mult contradicţiile sale. Caracterul social al producţiei în marea industrie vine în contradicţie cu forma privată de însuşire a produselor producţiei sociale. Concurenţa, anarhia în producţie, exploatarea necruţătoare a muncitorilor şi a tuturor oamenilor muncii, care sînt principalul consumator, toate aceste lucruri legate de dominaţia proprietăţii private capitaliste duc la crize de supraproducţie, care distrug forţele de producţie şi condamnă clasa muncitoare la şomaj, foamete şi mizerie. Contradicţiile capitalismului devin deosebit de ascuţite în ultimul stadiu al dezvoltării sale — în epoca imperialismului. Relaţiile de producţie capitaliste au încetat să corespundă caracterului forţelor de producţie ale societăţii şi au intrat într-o contradicţie de neîmpăcat cu ele.

Revoluţia proletară lichidează relaţiile de producţie burgheze şi statorniceşte relaţii de producţie socialiste, care corespund pe deplin forţelor de producţie în dezvoltare, caracterului social al producţiei. În *orînduirea socialistă* (vezi), înfăptuită deocamdată numai în U.R.S.S., baza relaţiilor de producţie o formează proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie — proprietate de stat şi cooperatist-colhoznică. Clasele exploatatoare şi exploatarea au fost lichidate. Produsele sînt repartizate după munca depusă, conform principiului: „cine nu munceşte, nu mănîncă" (vezi *Socialism şi comunism*).

TOLAND John (1670—1722) — eminent filozof materialist englez. Concepţiile materialiste ale lui Toland s-au dezvoltat în epoca cînd marea burghezie din Anglia ducea o politică de compromis cu nobilimea, iar burghezia de mijloc se ridicase cu toată hotărîrea împotriva feudalilor, apărînd calea capitalistă de dezvoltare a ţării. Toland a fost ideolog al cercurilor burghezo-democratice. Întemeietor al mişcării liber cugetătorilor, Toland a exercitat o mare influenţă asupra iluminiştilor francezi — *Voltaire* (vezi), *Diderot* (vezi), *Holbach* (vezi), *Helvetius* (vezi) şi alţii. Începînd cu critica deistă a religiei, Toland se situează mai tîrziu pe poziţia ateismului. El neagă nemurirea sufletului, răsplata după moarte, facerea lumii, dovedeşte provenienţa laică a cărţii sfinte, neagă minunile, face încercări de a explica originea religiei prin condiţiile pămînteşti etc. Principalul merit al lui Toland îl constituie teoria lui despre unitatea materiei şi mişcării. Toland considera mişcarea ca o proprietate esenţială şi inseparabilă a materiei. De pe aceste poziţii el îl critica pe *Spinoza* (vezi), care nu considera mişcarea ca principala proprietate a materiei, precum şi pe *Newton* (vezi) şi pe *Descartes* (vezi), care vedeau izvorul mişcării în dumnezeu. După Toland, materia este veşnică şi indistructibilă; universul este infinit. Toland a rămas însă în cadrul materialismului mecanist: el nega întîmplarea, considera gîndirea doar ca o simplă mişcare fizică a substanţei cerebrale, el nu vedea legătura dintre mişcarea materiei şi schimbările ei calitative. Cartea ateistă a lui Toland „Creştinismul fără mistere" (1696) a stîrnit furia clerului şi a fost arsă. Pentru a evita arestarea, Toland a fugit din Irlanda. Principala operă filozofică a lui Toland e „Scrisori către Serena" (1704).

TOMA D'Aquino (1225—1274) — teolog şi filozof scolastic creştin din evul mediu, unul din cei mai mari ideologi ai feudalismului din Europa apuseană. Originar din Italia. A predat teologia și filozofia la Köln, Paris, Bologna și Neapole. Sistemul metafizic al lui Toma (tomism) este și astăzi doctrina oficială a bisericii romano-catolice. Toma folosea filozofia ca o slujnică a teologiei: pentru a dovedi existența lui dumnezeu, pentru a „fundamenta" miturile creștine, a apăra orînduirea feudală și pretențiile papalității la dominație mondială. Filozofia lui Toma este dogmatismul teologic; conținutul ei este determinat de tendința de a „dovedi" cu orice preț dogmele și canoanele bisericești. La baza filozofiei sale el pune doctrina lui Aristotel denaturată, adaptată cerințelor bisericii, ucigînd în această doctrină tot ceea ce era viu și eternizînd tot ceea ce era mort. În disputa asupra *universaliilor* (vezi), Toma susține realismul scolastic atenuat, afirmînd că noțiunile există și înaintea diferitelor lucruri (în rațiunea divină) și în înseși lucruri (ca general în individual) și după lucruri (în rațiunea umană care le cunoaște).

Tomismul este unul din sistemele filozofice cele mai ostile, din întreaga istorie a filozofiei, față de concepția științifică materialistă despre lume. Timp de 700 de ani tomiștii au luptat cu înverșunare împotriva progresului social și cultural al omenirii. Filozofii burghezi contemporani restaurează doctrina lui Aquino, adaptînd-o țelurilor de apărare a capitalismului muribund. (Vezi și *Neotomism*; *„Realism" medieval*.)

TRANSCENDENTAL ȘI TRANSCENDENT — termeni în filozofia idealistă a lui *Kant* (vezi). *Transcendentalul*, după Kant, se referă la formele apriorice, adică la formele dinainte de experiență ale cunoașterii, iar nu la obiectul, conținutul, materialul cunoașterii. Kant numea forme apriorice ale cunoașterii timpul, spațiul, cauzalitatea, necesitatea și alte categorii și principii fundamentale ale logicii, fără ajutorul cărora, conform concepțiilor idealiste ale lui Kant, nu sînt posibile experiența, cunoașterea. Kant considera *transcendent* tot ceea ce trece de limitele cunoașterii experimentale. De pildă, în sistemul lui Kant sînt considerate transcendente „lucrurile în sine", (vezi *„Lucru în sine" și „lucru pentru noi"*).

TRANSFORMISM (identic cu teoria evoluționistă) — teoria transformării ființelor vii. Transformismul ne învață că numeroasele specii vegetale și animale din epoca noastră provin, în urma unui îndelungat proces istoric natural, din cîteva specii, care au existat înainte și care se deosebesc de speciile actuale. Transformismul e îndreptat împotriva ideii metafizice a invariabilității ființelor vii și a inexistenței dezvoltării în natură. Transformismul a fost fundamentat în teoria lui *Darwin* (vezi).

TRECEREA SCHIMBĂRILOR CANTITATIVE ÎN SCHIMBĂRI CALITATIVE — una dintre cele mai importante și mai generale legi obiective ale dezvoltării naturii, societății și gîndirii omenești. Dialectica marxistă consideră dezvoltarea ca o trecere de la schimbări cantitative treptate, neînsemnate și imperceptibile la schimbări radicale, vizibile, la schimbări calitative. O caracterizare profundă a acestei legi a dialecticii a fost dată de I. V. Stalin în lucrarea sa „Despre materialismul dialectic și materialismul istoric": „În opoziție cu metafizica, dialectica privește procesul de dezvoltare nu ca pe un simplu proces de creștere, în care schimbările cantitative nu duc la schimbări calitative, ci ca pe o dezvoltare care trece de la schimbări cantitative neînsemnate şi imperceptibile la schimbări vizibile, la schimbări radicale, la schimbări calitative, în care schimbările calitative survin nu în mod treptat, ci rapid, brusc, efectuîndu-se în salturi de la o stare la alta, nu survin în mod întîmplător, ci după legi necesare, survin în urma acumulării schimbărilor cantitative imperceptibile şi treptate" (ed. a III-a rom., pag. 8).

Concepînd dezvoltarea ca o schimbare calitativă a obiectelor şi fenomenelor, care survine în urma schimbărilor cantitative, metoda dialectică marxistă se deosebeşte radical de toate concepţiile filozofice burgheze despre dezvoltare. Teoriile metafizice pornesc de la premisa că dezvoltarea este o simplă micşorare sau mărire a ceea ce există, adică un proces pur cantitativ, fără vreo schimbare calitativă radicală, fără salturi revoluţionare. Fiecare salt este considerat de ei ca o încălcare „nefirească" a procesului de dezvoltare. Filozofii burghezi sînt sprijiniţi de reformişti şi de alţi trădători ai clasei muncitoare, care caută să subordoneze proletariatul intereselor capitaliştilor. Ei urăsc dialectica marxistă, căci ea fundamentează legitatea revoluţiilor claselor asuprite. Concepţia pur evoluţionistă despre dezvoltare ca proces al unor schimbări cantitative, fără schimbări calitative, lipseşte ştiinţa despre natură şi societate de o bază pentru explicarea justă a fenomenelor. Ea alimentează tot felul de concepţii religioase, idealiste despre lume. De pe aceste poziţii nu este posibil să se explice cum a dat naştere natura în procesul dezvoltării ei tuturor bogăţiilor lumii, cum a apărut materia organică, viaţa din materia anorganică, cum au luat naştere din speciile cele mai simple de plante şi animale specii tot mai complexe, nu este posibil să se explice conştiinţa ca însuşire a materiei ajunse la un înalt grad de organizare etc. Ştiinţele naturii au infirmat concepţiile metafizice asupra dezvoltării naturii, acumulînd un imens material, care dovedeşte că în procesul dezvoltării au loc schimbări calitative radicale, care desăvîrşesc schimbările cantitative lente. Legea trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative a fost formulată de întemeietorii marxismului pe baza generalizării datelor incontestabile ale ştiinţei şi a întregii experienţe a dezvoltării istorice a societăţii. Chimia, fizica, biologia şi alte ştiinţe despre natură au adus numeroase fapte care dovedesc caracterul universal al acestei legi, ca şi al celorlalte legi ale dialecticii. „În fizică — scria Engels — ... orice schimbare este o trecere a cantităţii în calitate — rezultatul schimbării cantitative a mişcării de o formă oarecare, inerente corpului sau transmise lui" („Dialectica naturii", ed. rusă, pag. 40). Engels aduce în sprijinul afirmaţiei sale numeroase exemple: astfel este necesar un anumit minimum de forţă a curentului pentru ca firul de platină să înceapă să dea lumină; orice metal are temperatura sa de topire; orice lichid îşi are punctul său determinat de îngheţare şi de fierbere etc. Descoperirea legii conservării şi transformării energiei a dat o lovitură nimicitoare concepţiilor metafizice despre dezvoltare ca proces pur cantitativ. Ea a arătat că procesul mişcării, dezvoltării materiei este un proces de transformare a unor forme de mişcare în altele calitativ diferite: mişcarea mecanică poate să se transforme şi se transformă în forma fizică a mişcării, forma fizică — în forma chimică etc. O confirmare strălucită a învăţăturii dialecticii despre trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative a fost descoperirea de către *Mendeleev* (vezi) a sistemului periodic al elementelor. F. Engels şi I. V. Stalin au arătat că această descoperire este cea mai vie confirmare a caracterului dialectic al dezvoltării naturii, al dezvoltării ca trecere a schimbărilor cantitative în schimbări calitative.

Ştiinţele moderne ale naturii confirmă tot mai mult şi îmbogăţesc învăţătura dialecticii materialiste despre dezvoltare ca proces de trecere de la o calitate veche la alta nouă în urma acumulării unor schimbări cantitative. În această privinţă este extrem de importantă lupta care s-a desfăşurat între teoria metafizică weismannist-morganistă în biologie şi biologia miciurinistă, luptă care s-a încheiat cu victoria deplină a biologiei miciuriniste. Pentru morganişti dezvoltarea plantelor şi animalelor este o regrupare şi recombinare pur cantitativă a genelor, care sînt date o dată pentru totdeauna şi care nu se schimbă niciodată. Biologia miciurinistă, care se călăuzeşte după metoda marxistă dialectică, a dat o lovitură nimicitoare acestor concepţii antiştiinţifice. Biologia miciurinistă porneşte de la premisa că dezvoltarea naturii vii este un proces de schimbare calitativă, care survine în urma schimbărilor cantitative. Ea a demonstrat că nu există nici un fel de substanţă ereditară care calitativ nu se schimbă, că în procesul de adaptare al organismelor la condiţiile de existenţă se modifică tipul de schimb de substanţe între organisme şi mediul exterior şi pe această bază se schimbă calitativ şi ereditatea.

Întreaga istorie a societăţii confirmă de asemenea legea trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative. Istoria dezvoltării societăţii este un proces nu numai de schimbare cantitativă a ceea ce există, ci un proces în care, pe o anumită treaptă, schimbările cantitative sînt întrerupte printr-un salt, prin trecerea de la vechea stare calitativă la una nouă. De pildă, creşterea forţelor de producţie, a productivităţii muncii în sînul orînduirii comunei primitive a dus în mod necesar la apariţia societăţii împărţite în clase. Însăşi societatea împărţită în clase a dat naştere în dezvoltarea ei la forme calitativ deosebite, cum sînt orînduirile sclavagistă, feudală, capitalistă.

Dialectica marxistă ne învaţă că schimbările calitative se produc prin salturi. Trecerea de la vechea calitate la alta nouă este un salt în dezvoltare. Acest salt se produce în mod brusc, rapid în comparaţie cu stadiul precedent al schimbării cantitative. De pildă, încălzirea apei se face încet, dar atingînd o anumită temperatură apa se transformă rapid printr-un salt în vapori. În viaţa socială perioadele de revoluţii sînt mult mai scurte decît perioadele de dezvoltare evolutivă. Revoluţia socială nimiceşte dintr-o lovitură ceea ce este vechi şi creează condiţiile pentru dezvoltarea noilor forme ale vieţii sociale. Din cele spuse reiese că mişcarea, dezvoltarea are o dublă formă: cantitativă şi calitativă. Schimbările cantitative pregătesc schimbările calitative. Ambele aceste forme există într-o unitate dialectică. Numai luarea în considerare a acestei duble forme a mişcării este condiţia cunoaşterii ştiinţifice a fenomenelor naturii, societăţii şi gîndirii.

În virtutea faptului că dezvoltarea are loc pe calea trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative, ea nu este o mişcare în cerc, nu este o simplă repetare a drumului parcurs, ci o mişcare progresivă, o mişcare ascendentă, de la simplu la complex, de la inferior la superior. Astfel se prezintă dezvoltarea societăţii de la orînduirea comunei primitive la cea sclavagistă, de la orînduirea sclavagistă la cea feudală, de la feudalism la capitalism. În prezent omenirea trece printr-o epocă în care locul orînduirii capitaliste, care şi-a trăit traiul şi care frînează dezvoltarea mai departe a societăţii, îl ia socialismul — o formă a vieţii sociale incomparabil superioară tuturor formaţiunilor social-economice anterioare. Socialismul a şi repurtat victoria deplină în U.R.S.S., pe calea socialismului se dezvoltă ţările de democraţie populară.

Din legea trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative decurg concluzii extrem de importante pentru activitatea practică a Partidului comunist. Principala concluzie este aceea că trecerea la socialism este imposibilă pe calea reformelor, care introduc în capitalism mici schimbări cantitative. Numai revoluţia, saltul revoluţionar este în stare să lichideze capitalismul şi să creeze condiţiile pentru construirea unei lumi noi. Revoluţia nu se poate produce însă fără stadiul premergător al dezvoltării evolutive, adică fără crearea treptată a premiselor materiale obiective pentru trecerea la o orînduire superioară, fără creşterea cantitativă a conştiinţei, a organizării clasei muncitoare, fără pregătirea ei în vederea răsturnării vechii orînduiri. Dezvoltarea este unitatea dintre forma evolutivă şi forma revoluţionară de mişcare. Evoluţia pregăteşte revoluţia, revoluţia încununează, desăvîrşeşte evoluţia, creînd condiţii pentru o nouă dezvoltare evolutivă.

Trecerea de la o calitate veche la alta nouă poate îmbrăca şi îmbracă forme multiple, şi numai luarea în consideraţie a caracterului concret al fenomenelor şi condiţiilor istorice în care are loc dezvoltarea acestor fenomene ne permite să înţelegem sub ce forme se produc salturile, cotiturile de la o calitate la alta. În lucrarea „*Marxismul şi problemele lingvisticii*“ (vezi), I. V. Stalin a combătut concepţiile vulgarizatoare ale lui Marr şi ale elevilor lui, potrivit cărora trecerea de la vechea calitate la una nouă în dezvoltarea limbii se realizează prin salturi rapide, brusce. Trecerea de la o stare calitativă a limbii la o altă stare calitativă nu se face pe calea exploziei, ci pe calea acumulării treptate şi îndelungate a elementelor noii calităţi, pe calea dispariţiei treptate a elementelor calităţii vechi. În natură — atît în cea anorganică, cît şi în cea organică — schimbările calitative nu au loc totdeauna pe calea nimicirii dintr-o dată a vechiului şi a apariţiei noului, ci pe calea acumulării treptate a elementelor noii calităţi şi a dispariţiei elementelor vechii calităţi (de pildă, evaporarea lentă a apei în condiţii naturale, perfecţionarea treptată a speciilor de animale etc.). Şi în viaţa socială nu numai limba se dezvoltă în felul acesta, dar şi alte fenomene. Legea trecerii de la vechea calitate la calitatea nouă pe calea exploziei este obligatorie pentru societatea împărţită în clase duşmane. Dar nu este obligatorie pentru societatea în care clasele duşmane una alteia au fost lichidate. Trecerea de la capitalism la socialism poate avea loc numai pe calea exploziei, adică pe calea răsturnării puterii politice existente şi a înlocuirii ei cu o altă putere, puterea proletariatului, căci clasa burgheză dominantă nu vrea să părăsească scena de bunăvoie. Un exemplu viu de asemenea explozie revoluţionară îl constituie Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie. În condiţiile societăţii sovietice, unde nu mai există clase antagoniste şi unde dezvoltarea se bazează pe colaborarea dintre muncitori, ţărani şi intelectuali, toate schimbările importante, trecerea de la o calitate veche la una nouă sînt pregătite şi înfăptuite de stat, de Partidul comunist, *de sus*, cu sprijinul maselor populare *de jos*. De aceea aici schimbările calitative nu survin sub formă de revoluţii politice. Aşa s-a realizat în U.R.S.S. trecerea de la structura burgheză, individuală, a proprietăţii ţărăneşti la sate la structura socialistă. Această trecere a fost înfăptuită de către stat, de sus, cu sprijinul de jos al maselor principale ale ţărănimii, a fost înfăptuită nu pe calea unei explozii, ci în mod planic, treptat. Tot astfel, în mod planic şi treptat, fără explozii, se va înfăptui în societatea sovietică trecerea de la stadiul inferior al comunismului la stadiul superior, căci în condiţiile socialiste dezvoltarea economiei nu are loc sub forma revoluţiilor, ci sub forma schimbărilor treptate.

Teza cu privire la trecerea de la o calitate veche la alta nouă pe calea dezvoltării treptate nu are nimic comun cu înţelegerea evoluţionistă a dezvoltării, adică cu înţelegerea dezvoltării numai ca proces cantitativ. Oricît de treptat s-ar face trecerea de la o calitate veche la alta nouă, această trecere înseamnă în ultimă instanţă un salt, o cotitură de la vechi la nou. Aşa, de pildă, trecerea de la socialism la comunism va fi o trecere radicală de la o economie, economia socialistă, la o altă economie, superioară — economia comunistă.

Metoda dialectică marxistă ne învaţă că nu numai schimbările cantitative se transformă în schimbări calitative, dar şi că acestea din urmă determină noi schimbări cantitative. De pildă, orînduirea socialistă ca orînduire calitativ nouă şi superioară în comparaţie cu capitalismul dă naştere unui ritm de dezvoltare a producţiei şi culturii fără precedent în trecut. Niciodată încă nici o orînduire veche nu a cunoscut un asemenea ritm de dezvoltare a industriei, a agriculturii, de creştere a nivelului cultural al poporului ca orînduirea socialistă. Accelerarea dezvoltării — aceasta este legea societăţii sovietice socialiste, lege care rezultă din natura socială calitativ nouă a orînduirii sociale şi de stat a U.R.S.S. (Vezi şi *Calitate şi cantitate*; *Salt*; *Evoluţie şi revoluţie*.)

TRIADĂ — cele trei trepte ale dezvoltării, schemă a dezvoltării aplicată de *Hegel* (vezi) în filozofia lui. Orice proces de dezvoltare trece, după Hegel, prin trei trepte. Prima treaptă — teza — este negată de cea de a doua treaptă — antiteza, a doua treaptă fiind negată la rîndul ei de cea de a treia — sinteza. A treia treaptă se numeşte sinteză (unire), deoarece ea nu numai că respinge treapta anterioară, dar şi uneşte în sine într-un chip nou unele trăsături ale ambelor trepte anterioare ale dezvoltării. La Hegel triada este o schemă la care este adaptată în mod artificial realitatea. *Dühring* (vezi) şi *Mihailovski* (vezi) au încercat să atribuie marxismului triada hegeliană. Ei susţineau că Marx a dovedit inevitabilitatea victoriei socialismului călăuzindu-se, chipurile, nu după cercetarea de fapt a legilor economice ale dezvoltării sociale, ci după triadă, după ideea preconcepută că din moment ce proprietatea privată capitalistă este cel mai extrem antagonism al proprietăţii sociale, proprietatea socială socialistă va trebui inevitabil să desfiinţeze pe cea capitalistă. În realitate, însă, Marx a dovedit inevitabilitatea victoriei socialismului pe baza unui studiu obiectiv al contradicţiilor economice dominante în capitalism. Dialectica marxistă analizează şi studiază viaţa în toată deplinătatea, în contradicţiile, trecerile ei, fără a o adapta în mod artificial la nişte scheme abstracte. Sîmburele raţional pe care îl conţine teoria hegeliană a triadelor constă în aceea că această teorie a exprimat, deşi într-o formă idealistă, denaturată, dezvoltarea, trecerea de la inferior la superior, în care treapta superioară păstrează unele trăsături pozitive ale treptelor inferioare. Triada este însă, după expresia lui Lenin, latura exterioară, de suprafaţă a dialecticii. Marxism-leninismul a curăţit dialectica de acest înveliş. (Vezi şi *Negarea negaţiei.*)

U

UMANISM (din lat. HUMANUS — omenesc) — mişcare culturală (literară, ştiinţifică şi filozofică), care a luat naştere în Italia şi s-a extins mai tîrziu şi în Germania, Olanda, Franţa şi Anglia. Umanismul a fost ideologia unui cerc relativ restrîns de oameni instruiţi şi a luat naştere din nevoia de a duce lupta împotriva feudalismului şi a înrobirii feudale a personalităţii. El a luat forma de mişcare culturală pe baza studierii scrierilor literare, retorice, istoriografice şi filozofice ale Greciei şi Romei antice, studiere care s-a intensificat în secolele XIV şi XV. În Italia cei mai de seamă umanişti au fost în secolul al XIV-lea — marii poeţi-savanţi Petrarca şi Boccacio, în secolul al XV-lea Pico della Mirandola şi alţii. Umaniştii luptau pentru eliberarea omenirii din cătuşele concepţiei clericalo-religioase medievale despre lume şi pentru apărarea drepturilor şi demnităţii omului. Umanismul italian din perioada maturităţii sale a căutat să elibereze morala de normele teoriilor creştino-ascetice, să restabilească drepturile senzualităţii sănătoase, să demaşte făţărnicia călugărilor. Umanismul n-a fost un curent social bine determinat. Unii umanişti, ca, de exemplu, Erasmus din Rotterdam (1466—1536), se mulţumeau să satirizeze în mod spiritual obscurantismul, parazitismul şi ignoranţa, în special ale călugărilor şi preoţilor, tratînd în acelaşi timp de sus poporul, ocolind problemele politice. Alţii, ca umanistul englez Thomas *Morus* (vezi), autorul „Utopiei", făceau proiecte de reorganizare a societăţii pe baza muncii tuturor membrilor societăţii şi a repartiţiei egale a bunurilor de consum. Alţii, ca umanistul german de la începutul secolului al XVI-lea Ulrich von Gutten, propuneau în numele nobilimii un program de reformă a imperiului şi chiar luptau direct împotriva principilor feudali. În majoritatea lor umaniştii n-au aderat la reformă.

Umanismul a jucat un rol important în lărgirea orizontului cultural al oamenilor; în restabilirea moştenirii literare a antichităţii (căutarea, comentarea şi editarea manuscriselor clasicilor) uitată în evul mediu, în elaborarea unor metode de critică filologică. Mulţi umanişti, ca, de exemplu, Erasmus din Rotterdam, au fost totodată mari cunoscători ai limbilor şi literaturilor antice, maeştri în cercetări filologice şi talentaţi scriitori satirici, care îşi băteau joc de moravurile şi ignoranţa clerului. Jucînd un rol progresist în secolele XIV—XVI, umanismul, neavînd o largă bază democratică, s-a închis într-un cerc îngust de savanți latiniști, care tratau de sus poporul, limba și arta lui. Umaniștii italieni de mai tîrziu îl condamnau pe Dante, care scria într-o limbă italiană populară și care a popularizat teoriile cosmologice; în creațiile lui Petrarca și Boccacio, ei nu prețuiau decît scrierile lor latinești; căzînd tot mai mult în artificialitate retorică, scriau lucrări filologice de proastă calitate, mîndrindu-se cu erudiția și cunoștințele arheologice. De aceea știința nouă din perioada Renașterii tîrzii, creată de oamenii practicii — pictori, tehnicieni și ingineri —, s-a ridicat nu numai împotriva scolasticii, ci și împotriva umanismului, care substituia experienței și observației confruntarea părerilor autorilor din antichitate. Umanismul burghez a ajuns la apogeu în secolul al XVIII-lea, în epoca luminismului. Venind la putere, burghezia a renunțat la ideile umaniste și a început să înăbușe orice manifestare de gîndire liberă.

În epoca luptei împotriva capitalismului a luat naștere un umanism nou — umanismul proletar, socialist. Acesta „este umanismul proletar, într-adevăr general omenesc, umanismul lui Marx, Lenin și Stalin, — umanismul al cărui scop este eliberarea completă a poporului muncitor de toate rasele și națiunile din ghiarele de fier ale capitalului“ (*Gorki*). Acest nou tip de umanism a fost înfăptuit în țara socialismului victorios, în U.R.S.S., și se înfăptuiește de asemenea în țările de *democrație populară* (vezi). Umanismul socialist din Țara sovietică are o bază reală în proprietatea obștească asupra uneltelor și mijloacelor de producție, în lichidarea exploatării omului de către om și în posibilitatea nemărginită de dezvoltare a aptitudinilor fizice și spirituale ale omului. Principiul suprem al umanismului socialist îl constituie interesele omului, interesele maselor muncitoare, dezvoltarea lor fizică și spirituală. În societatea socialistă capitalul cel mai prețios este omul.

Dacă legea economică fundamentală a capitalismului contemporan este obținerea profitului maxim prin intensificarea exploatării oamenilor muncii, jefuirea coloniilor, prin ducerea unor războaie tîlhărești, în socialism legea economică fundamentală este asigurarea satisfacerii maxime a nevoilor materiale și culturale mereu crescînde ale întregii societăți. Scopul producției socialiste nu este profitul, ci însuși omul cu nevoile sale, adică satisfacerea nevoilor lui materiale și culturale mereu crescînde. Tocmai acesta este umanismul cel mai înalt și adevărat, cucerit în lupta împotriva capitalismului.

UMOV Nikolai Alekseevici (1846—1915) — fizician rus de seamă. Lui îi aparțin o serie de lucrări importante cu privire la electrodinamică, la magnetismul terestru, la teoria oscilațiilor, la optică. Continuînd și dezvoltînd ideile lui M. V. *Lomonosov* (vezi) cu privire la increabilitatea și indistructibilitatea mișcării și materiei, Umov a fost primul în știință care a dezvoltat ideea materialistă a mișcării energiei. Aceasta joacă un rol extrem de important în fizica modernă și în special în teoria cîmpului electromagnetic. Considerînd transformarea energiei drept un proces obiectiv, Umov a legat noțiunea de energie de mișcarea particulelor materiale. În opoziție cu fizicienii idealiști, care se străduiau să infirme legea conservării energiei, Umov a dovedit că această lege este o lege fundamentală a ştiinţelor naturii. Descoperirea legii conservării energiei, a arătat el, a dat o lovitură nimicitoare teoriilor metafizice cu privire la lichidele imponderabile, la termogen etc. Umov a supus criticii unele teze greşite ale lui R. Meyer cu privire la incognoscibilitatea capacităţii diferitelor forme de energie de a se transforma una într-alta. Spre deosebire de o serie de savanţi, Umov nu ignora specificul calitativ al formelor superioare de mişcare, nu le reducea la forma inferioară, mecanică. El a combătut cu hotărîre teoria idealistă a „morţii termice“ a lumii, arătînd că descoperirea radiumului, electronilor, a transformabilităţii elementelor etc. „ne duce la revizuirea ideii noastre obişnuite despre materie“. În opoziţie cu declaraţiile idealiştilor „fizici“ cu privire la „falimentul“ ştiinţei, Umov afirma că descoperirile fizicii moderne constituie un pas uriaş înainte pe calea cunoaşterii secretelor naturii şi a folosirii lor pentru binele omenirii. Obiectînd idealiştilor, care negau existenţa realităţii obiective, Umov scria că „perceperea materialităţii rămîne ceva vechi, noutatea constînd numai în domeniul cunoaşterii“. Umov a respins afirmaţia fizicienilor machişti că omul „făureşte“, „creează“ legile naturii, că materia a dispărut şi n-au rămas decît ecuaţiile.

Ca patriot al ţării sale, Umov a luptat cu hotărîre pentru prioritatea ştiinţei ruse înaintate. El a relevat însemnătatea meritelor ştiinţifice ale lui Lomonosov, *Lobacevski* (vezi), *Mendeleev* (vezi), *Stoletov* (vezi), *Secenov* (vezi), *Pavlov* (vezi), *Timireazev* (vezi). Educat în spiritul ideilor democraţilor revoluţionari, Umov a fost indignat de batjocura la care erau supuşi ţăranii de către moşierii feudali, de pedepsele bestiale aplicate în armată, de persecutarea elevilor şi studenţilor. El s-a ridicat cu curaj împotriva arbitrariului autorităţilor ţariste, în apărarea studenţilor cu stare de spirit revoluţionară, pe care administraţia îi persecuta cu cruzime şi îi izgonea din universităţi, a condamnat reforma agrară stolîpinistă. În 1911, în semn de protest împotriva acţiunilor reacţionare ale ministrului ţarist Kasso, Umov a părăsit universitatea din Moscova. Operele alese ale lui Umov au fost publicate în 1950.

UNITATEA MORAL-POLITICĂ A SOCIETĂŢII SOVIETICE — una dintre principalele forţe motrice ale societăţii sovietice, care s-a format ca rezultat al lichidării claselor exploatatoare şi victoriei socialismului, pe baza comunităţii de interese şi a colaborării muncitorilor, ţăranilor şi intelectualilor. Unitatea moral-politică a societăţii sovietice este expresia faptului că clasa muncitoare, ţărănimea, intelectualitatea, toate popoarele şi naţiunile din Ţara Sovietelor sprijină unanim politica Partidului comunist, a Guvernului sovietic şi luptă activ pentru aplicarea ei în viaţă. Aceasta înseamnă că principalele reguli ale moralei socialiste au devenit reguli ale maselor largi populare.

Unitatea moral-politică a societăţii sovietice a fost formată, dezvoltată şi întărită de partid în cursul luptei pentru lichidarea capitalismului şi construirea socialismului. Baza economică a unităţii moral-politice a societăţii sovietice este modul de producţie socialist. Eliberînd forţele de producţie de cătuşele proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, socialismul a adus cu sine înflorirea activităţii creatoare a maselor muncitoare, a iniţiativei lor, a entuziasmului în muncă. Pe baza proprietăţii sociale asupra mijloacelor de producţie, în ţară s-au instaurat şi s-au dezvoltat relaţii socialiste de producţie — relaţii de colaborare creatoare şi ajutor reciproc între oamenii muncii. Proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie dezbină pe oameni. Proprietatea socială socialistă uneşte strîns pe oameni, dezvoltă la ei sentimentul de colectivitate, de colaborare reciprocă şi de ajutor reciproc. Asigurarea satisfacerii maxime a nevoilor materiale şi culturale ale societăţii — aceasta este principala cerinţă a *legii economice fundamentale a socialismului* (vezi). Cunoscînd această lege şi folosind-o în interesul societăţii. Puterea sovietică şi Partidul comunist au unit strîns societatea sovietică în vederea atingerii scopului măreţ al comunismului.

Forţa motrice a dezvoltării societăţii capitaliste este lupta de clasă de neîmpăcat dintre exploatatori şi exploataţi. Înşelînd poporul, apologeţii imperialismului propovăduiesc imposibilul — „unitatea socială“, „armonia de clasă“ în condiţiile capitalismului. Încă Marx şi Engels au arătat în *„Manifestul Partidului Comunist“* (vezi) că asupritorii şi asupriţii sînt într-un veşnic antagonism între ei, duc o luptă înverşunată între ei. În lumea capitalistă nu poate exista nici unitate politică, nici unitate morală a societăţii, deoarece clasele antagoniste din societatea capitalistă nu se pot împăca. Dictatura clasei muncitoare, lichidarea claselor exploatatoare şi construirea socialismului constituie singura cale de creare a unei societăţi strîns unite într-un colectiv bine închegat, în care nu există ciocniri între clase şi care este unit prin ideea comună a luptei pentru comunism. Un factor extrem de important al unităţii moral-politice a societăţii sovietice este alianţa dintre muncitori şi ţărani, care s-a transformat acum în prietenie.

Orînduirea sovietică de stat constituie baza politică a unităţii moral-politice a societăţii sovietice. Statul sovietic este statul poporului însuşi, este principalul instrument în construirea comunismului, în apărarea ţării împotriva duşmanilor. Democraţia sovietică socialistă asigură participarea permanentă şi hotărîtoare a celor mai largi mase de oameni ai muncii la conducerea statului. Ea asigură în fapt deplina egalitate în drepturi tuturor oamenilor muncii. Numai munca personală pentru binele Patriei, aptitudinile personale determină situaţia omului sovietic în societate. În Ţara Sovietelor mase de milioane participă intens la activitatea politică. Statul sovietic este internaţionalist prin natura sa. El a stabilit pentru prima oară în istorie prietenie şi colaborare între popoarele şi naţiunile care fac parte din U.R.S.S. Prietenia popoarelor U.R.S.S. constituie o mare forţă care cimentează unitatea moral-politică a societăţii sovietice, cea mai importantă temelie a acestei unităţi. În societatea capitalistă nu poate exista unitate moral-politică, pentru că orînduirea burgheză aţîţă ura unor popoare împotriva altor popoare, duce o politică de discriminare rasială. Numai U.R.S.S. a constituit pentru prima oară un stat multinaţional în care toate popoarele mari şi mici sînt strîns unite şi îşi clădesc viaţa pe baza unei depline încrederi reciproce şi a colaborării reciproce. Marea forţă care cimentează unitatea moral-politică a societăţii sovietice este *patriotismul* *sovietic* (vezi), în care se îmbină în mod armonios tradiţiile naţionale ale popoarelor cu interesele vitale generale ale tuturor oamenilor muncii.

Baza ideologică a unităţii moral-politice a societăţii sovietice este concepţia despre lume a Partidului comunist, învăţătura marxist-leninistă, încercată în numeroasele lupte şi care şi-a găsit confirmarea cea mai vie în construirea socialismului în U.R.S.S. Expresia cea mai profundă a unităţii moral-politice a societăţii sovietice, precum şi o condiţie a acestei unităţi este unirea strînsă a întregului popor sovietic în jurul Partidului comunist. Întreaga istorie a Partidului comunist a arătat poporului că partidul este exponentul consecvent şi credincios al intereselor oamenilor muncii, conducătorul şi organizatorul maselor. În Partidul comunist poporul sovietic vede pe conducătorul său recunoscut. Nici un partid nu a avut şi nu are un astfel de prestigiu în rîndurile maselor populare ca Partidul Comunist al Uniunii Sovietice.

Unitatea moral-politică ca forţă motrice a societăţii sovietice şi-a găsit expresia concretă în victoria obţinută de Uniunea Sovietică în Marele Război pentru Apărarea Patriei, în actele de eroism ale oamenilor sovietici pe front şi în spatele frontului. Acum ea şi-a găsit şi îşi găseşte expresia în munca socialistă liberă, în înfăptuirea cu succes a planurilor de construcţie economică şi culturală trasate de Partidul comunist şi de stat. Activitatea în producţie, ca şi cea politică a oamenilor sovietici, care muncesc împreună la îndeplinirea programului de construire a comunismului e o demonstraţie vie a unităţii moral-politice a societăţii sovietice. În procesul de trecere treptată de la socialism la comunism, de ştergere a deosebirilor esenţiale dintre oraş şi sat, dintre munca intelectuală şi munca fizică, de înlăturare a deosebirilor de clasă care mai există între muncitori şi ţărani, unitatea moral-politică a societăţii sovietice se va întări şi mai mult. Această unitate constituie o chezăşie a construirii comunismului deplin în U.R.S.S.

UNITATEA ŞI DIVERSITATEA LUMII. — În lume nu există altceva decît materie în mişcare. Nu există o altă lume decît lumea materiei infinite, care se mişcă în timp şi spaţiu. Teza materialismului filozofic marxist despre lumea materială unică înlătură complet toate născocirile cu privire la „spiritul creator“, cu privire la „principiul primar al lumii“, cu privire la „dumnezeu“, „ideea absolută“ etc. Lumea este unitară şi multiformă. Lumea materială, natura este o diversitate infinită de obiecte, corpuri, fenomene şi procese. Aceasta este natura anorganică, lumea organică, societatea, în toată bogăţia şi diversitatea lor inepuizabilă. Diversitatea lumii constă în deosebirea *calitativă* a lucrurilor materiale şi a proceselor, în diversitatea formelor de mişcare a materiei. Totodată, diversitatea calitativă a lumii, diversitatea formelor de mişcare materială există în unitate. Adevărata unitate a lumii constă în materialitatea ei. Unitatea lumii şi diversitatea ei sînt într-un raport dialectic, ele sînt organic şi indisolubil legate între ele; materia unică nu există altfel decît în forme calitativ diverse, toată diversitatea lumii este diversitatea formelor materiei unice, a lumii materiale unice. Toate datele ştiinţei şi practicii confirmă în mod concludent unitatea lumii materiale.

UNIVERSALII (din lat. UNIVERSALIS — universal) — termen filozofic larg folosit în scolastica medievală, însemnînd noţiuni generale — de specie, gen şi universale. Problema însemnătăţii universaliilor a constituit în evul mediu problema principală în lupta dintre nominalişti şi „realişti". „Realiştii" admiteau existenţa reală a universaliilor ca fiind esenţe ideale, spirituale. Nominaliştii negau existenţa reală a universaliilor. Ei susţineau că există numai lucruri singulare, individuale, care sînt percepute prin simţuri. (vezi *Nominalism*; *„Realism" medieval*).

„UN PAS ÎNAINTE, DOI PAŞI ÎNAPOI" — operă a lui V. I. Lenin, scrisă în februarie-mai 1904 şi apărută în mai acelaşi an. În această operă sînt elaborate principiile organizatorice ale partidului marxist de tip nou, care au devenit bazele organizatorice ale Partidului Comunist al Uniunii Sovietice şi ale tuturor partidelor comuniste frăţeşti. În această carte, Lenin a dat o ripostă campaniei desfăşurate de menşevici în scopul subminării hotărîrilor Congresului al II-lea al P.M.S.D.R. Acaparînd Organul central al partidului, ziarul „Iskra", menşevicii au dus în coloanele sale o propagandă deşănţată pentru dezmăţul organizatoric, subminarea partinităţii şi a disciplinei de partid şi justificarea indisciplinei anarhiste, ei puneau tot felul de piedici creării unui partid cu adevărat marxist, capabil să conducă lupta clasei muncitoare pentru socialism. Menşevicii erau partizanii unui partid reformist, iar nu revoluţionar, şi voiau ca în Rusia să existe un partid muncitoresc după modelul partidelor Internaţionalei a II-a din Europa occidentală. In cartea „Un pas înainte, doi paşi înapoi", V. I. Lenin a arătat că partidul marxist este o parte a clasei muncitoare, detaşamentul ei de avangardă, conştient, înarmat cu cunoaşterea legilor dezvoltării sociale, cu cunoaşterea legilor luptei de clasă, că partidul este conducătorul politic al clasei muncitoare, statul ei major de luptă şi că oricine neagă această particularitate a partidului, acela lasă mişcarea muncitorească în voia spontaneităţii, o face trade-unionistă. Partidul, arată V. I. Lenin, nu este numai partea înaintată, conştientă a clasei muncitoare — el este detaşamentul organizat, sudat prin unitatea de voinţă, de acţiune şi de disciplină, şi de aceea este întotdeauna în primele rînduri ale proletariatului care luptă, introduce spiritul de organizare şi de disciplină în rîndurile maselor de milioane ale muncitorilor şi oamenilor muncii fără partid. Partidul nu este numai partea înaintată, organizată a clasei muncitoare, el este forma supremă a organizării ei de clasă. În lupta dusă împotriva burgheziei, proletariatul creează diferite organizaţii — sindicate, fracţiuni parlamentare, cooperative, uniuni de tineret, instituţii cultural-educative etc. Însă fiecare din aceste organizaţii, avînd o mare importanţă în lupta de clasă a clasei muncitoare, apără numai interesele parţiale ale ei. Pentru ca lupta de clasă a proletariatului să fie unită, să aibă un scop bine determinat şi să fie îndreptată spre înfăptuirea intereselor *fundamentale*, este nevoie de o organizaţie care să stea în fruntea tuturor organizaţiilor proletariatului, care să le îndrumeze pe calea revoluţionară, să subordoneze întreaga lor activitate luptei pentru dictatura proletariatului.

Numai un partid marxist poate fi o astfel de organizație.

Partidul poate să îndeplinească rolul de luptător pentru dictatura proletariatului dacă este strîns legat de masele largi populare, dacă nu se izolează de ele și își completează neîncetat rîndurile cu cei mai buni oameni ai clasei muncitoare. Partidul poate să funcționeze cum trebuie dacă este organizat pe principiul centralismului (iar în condiții legale — pe principiul centralismului democratic), avînd un statut unic, o disciplină de partid unică, un organ de conducere unic — congresul partidului, iar în intervalele dintre congrese — C.C. al partidului, minoritatea supunîndu-se majorității, diferitele organizații — centrului, organizațiile inferioare — celor superioare. Lenin a elaborat principiile fundamentale ale conducerii de partid, dintre care cel mai important este principiul conducerii colective. Partidul va putea să fie o organizație combativă, revoluționară numai în cazul cînd va cere disciplina cea mai severă de la toți membrii săi — simpli și conducători —, dacă în partid nu vor exista oameni pentru care disciplina de partid nu este obligatorie. Acestea sînt principiile organizatorice ale partidului marxist dezvoltate de Lenin în cartea sa. „Însemnătatea ei istorică constă în faptul că Lenin, cel dintîi în istoria marxismului, a elaborat *doctrina partidului* ca *organizație* conducătoare a proletariatului, ca *armă* fundamentală a proletariatului, armă fără de care victoria în lupta pentru dictatura proletariatului este imposibilă" („Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice").

Sprijinindu-se pe temelia trainică a marxismului, Lenin a arătat în cartea sa că partidele Internaționalei a II-a, care au luat naștere în perioada dezvoltării relativ pașnice a capitalismului și au fost adaptate numai la lupta parlamentară, s-au dovedit improprii în noua epocă, cînd ciocnirile de clasă capătă un caracter deschis, cînd la ordinea zilei se pune problema puterii, a dictaturii proletariatului. „Organizarea — scria Lenin — este singura armă pe care o are proletariatul în lupta sa pentru cucerirea puterii. Dezbinat de concurența anarhică care domnește în societatea burgheză, strivit de povara muncii silite în folosul capitalului, aruncat mereu «la fund», în completă mizerie, salbaticie și degenerare, proletariatul poate deveni — și va deveni în mod inevitabil — o putere de neînvins numai datorită faptului că unirea lui ideologică bazată pe principiile marxismului este consolidată de unitatea materială a organizării, care grupează milioanele de oameni ai muncii în armata clasei muncitoare. În fața acestei armate nu va rezista nici puterea șubrezită a absolutismului rus, nici puterea din ce în ce mai șubredă a capitalului internațional" (Opere alese, vol. I, ed. a II-a rom., pag. 444).

UTILITARISM (din lat. UTILITAS — folos, avantaj) — teorie idealistă filozofico-etică după care la baza acțiunilor omenești stă folosul personal. Reprezentantul cel mai tipic al acestei concepții a fost moralistul burghez englez Bentham. Materialiștii francezi din secolul al XVIII-lea, negînd normele morale feudalo-clericale, spuneau că egoismul rațional trebuie să devină o normă de conduită pentru om. Ei se situau pe poziția îmbinării raționale a intereselor personale cu cele sociale. Punctul de vedere al materialiștilor francezi, care a avut o mare însemnătate progresistă pentru timpul său, a fost mai tîrziu vulgarizat de către Bentham, care considera că folosul personal, îngust, egoismul brutal şi interesul personal constituie principalul motiv al acţiunilor morale ale omului. După Bentham, ceea ce îi convine burghezului este avantajos pentru întreaga societate. Rădăcinile sociale de clasă ale utilitarismului trebuie căutate în înseşi condiţiile societăţii burgheze, căci în lumea concurenţei capitaliste fiecare are grijă numai de el însuşi. Utilitarismul este larg răspîndit şi în filozofia burgheză contemporană, în special în cea americană. *Pragmatismul* (vezi) este unul dintre cele mai răspîndite curente ale filozofiei reacţionare din epoca imperialismului; el se bazează pe recunoaşterea „utilităţii" ca criteriu hotărîtor al adevărului. Totodată utilitatea este tratată în mod subiectivist. Utilitarismul şi pragmatismul sînt menite să fundamenteze ca bine suprem succesul afaceriştilor capitalişti, goana lor după „business". Din punctul de vedere al utilitarismului, obscuranţiştii burghezi justifică orice crime împotriva poporului, inclusiv războaiele de jaf, folosirea bombelor atomice, a armei bacteriologice etc., deoarece toate acestea aduc rechinilor imperialişti profituri uriaşe.

UTOPIE, UTOPISM (din grec. οὐ τόπος — loc care nu există). — Acest cuvînt a intrat în uz după apariţia celebrei cărţi a socialistului utopist Thomas *Morus* (vezi) „Utopia", în care se descria statul ideal şi viaţa socială raţional organizată a oamenilor de pe insula imaginară Utopia. De atunci poartă numele de utopie teoriile fanteziste despre o orînduire socială ideală, teorii care n-au o bază reală.

V

VIAŢA. — Engels a dat o definiţie clasică a vieţii: „*Viaţa este modul de existenţă a corpurilor albuminoide*, şi acest mod de existenţă constă în esenţă în autoreînnoirea continuă a componentelor chimice ale acestor corpuri“ („Anti-Dühring“, ed. a II-a rom., pag. 96). Esenţa procesului vieţii constă în permanenta creare şi în acelaşi timp distrugere a ceea ce e viu, în asimilare şi dezasimilare. „Oriunde întîlnim viaţă, o găsim legată de un corp albuminoid şi ori de cîte ori întîlnim un corp albuminoid care nu se află în stare de descompunere, găsim fără excepţie şi fenomene de viaţă... În ce constau aceste fenomene de viaţă, prezente în egală măsură pretutindeni, la toate fiinţele vii? Înainte de toate în faptul că corpul albuminoid primeşte din mediul înconjurător substanţe adecvate pe care le asimilează, în timp ce alte părţi mai vechi ale corpului se descompun şi sînt eliminate. Corpurile nevii se transformă, se descompun sau se combină şi ele în decursul procesului natural, dar prin acest fapt ele încetează de a mai fi ceea ce au fost. Stînca ce se descompune sub influenţa timpului nu mai e stîncă; metalul care se oxidează se transformă în rugină. Dar ceea ce la corpurile nevii constituie cauza pieirii, constituie pentru albumină *condiţia fundamentală a existenţei*. Din momentul în care în corpul albuminoid încetează această transformare continuă a părţilor componente, această alternare continuă dintre alimentare şi eliminare, însuşi corpul albuminoid încetează de a mai fi, se descompune, adică *moare*. Viaţa, modul de existenţă a corpului albuminoid, constă deci înainte de toate în aceea că în fiecare moment este el însuşi şi totodată altul; şi aceasta nu în urma unui proces căruia i-ar fi supus din exterior, ceea ce se poate întîmpla şi cu corpuri nevii. Viaţa, asimilarea şi dezasimilarea care au loc prin alimentare şi eliminare, este, dimpotrivă, un proces care se efectuează prin sine însuşi, un proces inerent, înnăscut purtătorului său, albumina, fără de care nu poate exista“ („Anti-Dühring“, ed. a II-a rom., pag. 96—97). Engels a arătat mai departe că toate însuşirile principale şi caracteristice ale corpului viu — excitabilitatea, creşterea, înmulţirea etc. decurg în mod necesar din schimbul de substanţe în albumină.

Realizările actuale ale biochimiei, fiziologiei şi ale altor ştiinţe confirmă pe deplin ideile lui Engels. Din vremuri îndepărtate, în problema vieţii se duce lupta între cele două linii fundamentale, între cele două partide principale în filozofie — idealismul şi materialismul. In această problemă idealismul se manifestă sub forma vitalismului, weismannism-morganismului. Vechii materialişti premarxişti, luptînd energic împotriva vitalismului, au căutat să fundamenteze în problema vieţii şi să opună idealismului punctul de vedere al materialismului mecanist, care nega deosebirea calitativă dintre ceea ce este viu şi ceea ce nu este viu şi care încerca să reducă toate fenomenele vieţii la procese fizico-chimice şi chiar la procese mecanice foarte simple. *Descartes* (vezi), unii materialişti francezi din secolul al XVIII-lea şi alţii au încercat să dovedească prin analogii identitatea organismelor vii cu maşinile.

Materialismul dialectic a criticat caracterul mărginit al felului în care mecaniştii înţelegeau viaţa, precum şi fanteziile idealiste, clericale ale vitaliştilor. Considerînd viaţa ca una dintre formele mişcării materiei, materialismul dialectic a arătat caracterul specific din punct de vedere calitativ al vieţii, care a luat naştere din materia anorganică. Respingînd încercările grosolane de a crea structura complexă a organismelor vii din materie lipsită de viaţă, ca şi concepţiile despre veşnicia vieţii sau despre apariţia ei în urma unui act de creaţie, materialismul dialectic a fundamentat concepţia istorică asupra apariţiei vieţii din natura anorganică, ca urmare a unei evoluţii îndelungate (care a durat milioane de ani) a materiei anorganice. Savanţii sovietici elaborează teoria apariţiei vieţii călăuzindu-se după concepţia materialist-dialectică despre lume. Apariţia vieţii a fost legată de formarea substratului prim al vieţii sub forma substanţei vii, al cărei component principal sînt albuminele. Dezvoltarea ulterioară a substanţei vii în condiţiile în continuă schimbare ale mediului înconjurător a dus la o diversitate de forme de organizare a substanţei vii şi a funcţiilor sale. Această diversitate a lumii organice este reprezentată în prezent de numărul imens de organisme, începînd cu cele mai simple şi terminînd cu omul. Procesul istoric al dezvoltării vieţii pe pămînt, legile originii diverselor specii de organisme au fost descoperite de darwinism, care a dat o lovitură nimicitoare concepţiilor idealiste şi religioase despre apariţia şi dezvoltarea speciilor ca urmare a unui act de creaţie. Biologia miciurinistă, dezvoltînd în mod creator darwinismul, înlăturînd lipsurile acestuia, a fundamentat sub toate aspectele şi în mod ştiinţific legile vieţii organice. Biologia miciurinistă a pricinuit o înfrîngere teoriei idealiste weismannist-morganiste despre viaţă, teorie care domină în lumea burgheză contemporană şi care cercetează organismele în afara influenţei hotărîtoare a mediului exterior, negînd faptul că schimbarea tipului de asimilare şi dezasimilare este cauza principală a schimbărilor din organisme (Vezi şi *Celulă*.)

VICO Giambattista (1668—1744) — sociolog burghez italian. Vico a încercat să explice istoria societăţii omeneşti privind-o ca pe un proces care se desfăşoară după anumite legi. El respingea concepţia dominantă în acea vreme asupra ştiinţei istorice ca fiind o simplă descriere a domniilor, luptelor şi activităţii eroilor. În domeniul filozofiei Vico n-a fost consecvent.

Sub influența filozofiei materialiste, Vico susține că „ordinea ideilor trebuie să urmeze ordinea lucrurilor". În același timp el admite existența lui dumnezeu; după părerea lui Vico, dumnezeu este acela care dă istoriei legile ei. Dar la Vico rolul lui dumnezeu se limitează la aceasta. După aceasta dumnezeu nu se mai amestecă în mersul istoriei, omenirea dezvoltîndu-se în virtutea unor cauze interne, care rezidă în natura omenească. După teoria lui Vico, viața societății reproduce treptele vieții omului individual : copilăria, tinerețea, maturitatea. Vico stabilește pentru fiecare popor trei stadii de dezvoltare: stadiul *divin* (copilăria omenirii) — statul încă nu există, oamenii abia începînd să iasă din starea primitivă; stadiul *eroic* (tinerețea omenirii) — apariția statului (în această epocă Vico situează republica aristocratică a Greciei și cea a Romei, începuturile feudalismului în Apusul Europei); stadiul *uman* (maturitatea omenirii) — dominația democrației, egalitatea civică și politică, înflorirea științelor. Apoi „maturitatea" se transformă în „bătrînețe", începe degradarea, reîntoarcerea la starea primitivă, după care ciclul dezvoltării reîncepe. Această teorie a ciclului istoric al lui Vico, o veche încercare de a fundamenta caracterul necesar al procesului istoric, este expresia neputinței sociologiei premarxiste de a crea o teorie științifică a dezvoltării sociale. Filozofii burghezi reacționari din zilele noastre recurg și ei fără succes la ajutorul diferitelor teorii ale ciclului pentru a justifica dominația orînduirii burgheze.

Unele idei ale lui Vico au devenit ulterior un bun al științei. Vico relevă influența luptei dintre grupurile sociale asupra creării normelor juridice. Marx scria că la Vico există o „concepție filozofică despre spiritul dreptului roman în opoziție cu felul în care îl concep filistinii dreptului..." (*Marx și Engels*, vol. XXV, ed. rusă, pag. 399). Vico a fost primul care a emis ideea că Homer n-a existat ca persoană. În cîntecele lui Homer, Vico vedea reflectarea conștiinței poporului. Vico a încercat să studieze problema originii religiilor și a miturilor; frica, scria Vico, este primul izvor al sentimentului religios. Marx spune că la Vico se află în germen „principiile (deși fanteziste) ale filologiei comparate și în general destule licăriri de genialitate". Ideile lui Vico sînt expuse în cartea „Principiile unei științe noi despre natura comună a națiunilor" (1725), tradusă pentru întâia oară integral în limba rusă și editată în 1940.

VILIAMS Vasili Robertovici (1863—1939) — eminent savant sovietic, pedolog, agronom și fruntaș al vieții publice. Începutul activității științifice a lui Viliams a coincis cu perioada în care Dokuceaev a creat pedologia genetică și în care au fost stabilite legile principale ale genezei și evoluției solurilor. Pedologia creată de Dokuceaev a făcut numai primii pași în ceea ce privește satisfacerea cerințelor agriculturii. Dar elevii de sub îndrumarea directă a lui *Dokuceaev* (vezi) s-au îndepărtat ulterior de problemele fertilității și, sub influența concepțiilor metafizice, au încercat să dezvolte pedologia ruptă de practica agriculturii. Meritul lui Viliams a constat în faptul că el a susținut și a dezvoltat în mod creator pedologia genetică a lui Dokuceaev, a creat o nouă orientare biologică în pedologie, orientare indisolubil legată de nevoile agriculturii și care permite să se spo

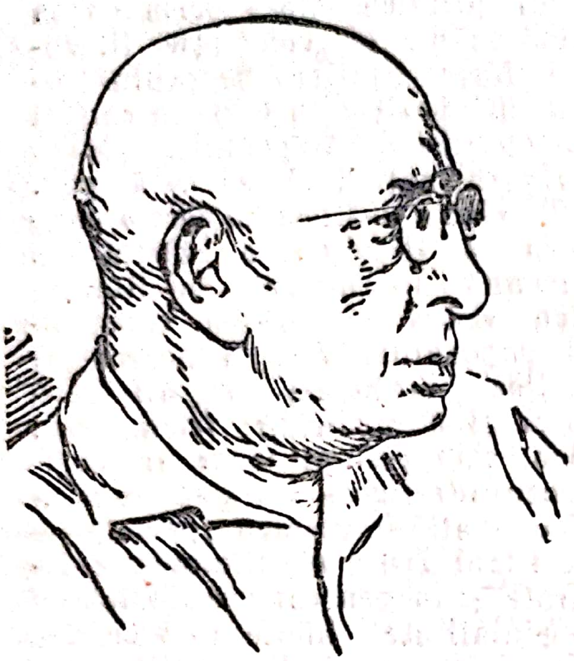

rească în mod dirijat fertilitatea solului în scopul obținerii unor recolte tot mai bogate la toate culturile agricole. Deviza lui Viliams a fost întotdeauna indicația dată de Marx că pămîntul se îmbunătățește necontenit dacă este lucrat în mod just.

Pornind de la factorii genezei solului stabiliți de Dokuceaev (roca mamă, clima, organismele vegetale și animale, relieful și vîrsta regiunii), Viliams a fundamentat pentru întîia oară rolul conducător al factorului biologic (plantele superioare și inferioare și microorganismele) în geneza și evoluția solului și a arătat de asemenea uriașul rol transformator al activității pe care o desfășoară omul în agricultură, creînd variante de soluri de cultură. Viliams caracterizează formarea solului cu un „proces unic — grandios prin proporții și durată — de înrîurire exercitată asupra rocii mamă de către elementele biologice ale uscatului, într-o repetare ritmică, care cuprinde întreg teritoriul globului pământesc de la un pol la altul". Învățătura modernă a lui Viliams despre procesul unic de formare a solului este concepută ca o succesiune a perioadelor și stadiilor de formare a solului în funcție de schimbarea succesivă a formațiilor vegetale conform legilor naturii și de schimbarea climei și a condițiilor geologice în epoca cvaternară. Viliams a dat o fundamentare științifică succesiunii diferitelor perioade naturale ale procesului unic de formare a solului (perioada podzolică, de țelină, de stepă, de deșert). Viliams a folosit cu măiestrie realizările microbiologiei solului pentru explicarea dinamicii proceselor care au loc în sol, arătînd influența hotărîtoare exercitată de reacțiile biochimice asupra fertilității solului și a nutriției plantelor.

Viliams a îmbogățit învățătura lui Dokuceaev despre zonalitatea solurilor, dîndu-i un nou conținut științific; a arătat continuitatea procesului de formare a solului în timp și spațiu, creînd noțiunea vîrstei absolute și relative a solului. Totodată, Viliams a caracterizat geneza și evoluția tipurilor de sol de pe teritoriul Uniunii Sovietice, în special în zona fără cernoziom. Viliams considera că esența procesului de formare a solului o constituie procesul dialectic unic și contradictoriu al sintezei și distrugerii continue a substanței organice, proces care determină viteza formării solului și dinamica fertilității solului; solul fiind un derivat al biosferei, în afara vieții nu există sol. Viliams a creat teoria circuitului biologic al elementelor chimice, care au loc pe fondul marelui circuit geologic. Extinderea circuitului biologic al substanțelor și sporirea masei biosferei duc la extinderea procesului de formare a solului, la intensificarea acumulării de elemente și la ridicarea fertilității solului.

Viliams a fost primul care a fundamentat din punct de vedere științific fertilitatea solului ca o „...*capacitate* a solului de a satisface simultan ambii factori de egală importanță și de neînlocuit ai vieții plantelor (apa și hrana. — *Nota Red*), în cantitățile maxime necesare...“, factori care se îmbină în modul cel mai favorabil în solul cu structură. Pentru ridicarea progresivă a fertilității solului și a productivității plantelor, este necesar să se acționeze asupra tuturor factorilor tereștri și cosmici, deoarece acest complex de condiții reprezintă un tot organic, ale cărui elemente sînt legate în mod indisolubil.

Viliams a fundamentat însemnătatea agronomică a structurii solului, care din punct de vedere practic reprezintă cea mai importantă însușire a solului, determinînd constanța și stabilitatea recoltelor și lipsa oscilațiilor provocate de elementele naturii. Viliams a arătat legătura dintre procesul natural de formare a solului și problema fertilității solului, și a legat sarcinile pedologiei de sarcinile agriculturii. El a arătat uriașa însemnătate agrotehnică a ierburilor perene în asolament, ierburi care intensifică procesul de înțelenire și care duc la formarea structurii, la acumularea humusului și la îmbunătățirea proprietăților fizice și agrochimice ale solului.

Viliams a dezvoltat concepțiile agronomice ale lui Dokuceaev, Sovetov, Sibirțev, Kostîcev, Izmailski; el a fundamentat sistemul de agricultură cu ierburi ca „o necesitate istorică pentru agricultura socialistă“. Acest sistem prevede organizarea rațională, științifică a teritoriului cuprinzînd repartizarea asolamentelor agricole și furajere, a terenurilor ocupate cu pășuni și fînețe și a perdelelor forestiere de protecție a cîmpurilor. Pentru asolamentele cu ierburi perene Viliams a elaborat scheme de rotație a culturilor în care se prevede cultivarea unui amestec de graminee și leguminoase, un sistem perfecționat de lucrare a solului, folosirea îngrășămintelor organice și minerale și irigarea plantelor agricole. Ideile științifice ale lui Viliams ca unul din creatorii sistemului de agricultură cu ierburi sînt aplicate pe scară largă în practica agricolă. Viliams a stabilit pentru întîia oară conexiunea dialectică dintre fertilitatea solului și productivitatea plantelor; el a arătat că numai calea obținerii de recolte îmbelșugate la culturile agricole și a dezvoltării creșterii animalelor este calea de îmbunătățire progresivă a condițiilor fertilității solurilor.

Activitatea științifică a lui Viliams a fost multilaterală. Sub conducerea lui s-au efectuat ample cercetări ale solurilor din Mugan, Kara-Kum, podișul Pamirului, Siberia apuseană, Altai, regiunile de pe cursul fluviului Volga și din zona fără cernoziom, cercetări care au permis crearea celui mai mare muzeu agro-pedologic din lume — un adevărat tezaur al științei agronomice. Viliams a fost pionierul culturii ceaiului la subtropice, un organizator al cîmpurilor de irigație, al S. M. T.-urilor de sprijin și îndrumare și al unei serii de instituții științifice, un consultant și mentor permanent pentru numeroși savanți, agronomi și colhoznici. El considera necesară o justă îmbinare a celor trei ramuri ale producției agricole: fitotehnia, zootehnia și agrotehnia, care după Viliams, decurg una din alta și sînt legate indisolubil. Pe bună dreptate l-a numit poporul pe Viliams primul agronom al Uniunii Sovietice.

Viliams a fost un promotor înflăcărat al aplicării ideilor marxism-leninismului în știință și practică, a avut o încredere nețărmurită în victoria comunismului. El a căutat să revizuiască de pe pozițiile materialismului dialectic nu numai pedologia, dar și o serie de ramuri ale agronomiei, a susținut principiul partinității în știință și a luptat pentru unitatea teoriei și practicii. „Puternica influență a dialecticii materialiste — scria el — a permis științei noastre agricole să scuture lanțurile seculare ale tradițiilor servile și să desființeze cultul teoriilor «limite»". Ca savant comunist, el a dus o luptă neîmpăcată împotriva cosmopolitismului, pentru prioritatea științei patriei sale, demascînd concepțiile burgheze reacționare în agricultură („legea fertilității descrescînde a solului", teoriile metafizice ale mendelism-morganismului, teoria zonelor de sol „preexistente", teoriile „limite", teoria „restituirii integrale" și a arăturii superficiale, a monoculturii etc.).

Trebuie relevat faptul că în activitatea științifică, Viliams a comis greșeli esențiale. Astfel, Viliams a recomandat schemele sale de asolamente cu ierburi perene fără să țină seama, cum se cuvenea, de condițiile zonale de sol și climă, subapreciind cerealele de iarnă și sola cu ogor, a tratat în mod greșit o serie de probleme de agrochimie și ameliorații (drenajul, folosirea îngrășămintelor minerale etc.).

Unii savanți și agronomi sovietici au interpretat în mod dogmatic diferite teze ale învățăturii lui Viliams, urmărind aplicarea lor în mod șablon în producția agricolă; alții au subapreciat în mod inadmisibil lucrările de seamă ale lui Viliams, fără să vadă îndărătul cîtorva greșeli izolate principiile progresiste ale învățăturii sale în ansamblul ei. Sarcina este ca, dezvoltînd în mod creator bogata moștenire științifică a lui Viliams, intrată în fondul de aur al agronomiei sovietice, să fie înlăturate o serie de teze greșite, care nu corespund nivelului actual al științei sovietice.

VITALISM — curent idealist în biologie care explică procesele de viață prin prezența în organismul viu a unei „forțe vitale" deosebite (vis vitalis). Vitaliștii afirmă că natura organică este separată printr-o prăpastie adîncă de natura anorganică, deoarece constituie un rezultat al forțelor supramateriale (supranaturale), avînd un scop bine determinat, forțe cărora le sînt subordonate toate procesele fizico-chimice ale ființelor vii. Vitalismul s-a manifestat inițial chiar în reprezentările omului primitiv, care considera întreaga natură ca fiind însuflețită. Concepțiile idealiste ale lui *Platon* (vezi) despre „cauzele finale" și cele ale lui *Aristotel* (vezi) despre cauza care acționează conform unui scop bine determinat („entelehia") au stat la baza întregii dezvoltări ulterioare a vitalismului. Vitalismul a căutat întotdeauna să-și consolideze pozițiile în domeniul problemelor încă nerezolvate ale biologiei. Astfel, în secolul al XVIII-lea vitaliștii (Stahl și alții) au încercat să dovedească că fără „forță vitală" nu s-ar putea obține sinteza substanțelor organice care intră în compoziția corpului viu. O lovitură zdrobitoare a dat în această problemă vitalismului descoperirea chimistului german Fr. Wöhler (1824), care a sintetizat pentru întîia oară din substanțe anorganice o substanță organică — ureea. O și mai mare însemnătate în zdrobirea vitalismului au avut lucrările chimiștilor ruși (A. M. *Butlerov* — vezi și alții), care au elaborat metodele de obținere pe cale de laborator a sintezei unui număr imens de substanțe organice, pe baza teoriei structurii substanțelor organice, teorie creată de ei. De atunci chimia organică a obținut sinteza a sute de mii de diferite substanțe organice, printre care grăsimi, hidrați de carbon, hormoni, vitamine etc. Vitaliștii încercau să-și „fundamenteze“ pseudoteoria și prin afirmația că în natura vie se manifestă o așa-numită finalitate organică, care determină structura armonioasă a organismelor și adaptarea acestora la condițiile lor de existență. Aceste născociri ale vitaliștilor au fost însușite cu mult zel de clerici pentru a „dovedi“ manifestarea în natură a „înțelepciunii lui dumnezeu“. O lovitură zdrobitoare a dat vitalismului și clericalismului în această problemă *Darwin* (vezi), care a dovedit că adaptarea armonioasă a organismelor la mediu n-a fost rezultatul „înțelepciunii lui dumnezeu“ sau al unor „forțe vitale“ care acționează conform unui scop, ci un rezultat al dezvoltării istorice îndelungate sub influența selecției naturale. Prin aceasta, Darwin, după cum au arătat Marx și Engels, a dat o explicație materialistă problemei conformității organice și a alungat teleologia din natură. Născocirile vitaliștilor, care afirmau că procesele vitale din organism n-ar fi supuse legii conservării și transformării energiei, au fost complet infirmate prin strălucitele lucrări ale lui K. A. *Timireazev* (vezi) cu privire la fotosinteză, care au dovedit că legea conservării și transformării energiei își găsește expresia și în procesele vitale ale organismelor.

O dată cu venirea epocii imperialismului are loc o nouă încercare de reînviere a idealismului în biologie sub denumirea de „neovitalism“. Reprezentanții lui în Occident au fost Driesch, Uexküll și alții. Pseudobiologia lui Mendel, Weismann și Morgan este una din varietățile vitalismului. În Occident se observă acum un nou avînt al vitalismului, apărătorii lui încercînd în vorbe să se situeze deasupra materialismului și idealismului, născocind noi denumiri pentru vitalism („biologism“, „*holism*“ — vezi și altele). Vitalismul contemporan caută să salvgardeze pozițiile lui idealiste reacționare prin „rezolvarea“ problemei unității, a integrității organismului. Cauza unității și a integrității organismului în toate manifestările funcțiilor lui vitale, vitaliștii o văd într-o forță vitală mistică deosebită, pe care ei o denumesc cu termeni noi: „entelehia“, „dominanta“, „cîmp biologic“ etc. Învățătura lui *Pavlov* (vezi) despre rolul conducător al sistemului nervos central în reglementarea tuturor proceselor vitale ale ființelor ajunse la un înalt grad de organizare dă o rezolvare materialistă problemei organismului ca un tot unitar și prin aceasta scoate pe vitaliști de pe ultimele lor poziții, pe care ei au încercat să se întărească. Engels și Lenin au criticat vitalismul de pe pozițiile materialismului dialectic. E. Haeckel, K. A. Timireazev, I. I. *Mecinikov* (vezi) și o serie de alți naturaliști de seamă au criticat cu asprime din punct de vedere materialist neovitalismul, ridicîndu-se în apărarea științei și împotriva idealismului.

VOLTAIRE François Marie Arouet (1694—1778) — unul dintre cei mai de seamă luminişti francezi din secolul al XVIII-lea, scriitor, filozof. Voltaire face parte dintre gînditorii care prin critica ascuţită adusă bisericii şi rînduielilor feudale au înfăptuit pregătirea ideologică a revoluţiei burgheze din Franţa de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. În filozofie Voltaire este adeptul lui *Locke* (vezi). Voltaire considera că experienţa este izvorul cunoaşterii, că este de neconceput existenţa unei substanţe imateriale. Voltaire nu a ajuns însă la materialism, el a rămas un moderat agnostician şi deist. El a căutat să dovedească existenţa lui dumnezeu în mod raţional, în opoziţie cu teoria mistico-religioasă a revelaţiei. Existenţa lui dumnezeu este dovedită, după Voltaire, de armonia universului. Voltaire insistă asupra „folosului" practic al religiei: dumnezeu e necesar ca un frîu pentru „poporul simplu", ca o garanţie a „ordinii". Totodată Voltaire a luptat împotriva catolicismului, superstiţiilor, prejudecăţilor şi fanatismului. Cu toată critica sa adusă absolutismului, Voltaire a rămas însă (pînă în 1860—1870) monarhist; ulterior, în urma ascuţirii contradicţiilor dintre starea a treia şi absolutism, Voltaire înclina spre ideea monarhiei constituţionale, vorbind chiar despre superioritatea republicii.

Filozofia lui Voltaire este plină de contradicţii: critica nimicitoare a catolicismului şi clericalismului şi recunoaşterea existenţei lui dumnezeu şi a necesităţii religiei; critica adusă absolutismului şi admiterea unui „absolutism luminat". Marx scrie că Voltaire în text propovăduieşte ateismul, iar în adnotări apără religia. Voltaire a fost ideolog al marii burghezii. El considera inegalitatea ca o lege veşnică, imuabilă a lumii. În dispreţul lui faţă de „gloată" se manifesta natura de clasă a luminismului burghez francez din secolul al XVIII-lea. Strălucit popularizator al ideilor luminismului, Voltaire a avut o uriaşă influenţă asupra contemporanilor săi ca critic al clericalismului, catolicismului, autocraţiei, ca demascator al rînduielilor feudale existente în Franţa. Principalele opere filozofice ale lui Voltaire sînt: „Scrisori filozofice", „Bazele filozofiei lui Newton", „Dicţionar filozofic", „Candide".

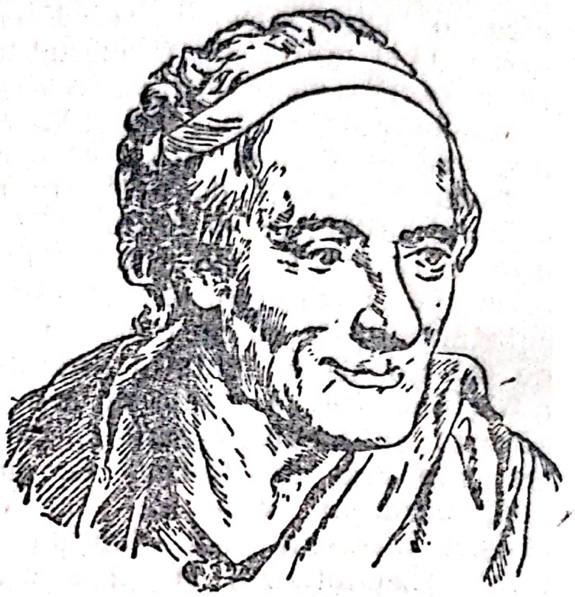

VOLUNTARISM (din lat. VOLUNTAS — voinţă) — unul dintre curentele idealist-subiectiviste în filozofie care neagă legile obiective şi necesitatea în natură şi societate şi care atribuie voinţei omeneşti o importanţă primordială, hotărîtoare. Reprezentanţii voluntarismului sînt: *Schopenhauer* (vezi), *Nietzsche* (vezi), Hartmann şi alţii. Acest curent îşi are rădăcinile în adîncul evului mediu. Îl găsim încă în scrierile „părinţilor bisericii": la Fericitul Augustin (354-430), care atribuia voinţei o însemnătate hotărîtoare și îmbina voluntarismul cu teoria predestinării divine; la cunoscutul filozof al evului mediu Duns Scot, care admitea primatul voinței asupra rațiunii, a întîmplării — asupra necesității și dependența omului de voința lui dumnezeu. Caracterul reacționar al voluntarismului s-a manifestat, deci, chiar la începutul apariției sale. Voluntarismul se împăca cu teoria fatalistă despre predestinarea divină și voința lui dumnezeu. În filozofia modernă curentul voluntarist este legat, după cum a arătat Lenin în „*Materialism și empiriocriticism*“ (vezi), de linia lui *Kant* (vezi), *Hume* (vezi), de formula lui Kant: rațiunea dictează naturii legi. Un exemplu grăitor de un astfel de „idealism voluntarist“ este *machismul* (vezi), care neagă legile obiective ale naturii și care consideră că lumea este o creație a voinței. La narodnici, anarhiști, socialiști-revoluționari voluntarismul fundamentează din punct de vedere filozofic teoriile subiectiviste pseudoștiințifice despre „personalitățile puternice“ care ar îndruma procesul social. Neokantienilor (școala Windelband — Rickert) voluntarismul le servește în scopul camuflării inevitabilității pieirii capitalismului. La Nietzsche voluntarismul înseamnă justificarea violenței claselor dominante, a subjugării și asupririi maselor. Voluntarismul este filozofia obscurantiștilor înveterați, care caută cu orice preț să oprească mersul istoriei și să salveze capitalismul de pieirea inevitabilă. Voluntarismul este însoțitorul aventurismului politic. Astfel, filozofia fascistă germană considera voința (mai ales voința führerului) ca forța care determină evenimentele sociale. Filozofia contemporană a imperialiștilor americano-englezi folosește voluntarismul pentru „fundamentarea“ aventurilor politice ale noilor pretendenți la dominația mondială. Reprezentanții așa-zisului *existențialism* (vezi) propagă ideea reacționară că totul depinde de „voința“ omului: fascismul, spun ei, devine „un adevăr“ dacă oamenii se hotărăsc să trăiască în condițiile fascismului.

Materialismul filozofic marxist luptă împotriva voluntarismului, ca fiind o născocire idealistă reacționară. Nu „voința“, nu personalitățile de seamă determină mersul istoriei, ci legile sociale obiective. Adevărata libertate de voință a oamenilor, libertatea activității lor este posibilă numai cu condiția ca ei să se sprijine pe cunoașterea legilor obiective ale dezvoltării și să acționeze nu în pofida lor, ci în deplină concordanță cu ele. Teza marxistă despre caracterul obiectiv al legilor dezvoltării sociale, care există și acționează independent de voința oamenilor, este pe deplin valabilă și pentru societatea socialistă. De aceea sînt profund greșite, voluntariste în esența lor, ideile unei serii de economiști, filozofi și juriști sovietici care credeau că Statul sovietic ar putea să suprime după voința sa unele legi economice și să creeze altele, să le anuleze și să le transforme după cum crede de cuviință. Ei identificau legile economice obiective cu legile juridice pe care un stat le promulgă sau le abrogă. Întreaga activitate a Statului sovietic, întreaga dezvoltare a societății sovietice sînt determinate de legi obiective, care oglindesc procese ale dezvoltării economice care au loc independent de voința oamenilor. Felul voluntarist de a privi legile este primejdios prin faptul că privează de orice posibilitate de a prevedea mersul evenimentelor în viața economică a ţării şi de a organiza o conducere economică, fie chiar cea mai elementară. Politica Partidului comunist constituie o pîrghie puternică de construire a comunismului tocmai pentru că porneşte de la legile economice obiective ale socialismului, se bazează pe folosirea acestor legi şi mobilizează masele în vederea îndeplinirii acelor sarcini care sînt dictate de întregul mers obiectiv al dezvoltării obiective. (Vezi şi *Lege*: *Libertate şi necesitate*.)

W

WEISMANNISM - MORGANISM — orientare antidarwinistă reacţionară în ştiinţa biologică, care şi-a primit numele de la biologii Weismann (1834—1914) şi Morgan (1866—1945) şi care îşi camuflează esenţa idealistă şi metafizică sub eticheta falsă de neodarwinism. Weismannism-morganismul a apărut la sfîrşitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea, ca o reacţie ideologică burgheză împotriva teoriei materialiste a dezvoltării formelor organice ale materiei. Erijîndu-se în adepţi ai lui *Darwin* (vezi), weismannist-morganiştii au căutat prin toate mijloacele să denatureze ceea ce e principal în darwinism — teoria sa materialistă a dezvoltării organismelor, teoria selecţiei naturale, a modificării organismelor şi a calităţilor lor ereditare sub influenţa mediului exterior, teoria moştenirii modificărilor dobîndite.

La baza weismannism-morganismului stă interpretarea denaturată a eredităţii organismelor, preluată de la teoria antiştiinţifică metafizică a lui Mendel. Cu tot arsenalul terminologic variat în tratarea problemei eredităţii (gene, determinante, genofond, rezerva de mutaţie etc.), toţi weismannist-morganiştii sînt de aceeaşi părere şi anume că ereditatea constituie în organisme o substanţă specială, care se găseşte în cromozomii celulelor sexuale. Weismannist-morganiştii consideră substanţa ereditară ca fiind veşnică, neschimbătoare. După părerea lor, ea este independentă de mediul exterior în care trăiesc organismele, nu se formează niciodată din nou, ci se transmite din generaţie în generaţie, fără nici un fel de schimbări calitative. Totodată, substanţa ereditară este incognoscibilă. Din punctul de vedere al acestei teorii, organismul e constituit din două părţi nelegate între ele: substanţa ereditară neschimbătoare şi nemuritoare şi corpul muritor. Corpul organismului nu este decît un recipient şi un mediu nutritiv pentru substanţa ereditară. Toate caracteristicile şi proprietăţile organismului depind de substanţa ereditară. Oricare ar fi schimbările prin care ar trece organismul, ele nu pot avea însemnătate pentru generaţia viitoare, dat fiind că aceste schimbări nu ating substanţa ereditară nemuritoare şi neschimbătoare. Însuşirile noi dobîndite de organisme nu se transmit prin ereditate. Weismannist-morganiştii încearcă să explice diversitatea de organisme şi de specii prin recombinarea genelor neschimbătoare, prin mutaţiile substanţei ereditare etc. Dar nici o explicaţie a morganist-weismanniştilor nu poate ascunde faptul că concepţiile lor despre substanţa ereditară nemuritoare şi neschimbătoare şi despre corpul muritor nu sînt altceva decît teoria teologică modificată despre sufletul nemuritor şi imaterial şi despre corpul muritor, nu sînt altceva decît o varietate a *vitalismului* (vezi).

Concepţiile metafizice ale weismannist-morganiştilor despre invariabilitatea speciilor şi organismelor se manifestă în diferite forme. Hugo de Vries şi Morgan considerau că speciile nu se schimbă în decursul mileniilor şi că, din cînd în cînd, din motive necunoscute, au loc impulsuri, explozii, în urma cărora apar deodată specii noi. Morganiştii au născocit aşa-zisa „rezervă de mutaţie“, care s-ar consuma în permanenţă. De îndată ce această „rezervă de mutaţie“ se epuizează, evoluţia, pretind ei, încetează. Bazîndu-se pe aceasta, morganiştii propovăduiesc ipoteza unei evoluţii extinctive a speciilor şi a naturii vii în ansamblu. După această teorie rezultă că, consumînd „rezerva de mutaţie“, materia vie trebuie să ajungă în mod inevitabil la sfîrşitul ei. Asemenea teorii demonstrează clar natura idealistă şi metafizică a pseudoştiinţei weismannist-morganiste. Considerînd organismele plantelor şi ale animalelor în afara legăturii şi interacţiunii cu condiţiile existenţei lor, weismannist-morganiştii nu sînt în stare să descopere adevăratele legi obiective de dezvoltare a formelor organice.

Falsitatea concepţiei weismannist-morganiştilor este evidentă. Nu se poate studia o plantă sau un animal în afara condiţiilor în care acestea trăiesc. Schimbarea condiţiilor de existenţă, a tipului schimbului de substanţe între organisme şi mediul exterior duce în mod inevitabil la schimbarea eredităţii organismelor. Biologia miciurinistă consideră procesul de dezvoltare a lumii organice nu numai ca un proces de schimbare cantitativă, ci şi calitativă, în care iau naştere noi forme organice. Ereditatea, după definiţia lui T. D. Lîsenko, este un fel de concentrare a condiţiilor mediului exterior, asimilate de către organisme într-o serie de generaţii precedente. Teoria miciurinistă este diametral opusă weismannism-morganismului.

Baza filozofică a weismannism-morganismului o constituie kantianismul, machismul, pragmatismul şi alte şcoli idealiste. Toate categoriile şi tezele fundamentale ale filozofiei idealiste — negarea legilor obiective în dezvoltarea materiei şi absolutizarea întîmplărilor, înlocuirea realităţii obiective prin ficţiuni matematice, împărţirea kantiană a lucrurilor în fenomene şi noumene, recunoaşterea incognoscibilităţii esenţei lucrurilor etc. — sînt folosite de weismannist-morganişti în scopul denaturării ştiinţei biologice. Fiind una dintre verigile reacţiunii ideologice burgheze, weismannism-morganismul serveşte scopurilor claselor exploatatoare. Pe baza acestuia a luat naştere *eugenia* (vezi)— pseudoştiinţă burgheză, care urmăreşte să justifice capitalismul. Weismannism-morganismul a fost folosit de rasiştii fascişti, iar în prezent este folosit de ideologii imperialismului. Weismannism-morganismul şi-a exercitat influenţa şi asupra unor biologi din U.R.S.S. (Filipcenko, Serebrovski, Schmalhausen, Dubinin, Jebrak etc.). Pornind de la tezele materialismului dialectic şi bazîndu-se pe practica agriculturii socialiste, biologia miciurinistă a demascat totala inconsistenţă teoretică şi practică a weismannism-morganismului şi a înarmat pe practicienii din agricultură cu înţelegerea clară a legilor obiective ale vieţii plantelor şi animalelor. La sesiunea din iulie-august 1948 a Academiei de ştiinţe agricole „V. I. Lenin“ din U.R.S.S., biologia miciurinistă a înfrînt complet teoria reacţionară a weismannism-morganismului.

Dat la cules 10.06.54. Bun de tipar 29.11.54. Tiraj 20.100. Hîrtie vel. de 65 gr./m2 840×1080/32. Coli editoriale 52,37. Coli tipar 43,25

Tiparul executat sub comanda nr. 981/0448 de Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. STALIN“,
Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — R.P.R.